

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ALEKSANDR NİKOLAYEVIÇ SAMOYLOVIÇ VE TÜRKOLOJİ

DOKTORA TEZİ

SERDAR KARACA

BALIKESİR, 2022

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ALEKSANDR NİKOLAYEVIÇ SAMOYLOVIÇ VE TÜRKOLOJİ

DOKTORA TEZİ

SERDAR KARACA

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HALİL İBRAHİM ŞAHİN

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 201512512001 numaralı Serdar KARACA'nın hazırladığı Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç ve Türkoloji konulu DOKTORA tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 23/06/2022 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Ali DUYMAZ İmza

Üye (Danışman) Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN İmza

Üye Prof. Dr. Selami FEDAKAR İmza

Üye Doç. Dr. Muvaffak DURANLI İmza

Üye Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU İmza

.../.../...

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

23/06/2022

İmza

Serdar KARACA

ÖNSÖZ

Türklük bilimi çalışmaları, birkaç yüzyıldır farklı ülkelerde, farklı gelenekler çerçevesinde gelişmesini sürdürmektedir. Hiç kuşkusuz bu bilim sahasının güçlü bir şekilde kök saldığı ülkelerden biri de Rusya'dır. Burada 1800'lerin ikinci yarısından itibaren kendine has bir Türklük bilimi gelişme kaydeder. Bu gelişmenin nasıl bir seyir içinde gerçekleştiği Rusya'da pek çok çalışmaya konu olur, bunların bir kısmı Türkçeye de kazandırılır. Ancak bunlar, Rusya'nın kendi şartları, ayrıca araştırma-inceleme geleneğinin gerektirdiği bir yaklaşımla ortaya konmuştur. Oysa her ülkenin şartları ve bilim geleneği birbirinden farklıdır. Türk araştırmalarının Türkiye için önemi ortada olsa da bu alanla ilgili farklı ülkeler ve hâliyle Rusya'daki çalışmaların dünü ve bugünüyle bilindiğini söylemeye imkân verecek telif araştırmalar yetersizdir. Yetersizlik bunların varlığı ya da yokluğundan değil bütüncül bir yaklaşımla hazırlanmamasından ileri gelir. Bu bakımdan öncelikle Rusya'daki araştırma-inceleme süreçlerinin birkaç asırlık bir gelenek olduğu kabul edilmeli ve bu gelenekten alınacak bir kesit üzerindeki incelemeler bu kabul üzerinde yükselmelidir. İşte bu tez, böyle bir yaklaşımla Rusya'daki Türklük bilimi geleneği ile onun bir kesitini oluşturan bir Türklük bilimcinin çalışmalarını anlama ve anlatma gayesi güder. Tezdeki yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlayan hocalarım Prof. Dr. Ali DUYMAZ ve Doç. Dr. Muvaffak DURANLI ile danışman hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN'e en kalbi duygularıyla teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2022

SERDAR KARACA

ÖZET

ALEKSANDR NİKOLAYEVIÇ SAMOYLOVIÇ VE TÜRKOLOJİ

KARACA, Serdar

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

2022, 537 Sayfa

Rus Türkoloji araştırmalarının önde gelen isimlerinden olan A. N. Samoyloviç üzerine araştırmalar Rusya’da hâlâ sürmektedir. Bunda, kendisinin Türk dili, edebiyatı ve halk biliminin farklı konularında, çok sayıda ve nitelikli eser vermiş olması etkilidir. Bu eserlerin çoğu belli başlı konulardaki ilk araştırmalar ve incelemeler arasında sayılır. Hâl böyleyken hem Samoyloviç’in kendi çalışmaları hem de bunlara dair sonraki araştırmalar konuyla ilgili Türkiye’deki literatürde yeterince yer bulmamıştır. Bunun yanında bir başka problem ise Samoyloviç ve çalışmalarının Rus Türkoloji araştırmalarındaki yerini tespit etmeye yönelik herhangi bir araştırmanın da olmayışıdır. Netice itibarıyla gerek Samoyloviç ve gerekse de Rus Türkoloji araştırmalarına dair bilgi eksikliği, Türkiye’deki çalışmaların bazı yönlerden yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Bu yetersizlik kendini en çok belli bir konudaki literatürün tespit edilmesinde hissettirir. Samoyloviç’in pek çok çalışması ilk olmasıyla belli konulardaki Türkoloji çalışmaları, en azından literatür özetinde yer bulmalıdır. Bazı çalışmalar ilk olmanın yanında bir de son olmalarıyla kayda değerdir. Daha net bir ifadeyle Samoyloviç’in saha araştırmalarıyla ulaştığı bazı bulgular değişen hayat şartları sebebiyle yok olmuştur. Böylelikle Samoyloviç’in çalışmalarının değeri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bunların ne anlam ifade ettiğinin anlaşılabilmesi Rus Türkoloji geleneğinin bilinmesiyle yakından alakalıdır. Bu sonuncunun anlaşılması ise Rus Doğu biliminin

bilinmesine baēlıdır. Bütün bunlar tezde bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesini gerekli kılmıştır. Netice itibarıyla öncelikle Rusya'daki Türklerle ilgili ilk yazılı kaynakların neler olduēu ve bunların özellikleri belirlenmiş, sonrasında Rus Doēu bilimi kuruluşları incelenmiştir. En nihayetinde Samoyloviç üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede öncelikle Samoyloviç'in biyografisi verilmiş, sonrasında ise dil- edebiyat ile halk bilimi araştırmaları üzerinde durulmuştur. Tezin sonunda Samoyloviç'in çalışmaları ile bunlar üzerindeki araştırmaların geçmişten bugüne bir listesi mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Türkoloji, Folklor

ABSTRACT

ALEKSANDR NIKOLAEVIC SAMOYLOVICH AND TURKOLOGY

KARACA, Serdar

PhD Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Adviser: Prof. Dr. Halil Ibrahim SHAHIN

2022, 537 Pages

Research on A. N. Samoylovich, one of the leading figures in Russian Turkology studies, is still ongoing in Russia. The fact that he produced numerous qualified works on various subjects of Turkic languages, literature and folklore is effective in this. Most of these works are regarded as being among the first studies and reviews on certain subjects. In this context, both Samoylovich's works themselves and subsequent studies on them have not been adequately included in the related literature in Turkey. In addition to this, another problem is that there are no studies designed to identify the place of Samoylovich and his works in Russian Turkology research. Therefore, the lack of information regarding both Samoylovich and Russian Turkology research causes the related studies in Turkey to be inadequate in certain aspects. This inadequacy is most apparent in the identification of the literature on a specific subject. It is necessary to include many of the works of Samoylovich in at least the literature summary of Turkology studies as preliminary research. Certain studies stand out as being conclusive as well as preliminary. In other words, certain findings discovered by Samoylovich through field studies have disappeared due to changing living conditions. Therefore, the value of Samoylovich's works stand out on their own. Understanding their significance is closely related to the understanding of the Russian Turkology tradition. The

understanding of the latter, in turn, depends on the knowledge of Russian Orientalism. All these factors have necessitated a holistic approach to be adopted in the present thesis. In conclusion, first, the written sources on Turks in Russia and their features were identified, and Russian Orientalism institutions were examined afterwards. Finally, Samoylovich was addressed. Within this framework, first, the biography of Samoylovich was presented and, afterwards, his language-literature and folklore studies were discussed. At the end of the thesis, a list of Samoylovich's work and research on these works from past to present is included.

Keywords: Orientalism, Turkology, Folklore

KISALTMALAR LİSTESİ

- BA** : Bilimler Akademisi
EO : Etnogafiçeskoye obozreniye
DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk
JS : Jivaya starina
KB : Kutadgu Bilig
KSz. : Keleti Szemle
L. : Leningrad
M. : Moskova
NP : Nauka i prosveşeniye. Taşkent
NV : Noviy vostok
Pg. : Petrograd
SE : Sovetskaya etnografiya. M.-L., M.
ST : Sovetskaya turkologiya
SMOMPK: Sbornik materialov dlya opisaniye mestnostey i plemyon Kavkaza
SPb. : Petersburg
TV : Turkestanskiye vedomosti. Taşkent
ZVORAO: Zapiski Vostoçnogo otdeleniya Russkogo arheologiçeskogo obşestva

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.6. Tanımlar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	4
2.1. Kuramsal Çerçeve	4
2.2. İlgili Araştırmalar	4
3. YÖNTEM.....	6
3.1. Araştırmanın Modeli	6
3.2. Evren ve Örneklem.....	6
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	6
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	7
3.5. Verilerin Analizi.....	7
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	8
4.1. Rus Doğu Bilimi ve Doğu Algısının Arka Planı.....	8
4.1.1. Eski Metinlerin Rus Emperyalist Bilgi Birikimine Katkısı	11
4.1.1.1. İlk Seyahatler (1100-1400'lerin Ortalarına Kadar)	13
4.1.1.2. İstanbul'un Düşüşü ve Nestor İskender'in Kehaneti	16
4.1.1.3. 1400'lerin Sonları ve Afanasiy Nikitin	17

4.1.1.4. 1500'lere Doğru İslam'la İlgili İlk Metinlerin Ortaya Çıkışı.....	19
4.1.1.5. 1500-1700'ler ve Metinlerin Çeşitlenmesi	22
4.1.2. Doğu Bilimi ve Doğu Mitinin Yükselişi: Puşkin, Lermontov ve Tolstoy	34
4.1.2.1. Şairden Siyasetçiye Dönüşüm ve Puşkin.....	35
4.1.2.2. Lermontov'un Doğu İlgisi: Kafkasya.....	41
4.1.2.3. Barışçıl Bir Dünya Özlemi ve Tolstoy	43
4.2. Rusya'da Türklük Bilimiyle İlişkili Kavramlar ve Kuruluşlar	46
4.2.1. Doğu Bilimi ve Rusya'da Doğu Bilimi.....	46
4.2.2. Rus Doğu Biliminin Coğrafyası.....	48
4.2.3. Pratik ve Teorik Doğu Bilimi.....	49
4.2.4. Bütüncül ve Uzmanlaşmış Doğu Bilimi	50
4.2.5. Menfi ve Müspet Doğu Bilimi.....	50
4.2.6. Rus Doğu Biliminden Türklük Bilimine Geçişin Tarihî Seyri	52
4.2.7. Petersburg'daki Kuruluşlar	55
4.2.7.1. Bilimler Akademisi (1714).....	55
4.2.7.2. Asya Müzesi Kütüphanesi (1818)	62
4.2.7.3. Petersburg Üniversitesi (1819)	68
4.2.7.4. Dışişleri Bakanlığı Asya Bölümü Enstitüsü (1823)	82
4.2.7.5. Antropoloji ve Etnografya Müzesi (1837).....	82
4.2.7.6. Coğrafya Cemiyeti (1845).....	83
4.2.7.7. Arkeoloji Cemiyeti (1846).....	84
4.2.7.8. Doğu Bilimi Cemiyeti (1900).....	88
4.2.7.9. Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesi (1903).....	90
4.2.7.10. Rus Oryantalistler Cemiyeti (1910).....	91
4.2.7.11. Kabile Yapısını Araştırma Komisyonu (1917).....	93
4.2.7.12. Radloff Halkası (1915)	94
4.2.7.13. Vsemirnaya Literatura Yayınevi (1919).....	95
4.2.7.14. Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü (1920).....	95
4.2.7.15. Doğu Bilimciler Topluluğu (1921).....	99
4.2.7.16. Doğu Bilimi Enstitüsü (1930).....	99
4.2.8. Moskova'daki Kuruluşlar	100
4.2.8.1. Moskova Üniversitesi (1755)	100
4.2.8.2. Lazerev Ermeni Enstitüsü (1815).....	101

4.2.8.3. Tabiat Bilimi, Antropoloji ve Etnografya Severler Cemiyeti.....	109
4.2.8.4. Moskova Doğu Bilimi Enstitüsü (1921).....	109
4.2.8.5. Akademik Doğu Bilimciler Birliği (1921)	113
4.2.8.6. Birlik Genel Merkezi Yeni Alfabe Komitesi (1922).....	115
4.2.8.7. Merkezî Yurt Bilgisi Bürosu (1922).....	115
4.2.9. Kazan'daki Kuruluşlar	116
4.2.9.1. Kazan İlahiyat Akademisi (1797).....	116
4.2.9.2. Kazan Üniversitesi (1804).....	117
4.2.9.3. Ortodoks Misyoner Cemiyeti Tercüme Komisyonu (1869).....	121
4.2.9.4. Mahallî Halk İçin Kazan Öğretmen Kursu (1872)	122
4.2.9.5. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti (1878)	123
4.2.9.6. Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyeti (1923)	123
4.2.10. Başka Şehirlerdeki Kuruluşlar	124
4.2.10.1. Eğitim Daireleri (1803)	124
4.2.10.2. Vilayet İdareleri (1864)	125
4.2.10.3. Ortodoks Filistin Cemiyeti (1882).....	126
4.2.10.4. Konstantinopolis Arkeoloji Enstitüsü (1895).....	127
4.2.10.5. Vilayet İstatistik Komiteleri	129
4.2.10.6. Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyeti (1923).....	131
4.2.10.7. Tavriya Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Cemiyeti (1923).....	131
4.2.10.8. Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti (1923).....	132
4.3. A. N. Samoyloviç'in Meslek Hayatına Bir Bakış	133
4.3.1. Çıraklık Dönemi (1900-1910).....	134
4.3.2. Kalfalık Dönemi (1910-1920).....	140
4.3.3. Ustalık Dönemi (1920-1930).....	149
4.3.4. İdarecilik Dönemi (1930-1938)	162
4.4. Samoyloviç'in Dil ve Edebiyat Araştırmaları	169
4.4.1. Çağdaş Türk Lehçelerinin Tasnifi.....	169
4.4.2. Türk Lehçelerinin Dönemlendirilmesi.....	179
4.4.3. Ana Hatlarıyla Türk Dili ve Edebiyatının Tarihî Gelişmesi	182
4.4.4. Osmanlı-Türkiye Türk Dili ve Edebiyatı	192
4.4.4.1. Almanya'daki Çalışmaların Rusya'daki Akisleri.....	194
4.4.4.2. Osmanlı Türk Edebiyatçılarının Biyografileri ve Nevsâl-i Millî	196

4.4.4.3. Gordlevskiy ve Krımskiy'in Osmanlı Edebiyatı Kitapları	197
4.4.4.4. Bir Kültür Köprüsü: Gülnar Hanım.....	199
4.4.4.5. Hachtmann ve Hartmann'ın Eserleri ve Rusya'daki Akisleri	200
4.4.4.6. Alman Yayılmacılığı ve Doğu Bilimi	201
4.4.4.7. Almanya'da Ahmet Muhiddin ve Rusya'da Hasan Nuri Kadızade... 203	
4.4.4.8. Avrupa'da İslam Dergileri ve Rusya'daki Örneği: Mir İslama.....	204
4.4.4.9. Türkiye Cemiyetinde Akçura, Arsal, Caferoğlu, İnan vd.....	206
4.4.4.10. 1910'ların Osmanlı Türk Dergileri.....	210
4.4.4.11. Türkiye'de Başarısız Dil Çalışmaları ve N. Âsım.....	211
4.4.4.12. İbrahim Şinâsî ve Ahmet Şu'ayb'in Hukuk Kitapları	213
4.4.4.13. İslamcılığın Dergisi Sirât-ı Mustakîm	216
4.4.4.14. Türkçülüğün Dergisi Türk Yurdu.....	217
4.4.4.15. Gaspıralı'nın Samoyloviç'e Mektuplarında Türk Yurdu Dergisi....	219
4.4.4.16. Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Türkçesi Kılavuzları.....	221
4.4.4.17. Osmanlı Türkiye'sinde Türklük Biliminin Doğuşu ve Köprüsü	225
4.4.4.18. Türklük Biliminin Dünyadaki İlk Dergisi: Türkiyât Mecnû'ası	229
4.4.4.19. Türkiye'deki Dostlar: Şapşal ve Mihaylov.....	231
4.4.4.20. Türkiye'yle Bilim İlişkilerini Geliştirme Komisyonu	233
4.4.4.21. Dil İnkılabı Gözlemleri.....	235
4.4.5. Orta Asya Türk Dili ve Edebiyatı	236
4.4.5.1. Orta Asya Türk Yazı Dilinin Dönemlendirilmesi	241
4.4.5.1.1. Karahanlı Dönemi	246
4.4.5.1.2. Oğuz-Kıpçak Dönemi	248
4.4.5.1.3. Çağatay Dönemi.....	252
4.4.5.2. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Üzerine Çalışmalar	262
4.4.5.2.1. Balkar	262
4.4.5.2.2. Kazan Tatar	265
4.4.5.2.3. Kazak.....	265
4.4.5.2.4. Kırım Tatar	266
4.4.5.2.5. Nogay	270
4.4.5.2.6. Özbek	271
4.4.5.2.7. Türkmen	272
4.4.5.3. Orta Asya Yazı Dilini Temsil Eden Eserlerle İlgili Çalışmalar	291

4.4.5.3.1. Atebetu'l-Hakâ'yık	293
4.4.5.3.2. Abdu's-Sattar Kadı Cenknamesi.....	293
4.4.5.3.3. Abuşka Lugatı ile Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî.....	297
4.4.5.3.4. Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri	298
4.4.5.3.5. Ali Şîr Nevâyî'nin Tuyuğları ve Mîzânu'l-Evzân'ı.....	300
4.4.5.3.6. Atâî Divânı.....	301
4.4.5.3.7. Babürnâme	302
4.4.5.3.8. Bâbür Divânı.....	307
4.4.5.3.9. Codex Cumanicus	308
4.4.5.3.10. Dede Korkut Kitabı.....	310
4.4.5.3.11. Dîvânu Lugât'it-Türk.....	312
4.4.5.3.12. Emîrî'nin Tuyuğları	314
4.4.5.3.13. Hüsrev ve Şîrîn (Kutb).....	314
4.4.5.3.14. Kıssa-yı Yûsuf (Ali).....	316
4.4.5.3.15. Kutadgu Bilig.....	318
4.4.5.3.16. Lütfî'nin Tuyuğları	322
4.4.5.3.17. Mahtumkulu Divanı.....	322
4.4.5.3.18. Mecmua-yı 30 Şuara Şahi Peyrev-i Firuz.....	326
4.4.5.3.19. Mukaddimetu'l-Edeb	327
4.4.5.3.20. Muhabbetnâme (Hârezmî).....	328
4.4.5.3.21. Nehcu'l-Ferâdîs	329
4.4.5.3.22. Orta Türkçe Tefsir.....	330
4.4.5.3.23. Revnâku'l-İslâm	332
4.4.5.3.24. Şecere-yi Terâkime	334
4.4.5.3.25. Şecere-yi Türk'teki Fal Kitabı	335
4.4.5.3.26. Şeybanînâme.....	336
4.4.5.3.27. Ta'aşşuknâme (Sidî Ahmet).....	337
4.4.5.3.28. Va'z-i Azâdî (Devlet Memed Molla)	337
4.4.5.3.29. Yarlıklar	339
4.5. A. N. Samoyloviç'in Halk Bilimi Araştırmaları	348
4.5.1. Halk Edebiyatı.....	348
4.5.1.1. Halk Anlatıları	349
4.5.1.1.1. Masal	349

4.5.1.1.2. Efsane	354
4.5.1.1.3. Destan	358
4.5.1.1.4. Halk Hikâyeleri	362
4.5.1.2. Halk Şiiri	365
4.5.1.2.1. Anonim Halk Şiiri	366
4.5.1.2.1.1. Atasözü	366
4.5.1.2.1.2. Bilmece	368
4.5.1.2.1.3. Tekerleme	371
4.5.1.2.1.4. Türkü	374
4.5.1.2.2. Âşık Şiiri	376
4.5.1.2.2.1. Destan	377
4.5.2. Halk Eğlenceleri	381
4.5.2.1. Toy	381
4.5.2.2. Oyunlar	383
4.5.3. Hayatın Geçiş Safhalarıyla İlgili İnanış ve Uygulamaları: Doğum	385
4.5.4. Halk Giyimi	386
4.5.5. Halk Kurumları: Loncalar	390
4.5.6. Halk Mimarisi: Ev/Yurt	393
4.5.7. Halk Mutfağı	394
4.5.8. Halk Müziği	394
4.5.9. Halk Takvimi	397
4.5.9.1. On İki Hayvanlı Türk Takvimi	397
4.5.9.2. Ay adları	402
4.5.9.3. Gün Adları	404
4.5.10. Halk Tiyatrosu	410
4.6. A. N. Samoyloviç'in Çalışmalarının Kronolojik ve Analitik Tahlili	413
4.7. A. N. Samoyloviç Hakkındaki Çalışmalar/Vesikalar	501
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	515
5.1. Sonuçlar	515
5.2. Öneriler	519
6. KAYNAKÇA	521

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Doğu biliminin bir kolu olarak gelişen Türklük biliminin en çok ilerleme kaydettiği ülkelerden biri Rusya'dır. Bu ilerlemede Rusya'nın coğrafi konumunun ve buna bağlı olarak da siyasi şartlarının büyük bir etkisi vardır. Rusya için önceleri Doğu bilimi, sonraları da Türklük bilimi sahası bir seçenek değil, bir gereklilik olarak ortaya çıkar. Tam olarak olmasa da benzer bir durum Türkiye için de söz konusudur. Türklük bilimi en çok bu iki ülkeyi ilgilendirir. Çünkü Türk nüfusunun büyük bir kısmı ya bu ülkelerde ya da bu ülkelerin etki alanında bulunur.

Türkiye'deki Türklük biliminin gelişmesi, Rusya'da geçmişte yapılan ve şimdi yapılmakta olan çalışmalardan ayrı düşünülemez. 1900'lerle Türkiye'de Türklük bilimi gelişme kaydetmeye başlar, bu çerçevede Alman, Macar ve Rus bilginlerin çalışmaları yakından takip edilir. Netice itibarıyla Türkiye'de, belli bir dönem, çeşitli vesilelerle, Rus Türklük bilimi bilindik bir alan olur. Ancak bu çok sürmez, siyasi şartlar, iki ülke arasındaki bilgi alışverişinde bir kopukluk meydana getirir. Bunun neticeleri, her iki ülkeye aynı seviyede tesir etmez. Türkiye bu durumdan, olumsuz anlamda, daha çok etkilenir. Bugüne gelindiğinde bu etkinin varlığı hâlâ hissedilir.

Rus ve Türkiye Türklük biliminin yakınlaşma döneminin önde gelen isimlerinden biri A. N. Samoyloviç'tir. Bu ismin çalışmaları, bir dönem, Türkiye'de yakından takip edilir, ancak kendisinin Rusya'daki kaderi, Türkiye'deki kaderini de etkiler. Netice itibarıyla iki ülkede de bu isim unutulmaya yüz tutar. 1970'lerle, Samoyloviç'in çalışmaları ve arşiv mirası yeniden gündeme gelir. Bunların Rus Türklük bilimindeki yeri ve önemini ortaya koymaya yönelik ortak bir girişim başlar. Benzer bir durum Türkiye'de, 2000'lerle yaşanır, bu kez tekil çabalarla, özellikle dil bilimi ve halk bilimi alanındaki araştırmacılar bu isim üzerine yayınlar ortaya koyarlar. Ancak bunlar alana katkı sunmakla birlikte bütün bir resmi ortaya koymaktan uzaktır.

Araştırmanın temel problemini, A. N. Samoyloviç'in Türklük bilimi çalışmalarının neler olduğu ve bu ismin Türklük bilimi sahasındaki yerini ve önemini belirlemek oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı A. N. Samoyloviç'in çalışmalarını bir bütün olarak inceleyerek bunların ne olduğu, niçin yapıldığı, ne anlam ifade ettiği, alanında hangi boşluğu doldurduğu, sonraki araştırmalara nasıl katkı sunduğu sorularının cevabını bulmaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

A. N. Samoyloviç'in çalışmalarının tamamı bir araya getirilmiş değildir. Bunların hepsini bir arada bulmak Rusya'daki önemli kütüphanelerde bile mümkün olmaz. Kaldı ki tek engel kaynağa ulaşamama da değildir. Bunun yanı sıra kaynağın Türkiye'deki araştırmacılar için dil engeli oluşturduğu da ortadadır. Araştırma bu iki engeli azaltmaya katkı sunacağından önemlidir. Çalışmanın sonunda Samoyloviç'in çalışmaları, yöntemi, bakış açısı ortaya çıkacaktır.

Rusya'daki Doğu bilimi ve Türklük biliminin tarihi hakkında Türkçe kaynakların sayısı sınırlıdır. Ayrıca kaynaklardan bir kısmı çeviridir ve bunlarda ortaya konan yaklaşım Türkiye Türklük biliminin ihtiyaç duyduğu yaklaşımdan farklıdır. Araştırma, Rusya'daki Doğu bilimi ve Türklük bilimi çalışmalarını, Rusya'daki bakış açısını dikkate alarak Türkiye merkezli bir yaklaşımla ele aldığı için önemlidir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Samoyloviç, nesnel değerlendirmeleriyle oryantalist çizginin dışına çıkan bir bilgidir. Bunda, iyi bir eğitim-öğretim sürecini tamamlamış olması ve buna bağlı olarak tetkik ettiği halkların dil, edebiyat, tarih, din ve yaşayış özelliklerini iyi biliyor olması etkili olur.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel sınırlılığı, A. N. Samoyloviç'in çok sayıda eser vermiş olması ve bunların farklı farklı sahalarda oluşudur. Araştırma için belirlenen süreyi aşmamak maksadıyla söz varlığı, yazı dili geliştirme ve terim bilimi çalışmaları kapsam dışında bırakıldı.

Çalışmaların çoğu kısa yazılardan ibarettir. Bunların çıktığı dergi veya kitapların hepsi aynı önemde değildir. Bu sebeple bunların hepsi, elektronik ortama aktarılmış değildir. Bu sınırlılığı gidermek için Kiev ve Moskova'daki millî kütüphaneler ziyaret edilse de buralarda da kaynakların hepsinin olmadığı görüldü. Ayrıca çalışmalardan bir kısmı mikrofilm formatındaydı ve bunlarda yer yer okumayı imkânsız kılan bozulmalar vardı.

Çalışmaların bir kısmı gazete yazılardır ve bunların bir kısmı mahallî gazetelerde çıkar. Bunlara ulaşmak mümkün olmadı.

Arşivde bulunan çalışmaların büyük bir kısmı farklı yayınlara konu oldu, bir kısmı üzerine yayın ise yoktur. Araştırmada yayımlanmış olanlarla yetinildi, ayrıca arşiv ziyaretinde bulunulmadı.

1.6. Tanımlar

Araştırmada Türklük bilimi terimi; Türk dili, edebiyatı ve halk bilimi çalışmalarını kapsayacak bir çerçeveye kabul edildi. Kötü çağrışım yüküne sahip oryantalizm/şarkiyat ve oryantalist/şarkiyatçı terimleri yerine Doğu bilimi ve Doğu bilimci terimleri tercih edildi. Çoğu durumda bu iki terimin kapsamı Arap, Fars ve Türk araştırmalarıyla sınırlıdır.

Ruşçada kullanılan 'edebî dil' terimi, Türkiye'deki okura daha aşına olan "yazı dili" terimiyle karşılandı. Yine Rusça araştırmalarda kullanılan 'eski Türkçe' terimi, Karahanlı ve Harezmi devirleri için kullanıldığı durumlarda, Türkiye'deki genel kabule uygun düşecek surette "orta Türkçe" terimiyle karşılandı.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın ilk katmanını, Rusya'daki Doğu biliminin gelişmesine katkı sağlayan bilgi birikimi ve bakış açısının neler olabileceği sorusu ortaya çıkardı. İkinci katmanda, Samoyloviç'le alakası bağlamında, Rusya'daki belli başlı Doğu bilimi kuruluşlarının ve buralardaki önemli kişilerin bir açıklaması yapıldı. Bu iki katmanın üzerine, en nihayetinde Samoyloviç ve çalışmaları getirildi. Bu akış şöyle de ifade edilebilir: Doğu bilgisi ve algısı, teşkilatlanmış Doğu bilimi, bir Doğu bilimci ve Türklük bilimci.

2.2. İlgili Araştırmalar

A. N. Samoyloviç'le ilgili ilk önemli çalışmaları Aşnin yapar (1978a, 1978b). En kapsamlı ve önemlileri ise Aşnin'in yaptıkları temeli üzerinde, Nasilov'un yardımıyla, Blagova ortaya koyar. Bu isim Samoyloviç'in 2002'de Osmanlı Türkçesi dil bilgisini, 2005'te seçme eserlerini ve 2008'de mektuplaşmalarını baskıya hazırlar. 2012'de ise Rus Türklük bilimi tarihi üzerine kitap yayımlar. Bunlar, bu ismin mesleki yönelişlerini de yansıtabilecek şekilde esas olarak filolojiyle alakalı, alt alan olarak Samoyloviç'in de temel sahası olan Orta Asya Türk yazı dili üzerinedir. Bunu seçme eserlere dâhil edilen çalışmalara bakarak anlamak mümkündür. Böylelikle dille ilgili çalışmaları büyük ölçüde incelenen, ayrıca bir kısmı da yeniden basılan Samoyloviç'in kişiliği ve çalışmaları biraz idealize edilse de Rus Türklük biliminin gelenekçi, öncü, organizatör ve lider isimlerinden biri olduğu gerekçeleriyle ortaya konur. Araştırmada bu gruptakiler temel kaynaklar olarak kabul edildi.

Dille ilgili olanlar bilimin dolaşımına sunulsa da edebiyat ve halk bilimiyle ilgili olanlar ancak tekil makalelere konu olur. Bunlar daha çok alana sunulan katkıyı açıklamak amacıyla hazırlanır. Konuyla alakalı çalışmaların bir dökümünü vermeleriyle

önemli olsalar da bütüncül ve derinlikli değildir. Sovyet düşüncesinden izler taşır, dış dünyadaki çalışmalardan bağımsızdır. Bu gruptakiler arasında, Abramzon'un (1974) çalışması hacmi ve niteliği ile öne çıkar.

Türk araştırmalarının farklı kesitlerini yansıtan çalışmaların pek çoğu bu araştırmanın ilgi alanına girmektedir. Bu bakımdan, ilgili yerlerde pek çok çalışma üzerinde yeri geldikçe durulacağı için yurkarda istifade edilen temel çalışmalara değinildi. Bununla beraber bir hususun altı çizilmelidir. Konuyla ilgili çalışmaların sayısı hız kesmeden artmaktadır. Belki yakın zamana kadar Türkiye'de yayımlanan eserlerin sayısı az idi. Bu bağlamda, akla ilkin, Türk Dil Kurumunun Katanov, Németh ve Radloff ile ilgili bastığı, hâl tercümesi veya mektup odaklı birkaç yayın gelir. Ancak şimdilerde çalışmaların sayısı arttığı gibi türleri de çeşitlenmektedir. En yenilerden biri, Gülcan İncılık'ın Katanov üzerine 2022'de hazırladığı doktorluk tezidir. Bir başka tez ise Szilárd Szilágyi tarafından Kúnos üzerine 2007'de hazırlanır. Yine Kúnos üzerine ancak bu kez mektuplar özelinde bir kitap ise Melek Çolak tarafından 2021'de yayımlanır. Sir Gerard Clauson'un Leonid Potapov ile mektuplaşmaları ise Ali Suat Ürgüplü tarafından 2016'da Türkçeye kazandırılır. Yine bir İngiliz, James William Redhouse ise Harun Tuncer tarafından 2020'de bir kitaba konu edilir. Son yıllardaki çalışmalardan biri ise bir ülkedeki araştırmacıların tamamına odaklanmasıyla ayrılır. Öztürk Emiroğlu'nun Polonya'daki Türklük bilimcileri ele aldığı kitabı 2017'de çıkar.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada öncelikle, Samoyloviç'in ulaşılabilen bütün çalışmalarının içeriği tespit edildi. Sonrasında 2005'te çıkan seçme eserler cildinin içindekileri örnek alınarak bölümler oluşturuldu. En sonunda bu bölümlerle ilgili çalışmalar eşleştirilerek, önemine göre sıralandı ve değerlendirildi.

Taramalarda belli yönlerden önemli olduğu saptanan yayın, kişi ve kuruluşlar araştırılacak konular arasına eklendi. Bunların Türklük bilimi açısından en önemlileri ilgili bölümde ele alındı. Böylelikle 200 yıllık bir zaman dilimindeki çalışmaların arka planı üzerine değerlendirme yapma imkânı elde edildi (1800-1900'ler). Böyle bir yaklaşım bölümlerin katmanlar hâlinde tasarlanmasına imkân tanıdı. Bu üçüncü ve son katmandır. Türklük biliminin Doğu araştırmalarının bir kolu olduğunun kabul edilmesi az önce anılan tarihe, geriye dönük, 100 yıl daha eklenmesini sağladı. Bu son iki katmandır (1700-1900'ler). Doğu bilimine, Rusya'nın güneyi ile doğusundaki ülkelerle ilgili bilgi birikiminin temel oluşturduğu kabul edildiğinde, bu süreye 600 yıl daha eklendi. Bu üç katmanın tamamıdır (1100-1900'ler).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada genel olarak örneklem seçilmese de alt bölümlerinden birinde, 1800'lerin Rus edebiyatından üç isim ele alındı. Bu isimler 1800'lerin önde gelen edebiyatçılarıdır ve bunların eserlerinin o dönemi belli ölçüde yansıtaacağı varsayıldı.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmada yalnızca yazılı kaynaklar kullanıldı. Veri toplama için özel bir teknik kullanılmadı.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Aynı konu etrafındaki veriler önce eşlendi, sonra önemine göre sıralandı, en sonunda da değerlendirildi.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmada veri analizi için herhangi bir özel araç kullanılmadı.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Rus Doğu Bilimi ve Doğu Algısının Arka Planı

Doğu bilimi bağlamındaki “doğu” kavramı coğrafi bir yöne işaret etmekle birlikte doğrudan bir coğrafya tasavvuru değildir. Bu tasavvur daha çok, basit bir ifadeyle Avrupa’nın kendi dışında kalan ülkeleri tanımlamasını kolaylaştırmak için kullandığı bir araçtır. Ancak Avrupa’ya göre doğudaki ve onlarca “Doğu” şeklinde adlandırılan halkların kendilerine yakıştırılan bu adı kabul etmeleri ve bundan rahatsızlık duymamaları irdelenmesi gereken bir konudur. “Doğu” hakkında Batının ürettiğı söylem geçerli olmayı sürdürmektedir. Konu bu yönüyle çalışmanın çerçevesinin dışında kalmakta, ancak yine de bu çalışmanın bu irdelemeye bir katkı sunması beklenen neticelerden biridir.

Anadolu, Balkanlar, Kırım, Kafkasya, İran, Türkistan ve Arabistan coğrafyası üç büyük halkın tarihiyle iç içe geçmiştir: Türk, Fars ve Arap. Bu üç halktan biri, Türkler asırlar boyunca farklı devletler kurarak yukarıda zikredilen coğrafyanın büyük bir kısmına hâkim olurlar. Bu bilgi dikkate alındığında Türklük bilimine katkılarını masaya yatırmak istediğimiz A. N. Samoyloviç’in Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinin Arap-Fars-Türk-Tatar Bölümünden mezun oluşu anlam kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle o dönemde henüz Türklük bilimi, zikredilen üç millete dair tahsilin bir parçasıdır. Hâl böyle olunca tezin çerçevesi de ister istemez genişlemektedir. Samoyloviç ve çağına gelinceye dek geçen süreç, ister istemez daha öncesini de belli ölçüde göz önüne almayı gerekli kılar.

A. N. Samoyloviç Türk boylarının yalnızca birinin dil ve edebiyatında uzmanlaşmak yerine meslek hayatını bütüncül bir yaklaşımla şekillendirmiştir. Zira şartlar bir lehçede uzmanlaşmak için henüz olgunlaşmamıştır. Ancak bu durum çok kısa bir zaman zarfında değişir. Daha o hayattayken belli bir lehçede uzmanlaşan Rus bilginlerin sayısı azımsanmayacak seviyeye gelir. Bir başka deyişle, 1900’lerin ilk çeyreği büyük değişimlerle öne çıkar. Ekim Devriminin bunda büyük bir rolü var

gibidir. Belki de bu sebeple Türkiye’de hazırlanan çalışmalarda 1917 tarihi bir milat kabul edilir. Bu tarihin öncesi “çarlık” ve sonrası da “Sovyet” şeklinde keskin çizgilerle ayrılır. Eyüp Akman, İhsan Kalenderoğlu ve Nezir Temür’ün doktorluk çalışmalarında [2005, 2007, 2009] bu anlayışın etkisini görürüz. Bunlarda 1917-1953/4 döneminde, sırasıyla Azerbaycan, Türkmenistan ve Kırgızistan’daki halk bilimi çalışmaları masaya yatırılır. 1917 yılı Rusya’daki çalışmalarda da başlıklarda karşımıza çıkar ancak konunun işlenişinde rejimin farklılaşmasının bizdeki kadar vurgulanmadığı dikkatimizi çeker.

Birden 1917’de olmasa da biraz sonra Rusya’daki ilmî söylemde bir dizi değişiklikler meydana gelmeye başlar. Yeni zihniyet ve bu zihniyetin şekillendirmeye başladığı hayat şartlarının yerleşmesi için yapılan çalışmalara destek vermek bir mecburiyet hâline gelir. Marks, Engels, Lenin ve Stalin isimlerine yapılan atıfların artmaya başladığını tanık oluruz. Ancak dikkatli bir göz bunların bir kısmının zoraki yapıldığını hemen fark edecektir. Sırf söylemlere bakarak Rusya’daki çalışmaların mahiyetinin 1917 ile bir anda değiştiği hükmüne varmak doğru olmayacak gibidir. Söylemlerde bazı değişiklikler görülse de esasın belli bir daimiliğe sahip olup olmadığı sorusunun cevabı aranmalıdır.

Rusya’da daha Sovyetler yıkılmadan verilen çalışmalarda, yakın tarihle ilgili değerlendirmelerde bile, belli bir oranda nesnelliğe ulaşıldığı fark edilir. Farklı dönemlerdeki, yani hem 1800’ler hem de 1900’lerdeki çalışmalara bir bütün olarak yakından bakmak daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlar; usul veya söylemler değişmekte, ancak öz esasını korumaktadır. Bunlar dikkate alındığında, dönemlere ayırmada dikkatli olunması gerektiği ortaya çıkar. İhtimam gösterilmesi gereken bir başka konu ise Rusya’daki geniş literatürün temel kaynaklar olarak kabul edilmesi gerekliliğidir.

Rusya’daki Türk dili araştırmalarına dair yine Rusya’da çok sayıda eser verilmiştir, ancak bu konudaki çalışmalarıyla öne çıkan isim Andrey Nikolayeviç Kononov [1906-1986] olur. Onun bu bağlamdaki temel çalışması olan *İstoriya izuçeniya tyurkskih yazıkov v Rossii* 1972’de çıkar. Kitabın genişletilmiş ikinci baskısı 1982’de neşredilir ve kitap, *Rusya’da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi* [2009] adıyla Türkçeye de kazandırılır. Kitapta, 1917 Ekim Devrimine kadarki süreç işlenir. Bu tarihten sonraki gelişmeler ise Kononov’un 1970 tarihli bir makalesinde Petersburg özelinde daha önce

işlenmiştir: “Tyurkskoye yazıkoznaniye v Leningrade. 1917-1967” [*Tyurkologičeskiy sbornik* 1970, M. 1970].

1982 tarihli genişletilmiş baskıda, ilk bölüm başlangıçtan 1700'lere kadarki döneme, yani Rus Türkoloji çalışmalarının arka planına, ikinci bölümse 1700'lerle birlikte Rusya'da ilmî Türklük biliminin doğuşuna ayrılmıştır. Bu şekilde bir dönemlere ayırma, bu tez için de yol gösterici olmuştur.

Kononov, Rus Türkoloji çalışmalarının doğuşundan önceki dönemini ele alırken I. Petro, yani 1700'lerin başına kadarki Türk dili, tarihi ve kültürüne ilişkin malumat içeren kaynakları çeşitli başlıklar altında tanıtmaktadır. Burada en eski Rus-Türk ilişkileri, Rus vakayinameleri, tercüman memurlar, söz listeleri, Konstantinopolis'in fethine dair anlatılar, seyahatnameler ve elçi kayıtları üzerinde kısaca durulur (s. 20-36). Kononov'un bu bölümde andığı eserler gözden geçirildiğinde bunların Türk dili araştırmaları kadar, belki daha da çok, Türk kültür hayatına ilişkin zengin bir kaynak olduğunu söylemek gerekir. Çünkü bu eserlerde dil verisinden ziyade din, tarih, siyaset, ticaret ve sosyal düzen gibi hayatın pek çok cephesini kuşatan bilgiler mevcuttur.

Bu eserler arasında sayıca ve hacimce ilk sırayı seyahatnameler alır. Seyyahların gezip gördüğü yerleri ve yaşadıklarını bir kişi olarak kaydetmesi, resmî tarihlerde rastlanmayacak türden bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir de seyyahların bazen din adamı, bazen de tüccar olması, bir başka ifadeyle de farklı sahalara mensup oluşu farklı dikkatlerin metne dökülmesine vesile olmuştur. Bu sebeple seyahatnameler başta olmak üzere Kononov'un dil araştırmaları bağlamında andığı bu eserlere biraz daha geniş bir pencereden, yani Doğu bilimi araştırmaları çerçevesinden bakmanın bize neler kazandıracağını görmek beyhude bir çaba olmayacaktır.

Rus Türklük bilimi, Rus Doğu biliminin bir koludur. Bu Doğu biliminin gelişmesine “Doğu” ile ilgili üretilen her türden bilginin bir katkı sunduğu muhakkaktır. Bu bilgi birikimine edebiyatçıların sundukları katkılar da yadsınamayacak büyüklüktedir. Puşkin, Lermontov ve Tolstoy'da Rusya'nın güneyindeki ve doğusundaki halklara, bilhassa da Türklere veya Müslümanlara dair konuların işlendiği bariz bir şekilde göze çarpar ve netice itibarıyla bunların Rus edebiyatının önde gelen simaları olmaları kendilerine kısa da olsa yer verme zarureti ortaya çıkarır.

4.1.1. Eski Metinlerin Rus Emperyalist Bilgi Birikimine Katkısı

Rusya’da 1800’lerde farklı kuruluşların çatısı altında yürütölmeye başlanan Doğu bilimi çalışmalarının öncü kişileri olarak “Doğu” topraklarını ziyaret eden ve bu ziyaretleri sırasında not tutarak ölkesine dönen hacı, tüccar, seyyah ve elçileri saymak mümkündür. Bu notların yıllık (letopis) ve kroniklere alınması birikimli bir bilginin doğmasına vesile olur. Notları tutanların daha sonraki seyyahlara yol göstermek gibi bir gayesi olduğu metinlerden anlaşılmaktadır. Bu kişiler tuttıkları kayıtlarla ölkelerinin yani Rusya’nın güney ve doğusundaki ölkeler hakkındaki bilgi birikimine katkı sağladıklarını bilirler.

Rus edebiyatında 1100’lerden itibaren yurt dışı seyahatlerini anlatan çok sayıda seyahatname görölmeye başlanır. oklukla hacı, seyyah, tüccar ve elçiler tarafından kaleme alınan bu seyahatnameler sayesinde Rusya’da farklı ölkelere ait yaşayış, inanış, tabiat, coğrafya bilgilerine ilişkin bir külliyat ortaya çıkar. Bu külliyatı oluşturan eserler asırlar boyunca önce yazmalar hâlinde sonra ise matbu şekilde Rus költür hayatında dolaşımda kalır. 1800’lere gelindiğinde bu eserler muhtevasıyla coğrafya, tarih, arkeoloji, ilahiyat gibi sahalarda için bir malzeme olarak önem kazanır. Böylece eski Rus dili ve edebiyatının yadigârları olarak neşredilir ve farklı yönlerden araştırma-incelemelere konu olurlar.

Konumuz erevesindeki, yani Rusların çeşitli vesilelerle Akdeniz havzasına yaptıkları ziyaretler üzerine araştırmalarıyla öne çıkan isim, Rus Doğu bilimci Boris Moiseyevi Dantsig’dir [1886-1973]. Kendisinin anılması gereken çalışmaları arasında ilk sıralarda *Russkiye puteşestvenniki na Blijnem Vostoke* [=Rus seyyahlar Yakın Doğu’da, M. 1965] ve *Blijniy Vostok v russkoy nauke i literature* [=Rus bilim ve edebiyatında Yakın Doğu, M. 1973] gibi eserler yer alır. Kitap türündeki bu çalışmalardan daha önce de onun 1953’te, I. Petro öncesindeki seyahatleri işlediği kapsamlı bir makalesi çıkar (Dantsig, 1953). I. Petro ve sonraki dönemin seyyahlarını ise A. Leonid’in bir kitabında bulmaktayız (1874). Seyahatnamelerin bir edebî tür olarak ne ifade ettiği üzerinde N. İ. Prokofyev’in bir yazısında durulmaktadır (1984).

Müslömanlarla ilgili bilgi veren kaynaklar Rusya’daki İslam araştırmalarının da ilk metinleridir. Bu konudaki araştırmalarıyla öne çıkan isimlerden biri N. A. Smirnov’dur (1954). Bir de bu metinler Arap araştırmalarının (Arabistik) da ilk kaynaklarıdır. İ. Yu. Kraçkovskiy (1958) bu çerçevede eser veren isimlerdendir. İlk metinleri Türk dili araştırmaları yönüyle ele alan isim ise A. N. Kononov’dur (2009).

Konuyla ilgili Türkçe bir kaynak olarak Emine İnanır'ın *Rusların Gözüyle İstanbul* adlı kitabını zikredebiliriz (2013). Her ne kadar İstanbul'la sınırlandırılmış olsa da İnanır'ın kitabı, bu şehrin tarihteki kilit rolü seyahatnamelere de yansıdığından ötürü konumuza ışık tutmaktadır. Aslında bütüncül bir bakışla ortaya konacak “Rusların gözüyle Müslümanlar/Türkler” şeklinde eserlere ihtiyaç vardır. Bir örnek olarak *İngiltere ve İslam Dünyası 1558-1713* adlı kitabı gösterebiliriz (MacLean ve Matar, 2021). İslam ülkelerinde çeşitli sebeplerle bulunan İngiliz din adamı, elçi, seyyah, tutsak veya tüccarlar ülkelere kendileriyle beraber bir “Doğu” algısını da taşımış olmaktadır. Bir de bu ülkelerde ikamet eden İngilizler vardır. Bunlar içinde yaşadıkları halkın geleneği, dili ve tarihlerini kaydetmekte, ayrıca güncel haberler toplamakta ve merkeze, yani Londra'ya göndermekteydi. Orada ise gelen bilgi ve haberler doğrultusunda ekonomik ve askerî politikalar belirlenmekteydi, mesela ihraç veya ithal edilecek mallar, kurulacak ileri karakollar. Yeri geldiğinde dine başvurulmakta, “müşterilerin” Hristiyanlaştırılmasına gayret edilmekteydi (s. 294-295). Anladığımız kadarıyla bütün bu süreç İngiltere açısından ticari kazanç sağlamaya ve hazineyi doldurmaya hizmet etmekteydi. Kendi konumuza dönecek olursak bütün bunlar akla şu soruları getirmektedir: Acaba Rusya için de aynı şeyden söz edebilir miyiz? İran'ın 1800'lerde İngiliz ve Rus nüfuz bölgelerine taksim edilmesiyle neticelenen süreçte seyyahların, tüccarların ve daha başkalarının tabii coğrafya, ekonomi, nüfus ve yerleşimlerle ilgili topladıkları veriler emperyal bilgi birikimine katkı sunmuş mudur? Benzer bir süreç Osmanlı Türkiye'si için de işlemiş midir?

Adı anılan çalışma İngiliz “Doğu” algısının her zaman aynı olmadığını, bulunulan bölgeye, yani Cezayir, Osmanlı ve Babür ülkelerine göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Mesela Osmanlıya gelen İngilizler bu emperyal İslam ülkesine “boyun eğmiş” dindaşlarıyla karşılaşır, Hristiyan ve Yahudilerin mukaddes toprakları da yine bu ülkenin sınırları dahilindedir (s. 287-289). Bu söylenenler Rus ziyaretçiler için de geçerlidir, üstelik yalnızca Kudüs değil Ortodoksluğun merkezi Konstantinopolis de Türklerin elindedir. Kudüs özelinde görülen bu müşterek zemin ileride çatışmayı da beraberinde getirecektir. İngiltere, Rusya ve daha başka ülkeler dindaşlarını bahane ederek bölge üzerinde egemenlik hakkı iddiasında bulunurlar. Bu esnada da bölgedeki emelleri desteklemek gayesiyle bilim de işe koşulur. Kudüs'e giden Rus hacıların ve daha başkalarının geriye bıraktığı metinlerin neşri de bu döneme, yani 1800'lerin

sonlarına denk gelir. Anlaşıldığı üzere farklı boyutlarıyla konu, hiç de basit gözükmemektedir, bu sebeple de oldukça ilgi çekicidir.

800'lü yıllardan kalma Bizans, Arap ve Ermeni metinleri Rusların Bizans'la ticaret yaptığına, Rus askerlerinin İstanbul Boğazı'na kadar geldiğine veya Rus askerlerin Bizans saflarında savaştığına tanıklık etmektedir. Bu konularda bilgi veren ilk Rusça eserse *Povest vremennih let* [=Geçmiş yılların hikâyesi] adını taşır. 1100'lere kadarki Rus tarihini işleyen eser aynı zamanda ilk Rusça coğrafya ve etnografya verilerini içeren kitap olarak da kabul edilir (Dantsig, 1953, s. 187; İnanır, 2013, s. 19-24).

988 yılında Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmeleri Rusların Akdeniz'in doğusundaki ülkeler ve halklarla ilişkilerine yeni bir boyut kazandırır. Bundan sonra, din ortaklığı Rusya ve Bizans arasındaki ilişkilere ivme katar. Ortodoks Hristiyanlığın merkezi olan Bizans, aynı zamanda dinin öğrenildiği ve din adamlarının yetiştiği yerdir. Yine Hristiyanlığın en büyük mabetlerinden Ayasofya da Konstantinopolis'tedir. Çocuklukla din adamı kimliği taşıyan Rus hacılar, Konstantinopolis başta olmak üzere Hristiyanlıkça mukaddes sayılan yerleri ziyaret etmeye başlar. Rusçada hacı anlamındaki “palomnik” kelimesini kökeni ‘palmiye dalı’na dayanır, hacıların yurda dönüşlerinde palmiye dalı getirmeleri onların bu isimle anılmasına sebep olur. Kiyev metropolitenin Bizans tarafından atanması karşılıklı geliş gidişlerin hızlanmasını sağlayan faktörlerden biri olur (Dantsig, 1953, s. 189). Daha sonraları Moskova patriklerinin atanmasında da Bizans belirleyici olmayı sürdürür ve Moskova knezleri kendi istedikleri din adamlarını tensip edilmeleri arzusuyla Konstantinopolis'e gönderirler (İnanır, 2013, s. 45-46). İlk başlardaki seyahatlerin çoğu dinî bir gaye taşır. Ancak daha sonraları farklı amaçlarla yapılan seyahatler de gerçekleşmeye başlar. Böylelikle geriye birbirinden farklı niteliklere sahip zengin bir eser külliyatı kalır.

4.1.1.1. İlk Seyahatler (1100-1400'lerin Ortalarına Kadar)

Sözlü edebiyatta ve bazı yazmalarda hacıların ziyaretlerine ilişkin bilgiler bulunsa da Rus edebiyatında yurt dışına seyahatin ilk metninin din adamı Daniil'e ait olduğu kabul edilir (Dantsig, 1953, s. 190). Tahminen 1100'lerin ilk 20 yılında Rusya'dan Kudüs'e gitmek için yola çıkan Daniil'in seyahatnamesi Çar Şehri'nden¹, yani Konstantinopolis'ten başlar. Rusça “hojdeniye” adıyla anılan bu ve daha sonraki

¹ İstanbul'a Slavlarca verilen ad.

seyahat metinleri Rusya'nın ilk coğrafya, etnografya ve tarih kaynakları olarak kabul edilir. Dantsig eserin yalnızca Rus değil dünya bilim camiası için de önemli olduğunu vurgular. Onun ifadesiyle eser Fransızca, Almanca ve Yunancaya çevrilmiştir. Bu çevirilerin yapılmasında metnin Filistin'deki arkeoloji araştırmaları için taşıdığı değer etkili olur. Zira 1106-1108'de Filistin'i ziyaret ettiğinde daha sonra yıkılmış olan binaların tasvirini vermiş ve bunlar arasındaki mesafeleri kaydetmiştir. Bu bilgilerin büyük bir doğrulukla verilmiş olduğu arkeologlarca doğrulanır (Dantsig, 1953, s. 191-192).

1200'lerde (?) Konstantinopolis'i bu kez Antoniy Novgorodskiy ziyaret eder. Seyahatini de *Kniga palomnikk* [=Hacı kitabı] adlı eserde anlatır. Antoniy, Konstantinopolis'te ziyaret ettiği manastırlar, türbeler vb. mukaddes mekânlarla ilgili dinî notlar paylaşır, ancak yaşayış, ekonomi, kültür, tabiat gibi dünyevi yönden kıymet arz eden herhangi bir gözlemini kaydetmez. Bu durum, o dönemdeki anlayışın bir sonucudur, ön planda daima din bulunmaktadır – mabetler, türbeler, İncil'den rivayetler hacı metinlerinin temel unsurlarıdır. Sonraki yıllardaki seyahatlerde bu yaklaşım değişir ve hacılar daha farklı konularda notlar tutmaya başlar. Böylece, ilk metinlerin aksine sonraki hacı kayıtları farklı noktalara temas etmeleriyle Rusya'daki tarih, coğrafya, etnografya çalışmalarında en eski bilgi kaynağı olarak kabul görür. Yine de Antoniy'in eseri, Rus-Bizans tarihi açısından değer taşır. Ayrıca eser arkeoloji için taşıdığı değer sayesinde Fransızca ve Latinceye de çevrilir (Dantsig, 1953, s. 196).

Stefan Novgorodets, 8 arkadaşıyla birlikte 1350'de (?) Konstantinopolis'i ziyaret eder. Daha önceki hacı kayıtlarından farklı olarak onun ilgisini daha çok sanat eserleri, yapılar, hamamlar ve pazar yerleri çekmektedir. Ayrıca Stefan'ın Konstantinopolis'te kitap çoğaltan Rusların bulunduğu ve buradan Rusya'ya çok sayıda kitap gönderildiğini de kaydetmesi önemlidir (Dantsig, 1953, s. 197-198). Bu durum, Bizans ile Rusya arasında, din kaynaklı canlı bir ilişkinin yaşandığına işaret eder.

1370'lerde (?) başka bir din adamı Agrefeniy; Konstantinopolis, İskenderiye, Kahire, Şam ve Kudüs'ü ziyaret eder. Şehirlerin ayrıntılı tasvirini yapmaz, ancak ticaret ve üretimle ilgili bilgiler aktarır (Dantsig, 1953, s. 198).

1389-1392'yi kapsayan başka bir seyahat, bu defa Moskova'dan Konstantinopolis'e gönderilen Metropolit Pimen'in heyetinde yer alan İgnatiy Samolyanın tarafından kaydedilir. Böylece kaynaklarda 'Pimen'in Çar Şehri seyahati' veya 'İgnatiy Samolyanın'ın Çar Şehri seyahati' olarak anılacak bir seyahatname ortaya

çıkar (Dantsig, 1953, s. 199-201; PSRL, 1897, s. 95-104; Arsenyev 1887). İgnatıy'e ayrıntılı bir kayıt tutma vazifesinin verilmiş olması bu notları ötekilerden ayırmaktadır. İgnatıy, içinde bulunduğu heyetin Karadeniz'de Sinop limanına sığınmasıyla burası hakkında bilgi veren ilk Rus kaynağı olur. Seyahat sırasında tutulan notlar arasında I. Murad'ın Kosova Savaşı hakkında edinilen bilgiler de yer almaktadır (Arsenyev, 1887, s. 6). Ayrıca o dönemde Bizans'ta yaşanan taht kavgaları ve bu sürece Türklerin dahli yine kaydedilir (s. 12-13). Bu yönüyle seyahatname Türk tarihi araştırmaları, bilhassa da Türk-Bizans ilişkileri açısından da önem taşır (İnanır, 2013, s. 48-49).

Seyahatiyle ilgili ayrıntılar yeterince bilinmese de kâtip Aleksandr, İgnatıy'le aynı zamanda Konstantinopolis'i ziyaret ederek şehrin kısa bir tasvirini yapar (Dantsig, 1953, s. 201; PSRL, 1848, s. 359-360). Aleksandr da tıpkı İgnatıy Smoylanin'in gibi o dönemde Bizans'ta yaşanan taht kavgalarını ve Türklerle bu çerçevede cereyan eden olayları aktarır (İnanır, 2013, s. 51).

Konstantinopolis'in Türklerce fethinden önceki bilinen son Rus hacı kaydıysa Troits-Sergiyev Manastırı keşişlerinden Zosima'ya aittir. 1419-1420'de gerçekleşen seyahatinde Zosima Konstantinopolis'ten Kudüs'e gitmiş ve dönüşte yine buraya uğramıştır. Zosima'nın Mısır'a tabii bölgelerin listesi ile Mısır ve Şam'daki Türk hükümdarların adlarına ilişkin verdiği bilgiler de yine tarih araştırmaları için kayda değerdir (Dantsig, 1953, s. 204). Zosima seyahatnamesinin sonunda Mısır sultanının hakimiyeti altındaki ülkelerin, Ege ve Akdeniz'deki adaların, Yunanca ve Arapça sayılarını; Arap, Yunan, Ermeni, Tatar ve Rus dillerinde tanrı adlarını sıralar [*Pravoslavniy palestinskiy sbornik*, 1889, VIII. C, 3. s, 27]. Buradaki söz varlığı dilcilerin çalışmalarına da konu olur (Kraçkovskiy, 1958, s. 16).

Zosima'nın seyahatnamesi İstanbul'un fethinden önceki son metin olarak bilinse de Rusya ve Bizans arasındaki geliş gidişler metropolitlik işleri sebebiyle bir süre daha devam eder (Dantsig, 1953, s. 205). Ancak 1453'te İstanbul'un Türklerce fethedilmesi ve aynı dönemde Rusya'nın güçlenmeye başlaması metinlerde bir dizi farklılaşmayı da beraberinde getirir. Bu dönemle birlikte dinî, siyasi ve tarihî metinler ağırlık kazanmaya başlar.

4.1.1.2. İstanbul'un Düşüşü ve Nestor İskender'in Kehaneti

Çar Şehri, kimi hacılar için Kudüs güzergâhındaki önemli bir durak, kimileri içinse başlı başına mukaddes bir ziyaretgâhtır. Zaten Rusça bir adla anılıyor oluşu bile şehrin önemine işaret eder. Bu mukaddes şehrin 1453'te Müslüman Türklerce fethi Rusya'da epey yankı uyandırır. Öyle ki İstanbul'un fethi üzerine anlatılar 1500-1600'lardaki Rusça kaynakların belli başlı konularından biri olur (Speranskiy, 1954, s. 138).

Eski Rus edebiyatının 1400'lere ait en önemli yadigârları, A. Nikitin'in seyahatnamesi ile Çar Şehrinin hikâyesi sayılır. İstanbul'un Türklerce fethine dair bu anlatı Rus yıllık ve kroniklerinde, ayrıca müstakil yazmalarda birbirinden farklı şekillerde, şu iki adla geçer (Türkçesiyle söyleyecek olursak): 'Çar Şehrinin hikâyesi, kuruluşu ve Türklerce alınışı' veya 'Murat oğlu Allahsız Mehmet'ten İstanbul'un alınışı' (Smirnov, 1953, s. 50). Bu anlatı üzerine ilk neşri ve yorumları İ. İ. Sreznevskiy yapar [1854]. O zamana kadar yazarı bilinmeyen bu anlatının en mükemmeli ve sonunda yazar ismi kayıtlı olanı Arşimandrit Leonid tarafından Moskova yakınlarındaki Troitse-Sergiyeva manastırında bulunarak 1886'da neşredilir (s. 54). Yazmanın ne zaman, nerde yazıldığı ve Nestor İskender'in gerçekten kuşatmayı ve fethi görüp görmediği, anlatılanların gerçekliği gibi konular çok tartışılrsa da konuyla ilgili kesin cevaplara ulaşılamaz. Yine de bu durum, anlatının tarihî ve edebî değerini azaltmamış, tam tersine barındırdığı muğlaklık farklı değerlendirme ve yorumlara imkân tanımıştır.

Eserin Rus siyasi tarihi açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir yanı vardır. Nestor İskender'in anlatının sonunda İstanbul'un Ruslar tarafından bir gün geri alınacağına dair bir kehanete yer vermesi Moskova'nın III. Roma olduğu görüşüyle ilişkilidir. Bu görüşü savunanlar, Rusları, Bizans yani II. Roma'nın varisi sayarlar. Böylece Bizans düştüğü için Ortodoks Hristiyanlığın merkezi Moskova'ya taşınmaktadır. Hristiyanlığın hamisi olan Rusların bir gün İstanbul'u geri alacağı düşüncesi, İstanbul ve dolayısıyla da Türklere ilişkin bir tasavvurun ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur. Anlatıların farklı tarihlerden vakayiname ve derlemelerde yer alması yine, konunun Rusya'da birkaç asır boyunca önemini koruduğunu göstermektedir. Nitekim hikâyenin sonundaki kehanet birkaç asır boyunca devam eden Osmanlı-Rus savaşları neticesinde, Rusların Yeşilköye'e kadar gelmesiyle neredeyse gerçekleşecekti.

Hikâye, kurgu yönü ağır bassa da Rusya’da tarihî değerlendirmelerde kullanılır. Bizim burada istifade ettiğimiz N. A. Smirnov’un makalesi buna güzel bir örnektir. Smirnov, hikâyeden hareketle bir dizi tarihî neticeler çıkarmaya çalışır. Buna göre Türk ordusu sayıca fazla olsa da askerlik yönünden geri kalmıştır ve bu da fetihde büyük kayıplar vermesine yol açmıştır. Ona göre Nestor İskender’in hikâyesi, Osmanlı Türkiye’sinin 1400’lerdeki askerî, idari ve ekonomik durumunun doğru saptanmasına yardımcı olmaktadır (Smirnov, 1953, s. 70-71).

“Hikâye” başlığını taşıyan anlatının tarihî bir belge olarak görülmesi yanlıştır. Genel çerçeve tarihten alınsa da hikâyede hayal ve hamasilik hâkimdir. Tekrar edip duran ve hayalî savaş sahnelerinden hareketle kuşatma ve fethetme ilişkin değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bilakis hikâyede tarihî gerçeklerle çelişen çok sayıda bilgi ve görmezden gelinen olay vardır. Kuşatma sırasında şehirde bir imparator eşi ve patrik bulunmasa da her ikisi de hikâyede geçer. Ayrıca gemilerin karadan yürütülmesi ve Rumeli Hisarı’ndan hiç söz edilmez (Öksüz ve Yapıcı, 2016, s. 48-52).

Eser Türkçeye Gamze Öksüz ve Fatih Yapıcı tarafından 2014 yılında kazandırılır. Kısmi olarak Emine İnanır tarafından 2013 yılında çevrilir (2013, s. 65-95).

4.1.1.3. 1400’lerin Sonları ve Afanasiy Nikitin

İstanbul’un fethi Rus hacılar için engel oluşturmaz. Fetihden hemen sonra, 1456 ve 1461-1462’de din adamı Varsonofiy İstanbul’a da uğrayarak Kudüse gider. Varsonofiy Sina’ya giden ilk Ruslardan biri olarak da tarihe geçer (Dantsig, 1953, s. 207).

1465-1466’da ise Rus tüccar Misafir Vasiliy Anadolu’da; Yenişehir, Mudurnu, Tosya Amasya ve Tokat’ı ziyaret ederek Mısır ve Filistin’e gider. Vasiliy’in kaydı Bursa’dan başlar. Bursa ile kıyaslamasından ötürü onun İstanbul’a daha önce uğradığını anlarız (Dantsig, 1953, s. 206). Vasiliy’in gezdiği yerleri bir casus gibi kaydetmesi ilgi çekicidir. Su kaynaklarını ve kuyularını not eder, şehirlerdeki Müslüman, Hristiyan ve Ermenilerin sayısını aktarır. Dantsig, Vasiliy’in özellikle mukaddes mekânlarla ilgili kayıtlarında yer yer hatalar yaptığını belirterek seyyahın dini ön plana almadığını tespit eder (s. 207).

Tüccar Afanasiy Nikitin [?-1475] 1471-1474'te Hindistan'ı ziyaret eder (Semenov, 1986, s. 107), seyahatini *Hojeniye za tri morya* [=Üç deniz ötesine seyahat] adlı eserinde anlatır. Kendisi Hindistan'a seyahat eden ilk Rus'tur. Geride bıraktığı seyahatname 1400'lerin en önemli Rus dili yadigârıdır (Smirnov, 1953, s. 50).

Seyahatname Rus dili, edebiyatı ve tarihi için kıymetli olsa da Türk araştırmaları için daha büyük bir önem arz eder. Zira Nikitin'in seyahat ettiği coğrafya Türk ülkelerinden oluşur. Eserde Türklerin tarihi ve yaşayışla ilgili bilgilerin yanında Türkçe sözler, cümleler de mevcuttur. Bununla beraber eser Türk bilim camiasının hizmetine geç sunulur [Ank. 2013].

Nikitin'in seyahatnamesi uzun bir süre gün yüzüne çıkmaz. Eseri, 1817'de Rus tarihçi Nikolay M. Karamzin bir manastırda bularak bilim camiasına tanıtır. İlk kez 1821'de P. M. Stroyev tarafından neşredilen eser üzerine ilk incelemeyi ise 1856'da İ. İ. Sreznevskiy yapar (Lurye, 1986, s. 61).

Oldukça erken bir dönemde ve zor şartlarda uzak bir ülkeyi ziyaret eden Nikitin'in seyahatnamesi Rus bilim camiasınca gurur verici bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Onlara göre Avrupalıların ilk kaydedilmiş Hindistan seyahatlerinden birini, bir Rus gerçekleştirir. Yine de seyyah ve eserin sıradışı nitelikleri Rusya'daki tarih ve edebiyat araştırmalarında bazı soruları gündeme getirmiştir. Seyahatin resmî bir sebebi var mıydı, eser dönemin tarihine ilişkin doğrudan bilgi vermemesine rağmen yıllıklarda niçin yer alıyordu, farklı nüshaların varlığının sebebi neydi gibi sorular bunlardan birkaçıdır (Lurye, 1986, s. 61-66). Eserin, Türklük bilimi için gündeme getirdiği konularsa bunlardan farklıdır.

Nikitin 1466'da Rusya'dan başlayarak Kazan, Astarhan hanlıkları; Akkoyunlu, Timurlu devletleri, Behmen Türk sultanlığı, Osmanlı devleti ve Kırım hanlığına seyahat eder. Eserini kaleme alırken de geçtiği bu ülkelerin hayatını siyaset, askerlik, ticaret, inanç, ilişkiler, âdetler vb. açılardan tasvir eder. Bu tasvirler arasında Nikitin'in yer yer Türkçe sözlere ve hatta cümlelere yer vermesinin sebebi araştırmacılar için merak konusu olur (Lurye, 1986, s. 66). Bir görüşe göre Nikitin okurlarına numune olması için gezdiği yerlerin dilinden cümleler verir: “kul da karavaş pisyar hub siya” (Nikitin, 2018, s. 20), “a urus yer tangrı saklasın” (s. 25) gibi. Belki de bazı yerlerin Rus okurlarca anlaşılmasını istemedi ya da esere yabancı bir hava katmak istedi (Lurye, 1986, s. 68). Veya okuyucularına bir şeyler öğretmek istedi. Bir yerde verdiği cümlenin Rusça

karşılığını açıklar: “Burada bütün insanlar haykırdılar ollo bervogıdır, ollo konkar, bizim başi mudna nasip bolmıştı, Rusçası ise...” (Nikitin, 2018, s. 29, 49). Başka bir yerde, kendisinden sonraki Rus seyahatlara kılavuzluk etmek istediğini “... siz, Hristiyan Rus kardeşlerim Hindistan’a seyahat etmek isterseniz Rusya’daki inancınızı terk edip Muhammed dinini kabul ettiğinizi söyleyerek oraya gitmelisiniz.” diyerek belirtir (s. 11).

Nikitin’in seyahatnamesi Türk dünyasının farklı köşeleri hakkında devri yansıtan bilgiler ihtiva etse de eserin asıl ayırıcı özelliği ise içerdiği Türkçe unsurlardır. Kraçkovskiy’in de ifade ettiği üzere pek çok seyahatname dil yönüyle kıymet arz etmez, çoğu seyahatnamede zaten Rusçaya da geçmiş “saltan” ve “mizgit” gibi Arapça ve Farsça kelimelerle karşılaşılır (Kraçkovskiy, 1958, s. 16). Ancak Nikitin birkaç kelimenin ötesine geçer ve Türkçe cümlelere de yer verir.

Seyahatnamede, Türkçe cümleler ile çok sayıda kelimenin geçmesi Türk kültürünün, belki de Türk nüfuzunun bölgedeki yaygınlığını göstermektedir. Ancak metindeki Türklere ait unsurların görmezden gelindiğine dair tartışmalar mevcuttur. Acar, Afanasiy Nikitin’in Türk ülkelerine dair verdiği bilgilerin Rusların da içinde bulunduğu bazı araştırmacılar tarafından kasıtlı olarak görmezden gelindiği kanısındadır (Nikitin, 2018, s. VIII).

4.1.1.4. 1500'lere Doğru İslam'la İlgili İlk Metinlerin Ortaya Çıkışı

1493'te Romalı Lyudvig, Venedik'ten Medine ve Mekke'ye seyahat eder (Pisarev, 1881, s. 935-936). Seyahatnamesi Rusçaya çevrilerek 1600'lerin ilk çeyreğine ait bir Rus kroniğine alınır. Bu durum, çeviri seyahatnamelerin de Rusya'da ilgi çektiğini göstermektedir. Ancak seyahatnamenin tercüme edilmesinde İslam'la ilgili bilgiler ihtiva etmesinin bir rolü olmalıdır. Zira bu seyahatname, İslam'la ilgili ilk Rusça metinler arasında sayılır (Smirnov, 1954, s. 16).

Burada, Nikolay Aleksandroviç Smirnov'un [1896-1983] Türkçeye de tercüme edilen *Oçerki istorii izuçeniya islama v SSSR* [=SSCB'de İslam araştırmaları tarihi] adı kitabına temas etmeliyiz. Kitapta Rus tarihinin farklı dönemlerini kapsayacak şekilde, İslam'la ilgili bilgi birikimi ve araştırmaların tahlili yapılır. Kitap 1000-1700 arasını kapsayan dönemle başlar ve burada İslam'la ilgili Rus metinlerinde geçen malumatın bir dökümünü bulmak mümkündür. Haklarında bilgi verilen ilk metinler bugünkü manada

bir araştırma-inceleme eseri değildir. 1700'lerin ikinci yarısını bir dönüm noktası kabul eden Smirnov bu dönemle birlikte "İslam araştırmaları" tabirini kullanmaya başlar.

Smirnov, tetkikine her ne kadar 1000'li yıllardan başlasa da Müslümanlar hakkında kayda değer ilk metinlerin 1400'lerin sonlarına ait olduğunu anlıyoruz. Bu dönemde tüccar veya hacı metinleri dışında doğrudan Müslümanları mübarek beldelerini (Mekke ve Medine), ayrıca peygamberini konu alan bir metne, yukarıda anılan Romalı Lyudvig'in seyahatnamesine rastlanır. Smirnov söz konusu metnin Moskova'da 1493 yılında "Opisaniye puteşestviya nekoyego muja rimlenina Lyudovika ko grobu Magometa prelestnika" [=Lyudvik adlı bir Romalı adamın Hz. Muhammed'in kabrine ziyareti] başlığıyla kayda geçirildiğini, daha sonra da 1500'lerde *Russkiy hronograf*'a, yani 'Rus kroniğı'ne alındığı bilgisini paylaşır (Smirnov, 1954, s. 16). Burada, konu açılmışken Rus kronikleri ile "letopis" adı verilen yıllıklar, ayrıca bunların farkı üzerinde durmalıyız.

1300'lerin sonu ve 1400'ler Rusya'da kültür açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Rusya'nın Bizans, ayrıca güney Slavları olan Bulgaristan ve Sırbistan'la kültür münasebetlerinde artış yaşanır. Rus yazıcılık geleneğinin gelişme kaydetmeye başlaması da yine bu döneme denk gelmektedir. Artık yalnızca yıllıklar değil, Rusçasıyla "letopisniye svodiy" adı verilen ve Türkçeye belki 'yıllık derlemesi' veya 'yıllık külliyyatı' şeklinde tercüme edebileceğimiz eserler de görülmeye başlanır. Bunların ayırt edici yanıysa külliyyatı ortaya koyanın hedefleri ve ilgisiyle vücuda getirilmiş olmalarıdır. Mesela yıllığı yazılan knezliğin çağdaş tarihi Kiyev Rusyasıyla alakalandırılmakta ve bu knezliğin Rus tarihini temsil ettiği gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede külliyyata farklı yıllık, "jitiya" yani mübarek birisinin hayat hikâyesi veya daha başka eserler dâhil edilmekteydi (Prutskov vd., 1980, s. 150-151).

Yıllıkların mahallî olmaktan çıkıp Rusya genelini temsil etmeye namzet olduğu bu dönemde, Rusya dışındaki vakalarla da ilgilenen kronikler belirmeye başlar. Kroniklerde farklı ülke ve halkların tarihlerinden kesitlere yer verilir ve bu kesitler yıllıklardan farklı olarak tarihî gerçekliği değil, "masalsı-fantastik" ya da "eğitici" bir hikâyeyi verir (Prutskov vd., 1980, s. 155). Rus kroniğinin ilk şeklinin 1400'lerin sonu ve 1500'lerin başında yazıldığı düşünülür (s. 156).

Şimdi; yıllık, yıllık külliyatı ve kroniklerin konumuz açısından bir değerlendirmesini yapacak olursak bunların ayırt edici niteliklerini bilmemiz, muhtevalarına olan yaklaşımımızı belirler. Özellikle kroniklerdeki bilgiler, tarihî bir vesika olarak algılanmamalıdır. Yıllıklar ile yıllık külliyatlarıysa daha muteber kaynaklardır. Netice itibarıyla istifade edeceğimiz Rusça çalışmalarda, bilhassa da Sovyetlerde ortaya konanlarda, bu durumun görmezden gelinmiş olabileceğini hesaba katmalıyız.

Yıllıklara yansıyan konular arasında 1400'lerin başında Timur'un Anadolu'da ilerleyişi, 1402'deki Ankara Savaşı, Bizans'ın sonunu haber veren Türk baskısı gibi konular vardır (Dantsig, 1953, s. 201). Rusya'yı ilgilendiren olayların kaydedilmesiyle Akdeniz'in doğu havzasındaki ülkelerle ilgili Rus bilgi birikimi artmaya başlar. Bu bilgi birikimine farklı dillerden tercümelemler de katkı sunar. Filozof Konstantin'in Sırpça yazdığı *Jitiya gospodina despota Stefana Lazareviça* adlı eserinde Beyazıt ve Timur isimleri etrafında gelişen tarihî olaylar, Müslümanlar ve Hz. Muhammed hakkında bilgiler yer alır. Yine aynı eserin bir bölümünde de Orhan Gazi'den II. Mehmed'e kadar Türk sultanları hakkında bilgi paylaşılır (Smirnov, 1954, s. 17). 1500'lere ait Nikonov kroniğinde Altın Orda hanı Toktamış'ın saldırıları, Pimen'in 1389 tarihli Konstantinopolis seyahati, 1392 yılına dair Timur anlatısı ve Sahip Giray'ın 1541'deki Moskova seferi verilir (PSRL, 1865-1918).

Yıllıklar özel adlar bakımından önemi sayılabilecek miktarda malzeme sağlar. Bu konuda *İstoriko-lingvistiçeskoye issledovaniye tyurko-tatarskih geografiçeskih nazvaniy v russkih letopisyah (IX-XVI vv.)* [=IX-XVI. asırlara ait Rus yıllıklarındaki Türk-Tatar coğrafi adların tarih-dil bilimi tetkiki] adlı bir araştırma vardır. Çalışmada 370 coğrafi ad (çeşitlenmeler ve tekrarlarla 2473) tahlil edilir. Çalışmadan öğrendiğimize göre yıllıklardaki Türkçe unsurlar daha önce de ele alınır. 1966 tarihli tezinde İ. G. Dobrodomova *Povest vremennih let* adlı eserdeki Türkçe unsurları inceler (Ahmetzyanov, 2004, s. 4).

1500'lerde İslam'la ilgili Rusça eserlerin sayısı artar. Maksim Grek'in [1470-1556] metinleri, ayrıca Andrey Mihayloviç Kurbskiy'in [-1528-1583] *İstoriya florentiyskogo sobora* [=Floransa katedrali/başkilisesinin tarihi], Moskova Metropoliti Makariy'in [-1482-1563] *Velikiye çet'i minei* [=Yüce aylık okumalar?] adlı eserleri örnek verilebilir. Bir de 1551 tarihli "Stoglavıy sobor"un [=100 maddelik meclis?] 13. maddesinde Hz. Muhammed'in yanı sıra Hz. Ali, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den de bahsedilir (Smirnov, 1954, s. 18-19).

1500'lerdeki bir başka metinse *Kazanskiy letopisets*'tir [=Kazan yılığı]. Eserde 1552'de IV. İvan tarafından ortadan kaldırılan Kazan hanlığının 300 yıllık tarihi hikâye edilir. Smirnov'un ifadelerine göre eser, Tatarların dini ve yaşayışı üzerine bilgiler de ihtiva eder (Smirnov, 1954, s. 19; PSRL, 1903).

Leh vakanüvis Martin Belskiy'in [~1495-1575] vakayinamesindeki Hz. Muhammed'le ilgili bilgi Rusçaya çevrilerek *Supraslskiy sbornik*'e [1578-1580] alınır. Metinde Yahudi, Protestan ve Müslümanlara karşı iddialara yer verilir. Daha sonra aynı metin ilavelerle *Russkiy hronograf*'ın [=Rus kroniği?] ikinci baskısına (1617) alınır (Smirnov, 1954, s. 20).

1611'de Teodoros Abu Kurra'nın [~750~830] İslam karşıtı metni Rusçaya çevrilir. Aynı dönemde İslamiyet'e ilişkin başka çevirileri Simeon Polotskiy [1629-1680] yapar. Petr Alfons'un kitaplarından Hz. Muhammed'le ilgili bazı kesitleri tercüme eder (Kraçkovskiy, 1958, s. 24; Smirnov, 1954, s. 20).

Russkiy hronograf'un ikincisinde [1617] “Skazaniye o vzyatii Tsargrada ot bezbojnogo turetskogo tsarya Amurata” [=Allahsız Türk sultanı Murat'tan İstanbul'un alınmasının hikâyesi] ve “Skazaniye İvana Peresvetova o tsare turskom Mahmete, kako hotel sojeşi knigi greçeskiya” [=İvan Peresvetov'un Türk sultanı Mehmet'in Yunanca kitapları yakmak istemesiyle ilgili anlatısı] yer alır (Smirnov, 1954, s. 20; Popov, 1869, s. 160, 165).

Russkiy hronograf'un üçüncüsünde [1620-1646] Hz. Muhammed'le ilgili bir yazıdan başka Osmanlı Türkleri hakkında iki anlatıya da yer verilir (Smirnov, 1954, s. 22).

4.1.1.5. 1500-1700'ler ve Metinlerin Çeşitlenmesi

Osmanlının Bizans'a son vererek bölgenin tek hâkim gücü olmasıyla Rus-Türk ilişkilerinde yeni bir dönem başlar. Artık Rusya'dan Türkiye'ye elçiler gelir. Konumuz açısından önemine gelecek olursak bu elçiler Rusya'daki bilgi birikimine katkıda sunacak kayıtlar tutarlar. Bunlarda daha çok siyaset ve askerlikle ilgili hususlar ağır basar.

1515-1516'da gönderilen elçi Vasiliy Andreyeviç Korobov'a, Osmanlının siyasi durumu hakkında bilgi toplaması buyrulur. Bilhassa Kızılbaşlar meselesine dikkat etmesi istenir. Bir başka elçi Bryuhov'dan ise Rodos adasıyla ilgili gelişmeleri öğrenmesi istenir (Dantsig, 1953, s. 212-213).

1500-1700 arasında Rusya, Osmanlıya 39 elçi gönderir (Dantsig, 1953, s. 210). Bu sayı, Rus hariciyesinde Türkiye'yle ilgili kayda değer bir bilgi birikiminin oluştuğunu göster. Bu elçiler ve maiyetleri, Türkiye'ye gelmeden önce bir nebze Türkçe öğrenmiş olmalıdır. Bu durumda, I. Petro devrinden önce de Rusya'da, Türkçe öğrenme işinin resmî bir mahiyet aldığı çıkarımına ulaşabiliriz.

Bilgi toplama vazifesi yalnızca elçilere verilmez. İstanbul'a gönderilen din adamlarından da bilgi toplamaları istenir. 1557'de İstanbul'a gönderilen din adamı Feodorit'ten patrikle görüşmesi ve Türk sultanın kiminle dost kiminle düşman olduğunu, neler hedeflediğini öğrenmesi istenir. Osmanlıdan Moskova'ya giden din adamları da olmuştur. Bunlar arasında Athoslu Maksim Grek 1518'de geldiği Rusya'da 1556'daki ölümüne kadar kalmıştır (Dantsig, 1953, s. 213).

Bu geliş gidişlerin haricinde Rusya, İstanbul'daki patriklerden de istifade etmeye çalışır. Burada mevzu yalnızca bilgi elde etmek değildir. Patriklerin gerektiğinde Türk paşaları Rusya lehine karar almaya sevk etmesi de bahis konusu olur (Dantsig, 1953, s. 213-214).

Elçilerden istenen bilginin çerçevesi zamanla genişler. Gittikleri yerlerin yalnızca siyasi durumunu değil, âdetlerini de kaydetmeye başlarlar. 1558'de İstanbul, Kudüs ve Mısır'a gönderilen elçilik heyetinden güzergâhtaki ülkelerin âdetlerini yazmaları beklenir. Heyette yer alan tüccar Vasiliy Poznyakov İskenderiye, Kahire, Filistin ve İstanbul seyahatine ilişkin kayıtlarını 1561'de Moskova'ya sunar. Bu notların IV. İvan'ın yukarıda anılan buyruğu doğrultusunda yazıldığı tahmin edilir (Dantsig, 1953, s. 214).

24 Ocak 1570'te elçi Novosiltsov, II. Selim'in tahta çıkışını kutlamak için Türkiye'ye gönderilir. Elçiye Türkiye'nin durumunu öğrenme vazifesi de verilir. Bir de sultanı, Rusya'daki Müslümanların zulme uğramadığına ikna etmesi ve Astrahan-Kazan seferinden vazgeçirmeye çalışması istenir (Dantsig, 1953, s. 214).

Rus tüccar Trifon Korobeynikov IV. İvan'ın buyruğuyla 1582-1584'te İstanbul, Antakya, İskenderiye, Kudüs ve Sina'yı kapsayan bir seyahate çıkar. Novgorod yıllığında tüccarın bizzat çar tarafından gönderildiği de anılır. Dantsig'in dikkatlere sunduğu üzere Korobeynikov dönüşünde devlette vazife alır (dvortsovıy dyak). Belli ki yapılan iş memnuniyetle karşılanmıştır (Dantsig, 1953, s. 216).

1593'te Korobeynikov bir kez daha İstanbul'a gelir. Yol boyunca geçtiği şehirlerin birbirlerine olan uzunluklarını, ayrıca duvarlarını, nehirlerini, köprülerini not

eder. Dantsig'in ifadesiyle seyahatname, mübarek yerlerin anlatıldığı bir metin değil, daha çok askerî topoğrafyaya dair bir kayıttır (Dantsig, 1953, s. 218).

Korobeynikov'un metninin Poznyakov'un seyahatnamesine dayandığı iddiası vardır. Buna göre metinden Poznyakov'un bazı şahsi görüşleri çıkarılmış, baş kısma Korobeynikov'un seyahati eklenmiş ve sonrasında da Filistin'le ilgili farklı seyyahların yazdıklarından bir derleme yapılmıştır. Smirnov Rus edebiyatında "hojdeniye" olarak anılan seyahat metinlerinin zamanla bir dönüşüm geçirdiğini not eder. Farklı metinlerden kesitlerin iç içe geçmesi bu türün özelliklerinden biri hâline gelir (Smirnov, 1954, s. 19-20). Bu durumda, seyahatnamelerin güvenilirliğinin sorgulanması gereken bir mesele olduğu da ortaya çıkmaktadır.

1584'te tüccar Mark Samsonov, İstanbul'daki Rus öğrencilere verilmek üzere 30 rubleyle İstanbul'a gönderilir. Söz konusu öğrenciler IV. İvan tarafından patriğin yanına Yunanca öğrenmek üzere gönderilmiştir. Öğrencilere "okumaları ve çarın emrinden çıkmamaları buyrulur" (Dantsig, 1953, s. 216).

1500'lerin Rus yazarlarından İvan Semyonoviç Peresvetov, IV. İvan'ın hizmetine girer. Devlet idaresinde bir dizi iyileştirme amacını taşıyan çeşitli risalelerini çara sunar. Bunlar arasında yer alan *Skazaniye o Magmete-saltane* [=Mehmet sultan hakkında anlatı] adlı eserinde Fatih Sultan Mehmed'in ve Türklerin idare, kanun, askerlik, yaşayış vb. özelliklerinin mükemmelliğini anlatır. Sovyet bilim adamı Dantsig, Türklerle ilgili olumlu bilgiler veren bu eserin gerçekleri yansıtmadığını savunur (Dantsig, 1953, s. 217).

1600'lere yaklaşırken Rusya'da yurt dışından gelenler; nereye gittiği, hangi ülkelerden geçtiği, geçtiği yerlerde salgın olup olmadığı gibi konularda sorgulanmaya başlanır. Ayrıca kurulan elçilik kalemiyle yurt dışından Moskova'ya dönenlerin gittikleri ve geçtikleri ülkeler hakkında rapor vermesi uygulamasına da başlanır. Bu dönemde, din adamı hacılar önceden olduğu gibi yine en çok malumatı getirenlerdir. 1500'lerin sonunda ortaya çıkan Karayazıcı Abdülhalim ve kardeşi Deli Hasan etrafındaki ayaklanma ve kargaşalardan Moskova, din adamları ve elçilerle haberdar olur (Dantsig, 1953, s. 217-218).

Rusya'nın sınırlarının genişlemesine bağlı olarak yurt içinde seyahat edecekler ve bilhassa da memurlar için haritaların söze döküldüğü kitaplar hazırlanmaya başlanır. Bu kitapların ilk belli başlı örneği 1627'ye aittir ve *Kniga bolşomu çerteju* [=Büyük haritanın kitabı?] adını taşır. 1500'lerin sonlarına ait "eski harita" ve 1627'de hazırlanan "yeni

harita’ya göre tertip edilen eserde, uzaklıklar ve güzergâh sözlü olarak ifade edilir (Serbina, 1950, s. 4). Bir başka deyişle, bu eserlerde çoğaltılması zor olan haritalar, kolaylık sağlamak için tasvir edilmektedir. Eser coğrafya ve tarih bilgisi için taşıdığı değer yanında 160’ı Türkçe, 2000 kadar yer adını ihtiva etmesiyle dil bilimi için de önemlidir (Barandeyev, 1987, s. 76). Eser bu yönüyle 1800’lerden başlayarak hem Rusçanın hem de Türkçenin söz varlığı inceleyen bilginlerin ilgisini çekmiştir (s. 77). Söz konusu eserin daha genişlemiş hâliyse *Povyorstnaya kniga* [1667] adıyla anılan eserdir.

İlk örnekleri 1630’lardan kalan *Povyorstnaya kniga* [=Verst kitabı?] adlı yazma kitaplarda şehirlerin Moskova’ya ve birbirlerine göre uzaklığı verilir. Bu kitapların temel amacı ulaklara ve öbür memurlara verilecek yol parasının hesaplanmasını sağlamaktır. Sınırların genişlemesi, eksik yerleşimlerin eklenmesi veya idari değişiklikler gibi sebeplerle bu kitaplar sürekli yenilenmiştir. Hatta ilaveler için kitaplarda boş yer bile bırakılmaktadır. Bu da git gide artan bir bilgi birikimine vesile olmuş, tarih ve coğrafya araştırmaları için bilgi kaynağı ortaya çıkarmıştır. Bu kitaplar, elbette dil bilimi için de veri sağlar. Yine bu bağlamda, şehir adlarında zamanla gerçekleşen değişiklikleri de görmemizi sağlar. Mesela “Astarahan” zamanla “Astrahan”a dönüşür. Bu kitapların bir başka ilgi çekici özelliği ise çoğu yazmasında yurt dışındaki 54 önemli şehrin Moskova’ya göre uzaklığının verilmesidir (Petrov, 1950, s. 76, 90).

Avrupa şehirlerinin yanı sıra listede Osmanlı şehirleri de yer alır. Harf sırasına göre tertip edilen eser Edirne’yle başlar: “Adrianopol [=Edirne] şehir Türk sultanın hakimiyetindedir, Moskova’dan kara yoluyla 1800 [verst]. Aleksandria [=İskenderiye] şehri büyüktür, Mısır’dadır, aynı sultanın hakimiyetindedir, Moskova’dan uzaklığı [...]” (Petrov, 1950, s. 150). Eserde uzaklık kara ya da su yoluyla verilebildiği için nehir, deniz adları da yine çokça geçer.

1600’lerin ilk yarısında Türkiye’yi ziyaret eden Rus seyyahlardan birisi de Fyodat Kotov’dur. 1623’te Rusya, tüccar Kotov’u devlet mallarıyla İran’a gönderir. Tahminlere göre elçilik kalemi tarafından kendisinden güzergâh, şehirler, ayrıca da ülkelerin âdetlerine ilişkin not tutması ve döndüğünde elçilik kaydını devlete sunması istenir (Kuznetsova, 1958, s. 13). Kotov gittiği yerlerdeki dağ ve nehirler hakkında bilgi verir. Nehirlerde kıyıları arasında geçişlerin ve köprülerin yerlerini özellikle belirtir. Tüccar olduğundan olsa gerek Kotov iklim şartlarını, pazarları, malları ayrıntılarıyla tasvir eder. Şehirleri birbirleriyle kıyaslar. Türkler de dâhil olmak üzere bölge

halklarının etnik özellikleri, yaşayışı, giyim kuşamı üzerine bilgi verir. Bunlar arasında İslamiyet'teki oruç ve bayramlara ilişkin bilgiler de mevcuttur. Gittiği yerlerin Rusya'dan farklı yanlarını vurgular. Şehirlerin planlamasını ve genel özelliklerini aktarır. Kotov notlarının sonunda Farsça, Türkçe ve Gürcüce sayıları sıralar. Türk, Arap ve Farsların aynı harfleri kullandığını ama her birinin kendi dilinde konuştuğunu kaydeder [*Hojeniye*, 95-96. s.]. Ayrıca yer yer Türkçe ifadeleri Rusça tercümesiyle aktarır. Ağrı dağı tasvir ettikten sonra Fars ve Türklerin buna “sultan ağrı”, ayrıca “başda kemi” dediklerini, Rusçasının da “Ararat” olduğunu aktarır [91-92. s.]. Eserde bunlara benzer 50 kadar Türkçe ve Farsça başka sözler de mevcuttur.

Rus tüccar Vasiliy Yakovlev Gagara, 1634-1637'de Türkiye, İran, Mısır ve Filistin'i ziyaret eder (Dolgov, 1891, s. I-IV). Anlatısına Tiflis'ten başlayan Gagara, buradan Erivan'a, sonra da Ardahan, Kars ve Erzurum üzerinden Sivas'a ulaşır. Geçtiği yerlerin coğrafi özelliklerini not alır. Gagara Suriye'den Kudüs'e ulaşır. Burada, metropolit ve Yunanlar, Rusya gibi uzak bir ülkeden gelen bir Hristiyan'ı görünce çok sevinirler [*Jitiye*, 9. s.]. Gagara Kudüs'ten Mısır'a gider, ardından yine Kudüs'e döner. Urfa, Ankara, Kastamonu, Sinop'tan sonraysa denizden Gelibolu'ya “çar için bilgi toplamaya” gelir [38. s.]. Karadeniz'in batısından ülkesine döndüğünde kendisine seyahat ve getirdiği bilgilerden ötürü Moskova misafiri unvanı verilir (Dolgov, 1891, s. II). Gagara daha önceki Rus seyyahlardan çok daha geniş bir coğrafyada seyahat ederek ülkesinin coğrafi bilgi bilgisine büyük bir katkı verir (Dantsig, 1953, s. 220-222).

Troits Sergiyev manastırı din adamlarından Arseniy Suhanov 1651-1653'te İstanbul, Kudüs ve Mısır'ı ziyaret eder. Suhanov 1636'da Gürcistan'a, Hristiyanlığın tören ve ibadetlerini incelemek ve gerekiyorsa da bazı düzeltmeler yapmak üzere gönderilen bir heyette yer alır (İvanovskiy, 1889, s. I). 1649'da ise Kudüs patriği Moskova'ya gelir ve Rus kilisesinin bazı yönlerden bozulduğunu belirtir. Bunun üzerine aynı yıl Suhanov, Doğu Kilisesinin âdetlerini yerinde görüp öğrenmesi için Kudüs'e gönderilir (s. II-III). Kudüs patriği ile önce Yaş'a giden Arseniy, buradan iki kez Moskova'ya gidip gelerek raporlarını sunar. 1651'de tek başına Kudüs yolculuğuna devam ederek önce İstanbul, sonra da Mısır'a gider. 1652'de Kudüs'ten ayrılır ve Kafkaslar üzerinden 1653'te Moskova'ya döner. Tuttuğu hacılık kaydında (proskinitariy) tabiat ve şehirleri daha çok asker gözüyle tasvir eder: kaleler, surlar, silahlar, gemiler. Askerî bilgilerin yanı sıra üretim, yaşayış ve âdetler üzerine de bilgi verdiği metninde yer yer Türkçe ifadeler paylaşır. Suhanov'un ilk yolculuğunu anlattığı

seyahatnamesi 1600'lerin önde gelen Rusça seyahat metinlerinden biridir. Arseniy ikinci seyahatine ise Hristiyanlıkla ilgili kitap toplamak üzere 1654'te başlar (s. VI). Yaş, Aynoroz ve İstanbul'a gelir, 500 kadar değerli kitap ve el yazmasıyla ülkesine döner. (Dantsig, 1953, s. 223-226). Metinde Türklerin anlatıldığı yerlerde Arapça ve Türkçe ifadeler geçer [*Proskinitariy*, 8. s.].

Troits Sergiyev manastırı din adamlarından İona Malenkiy, Arseniy Suhanov'la birlikte Kudüs ve İstanbul'a seyahat etmek için yolculuğa çıkarlar, ancak ikisinin yolu Yaş'ta ayrılır. Malenkiy, Suhanov'dan önce Kudüs'e ulaşır ve buradan ondan bir yıl sonra ayrılır. Dantsig'in değerlendirmesine göre Malenkiy'in kayıtları, çoğu zaman olduğu gibi hacıların ilgisini çeken mukaddes yerler ve İncil rivayetleriyle ilgilidir. Bu yüzden pek değerli değildir (Dantsig, 1953, s. 226).

1600'lerin sonlarına ait önemli kaynaklardan biri de *Opisaniye turetskoy imperii* [=Türk imparatorluğunun tasviri] adlı kitaptır. Kitabın kimin tarafından yazıldığı tam olarak belli değildir, ama Türklere esir düşmüş Fyodor Dorohin isimli biri tarafından yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Esir düşen Dorohin; Kudüs, Mısır, Anadolu, İstanbul ve Balkanlarda bulunur ve ülkesine ancak 1674'te dönebilir. Kendisinden geriye kalan metnin adı bile bunun sıradan bir seyyah metni olmadığını ortaya koymaktadır. Yazar belirli yerlerin dağ, deniz ve nehirlere göre konumlarını, yolları anlatmaya dikkat eder. Osmanlının sınırlarını ve sınır şehirlerini, ayrıca şehirlerin de kale, sur, silah gibi yönlerden korunaklı olup olmadığını özellikle belirtir. Yerleşimlerin etnik özelliklerini ve buralardaki farklı unsurların askerlik yeteneklerini anlatır: Yeniçeriler iyi yetiştirilmemektedir, Araplar at üstünde iyi savaşır, Boşnak ve Arnavutlar iyi savaşçılardır. Yazar, İstanbul ve Selanik'te fazladan ekmek olmadığı gibi bilgilere yer verse de ekonomi ve üretime genel olarak dikkat etmez. Etrafına hep bir asker gözüyle bakar. Bu bakımdan eser Rus araştırmacılar tarafından dinî konulara ağırlık veren sıradan hacı metinlerinden ayrı bir yerde konumlandırılır (Dantsig, 1953, s. 227-229). Türkiye'nin askerî, coğrafi, topoğrafik ve istatistikî tasvirinin yapıldığı önemli bir metin olarak değerlendirilir (Sırku, 1890, s. XXVII). Ayrıca, Osmanlı Balkanları hakkında bilgi veren ilk Rusça kaynaklardan biri olarak kabul edilir (s. XL).

Eserin yazarı Osmanlı coğrafyasındaki yer adlarına bölge halkından duyduğu şekliyle yer verir (Sırku, 1890, s. XV). Bu yönüyle eser bir bakıma, 1600'lerin sonlarından tarih, coğrafya ve etnografya notları olmanın yanında yer, yerleşim, etnisite adlarına dair de bir kaynaktır. 1890'da *Pravoslavniy palestinskiy sbornik*'te 130 sayfalık

bir sözlükle neşredilir. Burada ‘özel ad dizini ve tarih-coğrafya sözlüğü’ başlığıyla etimolojiden tarih ve coğrafyaya değin uzanan bir yelpazede çeşitli açıklamalar verilir.

1600’lerin sonlarında, Türk tarihine hasredilmiş ilk tercüme ve telif kitapların ortaya çıktığı görülür. 1678’de Çar Fyodor Alekseyeviç için Simon Starovolski’nin Lehçe eseri [Krakov 1649], *Dvor çesarya tureçkogo* [=Türk çarının sarayı] adıyla Rusçaya çevrilir. 1692’de ise Andrey İvanoviç Lizlov, *Skifskaya istoriya* [=İskit tarihi] adlı bir kitap kaleme alır ve bu Rusya’da Doğu halklarının tarihini ele alan ilk eser olarak kabul edilir (Arunova ve Oreşkova, 2009, s. IX). Kitapta Altın Orda devleti, Kazan hanlığının yanı sıra Osmanlı devletiyle ilgili de bilgi verilir. Arunova ve Oreşkova’nın verdiği bilgiye göre kitapta ağırlıklı olarak Osmanlı idari yapısı, ordusu ve fetihleri üzerinde durulur (IX. s).

1700 yılı temmuzunda imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Osmanlı, Rus hacıların Kudüs’e özgürce gidebilmelerini temin eder. Ayrıca Rusya, İstanbul’da daimî elçi bulundurma hakkı elde eder. Bundan iki yıl sonra yer yer bu antlaşmaya eserinde atıfta bulunacak olan Moskovalı din adamı İoann Lukyanov, 1701-1703’te Türkiye’den geçerek Mısır ve Kudüs’ü ziyaret eder. Lukyanov Karadeniz üzerinden 1702 martında İstanbul’a gelerek burada 4 ay kalır (Olşevskaya ve Travnikov, 2008, s. 399). Geçtiği yolların ve şehirlerin tasvirini yapar. Türk gümrüklerinde kendisinden vergi alınması ve mallarına el konulması gibi başından geçen olayları aktarır [*Hojdeniye*, 34. s.]. Yunanların Türk hakimiyetinde nasıl yaşadıklarını dair bilgiler aktarır. Lukyanov ile olan bir sohbetle Yunanlar dindaşları Rus çarından kendilerini Türk hakimiyetinden kurtarmasını istemektedir: “Niye çar, Türklerle barıştı. Bizi niye esaret ve zulümden kurtarmıyor. O Hristiyanların çarı değil mi?”. Ayrıca bu konudaki bir kehaneti de dile getirirler: Rus çarı onları esaretten kurtaracak ve İstanbul’u fethedecektir. [49 s.]. Yine Yunanlar çarın kendilerini Moskova’ya niye almadığını sorar. Lukyanov da çarın Yunanların Türklere bilgi götürdüğünü düşündüğünü söyler [50. s.].

Halkların yaşayışına ilişkin bilgiler de verir: “... Türkler sarhoşları sevmez, şarap da içmezler, yalnızca su ve kahve içerler...” [43. s.]. Ekonomiye ilişkin bilgiler aktarırken bazen Moskova’yla karşılaştırma yapar “İstanbul’da ekmek ucuzdur, hatta Moskova’dan bile.”, “İstanbul’da balık yazın Moskova’dan ucuzdur, kışınsa aynıdır.” [44. s.]. Eserde pek çok Türkçe söz geçer: “yümrukçü” (gümrükçü) [29. s.], “goraç” (haraç) [30. s.], “kaç adam... beş adam” [33. s.]. Bazen Türkçe sözlerin Rusça karşılıkları da verilir: “Gece yarısı volak [ulak] koşup geldi, Rusçasıyla haberci...” [27. s.].

Lukyanov'un seyahatnamesi coğrafya, tabiat ve sosyal hayatı ayrıntılarıyla tasvir etmesiyle pek çok seyahatnameden ayrılır. Lukyanov, karşılaştırmalara sık başvurur. Bazen gördüklerini ana vatanındakilerle kıyaslar. Yer yer de farklı halkları birbirleriyle karşılaştırır. Bütün bunlar da metne bir derinlik katar. Lukyanov, bazı Rus araştırmacılarca Petro zamanının önde gelen yazarı kabul edilir. Onlara göre Lukyanov; Arseniy Suhanov ve Vasiliy Grigoroviç-Bakrskiy gibi öne çıkan bir yazardır (Olişevskaya ve S.M. Travnikov, 2008, s. 395-396).

Rusya'nın İstanbul'daki ilk daimî elçisi Pyotr Andreyeviç Tolstoy aynı zamanda Osmanlı üzerine bir dizi metnin de sahibidir. Tolstoy, 1702-1714'e tekabül eden elçilik döneminde raporlar yazar, elçilik defterleri tutar. Ayrıca *Opisaniye Çyornogo morya* [=Karadeniz'in tasviri], *Opisaniye Egeyskogo arhipelaga* [=Ege adalarının tasviri] ve *Opisaniye Osmanskogo flota* [=Osmanlı donanmasının tasviri] gibi metinler ortaya koyar (Oreškova, 2006, s. 22). Bunlarda adlarından da anlaşılacağı üzere Osmanlı devletinin farklı yönleriyle ilgili bilgiler verir. Eserin Rusya tarihi için önemiyse birkaç noktadan ileri gelir. Tolstoy'un kayıtları Rusya'nın 1700'lerle yakaladığı yayılma döneminde ortaya konur. Bu dönemde, Rus-Türk siyasi ve askeri çatışmaları git gide artmaya başlar. Buna paralel olarak 1700'lerin ikinci yarısında ve 1800'lerde Türkiye'yle ilgili eserler de artar. Ancak Tolstoy daha sonraki benzerlerinin ilk örneklerini ortaya koyan isim olur [Kommentarii, 219. s.].

Din adamları Makariy ve Silvester 1704-1707'de Kudüs'e seyahat ederler. İstanbul, gidiş ve dönüş güzergâhlarında yer alır. Beşiktaş'ta iki ay kalırlar. İstanbul'u kısaca tasvir ederler ve şu gibi notlarla paylaşırlar: "Burada yalnızca Türkler yoktur, daha bir sürü dil konuşulur. Yine bizim ülkemizde olmayan meyve ağaçları (?) da pek çoktur." (Lenonid, 1873, s. 4). İstanbul'dan deniz yoluyla Mısır'a giderler ve oradan da Yafa'ya ulaşırlar: "Akdeniz'de iki gün yol aldık... Katris şehrine geldik. Eski zamanlarda İopiya adıyla anılırken şimdi buraya Türkler Yafa diyor. Burada Türkler adam başına üçer..." (s. 8). Kudüs'e girerken İstanbul'daki Rus Elçisi Pyotr Andreyeviç Tolstoy'un verdiği risaleyi göstererek vergi ödemekten kurtulurlar. Kudüs'ten Antalya'ya, oradan da kervanla Bursa'ya gelirler: "... Türklerle 30 gün yol alarak Bursa denilen şehre, yani Nikeya'ya vardık." (s. 25). Bursa'dan Midal'e (?) gelerek deniz yoluyla İstanbul'a ulaşırlar. Rus elçiyi ziyaret ettikten sonra Rusya'ya dönerler. Öbür seyahatnamelere göre hacimce kısa da olsa metinde bölge halklarının millî ve dinî yönlerine dair kayda değer bilgiler verilir. Bu yönüyle eserde özelde Türk, Arap ve

genelde de Müslümanlara yönelik algıya ilişkin yorumlar bulunur. Metinde Türkçe sözlere çok rastlanmaz, birkaç yerde “Haydi, haydi papaz!” ifadelerini buluruz.

Rus elçisi Pyotr Andreyeviç Tolstoy’un himayesindeki din adamı Andrey İgnatyev ve kardeşi Stefan 1707-1708’i kapsayan seyahatlerinde İstanbul’dan deniz yoluyla hareket ederek önce Mısır’a, oradan da Kudüs’e ulaşırlar ve yine deniz yoluyla İstanbul’a dönerler. Yolculuklarını vezirden alınan bir vergi muafiyeti beratıyla yaparlar (Leonid, 1874, s. 27). Hem Rusya elçisinin himayesi hem de beratla daha önceki hacıların ulaşamadıkları bir imtiyaza sahip olurlar. Gittikleri şehirler hakkında değişik bilgiler verseler de ağırlıklı olarak din üzerine yorum yaparlar. Yer yer şehirlerin farklı dillerdeki adlarını anarlar: “... Sakız, Yunancaysa Hiya” (s. 28).

Din adamı Varlaam vezirin beratıyla 1712’de Kudüs’e vergi ödmeden ve kolaylık sağlanarak giden Rus hacılardandır. İstanbul’dan deniz yoluyla Yafa’ya gelir. Buradan yeniçerilerin korumasıyla Kudüs’e geçer. Dönüş yolunda Kıbrıs’ta zindana atılır. Rus elçinin vezire “arzuhal” yazmasıyla serbest bırakılır. 1714’te İstanbul’a döner (Leonid, 1874, s. 77).

Rus hacı Vasiliy Grigoryeviç Grigoroviç-Barskiy 1723-1746’yı kapsayan seyahatinde Osmanlı coğrafyasının farklı köşelerinde uzun yıllar bulunur. Grigoroviç-Barskiy ismi, 1700’lerle seyyahların profilinin, ayrıca zamanın şartlarının değiştiğini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Bu isim aslında seyahat eden değil, yurt dışında ikamet eden bir Rus olmaktadır. Ailesine bulunduğu yerlerden mektup göndermesi veya 1743’te Patmos adasındayken Rus elçisinin davetiyle İstanbul’a gelmesi zamanın şartlarının değiştiğini göstermektedir. Grigoroviç-Barskiy elçilikte dinî bir vazife alır ve bir süre burada kalır (Barsukov, 1885, s. XXIX; Ruban, 1778, s. 495). 1744’te sultanın fermanıyla pek çok hacının uğrak noktası Athos dağına gider (Barsukov, 1885, s. XXXII). İstanbul’a 1746’da dönen Barskiy, yeni Rus elçisiyle anlaşamayınca 1747’de Kiev’e döner (s. XXXV). Konumuz açısından önemine gelecek olursak bu seyyahın okumuş yazmış bir yönü vardır. Seyahatnamesi de bir bakıma gözlemler ve yazılı kaynaklara dayanan bir araştırma inceleme eseridir. Eserin 1778 gibi erken bir tarihte, üstelik de Bilimler Akademisi tarafından ilk baskısının yapılmış olması önemlidir (s. LIX, LXIII). Zira çoğu metnin 1800’lerin son çeyreğinde basıldığını biliyoruz.

Matronin Manastırı din adamlarından Serapion 1749’da Kudüs’ü ziyaret eder. Kiev’den yola çıkarak deniz yoluyla İstanbul’a ulaşır: “O yüksek köşkleri ve parlak binalarıyla yedi tepe üzerindedir... Bizans veya Çar Şehri, Yunancası Konstantinopol,

Türkçesiye Stanbul” (Leonid, 1874, s. 81). İstanbul’dan Athos’a, oradan da İzmir’e gelir. İzmir’e hayran kalan Serapion bu şehrin İstanbul’dan bile güzel olduğu kaydını düşer. Buradan Sakız’a geçer ve İstanbul’dan kalkarak hacıları Kudüs’e götüren gemiyi bekler. Burada konaklarken Yunanların Rus olduğunu söylerse Türklerin onu casus sayacağını, bu yüzden kendisini Bulgar ya da Sırp olarak tanıtmaması öğüdüne uyar (s. 87). Yafa’ya ulaştığında hacılarla beraber 16 gün kendilerine refakat edecek Türk askerlerinin Kudüs’ten gelmesini bekler. Kudüs’te hacılık vazifelerini yerine getirdikten sonra yine öbür hacılarla deniz yoluyla İstanbul’a hareket eder. İstanbul’da veba tehlikesi olduğundan korkar ve yol değiştirerek Athos dağından Bulgar topraklarına geçer (s. 126). Oradan Bükreş, Yaş’a ve nihayet 1751 kasımı 12’sinde Kiev’e ulaşır (s. 129).

Fyodor Aleksandroviç Emin [~1730-1770] Osmanlı üzerine eser veren Rus yazarlardan biridir. Hayatının ilk dönemleri hakkında elde yeterince bilgi bulunmayan Emin, bir müddet İstanbul’da kalır, sonra 1761’de Londra’ya giderek Rus elçisinin yanında Hristiyan olur ve yine onun yardımıyla aynı yıl Petersburg’a gelir. İngilizce, İtalyanca, İspanyolca, Portekizcenin yanı sıra Türkçe de bilen Emin çarîçeye dilekçe yazarak devlet hizmetine girer, önce öğretmenlik, sonra da tercümanlık yapar. Ömrünün son 9 yılını Petersburg’da neşriyat işiyle geçirir. Çok sayıda roman yazarak Rusya’nın ilk romancısı olur. Edebî eser ve tercümelere yanında araştırma kitapları da yazar. Bunlardan biri Osmanlı üzerinedir: *Kratkoye opisaniye drevneyşego i noveyşego sostoyaniya Ottomanskoy Portiy* [=Osmanlı devletinin eski ve yeni durumunun kısa tasviri, 1769]. Eserde alt başlıklar olmadan Türklerin tarihi, Osmanlı hâkimiyetindeki bölgeler, Türk halkının özellikleri gibi çeşitli konulara değinilir. Eserde İslam’a geniş yer ayrılır. *Kur’ân-ı Kerîm*’i Hz. Muhammed ile Sergiy adında bir papazın yazdığı söylenir (Emin, 1828, s. 11). Bu yönüyle eseri İslam karşıtı polemik metinlerinden biri olarak görmek mümkündür. İncelediğimiz 1828 tarihli baskının sonunda ‘Türk sultanlığının yıkılışına dair kehanet’, ‘İsveç kraliçesi Kristina’nın Türkler hakkındaki fikirleri’, ‘Avrupa hükümdarlarına çağrı’, ‘Voltaire’in Rusların Türklerle yaptığı 1768 savaşı üzerine şiirleri’ gibi metinler yer almaktadır. Anlaşılan Emin’in metni dönemin siyasi şartlarına bağlı olarak Türk aleyhtarı metinlerle birlikte kamuoyunu sunulmuştur. Eserin basıldığı dönemde, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşları yaşanır. Böyle bir ortamda Emin’in metni önem arz etmiş olmalıdır. Son olarak Emin’in Rusya tarihine ilişkin 3 ciltlik eserinde

asılsız kitaplar ve olaylara atıfta bulunduğuna dair bir görüşün ileri sürüldüğünü dikkatlere sunmalıyız (Lyaşenko, 1904, s. 763-764).

Emin'den hemen hemen bir asır önce Lancelot Addison'un *The Life and Death of Muhammed* adlı bir kitabı çıkar. MacLean ve Matar'ın ifadesiyle kitap "muazzam hatalar, yanlış tercüme, kafa karıştırıcı bilgiler ve bariz bir yobazlıkla" doludur, kitabın yazarıysa 1660'larda Fas'ta yaşamış, güya Arapça öğrenmiş ve bu dildeki kaynaklardan istifade etmiştir (2021, s. 289). Bu bilgileri dikkate aldığımızda şu soruları sormaktan kendimizi alamıyoruz. Bu isim ve eseriyle, Emin ve eseri arasında bir benzerlik var mıdır veya acaba Emin Londra'da bulunurken Addison'un kitabından mı ilham aldı? Bunların cevabını veremesek de şunu söyleyebiliriz – belli ki Rusya'daki İslam algısı değerlendirilirken farklı ülkelerdeki algı da hesaba katılmalıdır.

Peder İgnatıy 1766-1776'da İstanbul, Athos dağı, Kudüs ve Mısır'ı ziyaret eder. Kursk şehrinde yolculuğa başlayan İgnatıy deniz yoluyla İstanbul'a ulaşır. İstanbul'un güzelliğine hayran kalan İgnatıy şehirdeki yapıları, sokakları, su şebekesini, tulumbacıları, yeniçerileri anlatır (Hitrovo, 1891, s. 3). Hristiyan bir hacı olarak dindaşlarıyla ilgili kayıtlar da düşerek kiliselerin camiye çevrildiği, şehirde 20 kadar kilise kaldığı, Yunanların Türk hâkimiyetinde zulme uğradığı ve sultana ağır vergiler ödediği türünde bilgiler aktarır (s. 4-5). Daha sonra Athos dağı, Kudüs ve Mısır'a giderek yine buraların tasvirini verir. İstanbul'dan gemiyle Kırım'a geçerek ülkesine döner (s. 25).

Rus Doğu biliminin arka planındaki metinleri tanıtmayı burada sonlandırmak gerekir. Zira 1800'lere yaklaşırken Rusya'da Bilimler Akademisi bünyesinde, bizzat bilginler tarafından Doğu bilimi kapsamında değerlendirebileceğimiz eserler ortaya konmaya başlanır. Bunlara ilerleyen sayfalarda temas edilecektir.

Buraya kadar anılan metinler Rusya'da, Akdeniz'in doğusuna ilişkin coğrafya araştırmalarının (Dantsig, 1953), Müslümanların inançlarıyla ilgili ayrıntılara yer vermeleriyle İslam incelemelerinin (Smirnov, 1954) ve Arap araştırmalarının (Kraçkovskiy, 1958) ilk kaynaklarından. Ayrıca söz konusu metinlerde bölge tarihi, etnografyasına ve arkeolojisine dair de eşsiz bilgiler bulunur. Bütün bunlar bu ilk metinlerin disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyuyor. Daha somut söylemek gerekirse burada söz konusu olan yabancıyı tanımak ve bilmektir. İlk metinlere bakıldığında yazarların kendi ülkesinden farklı olan şeyeler ilgi duyduğu, bunları not ettiği görülür. Yolları, geçitleri ve mesafeleri sonraki seyyahlara kılavuzluk

etmesi amacıyla titizlikle kaydederler. Ayrıca gördüklerini mesela dağları, nehirleri, yapıları kendi ülkesindekilerle karşılaştırırlar. Bu sebeple bu metinleri yalnızca Türk tarihi veya dili açısından değil genel olarak Ruslar için Türk araştırmalarının başlangıcı görmek yerinde olacaktır. Metinlerde Türk tarihinden Rusları ilgilendiren kesitlere rastlandığı gibi dil bilimi için de verilere ulaşılır.

Metinler farklı dillerden yer ve şahıs adları açısından oldukça zengindir. Ayrıca metinlerde Türkçe kelimeler de sık sık geçer. Bazen bu metinlerin sonunda kelime listelerine yer verildiği de görülür. Bu listelerde çoğu zaman farklı dillerde sayıların adı sıralanır. Afanasiy Nikitin'in seyahatnamesi çok sayıda Türkçe cümleye yer vermesiyle bu metinler arasından sıyrılır.

Geçmiş zamanları anlatan metinler içinde siyasi gelişmeleri veya devletlerin ve hükümdarların tarihini veren eserlere çok sık rastlanırken, gündelik hayata ilişkin eserlerse azdır. Bu bölümde incelenen metinlerde sosyal hayatı anlatan zengin tasvirler içermeleriyle kültür araştırmaları için eşsiz malzeme sunarlar. Metinlerin yazarları kendileri için önemli olan hususları not aldığı için her metin aynı yapıda değildir ancak metinlerin tamamı birlikte ele alındığında farklı coğrafyaların ticaret, üretim, tarım, hayvancılık ve madencilik özellikleri; mesken tipleri, mimari eserler, ibadethaneler gibi yapı özellikleri; insanların giyim kuşamı, âdetleri, uygulamaları gibi etnografya unsurları; etnisite ve din yönüyle farklı toplulukların birbiriyle ilişkisi ve kendilerinden olmayana yaklaşımı, ülke tebaasındaki azınlıkların kendisini nasıl hissettiği ve etnisite veya din yönüyle yakın bulunduğu devlete yaklaşımı gibi çok farklı konulara eserlerde değinilmektedir.

Metinlere zaman süzgecinden bakıldığında 1700'lere kadar daimî elçi bulunmasa da Rusya; İstanbul ve Kudüs'e gelen hacılar ve seyyahlarla ayrıca buradaki Hristiyan din adamlarıyla Osmanlı devletinin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatına dair bilgilere ulaşır. İstanbul'da daimî bir Rus elçisinin bulunuşu Rus hacıların yolculuğunu kolaylaştırmış, ayrıca başlarına bir iş geldiğinde onları kurtarmıştır.

Metinlerin çoğu 1800'lerin ikinci yarısında Kudüs araştırmaları çerçevesinde Mukaddes Kudüs Cemiyetince neşredilir. Bu durum Rusya'nın Ortodoks Hristiyanlıkça mukaddes kabul edilen Kudüs'e ilişkin araştırmaları sistemli bir şekilde yürütmeye başladığını göstermektedir.

1900'lara gelindiğinde söz konusu metinlerin neşredilmeye devam edildiği ve farklı alanlardaki araştırmalarda anıldığı görülür. Sovyetlerde bazı araştırmacıların bu

metinler arasından Türk ve Müslümanlar aleyhinde görüş içerenleri öne çıkarttıklarına dair örnekler de vardır (Smirnov, 1954; Dantsig, 1953).

4.1.2. Doğu Bilimi ve Doğu İlgisinin Yükselişi: Puşkin, Lermontov ve Tolstoy

Akademik bir disiplin olarak Doğu biliminin yanı sıra, bu disiplinin öne çıkmaya başladığı 1800'lerden itibaren bir de çağdaş yazar ve şairlerin edebî eserlerinde işlediği bir Doğu ilgisi ya da tahayyülü vardır. Said, Avrupa'da Doğu ilgisinin bir zamanlar eski Yunan ve Latin medeniyetlerine duyulan ilginin yerini aldığını belirtir ve Victor Hugo'nun "XIV. Louis çağı Helenizm çağıydı, bu çağ ise Şarkiyatçılık çağıdır" dediğini hatırlatır. Yine bu dönemde, yani 1800'lerde Doğu bilimcinin ya akademisyen ya Doğu hayranı ya da en nihayetinde ikisi birden olacak şekilde görülebileceğini ekler. Said, Hugo (*Les Orientales*) ve Goethe'yi (*Batı-Doğu Divanı*) ise Doğu hayranlığının temeyyüz etmiş isimleri olarak anar (Said, 2014, s. 61).

Said'in dikkatlere sunduğu Doğu ilgisi, acaba 1800'lerin Rus yazar ve şairlerinde de görülür mü? Bu sorunun cevabı asrın önde gelen Rus edebiyatçıları Puşkin, Lermontov ve Tolstoy'un eserlerinde aranabilir. Böylelikle Said'in Avrupa'da Doğu bilimi ve Doğu ilgisinin kol kola yürüdüğüne yönelik tespitinin Rusya'da da geçerli olup olmadığı ortaya çıkar. Ayrıca Rus edebiyatçılarda Doğu ilgisinin, bir gerçekçi hayranlık mı yoksa romantik bir tahayyül ya da izlenim olarak mı tebarüz ettiğini görmek ilgi çekici olacaktır. Bu iki sorunun cevabını aramak gayesiyle bu bölümde, 1800'lerde eser veren Rus edebiyatının önde gelen simalarının eserlerindeki, Rusya'nın güneyinde ve doğusunda kalan coğrafyayla ilgili unsurlara kısaca yer verilecektir. Ancak burada ifade edilmelidir ki Rus edebiyatındaki bilhassa Kafkasya konusu önemli çalışmalara konu olmuştur. Bu bağlamda, Susan Layton'un *Russian Literature and Empire (Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy)* adlı çalışması mutlaka anılmalıdır [Cambridge 1995]. Layton çalışmasında, Kafkasya'nın Puşkin, Lermontov, A. A. Bestujev ve Tolstoy tarafından işlenmesini ele alır.

Burada bir çalışmayı daha anmalıyız. Jale Parla'nın *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* [İst. 1985] adlı çalışması bu bölüm açısından ufuk açıcı olmuştur. Parla, Said'in *Orientalism*'deki tezini haklı görür. Kendisi de bu tezin sağlamasını "Türk miti" özelinde 1800'lerin ilk yarısında Fransa ve İngiltere'de "Yakın Doğu" hakkında ortaya

konan edebiyatı inceleyerek yapar. Ona göre bu dönemde verilen çok sayıda eser “şarkiyatçılığın kendine özgü söylemindeki ilginç ve karmaşık bir sosyolojik olgunun incelenmesini gerektiren bir malzeme oluşturur” (Parla, 1985, s. 13). Bizce Doğu biliminin geliştiği önemli merkezlerden biri olan Rusya’da da tıpkı İngiltere ve Fransa’da olduğu üzere, Doğu bilimi ve Doğu miti, sömürgecilikle aynı dönemde yükselişe geçmiştir. Seçtiğimiz üç Rus edebiyatçının eserleri Rus Doğu mitiyle Rus Doğu bilimi paralellliğini anlamak için incelemeye değer bir malzeme sunmaktadır. Parla’nın dikkatimize sunduğu “Doğu yolculuğu” ve “kurtarıcılık” gibi kavramlarla “Romantik mit kuruculuğu” ve “orijinallik peşinde koşmak” fikirleri bu üç isimde karşımıza çıkar. Ancak nasıl Byron’un Doğusu, Moore’un Doğusu veya Hugo’nun Doğusu birbirinden farklıysa (s. 14) ele aldığımız Rus edebiyatçıların da Doğuları ve bu Doğuya yaklaşımları birbirinden farklıdır. Farklılıklarla beraber buradaki müşterek noktaysa edebiyatçının ferdî Doğu miti ile sömürgecilikle kol kola giden Doğu biliminin yükselişinin aynı döneme denk düşmesidir. Bu dönem bir taraftan da Layton’un Said’den hareketle ifade ettiği Rusya’nın “imparatorluk inşası” (empire-building) sürecidir (Layton, 1995, s. 9). İmparatorluğun inşasına bir yandan Doğu bilimciler, öbür yandan ise edebiyatçılar katkı sağlar. Bu süreç 1800’lerin ilk yarısında adı konulmadan gelişir, ancak aynı asrın ikinci yarısında Petersburg’daki Doğu Dilleri Fakültesi [1854] yeni bir döneme girildiğinin habercisi olur.

4.1.2.1. Şairden Siyasetçiye Dönüşüm ve Puşkin

Rus edebiyatının öncü şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin [1799-1837] eserlerinde Türk ve Müslümanlara ilişkin konuları işleyen Rus edebiyatçılarından biridir ve hatta ilkidir. Leonid Petroviç Semenov’un *Lermontov i folklor kavkaza* [=Lermontov ve Kafkas folkloru, Pyatigorsk 1941] adlı kitabından öğrendiğimize göre 1820’lerden önce Rus edebiyatında Kafkasya’ya yönelik kayda değer bir ilgiden söz etmek mümkün değildir. Bu durum, ancak zikredilen tarihle birlikte Puşkin’in Kafkasya sempatisini dile getirdiği eserleriyle değişmeye başlar. Yukarıda adı anılan ve baskı tarihi 1941 olan, yani Stalin rejiminde yazılan kitapta Çarlığın Kafkasya işgallerinin Rusya’nın aydınları arasında buradaki zulme uğrayan halklara sempatiyle yaklaşmalarını doğurduğundan söz edilir (Semenov, 1941, s. 5). Bunun yanında, bu sempatinin arka planında Puşkin’in anne tarafından atalarından birinin Osmanlıdan Rusya’ya getirilen siyahi Hannibal’ın

olmasının etkisinden de söz edebilir. Ancak söz konusu sempatinin Rusya dışında köklerinin de olduğunu söyleyebiliriz.

Puşkin'den önce, Avrupa'da "Doğu"ya ait unsurları öne çıkaran bir edebî yöneliş söz konusudur. Avrupalı aydınlar için hayali ya da gerçek bir Doğu yolculuğu bir dönem moda olgulardan biridir. Parla'nın dikkatimize sunduğu üzere, 1800'lerle "mitik Doğu söyleminin yanı sıra bir de politik Doğu söylemi" ortaya çıkar (1985, s. 42). Burada bahsi geçen "Doğu meselesi" kavramıdır. Osmanlının içinde bulunduğu durum, Avrupalı güçlerin sömürgecilik iştahını kabartmaktadır. Böyle bir dönemde, Doğuya ilgi duyan, Doğu insanının eşsiz erdemleri olduğunu düşünen Avrupalı aydınların bazılarında bir yandan da "kurtarıcı miti" dile getirilmeye başlanır. Bu isimlerden biri, Parla'nın incelemesine konu olan Alphonse de Lamartine'dir. Lamartine'in söylemlerinde geri kalmış ama erdemli Doğunun çalışkan ve ileri bir uygarlık olan Batı tarafından kurtarılması fikri kendine yer bulur. Parla'ya göre bu söylem "Lamartine'in yüzeydeki Doğu hümanizmasının nasıl siyasi planda somut bir şarkiyatçılığa" dönüştüğünü tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde göstermektedir. Lamartine'in "kafasındaki Batı şimdiden Doğunun efendisidir" (s. 46). Avrupalı güçlerin Osmanlıda kuracağı "vesayetçi bir sömürü sistemi"nin (s. 50) veya koloninin (s. 54) ana hatlarına dair teklifleri de hazırdır. Sömürgeci bir söylemi, sömürü sistemini kurulmasına dönük bir dizi teklifi Puşkin'de de buluruz ve bunların Lamartin'in söyleminden çok farklı olmadığını anlarız. Belli ki Puşkin'in zihniyetinin Avrupa'yla bir rabıtası vardır.

Puşkin'in sanatında, Doğu mitinin belirgin bir yer tuttuğu, üzerinde hemfikir olunan bir konudur. Bu miti Puşkin Avrupa üzerinden alır, zira onun sanat anlayışını şekillenmesinde İngiliz edebiyatçı Lord Byron'un [1788-1824] büyük bir rolü olduğu kabul edilir. V. M. Jirmunskiy'in *Bayron i Puşkin* [=Bayron ve Puşkin] adlı kitabında belirttiği üzere Puşkin'deki Byron tesiri Rusya'da çok çalışılmış bir konudur. Bu tesir, Puşkin'in kendisi tarafından da kabul edilir. Ona göre Puşkin'in sanatı, Byron'dan etkilenmiş olsa da muhteşem bir özgünlüğe sahiptir (Jirmunskiy, 1978, s. 20). Anlaşıldığı üzere Puşkin Avrupa'dan aldığı bazı fikirleri, duyguları kendi dehasıyla işleyip ortaya eşsiz sanat eserleri koymuştur. Netice itibarıyla Puşkin'de karşımıza çıkan güneye, doğuya ait unsurlar yalnızca ona mahsus değildir ve Avrupa'daki cereyanlarla doğrudan ilişkilidir. Puşkin'in eserlerindeki oryantalist yaklaşımlar da bu durumu doğrular niteliktedir.

Kafkasya'nın yalnızca Rus edebiyatındaki eserlere mekân olmadığını, mesela Ahmet Mithat Efendi'nin bir eserine de konu olduğunu söylemeliyiz: *Kafkas* [İst. 1294,

Ank. 2018]. Anlaşılan Kafkasya'daki Rus işgali ve bölge halkının şiddetli direnişi dünya kamuoyunda kayda değer bir karşılık bulmuştur. Hâliyle edebiyatçılar da buna kayıtsız kalamamış olmalıdır. Çoğu eserde karşılaştığımız üzere bölgenin dört mevsim karlı dağları, gürül gürül akan ırmakları, gözü pek yiğitleri ve güzel Çerkez kızları şairane ilhamın da kaynağı olmuştur. Elbette Türk edebiyatından verdiğimiz tek örneklerle birtakım çıkarımlara ulaşmak doğru olmayacaktır. Ama netice itibarıyla konunun yalnızca Rus edebiyatına özgü olduğunu zikretmek de yanlış olur. Şimdilik, konunun farklı ülkelerin edebiyatlarına nasıl yansıdığına derinlikli bir tetkike muhtaç olduğunu söylemekle iktifa edelim.

Puşkin, Rus ordusunun Kafkaslar üzerinden Osmanlının doğusuna düzenlediği 1829 tarihli sefere kendi isteğiyle katılır. Sefer sırasında tuttuğu notları önce kısmen 1830'da *Literaturnaya gazeta*'da sonra da tam olarak *Sovremennik* dergisinin 1836 yılı ocak sayısında neşreder (Badem, 2014, xiii): *Puteşestviye v arzurum vo vremya pohoda 1829 goda* [=1829 seferinde Erzurum'a seyahat]. Puşkin seyahatnamesinde, bir şair olarak kendisinden bekleneneni yapmayarak dönemin devlet adamlarını veya generalleri övmez. Kendi yaşadıklarını, gözlem ve düşüncelerini paylaşır. Puşkin bu tutumuyla, Rus ordusunun zaferini yüceltmemekle suçlanır. Eserine yazdığı ön sözde de maruz kaldığı yergi ve suçlamalar karşısında 1829 seferine dair notlarının tamamını neşretmeye karar verdiğini açıklar (Puşkin, 2014, s. 5). Bu yüzden Puşkin'in seyahatnamesi belli ölçüde objektif kabul edilebilir.

Puşkin, yolculuğu boyunca karşılaştıklarının anlatırken Kafkas ve Kafkas Ötesi halklarının yaşayış ve kültürüne ait unsurları da aktarır. Misafir olduğu Kalmuk çadırı, minare kalıntısı, Çerkez mezarları, Oset cenaze merasimi, Gürcü hamamında Türk tellak Hasan... Puşkin yalnızca gözlemlerini değil kendi görüşlerini de paylaşır. Bu duruma güzel bir örnek Çerkezlerle Ruslar arasındaki gergin ilişkilere dair fikirleridir. Ancak bu fikirlerinde Puşkin'in biraz milliyetçi bir tutum sergilediği göze çarpar. Puşkin'in Rus devletinin o günlerdeki hedefleri doğrultusunda Çerkezleri dize getirmek için bazı tedbirler teklif ettiği görülür: "Çerkezlerin Türklerle ticaret yapmasına engel olabilir, böylece de onları bize yakınlaşmaya zorlayabiliriz belki." (Puşkin, 2014, s. 15). Daha etkili bir yolunsa onlara "İncil'in öğretilmesi" olduğunu söyler (s. 16).

Puşkin'in Rusya'da Doğu bilimi çalışmalarının başladığı bir dönemde "doğu"ya bir yolculuğu kaleme almış olması bu çalışmalarda etkili olan bakış açısına dair bir fikir verebilir. Puşkin'in seyahatnamesi okunduğunda doğu ve batı ya da biz ve öteki

karşıtlığı dikkatleri çekmektedir. Doğu bilimi veya oryantalizm çalışmalarının doğuşunda “öteki”ni anlama ve öğrenme isteğinin büyük rolü olduğu bilinmektedir. Bu sebeple aşağıda Puşkin’in eserinden bu yaklaşımı yansıtan bazı ifadeler yer almaktadır.

Puşkin’in seyahatnamesinde biz ve öteki ikiliğine işaret eden çok sayıda ifade yer alır. Daha çok Batı ve Doğu şeklinde karşımıza çıkan bu ikilikte “Doğu”nun din farkı etmeksizin bir bütün kabul edildiği görülür. İranlı Şair Fazıl Hanla karşılaştığında Puşkin önce “tumturaklı bir doğulu tavrıyla söze” başlar, sonrasında Fazıl Han “akıllı uslu karşılıklar verince” yaptığından utanarak “şakacı-tumturaklı konuşma tarzını bırakarak normal bir batılı gibi” konuşmaya mecbur olur. Yaşadığı bu hadise karşısında Puşkin bir karar alarak “bundan böyle insanları kafalarındaki papağa, ya da tırnaklarındaki kınaya bakarak” yargılamaktan vazgeçer (s. 21-22). Birbirine bağlanmış katır sürüsünden söz ederken bunların “Asya geleneğine göre yüklenmiş” olduğuna dikkatleri çeker (s. 24). Gürcü türkülerinden söz ederken bunların güzelliğinin yanında “Doğuya özgü bir anlamsızlık” taşıdığını söyler (s. 30). Tiflis’teki yapıların çoğunun Asya mimarisinde olduğunu, şehrin kuzeyindeyse Avrupa tipi evlerin yükseldiğini söyler (s. 32). Kars’ta, orduya yetişebilmek için muhatap olduğu bir Rus subayının “Asyalı olduğunu” yüzünden anlar. Bu subayın yazılı emir isteği karşısında Puşkin eline geçen ilk kâğıdı uzatır. Okuma yazma bilmeyen subay Puşkin’in bir şiirinin yazılı olduğu kâğıda bakar ve kendilerine at verilmesini buyurur (s. 45-46). Erzurum’un Ruslarca alınmasından sonra tutsak bir paşa Puşkin’in bir şair olduğunu öğrenince bir şairle karşılaşmanın hayırlı olduğunu söyleyerek şairleri över. Paşanın sözleri üzerine Puşkin ise “Paşanın tam bir Doğulu olarak söylediği bu sözler hepimizin hoşuna gitti.” der (s. 69). Bir başka yerdeyse Puşkin Haçlıların “doğu”nun şaşaası karşısındaki hayranlıkların eskide kaldığını belirterek artık “Asya yoksulluğundan, Asya ilkeğinden” söz edilebileceğini yazar. Eserin devamında da yine batı ve doğu ikiliğini dile getiren çok sayıda ifade yer alır: “İşte gerçek doğu izlenimleri.” (s. 77), “Böylece bir harem görmüş oldum. Pek az Avrupalıya kısmet olur bu.” (s. 80), “Bunu görünce Avrupalı ürkeklüğimden utandım”. (s. 81).

Eserde biz ve öteki ikiliğinin bir başka yönüye “bizim Tatarlar” ifadesinde görülen Rus hakimiyetindeki Türklerle Osmanlı Türklerini birbirinden ayıran yaklaşımdır. Puşkin Rus ordusunun, Türk ordusuyla çarpışa çarpışa Erzurum’a doğru ilerlerken yaşanan çatışmaları tasvir eder ve bu arada “Bizim Tatarlar, yaralı Türkleri bir anda soyup tarlanın ortasında çırılçıplak bırakıyorlardı.” der (s. 55).

Eserde “Doğu” dillerinin bilinmesine yönelik atıf da vardır. Erzurum’un Ruslara tesliminden önceki görüşmelerde “Asya dillerini ve geleneklerini iyi bilen General Prens Bekoviç” de yer alır (s. 66).

Türklerle ilgili birkaç rivayete de yer verir. Bunlardan birinde Puşkin Türklerin kestikleri kafaları İstanbul’a gönderdiğini rivayet eder (s. 52). İkincisindeyse Türkler arasında hermafroditlerin (erdişi) çok olduğunu ve bunlara Türklerin “hoss” dediğini yazar (s. 61).

Puşkin eserinin sonlarına doğru Erzurum’u öven ve İstanbul’u yeren bir taşlama paylaşır. Puşkin, şiirin Yeniçeri Eminoglu’na ait olduğunu söylese de bu ismin uydurma olduğu ve şiiri de Puşkin’in yazdığı görüşü vardır (Puşkin, 2014, s. 74). Şiirde İstanbul’un yozlaştığı, buna karşın Erzurum’un değerlerini yaşattığı dile getirilir.

Puşkin’in yukarıda örnekleri paylaşılan oryantalist yaklaşımına Rus Doğu bilimci Barthold itiraz etmiştir. Barthold, Puşkin’in seyahatnamesinde Batı ve Doğuyu karşılaştırırken medeniyetlerin bazen yükselme bazen de duraklama devrine girdiğini hesaba katmadığını vurgular. Bunun yanında gerek Batı ve gerekse de Doğunun her yeri aynı zamanda, aynı zenginliğe sahip değildir. Netice itibarıyla Puşkin, edebiyatçı kimliğinin dışına çıkarak bir kültür bilimci gibi davranmıştır (Barthold, 1930, s. 25-26). Bu durumu belki de Parla’dan ilham alarak “şairin siyasetçiye” veya “yolcunun sömürgeciye” bir dönüşümü olarak da telakki edebiliriz (1985, s. 15). Ayrıca Parla’nın Lamartine’e dair bazı tespitleri Puşkin’e de uyar. Puşkin, Doğuyu bazen över ancak bazen de “Doğunun yönetilmesi gerektiğini savundukça yerer” (Parla, 1985, s. 51), başka bir ifadeyle de “iş, Batının çıkarlarına gelince” oryantalist kalıpları tekrarlamaya başlar (s. 53).

Burada daha eski zamanların seyyahlarıyla 1800’lerin seyyahları arasındaki bazı farklar ortaya çıkar. Eski seyyahlar gördüklerini, duyduklarını anlatıyorlardı, onlar herhangi bir sanat veya fikir akımına mensup değildiler, edebî bir kaygı gütmezler. Elbette onlar da bir seyahatname geleneğinin halkalarıydılar, fakat bu geleneğin ürünleri daha çok birer gezi notuydu. Ancak Puşkin bir edebiyatçıdır, onun edebî kaygıları, etkilendiği sanat ve fikir akımları vardır. Bir de edebiyatçı kimliğinin yanında siyasi meselelere karışmış bir aydın kimliği de taşır. Anlaşılan o ki eski zamanların Rus seyahatnameleri daha gerçekçidir. Ayrıca Doğu mitinden ve sömürgeci bakıştan uzaktır. Bütün bunlar onları kültür incelemeleri için daha elverişli kılar.

Puşkin'in seyahatnamesi, Müslüman/Türk kültürü ve coğrafyasıyla ilgili yegâne eseri değildir. *Yüzbaşının Kızı* adlı romanı Başkurt topraklarında, Orenburg dolaylarında geçer. Başkurtlar, romanda Ruslarca dize getirilmeye çalışılan “vahşi” bir halktır. Romanın anlatıcı kahramanı “Orenburg ilinin durumu üzerine birkaç söz söylemek zorundayım.” dedikten sonra şöyle devam eder: “Rus çarlarının egemenliğini kısa bir süre önce kabul eden bir sürü yarı vahşi oymak yaşıyordu.”. Bu halkın “yasalı ve uygar bir hayata alışkın olmayışı” hükûmetin başına sürekli iş açmaktadır (Puşkin, 2020, s. 403).

Puşkin'in Kırım, Kafkasya veya İslamiyet'ten bahsettiği şiirleri de vardır. Bunlar arasında “Kavkazskiy plennik” [1822], “Fontanu Bahçisarayskogo dvrotsa” [1824] ve “Podrajaniya koranu” [1824] adlı şiirler yer almaktadır. Bu şiirlerde Byron'un Doğu mitinin izleri sezilir. Bunun yanında Puşkin'in güneye ve doğuya dair ilgisinde, Kafkasya'nın 1770'ten başlayarak, Kırım'ın da 1783'te Rus hâkimiyetine girmesinin de etkisi olması muhtemeldir. Zira bu bölgeler artık Rusya'nın komşusu değil bizzat parçasıdır. Döneminin önde gelen Rus şairi de ister istemez bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Puşkin'in kendi isteğiyle 1829 seferine katıldığı da göz önüne alındığında onun yaşadığı dönemin kopuk olmadığı da anlaşılmaktadır. Puşkin'in çağdaşları ilk Rus Doğu bilimciler Senkovskiy ve Boldırev'in de Arapçadan edebî eserler çevirmesi; Arap, Fars ve Türk dili üzerine çalışmalar neşretmesi 1800'lerin başında Rusya'da konunun güncelliğini yine ortaya koymaktadır.

“Kavkazskiy plennik” [=Kafkas tutsağı, 1822] ve “Fontanu Bahçisarayskogo dvrotsa” [=Bahçesaray sarayının çeşmesine, 1824] şiirlerinde Puşkin'in aktarmak istediği duygu ve düşünceler için “Doğu” mekânından ve algısından/hayalinden yararlandığı görülürken onun *Kur'an*'la ilgili şiiriye daha farklı bir yapıdadır, çünkü burada “Doğu”ya ait görülen İslam ve onun mukaddes kitabı doğrudan doğruya merkezde yer alır. Puşkin'in “Podrajaniya koranu” [=Kur'an'a öykünmeler, 1824] adlı şiiri 9 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde *Kur'an*'dan ayrı ayrı bölümler şiirleştirilir. Gerek şiirlerin kendisi gerekse de Puşkin'in düştüğü dipnotlar onun Kur'an'ı okuyup incelediğini ortaya koymaktadır. Bu dipnotlarda Kur'an'da şairaneliğin güçlü olduğu ve bazı ahlak hakikatlerinin dile getirildiğini belirten Puşkin, Kur'an'ı “eskilerin masalları” olarak görenlerin ise haklı olduğunu savunur (Puşkin, 2006, s. 28).

Puşkin'de karşımıza çıkan Kafkasya ilgisi, daha sonra Lermontov ve Tolstoy'da da görülecektir. Tolstoy'un “Orman Kesimi” [1855] adlı hikâyesindeki şu satırlar Rus

edebiyatındaki Kafkasya tasavvuruna dair kayda değer ipuçları vermektedir: “[...] niçin Kazan ya da Kaluga’daki bir askeri birlikte görev istemiyoruz da, soluğu hemen burada, Kafkasya’da alıyoruz? Yüzyıllık el değmemiş buzulları, azgın ırmakları, hançerleri, kepenekleri, Çerkez kızlarıyla öyle yüce bir Kafkasya imgesi var ki Rusya’da herkesin kafasında!” (Tolstoy, 2019, s. 67). Bu satırların neredeyse aynısı Tolstoy’un bir başka eserinde, *Kazaklar* romanında da karşımıza çıkar. Şan almak için Kafkasya’ya gitmekte olan Olenin’in hayalinde sürekli “Çerkez kızları, dağlar, uçurumlar, deli gibi akan sular” canlanır (Tolstoy, 2020b, s. 13-14).

Puşkin’in eserlerinde görülen “Doğu” izlerinin müstakil araştırmalara konu edildiğini belirtmekte yarar var. L. A. Şeyman ve G. U. Soronkulov’un hazırladığı *Kırgızı, kazahi i drugıye narodıy Vostoka v mire Puşkina: Oçerki* [=Puşkin’in dünyasında Kırgızlar, Kazaklar ve Doğunun öbür halkları: tetkikler] adlı eser burada anılmaya değer. Söz konusu eserde Puşkin’in belli başlı eserlerindeki Türk dünyasına ait kültür unsurları incelenir (Şeyman ve Soronkulov, 2004).

Yukarıdaki çalışmanın yanında anabileceğimiz bir başka eser de N. C. Abdalkerem’in hazırladığı *K istorii oriyentalnogo vliyanıya na yazık russkoy hudojestvennoy literaturıy puşkinskoy epohi* [=Puşkin devri Rus edebiyatı diline ortyantel tesirin tarihi] adlı doktorluk tezidir. Söz konusu eserde Abdalkerem, Puşkin’in *Erzurum Yolculuğu*’ndaki “Doğu” söz varlığını inceler. Eserde 300’den fazla “oryantalizm” çeşitli açılardan tetkik edilir ve bunların Puşkin’in edebî sanatındaki mahiyeti tahlil edilmeye çalışılır (Abdalkerem, 2015).

4.1.2.2. Lermontov’un Doğu İlgisi: Kafkasya

Rus edebiyatının önde gelen şairlerinden Mihail Yuryeviç Lermontov [1814-1841] eserlerinde güneye, doğuya ait motiflerden, temalardan yararlanan bir başka isimdir. Lermontov’daki “Doğu”ya ait unsurlara yönelişte Lord Byron ve Puşkin’in tesiri vardır. Ayrıca, Rusya’nın sınırlarının genişlemesinin ortaya çıkardığı siyasi şartlar ve sürgünlerin farklı kültürlerin kesiştiği bir bölge olan Kafkasya’ya gönderilmesi gibi etkenlerden de söz edilebilir.

Lermontov’un şiirlerinde Doğu coğrafyası, kültürü ve dinleri önemli yer tutar. 1831 tarihli “Azrail” adlı manzumesi İslam, Hristiyanlık ve Museviliğe dair atıflar

vardır. Lermontov, “Angel smerti” [=Ölüm meleği, 1831] manzumesineyse ‘Doğu hikâyesi’ kaydını düşer.

Çocukluk çağında anneannesiyle ve yetişkinliğinde de sürgünlerle yolu defalarca Kafkaslara ve Kafkas Ötesine/Berisine düşen Lermontov’a bölgede geçirdiği süre yeni temalar kazandırır (Andronikov, 1977, s. 264). Pek çok şiirine mekân olarak Kafkasları seçen Lermontov bu şiirlerde bölge halkının tarihi ve kültürüne ilişkin unsurlara yer verir: “Kafkasya” [1830], ‘Uzaklardan Kuzeye Doğru Yol Alırken Hızla’ [1837] ‘Kazak Ninnisi’ [1838]; ‘Kafkas Dağı, Yeryüzünün Asık Yüzlü Çarı’ [1838], ‘Terek’in Armağanları’ [1839], ‘Tartışma’ [1841], “Tamara” [1841] (Lermontov, 1983). Lermontov, Kanbulat ile Avonuk kardeşlerle ilgili Çerkez efsanesini işlediği “Aul bastuncı” [=Bostancı köyü, 1833-34] manzumesini Kafkaslara armağan eder.

Lermontov’un Türk kültür tarihi için önemliyse 1837 yılında, Kafkas Ötesinde Gürcü ve Ermeni halkları arasında da yaygın olan Türk halk hikâyesi Âşık Garib’i masal biçiminde Rusçaya uyarlamasından ileri gelir. Müsvedde hâlinde kalan çalışma 1846’da V. A. Sollogub’un *Vçera i segodnya* adlı edebiyat almanağında neşredilir: “Âşık-Kerib. Turetskaya skazka”. Bu metin aynı zamanda hikâyenin tarihteki ilk neşridir. Daha sonraki, 1892’de *Sbornik materialov dlya opisaniye mestnostey i pleymyon kavkaza* (SMOMPK) dergisinde Bakü vilayeti Şemah ilçesinden derlenen hikâyenin verilmesi, araştırmacılarda Lermontov’un hikâyesini Azerbaycan Türkçesinden kısaltarak aldığı fikrini uyandırır (Andronikov, 1977, s. 379). Ayrıca hikâyede 12’si özel ad olmak üzere 27 tane Türkçe kelime geçmesi Lermontov’un hikâyenin yalnızca teması ve konusunu almakla kalmadığı Azerbaycan Türkçesini öğrenmeye çalıştığı da sonraki araştırmalarda ortaya konur (Mihaylov, 1951, s. 128).

Lermontov’un *Zamanımızın Bir Kahramanı* adlı eseri daha ilk sayfaldan, Kafkasya manazarasıyla başlar. Lermontov, eserinin ilk bölümü olan “Bela” (okunuşu be:la) hikâyesinde Kafkasya yaşayışına ve kültürüne ait çeşitli unsurları paylaşır ve bölge halklarıyla ilgili genellemeye varan değerlendirmeler yapar. Yalnız bu değerlendirmelerde yazarın ifadelerinde daima “medeni” ve “yabani” ayrımına atıflar olması ilgi çekicidir.

Hikâyenin kahramanı bir yıldır Kafkasya’da bulunur, ancak yine de bulunduğu coğrafya kendisi için hâlâ anlaşılmazdır ve yol arkadaşına “[...] benim boş arabamı şu Osetlerin de yardımıyla altı öküz zar zor çekiyorken sizin tepeleme yüklü arabanızı dört öküz nasıl [...]” rahatça götürüyor diye sorar. Aldığı cevapsa “[...] Çok anasının gözüdür

bu Asyalılar! Bağırarakla öküzlere yardım ettiklerini mi sanıyorsunuz? Ne için bağırıklarını ancak şeytan bilir.” şeklindedir (Lermontov, 2014, s. 40-41). Buradaki “Asyalılar” ifadesi yalnızca “Asya’da yaşayan kimse” anlamına gelmez ve bir aşağılama da içerir. Tolstoy’un “Orman Kesimi” hikâyesinde de geçen aynı kelime için mütercim Mazlum Beyhan şu notu düşer: “Aziat – Rusçada Asya’nın yerlisi anlamına geldiği gibi, eskiden (ve bu kitabın yazıldığı tarihlerde) ‘kaba, ilkel insan’ anlamı da taşırdı.” (Tolstoy, 2019, s. 60).

Yukarıda aktarılan konuşma kesitinden biraz sonra yazar bu kez Kafkasya halklarını kendi içlerinde kıyaslayan şu cümleleri kurar: “Rusça ekmek nasıl denir onu bile bilmezler, ama 'Subayım, bahşiş versene!' demeyi öğrenmişlerdir. Bence Tatarlar bile bunlardan daha iyidir.” (Lermontov, 2014, s. 41-42). Biraz sonra da Osetler’le Kabardin ve Çeçenleri kıyaslar. Onların “çok salak” olduğunu söyledikten sonra “İnanır mısınız, ellerinden hiçbir şey gelmez, herhangi bir eğitim alabilmeleri de olanaksızdır! Bizim Kabardinler veya Çeçenler hayduttur, baldırı çıplaktır ama gözü pektir de, oysa bunların silaha bile düşkünlükleri yoktur.” cümlelerini kurar (Lermontov, 2014, s. 43-44). Başka bir yerde de Çerkeslerin hırsız bir millet olduğunu yazar (s. 78). Elbette bu alıntılar kurgu bir eserdendir ve Lermontov’un bu yazdıkları düşüncelerini yansıtmıyor olabilir. Ancak eserinde daha ilk sayfalarından böylesine ifadelerle sıkça yer vermesi en azından o dönemde bunların yaygınlık kazanmış düşünceler olduğunu gösterebilir. Nitekim bu düşünceler Puşkin’in Kafkasya seyahatnamesindeki bazı görüşlerle benzerlik taşır ve Lermontov da kendi ifadeleriyle eserinin tamamen kurgu olmadığına işaret eder: “[...] sanırım siz Bela’nın öyküsünün sonunu öğrenmek istiyorsunuzdur. Önce şunu söyleyeyim size, yazmakta olduğum bir öykü değil, gezi notlarıdır.” (Lermontov, 2014, s. 66).

4.1.2.3. Barışçıl Bir Dünya Özlemi ve Tolstoy

Rus edebiyatında, Kırım ve Kafkasya’yı eserlerine mekân olarak seçen isimlerden birisi de Lev Nikolayeviç Tolstoy’dur [1829-1919]. Kırım ve Kafkasya’da subay olarak bulunan Tolstoy bu coğrafyayı eserlerine taşır. Birkaç örnek vermek gerekirse *Sivastopol* [Sevastopolskiye rasskazıy, 1855], *Kazaklar* [Kazaki, 1863] ve *Hacı Murat* [basılışı 1912] gibi romanların yanında “Baskın” [Nabeg, rasskaz volontyora, 1852], “Orman Kesimi” [Rubka lesa, rasskaz yunkera, 1852-1854], “Rütbesi Düşürülen” [İz kavkazskih vospominaniy,

razjalovanny, 1853-1856] ve “Kafkas Tutsağı” [Kavkaskiy plennik] adlı hikâyeler bu bağlamda anılabilir.

Sivastopol, Rus hayatına Türklerin nasıl damga vurduğunu gösteren güzel bir örnek ihtiva eder. Savaş sahnelerinin birinde, bir Rus asker çarpışmayı anlatırken Fransızların kendilerine “Allah Allah” diye saldırdıkları anlatır. Buna Tolstoy şöyle bir dipnot düşer: “Türklerle savaşa savaşa askerlerimiz bu düşman narasına öyle alışmışlardır ki, bugün hangi askerimize soracak olsanız Fransızların da hücumu kalktıklarında ‘Allah Allah’ diye bağırdıklarını söyleyecektir” (Tolstoy, 2020c, s. 49).

1852 tarihini taşıyan “Baskın”da daha ilk sayfalardan okur, Tolstoy’un dipnotlarla açıkladığı Kafkas dillerinden kelimelerle karşılaşır ve bu kelimelerden bir kısmı da Türkçedir. Hatta bu dipnotlardan birinde “temaşa” kelimesi için Tolstoy’a âdeta bir dilci gibi açıklama yapar: “Tomaşa – Tatarlarla Rusların kendi aralarındaki konuşmalarda ‘gaile, uğraşma, koşturma’ gibi anlamlar yükledikleri bir sözcük. Bunun gibi kökeni Rusçaya da Tatarcaya da dayanmayan pek çok sözcük kullanılır Kafkasya’da.” (Tolstoy, 2019, s. 25). *Kazaklar* romanında, Ruslar ve Rus Kazakları kendi aralarında bazen Türkçe konuşur: “Uyde ma?” [=ev demisin], “Alla birdi!” [=Allah verdi], “Sağ bul!” [=sağ ol] gibi (Tolstoy, 2020b, s. 100, 222).

Tolstoy’un son romanı *Hacı Murat*’ın mekânı yine Kafkasya’dır ve hâliyle bu roman da mahallî unsurlarla bezelidir (Tolstoy 2020a). Bu unsurlar yalnızca coğrafya veya kültürle alakalı olmayıp dille de ilgilidir. Romanda çok sayıda Türkçe ifade geçer ve bu ifadeler yalnızca Kafkasya’daki Türklerin ağzından çıkmaz. Bölgede Türkçe farklı halkların anlaşmasını sağlayan bir nevi ortak dildir. Hatta Ruslarla Hacı Murat’ın konuşmaları da yine Türkçe üzerindedir, tabii metindeki şekliyle Tatarca. Romanda Hacı Murat bazen “Tatarca” (36 s.), bazen de “iyi bildiği Kumuk ağzıyla” (s. 62) konuşur.

Kafkas dillerinden kelimelere yalnızca Tolstoy’da değil, Lermontov’da da rastlamıştık ve bütün bunlar da bize daha eski seyyah metinlerinde yine seyahat edilen bölgelerin dillerinden kelime veya cümlelerin esere alınmasını hatırlatıyor. Bu bakımdan seyyahların, edebiyatçıların veya Doğu bilimcilerin aynı paydada bulunduğu durumların olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Tolstoy’un şu cümlesiyse okuyucuya, söz konusu coğrafyanın bir Rus’un bakış açısıyla çok farklı bir mekân olarak algılandığını düşündürür: “Kafkasya kurbağalarının,

Rus kurbağalarının vıraklamasıyla hiç ilgisi olmayan bir ötüşleri var” (s. 21). Burada gördüğümüz yabancı veya ötekini kendinle kıyaslayarak tanıma teşebbüsünü adı anılan eski Rus seyyahlarının metinlerinde de sık sık görmek mümkündür. Bu bakımdan seyyahlarda, edebiyatçılarda karşılaştığımız bu tanıma teşebbüsünün bir başka çeşidi de Rus Doğu bilimcilerde karşımıza çıkar. Samoyloviç’in şu cümlesi araştırma/inceleme konusunu kendinden olanla kıyaslayarak anlamaya çalışmaya bir örnektir: “Kazak-Kırgızlarda bizdeki ‘plemya’ [kabile], ‘rod’ [soy/kol], ‘koleno’ [sülale/göbek] vb. terimlere denk düşen keskin farklar yoktur” (Samoyloviç, 2005, s. 278).

Tolstoy’un Kafkas insanını çeşitli yönlerden tarif edişi aslında bir etnografya uzmanının tespitlerinden çok çok farklı değildir. Tolstoy’un *Kazaklar* romanında, Kafkasya’daki Rus Kazaklarının bir köyünün tanıtıldığı bölüm de yine bir etnografya uzmanının elinden çıkmış gibidir (Tolstoy, 2020b, s. 21-26). Ayrıca Tolstoy, “Kafkas Tutsağı” adlı hikâyesinde Türklerin defin törenlerine ilişkin sahneleri tasvir ederken ölünün tabuta konmayıp da kefene sarıldığını özellikle vurgular. Yeri gelmişken, Lermontov’un *Zamanımızın Bir Kahramanı*’nda Tatarların düğün töreni tasvir edilirken geçen bir ifadeyi anabiliriz. Burada, düğünlerde bir çeşit saz çalındığından bahsedilirken “Bu saza ne dediklerini unuttum, bizim balalaykaya benzeyen bir şey işte...” denilir (Lermontov, 2014, s. 47-48). Bu kez yukarıdaki tabut ve kefen ayrımıyla farklı olanı tanımlamanın yerini, benzerlikle tanımlama alır.

Tolstoy’un sanatında karşımıza çıkan “Doğu”; Puşkin ve Lermontov’dan farklıdır. Bu farklılık *Kazaklar* romanındaki Yeroşka amcada tecessüm eder. Yeroşka amca, sanki Tolstoy barış özlemini yansıtan bir karakterdir. Milliyet, din ayrımı gözetmeyen bu ihtiyar herkesle müşterek zeminde buluşabildiğini şöyle ifade eder: “Ben herkesle kunak olurdum, çünkü Tatar’la Tatar, Ermeni’yle Ermeni, askerle asker, subayla subay olurdum.” (Tolstoy, 2020b, s. 90). Romanın bir yerinde Rus Kazaklarından bir delikanlı, bir Çeçen öldürdüğü için sevinç naraları atar. Yeroşka amcaya göre bu hiç de sevinilecek bir durum değildir. Hatta sevinmenin ötesinde birini öldürmek konuşulamayacak kadar fenadır: “Bir insan öldürmek ne demek biliyor musun? Anlayabilir misin bunu?” (97). Romanda Yeroşka amcanın dine bakışıyla ilgili de bilgilere ulaşırız. Onun nazarından, sürekli günahla korkutan kendi papazlarıyla Tatarların mollaları birdir. Oysa “Tanrı her şeyi insanın mutluluğu için yaratmıştır. Hiçbir şey günah değildir.” (90-91)

Rusya’da Türklük biliminden önceki dönemin ilk aşaması Türkler hakkında genel bilgilerin edinildiği zaman dilimidir. 1800’lere kadar gelen bu dönemde seyyah, hacı, elçi, din adamı vb. kişilerce Türkler hakkında yazılı bilgiler bırakılır. Bu bilgilerin kapsamı oldukça geniştir. Tarih, coğrafya, etnografya, din, yaşayış, tarım-üretim, siyasi ve idari yapı gibi konular bu kayıtlarda yer bulmaktadır. Bu dönemden kalan metinlerde küçük ölçekte dil kayıtları da mevcuttur.

1800’lerde Puşkin, Lermontov ve Tolstoy gibi edebiyatçılar, eserlerinde “Doğu” diye nitelenen coğrafya ve halklara ait unsurları sıkça işlemiştir. Ancak yeni yeni bir Rus toprağına dönüşmekte olan Kafkasya “Doğu”nun en çok işlenen coğrafyası olur. Burası, önde gelen Rus edebiyatçılar için bizzat içinde bulunularak keşfedilen, tecrübe edilen ve nihayetinde tasvir edilen bir anlatı mekânı olur. Hâliyle bu mekâna Kafkasya’nın çok çeşitli halkları ve kültürleri de dâhil olmuştur. Aynı dönemde hem Rus Doğu bilimcilerde hem de Rus şair ve yazarlarda benzer bir ilginin varlığına şahit oluruz. Bir bakıma, dönemin güncel konuları hem bilim adamlarının hem de edebiyatçıların eserlerine yansımıştır.

4.2. Rusya’da Doğu Bilimiyle İlişkili Kavramlar ve Kuruluşlar

4.2.1. Doğu Bilimi ve Rusya’da Doğu Bilimi

Edward Said’e göre Doğu biliminin başlangıcı olarak Viyana’da toplanan Kilise Şurasının Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanca üniversitelerinde Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice kürsüleri kurulmasını kararlaştırdığı 1312 tarihi kabul edilir (Said, 2014, s. 59). Ancak esas manada akademik bir Doğu biliminin Avrupa’daki başlangıcını 1700’ler, atılım kaydettiği dönemi de 1800’ler saymak mümkündür. Önce İngiltere, Fransa ve Hollanda, sonra da Almanya ve İtalya’da ortaya çıkan Doğu araştırmalarının temelinde bu ülkelerin sömürge siyasetlerinin büyük rolü vardır, özellikle de iki büyük güçten biri İngiltere’nin Hindistan ve öbürü Fransa’nın Mısır siyaseti. Yeni coğrafyalarla daha önceki zamanların seyyah, tüccar ve maceraperestlerinin giriştiği gelişigüzel tanışma artık devlet ve orduyla bir disiplin içinde ve sürdürülebilir bir hâlde gerçekleşmeye başlar. Bu bağlamda akademik bir disiplin olarak Doğu biliminin ilk öne çıkan isimleri Hint uzmanları İngiliz Sir W. James [1746-1794] ve Fransız A. H. Anquetil-Duperron [1731-1805] olur. Hindistan coğrafyasıyla

ilgili bu iki ismin dışında E. Said, Doğu biliminin başlamasında Fransa'nın Mısır ve Suriye seferinin (1798-1801) büyük etkisi olduğunu söyler (Said, 2014, s. 31). Dil araştırma-incelemeleriyle başlayan Doğu bilimi tarih, felsefe, ilahiyat gibi alanları da kapsayacak şekilde bir disiplinler bütünü hâlini alır. Teorik çerçevenin bu genişliğinin yanında, sömürgelere gönderilecek memurlara öncelikle bölge dilini öğretmek, uygulamaya dönük Doğu biliminin temel gayesi olur. Böylelikle Doğu bilimi tarihini ele alan Rusça eserlerde konunun teorik ve pratik yönden iki koldan işlenmesinin temel dayanağına ulaşıyoruz.

Rusya'daki Türklük bilimi sahasını, Doğu dilticiliğinin bir kolu olarak görmek mümkündür. Bu sahanın böyle bir gelişme seyri izlediğini kabul edersek öncelikle Doğu bilimi ve Doğu dilticiliğinin inkişafını Rusya özelinde tanımalıyız. Rus Doğu bilimi tarihini işleyen belli başlı Rus kaynaklarında konunun ne şekilde ele alındığını tahlil etmek ufuk açıcı olacaktır.

Rusya'daki Türklük bilimi çalışmalarının çokluğu, bu çalışmaların tarihini de tafsilatlı surette yazılmasını gerektirmiştir. Rus Doğu bilimini genel olarak ele alan çalışmaların yanında çok sayıda belirli bir dönemi, sahayı, kuruluşu, kişiyi veya konuyu işleyen çalışmalar vardır. Bunların çokluğundan ötürü burada bütün önceki çalışmaları anmak yerine bunlardan birkaçında konunun nasıl ele alındığına bakmak daha faydalı olacaktır. Konuyu genel bir çerçevede ele alan eserler arasında Kim ve Şastitko (1990) ve Vigasin vd. (1997) tarafından hazırlananlar ilk sırada anılması gerekenlerdir. Yakın döneme ait bu çalışmaların yanı sıra daha eskiye ait, Barthold'un ders kitabı olarak hazırladığı *İstorija izuçeniya vostoka v yevrope i rossii* adlı meşhur çalışmasını da mutlaka anmalıyız [=Avrupa ve Rusya'daki Doğu araştırmaları tarihi, 1. bs. 1911, 2. bs. 1925]. Eserin, çok geçmeden, hem Almanca [1913] hem de Fransızcaya [1947] çevrilmiş olması ise not edilmelidir.

Genel çalışmaların yanı sıra yalnızca bir şehirdeki, kuruluştaki veya alandaki çalışmaları işleyen eserler vardır. Petersburg'daki çalışmaların bir kesiti *Vostokovedeniye v Petrograde 1918-1922* [=Petrograd'da 1928-1922'de Doğu bilimi, Petrograd 1923] adlı kitapta bulunur. Şehrin Üniversitesindeki çalışmaların bir kesiti ise *Vostokovedeniye v Leningradskom universitete* [=L. Üniversitesinde Doğu bilimi, L. 1960] adlı esere konu olur. Rus ordusunda Doğu dillerinin öğrenilmesi üzerine Bashanov'un

(2018) bir çalışması vardır. Hariciyedeki dil öğretimi üzerine Kim ve Şastitko'nun çalışmasında bir bölüm mevcuttur (1990, s. 150-167).

Görüleceği üzere bir konu, farklı boyutlarıyla çeşitli araştırmalarda işlenir. Ancak paylaşmadan geçemeyeceğimiz hususlardan biri ise bir alandaki, mesela kurumlara dair çalışmalar, belli aralıklara güncellenmektedir. Arkeoloji Cemiyetinin ilk elli yılı N. İ. Veselovskiy (1900), sonraki 25 yıl ise S. A. Jebelyov (2017) tarafından işlenir. Burada görülen süreklilik, Rusya'daki çalışmaların önemli özelliklerinden biridir. Bu süreklilik anlayışıyla genç kuşaktaki araştırmacıların geçmişle bağının tesis edildiğini ve netice itibarıyla kuruluşların kalıcılığının sağlandığını iddia edebiliriz.

Önde gelen Japon uzmanlarından biri ve farklı kültürler ile medeniyetlerin gelişmeleri üzerine bir dizi nazariyenin sahibi olan Nikolay İosifoviç Konrad [1891-1970] Rus Doğu bilimini anlamak için başvurulabilecek isimlerden biridir. Kendisinin bu çerçevedeki temel görüşleri “Staroye vostokovedeniye i yego novıye zadaçi” [=Eski Doğu bilimi ve onun yeni hedefleri, 1965] adlı makalesinde ifade bulur.

Konrad makalesinde Doğu biliminin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, hangi kollara ayrıldığı, hangi safhalardan geçtiği, temel gayesinin ne olması gerektiği gibi soruların cevabını verir. Konrad'ın görüşleri Avrupa Doğu bilimine eleştiriler yöneltmesi ve onun yerine yeni bir yaklaşım teklif etmesiyle kayda değerdir. Onun dile getirdiklerine bakmak Rusya penceresinden nasıl bir Doğu bilimi görüldüğünü anlaşılmasını sağlayabilir. Aşağıda bu isme sık sık atıf yapılacaktır.

4.2.2. Rus Doğu Biliminin Coğrafyası

Rus Doğu biliminin araştırma-inceleme sahasına giren coğrafyayı, bu konudaki belli başlı Rusça çalışmalardan olan *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya* [=Millî Doğu bilimi tarihi, I-1990, II-1997] adlı esere bakarak söylemek mümkündür. Bu konuda, farklı türden, başka bir kaynak olarak *İstoriya vostoka* [=Doğu tarihi] adlı Doğu tarihini ele alan eseri de sayabiliriz (Vasilyev, 2013). Öncelikle başlangıçtan 1850'ye kadarki dönemi kapsayan ilk eserin birinci cildinden başlayacak olursak Rus Doğu bilimine konu olan sahanın ikiye ayrıldığını görürüz: 1. Yakın Doğu ve Orta Doğu (Kafkasya, Orta Asya ve Kazakistan, Osmanlı, İran, Afgan, Yahudi/İbrani, Arap, Batı ve Merkezî Asya), 2. Uzak Doğu (Çin, Moğol ve Tibet). 1850-1917 dönemini ele alan ikinci ciltte bu kez

başlıkların daha tafsilatlı hâle geldiğini görürüz ki bu durum Doğu biliminin genelden özele doğru olan gelişme seyrini de ortaya koyar: 1. Yakın Doğu (Arap, Osmanlı, İran, Kürt, Afgan), 2. Doğu ve Merkezî Asya (Çin, Mançur, Kore, Japon, Moğol, Doğu Türkistan ve Tibet), 3. Hint, 4. Kadim Doğu ve İbrani araştırmaları (Mısır, kadim Ön Asya ve Semitoloji).

Yukarıda sözü edilen Doğu tarihinin ele alındığı *İstoriya vostoka*, doğrudan Doğu bilimiyle ilgili olmasa da Rusya'daki Doğu kavramının sınırlarını gösterdiği için kayda değerdir. Söz konusu eserde, sınırları bir hayli geniş bir Doğu coğrafyasıyla karşılaşırız. Buna göre İran, Arap; Kafkas ötesi, Orta Asya, Volga havzası, Kırım; Osmanlı, Hindistan, Çin, Güney Doğu Asya, Güney Doğu Asya adaları, Kore ve Japon; Tropik Afrika-Sudan ve Tropik Afrika-kıtının güneyi. Burada bir bakıma Hristiyan dünyasının dışında kalan halkların hepsinin Doğuyu meydana getirdiği kabul edilir.

4.2.3. Pratik ve Teorik Doğu Bilimi

Hâkim devletin sömürgelerindeki ekonomik, askerî, siyasi vb. çıkarlarını sürdürebilmesi için o bölgenin iyi bilinmesi gerekir. Bunun için bölgenin öncelikle dilini, bunun yanında da idari, siyasi, dinî ve ekonomik yapısını iyi bilen memurların yetiştirilmesi elzemdir. Bu memurları önce sistemli olarak yetiştirecek okullara ve sonrasında da meslek hayatları boyunca himaye edecek kuruluşlara ihtiyaç duyulur. Bütün bu sürecin bilgi ve uygulama düzeylerini ayrı ayrı ifade eden iki kavram vardır: teori ve pratik. Teorik yön bilme/anlama sürecine, pratik yön ise kazanılan bilginin kullanılmasına işaret eder. Bir dilin gramerinin ortaya konması teorik bir çalışmadır. Ancak bu gramerin ders kitabına aktarılması ve askerlere/memurlara öğretilmesi pratik Doğu biliminin bir meşguliyetidir. Böylece teorik ve pratik yönlerin yalnızca birinde veya bunların her ikisinde de uzmanlaşan kişi ve kuruluşlar ortaya çıkar. Bu bakımdan Rus Doğu biliminin bir bütün oluşturduğunu, ancak bu bütünün kendi içinde farklı kısımlarının olduğu göz ardı edilmemelidir. İlerde görüleceği üzere Rusya'nın farklı şehirlerindeki Doğu bilimi gelenekleri teorik (Petersburg) ya da pratik (Moskova ve Kazan) olmak yönüyle ayırt edilir bir hâl alacaktır.

4.2.4. Bütüncül ve Uzmanlaşmış Doğu Bilimi

Konrad'a göre, tahakküm edilen bölgeyi en iyi tanıtan kaynakların yazılı eserler olduğunun düşünülmesi Doğu biliminin filoloji ile başlamasını sağlar. Doğu metinlerini okuyan, anlayan ve yorumlayan filoloji uzmanları ilk Doğu bilimcilerdir. Bu kişiler bir Doğu metnini din, tarih, edebiyat veya felsefe gibi farklı disiplinler nazarından incelemeye tabi tutabilen çok yönlü uzmanlardır. Konrad'a göre bunlar aynı anda taşıdıkları tarih, edebiyat, dil uzmanı kimlikleriyle Doğu biliminin ilk safhasını şekillendirirler. Bu çok yönlü uzmanların yerlerini tarihçi, edebiyatçı ve dilci gibi ayrı ayrı kişilere bırakması ikinci safhanın özelliğidir ve bu dönem uzmanlaşmış Doğu bilimi safhası olarak adlandırılabilir (Konrad, 1965, s. 10-12). Konrad'ın bütün bu uzmanlaşmaların yanında bir metnin muhtevasının kesin sınırlarla tayin edilemeyeceğini, bu sebeple Doğu bilimcinin uzmanlık sahası dışındaki anlarda da yetkin olması gerektiğini ifade ettiğini not edelim (s. 13-14). Bu tarif, araştırmamıza konu olan Samoyloviç'e uymaktadır.

4.2.5. Menfi ve Müspet Doğu Bilimi

E. Said'in anlattığı ve özünü Batının Doğuya tahakkümünün oluşturduğu menfi bir "Şarkiyat"ın yanında, Rus araştırmacıların Doğu kültürünü tanımayı/tanıtmayı sağlayan barışçıl bir Doğu biliminin varlığına işaret ettiklerini görürüz. Gerçekten de etkileri veya sonuçları yönüyle, belki de ortaya çıkışını hazırlayan şartları da hesaba katarak Doğu bilimini ötekileştirici ve birleştirici ya da menfi ve müspet şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Ötekileştiren Doğu biliminin söylemlerinde, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika bakış açısında, belki 1700-1800'lerde, kendi insanı ve toplumunu medeni, ileri, açık, sıcak; geriye kalanları da ilkel, geri kalmış, kapalı, soğuk şeklinde nitelendiren ifadeler yer bulur. Ayrıca Doğu halklarını Newton öncesi ve vahye dayalı, düzensiz ve belirsiz; kendi toplumunu ise Newton sonrası, delile dayalı, belirli/kesin ve düzenli şeklinde tavsif eden yaklaşımlar da vardır. Bütün bunların tafsilatı Said'in kitabında mevcuttur (2014, s. 56-57) ve onun bu itirazlarına benzer yaklaşımların Jack Goody ve Walter J. Ong gibi isimler tarafından da ileri sürüldüğünü hatırlatmak faydalı olacaktır. Konumuz bağlamında kısaca ifade etmek gerekirse Goody ve Ong'a göre kültürler kendi şartları içinde değerlendirilmeli ve kültürlerin özelliklerini anlayabilmek için sözlü kültür ve yazılı kültür şartları üzerinde durulmalıdır, bunun dışında yukarıdaki

anılan türden sınıflamalardan ise kaçınılmalıdır (Goody, 2011; Ong, 2014). Kültür incelemelerinde ötekileştiren yaklaşımlardan kaçınmak gerektiğine dair Sovyet bilginlerden de itiraz gelir.

Konrad'a göre, Doğu biliminin ortaya çıkışı derebeylik döneminden sonraki kapitalist dönemde Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Hint, Hint-Çin, Çin, Endonezya, İran ve nihayetinde Doğu Akdeniz'deki Türk ve Arap topraklarına yayılmasıyla başlar (1965, s. 9). Sosyal, iktisadi, idari ve teknik yönlerden dünyanın önde gelen ülkelerine dönüşen Avrupalı devletler, sayılan yönlerden geride kalan ülkelere tahakküm etmeye başlar. Böylece Avrupa'nın yani Batının, Doğuya dair sürekli artan ve sistemli bir hâl alan bilgisi, Doğu bilimi müessesine dönüşür. Konuya tersinden bakıldığında neden bir Batı bilimi yoktur sorusuna da cevap verilmiş olur. Fransız tarihini inceleyen bir bilgin, Batı bilimci olmazken Çin tarihini inceleyen biri Doğu bilimci olmaktadır. Avrupa'nın Doğuya tahakkümüne dönecek olursak Doğu ülkelerinin idare edilmesi veya onlarla tesis edilen çıkar ilişkisinin sürdürülebilmesi için bilgiye ihtiyaç vardır. Said'in belirttiği gibi Hindistan'ı ancak onların kendi düzenlerinden oluşturulmuş kanunlarla idare edebilirsiniz (2014, s. 88). Buraya kadar anlatılanlar Doğu biliminin ortaya çıkışındaki fayda esasının inkâr edilemez varlığını gösterir. Ancak bu fayda esası Doğu biliminin kuruluş dönemine özgü kalmaz.

Konrad'ın dikkatlere sunduğu Avrupamerkezci yaklaşım yalnızca Yunan-Roma dönemini ve Rönesans'la başlayan Avrupa aydınlanmasını esas kabul etmekte, geriye kalan her şeyi ikincil görmektedir. Oysa farklı coğrafyalarda değişik zamanlarda Avrupa'daki Rönesans'a benzeyen parlak dönemler yaşanmıştır. Ona göre, tek bir Rönesans'ın kabulü, geri kalanların reddi, Avrupamerkezci Doğu biliminin bir çıkmazıdır. Bu düşünceyi yıkacak yaklaşımın yerleşmesi Avrupa dışında farklı kültür/medeniyet parlamalarının olduğu dönemlerin varlığını görmek ve kültürlerin duraksama zamanlarını inkâr etmeden kültürleri ileri-geri gibi karşılaştırmalara tabi tutmamakla mümkündür. Konrad beşerî bilimlerde insanlığın temel ilerleme düzenini tespit edebilmek için Doğu-Batı gibi bir ayrımla bakmadan değerlendirmelerde bulunmanın elzem olduğunu savunur. Konrad 1965 tarihli bu makalesinde Avrupamerkezci bilim anlayışının çıkmazları karşısında Marksist bilimin artlarına dikkatleri çeker. Yeri gelmişken az önceki ifadelerin benzerlerinin Goody'nin Türkçeye *Rönesanslar ve Tarih Hırsızlığı* şeklinde tercüme edilen kitaplarında da yer aldığını not edelim.

Konrad'ın 1965 tarihli makalesinden önce de Rusya'da Avrupa ve Rusya'nın Doğu'ya yaklaşımlarındaki farka işaret eden yazılar görmek mümkündür. Buna, Oldenburg'un *Noviy Vostok* dergisinin ilk sayısını değerlendirdiği 1923 tarihli yazısı bir örnektir. Burada Oldenburg, I. Dünya Savaşı'nın dünyadaki dengeleri değiştirdiğini ve artık Doğunun eski çağlardaki baskılardan kurtulup yeni bir döneme girdiğini belirtir. Ancak Avrupa bu yeni Doğuyu anlamaktan uzaktır. Oldenburg'un imalarından anlaşıldığına göre onu en iyi anlayacak ülkelerin başında Doğu bilimine kayda değer başarılar sağlayan, ayrıca asırlardır Doğuyla sağlam ilişkiler geliştiren Rusya'dır (Oldenburg, 1923, s. 149-151). Konrad ve Oldenburg'un görüşlerinin Sovyetler dönemine denk geldiği burada gözden uzak tutulmamalıdır.

4.2.6. Rus Doğu Biliminden Türklük Bilimine Geçişin Tarihî Seyri

Rus Doğu biliminin başlangıcı olarak değerlendirilen 1700'ler aynı zamanda Rusya'nın imparatorluğa dönüştüğü bir döneme denk gelir. İlk kez bir Rus hükümdar, I. Petro, imparator unvanını alır. I. Petro'nun Prut ve İran seferleri, ayrıca Hindistan'a iki gemi göndererek iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeye çalışması, Rusya'nın güney ve doğusundaki ülkelerle ilişkilerinde yeni bir merhale başlatır.

Kim vd. (1990), Rus Doğu bilimini biçimlendiren üç ana kaynaktan söz eder: 1. Siyaset ve ticaretle gelişen uygulamalı Doğu bilimi (çoklukla misyonerlerin varlık gösterdiği). 2. Doğu halklarının kendi usullerindeki okulları. 3. Davet üzerine gelen Batılı bilginlerin çalışmaları ve Batı Avrupa'daki çalışmaların çevirileri. Yine bu çalışmada, Rus Doğu biliminin başlangıcı 1700'ler, yani I. Petro dönemi kabul edilir. İkinci dönem ise 1800'lerin ilk yıllarından başlayarak Doğu bilimini çalışma sahası kabul eden kuruluşların ortaya çıkmasıyla gelişir. Başka bir ifadeyle, ilk dönemde sistemli yaklaşımlardan ziyade çoklukla Bilimler Akademisi (BA) bağlantılı münferit çalışmalar görülürken ikinci dönemde belirli bir alandaki kuruluşların süreklilik kazanan çalışmaları başlar (s. 96): Üniversitelerdeki kürsüler, Lazarev Ermeni Enstitüsü [1815], Asya Müzesi [1818] ve Dışişleri Bakanlığı Asya Bölümü Enstitüsü [1823] gibi. Rus Doğu biliminin teşekkül ettiği 1800'lerin başları aynı zamanda dünyanın önde gelen Doğu bilimi müesseselerinin de kurulduğu dönemdir. Said'in de ifade ettiği üzere Société Asiatique [1822], The Royal Asiatic Society [1824], Deutsche Morgenländische

Gesellschaft [1845] ve The American Oriental Society [1842] gibi kuruluşlar bu dönemde varlık göstermeye başlar (2014, s. 53).

Kononov ve İoriş (1977), 1800'lerin ilk yarısında Rus Doğu biliminin merkezinin Kazan Üniversitesi (s. 5), ikinci yarısı itibarıyla ise gerek araştırma-inceleme gerekse de eğitim-öğretim yönüyle Petersburg Üniversitesi olduğunu belirtirler (s. 4). BA Asya Müzesi [1818] ve Petersburg Üniversitesi Doğu Fakültesi [1854], ayrıca Dışişleri Bakanlığı Asya Bölümünün Doğu Dilleri Enstitüsü [1823] ve Arkeoloji Cemiyetinin [1846] Doğu Bölümü [1851], bu sahadaki önde gelen kuruluşlardır. Yine aynı araştırmacılar, Rus Doğu Biliminin kurucu hocalarını ve onların öğrencisi olan hocaları da sayarlar. Buna göre, “N. Ya. Biçurin, H. D. Frähn, A. K. Kâzım Bey, O. N. Böhlingk, B. A. Dorn, O. İ. Senkovskiy, İ. N. Berezin, V. V. Grigoryev, A. O. Muhlinskiy, V. V. Velyaminov-Zernov, A. A. Şifner, K. A. Kosoviç, M. İ. Brosse, V. F. Girgas, V. P. Vasilyev, İ. P. Minayev, V. V. Radloff, V. R. Rozen, K. G. Zaleman, N. İ. Veselovskiy, V. G. Tizengauzen, D. A. Hvolson” kurucu hocalardır (Kononov ve İoriş, 1977, s. 4).

Sayılan isimlerin yetiştirdiği öğrenciler ise şöyle sıralanır: “N. Ya. Marr, W. W. Barthold, V. D. Smirnov, P. M. Melioranskiy, S. F. Oldenburg, F. İ. Şerbatskoy, P. K. Kokovtsov, V. L. Kotviç, A. D. Rudnev, E. K. Pekarskiy, V. A. Jukovskiy, K. A. İnostrantsev, İ. Yu. Kraçkovskiy, V. M. Alekseyev, B. Ya. Vladimirtsov, İ. A. Orbeli, A. N. Samoyloviç, S. Ye. Malov, N. İ. Konrad” (Kononov ve İoriş, 1977, s. 5).

Kononov ve İoriş (1977) aynı dönemde Moskova'da, Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü [1815-1918] ile Moskova Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümünün [1887-1922], Doğu biliminin merkezi konumunda olduğunu belirtir. Moskova'daki öncü hocalarsa M. V. Nikolskiy, F. Ye. Korş, V. F. Miller, A. Ye. Krımskiy, V. A. Gordlevskiy'dir (Kononov ve İoriş, 1977, s. 5). Burada Moskova Üniversitesinin durumuyla ilgili Baziyants'ın verdiği bir bilgi tamamlayıcı olmaktadır. Buna göre Üniversitede 1811'de hocalığa başlayan Boldirev'in faaliyeti 1836'da tutuklanması üzerine son bulur. Bu hadise, Üniversite çatısı altında Doğu dilleri öğretiminin sekteye uğramasına sebep olur, böylelikle Moskova'da Doğu biliminin merkezi konumuna Lazarev Enstitüsü yerleşir (Baziyants, 2018, s. 318).

Baziyants'a göre 1800'lerin ikinci yarısına doğru Rusya'daki siyasi gelişmeler Doğu biliminden beklenenler üzerinde belirleyici olur. Buna göre bilhassa Rusya'nın Kafkasları ilhakı ve buradaki idari ve siyasi sıkıntıları gidermek için kurulan Kafkas

Komitesi; ayrıca Kırım, Kazakistan ve Sibirya'daki güncel ihtiyaçlar Doğu biliminin pratik amaçlar için kullanılmasına yol açar. Bu bağlamda teorik araştırma-inceleme çalışmalarından ziyade anılan bölgelere gönderilecek memur ve tercümanlar yetiştirmek temel gaye olur. 1800'lerin ikinci yarısında Rusya, Doğu biliminde yeni bir yapılanmaya gider. Kazan ve Odessa'da Doğu dillerinin öğretimine son verilirken ülkenin başkenti Petersburg'da Doğu biliminin merkezi olacak Doğu Fakültesi kurulur.

Rus Türklük bilimi tarihini I. Petro'nun 1700 tarihli buyruğuyla başlatmak mümkündür. Kuruluşlar çerçevesinde, Sovyetlere kadar dönüm noktaları ise şöyledir: 1. BA'nın kuruluşu – 1724, 2. BA'da beşerî bilimlerin kaldırılması – 1744, 3. BA'ya beşerî bilimlerin geri gelmesi – 1803, 4. Yeni üniversite düzenlemesiyle Moskova, Petersburg ve Harkov üniversitelerinde Doğu dillerinin öğretimine başlanması – 1804, 5. Petersburg Üniversitesinde Doğu Fakültesinin kurulması – 1854.

1800'lerin ilk çeyreğinde Rusya'da Doğu bilimi kuruluşlarının temelleri atılır: Üniversitelerde Doğu dilleri kürsüleri, BA'da Asya Müzesi [1818], Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü [1815], Dış İşleri Bakanlığı Asya Bölümünün [1823] ve Odessa Doğu Enstitüsü [1817] (Baziyants, 2018, s. 312-313). Bu dönemde kuruluşlar bağlamında Doğu bilimde yaşanan çeşitlenmeyi, 1800'lerin ilk çeyreğini, Rusya'nın Osmanlı ve İran ile savaşlarından bağımsız düşünmemek gerekir. Anılan kuruluşlarda uygulamaya dönük Türkçe, Farsça ve Arapça öğretimi ile Doğu bilimi disiplinlerindeki araştırma-incelemeler Rusya'nın siyasi şartlarının bir neticesi olarak gelişme kaydeder. Yine aynı dönemde Akademinin şeref üyeleri arasına Doğu bilimciler, İngiliz Susli Gor ve Fransız Antoine Isaac Silvestre de Sasy ile Louis-Mathieu Langlais gibi isimlerin seçilmesi Doğu bilimine Rusya'daki ilginin bir tezahürü sayılabilir (Baziyants, 2018, s. 315). Ancak 1800'lerin ilk çeyreğinde Rusya'daki Doğu biliminin henüz emekleme aşamasında olduğunu söylemek de mümkündür. Zira Moskova Üniversitesinde Doğu bilimini başlatan isim olarak değerlendirilen Boldirev 1805'te Doğu bilimi tahsil etmesi için yurt dışına gönderilir. Almanya'da (Göttingen) ve Fransa'da (Paris) Doğu dillerini öğrenen Boldirev ancak 1811'de hocalık kariyerine başlar. Rusya'daki Doğu bilimi bu aşamada yabancı bilginlere ve yurt dışındaki merkezlere bağlı olarak gelişmeye çalışmaktadır.

Moskova, Petersburg ve Kazan dışında Harkov, Vilnius, Derpt üniversiteleri de Doğu bilimi kürsülerine sahip olur. Harkov'da 1829 itibarıyla Johannes Albrecht Bernhard Dorn'un [Boris Andreyeviç, 1805-1881] hocalık kariyeri başlar. Vilnius'ta O. İ.

Senkovskiy öğrenci olur. S. İ. Nazaryants Derpt'ten mezun olur (Baziyants, 2018, s. 318).

Enstitü olarak 1800'lerin başında üç kuruluş ortaya çıkar: Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü, Dış İşleri Bakanlığı Asya Bölümü Enstitüsü ve Odessa Doğu Enstitüsü.

Türk dil bilimi, 1850'lerden başlayarak Rus Türklük biliminin bir alt dalı olarak karşımıza çıkar.

Aşağıda Rusya'daki belli başlı şehirlerde karşımıza çıkan kuruluşlarla ilgili bilgi verilip bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

4.2.7. Petersburg'daki Kuruluşlar

4.2.7.1. Bilimler Akademisi (1714)

1724'te I. Petro'nun emriyle Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi (Akademiya nauk i hudojestv v Sankt-Peterburge) kurulur. Akademinin adı, Türkçesiyle, 1747'de İmparatorluk Bilimler ve Sanatlar Akademisi, 1803'te İmparatorluk BA (Bilimler Akademisi), 1836'da İmparatorluk Petersburg BA, 1917'de Rusya BA, 1925 SSCB BA ve nihayet 1991'de Rusya BA olarak değiştirilir.

Akademi kurulurken iki temel hedef belirlenir. Bunlar, bilginlerin araştırma-inceleme hedeflerinin ve farklı seviyelerde eğitim-öğretim ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Akademiye alınacak bilginlerin yurt dışından ve Rus diliyle kültürüne yabancı olmasına özellikle dikkat edilir (Pekarskiy, 1870, s. XXVIII). İngiltere ve Hollanda'da denizcilik, Almanya'da askerlik tahsili alan I. Petro, Akademiye Avrupa'daki emsallerine bakarak ve Alman Gottfried Wilhelm Leibniz [1646-1716] ile Avusturyalı H. Volf'a danışarak kurar. Akademi üyelerinin kendi alanlarındaki çalışmalarını sürdürürken bir yandan da Akademi üniversitesinde öğrenci yetiştirmeleri de hedeflenir. Akademide üç temel alan belirlenir: 1. matematik, 2. fizik (ile anatomi, kimya ve botanik), 3. beşerî bilimler, tarih ve hukuk. Akademi üyelerinin ders verdiği üniversitedeyse üç fakülte kurulur: 1. hukuk, 2. tıp, 3. felsefe (s. XXX). Akademinin ilk üyeleri Avrupa'dan gelen bilginlerken 1745'te ilk Rus hocalar ise Mihail Vasilyeviç Lomonosov [1711-1765] ile Vasiliy Kirilloviç Trediakovskiy [1703-1769] olur.

Akademinin kuruluşuna yine I. Petro tarafından kurulan kütüphane ve bilim müzesi (kunstkamera) öncülük eder. Kütüphane ilk başlarda, Rus ordusu ilerlerken ele geçirilen kitaplarla, sonraysa bağışlarla zenginleştirilir. Müzeyse Petro'nun 2. Avrupa seyahatinden getirilen koleksiyonlarla geliştirilir. Henüz 1719'da kütüphane doluluk sebebiyle başka bir binaya taşınır (Pekarskiy, 1870, s. XXXII). Akademi bünyesinde sonraları başka müzeler de oluşturulacaktır. Asya Müzesi (1818) bunlardan biridir.

1757'de müstakil bir Sanat Akademisi kurulur.

1700'lerin ikinci yarısından sonra Akademinin tertip ettiği araştırma seferlerinde Türk halklarının kültürüne ilişkin de dolaylı olarak bilgi toplanır. 1800'lerin ikinci yarısından itibaren Akademi bünyesinde doğrudan Türk kültürü, farklı boyutlarıyla araştırılıp incelenir.

Kononov'un aktardığına göre Akademide Doğu bilimi 17 Şubat 1726'da Gottlieb Siegfried Bayer'in [1664-1738] Petersburg'a gelişiyle başlar. Çince, Arapça bilen Bayer Petersburg'da Moğol, Mançu, Tibet, Sanskrit ve Kalmuk dillerini de öğrenmeye koyulur. Türkçeye karşı da ilgisiz kalmayan Bayer, *Şecere-i Türki*'den çeviriler yapar. Kononov, onun bu çevirileri vesilesiyle Akademideki ilk Türklük bilimci sayılması gerektiği görüşündedir. Bayer'in Yenisey civarındaki Türk yazıtlarının okunmasına ilişkin de katkıları vardır (Kononov, 2009, s. 43-44).

I. Petro'nun talimatıyla 1717-1720'de saray hekimi Gottlieb Schober, Volga ve Kafkasya dolaylarında kaplıca ve maden sularının tedavi edici yönlerini inceler. Schober tıbbi araştırmaların yanında bölgeyle ilgili farklı türden bilgileri de toplamıştır. Bunlar arasında Kononov'un aktardığına göre Kırım-Tatarcasına ait 13 söz ve 10 sayı adı yer alır (2009, s. 60). 1718'de ise bu kez Daniel-Gottlieb Messerschmidt [1685-1735], antik eşya ve ilaç malzemesi araması için Batı Sibiryaya, Dauri ve Moğolistan'a gönderilir. 1720-1727'de gerçekleşen saha araştırmalarında doğa bilimi bulgularının yanında çeşitli eşyalar ve dil malzemesi de derlenir. Kononov'un aktardığına göre derlenen dil malzemesinden hareketle Almanca-Tatarca ve Tatarca-Almanca sözlükler hazırlanır. Bunların yanı sıra Sibiryaya dilleri hakkında çeşitli notlarla 137 kuş adının Tatarca ve başka dillerde karşılıklarının verildiği küçük bir sözlük daha vardır (Kononov, 2009, s. 61).

Sibiryaya araştırmalarındaki bir başka isimse Gerhard Friedrich Mülller'dir [1705-1783]. Müller 1732-1743 tarihli II. Kamçatka seferinde kara bölüğünün başında bulunur.

Akademi tarafından Müller ve arkadaşlarına tarih, coğrafya, etnografyanın yanında söz varlığı malzemesi derleme vazifesi de verilir. Bu bağlamda araştırmacıların bölge halklarına ait dua, sayı, kişi adı vb. numuneler derlemesi; ayrıca belirli bir halk, ülke, nehir veya şehre farklı halkların ne ad verdiğini tespit etmesi istenir. Araştırma seferi neticesinde Sibiry dillerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesine imkân verecek çok sayıda malzeme derlenir. Bunlar arasında Türkçenin 30'dan fazla sözlüğü de vardır (Kononov, 2009, s. 66-67).

II. Kamçatka seferinde, 1739'da Müller'in yerine vekalet etmesi için Johann Eberhard Fischer [1697-1771] gönderilir. Fischer, Müller'in hazırladığı talimatnameyle Sibiry'daki 34 halkın 300 kelimelik söz varlığını listesini hazırlar. Listenin Göttingen nüshasında Müslümanlar hakkındaki bölümde Tatarca üzerine bilgi de verilir. Bunun dışında Fischer, Sibiry tarihine dair kitabında 23 Tatarca kelimeyi Macarcayla karşılaştırarak bu iki dilin akrabalığını savunur (Kononov, 2009, s. 69).

1724'te I. Petro tarafından Rus Bilimler Akademisinin kurulması ve Doğu dillerinin sistemli olarak öğrenilmeye başlanması, Rusya'da güney ve doğudaki ülkeler ve halklar üzerine araştırma-inceleme faaliyetinin başlangıcı sayılabilir. Bu dönemden itibaren bilim adamı, araştırmacı veya yazar kimliği taşıyan kişilerin çalışmalarında ya dolaylı olarak ya da doğrudan Doğu yer almaya başlar.

1762'de Rusya tahtına Alman asıllı II. Yekaterina geçer. 1796'ya kadarki 34 yıllık iktidarı; siyasi ve askeri başarıların yanında Rusya'nın kültür ve bilim alanında da hızlı ilerleme kaydettiği bir dönem olur. Rusya'nın araştırılması için yurt dışından gelen pek çok bilginin katılımıyla ve hatta idaresiyle araştırma seferleri düzenlenir. Bu seferlerin gerek doğa gerekse de insan bilimlerinde verimli neticeleri olur. Rus coğrafyasının farklı bilim dalları kapsamında araştırılması çerçevesinde ilk önemli ve hacimli çalışmaları veren öncü isimler olarak Lindenau, Gottlieb ve Pallas yine bu dönemde tarihe geçer.

Yukarıda anılan isimlerin öncülük ettiği çalışmaların çok yönlü olduğunu özellikle vurgulamamız gerekir. Bir başka ifadeyle bu çalışmalar henüz disiplinlerin ayrılmadığı bir dönemde verilir. Ziyaret edilen bölgelerdeki halklar her yönüyle tanınmak istenir, kayıt altına alınır. Halkların envanterini çıkarmaya çalışan bu gayenin temellerini 1700'ler Avrupa'sında arayabiliriz.

Georges Balandier [1920-2016] Türkçeye *Siyasal Antropoloji* şeklinde çevrilen kitabında antropolojinin ilk kurucularının 1700'lerdeki siyasi düşünceyi şekillendiren

isimler olabileceğini belirtir. Bu çerçevede Montesquieu ve Rousseau anılır (Balandier, 2021, s. 8). Bunlardan ilki *Kanunların Ruhü Üzerine* adıyla Türkçeye de tercüme edilen kitabında “dünyadaki bütün halkları kanunları, gelenekleri ve farklı usullerini” incelemek gayesi güder (Montesquieu, 2021, s. 904), bir başka deyişle de halkların envanterini çıkarmaya çalışır. Çok geçmeden Rousseau da halkları karşılaştırmalı olarak incelemenin onları daha iyi anlamayı sağlayacağını dile getirecektir (Balandier, 2021, s. 8-9). Kısaca belirtmek gerekirse Rousseau, her halkın farklı özellikleri olduğunu ve bu sebeple de farklı kurumlara, daha doğrusu onlara en çok uyan kurumlara sahip olması gerektiğini düşünür (Rousseau, 2021, s. 49).

Balandier, devamında, yukarıdaki isimlerin tohumunu attığı düşüncelerin Marx ve Engels gibi isimleri etkilediğini yazar. Netice itibarıyla “Asya tipi üretim tarzı” veya “Asya despotizmi” gibi kavramlar ortaya atılır, “Asya tipi” halkın nitelikleri belirlenmeye çalışılır. Bu bağlamda Balandier, Engels’in “Batı tarihini insanlığın genel gelişiminin bir temsili” olarak gördüğünü vurgular. Ona göre bu yaklaşımlar ilk antropoloji çalışmalarındaki problemlerin de kaynağıdır (Balandier, 2021, s. 9-10).

Yukarıda anlatılanların tezimizle olan bağlantısına gelecek olursak ilk antropoloji uzmanlarından ilk Oryantalistlere uzanan süreçte halkların tasvirinin yapılmasının neticelerinden birisi de Türkoloji’dir. İlk envanter çıkarma gayelerinden Oryantalizm’in Doğu-Batı karşıtlığına kadar uzanan süreçte etkisi çok derinlere kadar işleyen yaklaşımlar ortaya çıkar. Bugün, kendisini kendi konumuna göre değil de başkalarına göre “Doğu” şeklinde adlandıran ve “Doğulu” bir kimliğe bürünen halkların varlığı yukarıda anlatılmaya çalışılan sürecin neticelerinden biridir. Aşağıdaki çalışmalar da bu sürecin aşamalarını teşkil ettiği için anılmaya veya anlaşılmaya değerdir.

Yakov İvanoviç Lindenau [Jacob Johann, ~1700-1795] 1739’da Rus Deniz Kuvvetlerince düzenlenen II. Kamçatka Araştırma Seferine [1733-1743] katılır (Titova, 1983, s. 6). Seferdeki yedi bölükten birisi de Rusya Bilimler Akademisi üyelerinin yer aldığı ilmî bölüktür. Bölüğün başlıca vazifesi doğu Sibirya’nın iç bölgelerini ve özellikle de Kamçatka’yı araştırmaktır. Seferdeki vazifesi resim çizmek olan Lindenau, müstakil olarak da başta Yakut ve Tunguzlar olmak üzere doğu Sibirya’daki halkların tarih ve kültürüne ilişkin derlemeler yaparak notlar tutar. Bu notlar Sibirya halklarına dair ilk kayıtlar arasında olmaları sebebiyle önemlidir (Duranlı, 2013, s. 16). Kendisi

hayattayken arşivlerde kalan derleme ve notları ancak 1983'te *Opisaniye narodov Sibiri (pervaya pol. XVIII v.)* [=Sibirya halklarının tasvirini, XVIII. asrın ilk yarısı] adıyla yayımlanır.

Alman Johann Gottlieb Georgi [1729-1802] eczacılık tahsili aldıktan sonra Rus Bilimler Akademisinin Rusya'yı araştırmak üzere bilim gezileri düzenleyeceğini öğrenince Akademiye başvurur. 1770'te Rusya'ya çağrılan Georgi aynı yıl düzenlenen Orenburg vilayeti gezisine katılır. Volga, Ural ve Baykal civarlarının da yer aldığı geniş bir coğrafyayı dolaşarak 1774'te Petersburg'a geri döner. Elinde çok miktarda malzemeyle dönen Georgi pek çok eserin yanı sıra Rusya'nın ilk büyük ölçekli etnografya tasvirini de yayımlar. Türkçesiyle 'Rus devletinde yaşayan bütün halkların yaşayış, inanış, âdet, mesken, giysi ve başka zenginliklerinin tasviri' adını taşıyan eser önce Almanca yayımlanır [4 C, SPb. 1776-80], ardından da çok geçmeden Rusçaya tercüme edilir [SPb. 1776-77, üç bölüm; 2. baskı: SPb. 1779, dört bölüm]. Dört bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Fin; 2. bölümünde Tatar ve Kuzey Sibirya; 3. bölümünde Samoyed, Mançu ve Doğu Sibirya; 4. bölümünde Moğol, Ermeni, Gürcü, Hint, Alman, Leh ve Rus halkları tasvir edilir.

Türklerin tasvir edildiği 2. bölümde/ciltte önce genel olarak Türkler anlatılır. Burada ilk atadan başlayarak Moğollarla akrabalık ilişkisinin olup olmadığı gibi genel konulara değinilir, Türklerin siyasi tarihinden, dillerinden, alfabelerinden bahsedilir. Sonrasında Rusya'da yaşayan Türk halkları ve Lezgi, Oset, Çerkez, Gürcü gibi Kafkas halkları ayrı ayrı bölümlerde anlatılır (Georgi, 1799).

Yine Alman asıllı Peter Simon Pallas [1741-1811] 1767-1810'da Rusya'nın hizmetinde bulunur. 1768-1774'te düzenlenen Orenburg vilayeti araştırma seferinin 1. bölüğüne başkanlık eder. Seferde geniş bir coğrafyanın tabii ve beşerî özellikleri kayıt altına alındığı seyahat notlarının yanı sıra çok sayıda eser ortaya çıkar. Bu eserlerde yer altı ve yer üstü özellikleri, bitki ve hayvan örtüsü, ziraat ve hayvancılığın yanı sıra bölge halklarının âdet, inanış, efsane vb. özellikleri de yer alır. Bunlardan biri 5 ciltlik 'Rus imparatorluğunun çeşitli eyaletlerine gezi' adıyla önce 1771-1776'da Almanca, sonra da 1773-1778'de Rusça yayımlanır (Kononov, 2009, s. 70). Pallas esas çalışmalarını doğa bilimlerinde verse de dilcilik alanında önemli bir çalışmanın da hazırlayıcısıdır.

Dünya dillerinin tek bir dilden türediği görüşüne ilgi duyan II. Yekaterina'nın emriyle Pallas'ın uhdesi altında karşılaştırmalı bir sözlük hazırlanmaya başlanır. Hazırlanan kelime anketleri Rusya'nın farklı köşelerinin yanında Avrupa, Çin, Kuzey ve Güney Amerika'ya da yolların. Sözlüğün 1787-1789'da iki cilt hâlinde ilk baskısı

yapılır. 1. ve 2. ciltte 200'den fazla dilde 273 kavramın karşılıkları verilir. Ayrıca 2. cildin sonunda sayıların Avrupa ve Asya dillerindeki karşılığı verilir (Pallas, 1787-1789). 1790-1791'de sözlüğün ikinci baskısı yapılır. Bu 4 ciltlik baskıda ilkinden farklı olarak kelimeler harf sırasına göre dizilmiş, ayrıca çok sayıda Afrika ve Amerika dili de sözlüğe alınmıştır (Pallas, 1790-1791).

Pallas'ın sözlüğünün Türkçe açısından bir incelemesi Oğuzhan Durmuş tarafından yapılmıştır. Durmuş'a göre sözlükte Çuvaşça da dâhil olmak üzere 19 Türk lehçesine yer verilmiştir. Ancak Çuvaşçanın farklı bir sırada verilmiş olması Durmuş tarafından sözlüğü hazırlayanın bu lehçeyi Türk lehçelerinden saymadığı şeklinde yorumlanmıştır. Yine ona göre Pallas'ın sözlüğünün Türk dili araştırmalarına, bugün için mevcut olmayan Türk lehçelerine dair bilgi ihtiva etmesiyle katkı sunmaktadır. Bu lehçeler "Çat Tatarcası" ile "Yenisey Tatarcası"dır (Durmuş, 2016, s. 139-140). Ancak sözlükteki bilgilere, Barthold'un uyarılarını dikkate alarak şüpheyle yaklaşmaya mecburuz.

Barthold'a göre sözlük hazırlandığı sırada dilciliğin temel metot ve hedefleri henüz ortada yoktur. Dillerin akrabalığı ve gelişmesi hakkındaki çalışmalar yalnızca kelimelerin karşılıklı sıralanmasından ibarettir. Bu esnada dikkat edilen yegâne nokta ise ses benzerliğidir. Ayrıca, 1750'lerin ikinci yarısında Rus hizmetindeki Doğu bilimci sayısı çok azdır; çalışmaya yalnızca bir Doğu bilimci, Backmeister'in iştirak ettiği de hatırdan tutulmalıdır. Barthold'un bu ifadelerinden Pallas'ın sözlüğünün netice itibarıyla nitelikten yoksun olduğunu anlamaktayız. Bütün bunlar bir kenara bırakıldığında, ona göre, eser dilciliğin henüz tesis edilmediği bir dönemde çok sayıda dili bir araya getiren kelime listeleri arasında, ilk sıralarda yer almış ve böylelikle Rusya'nın adını öne çıkarmıştır (Barthold, 1911, s. 201).

Yukarıda anılan isimlerin dışında Kononov, çalışmalarında özellikle Türkçenin söz varlığına ilişkin kayıtlar tutan birkaç kişiyi daha anmaktadır. Bunlardan biri, II. Orenburg araştırma seferinin başkanlığını yapan İvan İvanoviç Lepehin'dir. Lepehin, Volga kıyısındaki Bulgar şehrindeki 46 Arapça, Tatarca ve 3 de Ermenice kitabeyi Rusçaya çevirmiştir. Astrahan, Kafkasya ve İran'a 1768-1777'de düzenlenen III. Astrahan araştırma seferine başkanlık yapan bitki bilimci Samuel Gottlieb Gmelin [1745-1774], 196 isim ve 16 sayı derler. 1768-1775'te; Astrahan, Kafkasya, Novorossiysk ve Ukrayna'ya seyahat eden tabiat bilimci Johann Anton Gleditsch [1745-1781], Azerbaycan Türkçesinden sözler derler. 1769-1773'te Astrahan, Orenburg, Batı Sibirya,

Güney Ural ve Kazan'a düzenlenen araştırma seferine başkanlık yapan bitki bilimci Johan Peter Falk [1732-1774], Kazan-Tatar, Kırgız, "Buhara" ve "Kalmuk" dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünü hazırlar. Tabiat bilimci Erik Gustavoviç Laxmann [1737-1796] Sibiryaya'dayken Kargas lehçesini araştırarak, bunun Türk dili ailesine mensup olduğunu bildirmiştir (Kononov, 2009, s. 70-72).

Araştırma seferleri akademinin bilime en önemli hizmetlerindedir. 1800'lerde zikretmemiz gereken seferlerden biri 1842-45'te kuzey ve doğu Sibiryaya'ya yapılandır. Alexandr von Middendorf [1815-1894] idaresindeki seferde, Yakutların dil ve edebiyatı üzerine de malzeme derlenir. Otto von Böhtlingk [1815-1904] bunlardan istifade ederek "klasikleşen" *Über die Sprache der Jakuten*'i [1851] yazar. Eser bu dilin ilmî olarak ilk tetkiki olmakla kalmaz, "Türk sistemindeki dillerin" araştırılmasına yeni bir yaklaşım da getirir (Samoyloviç, 1936, s. 9-10).

Otto von Böhtlingk, 5.3.1842'de BA'da Sanskrit uzmanlığına, 4.8.1855'te ise aslî üyeliğe seçilir. Petersburg'dan 1868'de ayrılır. Baziyants'ın aktardığı bilgiye göre Böhtlingk Rus Doğu biliminde Sanskritçe-Almanca sözlüğü ile nam salarken Yakutlar üzerine çalışmalarıyla da adından söz ettirir. Baziyants kendisiyle ilgili olarak çalışmalarının çoğunun Almanca olduğunu hatırlatır (Baziyants, 2018, s. 326).

Yakutlarla ilgili araştırma seferleri sonraki yıllarda da sürer. Akademi tarafından 1925-31'de tertiplenen bir seferin neticesinde Yakut bölgesi üzerine *Materialy* ve *Trudy* serilerinde ciltlerce malzeme neşredilir. Bunlardan bir kısmı Yakut halk bilgisi ve edebiyatına dairdir. Bu yayınların ortaya çıkaransa Akademi bünyesindeki Yakut bölgesi araştırmaları komisyonudur, bunun bir dönem başkanlığını Oldenburg yapar (Samoyloviç, 1936, s. 11-12).

1927'de Akademinin Kazakistan araştırma seferi gerçekleşir ve buna katılanlar arasında Samoyloviç de vardır. Bilim adamı Oyrat Bölgesindeki Koşagaç Kazakları arasında bulunarak etnografya ve dil açısından pek çok sorunun cevabını arar. Netice itibarıyla seferin Anropoloji Bölüğünün tetkiklerinden oluşan *Kazaki* [L. 1930] makaleler toplamında yer alan kapsamlı bir makale ortaya çıkar [Kazaki koşagaçskogo..., 1930].

Akademinin burada anmamız gereken bir neşri *Musulmanskiy mir* [=Müslüman dünyası] adlı dergidir. Derginin ilk ve tek sayısı 1917'de çıkar. W. Barthold yazı işleri adına kaleme aldığı ön sözde, söz konusu derginin *Mir İslama* [=İslam dünyası] dergisinin 1912'de çıkan sayılarının bir devamı olduğunu belirtir. Ona göre, derginin hedefi İslam

araştırmalarıyla ilgili akademik bir seviyede neşriyatta bulunmaktır. Derginin ortaya çıkmasına vesile olan şartlarla ilgili Barthold'un sözleri bir hayli ilgi çekicidir: "Avrupa Doğu biliminin ulaştığı seviye genel-oryantalist neşriyatın yanında ayrı disiplinler için ayrı neşriyat organlarını gerektirmiştir [...]". Barthold sözlerinin devamında, Akademi bünyesinde 1912'den beri neşredilen *Hristianskiy vostok* [=Hristiyan doğusu] dergisini, *Musulmanskiy mir*'in emsali olarak gösterir (İmperatorskoye obşestvo vostokovedeniya [İOV], 1912, s. 4).

Ön sözde *Mir İslama* dergisinin kaderiyle ilgili de bilgi bulmak mümkündür. 1913'e gelinirken, yani 4. sayıdan sonra derginin muhtevasında ve yazı işlerinde bir dizi değişikliğe gidilir ve dergi akademik bir çizgiden günlük-siyasi şartların belirlediği bir çizgiye geçer (İOV, 1912, s. 3).

4.2.7.2. Asya Müzesi Kütüphanesi (1818)

Asya Müzesi, sahip olduğu koleksiyonlarla Rus Asya araştırmalarına katkı sunan en eski kuruluşlardan biridir. Müze, Bilimler Akademisi bünyesinde 1818'de Petersburg'da kurulmuş olsa da bu tarihten daha eski temellere sahiptir. I. Petro tarafından 1714'te oluşturulan kütüphane ve "kunstkamera", daha sonra, 1818'de Asya Müzesine, 1930 Doğu Bilimi Enstitüsüne ve en nihayetinde de 2000'lerin başında Doğu El Yazmaları Enstitüsüne dönüşmüş ve bu süreç Rus Asya araştırmalarının üç asırlık bir tarihine tanıklık eder. Bu bakımdan Müzenin tarihi üzerinde durmak konumuz açısından elzemdir. Zira Türklük bilimindeki öneminin yanında Müze, Samoyloviç'in meslek hayatında da merkezî bir yerde bulunur.

Müze üzerine çok sayıda çalışma vardır. Bunların bir listesi O. E. Livotova'nın bir makalesinde mevcuttur [*Oçerki po istorii russkogo vostokovedeniya*, Sb. 2, M. 1956, 469-511]. Bunun birinci kısmında, 1776-1954 yıllarına ait çalışmalar sıralanır. Makalenin ikinci kısmı ise Müzenin mühim simalarına dair kitabiyata ayrılır.

Müze üzerine bir başka neşir ise *Vostokovedeniye v Petrograde 1918-1922* [Petrograd 1923] adlı kitaptır. Bu, Asya Müzesi bünyesindeki Doğu Bilimciler Kollegyumunca, belirtilen tarihlerde Petersburg'da hizmet veren ilgili kuruluşları kısaca tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Asya Müzesi, kitapta kütüphaneler bölümünde verilmiştir. Kuruluşu konumuz açısından değerli kılan da bu niteliğidir.

Anılmaya değer başka bir kaynaksa *Aziatskiy muzey — Leningradskoye otdeleniye Institutu vostokovedeniya AN SSSR* [=Asya Müzesi, SSCB BA Doğu Bilimi Enstitüsü Leningrad Bölümü, M. 1972] adını taşır. Bir makaleler toplamı olan bu kitapta, kuruluşun çatısı altındaki Türklük bilimi faaliyetleri Kononov’ca kaleme alınmıştır [400-27. s.]. Kitapta Çin, Mançu, Tibet, Tangut, Japon, Kore, Moğol ve daha başka alanlardaki çalışmalara hasredilmiş makaleler de mevcuttur.

Müzenin kuruluşu ve sonraki süreç hakkında, Rus Doğu bilimi tarihi üzerine bir dizi çalışmanın da sahibi olan A. Baziyants’ın (2018) “175 let Institutu vostokovedeniya (1818-1993)” [=Doğu bilimi enstitüsü 175 yaşında] adlı makalesinde bilgi buluruz. Makalenin başlığı biraz yanıltıcı olduğu için bir açıklama yapılması uygun düşer. Başlıkta kastedilen Enstitü 1930’da BA bünyesinde irili ufaklı birkaç birimin bir araya getirilmesiyle teşekkül etmiştir. Makalenin neşredildiği 1993 yılında Müze, 1930’da Doğu Bilimi Enstitüsü çatısı altında eritilmiş olmasaydı kuruluşunun 175. yılını kutlamış olacaktı. Şimdi bu makaleden hareketle Müzenin tarihine yakından bakalım.

Baziyants’a göre akademik çalışmalarda istenen gelişmenin gerçekleşmemesi Akademinin nizamnamesinde bir dizi değişikliğe gidilmesine sebep olur. Nizamnamede Doğu bilimine ilişkin doğrudan bir madde olmasa da 24. madde ün kazanmış bilginlerin Akademiye üye kabul edilmesine imkân tanımaktadır. Netice itibarıyla 1817’de Çin uzmanı Doğu bilimci Christian Martin Frähn’in [Hristian Daniloviç Fren, 1782-1851] Akademiye davet edilişi bir dönüm noktası olur. Daha sonra gelen isimler arasında ise Sanskritçeçi Ya. O. Yartsov [1818], Moğolca ve Tibetçe uzmanı Ya. İ. Şmidt [1829]; Arap, İran ve Sanskrit dilleri uzmanı François Bernard Charmoy [Fransua Bernar Şarmua, 1793-1868, gelişi 1832]; Arap, Sanskrit ve Türk dilleri uzmanı G. L. Fleyşer [1835] ve Sanskritçeci R. H. Lents yer alır (Baziyants, 2018, s. 312–313).

Müzenin kuruluşuna dair esas fikir, S. S. Uvarov’un [1786–1855] 1810’da Petersburg Maarif Bölgesi mütevellisi bulunduğu sıradaki “doğu akademisi” tasarısına dayanır. Tasarı o dönemde hayata geçmese de Uvarov’un 12 Ocak 1818’de Akademiye başkan atanmasıyla, 11 Kasım 1818’de BA bünyesinde Asya Müzesi kurulur. Müzenin adına ilişkin küçük bir ayrıntı da vardır. Önce bu kuruluşa Asya Kabinesi adı verilmek istenir, ancak gerek elde bulunan yazma/kitap ve sikke koleksiyonu gerekse de Fransa’dan temin edilen yazma koleksiyonu (1819 ve 1825 yıllarında) daha kapsamlı

bir adlandırmayı gerektirir ve Frähn tarafından müze adı teklif edilir (Baziyants, 2018, s. 320–321).

Müzenin kurucu müdürü Arapça uzmanı H. D. Frähn, Rus Doğu biliminde Müslüman eski para bilimi çalışmalarının da öncüsüdür. Frähn'in Rusya'daki hizmeti 1807'de Kazan Üniversitesine davet edilmesiyle başlar. Baziyants'ın verdiği bilgiye göre Rusça bilmeyen Frähn'in hocalık faaliyetini başarılı saymak mümkün değildir. Ancak Kazan şehrinin merkezî ve tarihî konumu ona Arap, Fars ve Türk sikke ve yazma incelemeleri için eşsiz bir fırsat sunar. Netice itibarıyla çalışmaları Avrupa çapında bir üne kavuşur (Baziyants, 2018, s. 322).

Kazan'da ünlenen Frähn, buradan anayurduna dönerken Petersburg'a uğrar. Burada kendisinden Akademideki eski para derlemesini kayda geçirmesi ve tetkik etmesi istenir. Bu işe koyulan Frähn'e daha sonra, Asya Müzesinin kuruluşunu şekillendirmesi teklif edilir. Ve netice itibarıyla Frähn yurduna gitmek isterken bütün ömrünü Rusya'da geçirmiş olur (Kim ve Şastitko, 1990, s. 242).

Frähn, Rus Doğu biliminde en çok iki yönüyle ün kazanır. İlk Rusya'da eski Müslüman paraları üzerindeki çalışmaları tekâmül ettirmesi, ikinci olarak da İbn Fadlan'ın eserini neşretmesiyle. P. S. Savelyev'in *Muhammedanskaya numizmatika v otnoşenii k russkoy istorii* [=Rus tarihi bağlamında Müslüman para bilimi, SPb. 1846] adlı çalışmasına konu olduğu üzere Müslüman paraları Asya ve Doğu Avrupa arasındaki ticareti ve etkileşimi göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Frähn, 1823'te İbn Fadlân'ın Ruslar hakkındaki malumatını Almanca çevirisiyle, 1832'de ise Bulgarlar dair kısmı yine Almanca neşrederek Rus Doğu biliminde, Arapça metinlerin eski Rus tarihini aydınlatmak için kullanılması yönelişini başlatır (Kim ve Şastitko, 1990, s. 247).

Baziyants, 1800'lerin ilk 30 yılında Akademinin müstakil bir Doğu bilimi birimine sahip olması, ayrıca Akademi nizamnamesindeki değişiklikler ile üniversite reformları sayesinde Rusya'da Doğu biliminin kuruluş aşamasının tamamlandığını belirtir (Baziyants, 2018, s. 321). Doğu bilimi merkezleri açısından 1800'lerin ilk yarısında, yani Petersburg Üniversitesi Doğu Fakültesinin 1854'teki kuruluşundan önce, Moskova'da Üniversite ve Lazarev Enstitüsünün, Petersburg'da ise Asya Müzesinin öne çıktığını sözlerine ekler (s. 323). Bir başka ifadeyle 1819'da ziyarete açılan Asya Müzesinin, bugünkü manada bir müze olmakla kalmayıp aynı zamanda kütüphanesi, koleksiyonları ve çalışanlarıyla bir araştırma ve inceleme merkezi niteliğine sahip

olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Müzenin başkanının yanı sıra başkan yardımcısının özellikleri de bu fikri desteklemektedir. 1823'te Frähn'e yardımcı olmakla vazifelendirilen Doğu bilimci M. G. Volkov da Baziyants'ın verdiği bilgiye göre Petersburg Üniversitesinde Jean-François Demange [Jan Fransua Demanj, 1789-1839], Charmoy, Senkovskiy ve Topçibaşev'den ders görmüştür. Ama öbür taraftan bakıldığında Frähn ve yardımcısı Volkov'un Asya Müzesindeki çalışmaları daha çok Türk, Arap ve Fars dillerine dair eserlere yoğunlaşırken Uzak Asya ihmal edilir (s. 325).

1842–1881 döneminde müzenin müdürü B. A. Dorn olur. Baziyants, Müzenin ilk müdürü Frähn ile ikincisi Dorn'un dönemlerini kıyaslayarak şöyle bir tespitte bulunur. Ona göre ilk dönemde Müzenin koleksiyonlarının düzenlenmesi ve kaydedilmesi işi ağır basarken ikinci dönemde Dorn saha araştırmaları tertip etmeye yönelir (mesela 1860-61'de Kafkaslar ve Güney Hazar'a). Müzenin koleksiyonlarının zenginleştirilmesinde bu araştırma seyahatlerinin payı vardır. Seyahate çıkanlara hazırlanan talimatnamelerle çeşitli malzeme toplama vazifesi verilir. Bu seyahatler esnasında araştırmacıların bölge dilleri üzerine de araştırma-incelemelerde bulunması Doğu biliminin gelişme seyrinde kayda değer bir durumdur (Baziyants, 2018, s. 330). Bu konuda ayrıca Baziyants'ın şu tespitini de belirtmekte yarar var. Müzenin yazma koleksiyonundaki eserler üzerinde çalışan (O. N. Böhtlingk, M. İ. Brosse, V. P. Vasilyev, V. V. Velyaminov-Zernov gibi) Rus Doğu bilimciler önemli eserler meydana getirir. Ayrıca koleksiyondaki eserler (muhtemelen kopyaları) gelen talepler üzerine Rusya ve hatta Avrupa'nın farklı şehirlerinde bulunan araştırmacılara gönderilmekteydi (s. 331). Bu bakımdan saha araştırmaları ve bu esnada derlenen eserlerin sistemli bir şekilde muhafaza edilmesi, kayda geçirilmesi bir bütün olarak değerlendirildiğinde Asya Müzesi gibi kuruluşların ilmî manadaki önemi ortaya çıkmaktadır.

Baziyants'ın değerlendirmesine göre 1846'da Arkeoloji Cemiyetinin kurulmasıyla Müzenin faaliyetleri için bir paydaş ortaya çıkar. İki kuruluş çok sayıda müşterek toplantı düzenler. Müzenin müdürü Fren'in çalışmalarıyla, koleksiyonlardaki eserler Cemiyetin neşriyatında yer bulur (Baziyants, 2018, s. 334). Bu husus bir kuruluşun, farklı kuruluşların çalışmalarına müspet manada nasıl tesir ettiğine bir örnektir. Kısacası bir Rus Doğu bilimi ekosisteminin varlığıyla karşı kaşıya kaldığımızı söyleyebiliriz.

1855'te Doğu Fakültesinin kurulmasıyla Müzenin faaliyetlerinde bir dizi değişiklik gerçekleşir. Akademik çalışmalar Fakülteye kayarken Müze Doğuya dair kitap, yazma ve çeşitli malzemelerin saklanıp kaydının tutulduğu bir kuruluşa dönüşür.

19 Mayıs 1881'de Müzenin müdürlüğüne Arapça uzmanı V. R. Rozen getirilir. Ancak kısa bir süre sonra, 8 Mart 1882'de vazifeden alınır. 1882'de Fince uzmanı F. İ. Videman Müzenin müdürü olur. Sonraki müdür Radloff'un döneminde, 1887'de Müzenin idari yapısında değişikliğe gidilir. Müdür ve kayyumdan oluşan iki kişilik idareye üçüncü bir kişi, S. Ye. Viner daha Yahudi yazma ve kitap koleksiyonunu kaydetmesi için dâhil edilir (Baziyants, 2018, s. 335–336).

Ocak 1890'dan 30 Kasım 1916'ya kadar Müzenin müdürlüğünü Farsça uzmanı K. G. Zaleman yapar. Baziyants'ın aktardığı bilgiye göre onun döneminde Müzenin koleksiyonları epey zenginleşir. Tertip edilen yazma ve matbu eser derleme seyahatlerinde Asya ortalarına ve İran'a gidiler. Zaleman'ın öğrencisi L. F. Bogdanov Tahran'dan 222 yazma getirir. Bir başka öğrencisi V. A. İvanov Orta Asya'dan Müslümanlara (muhtemelen Türk) ait çok sayıda yazma temin eder. Eser toplayanlar arasında Zaleman'ın kendisi de vardır. Müzedeki Yahudi-Fars yazmaları koleksiyonu ve bölümü onun döneminde açılır (Baziyants, 2018, s. 337–338).

Asya Müzesi, Koleksiyonlarıyla Rusya'daki Asya araştırmalarının gelişmesine büyük katkı sağlar, bilhassa da Petersburg merkezli klasik mektebin gelişmesine (Popova, 2015, s. 51). Bu tespit konumuz açısından kayda değerdir zira Samoyloviç de teorik araştırmaların öne çıktığı bu şehirdeki mektebin bir parçasıdır. Hatırlatmak gerekirse Moskova uygulamaya dönük bir mektep idi.

Müzenin yazma eser ve matbu kitap koleksiyonunun zenginleşmesinde bazı belli başlı hadiseler büyük rol oynar. Baziyants'ın aktardıklarından Kafkas cephesinden (N. Ya. Marr ve İ. A. Orbeli), Dış İşleri Bakanlığı Asya Bölümünden (1864 yılında), ölümünün ardından Gürcü Kraliçe Teymuraz Bagrationi'den ve Pekin'deki Rus İlahiyat Misyonundan gelen yazma ve kitaplar bir hayli ilgi çekicidir. Müzenin bağlı olduğu BA, yurt dışındaki Rus temsilciliklerine temin edilmesi için eser listeleri göndermekteydi. Yine BA'nın Coğrafya ve Arkeoloji Cemiyetleri, Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesiyle düzenlediği araştırma seferleri koleksiyonların zenginleşmesine katkı sağlıyordu (Baziyants, 2018, s. 339).

Araştırma seferleri arasında, Doğu Türkistan'a yapılanlar Türklük bilimi açısından önemlidir. Zira Turfan'da bulunmuş Uygur ve Run harfli metinler, Türk dili tetkiklerine yeni malzeme sunmasıyla kayda değerdir. Bu bağlamda, Popova'nın verdiği bilgiye göre Radloff ile Oldenburg'un katkıları büyüktür. 1898'de Rus Coğrafya Cemiyetinin Doğu Sibirya Şubesinde D. A. Klements idaresi altında Doğu Türkistan'a bir araştırma seferi düzenlenir. Bu iki isim, 1900'de Roma'da tertiplenen XII. Şarkiyatçılar Kongresinde bu araştırma seferinde bulunan materyalleri haber vermişler ve netice itibarıyla Orta ve Doğu Asya'yı coğrafya, etnografya ve arkeoloji yönüyle tetkik için bir milletlerarası birlik teşekkül ettirilir (Rus. assotsiatsiya). Birlik Radloff'un başkanlık ve Oldenburg'un da başkan yardımcılığı vazifesini üstlendiği Rus Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesi uhdesine alınır. Araştırma seferleri sonraki yıllarda da sürer ve Oldenburg idaresinde 1909-10 ve 1914-15'te Türkistan seferleri tertiplenir (Popova, 2015, s. 50-51). Bu iki ismin aynı zamanda Samoyloviç'in yakın mesai içinde bulunduğu bilginler olduğu hatırlanmalıdır. Müzenin bulunduğu Petersburg, Rusya'daki "akademik Doğu biliminin" de merkezidir (s. 51). Hâl böyle olunca Petersburg mektebine mensup Samoyloviç'in de merkezî bir yerde bulunma ihtimali artmış ve nitekim de öyle olmuştur.

Samoyloviç'in çağdaşı Oldenburg Rus Asya araştırmalarına damgasını vurmuş bir isimdir. 30 Kasım 1916'da Müzenin müdürlüğüne S. F. Oldenburg atanır (Baziyants, 2018, s. 343). 1930'da Müze, Doğu Bilimi Enstitüsü çatısı altında eritildiğinde yine Oldenburg müdür olur. Kendisinin 1934'teki vefatıyla boşalan yeri ise Samoyloviç doldurur [1934-37].

Yukarıda Radloff ve Oldenburg'un Müzenin kütüphanesine katkı sağladığı söylenmişti. Benzer bir şekilde, bu isimlerin yakın mesai arkadaşı Samoyloviç'in de Orta Asya'da bulduğu matbu ve yazma eserlerin Müzeye ulaştırdığının altını çizmeliyiz. Bu eserlerin listesini, BA'nın neşriyat organlarından *İzvestiya*'nın XIII. cildinde (1907-1908) bulmak mümkündür [K. G. Zaleman, "Noviya postupleniya v Aziatskiy Muzey", SPb. 1908, 1301-2. s.]. Listede 6 yazma ve 16 da taşbaskısı vardır.

Asya Müzesi üzerine Samoyloviç'in de katkı sunduğu bir kitap çıkar – *Aziatskiy Muzey Rossiyskoy Akademii Nauk 1818-1918* [=Rusya BA Asya Müzesi 1818-1918, M. 1920]. Müzenin koleksiyonlarının tanıtıldığı kitapta Türkler üzerine de bir bölüm vardır.

Samoyloviç'in yazdığı bu bölümde, yedi başlık altında Türklerin kullandığı alfabelere göre mevcut el yazmaları tanıtılır.

Toparlamak gerekirse bütün bunlar bir devletin gücü, genişliği ve etki alanı ölçüsünde akademik çevreyi besleyecek malzemeyi temin edebildiğini ortaya koyuyor. Karşılaştırmalı dil incelemeleri için devletin genişliği ve gücü nispetinde sağladığı başta ulaşım ve güvenlik olmak üzere çeşitli imkânları göz ardı edemeyiz. Burada yine farklı bir hususu da görebiliyoruz: Devletin, farklı kuruluşlarını bir işin aksamı olmaya zorlayabilmesini, yani bir başka ifadeyle siyasi, ekonomik ve dinî gayelerini vahdete ulaştırabilmesini görüyoruz.

4.2.7.3. Petersburg Üniversitesi (1819)

Petersburg Üniversitesindeki Doğu bilimi çalışmaları üzerine 1960'ta çıkan *Vostokovedeniye v leningradskom universitete* adlı neşirde bilgi bulmak mümkündür. Kitap Türklük bilimi camiasının önde gelen isimlerinden Kononov'un "Vostoçnyy fakultet leningradskogo universiteta" [=L. üniversitesi doğu fakültesi] adlı yazısıyla başlar. Kononov'un burada verdiği bilgiler, Rusya'daki Türk dili araştırmalarını tetkik ettiği kitabında da yer alır (Kononov 2009).

Kitapta konumuzla ilgili bir başka yazı ise S. N. İvanov'a aittir – "Kafedra tyurkskoy filologiy" [=Türk filolojisi kürsüsü]. Yazıda 1800'lerin başında, Senkovskiy'le başlayan Türk dili öğretimi şahıslar etrafında 1960'a kadar getirilir.

Üniversitenin neşriyatının listesi için ZVORAO dergisine müracaat edilebilir [16 C., 1904-1905, 0165-6].

1819'da kurulan Petersburg Üniversitesinde, Kononov'un aktardığına göre Üniversitenin selefi olan Maarif Enstitüsünde Demange Arapça ve Charmoy ise Farsça dersleri verir, Mirza Cafer Topçubaşov da onlara yardımcı olur. 1821'de bu iki hocanın bir soruşturma sebebiyle istifa etmesi üzerine Arapça bölümüne Osip İvanoviç Senkovskiy davet edilir. Senkovskiy, 1822'den itibaren üniversitede Arapça ve kendi teşebbüsü ile Türkçe dersleri vermeye başlar. Üniversitede resmî Türkçe dersleri ise 1835 tarihli nizamnameyle başlar (Kononov, 2009, s. 155-156). Ancak bölümün faal olarak çalışmaya başlaması 1845'te gerçekleşir. 22 Ekim 1854'te ise I. Nikolay'ın buyruğuyla Doğu Dilleri Bölümü fakülteye dönüştürülür. Fakültede şu diller öğretilcektir: 1. Arapça, 2. Farsça, 3. Türk-Tatarca, 4. Moğolca ve Kalmukça, 5. Çince,

6. Yahudice, 7. Ermenice, 8. Gürcüce, 9. Mançuca (s. 161). 1855'te yeni bir düzenleme yapılarak Fakültede 5 bölümde derslere başlanır: 1. Arap-Fars-Tatar, 2. Moğol-Kalmuk-Tatar, 3. Çin-Mançur, 4. Yahudi-Arap, 5. Ermeni-Gürcü-Tatar.

Bu arada, Baziyants yukarıda anılan Demange ve Charmoy'nın Petersburg'daki yüksek öğretim kuruluşlarında hocalık yapmaya başlamalarının BA şeref üyesi Silvestre de Sasy'nin teklifi neticesinde gerçekleştiğini yazar (Baziyants, 2018, s. 324). Bu bilgiden hareketle, Rus Doğu biliminin kuruluş aşamasında Almanların yanı sıra Fransız hocaların da etkisinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

1828'de Osip Senkovskiy'in [1800-1858] Rus askerleri için hazırladığı *Karmannaya kniga dlya russkih voinov v turetskih pohodah* [=Türk seferlerindeki Rus askerleri için cep kitabı] adlı kitabının 1. bölümü yayımlanır. Ön sözüne Osip Senkovskiy adı düşülen kitabın ikinci bölümü de 1829'da çıkar (Savelyev, 1858, s. CXV). İlk bölümde Rusça-Türkçe konuşma kılavuzu ve ön sözde belirtilen sayıya göre yaklaşık 4000 kelimelik sözlük yer alır (Senkovskiy, 1854). İkinci bölümdeyse ana hatlarıyla Türkçenin dil bilgisi anlatılır.

Senkovskiy, Rusya'daki Osmanlı tarihi araştırmalarının da öncülerinden biridir. Ahmet Resmî Efendi'nin 1768-1774 Rus savaşını tasvir ettiği eserini Rusçaya çevirerek 1842'de neşreder. Senkovskiy, Osmanlı Türkçesi ve tarihiyle ilgili çalışmaları, hem de üniversite hocası olarak öğrenci yetiştirmesiyle Rusya'da, gerçek anlamdaki ilk Osmanlı uzmanı kabul edilir (Kim ve Şastitko, 1990, s. 204-7).

1824'te, Muhammed Yusuf Munşi'nin Buhara tarihiyle ilgili eserini Fransızcaya çevirerek Petersburg'da yayımlar. Yine aynı dönemde, 1824-25'te iki cilt hâlinde Osmanlı tarihlerinden kesitleri Lehçeye çevirerek Varşova'da yayımlar (Savelyev, 1858, s. CXIII). Senkovskiy'in yayınları arasında, 1819-1821'deki Türkiye, Suriye ve Mısır seyahatine ilişkin notlar (s. CXVIII), ayrıca Arapçadan çok sayıda hikâyenin Rusça çevirisi de vardır (s. CXIX).

Aslı Polonyalı olan Osip Senkovskiy, Kononov'un aktardığına göre İ. Y. Kraçkovskiy, N. İ. Veselovskiy ve V. V. Barthold tarafından Rus şarkiyatının kurucuları arasında sayılmaktadır. Özellikle, Barthold, Petersburg Üniversitesinde Senkovskiy'in, Kazan Üniversitesinde ise Mirza Kâzım Beyin yetiştirdiği öğrencilerle Rus Doğu biliminin gelişmesine büyük katkıda bulunduğunu belirtir. Kraçkovskiy ise Rus Doğu bilimi açısından Senkovskiy'in çalışmalarının Moskova'daki Boldrev'den daha iyi

neticeler verdiğini, öğrenci yetiştirmek bakımındansa öğrencisi H. D. Fren'in hocasından daha etkili olduğunu savunur (Kononov, 2009, s. 158-9).

Senkovskiy'in 1834'ten sonra üniversiteyle bağları git gide zayıflar, Türk dili çalışmalarına eser yönüyle tek katkısı cep kitabı olur (Kononov, 2009, s. 157-8). Senkovskiy, gazetecilik ve dergicilik alanındaki çalışmalara yönelerek başka dillerden uyarlamalarıyla o dönemdeki Rus edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olur (Duranlı, 2018).

Son olarak Senkovskiy'in Arap harfli yazı çeşitlerini öğrencilerine öğretmeye gayret ettiği belirtilmelidir (Kononov, 2009, s. 157). Yazı çeşitlerini bilmeden el yazmalarının okumanın zorluğunu göz önünde bulunduran bu yaklaşımın, Samoyloviç'in hazırladığı Osmanlı Türkçesi kılavuzlarında da sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

Senkovskiy'den başka askerler için yabancı dilde ve özellikler Türkçe sözlük hazırlayan isimlerden biri de A. V. Starçevskiy'dir [1818-1901]. Senkovskiy'in çağdaşı olan ve yine onun gibi neşriyat dünyasının simalarından olan Starçevskiy'in eserlerinden biri *Sputnik russkogo çeloveka v Sredney Azii, zaklyuçayuşiy v sebe slovari (napisanniyе russkimi bukvami) yazıkov: I. Tyurkskogo; II. Kirgizskogo (kazakskogo); III. Sartskogo; IV. Tacikskogo (buharskogo)* adını taşır [SPb. 1878]. Eserin adını Türkçeye kısaca "Rus insanın Orta Asya rehberi" şeklinde çevirebiliriz. Söz konusu eserde Starçevskiy Türkistan coğrafyasında halkların hem dil bilgisi notlarına (1. bölüm) hem de sözlüklerine (2. bölüm) yer verir. Eserinin giriş kısmında, Rusya olarak Orta Asya'nın batı kısmını 12 yıldır elde ettüklerini ve git gide daha da ilerlediklerini, bu çerçevede bölgeye pek çok Rus'un geldiğini, ama bunların bölge dillerini bilmediklerini dile getirerek sözlerine başlar (I. s).

Senkovskiy'den sonra 1839'da Türkçe Bölümünde Anton Osipoviç Mühlinskiy [1808-1877] ders vermeye başlar. Sonrasında 1845 ve 46'da Mirza Cafer Topçubaşov, 1846-48'de Vilyam Franseviç Dittel [1816-1848], 1848-49'da yine M. C. Topçubaşov Türkçe derslerini veren isimlerdir. 1844'te, Kazan Üniversitesinden mezun (1840) Lazar Zaharoviç Budagov [1812-1878], Azerbaycan Türkçesi dersini vermesi için bölüme davet edilir. Budagov 1870'te emekliye ayrılıncaya kadar bölümde çalışır.

L. Z. Budagov, *Sravnitelny slovar turetsko-tatarskih nareçiy* adlı iki ciltlik sözlüğüyle Türklük biliminin öncü isimlerinden biri olur [=Türk-Tatar ağızlarının karşılaştırmalı sözlüğü, 1. C 1869, 2. C 1871 SPb.]. Budagov, sözlükte bütün Türk lehçelerinin eşit şekilde

yansıtılmadığını, ancak en çok ihtiyaç duyulanlara yer verildiğini ön sözde dile getirir (s. V). Ayrıca bu ilk örneğin sonraki daha büyük çalışmalara temel olmasını hedeflediğini de ekler (s. VI). Yine de bu sözlüğün Radloff'un ilk fasikülü 1888'te çıkan sözlüğünden yaklaşık 20 yıl önce hazırlanmış olması kayda değerdir.

27.08.1855'te Doğu Fakültesinin ilk dekanı Mirza Kâzım Bey olur. Baziyants'ın Barthold ve Kraçkovskiy'den atıfla verdiği bilgiye göre, Kâzım Bey akademik faaliyeti daha çok pratik gayeye göre şekillendirir, filoloji araştırmalarını ikinci plana iter (Baziyants, 2018, s. 329).

1849'da Üniversiteye dönen Muhlinskiy, 1853-1866'da bölümün başkanlığını yapar. Onunla aynı dönemde İ. N. Berezin [1818-1896] genel Türklük bilimi dersleri vermeye başlar. Muhlinskiy'in 1866'daki istifasından sonra kısa bir süre Türkçe dersleri Viktor Aleksandroviç Maksimov tarafından verilir. Kendisi 1867'de hariciye memuru olarak İstanbul'a gidince 1868-69'da dersleri L. Z. Budagov, 1869-73'te Berezin verir. Bu tarihlerden sonra fakülte kapatılıncaya kadar, 50 yıl süreyle, Osmanlı araştırmaları uzmanı Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov Türk-Tatar filolojisi kürsüsünün başkanlığını yapar. Muhtemelen Smirnov'un muhafazakâr yapısının da etkisiyle, 1880'lerden sonra, fakültedeki Doğu bilimi programı ve ders içerikleri bir düzene kavuşarak uzun yıllar sürer (Kononov, 2009, s. 162-165).

Petersburg Üniversitesindeki öncü isimlerden birisi de V. A. Maksimov'dur. Maksimov *Opit issledovaniya tyurkskih dialektov v Hudavendigyare i Karamanii* adlı bir eserin sahibidir [SPb 1867] ve kendisi Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaları başlatan isim olarak kabul edilir.

Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov [1846-1922], Samoyloviç'in eski mektebe dâhil ettiği Rus Türkologlardandır. Bir Osmanlı uzmanı olan Smirnov gerek bu alandaki eserleri gerekse de hocalık faaliyetiyle Rus Türklük biliminde sağlam bir yer edinmiştir. *Oçerk istorii turetskoy literatury* [=Türk edebiyatı tarihi tetkiki, 1891] ve *Obraztsoviye proizvedeniya osmanskoy literatury v izvleçeniyah i otrivkah* [=Kesitlerle Osmanlı edebiyatından numuneler, 1903] onun önemli eserleri arasında sayılır. Smirnov'un Astrahan ve Perm'de başlayan tahsil hayatı 1865'te geldiği Petersburg'da devam eder. Doğu Dilleri Fakültesini 1871'te tamamlar. 1873'te *Kuçibey Gömyurdjinskiy i drugiyе osmanskiye pisateli XVII. veka o priçinah upadka Turtsii* [=Türkiye'nin düşüşü – Koçi Bey ve 17. asrın başka müellifleri] adlı yüksek lisans çalışmasını savunur. Aynı yıl SPb. Doğu Dilleri Fakültesinde Türk-Tatar Edebiyatı Bölümüne doçent atanır. Burada 49 yıl Türkiye Türkçesi, Türkiye edebiyatı

tarihi ve Türkiye tarihi öğretir. 1887'de *Krımskoye hanstvo pod verhovenstvom Otomanskoj Portıy do načala XVIII veka* [=XVIII. asır başına kadar Bâb-ı Âli hâkimiyetindeki Kırım Hanlığı] adlı doktorluk çalışmasını savunur. 1884'te yarı profesör, 1888'de tam profesör olur. Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünün sekreterliğini yapar.

Henüz öğrenciyken Rusçadaki Doğudan alınan ödünclemelere ilişkin hazırladığı yazı 1869'da altın madalyayla ödüllendirilir. Söz konusu yazı daha sonra ZVORAO'da 1911'de (XXI. C) yayımlanır (Blagova, 2012, s. 258). *Obraztsoviye proizvedeniya osmanskoj literaturıy* adında ders kitabı çıkarır. Kırım ile ilgili çalışmalarını ise *Krımskiye l'gotniye gramotıy* adıyla neşreder (Blagova, 2012, s. 259).

Blagova Samoyloviç'in arşivinde Smirnov'un 4 mektubunun bulunduğunu bildiriyor (Blagova, 2008, s. 46).

Aksi bir kişiliği olan Smirnov, Samoyloviç'in *Abdu-s-Sattar kazı. Kniga rasskazov o bitvah tekintsev* adlı yüksek lisans çalışmasını savunma sürecinde olumsuz rapor yazar ve savunmada üyelik yapmayı reddeder. Barthold, Melioranskiy'in 11 yıllık çalışmasının Smirnov'un Bölümdeki 40 yıllık faaliyetinden daha yararlı olduğunu belirtir (Blagova, 2008, s. 97). Samoyloviç, Gordlevskiy'e yazdığı mektupta (18.XI.1914), 28 Mart 1914'te fakülteye yüksek lisans çalışmasını teslim ettiğini ve 22 Kasım'daki oturumda Smirnov'un raporunun dinleneceğini belirtir, Radloff, Zaleman, Barthold ve Kokovtsov'un olumlu raporlarına karşı Smirnov'unkinin olumsuz olacağını tahmin edildiğini ifade eder. Bir başka mektuptaysa (23.XI.1914) Samoyloviç altıya karşı bir (Smirnov) oyla savunmaya alındığını, Smirnov savunma üyeliğini reddetmesi sebebiyle onun yerine Barthold'un olacağını belirtir. 20.I.1915'te ise 4 olumlu (Barthold, Marr, Kokovtsov, Şerbatskoy) ve iki çekimser (Jukovskiy, İvanov) oyla savunmanın tamamlandığını ifade eder (Baskakov, 1973, s. 87).

Smirnov, Samoyloviç'in yüksek lisans çalışmasını tenkit ettiği yazının Rus Arkeoloji Cemiyetinin *Zapiski Vostočnogo otdeleniya*'da [=Doğu bölümü dergisi] neşredilmesini ister. Smirnov'un isteği başvuru şartlarını yerine getirmediği için reddedilir. Bütün bunlara rağmen Samoyloviç, hocası Smirnov'a minnettardır. Osmanlı Türkçesi üzerine yazdığı ders kitabını onun hatırasına atfeder. SPb. Doğu Dilleri Fakültesinde eski ile yeninin çatışmasının izleri Kraçkovskiy'in yüksek lisans savunmasında da kendini gösterir.

Samoyloviç, “Pamyati prof. V. D. Smirnova” [1923] adındaki vefat yazısında Smirnov’un Rus Türklük bilimi tarihindeki yerine ilişkin düşüncelerini paylaşır. Berezin’in öğrencisi olan Smirnov’un hocası gibi Rus şarkiyat mektebinin Batı Avrupa’nın bilim metotlarından uzak olduğu bir dönemde yetiştiğini söyler. Yazının sonundaysa Smirnov ölümüyle eski Rus Doğu biliminin son “bahadırının” mezara girdiğini belirtir (Samoyloviç, 2008, s. 493).

1894-1906’da Türk-Tatar kürsüsünün önde gelen isimlerinden birisi de Platon Mihayloviç Melioranskiy’dir [1868-1906]. Melioranskiy ilk dilci Rus Türklük bilimci olarak kabul edilir. 1891’de SPb. Doğu Dilleri Fakültesini bitirir. Bir yandan Radloff ile çalışmayı sürdürür. 4 ay boyunca Oxford, Londra, Paris, Berlin kütüphanelerindeki Orta Çağ yazmalarını inceler. 1894’te Doğu Dilleri Fakültesinde ders vermeye başlar. 1890’da henüz öğrenciyken Orenburg vilayeti ve Turgaysk bölgesindeki saha araştırmalarından elde ettiği malzemeyi *Kratkaya grammatika kazak-kirgizskogo yazıka* [=Kazak-Kırgız dilinin kısa dil bilgisi] adıyla 1894 ve 1897’de iki kısımda neşreder. Samoyloviç bu çalışmanın metot, bakış açısı yönüyle Türkoloji tarihi için bir mihenk taşı olduğunu belirtir (2005, s. 129).

Melioranskiy yazılı metinlere ilişkin *Otrivki iz divana Ahmeda Burhan ad-dina Sivasskogo* [=Sivaslı Ahmet Burhaneddin’in divanından parçalar, 1895], *Skazaniye o proroke Salihe (İz Kısasu-l-Enbiya Rabguzi)* [=Salih peygamber hakkında anlatı, Rabguzi’nin Kısasu’l-Enbiya’sından, 1897], *Arab filolog o mongolskom yazıke* [=Arap dil bilimci Moğol dili hakkında], *Şeybani-name* gibi çalışmaları vardır. Anadolu-Rumeli Türkçesi, Rusçadaki Türkçe unsurlar, yer adları, Türk folkloru üzerine de çalışmıştır.

Melioranskiy yüksek lisans çalışmasını 1899’da savunur: *Pamyantik v çest Kyul-Tegina* [=Kül Tegin abidesi]. Çalışmada metnin çeviri yazısı, tercümesi ile dil ve etnografya yönüyle yorumuna yer verir. Doktorluk çalışması ise yüksek lisans çalışmasına benzer bir yapıda olan ve 1901’de savunduğu *Arab filolog o turetskom yazıke*’dir [=Arap dil bilimci Türk dili hakkında].

Tyurkologičeskiy Sbornik, 1972 onun hatırasına armağan edilir. Blagova’nın ifadelerine göre BA’nın Petersburg arşivinde onun Samoyloviç’e yolladığı bir mektup ile 13 posta kartı bulunmaktadır (Blagova, 2008, s. 42).

Blagova, Melioranskiy’in erken yaşta vefat etmesiyle Rus Doğu biliminde yenilikçilerin güç kaybettiğini belirtir (Blagova, 2008, s. 42-43). Bu konu üzerinde biraz

durmamız gerekir, zira bu ismin en bariz özelliği Türklük biliminde dil bilimi mektebinin kurucusu olarak değerlendirilmesidir. Bir başka ifadeyle de ilk Türk dil bilimcisi. Melioranskiy, Fakülte'deki ders programına seçmeli genel dil bilimi derslerini ekleyerek bir ilki gerçekleştirir. Her ne kadar Türklük bilimi tarihinde Melioranskiy, dil malzemesini tarih veya filoloji için bir araç olmaktan çıkararak doğrudan inceleme konusu etmesiyle çığır açsa da kendi mektebini devam ettirecek öğrenciler yetiştirme konusunda etkisiz kalmıştır. Melioranskiy'in vefatıyla derslerini öğrencisi A. N. Samoyloviç sürdürür.

Üniversitenin ve daha dar anlamda da Doğu Fakültesinin tarihinde önemli bir yer işgal eden isimlerden birkaçını daha saymamız gerekir. Viktor Romanoviç Rozen [1849-1908] 1880'lerde Rus Doğu bilimini yönlendiren Arap dili uzmanıdır. 1893'te atandığı Doğu Dilleri Fakültesi dekanlığı sırasında yeni mektebin temsilcilerini himaye eder. Rozen'in desteklediği öğrenciler arasında Barthold [1869-1930] ve Melioranskiy de vardır. Barthold ile dilci Türkolog P. M. Melioranskiy daha üniversite yıllarında arkadaş olur. İkisini de Radloff kendi evini açarak yetiştirmeye çalışır.

İgnatiy Yulianoviç Kraçkovskiy [1883-1951] Rus Doğu biliminde, yenilikçi Arap dili ve edebiyatı uzmanıdır. 1905'te Doğu Dilleri Fakültesini bitirir ve hocalığa hazırlanmak üzere Rozen tarafından üniversitede bırakılır. Arap edebiyatında yardımcı doçent (1910), 1921'de sırasıyla dil bilimi doktoru, profesör ve BA üyesi olur. Arap dili ve edebiyatının eski ve yeni dönemlerine ilişkin 500 civarında neşriyatı vardır.

1915 Mayıs'ında Kraçkovskiy *Abu'l-Faradj al-Baba Damasskiy. Materialny dya karakteristiki poetičeskogo tvorčestvo* [=Şamlı Abu'l-Farac al-Baba, şairanelik hasiyetleri için malzemeler] yüksek lisans çalışmasını savunur. Üyeler A. E. Şmidt ve N. A. Mednikov'un takdirler karşılacağı çalışmaya karşı Arap dili hocası A. F. Haşab eleştiri yöneltir. Bu eleştiriler V. A. Jukovskiy ve V. D. Smirnov tarafından da destek görülür (Blagova, 2008, s. 51).

Kraçkovskiy'in Samoyloviç'e yazdığı 6 mektupla Samoyloviç'in Kraçkovskiy'ye yazdığı 14 mektup mahfuzdur ve Blagova (2008) tarafından neşredilmiştir.

Moğol uzmanı Boris Yakovleviç Vladimirtsov [1884-1931] Samoyloviç'in çevresindeki kişilerden bir başkasıdır. 1904'te Doğu Dilleri Fakültesi Çin, Moğol ve Mançu Bölümüne girer. Bir süre Paris'te ders alır, 1906'da döndüğü Doğu Dilleri

Fakültesinden 1909'da mezun olur. Radloff'un evindeki çalışmalara katılan Doğu bilimciler arasında yer alır. 1911'de Moğol ve Kalmık sözlü edebiyatı alanında yüksek lisans payesi alır. Asya Müzesi ilmî üyelerinden ve BA Doğu Bilimi Enstitüsü asli üyelerindendir (1929). Halk bilimci olarak *Mongolsko-oyratskiy geroişeskiy epos* [=Moğol-Oyrat kahrmanlık destanı] ile *Obraztsiy mongolskoy narodnoy slovesnosti (Severo-Zapadnaya Mongoliya* [=Moğol halk edebiyatından örnekler, Kuzeybatı Moğolsitan] ve tarihçi olarak da *Obshestvennyy stroy mongolov. Mongolskiy koşevoy feodalizm* [=Moğolların beşerî yapısı, göçebe Moğol feodalizmi] ile Türkçeye de tercüme edilen *Çingis-han* adlı kitaplarıyla meşhurdur. Türk dil bilimiyle ilgili çalışmalarını Kononov (1984), *Boris Yakovleviç Vladimirtsov* yazısında ele almıştır. Vladimirtsov'un Samoyloviç'e yazdığı iki mektubu mahfuzdur.

Sergey Yefimoviç Malov [1880-1957] Samoyloviç'in hem akranı hem de mesai arkadaşıdır. Kazan İlahiyat Akademisini bitirdikten sonra Doğu Dilleri Fakültesi Arap, Fars, Türk ve Tatar Bölümüne girer. Radloff'un yetiştirdiği öğrencilerdendir. Radloff onunla daha çok Altay'daki Türk lehçeleri üzerine çalışmıştır. Malov, Kazan'da İlahiyat Akademisinde okurken Katanov'dan da dersler almıştır. Blagova, Malov'un Katanov'un saha araştırmaları metodundan beslendiğini belirtir (Blagova, 2008, s. 55).

Katanov, Malov'un eserlerinin basılmasında ve Kazan Üniversitesi'nde ders vermeye başlamasında yardımcı olur. Radloff da Malov'un 1908'de Şor ve Tuva bölgesine, 1909-1911 ve 1913-1915'te Çin'e saha araştırması için gönderilmesini sağlar. Çin seyahatlerinde Malov'un Sarı Uygur, Lobnor, Kumul ve Salarların dil, folklor ve etnografyası hakkında çok miktarda malzeme derler. 1910'da *Altın Yaruk*'u bulur. Eseri Radloff'la neşreder (1913-1917). Malov Eski Türk metinleri üzerine neşriyatıyla ünlüdür.

1917-1922'de Kazan'da çalışan Malov'un 1923'te Kazan'dan Petersburg'da gelmesi ve meslek hayatını burada sürdürmesinde Samoyloviç'in büyük katkısı olmuştur (Samoyloviç, 2005, s. 45). Malov 1935'te dil bilimi doktoru, 1934'te AN Dil ve Düşünce Enstitüsü ve 1939'da AN muhabir üyesi olurken 1950'de ise BA Dil Bilimi Enstitüsüne üyeliğine seçilir.

E. R. Tenişev, İ. V. Kormuşin ile D. M. Nasilov, S. M. Abramzon'un *Tyurkologişeskiy Sbornik 1975*'teki makaleleri onun hatırasına armağan edilmiştir.

Sovetskaya Tyurkologiya'da [1975, 5. s.] A. M. Şçerbak, Ye. İ. Ubryatova, E. İ. Fazılov ve N. A. Baskakov'un makaleleri Malov'un Türklük bilimine katkılarını ele alır.

Malov'un Samoyloviç'e 7, Samoyloviç'in Malov'a 3 mektubu mahfuzdur (Blagova, 2008).

Anadolu-Osmanlı Türklerinin etnografyası üzerine çalışan bir isim olarak Nikolay Nikolayeviç Martinoviç'u [1883-1954] anmak gerekir. Melioranskiy'in öğrencilerinden biri olan Martinoviç 1906'da Anadolu'yu ziyaret eder (Samoyloviç, 2005, s. 137-138). 1907'de Doğu Dilleri Fakültesinden mezun olan Martinoviç Hariciye bünyesinde yurt dışında vazifeler alır. 1922'de Rusya'dan kaçar ve Amerika'da vefat eder. Martinoviç Anadolu halk bilimi üzerine çalışmaları vardır: "Maloaziyskiye skazki, rasskaziy i anekdotiy" ve "Turetskiy teatr karagöz (okonçaniye)" gibi [*Jivaya starina*, 1910, I-II, 233-253; 61-110].

Martinoviç'in (1916) kayda değer bir değerlendirme yazısının üstünde durmalıyız: "İstoriya Turtsii i yeya literaturiy. A. Krımskago". Söz konusu yazı Martinoviç'in Osmanlı tarihi, ayrıca dili ve edebiyatına dair araştırmalara olan ilgisini ortaya koyar. Bu bakımdan onun bu yazısı Samoyloviç'in Türklük bilimiyle ilgili Rusya'daki çalışmaları değerlendirdiği yazılarına benzer. Bu bağlamda akla hemen Samoyloviç'in de Gordlevskiy'in çalışmalarını yakından takip ettiğini ve bunlar üzerinde değerlendirme yazılarıyla durduğu gelmektedir. Netice itibarıyla Samoyloviç, Gordlevskiy ve Martinoviç isimlerinin Rusya'daki Osmanlı araştırmaları bağlamındaki yerinin irdelenmesi gerekliliği ortaya çıkar.

Yevgeniy Dmitiryeviç Polivanov [1891-1938] Rus Türklük biliminin önde gelen isimlerindedir ve Japon, Çin, Türk, Altay dilleri uzmanıdır. 1912'de Petersburg Üniversitesi Tarih-Dil Fakültesi Slav-Rus Bölümünü ve Uygulamalı Doğu Akademisi Japon Bölümünün bitirir. Japonya'da bilgilerini pekiştirir. 1914'ten itibaren Doğu Dilleri Fakültesinde yardımcı doçenttir. 1915'te *Psihofonetiçeskiye nablyudeniya nad yaponskimi dialektami* [=Japon ağızları üzerinde pski fonetik gözlemler] çalışmasıyla yüksek lisansını tamamlar.

1921'de Taşkent'e gelir ve Orta Asya Devlet Üniversitesi Türkistan Doğu Fakültesinde ders verir [1921-1926]. Özbek Türkçesini ve Tacikçeyi ağızlarıyla öğrenir. 1926'da *Kratkiy russko-uzbekskiy slovar* [=Kısa Rusça-Özbekçe sözlük] ve *Kratkaya*

grammatika uzbekskogo yazıka [=Özbek dilinin kısa dil bilgisi] adlı çalışmaları çıkar. Sonraki yıllarda da Özbek Türkçesi ve ağızları üzerine neşriyatını sürdürür.

1926-1929'da Moskova'da Doğu Emekçilerinin Komünist Üniversitesinde ders verir. Bir bildirisinde Marr'ın Yafetik teorisinin temelsizliğini gösterdiği için Semerkant'a gitmeye mecbur olur. Taşkent, Semerkant ve Frunze'de ders verir. 1937'de tutuklanır, 1938'de kurşunlanarak idam edilir. Samoyloviç'e yazdığı iki mektup mahfuzdur.

Nikolay Guryeviç Mallitskiy [1873-1947] Türkistan'ın antropolojik coğrafyası, tarihi, arkeolojisi ve etnografyası uzmanıdır. 1891'de Orenburg Erkek Lisesini, 1895'te SPb. Ü Tarih-Dil Fakültesini bitirir. Taşkent'te öğretmenlik yapar. 1901-1906'da *Turkestanskiyi vedomosti* gazetesinin yazı işleri müdürüdür. 1907-1917'de Taşkent valisidir. 1918'de Taşkent'te kurulan Türkistan Halk Devlet Üniversitesinin kuruluş heyetinde yer alır. 1919 itibarıyla burada hoca, 1924-1927'te Doğu Fakültesi Etnografya Bölümü doçenti, 1927 itibarıyla da profesörüdür. 1931'de Doğu Fakültesinin hocalarının gurplandırılmasından sorumluyken 1932'de Çimkent'e sürülür. 30.VII.1932 tarihli mektubunda Kazakistan BA'nın başkanı olan Samoyloviç'ten yardım ister. Daha sonra affedilir ve Özbekistan'da, Orta Asya Devlet Üniversitesinde çalışmalarını sürdürür.

Aleksandr Eduardoviç Şmidt [1871-1939] önde gelen İslam araştırmacılarından. 1894'te Doğu Dilleri Fakültesi Arapça Bölümünü bitirir. 1896-1898'te Macaristan'da bilgilerini pekiştirir. 1898-1920'de SPb. Üniversitesinde ders verir. Kraçkovskiy'in kursunda Arapça ve fıkıh dersleri verir. Kraçkovskiy'in yakın arkadaşı olur. 1914'te yüksek lisans çalışmasını savunur. 1918'de profesör olur, 1925'te BA muhabir üyesi.

1920'de Taşkent'e taşınır. 1920-1939'da Orta Asya Devlet Üniversitesinde ders verir, Doğu Fakültesinin dekanı, Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünün ise rektörü olur. Blagova, Samoyloviç'in arşivinde Şmidt'ten 20 mektupla bir telgrafın kaldığını belirtir (Blagova, 2008, s. 76).

İ. N. Berezin [1818-1896], Samoyloviç'in hakkında yazı kaleme aldığı isimlerdendir. 1925'te çıkan bu yazı esasen 7.V.1919'da Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde Berezin'in 100. yaşını münasebetiyle "İ. N. Berezin Kak Turkolog" [=Bir Türkolog olarak İ. N. Berezin] başlığıyla okunan tebliğe dayanır.

Önce Kazan, sonra da Petersburg Üniversitesinde hocalık yapan Berezin, Samoyloviç’ye göre, dilci olmanın yanında tarih, folklor, arkeoloji ve eski para bilimi gibi alanlarda da çalışır ve Rus kültür camiasında 1800’lerin ortalarına damgasını vuran isimlerden biri olur. Yine ona göre Berezin’in ilk neşri, “Zameçaniya o slove ‘kurkan’” [1839] doğrudan dil bilimi alanındadır. Daha sonra Kazan’dayken Grigoryev, Kâzım Bey, Petrov, Şyogren ve Bobrovnikov’la Rusça sözlükteki Doğuya ait unsurlar üzerine çalışır.

Berezin daha öğrenciyken Jobber’in Osmanlı Türkçesi dil bilgisini Rusçaya çevirir. Daha sonra bu çeviriden hareketle Kâzım Bey *Grammatika turetsko-tatarskogo yazıka* [=Türk-Tatar grameri] adlı eserini yazacaktır. 1846’da Kazan Üniversitesinde hocalığa başlayınca Türk dilleri dersleri verir. 1854’te geçtiği Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde de bu dersleri vermeyi sürdürür.

Berezin 1846’da hocası Kâzım Beyin dil bilgisi kitabına bir ek neşreder. Samoyloviç’e göre daha sonra Tsenker tarafından Almancaya da çevrilen bu çalışmanın Avrupa’da, Osmanlı Türkçesi başta olmak üzere Türk lehçeleri üzerindeki çalışmaların başlangıç aşamasında olduğu bir dönemde verilmiş olmasıyla önem arz ettiğini söyler (Samoyloviç, 2008a, s. 483).

Samoyloviç’e göre Berezin’in Türk dil bilimi için ilk büyük çalışması *Recherches sur les dialectes musulmans* dizisindeki ilk eser *Système des dialectes turcs*’tur [1848]. Ancak Samoyloviç, Berezin’in Doğu bilimine en büyük katkısı olarak *Biblioteka vostoçnih istorikov*’un [=Doğu tarihçilerinin kütüphanesi] onun tarafından hazırlanan iki cildini ve yarlık araştırmalarının bir ürünü olan *Turetskaya hrestomatiya* adlı ders kitabını gösterir. Bu ders kitabında Petersburg kütüphanelerindeki “Türk-Tatar” yazmaları tasvir edilir. Samoyloviç, Berezin’in Türklük bilimine ilişkin eserlerinde Paris ve Londra kütüphanelerindeki çalışmalarının yansımalarının görülmediğini ekler (Samoyloviç, 2008a, s. 488).

Blagova, Samoyloviç’in Berezin’le ilgili yazısının Rus Türklük bilimindeki eski ve yeni mektepler ayrımını ortaya koymak yönüyle önemli olduğuna dikkat çeker. Buna göre Berezin’in ait olduğu eski mektep, 1840 ve 50’lilerde önemli adımlar atmış olsa da 60’larla beraber Rus Türklük biliminde yeni bir dönem açılır. Bu dönemde yeni dil bilimi ihtiyaçları doğrultusunda yaşayan ağızların araştırılmasına başlanır.

Samoyloviç'e göre Böhtlingk'in açtığı bu çığııda İlminskiy ilerleme kaydetmiş ancak yeni mektebi kuran ise Radloff olmuştur.

Samoyloviç, Berezin'in Türklük bilimi çalışmalarının geleceğine bir yön çizdiğini dikkatlere sunar. Buna göre Çağatay ile Volga-Tatar yazı dilleri üzerine araştırmalar yazılı eserler ve yaşayan ağızların sağladığı yeni malzemelerle geliştirilmelidir. Ayrıca yarlıkların Türk dili araştırmalarındaki önemi unutulmamalıdır.

N. F. Katanov [1862-1922], Samoyloviç'in hakkında yazı hazırladığı isimlerdendir: "Pamyati N. F. Katanova" [1922] ve "Professor N. F. Katanov — pervıy uçyonıy iz abakanskih turkov" [=Abakan Türklerinden ilk bilim adamı Profesör A. N. Katanov, 1924]. Bu iki yazıdaki bilgilere istinaden Blagova, Samoyloviç'in bakış açısından Katanov'un biyografisini yazar (Blagova, 2012, s. 261-269).

Abakan Türklerinden ilk bilim adamı olarak anılan Katanov, Krasnoyarsk'ta gimnazyumdayken V. İ. Verbitskiy ve N. İ. İlminskiy'in etkisiyle Minusinks bölgesindeki Türklerin dillerini araştırmaya başlar. Gimnazyumu tamamlayınca da Castrén ve Radloff'un derlediği malzemeyi teyit etmek ve yeni derlemeler için saha araştırmaları yapar. 1884'te gimnazyumu bitirdiğinde Sagay ağzına ilişkin üç neşri vardır. Bunlar sayesinde SPb. Ü Doğu Dilleri Fakültesine geldiğinde buradaki bilim adamları arasında kendine bir yer bulmuş olur. Kazan Ü Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyetine üye seçilir. Samoyloviç bu üyeliği onun Kazan'daki yerini perçinleştirecek gelişme olarak değerlendirir. Katanov'un üniversitedeki asıl hocası Berezin olsa da Radloff tarafından yetiştirilir. 1885'ten itibaren Radloff'un evinde genel Türk ses bilgisi çalışır ve daha öğrenciyken Sagay ağzı üzerine birkaç neşri olur (Blagova, 2012, s. 263).

1888'te üniversite tahsilini tamamlayan Katanov, Berezin tarafından hocalığa hazırlanmak üzere üniversitede bırakılır. V. P. Vasilyev ve V. V. Radloff'un aracılığıyla Bilimler Akademisi ve Rusya Coğrafya Cemiyeti tarafından ilmî vazifeye Sibiry, Moğolistan ve Türkistan'a gönderilir. Daha sonra hocası Melioranskiy, Samoyloviç'e 1902'deki ilk Türkmenistan gezisinden bu araştırmanın malzemelerinden yararlanmasını tavsiye edecektir (Samoyloviç, 1924, s. 112).

Saha araştırmasından dönen Katanov 1893 kasımında Radloff ve Rozen'in yardımıyla üniversitede geçici hoca olur, 1893 aralığında ise yüksek lisans imtihanını verir. 1894 ocağında Türk ağızları, 1895'teyse Arapça ve Farsça dersleri vermeye başlar (Samoyloviç, 1924, s. 107-108). Samoyloviç yazısında Katanov'un hocalık ve bilim

adamlığı yönlerine değinmekle kalmaz ve onun çeşitli kuruluşlardaki vazifelerini de sayar. Katanov müzelerde idarecilik, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyetindeki önce sekreterlik sonra başkanlık yapar. Tercüme Komisyonu ve sansür idaresindeki çalışmalara katkı sunar. Petersburg'daki mahallî halkın eğitimiyle ilgili resmî toplantılara iştirak eder (Samoyloviç, 1924, s. 108).

Samoyloviç'e göre Katanov, Radloff'un yönlendirmeleriyle geniş bir yelpazede konulara değinen neşriyat ortaya çıkarmıştır. Katanov'un saha araştırmaları ve neşriyatı ona Avrupa'da tanınırlık sağlamıştır. Yine bu bağlamda Samoyloviç, Kâzım Beyden sonraki ikinci Avrupalı Türklük bilimci olarak Katanov'u sayar. Katanov Luven şehrindeki Soci t  des sciences et lettres, Budapeşte'deki Ungarische ethnographische Gessellschaft, Helsinki'deki Finnougor Cemiyet gibi cemiyetlere üyedir (Samoyloviç, 1924, s. 108-110).

Katanov, Samoyloviç'in tespitine göre W. W. Radloff ve K. G. Zaleman'la mektuplaşmaktaydı. Rusya Bilimler Akademisi Asya Müzesinde Radloff ve Zaleman'a kayıtlı Katanov'a ait toplamda altı mektup bulunmaktadır (Samoyloviç, 1924, s. 109). Katanov aynı zamanda, taşradan bir Türk şarkiyatçı olarak merkezin dışında kalan Sibiryâ, Türkistan ve Kafkas bölgelerindeki bilginlerin bağ kurduğu ve itibar ettiği kişilerden biri olur. Samoyloviç onun taşradaki şarkiyatçılar tarafından bir otorite kabul edildiğini belirtir (Samoyloviç, 1924, s. 108).

Samoyloviç, Katanov'un eski ve yeni Türklük bilimi mektepleri açısından yerine ilişkin de değlendirmelerde bulunur. Berezin'in önceki öğrencisi Maksimov eski mektebe mensupken ve sonraki öğrencisi Melioranskiy Rozen'in de etkisiyle yeniye mensup olur, Katanov ise bu iki mektebin arasında bir yerde bulunur.

Katanov'un önemli basılı çalışmaları arasında Uranhay ağzını incelediği yüksek lisans tezi yer alır. Türkçe çevirisiyle 'Uranhay ağzının Türk kökenli öbür dillerle temel akrabalık ilişkileri ışığında inceleme teşebbüsü' [Kazan 1903] adlı eserde Türk dil bilgisi karşılaştırmalı olarak incelenir. Blagova, Samoyloviç'in tıpkı hocası Melioranskiy gibi eseri başarısız bulduğunu vurgular (Blagova, 2012, s. 266). Bununla beraber Samoyloviç çalışmanın Uranhay ağzına ilişkin malzeme ve ses bilgisi tasviri yönüyle kayda değer bulur. Çalışmanın en büyük eksiki olaraksa hazırlayanın yeni ses bilgisi ile yeni bilim bakışı ve metodundan habersizliğini gösterir. Çalışmanın yerini ise

Böhtlingk'in *Über die Sprache der Jakuten* adlı eseriyle öbür ilmî olma iddiasındaki dil bilgisi eserleri arasında bir yerde görür (Samoyloviç, 1924, s. 111).

Samoyloviç, Katanov'un Radloff'un Türk boylarının dil, edebiyat ve etnografya malzemesi derleme işini sürdürdüğünü belirtir ve onun ikinci büyük çalışması olarak Radloff'un *Örnekler* dizisinin IX. cildini oluşturan Uranhay, Abakan Tatarları ve Karagasların ağız derlemelerini gösterir. Eserde Katanov'un gençliğinde [1878-1894] ve Türkistan gezisindeki [1889-1992] adı geçen halkların dil bilimi, etnografya ve halk bilimi malzemelerinin derlemelerini bir araya getirildiğini ekler (Samoyloviç, 1924, s. 111-112).

Blagova, 1907'de Kazan Üniversitesi tarafından karşılaştırmalı dil biliminde doktor unvanı verilen Katanov'un son 20 yıllık meslek hayatında git gide dil biliminden farklı alanlara yönelmeye başladığını belirtir. Daha çok etnografya ve tarihe yönelen Katanov arkeoloji, eski para bilimi ve Müslüman kitabiyatı alanlarında eser verir (Blagova, 2012, s. 268).

Samoyloviç, makalesinde, 1924 yılında Türklük bilimi için beklentilerini açıklar. Ona göre Sovyet Türklük bilimciler kendi aralarında farklı halklardan ve yurt dışındaki meslektaşlarıyla çok yönlü iş birliği kuralıdır. Bu bağlamda ilkin yitirilen meslektaşların müsveddelerini neşretme veya en azından muhafaza etme ve ikinci olarak da başta Türk halkları arasından yeni bilginler yetiştirmeyi savunmaktadır (Samoyloviç, 1924, s. 113).

Samoyloviç'in hakkında yazı kaleme aldığı isimlerden bir başkası Semyon Andreyeviç Novgorodov'dur [1892-1924]. Yakutların ilk dil bilgini olan Novgorodov 1912'de üniversite öncesi tahsilini tamamlar. Henüz öğrenciyken Yakut halk bilgisinden örnekler derler. 1913'te Doğu Dilleri Fakültesinde Arap-Fars-Türk-Tatar Bölümüne girer. 1914'teyse yeni oluşturulan Moğol-Mançu-Türk Bölümüne yerleşir. Filoloji Fakültesinde genel dil bilimi tahsil eder, özellikle de ses bilgisine ağırlık verir. Üniversite sonrasında Yakut dili araştırmalarında gereken Moğolcayı öğrenmek için Samoyloviç'in hocalık yaptığı Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde öğrenciliğini sürdürür. 1918'de İrkutsk bölgesindeki Buryatlar arasında bulunarak onların dillerini öğrenmeye koyulur. Yakutlar arasındaki son derlemelerini ise 1920'de yapar.

Novgorodov, 1917 başlarında Yakut alfabesi geliştirir ve bu alfabenin yayılması için çalışır. Sonraki yıllarda da Yakut dili için ilk okuma kitabı ve ders kitapları

hazırlama çalışmalarına katılır. 1921-1923 döneminde Pekarskiy'e Yakut sözlüğünü baskıya hazırlanmasında yardım eder.

4.2.7.4. Dışişleri Bakanlığı Asya Bölümü Enstitüsü (1823)

Rus Dışişleri Bakanlığı [1802] Asya Bölümü 1820'de oluşturulur ve bunun bünyesinde, 1823'te Bakanlığa yetiştirilecek memurlar için Asya Bölümünde Doğu dillerinin öğretildiği bir bölüm oluşturulur. I. Aleksandr'ın buyruğuna istinaden Bölümde Arapça, Türkçe ve Farsça dersleri okutularak Türkiye ve İran'daki Rus temsilciliklerinde çalışacak tercümanlar yetiştirilecektir (Kononov, 2009, s. 179). Kononov'un ifadesine göre Bölümün hocaları arasında Charmoy, Demange ve Jean Jacques Pierre Desmaisons [Pyotr İvanoviç Demezov, 1807-1873] gibi isimler yer alır. Burada yetişen öğrenciler arasında ise V. V. Grigoryev, P. S. Savelyev, A. O. Muhlinskiy ve İ. B. Petraşevskiy gibi isimler vardır. Bu isimlerden Desmaisons, iyi derecedeki Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisiyle 1933-34'te Buhara'ya Molla Cafer takma adıyla ajan olarak gider. Desmaisons, bu yönüyle Vámbéry'den 30 yıl önce Türkistan'da kimliğini gizleyerek dolaşmış olmaktadır. Son olarak belirtmek gerekirse Bölümde Osmanlı tebaasından hocalar da çalışır: Rum Çorbacıoğlu, Ermeni Ohannes Amidi ve Türk Vehbi Efendi (s. 182). Baziyants'ın aktardığına göre Kononov, Müslüman Doğu tarihine ilişkin ilk kürsünün bu Enstitüde açıldığına dikkatleri çekmektedir. Dersleri veren isimse B. A. Dorn'dur (Baziyants, 2018, s. 319).

Enstitü 1918'de kapanır.

4.2.7.5. Antropoloji ve Etnografya Müzesi (1837)

I. Petro'nun 1714'te kurduğu "kunstkamera" ile Rusya'da, Doğuya dair kitap, para ve değişik malzemelerin derlenmesine başlanır. On yıl sonra, Müze, kurulan BA bünyesine dâhil edilir (Baziyants, 2018, s. 308). Müzenin kuruluşu 1837'de Kunstkameradaki etnografya malzemesinin ayrı bir çatı altında toplanmasıyla gerçekleşir, Antropoloji ve Etnografya Müzesi adını aldığı tarih ise 1878'dir. Temel amaç insanın antropoloji ve kültür yönüyle tetkik edilmesidir (Kollegiya vostokovedov, 1923, s. 62).

Müzenin 1894-1918'deki müdürlüğünü Radloff yapar. Radloff'un ölümüyle müze bünyesinde, bir topluluk olarak Radloff Halkası kurulur. Halkada Radloff ve onun çalışmalarıyla ilgili haberler paylaşılır. Halkanın başkanlığını Barthold yapar (s. 63).

Etnografiya dergisi, Antropoloji ve Etnografya Müzesi bünyesinde, 1926-30'da S. F. Oldenburg idaresiyle çıkarılır. Oldenburg ilk sayıdaki ön sözde derginin çıkarılma amacını Sovyetlerdeki etnografya çalışmalarının takibini kolaylaştırmak olarak belirtir. Böyle bir düşünceyi ise Sovyet etnografya uzmanlarının çok geniş bir coğrafyada çalışmaları ve merkezden uzak bölgelerde kütüphanelere ulaşma imkânının kısıtlı oluşu ortaya çıkarmıştır (Oldenburg, 1926, s. 5-6). Bu çerçevede dergide iki ayrı bölümle haberler ve şahıslara yer verilir. Haberler bölümünde Sovyet vilayetlerindeki etnografya çalışmaları 1920-25'i kapsayacak şekilde özetlenir. Şahıslarda ise Sovyet etnografya uzmanları kısaca tanıtılarak bu uzmanların yine belirli bir dönemdeki etnografya çalışmaları ve neşriyatı sıralanır. Bu bölümde Samoyloviç'in çalışma sahası, Türk halklarının etnografyası olarak belirtilir, onun bu alanda yürüttüğü çalışmalar ve 1916-25 dönemindeki neşirleri açıklanır.

Samoyloviç'in derginin ilk sayısında iki değerlendirme yazısı çıkar.

4.2.7.6. Coğrafya Cemiyeti 1845

Rus Coğrafya Cemiyeti, 18 Ağustos 1845'te Petersburg'da kurulur. Paris [1821], Berlin [1828] ve Londra'daki [1830] emsallerinden sonra en eski coğrafya cemiyetidir. Cemiyetin ilk kurulan dört bölümünden birisi de Etnografya Bölümüdür.

Etnografya Bölümü üç ayrı dergi çıkarır: *Zapiski İmperatorskogo Russkogo geografiçeskogo obşestva po otdeleniyu etnografii* [1866-], *Jivaya starina* [1890-] ve *Etnografiçeskiy sbornik*.

1846'da çıkmaya başlayan *Zapiski İmperatorskogo Russkogo geografiçeskogo obşestva* dergisi, 1866 itibarıyla üç farklı bölüm için ayrı ayrı çıkmaya başlar.

Ayrı dergisi çıkan bölümlerden biri de Etnografya bölümüdür. *Jivaya Starina* dergisi, 1890-1915'te Etnografya Bölümünce Petersburg'da çıkarılır. Dergide Rus İmparatorluğu içinde ve dışındaki halklara dair etnografya ve halk bilimi üzerine araştırma-incelemeler ve malzemeler neşredilir. Derginin çıkarılmasında, yine Cemiyetin Doğu Bölümünce çıkarılan ve *Zapiski* adlı dergisinden farklı olarak hacimce

daha kısa yazıları neşretmek düşüncesi etkili olur. Samoyloviç'in dergide, 1906-1916'da 28 yazısı çıkar. Samoyloviç bölümün sekreterliğini de yapmıştır.

Cemiyetin Amur Şubesi tarafından *Trudiy Troitskosavsko-kyahinskago otdeleniya Priamurskago otdela İmperatorskago russkago geografiçeskago obşestva* [=İmp. Rus Coğ. Cem. Priamur şubesi Troitsk-Kyhatinsk bölümü çalışmaları] adlı bir dergi çıkarılır. İlk sayısı 1898'de, son sayısı 1949'da çıkan derginin asıl neşriyat hayatı 1900-1912 dönemine denk gelir (Belyayeva vd., 1960, s. 477-478). Derginin Thomsen ve Radloff'a ithaf edilen 1912 tarihli 1. sayısında Samoyloviç'in üç yazısı çıkar. Bu yazılardan ikisi, sırasıyla bu iki bilgine ve biri de Yenisey-Orhun kitabeleri hakkındaki çalışmalara dairdir.

Yakutça araştırmalarına Cemiyetin Doğu Sibirya bölümünün önemli katkıları olur. 1894-1896'da D. A. Klements idaresinde tertiplenen araştırma seferinde ciltler dolusu malzeme toplanır. Ancak imkânsızlıklar yüzünden bunların ancak bir kısmı yayımlanır (Samoyloviç, 1936, s. 10-11).

Cemiyetin aslî üyelerinden olan Samoyloviç'in 1916 ve 1925'te iki cilt hâlinde neşredilen S. İ. Rudenko'nun *Başkiriy. Opıt etnologiçeskoy monografii* [=Etnoloji monografisi tecrübesi] adlı kitabının neşre hazırlanması işini S. Ye. Malov'la birlikte üstlendiğini belirtmeliyiz.

Türk Coğrafya Kurumunun 12 Mart 1942'de (Ertek, 2020, s. 255), Rus Coğrafya Cemiyetinden neredeyse bir asır sonra kurulmuş olması ise üzerinde düşünülmeyi hak eden bir konudur.

4.2.7.7. Arkeoloji Cemiyeti 1846

Cemiyetin tarihi üzerine temel başvuru kaynakları Veselovskiy (1900) ve Jebelyov'un (2017) kitaplarıdır. Bunların ilkinde 1846-1894, ikincisinde ise 1897-1921 dönemi işlenir. Bu tarihler araştırmamızda odaklandığımız zaman aralığı olmasıyla önemlidir.

Cemiyet, 1846'da Petersburg'da Arkeoloji-Nümizmatik Cemiyeti (Arheologiçesko-numizmatiçeskoe obşestvo) adıyla, eski para uzmanları Bernhard Karl von Koehne [1817-1886] ve Yakov Yakovleviç Reyhel'in [1780-1856] girişimiyle ilmî bir cemiyet niteliğiyle kurulur. İlerleyen zamanda İmparatorluk Rus Arkeoloji Cemiyeti

(İmperatorskoye Russkoye arheologičeskoye obşestvo) şeklinde bir ad değişikliği ile hizmet vermeye başlar. Kadim eserler üzerine müstakil bir şekilde sürdürülen çalışmaları sistemli ve metotlu bir hâle dönüştürmek fikriyle kurulur. Bilimler Akademisi bünyesindeki klasik dönem kadim eserleriyle ilgilenen kürsünün çalışmalarını üstlenir. Netice itibarıyla arkeoloji uzmanlarının bir cemiyet çatısı altında birbirlerinden haberdar olarak ve görüş alışverişiyle çalışmalarını daha da nitelikli bir şekilde sürdürmeleri için zemin hazırlanmış olur (Veselovskiy, 1900, s. 1).

Rus Arkeoloji Cemiyetinin kuruluşunu Avrupa'daki genelde bilim ve özelde arkeoloji alanındaki gelişmelerden bağımsız düşünmek doğru olmayacaktır. Fransa ve İngiltere'nin elde ettiği siyasi, askerî ve ekonomik güç beraberinde bilim alanında bir rekabetin hızlanmasına sebep olur. Pınar Üre "İstanbul'da Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)" adlı yazısında Rusya'nın arkeoloji alanında Avrupa devletleri arasındaki rekabete geç katıldığını ifade eder. Ancak Papalık Roma Arkeoloji Akademisinin 1816'da veya Alman Arkeoloji Enstitüsünün (Deutsches Archäologisches Institut) 1829'da kurulduğu göz önüne alınırsa küçük bir gecikmeden söz edebiliriz.

1851'de Cemiyet üç bölüme ayrılır: 1. Rus ve Slav, 2. Doğu ve 3. Eski (klasik) ve Batı (Orta Çağ) arkeolojisi bölümleri. Doğu Bölümünün ilk üyeleri şunlardır: D. Banzarov, İ. A. Bartolomey, N. İ. Berezin, V. V. Grigoryev, Desmaisons, P. İ. İosseliani, Mirza Kâzım Bey, B. V. Köne, Z. F. Leontyevskiy, P. S. Savelyev, Mirza Cafer Topçibaşev, Frähn, N. V. Hanıkov ve graf P. P. Şuvalov. Bölümün 13 Nisan 1851'deki ilk toplantısında Cafer Topçibaşev müdür seçilir.

Cemiyetin dergisinde, Doğuya ilişkin ilk başlarda arkeoloji ve eski paralarla ilgili yazılar görülürken daha sonraları tarih, dil, din gibi farklı Doğu bilimi konuları da yer bulmaya başlar. Veselovskiy'e göre Cemiyetin ilk 25 yıllık tarihinde Savelyev ve Velyaminov-Zernov'un sekreterliklerinde, Rusya'daki Doğu bilimine gelişmesine önemli katkı sağlanır (s. 292). Baron Rozen'in gayretiyle Bölümün Doğu bilimine dair çalışmalarında önemli bir artış yaşanır. 30 Mart 1887 tarihli toplantıda Bölümün neşriyatında yalnızca arkeolojiye değil Doğuya ilişkin farklı konulara da yer verilmesi fikri kabul görür.

Yeri gelmişken Vladimir V. Velyaminov-Zernov üzerinde kısaca durmak gerekir. BA, Rus Arkeoloji ve Coğrafya cemiyetleri, Leipzig Doğu Bilimciler Cemiyeti gibi kuruluşlara üye olan Velyaminov-Zernov 1850'lerden sonra Rusya'daki önemli

Doğu bilimcilerden biridir. Sekreterlik de yaptığı Arkeoloji Cemiyeti bünyesinde başta Türk tarihi üzerine çeşitli çalışmalar yapar: *İssledovaniye o kasimovskih tsaryah i tsareviçah* [=Kâsım Hanlığı hanları ve şehzadeleri üzerine bir tetkik, I: 1863, II: 1864, III: 1866, IV-1: 1887] gibi.

Bölümün ilk sekreteri 13 Nisan 1951’de tarihçi Doğu bilimci Vasiliy Vasliyeviç Grigoryev olur. 22 Aralık 1951’de ise P. S. Savelyev, 26 Şubat 1859’da Velyaminov-Zernov bölümün sekreterliğine getirilir. Daha sonraki sekreterler arasında V. D. Smirnov (27 Şubat 1885 – 17 Aralık 1898) ve S. D. Oldenburg gibi Türklük bilimi için önemli isimler yer alır (Veselovskiy, 1900, s. 304).

Doğu bölümü çatısı altında Doğu bilimi çerçevesinde tebliğler sunulmuş ve bunlar arasında 1913’te Samoyloviç’in de bir tebliği vardır: “O dvuh turetskih rukopisyah v Parijskoy biblioteke” [=Paris kütüphanesindeki iki Türkçe el yazması]. Aynı yıl okunan tebliğler arasında V. D. Smirnov’un “Turetskaya rukopis naçala XIV v., nahodyaşayasa v Britanskom muzeye” [=Britanya kütüphanesinde bulunan 14. asrın başlarına ait Türkçe el yazması], ayrıca V. L. Kotviç’in “Poyezdka v dolinu Orhona letom 1912 goda” [=1912 yazında Orhun vadisine seyahat] adlı tebliğlerinin de yer aldığını anmak faydalı olacaktır (ORO, 1913, 236-237).

Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü neşriyatı. 1846 Nizamnamesine göre Cemiyete Rusça, Fransızca ve Almanca neşriyatta bulunma izni verilir. Ayrıca Rusya’yla ilgili makalelerin Rusça olması veya Rusçaya çevrilmesi de istenir. Bu bağlamda biri Fransızca (Mémoires) ve biri de Rusça (Zapiski) olmak üzere iki yayın çıkarılmaya başlanır (Veselovskiy, 1900, s. 97).

Mémoires, 1847-1852’de 6 cilt (18 kitap) hâlinde çıkarılır. Cemiyetin 1852 itibarıyla yabancı dildeki neşriyatı son bulur. Zapiski, 1847-1858’de 14 cilt çıkarılır. Bu son ciltten sonra, *Zapiski*’nin neşri son bulurken onun yerine *İzvestiya* [=haberler] çıkarılmaya başlanır (s. 101). Cemiyet, derginin zamanında çıkarılamaması üzerine 1882’de bir dizi değişikliğe gitmeyi kararlaştırılır. Bunun üzerine *İzvestiya* dergisinin 10. ve sonuncu cildi 1884’te çıkar (s. 108). 1885’te Zapiski yeniden neşredilmeye başlanır.

1853’ten itibaren Bölümün kendi neşriyatı çıkmaya başlar. *Trudiy* adıyla çıkan derlemenin ilk 5 cildinde, Cemiyetin *Zapiski* dergisindeki Doğuyla ilgili çalışmalar tekrar basılır. 6. kitapla birlikte artık Doğuya dair yeni ve hacimli yazılar bu dizide

çıkarmaya başlar (s. 294). 1896'da Cemiyetin öbür iki bölümünün çalışmalarını *Trudiy* adıyla ayrı ayrı çıkarması kararlaştırılır. Böylece, aynı yıl *Zapiski*'nin ikinci dizisinin 8. ve sonuncu cildi çıkmış olur (s. 109).

Veselovskiy'in aktardığına göre *Zapiski*'de Doğu bilimiyle ilgili kayda değer malzeme neşredilir. 12. ciltte P. S. Savelyev'in Altın Orda sikkelerine üzerine makalesi, 14. ciltte ise Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin *Câmi 'u't-Tevârih*'i İ. N. Berezin'in çevirisiyle çıkar (s. 100).

Savelyev'in girişimiyle 1858'de bölümün *İzvestiya* dergisi çıkarılmaya başlanır. Onun ölümü üzerine derginin neşri 5. sayıyla son bulur (s. 295). 1885'te ise Baron Rozen, Cemiyete Doğu Bölümünce "İzvestiya" adlı dergi çıkarılması teklifini sunar (s. 302). Yeni derginin adı İzvestiya değil de "Zapiski" olur ve 1886-1921'de çıkarılır. 1886'daki ilk sayıdan 1899'a değin Rozen'in idaresiyle 11 cilt çıkar. Veselovskiy 1900'de basılan çalışmasında Doğu Bölümünün Cemiyetin en faal kolu olduğunu söyler. Bölümün *Zapiski* ve *Trudiy* dizilerinde Doğu biliminin her alanından çalışmalara yer verilir. Bütün bu gayretler neticesinde, yine Veselovskiye göre, Bölüm alanında dünyadaki emsal kuruluşlardan çok ileri bir seviyeye ulaşır (Veselovskiy, 1900, s. 304).

Samoyloviç'in ilk makalesi Doğu Bölümünün *Zapiski* dergisinin 1904-1905 yıllarına ait 16. cildinde çıkar: "Kniga rasskazov o bitvah tekintsev (Predvaritelnoye soobşeniye)" [=Tekelilerin savaş hikâyeleri kitabı, ön bilgilendirme]. Derginin 18. sayısında (1907-1908) ise Samoyloviç'in Cemiyetin Doğu Bölümünün 22 Ekim 1907 tarihli oturumundaki tebliğinin özetine yer verilir. Samoyloviç misafir olarak katıldığı oturumda şu tebliği okur: "Poyezdka v Turkestan v 1906-1907 g" [=1906-7'de Türkistan'a seyahat]. Zabıt kaydına göre, Samoyloviç 20 Temmuz 1906 – 21 Ocak 1907'de gerçekleşen Türkistan seyahatindeki çalışmalarını iki bölüme ayırarak anlatır: Amuderya'nın kuzeyi ve Amuderya'nın güneyi (s. XVIII-XIX).

Cemiyetin 1924'te kapatılmasından sonra derginin neşri, Doğu Bilimciler Topluluğu tarafından *Zapiski Kollegii vostokovedov* adıyla sürdürülür.

4.2.7.8. Doğu Bilimi Cemiyeti 1900

Cemiyet (Obşestvo vostokovedeniya), 1900'de Petersburg'da kurulur, 1910 itibarıyla İmparatorluk Doğu Bilimi Cemiyeti (İmperatorskoye obşestvo vostokovedeniya) adını alır, 1918'de ise kapatılır.

Cemiyetin kuruluş amacı bir yandan Doğu halkları arasında Rusya'ya dair doğru bilgilerin yayılmasını sağlamak iken öbür yandan da Rus cemiyetini Doğunun maddi ihtiyaçları ve manevi hayatı hakkında bilgilendirmek, ayrıca Rusya'nın Doğu ülkeleriyle yakınlaşmasına ve Rus kültürü ile üretim imkânlarının Doğu halklarında yayılmasına vesile olmak şeklinde ifade edilmiştir (İOV, 1912, s. 139).

Cemiyetin bünyesinde 1910 Ocak 1'de Doğu bilimi kurslarının yerine Tatbiki Doğu Akademisi (Praktičeskaya vostočnaya akademiya) hizmet vermeye başlar. Akademinin gayesi idare, elçilik ve ticaret sahalarında çalışacak Doğu dillerini ve ülkelerini bilen kişiler yetiştirmektir. Bünyesinde ise Çin, Japon, Moğol, İran ve Balkan (Türkiye, Sırbistan ve Bulgaristan) bölümleri mevcuttur (İOV, 1912, s. 140).

1910 tarihli nizamnamede Akademinin Doğu Bilimi Cemiyeti bünyesi altında, Ticaret ve Sanayi Bakanlığına bağlı olarak kurulduğu ifade edilir. Yine burada Uygulamalı Doğu Akademisinin başlıca hedefinin, Doğu dilleri ve ülkelerini uygulamaya dönük olarak öğrenecek ve Rusya'nın Doğu bölgeleriyle, bu bölgelere komşu ülkelerde idare, elçilik, ticaret ve sanayi alanlarında çalışacak kişiler yetiştirmek olduğu bilgisi yer alır [1910 tarihli nizamname, 1. mad.].

Samoyloviç'in Osmanlı Türkçesi rehberleri dizisi yukarıda anılan Akademideki öğrencilere yönelik hazırlanmıştır. Rehberler Cemiyetin neşriyatından çıkar [III. kısım, 1915; II. kısım, 1. S, 1917].

Cemiyetin Rus coğrafyasının farklı köşelerinde şubeleri hizmet vermiştir. Bunlar arasında Taşkent Şubesini anmak gerekir, zira bu Şubenin başkanlığını Türklük bilimi tarihinde yer tutan bir isim yapar – N. P. Ostroumov (İOV, 1912, s. 288-289). Bu şube bünyesinde ihtiyaçlara göre çeşitli kurslar açılmıştır. Mesela bölgedeki Rus askerleri için İslam ve Doğu tarihi kursları verildiğinin, ayrıca dileyenler için Sart dili kurslarının açıldığının haberleri *Mir İslama*'nın "Hronika" bölümlerinde paylaşılmıştır (s. 288-289, 668).

Cemiyetin *İzvestiya Obşestva vostokovedeniya, Vestnik Obşestva vostokovedeniya* ve *Mir İslama* adlı üç dergisi vardır. *Vestnik*'in 1916 tarihli 5. sayısında Samoyloviç'in bir yazısı çıkar. Ancak bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz *Mir İslama* dergisidir.

Mir İslama dergisi İmparatorluk Doğu Bilimi Cemiyeti tarafından Petersburg'da 1912-1914'te, 16 sayı çıkarılır. Derginin çıkarılmasında Rusya Müslümanları üzerindeki İslamcı ve Türkçü etkiyi bertaraf etmek hedefi etkili olur. Bu çerçevede derginin temel gayesi yurt içi ve dışındaki Müslüman neşriyatını takip etmektir. Dergi bir bakıma, Fransız *Revue du monde musulman* [1906-...]; Alman *Der Islam* [1910-...] ve *Orientalisches Archiv*; Anglo-Amerikan *The Moslem World* [1911-...] dergilerinin Rusya'daki muadilidir (İber, 2015, s. 132). Neşri iki yıl süren derginin yazı işleri müdürlüğüne İçişleri Bakanlığınca İslam medeniyetini iyi tanıyan W. W. Barthold getirilir. Derginin neşri iki ayrı döneme ayrılabilir.

Dergi, ilk dönemde üç ayda bir, sonraki dönemdeyse ise her ay çıkarılır. İlk dönmedeki 4 sayı Barthold'un, sonraki 12 sayıysa Dmitriy Matveyeviç Pozdneyev idaresinde çıkar. E. İber'in aktardığına göre, Barthold ve yazı işlerinin öbür üyeleri, Bakanlığın isteği doğrultusunda çalışmak istemedikleri için dergiden ayrılırlar. Bunun üzerine derginin yazı işlerini Uygulamalı Doğu Akademisi müdürü Pozdneyev devralır. Dergide işlenen konulara birinci ve ikinci dönemde birbirinden farklı olur. İkinci dönemde "İslam dini ve tarihi üzerine ciddi makalelerinin neşri son bulur" ve adı geçen Akademinin de çalışma konusuna uygun biçimde, Rusya Müslümanları arasındaki gelenekçi ve yenilikçi cephelerin çatışması gibi güncel hayata dair, biraz da taraf tutan incelemeler ağırlık kazanır (İber, 2015, s. 132-134).

1912 yılında çıkan son sayıda, yani dördüncü sayıda yazı işlerinin veda mahiyeti taşıyan bir yazısı yer alır. Barthold, Şmidt, Kraçkovskiy, Haşab ve Samoyloviç imzasıyla çıkan yazıda, derginin ilk sayısındaki, ilk makaledeki programa göre çıkışının son bulduğu, ancak yazı işlerinin daha sonra benzer bir dergi çıkarma umudu taşıdıkları ifade edilir. Bu umut gerçeğe dönüşür ve çok geçmeden, 1917'de yine Barthold idaresi altında ve BA bünyesinde *Musulmanskiy Mir* adlı bir derginin ilk sayısı çıkar. Ancak bu ilk sayı aynı zamanda son sayı olur.

Samoyloviç'in derginin 1912 sayılarında 5 yazısı çıkar. Bu yazılar daha çok kitabiyyat tahlilidir ve bunlar arasında, Rusya'daki Müslümanlar ile Osmanlı süreli

yayınlarının değerlendirildiği hacimli bir dizi vardır. Bu dizi, Müslüman süreli yayınları başlığı altında çıkar ve burada Arap süreli yayınları da tahlil edilir.

Vestnik Obşestva vostokovedeniya, aynı zamanda *Mir İslama*'nın ikinci cildini de çıkaran D. M. Pozdneyev'in idaresiyle 1916'da toplam 9 sayı çıkar (Belyayeva vd., 1958, s. 206). Dergide Samoyloviç'in bir yazısı vardır.

4.2.7.9. Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesi 1903

VII (Roma 1899) ve VIII. (Hamburg 1902) Milletlerarası Doğu Bilimciler Kongrelerinin kararı doğrultusunda, Rusya Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde 1903'te Orta ve Doğu Asya'yı Tarih, Arkeoloji, Dil Bilimi ve Etnografya Bakımından Araştırma Birliği kurulur. Bu birlik Rusya'daki temsilcisi ise Rus Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesi olur. Komitenin hedefi adından anlaşılacağı üzere Türkistan bölgesini beşerî bilimler açısından araştırmaktır. Kononov'un belirttiğine göre Komite fiili olarak BA uhdesinde çalışmıştır. Radloff, Komitenin kuruluşundan itibaren hayatının sonuna kadar Komitenin başkanlığını yapar (12 Mayıs 1918). Komitenin ikinci ve son başkanı ise S. F. Oldenburg olur (Kononov, 1970, s. 15–16). Bu dönemde F. İ. Şerbatskoy başkan yardımcısı koltuğunda oturur. Sekreterlik vazifesinde W. W. Barthold ve L. Ya. Şternberg bulunur. Üyeler arasında Samoyloviç'in yanı sıra A. İ. İvanov, V. L. Kotviç, N. Ya. Marr gibi isimler de vardır (Kollegiya vostokovedov, 1923, s. 20).

Komite, 1921'de Doğu Bilimciler Topluluğu (Kollegiya vostokovedov) bünyesine dâhil edilirken 1923'te ise tamamen kapatılır (Kislyakov, 2013a, 117).

Komitenin Türklük bilimine hizmetleri arasında ilk başta anılması gereken, bu alanın uzmanlarına saha araştırmaları için destek vermesidir. Bu çerçevede Samoyloviç, 1908'de Komitenin desteğiyle Taşkent, Buhara ve Hive'ye gider, seyahatin raporu ise 1909'da çıkar [İRKSA, 1909, No. 9, 15–29]. Yine Komitenin vazifelenmesiyle Samoyloviç, 1912'de Stavropol Türkmenleriyle Nogayları, ayrıca Kırım Tatarları arasında bulunur [İRKSA, ser. II, 1913, No. 2, 54–74.].

Bir başka Türklük bilimci N. Martinoviç Komitenin vazifelenmesiyle 1906'da Türkiye'yi ziyaret eder. Martinoviç; Eskişehir, Ankara, Kırşehir, Hacı Bektaş, Kayseri, Konya, Akşehir, Afyon Karahisar'ı ziyaret ederek dil malzemesi derler [Otcıyot o komandirovke v Maluyu Aziyu v 1906 g., İRKSA, ser. II, 1907, No. 7, 52–53].

Daha ileri tarihlerde S. Ye. Malov, 1909-1911 ve 1913-1915'te Çin içlerine (Blagova, 2008, s. 89); S. A. Novgorodov 1914 yazında Yakut halk bilgisini derlemek üzere Yakutistan'a (İonov, 1914, s. 016) gider.

İsimsiz olarak neşredilen *Vostokovedeniye v Petrograde 1918-1922* adlı kitapta verilen bilgiye göre Komitenin neşriyat organları şunlardır: *İzvestiya* [Bulletin] ve *Protokolny zasedaniy* [=Zabit kayıtları] (Kollegiya vostokovedov, 1923, s. 20).

İzvestiya Russkogo komiteta dlya izuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii v istoričeskom, arkheologiçeskom, lingvistiçeskom i etnografiçeskom otnoşeniyah dergisi Türklük bilimi açısından oldukça kıymetlidir. Derginin ilk dizisi 1903-1910 döneminde 10 sayı çıkar. İkinci diziyse 1912-14'te 3 sayı çıkar. Samoyloviç'in dergide iki yazısı çıkar.

Komitenin Türklük bilimine hizmetlerinden bir başkasını Samoyloviç'in Radloff'un *Huastuanift* neşrini değerlendirdiği yazısından öğreniyoruz. Burada verilen bilgiye göre *Huastuanift*'in metnini Komiteye Turfan'daki bir diplomat, Dyakov ulaştırmış ve söz konusu metin Radloff tarafından neşredilmiştir (Samoyloviç, 1910b, s. 169).

4.2.7.10. Rus Oryantalistler Cemiyeti 1910

“Obşestvo russkih orientalistov” adıyla 1910'da Petersburg'da kurulan cemiyetle ilgili ilk elden bilgileri *Vostoçnyy sbornik* adlı kitaptan buluruz. 1913'te çıkan kitapta Cemiyetin amacı, Doğu araştırmalarını akademik olmaktan çok pratik bir zeminde sürdürmek olarak ifade edilir. Bu bakımdan Cemiyet, kendisini İmparatorluk Doğu Bilimi Cemiyetiyle yakın bir yere konumlandırır ve bu cemiyetin çıkardığı *Mir İslama* dergisine benzer bir neşriyata imza atar. İlk sayısı 1913'te makaleler toplamı şeklinde çıkan *Vostoçnyy sbornik*'te Doğuyla alakalı genele hitap edecek ilmî, beşerî-siyasi ve iktisadi yazılara yer verme gayesi güdülür. Ancak cemiyet akademik yönü ağır basan makalelere de kapısını açık bırakmakta ve gerekirse bunların az sayıda da olsa *Sbornik*'te yer alacağını bildirmektedir. Bununla beraber tamamıyla akademik makaleler için *Trudny obşestva oriyentalistov* adıyla bir dizi çıkarmak niyeti taşıdıkları ve bunun ilk sayısı olan *Zakonyy Manu*'nun [Petrograd 1913] neşredilmiş olduğu vurgulanır (Obşestvo russkih orientalistov [ORO], 1913, s. I-II).

Vostochny sbornik 1913 ve 1916'da iki cilt çıkar ve Samoyloviç'in burada dört yazısı vardır – biri 1913 tarihli ilkinde ve ikisi de 1916 tarihli ikincisinde. Bunların ikisi Hive edebiyatı üzerineyken ikisi de kitabiyat tahlilidir.

Sbornik'in *Mir İslama*'ya benzerliğine yukarıda vurgu yapılmıştı. Bunu birkaç örnekle desteklemek uygun olacaktır. İlk sayının sonunda “Zametki”, “Bibliografiya” ve “Hronika” adlı üç bölüm yer alır ve bunların ilkinde Kuveyt bağlamında Osmanlı ve İngiltere arasındaki rekabete dair son durum (ORO, 1913, 217-220), boğazlar (s. 220-222), Edirne (s. 223-225) veya Balkanlarla (s. 225-227) ilgili bilgiler bulmak mümkündür. “Bibliografiya” bölümündeysen S. Şapşal imzasıyla Osmanlı matbuatından haberlere yer verilmiş ve İstanbul'da çıkmaya başlayan ikinci Kürt dergisi رۆژ کرد [Roje Kurd] ve مشهور شيخ شاملك نائبي حاجى مراد, yani *Hacı Murat* romanının tercümesi üzerine haberler aktarılmıştır (s. 233-235). Romanın ى.ر. [y.r.] tarafından yapılan tercümesi yeterince iyi bulunmamış ve Gordlevskiy'in Türkler arasında tecrübeli mütercimlerin olmadığı fikrine iştirak edilmiş, tercümenin Almancadan yapılmış olduğu da ayrıca vurgulanmıştır.

“Hronika” bölümündeysen Doğuyla ilgili kuruluşların çalışmalarından haberlere yer verilir. Rus Oryantalistler Cemiyeti, Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü ile Rus-Japon Cemiyetinde okunan tebliğler bu haberler arasında yer alır. Ayrıca yine Doğu üzerine çalışan başka kuruluşlardan başkaca haberler de buluruz. Mesela Rus Coğrafya Cemiyetinin Yakut Bölümü kurulur (ORO, 1913, 236-237).

Cemiyetin çatısı altında Türklük bilimi açısından ilgi çekici tebliğler sunulur. Mesela 1913'te sunulan iki tebliğden birisi İ. O. Orbeli'ye ait ‘Van vilayetine seyahat’ ve bir başkası da S. V. Jukovskiy'e ait ‘Rusya'nın Buhara ve Hive'yle son üç asırdaki ilişkileri’ konulu tebliğlerdir.

Cemiyetin bir başka neşriyatı ise *Vestnik Azii* adını taşır. Günümüzde Çin'in kuzey doğusunda yer alan Harbin şehrinde 1909-1928'de çıkarılan bu dergi, anladığımız kadarıyla Rus uzak doğu araştırmalarına hizmet etmiştir. Bu bakımdan konumuzun dışında kalmaktadır. Yine de burada karşımıza çıkan temel düşünce Orta Asya araştırmalarındakinden farklı değildir. 1800'lerin ikinci yarısında Rusya'nın bir parçası hâline gelen Priamur bölgesinin etraflıca tetkik edilmesi İmparatorluğun bilim kuruluşlarına yüklenen vazifelerden biridir (Baubekova, 2014, s. 15).

4.2.7.11. Kabile Yapısını Araştırma Komisyonu (1917)

Komisyon, Bilimler Akademisi bünyesinde “Komissiya po izuçeniyu plemennogo sostava naseleniya Rossii i sopredelnih stran” (KİPS) adıyla 1917’de kurulur. *Postoyannaya komissiya po izuçeniyu plemennogo sostava naseleniya Rossii i sopredelnih stran* [=Daimî Rusya ve komşu ülkelerin kabile yapısını araştırma komisyonu, L. 1925] adlı kitapçıkta verilen bilgiye göre Komisyonun ilk hedefi Rusya’nın sınır bölgelerindeki halkların kabile yapısını ortaya koymaktır: Litvanya, Polonya, Galiçya, Bukovina² ve sonrasında Anadolu, Azerbaycan ve Kuzey İran’ın sınır hattı. Bu ilk hedefin yerine getirilmesinden sonra, 1917 Nisan 15 tarihli Akademi toplantısında Komisyonun ikinci hedefi olarak Rusya’daki milliyetlerin tespiti ve haritalandırılması belirlenir. Bu bağlamda başta dil sonra da kısmen din, yaşayış özellikleri, farklı halkların objektif olarak kendilerini tanımlama veya belirlemeleri, beden yapısından (antropoloji verileri) yararlanır (s. 1). Komisyonun hedefleri ve çalışmaları, Sovyetlerin ilk yıllarındaki milliyetler siyaseti ve millî dil-alfabe çalışmalarında ayrıca muhtar cumhuriyet ve bölge gibi bölümlendirmeler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Yukarıda belirtildiği üzere Komisyonun kabileleri araştırma çalışmalarında iki kıstasın öne çıktığını görürüz: dil ve etnografya. Bu bağlamda, 1923’te çıkan K. P. Patkanov’un *Spisok narodnostey Sibirii* [Petrograd 1923] adlı kitabına ek olarak alınan Sibiry Türklerinin kaydına katkı kısmını Türk dilleri uzmanı Samoyloviç’in hazırladığını hatırlatalım. Samoyloviç, Patkanov’un Sibiryadaki halkları tasnif teşebbüsünün dil verilerine başvuramamasından ötürü eksik kaldığını savunur (s. 11) ve kendisi dil akrabalığı bakımından (s. 12) Sibiryadaki Türk boylarının tasnifini yapar (s. 13).

“Kavkaz i turetskiy mir” adlı yazısından öğrendiğimize göre Samoyloviç, Komisyonun Kafkas Bölümü için, Kafkasya etnografyası bağlamında “Azerbaycanskiye turki” adlı bir çalışma hazırlamaya koyulur. Ancak yazı, iç savaş yıllarında basılamaz, buradaki bilgilerden bir kısmı N. Marr’ın *Plemennoy sostav naseleniya Kavkaza* [=Kafkas nüfusunun kabile yapısı, L. 1920] adlı kitabında kullanılır. Anlaşılan Samoyloviç bununla yetinmekten yana değildir ve yıllar önce hazırladığı çalışmasını,

² Günümüzde Ukrayna ve Romanya arasında kalan bir bölge.

atıl bırakmak istemeyerek bazı düzeltme ve eklemelerle başka bir adla neşreder (1926, s. 3).

Patkanov'un yukarıda anılan kitabının sonunda yer alan bilgiye göre Komisyonun neşriyatı içinde *Trudiy ve İzvestiya* adıyla iki dizi çıkar ve bu dizilerde Rusya'daki halkların tasviri yapan çalışmalar neşredilir [sayfa numarası yok].

Yukarıda adı anılan 1925 tarihli kitapçığa göre Komisyonun başkanı S. F. Oldenburg'dur. Komisyonun bölümleri ise şunlardır: Avrupa, Kafkasya (Marr başkanlığında), Sibiry, Türkistan (Barthold başkanlığında), Harita. Komisyon 1930'da SSCB Halklarını Araştırma Enstitüsüne dönüşür. Enstitünün başkanı ise N. Ya. Marr olur (Kononov ve İoriş, 1977, s. 14).

Komisyon her ne kadar 1917'de kurulmuş olsa da İmparatorluğun sınırları dâhilindeki halkların kaydının tutulmasına ilişkin Patkanov'un 1915'te "Proyekt sostavleniya plemennoy karty Rossii" adlı bir yazı yayımladığını görürüz [=Rusya'nın kabile haritası çıkarma tasarısı, JS, 1915, god XXIV, vip. 3, 218-244]. Bundan daha önceyse 1910'da aralarında Samoyloviç'in de bulunduğu bir heyetten müteşekkil, etnografya haritası hazırlamak maksadıyla daimî bir komisyon kurulur [JS, 1916, god XXV, vip. 1, XI-XXI].

4.2.7.12. Radloff Halkası (1915)

Antropoloji ve Etnografya Müzesi bünyesinde, 12 Eylül 1915'te Samoyloviç'in teşebbüsüyle Radloff'un evinde, Altay uzmanları topluluğu kurulur. İlk toplantıya Radloff, Kotviç, Rudnev, Ştenberg, Vladimirtsov ve Samoyloviç katılır. Samoyloviç 8.XI.1915'te Gordlevskiy'e yazdığı mektupta "Yarın Altay uzmanlarının üçüncü toplantısı yapılacak. Aramıza Barthold da katıldı. Ramsted'in Moğol zamirleriyle (?) ilgili çalışmasını ele alacağız." der. Toplantı ayda bir defa yapılmaktadır. Topluluğun Radloff Topluluğu (Radlovskiy krujok) adıyla tescillenmesi Radloff'un 1918'deki ölümünden 4 yıl sonra 1922'de gerçekleşir. Bu ad, 13 Eylül 1922'de Akademinin Tarihî Filoloji Bölümünde tescillenmiş olur. Çok geçmeden 9 Ekim 1922'de Topluluğun başkanlığına Barthold, sekreterliğine S. M. Dudin, idare heyetine Samoyloviç, Ştenberg ve Vladimirtsov getirilir. Son toplantının tarihi 18 Mayıs 1930'dur (Kislyakov, 2013b, s. 133).

4.2.7.13. Vsemirnaya Literatura Yayınevi (1919)

Narkompros bünyesinde 1919’da kurulur. *Sovremenniy zapad* dergisinin yanı sıra *Vostok* adında bir dergi de çıkarır. 1924’te müstakil olarak çalışmasını tamamlayan Yayınevinde, Kononov’un aktardığına göre S. F. Oldenburg, İ. Yu. Kraçkovskiy, V. D. Smirnov, B. Ya. Vladimirtsov, V. M. Alekseyev, N. İ. Konrad, E. D. Bertels ve Samoyloviç gibi isimler faal olarak çalışır (Kononov ve İoriş, 1977, s. 15).

Vostok dergisinde “edebiyat, bilim ve sanat dergisi” kaydı vardır. Dergide Samoyloviç’in 9 yazısı çıkar.

Samoyloviç, V. D. Smirnov’un hatırası için kaleme aldığı yazıda, onun Yayınevi için bir dizi çeviri hazırladığını söyler: Osmanlı masalları, Nasreddin Hoca fıkraları, Evliyâ Çelebi’den kesitler, Kırım Hanı Sahib Giray tarihi (Rammal Hoca).

Jirmunskiy ve Kononov’un verdiği bilgiye göre Barthold’un 1922’de tamamlanan Dede Korkut tercümesinin bu Yayınevinden çıkması planlanmış, ancak bu tasarı akim kalmıştır (Jirmunskiy ve Kononov, 1962, s. 6).

Literatura Vostoka makale kitabının ilk cildi 1919’da çıkar. Bu kitapta Samoyloviç’in “Literatura turetskih narodov” [=Türk halklarının edebiyatı] adlı yazısı yer alır. Bu yazı, Aşnin’e göre Türk edebiyatı hakkında Sovyetlerdeki ilk bütüncül yazı olması yönüyle kayda değerdir (Aşnin, 1978, s. 21).

4.2.7.14. Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü (1920)

Samoyloviç’in meslek hayatında mühim yer tutan kuruluşlardan birisi de Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsüdür. 1922-25 döneminde Enstitünün müdürü (rektörü) Samoyloviç’tir (Alpatov, 1990, s. 115). Kendisinin bu kuruluş üzerine 1922 tarihli “Petrogradskiy institut jivih vostoçnih yazıkov” [=Petrograd yaşayan Doğu dilleri enstitüsü] adlı bir yazısı da mevcuttur (Samoyloviç, 1922).

Söz konusu Enstitü üzerine Kononov ve İoriş, *Leningradskiy vostoçnyy institut (Stranitsa istorii sovetskogo vostoavedeniya)* adıyla müstakil bir çalışma hazırlar [M. 1977]. Samoyloviç, bir makalesinde Enstitüyü [Petrogradskiy institut..., 1922] ve bir başka makalesindeyse Petorgrad/Leningrad’daki Doğu bilimini ele alır [Vostokovedeniye v Petrograde, 1922].

Kononov ve İoriş'in belirttiğine göre Sovyetlerde Moskova ve Petrograd'da kurulan Doğu bilimi enstitüleri Lenin'in Halk Komiserleri Kurulunun 7 Eylül 1920 tarihli kararını imzalamasıyla ortaya çıkar. Bu kararda Moskova'daki Lazarev Enstitüsünün, Merkezî Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsüne dönüştürüleceği belirtilir. Ayrıca, Enstitünün Moskova'daki teşekkülü tamamlanıncaya kadar Petrograd'da hizmet vereceği bildirilmektedir (Kononov ve İoriş, 1977, s. 19). Enstitü, 15 Ekim 1920'de Merkezî Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü (Tsentralnyy institut jivih vostočnih yazıkov) adıyla kurulur. Enstitünün kuruluş amacı, 25 Kasım 1920 tarihli nizamnamesinde, yaşayan Doğu dillerini ve Doğu bilimi konularını öğretmek şeklinde belirtilir. Bu çerçevede, Enstitünün iki temel çalışma alanı vardır. Buna göre Enstitü, ilkin ekonomi, idare, siyaset, maarif gibi alanlarda Doğuda veya doğuyla ilişkili çalışacak kişilere ihtiyaç duyacakları Doğu bilimi konularını öğretecektir. İkinci olarak da Doğu bilimi dersleri verecek kişiler yetiştirecektir (Kononov ve İoriş, 1977, s. 23).

Kononov'un Samoyloviç'ten aktardığına göre, Petrograd'da Doğu bilimi kuruluşlarının Ekim devriminden sonra yeniden teşekkülünde SPb. Doğu Dilleri Fakültesi hocaları ve BA Asya Müzesi Doğu Bilimi Topluluğu faal olarak katılır (Kononov ve İoriş, 1977, s. 20). Ayrıca Enstitü kurulduktan sonra Doğu Dilleri Fakültesi geleneği buraya taşınır.

Enstitünün kuruluşundan 1922'ye kadar müdürlüğünü V. L. Kotviç yapar. Kotviç'in 1922 nisanında bu vazifeyi bırakmak istemesi üzerine 22 nisanda S. F. Oldenburg başkanlığında toplanan hocalar heyeti başkanlığa Samoyloviç'i aday gösterir. Milliyetler Komiserliği, 2 Mayıs 1922'de yeni idare heyetini karara bağlayarak Samoyloviç'i müdür atar. Samoyloviç 1923'te müdürlükten kendi isteğiyle ayrılır.

Enstitüde ilk 10 yıldaki bölümler ve başkanları şöyledir: Arapça – İ. Yu. Kraçkovskiy, Farsça – A. A. Freyman, Hintçe – A. P. Barannikov, Çince – V. M. Alekseyev, Japonca N. İ. Konrad, Moğolca – V. M. Vladimirtsov. N. Ya. Marr, Gürcüce ve Ermenice bölümlerinin, Samoyloviç de Osmanlıca ve Sart-Özbekçe bölümlerinin başkanıdır (Kononov ve İoriş, 1977, s. 25). 2 Haziran 1922 tarihli karara göre Osmanlıca bölümüne N. N. Martinoviç; Samoyloviç, Kırgız ve Sart bölümlerine seçilir.

VTSİK, 1921 Ocak 27'de, Moskova'daki Doğu bilimi kuruluşlarının Doğu Bilimi Enstitü çatısı altında toplanması kararlaştırır. 1922 Ağustos 18'de ise Petrograd'daki Enstitü, Milliyetler Komiserliği kararında Petrograd Yaşayan Doğu

Dilleri Enstitüsü adıyla anılır. Yine burada, Enstitünün iki temel hedefinden biri olan Doğu dillerini öğretecek kişiler yetiştirmek ifadesi çıkarılır (Kononov ve İoriş, 1977, s. 31). Enstitünün ismi, kısa bir süre sonra Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü, en nihayetinde de Leningrad Doğu Bilimi Enstitüsü olacaktır.

1923 sonlarına doğru Milliyetler Komiserliğinin lağvedilmesi gündeme gelir. Bunun üzerine Moskova Doğu Bilimi Enstitüsü ve Petrograd YDD Enstitüsünün hangi kuruluşa bağlanacağı tartışılır. Birlik Genel Akademi Doğu Bilimciler birliğinin 1923'teki (Aralık 7) teklifiyle 1924'te (Nisan 18) Merkezî İcra Komitesi bünyesine alınır (Kononov ve İoriş, 1977, s. 39-40).

Enstitünün işleyişinde görülen aksaklıklar üzerine pek çok düzenlemeye gidilir [1931, 1936]. 1937 ekiminde Enstitü müdürü M. İ. Amagayev'in vazifesine son verilir. 1938 martında müdür vekili A. B. Başkirev, Enstitünün verimli çalışmadığını belirten bir rapor hazırlayarak Merkezî İcra Komitesi Bilim Komitesine sunar. Bunun üzerine Bilim Komitesi, 21 Haziran 1938'de Enstitünün lağvedilerek Moskova'daki Doğu Bilimi Enstitüsüyle birleştirilmesi kararlaştırır (Kononov ve İoriş, 1977, s. 31).

1922'de Enstitünün yayınevi hizmet vermeye başlar. Neşredilen kitapların çoğu ders kitabı niteliğindedir ve bunlar arasında Samoyloviç'in Osmanlı Türkçesi dil bilgisi kitabı da vardır [*Kratkaya uçebnaya...*, I. bs. 1925, II. bs. 2002] (Kononov ve İoriş, 1977, s. 32). Osmanlı Türkçesini uygulamaya dönük öğretmek amacıyla hazırladığı bu kitapta Samoyloviç, dil öğretimine dair düşüncelerini açıklar. Osmanlı Türkçesini öğrenen birinin Kırım Tatar, Azerbaycan ve Türkmen lehçelerinde kolaylıkla anlaşabileceğini vurgular. Ayrıca kitabın neşredildiği 1925 yılında Osmanlı Türkçesinin, Tatar ve Özbek lehçelerine git gide daha fazla tesir ettiğini ekler (Samoyloviç, 2002, s. 14). Bütün bunların Samoyloviç'in işgal sahasında teorik dil biliminin yanında uygulamaya dönük dilciliğin de önemli yer tuttuğunun ve bu bağlamda Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde hocalık yapmasının tesadüfi olmadığını kanıtı saymak mümkündür.

Samoyloviç'in Türk dillerinin tasnifine dair ilk makalesi [*Nekotoriye dopolneniya...*, 1922], ayrıca 12 hayvanlı takvime dair yazısı [*K voprosu...*, 1927] yine bu Enstitü yayınları arasından çıkar. Sonuncunun *Vostoçnyye zapiski* dizisinde çıktığını not edelim.

Yayınevinin açılışını, hizmetlerini ve kapanışını dönemin siyasi şartları içinde değerlendirmek mümkündür. Sovyetlerin ilk yıllarında görülen Basmacı hareketi, sınırlar dâhilindeki Türkler başta olmak üzere değişik halkları etrafıca tanıyan, onların

dilini iyi bilen yetişmiş uzmanlara ihtiyacı doğrulamaktadır. Enstitü bünyesinde, güncel siyasi gelişmelere göre 1934'te Japon bölümünün açılması da yine uygulamaya dönük gayelerin bir işaretidir (s. 84). Bu bakımdan, 1924 yılında Enstitü bünyesinde açılmaya başlanan programları (seminerleri) kültür inkılabı bağlamında, sosyalist yapılanma gereğince yerli halktan idareciler ve memurlar yetiştirme amacı çerçevesinde değerlendirebiliriz. 1937'de hız kazanan Stalin terörüyle Sovyetlerdeki Türk halklarının baskı altına alınması ile Enstitünün kapanması arasında bir ilişki olduğu da not edilmelidir.

Türkoloji programı. 1924'te Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitü bünyesinde Türklük bilimi programları açılmaya başlanır. Kononov ve İoriş'in belirttiğine göre 15 Mart 1924'te Samoyloviç Enstitü idare heyetine Sovyetlerdeki Türk halklarının kültür-maarif bakımından ihtiyaçlarının karşılanması için Türklük bilimi programı açılmasına dair bir rapor sunar. Samoyloviç'in bu raporunda, 1924'te Özbekistan ve Azerbaycan ziyaretlerinde gündeme gelen tarihî filoloji alanında çalışacak mahallî uzman ihtiyacı vurgulanır. 1 Nisan 1924'teki idare heyeti toplantısıyla Türklük bilimi programının çalışma usul ve esasları belirlenir (Kononov ve İoriş, 1977, s. 92-93). Türklük bilimi programı ile açılmak istenen ama sonra ertelenen Moğol programı da 1924 yılı sonuna doğru açılır. B. Ya. Vladimirtsov, 5 Kasım 1924'te Enstitüye programın planını sunar (s. 94). Kaydedilen başarı yeni programların açılmasına zemin hazırlar. 15 Aralık 1924'te, ilk iki programın yanında, N. Ya. Marr'ın başkanlığında Yafetik (Gürcü-Ermeni) programın açılması kararlaştırılır (s. 95-96).

Programlardaki 2 yıllık öğrenim süresi, 1926-27 dönemiyle birlikte 3'e çıkarılır. Öğrenciler, 2. yıldan itibaren 4 alandan birinde uzmanlaşmaya yönelir: dil bilimi, edebiyat, etnografya ve tarih. 3. yıl ise öğrencinin bir danışman idaresinde müstakil olarak çalışmasına ayrılır. 1930'da öğrenci yokluğundan programların hepsi kapatılır (s. 96).

Samoyloviç, bu Programın Rusya'daki Türklük bilimine mahsus ilk kuruluş olarak İstanbul Türkiyat Enstitüsüyle aynı zamanda ortaya çıktığını vurgular (Samoyloviç, 1927, s. 373).

4.2.7.15. Doğu Bilimciler Topluluğu (1921)

Topluluğun (kollegiya) kuruluş tarihiyle ilgili farklı kaynaklarda, farklı bilgiler geçer. Blagova'nın paylaştıklarından topluluğun kurulmasının ilk olarak 1920'de gündeme geldiği ve kuruluşunun da 1921'de gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Blagova, 2008, s. 311). Bir kaynakta 15 Mayıs 1921 tarihi yer alır. Topluluk Asya Müzesine bağlıdır. Topluluğun amacı ise Rusya'daki Doğu bilimcileri bir araya toplamaktır. Topluluğun başkanı Marr, başkan yardımcısı ise Oldenburg'dur (Kollegiya vostokovedov, 1923, s. 22).

Topluluk, 1930'da kapatılsa da Rus Doğu biliminde önemli bir yer işgal eder. Topluluğun neşriyat organı 1925-30'da çıkan *Zapiski Kollegii vostokovedov* adlı dergidir. Samoyloviç'in dergide, biri 1925 ve üçü de 1927'de, dört yazısı çıkar.

Samoyloviç'in ifadelerinden Topluluğun toplantılarında tebliğler sunulduğunu öğreniyoruz. Bunlardan birinde, 8 Aralık 1922'de, Samoyloviç, Atâî'nin elde bulunan tek divanı üzerine bilgi verir. Tebliğin metni, 1927'de Topluluğun dergisinde yayımlanır (Samoyloviç, 2005, s. 839).

4.2.7.16. Doğu Bilimi Enstitüsü (1930)

Leningrad'da 1930'da faaliyet göstermeye başlayan BA'ya bağlı Doğu Bilimi Enstitüsü (İnstitut vostokovedeniya AN SSSR), Samoyloviç'in meslek hayatında mühim bir yer tutar. Zira Enstitünün ilk müdürü Oldenburg [1930-34] iken ikinci müdürü Samoyloviç'tir [1934-37]. Samoyloviç'in Oldenburg'un Enstitüdeki müdürlüğü üzerine 1935 tarihli bir yazısı vardır. Söz konusu yazı BA genel oturumunda okunmuş tebliğin metnidir (Samoyloviç, 1935, s. 8) ve bu yüzden Enstitü ve Oldenburg'un çalışmaları hakkında ancak genel geçer bilgiler ihtiva eder. O dönemde, Samoyloviç Enstitünün müdürüdür ve muhtemelen bu sebepten, yazıda sosyalist biçimlendirme propagandası yapılır.

Samoyloviç'in verdiği bilgilerden önemli gördüklerimize gelecek olursak Enstitü, her ne kadar 1930'da kurulmuş olsa da temelleri itibarıyla 1818'den beri faaliyet gösteren Asya Müzesine dayanır. Bu sebeple Enstitü Asya Müzesinin zengin kütüphane ve el yazmaları bölümünü miras almıştır (Samoyloviç, 1935, s. 10). Yeniden teşekkülde, Doğu bilimi alanında faaliyet gösteren küçük ve etkisiz birimleri bir araya

getirme gayesi güdülür (s. 7-8). Bünyesinde çeşitli “kabine”ler faaliyet gösterir ve bunlar arasında Arap, Fars, Orta Asya ve Türkiye kabineleri de yer alır. Bu kabinelerde, farklı uzmanlık alanlarına mensup bilginlerin birlikleri teşekkül etmiş ve bunlar arasında da Japon, Moğol, Arap uzmanlarının bir araya geldiği birliklerin olduğunu Samoyloviç’in sözlerinden öğreniyoruz (s. 11).

Enstitü neşriyatına değinmek gerekirse Oldenburg döneminde *Zapiski, Trudiy* ve *Bibliyografiya Vostoka* adlı diziler çıkmaya başlar. *Zapiski*’nin 1934-37 dönemindeki 3-6. sayıları, *Trudiy*’ın 1935-37 dönemindeki 6-26. ciltleri, *Bibliyografiya vostoka*’nın 1933-36 dönemindeki 2-10. sayıları, Samoyloviç’in idaresiyle neşredilir. *Trudiy*’ın her bir cildi farklı bir konuda monografidir. Mesela 1935 tarihli 6. cilt A. D. Noviçev’in *Ekonomika Turtsii v period mirovoy voyny* [=Birinci Dünya Savaşı döneminde Türk ekonomisi] adlı kitabıdır. *Zapiski*’nin 1935 tarihli 4. sayısı Oldenburg hatırasına tertip edilen BA oturumlarında sunulan tebliğlerden müteşekkildir. Samoyloviç’in yukarıda atıf yaptığımız, Oldenburg’a dair yazı da burada yer alır.

Günümüzde Rusya BA bünyesinde, Moskova’da Doğu Bilimi Enstitüsü ve Petersburg’da Doğu Yazmaları Enstitüsü faaliyet gösterir. Her iki kuruluşun da 1818’de kurulduğu ifade edilerek Asya Müzesine atıf yapılmış olmaktadır. Müzenin el yazmaları mirası Doğu Yazmaları Enstitüsünde bulunur. TDK tarafından 2015 ve 2019’da neşredilen *Şeçere-yi Terâkime*’nin fotoğrafları buradan temin edilmiştir.

4.2.8. Moskova’daki Kuruluşlar

4.2.8.1. Moskova Üniversitesi (1755)

12 Ocak 1755’te kurulan Moskova Üniversitesinde Doğu dillerinin öğretilmesi 1811’de Aleksey Vasilyeviç Boldırev ile başlar. 1833’te ise onun öğrencisi Nikolay Gavriloviç Konoplyov [~1800-1855] Arapça dersleri vermeye başlar. 1837’de vazifesi sonlandırılan Boldırev’den sonra, Üniversitede Arap, Fars, eski Yahudi dillerinin öğretilmesine ancak 1852’de onun öğrencisi P. Y. Petrov ile yeniden başlanır. Kononov, Moskova Üniversitesinden Türkçe derslerinin ancak 1925’te N. K. Dmitriyev ile başladığını belirtir (2009, s. 155). Moskova Üniversitesinde 1837-1852 döneminde

Doğu dillerinin öğretimine ara verilmesi neticesinde Moskova’da bu alanda Lazarev Enstitüsü öne çıkan kuruluş olur.

Aleksey Vasilyeviç Boldırev [1784-1842] 1805’te Moskova Üniversitesi’nden edebiyat ve felsefe tahsiliyle ayrıldıktan sonra, üniversitece Doğu dillerini öğrenmesi için yurt dışına gönderilir. 1811’de dönünce Moskova Üniversitesi’nde Doğu Dilleri Bölümünde yardımcı hoca olarak başladığı meslek hayatıyla Rusya’da Arap, eski İbrani ve Fars dillerinin öğretilmesinde öncü isimlerden biri olur. Türkçesiyle, Arapça üzerine ‘Arapça ders kitabı’ [M. 1824], ‘Yeni Arapça ders kitabı’ [M. 1832] ve ‘kısa Arap dil bilgisi’ [M. 1827, 1936] kitaplarının yanı sıra Farsçayla ilgili de ‘Farsça ders kitabı’nı [M. 1826, 1833] hazırlar. Baziyants’ın verdiği bilgiye göre bu çalışmalar Arap ve Fars dilleri için bütün Rusya’da uzun yıllar kullanılır (Baziyants, 2018, s. 317). Bu çalışmalarının yanında Boldırev’in Arapça’dan *Duae Moallakat Antarae et Harethi sumptibus suis edidit A. Boldyreff* [Göttingen 1808] adıyla iki şiir ve ‘bir esirin maceleraları’ adıyla da Ahmed bin Arabşi’ye ait Timur’un hayat hikâyesi çevirisi vardır (ESBY, 1891, s. 285). Baziyants’ın verdiği bilgiye göre Boldırev’in öğrencileri arasında L. Z. Budagov da bulunmaktadır (Baziyants, 2018, s. 317). Son olarak Boldırev’in Rusya’daki ilk Rus Doğu bilimcilerden biri olmak yönüyle de alanında ayrı bir yeri vardır (Kapıcı, 2016, s. 12).

4.2.8.2. Lazarev Ermeni Enstitüsü (1815)

Moskova’da, 1815’te Ermeni çocuklarının ilk tahsili için kurulan Ermeni Lazarevler Okulu, 1828’de Lazarevler Ermeni Doğu Dilleri Enstitüsüne dönüşür. 1918’de Lazarev Ön Asya Enstitüsü, 1919’da Ermeni Enstitüsü olarak adlandırılır (Kononov, 2009, s. 178). 7 Eylül 1920’de ise Merkezi Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsüne dönüştürülür (Torkunov, 2015, s. 215).

Enstitü üzerine neşriyata değinmek gerekirse ilk dikkatimizi çeken Baziyants’ın çalışmaları olmaktadır – *Lazarevskiy institut vostoçnih yazıkov* [M. 1959], *Lazarevskiy institut v istorii oteçestvennogo vostokovedeniya* [M. 1973]. Enstitünün kuruluşundan 1848’daki yeniden teşekkülüne kadarki tarihine dair yine ona ait “Sozdaniye instituta vostoçnih yazıkov v moskve (pervaya polovina XIX v.)” adlı bir makale mevcuttur [*Oçerki po istorii russkogo vostokovedeniya*, Sb. VI, M. 1963].

Okul başlarda Ermeniler için düşünülse de zamanla büyük bir itibar kazanarak farklı kesimlerin okuduğu Rus-Ermeni okuluna dönüşür. Torkunov’un belirttiğine göre

okulun rağbet görmesinde siyasi gelişmelerin de rolü vardır. Ona göre 1800'lerin ilk yarısında Kafkaslardaki sınırlarını genişleten Rusya'nın bölgeyi idare edebilmek için mahallî dilleri ve kültürleri bilen uzmanlara ihtiyacı vardı. Bu bağlamda Rus devlet erkani, okulu bu ihtiyacı karşılayabilecek bir merkez olarak gömeye başlar (Torkunov, 2015, s. 9). Bu bağlamda okulda Ermeni okulları için öğretmen ve Ermeni-Grigoryen din adamları yanında Kafkas idaresine memur ve tercüman da yetiştirilmektedir (s. 13). Bütün bunlar anlaşılan okulun Rus maarif kuruluşları arasında ön saflara çıkmasına vesile olmuş olmalı ki 1835'te statüsü enstitü, Kafkas Komitesinin teklifiyle 1848-49'da ise üniversite seviyesine yükseltilir (s. 12). Enstitünün siyasi hayatla rabitalı olduğuna yönelik Özhan Kapıcı'nın da görüşleri vardır. Ona göre Enstitünün bir Doğu bilimi merkezi hâline gelmesi Rusya'nın Osmanlı ve İran'la savaşta olduğu yıllara denk gelmektedir. Bu dönemde devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Enstitüde Müslüman ülkelerin dillerinin öğretilmesine daha da ağırlık verilir. Burada, Kapıcı'nın aynı minvaldeki başka bir tespitini paylaşmak yararlı olacaktır: Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü, Napoli [1727], Viyana [1754] ve Paris'te [1795] açılan okullardan sonra İslam dillerini öğreten 4. okul olur (Kapıcı, 2016, s. 14-15).

Okulun kuruluş amaçları arasında Rusya'da Doğu dilticiliğinin merkezi olmak düşüncesi de yer alır. Bu bağlamda okulda Ermenicenin yanı sıra Avrupa dillerinden Latince, Fransızca ve Almanca okutulurken ön Asya dillerinden de Gürcüce, Arapça, Farsça ve Türkçe okutulur. Programa göre Türkçeye geçilmeden önce Arapça, sonra da Farsçanın öğrenilmesi gerekmektedir.

Okulun Türkçe hocalarından S. Ye. Yakov ve Semyon Grigoryeviç Tserunian [1860-1931] gibi isimler öğrenciler için Türkçe kitapları hazırlarlar.

Kononov'un belirttiğine göre 1900'lere doğru Lazarev Enstitüsü; V. F. Miller, F. Y. Korş, A. Ye. Krımskiy ve V. A. Gordlevskiy gibi isimlerle Doğu biliminde önemli bir seviyeye ulaşır (Kononov, 2009, s. 175). Ayrıca A. Ye. Krımskiy, V. F. Minorskiy, A. A. Semyonov, N. İ. Aşmarin, V. A. Gordlevskiy, A. P. Potseluyevskiy, M. S. Mihaylov ve V. M. Nasilov gibi isimler burada yetişir. Bu isimlerden Gordlevskiy, Enstitünün Sovyet devrindeki varisi Moskova Doğu Bilimi Enstitüsünde de kuruluşun kapanışa kadar 1921-1954 döneminde çalışır (s. 177). Samoyloviç'in, Gordlevskiy'in çalışmalarını yakından izlediği ve zaman zaman bunları değerlendiren yazılar neşrettiği belirtilmelidir. Bir başka mezun Potseluyevskiy ise Türkmen araştırmalarının önde gelen uzmanlarından biri olur.

Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy [1876-1956] 1895'te Moskova'ya gelir, Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsüne girer. 1899'da mezun olunca Moskova Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesinde Edebiyat Bölümüne girer. 1904'te mezun olur, Vs. F. Miller'in tavsiyesiyle Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsünde hocalığa hazırlanmak üzere bırakılır. İki yıllığına Osmanlı Türkiye'sine ve Suriye'ye, Türkçe ve Arapça öğrenmesi için gönderilir. Sonraki yılı ise Paris'te öğrenim görerek geçirir.

Gordlevskiy'in bilim faaliyetleri sırasıyla etnografya, folklor ve edebiyat araştırmaları alanlarına yönelir. Yurt dışından dönünce Lazarev Enstitüsünde ders vermeye başlarken ilmî çalışmalarınıysa Moskova Üniversitesi Tabiat Bilimi, Antropoloji ve Etnografya Severler Cemiyetinin Etnografya Bölümünde başlar. *Etnografiçeskoye obozreniye, Drevnosti Vostoçniye, Jivaya starina, Mir İslama, Vostok, Noviy Vostok, Zapiski Kollegii vostokovedov, Zapiski İnstituta vostokovedeniya AN SSSR* dergilerinde ağırlıklı olarak Türkler hakkında neşriyatı vardır. Sovyetlerde Türk kültürü üzerine çalışanların önde gelen isimlerinden biri olur. 1934'te doktor, 1929'da BA'ya muhabir üye ve 1946'da asli üye olur.

Gordlevskiy'in çalışmaları ölümünden sonra, 1960'larda dört cilt hâlinde neşredilir [*Akademik V. A. Gordlevskiy İzbranniye soçineniya*, I. C 1960, II. 1961, III. 1962, IV. C 1964, Moskova]. Bu ciltlerin ilki tarih, ikincisi dil ve edebiyat, üçüncüsü tarih ve kültür; dördüncüsü ise etnografya ve Doğu bilimi üzerinedir. Son ciltte Gordlevskiy'in değerlendirme yazılarına da yer verilir. Bu ciltlerin tamamının muhtevası göz önüne alındığında, Gordlevskiy'in Anadolu Türklerinin dil, edebiyat, tarih ve etnografyasını geniş bir çerçevede incelemeye tabi tuttuğu söylenebilir.

Gordlevskiy'in Samoyloviç ile yazışmaları (1908-1934) N. A. Baskakov tarafından ele alınmıştır: “A. N. Samoyloviç v pismah V. A. Gordlevskomu” [=V. A. Gordlevskiy'e mektuplarında A. N. Samoyloviç]. Baskakov'a göre Samoyloviç, Gordlevskiy'e 27 mektup yazmıştır. Blagova ise Samoyloviç'in arşivinde Gordlevskiy'in ona yazdığı iki mektubun bulunduğunu bildirir (Blagova, 2008, s. 67).

Samoyloviç'in, Gordlevskiy'in çalışmalarına dair değerlendirme yazıları vardır. Osmanlı Türkiye'si hem Gordlevskiy hem de Samoyloviç'in ilgi duyduğu bir sahadır. Bu sebeple Samoyloviç muhtemelen Gordlevskiy'in çalışmalarını yakından takip etmekteydi.

Gordlevskiy'in öğrencileri arasında yer alan V. Zavarin ve A. Olesnitskiy [1888-1943] gibi isimler Türk etnografyası üzerine çalışır. V. Zavarin'in Bursa bilmeceleri derlemesi vardır ve Samoyloviç'in bu derlemeye dair bir değerlendirme yazdığını belirtmeliyiz. Olesnitskiy'le ilgili söylememiz gereken bir husus da çalışma sahasının Samoyloviç'le Kırım türkeleri bakımından kesişmesidir. A. Olesnitskiy ise *Pesni krımskih turok* [=Kırım Türklerinin şarkıları, M. 1910] adlı bir çalışmanın sahibidir. Olesnitskiy'in bu çalışmasından sonra da Kırım türkelerini araştırmayı sürdürdüğüne tanık oluruz – mesela “Materialiy po izuçeniyu krımskoy narodnoy poezii. 1) Pesnya o Seyd-Amete” [=Kırım halk şiiri araştırmalarına dair malzeme, 1. Seyit-Ahmet türküsü] (ORO, 1913, 44-53).

Enstitüde okuyan ve Anadolu Türkleri üzerine çalışmaları olan bir başka isimse V. F. Minorskiy [1877-1966]. Minorskiy hem İran hem de Osmanlıda elçilik çalışanı olarak bulunmuş ve bu iki ülkeyle ilgili tarih, edebiyat ve kültür araştırma-incelemeleri neşretmiştir: “U russkih poddanniñ sultana” [=Sultanın maiyetindeki Rus vatandaşlarında, Etnografiçeskoye obozreniya, 1902, 2. S, 31-86].

Samoyloviç ve Gordlevskiy'in yazışmaları üzerine Baskakov tarafından bir yazı neşredilmiştir (Baskakov, 1973). Baskakov'un da dikkatlere sunduğu üzere mektuplarda Samoyloviç'in Rus Türklük bilimindeki rolüne dair kayda değer bilgiler buluruz. Petersburg mektebine mensup Samoyloviç, Moskova'daki meslektaşlarıyla bağ kurmaya ve bu iki mektebin güçlerini birleştirmeye gayret eder.

Nikolay İvanoviç Aşmarin'in [1870-1933] annesinin veya büyükannesinin Çuvaş olduğu düşünülüyor. Tüccar olan babasının işleri vesilesiyle Çuvaşlar arasında bulunur (Kurmuş şehri), iyi derecede Çuvaşça öğrenir (Blagova, 2008, s. 68). 1894'te Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsünden mezun olur. 1895-1899'da Kazan'da, Kreşen Tatarları için açılan okulda Tatar Türkçesi öğretir, 1919'a kadar da Rus olmayanlar için açılan öğretmen kursunda coğrafya dersi verir. 1890'larda Çuvaş dil bilgisi üzerine çalışır. Eseri Katanov'un yardımıyla Kazan Üniversitesinin neşriyatından çıkar. *Bolgarıy i çuvaşi: K voprosu o voljskih bolgarah i ih otnoşenii k nıneşnim çuvaşam* [=Bulgarlar ve Çuvaşlar: Volga Bulgarları ve onların şimdiki Çuvaşlarla bağı meselesi, Kazan 1902] çalışmasında ileri sürdüğü Çuvaş ve Volga Bulgarlarının akrabalığı görüşü Macar Z. Gombots tarafından da desteklenir.

1917'den itibaren Kazan'da, Kuzedoğu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünde Tatar Türkçesi ve Çuvaşça öğretir, sonra da Simibrsk şehrinde Çuvaş Halk Eğitimi Enstitüsünde Çuvaşça öğretir.

1923-1926'da Bakü'de yaşar, Azerbaycan Üniversitesi Doğu Fakültesinde Türklük Bilimi Bölümünün başkanlığını yapar. 1925'te doktor unvanı alır. Azerbaycan ağızları üzerine çalışır: *Obşiy obzor narodnih tyurkskih govorov gor. Nuhi* [=Nuha şehrindeki Türk halk ağızlarının umumi tasviri, 1926]. Ayrıca 1930 ve 1931'de *Slovar tyurkskih narodnih govorov Azerbaydjana* [=Azerbaycan Türk halk ağızları sözlüğü] adlı çalışmasının ilk cildinin iki bölümünü neşreder.

Kazan'a dönünce 1931'e kadar Doğu Öğretmen Enstitüsünde çalışır. 1931'den 1933'teki vefatına kadar ise *Slovar çuvaşskogo yazıka* [=Çuvaş dili sözlüğü] üzerine çalışır.

1929'da BA muhabir üyesi olur.

Samoyloviç, Aşmarin'i 1850'lilerden sonra Rus Türklük biliminin gelişmesine katkı veren, teorici dil bilimciler arasında sayar – tıpkı İlminskiy, Korş, Zaleman ve Melioranskiy gibi.

Blagova, Samoyloviç'in Aşmarin'e yazdığı 6 mektubun mahfuz olduğunu, Aşmarin'den Samoyloviç'e olan mektuplarınsa 671 ve 782 numaralı arşiv birimlerinde bulunmadığını belirtir (2008, s. 70).

Aleksandr Aleksandroviç Semenov [1873-1958] Tatar soyundandır. 1892'de Tambov'da Yekaterinin Öğretmen Enstitüsünden mezun olur. 1895-1900'de Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsünde Arap, Fars ve Türk dillerini öğrenir. Sonrasında 1901'den itibaren Aşkabat, 1906'dan itibaren Taşkent ve 1916'dan itibaren de Semerkant'da çalışır.

Türkistan Halk Devlet Üniversitesinin (1918) ve Doğu Fakültesinin kuruluşunda faaldir. Sonrasında uzun yıllar buralarda ders verir.

Türkistan'ın tarihi, etnografyası ve dili üzerine çalışır. Özbek AN'de muhabir üye (1943), Özbek AN Doğu El Yazmalarını İnceleme Enstitüsünde müdürlük yapar (1943-1948). Türk el yazmaları üzerinde uzmanlaşan Semenov'un katkısıyla Arap, Fars ve Türk dillerindeki yazmaların tasviri yapılır (10 cilt). 1951'de Tacik BA'da asli üye, ayrıca Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün müdürü olur.

Blagova, Semenov'un Samoyloviç'e yazdığı üç mektubun mahfuz olduğunu belirtir (2008, s. 73).

Aleksandr Petroviç Potseluyevskiy [1894-1948] önde gelen Rus Türklük bilimcilerindendir. Türkmen araştırmalarının kurucusu olarak görülür. Türkmen dil bilgisi, folkloru ve edebiyatı üzerine çalışmıştır. 1914'te girdiği Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsünden 1918'de mezun olur. 1918-1922'de Moskova Arkeoloji Enstitüsünde ders verir. 1923 itibarıyla Aşkabat'ta Türkmen Türkçesi, Farsça, İngilizce, Fransızca dersleri vermeye başlar. Bir yandan da Türkmenistan'ın kültür ve bilim heyetlerinde dil ve millî kültür konularında hizmetler görür. Türkmenistan yüksek öğretim kuruluşlarında Türkmen dili ve edebiyatı uzmanları yetiştirir. Türkmen edebî dilinin inşasında faaldir (önce Latin ve sonra da Kiril esaslı alfabe geliştirilmesi). Türkmen halkı ve ağızlarıyla ilgili malzeme derlemek için düzenlenen araştırma gezilerini idare eder (1927-1932). Blagova, Samoyloviç'in onunla ilk tanışmasının bu gezilerin ilkine denk gelmiş olabileceğini belirtir (Blagova, 2008, s. 81). Bu gezilerde derlenen malzeme *Dialektiy turkmenskogo yazıka* [=Türkmen dilinin lehçeleri, 1936] ve *Fonetika turkmenskogo yazıka* [=Türkmen dilinin ses bilgisi, 1936] adlı kitapları vücuda getirir.

1938'de tutuklanan Potseluyevskiy, İran uzmanı Ark. Aleks. Molçanov'un yardımıyla serbest bırakılır.

Potseluyevskiy'in Samoyloviç'e yazdığı 9 mektup ve bir telgraf mahfuzdur.

Enstitünün *Trudiy po vostokovedeniyu* adlı bir dizisi olduğunu görürüz. Bu dizide Türklük bilimiyle ilgili şu eseri vardır: İ. Laptev – *Materialiy po kazak-kirgizskomu yazıku* [=Kazak-Kırgız dili üzerine malzemeler, II. S, M. 1900], N. Aşmarin – *Oçerki literaturnoy deyatelnosti kazanskih tatar-mohammedan* [= Kazanlı Muhammedî Tatarların edebiyat faaliyetinden notlar, IV. S, M. 1901], A. Krımskiy – *İstoriya musulmanstva* [= İslam tarihi, XII. S., M. 1903] ve *İstoçniki dlya istorii Mohammeda i literatura o nyom* [= Hz. Muhammed'in (sav) tarihi için kaynaklar ve ona dair literatür, XIII. S, M. 1902] ve *İstoriya musulmanstva* [= İslam tarihi, 2. kısım, XVIII. S., M. 1904], Bor. Miller ve A. Krımskiy – *Turetskiya narodniya pesni* [=Türk halk türküleri, XVII. S., M. 1903], Aleksey Akimoviç Olesnitskiy [1888-1943] – *Pesni krımskih turok* [= Kırım Türklerinin şarkıları: metin, çeviri, müzik; M. 1910]. Enstitünün neşriyatının bir listesi ZVORAO dergisinin 16. cildinde mevcuttur [1904-1905, 0167-8].

Krımskiy'in *İstoriya Turtsii i yeya literaturiy. Ot vozniknoveniya do načala rastsveta* [1. C, M. 1916] adlı bir kitabı yine Enstitünün *Trudiy* dizisinden çıkar. Kitabı değerlendiren bir yazıysa Martinoviç (1916) tarafından neşredilir.

Görüldüğü üzere Gordlevskiy yaşadığı dönemde Osmanlı Türkiye'si üzerine çalışan tek bilgin değildir. Bunun yanında bir de kendisiyle aynı sahada çalışan uzmanlar yetiştirmesi yine bu bağlamda kayda değerdir ve Rus Türklük bilimindeki düzene işaret eder.

Torkunov'un şu tespiti Lazarev Enstitüsünün temel ayırt edici noktalarından birine işaret etmektir. Enstitü, özel teşebbüsle kurulmuş olması (1870'te Maarif Bakanlığına geçer) ve bu bağlamda maddi kaynaklar sayesinde yurt dışındaki farklı kuruluşlarla temas kurma, ihtiyaç duyduğu hocaları ve neşriyatı getirme gibi hususlarda başarılı olmuştur. Bu da Enstitüde Türk, Arap ve Fars dillerinin öğretilmesinde istikrar elde edilmesini sağlar (Torkunov, 2015, s. 12). Enstitünün mezunları arasında İstanbul'daki Rus Elçisi İvan Alekseyeviç Zinovyev gibi bir ismin bulunması yine okulun önemine dair bir göstergedir (s. 13).

Kapıcı'nın ifadelerine göre okulda yalnızca dil öğretimiyle yetinilmiyor ve 1830'lardan başlayarak İslam ülkeleri siyaset, iktisat, din vb. yönlerden de öğrencilere tanıtılıyordu (Kapıcı, 2016, s. 16). Bu bilgiyle Torkunov'un aktardığı malumatı birleştirdiğimizde ise ilgi çekici bir durum ortaya çıkıyor. Öğrencilerin tahsili yine de yeterli bulunmuyordu. Nitekim ensitütüyü bitirenler diploması alanında çalışmaya hazırlanmak üzere Dışişleri Bakanlığı Asya Bölümü bünyesindeki Doğu Dilleri Maarif Enstitüsüne devam ediyordu. Öyle ki Torkunov'un aktardığı bilgiye göre burada okuyanların %30'u Lazarev Enstitüsünden gelmekteydi (Torkunov, 2015, s. 14).

Kapıcı, 1840'lardan itibaren Enstitünün siyaset, ekonomi ve maarif gibi konularda Rusya'nın Kafkasya politikasını hayata geçirmede önemli vazifeler üstlendiğini düşünmektedir. Bu politikanın temel noktası Kafkaslarda önce askerî, sonra da sivil bir koloni idaresinin kurulmasıdır. Bunun için bölge halkından kişilerin yetiştirilmesi ve yine burada vazife başına getirilmesi sıkıntısız bir idarenin işlemlerini sağlayacak idi (Kapıcı, 2016, s. 18-19). Kısacası şunu belirtmeliyiz ki Enstitü Rus devletinin bu çerçevede ihtiyaç duyulan memurları yetiştirmesi yönüyle, Rus Doğu biliminin uygulamaya dönük kuruluşlarına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Burada yeri gelmişken bir noktaya daha temas edilmelidir. Enstitüde Arap yazı sanatı da öğretilmekteydi (Kapıcı, 2016, s. 22). Buna bakarak Rus Doğu bilimi merkezlerinde

Arap yazısı öğretiminin bir gelenek hâline geldiğini söylemek mümkün olabilir. Rusya'daki ilk Doğu bilimi hocalarından Senkovskiy de öğrencilerine Arap yazısını öğretmiştir. Samoyloviç'in ise Osmanlı gazetelerini okuma rehberi vardır ve bu rehberde gazete adları asıl yazılış şekilleriyle öğrencilere gösterilmektedir.

Enstitüdeki Türkçe kürsüsünde ad olarak "Türk-Tatar dili" terimi kullanılır (Kapıcı, 2016, s. 22). Buradaki dikkatleri çeken husus ise bu dönemde Türkçenin Türk-Tatar dili şeklinde adlandırıldığına dair örnekler olmasıdır. Nitekim Budagov'in sözlüğünün adı da Türkçesiyle "Türk-Tatar ağızları" ifadesini taşır [SPb.1869, 1871]. Türk ve Türkçe kelimeleri etrafında sonraki süreçte çeşitli tartışmalar yaşanacaktır. Bu konuda Samoyloviç "Tyurk" ve "Tyurkskiy" yerine "Turk" (Türk) ve "Turetskiy" (Türkçe) kelimelerini tercih ettiğini belirtir. Blagova (1973), bu konu etrafındaki tartışmaları teferruatıyla ele alır.

Enstitü; Doğu bilimini ilgilendiren matbu ve yazma eser kütüphanesi (Kapıcı, 2016, s. 17), öğrenci ve hocaları saha araştırmaları için Türkiye ve İran'a göndermeleri (s. 25) ve belki de en önemlisi yalnızca dil öğretimiyle sınırlı kalmayıp İslam ülkeleri uzmanları da yetiştirmesi gibi yönlerle Rus Doğu biliminin önde gelen kuruluşlarından olmuştur. Bu çerçevede söz konusu Enstitü, simaları ve çalışmalarıyla Türk bilim tarihçilerine eşsiz malzeme sunabilir.

Samoyloviç, Kraçkovskiy'e yazdığı 21.II.1921 tarihli mektubunda, Enstitü hakkındaki görüşlerini paylaşır. Ona göre Enstitü geçmişte önemli eksikleri olsa da son yıllarda Yakın Doğu dillerini bilenler yetiştirmek bakımından Peterburg'a (Fakülte ve Uygulamalı Doğu Akademisi) göre daha iyi iş çıkarmıştır. Hâlihazırda bu kuruluş Rusya'da büyük bir üne sahiptir. Bunda şu iki durumun etkisi olmalıdır: 1.Coğrafi konumu ve 2. Eskiden beri müstakil bir kuruluş olması (Blagova, 2008, s. 208).

1918/19 maarif yılında Petersburg Doğu Dilleri Fakütesinden Enstitüye ders vermesi için davet edilen hocalar arasında A. N. Samoyloviç de vardır (Torkunov vd., 210, 2015). Anlaşılan Samoyloviç burada 1918–20 döneminde ders verir (Blagova, 2008, s. 410).

1918 sonbaharında Enstitü, N. Marr öncülüğünde yeniden yapılandırılarak Ön Asya Enstitüsüne dönüştürülür (Predneaziatskiy institut). Çok geçmeden Ermeni Enstitüsü adı verilen Enstitünün adı bir kez daha değişir ve Peterburg'daki emsaline uygun şekilde Moskova Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü adını alır (Moskovskiy tsentralniy institut jivih vostoçnih yazıkov). Ancak Moskova'daki Doğu bilimi

kuruluşlarının Merkezî Moskova Doğu Bilimi Enstitüsü (Moskovskiy tsentralnyy institut jivih vostochnih yazıkov) çatısı altında birleştirilme kararı üzerine 1921’de kapanır. Daha sonra, yeni Enstitünün mirasını ise 1954’te kurulan Moskova Devlet Milletlerarası İlişkiler Enstitüsü (Moskovskiy gosudarstvennyy institut mejdunarodnih otnoşeniy) devralır.

4.2.8.3. Tabiat Bilimi, Antropoloji ve Etnografya Severler Cemiyeti

Tabiat Bilimi Severler Cemiyeti adıyla, 1863’te Moskova Üniversitesi bünyesinde kurulur. 1931’de kaldırılır. Cemiyetin çıkardığı dergiler arasında etnografyaya ayrılmış olan da vardır.

Etnografiçeskoye obozreniye dergisinin neşrine Cemiyetin Etnografya Bölümünce 1889’da başlanır. Derginin neşrine 1916-1925’te ara verilir. 1926 itibarıyla tekrar çıkmaya başlar. 1931-1991’de *Sovyetsaya etnografiya* adıyla çıkar. 1992’de eski ada dönülür: *Etnografiçeskoye obozreniye*.

Etnografiçeskoye obozreniye dergisinin 1909 tarihli 4. sayısında Samoyloviç’in “Perejitok şamanstva u turkmenskago plemeni çoudor” çalışması hakkında kısaca bilgi verilir. Ayrıca Samoyloviç, bir başka etnografya dergisi *Jivaya starina*’da [1909, 2-3. S], derginin 1909 tarihli 1. sayısını değerlendirir.

4.2.8.4. Moskova Doğu Bilimi Enstitüsü (1921)

Milliyetler Komiserliğinin 26 Mayıs 1921 tarihli kararıyla Doğu Bilimi Cemiyeti, Komünist Doğu İşçileri Üniversitesi ve Merkezî Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü; Maarif Bölümünün idaresi altında birleştirilir. Kararda vurgulanan temel gaye Rusya’daki Doğu cumhuriyet ve bölgeleri için kadro yetiştirme işini günün ihtiyaçları etrafında şekillendirmektir (Torkunov, 2015, s. 221). Ancak bu alandaki teşekkül tamamlanmaz ve bu kez 27 Ekim 1921’de ise Merkezî İcra Komitesi, Moskova’daki Doğu bilimi kuruluşlarının Moskova Doğu Bilimi (Moskovskiy institut vostoovedeniya) çatısı altında birleştirilmesini kararlaştırır. Temel gaye yine Doğuda ve Doğuyla ilgili bütün sahalarda çalışacak elemanlar yetiştirmektir. Bu yönüyle Enstitü uygulamaya dönük Doğu bilimi kuruluşlarından. Bunu Milliyetler Komiserliğinin 2 Mayıs 1922 tarihli kararında da görmek mümkündür. Birinci maddede Enstitünün

Milliyetler Komitesine bağı olduğu bildirilmektedir (Torkunov, 2015, s. 222). 1917-24 arasında varlığını sürdüren Milliyetler Komiserliği Sovyetlerdeki farklı cumhuriyet ve bölgelerin insicam içinde idare edilmesini üstlenen temel kuruluştur. Enstitünün mirasını devraldığı Ermeni Lazarev Enstitüsü de Çarlık Rusya'sındaki önde gelen uygulamalı Doğu bilimi kuruluşlarından biriydi. Bu bağlamda Torkunov vd.nin (2015) 1921-22 maarif yılında öğrencilerin hangi kuruluşlar için yetiştirildiğine dair verdiği sayılar bir hayli ilgi çekicidir. Buna göre 300 öğrencinin üçte ikisi Hariciye, Dış Ticaret, Askerlik, Maarif, Sağlık vb. halk komiserlikleri arasında paylaştırılmıştır (s. 223).

Torkunov vd. tarafından verilen bilgiye göre, tahsil süresinin üç yıl (1925-26 itibarıyla 4, 1936'da 2,5, 1939'da 3, 1944'te 5) olduğu Enstitüde iki bölüm vardır: Yakın veya Orta Doğu ve Uzak Doğu. Burada Yakın veya Orta Doğu Bölümündeki kollardan Türk halklarıyla ilgili olanın adının Osmanlı Şubesi olarak adlandırılmış olması ilgi çekicidir. Kol kendi içinde şu kollara ayrılır: Azerbaycan, Orta Asya ve Tatar. Uzak Doğu Bölümünde ise Çince ve Japonca kolları vardır. Enstitüdeki dersler dört farklı sahaya ayrılır: temel, genel, içtimai-siyasi ve ek. Temel dersler kendi içinde dil, tarih, coğrafya, edebiyat, hukuk, din ve sanat şeklinde bölümlenir. Torkunov vd. dil sahasında "Doğu yazısı"na da yer ayrıldığını ayrıca vurgular (Torkunov, 2015, s. 224-225).

Enstitü kurulduğunda Moskova'da yeterli sayıda Doğu bilimci bulunmadığı için Petersburg'dan hocalar davet edilir ve bunlar arasında A. N. Samoyloviç de vardır. Ancak Enstitünün kuruluş dönemindeki hoca yetmezliği ve buna eklenen başka problemler (ekonomi gibi) beraberinde çeşitli tartışmalar da getirir. Petersburg'daki Doğu bilimi çalışmaları fazlasıyla akademik olmak ve uygulamayı göz ardı etmekle suçlanır. Moskova'da Lazarev Ermeni Enstitüsünden gelen uygulamaya dönük Doğu bilimi tecrübesiyle Petersburg'daki akademik birikimin birleştirilmesi gündeme gelir. Bu çerçevede Petersburg'daki Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsüyle Moskova'daki Enstitünün birleştirilmesi düşünülse de bu tasarı hayata geçmez. Birleşme tasarısına Petersburg'daki Enstitünün hocaları ve Asya Müzesindeki Doğu Bilimciler Birliği (Kollegiya) karşı çıkar. Neticede, yalnızca Moskova'daki farklı kuruluşları bir araya getirmek kararlaştırılır (Torkunov vd., 2015, s. 226).

1924'te Enstitü, Merkezî İcra Komitesine bağlanır ve Enstitünün yapısında bir dizi değişikliğe gidilir. Öncelikle Enstitünün hedefleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konur, hangi sahalarda uzman yetiştirileceği açıklanır (diplomasi, ekonomi, kültür, bilim vb.).

Ayrıca Enstitü üç fakülteye ayrılır: 1. Yakın ve Orta Doğu, 2. Uzak Doğu ve 3. Sovyet Doğusu. Bu arada, ilgi çekici bir yenilik ise Enstitüye yurt dışına tecrübe kazanmaları için öğrenci ve hoca gönderme imkânı tanınmasıdır. Bir başka ilgi çekici bilgi ise Enstitüye 1925-26'da yabancı gazete ve dergiler getirilmeye başlanır ve bunların 5'i Türkiye'dendir (Torkunov, 2015, s. 230-231).

Enstitünün Türkçe kürsüsünde meşhur V. A. Gordlevskiy'in yanı sıra *Turetsko-russkiye razgovoriy* [=Türkçe-Rusça konuşmalar, M. 1909] ve *Kurs osmanskih razgovorov* [=Osmanlıca konuşmalar kursu, M. 1924] adlı kitapların sahibi S. G. Dzerunyan [Tserunian] da vardır (Torkunov vd., 2015, s. 231). Yeri gelmişken Samoyloviç'in ikinci kitaptaki bazı görüşleri tenkit ettiğini belirtelim (Samoyloviç, 2002, s. 10).

Enstitünün neşriyatı arasında Gordlevskiy'in *Osmanskaya hrestomatiya* [M. 1923-25] adlı kitabı da yer alır (Torkunov vd., 2015, s. 232).

1925'te Enstitüye Merkezî İcra Komitesi Başkanı N. N. Nerimanov'un adı verilir. 1926'da fakülteler kaldırılır ve bunların yerine 6 bölüm (sektör) oluşturulur. Torkunov vd. (2015) bu dönemdeki değişikliklerle Enstitüdeki Sovyet Doğusuna yönelik bölümün kaldırıldığına dikkatleri çeker ve bu sahanın muhtemelen başka kuruluşlara bırakıldığını belirtir. Enstitünün yeni hedefi, Sovyet politikalarını yurt dışında yürütecek çalışanlar yetiştirmektir. Bu çalışanlardan beklenenler arasında o ülkenin dilinin yanı sıra siyasi ve iktisadi özelliklerini bilmek de yer alır (Torkunov vd., 2015, s. 234). Bütün bunlar aslında, Doğu Bilimi Enstitüsünün 1954'te bir milletlerarası ilişkiler enstitüsüne dönüşeceğinin alametleridir.

1938'de Leningrad'daki Doğu Enstitüsünün lağvedilmesiyle, Moskova'daki bu Enstitü Sovyetlerdeki uygulamaya dönük, yani Doğu konusunda uzman memurlar yetiştiren yegâne Doğu bilimi kuruluşu olur. 1939'da Enstitünün adında ve yapısında bir dizi değişikliğe gidilir. Buna göre doğu dilleri tercümanları ve öğretmenleri yetiştirmesi istenen enstitüye birlik geneli doğu dilleri enstitüsü (Vsesoyuzniy institut vostochnih yazikov) adı verilir. 1944'te ise tekrar eski ada dönülür: Moskova doğu bilimi enstitüsü (Torkunov vd., 2015, s. 243). 1950'lerin başlarında mezunların tahsil açısından yetersizliği ve iş bulamaması gibi sıkıntılar gündeme gelmeye başlar. Bir yandan da 1950'lerden sonra Doğuda meydana gelen değişikliklere Enstitünün ayak uydurmakta zorlandığına yönelik eleştiriler de gelir. 1954'te milletlerarası ilişkiler ile Doğu filolojisi ve tarihi alanlarında uzman yetiştirmeye yönelik yeni düzenlemeyle

Enstitünün kapatılması ve hocalarla öğrencilerin Moskova Devlet Milletlerarası İlişkiler Enstitüsüne (Moskovskiy gosudarstvennyy institut mezhdunarodnykh otnosheniy) aktarılması kararlaştırılır (s. 248).

Enstitünün Türklük bilimi hocaları arasında Gordlevskiy ve buradan mezun N. K. Dmitriyev [1898-1954] isimleri öne çıkar.

Nikolay Konstantinoviç Dmitriyev [1898-1954] önde gelen Türklük bilimcilerdendir. 1920’de Moskova Üniversitesi Dil-Tarih Fakültesi Klasik Bölümünü bitirir. İngilizce, İtalyanca ve Fransızca bilmesi Batı dergilerinde Türklük bilimine ilişkin neşriyat yapmasını sağlamıştır.

1918’de yeniden yapılandırılan Lazarev Ön Asya Enstitüsüne girer, 1922’de buradan mezun olur. A. M. Selişev’in tavsiyesiyle Slav-Türk dil ilişkilerini araştırır. 1925’te *Elementy turetskogo yazıka v serbskom folklore* [=Sırp halk bilgisinde Türkçe unsurlar] adlı doktora çalışmasını savunmasına müteakip Samoyloviç’in davetiyle Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde doçent olarak çalışmaya başlar. 1929 itibarıyla profesör, 1930’dan Enstitünün kapatılmasına (1937) kadar da Türkiye Türkçesi Bölümünün başkanıdır.

Dmitriyev sonraki yıllarda çalışmalarını Moskova’da sürdürür. 1928’den itibaren Moskova Üniversitesinde doçent, 1929 itibarıyla profesör, 1930-1939’da Türk Dilleri Bölümünün başkanıdır. 1940’ta Moskova Üniversitesi Dil Fakültesinin Türk Dili Bölümünün başkanı olur.

Türkiye, Azerbaycan, Kırım-Tatar, Başkurt, Tatar ve Kumuk Türkçelerine vâkıf olan Dmitriyev Karşılaştırmalı Türk dil bilgisinde ihtisas kazanır. Kumuk (1940) ve Başkurt (1948) Türkçelerinin ilmî dil bilgisini yazar. Baskıya hazırladığı Azerbaycan Türkçesi dil bilgisiyse savaş sırasında matbaada kaybolur. Onun topladığı malzemelerle AN tarafından karşılaştırmalı Türk dil bilgisi külliyyatı neşredilir (Blagova, 2008, s. 79).

Blagova, Samoyloviç’in arşivindeki *İzuçeniye anatoliysko-rumeliysko-turetskogo yazıka* [=Anadolu Rumeli Türk dilinin incelenmesi] adlı müsveddede Samoyloviç, Dmitriyev’i önde gelen Rus Türkiye Türkçesi uzmanı olarak değerlendirir. Ona göre Dmitriyev Türkiye Türkçesinin araştırılıp incelenmesinde Rus Türklük bilimcileri bir araya getirecek ve yönlendirecek kişidir (Blagova, 2008, s. 80).

Blagova, Dmitriyev'in arşivinde Samoyloviç'e yazılmış bir not ve Samoyloviç'in onun için yazdığı tavsiye mektubunun mahfuz olduğunu bildirir. Samoyloviç, mektubunda Dmitriyev'in yaşayan Türk lehçeleri ve Türk halklarının dil inşası gibi konularda en yetkin kişi olduğunu belirtir (Blagova, 2008, s. 80, 269-270).

Timofey İvanoviç Grunin [1898-1970] 1923'te Moskova Şarkiyat Enstitüsü Yakın Doğu Fakültesine girer. V. A. Gordlevskiy'in öğrencisidir. Fakülteyi bitirdikten sonra 1927'de Kiev'e giderek Türkiye Türkçesi dersleri verir. A. Ye. Krımskiy'in öğrencisi olur. 1934'te Ermeni harfli Kıpçak Türkçesindeki yaklaşık 300 metne ilişkin çalışmasını tamamlar. Çalışmaya Samoyloviç ve Slav uzmanı B. M. Lyapunov olumlu rapor yazar. Metinler üzerinde çalışmayı sürdürür ve 1944'te Moskova Üniversitesinde doktorluk tezi olarak savunur: *Polovetskiye dokumenty Kiyevskogo Tsentralnogo arhiva drevnih aktov* [=Kiev merkezî yarlık arşivindeki Kıpçak belgeleri].

1936'da Türkmen Yeni Alfabe Komitesinin davetiyle Aşkabat'a gelerek Komitenin sözlük-ıstılah çalışmalarını yönetir. 1938'de Moskova'ya dönmesiyle farklı kuruluşlarda Türkiye Türkçesi dersi verir.

Grunin'in Samoyloviç'e yazdığı bir mektup mahfuzdur (Blagova, 2008, s. 84).

4.2.8.5. Akademik Doğu Bilimciler Birliği (1921)

Merkezî İcra Komitesinin 13 Aralık 1921 tarihli kararıyla Milliyetler Komiserliği bünyesinde Rusya Geneli Akademik Doğu Bilimciler Birliği (Vserossiyskaya nauçnaya assotsiatsiya vostokovedeniya) kurulur. Birliğin adındaki Rusya geneli ifadesi 1923 itibarıyla "Birlik geneli" şeklinde değiştirilir (Kononov ve İoriş, 1977, s. 12). 1921 tarihli kararda, Birliğin amacının Doğu bilimi çalışmalarını tek elden idare etmek ve Doğuyu etraflıca incelemek olduğu belirtiler ve benzer amaçlara sahip kuruluşların Birliğe bağlandığı ifade edilir (1 ve 3. madde). *Noviy vostok* dergisinin 1922 tarihli ilk sayısında da [3-15. s.] Birliğin hedeflerinin ne olduğu üzerine Mihail Pavloviç'in bir yazısı mevcuttur.

Birliğin müdürü Mihail Pavloviç Pavloviç [Mihail Lazareviç Veltman, 1871-1927], Sovyetlerde Doğu biliminin teşekkülünde mühim isimlerinden biridir. Pavloviç 1923'te Moskova Doğu Bilimi Enstitüsüne rektör de tayin edilir ve Marksist Doğu biliminin önde gelen isimlerinden biri olur. Dönemin ihtiyaçlarına binaen Pavloviç yaşayan

“Doğu”nun araştırılıp incelenmesi gerektiğini, “Doğu” dillerinin de bunun için bir vasıta olduğunu, başka bir deyişle de Doğu araştırmaları teoriden ziyade uygulama dönük olması gerektiğini savunur. Bununla beraber Torkunov vd. Birliğin neşriyat organı *Noviy Vostok* (1922-1930) dergisinde Pavloviç’in uygulama ve teoriyi uzlaştırmak için çaba sarf ettiğini ve dönemin muteber Doğu bilimcilerinden Oldenburg ve Barthold gibi isimlerle iş birliği yaptığını belirtir (Torkunov vd., 2015, s. 227-9). Yeri gelmişken Oldenburg’un derginin ilk sayısı ile ilgili *Vostok* dergisinde bir değerlendirme yazısı neşrettiğini ve burada dergiyi birkaç açıdan tenkit ettiğini anabiliriz. Bu tenkitlerden ilki derginin ilk sayısında Rus Doğu biliminin önceki kazanımlarını yeterince işlemediği ve ikincisi de çalışma sahasını çok geniş tuttuğu üzerinedir (Oldenburg, 1923, s. 149-151).

Birlik 1930’da lağvedilir ve çalışmalar BA Doğu Bilimi Enstitüsüne aktarılır. 1927-30’da Birliğin başkanlığını yapan S. M. Dimanşteyn 1938’de idam edilir ve Samoyloviç’le aynı kaderi paylaşmış olur.

Birliğin üyeleri arasında Samoyloviç de vardır (Kuznetsova ve Kulagina, 1983, s. 139-140). Birliğin dergisinde çok sayıda yazısının çıkmasına bakarak çalışmalara faal olarak katıldığını söyleyebiliriz. Kendisinin dergide ilk sayıdan başlayarak çok sayıda yazısı çıkar. Bu yazıların esas olarak şu konularla ilgili olduğunu görürüz: Doğu bilimi, Türklük bilimi ve yüksek öğretim kuruluşları; kitabiyat, alfabe, imla, Radloff ve etnografya.

Birliğin neşriyatı içinde yer alan 1923 tarihli *Afganistan* adlı kitapta Samoyloviç’in bir makalesi yer alır: *Turetskiye i mongolskiye elementiy v naselenii Avganistana. (Kratkaya bibliografiçeskaya spravka)* [=Afganistan nüfusunda Türk ve Moğol unsurları. Kısa kitabiyat rehberi].

1926’da Bakü’de toplanan Türklük bilimi kongresinin tertip edilmesinde bu Birliğin ve Samoyloviç’in rolü vardır. Samoyloviç, 21 Mart 1924’te, Birliğe başvurarak “Sovyetlerdeki Türklerin kültür ve maarif hayatındaki düzenlemelerin görüşülmesi ve kararlaştırılması” için bir kongre tertip edilmesi gerektiğini belirtir. Kongrede; yeni alfabe, edebî dil, bilim terimleri ve ders kitaplarının hazırlanması gibi güncel meselelerin görüşülmesini teklif eder (Kononov ve İoriş, 1977, s. 16). Kongre sonrasında Marr, Barthold ve Samoyloviç’ten oluşan bir Komite oluşturulur.

4.2.8.6. Birlik Genel Merkezi Yeni Alfabe Komitesi (1922)

22 Temmuz 1922’de, Bakü’de Yeni Türk Alfabesi Komitesi oluşturulur. Komite, 1926’da Birlik Genel Merkezî Yeni Türk Alfabesi Komitesine, 1929’da ise Birlik Genel Merkezî Yeni Alfabe Komitesine dönüşür (Vsesoyuzniy tsentralniy komitet novogo alfavita – VTSKNA) (Kononov ve İoriş, 1977, s. 15).

20’li yılların sonunda Komitenin merkezinin Bakü’den taşınması gündeme gelir. Samoyloviç, Barthold’a yazdığı 22.I.1928 tarihli mektupta, Komitenin merkezinin Taşkent’e taşınmasının gündemde olduğunu haber verir (Blagova, 2008, s. 180). Ancak Komitenin yeni merkezi Moskova olur.

Samoyloviç Komitenin Bilim Kurulu üyesidir (Blagova, 2008, s. 447).

Komitenin neşriyatı arasında 1928’de *Kultura i pismennost vostoka* adlı dizinin ilk kitabı çıkar. Dizinin 10. ve son kitabı ise 1931’de neşredilir. Dizinin 1928 tarihli 2. kitabında Samoyloviç’in bir yazısı çıkar (Slediy vliyaniya islamskoy kultury na turetskiye plemena Altaysko-Sayanskogo rayona [=Altay-Sayan bölgesi Türk kabilelerinde İslam kültürünün etkisinin izleri]).

Komite 1933’te *Pismennost i revolyutsiya* ve 1936’da *Revolyutsiya i pismennost* adlarıyla iki ciltlik bir makale seçkisi neşreder. İlk ciltte Samoyloviç’in “Yazıkıvoye stroitelstvo v turtsii” [=Türkiye’de dilin biçimlendirilmesi] makalesi, 2. ciltte ise “Razrabotka nauçnoy terminologii na yazıkah tyurkskoy sistemiy (Terminiy po astronomiina azerbaydjansko-tyurkskom yazıke)” [= Türk sistemindeki dillerde bilim terimlerinin geliştirilmesi, Azerbaycan-Türk dilinde gök bilimi terimleri] değerlendirme yazısı çıkar.

4.2.8.7. Merkezî Yurt Bilgisi Bürosu (1922)

V. S. Sobolev’in “Akademiya nauk i krayevedçeskoye dvijenıye” adlı makalesinde verdiği bilgilere göre Merkezî Yurt Bilgisi Bürosu (Tsentralnoye byuro krayevedeniya) 1922’de kurulur. Büronun hem Moskova (idari) hem de Leningrad’da (ilmî) birimleri vardır. Kuruluşun temel gayesi Sovyetlerdeki yurt bilgisi çalışmalarını düzenlemektir.

Büro 1925 itibarıyla BA’dan Narkompros bünyesine geçer. 1922-27’de S. Oldenburg’un başkanlığını yaptığı büronun muhabir üyelerinden biri de Samoyloviç’tir

(Sobolev, 2000, s. n. y.). 1929-30 döneminde yurt bilgisi çalışanları baskıya uğrar, tutuklamalar olur ve büro 1937’de kapatılır.

Büronun *Krayevedeniye* [1923-9], *İzvestiya* [1925-9] ve *Sovetskoye krayevedeniye* [1930-36] adlı üç dergisi çıkar (Sobolev, 2000, s. n. y.) ve bunların ilkinde Samoyloviç’in 2 yazısı çıkar.

4.2.9. Kazan’daki Kuruluşlar

4.2.9.1. Kazan İlahiyat Akademisi (1797)

Kazan İlahiyat Akademisi (Kazanskaya duhovnaya akademiya), 1797—1818 ve 1842—1921 dönemlerinde Kazan’da faaliyette bulunur. Akademinin temelleri 1723’te açılan piskopos okuluna dayanır. Okul 1732’de seminer ve 1797’de de akademi olarak teşkil edilir ve Rusya’da Kiev, Petersburg ve Moskova’dakilerle birlikte faaliyet gösteren 4 akademiden biridir. Akademilerin müfredatı aynı olmakla birlikte Kazan’da bölge için öneminden dolayı Tatarca da öğretilir. Bu durum sonraki yıllarda da devam eder ve Akademilerin müfredatı 1814 tarihli nizamnameyle şekillendirilirken de Kazan’da öbürlerinden farklı olarak Türk-Tatar, Arap, Moğol ve Kalmık dillerinin öğretilmesine de yer verilir.

Akademinin 1842’deki açılışından sonra bölgenin özelliklerinden ötürü Tatarca ve Moğolca öğretilmesi gündeme gelir. Tatar lehçesindeki çok sayıda Arapça kelimenin varlığı sebebiyle bu dilin Arapçayla birlikte öğretilmesine karar verilir. Netice itibarıyla Akademi idaresi 30 Kasım 1844 tarihli oturumunda lehçenin Arapçayla, Moğolcanın ise Kalmıkçayla öğretilmesine karar verir. Ancak Akademi bu dilleri öğretecek hoca olmadığı için öğrenciler Kazan Üniversitesinde kendileri için açılan kurslara giderek Kalmıkça hocası A. V. Popov ve Tatarca ile Arapça hocası A. K. Kâzım Beyden ders alır. İlk kurs 1846’da tamamlanır. Bu tarihten sonra Akademi söz konusu dersleri, bu kursu tamamlayanlar vermeye başlar (Znamenskiy, 1892, II. S, s. 5-7)

Akademi bünyesinde 1854/5’te eski Ortodokslar, İslam ve Budizm karşıtı, Misyonerlik Bölümü açılır. 1884 tarihli nizamnamede Tatar ve Moğol bölümleri için misyonerlik dersleri de belirtilir (ESBY, 1890, 1. C, s. 254-257).

Akademide yetişen N. İ. İlminskiy 1846'da Felsefe Kürsüsünde Arapça ve Tatarca dersleri vermeye başlar (Rus. Bakalavr) (Znamenskiy, 1892, II. S, s. 28-31).

N. P. Ostroumov 1866-70'te Akademide okur. Hocaları ise İlminskiy ve G. S. Sablukov olur. Rusya'daki Çin araştırmalarının öncü ismi olan N. Ya. Biçurin [1777-1853] de burada yetişir.

Akademi, *Pravoslavniy sobesednik* ve *İzvestiya* dergilerini çıkarır (Znamenskiy, 1892, II. S, s. 531-555).

Akademi İdare Heyetinin İdil-Ural bölgesindeki neşriyat çalışmalarında söz sahibi olduğunu görürüz. Mesela P. Pozdnev'in *Dervişi v musulmanskom mire* [=İslam dünyasında dervişler, Orenburg 1886] kitabı Heyetin 6 Eylül 1885 tarihli izniyle neşredilir.

Kazan İlahiyat Akademisi, Kazan'ın Rusya'daki misyonerlik maksatlı Doğu bilimi ve Türklük biliminin merkezi olmasını sağlar. Kazan'daki çalışmalar bu yönüyle Petersburg ve Moskova merkezli mektepler tarafından "akademik" bulunmaz (Gökgöz, 2007, s. 223).

4.2.9.2. Kazan Üniversitesi (1804)

1804'te kurulan Kazan Üniversitesi, Rusya'daki 12 imparatorluk üniversitesinden biridir. Üniversite bunlar arasında Rusya'da Türk dillerinin öğretilmesi açısından bakıldığında ayrı bir öneme sahiptir. Üniversite kurulmadan önce de gimnazyumda (1811'e kadar) 1769'dan itibaren Tatar Türkçesi öğretiliyordu. Gimnazyum ve sonrasında kurulan üniversitenin bir süre birlikte faaliyetine devam ettiği göz önüne alınırsa Tatar Türkçesi Rus üniversitelerinde öğretilen ilk Doğu dili de olur (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 9). Üniversitede, Doğu dillerinin öğretilmesi 22 Ekim 1854 tarihli buyrukla sonlandırılır, ödenekler ve ders malzemelerinin Petersburg Üniversitesi Doğu Fakültesine aktarılması istenir. Yine aynı buyrukta Tatarca derslerinin yalnızca gimnazyumda devam etmesi emredilir.

Kazan Üniversitesinde 1807'de Arapça ve Farsça öğretimi başlar. Müstakil bir Doğu bölümü ise 1828'de iki farklı şube hâlinde kurulur: Arap-Fars ve Türk-Tatar. 1833'te Avrupa'nın ilk Moğol dili ve edebiyatı bölümü kurulurken 1837'de ise Mançucanın da öğretildiği Çin dili ve edebiyatı açılır. Sonraki süreçte 1841'de Sanskritçe, 1842'de de Ermeni dili ve edebiyatı öğretilmeye başlanır. Böylelikle 10

kadar dilin öğretildiği ve bu dillerin halklarının araştırıldığı Kazan Üniversitesi, 1800'lerin ilk yarısında Rusya'da emsali olmayan bir Doğu araştırmaları merkezi durumundadır (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 9-10).

Üniversitedeki ilk Türkçe derslerini veren İbrahim Halfin'dir [1778-1829]. İbrahim Halfin'in dedesi Kazan Öğretmen Gimnazyumunun öğretmeni Sait Halfin'dir. Dede Halfin, 1775'te iki ciltlik Rusça-Tatarca sözlük, 1778'de ise *Azbuka tatarskogo yazıka* adıyla Tatar elifbası hazırlar (Moskova Üniversitesi matbaası). Torun Halfin, 1812'den itibaren üniversite kadrosuna geçse de gimnazyumda da ders vermeyi sürdürür. Halfin'in 1828'de kurulan Türk-Tatar dili ve edebiyatı bölümünün başına geçmesi planlanır ancak onun 1829'daki ölümü üzerine bölüm, Kâzım Beye bırakılır. Bu ismin Arap-Fars dilleri bölümüne aktarılmasıyla da yerine öğrencisi İ. N. Berezin geçer. Berezin'in vazifesi Doğu bölümünün Petersburg Üniversitesine aktarılmasına kadar sürer. Kısaca belirtmek gerekirse Kazan ve Petersburg gibi önemli merkezlerde çalışan Berezin, Rus Doğu biliminin önde gelen isimlerinden biridir ve Türkçenin yanı sıra Farsça uzmanıdır da [Grammatika persidskago yazıka, Kazan 1853]. Berezin'in çalışmalarıyla ilgili Samoyloviç'in kapsamlı sayılabilecek bir yazısı vardır.

Bölümde Kâzım Bey Türk-Tatar dilini günlük ihtiyaçlar için öğretmeyi sürdürürken Muhamet-Galey Mahmudov da hat öğretir. Bu hocaların yanında Arap dili uzmanları Hristian Martin Frrähn ve Frants Erdman Türklük bilimine katkı sağlar (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 10-11).

Zakiyev ve Tumaşeva'ya göre 1854'te Doğu bölümünün Petersburg üniversitesine aktarılmasıyla Kazan'daki Türklük biliminin ilk dönemi sona erer. Doğu dillerinin öğretilmesi bir müddet durur ancak muhtemelen Kazan'ın Türk coğrafyasında bir merkez olması, farklı Türk boylarına yakınlığı ve devletin dil bilen elemanlara olan ihtiyacı gibi etkenlerle 1861-1862'de Arap ve Türk-Tatar bölümleri yeniden açılır. Bölümlerin ilk hocaları da İ. N. Holmogov ve N. İ. İlminskiy olur.

N. İlminskiy hem Kazan üniversitesinin hem de Türklük biliminin önemli isimlerinden biri olur. Dil bilgini olmanın yanında ilahiyatçı da olan İlminskiy bu dönemde, misyonerlik faaliyetleri için günlük Tatar Türkçesinin önemini kavrayarak bu doğrultuda çalışmalar yapar. 1872'de kendisinin Kazan öğretmen kursuna müdür tayin edilmesiyle, üniversitedeki Türk dili öğretimi durur (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 13-14).

1800'lerin sonunda, Kazan maarif dairesinde Tatar, Başkurt ve Kırgız okullarının müfettişliğini yapan V. V. Radloff üniversitedeki çalışmalarını belli bir yöne temayül kazanmasında etkili olur. Onun yönlendirmeleriyle üniversitenin hocalarından Boduen de Kurtene, V. A. Bogoroditskiy ve N. V. Kruşevskiy dil araştırmalarında karşılaştırmalı-tarihî metodu benimser. Radloff ayrıca Boduen de Kurtene'nin kursunda karşılaştırmalı-tarihî dil bilimi dersi de verir (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 14-15).

Üniversitedeki Türk dillerinin öğretilmesi, 1893-1894'te N. F. Katanov'un gelişiyle yeniden başlar. Petersburg üniversitesinde Arap-Fars ve Türk dilleri bölümünden mezun olan Katanov, Radloff'un öğrencileri arasında yer alır. Katanov için Kazan coğrafi açıdan saha araştırmaları yapmaya imkân tanır. Katanov'un buradaki meslek hayatı Sibiryaya ve Türkistan'a yapılan araştırma seyahatleriyle verimli neticeler verir (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 15). Katanov'un Arap, Fars ve Türk dillerindeki bilgi birikimine bu seyahatlerinde derlediği malzemeler de eklenince üniversitede yalnızca Türk dilleri üzerine değil, Türk halklarının tarihi ve etnografyasına dair dersler de verir.

Katanov'un 1894-99'daki Sibiryaya ve Ufa araştırma seyahatlerinden elde ettiği malzemeler üniversitenin dergisinde neşredilir (*Uçyonıye zapiski*).

Katanov'un gerek Tatar Türkçesi (*Materialy k izuçeniyyu kazansko-tatarskogo nareçiya*) ve gerekse de Sibiryadaki Türk lehçeleri üzerine (*Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka*) çalışmaları Kazan'daki Türklük bilimi araştırmalarını Rusya'daki geri kalan yerlerindekiinden ayırır. Zakiyev ve Tumaşeva bu bağlamda, Rusya'nın farklı yerlerindeki araştırmaların daha çok Türkiye Türkçesine, Kazan'daki çalışmalarına Tatar Türkçesi ve Sibiryaya lehçelerine odaklandığını belirtir. Bu ayrıcalıklı niteliği Kazan üniversitesinin coğrafi konumuyla kazandığını ekler (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 16).

Üniversitedeki Türklük bilimi araştırmalarının 3. dönemi olarak Zakiyev ve Tumaşeva 1922-1944 yıllarını gösterir. Bu dönemin en belirgin özelliği ise Vasiliy Alekseyeviç Bogoroditskiy'in ses bilgisi alanındaki uygulamalı araştırmalarıdır. Bogoroditskiy'in ses bilgisi deney odası Rusya'da da bir ilktir. Böylece 1920'lerle Kazan üniversitesinde Tatar Türkçesinin ses bilgisi deney odasında araştırmalara konu olur. Yine onun *Vvedeniye v tatarskoye yazıkoznaniye ve svyazi s drugimi tyurkskimi yazıkami* [=Sair Türk dilleriyle ile ilişkisi bağlamında Tatar dil bilimine giriş] ve *Etyudy po tyurko-*

tatarskomu yazıkoznaniyu [=Türk-Tatar dil bilimi etütleri] adlı eserleri özelde Tatar lehçesi ve genelde de Türk dili araştırmalarına yapılmış değerli katkılar olarak değerlendirilir (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 17).

Bogoroditskiy'in meslek hayatındaki yönelişlerden birisi de Rus ve Tatar dillerinin karşılaştırmalı öğretilmesidir. *Obşiy kurs russkoy grammatiki* [=Genel Rus dil bilgisi] ve *Vvedeniye v tatarskoye yazıkoznaniye* [=Tatar dil bilimine giriş] adlı eserleri bu alandaki çalışmalarını ihtiva eder (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 17). Üniversitede Bogoroditskiy'den başka Tatarcanın öğretilmesi çalışmalarına katkıları olan bir başka isim de M. H. Kurbangaliyev'dir.

Üniversitedeki Tatar dili bölümünün 1928-40 yıllarındaki başkanlığını M. H. Kurbangaliyev yapar. Kurbangaliyev'in meslek hayatında Tatar dilinin öğretilmesine yönelik çalışmalar büyük yer tutar. Bu çerçevede Ruslar için Tatar dili ders kitapları hazırlar. Bir de 1931'de R. Gazizov'la çıkardığı *Opıt sistematičeskoj grammatiki tatarskogo yazıka s sravnenii s grammatikoj russkogo yazıka* [=Rus dil bilgisiyle mukayeseli olarak sistemli Tatarca dil bilgisi teşebbüsü] adlı eserde Rus ve Tatar dillerinin karşılaştırmalı bir biçimde öğretilmesini esas alır (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 18).

Zakiyev ve Tumaşeva Kazan Üniversitesindeki 4. dönemin II. Dünya Savaşı'nın son senesiyle başladığını belirtir. Bu dönemden itibaren bölümdeki bir dizi değişiklikle Tatar dili ve edebiyatını öğretecek uzmanlar yetiştirilmeye başlanır. Dönemin bir başka bariz özelliği ise Tatarcanın matematik dil bilimi çalışmalarına konu olmasıdır. Böylece Tatarca öbür Türk lehçeleri arasında bu türden bir araştırma sahasında incelenen ilk lehçe olur (Zakiyev ve Tumaşeva, 1964, s. 17).

Kazan Üniversitesi bulunduğu coğrafya itibarıyla Tatarcanın yanında Başkurt Türkçesi araştırmalarında da öne çıkan merkezlerden biridir. Bu konudaki "İzuçeniya başkirkosko yazıka v kazanskoy universitete" [=Kazan Ü'de Başkurtça araştırmaları] adlı makalesinde T. M. Garipov 1812'de üniversitenin basımevinden çıkan "Kuz-Kurpyaç" hikâyesinin ilk Başkurtça yayın olduğunu belirtir. Sonraki tarihli Mirza Kâzım Beyin [Obşaya grammatika turetsko-tatarskogo yazıka, 1839 ve 1846] ile Martinian İvanov'un [Tatarskaya grammatika, 1842] dil bilgisi kitapları, ayrıca İ. N. Berezin'in *Reserches sur les dialects musulmans* [1848] adlı kitabında Tatarca işlenirken yer yer Başkurtçaya da değinilmektedir. Belli başlı ilk Başkurtça yayınlarsa Kazan'daki misyonerlik faaliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. 1902'de V. V. Katarinskiy'ce Başkurtça yayımlanır.

Bunun haricinde Başkurtça ilk okuma kitapları ve Rusça-Başkurtça, Başkurtça-Rusça küçük sözlükler de hazırlanır. 1898 ve 1899'da Katanov'un Ufa'daki lehçe üzerine saha araştırmalarının malzemeleri üniversitenin *Uçyonıye zapiski* dergisinde çıkar (Garipov, 1964, s. 22-23). Garipov'a göre Başkurt Türkçesi araştırmalarının asıl başlangıcı Ekim Devrimi'nden sonra V. A. Bogoroditskiy'in çalışmalarıyla gerçekleşir. Bogoroditskiy'in Başkurt ve Tatar lehçelerini öbür Türk lehçeleriyle ses bilgisi yönüyle karşılaştırdığı 1927 tarihli şu çalışması bir mihenk taşıdır: *Zakonyi singarmonizma v tyurkskih yazıkah* [=Türk dillerinde kalınlık-incelik uyumu]. Garipov, deney sonuçlarıyla zenginleştirilmiş bu çalışmadan sonra Başkurt dil bilimcilerin bu alandaki Tatar meslektaşlarından geride kaldığını ekler. Başkurt Türkçesi üzerine çalışmalarıyla öne çıkan bir başka Tatar dil bilimci V. N. Hangildin'dir. Bu isim, 1920'lerden itibaren Başkurtçanın biçim bilgisi ve kelime teşkili üzerine bir dizi makale kaleme alır (Garipov, 1964, s. 23).

Kazan Üniversitesi Tatar ve Başkurtçanın yanında Altay Türkçesi üzerine çalışmalarıyla da öne çıkmaktadır.

4.2.9.3. Ortodoks Misyoner Cemiyeti Tercüme Komisyonu (1869)

Kazan Kilisesine bağlı Aziz Guriy Kardeşliği (Bratstvo svyatitelya Guriya) adlı misyoner teşkilatı bünyesinde 1868'de geçici tercüme komisyonları kurulmaya başlanır. 1869'a gelindiğinde ise N. İ. İlminskiy başkanlığında (1892'de M. A. Maşanov) daimî bir tercüme Komisyonu kurulur (Perevodçeskaya komissiya Pravoslavnogo missionerskogo obşestva). Komisyon, esas gayesi gereğince Volga havzasındaki halkların dilinde dinî neşriyat yapar. Ancak ders kitabı veya genel kültür gibi farklı türlerde kitaplar da neşredilir. Bu çerçevede çoğu Çuvaşça olmak üzere 23 farklı dilde telif ya da tercüme kitap basılır. Komisyonun faaliyetleri Kazan Yerli Halk İçin Öğretmen Kursu ve Volga havzasındaki yerli halklara yönelik açılan okullarla yakından ilişkilidir. Kitap tercüme bu okullara yöneliktir ya da buralarda yetişenler tarafından yapılmaktadır. Komisyon 1917'de kapatılır.

Komisyonun üyeleri arasında N.I. Zolotnitskiy, İ. Ya. Yakovlev, N.V. Nikol'skiy; tercümanları arasında da N. İ. Aşmarin ve M.P. Petrov gibi isimler yer alır.

4.2.9.4. Mahallî Halk İçin Kazan Öğretmen Kursu (1872)

Kurs (Kazanskaya uçitelskaya inorodçeskaya seminariya), Volga ve Ural havzasındaki yerli halktan çocuklara (Kreşen Tatarları, Çuvaş, Mordov, Mari, Udmurt) ders verecek ilköğretim öğretmenleri yetiştirmek amacıyla 1872’de Kazan’da açılır. Bu kursun teşekkülü de aynı yıl açılan Omsk, Ufa-Orenburg ve İrkutsk kursları gibi (Sayfulmalikova ve Sadıkova, 2018, s. 204), yerli halkların maarif meselesine dair 1870 tarihli kanuna dayanır. Rusya söz konusu kanunla Hristiyan olmayan halkların Hristiyanlaştırılması ve yine bu halklarla Rusların kaynaştırılması düşüncesini uygulamaya başlar. Kursun ilk müdürü N. İ. İlminskiy, bu kanun çerçevesinde açılacak kurslarda/okullarda izlenecek tedrisat modelini geliştiren isim olarak öne çıkar. İlminskiy burada Tatarca ve pedagoji dersleri verir.

Kursta başlangıçta tedrisat süresi 3 yıldır. 1877’de öğrencilerin Rusça bilgisinin geliştirilmesi için bir yıl süreli hazırlık sınıfı uygulamasına başlanır.

İlminskiy’den sonraki müdürler N. A. Bobrovnikov ve A. A. Voskresenskiy’dir. Bu arada yeri gelmişken Bobrovnikov’un hocası İlminskiy gibi Rus idaresi altındaki Türklerin maarif meselesi üzerine mesai harcadığını belirtmekte yarar var. Bobrovnikov’un *Russko-tuzemniye uçilişa, mekteby i medrese Sredney Azii (Puteviye zametki)* [=Orta Asya’da Rus-yerli okul, mektep ve medreseleri, SPb. 1913] kitabı Türk halklarının tarihinden bir kesit sunduğu gibi dolaylı olarak Türk diliyle ilgili kaynaklardan biri olarak da sayılabilir. Çünkü eserde Türkistan’daki Türklerin Rusça öğrenme süreçlerine dair bilgi verirken Türkçeye ilgili çeşitli malumat da aktarılır. Mesela Rusçadaki seslerin Türkler tarafından telaffuzunun zor olduğu anlatılırken Rusça “perevoz”un Türklerde “parauaz”a, “pomelo”nun pumala”ya, “kupets”in kyupis’e dönüştüğünü aktarır. Rusçadaki bazı seslerin Türkçede hiç olmadığını bu yüzden Türklerin bu sesleri kendi dillerindeki en yakın seslere dönüştürdüğünü ve neticede Rusça “şkola”nın “şkul”a, “pop”un “pup”a, “mor”un “mur”a, “vedro”nun “bidra”ya, ved’in “bit”e, ves’in “biç”e, “zavod”un “zabut”a, “sitets”in “sitsı”ya evrildiğini yazar (Bobrovnikov, 1913, s. 33). Bobrovnikov’un maarif konusuna İlminskiy’in de yaptığı gibi dilcilik penceresinden yaklaşmasının bir geleneği yansıtıp yansıtmadığını araştırmak ilgi çekici sonuçlar verebilir.

4.2.9.5. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti (1878)

Kazan Üniversitesi bünyesinde, Volga havzası üzerine çalışmaları geliştirmek gayesiyle 1878'te kurulur. Konumuz açısından Cemiyetin önemi, Katanov'un faaliyetleriyle alakalı olmasından ileri gelir. Bu isim 1884'te üye seçildiği Cemiyetin 1894'te sekreterliğini, 1898'de ise başkanlığını yapmaya başlar [Professor N. F. Katanov..., 1925 tarihli ayrı basım, 2. s.] (Blagova, 2012, s. 263-264).

Cemiyetin neşriyatı arasında, faaliyet gösterilen coğrafyayla ilgili çalışmaların çıktığını görürüz. V. K. Magnitskiy'in *Materialy k obyasnenuyu staroy çuvaşskoy veriy* [=Eski Çuvaş inancının anlaşılması içine malzemeler, Kazan 1881] kitabı Samoyloviç'in atıf yaptığı eserlerden biridir.

Cemiyetin 1878-1929'da *İzvestiya Obşestva arheologii, istorii i etnografii* adlı bir dergisi çıkar. Dergide Katanov'un yanı sıra Ye. A. Malov, G. S. Sablukov gibi isimlerini gördüğümüzü not edelim. Samoyloviç Malov'un burada çıkan Mişerlerle ilgili malzemelerine atıf yapar. Sablukov'un *Şecere-i Türk* tercümesi de yine derginin sayfaların yer bulur [1905].

4.2.9.6. Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyeti (1923)

Cemiyet, Nauçnoye obşestvo tatarovedeniya adıyla 1923-1929'da Kazan'da faaliyet gösterir. Cemiyetin kuruluşu, Kazan Doğu Akademisi rektörü N. N. Firsov idaresinde, 1922'de Doğu Bilimi Cemiyeti kurulmasına dayanır. Ancak çok geçmeden Doğu Pedagoji Enstitüsü bünyesine dâhil edilmesiyle Cemiyetin varlığı son bulur. Bu Cemiyetin kurucuları 1923'te, N. N. Firsov öncülüğünde, Tatar Maarif Komiserliği ve Rusya Geneli Akademik Doğu Bilimciler Birliğinin iştirakiyle Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyetini kurarlar. Cemiyetin şeref üyeleri arasında W. W. Barthold, A. F. Ballod, I. N. Borozdin, M. N. Pokrovskiy, A. N. Samoyloviç de yer alır (Kirillova, 2016, s. 122-124).

Cemiyet, 1925-1930'da *Vestnik Nauçnogo obşestva tatarovedeniya* dergisini çıkarır. Toplamda 10 sayı çıkan dergide Kirillova'ya göre çoklukla tarih ve arkeoloji konularındaki yazılara yer verilir. Dergide Samoyloviç 4 yazısı çıkar. Bunların ilki 1925'teki Kazan seyahatindeki intibalar, ikincisi Kırım Tatar yazı dili, üçüncüsü Alimcan İbrahimov ve sonuncusu da Çince "pay-dzı" kelimesi üzerinedir.

Cemiyetin kayda değer faaliyetleri arasında akademik tebliğlerin sunulduğu toplantıları anmak gerekir. Bu toplantılarda 28 kişi tarafından toplam 65 tebliğ sunulur. Tebliğ sunanlar arasında Samoyloviç de yer alır: “Zadaçi izuçeniya kraya v Tatarskoy respublike” [= Tatar cumhuriyetinde bölge araştırmalarının öncelikli konuları]. Tebliğ sunanlar arasında A. Bogoroditskiy, C. Validi, N. Aşmarin, G. Sagdi, M. Hudyakov, N. Vorobyov, A. Rahim, G. Gubaydullin ve G. İbragimov gibi isimler de vardır (Kirillova, 2016, s. 124).

Kirillova’ya göre, 1929’da kapatılan cemiyetin faaliyetleri, Tatar Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu yıllarda Tatarların millî tarih ve kültürü üzerine araştırmaların gelişmesine önemli katkı sağlar. Ancak Kirillova makalesinde Cemiyetin kapatılma gerekçeleri üzerinde fazla durmaz. Son olarak Rusya içi ve dışındaki 120 kuruluşla düzenli bağlar kurması Cemiyetin etki alanının genişliğine göstermesi bakımından zikretmek yerinde olacaktır.

4.2.10. Başka Şehirlerdeki Kuruluşlar

4.2.10.1. Eğitim Daireleri (1803)

Rusya İmparatorluğu Eğitim Daireleri (Uçebniye okruga Rossiyskoy imperii) 1803–1917 yıllarında ülkedeki eğitim-öğretim işlerinin yürütülmesinden sorumlu idari birimlerdir. Bunların konumuz açısından önemine gelecek olursak eğitim dairelerinin neşriyat organları olmuş ve bunlarda Türklük bilimi araştırmaları için kayda değer malzemeler çıkmıştır. Bu çerçevede önemli bir örnek Kafkas Eğitim Dairesinin 1881–1915 döneminde çıkardığı *Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon kavkaza* [=Kafkas kabile ve mahallerinin tasviri için malzeme külliyatı] adlı dergidir. Derginin önemine karşın Türkiye’de yeterince bilinmediğini söyleyebiliriz. Bu problemten hareketle hazırlanan bir yüksek lisans tezi mevcuttur (Karaca, 2015).

Dergide bölgedeki Türk boylarının dili ve halk bilgisi üzerine çok sayıda malzeme, ayrıca tetkik neşredilir. Derginin 1908 tarihli 38. sayısında A. A. Volodin’in Kafkas Berisindeki Türkmenler üzerine hacimli yazıları/malzemeleri çıkar. Burada bir miktar da halk bilgisi kaydı yer alır. Samoyloviç bunlar üzerine bir değerlendirme yazar

[1909]. Başka yerlerde, buradaki malzemeye atıf yapar (Samoyloviç, 1913a, s. 0153; 1914, s. 477).

Derginin 1912 tarihli 42. sayısında bu kez N. A. Karulov'un Balkar dil bilgisi çıkar. Bilim adamı bunun üzerine bir değerlendirme yazar [N. A. Karaulov..., 1913]. Burada ve başka bir yazıda, yine aynı ismin, N. A. Karaulov'un derginin 38. sayısında yer alan Balkarlara dair yazısına atıf yapar (Samoyloviç, 1912a, s. 124).

Derginin 1893 tarihli 17. sayısındaki Afanasyev ve Mohir'in Kumuk metinleri de atıf yapılanlar arasındadır (Samoyloviç, 1913a, s. 0153).

4.2.10.2. Vilayet İdareleri (1864)

Rus idari yapılanmasının bir parçası olan vilayet idareleri (gubernskoye zemstvo) 1864–1919 döneminde hizmet görmüşlerdir. Bu idarelerin konumuz açısından önemi ise Türklerin yaşadıkları bölgelerde Türklük bilimi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken çalışmalar yapmış olmalarıdır. Kırım özelinde bunların Samoyloviç'le de ilgisi vardır. Bilim adamı, 1912-1913'te Tavriya Vilayet İdaresince (Tavriçeskoye gubernskoye zemstvo) düzenlenen Kırım Tatarcası kurslarında, Tatar öğrenenler için ders verir. Bilim adamının Kırım Tatar dil bilgisi kitabının esası da bu kurslardaki derslere dayanır [1916]. Kitap, adı anılan İdarenin Halk Maarifi Bölümünce neşredilir.

“Zemstvo” adı verilen bu idareler, bölgelerdeki maarif işlerini düzenleyen ve maddi yönden de destekleyen kuruluşlardır. Üstlendikleri bu vazife gereğince, bunlar Rusya'da Türk lehçelerinin öğretilmesinde rol almıştır. Bu rolün arka planında ise Rus maarif sisteminin tesis edilmesi gayesinin etkisinden söz etmek mümkündür.

Rusya'nın farklı bölgelerinde olduğu gibi, Kırım'daki etnik ve dinî durum, eğitim meselelerinde bu iki hususun belirleyici olmasına zemin hazırlar. Kırım Tatarlarının mektep ve medreseleri ile Rus maarif sistemi arasındaki çatışmanın çözüme kavuşturulması, bir başka deyişle bunlardan ikincisinin Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırmaya hizmet ettiği algısının kırılması için mahallî halktan öğretmenler yetiştirilmesi ve yine bu halkın dilinin öğretilmesi gibi yollara başvurulmasını gerektirir. Öğretmen kurslarının ve öğretmenler için dil kurslarının açılması bu bağlamda anlam taşır. Bu kurslar için Türkçe dersi kitaplarının hazırlandığını da not edelim.

4.2.10.3. Ortodoks Filistin Cemiyeti (1882)

İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti 1882’de Kudüs’te kurulur. Cemiyetin kuruluşunu hazırlayan şartlarsa Pınar Üre’ye göre 1850’lere dayanmaktadır. Kırım savaşından mağlup ayrılan Rusya Doğu Akdeniz’deki nüfuzunu artırmak istemektedir. Bu çerçevede Boris Pavloviç Mansurov 1857’de Kudüse gönderilir. Amacı bölge hakkında araştırma yaparak kurulacak olan heyet için bilgi sağlamaktır. Mansurov bölgedeki Ortodoks halkın Katolik baskısı altında olduğunu ve hacıların da korumaya ihtiyacı olduğunu rapor eder. Bu bağlamda Hariciye Bakanlığı Asya Bölümü’nün bünyesinde bir Filistin Heyeti kurulur. Heyet, hamisi Grandük Konstantin Nikolayeviç’in Polonya’ya vali atanmasıyla 1862’de akim kalır. Bununla beraber Heyetin sayesinde daha sonra kurulacak olan Filistin Cemiyetinin temelleri atılmış olur. Cemiyetin kuruluşu Vasiliy Nikolayeviç Hitrovo ismiyle ilişkilidir (Üre, 2019, s. 81-83).

Yine Üre’nin verdiği bilgiye göre, Hitrovo 1871’de Kudüs’te hacı olarak bulunurken bölgeyi gözlemleme imkânı bulur. Dönüşünde hazırladığı raporda Ortodoksların Katolik ve Prtotestan misyonerlerin tehdidi altında olduğuna ve desteğe ihtiyaç duyduklarına dair bir rapor kaleme alır. Cemiyet 21 Mayıs 1882’de açılır. Cemiyetin başlıca amacı Bizans ve Ortodoks coğrafyasında tarih, arkeoloji ve din alanında araştırmalar yapmaktır. Cemiyetin ilk üyeleri arasındna bu amaca uygun olarak çok sayıda din adamıyla Bizans araştırmaları yapan uzmanlar yer alır (V. G. Vasilyevskiy, A. A. Olesnitskiy gibi). Rusya’nın İstanbul’daki elçisi Aleksandr İvanoviç Nelidov da üyelerden biridir (Üre, 2019, s. 83-84).

Rus Filistin Cemiyetiyle aynı dönemde kurulan ve aynı coğrafyayla ilgilenen bir başka kuruluş daha vardır. 1877’de kurulan bu kuruluş Deutscher Verein zur Erforschung Palästinas adını taşır. Biz burada, Rus ve Alman Filistin Cemiyetlerinin faaliyetlerini mukayeseli bir surette tetkik etmenin ilgi çekici sonuçlar verebileceğini söylemekle yetinmek durumundayız.

Cemiyetin ilk çalışmaları arkeoloji alanındadır. Kudüs Heyeti tarafından 1858’de konsolosluk inşası için alınan arazide tarihî bir kilise kalıntılarına rastlanması üzerine inşaattan vazgeçilir. Cemiyet ilk iş olarak burada kazı çalışmalarına başlar. 1880’lerin sonunda kazılar sona ererken 1896’da buraya Aleksandr Nevskiy Kilisesi

inşa edilir. Pınar Üre'nin aktardığına göre Cemiyetin Hristiyanlıkla ilgili arkeoloji çalışmalarına girişmesi ve kilise inşa etmesi Rusya'nın Ortodoks Hristiyanlığın hamisi ve Bizans'ın mirasçısı vasfına talip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu faaliyetleriyle Rusya bölgesine ilgi duyan Avrupa'daki cemiyetlerle rekabete de girmektedir (Üre, 2019, s. 85).

Buraya kadar anlatılanlardan sonra Cemiyetin İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsüyle yakından ilgili bir amaca hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim Cemiyet, 1894'te İstanbul'daki Enstitünün kurulmasıyla arkeoloji alanındaki çalışmalarına son verir. Enstitünün Filistin ve Suriye'deki kazı çalışmalarına destek sağlar. Ayrıca Filistin'de araştırma yapacak Rus bilginler için bir çatı vazifesi görmek ve onların çalışmalarını neşretmek gibi işler üstlenir.

Cemiyetin Türk araştırmacılar için ne ifade etmektedir? Her şeyden önce Cemiyetin faaliyet gösterdiği alan Osmanlı sınırları içindedir. Ayrıca İstanbul başta olmak üzere Bizans coğrafyası da yine bu sınırlar içindedir. Böylelikle Cemiyetin faaliyet sahası ve çalışmaları ister istemez Türk araştırmacılar açısından da önem kazanmaktadır.

Cemiyetin iki yayını vardır: *Soobşçeniya İmperatorskogo pravoslavnogo palestinskogo obşçestva* ve *Palestinskiy sbornik*.

4.2.10.4. Konstantinopolis Arkeoloji Enstitüsü (1895)

Enstitü 26 Şubat 1895'te İstanbul'da açılır. Rusya'nın yurt dışındaki ilk araştırma-inceleme kuruluşudur. Rusya'daki Bizans araştırmalarının gelişmesine bağlı olarak Bizans araştırmaları uzmanı Fyodor Uspenskiy idaresinde kurulur. Enstitü, Osmanlı devletinden alınan izinle ülke genelinde belli şartlar dâhilinde (1884 nizamnamesi) saha araştırması yapma izni elde eder. Kazılardaki bulguların yarısı da Enstitüye ait olacaktır (Üre, 2015, s. 19-20). Enstitünün faaliyetleri I. Dünya Savaşının başlamasıyla 1914'te son bulur. Bu tarihten sonraki tek çalışma, 1916-17'de Rus işgali altında bulunduğu esnada Trabzon ve çevresindeki arkeoloji çalışmalarıdır. Enstitü 1920'de resmen kapatılır (s. 21).

Avrupalı güçlerin kendilerini kadim medeniyetlerin mirasçısı olarak görmeleri neticesinde gelişen tarih algısı anılan medeniyetlerin kalıntıları üzerinde araştırmaları

teşvik eder. Roma, Atina ve Kahire gibi şehirlerde arkeoloji enstitüleri kurulur (Üre, 2015, s. 16). Bu yarışa katılmak isteyen Rusya’da da Üre’nin verdiği bilgiye göre Atina ve Kudüs’te arkeoloji enstitüleri kurma tasarıları gündeme gelir ancak bu tasarılar gerçekleşmez. Anılan şehirlerin yerine İstanbul’da bir arkeoloji enstitüsü açılır (s. 21). Bu hadiseyi belki de Rusya’nın bir öncelik sıralamasına gittiği şeklinde düşünebiliriz. Zira Rus siyasi hayatında, İmparatorluğun Bizans’ın mirasçısı olduğuna yönelik bir algının varlığı bilinmektedir. Rusya’nın Bizans’a ilgisinin geri planında Balkanlara veya Slav ve Ortodoks halklara yönelik siyasi çıkarlarının varlığından söz edilmektedir. Bu sebeple 1800’lerin sonuna doğru Rusya’da Bizans araştırmalarının hız kazanmasında siyasi atmosferin etkisi vardır. Üre bu konudaki görüşünü İstanbul’da bir arkeoloji enstitüsü kurulma fikrinin İstanbul’daki Rus Elçiliği çalışanı Pavel Mansurov’dan çıkmasıyla desteklemektedir. Kısacası, Avrupalı devletlerin rekabet sahasına dönüşen Balkanlardaki bağımsızlığına yeni yeni kavuşan ülkelere nüfuz edebilmek için kültür araçlarından istifade edilmek istenmektedir (Üre, 2015, s. 17). Üre, Enstitünün siyasi emellerinin en bariz işareti olarak 1911’de, Enstitü bünyesinde kurulan Slav Çalışmaları Merkezini gösterir. Merkezin temel hedefi Balkanlardaki Slavları Rusya himayesinde siyasi olarak bir araya getirmektir. Zira aynı dönemde Rusya Sırbistan ve Bulgaristan arasında siyasi ve askeri bir ittifak oluşturmaya çabalamaktaydı (s. 20).

Konstantinopolis Arkeoloji Enstitüsü dergisi (*İzvestiya Russkogo arheologičeskogo instituta v Konstantinopole*) 1896-1912 döneminde 16 cilt neşredilir. Derginin muhtevasını Bizans ve mirası oluşturmaktadır. Ancak bu mirasın Osmanlı coğrafyasında yer alması sebebiyle derginin ister istemez dolaylı olarak Türk bilim camiası için de önem taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim, bu dergiden birkaç sene önce, 1894’te BA tarafından *Vizantiyskiy vremennik* adıyla yine Bizans araştırmalarını konu edinen başka bir dergi de neşredilmeye başlanır. Ve bu derginin daha ilk cildinde P. M. Melioranskiy’in “XII-XIII. asır Bizans tarihi kaynağı olarak Selçuknâme” şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz yazısının çıkması kayda değerdir [Vizantiyskiy vremennik, 1. C, 613-640. s.].

Son söz olarak Enstitünün faaliyetlerinin Kudüs’teki Rus Ortodoks Cemiyetince (kuruluşu 1882) desteklendiğini (Üre, 2015, s. 18) ve bu iki kuruluşun aynı dönemde, Osmanlı coğrafyasında kurulmasının ilgi çekici olduğunu belirtebiliriz.

4.2.10.5. Vilayet İstatistik Komiteleri

Rus idari yapısının bir parçası olan vilayet istatistik komiteleri, asıl gayeleri Dahiliye için istatistik toplamak olsa da neşriyat organları vesilesiyle Doğu bilimi araştırmaları için malzeme neşretmişlerdir. Bu bağlamda örnek verilebilecek komitelerden birisi Fergana Bölgesi İstatistik Komitesidir. Komite 1902-1904'te 3 ciltlik *Yejegodnik Ferganskoy oblasti* adlı bir yıllık çıkarır ve bunun 3. cildinde S. İ. Polyakov'un Babürnâme tercümesi yer alır. Söz konusu tercüme üzerine Samoyloviç'in değerlendirme yazısı yazması, istatistik komiteleri ve neşriyatının Rus Doğu biliminde bir yer işgal ettiğini göstermekte olduğu için bu konuyu biraz açmak gerekecektir.

İstatistik komitelerinin Doğu bilimi çerçevesindeki akademik çalışmaları hakkında bilgi için Barthold'un *İstoriya kulturnoy jizni Turkestana* [=Türkistan'daki kültür hayatının tarihi, 1927] adlı kitabına başvurulabilir. Burada Barthold, General Vali Kaufmann'ın uyguladığı siyaset çerçevesinde, Rus idaresi, Müslüman okullarına karışmaya ve “İslam'a dair malzemeler” neşretmeye başladığını aktarır. Buna benzer farklı çalışmaların da neşredildiğini belirten Barthold'a göre, bunlar “sığ, derleme veya tercüme”den ibaret olup bir neticeye ulaşmamıştır. Çünkü Taşkent'te neşriyatın işinin teşekkülü tamamlanmamıştır. Ancak Barthold'un buradaki neşriyat çalışmalarının başlangıcı ve gelişmesine dair kıymetli bilgiler paylaşmış olması konumuz açısından bilgilendirici olmaktadır.

Barthold'un verdiği bilgiye göre 1866'da Türkistan Bölgesi Karargâhı bünyesinde İstatistik Komitesi kurulur. Sonraki tarihlerde Komitenin teşekkülünde bir dizi değişiklik gerçekleşir ve nihai olarak 1887'de bölge idaresindeki İstatistik Komitesiyle bütünleşir. Bu kısa kuruluş bilgisinden sonra asıl konuya dönecek olursak Barthold'un “istatistik komitelerinin neşriyatı akademik makaleler için en uygun yerdir” tespiti kayda değerdir (Barthold, 1927, s. 207). Onun verdiği bilgilere göre Komitelerin ilk üyeleri başkentte basılmak üzere malzeme toplamaktaydı ve 1870'lerle birlikte Türkistan Komitesi *Materialy dlya statistiki Turkestanskogo kraya* adıyla bir neşriyat hazırlanmakta ancak bu Petersburg'da basılmaktaydı. Bir başka komite, Sır Derya İstatistik Komitesinin ilk neşriyatı 1887'de çıkar — Ye. T. Smirnov'un ‘Sır Derya Bölgesi tavsifi’. Aynı Komitenin Taşkent'te ilk neşriyatı ise 1888'de çıkar. 1891'e gelindiğinde ise Komitenin *Sbornik materialov dlya statistiki Sır-darinskoy oblasti* adlı bir dergisi çıkmaya başlar. Derginin muhtevasının Türklük bilimine kaynak teşkil

edebilecek mahiyette olduğunu söylemek mümkündür. Mesela, bu 1891 tarihli ilk sayıda Nikolay Vasilyev'in 'Taşkent Tatarları ve evlilik, boşanma, doğum ve ölümleri' şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz bir makalesi çıkar [Taşkent 1891, 83-112]. Daha sonraki tarihlerde yine Türkçeleştirecek olursak 'Semerkant bölgesi rehberi' veya 'Semireçye bölgesi hatıra kitabı' adlı eserler neşredilir [1893, 1897]. Barthold bu minvalde 1902'de *Yejegodnik Ferganskoy oblasti* adlı eserin çıktığını da hatırlatır (Barthold, 1927, s. 208). Bu gibi eserlerin bölgenin daha iyi tanınması sağlanarak idare, hukuk, maarif veya ekonomi yönüyle belirli bir düzene kavuşturulması veya mahallî halkta istenen değişikliklerin meydana getirilmesi amacı taşıdığı Barthold'un aktardıklarından anlaşılmaktadır ['idarenin Avrupalılaştırılması ve yerliler', 200-215. s.].

Barthold'un verdiği bilgiler ışığında konuya toparlayacak olursak Türkistan'daki idari kuruluşlar ve bunlardan biri olan istatistik komiteleri kendi kadrolarıyla bölgeyle ilgili malzeme toplamışlar, bunlar önceleri Petersburg'da, sonraları ise komitelerin buldukları yerlerde neşredilmiştir. Bu arada da Taşkent neşriyat işinde gerek devlet gerekse de özel dergilerle öne çıkan merkezlerden birisi olmuştur. Bununla beraber Barthold, çıkan dergilerin bir dizi kıymetli malzeme ihtiva etmesine rağmen mahallî cemiyete veya halka hiçbir surette tesir etmediğini vurgular (Barthold, 1927, s. 208).

Barthold'un dile getirdiği 'Semerkant bölgesi rehberi' üzerinde biraz durabiliriz (Spravoçnaya knijka Samarkandskoy oblasti). Zira söz konusu neşriyatın farklı sayılarında bölgeyle ilgili Türklük bilimi açısından kıymetli yazılar vardır ve bunlardan birinde, 1896 tarihli 5. sayıda, *Bābürnāme*'deki Semerkant tasvirini ihtiva eden kısmın V. Vyatkin tarafından yapılmış tercümesi yer alır. Samoyloviç, Vyatkin'i "meşhur Semerkant eskilikleri uzmanı" olarak nitelendirir, onun *Bābürnāme*'deki Semerkant tasvirini tercüme etmekle Semerkant dolayları hakkında daha önce aydınlatılmayan bir dizi hususu aydınlatmış olduğunu belirtir (Samoyloviç, 2005, s. 592-593).

Semerkant Bölge İstatistik Komitesince neşredilen 'Semerkant bölgesi rehberi'nin farklı sayılarında Vyatkin'in Semerkant'la ilgili çalışmalarını görmek mümkündür: Türkçesiyle 'Semerkant efsaneleri' [V. s, 1897], 'Semerkant bölgesi vakıfları' [X. s, 1912] gibi. Bu telif ettiği yazıların dışında Vyatkin'in söz konusu rehberde çevirisi de çıkar. Semerkantlı Abu Tahir Hoca'ya ait bu uzun yazının adı Türkçesiyle 'Samariya, Semerkant'ın eskilik ve mukaddeslerinin tasviri'dir [VI. S, basılışı 1899].

4.2.10.6. Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyeti 1923

Cemiyet (Nauçnoye obşestvo tatarovedeniya) 1923-1929'da Kazan'da faaliyet gösterir. Cemiyetin kuruluğu, Kazan Doğu Akademisi rektörü N. N. Firsov idaresinde, 1922'de Doğu Bilimi Cemiyeti kurulmasına dayanır. Ancak çok geçmeden Doğu Pedagoji Enstitüsü bünyesine dâhil edilmesiyle Cemiyetin varlığı son bulur. Bu Cemiyetin kurucuları N. N. Firsov öncülüğünde, Tatar Maarif Komiserliği ve Rusya Geneli Akademik Doğu Bilimciler Birliğinin iştirakiyle 1923'te Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyetini kurarlar. Cemiyetin şeref üyeleri arasında V. V. Barthold, A. F. Ballod, I. N. Borozdin, M. N. Pokrovskiy, A. N. Samoyloviç de yer alır (Kirillova, 2016, s. 122-124).

Cemiyet, 1925-1930'da *Vestnik Nauçnogo obşestva tatarovedeniya* dergisini çıkarır. Toplamda 10 sayı çıkan dergide Kirillova'ya göre çoklukla tarih ve arkeoloji konularındaki yazılara yer verilir. Dergide Samoyloviç'in de yazıları çıkar.

Cemiyetin kayda değer faaliyetleri arasında akademik tebliğlerin sunulduğu toplantıları anmak gerekir. Bu toplantılarda 28 kişi tarafından toplam 65 tebliğ sunulur. Tebliğ sunanlar arasında Samoyloviç de yer alır: "Zadachi izuçeniya kraya v Tatarskoy respublike" [= Tatar cumhuriyetinde bölge araştırmalarının öncelikli konuları]. Tebliğ sunanlar arasında A. Bogoroditskiy, C. Validi, N. Aşmarin, G. Sagdi, M. Hudyakov, N. Vorobyov, A. Rahim, G. Gubaydullin ve G. İbragimov gibi isimler de vardır (Kirillova, 2016, s. 124).

Kirillova'ya göre, 1929'da kapatılan cemiyetin faaliyetleri, Tatar Cumhuriyetinin ilk kurulduğu yıllarda Tatarların millî tarih ve kültürü üzerine araştırmaların gelişmesine önemli katkı sağlar. Ancak Kirillova makalesinde Cemiyetin kapatılma gerekçeleri üzerinde fazla durmaz. Son olarak Rusya içi ve dışındaki 120 kuruluşla düzenli bağlar kurması Cemiyetin etki alanının genişliğine göstermesi bakımından zikretmek yerinde olacaktır.

4.2.10.7. Tavriya Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Cemiyeti 1923

1884'te kurulmaya başlanan Arşiv Komisyonları (Gubernskiye uçyoniyе arhivniye komissii), zamanla, kuruldukları bölgenin tarihi ve kültürüne ilgi duyan

uzmanları bir araya getiren merkezlere dönüşür. “Sbornik”, “trudiy” ve “izvestiya” adlı dergilerle (veya dizi kitaplarla) buldukları bölgeyle ilgili neşriyat yaparlar. Komisyonların faaliyetleri 1920’lerin başında son bulur.

Rus İmparatorluğundaki arşiv komisyonlarından biri olan Akademik Tavriya Arşiv Komisyonu (Tavriçeskaya uçyonaya arhivnaya kommissiya, TUAK) 1887’de Simferopol’de kurulur. Cemiyet Ekim Devrimi’nden sonra, 25 Mart 1923’te Tavriya Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Cemiyeti (Tavriçeskoye obşestvo istorii, arheologii i etnografii, TOİAE) adıyla yeniden şekillendirilir (Nepomnyaşiy, 2011, s. 170).

Cemiyetin yeniden şekillendirilmesiyle önceki Komisyon tarafından çıkarılmakta olan *İzvestiya Tavriçeskoy uçyonoy arhivnoy kommissii* dergisinin adında değişikliğe gidilir. Söz konusu dergi *İzvestiya Tavriçeskogo obşestva istorii, arheologii i etnografii* adıyla 1927, 28, 29 ve 30’da 4 sayı çıkar. Derginin muhtevasını Kırım’la ilgili konular oluşturur.

Samoyloviç, 1912’de Akademik Tavriya Arşiv Komisyonuna üye seçilir (Blagova, 2008, s. 388). Bu tarihten başlayarak Komisyonun çalışmalarına katılır. Seyahat raporlarında bu bağlamda bilgiler paylaşır. Mayısın 19’unda Komisyonun başkanı A. İ. Markeviç’le tanışır, aynı gün tertiplenen Komisyonun toplantısında A. Bodaninskiy’in Kırım atasözü derlemesi üzerine bir tebliğ okur. Adı anılan kişiye çeviri yazı konusunda bilgi verir, bazı yönlendirmelerde bulunur (Samoyloviç, 2000, s. 73). Komisyonun *İzvestiya Tavriçeskoy uçyonoy arhivnoy kommissii* adlı dergisinde yazılar yayımlar. Samoyloviç’in çalışma sahalarından biri Kırım’dır ve bu sebeple Komisyonun çalışma sahasıyla kendi çalışma sahasının kesiştiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, “Ob izmeneniyah v 12-letnem jivotnom tsikle u nekotorih turetskih plemyon” ve “Pesn o krımskih sobitnyah” çalışmalarından kendisinin Kırım’a yaptığı seyahatlerde Komisyon’a uğradığını, burada gördüğü yazmalardan söz etmesi hasebiyle anlamaktayız.

4.2.10.8. Azerbaycan’ı Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti (1923)

Samoyloviç’in başkanlığında 2 Kasım 1923’te kurulur (Aşnin, 1978b, 25). Cemiyet 1925-29 döneminde *İzvestiya* adlı bir dergi neşreder. 1929’da derginin 8. numarası 8 (?) sayı hâlinde müstakil eserlere ayrılmış olarak çıkar. Samoyloviç’in

İzvestiya'da üç yazısı çıkar. Önce dergide yer bulan Kafkas ve Türk dünyasını işlediği bir yazısı daha sonra ayrı basım olarak da Cemiyetin neşriyatından çıkar. Derginin ilk dört sayısının son sayfalarında Cemiyetin neşriyatının listesi yer alır.

4.3. Samoyloviç'in Meslek Hayatına Bir Bakış

A. N. Samoyloviç'in biyografisi ilk kez F. D. Aşnin tarafından ortaya konur [1963, 1978]. Sonraki önemli çalışmayı yapan isim Blagova'dır [2005, 2008]. Bu ismin hazırladığı biyografinin ayırt edici yönü mektuplar başta olmak üzere farklı kaynaklarla zenginleştirilmiş olmasıdır.

Blagova, biyografinin çerçevesini Samoyloviç'in bir defterindeki notundan hareketle çizer. Samoyloviç, hayatını üç döneme ayırır (Blagova, 2008, s. 355):

1. 1880–1900: Doğumdan ilk Türkiye seyahatine kadar.

2. 1900–1917: İlk Türkiye seyahatinden Ekim Devrimi'ne kadar. 1. Üniversite (öğrenci ve serbest/yardımcı doçentlik), 2. 1900, 1902, 1906, 1908, 1911, 1912, 1913, 1916, 1917 yıllarındaki seyahatler, 3. Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümü, 4. Rus Coğrafya Cemiyetinin Etnografyası Bölümü ve *Jivaya starina* dergisi. 5. Doğu akademisi.

3. 1917–1935: Ekim devriminden bugüne. 1. Üniversite, 2. Moskova vazifesi, 3. 1921, 1923, 1925, 1927, 1929, 1933, 1934 yıllarındaki seyahatler. 4. Bilimler Akademisi, 5. Kamu vazifeleri.

Blagova, dönemlere ayırmada seyahatlerin ön planda olduğunu dikkatlere sunar. İlk göze çarpan, Türkiye seyahatinin bir dönüm noktası olmasıdır (Blagova, 2008, s. 355). Bunun yanında, ikinci ve üçüncü dönemde seyahatler yine vurgulanan bir husustur. Blagova'nın hazırladığı biyografinin özeti birkaç değişiklikle aşağıdadır. Bu değişiklikler dönemlere ayırmayla ilgilidir. Kesin sınırlar çizmek zor olsa da her 10 yılın belirgin bir niteliği vardır. 1900-10 dönemi, Samoyloviç'in ilk eserlerini verdiği dönemdir ve bu dönemdeki eserler daha çok malzeme neşri türünde olup tasviri mahiyet taşır. 1910-20'de de malzeme neşri yapılır ancak bu kez büyük metinler ve dil bilgisi kitapları da yayımlanır. 1920-30 döneminde, lehçe tasnifi ve yazı dilini dönemlere

ayırma gibi teorik çalışmalar öne çıkar. 1930 sonrasına ise idari vazifeler damgasını vurur.

Samoyloviç [17/29.XII.1880–13.II.1938], Nijniy Novgorod’da öğretmen bir baba olan Nikolay Yakovleviç Samoyloviç’in ailesinde dünyaya gelir. Annesi, Yevgeniya Aleksandrovna ve babasının onun eğitimi hayatı üzerindeki tesirini ilk büyük yayını olan cenkname neşrindeki ithafta dile getirir [1914]: “İlk öğretmenim annem ve beni Doğuyu araştırmaya sevk eden babama sevgi ve şükranla ithaf ediyorum”. 1888’te başladığı Nijegorod Soylular Enstitüsünü [Nijegorodskiy dvoryanskiy institut] 1899’da gümüş madalyayla tamamlar. “Kadim diller” öğretmeni olan babasının yönlendirmesiyle Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinin Arap-Fars-Türk-Tatar Bölümüne girer. Blagova’ya göre bu yönlendirmede Rusya tarihindeki gelişmeler etkilidir. 1873’te Buhara Emirliği, Kokand ve Hive Hanlıkları Rusya’ya bağlanır. 1876’da Kokand Emirliği Rusya’nın Fergana bölgesi olur. 1880-1881’de, General M. D. Skoblev’in idaresindeki Ahal-Teke harekâtıyla Türkmen toprakları Rusya’ya ilhak edilir. Nikolay Samoyloviç oluşacak Doğu bilimci talebini görerek oğlunu Türklük bilimine yönlendirir (Blagova, 2008, s. 356–357).

4.3.1. Çıraklık Dönemi (1900–1910)

Samoyloviç, 1899’da başladığı Petersburg Üniversitesindeki eğitimini en başından bilinçle ve ciddiyetle sürdürür. Hocaları arasında dönemin seçkin bilim adamları olan Türklük bilimci-dil bilimci P. M. Melioranskiy, Osmanlı dili ve edebiyatı uzmanı V. D. Smirnov, tarihçi W. W. Barthold, arkeolog N. İ. Veselovskiy, İran dili ve edebiyatı uzmanı K. G. Zaleman, Arap dili ve edebiyatı uzmanları K. G. Zaleman ve A. E. Şmidt vardır. Daha sonra da Radloff’un yanında yetişir (Aşnin, 1978a, s. 8).

Babası, birinci sınıfın sonunda, yani 1900 yazında Samoyloviç’i Türkiye gönderir. Bu, ilmî hayatında mühim yer tutacak olan araştırma seyahatlerinin ilkidir (Blagova, 2008, s. 357).

Üniversite yıllarında Samoyloviç ile önceleri V. D. Smirnov ilgilenir, sonraysa P. M. Melioranskiy onun danışmanı olur. Melioranskiy ihtisas sahasına meraklı öğrencilerle üniversite dışında, kendi evinde de ilgilenmiştir. Aralarındaki ilişkiyi gösteren bazı kayıtlar mevcuttur. Melioranskiy, Samoyloviç’e yazdığı bir mektupta

Radloff'un *Proben*'inin 3. cildini kendisine iade etmesini hatırlatır. Yine, Samoyloviç'in arşivinde yer alan İlminskiy'in *Babürnâme* neşrinde Melioranskiy kaydı bulunuyor. Kitabın 146. sayfasındaysa Samoyloviç'in kitabı okumaya başladığı tarih vardır: 17 Ocak 1900 (Blagova, 2008, s. 358).

Melioranskiy Türk dillerinin araştırılmasının Rusya için pratik/amelî faydalar da sağlayacağı düşüncesiyle öğrencilerini az incelenen Türk boylarına gönderir: V. Pisarev (1900, Trabzon), A. Samoyloviç (1902, Teke), İ. Belyayev (1903, Kara-Kalpak ve Kara-Kırgız), N. Bravin (1903, Kırım Nogayları), N. Martinoviç (1906, Anadolu). Melioranskiy, Samoyloviç'i mezuniyet çalışması için zamanın ihtiyaçları doğrultusunda Türkmen lehçesine yönlendirmiş olsa da öğrencisine vermek istediği asıl istikamet farklıdır – geçmiş kültür ve tarihi anlamak için yazılı abidelerin araştırılması (Blagova, 2008, s. 359).

Melioranskiy, Samoyloviç'i 1902'de Türkmenistan'a gönderir. Çünkü 1900'lere gelindiğinde en az çalışılan Türk dillerinden birisi Türkmen lehçesidir. Bu seyahatinde Samoyloviç, mezuniyet çalışması için gerekli masal, bilmece, atasözü gibi malzemeler derler. Seyahate iyice hazırlanan Samoyloviç'in yanında Teke ağzından numuneler kaydetmek için fonograf da vardır. Hocası Melioranskiy, bir mektubunda, öğrencisine kayıtların bir kısmını yerli Türkmenlerle çeviri yazıya aktarmasını, aksi hâlde Petersburg'da kayıtları kendi başlarına çözmelerinin zor olacağını belirtir. Blagova günlük Türkçenin incelenmesinde ses kayıt cihazı kullanan ilk kişinin Samoyloviç olduğu tespitinde bulunur (Blagova, 2008, s. 361). İ. Kalenderoğlu'nun Samoyloviç'in ilk Türkmenistan ziyaretini 1905 olarak göstermesi yanlıştır (2011, s. 128).

Samoyloviç'in Türkçeye teması Oğuz grubunun iki koluyla başlar: Türkmen Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi. Üniversitede Osmanlı Türkçesi dersi alan Samoyloviç, 1900'deki Türkiye seyahatinde günlük dille de tanışma imkânı yakalar. Günlük Türkmen Türkçesini ise 1902'deki Türkmenistan seyahatinde öğrenmeye başlar. Hocası Melioranskiy 27 Temmuz 1902 tarihli mektubunda öğrencisine öncelikle Türkmence konuşmayı öğrenmesini, sonra malzeme derlemeye başlamasını öğütler. Samoyloviç iki ayda 7 masal, 20 atasözü ve 109 bilmece derler. Bu malzemeler *Opit lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta* [=Türkmen lehçesinin Teke ağzının dil bilimi incelemesi teşebbüsü, 1903] adlı mezuniyet çalışmasının esasını teşkil eder. Blagova altın madalyayla ödüllendirilen bu çalışmanın Türkmen ağızları üzerine ilk incelemelerden

biri olduğunu ve Böhrling-Radloff mektebinin ruhunu yansıttığını belirtir (Blagova, 2008, s. 361–363).

1903'te hocası W. W. Barthold'un *Zapadnyy Turkestan so vremeni zavoyevaniya arabami do mongolskogo vladıçestva* [=Arap fetihlerinden Moğol istilasına kadar Batı Türkistan, SPb. 1900] adlı ders kitabının özetini neşreder.

Üniversiteyi tamamlayan Samoyloviç 1 Haziran 1903 itibarıyla Türk-Tatar Edebiyatı Bölümünde hocalığa hazırlanmaya başlar (Blagova, 2008, s. 363).

İlk bildirisini 29 Nisan 1904'te Abdu's-Sattar'ın [1800'ler] tarihî şiirine dayanarak "Turkmenskaya poema o stolknoveniyah turkmen s persami v 60-h godah XIX stoletiya" [=1860'lardaki Türkmen-Fars mücadeleleri hakkında Türkmen manzumesi] adıyla Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde sunar. Bildiri 1906'da "Kniga rasskazov o bitvah tekintsev (Predvaritelnoye soobşeniye)" [=Tekelerin cennamesi, ön bilgilendirme] adıyla yayımlanır (Aşnin, 1978a, s. 9). Çalışma ileride yüksek lisans tezine dönüşür [1914]. Hocasının ölümü, evlilik ve oğlunun doğumu (1906) gibi hadiseler Samoyloviç'in tezini yazmasını yavaşlatır. Ancak 1914'te yayımlayabildiği tezini, 1915'te savunur (Aşnin, 1978a, s. 11).

1904'te hocası Melioranskiy'in tavsiyesi ve idaresiyle, *Babürnâme*'nin ilk bölümünün (fragment) S. İ. Polyakov'ca yapılan tercümesi [1904] üzerinde çalışır. Tercümeyle dair tenkit 1907'de çıkar. Bu çalışmayla, Samoyloviç'in Orta Çağ Türk metinleri üzerindeki tercüme faaliyetinin ilk eseri verilmiş olur (Blagova, 2008, s. 364).

1906'da hocasının ölümü üzerine vefat yazısı (nekrolog) neşreder. Aynı yazı ilavelerle ZVORAO gibi önemli bir dergide çıkar. E. K. Pekarskiy'in değerlendirmesinde yazıdan takdirle söz edilir (Blagova, 2008, s. 363–364).

1906 yazında Samoyloviç ikinci Türkistan seyahatine başlar: 20 Temmuz 1906 – 21 Ocak 1907. İki ayı gidiş- dönüş yolunda geçen seyahatte, üç ay Amuderya'nın güneyinde, üç hafta da Amuderya'nın kuzeyinde (Taşkent, Semerkant ve Buhara) bulunur. Çeleken yarımadasında Kıyat Han, ona *Revnaku'l-İslam* yazmasını hediye eder. Seyahatin raporu 1908'de yayımlanır. Blagova'ya göre, Samoyloviç'in notlarından ve Barthold'a bir mektubundan seyahatin bir hayli meşakkatli geçtiği anlaşılmaktadır. Ekim başlarında ateşlenir, Semerkant'a giderek karısının akrabalarında kalır. Zamanını Mahtumkulu üzerinde çalışarak geçirir de sözlük ve kaynakların

beraberinde olmaması işini zorlaştırır. Güzergâhını değiştirip Türkmen bozkırlarındaki araştırmalar yerine şartları daha elverişli Taşkent'te, Sartlar üzerine çalışmayı aklından geçirdiğinden bahseder. Anak tasarısından vazgeçmez. 1902'de başladığı Türkmen lehçesini inceleme ve halk edebiyatı malzemesi derleme işini azimle sürdürür. Samoyloviç, 1902 ve 1906'daki 5 aylık araştırma seyahati neticesinde Türkmen Türkçesini kısmen, yani Türkmenlerin yabancılarla konuştukları hâliyle anlayabildiğini itiraf eder. Onların kendi aralarındaki konuşmalarına ise tam anlamıyla vâkıf değildir (Blagova, 2008, s. 365–367).

Samoyloviç Türkmen lehçesi üzerine tespitlerinden bazılarını Barthold'a, Merv'e bağlı Ağır-Baş aulundan 1.IX.1906'da yazdığı bir mektupta söz eder: Türkmen Türkçesi üzerine değerlendirmelerde bulunan A. A. Semenov ve Á. Vámbéry'nin tespitlerinde tutarsızlıklar vardır. Dudin, eşya adlarına ilişkin etnografya derlemelerinde yer yer yanılmıştır. Bu hatalar “bir kez daha etnografya uzmanının araştırdığı halkın dilini bilmesi gerektiğini göstermiştir”. (Blagova, 2008, 367–368). Barthold'a Merv'den yazdığı 8.XII.1906 tarihli bir başka mektubunda derlediği malzemenin kapsamlı bir dökümü bulunur (Blagova, 2008, s. 98-101). Seyahatin raporuna göre ise 1902 ve 1906'da derlediği malzemenin toplam sayısı şöyledir: 16 masal, 181 atasözü, 176 bilmece. Bu malzemenin derlenmesinde Türkmenlerin büyük yardımı olur (Blagova, 2008, s. 368).

Blagova, Samoyloviç'in arşivinde [RNB. F. 671] Türkmen folkloruyla ilgili kayıtların yanı sıra Türkmen tarihine ilişkin yazmalardan kesitler olduğunu da belirtir. Ancak Türkmen lehçe bilgisi üzerine tetkiklerin mevcut olmayışı Blagova'nın dikkatini celbeder. Bu durumu Samoyloviç'in sözleriyle açıklığa kavuşturmaya çalışır. Samoyloviç Türk lehçeleri üzerine yapılan aceleci tespitleri eleştirmekte ve belli bir Türkmen ağzını tasvir etme işini üstlenmekten kaçınmaktadır. Dört yıl önce üstlendiği bu işin aslında kolay bir iş olmadığını anlamıştır. Türkmenistan'a, onların dillerini öğrenmek için gider ve bu hedefini gerçekleştirir. Bir dili tasvir etmek için de o dili konuşup anlamamanın yeterli olmadığını, dili özüne inebilmenin gerektiğini vurgular. İncelemelerinden hareketle Türkmen ağızlarının ana hatlarını ortaya koymaya, bu ağızların aralarındaki bazı farkları açıklamaya ise hazırdır. Blagova onun bu sözlerine rağmen Türkmen ağızlarının ana hatlarını tasvir etme işine giriştiğine dair bir kayıt olmadığını ifade eder (Blagova, 2008, s. 369).

Blagova'ya göre Samoyloviç Türkmen lehçe araştırmalarının (diyalektoloji) müstakil bir disiplin hâline gelmesini sağlar. Türkmen lehçesinin ayrı bir dil olarak kabul eden ilk araştırmacı olan Samoyloviç, aynı zamanda bu lehçenin ağız (diyalekt) çeşitliliğini tespit eden ilk kişidir de (Blagova, 2008, s. 370).

1906–7 seyahatinin neticeleri bir raporda mevcuttur [1908]. 1902 ve 1906–7 seyahatinde elde edilen halk bilimi malzemesinden bilmeceler Rusça tercümesiyle çıkar [1909]. 1906'da derlenen Kör Molla'nın şiiri/türkü de yine Rusça tercümesiyle elimizdedir [1907]. Samoyloviç, bu son seyahatte Molla Nepes, Mahtumkulu ve babasının da aralarında olduğu toplam 15 şairden şiirler derler (Blagova, 2008, s. 370–371).

1906'da hocası Melioranskiy vefat eder (Aşnin, 1978a, s. 10). Melioranskiy'in yerine fakülte sekreteri olan Barthold, Samoyloviç'in tezini idare etmeye başlar. İki ismin mektuplaşmaları başlar. Samoyloviç'in Radloff ile çalışmaya başlaması da yine bu dönemde olur. Barthold, Samoyloviç'e yazdığı 17.IX.1906 tarihli mektupta Radloff'un onunla çalışmaya hazır olduğunu haber verir. Barthold, Orta Asya dilleri ve yaşayışı üzerine uzman olan Radloff'un Samoyloviç'e fayda getireceği kanaatindedir (Blagova, 2008, s. 371).

Samoyloviç, Radloff'a *Obraztsiy narodnoy literaturiy tyurkskih plemyon* [=Türk boylarının halk edebiyatından numuneler] neşrinde yardım eder: VII. cilt için S. Şapşal ve VIII. cilt için de V. A. Gordlevskiy'in tercümanlık yapmasına vesile olur. *Opit slovary tyurkskih nareçiy* [=Türk lehçelerinin sözlüğü teşebbüsü] tashihine yardım eder. 1914 Mart'ında ise Radloff ile Uygur sözlüğü üzerinde çalışmaya başlar. Ancak çalışmayı S. Ye. Malov sürdürür (Blagova, 2008, s. 372).

Samoyloviç 1 Haziran 1907'de, özel doçent (privatny dotsent) kadrosuna atanır. Aynı yılın eylülünde, Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde ders vermeye başlar. Türk dili ve edebiyatı öğretimi çerçevesinde Türk-Tatar dillerine giriş dersi, ayrıca Orhun-Yenisey kitabeleri, *Kutadgu Bilig* (KB) seminerleri vardır. Blagova, derslerin muhtevası ve adlarındaki değişmeler üzerinde uzun uzadıya durur (Blagova, 2008, s. 372–374).

Samoyloviç hocalık mesaisini sürdürürken bir yandan da hocası Meliroanskiy'in *Şeybânînâme*'si [1908] üzerinde çalışır. Blagova, onun 1900'lerin ilk 10 yılında verdiği

seminerlere *Bâbürnâme* ve Ali'nin *Yûsuf ve Züleyhâ* okuma ve yorumlamalarını da ekler. Bu çerçevede, *Bâbürnâme*'nin ayrı bir yeri vardır. Eseri seminerlerinde okumaya Samoyloviç 1903/4 öğretim yılında, Melioranskiy'in telkiniyle başlar. Blagova'nın arşiv araştırmaları, bilim adamının seminerlerinde okutmak üzere, 1907–15 döneminde, eserden sistemli bir şekilde kesitler çıkardığını ortaya koyar. Samoyloviç arşiv vesikalarına göre 1900-15'te *Bâbürnâme* üzerinde mesai harcamış ve eser üzerinde çalışan G. Ya. Ker, O. İ. Senkovskiy, N. İ. İlminskiy ve V. V. Velyaminov-Zernov gibi isimlerin bulunduğu ilk saftaki yerini almıştır (Balgova, 2008, s. 375–376).

Samoyloviç 1908'de, öğrencileriyle *Yûsuf ve Züleyhâ*'yı okumaya ve tercüme etmeye başlar. Eser üzerinde uzun yıllar süren bu çalışma *K kakoy iz turetskih literatur otnosit roman XII veka İosif i Zuleyha?* [=13. asır romanı Yusuf ve Züleyha hangi Türk edebiyatına aittir] adlı incelemenin ortaya çıkmasını sağlar. Yayımlanmamış *Turetskiye etyudiy* [=Türk etütleri] külliyyatına dâhil olan yazı 2002'de çıkar (Balgova, 2008, s. 376).

Blagova, S. Ye. Malov ve E. A. Şmidt'in notlarından, Samoyloviç'in *Kutadgu Bilig* ve Türkçenin dil bilgisi derslerinin mahiyetini ortaya koymaya çalışır. Bunlardan bilhassa ikincisi üzerinde duran Blagova, Samoyloviç'in dil bilgisi yaklaşımının nasıl şekillendiğiyle ilgili görüşlerini paylaşır. Buna göre, muhtemelen 1906–7'ye ait “Obzor russkih grammatik (XIX. v.) različnih tyurkskih yazıkov” [=XIX. asır Rus Türkçe dil bilgisi kitaplarına toplu bakış] adlı müsveddesinden, Samoyloviç'in önceki 11 dil bilgisi kitabını etraflıca tenkit ettiği anlaşılmaktadır. Blagova'ya göre Melioranskiy gibi Rusya'da Türk dil biliminin (yazıkoznaniye) tesis edilmesine gayret etmiş bir ismin öğrencisi olan Samoyloviç, önceki dil bilgisi çalışmaları üzerindeki mesaisiyle, eski ve yeni Türklük bilimi mektepleri arasında bir rabita kurmayı başarmıştır (Balgova, 2008, s. 376–378).

1908'de Samoyloviç, Üniversite ile Doğu ve Orta Asya'yı Araştırma Komisyonu tarafından Taşkent, Buhara ve Hive Hanlığına gönderilir, seyahatin tafsilatı neşredilen bir raporda yer alır [1909]. Amaç dil bilimi ve etnografya araştırmaları yapmak ve BA'ya bağlı Antropoloji ve Etnografya Müzesine malzeme toplamaktır. Bilim adamı, 1907–1909'da ise Rus Müzesinin Etnografya Dairesinde kayıt memurluğu yapar (registrator). 1908-1925'te Hive, Türkmen, Özbek halklarından Samoyloviç'in derlediği malzemelerden müzenin 11 koleksiyonu oluşur (Balgova, 2008, s. 380–381).

Blagova bu üçüncü seyahatin Samoyloviç'in meslek hayatında bir dönüm noktası olduğunu dikkatlere sunar. Bilim adamının ilgisi ve mesaisi Türkmen ağız

araştırmalarından Türkmen edebiyat, halk bilimi ve etnografyasına kayar. Blagova, bu durumda, kısa araştırma seyahatleriyle incelenen dile vkıf olmanın mümkün olmayışının etkili olduğunu savunur ve İlminskiy ile Potseluyevskiy örneklerini verir. İlminskiy, üç yıl kadar Orenburg Sınır Komisyonunda çalışır ve Kazaklar için Rusça kitabını böyle bir sürecin sonunda ortaya koyar. Türkmen dili araştırmalarını tekml ettiren isim olan Potseluyevskiy ise bilim ve hocalık faaliyetinin tamamını Türkmenistan’la bağdaştırır (Balgova, 2008, s. 379–380).

1909–1910 yıllarında Samoyloviç’in edebiyat tarihi, kaynak eserler, folklor ve etnografya gibi çeşitli sahalarda çalışmalarını sürdürür. Bölge halklarının hlihazırdaki halk edebiyatı ve yaşayışıyla ilgilenir, gittiği yerlerden yazılı malzemeler toplar, bunlar üzerine daha sonra pek çok değerlendirme yazısı kaleme alır. Blagova, değerlendirme yazılarından Samoyloviç’in ayırt edici özelliklerinden birinin anlaşıldığını söyler. Samoyloviç, *Slovar sartovskih slov* [=Sart kelimeleri sözlüğü, 1908] için yazdığı değerlendirme yazısında bölge dilleri üzerine kılavuzlara ihtiyaç duyulduğu bir ortamda yapılan en küçük çalışmaların bile takdire şayan olduğunu yazar. Blagova’ya göre, Doğu biliminin iki ayrı kolu, yani bilgi ve uygulama çalışmaları arasında, güncel ihtiyaçlar gereğince bir bağ kurma fikri Samoyloviç’in meslek hayatına yön veren ilkelerden biridir (Balgova, 2008, s. 381).

4.3.2. Kalfalık Dönemi (1910-1920)

1910’da “Materialiy po sredneaziatsko-turetskoy literature” [=Orta Asya Türk edebiyatına dair malzemeler] dizisine başlar. Dizinin ilk yazısında Samoyloviç topladığı yazmaların dökümünü verir: “Kratkaya opis sredneaziatskih rukopisey sobraniya A. Samoyloviça” [=A. Samoyloviç’in derlediği Orta Asya yazmalarının kısa tasviri, 1910]. Aynı yıl Mahtumkulu araştırmalarının ilk semeresi çıkar: “Ukazatel k pesnyam Mahtumkuli” [=Mahtumkulu’nun şiirlerinin dizini, 1910]. Dizinin ikinci ve üçüncü yazısı 1914’te birlikte çıkar: “II. Tretye dopolneniye k ukazatelyu pesen Mahtumkuli. III. Stihi Doulet-Mameda molliy, otsa Mahtumkuli” [=II. Mahtumkulu’nun şiirleri dizinine ek. III. Mahtumkulu’nun babası Devlet-Memed Molla’nın şiirleri]. Dizinin IV. alışmasıysa 1927’de çıkan “agatayskiy poet Atai” [=ağatay şairi Atai] olur. Blagova, dizinin Türkmen araştırmalarından ağatay edebiyatına evrilmesini ilgi çekici bulur ve arşiv malzemelerinde aslında farklı tasarıların izlerine rastlandığını dikkatlere sunar (Balgova, 2008, s. 382–383).

Samoyloviç bilim hayatının yanında farklı kuruluşlarda çeşitli vazifeler de görür. 1908’de Rus Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümüne asli üye seçilir. 1909’da Rus Coğrafya Cemiyetinin Etnografya Bölümünün üyesi olur. Burada, 1910’dan 1915’e kadar hem Bölüm hem de neşriyat heyeti (redaksionnaya komissiya) sekreterliğini yapar, ayrıca Bölümün dergisi *Jivaya starina*’nın [=Halk bilgisi] neşrinde vazife alır. Bunların yanında Etnografya Bölümünün Masal Komisyonu üyeliği ve Rusya’nın Etnografya Haritasını Hazırlama Komisyonu sekreterliği de vardır (Blagova, 2008, s. 383).

Blagova’ya göre, o dönem Türk etnografyası az çalışılmış bir sahadır ve bu sahaya Samoyloviç’in önemli katkıları olur. Samoyloviç, “K voprosu nareçenii imeni u turetskih plemyon” [=Türk halklarında ad koyma meselesi] çalışmasıyla Türklük biliminde etno dil bilimi çığırını açar (etnolingvistika). Yine “Sredi Stavropolskih turkmenov” [=Stavropol Türkmenleri arasında] ve “Ob etnografiçeskim izuçenii Krıma” [=Kırım’ın etnografya bakımından tetkiki] adlı yazılar ad araştırmalarıyla alakalıdır. Bunların yanında, Blagova, bilim adamının arşivinde kişi adlarıyla ilgili başka kayıtlar olduğunu da haber verir: “Yeşyo raz k voprosu o nareçenii imeni u turetskih plemyon [=Bir kez daha Türk kabilelerinde ad koyma meselesi hakkında], “Altay” adlı bir defter ve “Poyezdka v Balkariyu 1929 g.” [=1929 Balkar seyahati] (Blagova, 2008, s. 383–384).

Samoyloviç’in etno dil bilimi çalışmalarına takvim, cinsiyete bağlı söz varlığı ve arıcılık gibi konular da dâhildir (Blagova, 2008, 384). Bunlardan bilhassa takvim konusu bir yazı dizisi meydana getirir. 12 yıllık hayvan takvimi, ay ve gün adları işlenen konulardır. Cinsiyete bağlı söz varlığı iki ayrı yazıda işlenir. Bunların birinde Kazak evli kadınların dilindeki yasaklı sözler [1915], öbüründe ise Altay Türklerindeki kadınlara özgü kelimeler üzerinde durulur [1929]. Arıcılıkla ilgili yazıda ise Kırım özelinde, dil yadigârlarında tespit edilen söz varlığı tetkik edilir [1932]. Burada bahse konu olan yazıların adlarını bir arada Blagova’nın çalışmasında bulmak mümkündür (s. 384). Abramzon bunlar üzerine kısa bir değerlendirme yazar (1973).

Samoyloviç’in ilgilendiği konular arasında şamanlık da vardır. 1908 tarihli Orta Asya’ya seyahatinin raporunda bu konudaki dikkatler mevcuttur [1909]. Yazılı bir kaynaktaki, *Bâbürnâme*’deki bir şamanlık uygulaması ise küçük bir yazıya konu olur [1912]. Blagova bu konu bağlamında bilim adamının Rus Coğrafya Cemiyeti Doğu Bölümündeki faaliyetlerine de temas eder. Buna göre Samoyloviç, S. Ye. Malov’un

çoğu şamanlıkla ilgili olan birkaç etnografya yazısına değerlendirme (otziv) yazar ve netice itibarıyla Coğrafya Cemiyetince Malov'a altın madalya verilir. Samoyloviç'in teklifiyle V. A. Gordlevskiy, Coğrafya Cemiyetinin Etnografya Bölümüne üye seçilir (Blagova, 2008, s. 384).

Samoyloviç Cemiyetin toplantılarında bazı seyahatlerindeki gözlemlerini aktarır. 23 Eylül 1911'deki oturumda [JS, 1911, 3-4, XXVIII], "Noveşkiye osmanskiye destanı" [=Son Osmanlı destanları] adlı bir bildiri okur ve 1911 tarihli ikinci Türkiye seyahatine dayanarak destanlar üzerinde durur (Samoyloviç, 2000, s. 57). Âşık destanlarına ileriki tarihli yazılarında da değinir [Bağışarayskiy pevets..., Pesn o krımskih..., 1913]. Blagova, destanlara dair arşivde de iki yazının mevcut olduğunu tespit eder (Blagova, 2008, s. 384–385).

1911'den itibaren üniversitedeki vazifesinin yanında Uygulamalı Doğu Akademisinde de ders vermeye başlar. V. A. Gordlevskiy'e yazdığı 17.I.1911 tarihli mektubunda, burada Osmanlı Türkçesi dersi verdiğini ve yakında ders kitabının da çıkacağını belirtir. Aynı mektupta *Mir İslama* [=İslam dünyası] dergisinin iznini beklediklerini de haber verir (Blagova, 2008, s. 385).

Aynı yıl, vazifelerine bir yenisi eklenir. Doğu Dilleri Fakültesinin Doğu Müzesinde kayyum olur (hranitel). Buradaki sikkeleri kayda geçirir (Aşnin, 1978a, s. 10; Blagova, 2008, s. 385).

1911 yazında ikinci kez Türkiye'ye gider, yazı dili ve günlük dili araştırır. Çok sayıda gazete, dergi ve kitap temin eder. Samoyloviç'in mektuplaşmalarından bunların bir kısmının verilen parayla Asya Müzesi için temin edildiği anlaşılır (Blagova, 2008, s. 385–386).

1911–1912 eğitim-öğretim yılında Bilimler Akademisinin Antropoloji ve Etnografya Müzesinde, SPb. Üniversitesi Dil-Tarih Fakültesinde okuyan Sibiryalı öğrenciler için saha araştırması dersi verilir. Burada ders veren Samoyloviç, öğrencilere folklor malzemelerini yazıya geçirmelerine yardımcı olacak cetveller dağıtır (Blagova, 2008, s. 387).

1912'de Barthold *Mir İslama* dergisini çıkarmaya başlar. Öğrencilerini de bu işe dâhil etmek isteyen Barthold bir mektubunda Samoyloviç'e, dergide Müslüman süreli yayınlarına ayrılmış bir bölüm tasarladığını haber verir. Bölüme, Samoyloviç'in büyük

katkısı olur. Dergide yer bulan ve Rusya Müslümanlarıyla Türkiye matbuatının incelendiği üç kapsamlı yazı ona aittir. Yazıların ana başlığı “Musulmanskaya periodičeskaya pečat” [=Müslüman süreli yayınları], alt başlıklarıysa “Peçat russkih musulman” [=Rus Müslümanlarının matbuatı] ve “Osmanskaya pečat v Turtsii” [=Türkiye’de Osmanlı matbuatı] şeklindedir (Blagova, 2008, s. 387). Yazılara, 1911 Türkiye seyahati kayda değer miktarda malzeme sağlar.

1912 ve 1913 yıllarında, gelen teklif üzerine Kırım Tatar’ı öğretmenler için açılan kurslarda ders verir. Bölgede geçirdiği sürede Rus Orta ve Doğu Asya’yı Araştırma Komitesinin programına göre Kırım Tatarlarının tarihi, etnografyası ve dili üzerine malzeme toplar (Blagova, 2008, s. 387–388).

1912’de Kırım’ın önde gelen ilmî cemiyeti Tavriya İlmî Arşiv Komisyonuna üye seçilir. Aynı yıl bir başka kuruluşun daha üyesi olur: Rus Coğrafya Cemiyetinin Priamur Şubesinin Toritskosav-Kyahtin Birimi (Blagova, 2008, s. 388).

1912 yazında Kırım’da bulunduğu sırada, Rus Orta ve Doğu Asya’yı Araştırma Komitesi tarafından saha araştırması için Stavropol’a gönderilir. 15 Temmuz – 15 Ağustos’ta Stavropol Türkmenleri ve Nogayları arasında bulunur. Neşredilen bir raporda seyahatin tafsilatı mevcuttur [1913]. Simferopol’de, 12 yıllık Türk takvimindeki yıl adlarında görülen anlam değişmelerini inceler. Konuyla ilgili kısa bir yazı çıkar [1913]. Karasubazar’da Kırım ve Türkmen kabilelerini araştırır. Bölgedeki Nogaylar aracılığıyla Nogay Türkçesinin kısa dil bilgisini yazar. Konuyla ilgili sunulan bir tebliğin zabıt kaydı mevcuttur [1913]. Stavropol Türkmenlerinin dil ve halk edebiyatı malzemelerini yukarıda adı anılan Komite için, başta giysiler olmak üzere etnografya malzemelerini ise Rus Müzesi için toplar. Toplanan kıyafetlerden birinin tasvir edildiği kısa bir kitapçık mevcuttur [1923]. Samoyloviç, Stavropol Türkmenlerinin dilinin ana hatlarını ortaya koymaya çalışır; ayrıca 2 masal, 69 bilmece, 103 atasözü ve birkaç ninni, selamlama, dua ile sövgü derler. İsimler üzerinde mesai harcar – Nogaylardan 269 erkek, 159 kadın ve Türkmenlerden 430 erkek, 215 kadın isminin yanında bir miktar da köpeklere takılan isimlerle toplamda 1073 isim derler. Bütün bunların yanında Stavropol Türkmenleri arasında bilinen Mahtumkulu şiirlerini tespit etmeye çalışır (Blagova, 2008, s. 388–390).

1912’deki kısa bir yazı, Samoyloviç’in meslek hayatındaki yeni bir dizinin başlangıcı olur. Yazıda Sarayçık’te bulunmuş kil bir kaptaki yazılar değerlendirilir.

Blagova, bu yazıyla Samoyloviç'in çalışmalarının yeni bir istikamet aldığını vurgular. Sonraki süreçte Run harfli metinler ve yarlıklar üzerine başka yazılar da gelir (Blagova, 2008, 390).

1913'te yüksek lisans tezi üzerinde çalışmaya ağırlık verir.

Coğrafya Cemiyetinin 15 Şubat 1913'teki oturumunda, 1912 yazındaki seyahatinden hareketle Stavropol Türkmenleri üzerine bir bildiri okur, Rus Müzesi Etnografya Bölümü için toplanan giysi koleksiyonu ve çekilen fotoğrafları (diapozitif) gösterir [JS, XXII (1913), 1-2, XXXIII] (Blagova, 2008, s. 385).

1913 yılı haziran ve temmuzunu Batı Avrupa'da geçirir. Budapeşte, Viyana, Berlin ve Paris'e gider, buralardaki kütüphanelerde, yazmalar üzerinde çalışır (Blagova, 2008, s. 390–391).

Bilhassa Paris Millî Kütüphanesindeki çalışmaları oldukça verimli geçer. Burada *Hüsrev ve Şirin* ile Bâbü'r'ün divanı üzerinde çalışır. Bunlar üzerine 3 Ekim 1913'te Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde bir bildiri okur: “O dvuh rukopisyah Parijskoy natsioanalnoy biblioteki” [=Paris millî kütüphanesindeki iki yazma üzerine]. İki eseri de yayımlamayı ister ancak yalnızca Bâbü'r'ün divanını neşredebilir [1917]. Divanın Rusça tercümesini de hazırlar fakat bu müsvedde hâlinde kalır (Blagova, 2008, s. 394). Tercümeyi çok sonra Blagova yayımlar [2005].

1913 yılı Samoyloviç'in ilmî hayatındaki dönüm noktalarından biridir. Bunda Paris'te Bâbü'r'ün divanını bulmasının büyük bir rolü vardır. Artık Çağatay edebiyatının XV-XVI. asırlarına odaklanmaya başlar. Bu bir bakıma Türkmen araştırmalarının geri planda kalması anlamına gelir ve bu durumu kendisi de itiraf etmektedir (Blagova, 2008, s. 396).

Samoyloviç 1914-1915'te Bâbü'r'ün şiirleri üzerine çalışırken bir yandan da verdiği dersler için kaynak kitap hazırlıkları yapar. *Rukovodstvo dlya praktičeskogo izučeniya osmansko-turetskogo yazıka* [=Osmanlı Türkçesi öğrenme kılavuzu] adlı ders kitabı dizisinin baskı süreciyle meşgul olur. Bunlar ileride *Kratkaya učebnaya grammatika sovremennogo osmansko-turetskogo yazıka* [=Günümüz Osmanlı-Türk dilinin kısa dil bilgisi ders kitabı] adlı kitabın ortaya çıkmasını sağlar (Blagova, 2008, s. 396-397).

Bir başka ders kitabı ise Kırım Tatarcası üzerinedir. 1916 yılında, 1912-1913'te Kırım'da geçirdiği sürenin bir neticesi olarak *Opit kratkoy krımsko-tatarskoy grammatiki* [=Kısa Kırım-Tatar dil bilgisi tecrübesi] adlı kitabı yayımlanır. Kitapta, saha araştırmalarına dayanılarak Kırım-Tatar Türklerinin günlük dili incelenir. Blagova, Samoyloviç'in bu eseriyle dönemine göre oldukça yeni bir yaklaşım benimsediğini belirtir. Ona göre Samoyloviç, o zamana kadarki dil bilgisi kitaplarının eksiklerini görmüş ve eserinde bunları gidermeye çalışmıştır (Blagova, 2008, s. 397-398).

Özbek lehçesi üzerine yayımlanmamış bir ders kitabı vardır. 1915'te Adalet Bakanlığında Özbek Türkçesi dersleri verir. Blagova, bu lehçe üzerine dersleri daha sonra, 20'lerde Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde de verdiğini tespit eder. *Posobiya dlya izuçeniya uzbekskih nareçiy* [=Özbek ağızları ders kitabı] adını taşıyan kitap tasarısı bu mesainin bir neticesidir. Ancak kitabın baskısı gerçekleşmez. Blagova arşivde bu konuyla ilgili yalnızca bir defterin mevcut olduğunu saptar: “Uzbeksko-sartskiy yazık” [=Özbek-Sart dili]. Yine ona göre *Sovremennıye sredneaziatsko-turetskiye dokumenty iz Taşkenta* [=Taşkent'ten günümüz Orta Asya-Türk belgeleri, 1916] adını taşıyan çalışma Adalet Bakanlığındaki derslerle ilişkili olmalıdır (Blagova, 2008, s. 398).

Böylelikle Samoyloviç'in üç ayrı lehçe için ders kitapları hazırladığı anlaşılmaktadır. Kırım-Tatar ve Osmanlı Türkçeleri için olanlar [1916-1925] yayımlanmış ancak Özbek lehçesi üzerine olan baskı sürecinde kalmıştır [1925]. Blagova, üç kitabın da esasının belli gruplara verilen derslere dayandığını özellikle vurgular (Blagova, 2008, s. 398). Burada, Samoyloviç'in Türkçenin yalnızca araştırmasında değil, öğretilmesinde de büyük emeğinin olduğu sonucuna ulaşırız.

Esas çalışma sahası İslami devirdeki Orta Asya Türk yazı dili olsa da daha eski dönemlere ait metinler üzerinde de çalışır, Üniversitede Orhon abideleri üzerine dersler verir. Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümünün 28 Mart 1913 tarihli oturumunda yaptığı bir bilgilendirmenin zabıt kaydı mevcuttur: “Ob otkritom V. L. Kotvičem pamyatnike s orhonskimi pismenami” [=V. L. Kotviç'in bulduğu Orhon yazılı abide hakkında]. Kitabe üzerine Kotviç daha sonra, Samoyloviç'e beraber çalışmayı teklif eder. Samoyloviç'in İhe Hüştü kitabesinin çeviri yazısını ve tetkikini ihtiva eden makalesi 1928'te neşredilir. Run harfli metinler üzerine çalışmaları sonraki yıllarda da sürer. Bu konudaki son çalışması, 1936'dan sonra yazıldığı tahminen edilen ve müsvedde hâlinde kalan “O

nadpisi tyurkskimi runami na r. Begre v Tuvinskoy Respublike” [= Tuva Cumhuriyeti’ndeki Begr nehrinde bulunan Run harfli Türk yazıtı] adlı yazıdır [2005] (Blagova, 2008, s. 399).

1914’te yüksek lisans tezi olan Abdu’s-Sattar Kadı’nın cenknamesini bir tetkikle birlikte neşreder. Böylece 1902’de Türkmence öğrenmekle başladığı Türkmen araştırmaları alanındaki en büyük emeği ortaya çıkar. Çalışmanın başlangıcı ise on yıl önceye dayanır. Neşre esas olan nüshayı, Samoyloviç Nikolay Nikolayeviç Yomudskiy’e ait bir yazmadan 1904’te istinsah eder.

Yüksek lisans tezini 1915’te savunur. Savunma zor şartlarda geçer. Altı olumlu değerlendirme karşısında Smirnov olumsuz bir değerlendirme yazısı yazar ve savunmaya girmeyi reddeder. Onun yerini Barthold alır. İki çekimsere (Jukovskiy, İvanov) karşı 4 olumlu oyla (Barthold, Marr, Kokovtsov, Şerbatskoy) tez kabul edilir. Blagova, Samoyloviç’in bu çalışmayla, Türkçe yazmalar üzerinde edisyon-kritik usulünün tatbikinin gelişme ve yaygınlaşmasına önayak olduğunu belirtir (Blagova, 2008, s. 393).

1915’te Rus Türklük bilimcileri bir araya getirmeye yönelik adımlar atar. 12 Eylül 1915’te Radloff’un dairesinde özel bir Altayistler Topluluğu kurulur. Radloff, Kotviç, Rudnev, Şternberg, Vladimirtsov ve Samoyloviç’in bulunduğu topluluğa daha sonra Barthold da katılır. Topluluğun amacı ilmî çalışmalarda düzen ve iş birliği tesis etmektir. Bir süre toplanamayan topluluk 1918’te yeniden bir araya gelir. 1922’de ise Barthold’un teklifiyle Bilimler Akademisine bağlı Antropoloji ve Etnografya Müzesi çatısı altında resmî bir hüviyete kavuşur. Topluluk 1930’a kadar varlığını sürdürür.

1915’te Samoyloviç’in hürmet ettiği dil bilimcilerden F. Ye. Korş vefat eder. “Çetverostişiya-tuyugi Nevai” [=Nevâyî’nin dörtlük-tuyuğları, 1917] adlı yazısını ona ithaf eder.

1916 yazında Rusya Türklerinin yaşadığı bölgelere seyahat eder: Volga, Orta Asya, Kafkas Ötesi, Kırım. Gordlevskiy’e yazdığı 14.XI.1916 tarihli mektupta seyahatinde ulaştığı neticeleri yavaş yavaş neşredeceğini belirtir (Blagova, 2008, s. 400).

Eldeki bulgulardan Samoyloviç’in Kırım’dayken İmparator III. Aleksandr Müzesinin Etnografya Bölümü için folklor malzemeleri topladığı anlaşılıyor. Kırım Tabiat Bilimciler Cemiyetinin 1916’daki bir oturumunda “K voprosu ob etnografiçeskom izuçenii Krıma” [=Kırım’ın etnografya bağlamında araştırılması] adlı bildiri

sunar. Kırım'daki saha araştırmalarında tamgalar, kölelik kalıntıları (çora), şahıs adlarındaki İslamiyet öncesi inanışlar (ismin insanın kaderini etkileyeceği inancı) gibi olgular dikkatini celbeder (Blagova, 2008, s. 401-402).

Blagova'ya göre Samoyloviç, Kırım etnografyasını tetkik eden öncü isimlerden biridir. 1900'lerin başında bu alanda neredeyse hiçbir çalışma yoktur. Bilim adamı çalışmalarıyla yeni araştırmacılara yol göstermeye çalışır. Halk bilimi malzemelerinin yaşayışın bir tezahürü olduğunun göz önünde tutulması gerektiğini görüşündedir. Genellikle önemsiz görülen bilmeceleciler bile bir sistemle ele alındığında hayatı farklı yönleriyle tasvir eder (Samoyloviç, 2000, s. 106). Samoyloviç, daha ilk çalışmalarında, 1909'da Türkmen bilmecelecilerini neşrederken de bu düşüncelerle hareket etmiştir (1909c, s. 53-54). Blagova'ya göre arşivindeki bir taslak Samoyloviç'in Türkmen bilmecelecileriyle ilgili çalışmalarının yarım kaldığını göstermektedir: "Lyudi i priroda glazami turkmena" [=Türkmen'in gözüyle insanlar ve tabiat]. Blagova, bunun 1916'dan erkene ait olamayacağı görüşündedir (Blagova, 2008, s. 403). Ancak bu taslağın 1909'daki bilmece neşrinde haber verilen ancak gerçekteşmeyen asıl metin neşrinin malzemesi olma ihtimali de vardır.

Samoyloviç'in etnografya çalışmalarındaki ayırt edici noktalardan biri hem yazılı metinler hem de saha araştırmalarıyla yapılmış olmalarıdır (Abramzon, 1978, s. 176; Blagova, 2008, s. 404). Neşrettiği *Şeybânînâme* [1908], cenkname [1914], Bâbü'r'ün divanı [1917] veya Çağatay şiirleriyle yazılı kaynaklar üzerindeki uzmanlığını ortaya koyan Samoyloviç, yeri geldiğinde bir olgunun izini yazılı metinlerde sürebiliyordu. Daha öğrencilik yıllarında saha araştırmalarına başlayan Samoyloviç, bir yandan malzeme derlerken öbür yandan da gittiği yerlerin diline vâkıf olmaya çalışır. Bir etnografya uzmanının araştırdığı halkın dilini bilmesinin bir mecburiyet olduğunu ise her fırsatta dile getirir. Böylelikle, bir yandan yazılı kaynaklarla meşgul olan, bir yandan da saha araştırmaları yapan Samoyloviç her etnografyacının ulaşamayacağı bir yetkinliğe sahip olur. *Bâbü'r'nâme*'deki bir büyü uygulaması üzerine olan yazısı [1912] onun yazılı kaynaklardaki etnografya unsurlarına olan ilgisini gösteren güzel bir örnektir.

1916-1917'da Doğu Dilleri Fakóltesinin yanı sıra Uygulamalı Doğu Akademisinin Balkan Bölümünde Osmanlı Türkçesi dersleri verir.

1917 yazında Samoyloviç Kırım'da saha araştırmaları yapar. Yine bu yıl *Sobraniye stihotvorenij imperatora babura Ç. I. Tekst* [=İmparator Babür'ün şiirlerinin toplama,

1. bölüm, metin] adlı kitabını çıkarır. 1916, 1917 seyahatlerindeki bulguları üzerinde çalışmayı sürdürür (Blagova, 2008, s. 405). 1917 ve 1918 yıllarında yayımlanan çalışmalarında Kırım'la ilgili olanlar ağır basar. Bunlar arasında yarlıklarla ilgili ilk çalışmalar da vardır.

Petrograd kütüphanelerindeki yazmalar üzerinde mesai harcar. Blagova'nın tespitlerine göre kütüphanelerdeki pek çok yazmadan kaydettiği kesitler arşivinde mevcuttur. Bu çalışmalar *Turetskiye etyudiy* [=Türk etütleri] adlı kitap tasarısının ortaya çıkmasını sağlar (Blagova, 2008, s. 406).

Turetskiye etyudiy [=Türk etütleri] 1917-1918'de Bâbü'r'ün divanı üzerinde çalışırken yazdığı makalelerden oluşur. Blagova, birden fazla çalışmasında bu kitap tasarısı üzerinde durur [1997, 1999, 2002], ayrıca etütlerin bir kısmını da neşreder [2005]. Ona göre etütlerin muhtevası daha çok edebiyat tarihiyle ilgilidir. Etütlerini bir bütün hâlinde neşretmeye imkân bulamayan Samoyloviç, bazı makalelerini daha sonra münferit olarak yayımlar (Blagova, 2008, s. 406-407). Bunda siyasi şartların bir etkisi söz konusudur.

Blagova etütlerin ön sözünde Türkçülüğe değinildiğini dikkatlere sunar. Burada ifade bulan siyasi değil kültürel Türkçülüktür – Türklerin edebiyat ve yazı dilinde asırlar öncesine dayanan bir bütünlük. Samoyloviç bu görüşünü ilk kez 1928'deki bir neşrinde dile getirir. Blagova'ya göre bu daha sonra, 1937'de onun kaderi üzerinde belirleyici olacaktır (2008, s. 407).

Gerek Rusya'daki gerekse de Türkiye'deki Türklerin millî meselelerine Samoyloviç'in farklı zamanlarda değinmesi, konunun onun için bir süreklilik arz ettiğini gösterir. *Mir İslama*'da çıkan yazılarda bu mevzu geniş yer tutar [1912]. Konuya 1917-18'e ait etütlerde, Barthold'a İstanbul'dan yazdığı 27.IX.1925 tarihli mektupta da değinir. Burada Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları*'nı [Ank. 1339] da anarak Türkçülerin çoğunda hissi yaklaşımdan gerçekçi bir Türkçülük anlayışına kayma olduğunu haber verir (Blagova, 2008, s. 407-408).

Samoyloviç, Ekim Devrimi'ne girilirken artık alanında yetkinleşmiş bir Türk uzmanıdır. Rusya'nın yeni şartlarına hem bir bilim adamı hem de idareci olarak hizmet edecektir. Bu yeni dönemde faaliyetleri yalnızca Sovyetlerle sınırlı kalmaz, uluslararası bir hâl de alır.

Blagova, bu dönemin beraberinde bir dizi zorluk getirdiğini dikkatlere sunar. Ancak zorluklar yalnızca dönemle sınırlı değildir, daha sonra bu dönem değerlendirilirken de sıkıntılar kendini gösterir. Mesela Aşnin Samoyloviç'in biyografisini Sovyetlerde, Blagova ise Sovyet sonrasında yazar. Bunun tabii sonucu olarak yaklaşımlarda bir ayrışmanın olduğunu görürüz. Blagova, Aşnin'in bazı tespitlerine şüpheyle yaklaşır. Aşnin, Samoyloviç'in yeni şartlara hemen uyum sağladığını ve kendini “genç işçi-köylü cumhuriyetin” hizmetine adanmış olduğunu yazar (Aşnin, 1978a, s. 11). Oysa Blagova, bunun bu kadar kolay olmadığını, Samoyloviç ve daha başkalarının zor bir süreçten geçtiğini göstermeye çalışır. Yeni dönemde “dünya görüşünü” gözden geçirme mecburiyeti doğar. Yeni sosyal düzenin karşısında hiçbir “şahsi kahramanlığa” yer yoktur. Bu, gelenekleşen Doğu biliminde de kırılmaların yaşanmasına sebep olur. Blagova'ya göre böyle bir ortamda yapılabilecek en iyi iş, hocalık mesaisine dört elle sarılmaktır (2008, s. 409-410).

Devrimden sonra hocalık mesaisinde, herhangi bir eksilme olmaz, bununla beraber bir dizi değişiklik yaşanır. 17 Aralık 1917'de Petrograd Üniversitesine Türk-Tatar Edebiyatı alanında geçici (eskuordinarnıy) profesör atanır. 1918-1920'de hem Petrograd (Üniversite ve Genelkurmay Akademisi Doğu Bölümü) hem de Moskova'da (eski Lazarev Enstitüsü) ders verir. 1922'de Petrograd Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsüne rektör yardımcısı seçilir, burada Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi dersleri verir (Aşnin, 1978a, s. 12; Blagova, 2008, s. 410).

Yeniden şekillendirilen Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsünde N. Ya. Marr'ın davetiyle ders vermeye başlar. Bu sebeple düzenli olarak Petrograd'dan Moskova'ya gidip gelir. Blagova'ya göre onun Türk dilleri karşılaştırmalı dil bilgisine yönelişi de bu dönem de gerçekleşir. Hem Petrograd Üniversitesinde hem de Lazarev Enstitüsünde 1918/19'da karşılaştırmalı genel Türk dil bilgisi dersi verir. Blagova bu dersin Rusya'da ilk kez onun tarafından verildiğini belirtir (Blagova, 2008, s. 410).

1919'da Samoyloviç Genelkurmay Akademisi Doğu Bölümünün şekillendirilmesinde vazife alır, burada ders vermeye başlar (Blagova, 2008, s. 410).

Samoyloviç'in meslek hayatında mühim bir yer tutan kuruluşlarda da değişiklikler yaşanır. 1918'de Uygulamalı Doğu Akademisi feshedilir. 1919'daysa Petrograd Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi iki fakülteyle daha birleştirilir. Doğu bilimi bölümlerine daha az öğrenci gelir. Ders anlatacak öğrencinin olmadığı bir

ortamdan Orta Asya'ya gitmeyi kendisi için daha uygun görür ancak resmî makamlara başvurularına rağmen 1917-1921 arasında saha araştırmalarına gidemez (Blagova, 2008, s. 411-413).

4.3.3. Ustalık Dönemi (1920-1930)

1920 sonbaharından 1922 başlarına kadar Samoyloviç Moskova'da Dış İşleri Halk Komiserliği Doğu Bölümüne bağlı Türkiye'deki Yetkili Rus Temsilciliği için danışmanlık vazifesini ifa eder (Aşnin, 1978a, s. 12). Doğu ülkeleriyle yapılacak anlaşmaların mütercimidir. Barthold'a yazdığı 22.I.1921 tarihli mektupta Buhara ile yapılacak antlaşmanın tercümesiyle meşgul olduğunu belirtir. Kraçkovskiy'e yazdığı 21.II.1921 tarihli mektupta ise Buhara ile yapılacak antlaşmayı Çağataycaya tercüme ettiğini, Afganistan ile yapılacak olanın ise Farsça tercümesinin düzeltilmesini yaptığını belirtir. Moskova'da bulunmakla başta Osmanlı Türkçesi olmak üzere Doğu dillerini uygulamalı olarak geliştirme imkânı bulduğunu ifade eder (Blagova, 2008, s. 414-415).

Farklı yerlerde kısa süreli dersler verir. İşçi Üniversitesinde, Türkistan'da çalışacak işçiler için "İstoriko-etnografiçeskiy obzor Turkestana" [=Türkistan'ın tarih-etnografya bakımından incelenmesi] adlı kısa süreli bir kurs verir. Türkiye'deki Yetkili Rus Temsilciliği için çalışıyor olması Türkiye'deki neşriyate ulaşmasını sağlar. 10.III.1921 tarihli bir kartından anlaşıldığına göre, İstanbul'da neşredilen *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü [İst. 1915-17] Rusya'da ilk gören kişilerden biridir. Samoyloviç divanı Asya Müzesine verir.

Asya Müzesinden eseri edinen Barthold, vakit kaybetmeden bunun üzerinde çalışmaya başlar. 1921'de Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde "Turetsko-arabskiy slovar XI. v." [=11. asırdan Türkçe-Arapça sözlük] adlı bir bildiri sunar (Kollegiya vostokovedov, 1923, s. 25). İstanbul [1926] ve Taşkent'teki [1926/27] derslerinde divandan istifade eder. Blagova, Rus bilim camiasının Divan ile tanışmasının Samoyloviç sayesinde gerçekleştiği kanısındadır (Blagova, 2008, s. 416).

1921'de Samoyloviç Dış İşlerinde çalışıyor olması sayesinde Orta Asya'ya gitme imkânı yakalar. Barthold'a yazdığı 22.I.1921 tarihli mektupta üç aylığına Taşkent, Buhara, Hive ve Aşkabat bölgelerine gideceğini belirtir. Resmî vazifesi Türkistan'ın hâlihazırdaki vaziyetini tespit ederek nesnel bir biçimde tasvir etmektir.

İlmî gayelerini ise şöyle özetler: 1. Buhara ve Hive kütüphane, arşivlerinde çalışmak. 2. Matbu eser toplamak. 3. Ağız araştırmaları yapmak, bilhassa Özbek Türkçesi ve Sart ağızları arasındaki farkı tespit etmek. 4. Etnografya gözlemi ve halk bilgisi derlemesi yapmak. Samoyloviç mektubunda Barthold'dan Türkistan'a ilişkin son gözlemlerini kendisiyle paylaşmasını da ister (Blagova, 2008, s. 417).

Barthold'un cevabından Samoyloviç'in bu dönemde bir kararsızlık içinde olduğu anlaşılmaktadır (Blagova, 2008, s. 125). Burada mevzu Samoyloviç'in çalışmalarını nerede sürdüreceğidir. Bilim adamının Türkistan seyahatinden sonra Petersburg'a dönüp dönmeyeceği merak edilir. Eğer dönmeyecekse Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünün sekreterliğine yeni bir isim seçilecektir (Blagova, 2008, s. 417).

Samoyloviç Kraçkovskiy'e yazdığı 26.I.1921 tarihli mektupta Türkistan seyahatinden beklentilerinin büyük olduğunu söyler. Zira Türkistan'daki çalışmalarının neticeleri itibarıyla Üniversitedekilere nazaran daha kıymetli olacağını düşünür. Burada Blagova, bilim adamının sonraki tarihli bir yazısına atıfta bulunur [1923]. Samoyloviç, I. Dünya Savaşı ve sonrasına ait Osmanlı Türkçesindeki Türklük bilimi çalışmaları ile ancak 1920-1921'de Moskova ve Buhara'da bulunurken tanışma fırsatı yakaladığını belirtir (Blagova, 2008, s. 417). Anlaşılan Petersburg'da bir dönem, başka yerlerdeki neşriyatı takip etmek zorlaşır. Belki de bu yüzden Samoyloviç'in 1919, 20 ve 21 yıllarında hiç değerlendirme yazısı çıkmaz (Aşnin, 1978b, s. 272-273).

Samoyloviç'in beşinci Orta Asya seyahati planlanandan daha uzun sürer. Aşnin'in ifadelerine göre seyahat 9.III.1921'den 19.I.1922'ye kadar sürer. Muhtar Türkistan, Buhara ve Harezmi Cumhuriyetlerinde Rus yetkililer ile yerli yetkililer arasında ilişkilerin tesis edilmesinde yardımcı olur. Aşnin'e göre, bunda bildiği diller ve yöreyi tanınmasının önemi büyüktür. Özbek Türkçesinde anayasa metninin düzenlenmesinde çalışır, güncel vakıf ve toprak-su meselelerini inceler, hukuk ve eğitim işleyişiyle tanışır, Aynî'nin Buhara ihtilali tarihine ele aldığı eserini Özbek Türkçesinden Rusçaya tercüme eder (Aşnin, 1978a, s. 12; Blagova, 2008, s. 418-419).

1922 ocağında Petrograd'a dönen Samoyloviç Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümünün sekreteri sıfatıyla faal olarak işe koyulur. Bölümün oturumlarında “İz materialov posledney poyezdki v Srednyuyu Aziyu” [=Son Orta Asya seyahatinden malzemeler], “Nazvaniya dney nedeli u turetskih narodov” [=Türk halklarında haftanın günlerinin adları],

“Tiflisskiy sbornik stihotvoreniy çağataytsa Atai” [=Çağataylı Atai'nin şiirlerinin Tiflis derlemesi], “Meloçi iz iranskoy jivoy stariny Turkestana” [=Türkistan'daki İran halk bilgisinden kıvrıntılar] adlı bildiriler okur (Kollegiya vostokovedov, 1923, s. 26; Blagova, 2008, s. 419).

15 Mayıs 1921'de Asya Müzesi bünyesinde Doğu Bilimciler Topluluğu (Kollegiya vostokovedov) oluşturulur. Samoyloviç 1922'de buraya üye olur (Blagova, 2008, s. 419).

1921 ağustosunda Petrograd Üniversitesinde, Aleksandr Nikolayeviç Veselovskiy Karşılaştırmalı Doğu-Batı Dil ve Edebiyatları Tarihi Enstitüsü kurulur. Enstitünün Doğu Şubesinin başkanı İ. Yu. Kraçkovskiy olur, üyeleri arasında ise W. W. Barthold, B. Ya. Vladimirtsov, V. L. Kotviç, S. F. Oldenburg, A. A. Romaskeviç ve Samoyloviç ve daha başkaları yer alır (Blagova, 2008, s. 419).

1922'de Samoyloviç Petrograd Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsüne rektör seçilir. Burada Osmanlı Türkçesi, Sart-Özbek Türkçesi derslerinin yanı sıra Türkiye tarihi dersi de verir. Üniversitede ise Türk dillerinin ve halklarının araştırılmasına giriş ve Türkmen Türkçesi dersleri işler (Aşnin, 1978a, s. 12; Blagova, 2008, s. 419).

1922/23 ders yılında, Petrograd Üniversitesi Toplum Bilimleri Fakültesi Entografya-Dil Bilimi Bölümü İran-Arap-Türk Kültürü Dilleri Dalında (seksiya) Samoyloviç şu dersleri verir: Türk filolojisi, Osmanlı Türkçesi başlangıç, Türk-Tatar lehçeleri başlangıç, Türk dil ve halklarının araştırılmasına giriş, Çağatay dili başlangıç (Kollegiya vostokovedov, 1923, s. 36; Blagova, 2008, s. 419-420).

İki makale ve bir değerlendirme yazdığı 1919-1921 dönemine göre, 1922'de daha çok eser verir. Bunlardan en önemlisi “Nekotoriye dopolneniya k klassifikatsii turetskih yazıkov” [=Türk dillerinin tasnifine bazı eklemeler] makalesidir. Makale üzerine farklı dillerde çok sayıda değerlendirme yazılır (Aşnin, 1978b, 273). Blagova makalenin fikrinin 1910'lara uzandığını gösteren vesikalar paylaşır (Blagova, 2008, s. 420-421).

1922 eylülünde Akademi bünyesinde Rus Türkologlarının toplanması için hazırlıklar yapılmaya başlanır. Toplantının tertibi için oluşturulan heyetin başkanlığına Barthold, sekreterliğine ise Samoyloviç getirilir. Bu ilk Rusya Türkologları toplantısına, Türk halklarından temsilcilerinden katılması da öngörülür (Blagova, 2008, s. 421).

1922 kasımında S. F. Oldenburg, S. İ. Rudenko ve A. A. Miller, Rus Müzesi Etnografya Bölümü başkanlığına 3. Birime (Kafkasya ve Orta Asya) Samoyloviç'in yardımcı kayyum (pomoşnik hranitelya) atanmasını teklif ederler. 16 Kasım'daki toplantıda oy birliğiyle Samoyloviç bu vazifeye getirilir. Abramzon, Samoyloviç'in buradaki faaliyetlerinin bir dökümünü verir (Abramzon, 1978, s. 171-172; Blagova, 2008, s. 421).

1923 sonbaharında (2 Ekim-aralık sonları) yeni teşekküllerin yapılandırılmasına katkı sunmak üzere Bakü'ye gönderilir. Azerbaycan Üniversitesi Doğu Fakültesinde, Türklük bilimine giriş, karşılaştırmalı dil bilgisi, Orhon yazıtları, Türk dillerinin tasnifi derslerini verir (Blagova, 2008, s. 422).

Samoyloviç Barthold'a yazdığı 30.X.1923 tarihli mektupta Eğitim Evinde öğretmenler için Türkçe ders anlatmaya davet edildiğini ve üniversite de Orhun yazıtları üzerine Türkçe ders verdiğini anlatır. Yine Barthold'a yazdığı 20.XI.1923 tarihli mektupta ilk defa geniş bir kitleye Türkçe hitap ettiğinden söz eder. Mektuplara yansıyan konular arasında Samoyloviç'in Latin Harflerine Geçiş ile İlmî İstılahlar heyetlerinin çalışmalarına katılması da vardır (Blagova, 2008, s. 422-423).

Azerbaycan'da bir yandan da müstakil çalışmalarını sürdürür. Ağız araştırmaları için materyal toplar. Bunların bir kısmı Azerbaycan dilindeki Yafetik unsurlar meselesine dairdir. Blagova'ya göre Samoyloviç'in 1923-1925'te Yafetizmle ilişkili iki makalesi çıkar. *Yafetiçeskiy sbornik*'in [=Yafetizm üzerine derlemeler] I. ve II. sayılarında çıkan etno dil bilimi dâhilindeki bu makaleler "Nazvaniya dney nedeli u turetskih narodov" [=Türk halklarında haftanın günlerinin adları] ve "Nazvaniya dney u azerbaydjanskih turkov" [=Azerbaycan Türklerinde gün adları] adlarını taşır. Blagova 1926'da çıkan "Kavkaz i turetskiy mir" [=Kafkas ve Türk dünyası] adlı makalenin de bunlarla beraber düşünülmesi gerektiği fikrindedir (Blagova, 2008, s. 423).

20.XI.1923 tarihli mektubunda Azerbaycan'daki yeni teşekkül edilmekte olan kuruluşlardaki çalışmalarını anlatır. Azerbaycan'ı Tetkik ve Tetebbu Cemiyetinin fahri başkanı olarak geçici idare heyetinin, ayrıca etnografya ile tarih komisyonlarının toplantılarında bulunur. Ona göre, Cemiyetin Tarih-Etnografyası Kolu (sektiya), eleman ve kaynak sıkıntısından faal çalışmamaktadır. Devlet Müzesinde ise etnografya kısmı yoktur. Samoyloviç, Arkeoloji Komisyonu başkanlığına ülkenin etnografya yönünden araştırılması için tasarı sunar. Tasarı üzerine Komisyon, Rusya'daki pek çok

ilmî teşekkül ve bilim adamıyla temasa geçme kararı alır. Samoyloviç, Azerbaycan Üniversitesi Doğu Fakültesinde Türklük bilimi odası kurulmasını teklif eder. Teklif kabul edilerek kitap temini ve odanın donatılması için ödenek tahsis edilir (Blagova, 2008, s. 423-424).

Bu dönemde, Azerbaycan’da harf değişikliği ve dilin biçimlendirilmesi (yazıkovoye stroitelstvo) güncel konulardır. Blagova’ya göre, Samoyloviç bu durumun bir kongre tertibi için elverişli bir zemin sunduğunu düşünür. Bu bağlamda, I. Türklük bilimi kongresinin tertip heyeti sekreteri olarak *Mearif ve Medeniyet* dergisine “Türkoloji Kurultayı Lazımdır” adlı bir yazı verir (Blagova, 2008, s. 130, 424).

Blagova’ya göre bilim adamının üç aylık Azerbaycan seyahati oldukça verimli geçer, Azerbaycan’da çağdaş Doğu biliminin kuruluşuna büyük katkıları olur. Ayrıca, Barthold’un Doğu Fakültesinde 1924 kasım-aralığında verdiği Orta ve Yakın Asya ülkeleri tarihi dersleri de Samoyloviç’in teşebbüsüyle hayata geçer (Blagova, 2008, s. 424-425).

1923 tarihli Bakü seyahati, Samoyloviç’in 1924 tarihli yazılarında büyük bir karşılık bulur: “Gosudarstvennyy Turetskiy vıssiy pedagogičeskiy institut v Baku” [=Bakü’de yüksek eğitim fakültesi], “Azerbaydjanskiy syezd krayevedeniye” [=Azerbaycan yurt bilgisi kongresi], “Vseazerbaydjanskiy syezd krayevedeniye” [=Azerbaycan geneli yurt bilgisi kongresi] ve “Noviy turetskiy alfavit (Pismo iz Azerbaydjana)” [=Yeni Türk abecesi, Azerbaycan’dan mektup]. (Aşnin, 1978b, 274; Blagova, 2008, s. 425).

1924’te Türk dillerine Latin alfabesinin uyarlanması toplantısına katılır. Burada okuduğu üç bildirisi L. V. Şerba, E. K. Pekarskiy, S. Ye. Malov ve A. Tagizade’nin bulunduğu komisyonda görüşülür. Toplantının sonunda bir rapor hazırlanır (Aşnin, 1978a, s. 25). Aynı konuda Radloff Halkasında da bir bildiri okur. Bildiride Bakü, Taşkent ve Yakutsk’a bir dizi teklifte bulunulur. 14 Mart 1924’te ise bu kez Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde, Türklük bilimi kongresinin gerekliliği üzerine bir bildiri okur (Aşnin, 1978a, s. 25; Blagova, 2008, s. 425).

Samoyloviç Barthold’a yazdığı 8.VI.1924 tarihli mektupta Türk dillerinde Latin alfabesine geçiş sürecinde, beklediğinden daha ileriye gidildiğini söyler, Doğu biliminin merkezinin, yani Petersburg’un Doğunun meselelerinden uzak kaldığını vurgular. Moskova’da, Müslümanların elifbanın Latinleştirilmesi için bir dernek kurduklarını,

ayrıca Merkezî İcra Komitesi (VTSİK) bünyesinde de Doğu Yazılı Kùltürleri Komisyonunun teşkil edilmek üzere olduğunu haber verir (Blagova, 2008, s. 425).

Mektubun devamında Birlik Geneli Doğu Bilimciler Birliğinde (assotsiatsiya) Türklük bilimi kongresi için ilk oturumun tertip edildiğini ve teşkilat heyetinin belirlendiğini bildirir. Doğu Bilimciler Birliğine, Türklük bilimi kongresi teklifi Samoyloviç tarafından yapılır (Blagova, 2008, s. 425).

21-24 Eylül 1924'te, I. Azerbaycan Yurt Bilgisi Kongresi düzenlenir. Burada, Samoyloviç'in başkanlığında yapılan Türklük bilimi oturumunda (seksiya) Azerbaycan'da bir kongre düzenlenmesi ve Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebu Cemiyeti bünyesinde bir Türklük bilimi kolu oluşturulması kararı alınır (Blagova, 2008, s. 425-426)

1924 aralık başlarında, Moskova'da II. Birlik Geneli Yurt Bilgisi Kongresi düzenlenir. Burada Samoyloviç Yurt Bilgisi Uzmanları Merkez Bürosuna üye seçilir (Blagova, 2008, s. 426).

Barthold'a yazdığı 25.XI.1924 tarihli mektupta Radloff Halkasındaki son toplantıyı anlatır (Blagova, 2008, s. 143). Buna göre toplantıda, Kazak müziği ele alınır ve Doğu halklarının müziği üzerine bir yayın hazırlamak üzere heyet oluşturulur. Heyet ilk toplantısında SSCB Doğu halklarının müziğini araştırma programı belirler (Blagova, 2008, s. 426).

Samoyloviç'in Türkler arasından bilginler yetiştirilmesine yönelik iz bırakan çalışmaları olur. 1924 sonbaharında, Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde Rusya Türkleri için Türklük bilimi programlarında ders verir. Konunun bazı tafsilatını bir yazıyla paylaşır [1926]. Programlarda dönemin önde gelen isimleri de yer alır. Türk ve Moğol programlarının müdürü Barthold, Yafetik programın ise Marr'dır (Blagova, 2008, s. 426-427).

Blagova'ya göre, yukarıda anlatılanlardan, 1917 ekiminden sonraki süreçte Samoyloviç'in ilmi hayatında kökten değişikliklerin olduğu anlaşılmaktadır. 20'li yıllarda, eğitim ve dilin biçimlendirilmesine verilen ağırlık, onun dil ve edebiyat tarihi incelemelerinden uzaklaşmasına yol açar. Bu esnada Blagova, düşüncelerini açıklamak Samoyloviç ile İlminskiy arasındaki benzerliğe dile getirir. Ona göre Samoyloviç kendisini, derin saygı duyduğu İlminskiy gibi bir eğitim adamı olarak görür. Tıpkı

İlminskiy gibi, Rusya'daki Türklerin eğitim meselesini Rusya'nın öncelikli kültür konularından biri kabul eder. Latin harflerinin Türkçeye uyarlanması, yeni yazı dillerin geliştirilmesi, terim birliği sağlanması gibi konularda faal şekilde mesai harcar. Bu konuları I. Birlik Genelî Türklük Bilimi Kongresine taşır. Türk bilginlerin yetiştirilmesi için gayret eder. *Kratkaya uçebnaya grammatika sovremennogo osmansko-turetskogo yazıka* [=Günümüz Osmanlı-Türkçesinin kısa dil bilgisi ders kitabı] bu gayretin bir ürünüdür (Blagova, 2008, s. 427-429).

Blagova'ya göre 1917 ekiminden sonra Samoyloviç bir müddet “rüzgârda savrulur”. Ancak 1924'te asıl sahasına, dil ve edebiyat tarihi çalışmalarına geri döner. Rus Türklük bilimi geleneğiyle olan bağını muhafaza ettiğini gösterir. Bu geleneğin esasında ise Doğu ülkelerinin kültür ve tarihini eski metinler yoluyla öğrenmek yer alır (Blagova, 2008, s. 429).

1924'te eski metinler üzerindeki araştırmalarına geri döner ve “K İstorii i Kritike Codex Cumanicus” [=Codex Cumanicus'un tetkik tarihi üzerine] ve “İz Popravok k İzdaniyu i Perevodu Kutadgu Bilig” [=Kutadgu Bilig okuma ve tercümelemelerine düzeltmeler] makalelerini neşreder. 1919'da İ. N. Berezin'in 100. doğum yılı dönümü vesilesiyle yazdığı “İ. N. Berezin Kak Turkolog” [=Türkolog olarak İ. N. Berezin] adlı bildiri ise ancak 1925'te çıkar (Blagova, 2008, s. 429).

2 Şubat 1925'te Bilimler Akademisine muhabir üye seçilir. Artık çalışma hayatı Akademi, Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü, Üniversite ve Leningrad Tarih-Dil Bilimi Devlet Enstitüsünde geçmeye başlar. Bütün bunların yanında seyahatlerini de sürdürür (Blagova, 2008, s. 430).

5.VI.1925 tarihli mektubunda Barthold'a Kazan'a gittiğini yazar. Buna göre, 12 Nisan-3 Mayıs'ta Kazan'da, Doğu Eğitim Enstitüsünde ders ve seminerler verir. Öğretmen, edebiyatçı ve genç bilginlerden oluşan topluluklarla dil bilgisi meselelerine dair sohbetleri olur. Kazan gözlemleri iki yazıya yansır: “Dvadtsat Dney v Kazani” [=Kazan'da yirmi gün] ve “Krayevedeniye v Tatarskoy ASS Respublike” [=Tatar SSC'de yurt bilgisi]. Mektubunda temmuz sonu gibi İstanbul'a gitmeyi planladığını haber verir (Blagova, 2008, s. 430).

1925 ağustosunun sonunda üçüncü Türkiye seyahatine başlar. Barthold'a yazdığı 27.IX.1925 tarihli mektubunda seyahatini üç döneme ayırır: yaklaşık iki hafta

İstanbul'da, yaklaşık iki hafta Ankara'da, dönüş için yine İstanbul'da. İlk dönemde, İstanbul'da Köprülü ile tanışır. Köprülü ona Edebiyat Fakültesini, Türkiyat Enstitüsünü ve Üniversite Kütüphanesini gezdirir. Üniversitenin Rektörü Halil Bey ve İstanbul Âsâr-ı Atika Müzesi Müdürü Halil Bey ile tanışır. Halil Bey ona müzeyi gezdirir. Tatil sebebiyle bilim camiasıyla yakından tanışma imkânı bulamaz ve zamanını Türkçe kitap, dergi ve broşürler okuyarak geçirir. Türk edebiyatı; dil, ekonomi ve politika ilgisini çeken konulardır (Blagova, 2008, s. 431).

Samoyloviç Ankara'da, Maarif Vekaletinin Radloff'un sözlüğünü Türkçeye tercüme etme tasarısıyla ilgili görüşmelerde bulunur. Akçura aracılığıyla maarif vekiline sözlüğün tercümesi için bir dizi teklifte bulunur. Ona göre sözlük Türk ve Ruslar başta olmak üzere farklı ülkelerden bilginlerin iştirak edeceği bir çalışmayla hazırlanmalıdır. Sözlük, yanlışlardan arındırılmalı, yeni malzemelerle zenginleştirilmeli ve Türkçe, Rusça, bir de Batı dillerinden birinde neşredilmelidir. Sözlüğün neşri için Maarif Vekaleti, ayrıca Rusya ve Berlin bilimler akademilerinin dâhil olduğu bir komisyon oluşturulmalıdır (Blagova, 2008, s. 431).

1926 başında Samoyloviç tertip heyetinde olduğu I. Türklük Bilimi Kongresinin hazırlığı için Bakü'ye gider. Bu esnada İstanbul'da bulunan Barthold, 17.I.1926'da yazdığı bir mektupta Samoyloviç'e, İstanbul'da kongreye ilişkin hiçbir malumatın olmadığını haber verir. Kendisi, Köprülü ve D. Mesaroş için program, davetiye, para gönderilmesini ister (Blagova, 2008, s. 157-158).

Daha sonra, 26 Şubat-5 Mart'ta düzenlenecek Kongreye katılmak üzere yeniden Bakü'ye gider. Kongrede, "Sovremennoye sostoyaniye i blijayşiyeye zadaçi izuçeniya turetskih yazıkov" [=Türk dillerinin araştırılmasında günümüzdeki durum ve yakın hedefler] adlı bir bildiri sunar. Türk lehçelerinin araştırılmasında geline seviyeyi her bir lehçe için ayrı ayrı anlatır. Müşterek çalışmaların gereğini vurgular, sonraki çalışmalara işaret eder: karşılaştırmalı dil bilgisi ve köken bilgisi. Blagova bildiride, iktidarın güncel taleplerinin değil de uzun vadeli hedeflerin dile getirildiğini dikkatlere sunar (Blagova, 2008, s. 433).

Kongrenin bir numaralı gündem maddesi alfabadir. Samoyloviç, millî yazılar oluşturulurken Türk dillerinin akrabalığının göz önüne alınması gerektiğini gündeme taşır. Oylamada çekimser kalır. Kongrede Latin alfabesine geçiş kabul edilir (Blagova,

2008, 433). Samoyloviç'in Bakü'deki görüşleri sebebiyle sorun yaşadığı doğrudur ama Sibiryaya sürgün edildiğine yönelik A. İnan (1991, s. 289) ve H. Eren'in (1981, s. 86) yazdıkları yanlıştır. T. Menzel'in (2017) kongreyle ilgili anıları, genel geçer söylemin dışında kayda değer bilgiler sunar. Kongrenin bugünden bakıldığında ne anlam ifade ettiği ve burada Samoyloviç'in oynadığı merkezî rol, M. Oral tarafından ele alınır (2019, s. 240-262).

1926'da Karşılaştırmalı Doğu-Batı Dil ve Edebiyatları Tarihi Enstitüsünde Ural-Altay Bölümüne (sektsiya) başkan olur. Leningrad Üniversitesi Coğrafya Fakültesinde Etnografya Bölümündeki çalışmaları başlar (Blagova, 2008, s. 434).

1926'da asıl sahasındaki çalışmalarının sayısı artar. Bunlardan bazıları daha önce hazırladığı ancak neşrelemediği etütlerindedir. Bunlar arasında "Çagatayskiy poet XV veka Atai" [=15. asır Çağatay şairi Atâi] bilhassa zikredilmelidir. Bu makaleyle tuyuğ dizisi son bulur. Dizinin öbür makaleleri Lütfi [1926], Amirî [1926], Nevayî'nin tuyuğları [1917] ve 19. asır Hive tuyuğlarıyla [1927] ilgiliydi (Blagova, 2008, s. 434-435).

Blagova 1926-27'de Samoyloviç'in Türk dili ve edebiyatı tarihine ilişkin çok sayıda makale neşretmesini onun bu alanda ders kitabı çıkarma tasarısına bağlar. Barthold'a yazdığı 25.XI.1924 ve N. İ. Aşmarin'e yazdığı 5.II.1925 tarihli mektuplarda Samoyloviç, ders kitabı hazırladığını dile getirir. Ayrıca arşivdeki "Tekstiy stihotvoreniiy imperatora Babura i perevodiy ih, sdelanniy A. N. Samoyloviçem" [=İmperator Babür'ün şiirlerinin metni ve A. N. Samoyloviç tarafından tercümesi] adlı çalışmada ders kitabının planı mevcuttur (Blagova, 2008, s. 435).

15 Mart 1927'de, Bilimler Akademisi Tarih ve Filoloji Bölümünde, Radloff'un sözlüğünün yeniden basılması konusu görüşülür. Toplantının başkanlığını Barthold yapar. Burada Samoyloviç, üyelere dağıtılacak kılavuz ve fişlerin hazırlanmasında görev alır. Ayrıca, fişlerde yer alacak lehçe kısaltmalarını düzenleme işini de S. Ye. Malov'la birlikte yerine getirecektir (Aşnin, 1978b, s. 278; Blagova, 2008, s. 436).

Sözlükle ilgili çalışmalar mektuplaşmalara yansır. Bilim adamlarına gönderilecek davetiyeler ve kılavuzlarla ilgili meselelerde Samoyloviç birkaç kez Barthold'a yazar. Samoyloviç 7.VI.1927 tarihli mektubunda davetiye ve kılavuzları Kraçkovskiy'e teslim ettiğini haber verir. Yurt dışındaki Türkologlardan Kovalskiy'in çalışmaya katılmasının faydalı olacağını söyler. Zira Kovalskiy, Karay lehçesi üzerinde

çalışmış, Radloff'un sözlüğünün bu yönden eksiklerine dikkat çekmiştir (Blagova, 2008, s. 164). Barthold ise 5.VIII.1927 tarihli mektupta davetiyelerin yollandığını, Gordlevskiy'in kabul ettiğini ancak Eduard Şmidt'e ulaşılmadığını haber verir (Blagova, 2008, s. 436).

1927'de Yafetizmle ilgili 4. makalesi çıkar: "Turetskiye çislitelniye koliçestvenniye i obzor popitok ih tolkovaniya" [=Türkçede sayılar (?) ve bunlar üzerine tetkikler]. Makalede konuya tarihî-karşılaştırmalı metotla yaklaşır. Blagova bu yaklaşımın iktidarın desteklediği yeni dil öğretisine karşı bir tavır olarak algılanmış olabileceği görüşündedir (Blagova, 2008, s. 437).

1927 mayısında 5 aylık Muhtar Oyrot Bölgesi seyahatine başlar. Seyahatin üç ayını Altay ve Kazak Türklerinin dil ve etnografyasını araştırarak geçirir. Seyahatin sonraki iki ayında ise Ufa, Astrahan, Mahaçkale, Buynaksk, Kislovodsk'ta bulunur (Blagova, 2008, s. 172-173). Blagova, Barthold'a yazdığı başka mektuplarda da seyahate ilişkin bilgiler verdiğini kaydeder (Blagova, 2008, s. 439): 7.VI (Ulala), 14.VI (Onguday), 9.VII (Biysk), 14.VII (Novosibirsk), 20.VII (Ufa), 2.VIII (Buynaksk), 20.VIII (Kislovodsk), 8.IX (Bakü).

Barthold'a yazdığı 20.VIII.1927 tarihli mektupta seyahatiyle ilgili bazı ayrıntıları paylaşır. Buna göre, 25 Mayıs'tan 20 Ağustos'a kadar Altay'da, S. İ. Rudenko'nun isteği üzerine SSCB Halklarının Kabile Yapısını Araştırma Komisyonu (KİPS) için dil bilimi malzemesi toplar. Bunun yanında kendi ilgi alanları olan 12 yıllık takvim, ay adları, gün adları, şahıs adları, köpek adları, evli kadınlarda yasaklı kelimeler, coğrafi terimler, onluk adları üzerine de derlemeler yapar (Blagova, 2008, s. 172-173, 437).

Aynı mektupta Altay seyahatini Ufa, Astrahan, Mahaçkale, Buynaksk, Kislovodsk'a kadar genişlettiğini haber verir. Böylece bu bölgelerdeki kültür biçimlendirmesi ve yurt bilgisi çalışmalarındaki son durumu görme imkânı yakaladığından söz eder (Blagova, 2008, s. 173). Mektuptan Yurt Bilgisi Bürosuna üye olmasının Samoyloviç'in imkânlarını genişlettiği anlaşılmaktadır. Blagova, "Krayevedeniye na Sovetskom Vostoke (Puteviye zametki)" [=Sovyet Doğusunda yurt bilgisi, yol notları] adlı yazının yurt bilgisi çalışmalarındaki son durumu özetlediğini kaydeder (Blagova, 2008, s. 439).

Mektubun devamında, I. Türklük Bilimi Kongresinde Latin alfabesi oylamasında çekimser kalmasıyla ilgili bazı düşüncelerini paylaşır. Onu oylamada çekimser kalmaya iten Kongredeki demagoji ortamıdır. Hâliyle bu çekimserlik, Bakü'deki bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Bakü'de 1927 haziranında düzenlenen Latin alfabesi toplantısına Arap elifbasını savunur endişesiyle vaktinde çağrılmamıştır. Ancak Samoyloviç, bölgedeki Türkler ve onların önde gelen kültür adamları arasında itibarının zedelenmediğini görür. Çekimser kalmasından pişman değildir çünkü yalnızca Latin alfabesini öğrenen gençler okuyacak bir şey bulamamaktadır (Blagova, 2008, s. 172, 439-440).

Bahsi geçmekte olan 20.VIII.1927 tarihli mektubun bir kısmı Türkmenistan'la ilişkilidir. O esnada Bilimler Akademisinin Türkmenistan araştırma seferi sürmektedir (ekspeditsiya). Seferin başkanı ise Barthold'dur. Bu bakımdan iki ismin yazışmaları resmî bir mahiyet taşır. Samoyloviç, Kabile Araştırmaları Komisyonu Türkistan Şubesi için Türkmen yerleşimleri ile soy taksimini araştıracaktır. Ayrıca Rus Devlet Müzesinin Etnografya Bölümü için bu kabilelerin maddi kültürlerindeki ayırt edici yanları, bilhassa da halı yapımının hususiyetlerini tespit edecektir. Bir de “tabii olarak Türkmen ağızları ve edebiyatı üzerine eski çalışmalarını sürdürecektir” (Blagova, 2008, s. 440).

1927 yılında Barthold ve Samoyloviç'in gündeminde Bilimler Akademisi bünyesinde bir Türklük bilimi enstitüsü kurma fikri vardır. Barthold 28.VIII.1927 tarihli mektubunda Samoyloviç'e resmî mercilerden kayda değer bir cevap gelmediğini, belki onun bu konudaki görüşlerinin ikna edici olabileceğini bildirir (Blagova, 2008, s. 441). 1928'de enstitü yerine, Bilimler Akademisi bünyesinde Türklük Bilimi Kabinesi (1928-1930) kurulacaktır (s. 444). Blagova, Kabinenin üzerinde çalıştığı dil yadigârlarının bir listesini verir (s. 443).

1927 yılının sonlarında gündemde olan konulardan biri Türkmenistan'daki Türklük bilimi çalışmalarının şekillendirilmesidir. Blagova bu çerçevede Barthold, Malov ve Samoyloviç'in yazışmalarından kesitler verir. Bunlardan anlaşıldığına bu işin bir ayağı Petersburg'da iken öbür ayağı ise Türkmenistan'dadır. Mevzunun esası ise Türkmence konusunda uzman Türkmenlerin yetiştirilmesidir (Blagova, 2008, s. 441-442).

Radloff'un sözlüğün yeniden basılması, 1927-29'da birkaç mektuba daha konu olur. Barthold 9.X.1927 tarihli mektubunda Radloff'un sözlüğünün yeni baskısına da

değinerik Gordlevskiy'in daveti kabul ettiğini belirtir. Samoyloviç, Barthold'a 20.I.1928'de kısa bir mektup yazarak işin teknik yönlerinden bahseder. Blagova'nın tespitiyle, ikisinin arasında bu konu son olarak 1929'da geçer. 21.VII.1929'da Samoyloviç, Almanya'ya gitmek üzere olan Barthold'dan Bang ile sözlüğün yeni baskısını görüşmesini ister. Barthold 23.VII.1929'da cevap vererek bunun Bang'ın müteveffa Radloff'a olumsuz yaklaşımından dolayı biraz zor olduğunu ama yine de deneyeceğini yazar (Blagova, 2008, s. 442).

Blagova, arşiv kayıtlarına dayanarak Samoyloviç'in 1927 tarihli Türkmenistan mesaisini aydınlatmaya çalışır. "Otçyot po Puteşestvii A. N. Samoyloviç'a v Turkmeniyu" [=A. N. Samoyloviç'in Türkmenistan seyahatine dair rapor] adlı arşiv biriminden Samoyloviç'in Türkmenistan'ın nüfus yapısının ortaya çıkarılması çalışmalarına katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Samoyloviç, Salır kabilesini araştırmak için Serah bölgesine, Sarık kabilesini için de Tahta-Bazar'a bölgesine, Teke ağzını araştırmak için de Merv bölgesine gider. Teke, Salır ve Sarık ağızları arasındaki farklılıkları tespit etmeye çalışır (Blagova, 2008, s. 443-444).

Arşiv kayıtlarında, Samoyloviç'in Türkmenistan'daki ilmî kuruluşların şekillendirilmesiyle ilgili toplantılara katıldığını gösteren vesikalar vardır. Bilim adamı Türkmenistan Merkezi İcra Komitesinin 23 Ekim 1927 tarihli toplantısında bir konuşma yapar. Konuşmasında eğitim-öğretimin değişik kademeleri için bir dizi teklifte bulunur (Blagova, 2008, s. 444).

1927'de Orta Asya Türk edebiyatı ve yazı dilleri tarihine yönelik çalışmalarının neticelerini paylaşmayı sürdürür. Bu çerçevede Blagova şu yazıları zikreder (Blagova, 2008, 444): "Materialy po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature, IV, Çagatayskiy Poet XV. v. Atai" [=Orta Asya Türk edebiyatına dair malzemeler, IV, 15. asır Çagatay şairi Atai], "Otrivok iz Teaşşuk-Name s İgroyu Rifmuyuşih Slov" [=Taaşşuknâmeden cinaslı kelimelerin olduğu bir kesit], "Hivinskiye Tuyugi XIX Veka" [=19. asır Hive tuyuğları], "İz istorii turkmenskoy literaturıy" [=Türkmen edebiyatı tarihinden] ve "K istorii krımsko-tatarskogo literaturnogo yazıka" [=Kırım-Tatar yazı dilinin tarihi hakkında] (Aşnin, 1978b, s. 277-278).

1928'de Bilimler Akademisi bünyesinde Türklük Bilimi Kabinesi kurulur. Samoyloviç öce kurul üyesi, sonrasında da müdür vekili seçilir. Aynı yıl Ukrayna Geneli Doğu Bilimi Cemiyetinin Kiev Şubesine muhabir üye olur. Azerbaycan'da, Birinci İmla Konferansına katılır, konuyla ilgili bir yazı kaleme alır [1928]. Bu konferans

bağlamında Blagova, Samoyloviç'in Barthold'a yazdığı 22.I.1928 tarihli mektubu dikkatlere sunar. Ona göre mektuptan, Samoyloviç'in yaşanan tatsızlıklara rağmen alfabe oluşturulması, dilin biçimlendirilmesi konularıyla alakadar olmayı sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Blagova, 2008, s. 445).

1928'de meslek hayatının en önemli yazılarından birini neşreder: “K İstorii Literaturnogo Sredneaziatsko-Turetskogo Yazıkı” [=Orta Asya Türk yazı dili tarihi üzerine]. Makalede uzun yıllar süren çalışmaların neticesi olarak İslami devirdeki Orta Asya Türk yazı dili dönemlere ayrılır. Blagova'nın da dikkatlere sunduğu üzere makalede, Orta Asya Türk yazı dili başlangıçtan 1900'lerin başına kadar getirilir ve böylelikle güncel mevzu olan yeni yazı dillerinin kurulmasına yer ayrılmış olur (Blagova, 2008, s. 446).

12 Ocak 1929'da Bilimler Akademisi asli üyeliğine seçilir. Hemen ardından da Beşerî Bilimler Bölümüne akademik-sekreter olur. 1930 martında Toplum Bilimleri Bölümüne akademik-sekreter seçilir ve bu vazifesi 1932 martına kadar sürer. Öbür üyelikleri ve vazifeleri ise şöyle sıralanabilir: Türklük Bilimi Kabinesinde (TURK) müdür yardımcılığı, Türk Halkları İçin Yeni Alfabe Komisyonu üyeliği, Türkmen Araştırma Seferleri Komisyonu başkanı, KİPS üyeliği, Antropoloji ve Etnografya Müzesi bünyesindeki Radloff Topluluğunun yönetim kurulu üyeliği. Bunların yanında başka kuruluşlarda da vazifeler alır ve bunların bir dökümü Blagova tarafından verilir (Blagova, 2008, s. 446-447).

1929'da Samoyloviç'in alfabe çalışmalarıyla ilgili seyahatleri sürer. 21.VII.1929'da Barthold'a yazdığı mektupta Mahaçkale'de Birlik Geneli Yeni Alfabe Komitesi'nin (VTSK) toplantısının tertiplendiğini bildirerek kendisinin Dağıstan Komitesinin toplantısına dâhil edildiğini yazar. Alfabe Komitesinin üyesi ve Akademi temsilcisi olarak Samoyloviç Özbekistan (1929 mayısı), Dağıstan (1929 yazı) ve Kırım'da (1929 ağustosunun sonları) yazı dili, terim ve imla konferanslarına katılır. Yine Akademi üyesi sıfatıyla II. Ukrayna Geneli Doğu Bilimi Kongresinde bulunur (Blagova, 2008, s. 447-448).

Muhtar Kabardin-Balkar Bölgesine düzenlenen araştırma seferine katılır. Blagova, bu seyahate ilişkin “Samoyloviç. Poyezdka v Balkariyu 1929 Goda” [=1929 yılında Balkar seyahati] adlı bir arşiv biriminin olduğunu belirtir. Burada, Karaçay-Balkar söz varlığı derlemeleri vardır. “Takvim” kısmında ay adlarının tahliline yer verilir (Blagova, 2008, s. 448).

Seyahat üzerine Türklük Bilimi Kabinesinde, Doğu Bilimciler Topluluğunda, Radloff Halkasında, Etnografya İlmî-Araştırma Enstitüsü'nde, II. Ukrayna Geneli Doğu Bilimi Kongresinde bildiri sunar. Blagova tespitiyle bu dönemde sunduğu bildirimler şunlardır: “Lingvistiçeskiye i etnografiçeskiye nablyudeniya v Balkarii” [=Balkar'da dil ve etnografya gözlemleri], “Drevneturetskiy tefsir i Zolotaya Orda” [=Eski Türk tefsiri ve Altın Orda], “Tretya redaktsiya moyey klassifikatsii turetskih yazıkov” [=Türk dilleri tasnifiminin üçüncüsü], “Proyekt etnografiçeskoy klassifikatsii turetskih narodov” [=Türk halklarının etnografya yönüyle tasnif tasarısı], “Sovremennaya kulturnaya jizn v Samarkande” [=Semerkant'ta çağdaş kültür hayatı] (Blagova, 2008, s. 448-449).

4.3.4. İdarecilik Dönemi (1930-1938)

Barthold, 19 Ağustos 1930'da vefat eder. Blagova, 1929 temmuzuna ait mektuplardan sonra artık Samoyloviç'in ilmî hayatını aydınlatmaya yarayacak tafsilatlı mektuplara rastlanmadığını belirtir. Sonraki süreç için Akademi kayıtlarından istifade edilecektir (Blagova, 2008, s. 448-449).

1930'da Orta Asya Türk yazı dili üzerine olan incelemelerini sürdürürken (XI-XVI. asırlar) bir yandan da Altın Orda ve Kırım yarlıklarını araştırır. Blagova 1930'ların başında Samoyloviç'in üç kitap hazırlığında olduğunu tespit eder. Bunlardan biri XI. asırdan (Kutadgu Bilig) XX. asır başına kadar olan dönemi ele alan bir ders kitabı tasarısıdır. Öbür ikisi ise Çağataca dil bilgisi ile Çağatayca sözlük tasarılarıdır. N. K. Dmitriyev'in V. A. Gordlevskiy'e yazdığı 29.V.1926 tarihli mektupta Samoyloviç'in Çağatay dil bilgisini yazmakta olduğundan söz edilmektedir. Ancak Samoyloviç tasarılarını hayata geçiremez. Blagova'ya göre bunda siyasi şartlar etkili olur (Blagova, 2008, s. 450).

1930 mayısında Samoyloviç Yeni Alfabe Komitesinin IV. toplantısına katılmak üzere Alma-Ata'ya gönderilir. Burada alfabenin tek tipleştirilmesi ve kolaylaştırılması meselelerine, ayrıca Kazakistan'daki Dungan ve Uygurlar için Latin alfabesi ihtiyacına değinen bir bildiri sunar. Bir başka konferansta ise Uygurların alfabesi ve yazı dilleri üzerine bildiri okur. Sonrasında aynı konuda bu kez Aşkabat'taki bir konferansa katılır, imla ıslahatı üzerine tekliflerde bulunur. Aşkabat'tan Semerkant'a geçerek Özbek İlmî-Araştırma Devlet Enstitüsünde iki bildiri sunar: “Postanovka Nauçno-İssledovatel'skoy Raboty UzGNIİ” [=Özbek İlmî-Araştırma Devlet Enstitüsü'nde ilmî araştırmaların durumu] ve “Novıye

Dopolneniya k Klassifikatsii Turetskih Yazıkov” [=Türk dilleri tasnifine eklemeler] (Blagova, 2008, s. 451).

1931’de resmî vazifeleri artmaya devam eder. Bunların çoğu Akademi bünyesinde. Toplum Bilimleri Bölümünde hem üyedir hem de bölümün dergisini neşre hazırlamaya başlar (redaktör). Akademinin Yönetim Kurulu üyesidir (çlen Prezidiuma). Doğu Bilimi Enstitüsünün, ayrıca Coğrafya Cemiyetinin idare heyetlerinde yer alır (Blagova, 2008, s. 451).

1931 sonbaharıyla ders yükünün azalır. Yalnızca Leningrad Doğu Enstitüsü (LVİ) Türkçe bölümündeki lisans üstü öğrencilerine (asiprant) ders verir. Ders yükü azalsa da kültür inkılabı çerçevesinde, bilimi yaygınlaştırma ile sosyalist propaganda faaliyetlerine katılması gerekir. Blagova, bu kapsamdaki nutukların ve üyeliklerin bir dökümünü verir (Blagova, 2008, s. 452).

1932’de, Barthold’un ölümünden sonra yapısı değiştirilen ve Akademinin Dil ve Düşünce Enstitüsüne bağlanan Türklük Bilimi Kabinesinin başkanı olur. Akademinin Kazakistan Şubesinin (filial) başkanı olur. Akademi bünyesinde tertiplenen Kazakistan ve Özbekistan’ın üretim güçlerinin araştırılması konferanslarına başkanlık eder. Bu türden konferansların tertip heyetlerinde yer alır (Kafkas Ötesi Federasyonu, Türkmenistan, Karakalpak ve Kırgızistan). Özbekistan’ın Üretim Gücünün Araştırılması Konferansı için Taşkent’e, Akademinin Kazakistan Şubesinin işleri için de Alma-Ata’ya gönderilir (Blagova, 2008, s. 452).

Akademinin Doğu Bilimi Enstitüsünde belirli konuları araştırmak için kurulan heyetleri idare eder (Türkistan’da ceditizm, Karakalpak tarihi). Bu faaliyetlerin neticeleri 1934 ve 35 yayınlarına yansır. 1934’te çıkan “Otkliki hivinskoy pridvornoy hroniki XIX v. na priyezd angliyskogo mayora Ebbot” [=XIX. asır Hive kroniğinde İngiliz Binbaşı Ebbot’un gelişinin yansımaları], “Hivinskiye marşrutıy pervoy poloviny XIX veka po Karakumam” [=XIX. asrın ilk yarısında Hive’den Karakum’a güzergâhlar] ve 1935’te çıkan “Sokraşennıy perevod otrıvkov iz hivinskih hronik XIX veka o hivinsko–karakalpakskih otnoşeniyah” [=Hive–Karakalpak ilişkileri üzerine XIX. asır Hive kroniklerindeki kesitlerin kısa tercümesi] adlı makaleler Hive kronikleri üzerindeki mesainin ürünüdür (Aşnin, 1978b, 284-286; Blagova, 2008, s. 452-453).

Akademinin Kazakistan Şubesinin başkanlığını Petersburg’dan sürdürür. Bu esnada Alma-Ata’da vekili bulunmaktadır (Prof. M. Tulepov). Şubenin bütün ilmî ve

idari işlerini Akademinin Yönetim Kurulunda takip eder, bölgeye gidecek bilim adamları bulmaya çalışır (Blagova, 2008, 453). Şubenin programına tarih ve sözlük çalışmaları koyar. Kazakistan tarihini araştırmak üzere oluşturulan bir komisyon malzeme toplamaya koyulur. Kazakça sözlüklerin hazırlanması işini ise bizzat Samoyloviç idare eder (Blagova, 2008, s. 453-454).

1932 martında kurulan Kazakistan Şubesinin kuruluş safhası 1935 ortalarında tamamlanır. Şubenin başkanlığına yeni bir isim atanır (A. D. Arhangelskiy). Blagova'nın ifadelerinden bu değişikliği Samoyloviç'in teklif ettiği anlaşılmaktadır (Blagova, 2008, 454). Zira Kazakistan için öncelikli bilim alanları farklıdır (özellikle yer bilimi). Samoyloviç, Kazakistan Şubesinin başkanlığını bırakmış olsa da oradaki bilim camiasıyla ilişkilerini faal bir surette sürdürür (Blagova, 2008, s. 454).

1933'te Türkiye'nin daveti üzerine, N. Ya. Marr ile Türkiye'ye gelir. Ziyaretin maksadı iki ülke kuruluşlarının tarih ve dil alanlarında iş birliğini tesis etmektir. Bu ziyaret Akademi bünyesinde Türkiye'yle ilmî iş birliğini geliştirmek için bir Komisyon oluşturulmasına vesile olur. 1933 itibarıyla Samoyloviç bu komisyonun başkan vekili, 1935 başında ise başkanı olur (Blagova, 2008, s. 455).

15-19 Şubat 1933'te, Yeni Alfabe Komisyonunun I. Birlik Genel Bilim Kuruluna katılır. Dilin biçimlendirilmesi mevzusu çerçevesinde, terimlerin tercümesi konusunda katkı verir. *Komünist Manifesto*'nun Kazak [1926] ve Özbek [1929] Türkçelerine tercümeleleriyle ilgili aynı yıl bir makale yayımlar. Burada çeviri kıstasları üzerinde durur. Ona göre Özbek ve Kazak Türkçelerinin yazı dillerinde, manifestodaki bazı kavramları tercüme etmeye yarayacak terimler geliştirilmemiştir (Blagova, 2008, s. 455-456).

1933'te *Sibirskaya Sovetskaya Entsiklopediya*'nın [=Sovyet Sibiryası ansiklopedisi] 5. cildi için hazırlanacak “Yazıki Narodnostey Sibirii” [=Sibiryası halklarının dilleri] kısmına 1 Ekim 1933'te “Turki” ve “Turetskiye Yazıki” makalelerini gönderir. Neşredilmeyen bu iki makale 1989'da M. P. Malışeva ve V. S. Poznanskiy tarafından tanıtılır: “Neopublikovanniye Stat'i Akademika A. N. Samoyloviça” [=Akademi üyesi A. N. Samoyloviç'in neşredilmeyen makaleleri] (Blagova, 2008, s. 457).

1934 başında, ömrünün sonuna kadar sürdüreceği Akademinin Doğu Bilimi Enstitüsü müdürlüğüne getirilir. Yazın, İstanbul'da tertiplenen II. Türk Dili Kurultayına gönderilir ve “Cuci Ulusu veya Altın Ordu Edebî Dili” adında bir bildiri okur. III. Kırım

Geneli Dil Bilimi Konferansına katılır, terimlerle ilgili görüşmelere katkı verir. Ayrıca Yeni Alfabe Komisyonunun Azerbaycan, Kırım, Tataristan, Başkurdistan, Kırgızistan ve Kazakistan’da dilin biçimlendirilmesinde ulaştığı sonuçları aktarır (Blagova, 2008, s. 457-458).

Blagova’nın dikkatlere sunduğu üzere bu yıllarda Samoyloviç için Türkiye’yle ilişkiler güncel bir mevzudur. Akademinin 28 Aralık 1934 tarihli oturumunda, “Vtoroy lingvistiçeskiy kongress v Turstsii i sovetso-turetskiye nauçniye otnoşeniya” [=Türkiye’de ikinci dil kurultayı ve Sovyet-Türk bilim ilişkileri] adlı bir bildiri okur. 1935 başında Marr’ın vefatıyla Türkiye’yle İlmî İlişkileri Geliştirme Komisyonu başkanlığına getirilir. Muhtemelen 1934-1936 dönemine ait “İzuçeniye anatoliysko-rumeliysko-turetskogo yazıka” [=Türkçenin Anadolu-Rumeli ağzlarının araştırılması] adlı arşiv kaydında Türkiye Türkçesinin araştırılmasına yönelik bir dizi teklifte bulunur. Türkiye Türkçesinin araştırılmasında hâliyle Türkiye’nin merkez olduğunu ve bu sebeple Türkiye’yle İlmî İlişkileri Geliştirme Komisyonuna büyük iş düştüğünü ifade eder. Ona göre Ekim Devriminden sonra Rus Türklük bilimi büyük bir gelişme kaydeder, Türkçe-Rusça sözlük [1931] ve çeviri olmayan Türkçe dil bilgisi kitapları bunun bir göstergesidir. Bu süreçte Türkiye Türkçesi üzerindeki çalışmalarıyla N. K. Dmitriyev milletlerarası üne kavuşur. Rusya’daki Türkiye Türkçesi araştırmalarının müşterek bir şekilde yürütülmesini de yine o tesis edecektir (Blagova, 2008, s. 459-460).

1934-1935’te Run harfli kitabeler üzerine üç yazı neşreder. Bunlardan ikisi “Noviye Tyurkskiye Runiy iz Mongolii [=Moğolistan’dan yeni Runik Türk yazıları], ve biri de “Ne İdol, a Plemya” [=Put değil, kabile] adını taşır. S. F. Oldenburg ve Marr anısına yazılar kaleme alır. Bir de Marr’ın geliştirdiği dil öğretisi üzerine “Turkologiya i novoye uçeniye o yazıke” [=Türkoloji ve yeni dil öğretisi] adlı bir yazı yayımlar. Bu yazı bağlamında Blagova, Samoyloviç’in Yafetik teoriyi benimsemekle itham edilmesini yersiz bulur. Zira o dönem göz önüne alındığında, üst seviyede resmî vazifeleri olan birisinin bu teoriye mesafeli kalması mümkün değildir – üstelik teorinin mimarı Marr tarafından Türk dilleri tasnifine [1922] yöneltilen ağır eleştiriler ortadayken (Blagova, 2008, 461). Devam eden birkaç sayfada Blagova, Samoyloviç’in Yafetizm çerçevesinde kaleme aldığı yazılarıyla ilgili bazı tespitlerini paylaşır (s. 462-464). Ona göre bu teori kapsamındaki yedi yazının çoğu hâlâ ilmî değerini muhafaza eder (s. 463)

Rus Türklük biliminin merkezindeki isimlerden olan Samoyloviç pek çok meslektaşına farklı şekillerde destek olur. 1923’te S. Ye. Malov’un Kazan’dan

Leningrad'a gelmesini ve Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde ders vermeye başlamasını sağlar. Akademinin Kazakistan Şubesinin başında bulunduğu sırada siyasi suçlarla Kazakistan'a gönderilen bazı kişilere bilim camiasına katılma imkânı verir. Blagova, Samoyloviç'in arşivinde T. İ. Grunin, N. G. Malitskiy, S. Ye. Malov, Ye. D. Polivanov ve A. P. Potseluyevskiy gibi isimlerden gelen iş veya eser yayımlatma taleplerini ihtiva eden mektupların mahfuz olduğunu belirtir. Arşivde Kononov'la ilgili de bir kayıt vardır. Anlaşılan Samoyloviç Türkiye'yle İlişkileri Geliştirme Komisyonu başkan yardımcısı sıfatıyla, Dış İşleri Komiserliği kadro birimine A. N. Kononov'u tavsiye eder. Adı anılan birimden gelen cevap mektubunda (25.V.1934), Kononov'un İstanbul değil, İzmir konsolosluğunda tercüman-sekreter olarak işe yerleştirileceği haber verilir (Blagova, 2008, s. 464).

1936 martında, Akademi oturumunda (sessiya) Doğu bilimi araştırmalarının durumunu değerlendiren bir konuşma yapar. Aynı yıl Türkmenistan'da, Aşkabat'ta tertip edilen I. Dil Bilimi Kongresine katılır. Yerli basında Samoyloviç'le dilin biçimlendirilmesi, terim ve dil araştırmaları üzerine yapılan mülakat geniş yer bulur. Buradan Alma-Ata'ya geçer. Kazakistan'daki ilmî gelişmeyi değerlendirdiği "Alma-atinskiye vstreçi" [=Almatı buluşmaları] adlı bir gazete yazısı çıkar çıkar. (Blagova, 2008, s. 465).

1936 yazında III. Türk Dili Kurultayına katılmak üzere Türkiye'ye gönderilir ve burada "Osnovnyye problemı yazıkoznaniya i praktika yazıkovogo stroitelstva v Turtsii i Sovetskom Soyuze" [=Dil biliminin ana meseleleri ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nde dilin biçimlendirilmesi] adında bildiri sunar. Bu kurultay ile Türkiye'deki kültür hareketleriyle ilgili görüşlerini "Stambulskiye vpeçatleniya 1936 goda" [=1936 yılından İstanbul izlenimleri] ve "Tretiy lingvistiçeskiy kongress v Turtsii" [=Türkiye'de üçüncü dil bilimi kongresi] adlı yazılarında paylaşır.

1936'da dil biçimlendirmesi alanında çok sayıda yazı kaleme alır. Yakut halk bilimi üzerine hazırlanan bir kitaba "Yakutskaya starinnaya ustnaya literatura" [=Eski Yakut sözlü edebiyatı] adlı hacimli bir giriş yazar. "Ne turki, a tsaritsa" [=Türkler değil, çariçe] adlı küçük bir yazısında ise yeni bir okuma-anlamlandırma teklifinde bulunur (Aşnin, 1978b, s. 286-287).

Aynı yıl Samoyloviç'in son büyük makalesi neşredilir: "Bogatıy i bednyıy v tyurkskih yazıkah" [=Türk dillerinde zengin ve fakir]. Blagova bu makalenin kelime

bilimi sahasında hâlâ muteber olduğunu belirtir (Blagova, 2008, 466). 1937’de son makalelerini yayımlar, bunlar Radloff’un doğumunun 100. yılı için iki yazıdır (Blagova, 2008, s. 466-467).

Ölümünden sonra 1961’de “Vopros o rusalkah-sukızı v Turkmenistane” [=Türkmenistan’da su kızı meselesi] ve “O traurnom tsvete” [=Yas rengi hakkında], 1973’te ise “Variant skazaniya o Yedigeye” [=Edigey anlatısının varyantı] adlı yazıları çıkar (Blagova, 2008, s. 467). Sonraki yıllarda da arşivde kalan çalışmalarından yayımlananlar olur.

1936’da tutuklamalar başlar. Aralık’ta R. Ahundov, 1937 ocağında B. V. Çobanzade (Kislovodsk), ağustosta S. D. Asfendiarov (Alma Ata) tutuklanır. 1937 eylülünün ikinci yarısında Samoyloviç eşi Raisa Grigoryevna ile dinlenmek için Kislovodsk’a gider. Burada, 2 Ekim’de tutuklanır, eşyalarına el konulur. 13 Şubat 1938’de, 15 dakika süren duruşmada şekle ilişkin gerekler yerine getirilir ve kurşuna dizilmesine karar verilir. Hüküm aynı gün uygulanır. İdamın gerekçesi ise Türkçülük ile Japon casusluğudur (Blagova, 2008, s. 467; Samoyloviç, 2005, s. 13).

Samoyloviç, Alpatov’un belirttiğine göre aynı dönemde idam edilen Ye. D. Polivanov’a nazaran Marr’ın teorisine daha az tepki gösterir, hatta Türk dilleri sınıflandırmasının son hâlini neşretmekten kaçınır. Ama yine de Stalin teröründen kurtulamaz. Bir rivayete göre de soylu bir aileden gelmesinden ötürü idam edilmiştir (Alpatov, 1990, s. 115).

Samoyloviç’in idamına dair bazı belgeler Aşnin ve Alpatov tarafından yayımlanır [1996]. Yine bu iki isim Stalin terörüne maruz kalan Türklük bilimciler üzerine bir kitap çıkarılır [2002]. Kitap Türkçeye de kazandırılır [Ank. 2016]. Türkiye’de, A. Buran *Kurşunlanan Türkoloji* adlı bir kitap yayımlar [Ank. 2011].

Samoyloviç bilim adamlığı kadar hocalığıyla da iz bırakan bir isimdir, çalışmalarını sürdürecektir öğrenciler yetiştirse de belli başlı bir isimden söz etmek zordur. Yine de öğrencilerinin küçük bir listesini Aşnin verir (Aşnin, 1978a, s. 27). Buradakilere S. M. Abramzon [Saul Mendeleviç, 1905-1977], P. A. Falev [öl. 1922] ve daha başkaları eklenmelidir. Bu son isim gibi, bir başka öğrencisi M. F. Gavrilov’un da uzun bir ömür süremediğini, 1938’de idam edildiğini not edelim.

60’lardan başlayarak V. D. Arakin [1904-1983], F. D. Aşnin [1922-2000], L. V. Dmitriyeva [1924-1997], D. M. Nasilov [1935-2017], Blagova [1927-2013] ve daha başkaları Samoyloviç’in bilime hizmetlerinin anlaşılması ve mirasının bilim camiasının

istifadesine sunulmasına büyük emek verirler. Bu isimler bugün aramızda değildirler. Ancak başlattıkları gelenek, genç kuşak araştırmacılar tarafından sürdürülmektedir.

4.4. Samoyloviç'in Dil ve Edebiyat Araştırmaları

4.4.1. Türk Lehçelerinin Tasnifi

Samoyloviç'in Türklük biliminde en çok Türk lehçelerini tasnif teşebbüsüyle anıldığını söylemek yanlış olmaz. Çünkü bilim adamının bu konudaki görüşleri büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Aradan geçen zamana rağmen bugün dahi Türk lehçeleriyle ilgili çalışmalarda Samoyloviç'e muhakkak atıf yapıldığını görmek mümkündür. Tasnif meselesinin Türk diliyle ilgili araştırmalarda merkezî bir yerde durması, Samoyloviç isminin de merkezî bir konuma yerleşmesini temin etmiştir.

Samoyloviç'in tasnife hasredilmiş iki makalesi vardır: 1922 tarihli "Nekotoriye dopolneniya k klassifikatsii turetskih yazıkov" [=Türk dillerinin tasnifine bazı eklemeler] ve 1926 tarihli "K voprosu o klasifikatsii turetskih yazıkov" [=Türk dillerinin tasnifi meselesi hakkında] adlı makaleler. Bunlardan ilki asıl tasnifken ikincisi ilave açıklamalardır. Ayrıca Kırım Tatar dil bilgisi kitabının girişinde [1916], Sibiry Türklerinin tasnifi [1923], Hazarlar ve kültürleri [1924] ve Çağataycadaki "cokçi" ağzı unsurları [1930] üzerine kaleme aldığı yazılarda, *İslam Ansiklopedisi* için yazdığı Türk dilleri maddesinde de [1934] bu konuya değinir. Ancak 1922 ve 26 tarihli makalelerinden sonra bu konuda müstakil bir makale neşretmekten dönemin siyasi şartları ve bilhassa da N. Marr'ın tenkitleri sebebiyle imtina eder (Aşnin, 1978, s. 14; Samoyloviç, 2005, s. 44).

Blagova'nın verdiği bilgilere bakacak olursak Samoyloviç 1929'da Ukrayna'daki Doğu Bilimciler Kongresinde tasnifinin üçüncü şeklini sunar ancak bu, neşredilmeden kalmış, ayrıca bilim adamının arşivinde de bulunamamıştır. Tasnifle ilgili son çalışma ise 1930'da Semerkant'ta okunan bir tebliğdir ve Türkçesiyle 'Türk lehçelerinin tasnifi üzerine yeni katkılar' başlığını taşır (Samoyloviç, 2005, s. 44).

Türk lehçeleri tasnifinin iki yönü olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki hâlihazırdaki lehçelerin tasnifi iken ikincisi ise eski Türk lehçelerinin tasnifidir. Samoyloviç'in arşivinde bu ikinci yöne dair "Obşiy vzglyad na vozniknoveniye i razvitiye musulmansko-turetskih literaturnih yazıkov v svyazi s razgovornimi

nareçiyami” [=Müslüman-Türk yazı dillerinin teşekkülü ve gelişmesine ağızlar bağlamında genel bir bakış] adını taşıyan bir müsvedde bulunmaktadır. Söz konusu müsvedde ancak 1973’te Nasilov tarafından *Sovetskaya tyurkologiya* dergisinde neşredilmiştir. Bu yazısında Samoyloviç, Radloff’un “Alttürkische Studien. V. Die alttürkische Dialekte” adlı neşri üzerinde durur. Nasilov, Samoyloviç’in müsveddesini neşrettiği *Sovetskaya tyurkologiya*’nın aynı sayısında onun tasnifi üzerine kayda değer bir makale neşreder: “A. N. Samoyloviç o klassifikatsii tyurkskih yazıkov” [=Türk dillerinin tasnifi hakkında A. N. Samoyloviç].

Nasilov’un yazısında tasnife niçin ihtiyaç duyulduğu, tasnifin hangi kıstaslara göre yapılabileceği üzerinde durulur ve devamında daha önceki çalışmalardan Berezin, Radloff ve Korş’un tasnifleri değerlendirilir. En nihayetinde de Samoyloviç’in tasnifi üzerinde durulur. Nasilov’un çalışmasının ayır edici niteliğiyle ilgili birkaç söz söylemek gerekir. Çalışmada Samoyloviç’in arşivindeki malzemedan ve öğrencilerinin ders notlarından istifade edilmiş, ayrıca onun sonraki çalışmalarında yer bulan Orta Asya Türk yazı dilleri ve edebiyatlarına dair görüşlerine de başvurulmuştur (s. 80).

Arka plan. Türk lehçelerini tasnif etme çalışmalarının teorik ve uygulamalı sebepleri vardır. Teorik sebepler, dil bilimcilerin bilme ihtiyacını karşılamaya dönüktür. Uygulamaya dönük sebepler ve bunların arka planına bakmak gerekirse burada söze Pallas’ın hazırladığı 200 dilli sözlükle başlanabilir. Dünyadaki dillerin tamamının söz varlığını tek bir kitapta toplamaya çarıçenin buyruğuyla başlanmış olması kayda değer bir durumdur. Bunda, Rusya’nın 1700’lerin başından itibaren bir imparatorluğa dönüşmesinin etkisi söz konusudur. Artık İmparatorluğun sınırlarına farklı halklar dâhil olmakta ve daha başkalarıyla da komşu olunmaktadır. Bu bağlamda 1724/25’te kurulan BA ve 1800’lerin ilk yarısında kurulan Rus Coğrafya ve Arkeoloji Cemiyetlerinin faaliyetleri göz önüne alınabilir. Farklı bilim sahalarından bilginlerin katıldığı araştırma seferlerinde yalnızca tabii değil beşerî coğrafyanın da kaydı tutulur. Burada Nasilov’un Leopold İvanoviç Şrenk’in [1826-1894] sözlerine yaptığı atfı hatırlatmak faydalı olacaktır (Nasilov, 1973, s. 76). Şrenk, *Ob inorodtsah Amurskogo kraya* [=Amur bölgesinin mahallî halkı hakkında, SPb. 1883] adlı kitabında halkların tasnifinde dilin öneminden söz eder. Ona göre müspet bilimlerle meşgul olan bir seyyah bile bilinmedik bir bölgeye ulaştığında, buranın halkını fizikî özelliklere göre adlandırmaz, bilakis onları dillerine göre tasnif etmeye çalışır (Şrenk, 1883, s. 207). Şrenk, araştırma seferlerine katılan bilginlerden birisidir ve bu bakımdan onun sözleri konunun pratik yönden önemini de ortaya koymaktadır.

Tasnife duyulan ihtiyaç. Şrenk'in yukarıda yer verilen sözleri Rusya coğrafyasının genişliği göz önüne alındığında gayet anlamlı olur. Bu geniş coğrafyadaki halkları tanıma ve bilmenin Rusya için taşıdığı önemi, bir komisyonun varlığı açıkça ortaya koyar – Rusya ve Komşu Ülkelerin Nüfusundaki Kabile Yapısını Araştırma Komisyonu. Söz konusu komisyonun çalışmalarına Türk lehçelerinin tasnifiyle meşgul olan Samoyloviç'in de katkı vermiş olması, konunun hem pratik gaye hem de dil bilimi yönüyle birbiriyle ilişkili olduğunu ortaya koyar.

Türk lehçelerinin tasnifi aynı zamanda Türk boylarının tasnifi anlamına gelir ve ilk tasniflerde konunun daha çok bu yönden ele alındığı görülür (Nasilov, 1973, 77). Korş'un makalesinin adı bu durumun güzel bir örneğidir: “Klassifikatsiya turetskih plemyon po yazıkam” [=Türk boylarının dillerine göre tasnifi]. Konunun bu yönü Samoyloviç'in de dikkatindedir. 1926 tarihli ikinci tasnif makalesinde, 1922 tarihli tasnifinin yukarıda adı anılan komisyon tarafından kullanıldığını söyler (Samoyloviç, 2005, s. 88). Yeri gelmişken bu bağlamda, Samoyloviç'in konuyla ilgili başka bir çalışmasının S. K. Patkanov'un *Spisok narodnostey Sibiri* [=Sibirya halklarının listesi] adlı kitabında ek olarak yer aldığını hatırlatalım: “Prilojeniye k spisku sibirskih turok” [=Sibirya Türklerinin listesine katkı]. Söz konusu kitap 1923'te adı anılan komisyonun neşriyatı arasından çıkar.

Burada küçük bir parantez açarak Korş'tan daha önce Türk boylarının tasnifiyle meşgul olmuş bir etnografya uzmanını anmalıyız. N. A. Aristov'un Türkçesiyle söyleyecek olursak ‘Türk kabile ve halklarının etnik yapısı ve nüfusu üzerine notlar’ adlı çalışması vardır [SPb. 1897, T. 2014]. Söz konusu kitap aslında *Jivaya starina* dergisinde neşredilen bir yazının ayrı basımıdır [1896'ya ait III-IV. S] ve bu derginin Coğrafya Cemiyetinin Etnografya Bölümüne çıkarıldığını dikkatlere sunalım. Görüldüğü üzere Türk boylarının tasnifi, o gün için etnografya uzmanlarının meşgul olduğu güncel meselelerdendir. Parantezi kapatırken Barthold'un yukarıda adı geçen çalışma üzerine bir değerlendirme yazısının olduğunu [ZVORAO, t. 11, 1899, 341-356], Samoyloviç'in de bundan, bilhassa kitabiyat bakımından zengin oluşundan, övgüyle söz ettiğini ekleyelim (Samoyloviç, 1913a, s. 0153).

Tasnifin zorlukları-kolaylıkları. Nasilov Türk lehçeleri arasında bariz bir yakınlık olduğunu ve bu durumun bunları ilk veya ana dilden başlayarak tasnif etmeyi mümkün kıldığını söyler. Bir başka ifadeyle, Türkçenin soyağacını çıkarmak mümkündür. Ancak Nasilov, sözlerinin devamında lehçeler arasındaki yakınlığın aynı zamanda tasnifi güçleştirdiğini de ekler (Nasilov, 1973, s. 76). Bu konuda görüş belirten

sonraki kuşak Rus Türklük bilimcilerden Dıbo da tasnifin hem kolaylığını hem de zorluğunu vurgular. Dıbo, ilkin Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleriyle tasnifi kolaylaştıracak kadar büyük olduğunu belirtir (en azından, 35 çağdaş ve 6 tarihî lehçe). İkinci olarak da genç olduğunu ve bu bağlamda da yazılı vesikalarla kayıt altına alınmış olduğunu ekler. Velhasıl, ona göre bütün bunlar farklı kıstaslara göre tasnif yapmak için elverişli bir zemin sunar. Ancak sözlerinin devamında Nasilov'un dikkatlere sunduğu noktayı o da vurgular. Bu lehçelerin yer yer iç içe geçmişliği ve konuşurların birbirlerini kolayca anlayabilmeleri meselenin zor tarafıdır (Dıbo, 2006, s. 766).

Merhaleler. Nasilov'un belirttiğine göre Türk lehçelerinin tasnifine giden yolda ilk merhale Türkçenin Moğolcadan farklı bir dil olduğunun Philip Johan von Strahlenberg [1676-1747] tarafından ortaya konmasıdır (Nasilov, 1973, s. 76). Böylece bilim camiasının gündemine, Türkçe ve lehçelerini karşılaştırma ve gruplara ayırma meselesi gelir. Yine Nasilov'un aktardığına göre Strahlenberg *Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia* [=Avrupa ve Asya'nın kuzey ve doğu tarafı, Stockholm 1730] adlı eserinde dili kıstas olarak Türk lehçelerini tasnif etmesi de kayda değer bir gelişmedir. Nasilov, Rus bilim camiasındaki ilk mühim tasnifin ise N. İ. Berezin tarafından yapıldığını belirtir [1849] ve bu tasnifte ses ile biçim bilgisi özelliklerinin kıstas alınmasının önemli olduğunu vurgular (Nasilov, 1973, s. 77).

Önceki çalışmalar. Samoyloviç 1922 tarihli tasnifinde Radloff, Korş, Katanov, Németh, Berezin, Patkanov'un çalışmalarına atıfta bulunur. Ancak esas olarak üzerinde durduğu çalışmalar Radloff ve Korş'a ait olanlardır ve kendi tasnifini de onların çizdiği çerçevede şekillendirir. Ancak bu iki tasniften önce bu konuda bir mihenk taşı olarak kabul edilen Berezin'in görüşlerine de başvurmak gerekecektir.

Berezin'in tasnifi. Nasilov'un aktardığına göre Berezin, İslam devrindeki Türk lehçelerini üç kola ayırır: 1. doğu veya Çağatayca (Türkistan'da), 2. güney, yani Kıpçak veya Tatarca, 3. batı veya Türkçe. Nasilov, bu tasnifin bazı sıkıntılı yanlarının olduğunu söyler – mesela Türkmence, batı Türkçesine değil de Çağatay koluna dâhildir. Bu çerçevede Nasilov, tasnifteki bazı tartışmalı hususların altını çizer ve bunların neden kaynaklandığı üzerine, daha önce Böhtlingk ve İlminskiy'in dile getirdiği bir görüşe atıfta bulunur – Türk lehçelerini tasnif edebilmek için, öncelikle her bir lehçede derinlemesine vukufiyet şarttır (Nasilov, 1973, s. 77). Burada yeri gelmişken İlminskiy'in Türklük bilimindeki genel durumla ilgili değerlendirmelerine yer vermek uygun olacaktır.

İlminskiy'in programı. Samoyloviç hem Radloff hem de Korş'un tasnifini geçici olarak nitelendirir. Zira İlminskiy'in 1861'de işaret ettiği şartlar olgunlaşmamıştır. İlminskiy *Vstupitelnoye çteniye v kurs turetsko-tatarskogo yazıka* adlı çalışmasında Türkçenin kollarının mukayeseli olarak tetkik edilmesi gerektiğini, böylece söz varlığı, ayrıca dil bilgisi biçimlerinden hareketle Türklerin en eski fikirleri ile düşünce tarzının anlaşılabilceğini yazar (1861, s. 10-11). İlminskiy'in sözlerine atıfta bulunan Samoyloviç Türk lehçelerinin tarihî-karşılaştırmalı tetkiki tamamlanmadan nihai bir başarıya ulaşmanın mümkün olmayacağını belirtir (2005, s. 77).

Önce genel konular. Türklük bilimi tarihinde Radloff ile başlayan dönemde ilk defa farklı Türk lehçeleri metinleri, söz varlığı ve dil bilgisini bir araya getiren eserler ortaya çıkmaya başlar. Yalnızca kuzey Türkçesinin ses bilgisiyle sınırlı kalan grameri [I-II, Leipzig 1883] bir kenara bırakılsa da Radloff'un *Sözlük ve Örneklerinin* Türk lehçeleri tetkiki için muazzam bir malzeme sunduğunu söylemek yanlış olmaz. Gerçekten de Türklük biliminde yeni bir safhaya geçilmektedir. Ancak bütün bunlar yine de yeterli değildir.

Samoyloviç 1922'de, "Türk dillerinin sisteminin" yeterince açık bir şekilde ortaya konması için İlminskiy'in "60 yıl önce işaret ettiği" hususların gerçekleşmesinin yakın olmadığını yazar (2005, s. 77). Zira Türklük bilimi henüz emekleme safhasını geçmiş değildir. İçinde bulunulan safhada Türkçenin farklı lehçe ve ağızları üzerindeki araştırma-incelemeler, öncelikle genelden başlayacak sonra özele doğru kayacaktır. Bu durum Samoyloviç'in çalışma alanında belirleyici olur. Hocası Meliorankiy'in yönlendirmesiyle Türkmen lehçesini araştırmaya başlayan Samoyloviç, temel konularda bilgi birikimi sağlanmadan tali konulara yönelmenin yanlış olacağını görmüş ve bu yöneliştten vazgeçerek çalışma sahasını daha temel konular üzerine yöneltmiştir. Biraz ileri bir tarihe gidecek olursak Samoyloviç'in tasnif için elzem bulduğu "tarihî-karşılaştırmalı tetkikin tamamlanması" Rusya'da ancak 2000'li yılların başında mümkün olur. Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dil bilgisinin hazırlanmasına E. R. Tenişev'in öncülüğünde başlanmış ve 1984-2006 döneminde 6 ciltlik bir eser ortaya konmuştur. Çok sayıda Rus dil bilimcinin katkısıyla ortaya çıkan bu eserin 2006 tarihli cildinde [766-772. s.] işlenen konulardan biri de tasniftir. Bu arada kitabın alt başlıklarından biri ise Türkçesiyle 'dile istinaden en eski Türklerin dünyası' adını taşır. Anlaşılan İlminskiy'in 1861'de işaret ettiği hedef Rus bilim camiasınca 2006'da gerçekleştirilmiş

benzemektedir. Bu durum çalışmalardaki gelenekçiliği göstermesi açısından dikkate layıktır.

Radloff'un tasnifi. Tatmin edici bir tasnif için az önce aktarılanlardan da belli olduğu üzere ses ve biçim bilgisi, ayrıca söz varlığı verisine ihtiyaç duyulduğu görülür. Bu çerçevede kullanılabilir ilk toplu malzeme ise 1900'lere doğru, Radloff tarafından bir araya getirilmeye başlanır. Radloff, Türk boylarının tamamına yönelik topladığı malzemeyle Türklük biliminin bir döneminin kendi adıyla anılmasını temin eder. Radloff'un Türk lehçelerinin tasnifi için açtığı çığırda anılması uygun düşecek eserlerden biri 1866'da neşretmeye başladığı Türk boylarının halk edebiyatından örneklerdir (Proben). İkincisiyse Radloff'un 1882 ve 1883'te ancak ses bilgisine hasredilmiş iki cildini çıkarabildiği Türk lehçelerinin karşılaştırmalı grameridir (Temir, 1991, s. 111): *Phonetik der Nördlichen Türksprachen* [=Kuzey Türk dillerinin ses bilgisi]. Nasilov'un ifadesiyle Radloff, bu çalışmasıyla Türk lehçelerini tasnif yolunda, daha önceki bilginlerin vakıf olamadığı ses bilgisi malumatına ulaşır. Ancak yine de tetkikte, lehçelerin neredeyse üçte birinin ses bilgisi boş bırakılır (Nasilov, 1973, s. 77).

Radloff Türk boylarının tasnifini, ses bilgisi tetkikinin ilk cildinde verir (Radloff, 1882). Burada "Classification der Türk-Dialecte nach den phonetischen Erscheinungen" [=Türk lehçelerinin ses olaylarına göre tasnifi] başlığı altında Türk lehçeleri ses bilgisi esasına göre dörde ayrılır: doğu, batı, Orta Asya ve güney lehçeleri (s. 280-391). Nasilov'un verdiği bilgiye göre Radloff'un tasnifi yalnızca ses olaylarını esas alır – ünlü uyumu, ayrıca ünsüzlerin kelimedede bulunduğu yere göre değişmesi (1973, s. 78).

Radloff'un bir tasnifi daha vardır. Bu tasnif Moğol hâkimiyetinden önceki eski Türk lehçelerine dairdir. Nasilov, Radloff'un bu tasnifinde ses bilgisinin yanı sıra biçim bilgisi, yazı tipi ve bazı tarih-coğrafya verilerinden de istifade ettiğini yazar (Nasilov, 1973, s. 78). Şimdilik bu konuyla ilgili Samoyloviç'in de tespitleri olduğunu söylemekle yetinelim.

Radloff'un tasnif yapmakla kalmadığını ve daha sonra bu işe girişeceklerle malzeme de sağladığını söylemeliyiz. Dillerin tasnifinde kullanılabilir kıstaslardan biri de söz varlığıdır (Serebrennikov, 1961, s. 73) ve bu bağlamda Radloff'un bir eserini daha anmalıyız – ilk fasikülü 1888'te çıkan *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. Hasan Eren'in ifadesiyle bu eser "Türk diyalektleri alanında büyük bir ihtiyacı karşılamış" ve "Türkoloji alanında yeni bir dönem açmıştır" (Eren, 1978, s. 193). Söz konusu eser, Temir'in ifadesiyle de Budagov'un sözlüğünden sonra [I-1869, II-1871] Türk

lehçelerinin söz varlığına bir bütün olarak bakabilmek için uzun yıllar araştırmacıların yegâne kaynağı olmuştur (Temir, 1991, s. 99).

Korş'un tasnifi. Radloff'un ilk tasnifinden yaklaşık 30 yıl sonra bir tasnif teşebbüsü Korş'tan gelir (1910). Korş'un "Klassifikatsiya turetskih plemyon po yazıkam" [=Türk boylarının dillerine göre tasnifi] makalesi, bir kongrenin etnografya oturumunda sunulan bir tebliğe dayanır ve yine bir etnografya dergisinde çıkar. Korş makalesinin başında antropoloji uzmanı Şantr'ın [Ernest Chantre, 1843-1924] halkların doğru bir şekilde adlandırılmasını sağlayacak terimlerin tespit edilmesine dair sözüne atıfta bulunur. Buradan hareketle makalenin temel gayesinin de bu konuya katkı sağlamak olduğunu söyleyebiliriz (s. 114). Korş, tasnife girişmeden önce Türk boylarını batıdan doğuya doğru sıralar – ilk boy Osmanlılar iken 22. boy ise Yakutlardır (s. 115-117). Sonrasında Korş, Türk boylarını tasnif için en kullanışlı usulün dili esas almak olacağını belirtir ve biri ses bilgisi, biri de biçim bilgisinden iki kıstas (g sesi ve geniş zaman şekli) belirler (s. 120). Netice itibarıyla kuzey, doğu ve batı Türklerinin yanı sıra bir de karışık yapılı olmak üzere dörde ayrılan bir gruplama ortaya çıkar (s. 127).

Samoyloviç, Radloff gibi ses bilgisine dayanan tasnif yapmaktan yanadır. Korş'un şimdiki zamana ilişkin biçim bilgisi kıstasını tasnif için yetersiz bulur. Ona göre bu ortadan kaldırıldığında ve ses bilgisi kıstaslarının sayısı artırıldığında tasnifin kesinliğinde bir değişme olmaz (Samoyloviç, 2005, s. 86).

Tasnif. Şimdi, Samoyloviç'in Türkçenin soyağacı tasnifini, yani ana dilden başlayarak hangi kollara ayrıldığını gösteren tasnifine gelebiliriz. Onun tasnifinin temeli, Radloff ve Korş'un tasniflerine dayanır. Kendisi bu durumu şöyle izah eder. Bu iki tasnif, her ne kadar "geçici" de olsa tamamen reddedilemeyecek niteliktedir. Bu sebeple sıfırdan ancak yine "geçici" bir tasnif yapmak gereksizdir. Ayrıca bu tasniflerde kullanılan terimler de oldukça kullanışlıdır. Bu sebeple yeni tasnifte kullanılacak ikili adlandırma düzeni şöyle olacaktır: 1. "ol-diyalektleri" grubu, 2. güney-batı, 3. Türkmen. Bunlardan ilki dil özelliği farikasına, ikincisi kolaylık olması için yönlere, sonuncusu gruptaki temel "dil veya lehçeye" atıf yapar (Samoyloviç, 2005, s. 78). Samoyloviç, tasnifi için öncekilerin kullandığı kıstaslara yenilerini ekler. Netice itibarıyla tasnifte kullanılan dil kıstasları şunlardır:

- I. z ve r değişmesi (s. 86)
- II. ol- ve bol- değişmesi (s. 79)
- III. d(t), z (s), y değişmesi (s. 81)

IV. tau ve tag değişmesi (s. 83)

V. ıg ve g değişmesi (s. 84)

VI. kalan ve kalgan değişmesi

Ayırt edici dil özelliği, temel lehçe ve yöne göre tasnif şöyledir:

1. r grubu – Bulgar (makaledeki IX. bölüm)
2. d grubu – Uygur, kuzey doğu (makaledeki V. bölüm)
3. tau grubu – Kıpçak, kuzey batı (makaledeki VI. bölüm)
4. tag-lık grubu – Çağatay, güney doğu (makaledeki VII. bölüm)
5. tag-lı grubu – Kıpçak-Türkmen, orta grup (makaledeki VIII. bölüm)
6. ol grubu – Türkmen, güney batı (makaledeki IV. bölüm)

1926'daki eklemeler. Samoyloviç 1926 tarihinde bu tasnifine bir dizi açıklama getirir. Bu açıklamalar grup, alt grup, bölüm ve alt bölümler şeklindedir. Ayrıca tasnifini dil dışı unsurlar, yani kültür özellikleriyle de destekler. Burada Türk dillerini ilk önce iki gruba ayırır (Samoyloviç, 2005, s. 89):

1. r grubu – Bulgar
2. z grubu – Türk lehçeleri

Z grubunun alt grupları ise şunlardır (ikinci aşama):

- I. d alt grubu (d, t, z kollarıyla) – Uygur veya kuzey doğu
- II. y alt grubu – geriye kalan Türk lehçeleri

Y alt grubunun bölümleri (üçüncü aşama):

- i. kalan (Türkmen veya Oğuz, ya da güney batı)
- ii. kalgan – geriye kalanların hepsi

Kalgan bölümünün alt bölümleri (dördüncü aşama):

- a) tau+lı (Kıpçak veya kuzey batı)
- b) tag+lık (Çağatay veya güney doğu)

Bütün bunlardan sonra ise beşinci aşamada komşu kollar arasındaki geçiş bölgesinde yer alan ve bir “alt bölüm altı” olarak tag+lı veya Kıpçak-Türkmen kolu gelir. Samoyloviç bunun gibi küçük geçiş kollarının sayısının artırılabilceğini ekler (2005, s. 89).

Tasnifin sağlaması. Halkların tarihî-etnik yönden tasnifiyle, yalnızca dillerine göre tasnifi birbirinden farklı şeyler olsalar da bunların bir şekilde birbirlerini tamamladıkları kabul edilir (Nasilov, 1973, 76). Bu olguyu dikkate alan Samoyloviç, ses özelliklerine dayanan tasnifinin sağlamasının dil dışı vakıalarla yapılabildiğini belirtir (2005, s. 90-91):

1. Çuvaşlar: Türk dünyasında tamamen müstakil bir yere sahiptir.

2. d alt grubu (kuzey doğu alt grubu): Sibirya'daki Lena (Yakut) ve Yenisey (Karagas, Abakan veya Hakaslar, Şorlar) nehirleri havzasındakiler, Kuzey Doğu Moğolistan (Soyotlar) ve Çin içlerindeki (Sarı Uygular) Şaman ve Budist kültürü dairesindedir.

3. y alt grubu: İslam kültürü dairesindedir (Altay ve Gagavuzlar hariç).

4. Kuzey batı alt bölümü (Kıpçak): Cuci Ulusu veya Deşt-i Kıpçak coğrafyasındaki boylar.

5. Güney doğu alt bölümü (Çağatay): Çağatay Ulusu ve ona bağlı Doğu Türkistan coğrafyası.

6. Güney batı bölümü (Türkmen): 1000'lerde Selçukluların Türkistan'dan İran, Kafkas berisi ve Anadolu'ya getirdiği veya Hazar ötesinde kalan Türk boylarıdır.

Samoyloviç bunlardan sonra Kıpçak-Türkmen “alt bölüm altı” lehçesinin de Harezmi'nin (Hive) tarihteki durumuyla örtüştüğünü yazar. Ona göre Kıpçak-Türkmen lehçesi, Orta Asya ve Çağatay Ulusuna yakınlaşmaz, bilakis Doğu Avrupa'ya yakınlaşır ve 1200-1400'de Cuci Ulusu bünyesinde bulunur, netice itibarıyla da Türkmenlerle temas eder (Samoyloviç, 2005, s. 91).

Samoyloviç'in tasnifini neşrettiği yıllarda Çuvaşçanın durumu tartışılan meselelerden biridir ve bu konuda onun önemli bir katkı sunduğunu belirtmeliyiz. Tasniften iki yıl sonra N. N. Poppe Çuvaşçanın Moğolca ve Türkçeye münasebeti üzerine bir yazı neşreder [Çuvaşskiy yazık i yego..., 1924]. Burada Çuvaşçanın Türkçenin bir kolu olmadığını, aksine Türkçeye ortak bir menşeden geldiğini ispatlamaya çalışır ve bu bağlamda, Samoyloviç'in Çuvaşça ile Bulgarca'yı aynı grup içinde değerlendirmekte haklı olduğunu belirtir. Samoyloviç, daha sonra, görüşünün benimsenmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirecektir (2005, s. 88).

Sonraki çalışmalar. Tasnif konusu, Samoyloviç'ten sonra da Rusya'daki araştırmacıların gündeminde kalır. B. A. Serebrennikov, 1961 tarihli “K probleme klasifikatsii tyurkskih yazıkov” [=Türk dillerinin tasnifi meselesi hakkında] makalesinde o güne kadarki belli başlı tasnif denemelerini tek tek ele alır. Serebrennikov yazısına; Radloff, Korş ve Samoyloviç'in tasifleriyle başlar, bunların sonraki çalışmalar için örnek oluşturduğunu vurgular (Serebrennikov, 1961, s. 63). Bu üç çalışmadan sonra G. Ramstedt, V. A. Bogoroditskiy, J. Benzing ve K. H. Menges, S. Ye. Malov, N. A. Baskakov'un tasniflerinin ana hatlarını verir. Sonrasında bu tasniflerin 6 farklı kıstasa yapıldığını ortaya koyarak bunların artı ve eksilerini belirtir, en nihayetinde yedinci tasnifi söz varlığı yönüyle yapmayı teklif eder. Bu yedi kıstas şunlardır (Serebrennikov, 1961, s. 64-73):

1. Bölgeye göre.
2. Ayırt edici ses ve biçim özelliklerine göre.
3. Dil ilişkilerini yansıtan unsurlarına göre.
4. Kendine has nitelikleriyle öbürlerinden ayrılan dilin/lehçenin ayrı bir gruba alınması.
5. Eskiliğe/yaşa göre.
6. Tarihe göre.
7. Söz varlığına göre.

Kononov, 1973 tarihli bir yazısında Samoyloviç'in tasnifinin hâlâ değerini koruduğunu yazar (Kononov, 1973, s. 47). Daha ileriki tarihli *Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov* adlı çalışmanın 2006 tarihli son cildinde Türk lehçelerinin tasnifi bağlamında iki çalışma anılır – biri Baskakov, öbürü de Samoyloviç'in tasnifi. Burada pek çok tasnifin yapıldığının ancak bunlardan en çok rağbet görenlerin Baskakov [1952] ve Samoyloviç'in tasnifleri olduğu vurgulanır. Kitabı hazırlayanlar kendilerinin de bir dizi küçük değişikliklerle de olsa Samoyloviç'in tasnifini kullandıklarını belirtirler. Bu arada, tasnifi dil bilimi verilerinden hareket ederek coğrafya-tarih gerçeklerini göstermesi yönüyle ayrıca kayda değer bulduklarının altını çizmeliyiz (Dıbo, 2006, s. 766).

Samoyloviç'in tasnifi yalnızca Rusya'da takdir görmeye kalmaz, farklı ülkelerdeki araştırmacılar tarafından da takdir edilir. Mesela, Alman Karl H. Menges [1908-1999] Samoyloviç'in tasnifinin 1950'lerden sonra da önemini koruduğunu belirtir.

Bununla beraber ona göre Samoyloviç, Radloff gibi “üçüncü (Harezmi) ve dördüncü (Orhon, Uygur, Abakan, Tuva ve Yakut) gruplarda” hata yapmıştır. Menges, Baskakov’un tasnifini de değerlendirir ve bunun özgün yanları olmakla beraber “hatalı ve yanıltıcı ifadeler” taşıdığını belirtir. Ona göre Baskakov, 1952’deki ilk tasnifindeki bazı sıkıntılı yönleri, 1960 ve 1962’de gidermiş ancak Türk dillerini Doğu ve Batı Hun gruplarına ayıran temel görüşünden vazgeçmemiştir (Menges, 2020, s. 103).

4.4.2. Türk Lehçelerinin Dönemlendirilmesi

Samoyloviç 1926 tarihli ikinci tasnif makalesinin sonunda bundan sonraki aşamada yapılması gerekene işaret eder (2005, s. 91) – Radloff’un teşebbüsü minvalinde tarihî devirlere göre bir tasnif yapılmalıdır. Bunun nasıl yapılabileceğine dair kısa bir açıklama ise 1922 tarihli ilk tasnif makalesinde mevcuttur. Buna göre Türkçenin dönemlerini, Türk boylarının yayılışı ve yapısında dönüşüme sebep olan halklara göre adlandırmak mümkündür: “Hun öncesi devir”, “Moğol devri” ve “Moğol sonrası devir” gibi (Samoyloviç, 2005, s. 78). Bu yaklaşımın tafsilatı ise kendisinin neşredilmemiş iki makalesinde mevcuttur.

Bunlardan ilki 1917’ye aittir ve “O sredneaziatsko-turetskom literaturnom yazıke i yego otnoşenii k drugim turetskim yazıkam” [=Orta Asya Türk yazı dili ve öbür Türk dilleriyle münasebeti, 1917] adını taşır. Burada, Türkçenin yazıyla izlenebilen tarihi şu devirlere ayrılır (Nasilov, 1973, s. 79; Samoyloviç, 2005, s. 941):

1. Moğol öncesi Türk ağızları.
2. Moğol öncesi yazılı Türk lehçeleri (Karluklarla ilgili).
3. Moğol devrindeki Türk ağızları.
4. Moğol sonrasında ve 1400’lere kadarki yazılı diller (Uygur-Oğuz ağızlarıyla ilgili).
5. 1400’lerden sonraki yazı dilleri (Çağatay, Azerbaycan ve Anadolu).

Bu dönemlere ilişkin tafsilatlı açıklama ise bir yıl sonraya, 1918’e ait “Obşiy vzglyad na vozniknoveniye i razvitiye musulmansko-turetskih literaturnih yazıkov v svyazi s razgovornimi nareçiyami” [=Müslüman-Türk yazı dillerinin teşekkülü ve gelişmesine ağızlar bağlamında genel bir bakış] adlı başka bir müsveddede yer alır. Nasilov’un 1973’te neşrettiği bu müsveddede Samoyloviç, Radloff’un “Alttürkische Studien” [IV, 1912] serisinde yer verdiği bazı tespitlerini tekâmül ettirmeye çalışır ve şunu ileri sürer – Moğol öncesi

devirde iki büyük ağız grubu vardır: Oğuz ve Uygur. Bunlar da yine kendi içinde ikiye ayrılırlar: 1. doğu Oğuz ve batı Oğuz; 2. doğu Uygur ve batı Uygur. Ancak Samoyloviç, bu temel 2 grubun yanında Radloff'un işaret ettiği kuzey-batı grubunun da olduğunu belirtir ancak bir açıklama yapmaz. Kendisi de söz konusu şemanın kesinlik taşımadığını ve o günkü Türk lehçelerine dair manzarayı anlamayı kolaylaştırmayı hedeflediğini dile getirir. (Samoyloviç, 2005, s. 904).

Aynı müsveddinin ikinci bölümü İslami devirdeki en eski Türk edebiyatının dili üzerinedir. Bu bölüm bir sayfadan bile kısadır ve bu hâliyle tamamlanmamış hissi uyandırır. Samoyloviç sözlerine Radloff'un "Orta Türkçe" şeklinde adlandırdığı ve 1300-1500'leri kapsayan dönemi dile getirerek başlar. Bu dönemde çok sayıda eser olsa da daha öncesine, yani İslami devrin ilk asırlarından elde çok az eser vardır. Bunların da elde asıllarından ziyade sonraki zamanlardan kopyalarının olması inceleme işini bir hayli zorlaştırmaktadır. Samoyloviç'in konunun zorluğuna dair bu vurgusu kayda değerdir. Zira 1900'lerin ilk çeyreğinde Türklük biliminin henüz emekleme aşamasında olduğu akla getirildiğinde bu sözler daha da anlamlı olmaktadır. Az sayıdaki veri ve konunun karmaşıklığı belki de Samoyloviç'in bu yazısını nihayete kavuşturmasını engelledi. Fakat yazı bu hâliyle de kıymetlidir ve özellikle şunun vurgulanması gerekir. Samoyloviç'e göre İslami devirdeki ilk Türk edebiyatını, daha önceki dönemdeki lehçelerden biri olan karışık yapılı batı lehçesi belirlenmiş – Oğuz-Uygur. Bu lehçeyle yazılmış eserlere ise Manici edebiyatın yadigârlarını ve İslami devrin ilk eseri olan KB'yi örnek gösterir (Samoyloviç, 2005, s. 906). Aynı konuyla ilgili Nasilov da Samoyloviç'in şu görüşlerini vurgular: Türk dünyasının batı tarafındaki boyların birbirine karışması, karışık bir dil ortaya çıkarır. KB'den başlayarak belli başlı eserlerin hangi lehçeye ait olduğunu tespit etmek bu yüzden güçleşmektedir ve bu karışık yapı İslami devirde etkisini daha da hissettirir (Nasilov, 1973, s. 79-80).

Samoyloviç 1926 tarihli ikinci tasnif makalesinde, Radloff'un eski Türkçeyle ilgili görüşlerini Kâşgarlı'nın paylaştığı bilgilerle desteklediğini söyler: "Yenisey-Orhon abidelerinin yazıldığı 500-700'lerde, bugün gördüğümüz Türk lehçelerinin grup, alt grup vb. şekilde kollara ayrılması ana hatlarıyla gerçekleşmiş olmalıydı". Sözlerinin devamında 1000'lerdeki Selçuklu hareketi ve 1200'lerdeki Moğol İmparatorluğunun Avrasya'daki Türk boylarının dağılımını bugünkü hâliyle ortaya çıkardığını ekler (Samoyloviç, 2005, s. 91).

Moğol öncesi, eski Türkçeyle başlar. Bu ilk dönemde Orhon-Yenisey harfleri kullanılır. Sonrasında ise bu harfler yerini Uygur harflerine bırakır ve ikinci dönem olan Uygur devri başlar. Bundan sonra ise üçüncü dönem olan ve İslamiyet etkisindeki Moğol devri başlar, bu devrin ayırt edici yanı “ağızların karışması”dır. En nihayetinde Moğol sonrası devirde Orta Asya’daki dil ve edebiyat hızlı bir şekilde gelişmeye başlar (Nasilov, 1973, s. 80). Bu üçüncü devir, yani “İslami devirdeki Orta Asya Türk yazı dili” Samoyloviç’in meslek hayatı boyunca üzerinde en çok mesai harcadığı konulardan biri olur. Bu devrin tanımı, kendi içindeki dönemleri ve bunların özellikleri nihai hâliyle 1928’te ortaya konur [K istorii literaturnogo...]. Bu zamana kadarki süreçte, yukarıda anılan neşredilmemiş makaleler ve daha başkaları, konunun tekâmül ettirilmesinde mühim bir vazife görmüş olmalıdır. Nasilov’un da dikkatimize sunduğu üzere, Samoyloviç Orta Asya’da en eski Türk abidelerine dayanan müşterek bir yazı dili geleneği olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple, İslami devirdeki yazı dilinin anlaşılması tabiatıyla eski devirlerin de tetkik edilmesini gerektirir (Nasilov, 1973, s. 80-81).

Netice itibarıyla, neşredilenlerin yanı sıra arşivde kalan çalışmaların da gösterdiği üzere, aynı konu etrafında yıllarca süren araştırma-inceleme faaliyeti Türklük bilimine takdir edilesi bir katkı sunar. Bu katkının, yukarıda da gösterilmeye çalışıldığı üzere, birbiriyle yakinen alakalı üç boyutu vardır: 1. Türk lehçelerinin tasnifi. 2. Türkçenin tarihî devirlere ayrılması. 3. İslamî devirdeki Orta Asya Türk yazı dili. Bütün bu formüleştirmenin güzel bir değerlendirmesini Nasilov, Samoyloviç’in tasnifini değerlendirdiği yazısında şöyle ifade eder: “A. N. Samoyloviç’in Türk lehçelerini tasnifi, Türklük biliminin yalnızca 1900’lerin ilk çeyreğindeki gelişmesinin semeresini ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda bu sahadaki sonraki çalışmaları da tayin etmiştir. Tasnifin değer biçilemez önemi de bundan kaynaklanır.” (Nasilov, 1973, s. 83).

Samoyloviç’in yukarıda yer verdiğimiz “ağızların karışması” hadisesi başka Türklük bilimcilerin de altını çizdiği bir konudur. András Róna-Tas, Türkçeye *Türkolojiye Giriş* adıyla çevrilen kitabında “orta Türkçe” devrinin Moğol istilasıyla başladığını belirtir. Bu devirde Türk “dilleri” hem birbirleriyle hem de Moğolcayla karşılıklı bir tesirin içerisine girer. Bu devirdeki “geç Orta Türkçe” döneminde ise edebî dillerin gelişmelerini tamamladığı ve konuşma diliyle içi içe geçtiği görülür (Róna-Tas, 2013, s. 48).

Peki, Samoyloviç’in dönemlendirmesiyle Róna-Tas’ın görüşleri ne kadar örtüşmektedir. Róna-Tas, Altayca’dan başlayarak Türkçenin tarihî devirlerinin ana

hatlarını veren bir tasnif yapmıştır (Róna-Tas, 2013, s. 49) ve burada yer bulan “eski Türkçe” kendi içinde dörde ayrılır ve “geç eski Türkçe II” 700-1000’i, “geç eski Türkçe III” ise 1000-1200’ü kapsar. Sonra gelen “orta Türkçe” ise 1200’lerin ilk çeyreğinde Moğol istilasıyla başlar. Görüldüğü üzere Orhun ve Uygur edebî metinlerinden sonra gelen “geç eski Türkçe III” Türkler arasında İslamiyet’in yayılması ve Arap-Fars etkisinin başlamasıyla ayırt edilir (s. 47-48). Bu son devir, Samoyloviç’in Karluklarla ilgili bulduğu yazılı Türk lehçelerine denk gelir. Yeri gelmişken belirtelim, Samoyloviç Orta Asya’da İslam devrinin başlangıcını, yani KB’nin dilini “edebî Uygurca” değil, “Karahanlıca” olarak adlandırmaktan yanadır, ayrıca Köprülü’nün “Karlukça” adlandırmasına da karşı çıkar (Samoyloviç, 2005, s. 938, 59). Sonrasındaki “orta Türkçe” ise Samoyloviç’in “Moğol devrindeki Türk ağızları”na tekabül eder (s. 941). Burada, Róna-Tas’ın yeni yeni yazı diline dönüşme eğilimi gösteren Kıpçak ve Oğuz gruplarının dillerini örnek göstermesi manalıdır (Róna-Tas, 2013, s. 48). Zira Samoyloviç de söz konusu devir için “yazı dili” terimi yerine “ağızlar”ı kullanır.

4.4.3. Ana Hatlarıyla Türk Dili ve Edebiyatının Tarihî Gelişmesi

Samoyloviç’in 1919 tarihli “Literatura turetskih narodov” [=Türk halklarının edebiyatı] adlı makalesi, Türk dili ve edebiyatının, daha genel bir ifadeyle de bütün Türk kültürünün gelişme seyrini göstermesi açısından önemlidir. Zira makalede konu medeniyet tarihi gözetilerek işlenmekte ve Türklerin hayatında mühim değişikliklerin ortaya çıkmasında yeni bir dinin, İslam’ın kabulü, ayrıca Türklerin coğrafi yayılışının şekillenmesini belirleyen Moğol ilerleyişi gibi olguların etkili olduğu kabul edilir. Makalenin ilk kısmı izlenebilen Türk tarihinin kısa bir açıklamasını ihtiva eder. Ancak buradaki can alıcı husus, tarihî malumatın ötesinde Türk tarihinin ve buna bağlı olarak da kültür başta olmak üzere dil ve edebiyatının da ikiye ayrılmış olmasıdır: Anadolu Türkleri ve Orta Asya Türkleri. Bu ikiye ayrılmanın veya miladın tarihi 1300’lerdir. Bu tezde asıl üzerinde durmak istediğimiz, Samoyloviç’in çalışmalarının ana eksenini olmasından ötürü zikredilen tarihten sonraki süreç olsa da bu zamana nasıl geldiğini yine onun nazarından görmek faydalı olacaktır.

Miladi takvimin başlarında Türkler, Orta Asya’da Altay Dağ sisteminde hayvancılıkla meşgul olmakta ve konargöçer bir hayat sürmekteydiler. Batıda Finler, kuzeyde Samoyedler ve Sibiry’a’nın başka sakinleri, doğudaysa Moğollar ve Tunguslar yaşamaktaydı ve bu haklar da Türklerle benzer bir kültür seviyesine sahiptiler –

istikrarsızlık ve hareketlilik bu kültürü tarif ederken kullanabileceğimiz kelimelerdir. Türklerin Güneydoğu ve güneydeki komşuları ise gelişmiş bir kültüre sahiptiler – Çin ve İran.

300’lerde Türkler “Hazar Kapısı”ndan Doğu Avrupa’ya girdiler ve Slavlar, Kafkaslar ve Bizans’la temas ettiler. Hun, Bulgar ve Hazarlarda şüphe götürmeyen bir Türk varlığı söz konusudur. Bulgarlar Hunların, Hazarlar ise Oğuzların/Türklerin kalıntılarından yükselir (s. 34).

500’lerde Orta Asya’da kurulan “Oğuz-Türk” devleti 600’lere gelindiğinde ikiye ayrılır. Bu devletin doğu yakasını ele geçiren bir başka Türk boyu Uygurlar, Doğu veya Çin Türkistan’ında küçüle küçüle 1200’lere kadar varlığını koruyabildi. Bu süreçte Çin, Tibet, Hindistan ve İran’la komşu oldular.

Yerleşik tarım kültürü ile imalat-ticaret hayatı ilk kez batıda Kam Bulgarlarında, doğudaysa Uygurlarda güçlü bir gelişme kaydeder. İslamiyet, tarım ve şehir hayatının hüküm sürdüğü yerlerde 900’lerden itibaren Kâşgar’dan Volga’ya dek, sathi de olsa yayılmaya başlar. Bu esnada konargöçer halktaysa eski inanışlar sürmekte, tabiat iyelerine kutluluk atfedilip iyi ve kötü ruhlarla şamanlar vasıtasıyla irtibat kurulmaktaydı.

İslam, Hazarda Musevilik ve Hristiyanlık (Nestûrîlik), Doğu Türkistan’da ise Budizm, Manihaizm ile Hristiyanlığa galebe çalar. Budizm asırlar müddetince İslam’ın Doğu Türkistan’daki başarısını engeller. Hristiyanlık 1300’lerde dahi Semireçye ve güney Rus bozkırlarında varlığını korur. Sibiryaya Türkleri arasında İslam ancak Moğol sonrası dönemde perçinlenmeye başlamış ve İrtiş’in doğu havzasına hiçbir zaman ulaşmamıştır (s. 35).

1000’lerde Türkler, Batı Türkistan’daki İran unsurlarının gücünü kırar ve Selçuklularla güneybatıya, yani İran ve Anadolu’ya yönelirler. Daha önce de Türklerden köle veya esir olarak buralara gelenler olmuştu. Bunlardan yetenekli olup mühim vazifelere gelen asker ve idareciler çıkar, bazıları kendi devletlerini bile kurar. 800’lerde ilk Müslüman Türk devleti olan Tolunoğulları Mısır ve Suriye’de hüküm sürer. 900’lerin sonundaysa bu kez bir Türk kölenin oğlu İran’da Gazneli Devletini kurar. Bu devlet Hindistan’daki Müslüman hâkimiyetinin sağlam temellerini atar (s. 35–36).

1200’lerde Cengiz Hanın büyük Moğol İmparatorluğu Türklerin harita üzerinde bugünkü yayılışını ortaya çıkaran gelişmeleri de beraberinde getirir. İmparatorluğun başarısına Türk konargöçer “orda”lar ile kültürlü Uygur-Türk devletinin yadsınamaz bir

katkısı olur. Türkler arasında müşterek bir İslam kültürü Moğol hâkimiyetinde gelişmeye başlar. Türklerin müşterek İslam kültürü Moğol hâkimiyetinin nihayete erdiği ve Anadolu’da yeni bir Türk devleti olan Osmanlının kurulduğu bir dönemde ikiye ana parçaya ayrılır – Orta Asya Türk ve Anadolu-Türk. Bu iki parçanın kesişme noktaları Azerbaycan ile Kırım, sonra da Volga havzası olur (s. 36).

Hayvancılık ve konar göçerlik Türklerin boy yapılanmasını güçlendirir, ayrıca halkın yaşayışına bir düzen kazandırır. Bir yere bağlı kalmak ve zaman isteyen çiftçilik, tüccarlık ve zanaatçılık gibi meşguliyetlerse bu halka pek uymamıştır. Türkler yerleşik halklar üzerinde savaş meydanında zaman zaman galibiyet kazansa da kültür cephesinde mağlubiyete uğrayan taraf olurlar. Halk cahillik içinde kalıp yeni şartlara geç ve istemeden uyum sağlarken yüksek zümre, başka kültürlerin müktesebatını benimsemiş ve hatta yaymıştır. Türkler her yerde ve her zaman taklitçi olmuşlardır. 900’lerden itibaren İslam’ın muhafızı olsalar da manevi üstünlük Arap ve İranlılarda kalır. Türk hükümdarların İslam sanatına yüksek bir şuurla hamilik yaptığının örneklerini, Selçukluların Anadolu, Memluklerin Mısır, Moğolların Hindistan ve Timurların Türkistan’daki dinî abideleri gözler önüne serer. Taklide dayanan kültürün zirve noktalarına Orta Asya’da Timur ve soyu, Osmanlıdaysa “Muhteşem Süleyman” ve onun ey yakın halefleri zamanında ulaşılır (s. 36-37).

Türkler uzun ve karmaşık tarihleri neticesinde Yakut bölgesinden başlayıp Doğu Avrupa’ya değin uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Fizikî tip, dil, yaşayış ve kültür yönüyle gerek coğrafya gerekse de farklı halkların tesiriyle zengin bir çeşitliliğe sahiptirler. Ama İslam çoktandır Türk dünyasında başat bir durumdadır. Budizm uzak bir köşede, İç Çin ve Tibet’le komşu Sarı Uygurlar ve Moğollara komşu Soyotlarda, ayrıca yeni mezhep Burhancılık şekliyle de Altay’da tutunabilmiştir. Hristiyanlık ise sathi surette Volga’da Kreşen Tatarlarıyla Çuvaşlarda, Sibiry’a da Yakut, Yenisey ve Altay Türklerinde benimsenmiştir (s. 37).

Avrupa tesiri Osmanlıya Batı Avrupa’dan, arta kalan Türk boylarının çoğuna ise Rusya’dan geçer. Avrupa “emperyalizm ve milliyetçiliğine” Türk-İslam dünyasından yükselen aksi sedalarsa İslamcılık ve Türkçülüktür. Ancak en gerçekçi neticelere üçüncü bir akım, mahalliyetçi akım ulaşır (Rus. krayevoye). Bu akım mahallî şart ve imkânlar, ayrıca mahallî-milliyetçi bir ruhla her bir Türk boyunda kültür ve aydınlanmanın yükselmesini hedefler. Türk dünyasının Avrupa’ya en yakın yerlerinde, Volga havzasıyla Kafkasların sanayileşmiş yerlerinde, Sosyalist öğretiy yaygınlaşıyor.

Kültür yönüyle en önde bulunanların Osmanlı Türkleri, Volga Tatarları ve Kafkas berisindeki Azerbaycanlılar, en geridekilerin de Türkistanlılar olduğunu söyleyebiliriz. Bütün Müslüman Türklerin millî kültür merkezi “Konstantinopolis”tir. Şehrin kaderi, Kasimov’dan Hotan’a, Tobolsk’tan Batum’a kadar hat safhada bir duyarlılıkla takip edilir. Kayda değer başka mahallî merkezler de vardır: Tebriz, Bakü, Temir Han Şura, Bahçesaray, Kazan, Ufa, Orenburg, Troitsk, Semipalatinsk, Taşkent, Semerkant, Hive, Kâşgar vd. (s. 38).

Samoyloviç tarihî süreci verdikten sonra yazısının II. bölümüne başlar. Burada, Türklerin ilk yazılarından başlanır ve devamında ilk bölümdeki temel ayrıma uygun bir şekilde, yani Orta Asya ve Osmanlı Türklerinin edebiyatının ana hatları verilmeye çalışılır. Bu ana hatlara dair paylaşılan görüşler bilim adamının farklı çalışmalarında da karşımıza çıkar. Ancak burada, bunları topluca görebilmek onun Türk dili ve edebiyatına yaklaşımını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu gerekçelere istinaden makalenin özetine devam ediyoruz.

Bilindiği kadarıyla Türklerin ilk yazısı, Soğd kaynaklı Semitik bir alfbedir. İlk örnekleri 700’lere, yani Oğuz-Türk kağanlarının son devirlerine ait olan bu yazıların bir kısmı belirli bir cisme kazınmıştır (epigrafik) – Sibiry’a da Yenisey’in Minusinsk dolaylarında, ayrıca Moğolistan’da Orhon ırmağı kenarındakiler gibi. Bir de el yazması şeklinde olup yakın bir zamanda Çin Türkistan’ında bulunan birkaç küçük metin kesiti vardır. Bu yazıları tarif etmek için, Avrupa’da, Yenisey-Orhon alfbedesi veya Türk runları adlandırmaları kullanılır.

Aynı Semitik alfbeden daha sonra Soğdlar tarafından geliştirilen başka bir yazı Uygur devletinde kullanılır. Bu alfabe 1200’lerde Moğollara ve onlardan da sonra Mançulara geçer. Günümüze ulaşan Uygur yazıları daha çok dinî tercümelemdir – çoklukla da Budist, ayrıca Maniheizt ve Hristiyan dinlerinden.

İlk Müslüman Türk yazısı, Orta Asya’daki ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılarda 1000’lerde ortaya çıkar. İlk Müslüman Türk kitabı ise müellifi Yûsuf Hâs Hâcip olan KB’dır. Müellifin eserini vücuda getirdikten sonra sarayda vazife almış olması, Türk hükümdarların İslam’la birlikte benimsediği bilim ve sanatın hamiliğini üstlenme geleneğinin ürünüdür ve bu gelenek günümüze kadar gelmiştir – mesela Hive’de. Eserin etkisini Mısır’da, Memlukler devrinde Uygur-Kıpçak diliyle yazılmış, 1300’lere ait “manzum roman” *Ferhad ve Şîrîn*’de görmek mümkündür. Uygur yazısı,

bir saray geleneği suretinde, eski Moğol topraklarında Müslüman Türk müelliflerce 1500'lere kadar kullanılır.

Müslüman Türk edebiyatı Osmanlı, ayrıca Türkistan ve İran'da Timur devleti güçleninceye, yani 1400'lere dek mahallî-millî bir ayrışmaya gitmez, bir gelişme kaydetmez. 1500'lere gelindiğinde ise Türkistan'da Çağatay, ayrıca Anadolu ve Balkanlarda Osmanlı edebiyatı bir anda parlar ancak sonrasında donuk bir hâlde asırlarca kalır. Osmanlıda 1800'lerin ortalarına kadar ve Orta Asya'daysa günümüze dek bu edebiyata, İran klasiklerinin etkisinde, muhteva ve hissiyatın şekle feda edildiği bir şiir anlayışı hâkim olur. En yaygın şekiller ise gazel ve mesnevilerdir.

Çağatay edebiyatının önde gelen isimleri arasında Nevâyî, Hüseyin Baykara, Bâbü'r ve Lütîfi yer alırken Azerbaycan'da Fuzûlî ismi öne çıkar. Arap, Fars, Osmanlı ve Çağatay edebiyatıyla beslenen bu Bağdatlı Türkleşmiş Kürt şair Azerbaycan ve Çağatay unsurlarının da olduğu bir Osmanlı Türkçesiyle yazar. Kendisi, Azerbaycan Türklerince mütevacı mahallî edebiyatlarının kurucusu sayılır. Fuzûlî, hissi şekilden önce tutmasıyla Nevâyî'den farklılaşır (s. 40–41).

Sayıcı daha zengin olsa da klasik Osmanlı edebiyatı, Fuzûlî ve Nevâyî ayarında bir isim çıkaramaz. Necâtî ve Bâkî önde gelen şairler olarak kabul görürken Ahmedî, Şeyhî, Hamdî ve Lamî mesnevinin (poema) en büyük şairleridir. Kadın şairlerde ise 1500'lerden Mihrî Hatun'un adı öne çıkar.

Eski Müslüman Türk edebiyatında, methiye ve hiciv az görülen türlerdir ve daha çok Osmanlı ve Azerbaycan edebiyatlarında karşımıza çıkarlar. En meşhur temsilcileri 1600'lerin Osmanlı şairleri Veysî ve Nef'î'dir. Bunlar, düşüş devrine giren ülkelerindeki düzene itiraz ederler.

Osmanlı edebiyatının tarihî ve ahlaki eserleri, süslü nesir örnekleridir. Bu minvalde, 1500'lerden iki eseri, 'Alî Çelebi Vasî'nin *Humâyûnnâme* ve Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâ'î*'sini hatırlatmak kâfidir. Muaşeret adabı veya ev içi ilişkiler (Rus. domostroy) üzerine ise 1700 ve 1800'lerin müellifleri Nâbî ve Vehbî'nin eğitici kitapları vardır.

Türk edebiyatında az sayıda gördüğümüz bir eseri, Çağatay edebiyatından Bâbü'r'ün hatıratının yanı sıra anmamız gerekir. 1600'lerden Osmanlı seyyah ve diplomatı Evliyâ Çelebi, Asya ve Avrupa'ya seyahatini yazar. Kendisi Rusya'da da bulunur.

Her ne kadar Orta Asya'da, 1500'lerden itibaren hüküm süren Özbek hanedanlıkları hamilikten geri durmasa da Çağatay edebiyatı solmaya yüz tutar. Altın çağa özenen şairler kayda değer bir eser ortaya koyamazlar. 1800'lerin Kokant hanı Ömer şairlerle çevrili olmanın yanında kendisi de bir şairdi. Hive'deki Kungrad hanedanı da şairleri himaye etme geleneğine yaşadığımız elim hadiseler kadar bağlıydı. Hadiselerde şair han Esfendiar'ın hem kendisi hem de oğlu ölür (s. 41–42).

Orta Asya Türk ve Osmanlı kültürünün kesişme noktalarında, yani Azerbaycan ve Kırım'da, mahallî Türk hanedanlıkları Safevî (1500'ler) ve Girayların (1400'ler) desteğiyle Azerbaycan-Türk ile Kırım-Tatar edebiyatları doğar. Ancak bunlar eski edebiyat devrinde azıcık da olsa bir gelişme kaydetmez. Her iki yerde de Osmanlı tesiri galip gelir.

Müslüman Türk halkı, millî edebiyatların zenginliğinden elbette uzaktı. Zira edipler halkın neye ilgi gösterdiğiyle pek ilgilenmiyordu. Ancak İslamiyet kök saldıkça halk arasında bazı edebî türler de karşılık bulmaya başladı. Bu daha çok şifahi bir yolla gezgin dervişler, ayrıca yarı okumuş şarkıcı-âşıklar ile hikâyeci-meddahlar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Bu etkileşim şifahi halk edebiyatında git gide daha fazla iz bırakmaya başlar. Bozkır unsurları, karmaşık İslami kültürün unsurlarıyla yer değiştirir. Duygulu şiirler gazellerle benzeşmekte, kahramanlık manzumeleri (Rus. poema) “mesnevi-romanların” rengine bürünmekte, şamanların duaları İslami ahlaki şiirlerle ikame edilmekteydi.

Tarihî şarkılar Ön Asya Türklerinde “destan”, Volga Tatarlarındaysa “beyit” formunu alır. Bunlarda devlet, toplum veya kişiyle ilgili kötü olaylar bazen acıma, bazen de hiciv edasıyla tahkiye edilir. Anadolu ve Azerbaycan, Müslüman Türk dünyasının her köşesinde bilinen “halk romanlarının” anavatanıdır. Bunların meşhuru ise eşkıya âşık Köroğlu'dur. Başka bir meşhur “roman” ise din için Bizans, Ermeni ve başkalarıyla çarpışan Anadolulu Seyyit Battal üzerinedir. Türkmen kaynaklı *Yusuf Ahmet veya Bozoğlan* “romanı” da Müslüman Türk dünyasının doğu kanadındaki en uç yerlerde bilinir. Türkiye ve Kırım'da Âşık Ömer; Orta Asya Türkmenlerinde Mahtumkulu, “Sartlar”da Divane-yi Meşrebe, Sufî, Allayar ve daha başkalarının “şarkıları” söylenir (s. 42–43).

Türk edebiyatında Avrupa tesiri farklı bölgelerde görülmeye başlanır. Mesela 1916'da Kırım'da, bir Tatar türküsü gibi K. R.nin “Umer bednyaga v bolnitse voyennoy” şiirinin tercümesi söyleniyordu. Şimdilerde az ya da çok, Avrupa tesirinin

görülmeyişi hiçbir Müslüman Türk edebiyatı yoktur. Bu tesir iki şekilde ortaya çıkar: Avrupa dillerinden tercümele ve Avrupalı edipler, ayrıca milliyetçiliğin de içinde olduğu edebî akımlara özenme yollarıyla. Osmanlıda Avrupa, Rusya Müslümanlarındaysa Rus ve yeni Osmanlı tesiri görülür.

Müslüman Türk edebiyatlarının yeni döneminde Volga Tatarları kısa zamanda yeni bir edebiyat vücuda getirerek öbür kardeşlerinin önünde bir yer aldılar. 1800'lerin ortalarına kadar Tatarlar, eski Çağatay ve Osmanlı edebiyatıyla yetinirler. Dinî eser verenler (Rus. bogoslov) sayılmazsa kendi yazarlarına sahip değildiler. 1900'lerin başındaysa gelecek vadeden yeni Kazak edebiyatı doğar. Şimdilerde Hazar ötesi Türkmenleri ile Dağistan Kumukları da kendi edebiyatlarını geliştirme yolundalar.

Yeni dönemin ayırt edici niteliklerinin en başında yazı dilinin konuşma diline yaklaşması gelir. Bundan başka, yeni edebî türlerin benimsendiğini görürüz – Avrupa usulünce tiyatro (Rus. dramatiçeskaya pyesa), hikâye (Rus. povest) ve roman. Ayrıca şiirin yerini olabildiğince azaltma ve ölçünün yabancı Arap-Fars vezninin terk edilerek ana dilinin ruhuna uydurulması bu dönemde yine karşımıza çıkan gelişmelerdir. Bir de edebiyat hayata yaklaştırılmakta ve biçimle muhteva arasında muvazene tutturulmaktadır (s. 43-44).

Osmanlı edebiyatında, İngiliz ve Alman tesiri çok az görülür, yenileşme Fransız tesiriyle gerçekleşir. Osmanlılar Rusya ve Rus edebiyatıyla esasen Fransız edebiyatı üzerinden tanışırılar ancak bazı Rus eserleri Osmanlıcaya doğrudan Rusya Müslümanları veya Ruslarca kazandırılır – O. S. Lebedeva ve V. A. Gordlevskiy gibi. Tercümele vasıtasıyla Osmanlılar Puşkin, Lermontov, Gogol, Griboyedov, Turgenyev, A. Tolstoy, Garşin, Çehov, Andreyev, Gorkiy vb. Osmanlılar bilhassa Lev Tolstoy'a ilgi gösterir.

Osmanlılar kendilerine has bir edebiyat vücuda getirmede başarılı olamıyor, taklit eden taraf olmayı sürdürüyorlar. Şimdiki durumda onların his ve zihin dünyasında, gelişmeye kapalı İran'ın yerini değışmeye meraklı Avrupa alır.

Az sayıdaki halkçı edip arasında hikâyeci M. Tefvik, Nabizâde Nâzım; şairler Mehmet Emin ve Rıza Tefvik'in ismi öne çıkar. Yeni Osmanlı edebiyatının önde gelen şahsiyetleri ise eski kuşaktakilerdir – tiyatro ve roman yazarı Namık Kemal Bey; Çerkez soylu ve çok sayıda hikâyeye, roman ve başka türde eserlerin sahibi Ahmet Mithat, meşhur hikâyeci ve şair Abdülhak Hamid Bey, romantik şair (Rus. lirik) Mahmut Ekrem. Kendisini bu sonuncunun öğrencisi olarak tanıtan Tefvik Fikret çağdaş Osmanlı

şairlerinin en parlağıdır; Musset (Müsse), Lamartine, Baudelaire (Bodler) ve Verlaine'den (Verlen) etkilenir.

Milliyetçi, Pantürkçü akımın en yeni hikâyeci ve şairleri son zamanlarda Volga Tatarı Yusuf Akçura'nın İstanbul'da çıkan *Türk Yurdu* dergisi etrafında toplandılar. Bunlar, eski savaşçı konargöçer Türk ordalarının gücüne, büyük ve hür bir Türk milletine özlem duyarlar (s. 44–45). Burada araya girip bilim adamının dergi üzerine iki kitabiyat yazısının olduğunu ekleyelim.

Volga Tatar edebiyatını vücuda getirenler yeni Osmanlı ve Rus edebiyatıyla beslendiler. Bu edebiyat büyük kardeşlerinin edebiyatından sayıca daha az zengin ve görünüşçe daha az alımlıdır. Ancak ona göre temelleri daha sağlam, derin ve demokratiktir.

Müstakil Volga Tatar edebiyatının simaları 1800'lerin ortalarında karşımıza çıkan tarihçi Mercânî [1818-1889] ve Avrupa bilgisini yaygınlaştırmaya çalışan Kayyûm Nasırî'dir [1825-1902]. İlk zamanlardaki, genelgeçer edebiyatın (Rus. belletristika) hikâyeye, roman ve tiyatro oyunları cehalet ve bağınazlıkla mücadeleye yaradı. 1800'lerin sonundaki güçlü kalemlerden Riza-kazı Fahreddinov tarih ve biyografide uzmanlaşır, Fatih Karimov sosyo-politik konularda yazar (Rus. publitsist). Gayaz İshakov halka yakın bir yazı dili geliştirir, ayrıca halkçı gerçekçi mektebin kurucusu olur.

Volga Tatar edebiyatının filizlenmesi 1905'ten sonraya denk gelir, yani Rusya Müslümanlarında millet ve kültür uyanışının büyük bir sıçrama kaydettiği döneme. Hikâyeye, drama, komedilerde dinî anlayışla alakalı cahillik ve bağınazlık, kadın haklarındaki adaletsizlik, eski ve yeni çatışması gibi konular kendine yer bulur.

Amirhanov, Galimcan İbragimov ve başkalarının nesirlerinde üslubun gelişme, muhtevanın da derinlik kazanma temayülünde olduğunu görürüz. Şiir sahasında ise Rameyev ismi öne çıkar. Genç yaşta vefat eden Abdulla Tukayev büyük bir şöhrete ulaşır. Sanatına İslamcılığa hizmet etmekle başlayan Tukayev ilk başlarda hem dil hem de biçim yönleriyle Çağatay ve Osmanlı tesiri altındaydı. Sanatının sonlarına doğru ise ana dilinde, Tatar ve kısmen de Türk milliyetçiliğine yönelir. Biçim yönüyle kendisinin bir taraftan Rus şiirinin, öbür taraftan da doğduğu toprakların şarkılarının tesirinde kaldığını görürüz (s. 45).

Volga Tatar edebiyatının gelişmesine bizzat tanık olmaktayız ve bu sebeple bu edebiyatın niteliği hakkında tam bir tespitte bulunmak için henüz erkendir. Ancak bu edebiyata Volga ile Batı Sibiryada Tatarlarının yaşadığı her yerde, ayrıca Kasimov

Tatarları, Mişerler, Başkurtlar ve Kazakların (Rus. Kirgiz-Kazak) arasında rastlarız. Halka daha çok popüler edebiyat (Rus. buloçnaya literatura), bilhassa da şarkı kitapları (Rus. pesennik) hitap etmektedir.

Yeni Azerbaycan edebiyatı, İran değil de Kafkas berisi Azerbaycan'ında gelişir. Öne çıkan merkezlerse Bakü ve Tiflis'tir. Volga Tatarlarına nazaran kültür yönüyle daha fakir olan Azerbaycan'da, zengin bir edebiyata sahip Türkiye'ye dil yönüyle yakınlık, teliften ziyade tercümeyle dayalı bir edebiyatın gelişmesine zemin hazırladı. Netice itibarıyla Azerbaycan edebiyatı, Volga Tatarlarının kaydettiği ilerlemeye ulaşamadı. Burada Osmanlı edebiyatının yanı sıra İran edebiyatı tesiri kendini hissettirir ve bunda her iki Azerbaycan'ın İran'la Şiilik ortak paydasında buluşmasının bir rolü vardır. Büyük tercüme eserlerden Arap müellif Zeydan'ın "tarihî romanları" anılmalıdır. Telif eserler olarak ise en çok romantik şiir, hiciv ve tiyatro oyunlarına rastlarız.

Azerbaycan'ın ilk oyun yazarı Mirza Feth Ali Ahundzade [1812-1878] olur. 1800'lerin ilk yarısında hem "Doğu" hem de Rus tahsili alan Ahundzade yeni Azerbaycan edebiyatının öncülerinden biri olur. Sonraki kuşaktan Necef Bey Vezirov ismi dikkatleri üzerine çeker. Azerbaycanlı yazarlar, komedi ve hiciv oyunlarında (Rus. vodevil) halklarının geri kalmışlığı, ayrıca din adamları ve ağalarla (Rus. pomeşik) eğlenirler (s. 46).

Güldürü ve tenkidin tezahür ettiği bir başka alansa hicivdir. Bu bağlamda, resimli *Molla Nasreddin* dergisi ön plana çıkar. Azerbaycan edebiyatına, Azerbaycan Türklerinin yanı sıra Ermeni ve başka Kafkasyalılar iştirak eder.

Yeni Kırım edebiyatı bir hayli yavaş gelişir. Burada da Azerbaycan edebiyatının gelişmesini yavaşlatan iki sebep yine geçerlidir. 1800 ve 1900'lerin kesiştiği bir zaman diliminde bütün Müslüman Türk dünyasının ve bilhassa da Rusya Müslümanlarının en büyük kültür adamı İsmail Gaspıralı'dır. Bütün Türklerin aydınlanması ve birleşmesi için gayret eden bu isim yalnızca Türkler değil, Mısır ve Hindistan'daki Müslümanlarca da tanınır.

Az sayıdaki mahallî ediplerce basitleştirilmiş Osmanlı Türkçesine ve istisna olarak da bozkır Kırım Tatar şivesine (Rus. nareçiye) tercüme yapıldı – Krılov, Puşkin, Gogol, L. Tolstoy, Mamin-Sibiriyak, V. Şuf, Danilevskiy ve daha başkalarının küçük eserlerinden (s. 47).

Osman Nuri Akçokraklı ve Ayvazov'un edebiyat alanında da çalışmaları olur. Hüseyin Toktar-gazı'nın *Vopl Kırıma* adlı halk usulü şiir toplaması (Rus. sobraniye)

büyük bir başarıya ulaştı. Devrim zamanında ölen Çelebi-can da halk usulünde yazmaktaydı. Seyyid Abdulla Ozenbaşı küçük bir komedi ortaya koyar: *Çemu bit, togo ne minovat* [=Kaderden kaçılmaz?]. Halkın cahilliği, topraksızlık, kadının zorlu hayatı Kırım Tatar telif eserlerindeki temel konulardır.

Yeni Kazak edebiyatının kurucusu, 1800'lerin ikinci yarısından Kunanbayev ve Altınсарin kabul edilir. Bunlardan ilki edebiyatla, Rus sürgünlerle tanışmak suretiyle meşgul olmaya başlar. Bu ismin çevirdiği "Pismo Tatyany" Kazak âşıklerce bozkırın tamamında söylendi. Altınсарin Rus tahsili alır, eğitimcilik yapar, şiir yazar ve Kırlov'un *Basni*'sini çevirir (manzum masallar). Batıda Kazan Tatar ve güneyde eski Çağatay edebiyatıyla komşu olmak, Kazak edebiyatının gelişmesini yavaşlatmaktadır. Kazak edebiyatı ancak 1905'ten sonra halkın anlayacağı bir dile kavuşmaya başlar. Orenburg, Troitsk, Semipalatinsk, Uralsk ve Taşkent'te Kazakça dergi ve gazeteler ortaya çıkar. Edebiyat daha çok şiirle temsil edilir. Ahmed Baytursunov'un edebî faaliyete kıymetli katkısı olur. Bu isim, imlanının yenilenmesi sağlamış ve Kırlov'un manzum masallarını tercüme etmiştir. Sonra, *Prosnis Kazak!* [=Uyan Kazak] adlı şiir kitabıyla şöhrete kavuşan Mir Yakub Dulatov ismi gelir. Bir de Çağatay edebiyatına temayül gösteren Hudayberdi Cangirov ismi vardır (s. 48).

Öbürlerine kıyasla, yenilenmeye en yavaş başlayan Orta Asya Türk edebiyatıdır. Bu edebiyatta şiir hâlâ nesrin önündedir. Şiir biçim yönüyle eski olsa da git gide yeni fikirlerin hizmetine girer. Bunlar Volga, Kırım, Türkiye'den ve de Ruslardan gelir. Hâl böyle olunca yazı dilinde farklı tesirlerin izleri görülür. Yenilenmenin mahallî simalarından biri Semerkant'tan Hoca Behbudi'dir. Neşriyatla meşgul olan bu zat ilk tiyatro oyununun yazarı olarak öne çıkar. Yeni Çağatay edebiyatının doğuşunun önemli işaretlerinden biri Türkistan hayatını işleyen tiyatro oyunlarıdır.

Yeni Türk edebiyatlarındaki iki husus göze çarpar. Bunlardan biri Avrupacılığın Türk dünyasına nüfuzunun git gide artması iken ikincisi ise Müslüman Türk dünyasının ruhen birliğe, ayrıca farklı boyların Osmanlı Türklerine yönelmesidir. Bu hareketten kati bir surette ayrı kalanlarsa Müslüman olmayan Türklerdir.

Ruslar vasıtasıyla Hristiyanlığı kabul eden Çuvaş, Yakut ve öbürleri yeni dinle alfabe sahibi de oldular. Bu halklar en başta kilise edebiyatına, sonra da Rusçadan tercüme veya telif olmak üzere dünyevi yazı diline maliktirler. Emekleme safhasındaki Hristiyan Türk edebiyatının 1917 Devrimi'yle atılım kaydedeceğini tahmin edebiliriz.

Türk boyları, eski dünyanın askerlik ve siyaset tarihinde derin bir iz bıraktılar ancak dünya edebiyatında mütevazı bir yerle iktifa ediyorlar.

Bozkır Türklerinin, bilhassa da Nogay, Kazak, Kırgız ve Yakutların kahramanlık veya duygu dolu şifahi halk sanatı insan ruhunun müşterek olduğunu, gezgin edebî konuların yayılma genişliğini ve konargöçer hayat tarzının beslediği Türk dehasının zenginliğini gözler önüne serer. Tahminen 1500’lerde bir bilge tarafından yazılan hikâyeler toplaması *Korkudun Kitabı*, bizlere atalarının geleneklerini ziyadesiyle unutan Ön Asya Türklerinin eski destan sanatını hatırlatmaktadır.

4.4.4. Osmanlı-Türkiye Türk Dili ve Edebiyatı

Seyahatler. Samoyloviç’in Osmanlı Türk dili ve edebiyatıyla ilgili çalışmalarını değerlendirmeye geçmeden önce onun bu ülkeye yaptığı ziyaretleri anmamız ve bunların ne ifade ettiği üzerinde durmamız gerekir. Bilim adamı, Türkiye’yi toplam 6 kez ziyaret eder – 1900, 11, 25, 33, 34 ve 36’da. Bu seyahatlere, bilhassa da son üçüne dair kendisinin rapor veya seyahat notları mahiyetinde yazıları mevcuttur. Bunların yanı sıra bilim adamının mektuplaşmaları da kayda değer bilgiler ihtiva eder. Türkiye’deki dil ve edebiyat alanındaki gelişmeler, ayrıca önde gelen simalarla tanışıklıklar yazılarda veya mektuplarda kendine yer bulur. Cumhuriyetin ilanından, ayrıca TDK’nin kuruluşundan sonraki ziyaretler, Türkiye’deki genel olarak kültür ve özel olarak da Türklük bilimi alanındaki gelişmeleri, TDK’nin ilk çalışmalarını ve hâliyle de ilk dil kurultaylarının tarihine ışık tutmasıyla kayda değerdir.

Samoyloviç’in zamanından önce, Rusya’dan Türkiye’ye araştırma yapmak üzere gelen Rus dilciler vardır. Akla ilk gelen isimlerden biri, 1800’lerin ikinci yarısından, Hüdavendigâr ve Karaman ağızlarını tetkik eden V. A. Maksimov’dur. Ancak bu isimden de önce, 1800’lerin ilk yarısında O. Senkovskiy Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarında bulunur. Örneklerin sayısını çoğaltmak mümkün olsa da burada vurgulanmak istenen husus Samoyloviç’in bu konuda öncü bir isim olmadığı ve ondan çok önce Rusya’dan Türkiye’ye gelen dilcilerin varlığını göstermektir. İyi tarafından bakacak olursak bu da bize, Rusya’da Osmanlı araştırmaları sahasında bir geleneğin oluşmuş olduğunu ve Rus Türklük biliminin bir tecrübe birikimi elde ettiğini ifade eder.

Seyahatlere geri dönecek olursak bizce Samoyloviç'in Türkiye ziyaretlerinden çıkarılabilecek en önemli netice onun saltanattan cumhuriyete geçiş sürecine tanık olmasıdır. Osmanlı dili ve edebiyatı her ne kadar yenilenme sürecine 1800'lerin ikinci yarısında girmiş olsa da cumhuriyete geçiş ve bilhassa da TDK'nin kurulmuş olması daha hızlı ve kökten değişmelerin önüne açar. Kuşkusuz bu değişmelerin pek çoğu, cumhuriyetin milliyetçilik temelleri üzerinde yükselmesine bağlı olarak Latin harflerinin kabulü, dilde özleşmenin benimsenmesi gibi olgular etrafında yaşanmıştır.

Türkiye'de, cumhuriyetle birlikte hayatın farklı sahalarında olduğu gibi dil ve edebiyatta da görülen keskin değişimin bütün Türk dünyasını ilgilendiren bir tarafı da vardır. Samoyloviç, Osmanlı dili ve edebiyatının Türk dünyasının geri kalan bölgelerine tesirinin olduğunu pek çok kez dile getirir. Ancak kendisinin Osmanlı dil bilgisi kitabında yazdığı gibi, Osmanlı'nın son bulması Osmanlı Türkçesinin de sonu anlamına gelir. Bu bakımdan 1930'larla birlikte, dil yönüyle Türkiye Türkçesinin geri kalan kollardan bir ayrılma sürecine girdiğini yine Samoyloviç'in çalışmalarından okuyabiliriz. Aynı dönemde Bakü Türkoloji Kongresiyle Türk boylarında millî yazı dillerinin teşvik edildiği de hatıra getirildiğinde ayrışmanın öbür Türk boylarının dillerinde de meydana geldiği söylemek mümkündür.

Samoyloviç taşıdığı farklı sıfatların yanında, bir de Osmanlı/Türkiye uzmanıdır. Bu tespitin dayanağı olarak onun kendi ifadelerini gösterebiliriz. 1925 tarihli bir mektubunda, Türkiye'de onu ilgilendiren konular arasında Türk edebiyatı tarihi ve dil meselelerinin yanı sıra millî, iktisadi ve siyasi mevzuların da yer aldığını söyler (Blagova, 2008, s. 154). Bilim adamının çalışmalarına baktığımızda da Osmanlı dili, edebiyatı, halk bilgisi, matbuatı üzerine çeşitli eserler görürüz. Ancak bu eserlerle ilgili tafsilata geçmeden önce Samoyloviç'in meslek hayatına başladığı zamanda, yani 1900'lerin ilk yıllarında Rusya'daki Osmanlı uzmanlarının kimler olduğuna bir bakmak gerekir.

Öncelikle Samoyloviç'in hocalarından V. D. Smirnov'un kıdemli bir Osmanlı uzmanı olduğunu ve defalarca Türkiye'yi ziyaret ettiğini belirtmemiz gerekir. Samoyloviç'in kuşağından ise Martinoviç Anadolu'da bulunur ve Osmanlı halk bilgisiyle ilgili eserler verir. Yine aynı kuşakta yer alan V. A. Gordlevskiy de Anadolu'da pek çok kez bulunmuş, farklı kesimlerle bağlar kurmuş ve Osmanlı edebiyatı ile halk bilgisi üzerine hatırı sayılır miktarda malzeme toplamıştır (İOV, 1912, s. 582). Anılmaya değer başka bir isim de çalışmaları arasında Türkiye tarihi ve edebiyatına dair eserler de

yer alan A. Y. Kırmıskiy'dir. Ayrıca 1900'lerin ilk 20 yılında Tebriz, Tahran ve İstanbul'da elçilik çalışanı sıfatıyla bulunan Vladimir Minorskiy [1877-1966] isminden de söz edebiliriz. Görüldüğü üzere bu sahanın Rusya'da birkaç kuşaktır çalışıldığı ve netice itibarıyla da belli bir teşekküle kavuşmuş olduğu aşikârdır. Bu teşekkülde göze çarpan ve bu sebeple de irdelenmesi elzem bir husus ise farklı ülkelerden, bilhassa da Rusya ve Almanya'dan bilginlerin bu alana birbirlerinden bağımsız olarak sunmuş oldukları ortak katkıdır. Dikkat celbeden başka bir husussa Rus ve Alman bilginlerin çalışmalarında, belli açılardan örtüşmelerin görülmesidir. Bunların yanında irdelenmesi gereken konular arasında, Rus bilginlerin görüşlerindeki benzerlik ve farklılıklar da yer alır.

4.4.4.1. Almanya'daki Çalışmaların Rusya'daki Akisleri

Önceki çalışmalar. Gordlevskiy'e göre uzun bir müddet boyunca Joseph von Hammer-Purgstall'in [1774-1856] *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* [1836-1838, 4 C] adlı çalışması Osmanlı edebiyatı üzerine neredeyse yegâne eserdir. Daha sonra Smirnov'un 'Türk edebiyatının ana hatları'nı tasvir ettiği makalesiyle bu sahada nitelikli bir eser ortaya konmuş olur [*Vseobşaya istoriya literatury*, 4. C, SPb. 1892]. Aradan çok geçmeden E. J. W. Gibb'in *A History of Ottoman Poetry* adlı çalışmasının ilk cildi çıkar [London 1900]. Kitap üzerine 2 yıl sonra Gordlevskiy'in bir değerlendirme yazısı çıkar.

Gordlevskiy'in 1902 tarihli bu yazısında, yalnızca Gibb'in çalışması ve görüşleriyle sınırlı kalmayıp konuyla ilgili kendi tespit ve düşüncelerini de anlatması önemlidir. Çünkü bu isim gerek imparatorluk gerekse de Sovyet Rusya'sında önde gelen Osmanlı/Türkiye uzmanlarından ve hocalarından biridir. Bir başka ifadeyle de onun çalışmaları ve bunlarda ortaya koyduğu temel yaklaşımın etkisinin büyük olduğunu varsayabiliriz.

Öncelikle yazının gerek teknik yönden gerekse de nesnellik yönünden kusurlu olduğu belirtilmelidir. Anlatılanlardan hangilerinin yazarın kendisine, hangilerinin de Gibb'e ait olduğunu anlamak bazen mümkün olmamaktadır. Nesnellik bakımından ise hemen şu göze çarpar: Yazıda, akademik çerçevenin çok ötesine geçen mesnetsiz çıkarımlarla alenen Osmanlı aleyhtarlığı yapılır. Gordlevskiy'e göre Türkler Hristiyan düşmanıdır, ayrıca *Kur'ân* da gelişmeye engeldir. Onun olumsuz tavrı yalnızca Türk kimliğini değil edebiyatını da hedef alır. Ona göre İran edebiyatının taklidinden öteye gidemeyen Osmanlı edebiyatında, Jön Türkler ve daha başka yetenekli simaların

öncülüğünde gelişme kaydeden Avrupa etkisi de fayda vermeyecektir. Onun bu konudaki dayanağı ise bir hayli ilgi çekicidir – bu “hasta adamın” iyileşmeyeceği konusunda Rus ve başka ülkelerden çağdaş seyyahlar hemfikirdir (Gordlevskiy, 1902, s. 153). Gordlevskiy’de karşımıza çıkan Osmanlı edebiyatına yönelik bu menfi yaklaşım, daha sonra Samoyloviç tarafından tenkit edilecektir.

Gordlevskiy’in eleştirilerine gelecek olursak Gibb Türk sempatisinde, Vámbéry’den bile ileriye gitmiştir, ayrıca halk edebiyatına ilgi göstermemiştir. Aynı eleştiri Christopher Ferrard’ın TDVIA için yazdığı Gibb maddesinde de bulunur – Gibb, eserinde âşık edebiyatına yer vermemiştir. Bu son eleştiri üzerinde durulmayı hak eder. Anlaşılan, eserde yüksek zümre edebiyatı bütün Osmanlı edebiyatına teşmil edilmiş, aynı dönemde farklı kesimlerin farklı edebî geleneklerinin var olabileceği gözden uzak tutulmuştur. Netice itibarıyla da yazıyla en iyi ve en çok temsil edilmiş olan klasik edebiyat tek muhatap kabul edilmiştir. Bu esnada da Ferrard’ın ifadesiyle Gibb, faydalandığı tarih, tezkire ve divanlardaki hataları aynen tekrarlamıştır [“GIBB, Elias John Wilkinson”, TDVIA]. Bilgi yanlışlarını bir kenara bırakacak olsak bile Gibb’in yalnızca yüksek zümre edebiyatını muhatap alması aynı sahada çalışan ve Gibb’den istifade eden sonraki araştırmacıların da aynı hatalı bakış açısını tekrar etmelerine sebebiyet vermiş olabilir. Zira o dönemde, Türk edebiyatına bütüncül bir bakış getiren bir başvuru kaynağı yoktur demek yanlış olmaz.

Burada bir parantez açarak 1900’lerin başında az da olsa görülmeye başlanan Osmanlı Türk halk edebiyatı çalışmaları sayesinde, Osmanlı edebiyatının farklı veçheleriyle tanınması için elverişli şartların oluşmaya başladığını vurgulamalıyız. Bu minvaldeki çalışmalarıyla Friedrich Giese [1870–1944], Georg Jacob [1862–1937], Ignác Kúnos [1862–1945], Köprülü, Radloff, Theodor Menzel [1878–1939] ve yukarıda andığımız Gordlevskiy gibi isimlerin öne çıktığını görürüz. Bunlara doğrudan olmasa da dolaylı olarak bir ismi daha ekleyebiliriz. Gordlevskiy’in Osmanlı anlatı ve efsanelerine dair çalışması [1912] üzerine değerlendirme/tanıtma yazısı göz önüne alınırsa Samoyloviç’in Türkiye’deki cemiyet edebiyatının haricinde kalan konulara da ilgi göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun üzerinde ayrıca durmak icap ettiği için şimdi, o dönemdeki Osmanlı Türk edebiyatı hakkındaki çalışmalara tekrar dönelim.

1903’te Paul Horn’un *Geschichte der Türkischen Moderne* adlı bir çalışması çıkar. Bunun üzerine aynı yıl Vladimir Minorskiy’ce bir değerlendirme yazısı kaleme alınır. Ona göre Horn’un çalışmasında, Smirnov’da mevcut olan tarihî arka plan yoktur.

Çağdaş Türk edebiyatının anlaşılması için Türkiye'deki inkılapların anlatılması lazımdır. Zira eski taklitçi edebiyat yerine Avrupa etkisinde olmakla birlikte özgün bir edebiyat ortaya koymaya çalışan ediplerin hizmeti ancak böyle anlaşılabilir. Bu bağlamda Minorskiy, çağdaş Türk yazarların Avrupa'yı tamamen değil metot olarak taklit ettiklerini ve böylelikle de realizmi edebiyata getirdiklerini düşünür. Ona göre Türk yazarlar ilkin hayatlarını tasvir edecek sonrasında ise bu hayatın eksiklerini fark edeceklerdir. Netice itibarıyla millî ideallerin gelişmesi ve edebiyatın şahsileşmesi gerçekleşecektir. Atılan ilk adımlar da bu yöndedir. (Minorskiy, 1903, s. 145).

4.4.4.2. Osmanlı Türk Edebiyatçılarının Biyografileri ve Nevsâl-i Millî

Minorskiy'e göre Horn'un çalışmasındaki bir başka eksiklik ise sosyal hayat ile yazarların biyografilerinin verilmemiş olmasıdır. Oysa Smirnov'un çalışmasında, siyaset ile kültürün ilişkisi verilmeye çalışılır. Zira yazarların edebî kişiliğinin anlaşılması için biyografiler elzemdir. Minorskiy bu bağlamda, şu gibi tafsilatın ilgi çekici olmakla kalmayacağını ve aynı zamanda ne kadar da çok şeyi anlatacağını dile getirir – “inkılapçı-yazar” Kemâl beyin kariyeri, Ahmet Mithat'ın Çerkez kökeni ile Fransız tahsili, Hüseyin Rahmi'nin *İkdâm*'ın Paris muhabiri olması gibi (s. 141). Horn'un çalışmasındaki biyografi eksikliği daha sonra yine kendi vatandaşları Hachtmann ve Hartmann'ın çalışmalarında telafi edilecektir. Bu isimlerin çalışmalarında, Minorskiy'in dikkatlere sunduğu bir başka eksiklik daha giderilecektir – Türkçe kaynaklardan istifade edilmemesi. Minorskiy'e göre Horn, Türk edebiyatı hakkında yine Türklerce çıkarılan edebiyat tarihlerini ve incelemelerini görmezden gelmiştir (s. 142). Hachtmann ve Hartmann eserlerinde *Nevsâl-i Millî: 1330* [İst. 1332] adlı eserden istifade ederler.

Hachtmann ve Hartmann'ın Osmanlı edipleri hakkında bilgi verirken istifade ettikleri *Nevsâl-i Millî: 1330* ayırt edici niteliklere sahip bir eserdir. Adından devamı gelecek bir neşriyat olduğu anlaşılan bu eser ne yazık ki tek cilt hâlinde kalır ama bu tek cildin bile şöhreti yurt dışına kadar yayılır. Eserin bu şöhretini neye borçlu olduğu, muhtevasına bakıldığında ortaya çıkar. Zira söz konusu neşrin ayırt edici niteliği devrin meşhur ediplerinin, fikir adamlarının hayat hikâyeleriyle eserlerinden birer örneği ihtiva etmesidir. Eser çağdaş Türkiye'nin özelde edebiyatını, genelde de zihniyetini anlamak için emsalsiz bir kaynaktır. Tanıtılan şairler ile müelliflerin Osmanlı yenileşmesinin

öncüleri veya Cumhuriyet devri Türk edebiyatının temellerini atan kişiler olduğunu söylemek mümkündür. Mustafa Atiker’in tespitiyle *Nevsâl-i Millî* Yahya Kemal’in “Niğâr Hanım” biyografisiyle başlarken Cumhuriyeti devri şiiri de Yahya Kemal’le başlar (Atiker, 2018, s. 19–20). Bu arada Atiker’in Hartmann’ın kitabıyla ilgili bir hatırlatmasını kısaca değinmeliyiz.

Hartmann’ın kitabının adındaki “Dichter” kelimesi yanıltıcı olabilir. Atiker’in ifade ettiği üzere söz konusu kelime yalnızca şair anlamına gelmez; manzum veya mensur fark etmeksizin edebî bir eser veya bir kurgu ortaya koyan kişiyi ifade eder (Atiker, 2018, s. 18). Bunu vurgulamamız gerekir zira o dönemdeki Alman bilginler, manzum veya mensur edebî türlere değil de daha çok önde gelen simalar üzerinden cemiyet hayatına yön veren zihniyetleri anlamaya/anlatmaya çalışırlar. Biyografilerin paylaşılmasına önem verilmesinin ve bunun için de *Nevsâl-i Millî* gibi kaynaklara müracaat edilmesinin sebebi böylece anlaşılır olmaktadır.

Türk edebiyatı hakkında yine Türklerce eserlerin verilmesi önemlidir, zira böylelikle yabancı bilginlerin yanlı tutumlarının veya yanlı tespitlerinin önüne geçme imkânı doğmaktadır. Köprülü’nün *İlk Mutasavvıflar* [1919] ile *Edebiyat Tarihi* [1-1920, II-21] kitapları neredeyse çıkar çıkmaz Samoyloviç’in başvuru kaynakları arasına girer. Bu durum ise bilim adamının meslek hayatı boyunca daima işaret ettiği bir gerekliliği hatıra getirir – Türk kültürünün öncelikle yine Türklerce araştırılması. Ne kadar köklü ve tecrübeli kuruluşlara sahip olursa da dil engeli, ayrıca kültüre yabancılaşma Avrupa ve Rusya’daki araştırmacıların bazı meselelerin künhüne varmasının önüne geçiyordu. Bu bağlamda Rusya ve Almanya’daki Türk dili ve edebiyatıyla ilgili ilmî faaliyete Türklerin desteğini gösteren çağdaş iki örneğe biraz ileride kısaca değinilecek.

4.4.4.3. Gordlevskiy ve Krımskiy’in Osmanlı Edebiyatı Kitapları

1912’de Gordlevskiy’in Osmanlı edebiyatına dair iki çalışması çıkar. Bunlardan biri *Osmanskiye skazaniya i legendiy* [=Osmanlı anlatıları ve efsaneleri] öbürü de *Oçerki po novoy osmanskoj literature* [=Yeni Osmanlı edebiyatının ana hatları] adını taşır. Her iki çalışma üzerine Samoyloviç birer değerlendirme yazar ancak burada durmak istediğimiz ikinci çalışmadır zira bunda Samoyloviç’in Osmanlı edebiyatıyla ilgili bazı görüşlerini buluruz. Bunlar arasında, bilhassa mühim olan ise araştırmalarda cemiyet ve halk ayırımına dikkat edilmesine yönelik yaklaşımdır.

Samoyloviç'in zamanında, Alman ve Rus bilginlerin bilhassa Türk edebiyatındaki yenileşmeyi mercek altına aldıklarını biliyoruz. Bu çerçevede Samoyloviç'in konuyla alakası üzerinde duracak olursak ona göre Osmanlı devrinde her ne kadar edebiyatı halka (narod) ulaştırmayı gaye edinenler olsa da bu gerçekleşmez, edebiyat ancak cemiyetle (obşestvo) sınırlı kalır. Bu yüzden Gordlevskiy'in 1912 tarihli 'Osmanlı edebiyatı üzerine' kitabında yenileşmenin öncü isimlerinden Namık Kemal ve daha başkalarının eserleriyle halkta yeni fikirler uyandırdığını yazması mesnetsizdir – muhatap henüz halk değil cemiyettir (İOV, 1912, s. 585-586). Samoyloviç'in bu çalışmayla ilgili genel değerlendirmesine gelecek olursak, V. D. Smirnov'un 1892 tarihli 'Osmanlı edebiyatının ana hatlarını' işlediği eserinin bir devamı olan bu çalışma (s. 584), Türkiye'ye dair Rusya'daki popüler edebiyata faydalı bir katkıdır (s. 587).

1916'da Agafangel Yefimoviç Kırmiskiy'in [1871-1942] *İstoriya Turtsii i yeyo literatury* [=Türkiye tarihi ve edebiyatı] adlı kitabının ilk cildi çıkar. Kitap üzerine Martinoviç'in bir değerlendirme yazısı vardır (Martinoviç, 1916). Buradan öğrendiğimize göre kitabın neşrinde garip bir yol izlenir – ikinci cilt daha önce, 1910'da çıkar. Yine Martinoviç'in ifadelerine göre bu ikinci ciltte Osmanlı tarihinin orta devri, yani "altın çağı" işlenirken 1916'da çıkan birinci ciltte ise başlangıç devri yer alır. Bu küçük bilgilendirmeyi paylaştıktan sonra bizim Martinoviç'in tespit ve değerlendirmelerinden vurgulamak istediklerimize geçebiliriz. Ona göre Osmanlı tarihi, ayrıca da edebiyatı ilmî manada henüz yazılmamıştır. E. J. W. Gibb [1857-1901], Johann Wilhelm Zinkeisen [1803-1863], Hammer, Nicolae Yorga [Iorga, 1871-1940] veya Smirnov gibi isimlerin çalışmaları bütünlükten yoksun veya yalnızca zamana göre bir vaka sıralamasından ibarettir. Çalışmaların azlığı dikkate alındığında Kırmiskiy'in çalışmasının çıkması memnuniyet vericidir. Moskovalı bu "oryantalistin" eseri, ders kitabı sıfatına sahip olmanın yanında popüler edebiyata bir katkı mahiyeti de taşır (s. 175-176). Martinoviç'in tenkit ettiği hususlardan birkaç ayrıntı vermek gerekirse çalışmada ciddi bir esere yakışmayacak bir üslup göze çarpar (s. 177-178). Bazı tekrar eden bilgilerle eserin hacmi artırılmıştır (s. 178). Martinoviç bunların yanı sıra çalışmanın teknik yönden kusurlu olduğunu göstermeye yönelik bir dizi tespitini daha paylaşır. Hülasa etmek gerekirse Petersburg mektebinden Samoyloviç ve Martinoviç'in, Moskova mektebinden Gordlevskiy ile Kırmiskiy'in çalışmalarına yönelik tespitlerinde bir örtüşme görüldüğünün altı çizilmelidir. Gordlevskiy'in 1912 tarihli Osmanlı edebiyatının ana hatlarıyla Kırmiskiy'in 1910 ve 16 tarihli Osmanlı tarihi ve edebiyatı

üzerine eserleri popüler neşriyat kategorisinde yer alır. Bir başka ifadeyle de bunlar birer ilmî tetkik değildir.

Gordlevskiy, Krımskiy ve Minorskiy isimlerinin tek müşterek yanı Türk edebiyatıyla ilgili çalışmalar yapmış olmaları değildir, bunların üçü de aynı okuldan, Moskova'daki Lazarev Ermeni Enstitüsünden mezundur. Böylelikle Moskova şehrinin ve bu okulun Rusya'daki Osmanlı araştırmalarında kayda değer bir rolü olduğuna dair bir fikir edinmiş olmaktadır. Ancak Rusya'daki Doğu bilimi çalışmalarının esas ve prestijli merkezi Petersburg mektebidir ve mektep teorik çalışmalarıyla ön plana çıkar. Melioranskiy'in öğrencileri olan Martinoviç ve Samoyloviç'in, Gordlevskiy ve Krımskiy'in çalışmalarını popüler neşriyata katkı olarak nitelendirmelerinde bu iki farklı mektebin ayrışmasının bir tezahürünü görmekteyiz.

Lazarev Ermeni Enstitüsü çıkışlı yukarıda anılan isimlerin hepsinin aynı nitelikleri taşıdığını düşünmek yanlış olur. Bazı farklılıklara da işaret etmek gerekirse Minorskiy ile Gordlevskiy'in temel yaklaşımlarında bariz bir zıtlık olduğunu hemen belirtelim. Gordlevskiy'in Türkler ve edebiyatlarına dair olumsuz yaklaşımı, Minorskiy'in yukarıda değindiğimiz yazısında yoktur. Bilakis o, Türk edebiyatının geleceğinden umutludur, ayrıca çağdaş Türkçenin büyük atılımlar kaydettiğini ve en zor fikirleri dahi ifade edecek bir yapıya kavuştuğunu düşünür (Minorskiy, 1903, s. 145).

4.4.4.4. Bir Kültür Köprüsü: Gülnar Hanım

Rusya'daki Osmanlı edebiyatı çalışmalarından bu kadar söz ettikten sonra Rus edebiyatıyla Türk edebiyatı arasında köprü kuran bir ismi anmalıyız – Gülnar Hanım veya asıl adıyla Olga S. Lebedeva [1854-1918]. Bu isim, Rus edebiyatının Puşkin, Lermontov ve Tolstoy gibi önde gelen simalarının gerek tercüme gerekse de telif eserlerle Türkiye'de tanınmasına katkı sağlar. Bu niteliği sayesinde onun adının Samoyloviç, Gordlevskiy ve Minorskiy'in yazılarında geçtiğini görürüz. Samoyloviç yeni Türk edebiyatındaki Fransız tesirinin yerleşmesinde tercüme rollerine işaret eder ve sonra da Rusçadan tercüme olan Lebedeva ve Gordlevskiy'i anar. Minorskiy ise bu yurttaşının Osmanlı Türk edebiyatında boy göstermesinden memnuniyetle söz eder (Minorskiy, 1903, s. 142). Samoyloviç'in çağdaşı olan Lebedeva ismi çerçevesinde bizim işaret etmek istediğimiz husus ise şudur: 1900'lerin başında Rus ve Türk aydınlar arasında kuvvetlenen ilişkiler ve bu çerçevede Ahmet Mithat Efendi'nin yeri.

Lebedeva, müellif ve mütercim olmanın yanı sıra aynı zamanda bir Doğu bilimci kimliğine de sahiptir. Kendisi, Akün'ün verdiği bilgiye göre 1889, 1897, 1899, 1902 ve 1905'teki Oryantalistler Kongrelerine katılır. Bunlardan 1889 tarihli Stockholm'deki Kongre ise bu ismin Ahmet Mithat ile tanışması ve daha sonra devam edecek bir dostluğa kapı aralamasıyla önemlidir. Çok defa İstanbul'a gelip giden Lebedeva Türk aydın çevresiyle yakın ilişkiler kurar. Bu isimler arasında Ahmet Cevdet Paşa ile kızı Fatma Aliye ve daha başkaları yer alır. Ancak Lebedeva, Türk aydınlar arasında en çok Ahmet Mithat'a tesir eder ve onun *Avrupa'da Bir Cevlan* adlı eseri bir bakıma "Gülnarname"dir. Ahmet Mithat, Lebedeva'nın çalışmalarının neşredilmesine de yardım eder ["Gülnar Hanım", TDVİA].

Samoyloviç, bir yazısında, Smirnov ve Gordlevskiy'le birlikte Ahmet Mithat'ın sohbet meclisinde bulunduğunu anlatır. Yine ona göre Gordlevskiy'in kaynak kişilerinden biri de Ahmet Mithat'tır (İOV, 1912, s. 584). Bu iki isim Türk Derneğinin üyesi olmakla da bir müşterek zeminde buluşur. Derneğin birkaç şubesi vardır ve bunlardan biri Budapeşte'dedir. Buradaki şubenin başkanı ise Kúnos'tur (Arai, 2000, s. 27). 1910'larda birkaç Alman ve Macar bilgin Darülfünunda istihdam edilmiştir – Imre Karácsony, Julies Mésáros, Friedrich Giese, Johannes Mordtmann (Oral, 2019, s. 261). Anlaşılan o ki, bu yıllarda Osmanlı Türk cemiyeti farklı ülkelerdeki bilginlerle temas hâlinindedir. Muhtemelen bu temasların sayısı daha fazladır. Buradan hareketle de karşılıklı bir tanışma sürecinin yaşandığını, Türk cemiyetinin farklı dünyaları, mesela Rus dünyasını tanıma gayretinde olduğunu anlarız. Gülnar hanım bu gayretin bir parçası olmuştur ancak bu konuda söyleyebileceklerimiz sınırlıdır. Zira Türk kültür hayatında mühim ve belki de emsalsiz bir yerin sahibi bu şahsiyet hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

4.4.4.5. Hachtmann ve Hartmann'ın Eserleri ve Rusya'daki Akisleri

Şimdi biraz da Almanya'daki çalışmalara değinmemiz gerekiyor. Hatırlatmak için tekrar etmiş olalım. Yukarıda 1910'larda iki Rus ismin, yani Gordlevskiy ve Krımskiy'in Osmanlı edebiyatı ve kısmen de tarihi üzerine eser verdiğini belirttik. Bu isimlerin yanı sıra yine 1910'larda Alman bilginlerin de Osmanlı edebiyatı üzerine eğildiğini görürüz. Otto Wilhelm Hachtmann'ın *Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts* [=Yirminci yüzyıl Türk edebiyatı, Leipzig 1916] ve *Europäische Kultureinflüsse in*

der Türkei: Ein literär-geschichtlicher Versuch [=Türkiye’de Avrupa kültürünün etkileri: Bir edebiyat tarihi araştırması, Berlin 1918] ve Martin Hartmann’ın *Dichter der neuen Türkei* [=Yeni Türkiye’nin şairleri, Berlin 1919] isimli çalışmaları zikredilmeye değerdir. Alman bilginlerin bu çalışmaları aynı sahada çalışan Rus meslektaşlarınca takip edilmektedir. Bu bağlamda Gordlevskiy’in Hachtmann’ın yukarıda adı anılan eserleri vesilesiyle hazırladığı iki yazı vardır [*Vostok*, 4; 5] ve bunlar bize o yıllarda, Alman ve Rus bilginlerin Osmanlı edebiyatına yaklaşımına dair fikir verir.

Hachtmann, 1916 tarihli çalışmasında Osmanlıdaki edebî zihniyete hâkim kesimlerin önde gelen simalarına dair bilgiler paylaşır. Gordlevskiy’e göre Almanya’daki Osmanlı edebiyatı araştırmaları basit bir tasvir olmaktan sıyrılmaya başlamaktadır. Ancak yine ona göre Hachtmann’ın eserinde bazı simaların hangi grupta yer aldığı tam tespit edilememiş, ayrıca “milliyetçilerin” dergisi *Türk Yurdu*’nun rolü iyi aydınlatılamamıştır (Gordlevskiy, 1924, s. 202–203). Burada yeri gelmişken söz konusu dergiyle ilgili, daha önce Samoyloviç’in de Gordlevskiy’e bir eleştiri yaptığını hatırlatalım (İOV, 1912, s. 585). Gordlevskiy 1912’de çıkan kitabında 1911’de ilk sayısını veren bu “ilgi çekici” dergiyi anmadan geçmiştir. Belli ki Gordlevskiy, Samoyloviç’in bu hatırlatmasını yerinde bulmuş ve benzer bir eleştiriye Hachtmann’ın eseri için yapmıştır.

Gordlevskiy’in ifadelerine göre Alman “oryantalistler” pratik bir gayeyle Almancadan Türkçeye tercüme sayısının artmasını istemektedirler. Amaç savaş sonrasında Osmanlıyla ilişkileri pekiştirmektir ve Hachtmann’ın çalışması bu işin bir ayağını teşkil eder. Bu maksatla çalışmada Avrupa dillerinden Türkçeye yapılan tercüme tanıtılır (Gordlevskiy, 1925, s. 208). Gordlevskiy yazısında, Hachtmann’ın çalışmasında anılmayan bazı tercüme zikreder, en sonda da Tolstoy tercümelerini sıralar.

4.4.4.6. Alman Yayılmacılığı ve Doğu Bilimi

Gordlevskiy’in tespitinin sağlamasını yapmak üzere Alman oryantalizmi üzerine bir kitap hazırlayan Remzi Avcı’ya başvurabiliriz. Avcı’nın kitabından öğrendiğimize göre Fransa ve İngiltere’ye kıyasla sömürge yarışında geri kalan Alman devleti, açığı kapatmak maksadıyla I. Dünya Savaşı başlamadan önce Doğu bilimiyle meşgul derneklere maddi destek vermeye koyulur. Bu yıllarda Müslüman dünyasıyla ilgili yeni

dergiler çıkmaya başlar ve Hartmann ile Kampfmeyer'ın *Der Welt des Islams* dergisi de bunlardan biridir. Bu iki ismin yanı sıra bir başka Alman Doğu bilimci Carl Heinrich Becker de bu sürece 1910'da çıkarmaya başladığı *Der Islam* dergisiyle katkı vermekteydi. Devletin desteği, savaş başladığında da Alman-Türk çıkarlarına hizmet edecek surette devam eder (Avcı, 2021, s. 127–132). Hachtmann ve Hartmann'ın yukarıda anılan çalışmaları da bu döneme aittir.

Almanya'nın Osmanlıya, esasen de doğuya ilgisi 1800'lerin son çeyreğinde kesifleşmeye başlar. Almanya'nın yayılma isteği ile Osmanlı'nın Fransa ve İngiltere'ye karşı bir denge unsuru araması, ilişkilerin gelişmesi için elverişli bir zemin hazırlar. Osmanlı idari ve askerî sahalarda ıslahat yapmaya mecbur kaldığında yabancı uzmanlara ihtiyaç duyar ve 1800'lerin sonlarına doğru kapısı çalınan ülke Almanya olur (Ortaylı, 1981, s. 45).

Demiryolları ilişkilerin geliştiği alanlardan bir başkasıdır. Osmanlı Devleti'nin demiryolu tasarıları 1870'lerde başlar ve bu çerçevedeki projelerin hayata geçirilmesi 1900'lere doğru hızlanır. Bu süreçte imtiyaz elde eden ülkeyse büyük ölçüde Almanya'dır. Netice itibarıyla Türkiye uzun bir dönem Alman nüfuzu etkisinde kalır. Bu nüfuzda belli ölçüde Alman Doğu bilimcilerin de payı vardır.

İlber Ortaylı'nın dikkatimize sunduğu üzere Alman yayılması, 1850'lerden itibaren Doğu bilimcilerin faaliyetleriyle desteklenmek istenir. Bu çerçevede, Doğu bilimcilerle ile “politik uzmanlar” iş birliği hâlinde çalıştığı çok sayıda Doğu bilimi cemiyeti kurulur. Örnek vermek gerekirse 1877'de Filistin, 1904'te ise Anadolu araştırmaları için cemiyetler tesis edilir. Bunlar ve daha başkaları 1908'de kurulan ve adını Alman Ön Asya Komitesi şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz bir çatı kuruluşun altında toplanır (Ortaylı, 1981, s. 51).

1880'lerden itibaren Türkiye'ye Alman subaylar gelmeye başlar (Ortaylı, 1981, s. 60). Ancak gelen subayların orduya kayda değer bir katkısı olmaz. Hatta bazen ciddi problemlere yol açarlar. İ. Ortaylı'ya göre bunda, Alman subayların Türkçe bilmeyişi, geldikleri ülkeyi tanımayışı gibi amiller etkili olur (s. 71).

Böyle bir ortamda, Türk dili ve edebiyatıyla ilgili Almanya'da çok sayıda çalışmanın ortaya konması şaşırtıcı olmaz. Nevzat Gözaydın'ın *Türk Dili* dergisindeki “Çağdaş Şiirimiz Almancada” adlı dizisinin bilhassa üçüncü yazısında [2012'ye ait 728. S], ayrıca yine onun “Dergi ve Kitap Dünyasından” adlı dizisinde [2005'e ait 642, 643. S] bu

konuda tafsilat yer alır. Ona göre I. Dünya Savaşı zamanında Almanya’da bu çalışmaların sayısının artması, irdelenmesi gereken bir konudur (Gözaydın, 2012, s. 53). Gözaydın bu çerçevede Mehmet Âkif Ersoy’un Kastamonu’da, Nusrullah Camisinde verdiği bir vaazı hatırlatır. Alman meclisindeki Katolikler Müslüman Türklerle ittifak yapılmasından rahatsız olmakta ve ortalığı velveleye vermektedirler. Almanya hükûmeti de çare olarak Türkiye’den bir istekte bulunur – Türkleri, Müslümanları tanıtıcı yazılar hazırlayın, biz de bunları Almancaya tercüme edelim (Gözaydın, 2005b, 312).

Almanya’nın Türkiye lehindeki propaganda faaliyetinin aslında daha öncelere uzandığını gösteren örnekler vardır. Ortaylı’nın verdiği bilgiye göre, 1896’da *Der Arme Konrad* adlı bir Alman dergisinde II. Abdülhamid aleyhinde bir yazı çıkar. Dergi Alman makamlarınca toplatılır ve bundan sonra böyle yazıların önlenmesinin gereği gündeme getirilir (Ortaylı, 1981, s. 42). Aslında bu durumun yalnızca Almanya’ya has olmadığını görürüz. Benzer durumlar, farklı ülkelerin Türkiye’yle ilişkilerinde de gözlemlenir. Parla’nın örneklerle göstermeye çalıştığı üzere, Kırım Savaşı’ndan önce İngiltere’de, Rusya’ya karşı Türkiye’yle girilecek bir savaşı meşru göstermeye çalışan bir propaganda süreci yaşanır (Parla, 1985, s. 69-78).

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı üzere, Almanya Türkiye’ye üzerinde nüfuzunu artırırken Alman bilginler de Türk dili ve edebiyatı üzerindeki çalışmalarını artırırlar. 1800’lerin sonlarında ve 1900’leri başında Almanya ve Rusya yayımlılık yönüyle bir rekabet içindedir. İki ülkenin I. Dünya Savaşı’na zıt kutuplarda girdiğini de biliyoruz. Hâl böyle olunca Almanya’daki çalışmaların Rus bilginlerce takip edilmesi gayet tabii olmaktadır. Bunun tersi de doğrudur ve yeri gelmişken mesela Menzel’in Samoyloviç’in pek çok çalışmasını ilgililer için tanıttığını ekleyelim [1929]. Ülkeler farklı olsa çalışılan konular ve bu konulara yaklaşımlarda bir benzerlik olduğu göze çarpar.

4.4.4.7. Almanya’da Ahmet Muhiddin ve Rusya’da Hasan Nuri Kadızade

Yukarıda 1900’lere doğru Türkiye’nin Alman nüfuzuna girdiğinden, Almanya’dan Türk ordusunda görev yapmak üzere Alman subayların geldiğinden söz ettik. Aynı dönemde Türk subaylar eğitim görmeleri için Alman ordusuna gönderilir (Ortaylı, 1981, s. 67-68). Alman-Türk iş birliği yalnızca askerî eğitimler çerçevesinde gerçekleşmez.

Suat Mertoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Ahmet Muhiddin 1914'te devlet bursuyla Almanya'ya gider ancak savaş şartlarından ötürü ülkesine geri döner. 1916'da tekrar Almanya'ya giden Muhiddin Leipzig Üniversitesinde Türkçe hocalığı yapmaya başlar (Mertoğlu, 2003, s. 88-90). 1921'de doktorluk tezini savunur, eser *Die Kulturbewegung im modernen Türkentum* adını taşır [=Modern Türklükte kültür hareketi, Leipzig 1921, 1st. 2004, 2019]. Kendisinin birkaç kitabı daha vardır. Bunlardan biri hocası August Fischer [1865-1949] ile hazırladığı *Anthologie aus der neuzeitlichen türkischen Literatur* [Leipzig-Berlin 1919] adlı eserdir. Bu seçkiden daha önce de *Türkçe Hüsn-i Hat Defterleri* [Leipzig 1916] ve *Türkischer Sprachführer* [Leipzig-Wien 1918] adlı kitapları çıkar (s. 97).

Hemen hemen aynı dönemde Rusya'da Samoyloviç'in yanında da bir Türk bulunur – Hasan Nuri Kadızade. Ne yazık ki bu kişi hakkındaki bilgimiz yalnızca Samoyloviç'in verdiğinden ibarettir. Bilim adamı Osmanlı Türkçesi kılavuzunun 1915 tarihli 3. kısmını bu kişiyle hazırlamıştır (Osmanlı Türk gazete numuneleri). Kapakta her ikisinin de adı yer alır. Ön sözde yer alan bilgiye göre Kadızade Konyalıdır. İstanbul'da tıp okumuştur. O zamanlar Akademide Samoyloviç'in yardımcısıdır. Taş baskı kılavuzdaki malzeme onun tarafından yazılmıştır.

Anlaşılan o ki yukarıda değinilen iki isim Almanya ve Rusya'daki Türk dili ve edebiyatı öğretimi çalışmalarına ders kitabı hazırlayarak iştirak eder. Bu isimlerden ilki başarılı bir doktorluk teziyle Avrupa bilim camiasında bir yankı uyandırır. Eser çağdaş Türkiye zihniyetinin anlaşılmasında önemli bir kaynak olur. Ancak eserin Türkiye bilim camiasınca uzun bir müddet bilinmeyişi ise ilgi çekici bir durumdur (Mertoğlu, 2003, s. 99-100). Belli ki kültür hayatımızda aydınlatılmayı bekleyen eserler yahut simalar çoktur ve bunlardan biri de Samoyloviç'in yardımcısı Kadızade'dir.

4.4.4.8. Avrupa'da İslam Dergileri ve Rusya'daki Örneği: Mir İslama

Yukarıda M. Hartmann anıldı ancak kendisiyle ilgili paylaşılması elzem birkaç önemli husus daha vardır. Hartmann yalnızca müstakilen çalışmalar yapan bir bilgin kimliği taşımaz, kendisinin çığır açıcı bir yönü de vardır. Bu bilgin, 1912'de Deutsche Gesellschaft für Islamkunde adında İslam araştırmalarına yönelik bir cemiyet kurar. Cemiyetin çıkardığı *Die Welt des Islams* adlı dergiyle Rusya'da çıkan *Mir İslama* dergisi arasında göze çarpan bariz benzerlikler vardır. İki derginin de ismi aynıdır – tabii biri Almanca biri de Rusça hâliyle. Dergilerin çıkış tarihleri de neredeyse aynıdır, arada

yalnızca bir yıl fark vardır, Almanca olan 1913'te Rusça olansa 1912'de. Bundan başka her iki dergi de birer Doğu bilimci öncülüğünde ve yine birer Doğu bilimi cemiyetince çıkarılır.

Mir İslama, 1900'da faaliyet göstermeye başlayan Doğu Bilimi Cemiyetince 1912-13'te çıkarılır. Adından da anlaşılacağı üzere bu Cemiyetin çalışma sahası, Hartmann'ın kurduğu Cemiyetle paralellik gösterir. İki devletin de bu dönemde Doğu bilimi kuruluşlarına desteği olduğunu biliyoruz. *Mir İslama*'yı çıkararak Doğu Bilimi Cemiyeti 1910'da adında İmparatorluk sanını taşımaya başlar. Son olarak da Alman ve Rus Doğu bilimciler İslam dünyasının güncel konularına eğilirler.

Anlaşıldığı üzere I. Dünya Savaşı öncesinde Müslüman halklar üzerinde araştırmalar teşekküllü bir yapıyla, yani kuruluşlar ve bunların neşriyatları vasıtasıyla rekabetçi bir ortamda gelişme kaydeder. Bu rekabete Almanya ile Rusya birkaç yıl geriden katılır. Alman ve Rus İslam dergilerine emsal teşkil eden önemli bir dergi 1906'da çıkmaya başlar: *Revue du Monde Musulman*. Dergi üzerine bir yazı kaleme alan Ahmet Kavas'a göre, Fransız Doğu bilimciler yalnızca Müslüman coğrafyası üzerinde araştırma-inceleme yapmamakta ve Almanya, İspanya, Hollanda, İtalya ile Rusya gibi ülkelerin bu coğrafyayla ilgili siyasetini de yine İslam araştırmaları çerçevesi içinde takip etmekteydiler. Bu doğrultuda, dergide Rusya veya Çin gibi Müslüman nüfus barındıran ülkelerle ilgili yazılar çıkar. Farklı ülkelerdeki Doğu bilimi kuruluşları ve bunların çalışmaları, kongreleri hakkında bilgiler paylaşılır (Kavas, 2016, s. 291).

Mir İslama dergisinin ilk cildinin muhtevası derginin kendisini nasıl konumlandığını açıkça ortaya koyar. İlk ciltte 1900'lerin ilk 20 yılında çıkarılmaya başlanan *Der Islam*, *The Moslem World* ve *Revue du Monde Musulman* dergileri de dâhil olmak üzere İslam'la ilgili kitaplara dair kitabiyat yazıları çıkar. Rus Doğu bilimi kuruluşları ve bunların çalışmaları tanıtılır, ayrıca İslam'la ilgili Japonya'dan veya XVI. Müsteşrikler Kongresinden haberler verilir. Bütün bunlar da derginin Avrupa'daki emsallerini örnek aldığını gösterir.

Bizim burada dergi bağlamında vurgulamak istediğimiz ise Rusya'da 1905'ten sonra gelişen siyasi şartlardır. 1904-5'teki Rus-Japon savaşının yenilgiyle sonuçlanması ülkedeki muhaliflere ve bu arada Müslüman Türklere de siyasi faaliyetlerini gün yüzüne çıkarma imkânı tanır. 1905-17 döneminde beş defa toplanan ve Müslüman Kongreleri adıyla anılan bu kongrelerde Rusya Müslümanlarının din, öğretim ve en önemlisi de

millî meseleleri ele alınır [“MÜSLÜMAN KONGRELERİ”, TDVİA]. Böyle bir ortamda, güncel ihtiyaçlar gereği dergide Osmanlı ve Arap matbuatının yanı sıra Rus Müslümanlarının da neşriyatı tahlil edilir. Osmanlı ile Rusya Müslümanlarının matbuatını tahlil eden kişiyse Samoyloviç’tir.

I. Dünya Savaşı döneminde *Mir İslama*’nın neşri son bulur. Rusya’da daha sonra aynı isimlerin çıkaracağı dergilerde artık İslam vurgusu yerine “vostok”, yani ‘Doğu’yu görürüz – mesela *Vostochniy sbornik* [=Doğu külliyyatı/yazıları]. Ancak bu gayet anlaşılırdır. Zira Sovyetler Doğunun bir kısmını hem kapsamakta hem de bir kısmının komşusudur. 1917’den sonraki ilk yıllarda, başka bir deyişle de farklı milletleri kucaklayıcı bir havanın estiği ortamda, Samoyloviç’in 1919 tarihli *Literatura vostoka* [=Doğu edebiyatı] adlı bir makaleler toplamında Türk edebiyatını tanıttığı bir yazısı çıkar ve burada bütün Türk boyları bir bütünün parçaları olarak kabul edilir. Ama çok geçmeden dönemin şartları tekrar değişecek ve bu sefer Türk boylarının ayrı ayrı ele alınması mecburiyeti doğacaktır. Bilim adamının önemli çalışmaları arasında yer alan ve Türkmen edebiyatının ana hatları üzerine olan 1929 tarihli yazısı bu bağlamda anlamlıdır. Yazı müstakil bir Türkmen edebiyatının kuruluşu yolundaki önemli merhalelerden biridir. Aynı şartlar, yani milliyetleri öne çıkaran anlayış bir süre daha devam eder. Bu kez 1936’da Samoyloviç’in hacimli yazılarından biri Yakut folkloruna hasredilmiş bir kitabın giriş makalesidir. Ertesi yıl, yani savaş öncesine denk gelen bir dönemde şartlar değişmeye başlar. Artık milliyetler siyasetinden geri adım atılır. Yeni şartlara uymayanlar 1937-38’de zulme uğrarlar ve bunlar arasında Samoyloviç de yer alır.

4.4.4.9. Türkiye Cemiyetinde Akçura, Arsal, Caferoğlu, İnan vd.

Yukarıda anılan dergilerin etrafında bir araya gelen isimlerin kayda değer bir kısmının Rusya menşeli Türkler olduğu vurgulanması gereken bir husustur. 1910 ve 20’lerde Başkurt, Kazan Tatarı ve Kırım Tatarı pek çok isim Türkiye’ye gelir. Bu isimler Türkiye’deki siyasi düşüncenin, bilhassa da milliyetçiliğin şekillenmesinde pay sahibidirler. Zira Rusya’da kendi halklarının özgürlüğü için mücadele vermişlerdir (Arai, 2000, s. 20). Ancak bizim konumuzla ilişkisine gelecek olursak Akçura, Arsal, Caferoğlu, İnan ve Velidi Togan gibi isimler Türkiye ile Rusya’da arasında Türklük bilimi köprüleri kuran şahsiyetler olmuşlardır. Bunların Rusya kökenine, Samoyloviç’in birkaç yerde değindiğini görürüz. 1925’te İstanbul’da bulunduğu sırada en çok ziyaret

ettiği yerlerden biri, kendini evinde gibi hissettiği Türkiyat Enstitüsü olur. Burada çalışan üç beş kişiden ikisi ise Rusya'dandır – biri Kırım Tatarı, öbürü de Başkurt'tur. Enstitünün kütüphanesi ise yine bir başka Rusya Türkü Katanov'un mirasından müteşekkildir. Yalnızca Türklük bilimi sahasında faal olarak çalışanlar değil öğrenciler arasında da Rusya Türklerinin varlığı göze çarpacak derecedir. Necip Âsım [Yazıksız, 1861-1935] Samoyloviç'e, Türkiye'de Türklük bilimi okuyanların daha çok kuzey Türklerinden olduğunu söyler. Samoyloviç, N. Âsım'ın sözlerinden bağımız olarak kendisinde de böyle bir intiba oluştuğunu yazar (Blagova, 2008, s. 156-157). Benzer intibaların Barthold'da da uyandığını onun Samoyloviç'e yazdığı bir mektuptan öğreniriz. Samoyloviç'in ziyareti üzerinden çok geçmeden 1926 başında Barthold Türkiye'ye gelir. Barthold İstanbul'da çok fazla Kırım, Kazan ve Azerbaycanlıyla karşılaştığını not eder. Bizce, mektuptan öğrendiğimiz asıl önemli bilgiyse Akdes Nimet Kurat [1902-1971] ve A. İnan gibi isimlerin, Köprülü için Rusçadan tercüme yapıyor olmalarıdır [ilgili maddeler, TDVİA]. Tercüme edilenler arasında Barthold'un çalışmaları da vardır (Blagova, 2008, s. 158-159).

Samoyloviç'in Barthold'a yazdığı bir mektuptan öğrendiğimize göre, kendisinin 1925 tarihli Türkiye ziyaretinin gündem maddeleri arasında Rusya ile Türkiye arasında kültür sahasında iş birliği tesis etmek de mevcuttur. Bu esnada Samoyloviç'in Türkiye'de bağ kurduğu isimlerin yine Rusya menşeli oluşları dikkate değerdir. Ama önce biraz mektubun tafsilatına değinmek gerekirse Samoyloviç'in yazdığına göre Barthold'un yakın bir tarihte gerçekleşmesi planlanan ziyareti Rus-Türk kültür iş birliğine büyük bir katkı sağlayacaktır zira kendisinin Türkiye'ye gelişi büyük bir sabırsızlıkla beklenmektedir. Anlaşıldığı üzere bu iş birliğinin tesisi konusunda Rus tarafının yanı sıra Türkiye de isteklidir. Hamdullah Suphi'nin başında bulunduğu Türkiye Maarif Vekâleti o sıralarda Radloff'un sözlüğünün yeniden basılmasını istemektedir. Samoyloviç bu konu dâhilinde Türk tarafıyla görüşmelerde bulunur ve bu esnada görüştüğü kişiler arasında yine Rusya Türklerinin olduğuna tanık oluruz – Ahmet Zeki ve Yusuf Akçura (Blagova, 2008, s. 155-157). Bu isimlerden ilki Barthold'un bir mektubundan öğrendiğimize göre onun İstanbul'da vereceği dersleri Türkçeye tercüme edecektir. Aynı mektupta yer alan bilgiye göre Köprülü'nün isteğiyle Barthold sözlüğün yeniden basılmasıyla ilgili *Türkiyât Mecmû'ası*'nın ikinci sayısında çıkacak bir yazı kaleme alır (Blagova, 2008, s. 158).

Görüldüğü üzere Köprülü, Velidi ve Akçura gibi isimler gerek Samoyloviç ve gerekse de Barthold'la yakın bir temas hâlinindedir. Köprülü, Velidi ve Akçura Türkiye'de dil ve tarih araştırmalarının öncüleri olarak öne çıkarlar. Bu isimlerin başka bir ayırt edici niteliği ise teşkilatçı olmalarıdır. Bu bakımdan bunların kurucusu olduğu veya çalışmalarına iştirak ettiği gerek Türkiyat Enstitüsü, TTK veya TDK gibi kuruluşlar, gerekse de neşriyat organları Türkiye'deki çalışmalara uzun yıllar yön verir. Hatırlatmak gerekirse Köprülü Türkiyat Enstitüsünün kurucusudur. Akçura da tıpkı Köprülü gibi Türkiye siyaset ve kültür hayatında öne çıkmış bir simadır. Kendisi milletvekilliği yanında Türk Tarih Kurumu başkanlığı da yapmıştır [“AKÇURA, Yusuf”, TDVİA]. Netice itibarıyla, 1920 ve 30'larda Türkiye'den Köprülü ve Türkiye'ye yerleşen Rusya Türkleriyle Rus Türklük biliminin önde gelen temsilcileri olan Barthold ve Samoyloviç arasında güçlü bağların tesis edilmiş olduğuna tanık oluruz.

Yukarıda Akçura ismini anmışken onun Türk tarihi araştırmalarında “Kuzey Türklerinin” başarısıyla ilgili görüşlerinin Samoyloviç'in dikkatini celp ettiğini de paylaşmalıyız. Bilim adamı *Türk Yurdu* dergisini değerlendirirken Akçura'nın Osmanlı Türkleriyle ilgili öz eleştirisine geniş yer ayırır. Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre söz konusu eleştiriyi Akçura, Velidi'nin *Türk ve Tatar Tarihi* kitabı üzerine kaleme aldığı değerlendirme yazısında dile getirir (18 ve 19. sayı). Akçura'ya göre 1900'lerin başında Türk tarihiyle meşgul cemiyetler kurulmuş ('Osmanlı Tarihi Cemiyeti', Türk Derneği), ayrıca Alman ve bilhassa da Macar bilim mekteplerinin olumlu tesirleri görülmüşse de Osmanlı'da Türk tarihi araştırmalarında bir başarı elde edilememiştir. Ancak bu başarısızlık Kazan, Orenburg ve Ufa'daki kuzey Türklerinin başarılarıyla telafi edilmektedir. Türk tarihiyle meşgul olacaklar mutlaka Rusça öğrenmelidir zira Türk tarihi üzerine Rusça neşriyat Avrupa dillerinde olanlardan fazladır (İOV, 1912, s. 641).

Akçura ismi, Gaspıralı'nın Samoyloviç'e yazdığı 1912 Ekim 21 tarihli bir mektuba konu olur. Gaspıralı'ya göre bu isim Mekteb-i Harbiye mezunu sıfatıyla ilmî yönden yetersizdir. Bununla beraber kendini yetiştirmekte ve Türkler arasında bilgisiyle ön sıralara çıkmaktadır, en önemlisi de dürüst, kendinden emin ve azimlidir. Gaspıralı sözlerinin devamında rahmetli karısının akrabası olmasıyla Akçura'ya biraz sempati besliyor olabileceğini de itiraf eder. Ancak yine de Akçura iyi bir adamdır ve Osmanlılarda “halkçılığı” uyandırmıştır (Zaytsev ve Kotyukova, 2020, s. 527).

Caferoğlu, Çağatay, İnan ve Velidi Rusya'daki Türklük bilimi çalışmalarından Türkiye bilim camiasının haberdar olmasında emeği geçen isimler olmuştur diyebiliriz.

Bunlardan Caferoğlu, Samoyloviç'in birden fazla çalışması üzerine, çoğu *Ülkü*'de çıkmış kısa değerlendirme/tanıtma yazılarının sahibidir. Velidi'nin 1928 tarihli Harezmi'de yazılmış eserler üzerine olan makalesinde Samoyloviç'in görüşlerine yer verdiğini biliyoruz [*Türkiyat Mecmû'ası*, 2. C]. İnan ise bilim adamının biri Orta Asya Türk yazı dili ve öbürü de Türkistan sanatkarları risalesiyle ilgili yazılarını Türkiye Türkçesine kazandırır [1944, 1929]. Yine Rusya Türklerinden bir başka isim, Saadet Çağatay bilim adamının 'Kazak kelimesine dair' makalesini tercüme eder [1957].

Sadri Maksudi Arsal [1880-1957], Türkiye'deki dilcilik çalışmalarının erken sayılabilecek bir döneminde *Türk Dili İçin* adlı bir kitap yazar [İst. 1930]. Bizim kitapla ilgili üzerinde durmak istediğimiz konuya daha Dil Cemiyeti kurulmadan burada dil inkılabının bir bakıma fikrî temellerinin dile getirilmiş olmasıdır. Kitapta ortaya atılan görüşler uzun yıllar TDK'nin çalışmalarına yön verir ["ARSAL, Sadri Maksudi", TDVİA]. Anlaşılan o ki tıpkı TTK'nin kuruluşunda etkili bir rol oynayan Akçura gibi "kuzey Türklerinden" biri olan Arsal da hem TTK hem de TDK'nin faaliyetleriyle yakından alakalı bir isimdir. Bu bahsi kapatırken Arsal'ın kitabında, yabancı bilginlerin görüşlerine sıkça başvurduğunu ve bunlardan birinin de Samoyloviç olduğunu ekleyelim.

Samoyloviç'in çalışmalarının Türkiye'ye tanıtılması bağlamında yeri gelmişken anmamız gereken üç isim daha vardır – bunlar mütercim olarak karşımıza çıkan Hasan Ortekin, Şerif Hulûsi ile Rasime Uygun'dur. Bu isimlerden ilki Samoyloviç'in payza ve baysaya dair makalesini [1939], ikincisi ise *Encyclopedie de l'Islam*'ın IV. cildindeki yazısını "Türk Lehçeleri" adıyla Türkçeye kazandırır. Yazı *Türk Dili Belleten*'de 1946'da çıkmış olsa da 1941 kaydını da ihtiva eder. Belli ki tercüme hemen neşredilmemiştir.

Biraz ileriki bir tarihte, 1960'ta Rasime Uygun tarafından Samoyloviç'in 'Kırım Tatar yazı dili tarihi'ne dair çalışması Türkçeleştirilir. Aynı isim, A. N. Boldirev, A. K. Borovkov ve Ye. E. Bertels gibi başka Rus bilginlere ait birkaç makalenin daha mütercimidir. Bu bakımdan Türkiye'de, Rusya'daki araştırmaların takip edildiğini ve takip edilen isimlerden birisinin de Samoyloviç olduğunu görmekteyiz.

Yukarıda isimleri geçen Rusya menşeli Türk bilginlerin Türkiyat Enstitüsünün çalışmalarına katkıları Mustafa Oral'ın dikkatinden kaçmaz. Ona göre bu durum Enstitünün ilgileneceği konular üzerinde de belirleyici olmuştur (Oral, 2019, s. 232).

Derginin ilk sayılarının muhtevası Oral'ın bu tespitini doğrular. Enstitünün kütüphanesinin temelini yine Rusya'dan gelen eserlerle atılmış olması da kayda değer başka bir durumdur (s. 236-240)

4.4.4.10. 1910'ların Osmanlı Türk Dergileri

1910'larda, Türk edebiyatıyla meşgul Alman ve Rus bilginlerin “yeni Türkiye”yi hazırlayan “yeni Osmanlı”yı mercek altına aldıklarını ve bunun için de Osmanlı matbuatını yakından takip ettiklerini görmekteyiz. Tabii bu arada, bu iki ülkenin bilginleri de birbirlerini takip etmektedirler. Bunu gösteren çok sayıda örneği Alman ve Rus neşriyatında görmek mümkündür. Ancak şimdi biraz da Türkiye'deki neşriyata değinmemiz gerekir. Zira *Die Welt des Islams* veya *Mir İslama* dergileri çıkmaya başladığı sıralarda Türkiye'de de bu minvalde adımların atıldığını görürüz – 1911'de *Türk Yurdu*, 1913'te *Bilgi Mecmûası*, 1914'te *İslâm Mecmûası*, 1915'te *Millî Tetebbular Mecmûası* çıkmaya başlar. Dergilerin sayısını artırmak mümkündür ancak mesela 1910'da Selanik'te çıkmaya başlayan *Genç Kalemler* az önce sayılanlardan farklı bir yerde durur, zira derginin odak noktasında bütün Türkler değil, Osmanlı Türkleri yer alır (Arai, 2000, s. 79, 87). *Türk Derneği* dergisinin ömrü ise 1911 yılıyla sınırlı kalır (s. 26). Anlaşılan bu dergi, *Türk Yurdu*'nun ortaya çıkmasını sağlayan bir basamaktır.

Türk Yurdu Cemiyeti tarafından 1911 yılı kasımında çıkarılmaya başlayan *Türk Yurdu* dergisi Türkçülüğün en önemli neşriyat organıdır. Dergi yalnızca Türkiye değil Rusya Türklerinden de önde gelen isimleri etrafında toplamış ve bu durum derginin muhtevasına da yansımış, dış Türklerle ilgili yazılar belirgin bir hâl almıştır (Arai, 2000, s. 87). Programında belirtildiği üzere derginin ilgi alanı yalnızca Osmanlı Türkleriyle sınırlı değildir (Önen, 2005, s. 103). Daha 1912 yılında *Mir İslama* sayfalarında tahlil edilmiş olması derginin yurt dışında önemsendiğine işaret eder. Tahlili yapan isimse Samoyloviç'tir. Bu konuya daha sonra değineceğimiz için şimdi, genel tabloyu görebilmek için yukarıda andığımız öbür dergilere de kısaca bakalım.

Bilgi Mecmû'ası Fransız Akademisi emsal alınarak ilmî bir maksatla kurulmuş olan Türk Bilgi Derneği tarafından 1913-1914'te yedi sayı çıkarılmıştır. Derneğin kurucuları arasında Z. Gökalp, F. Köprülü gibi isimlerin yanı sıra Rusya menşeli Akçuraoğlu Yusuf ve Ahmet Agayef [Ağaoğlu, 1869–1939] de vardır. Dergiye iktisat yazılarıyla katkı veren isimse Rus Yahudisi Aleksandr Lvoviç Parvus'tur [1867-1924].

İslâm Mecmû'ası dergisi Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça İslam dergileriyle aynı dönemde çıkmaya başlamış olmasıyla dikkate değerdir. Hem İttihat ve Terakkî Cemiyetinin madde desteği, hem de çıkış yılları olan 1914–18 dönemi, yani I. Dünya Savaşı yılları göz önüne alındığında derginin neşrine, yukarıda anılan yabancı dergiler gibi siyasi bir gayeyle başladığı söylenebilir. Dergide yazıları bulunanlar arasında Z. Gökalp ve bu bölümde çokça andığımız Köprülü, ayrıca Rusya menşeli Ahmet Agayef, Abdürreşid İbrahim [1857–1944] ve Mûsâ Cârullah [1875-1949] gibi isimler de bulunur [“İSLÂM MECMUASI”, TDVİA]. Derginin Rusya menşeli yazarları, Orenburg’da çıkan Şura ve Vakıf gibi neşriyat organlarının önde gelen isimleridir (Arai, 2000, s. 129). Bu iki neşriyat *Mir İslama*’da Samoyloviç tarafından tahlil edilmiştir.

Millî Tetebbular Mecmûası’nda İslam medeniyeti ve Türk kültürü bağlamında farklı sahalarda makaleler çıkar. Derginin ayırt edici yönünün ise milletlerarası bir nitelik taşıması olduğunu söyleyebiliriz. Zira dergide farklı dillerden çok sayıda çeviriye de yer verilir. Hatta dergiye katkı verenler arasında yukarıda andığımız Martin Hartmann da vardır. Ancak savaş şartlarından olsa gerek derginin ömrü 1915’te çıkan 5 sayıyla sınırlı kalır. Derginin ömrü sınırlı olsa da etkisinin sonraki yıllarda da sürdüğünü söyleyebiliriz zira kadrosundaki bazı simaların çok geçmeden ama farklı şartlar altında 1925 yılında çıkmaya başlayan yeni bir dergi etrafında toplandığını görürüz – *Türkiyât Mecmûası*.

4.4.4.11. Türkiye’de Başarısız Dil Çalışmaları ve N. Âsım

Mektuplarda dikkatimizi celbeden başka bir konu ise Barthold ve Samoyloviç’in Türkiye’deki Türklük bilim camiasıyla ilgili değerlendirmeleridir. Blagova’nın neşrettiği Barthold’a ait mektupların birinde Kiril harfleriyle “Ragib Hulus” ismi geçer. Bu isim bizce Ragıp Hulûsi’den başkası değildir. Zira Barthold’un bu ismin Németh’in yanında doktorluk payesi aldığına dair paylaştığı bilgi R. Hulûsi’nin hâl tercümesiyle örtüşür. Bu kısa izahtan sonra asıl mevzuya dönecek olursak Barthold Samoyloviç’e bu ismin Necip Âsım’ın yerini almak üzere imtihana girdiğini haber verir, Bakü’de olduğu gibi İstanbul’da da Macar mektebine mensup bir Türklük bilimcinin vazife alacağını ekler. Ancak Barthold, şimdilik onun Çobanzade’den iyi ya da kötü olduğu üzerine bir fikir beyan edemeyeceğini belirtir, ama yine de N. Âsım’a kıyasla büyük bir atılım kaydedeceğini düşündüğünü belirtmekten de kaçınmaz.

Samoyloviç N. Âsım'ın *Hibetü'l-hakâyık* neşrinin garabetlerle dolu olduğunu bir mektubunda yazar (Blagova, 2008, s. 134). Ama bundan çok daha önce, 1912'de onun ilmî yetersizliğini vurgulayan tespitlerde bulunmuştur. N. Âsım'ın o dönemin Türkiye'sinin önde gelen Türklük bilimcisi olduğunu belirttikten sonra, onun *Türk Yurdu*'nda çıkan bir yazısında Almanca "ich" ve "ich bin" ile Türkçe "imek" ve "benim", ayrıca "inan-" ile Arapça "iman" arasında bir bağ kurduğunu açıklar (İOV, 1912, s. 488). Ancak onun garip köken bilgisi izahları bununla sınırlı değildir. Bir başka seferde ise Kül Tigin ismindeki ilk unsurun "gül" olduğunu ve bunun Farsçaya Türkçeden geçtiğini savunur (s. 643). Onunla "fantastik dil bilimi mülahazaları"nda yarışan bir isim daha vardır. *Türk Yurdu*'nun 12. sayısında Ahmet Hikmet'in Atina'daki Müsteşrikler Kongresinde Fransızca sunduğu tebliğin tercümesi yer alır. Burada tebliğci, "bulgar" kelimesinin "bulga-" fiilinden ve "er" isminden geldiğini savunur. "Bu sivri zekâlı hayalperest", son kelimeyi "avar", "tatar", "hazar" kelimelerinde de görmeye meyyaldir [639. s.]. Aynı derginin 15. sayısında ise Erzurum'dan Âkif beye ait Cengiz Han konulu yazıda ise bu ismin "çın" – 'doğru' ve "gez"- 'nişan alma kertiği veya bayrak direği' kelimelerinden oluştuğu iddia edilir. Samoyloviç, bu son örneğin kendisine N. Âsım'ın Thomsen'le ilgili yazısında "Yenisey" kelimesi için yaptığı izahı hatırlattığını yazar – "yeni say veya yeni çay" yani 'yeni nehir'. Burada Samoyloviç, Yenisey'in Türklerce eskiden beri "Kem" şeklinde adlandırıldığını hatırlatır [640-641. s.]. Bilim adamının nihai fikriyse Osmanlı dilcileri (filolog) için köken bilgisi arayışlarının henüz erken olduğu yönündedir (s. 640).

Barthold ve Samoyloviç, Türkiye'de bilimin teşekkül kazanmasına ilgi gösterdiklerini yine mektuplardan anlıyoruz. Samoyloviç, Fransızların İstanbul'da bir enstitü kurmak istediklerini tafsilat vermeden Barthold'a haber verir. Ayrıca İstanbul'da I. Dünya Savaşı'ndan önce hizmet veren Arkeoloji Enstitüsü üzerine elçilikle görüştüğünü de ekler (Blagova, 2008, s. 157). Barthold 1926'da Türkiyat Enstitüsünde ders vereceği sıralarda yazdığı bir mektubunda, buradaki amaçlar ve araçların örtüşmediğini ve bu durumda kendisinin yeterince faydalı olamayacağını düşündüğünü Samoyloviç'e bildirir. Barthold bu esnada "tıpkı siz gibi ben de" şeklinde bir ifade kullanır (s. 159) ve buna bakarak yazışmalara yansımayan ama iki bilgin arasında Türkiye'de, bilimin teşekkülüyle ilgili sohbetlerin olduğunu anlarız. 1933'te ise Samoyloviç Rusya'daki ilgililere Dil ve Tarih Cemiyetlerinin bir bilim akademisine dönüştürülmesi fikrinin konuşulduğunu haber verir (Samoyloviç, 2019, s. 82).

Biraz daha eski bir zamana gidecek olursak Samoyloviç, 1912’de Türkiye’de bilimin gelişmesiyle ilgili ümitvar olduğunu yazar. Ancak ülkenin muhtaç olduğu istikrarın bir türlü gelmemesi imkânın fiiliyata dökülmesine müsaade etmez. Şimdilik Türk bilginler Avrupa’daki ilmî, bazen de yarı ilmî çalışmaların neticelerini tamamen kabul etme yoluna gitmektedirler. Bunlar kendi eserlerine Avrupa metodlarını tatbik etmeye henüz muktedir değildirler (İOV, 1912, s. 107).

Çalışmalar. Çalışmalara gelecek olursak öncelikle değerlendirme yazılarından başlayabiliriz. Samoyloviç’in Osmanlı tarihi, hukuku, Türkçesi, edebiyatı veya halk bilgisi üzerine kaleme alınmış çok sayıda çalışmayı değerlendirdiği yazıları vardır. Bunları kendi içinde, değerlendirilen Rusça ve Türkçe neşirler olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Değerlendirilen Rusça çalışmalardan bilhassa vurgulanması gereken V. Zavarin ve Gordlevskiy’in çalışmalarıdır. Zira bunlar Samoyloviç’in de üzerinde mesai harcadığı dil, edebiyat ve halk bilgisini ilgilendiren konular üzerinedir. Zavarin’in çalışması Osmanlı bilmeceleri derlemesidir. V. A. Gordlevskiy’den ise biri Osmanlı anlatıları ve efsaneleri, bir başkası da Osmanlı edebiyatı üzerine olan iki kitap değerlendirilir. Aynı isimden değerlendirilen bir başka çalışma ise Osmanlıda ad verme geleneğine dair bir yazıdır.

Samoyloviç’in doğrudan kendi çalışma sahasına girmese de Türkiye’yle ilgili iki kitap üzerine daha değerlendirme yazısı hazırladığına kısaca değinmemiz gerekir. Bunların ilki Rittih’in ‘Balkanlar’ [SPb. 1909] konulu kitabına dairdir. İkincisi ise Sokolskiy’in ‘Günümüz Türkiye’si’ [Tiflis 1923] konulu kitabı üzerinedir.

Samoyloviç’in değerlendirdiği Türkçe çalışmalara gelecek olursak bunları da kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür: kitaplar ve süreli yayınlar. Kitaplar arasında İbrahîm Şinâsî’nin *Medhal-i Hukûk-i Esâsiye* ve Ahmet Şu‘ayb’in [1876-1910] *Hukûk-i İdâre* adlı eserleri yer alır. Değerlendirilen süreli yayınlar ise *Sirât-ı Mustakîm*, *Türk Yurdu* ve *Türkiyât Mecmû‘ası* dergileridir.

4.4.4.12. İbrahîm Şinâsî ve Ahmet Şu‘ayb’in Hukuk Kitapları

İbrahîm Şinâsî’nin *Medhal-i Hukûk-i Esâsiye*’si, Samoyloviç’in verdiği bilgiye göre Félix Moreau’a [Mor, 1859-1934] ait *Précis élémentaire de droit constitutionnel* adlı kitabının tercümesinden ibaret olup daha sonra çıkacak Osmanlı anayasa hukukuna giriştir. Konya’da basılan kitabı, Samoyloviç’e Konya Hukuk Mektebi müderrisi olan

mütercimim kendisi 1911 yazında hediye etmiştir. Bilim adamına göre kitabın önemi, Avrupa hukuk terimlerinin Osmanlı Türkçesinde nasıl ifade edildiğini göstermesinden kaynaklanır (İOV, 1912, s. 108).

Bilim adamının değerlendirdiği ikinci kitap olan Şu‘ayb’in *Hukûk-i İdâre*’si I. kısım, I. kısma ilave ve II. kısımdan müteşekkildir. Samoyloviç eseri iki ayrı yazıyla toplamda 20 sayfayı biraz aşacak şekilde ele alır – her bir bölüm üzerinde yazarın görüşlerine de yer vererek durur. Kitabı değerlendirirken kendi alanı olmadığı için muhtevayı tenkit edemeyeceğini, bunun yerine okuyucuya kitabı tanıtmak ve ilgi çekici yerleri tercüme etmekle iktifa edeceğini belirtir (İOV, 1912, s. 402).

Mir İslama dergisinin hedeflerinden biri de güncel Müslüman matbuatını takip etmek olduğu göz önüne alındığında Samoyloviç’in 1911 seyahatinde edindiği iki hukuk kitabını çok geçmeden, daha 1912’de tanıtmış olması takdire şayandır. Bilim adamı, bu yazılarıyla kendi alanının biraz dışına çıkmış olsa da yazı işlerinin bir üyesi olarak derginin hedeflerine uygun surette, Rusya’daki ilgilileri Türkiye’de yeni çıkan kitaplardan haberdar eder. Ama bilhassa dikkate layık olan husus ise Ahmet Şu‘ayb isminin ayırt edici niteliğidir. Zira kendisi döneminin önde gelen fikir adamlarından biridir. Samoyloviç’in anlattıklarından öğrendiğimize göre, Şu‘ayb kitabında, Osmanlı hukukunun idare, din, maarif vb. yönleri üzerinde dururken bu alanlardaki tartışmaları, problemleri ve kendi çözüm reçetelerini paylaşmaktan geri durmaz. Samoyloviç’in de dikkatlere sunduğu üzere bu isim ülkesini düşüşten kurtarma emeli besleyen bir milliyetperverdir. Ancak bu milliyetperverliğin içi boş değildir – Şu‘ayb’in dayanağı değişme ve tekâmüldür. Kendisinin kitabına gençleri çalışmaya davet eden hararetle bir yazıyla başlaması da boşuna değildir. Onun Avrupa ve Amerika’daki hukuk hayatının farklı veçhelerini anlatmasında, ülkeleri zor şartlar altındaki öğrencilerde bir heyecan uyandırmak niyetinin etkili olduğunu düşünebiliriz.

Samoyloviç’in okuyucuya takdim ettiği Şu‘ayb hem yenilikçi hem de yeri geldiğinde muhafazakârdır. O yenilenmeye taraftar olurken bir yandan da geçmiş kucaklar, İslam mirasına sırt çevirmez. Ona göre Osmanlının kurtuluşu da bu dinin bir kazanımı olan hilafetin doğru bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olabilir (s. 407). Belli ki Samoyloviç’in nazarında onun ayırt edici yönü de budur. Zira yazısında, İslam’la ilgili yerleri, bilhassa da geri kalmışlığı İslam’a bağlayanlara karşı bu dinin ne kadar üstün olduğunun savunulduğu kısımları, uzun uzadıya tercüme eder. Samoyloviç’in

İslam'la ilgili yerler üzerinde özellikle durması, *Mir İslama* dergisinin amacı hatıra getirildiğinde kolaylıkla anlaşılır olmaktadır.

Samoyloviç'in A. Şu'ayb ve kitabıyla ilgili görüşlerine gelecek olursak müellif sosyoloji, siyaset, iktisat ve maarif konularında Avrupa'daki çağdaş teorilere yakından aşinadır, ayrıca bunların Avrupa ve Amerika'da tatbik edilmişinden de haberdardır (s. 401). Ona göre kitap, tamamen ilmî bir mahiyet taşımaz, daha çok popüler bir neşriyat olabilir (s. 402). Kitaptaki en büyük kusursa sathilik ve kaynak göstermedeki düzensizliktir (s. 113).

Samoyloviç'in iki kitapla ilgili değerlendirme yazıları üzerine bir görüş belirtmemiz gerekirse bu yazılar, Samoyloviç'in dilci kimliğinin dışında verdiği eserlerdir. Bunlar onun Osmanlı uzmanı sıfatıyla ortaya koyduğu yazılardır diyebiliriz. Ancak bilhassa A. Şu'ayb'la ilgili değerlendirmesi bizim için bir açıdan oldukça mühimdir. Bu, iki ayrı yazıdan oluşan değerlendirmede, bilim adamının Osmanlı Türkçesinden bazı terimleri, bilhassa da hukuk dilinden olanları Rusçaya nasıl çevirdiğini görmüş olmaktadır.

Samoyloviç'in çalışmalarının listesinde, Osmanlı Türkçesi dil bilgisi üzerine kitaplar vardır ancak Osmanlı edebiyatına yönelik müstakil bir eser yoktur. Ama yukarıdaki değerlendirme yazıları göz önüne alındığında kendisinin yalnızca Osmanlı diliyle değil edebiyatıyla da ilgilendiğini görmekteyiz. Ancak onun Osmanlı edebiyatı üzerine olan çalışmalarının daha çok tasvirî bir mahiyet taşıdığını, kapsamlı ve derinlikli tetkikler olmadığını belirtmeliyiz. O dönemde Osmanlı edebiyatıyla esasen başkaları meşgul olur – bunlar Gordlevskiy ve Krımskiy'dir. Her ikisinin de 1910'larda Osmanlı edebiyatı üzerine kitap neşri olur. Ama kitap neşirleriyle öne çıkan isimler dururken 1919'da çıkan *Literatura Vostoka* [SPb. 1919], yani Doğu edebiyatı makaleler toplamında yer alacak Türklerin edebiyatına dair makaleyi Samoyloviç'in yazdığını hesaba katarsak kendisinin bu konuda bir otorite kabul edildiğini varsayabiliriz. Bir başka ifadeyle bilim adamı o dönem için bütün Türklüğün dil ve edebiyatını tanınmasıyla öne çıkan tek isimdir.

Samoyloviç "Literatura turetskih narodov"da [1919] eski edebiyattan ziyade Osmanlı yenilenmesine büyük yer ayırır. Bunda hiç kuşkusuz 1917 Devrimi'nden sonraki süreçte Rusya'da yeni bir dönemin yaşanıyor oluşunun da bir payı vardır. Ancak bilim adamının Türkiye'ye defalarca gelip gitmiş olması, ayrıca *Mir İslama*'da *Sirât-ı*

Mustakîm ve *Türk Yurdu* dergileri üzerine yazıları, onun çağdaş Türk edebî camiasını farklı zihniyetleriyle beraber tanıdığını söylememize imkân tanır. Tanıtılan dergilerin biri İslamcılığın, öbürü ise Türkçülüğün neşriyat organıdır. Yazılarda ilk göze çarpanlardan biri 1910'larda bu iki düşünce akımının cemiyet hayatında ne denli büyük bir yer işgal ettiğidir. Bu bakımdan bunları, yalnızca bir kitabiyat tahlili kabul etmek hata olurdu. Bunlar aracılığıyla Rusya'daki ilgililerin Türkiye'deki hâkim zihniyetler hakkında bilgilendirildiğini söyleyebiliriz. Bugünden bakıldığında ise gerek bu dergiler gerekse de bunlar üzerindeki değerlendirmelerin tarih ve siyaset alanları için kaynak eser olduklarını söyleyebiliriz.

4.4.4.13. İslamcılığın Dergisi *Sirât-ı Mustakîm*

Samoyloviç *Sirât-ı Mustakîm* veya daha sonraki adıyla *Sebîlu'r-Reşâd*'dan 1912'ye ait toplam 10 sayıyı, iki yazıyla kısaca tahlil eder. Bu çerçevede kayda değer yazıların bazen başlıklarını verip geçerken bazen de ana fikirlerini aktarmaya çalışır. Derginin tahlilinde, *Türk Yurdu* değerlendirmesinde yaptığı gibi konulara göre bir gruplamada bulunmaz.

Dergiyle ilgili iki yazıdan bir sonuç çıkarmak gerekirse Samoyloviç'in bilhassa ikinci yazıda, güncel bir mevzu olan İslamcılık ve Türkçülük akımlarının çekişmesini okuyucuya aktarmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bilim adamı 191. sayıyla ilgili değerlendirmede, dergi müelliflerinin bazılarının İslamcılığı pratik bir gayeyle savunduklarını anlatır. İslamcılık Türkçülüğe nazaran geride kalmıştır ve İslamcılar Türkçüleri saflarına dâhil etmeye çalışırlar. Onlara göre İslamcılığı benimsemeleri Türkçülerin de menfaatine uygun düşer. Rusya Müslümanları üzerinde bir başarı da ancak bu yolla elde edilebilir. Bu esnada Samoyloviç'ten ilgi çekici bir tespit gelir. Ona göre bazı İslamcılar, yalnızca Osmanlı Müslümanlarının kaderiyle ilgilenip öbür Müslümanlarla alakadar olmazlar. Bunlar arasında A. Şu'ayb da vardır (İOV, 1912, s. 485). Bu arada, *Türk Yurdu*'yla ilgili değerlendirmede de konuyla ilgili bir başka tespit yer alır – Türkçüler de Müslüman olmayan Türkleri genellikle hatırlarından uzak tutarlar (s. 409).

4.4.4.14. Türkçülüğün Dergisi Türk Yurdu

Samoyloviç iki ayrı yazıda, derginin ilk yıla ait 23 sayısını değerlendirir. Aslında, 1911’de çıkmaya başlayan derginin neşrinin ilk yılı, 24. sayıyla son bulur ancak bilim adamı elinde bu sayının mevcut olmadığını belirtir (İOV, 1912, s. 633). Netice itibarıyla bir sayının eksik oluşu genel bir kanıya ulaşmaya engel teşkil etmez.

Yazının muhtevasına geçmeden evvel birkaç noktanın altını çizmeliyiz. Derginin değerlendirilmesinde *Sirât-ı Mustakîm* üzerine yazılan iki yazıdan farklı bir yol izlenmiştir. Bu kez alt başlıklarla karşılaşırız: 1. halk maarifi, 2. ekonomi meseleleri, 3. millî meseleler (natsionalny vopros), 4. edebiyat, bilim, sanat. Bu alt başlıklar *Türk Yurdu*’yla ilgili iki yazıda ortaktır ancak birinci yazıda bunlara ilaveten muhabere (korrespondentsiya) de vardır. Bir de bu dergi *Sirât-ı Mustakîm* veya sonraki adıyla *Sebîlu’r-Reşâd*’a göre daha kapsamlı bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Bilim adamı *Türk Yurdu*’nu tanıtmaya derginin “yeni Osmanlı diliyle” çıktığını söyleyerek başlar. Dergideki, baş müellif Yusuf Akçura dâhil olmak üzere Rusya Türklerinin iştirakini dikkatlere sunar – Ahmet Agayev [Ağaoğlu, 1869-1939], İsmail Gaspıralı. Özellikle bu son ismin dergi ve temsil ettiği zihniyet için büyük önem arz ettiğini, Samoyloviç’in onun yazılarının muhtevasını tafsilatıyla vermeye çalışmasından anlıyoruz (İOV, 1912, s. 636-637). 21. sayıda Akçura imzasıyla “Türklerin büyük öğretmeni” olan bu ismin geniş bir hâl tercümesi de yer alır (s. 636). Dergiye katkı veren isimlerden biri de Rus Parvus’tur. Samoyloviç’in ifadesiyle derginin iktisat bölümü yetersizdir. Bu sebeple dergi için Parvus’un katkısının kıymetli olduğunu iddia edebiliriz. Nitekim bilim adamı onun yazılarını tanıtmayı ihmal etmez (s. 491, 496). Burada bir parantez açarak bu ismin o sıralar Türkiye’de bulunduğunu, İttihat ve Terakki’ye yakın bir isim olduğunu, ayrıca bir başka dergiye daha, *Bilgi Mecmuası*’na katkı sunduğunu ekleyelim. Buradaki iktisat yazılarında da onun imzası bulunur.

Samoyloviç’e göre bahsi geçmekte olan dergi, Türkiye’deki önemli gelişmelerden biridir ve bunda Avrupa etkisinin büyük bir payı vardır. Derginin müelliflerinin çoğu Avrupa’daki nazariyelere, bilhassa Fransızca üzerinden aşınadır. Avrupa etkisi yalnızca Türkiye değil, Rusya Türklerinin de hayatlarındaki yeni ve olumlu olgulardan biridir. Bu esnada bilim adamının Orta Asya ile Anadolu Türklerini bir bütün olarak değerlendirmeyi, yani Türk araştırmalarındaki bütüncül yaklaşımını

sürdürmeyi ihmal etmediğini görürüz. Bu yaklaşım Türkçesiyle söyleyecek olursak “Türk milleti” ve “Türk halkları” terimlerinde açık bir surette tezahür eder.

Her ne kadar dergi, Türkiye’nin yeni döneminin öne çıkan gelişmelerinden biri olsa da Samoyloviç’e göre bazı eksikliklerden arı değildir. Pek çok yazıda, acemilerde ve kendi kendini yetiştirenlerde görülen kusurlar vardır – aynı değere sahip olmayan kaynaklar seçilmekte, mesnetsiz tespitlerde bulunmaktadır (s. 486). Dergi kendisini politikadan uzak, kültüre ve sosyal konulara yakın konumlandığını ilan etse de muhteva siyasi söylemlerle maluldür. Bunlar çoğu kez de gerçek dışıdır – Türklerin sayısı çok gösterilmeye çalışılır; Buhara Hanlığının nüfusunun ekseriyetle Türk olduğu iddia edilir, Sartlar ile Özbeklerin anlamakta zorluk çektiği ve suni bir yazı diliyle çıkan *Turan* gazetesinin dilinin Özbekçe olduğu söylenir (buradaki maksat ise okuyucuları Özbekçeye Osmanlıcanın ne kadar yakın olduğuna inandırmaktır); kadim Anadolu (Malaya Aziya) halklarının Turan kökenine dair şüpheli hipotezler ileri sürülür. Samoyloviç’e göre bütün bunlar bağınazlık derecesinde milliyetçiliktir (kvasnoy patritotizm). Bilim adamı bu durumun zıt bir örneği olarak Rusya’da, Orenburg’da çıkmakta olan Tatar dergisi *Şura*’yı gösterir ve derginin “Türk halkını ne kadar sevsek de gerçeği tercih ederiz” beyanını takdirle karşıladığını vurgular (s. 633-634).

Samoyloviç’in dergiye itirazı yukarıdakilerle sınırlı değildir. Ona göre derginin “Turan” kelimesine sarılması cahilliğin tezahürüdür. Vámbéry ve daha başka Avrupalı bilginlerin kullandığı, sonraları da Macaristan’daki “Turan Cemiyeti”, Buhara’daki “Turan” gazetesi, İstanbul’daki ‘Turan İlim Yayma Cemiyeti’ne (?) ad olan bu kelimenin Türklükle hiçbir alakası yoktur. Bu da Türklerin kendi dilleri ve tarihleri konusundaki bilgisizliğini açığa vurur. Devamında bilim adamı Turanlar ile Türklerin özdeşleştirilmesinin yanlışlığını ve “Turan ırkı” (turanskaya rassa) teriminin ilmî yönden asılsızlığını ortaya koyan Alman oryantalist Markvart [Josef Markwart? 1864-1930] ile Rus Doğu bilimciler V. V. Grigoryev ve K. A. İnostrantsev isimlerini zikreder. Bütün bu açıklamaların derginin Buhara’daki *Turan* gazetesinin ismiyle ilgili “gayet iyi bulunmuş” değerlendirmesinin ne kadar yersiz olduğunu göstermeye kâfi olduğunu söyler (s. 634).

Yukarıda derginin iktisat bölümünün yetersizliğine dair Samoyloviç’in tespitine değinmiştik. Ancak ilk yılda çıkan sayıların tamamında iktisadın yanı sıra maarif bölümü de yetersizdir. Samoyloviç, bu iki bölümün zayıf oluşunun dergi ve derginin hitap ettiği halk için yabana atılır bir alamet olmadığını ekler ancak daha fazla tafsilat

vermez. Bu çerçevede yalnızca Gaspıralı, Tefik Nureddin ile Âkil Muhtar'ın yazıları tatmin edicidir (s. 635).

Dergiyle ilgili iki yazılık değerlendirmede hacimce en çok yeri millî meseleler ile dil konusu işgal eder. Bunda bu konuların yalnızca Türkiye'de değil, Rusya'da ve daha başka yerlerde en güncel mevzular olmasının payı olduğu gibi Samoyloviç'in bir dilci olmasının da etkisi vardır. Bir de kendisinin de belirttiği üzere dergide, edebiyattan (belletristika) sonra neredeyse en çok dil yazılarına yer ayrılır. Lakin onun dergide çıkan bazı edebî eserleri ismen anmak dışında bunlara dair bir değerlendirme yapmadığını görürüz. Daha çok dil yazılarına dikkat eden Samoyloviç'e göre bunlar nitelikten yoksundur. Yukarıda da değinmiştik, önde gelen dilci N. Âsım'ın yazıları “garabet” düzeyinde çıkarımlar ihtiva eder (s. 488). Dil üzerine yazanlar arasında Ali Arslan ve Celâl Nuri gibi isimler de vardır ancak bilim adamı bunların yazılarının ana fikrini vermekle iktifa eder, bir değerlendirme yapmaz. Ancak bu bahiste, İsmail Hakkı'nın alfabeyle ilgili görüşlerine görece daha fazla yer ayırdığını görürüz – adı geçen kişi 1912 başında alfabe meselesi üzerine tertiplenen bir toplantıda aynı harfle farklı seslerin karşılanmasının kullanışsızlığını vurgulayan ve alfabenin ıslah edilmesini savunan bir nutuk atmıştır (s. 489).

Samoyloviç'in dergiyle ilgili yazıları ülkemizdeki araştırmacıların dikkatinden kaçmışa benzer. Bilim adamının *Türkiyat Mecmuası* ile ilgili değerlendirmesi [1927], M. Oral tarafından ülkemizdeki “romantik tarih” anlayışı bağlamında dikkate alınmıştır. Oysa aynı konu bağlamında *Türk Yurdu* ilgili değerlendirmelerin [1912] de kıymet arz ettiğini söyleyebiliriz.

4.4.4.15. Gaspıralı'nın Samoyloviç'e Mektuplarında Türk Yurdu Dergisi

Türk Yurdu, Samoyloviç ve derginin yazar kadrosunda yer alan Gaspıralı arasındaki mektuplaşmalara konu olur. Gaspıralı'ya göre Samoyloviç dergiyi ilmî bulmamakta haklıdır. Zaten derginin çıkarılmasında bilim gayesi yoktur, gözetilen tek amaç Türkçülük akımını genele yaymaktır. Bu yüzden Samoyloviç'in dergiden ilmîlik beklemesi doğru değildir (Zaytsev ve Kotyukova, 2020, s. 525-526). Anlaşılan o ki elde bulunmayan mektupta Samoyloviç Gaspıralı'ya dergiyi yeterince ilmî bulmadığını yazar.

Gaspıralı'nın dergiyle ilgili öbür değerlendirmelerine gelecek olursak derginin amacı Osmanlıcılıkla mücadeledir. Dergi önde gelen Türk ediplerce hor görülmektedir. Ancak Gaspıralı'nın sözlerinden onun derginin eksiklerini şimdilik hoş görmeye meyilli olduğunu anlıyoruz. Çünkü elde hiçbir şey yoktur. Samoyloviç'in dedikleri ise gelecekte anlam kazanabilecek ideallerdir. Hâlihazırda, beyhude ümitleri bir kenara bırakıp ideallerin yetişeceği zemini hazırlamak gerekir. Bütün eksikleriyle dergi Osmanlıcılık taraftarları arasında kırılmalara yol açmıştır. Abone sayısı, derginin Türklerin kalbine ulaştığını, az zamanda akla da ulaşacağını açıkça göstermektedir. “Yurtçular” şimdiden tesirli bir edebî zümre vücuda getirdiler. Yakında “halkçı” (narodnik) ve saf Türk milliyetçilerini de ortaya çıkaracaklardır. Ona göre, Balkan Savaşları Türkçülerin işini kolaylaştırmakta ve bütün Türk gençliği derginin etrafında kenetlenmektedir (Zaytsev ve Kotyukova, 2020, s. 525–526).

Gaspıralı mektubunun sonunda “Türk-Balkan birliği” üzerine yazmak istediğini ve derginin bu konuda desteğini beklediğini belirtir. Aslında Kıvrımlı bilgin, bu konuyla ilgili görüşlerini mektubunun başında anlatır. Buna göre, *Tercüman*'ın 1 ve 2. sayılarında Balkan Savaşları üzerine dile getirdikleri onun kati kanaatidir: Bulgar, Sırp ve Yunanların millî talepleri yerindedir ancak bunların gösterilmeye çalışıldığı üzere dinle bir alakası yoktur. Balkanlarda ikamet etmekte olan 3 milyon kadar Türk, burasını 5 asırlık vatanı saymaktadır. Hükûmetlerin emeli ne olursa olsun “milletler, halklar ve insanlar birbirlerine hürmet etmelidir” (Zaytsev ve Kotyukova, 2020, s. 525–526).

Yukarıda görüldüğü üzere, Samoyloviç'in çalışmaları aracılığıyla Türkiye hayatında etkili olan farklı zihniyetlerin izi az ya da çok sürülebilmektedir. Değerlendirilen iki kitabın Avrupa etkisinde verilmiş eserler olduğu anlaşılmaktadır. Dergilerin ise birinin İslami, öbürünün de milliyetçi yönelişin önde gelen neşriyat organı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan değerlendirilen kitaplar ve dergilerin Osmanlı Türk matbuatının farklı kesimlerini temsil ettiğini söyleyebiliriz. Değerlendirme yazılarına damgasını vuran ise milliyetçiliktir. Netice itibarıyla milliyetçiliğin 1910'larda Türkiye'de gücünü artırması ve *Türk Yurdu* dergisinin bu minvaldeki ehemmiyeti, Samoyloviç ve daha başka Doğu bilimciler vasıtasıyla, Rus Doğu biliminin farkında olduğu konulardır.

Samoyloviç'in Türkiye'deki milliyetçiliği ve bu yönelişin önemli simalarını sonraki yıllarda da takip ettiğini başka çalışmalarından, ayrıca mektuplarından da biliyoruz (Blagova, 2008, s. 154). Bilim adamı 1925'te Türkiye'yi ziyaret ettiğinde

dikkat nazarıyla yaklaştığı konulardan biri yine milliyetçilik olur. Ona göre artık Türkçülüğün (turçizm) çerçevesi yalnızca Türk halklarıyla sınırlandırılmaktadır. Türklerin Mongoloitlere değil de beyaz ırka mensup olduğu fikri popülerdir. Bazı Türkçüler, mesela Akçura hayali ideallerden gerçekçi materyalizme kayar. Ona göre bu durumda Rus tesiri söz konusudur – artık halkların kaderinde ekonominin büyük bir faktör olduğu kabul görmeye başlar.

4.4.4.16. Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Türkçesi Kılavuzları

Samoyloviç'in az sayıda kitabı vardır, bunların büyük bir kısmı ise Osmanlı/Türkiye Türkçesi üzerinedir. Bunlar, daha çok ders kitabı veya yardımcı kitap mahiyetindedir, bir başka ifadeyle de Osmanlı Türkçesini okuma-yazma düzeyinde öğretmek amacıyla hazırlanmış olup bilim adamının hocalık mesaisiyle yakından alakalıdır. Bunu Doğu Bilimi Cemiyeti bünyesindeki Uygulamalı Doğu Akademisi için hazırlanmış olmalarından anlıyoruz. Bu bilgi, bir de çıkış yılları olan I. Dünya Savaşı zamanı göz önüne alındığında kitapların güncel ihtiyaçlar için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Beş bölümlük diziden mürekkep bu kitapların genel başlığı da bunu gösterir: *Rukovodstvo dlya praktičeskogo izučeniya osmansko-turetskogo yazıka*, Türkçesiyle de 'uygulamaya dönük Osmanlı Türkçesi kılavuzu'. Aynı dönemde İngiliz ve bilhassa da Almanlar için çok sayıda Osmanlı Türkçesi konuşma kılavuzu, seçki veya ilk okuma kitabı hazırlandığını daha sonra değinmek üzere not edelim (Gözaydın, 2005a, 70-72).

Samoyloviç'in kılavuzlarının ilki 1915'te çıkan 3. bölümdür – 'Osmanlı-Türk gazete okumaları ders kitabı'. 'Özel, ticari ve resmî belge numuneleri' alt başlıklı 4. bölüm 1916'da çıkarken, 'ilk okuma kitabı' alt başlıklı 2. bölüm (1. S) 1917'de çıkar.

Dizinin öbür kitapları hakkında bilgi, 1917 tarihli 2. bölümün 1. sayısında mevcuttur. Buna göre 1. bölüm olan 'kısa dil bilgisi', el yazması hâlinde hazırdır. 2. bölümün 2. sayısı olan 'ilk okuma kitabı için sözlük', basılmaktadır. 5. bölüm ise 3-4. bölümlere yönelik Osmanlıca-Ruşça sözlüktür ve hazırlanmaktadır. Son olarak ilave bir bilgi paylaşmak gerekirse burada bir dipnotta 3-4. bölümlerin taş baskısı yoluyla çıktığı kaydı düşüldür.

Mevcut bilgiler ışığında, hazırlanmakta olduğuna dair haber verilen kitapların basılmadığını anlamaktayız. 1. bölüm olan 'kısa dil bilgisi'nin 1925 tarihli *Kratkaya*

učebnaya grammatika sovremennogo osmansko-turetskogo yazıka [=Günümüz Osmanlı-Türk dilinin kısa dil bilgisi ders kitabı] adlı kitaba kaynaklı ettiği tahmin edilebilir. Ancak kaynak olabilecek veya başka bir ifadeyle tecrübe sağlayabilecek bir kitap daha vardır. Samoyloviç'in 1925 tarihli kitabından önce, 1916'da çıkan bir başka dil bilgisi kitabı daha vardır – Türkçesiyle söylemek gerekirse 'Kırım Tatar dil bilgisi teşebbüsü'. Kononov'a göre bunlardan ikincisi yani, Osmanlı Türkçesi üzerine olan; bir dizi başka Türk lehçesi üzerinde elde edilen tetkik mesaisinin tecrübesini taşımasıyla 1916 tarihli kitaba göre daha önemlidir (Kononov, 1973, s. 40).

Samoyloviç, Osmanlı dil bilgisini hazırlamaya 1910–11 ve 16'da koyulduğunu ve bunun dizinin 1. bölümü olmasını ön görmüş olduğunu, ayrıca 2, 3 ve 4. bölümlerin 1915, 16, 17'de çıktığını ifade eder ve böylece 1 ve 5. bölümlerin o dönemde çıkmadığını da bir bakıma belirtmiş olur (Samoyloviç, 2002, s. 8). 1917 tarihli 2. bölüm 1. sayıdan sonra kitapların çıkmamasına Ekim Devrimi'nin sebep olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de bilim adamının 1918'de 5, 1919-20'de ise yalnızca 2 yazısı çıkar. Zor yıllardan ancak bir süre sonra, dizi ancak 1925'te tamamlanmış olur. Bu tarihten sonra bilim adamının neşriyatı arasında Osmanlı veya Türkiye Türkçesi üzerine bir yazı bulunmaz ancak Türkiye ziyaretlerinden edindiği intibaları beyan ederken Türkiye'deki güncel dil meseleleri üzerine bilgi verir, görüşlerini paylaşır.

1925 tarihli dil bilgisi kitabında Samoyloviç'in Osmanlı Türkçesine dair görüşlerini bulmak mümkündür. Bilim adamı Osmanlı Türkçesini tahsile, üniversite derslerine ilaveten kendi başına bilgi ve uygulama düzeylerinde 1900 tarihli İstanbul ziyaretiyle başladığını özellikle vurgular. Daha sonraki süreçte öbür Türk lehçeleri üzerine de edindiği bilgi ve tecrübelerle, Türkçeye uygun bir dil bilgisi kitabı hazırlamaya azmettiğini belirtir ve izlediği metoda ilişkin bazı bilgiler de verir. Kitabın 2002 baskısı için yazılan ön sözde de kitabın ayırt edici nitelikleri zikredilir.

Blagova ve Nasilov kitabın müspet yönlerini üç maddeyle izah eder: 1. Kitap Osmanlı Türkçesini uygulama düzeyinde öğretmek amacıyla yıllarca verilen derslerin tecrübesini yansıtır. 2. Hocalık tecrübesi kitapta öğrenci için ilk aşamada gerekli dil bilgisi kurallarının verilmesini sağlar. 3. Ders kitabı olarak hazırlanmış olsa da kitapta Osmanlı Türkçesinin 1800'lerin sonu ile 1900'lerin başını kapsayacak şekilde dil bilgisinin tamamı açıklanır. Bu son madde, bilim adamının Osmanlı Türkçesinin son dönemini 1900'deki ilk ziyaretinden başlayarak bizzat tecrübe etmiş olmasıyla

önemlidir. Zira bu dil, kısa bir zaman içinde büyük bir değişmeye uğrayacaktır – neolojizmler ve Avrupa dillerinden ödünçlemeler (Blagova ve Nasilov, 2002, s. 4).

Kitabı baskıya hazırlayanların üzerinde ayrıca durduğu bir konuya Samoyloviç'in dil bilgisi yaklaşımıdır. Onlara göre bu yaklaşımın ortaya çıkmasında şunların rolü büyüktür – bilim adamı tetkike konu ettiği dile vâkıftır, bu alandaki önceki çalışmaları iyi tahlil etmiştir, ayrıca ilk Rus dil bilimci Türkolog olan hocası Melioranskiy'in öncülüğünde Rusya'da gelişen bir dil bilgisi müktesebatından faydalanmıştır (Blagova ve Nasilov, 2002, s. 5). Böylelikle Samoyloviç kitabını hazırlarken bir yandan Rusya ve Avrupa'daki emsalleri gözetmiş (2002, s. 8–9), ama öbür yandansa Türkçenin yapısına ters dil bilgisi yaklaşımlarından da uzak durmuştur. Bu son hususla ilgili bilim adamının hazır bir örnek bulamadığını ifade etmesi ise onun öncü rolüne işaret etmesi yönüyle kayda değerdir (s. 9).

Önceki çalışmalar konusuna gelmek gerekirse Samoyloviç'in arşivinde farklı Türk dilleri üzerine 1800'lerde hazırlanmış Rusça dil bilgisi kitaplarını değerlendirdiği bir müsvedde vardır (Samoyloviç 2005, s. 116–125). Müsveddede Rusya'da hazırlanmış temel dil bilgisi kitapları, ayrıca da bir söz derlemesi kısa notlarla değerlendirilir. Değerlendirilen kitaplar şunlardır: Altay İlahiyat Komisyonunun Altay dil bilgisi [Kazan 1869], Böhtlingk'in Yakutça dil bilgisi [SPb. 1851], Castren'in Tofa (?) ve Karagas dil bilgisi [SPb. 1857], İ. Giganov'un Tatarca dil bilgisi [SPb. 1801], İ. Gigavnov'un derlediği Tatarca kelimeler derlemesi [SPb. 1801], M. İvanov'un Tatar dil bilgisi [Kazan 1842], V. Maksimov'un Hüdavendigar ve Karaman ağızları incelemesi [SPb. 1867], K. Nasırov'un örnekli dil bilgisi kitabı [Kazan 1860], L. Budagov'un Azerbaycan lehçesi rehberi [M. 1857], M. G. Mahmudov'un Tatarca dil bilgisi rehberi [Kazan 1857] ve Mirza Kâzım Beyin Tatarca dil bilgisi [Kazan 1846].

Kitapta Türkçenin öğretilmesinde dil bilgisinin ibare bilgisi vasıtasıyla aktarılması metot olarak benimsenmiştir. Bir başka ifadeyle öğrenciler günlük dille tanışıkça tabii bir süreçle dilin bazı temel kaidelerine aşına olmaktadır. Bir miktar kelime hazinesiyle basit düzeyde dili konuşmaya başlayan öğrencilere yavaş yavaş dil bilgisi aktarılır. Kitap öğrencilerin sınıf dışındaki çalışmaları için tasarlanmıştır ve bu bakımdan bir yardımcı kitap niteliği taşır.

Kitabın girişi iki bölümden oluşur ve burada, genel bilgiler bir kenara bırakılırsa Osmanlı Türkçesiyle alakalı bazı kayda değer görüşler bulunur. En başta, Osmanlının

devrilmesi Osmanlıca kelimesinin de ortadan kalkmasını, ayrıca hâkim İstanbul ağzının Anadolu tesirinde kalmasını beraberinde getirecektir ve bu sonuncusu başlamıştır bile. Osmanlı Türkçesini öğrenen birisi yalnızca Anadolu ve Balkanlarda değil güneybatı grubuna mensup Türklerin yaşadığı bütün bölgelerde biraz çaba göstermesi hâlinde dille ilgili bir sıkıntı çekmez.

Coğrafi olarak Osmanlıya yakın bölgeler dil yönüyle de bir yakınlığı ortaya koyar. Osmanlı Türkçesi en çok güney-kıyı Kırım Tatarlarının ağızlarına yakındır. Bu ağızlar ise bozkır Kırım Tatarlarına, onlar da Kuzey Kafkasya'daki Nogay, Karaçay, Balkar ve Kumukların ağızlarına; bunlar ise Azerbaycan Türkçesine, devamında bunlar da Türkmenceye ve bu da Hive Sart ve Özbeklerinin ağızlarına yakındır. Bu sonuncular öbür Özbek ağızlarına ve Çin batısındaki Türklerin ağızlarına yakındır. En nihayetinde son ulaşılan nokta ise Volga ve Tobol Tatarlarıyla Mişerlerdir (Samoyloviç, 2002, s. 14). Bilim adamının bu görüşlerinin özellikle bir bakımdan oldukça mühim olduğunu belirtmek de yarar vardır. Zira bütün bunlar kitabi bilgilerin yanı sıra uzun yıllar ve geniş coğrafyaya yayılan saha araştırmalarıyla da desteklenmiştir.

1925'te Osmanlı devletinin ömrünü tamamlamasından sonra çıkan bu kitapta, Osmanlı Türkçesinin Tatarca ve Özbekçeye git gide daha fazla tesir ettiğinin belirtilmesi kayda değerdir. Bu durumda Osmanlı matbuatının çeşitli ve zengin oluşu ve çağdaş medeniyet seviyesine çok yaklaşmış olması rol oynamıştır. Bu bakımdan bir başka Türk lehçesiyle uygulama düzeyinde meşgul olanların Osmanlı Türkçesini bilmesi de gerekmektedir (Samoyloviç, 2002, s. 14).

Girişte Osmanlı Türkçesinin farklı dillerle etkileşimi üzerinde durulur ve bu bağlamda, Çin'le komşu olunan zamandan başlayarak İslam ve Avrupa kültürleriyle yakınlaşmaya kadarki süreçte farklı dillerle temas yaşandığı vurgulanır. Bu dil, Anadolu ağızlarında bile söz varlığı, dil bilgisi veya ses yönüyle öz Türkçe değildir ve bariz bir surette pek çok dilden ödünçlemeler barındırır. 1900'lerin başında edebî dil ile halk dilini birbirine yakınlaştırma çabaları olsa da Anadolu halkının dilinde bile ödünçlemeler, “vatandaşlık hakkı elde etmiştir” (Samoyloviç, 2002, s. 15–16).

Kayda değer bir başka husus ise Osmanlı Türkçesinin şartlı bir kavram olduğunun, yani aslında yekvücut bir Osmanlı dilinden söz edilemeyeceğinin belirtilmesidir. Zira farklı dil katmanlarından söz etmek mümkündür – Anadolu ve Balkan ağızlarını yansıtan ve halkın konuştuğu “Kaba Türkçe”, şehirli nüfusun konuşup

yazdığı “orta Türkçe” ve suni bir dil olup yüksek üsluba dayanan “fasih Türkçe” olmak üzere üç farklı katman vardır (Samoyloviç, 2002, s. 17).

Samoyloviç’in dil bilgisi kitaplarıyla ilgili değerlendirme yazıları burada anılmaya değerdir. Zira bunlardan bir kısmı oldukça kapsamlıdır ve onun belirli konulardaki görüşlerini yansıtmanın yanında bir de Türk dili araştırmaları tarihi hakkında zengin malumat içermesiyle değerlidirler. Bu bağlamda, Samoyloviç’in N. A. Karaulov’un Balkar Türkçesi dil bilgisi kitabı hakkında yazdığı değerlendirme yazısı örnek gösterilebilir [N. A. Karaulov. Kratkiy Oçerk grammatiki gorskogo yazıka bolkar]. Söz konusu yazıda Samoyloviç, Karaulov’un kitabını değerlendirmeden evvela Kafkas berisindeki Türk lehçeleri üzerine, sonra da bu lehçeler üzerindeki önceki çalışmalara dair bilgi verir. Kitabın kendisini değerlendirirken de dil bilgisinin işlenmesi usulüne dair görüşlerini verir. Şimdilik bunlar üzerinde ilgili kısımda durulacağını belirtelim.

A. N. Kononov, 1973’te Samoyloviç’in dil bilgisi alanındaki katkılarını değerlendiren bir yazı kaleme alır ve burada esas olarak onun Osmanlı Türkçesi dil bilgisi kitabı üzerinde durur. Kitaptaki bazı bölümlerde ileri sürülen görüşleri sonraki tetkiklerin de ışığıyla değerlendiren Kononov sözlerini şöyle tamamlar: “A. N. Samoyloviç’in dil bilgisi yaklaşımına değer biçerken onun Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitabının Türk dillerinin cümle bilgisinin etraflıca tetkikinin başlamasından elli yıl önce yazılmış olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.” (Kononov, 1973, s. 46).

4.4.4.17. Osmanlı Türkiye’sinde Türklük Biliminin Doğuşu ve Köprülü

Başında bulunduğu kuruluşlar ve bunların çıkardığı dergiler bağlamında etkisi dünya Türklük bilimine de ulaşan bir ismi anmalıyız – Mehmed Fuad Köprülü. Köprülü’yle ilgili kuruluşlardan ilki Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Tetkik Encümeni’dir. Kendisi bu kuruluşun sekreterliğini yaptığı gibi, neşriyat organı olan *Millî Tettebbu’lar Mecmû’ası*’nı da çıkarır. Daha sonra kurulan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve dergisi *Türkiyat Mecmû’ası* da yine Köprülü’nün idaresi altında olur. Görüldüğü üzere Köprülü, Türkiye’deki Türklük biliminin sistemli ve teşekküllü bir yapıya kavuşması esnasında kurucu vasfıyla öne çıkan isimlerden biridir.

Konumuz açısından Köprülü’nün kıymetine gelecek olursak Samoyloviç’e göre bu isim “Türk edebiyatı sahasının yaşayan en iyi uzmanıdır” (1929, s. 128), ayrıca kendisinin en çok atıf yaptığı Türkiyeli araştırmacının yine bu isim olduğunu

söyleyebiliriz. Köprülü ile Samoyloviç'in çalışmalarının şekillenmesinde karşılıklı bir tesirin olup olmadığı derinlemesine bir tetkik gerektirse de bu konuda fikir edinmeye imkân tanıyan bazı veriler mevcuttur.

Samoyloviç, 1919 tarihli “Literatura turetskih narodov” adlı makalesinde bütün Türklüğü bir bütün olarak ele alarak Köprülü'nün tetkiklerinde benimsediği ve bilhassa da *İlk Mutasavvıflar*'da gördüğümüz doğu ve batı Türklüğü arasındaki ilişkiyi gün yüzüne çıkarma gayretine benzer bir çabayı ortaya koyar. Bilim adamının bu yazısında kullandığı terimler de bu minvalde yine anlamlıdır – “Müslüman Türk dünyası”, “Osmanlı Türk” ve “Orta Asya Türk”. Ayrıca İslamiyet'in birkaç istisna dışında bütün Türk boyları arasındaki müşterek unsur olduğu vurgusu makalede hâkim bir yerdedir. Samoyloviç, bir başka yerde de bütün Türk dili ve edebiyatının bir bütünün parçaları olduğunu söyler (2005, s. 939). Biliyoruz ki Köprülü de bütün Türklüğü gerek edebiyat gerekse de sosyal müesseseleriyle müştereken ele almayı temel yaklaşım olarak benimsemiştir.

İfade etmek istediğimiz bir başka benzerlik ise her iki ismin de Türkler ve Müslümanlarla ilgili oryantalist bakış açısıyla beslenen yanlış ve ön yargılı hükümlere karşı bir duruş sergilemiş olmasıdır. Samoyloviç, Rittih'in Balkanlara dair kitabına yazdığı değerlendirmede tetkik edilen coğrafyanın temel unsurlarının bilinmesi gerektiğinin altına çizer. Ona göre Balkanlar söz konusu olduğunda bu temel unsurlar arasında Türkçe ve İslamiyet ilk sıralarda gelir. Bu çerçevede Türkler ve Müslümanların kendi hayatlarının farklı veçhelerini yine kendilerinin araştırması gerektiği fikrinde de bu iki bilginin aynı tutum içinde olduğunu anlıyoruz.

Köprülü ismiyle Türkiye Türklük biliminin milletlerarası bir seviyeye ulaştığını söyleyebiliriz ve onun çalışmalarının ses getirdiği ülkelerden birinin de Rusya olduğunu biliyoruz. Bununla beraber Köprülü'nün çalışmalarının Rusya'daki aksinin ne olduğu konusunun etraflı bir tetkike muhtaç olduğunu itiraf etmeliyiz. Köprülü, Samoyloviç'in 1925'teki ziyaretinden kısa bir süre sonra, aynı yılın ekim ayında Bakü'de ders verir (Oral, 2019, s. 250). Biraz sonra da Akademinin muhabir üyeliğe seçilir (İnan, 1991, s. 288). Ertesi yıl Bakü'deki Türkoloji Kongresine de iştirak eder. Yine aynı yıl onun idaresi altındaki Türkiyat Enstitüsünde Rusya'nın önde gelen Doğu bilimcisi Barthold'un verdiği “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler” göz önüne alındığında Köprülü'nün Rus bilim camiasınca nasıl görüldüğünü araştırmak ilgi çekici neticeler verecektir.

Gordlevskiy, Köprülü'nün *Bugünkü Edebiyat* kitabı üzerine kaleme aldığı yazısına, onun yeni Türkiye'nin tartışmasız en büyük simalarından biri olduğunu söyleyerek başlar. Ona göre Köprülü hem “Doğu” hem de Avrupa tahsili alması, ayrıca genel olarak edebiyat tarihi ve özel olarak da “Doğu bilimi”, bilhassa da Türklük biliminde iyi yetişmesiyle öne çıkar. Ancak onun asıl ayırt edici niteliği ise sahip olduğu ilmî metottur ve buna da Türkiye’de az rastlanır (Gordlevskiy, 1961, s. 444).

Gordlevskiy’in bu yazısı için bir parantez açıp bazı hususları dikkate sunmalıyız zira yukarıda onun bir yazısı için söylediklerimiz burada da karşımıza çıkar (Gordlevskiy, 1901). Ama önce yazıda Köprülü'nün kitabının adının “Segodnyaşnaya osmanskaya literatura”, yani “günümüz Osmanlı edebiyatı” şeklinde yanlış verilmiş olduğunu belirtelim. Dikkatlerimize gelecek olursak Gordlevskiy’in paylaştıklarından hangisinin kendisine hangisinin de değerlendirdiği eserin yazarına ait olduğu anlaşılamamaktadır. Ayrıca daha ilk cümlelerden Gordlevskiy’in tetkik ettiği konuya bir araştırmacı nesneliliğinden ziyade bir taraftar özneliliğiyle yaklaştığı göze çarpar. Zira değerlendirme kısmının ilk cümlesi şöyle başlar: “İslam Türklerin özgünlüğünü yok etmiştir, bir zamanlar hem hakana hem de sıradan bir insana anlaşılır olan halk şiiri, yerini suni gazel ve kasidelere bırakmıştır.” (Gordlevskiy, 1961, s. 445). Bu ifadenin Köprülü’ye mi, Gordlevskiy’e mi ait olduğu ise belirsizdir. Lakin Köprülü'nün kitabının ilk bölümündeki “Millî Edebiyat” başlıklı kısma baktığımızda burada kendisinin “Bedî zevk hususunda henüz muhtelif seviyeler teşekkül etmediği cihetle, hakandan en basit nefere kadar herkes aynı nağmelerle ihtiyacını tatmin ediyordu.” dediğini görürüz (Köprülü, 2007, s. 14). Bir sonraki paragrafta ise Türklerin Müslüman olmalarından sonra Arap ve İranlılarla karışarak bir “İslam medeniyeti” vücuda getirdiklerini, böylece de müşterek medeniyetin getirdiği bir edebiyatın Türkler arasında da yerleştiğinden söz eder. Bu edebiyatın gelişmesinde, Türkler arasında farklı sosyal tabakaların oluşması ve netice itibarıyla da farklı zevk seviyeleri meydana gelmesinin etkili olduğunu belirtir. Görüldüğü üzere Köprülü İslam öncesi ile sonrasındaki hayat şartları arasındaki farklılığa işaret etmekte ve İslam’la birlikte “Acem edebiyatının bir kopyası olmakla beraber” Fuzûlî, Bâkî, Nedîm ve Galib gibi kuvvetli şahsiyetler yetiştiren ve “medrese ve saray”a hitap eden bir Türk edebiyatı kolu vücuda getirilmesini medeniyet tarihi bağlamında izah etmektedir (s. 14-15).

Köprülü'nün sözlerinden anladığımıza göre yüksek zümreye hitap eden medeniyet edebiyatı, Türk edebiyatının kollarından birisidir. “İçtimai iş bölümü” halkın

hislerini dile getiren “ozan”la ümmetin müşterek hislerini kaleme döken “şair”i birbirinden ayırmıştır (Köprülü, 2007, s. 19). Yani Gordlevskiy’in “halkın ruhu susmuştur” hükmü doğru değildir (1961, s. 446). Çünkü bir zümrede medeniyet edebiyatı gelişme kaydederken farklı zümrelerde eski ölçünün korunduğu “hecaî vezinle bir tekke edebiyatı”, ayrıca da “âşık edebiyatı” gibi gelenekler meydana gelmiştir. Görüldüğü üzere Köprülü’nün temel yaklaşımına göre Türkler arasında aynı anda, İslam medeniyetine dâhil olmanın getirdiği müşterek bir edebiyat, ayrıca da tekke ile âşık edebiyatları mevcuttur (s. 21). Burada İslam’a yönelik herhangi bir olumsuz bir tutum olmadığı gibi müşterek İslam medeniyetinin edebiyat mirasını reddetmeye yönelik bir ima da yoktur. Zira Köprülü, meydana getirilecek millî edebiyatın konularını “eski il devri esatiri”, “bugünkü millet hayatı” veya “ümme edebiyatı hatıraları”ndan alabileceğini vurgular (s. 16). Görünen o ki Gordlevskiy, Köprülü’nün ifadelerini kendince tevil etmiştir.

Gordlevskiy’in edebiyat da dâhil olmak üzere Osmanlı Türk hayatının farklı veçhelerine yönelmiş olumsuz tutumu onun mesnetsiz tespitlerde bulunmaya iter. Yalnızca bir örnek vermekle yetinelim. Yazısının sonlarına doğru, Gordlevskiy’in Osmanlı Türkiye’sindeki ülke hayatı ile ediplerin sanatları arasında fazladan bir bağ kurmak için kendisini zorladığına tanık oluruz. Nigâr hanım, mutlu olduğu anlarda bile ayrılığın acısını hissetmekte ve bunun sebebi de “arzuları ile Türkiye’deki hayat şartları arasındaki uyumsuzluğunun onun şiirine keder damgası vurmuş” olmasıdır (s. 461). Bu tespitin Köprülü’ye ait olma ihtimalini de göz önüne alarak kaynak esere bakmamız gerekir. Bir iki yerde Nigâr hanımın mutlu olduğu anlarda bile yese kapılmasından söz edilir. Bunlardan biri Gordlevskiy’in alıntılacağı cümle olmalıdır: “...önünde serilen levhanın renklerini değil, yarınki muhtemel bir iftirakın siyah günlerini düşünür.” (Köprülü, 2007, s. 219). Aslında Nigâr hanımın edebî şahsiyetinin temel niteliğine Köprülü tartışmaya yer bırakmayacak surette işaret eder. Ona göre Nigâr hanım dış dünyaya kapanmış ve “ruhunun çerçevesi arasında sıkışmıştır”. Köprülü’nün yazısında Gordlevskiy’in ifade ettiği türden ülke şartlarına herhangi bir atıf yoktur. Belki de Gordlevskiy, şarkiyatçının sosyoloji kuramcısına dönüşmesine güzel bir örnektir (Parla, 1985, s. 15).

Gordlevskiy’in mesnetsiz tespitlerine Samoyloviç’ten örnekler verebiliriz. Samoyloviç’in ifadeleriyle Gordlevskiy 1912’de çıkan Osmanlı edebiyatı kitabında, R. M. Ekrem’in [1847-1914] şiirleriyle gençler üzerinde büyük bir tesire malik olduğunu ve

bu sebeple onun maarif vekili seçilmesinin tesadüf olmadığını yazdığını dikkatlere sunar ve şöyle sorar: Acaba Gordlevskiy gerçekten maarif vekili seçilme şartları arasında şiir (lirik) sahasında başarılı olmak gerektiğini mi düşünüyor (İOV, 1912, s. 586).

Şimdi asıl konumuz olan Köprülü'ye dönmeliyiz. Onun Rus bilginlerle münasebetlerine değinmek gerekirse kendisiyle Samoyloviç ve Barthold arasında bir meslektaş ilişkisinin doğduğuna dair bilgiler mevcuttur. Samoyloviç'in mektuplarından öğrendiğimize göre kendisi 1925 ziyaretinde, İstanbul'da Köprülü'yle tanışır. Ziyaretinde dikkatini celbeden kitaplar arasında ise Köprülü'nün *Bugünkü Edebiyatımız* kitabı da vardır. Samoyloviç'e göre Köprülü üretken bir araştırmacı ve öne çıkan bir organizatördür (Blagova, 2008, s. 154). Bu kez Barthold'dun bir mektubundan öğrendiğimize göre ise 1926 Bakü Türkoloji Kongresinin düzenlenmesine yakın, Barthold İstanbul'da bulunmaktadır ve Köprülü Bakü'ye onunla gitmek ister. Aynı mektupta Barthold Köprülü'nün ricası üzerine Radloff'un sözlüğünün yeniden basılmasına dair bir yazı kaleme aldığını belirtir. 1927'de ise Samoyloviç Bakü gazetelerinden İstanbul'da Köprülü'yle bir başkası arasında “eski Yunanlıların kültürlerini kimden aldıkları” etrafında bir tartışma çıktığından haberdar olduğunu yazar.

4.4.4.18. Türklük Biliminin Dünyadaki İlk Dergisi: Türkiyât Mecmû'ası

Türkiyât Mecmû'ası'nın muhtevasına baktığımızda ilk göze çarpan noktalardan birisi derginin milletlerarası bir niteliğinin olduğudur. Tercümelerin yanı sıra “Kitâbiyyât Tenkîd ve Tahlilleri” bölümünde Türklük bilimini ilgilendiren konularda yabancı çalışmalar üzerine haberler yer alır ve bu bağlamda karşımıza bizim için önemli bir kişi çıkar – çalışmaları değerlendirilen yabancı bilginlerden biri de Samoyloviç'tir. A. Caferoğlu, onun 1925'te çıkan Osmanlı dil bilgisi üzerine kısa bir tanıtma yazısı kaleme alır [II. C]. Bir başka isim A. İnan ise onun ‘Altay Türklerinde kadınlara mahsus kelimeler’ ile ‘Cuci Ulusundaki payza ve baysa kelimeleri’ üzerine makalelerinden Türkiye'deki çevreleri haberdar eder [TM, 1934, 4. C].

Türkiyât Mecmû'ası yazı işlerinin gerek kitabiyat yazıları gerekse de tercümeler yoluyla yurt dışındaki çalışmalardan Türkiye'deki bilim çevrelerini haberdar etmeyi amaçladığını görüyoruz. Anlaşılan dergi kendisini, yukarıda değindiğimiz İslam

araştırmaları dergileri gibi, milletlerarası bir konuma taşımayı hedeflemektedir. Derginin ilk cildini 1925'te Türkiye'de bulunduğu sırada edinen ve daha sonra bunun üzerine bir yazı kaleme alan Samoyloviç de bu duruma işaret eder. Bilim adamı yazısında bunun Türklük bilimine özgü ilk dergi olduğunun altını çizer ve özellikle de şunu vurgular – yazar kadrosuna bakıldığında dergiyi ıkararların Türklük biliminde milletlerarası bir neşriyat organı olmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yazı işleri Batı Avrupa'daki çalışmaları yakından takip etse de Rusya'dakileri yeterince bilmemektedir (Samoyloviç, 1927, s. 373–374).

Ancak söz konusu dergi ve naşiri Türkiyat Enstitüsünün kendisini Türklük bilimiyle sınırlandırmasının sebepleri irdelenmelidir. Muhtemelen bu dönemin şartlarıyla alakalıdır. Bu hususa Samoyloviç de dikkat eder ve kuruluşun I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yeni vaziyet sonrasında çıktığını vurgular (1927, s. 373). Bu konuda fazla bir açıklama yapmasa da onu bu görüşe sevk eden amil, I. Dünya Savaşı'nın neticelerinden biri olarak Rusya ve Türkiye'de rejimlerin değişmesi olabilir. Bu durum göz önüne alındığında Türklük biliminde de yeni bir dönemin başladığı sonucuna ulaşmak mümkün olur. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti, 1924'te ise Türkiyat Enstitüsü kurulur ve 1925'te *Trkiyt Mecm'ası* ıkarılmaya başlanır. Kısacası İmparatorluktan mill devlete geçilirken ilk tesis edilen ilm kuruluşlardan birisinin çalışma sahası Türkiyat ile sınırlandırılır. Naşir kuruluşların adları da yaşanan değişmeyi gözler önüne serer – 1910'larda *Mill Tetebbu'lar Mecm'ası* Âsr-ı İslmiyye ve Milliyye Tetkik Encümeni, 1920'lerdeki *Trkiyt Mecm'ası* ise Türkiyat Enstitüsünce ıkarılır. Ancak bu sınırlandırma nereden bakıldığına bağlı olarak değişik manalar ifade edebilir. Zira Türkiyat, yani Türklük bilimi Türk boylarının coğrafi yayılımı ölçüsünde ve çok geniş bir konu yelpazesinde kapsamlı bir araştırma-inceleme sahasıdır. Samoyloviç'in sözleriyle ifade edecek olursak bu saha üzerindeki tetkikler nüfusları hasebiyle en çok iki ülkeyi ilgilendirir – Rusya ve Türkiye'yi. Ona göre savaştan sonra her iki ülkede de Türklük bilimine hasredilmiş kuruluşların doğması şaşırtıcı değildir. Bunlardan biri Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü bünyesindeki Türkoloji Programı iken öbürü ise İstanbul niversitesi bünyesindeki Türkiyat Enstitüsüdür (Samoyloviç, 1927, s. 373).

M. Oral bu konu bağlamında başka bir paralelliği dikkatlere sunar. Bakü'deki Kongrede bir Türklük bilimi dergisi çıkarılması kararı alınmıştır. Ancak bu karar hemen uygulanamaz (Samoyloviç, 1927, s. 375; Oral, 2019, s. 233-234).

Samoyloviç, 1933'teki Türkiye ziyaretiyle ilgili notlarında Türkiyat Enstitüsünün çalışmalarına kısa da olsa yer verir. Biz de bu bahsi kapatırken bunları aktarmış olalım. Onun gözlemine göre Enstitü Türklük bilimi uzmanı yetiştirmeye devam etmektedir ve bunların arasında kadınların da oluşu kayda değerdir. İktisadi zorluklar Türklük bilimi sahasındaki yeni araştırmaların Enstitü tarafından neşrini sekteye uğratmaktadır (Samoyloviç, 2019a, s. 81–82).

Köprülü'yle alakası yönüyle üzerinde durmak icap eden birkaç dergi daha vardır. 1934'te *Türkiyât Mecmû'ası*'n benzer yeni bir dergi çıkmaya başlar – *Azerbaycan Yurt Bilgisi*. Bu dergiyi çıkaranlar arasında *Türkiyât Mecmû'ası*'ndan tanıdık isimler de vardır – Köprülü, Caferoğlu, Velidi [dergideki yazılış: Zeki Validi] bunlardan birkaçıdır. Derginin en ayırt edici özelliklerinden biri de kadrosuyla ilgilidir – dergi 1930'larda Rusya kökenli Türkleri kadrosuna taşımasıyla öne çıkar (Önen, 2005, s. 258). Adları az önce anılan iki dergi de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk boyları üzerindeki araştırmalara ilgisinin birer kanıtıdır. Derginin Samoyloviç'le de bir ilgisi olduğunu yeri gelmişken analım. Dergide bilim adamının Hotonlara dair bir yazısının [1916] Türkçe uyarlaması çıkar [1934].

Son olarak bahsetmek istediğimiz dergi Ankara Halkevinin *Ülkü'sü*dür. 1933'te çıkmaya başlayan derginin başına 1936'da Köprülü getirilir. Onun idaresi altındaki dönemde, 1936-37 yıllarında Caferoğlu'nun Samoyloviç'in yeni çalışmalarını tanıttığı dört yazısı çıkar.

1939'da yine Köprülü'nün çıkardığı bir dergide Samoyloviç'in bir yazısının tercümesini buluruz. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* adını taşıyan derginin ilk cildi 1931'de çıkarılırken ikinci cildi ancak 8 sene sonra neşredilir (Gedikli, 2003). İlk ciltte yine Caferoğlu, İnan ve Velidi gibi isimlerle karşılaşırız. Ayrıca burada W. Barthold'un bir yazısının İnan tarafından yapılmış Rusçadan tercümesi yer alırken ikinci ciltte bu kez Samoyloviç'in 1926 tarihli bir yazısı Hasan Ortekin tarafından "Cucu Ulusunda Payza ve Baysa'ya Dair" adıyla Türkçeye kazandırılır (s. 436).

4.4.4.19. Türkiye'deki Dostlar: Şapşal ve Mihaylov

İki ülke arasındaki bilim ilişkilerinde, yukarıda anılan Rusya kökenli Türk bilginlerin yanı sıra, Türkiye'de ikamet eden Rusların da adı geçer. Samoyloviç ile Barthold'un 1925–26 dönemindeki mektuplarına istinaden bunları, Rus-Türk bilim

camiaları arasında köprü vazifesi gören şahsiyetler arasında değerlendirmek mümkündür. Mektuplarda adı geçen isimler M. S. Mihaylov ve S. M. Şapşal'dır.

S. M. Şapşal 1919'da İstanbul'a gelir ve bir bankada çeviri işleri görmeye başlar. Barthold'un bir mektubundan kendisinin 1926'da İstanbul'dayken Mihaylov ve Şapşal'la sık görüştüğünü anlıyoruz. Bir defasında da Velidi, Şapşal, Kúnos'la Kandilli'de Şükrü beyin misafiri olurlar. Barthold burada Şükrü Bey, Şapşal ve Samoyloviç'in beraber çekildiği bir fotoğrafı gördüğünü yazar (Blagova, 2008, s. 161). Samoyloviç'in Şapşal'la tanışıklığı muhtemelen üniversite yıllarına dayanır. Zira ilki 1903 ve öbürü de daha önce, 1899 çıkışlı olmak üzere iki isim de Petersburg Doğu Dilleri Fakültesi mezunudur (Blagova, 2008, s. 307).

M. S. Mihaylov, Rusya'nın Ankara elçiliği ile İstanbul'daki konsolosluğunda 1923–30 döneminde görev yapmış olmanın yanında aynı zamanda bir dilcidir (Blagova, 2008, s. 306). Barthold 1926 tarihli mektubunda onun Türk argosu, bilhassa da hamalların diline odaklandığını yazar (Blagova, 2008, s. 163). D. A. Magazanik'in hazırladığı ve 1931'de çıkan *Russko-turetskiy slovar*'da Mihaylov'un da katkısı vardır. Samoyloviç, söz konusu sözlük üzerine yazdığı 1934 tarihli değerlendirme yazısında sözlüğe, Leningrad yüksek öğretim kuruluşlarından mezun Levin, Lisovskiy ve Mihaylov'un katkı verdiğini anar [*Bibliografiya Vostoka*, 2–4 (1933), 1934, 96. s.]. Sözlüğün bahse konu olduğu bir vesika da vardır – bilim adamının arşivindeki bir mektupta Mihaylov, Magazanik'le birlikte sözlüğün el yazmasını tamamladığını haber verir (Blagova, 2008, s. 306). Mihaylov, vatandaşlarının Türkiye'de bulduklarında günlük ihtiyaçlarına yardımcı olur – 1926'da İstanbul'dayken rahatsızlanan Barthold'u doktora götürür (Blagova, 2008, s. 162). Konsolosluk çalışanları arasında da Barthold'la ilgilenen, hatta “ona sırt çevirmeyen” tek isim yine odur. İlgisini ve yardımlarını ondan esirgemez – onu Boğaz'da gezintiye davet eder, onun için kitap temin eder (Süleyman Nazif'in *Fuzûlî*'si) (s. 163).

Yukarıda paylaşılan bilgiler 1920'li yıllarda, Rusya'dan gelen Barthold ile Samoyloviç'in Türkiye'de gerek kendi vatandaşları ve gerekse de Türk bilim ve kültür camiasına mensup kişilerle canlı bağlarının olduğunu göstermeye kâfidir. Daha yukarıda da Lebedeva ve Ahmet Mithat isimleri çerçevesinde yine Türk-Rus bilim ve kültür şahsiyetlerinin bağlarına örnekler getirildi. Görülüyor ki iki ülkenin Türklük bilimindeki bağlarını ortaya koyacak sonraki araştırmalar ilgi çekici neticeler vermeye müsaittir.

4.4.4.20. Türkiye'yle Bilim İlişkilerini Geliştirme Komisyonu

Samoyloviç ve N. Marr, 1933'te Türkiye'yi ziyaret eder, Tarih ile Dil Cemiyetlerinin çalışanlarıyla bir araya gelir. Söz konusu ziyaret üzerine Samoyloviç'in bir yazısı bulunur. Yazıda Dil Cemiyetinin teşekkülü ve faaliyetleri, ayrıca dil inkılabı hakkında bilgi bulabiliyoruz. Bilim adamının yazısından anladığımıza göre 1930'ların başında Türkiye ve Sovyetler arasında dostane ilişkiler vardır. Türkiye hükûmeti belli ki 1931 ve 32'de kurulan Tarih ile Dil Cemiyetlerinin etkinliğini artırmak için yurt dışındaki kuruluşlarla ilişkilerini geliştirmek ister. Nitekim Samoyloviç daha yazısının başında ziyaretin Türkiye'nin talebi doğrultusunda gerçekleştiğini vurgular. Türkiye'nin iş birliği isteği Rusya nezdinde de karşılık bulur ve BA bünyesinde N. Marr'ın başkanı ve Samoyloviç'in de üyesi olduğu Daimî Sovyet-Türk İlmî İş Birliğini Geliştirme Komisyonu kurulur.

Yukarıda yer yer değindiğimiz mektup mirası, ayrıca rapor mahiyetindeki yazılar, o yıllarda Rusya ile Türkiye arasında bilim ilişkilerinin geliştirilmesinde Samoyloviç'in yadsınamayacak bir katkısının olduğunu gösterir. Daha kendisinin 1925 tarihli ziyaretinde, 1933'te kurulan İş Birliğini Geliştirme Komisyonunun temelleri atıldığını gösteren vesikalara sahibiz (Aşnin, 1978a, 26). Bilim adamı İstanbul ve Ankara ziyaretlerinde üst makamlarca kabul edilir. Onu ağırlayanlar arasında Maarif Vekili Hamdullah Suphi [TANRIÖVER, 1885-1966], İstanbul Üniversitesi Rektörü Nureddin Bey, Âsâr-ı Atîka Müzesi Müdürü Halil [Ethem ELDEM, 1861-1938] ve Türkiyat Enstitüsü Müdürü Köprülü gibi isimler vardır (Blagova, 2008, s. 154). N. Marr'la gerçekleşen ve resmî bir mahiyet taşıdığını anladığımız 1933 ziyaretinde de bu iki Sovyet bilgin İstanbul'da vali, ayrıca Halk Fırkası, Ankara'daysa Dil Cemiyeti tarafından kabul edilir (Samoyloviç, 2019a, 78). 1934'te bu kez İ. İ. Meşaninov ile Türkiye'ye gelen Samoyloviç, yine üst makamlarca kabul edilir. Maarif Vekili Abidin Bey bu makamlardan biridir. Görüşülen temel konuya iki ülkenin bilim ilişkilerini geliştirmek için yapılması gerekenlerdir. Samoyloviç, maarif vekiline Komisyonunun 1935 planını okur (Samoyloviç, 2019b, 97). 1936'da ise İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel, ayrıca Basma ve Yazı Resimleri Derleme Direktörlüğü Müdürü Selim Nüzhet'in [GERÇEK, 1891-1945] III. Kurultaya katılan Sovyet heyetini ağırladığını yine Samoyloviç'in kaleminden öğrenmekteyiz (Samoyloviç, 2019c, 96-97).

1933'te kurulan Komisyonun faaliyetleri 1934'te netleşmeye başlar. Rusya'daki kongrelere Türkiye'den gelecek bilginlerin katılmasını sağlamak bu faaliyetlerden biridir. Bu bağlamda, Komisyonun desteğiyle Mendelejev Kimya Kongresine Türkiye'den bir bilgin de iştirak eder – kimyacı Remziye Hisar (Samoyloviç, 2019b, 88). 1936'da Komisyon Rusça-Türkçe Sovyet-Türk seçkileri hazırlamaktadır (Samoyloviç, 2019c, 96). Aynı yıl İstanbul Üniversitesi kütüphanesine Rusça eserlerin geldiğini öğreniyoruz. Bizce bu eserler, Samoyloviç'in Komisyonun yapması gereken işlerden biri olarak 1933'te zikrettiği bir tasarıdır – Sovyet çalışmalarının Türkiye'ye düzenli bir şekilde ulaştırılması (Samoyloviç, 2019a, 82).

Samoyloviç daha 1925'te “iki ülkenin kültür yaklaşması için elverişli bir zeminin hazır” olduğundan söz eder (Blagova, 2008, s. 157). Zira “Türkler Rusların bilim, edebiyat ve müziğiyle” yakından alakalıdır. Hamdullah Suphi bir an önce Türklerin Rus kültürüyle doğrudan tanışmasının sağlanması gerektiği kanısındadır. Bunun için iki lisede Rusçanın öğretilmesine yönelik tasarılar hazırlanır [156. s.]. Ayrıca Maarif Vekâleti bünyesindeki Telif ve Tercüme Heyeti Radloff'un sözlüğünün Türkçeye tercüme edilmesini gündemine almıştır. Bu çerçevede hem Rusya hem de Türkiye makamlarıyla temas hâlinde olan kişi ise yine Samoyloviç'tir. O, sözlüğün yeniden basılması işini yürütecek milletlerarası bir komisyon kurulmasını teklif eder. Teklif, Maarif Vekili Hamdullah Suphi tarafından büyük bir “hevesle” kabul edilir [155-6. s.]. 1933 ziyaretinin raporunda da Türkiye'nin Rusya'daki kültür ve bilim hayatına, ayrıca Türk halklarının dilleriyle ilgili gelişmelere ilgiyle yaklaştığı kaydı vardır (Samoyloviç, 2019a, 82).

Buraya kadar aktarılanları toparlayacak olursak Samoyloviç'in iki ülke arasındaki bilim ilişkilerinin geliştirilmesi çerçevesindeki çalışmalarının 1925'ten 36'ya kadar takibini yapabiliyoruz. Sırasıyla ifade etmek gerekirse bu konu ilk kez 1925 tarihli mektuplara yansır. Ama kendi ifadesiyle bu ilişkilerin temeli 1933'te “N. Ya. Marr'ın ziyaretiyle” başlar. Bu ifadede dönemin şartlarının getirdiği bir mecburiyetin söz konusu olduğunu bir kenara not etmeliyiz. Sonrasında 34 ve 36 ziyaretlerinde konu gündemde olmayı sürdürür. 1934 tarihli ziyarete dair yazının bizzat adında “Sovyet-Türk bilim ilişkileri” vurgusu vardır. Ancak konu 1936 tarihli ziyaret ve bu çerçevede de III. Dil Kurultayı hakkındaki yazıda önemini yitirmişe benzemektedir. Zira burada ilmî iş birliğinin gelişmesi için elverişli bir zeminin olduğu söylenmekle iktifa edilir, herhangi

bir tafsilat verilmez (Samoyloviç, 2019c, 97). Bu da ister istemez II. Dünya Savaşı öncesindeki şartları hatırlatmaktadır.

4.4.4.21. Dil İnkılabı Gözlemleri

Samoyloviç'in dil inkılabıyla ilgili gözlemleri 1933, 34 ve 36 ziyaretleri çerçevesinde oluşmuştur. Ve bu ziyaretlerle ilgili elimizde dört yazı mevcuttur ancak bunlardan biri daha çok gezi notları mahiyetini taşıdığı için doğrudan dil inkılabıyla ilgili değildir. Öncelikle ilk dil kurultayının 1932'de düzenlendiği ve Samoyloviç'in bunda yer almadığını ifade etmeliyiz. Ancak bu onun konuya vukufiyetinde bir eksiklik olduğunu düşündürmemelidir. Zira 1933 tarihli ziyaret doğrudan Tarih ve Dil Cemiyetleriyle ilgilidir. Dil Cemiyeti ve ilk çalışmalarına hasredilmiş yazıda, Türkiye'de dil inkılabını hazırlayan şartlardan ilk kurultayın neticelerine kadar pek çok nokta üzerinde inceliklerle durulur – Cemiyetin teşkilatı, hedefleri, programı ve ilk neşirleri. Üç yazıyı göz önüne aldığımızda bilim adamının konuyu Rusya'daki mercilere ve genel olarak da ilgili bilim camiasına vazıh bir suretle aktardığını söyleyebiliriz.

Şimdi bu üç yazıdan hareketle Dil İnkılabı gözlemlerine gelecek olursak bu ülkenin gündemini meşgul eden temel konulardandır. Zira konu gazete köşelerinde önemli bir yer tutar. Bizzat reisicumhur Tarih ile Dil Cemiyetlerinin heyetlerini huzurunda kabul ederek gelişmeleri izlemektedir. Kendisi II. Kurultaydaki bütün oturumlara katılır. III. Kurultaydan önce de yabancı misafirler ile Tarih ve Dil Kurumlarının ileri gelenlerini Dolmabahçe Sarayında ağırlar.

Dil seferberliği aralarında halkevlerinin de olduğu farklı kuruluşların iştirakiyle ülke sathında yürütülür. Ülkenin aydınları, edebiyatçıları, dilcileri, öğretmenleri ve daha başkaları bu işe destek vermektedir. Bununla birlikte, Samoyloviç'e göre dil çalışmaları genel olarak nitelikten yoksundur. Ona göre, Ahmet Cevat Emre'nin *Alfabenin Menşei En Eski Türk Yazısıdır* [İst. 1933] adlı kitabı çalışmaların genel karakteri üzerine hüküm vermek için güzel bir örnektir. Temel eksiklik usul/metot yönüyledir. Çalışmalarda özgün bir metot geliştirilememiş ve "Avrupa otoritelerine bağımlı" kalınmıştır. Ona göre N. Marr'ın Dil Cemiyeti çatısı altında, yeni dil öğretisi üzerine verdiği seminerler bu bakımdan çok önemlidir (Samoyloviç, 2019a, s. 78–79).

Cemiyetin çalışmaları iki ana çizgide ilerler: Arapça ve Farsça fazlalıklardan arınmış bir sözlük ile millî terimler bütünü oluşturulması. Sözlük hazırlanırken

anketlerden istifade edilir, Samoyloviç bu anketlerin değerlendirildiği oturulardan notlar paylaşır. Onun verdiği bilgiye göre ilke olarak aksi belirtilmiş olsa da anketlere bazen dile yerleşmiş âlet, aman, çare, edebiyat gibi kelimeler de dâhil edilmektedir. Anketlerde çıkan suni kelimeler çoklukla kabul edilmemekte, yaşayan dilden veya eski eserlerden kelimelerin tercihinine ağırlık verilmektedir. Samoyloviç, sözlüğün nihai hâlinin özleştirmedeki aşırıcılıktan korunacağı kanaatindedir. Şimdilik sözlük çalışmaları yönüyle önemli bir katkı *Anadilden Derlemeler* adlı eserdir [1932]. İşin terim tarafıysa biraz daha verimsiz bir hâldedir. Zira Cemiyetin terim kolu, Avrupa dillerinden teknik terimleri almaya mecbur olduklarını daha baştan kabullenmiştir. Terim oluşturma işinde başvuru kaynakları yetersizdir ve bu açığı gidermek maksadıyla *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket* [Ank. 1933] hazırlanır (Samoyloviç, 2019a, s. 79–80). Samoyloviç’e göre yalnızca teknik terimler değil öbür alanlardaki yabancı terimlerin de alınması kaçınılmaz bir durumdur. Zira suni olarak oluşturulan terimlerin dile yerleşme ihtimali zayıftır. Bu olumsuzlukların yanında alınan terimlerin Türkçenin söylenişine uydurulma düşüncesi ise yerindedir (Samoyloviç, 2019b, s. 96). 1934’teki vaziyet böyleyken 1936’da artık terim konusunda “aşırı milliyetçi tutumdan” vazgeçilmiştir. Sovyet heyeti milletlerarası geçerliliği olan ilmî-tekniik terimlerin öğretimde kullanılmaya başlanmasını olumlu karşılar (Samoyloviç, 2019c, s. 94).

Samoyloviç’in 1933 tarihli gözlemlerinden özleştirme işinde aşırıya gitmeye bir meyil olduğunu anlıyoruz. O, daha bu tarihte ileride bu tutumdan vazgeçileceğini öngörmüştür. Nitekim III. Kurultayda dilin biçimlendirilmesi çalışmalarında iyi yönde keskin bir kırılmanın yaşandığını yazar. Zira Türkiye’deki yeni hâkim zihniyetin bir tezahürü olan güneş-dil teorisine göre bütün diller Türkçeden geldiği için yabancı kelimelere karşı çıkmaya gerek kalmaz (Samoyloviç, 2019c, s. 90). Bu arada son kurultayın esas konusu da bu teoridir. Bilim adamı, Sovyet heyetinin ortak tebliğinde bu teoriye münasip bir dille itiraz ettiğini yazar. Ona göre, özleştirme işinde önce nasıl ileri gidilmiş ve sonra da geri adım atılmışsa güneş-dil teorisinden de dönülecektir. Bunun için biraz zamana ihtiyaç vardır (s. 95).

4.4.5. Orta Asya Türk Dili ve Edebiyatı

Arka plan. Samoyloviç, temel çalışma sahasının İslami devirdeki Orta Asya Türk yazı dilini olduğunu kendisi ifade eder. Onun bu ifadesini, neşrettiği veya müsvedde

hâlinde kalan çalışmaların listesi de doğrudur. Az sayıdaki kitap neşrinden birkaç bu sahada verilir – Abdu’s-Sattar Kadı cenknamesi [1914] ile Babür’ün divanı [1917]. Bunların haricinde irili ufaklı pek çok makalede metin neşri yapar, bazı meseleleri aydınlatmaya çalışır. Ancak daha sonraları, arşivindeki araştırmalar aslında yaptıklarının veya yapılmak istediklerinin daha da fazla olduğunu ortaya çıkarır. Müsvedde hâlinde kalan çalışmaların bir kısmı sonraki araştırmacılar tarafından bilimin hizmetine sunulur. Netice itibarıyla bugün, Samoyloviç’in Orta Asya Türk yazı diliyle ilgili kapsamlı bir teori geliştirmeye çalıştığını iddia etmeye yarayacak kadar veriye sahibiz. Bu iddianın ortaya çıkmasına, vesile olan isimse Blagova’dır.

Blagova, uzun yıllar süren çalışmaları neticesinde bilim adamının bu alandaki çalışmalarının arka planını aydınlatmayı başarır. Onun ifadesiyle Samoyloviç’in akademik çalışmalarıyla hocalık faaliyeti, meslek hayatının en başından itibaren birbirinden ayrılmayacak biçimde gelişir. Blagova’nın verdiği geniş listeye bakılırsa bilim adamının Petersburg Üniversitesinde verdiği derslerin konu yelpazesi en eski Türk dili ve edebiyatı yadigârlarından başlayarak çağdaş Türkçe metinlerin okunmasına kadar uzanmaktadır (Blagova, 2002, s. 104–106). Samoyloviç’in dersleriyle akademik ilgi alanı birbiriyle örtüşmekteydi ve bu sebeple bilim adamı üzerinde çalıştığı konuları derslerinde de işlemekteydi. Bu çerçevede kendisinin öğrencilerinin ihtiyaç duyduğu yardımcı kitaplar hazırladığını görürüz. İlk yardımcı kitapları 1916’da neşretmeye başlar. Bunlardan biri Kırım Tatar dil bilgisi, öbürü Osmanlı Türkçesi kılavuzu ve bir başkası da Orta Asya Türk belgelerini okuma kılavuzudur. Ancak bilim adamının bunlardan başka kaynak kitap tasarılarının varlığını Blagova haber vermektedir.

Blagova, Samoyloviç’in neşrettiği ve müsvedde hâlinde kalan çalışmalarını inceledikten sonra, onun İslami devir Orta Asya Türk yazı dili üzerine kapsamlı bir ders kitabı veya kaynak kitap hazırlama fikrinde olduğu sonucuna ulaşır. Bu tespitin temel dayanağı ise arşiv malzemesi arasında mevcut olan “Orta-Asya Türk edebiyatı ve edebî dilleri tarihi” üzerine bir ders kitabı planıdır (Blagova, 2002, s. 107; Samoyloviç, 2005, s. 788). Ona göre bu kitapta, Çağatay edebiyatı merkezî bir yerde bulunmakla beraber, 1000’lerden 1900’lerin başına kadarki bütün Orta Asya Türk edebiyatı ve dilinin karşılık bulması hedefleniyordu (Samoyloviç, 2005, s. 41–42). Blagova’nın arşiv bulguları bu ders kitabı taslağıyla sınırlı değildir. Çağatay edebiyatıyla ilgili çok sayıda neşri olan Samoyloviç, Orta Asya Türk edebiyatını bu altın çağı üzerine bir dil bilgisi ve bir de sözlük hazırlamak niyetindeydi (s. 43). Ayrıca bütün bunların da ötesinde, Blagova’nın

verdiği bilgiye göre, Samoyloviç Barthold'a yazdığı bir mektubunda (1925.VII.4) hazırladığı üç dil bilgisi (Kırım Tatar, Özbek, Osmanlı) kitabından sonra Türk dillerinin karşılaştırmalı dil bilgisini yazmayı umduğunu söylemektedir (Blagova, 2002, s. 105).

Samoyloviç, 1914'te Avrupa'da yaklaşık 200 yıldır Orta Asya Türk dili ve edebiyatı üzerinde çalışmaların yapıldığını ancak genel veya özel konuları ne edebiyat tarihi ne de dil bilimi açısından işleyen kaynak kitapların verilmediğinden yakınır. Öyle ki Nevâyî gibi bir şahsiyeti işleyen biyografiler bile sathi kalmaktadır (M. Nikitskiy ve M. Belin'in çalışmaları). Ortaya konulan metin neşirlerinden ve tercümelere kısa girişler, dil bilgisi bölümleri ve sözlükler bölge, simalar ve edebî dönemlerin ayırt edici niteliklerini ortaya koymaktan uzaktır. Dil yadigârlarının çoğu neşredilmemiş, neşredilenler de tenkitsizdir (çoğu taş baskısı). Orta Asya Türk dili ve edebiyatının yazılış (imla) hususiyetleri, dil bilgisi, ayrıca ölçü (prozodi) ve üslubunu (belagat) ele alan ilmî çalışmalar yoktur. Yine bu edebiyatın Fars ve Uygur edebiyatlarıyla ilişkisi de tetkik edilmemiştir (Samoyloviç, 2005, s. 358).

Samoyloviç Orta Asya Türk edebiyatının Fars edebiyatıyla alakası konusunun tetkik edilmesi gerektiğini savunur. Kendisi bu konuda görüşlerini özellikle *Şehnâme*'den hareket ederek farklı araştırmalarında paylaşır. Mesela Abdus'sattar Kadı'nın cennamesinde yeni Fars edebiyatında *Şehnâme*'yle birlikte görülen manzum destan türlerinin gerek Osmanlı gerekse de Orta Asya Türk edebiyatında yer bulduğunu ifade eder. Bunlardan ilkinin taklit olmaktan kurtulduğunu ancak ikincisinin bundan kurtulamadığını da ekler (Samoyloviç, 2005, s. 357). Şimdilik Samoyloviç'in "İranskiy geroičeskiy epos v literaturah tyurkskih narodov Sredney Azii" [=Orta Asya Türk halklarının edebiyatlarında İran kahrmanlık destanı] adlı kapsamlı bir makalesinin olduğunu söylemekle yetinelim.

Samoyloviç'in Orta Asya'daki Türk yazı diline tarihine yönelik geliştirmeye çalıştığı teori, Türklük bilimi tarihinde, 1900'lerin özellikle ilk çeyreğinde ve belki de ilk yarısında kayda değer bir atılım sağladı. Ancak Blagova, Çağatayca üzerine dil bilgisi, sözlük, ders kitabı ve yine Çağatay edebiyatını esas alan "Türk Etütleri" gibi çalışmaların Sovyetlerdeki siyasi durum sebebiyle gün yüzüne çıkamadığına vurgu yapar. Çünkü "Çağatay Gurungi" adlı bir teşekkülün faaliyetleri Özbek SSC'de "Çağatay" teriminin yasaklanmasıyla sonuçlanır. Ayrıca "Türk Etütleri"nde Babür, Hüseyin Baykara ve Prens Muhammed Salih gibi isimlerin öne çıkartılması işçi sınıfı mücadelesine de ters düşmekteydi. Netice itibarıyla "Türk Etütleri" ve ders kitabı

taslağına dair bir miktar malzeme arşivde bugüne ulaşırken dil bilgisi ve sözlük yalnızca arşiv malzemesindeki kâğıtlarda kalmıştır. Blagova'ya göre “A. N. Samoyloviç'in bu alandaki çalışmaları bütünlüklü, sistemli bir hâlde ve vaktinde bilim ve eğitim camiasında dolaşıma sokulamadı. Netice itibarıyla 1900'lerde, Rusya'daki (ve de dünyadaki) Türk filolojisinin tarihî dil bilimi kolunun gelişmesi açıkça yavaşlamış oldu.” (Blagova, 2002, s. 108).

Samoyloviç'in esas ilgi alanı olarak nitelendirdiği İslami devir Orta Asya Türk edebiyatındaki çalışmalarının esasında belli başlı iki döneme odaklandığı görülür: Altın Orda ve Çağatay devirleri. Bilim adamı, Altın Orda edebiyatından *Nehcü'l-Feradis*, *Muhabbetname*, *Kıssa-yı Yûsuf*, *Hüsrev ü Şîrîn* ve başka eserlerin dil özelliklerini çeşitli çalışmalarında tetkik eder. Çağatay edebiyatıyla ilgili tetkiklerini ise daha çok belli başlı şairler üzerine yazdığı müstakil makalelerde dile getirir. Onun hangi eserler üzerine incelemelerde bulunduğu geniş bir listesini E. İ. Fazılov verir (Fazılov, 1973, s. 62). Fazılov ayrıca, Samoyloviç'in Orta Asya Türk edebiyatıyla ilgili belli başlı tespitlerini art arda sıralayarak ortaya koyar (Fazılov, 1973, s. 62–65). Burada aktarılan bilgilerin geneli göz önüne alındığında Samoyloviç, Altın Orda dâhilindeki Harezmi'nin (eski Harezmi devri) Orta Asya Türk edebiyatı ve edebî dili üzerinde büyük etkisi olduğunu savunur. Harezmi'de ise Kıpçak ve Oğuz ağızları tesiri olur (Samoyloviç, 2005, s. 223). Samoyloviç, Harezmi'de Karahanlı ve Çağatay edebî dilleri arasında bir yer işgal bir edebî dilin gelişme kaydettiğini ancak tam olarak teşekkül edemediğini yazar (Samoyloviç, 2005, s. 937–938). Yine Altın Orda devrindeki Harezmi lehçesi, Ahmet Yesevî'nin öncülüğünde gelişen hikmet geleneğiyle de yakından alakalıdır (Fazılov, 1973, s. 63).

Samoyloviç, Harezmi'de hem Kıpçak hem de Oğuz nüfusun yaşadığını vurgular. Bu durum, edebî eserlerin de karışık bir yapıda olmasına sebep olur. Bazı eserlerde Kıpçak hâkimiyeti olur (*Muhabbetnâme*), bazılarında da Oğuz. Bunların yanında bir de o devirde Doğu Türksitan'da, Kâşgar'da mevcut olan edebî dilden etkilenme de (*Hüsrev ve Şîrîn*) söz konusudur (Samoyloviç, 2005, s. 937).

Fazılov'un sıraladığı hususlara dikkat edildiğinde Samoyloviç'in Altın Orda ile Çağatay edebiyatı ve edebî dili arasında ayrımı belirlemeye çabaladığını görürüz. Böylelikle belli başlı edebî eserlerin bunlardan hangisine ait olduğunu ortaya konulacaktır. Ayrıca yine bu eserlerde hangi edebî dil veya ağız etkisinin olduğu da anlaşılacaktır.

Metot. Samoyloviç, Orta Asya Türk edebiyatı dil yadigârlarının neşir üsülü üzerinde mesai harcamış ve kendisi de üç eserin neşirini yapmıştır. Bunlardan ilki hocası Melioranskiy'in *Şeybânînâme* çalışmasını bazı ekleme ve düzeltmelerle tamamlamadır (1908). İkincisi Abdu's-sattar Kadı'nın cenknamesi ve üçüncüsü de Babür'ün divanıdır. Peki bu neşirlerde izlenen üsulle ilgili Samoyloviç'in yaklaşımı nasıldır. Bu konuda Blagova'nın bir makalesine başvurabiliriz. Blagova bilim adamının bir edebî yadigârın doğru tercümesi ve ilmî yorumu için gerekli şartları dört maddede bir araya toplar (Blagova, 2002, s. 98):

1. Eserin dilini tafsilatıyla en ince noktasına kadar bilme.
2. Mevcut nüshalarla metin üzerinde çalışma.
3. Temel sözlük (mesela Radloff'unki), dil bilgisi ve başka kaynakların kullanılması.
4. Kitabiyatı tanıma (Türk-Arap-Fars, Avrupa, Rusya) – tarih, tarihî coğrafya, etnografya.

Bütün bu süreçlerden sonra, Samoyloviç tetkiklerindeki hedefleri üç maddede toplar (Samoyloviç, 2005, s. 358; Blagova, 2002, s. 98): 1. Daha önce neşredilmemiş eserlerin basılması, tercüme edilmesi ve etraflıca tetkik edilmesi. 2. Daha önce neşredilen ve tercümesi yapılan eserlerin tafsilatlı tetkiki. 3. Biriken malzemeye binaen edebiyat tarihi, dil bilgisi ve söz varlığını genel olarak ortaya koyan kaynakların hazırlanması (“opıt” – “giriş” tarzında).

Blagova, Orta Asya Türk yazı diliyle ilgili Samoyloviç'in bilim camiasına hizmetini tayin etmeye çalışır. Ona göre bilim adamı öncelikle edebî yadigârın dil bilgisi ve söz varlığı da dâhil olmak üzere bütün yönleriyle tetkikini ortaya koymayı, ikinci olarak da tarihî söz varlığının en iyi şekilde tespit edilmesi ve bu surette “Orta Çağ” edebî yadigârlarının doğru tercümesinin verilmesini gaye edinen prensipler ortaya koyar. Üçüncü olarak da Samoyloviç edebî diller arasındaki sınırların belirsizliği ve bu sınırlar arasında geçiş alanlarının varlığını bilim camiasının dikkatine sunmuştur (Blagova, 2002, s. 108). Daha açık ifade etmek gerekirse bu son madde onun müşterek bir “İslami devir Orta Asya Türk yazı dili” teorisine işaret eder.

4.4.5.1. Orta Asya Türk Yazı Dilinin Dönemlendirilmesi

Önceki çalışmalar: Samoyloviç'in meslek hayatının merkezinde yer alan konulardan birisi Orta Asya'daki İslami devir Türk yazı dilleri tarihidir. Onun bu konudaki çalışmalarını E. İ. Fazılov ve Blagova gibi isimlerinde değerlendiren makaleler kaleme almıştır. Fazılov, "A. N. Samoyloviç — issledovatel tyurkskih pamyatnikov srednevekovya" [=A. N. Samoyloviç, Türk orta çağ eserlerinin araştırmacısı] adlı bir makalede onun Orta Asya Türk edebiyatına dair çalışmalarını ve görüşlerini özetler. Ancak bu konuyla ilgili kayda değer çalışmaları yapan isimse Blagova'dır. Kendisi 1997 tarihli ve "Periodizatsiya literaturnih tyurkskih yazıkov v arhivnih rabotah akademika A. N. Samoyloviça" [=A. N. Samoyloviç'in müsveddelerinde edebî Türk dillerinin dönemlendirilmesi] adını taşıyan makalesinde doğrudan dönemlendirme konusunu ele alır. Burada kendisi, esas olarak bilim adamının "Turetskiye etyudiy" adlı arşiv malzemesinde bu konuyla ilgili yer bulan bilgileri paylaşmakta ve yorumlamaktadır. Blagova daha sonra, 2002'de "İstoriya sredneaziatsko-tyurkskih literatur i istoriya literaturnih yazıkov v trudah A. N. Samoyloviça posleoktyabrskogo period" [=A. N. Samoyloviç'in Ekim Devrimi'nden sonraki çalışmalarında Orta Asya Türk edebiyatı ve edebî dilleri tarihi] adlı başka bir makaleyle yine aynı konuyu, yine "Turetskiye etyudiy" adlı arşiv malzemesine dayanarak işler.

Çalışmalar: Bu konudaki araştırmalarının neticelerini paylaştığı yazıları arasında 1928 tarihli "K istorii literaturnogo sredneaziatsko-turetskogo yazıka" [=Orta Asya Türk yazı dili tarihi üzerine] ve 1934'te II. Türk Dili Kurultayında sunduğu "Cuci ulusu veya Altın Ordu edebî dili" adlı tebliğini anmak gerekir. Ancak bunlardan önce 1917 tarihli "O sredneaziatsko-turetskom literaturnom yazıke i yego otnoşenii k drugim turetskim yazıkam" [=Orta Asya Türk yazı dili ve öbür Türk dilleriyle ilişkisi] ve 1918 tarihli "Obşiy vzglyad na vozniknoveniye i razvitiye musulmansko-turetskih literaturnih yazıkov v svyazi s razgovornimi nareçiyami" [=Müslüman-Türk edebî dillerinin teşekkülü ve gelişmesine ağızlar bağlamında genel bir bakış] adlı müsveddelerde bu konuyla ilgili görüşlerini paylaşır. 1917 tarihli müsveddeyi, Blagova bir sunuş makalesiyle birlikte 1997'de neşreder. Sunuş makalesindeki bilgiye göre, 1917 ve 1918 tarihli müsveddeler, aynı konu dairesine dâhildir ve muhtemelen yukarıda anılan 1928 tarihli makalede yer bulan esas görüşün ortaya çıkmasını sağlamıştır: "İslami devir müşterek Orta Asya Türk yazı dili" (Blagova, 1997, s. 162–163).

Blagova'nın dikkatlere sunduğu üzere Samoyloviç, 1917 tarihli mûsveddede ve konuyla ilgili sonraki çalışmalarında edebî yadigârlarla ilgili şu iki sorunun cevabını arar: 1. Orta Çağ eseri hangi grup veya alt gruba dâhildir ve 2. bu eser hangi coğrafyaya aittir. Blagova bu arayışların daha sonraları SSCB'deki "kardeş cumhuriyetler"deki Türklük bilimciler için edebî eserin hangi milliyete ait olduğunu araştırılmasına dönüştüğünü de ekler (Blagova, 1997, s. 163).

Yukarıda adı anılan 1917 tarihli mûsveddede Orta Asya Türk edebiyatı üçe ayrılır (Samoyloviç, 2005, s. 941–942):

1. Eski Türk devri (Orhun-Yenisey yazısı, 500-900'ler)
2. Uygur devri (Uygur yazısı, bitiş tarihi 1000-1200'ler)
3. İslami devir

Samoyloviç mûsveddenin devamında İslami devrin ilk dönemindeki Orta Asya Türk edebiyatına dair görüşlerini payşır, bu dönemden kalan eserlerden bazılarını şöyle gruplandırır (Samoyloviç, 2005, s. 942):

1. Ayrı bir grup oluşturan yadigârlar:
 1. Ahmet Yesevî
 2. Süleyman Bakırganî
 3. Hakîm Ata efsanesi
 4. 12 yıllık takvime dair anlatı
2. Bir başka grubu oluşturan:
 1. *Revnâku'l-İslâm*
3. Üçüncü grup:
 1. Tefsir
 2. *Yûsuf u Züleyhâ*

Bu tasniften hemen sonra Samoyloviç "Orta Asya Oğuz edebiyatı" terimini kullanmaya başlar: "İslami devirdeki Orta Asya Oğuz edebiyatını 1100'lerde derviş şair Ahmet Yesevî Hocanın hikmetleriyle başlatıyorum." (Samoyloviç, 2005, s. 942). Mûsveddede yukarıdaki şekilde sıralanan eserlerden başka Rabgûzî'nin *Kısâsu'l-Enbiyâ*'sı, ayrıca Mevlâna ve oğlu Sultan Veled'in şiirleri de anılır. Bilim adamı, Ali'nin tefsiri ve *Kıssa-yı Yûsuf*'unu Oğuz yadigârları arasında sayar ve eserin karışık yapılı

olduğunu vurgular. Yine aynı müsvedede İslami devirdeki Oğuz yadigârlarının genel tasnifi de yer alır (s. 943): Orta Asya Oğuz, Anadolu Oğuz ve İran Oğuz.

Yukarıdaki üçlü tasniften sonra Samoyloviç Oğuz yazı dilinin gelişme seyrine dair görüşlerini paylaşır. Ona göre bu edebî dil, anılan üç coğrafyada da gerek dil gerekse de edebiyat yönüyle standart bir yapıya kavuşamadı ve farklı farklı ağızlara ait özellikler dil yadigârlarında yer buldu. Ayrıca Oğuz edebiyatı, komşu edebî Uygur lehçesinin tesiri altında kaldı. Ancak Oğuz lehçesinin etkileyen taraf olduğu durumdan da söz etmek mümkündür. Oğuz edebiyatının, Çağatay edebiyatına, bilhassa da onun şiir yönüne tesiri vardır. Samoyloviç, M. Hartmann'ın Çağatay edebiyatında Osmanlı tesirinin varlığını düşünerek hata ettiğini savunur. Çünkü bu tesir Nevai'den önceki şairlerde de görülür ve bu durum Osmanlıya değil, Oğuzlara ait yadigârların tesirinin göstermektedir. (Samoyloviç, 2005, s. 944).

Bilim adamının İslami devir Orta Asya Türk edebiyatının dönemlerine dair ilk tespiti 'Türk etütleri' taslağında yer alır. Buradaki dönemlendirme Samoyloviç'in hocası Melioranskiy'le olan fikrî bağını da göstermektedir. Zira bilim adamı, etütlerde ortaya koyduğu tetkiklerini, Rus Türklük bilimi geleneği, bilhassa da hocası Melioranskiy'in çizgisi dâhilinde olduğunun altını çizer ve hocasının İslami devir Orta Asya Türk edebiyatının dönemlerini tespit etme işini başlatan kişi olduğunu söyler (Samoyloviç, 2005, s. 783).

Samoyloviç'in aktardığına göre Melioranskiy Orta Asya Türk edebiyatının 1400 ve kısmen de 1500'leri altın çağ, sonraki devri de "yeni Çağatay" şeklinde dönemlendirir. Samoyloviç'in aşağıdaki dört devirli tasnifinde hocasının etkisi görülebilir (Samoyloviç, 2005, s. 782-784):

1. 1000-1300'ler. Bu devre ait yadigârlar İslamiyet öncesi Uygur devriyle ilişkilidir ve Uygur-Çağatay şeklinde adlandırılabilir.

2. 1400-1500'ler. Bu altın çağın yaşandığı orta devir, 1200'lerdeki Moğol istilasından sonra hasıl olan ağızların karışmasıyla ilişkilidir ve Çağatay devri olarak adlandırılabilir. Edebî merkezse Herat'tır.

3. 1600-1800'ler. Bu çöküş devrini "yeni Çağatay" şeklinde adlandırmak mümkündür. Edebî merkez ise 1800'lerin Hokend'i ve 1600-1800'lerin Hive'sidir.

4. 1820'lerden sonrası. Bu yeni devirde Avrupa tesiriyle (Kazan-Tatar ve Azerbaycan vasıtasıyla) yaşayan dile yakınlaşma temayülü öne çıkar. Edebî merkezse Semerkant'tır.

1928 tarihli makalesine gelecek olursak. Burada Samoyloviç edebî Orta Asya Türk diliyle ilgili araştırma-inceleme faaliyetinin neticesini paylaşır. Makalenin temel hareket noktasını Çağatay ve Doğu Türkçesi terimlerinin tetkiki oluşturur. Samoyloviç bu terimlerin bütün Orta Asya Türk edebiyatı için kullanılmasına karşı çıkar. Ona göre Çağatay edebiyatı yalnızca bir dönemdir. Esas olansa tek bir “İslami devir edebî Orta Asya Türk dili”dir. Bu edebî dil dört döneme ayrılır (Samoyloviç, 2005, s. 939–940):

1. Kâşgar merkezli ve Karahanlı Devletiyle başlayan dönem.
2. Sırderya'nın aşağı havzası ve Harezmi merkezli ve Oğuzlar ile Kıpçaklar arasında İslamiyetin perçinleşmesiyle başlayan dönem.
3. Çağatay Ulusu merkezli ve Timur hâkimiyetinde kültür hayatının perçinleşmesiyle başlayan dönem.
4. 1900'lerde başlayan edebî Özbek lehçesi dönemi.

Blagova, Samoyloviç'in yukarıdaki görüşlerinin Türklük bilimindeki yerine dair kayda değer tespitler paylaşır. Ona göre Samoyloviç'in dönemlendirmesi hâlihazırda kabul görmektedir ve Eckmann, Fazılov ve Brockelmann tarafından benimsenmiştir (Blagova, 1997, s. 163). Bu konuyu, Blagova'dan çok daha önce Fazılov da dile getirir. Fazılov 1973 tarihli makalesinde, Samoyloviç'in dönemlendirmesinin hâlâ geçerli olduğunu yazar (Fazılov, 1973, s. 59). Samoyloviç'in öncü rolüne dair Blagova'nın vurguladığı bir hususu da yeri gelmişken belirtelim. Ona göre Samoyloviç 1950'lerin ikinci yarısında ortaya atılan fikirlerin/terimlerin izlerini çok önceden sürmeye başlamıştır: “edebî dilin ağızlar temeli” ve “edebî dilin ağızlar üstülüğü (?)” gibi (Blagova, 1997, s. 164).

Samoyloviç, edebî Orta Asya Türk dili ve bu dilin dönemleri üzerine teorisini neşrettiği 1928'den sonra, aynı konu dairesine girebilecek başka çalışmalar vermiş midir ve bunlarda bu konuyla ilgili fikirlerini değiştirmiş ya da geliştirmiş midir. Onun 1934'te İstanbul'da sunduğu tebliğin bu konuya değindiği son çalışması olduğunu görürüz. Blagova'ya göre bilim adamı, Sovyetlerde 20'li yıllarda uygulanmaya başlanan dil biçimlendirmesi faaliyetleri sebebiyle tarihî dil bilimi alanındaki çalışmalarına odaklanmakta güçlük çekmeye başlar. Artık güncel konular Sovyetlerdeki Türk boyları

için alfabe, imla ve terimler geliştirmek üzerinde toplanır (Blagova, 2002, s. 102). Samoyloviç de döneminin önde gelen Türklük bilimcilerinden biri olarak bu çalışmaların çoğunda bilfiil yer alır. Bu sebeple bir husus gözden uzak tutulmamalıdır. Samoyloviç'in çağdaş Türk lehçeleri tasnifi, Türk dilinin tarihî dönemleri ve edebî Orta Asya Türk diline ilişkin teorileri kıymetli olmakla beraber dönemin şartları sebebiyle akim kalmış ve bu sebeple de tekâmül etmemiş olabilir. Yine az önce zikredilen konularla ilgili bazı görüşlerin sonraki kuşak araştırmacılar tarafından arşivde kalan müsveddeler üzerinden ortaya konduğu ve yanlış veya eksiklik ihtiva edebileceği de akıldan çıkarılmamalıdır.

Devirlerin birbiriyle ilişkisi. Edebî Orta Asya Türk dili devirlerinin gelişme seyrinde Samoyloviç'in bilhassa Harezmi coğrafyası üzerinde durduğunu görürüz (Samoyloviç, 2005; 907, 938). Cuci Ulusu, Harezmi ve Volga kıyılarında gelişen edebî Altın Orda dili, edebî Çağatay dilinin şekillenmesine zemin hazırlar. Ona göre bu durumun bilim camiasını sunulmasında Barthold'un emeği büyüktür. Kendisi, 1926'da İstanbul'da verdiği derslerde Cuci Ulusu ve bünyesindeki Kuzey Harezmi'deki ediplerin 1300'lerdeki faaliyetini ortaya koymuştur. 1300'lerden dikkatleri üzerine çeken eserlerse *Nehcu'l-Ferâdis*, *Muhabbetnâme* ve *Hüsrev ve Şîrin*'dir (s. 907-908).

İlk devir olan edebî Karahanlı dilinin etkisi ikinci devir olan edebî Oğuz Kıpçak dilinde, mesela *Hüsrev ve Şîrin*'de kendisini göstermektedir. Ancak Karahanlı devrinin etkisi Çağataycaya gelindiğinde azalır. Karahanlı etkisinin görüldüğü bir eser başka eserse tefsirdir. Samoyloviç, bu tefsirdeki dil tabakaları arasında Karahanlı devrini yansıtalarının olduğunu düşünmektedir (s. 939-940).

Samoyloviç'e göre ikinci devrin Çağataycaya tesiri, bu devrin ilk isimlerinde görülmektedir. Samoyloviç bunlara Sekkâkî'yi örnek verir, hemen devamında da Sidî Ahmet'in *Ta'aşşuknâme*'de *Muhabbetnâme*'yi örnek almıştır. Ayrıca *Ta'aşşuknâme*'de *Muhabbetnâme*'ye dil yönüyle de bir benzerlik vardır (Samoyloviç, 2005, s. 940).

Eleştiriler. A. K. Borovkov, Samoyloviç'in "müşterek Orta Asya Türk dili" teorisinin yaygın kabul gördüğünü teslim etmekle birlikte teoriye itiraz eder. Ona göre bu teorisinin zayıflığı, edebî dilin sürekliliğinin yanlış yorumlanmasından ileri gelir – edebî dilin farklı dönemlerde birbirinden uzak merkezlerde ağızların tesiriye biçimlenen bir kitabî gelenek olarak kabul edilmesinden. Bu nazardan bakıldığında, ağızların tarihî gelişmesi gözden kaçırılmış olur, oysa ağızlar, her bir dönemde edebî dili müstakilen şekillendirmiştir (Borovkov, 1963, s. 8). Borovkov ayrıca, teoride ağızların farklı edebî

Türk dillerine eskiden beri kaynaklık etmiş olabileceğinin hesaba katılmadığını da Malov'u tanık göstererek ekler. Borovkov'un ifadelerine göre Malov haklı olarak /d/ diline, 1000-1300'lerdeki geçiş döneminde giren "dil yenilikleri"nin batıda çok eski zamanlarda başladığını savunur (s. 10).

Borovkov, Samoyloviç'in *Muhabbetnâme* ve *Kıssa-yı Yûsuf*'taki söz varlığından belirli bir lehçeye ait olduğunu iddia ettiği "uram", "çevrülme" veya "yaktı" gibi kelimelerin aslında farklı lehçelerde de görüldüğünü örnekleriyle göstermeye çalışır (Borovkov, 1963, s. 9-10). Netice itibarıyla da bu iki dil yadigârının söz varlığının üç kaynağı, yani Karahanlı (Doğu Türkistan) edebî diliyle Kıpçak ve Oğuz ağızları olduğu görüşünün ispatlanmaya muhtaç olduğunu yazar. Ona göre Orta Asya'da hem eski Oğuz-Türkmen hem de Karahanlı edebî geleneği vardır ancak 1100-1300'lerdeki "Kıpçak ağzı" kavramının tanımı verilmelidir (s. 10).

4.4.5.1.1. Karahanlı Dönemi

Karahanlı devrinden elde az sayıda dil yadigârı bulunmaktadır, bunlar DLT, *Kutadgu Bilig*, 'Atebetu'l-Hakâ'yık ve satır altı *Kur'ân* tercümeleridir. Samoyloviç'in çalışmalarına bakarak bunlardan bilhassa DLT ve *Kutadgu Bilig* üzerinde mesai harcadığını söyleyebiliriz ancak zikredilen eserlerden ilkiyle ilgili müstakil bir çalışması olmadığını da hemen belirtelim. İkinciyle ilgili ise üç ayrı yazısının olduğunu söyleyebiliriz [1911, 24 ve 28 yıllarından]. Bu tespiti sağlamasını yapmak maksadıyla A. Dilaçar'ın *Kutadgu Bilig İncelemesi*'nde kaynaklarda Samoyloviç'ten yalnızca bu üç makaleyi andığını belirtebiliriz.

Samoyloviç'in gerek DLT ve gerekse de KB'ye dair tetkikleri ekseriyetle söz varlığı üzerinedir. Bu bakımdan onun Karahanlı Türkçesinin dil veya ses bilgisi yahut yazılış hususiyetleri üzerine etraflıca görüş belirttiğini söyleyemeyiz. Ama yine de onun Türkçenin bu devrine dair birkaç genel değerlendirmesinin olduğunu belirtmemiz gerekir. Ona göre bu dile Köprülü'nün dediği gibi Karlukça değil, Karahanlıca demek daha uygundur. Bu lehçe İslamiyet öncesi Uygur edebiyatı temelleri üzerinde Arap yazısıyla gelişmiştir. Karahanlıca'nın eldeki en eski dil yadigârının, yani KB'in müellif nüshası da muhtemelen yine bu harflerle yazılmıştır. Eldeki Uygur harfli tek nüshaya baktığımızda da bunun saf bir Uygurca olduğunu söylemek mümkün değildir (Samoyloviç, 2005, s. 59).

Samoyloviç her ne kadar Karahanlı devrindeki dil için Karahanlıca terimini kullanmış ve bu döneme ait KB'nin dilinin Uygurca olmadığını söylese de sonraki kuşak Rus araştırmacıların farklı görüşlere sahip olduğunu görürüz. Borovkov 1946 tarihli bir makalesinde KB'yi Uygur edebiyatı eserlerinden sayar (Borovkov, 1954, s. 68). Ona göre *'Atebetu'l-Hakâ'yık* ise 1100'lerin Uygur diliyledir (s. 70). Ancak kendisinin 1963 tarihli eski Türkçe tefsire dair kitabında "Doğu Türkistan", "Kâşgar" ve "Karahanlı" terimlerini kullandığını eklemeliyiz.

Karahanlı devri bağlamında değinmemiz gereken bir başka husus Ahmet Yesevî'nin hikmetleridir. Bunların ilk şekillerinin hangi dilde söylenmiş olduğu bilim camiasının içinden çıkamadığı konulardan biridir. Konuyla ilgili iki çağdaş bilgin, Köprülü ve Samoyloviç'in görüşleri vardır. Samoyloviç'in ifadesiyle Köprülü, Yesevî'nin Karlukların yaşadığı İsficâb menşeli olması hasebiyle hikmetlerin Karluk ağızlarına dayandığını ancak Oğuz tesiri de taşıdığını düşünür. Samoyloviç de elde bulunan hikmetlerde Oğuz unsurlarının fark edildiğini belirtir ama bu hikmetlerin gerçekten Yesevî'nin olup olmadığına dair şüphesini dile getirir (Samoyloviç, 1929, s. 136). Ona göre hikmetlerin asıllarının Karluk ağızıyla olduğu hipotezlerden yalnızca biridir, iki farklı seçenekten daha, yani Kıpçak-Oğuz veya Karluk-Kıpçak-Oğuz imtizaçlarından söz edilebilir (Samoyloviç, 2005, s. 937). Zira Karahanlı yazı dili devrini yansıtan mevcut eserlerde az ya da çok yaşayan ağızların etkisi görülür – Kıpçak ve Oğuz (Türkmen). Bu sebeple 1300'lerin *Hüsrev ve Şîrîn*'i her ne kadar KB'nin diline yakın yazılmış olsa da hem Kıpçak hem de Oğuz unsurlarını havidir. Yine aynı döneme ait olan ancak biri 1400 ve öbürü de 1500'lere ait iki nüshasına baktığımızda, *Muhabbetnâme*'de de Karahanlı unsurlarından çok daha fazla Kıpçak ve Oğuz unsuru vardır (s. 60). Netice itibarıyla Kâşgar merkezli yazı dili, Orta Asya Türk yazı dilinde eser veren sonraki edipleri değişik ölçülerde etkilemiştir – *Hüsrev ve Şîrîn*'de bu etki daha fazla iken *Muhabbetnâme*'de daha azdır (Samoyloviç, 2005, s. 937). Karahanlı devri diline yakın bir başka eserse Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sıdır (s. 60).

Samoyloviç'in yukarıdaki görüşlerine benzer ifadeleri, Borovkov'da da buluruz. Borovkov, Doğu Türkistan'daki Uygurcanın Orta Asya Türkçesinin şekillenmesine bariz bir tesirinin olduğunu savunur. Ona göre 1000'li yıllarla birlikte Uygurca, batıya doğru yayılmaya başlar. Bu sebeple Orta Asya Türkçesi eserlerinde mesela Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sı veya Hârezmî'nin *Muhabbetnâme*'sinde Uygurcanın izlerine rastlanır. Uygur tesirinin yayılmasını sağlayan amillerden birisi de Çağatay ulusunun

[1227–1370] hem Doğu hem de Batı Türkistan'ı birleştirmiş olmasıdır. Bu tesir Timurlular devrinde [1370–1507] yavaşlar, zira bu zaman diliminde yeni kültür merkezleri oluşur, ayrıca batı ve güneyden yeni edebî geleneklerin etkisi başlar (Borovkov, 1954, s. 68–69). Burada kastedilen zaman diliminin Samoyloviç'in pek çok defa vurguladığı Altın Orda devriyle [1241–1502], bir başka ifadeyle de Orta Asya Türkçesinin Oğuz-Kıpçak devriyle örtüştüğünü görürüz. Ancak Borovkov'un eski Türkçe tefsirin söz varlığına dair çalışmasında Samoyloviç'in üç devirli tasnifini kabul etmediğini hatırlatmalıyız (Borovkov, 1963, s. 8-10).

Yukarıda Samoyloviç'in elde ilk hâlleri bulunmadan hikmetlerin asıl dilinin tespit etmenin mümkün olmadığını savunduğunu belirtmiştik. Bu tespite, daha sonra Borovkov da ulaşır (Borovkov, 1948). Borovkov 1948'de hikmetlerin dili üzerine bir makale neşreder. Makalede ulaşılan neticeye göre eldeki metinlere bakıldığında hikmetler, Doğu Karahanlı edebî geleneğinin ürünleridir. Dil verilerine dayanarak hikmetlerin Yesevî'ye ait olduğunu ispat etmek mümkün değildir (s. 250).

f

4.4.5.1.2. Oğuz-Kıpçak Dönemi

Adından da belli olduğu üzere Oğuz-Kıpçak devrindeki eserlerde bu iki lehçenin unsurları ağır basmaktadır. Bu lehçenin birbiriyle etkileşim hâlinde gelişmesi Harezmi coğrafyasıyla yakından alakalıdır. Bu coğrafya kuzeyindeki, kuzeybatı yani Kıpçak lehçesi ile güneyindeki güneybatı yani Türkmen lehçesi arasında bir geçiş alanıdır. 1100-1300'de Sırderya'nın aşağı havzasında, yani Harezmi'de ve 1200'lerden başlayarak da Altın Orda'da gelişme fırsatı bulan yazı dili, Selçuklu Oğuzlarıyla Osmanlı ve Azerbaycan coğrafyasına taşınmıştır, böylelikle de 1200-1300'lerde Anadolu'da ilk edebî eserler görülür (Samoyloviç, 2005, s. 938).

Samoyloviç'e göre Harezmi, edebî Orta Asya dilin farklı devirlerindeki başlangıçların merkezi olmuştur. İkinci devir olan edebî Oğuz-Kıpçak dili devri nasıl burada neşvünema bulmuşsa üçüncü devir olan Çağataycanın son dönemindeki, yani 1800'lerdeki yeniden canlanma da Hive'de, yani yine burada meydana gelir. Netice itibarıyla Harezmi'nin Türk kültürü için taşıdığı değer kendiliğinden göze çarpmış olur (Samoyloviç, 2005, s. 940).

Samoyloviç'e göre edebî Türkmen dilinin kaynağı Çağatayca değil, Sırderya altı ve Harezmi'deki Kıpçak ve Oğuz ağızlarıdır ve bunlardan ikincisinin etkisi daha fazladır.

Mahtumkulu've sonraki kuşak Türkmen şairlerin şiirlerinde de *Muhabbetnâme*'nin ayırt edici yönünü ortaya koyan hem Kıpçak hem de Oğuz unsurları görülür (Samoyloviç, 2005, s. 938). Harezmi'de görülen bu karışık lehçeyi Samoyloviç tasnifine Kıpçak-Türkmen grubu olarak alır.

Harezmi, Çağatay devrinde, Altın Orda unsurlarının görüldüğü eserlerin ortaya çıkmasıyla başka bir açıdan daha temayüz etmektedir. Samoyloviç, 1934'te İstanbul'da sunduğu tebliğde, Çağatay devrine ait bazı eserlerde Cuci Ulusu unsurlarının varlığını dikkatlere sunar, 1928 tarihli bir yazısında da Çağatay yazı dilinin şekillenmesini Cuci Ulusu yazı diliyle alakalandırdığını hatırlatır (Samoyloviç, 2005, s. 940). *Tezkiretu'l-Evliyâ*, *Bahtiyarnâme*, *Mirâcnâme*, *Mahzanu'l-Asrar* ve *Şeybânînâme* gibi eserleri örnek gösterir ve bunlarda, Çağataycada görülmeyen ancak Altın Orda devrine ait eserlerde yaygın görülen dil hususiyetlerine rastlandığını belirtir. Bilim adamı bu durumun sebebi olarak Harezmi'yi gösterir. Altın Orda'daki yazı dilinin şekillenmesinde etkili olan Harezmi, bu özelliğini Timur devrinde de korumuştur. Hâliyle burası Özbek hâkimiyetine girince de burada verilen eserlerde Altın Orda izleri muhafaza edilmiştir (s. 919).

Samoyloviç'in Türklük biliminin erken döneminde Harezmi'nin önemini dikkatleri sunması kayda değerdir. Nitekim daha sonraları, Borovkov 1000-1300'lere ait dil yadigârları üzerindeki tetkiklerin başarılarından biri olarak mahallî ağızlar ve Harezmi'nin etkisinin ortaya çıkarılmasını gösterir. Ona göre bu iki veçhe 1100-1300'lerde Orta Asya yazı dilinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır (Borovkov, 1963, s. 28).

Borovkov, *Mukaddimetu'l-Edeb* ve tefsirin söz varlığı arasında bir benzerlik olduğunu belirterek bunun Harezmi'de 1100-1300'lerde kayda değer bir edebî faaliyetin varlığının işaretçisi olabileceğini söyler, ayrıca Nevâyî'nin "Harezmi Türkçesi"nden söz ettiğini hatırlatır (Borovkov, 1963, s. 20). Netice itibarıyla Borovkov, Harezmi'deki Oğuz-Türkmen ağızlarının yazı dilinin temelini oluşturduğunu, ayrıca bu ağız etkisinin 1100-1300'lerdeki eserlerde yaygınlık kazandığını kabul eder ancak bir noktanın altını çizmekten de geri durmaz. Ona göre Harezmi'nin bu şekilde öne çıkması, Orta Asya'daki müşterek yazı dilinin tarihi içinde bunun bir dönem olarak kabulünü gerektirmez. Zira Oğuz-Türkmen edebî geleneği çok daha eskilere uzanan bir kökene sahiptir. Borovkov'un bu görüşüyle Samoyloviç'ten ayrıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Samoyloviç, Altın Orda veya Cuci Ulusunda 1100-1300'lerdeki edebî faaliyetin eski

Harezmi devrine dayandığını kabul eder (Samoyloviç, 2005, s. 223) ve teorisindeki ikinci devri, Harezmi merkezli Oğuz-Kıpçak devri olarak tespit eder (s. 939).

Borovkov'un itirazları olsa da Samoyloviç'in Harezmi Türkçesinin yerine dair tespitleri Türklük bilimine değerli bir katkı olarak gören araştırmacılar vardır. Mesela Eckmann, Harezmi devrinin, Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında müstakil bir devir olarak varlığını tespit eden ilk bilginin Samoyloviç olduğunu vurgular. Yine ona göre bu devrin Köprülü, Benzing, Brockelmann gibi isimlerce ihmal edilmesi hatalıdır (1979, s. 184-185). Recep Toparlı ve Hanifi Vural'ın *Harezmi Türkçesi* kitabında, Harezmi Türkçesinin Orta Asya Türkçesinin müstakil bir devri olarak ilk defa Samoyloviç tarafından dile getirildiği vurgulanır. Yine aynı kitapta, bu devrin özellikleri anlatılırken de Samoyloviç'in Oğuz ile Kıpçak lehçelerinin müşterek varlığı, ayrıca Altın Orda kültür merkezlerinin önemine dair görüşlerine iştirak edildiğini görmek mümkündür (Toparlı ve Vural, 2007, s. 13). Burada bahsi geçmekte olan eser bir ders kitabıdır ve 2000'li yıllarda Türkiye'deki üniversitelerde Samoyloviç'in temel görüşlerinin üniversitelerin Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde okutulduğunu göstermektedir.

Oğuz-Kıpçak devri, bir bakıma Altın Orda yazı diliyle iç içe geçmiştir. Bu bölümde Samoyloviç'in Altın Orda yazı dili üzerinde sonraki çalışmaların neler olması gerektiğine yönelik düşüncelerini paylaşmak uygun olacaktır. Bunları şöylece özetleyebiliriz: 1. Altın Orda edebî eserleriyle belgelerinin fihristini hazırlamak. 2. Cuci Ulusu ve bununla ilgili başka lehçelere dair matbu çalışmaların fihristini hazırlamak. 3. *Hüsrev ve Şîrin* ve *Muhabbetnâme* gibi "romanların" ve dinî muhtevaya sahip başka edebî eserlerin acilen basılması. 4. Altın Orda, Kazan, Astrahan, Kırım ve Hive hanlıklarının yarlıkları ve başka belgelerinin tenkitli baskılarının hazırlanması. 5. Ukrayna'ya yerleşen Ermenilerin Ermeni harfli Kıpçak hukuk belgelerinin basılması. 6. Harezmi, Altın Orda, Mısır ve başka yerlerdeki Kıpçak dilini yansıtan Türkçe-Arapça sözlüklerin aranması, ayrıca mevcut Arapça-Türkçe, Türkçe-Farsça sözlüklerin tenkitli baskılarının hazırlanması. 7. Altın Orda ve ona yakın lehçelerde Arap ve İbrani harfleriyle yazılan Müslüman ve Karaylara ait dinî eserin basılması. 8. Codex Cumanicus'un tenkitli baskısı için iş birliği yapılması. 9. Cuci Ulusu yazı dilinin 4. maddede sayılan hanlıkların, ayrıca Çağatay (1400'ler), Azerbaycan (1300'ler) ve Anadolu lehçelerin yazı diline tesirinin araştırılması (Samoyloviç, 2005, s. 921-922).

Şimdi Samoyloviç'in 1928'deki Orta Asya Türk yazı dilinin devirleri ve 1922'deki Türk lehçeleri tasnifindeki bilgileri birleştirmemiz gerekiyor. Yukarıda açıklandığı üzere Oğuz-Kıpçak devrinde, bu devre ad olan iki lehçenin ağırlığı söz konusudur, bununla beraber 1922 tarihli tasnife bakacak olursak bu devirde bir de geçiş alanında görülen karışık yapıları bir lehçe söz konusudur – Kıpçak-Türkmen lehçesi (Samoyloviç, 2005, s. 85).

Kıpçak-Türkmen Lehçesi. Harezmi bölgesi ve burada yer alan Hive, tarihi boyunca ve hatta 1200-1300'lerde Çağatay ulusuna değil Cuci ulusuna yani Altın Orda'ya dâhil olmuştur (Samoyloviç, 2005, s. 91). Bu sebeple Hive'deki Sart ve Özbekler komşuları Türkmenlerle temas etmiş ve bu temasın neticesi çağdaş Harezmi bölgesindeki ağız çeşitliliğinde varlığını korumuştur. Bu çeşitlilik kuzeybatıdaki Kıpçaklarla güneybatıdaki Türkmenler arasında geçiş bölgesi mahiyetinde "orta gruba" ortaya çıkarmaktadır. Samoyloviç bu gruba "Kıpçak-Türkmen" veya "taglı" grubu adını verir (s. 85). Ayrıca bu grup genel olarak yani r-z grubundan başladığında 5. sıraya yerleşir (s. 89).

Oğuz Lehçesi. Oğuzlar 500'lerden başlayarak en büyük ve en güçlü Türk devletlerini kuran, Türk boyudur. Oğuzların bu özelliği dil ve edebiyat alanında da kendini göstermiş ve Oğuzlara mensup Türkmen, Azerbaycan ve Anadolu-Balkan Türkleri geride büyük dil yadigârları bırakmıştır. Samoyloviç'in ifadesiyle "bütün Türk-İslam dünyasında veya bunun büyük bir kısmında" Oğuzların *Kıssa-yı Yûsuf*, Seyyid Battâl, Köroğlu, Âşık Garib, Âşık Kerem, Boz Oğlan, Fuzûli'si ve daha başkaları yaygınlık kazanmıştır (Samoyloviç, 1929, s. 129).

Seyahatler. Samoyloviç'in çalışmaları arasında, Oğuz nüfusunu oluşturan Azerbaycan, Türkmenistan ve Türkiye coğrafyasıyla ilgili olanların sayısının bir hayli fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bilim adamının daha öğrenciyken ilk ziyareti, 1900'de Osmanlı Türkiye'sine olur. Daha sonra ise hocası Melioranskiy'in yönlendirmesiyle 1902'de Türkmenistan'a ilk ziyaretini gerçekleştirir. İlk büyük çalışması da bu coğrafyaya ait bir edebî eser üzerine kapsamlı bir tetkik ve metni neşridir – Abdu's-Sattar Kadı ceknamesi (1914). Bilim adamının 1923 sonbaharındaki Azerbaycan ziyareti ise saha araştırmalarının neticelerini de ihtiva eden pek çok makalenin ortaya çıkmasına vesile olmasıyla anılmaya değerdir. Kendisinin, 1926'daki Bakü Türkoloji Kongresinin tertiplenmesinde büyük emeğinin olduğunu da yine belirtmekte yarar vardır.

Bilim adamının Oğuz grubuyla ilgili tasnifinde verdiği bilgilere gelecek olursak bu grup, “ol-” ağızlarından oluşur, geriye kalan lehçelerin hepsi ise “bol-” grubudur (2. aşamadaki Uygur ve 3. aşamadaki “kalgan” grupları). Grup, yönler göre “güneybatı” ve menşe itibarıyla Türkmen gurubu olarak adlandırılabilir (Samoyloviç, 2005, s. 79-80). Bu grup genel hatlarıyla Türkmenler; Azerbaycan, Türkiye, Gagavuz Türkleri, güney-kıyı Kırım Tatarlarından mürekkeptir (s. 91, 113).

Oğuzcanın ayırt edici özellikleri arasında “ol-” fiilinin yanı sıra ünsüzden sonra gelen /g/nin düşmesi de yer alır: “kalgan” yerine “kalan”. Bu grupta, farklı grupların dil özellikleri de görülmektedir. Bu bakımdan grubun asıl kökeni Hazar Ötesi Türkmenleri olsa da ol-/bol- kıstası açısından grup başka lehçelerden izler barındırır. Samoyloviç’e göre grubun içindeki en eski unsurlardan biri kanglı-Kıpçaklar olabilir (Samoyloviç, 2005, s. 79).

Kıpçak Lehçesi. Samoyloviç tasnifinde Kıpçakçayı, kuzeybatı veya “tau” grubu olarak verir. Bu lehçe ikinci aşamadaki kollardan /y/ – “ayak” kolundan gelir (öbür kol /d/ – kuzeydoğu veya Uygur). Sonrasında, üçüncü aşamada “bol” (öbür kol “ol-” – güneybatı veya Türkmen), dördüncü aşamadaysa “tau+lı” kolunda yer alır (öbür kol “tag+lıg” – güneydoğu veya Çağatay). En nihayetinde Kıpçak kolunu kendi içinde üçe ayırmak mümkündür: 1. Altay, Teleüt, “Kara-Kırgız” (tuu/too ağızları), 2. Kumuk, Karaçay, Balkar, Karay ve Tatar, 3. Kazak ve Nogay. Bunlardan ilk iki grubu Samoyloviç “Moğol öncesi” ve sonuncuyu da “Moğol sonrası” şeklinde adlandırmayı teklif eder (Samoyloviç, 2005; 83, 89).

Kelime başındaki y’lerin c olması (yaman-caman) (Samoyloviç, 2000, s. 190-191).

Kıpçak lehçesinin üyeleriyle ilgili Samoyloviç’ine görüşlerine gelecek olursak önce Kırım ve Kazan Tatarlarından başlayabiliriz. Zira Kırım Tatarcası kendisinin temel çalışma alanlarından birisi olmuştur. Bu çerçevede, onun Kırım Tatar dil bilgisi kitabı hazırladığını hatırlatmak bile kâfidir.

4.4.5.1.3. Çağatay Dönemi

Samoyloviç’in Çağatay edebiyatına dair çalışmaları arasında öncelikle “K istorii literaturnogo sredneaziatsko-turetskogo yazıkı” [=Orta Asya Türk yazı dili tarihi üzerine] başlığını

taşıyan yazısı üzerinde durulması gerekir. Zira bu yazıda söz konusu edebiyat devrinin bir bakıma tanımı yapılır. Yine bu yazıda onun “Çağatayca” terimi üzerindeki görüşlerini açıkladığını ve kendi tanımını ortaya koyduğunu görürüz. Ayrıca bilim adamı “Cuci ulusu veya Altın Ordu edebî dili” adını taşıyan 1934 tarihli tebliğinde de yine bu konuya yer yer değinir: “... Altın Orda dili ve edebiyatının Cuci Ulusu, Harezm ve Volga kıyılarındaki gelişmesi Çağatay edebiyatı ve dilinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.” (Samoyloviç, 2005, s. 907–908).

Samoyloviç’in döneminde Çağatayca araştırmalarının güncel meseleleri nelerdir diye soracak olursak birkaç maddenin karşımıza çıktığını görürüz. İlk terimin kendisi üzerinde mutabakat sağlanmış değildir. Öne çıkan meselelerden ikincisi ise Çağatay yazı dilinin şekillenmesinde hangi ağızlar veya yazı geleneğinin etkisi olduğunu saptanmasıdır.

Çağatay Terimi. Samoyloviç 1928 tarihli makalesine “Çağatay” teriminin izahıyla başlar. Cengiz Han’ın ikinci oğlunun adı Çağatay, Batı Türkistan’da Çağatay ve Timur devrinde “konargöçer” Moğol-Türk halkını ifade etmek için kullanılır. Timur Devleti’nin hâkimiyetinin sona ermesiyle Özbekler arasında “Çağatay” terimi bir soy olarak sonraları da yani Samoyloviç’in zamanında da varlığını sürdürür. Bilim adamı, Hindistan nüfusu arasında 1881’de “Çağatay” kabilesinin zikredildiğini hatırlatır ve bunu Timur soyundan Babür’ün Hindistan’daki bir izi olarak yorumlar (Samoyloviç, 2005, s. 923).

Samoyloviç, “Çağatay” teriminin Ebu’l-Gâzi’nin *Şecere-yi Türki*’sinde ve Muhammed Salih’in *Şeybâninâme*’sinde nasıl geçtiğini ilişkin örnekler verir. Ebu’l-Gâzi’nin eserini “Çağatay Türkçesi”nde değil de “Türkçe” yazdığını söylediğini ve bu durumda bunlardan ilkiyle klasik dili, ikincisiyle de günlük dili kastettiğini belirtir. Muhammed Sâlih’in eserindeyse Mâverâ’ü’n-Nehir’in yeni sakinleri olan Timur tebaası “Çağatay halkı”yla Özbekler iki defa karşı kutuplar olarak zikredilir (Samoyloviç, 2005, s. 924).

Samoyloviç, yukarıdaki 1928 tarihli yazısında ifade ettiği görüşleri aslında çok önce de dile getirmiştir. 1910’da Çağatayca teriminin üzerinde çalışılmaya muhtaç olduğunu dikkatlere sunar. Zira terimin anlamı oldukça genişlemiştir ve bir çözüme ulaşmak için ne yapılması gerektiğine dair bir teklifte bulunur. Ona göre terimin anlaşılması için mahallî kaynaklara da müracaat edilmelidir. Ancak bu kaynaklarla yaşayan kişiler mi yoksa eserler mi kastediliyor tam açık olmasa da verilen örnekler

terimin Orta Asya'da birkaç anlamda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Mesela bunlardan ilki Ebu'l-Gâzi'den anlaşıldığı üzere aynı zamanda varlığını sürdüren klasik dil ile günlük dildir. İkincisiyse Muhammed Sâlih'in eserinden anlaşıldığı veçhesiyle Özbek olmayan bir halktır. Velhasılıkelam, bilim adamı, terimin farklı anlamlarına işaret eden bu gibi kaynak metinlerin sayısının artmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir diyebiliriz (Samoyloviç, 1910c, s. 02-03).

Samoyloviç, daha yakın zamanlarda, Türk dünyasını araştıran bilginler arasında terimin farklı şekillerde ve çok geniş kapsamda kullanıldığını dikkatlere sunar. Mesela Á. Vámbéry bu terimle İslami devir Orta Asya Türk edebiyatını (1100-1800'ler) ve M. Hartmann ise içinde Özbekçenin de olduğu çağdaş ağız grubunu ifade etmiştir. Korş, Radloff ve Melioranskiy ise terimi daha dar manada, "Uygur yazı dilinin yerini alan İslami devir Türk yazı dili" için kullanmışlar ancak belirli bir zaman ve coğrafyayla tahdit etmemişlerdir. Köprülü ise Çağatay dilini, "Cengiz Han'la birlikte İslam tesirinde gelişen edebî Doğu Türkçesi" şeklinde tarif eder. Ancak Samoyloviç, Çağatayca ve Doğu Türkçesi (turk-oriental, osttürkisch) terimlerinin eş anlamlı gibi ve üstelik de kapsamı çok geniş bir şekilde kullanılmasını tenkit eder (Samoyloviç, 2005, s. 925).

Janos Eckmann, Samoyloviç'in "Çağatayca" terimini, dil özelliklerinden hareketle 1400'lerden başlayarak 1900'lerin başına kadarki dönemi kapsayacak şekilde kullanarak bu terimin anlamını daralttığını dikkatlere sunar (Eckmann, 2017, s. 77). Buna karşılık edebî gelişmeyi göz önünde tutan Köprülü ise terimi 1200'lerle başlayan bir dönemlendirme yaparak terimin kapsamını genişletmiştir. Eckmann, bu iki bilginin görüşleri arasındaki farklılığı belirttikten sonra, Samoyloviç'in Çağatayca dönemlendirmesinin dil tarihi gerçeklerine uyduğunun altını çizer ve şu üçlü tasnifi verir (Eckmann, 2017, s. 78-79): 1. Erken veya Nevâyî öncesi (1400'lerin ilk yarısı). 2. Klasik Çağatayca (1400'lerin ikinci yarısı ve 1500'lerin ilk yarısı). 3. Klasik sonrası devir (1500'lerin ilk yarısından 1800'lerin sonuna kadar).

Çerçevesi iyi çizilmemiş veya çok geniş kapsamlı bir Çağatay terimi edebiyat araştırmacılarının işini zorlaştırmaktadır. Samoyloviç'in döneminde hangi eserlerin Çağatay hangilerinin de Altın Orda edebiyatına dâhil edilmesi gerektiği bilim camiasının cevap aradığı sorular arasında yer alır. Bilim adamının 1934'te İstanbul'da sunduğu tebliğ bir bakıma konunun güncelliğini de ortaya koyar. Tebliğde Köprülü [1926], Velidî [1928] ve bir de Samoyloviç'in kendi çalışması [1928] anılır ve Altın Orda eserlerine yönelik tetkiklerin arttığından söz edilir. Bilhassa vurgulanan husus ise Altın

Orda sınırlarında gelişen yazı dilinin Çağatay dili ve edebiyatının gelişmesine zemin hazırlamış olmasıdır (Samoyloviç, 2005, s. 907-908). Ona göre Ahmet Yesevî'nin hikmetleri, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf*'u ve Hârezmî'nin *Muhabbetnâme*'si Çağatay edebiyatına ait değildir (Samoyloviç, 2005, s. 926). Ayrıca Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sı da müellif nüshasıyla yine bu edebiyata dâhil değildir (s. 925). Samoyloviç, N. Âsım neşrettiği *'Atebetu'l-Hakâ'yık*'ın ise Çağatayca yazılmış olduğunu söyler (s. 914).

Çağataycanın şekillenmesi. Bilim adamı, Abdu's-Sattar Kadı'nın cenknamesine yazdığı ön sözde, Orta Asya Türk edebiyatı eserlerini tetkik etme gayelerinden biri olarak edebî Çağatay dilinin gelişmesine hangi ağızların kaynaklık ettiğinin anlaşılmasını gösterir. Daha sonra ise klasik edebî dil ile “mahallî” edebî dillerin coğrafya, tarih ve sosyal açıdan yayılma derecesini tespit etmek gayesi gelir. Bu kapsama mahallî dillerin kendine özgü özellikleri ve sayılarının anlaşılması da dâhildir. Bilim adamı bu tür mahallî edebî dillerden arasından çağdaş Kazakçanın (Kazak-Kırgızca) kendine has özelliğiyle temayüz ettiğini yazar. Ona göre Kazakça; Çağatay ve Kazan-Tatar tesirinde kalmakla beraber mahallî özellikleri korunmasıyla ayırt edici bir niteliğe sahiptir. Oysa bunun dışındaki mahallî edebî diller Çağatayca tesirindedir. Mesela edebî Türkmen dili, günlük dili yansıtmaktan uzaktır ve Kazakçaya nazaran Çağataycaya daha yakındır. Çağataycaya yakın bir edebî dil de Batı Türkistan'daki Sartlara aittir. Doğu Türkistan'daki (Çin) Sartların edebî diliyse mahallî özelliklerle öne çıkar. Son olarak edebî Hive dili, Türkmenceyle temas eder. Samoyloviç, bütün bu zikredilen mahallî dillerin (Kazakça hariç) Çağatay yazı diline bağlı olduğunu düşünmekte ve bunların hiçbirinin müstakil bir dil olarak gösterilemeyeceğini savunmaktadır. Zira bu dillerde yazarlar bile kendi dilleri için “Türki”den başka herhangi bir ad kullanmaz (Samoyloviç, 2005, s. 359).

Tasnifte Çağataycanın yeri. Samoyloviç, Berezin'i anmasa da onun Türk lehçeleri tasnifindeki ilk kol, Nasilov'un verdiği bilgiye göre “doğu veya Çağatayca”dır (Nasilov, 1973, s. 77). Radloff ve Korş tasniflerinde, “doğu” grubuna yer verirler. Samoyloviç, bu iki bilginin kullandığı aynı terimin birbirine denk gelmediğinin altını çizer. Kendi tasnifinde ise “kuzey doğuyu” kullanır (Samoyloviç, 2005, s. 925). Samoyloviç 1922 tarihli tasnifinde Çağatayca'yı dördüncü grup olarak verir: “tag-lık” grubu – güney doğu. Bu grup belli ölçüde Radloff'un “Orta Asya” ve Korş'un da “karışık yapılı” grubuna tekabül eder. Grubun ayırt edici ses bilgisi özelliğiyle /g/ sesini

ya korunması ya da /k/ ile değişmesidir: sarıg – sarık, serig – serik, atlık (Samoyloviç, 2005, s. 84). Grup kendi içinde iki alt gruba ayrılır: 1. Asıl Çağatay ve 2. Çulım, Abin ve Çyornovoy ağızları. Samoyloviç grubun içinde eski Karluklar olabileceğini belirtir. Grubun sakinlerinin ise Hive, Hazar Ötesi (Türkmenler) ve kısmen de Tomsk vilayeti hariç olmak üzere Batı ve Doğu Türkistan’da bulunduğu ekler (Samoyloviç, 2005, s. 85).

Samoyloviç’in 1922 tarihli tasnifindeki tabloya göre Çağatay grubu ses bilgisine göre şu gruplara dâhildir: 1. tokuz (dokuz vd.), 2. ayak, 3. bol (pol, pul, bul), 4. tag (dag), 5. Ik (ıg), 6. kalgan (Samoyloviç, 2005, s. 87).

Samoyloviç’e göre Orta Asya yazı dilinin altın çağı Çağatay devridir. Bu devirde Ali Şîr Nevâyî başta olmak üzere eser veren ediplerle Çağatayca teşekkülünü tamamlar ve birliğe ulaşarak klasik bir dil hâline gelir. “Çağatay dili” teriminin perçinlenmesi de yine az önceki bu zamana denk gelir – 1400-1500’ler (Samoyloviç, 2005, s. 939).

Samoyloviç Atâî üzerine yazdığı 1927 tarihli makalesinde Çağataycanın menşeye itibarıyla Uygurcaya dayandığını belirtir (Samoyloviç, 2005, s. 843-844). Bu dilde az sayıda Uygurca eski unsurlarla, çok sayıda Oğuz-Türkmen unsurları görülmektedir ve bu hususiyet mensur eserlerden ziyade manzum olanlar için geçerlidir. Lütfî, Nevâyî, Bâbü ve başka şairlerin şiirlerinde görülen Oğuz-Türkmen unsurlarının sebebi, bu lehçenin Çağataycanın kuruluş aşamasında etkili olmasından ileri gelmektedir. Ön Asya Türk edebiyatının şiir dili; “Selçuklu şiirlerinden” belli olduğu üzere, Selçuklulardan itibaren Türkmenleşmiş Uygur temelinde gelişmiş, daha sonraysa bir miktar Çağatayca tesirinde kalmıştır. Bu sebeple her iki edebî dilin erken dönem eserlerinde ortak Uygurca eski unsurlara rastlanır. Ancak bilim adamı 1928’deki bir yazısında, Orta Asya ve Ön Asya Türk yazı dillerinin ilişkisiyle alakalı görüşlerinin kısmen “eskidiğini” belirtir – “Orta-Asya Türk dilinin dönemleri ve onun Ön Asya Türk yazı diliyle alakasına dair bu makaledeki fikirler kısmen eskidi.” (s. 939).

Borovkov 1963 tarihli eski Türkçe tefsirin söz varlığına dair kitabında, Samoyloviç’in kendi görüşleriyle ilgili yukarıdaki notunu gözden kaçırmış gibi gözükmektedir. Müşterek edebî Orta Asya Türk dili teorisinin tatmin edici olmadığını iddia eden Borovkov, Samoyloviç’in Çağataycanın tarihî gelişmesiyle ilgili 1927’deki görüşlerini verir ve bu nazarın Orta Asya Türk dilini ağız temeli olmayan, tamamen suni, kitabi bir dile indirgediğini söyler (Borovkov, 1963, s. 23), ancak bilim adamının görüşlerini değiştirmiş olabileceğini ifade etmez. Bu bağlamda dikkatleri celbeden

ikinci bir konuda daha vardır. Borovkov müşterek dil teorisinin terim olarak da temelsiz olduğunu söyler ve Samoyloviç'in "Çağatayca, yani 1400'lerde biçimlenen Orta Asya Türk dili" ifadesine atıf yapar. Oysa Samoyloviç 1928'de bu iki terimin birbirinin yerini tutmadığını açıkça ifade eder ve Çağataycanın edebî Orta Asya Türk dilinin üçüncü döneminin adı olduğunun altını çizer (Samoyloviç, 2005, s. 939).

Samoyloviç Çağatay edebiyatı üzerine çok sayıda neşriyatta bulunur. Makale olarak 1917'de Nevâyî, 1926'da Nevâyî, Emirî ve Lütfî, 1927'de Atâî ve Sidî Ahmet'in eserleri üzerine yazılar neşreder. Kitap olaraksa 1917'de Babür'ün divanını neşreder (birinci bölüm). İkinci bölüm olan divanın tercümesi ise bilim adamının arşivinde yer alan müsveddesinden 2005'te neşredilir. Bunların haricinde yine Çağataycayla alakalı neşriyata dair değerlendirme yazıları da mevcuttur. Bilim adamının Çağatay edebiyatından iki konuyu bilhassa ilgisini çektiğini söyleyebiliriz: tuyuğlar ve cinaslı şiirler.

Çağatay edebiyatında tuyuğ. Samoyloviç'in Çağatay edebiyatı çerçevesindeki çalışmalarının çoğu tuyuğ metni neşridir – müstakil makalelerde asıl Çağatay edebiyatı şairleri Nevâyî'den 16, Emirî'den 11 ve Çağatay edebiyatının yeniden doğuş devrinden Hiveli Kamyab'dan 6 tane. Bir de Nevâyî'nin tuyuğlarını neşrettiği yazısında, Nevâyî'nin dayısı Mîr Sa'îd'den bir tuyuğ yer alır. Tuyuğlardan başka Çağatay edebiyatından gazel ve mesnevi de neşreder – Atâî'den 17 gazeli ve Sidî Ahmet'in *Ta'aşşuknâme*'sinden 19 beyitlik bir mesnevi. Samoyloviç'in adı anılan bu Çağatay şairlerinin kendince belli açılardan ilgi çekici bulduğu şiirlerinin metnini neşreder. Mesela Atâî'nin gazellerini vezin, kafiye veya muhteva açısından ilgili çekici olmaları sebebiyle neşrettiğini belirtir (Samoyloviç, 2005, s. 846).

Samoyloviç'in Çağatay edebiyatından metin neşirlerinde, en çok cinaslı şiirlere, bilhassa da cinaslı tuyuğlara odaklanır – üç müstakil yazı hâlinde Nevâyî, Emirî ve Lütfî'nin tuyuğlarından bir kısmını neşreder. Bu bakımdan, Samoyloviç'in cinaslı tuyuğ neşirleri bir makale dizisi meydana getirir. Ancak metin neşrinin yanında, kendisinin tuyuğ nazım şeklinin tarihi ve özellikleri konusunda da mesai harcadığını söylemeliyiz.

Samoyloviç, Nevâyî'nin tuyuğlarını neşrettiği yazısının ilk bölümünde tuyuğ nazım şekline dair araştırmalarının neticelerini paylaşır, tuyuğların tarihi gelişmesi konusunda bazı belirsiz hususlar olduğu için bilim adamının bu çerçevedeki görüşlerinin kıymetli olduğunu söyleyebiliriz.

Samoyloviç'in tuyuğ nazım şeklinin tarihi gelişmesiyle ilgili verdiği malumat arasında, tuyuğların kökeninin Anadolu mu, yoksa Orta Asya mı olduğu veya bu iki edebiyat çevresinden hangisinin öbürüne tesir ettiği gibi hususları bulabiliriz. Ona göre, Kadı Burhaneddin'in Anadolu'da, 1300'lerde, yani Orta Asya'daki Çağatay edebiyatından önce tuyuğ nazım şekliyle eser vermiş olması kayda değer bir bilgidir. Samoyloviç bu hususu dikkatlere sunar ve Kadı Burhaneddin'in tuyuğlarıyla, Çağatay edebiyatı değil de, KB arasında muhteva yönüyle bir yakınlık görür, adı geçen eserdeki “bu sözke yakar körse ma'nî bu söz; eşit işke tutğil ayâ kıkı tüz” beyitindeki “ma'nî” kelimesini Osmanlılardaki mani türüyle alakalandırarak dikkatlere sunar. Ona göre, tuyuğun tarihinin anlaşılması İslami devirdeki Orta Asya ve Anadolu edebiyatlarının erken döneminin ve de bunların birbirlerine tesirinin tetkiki neticesinde mümkün olabilir ancak tuyuğun tarihi gelişme seyrinin şöyle şekillendiği düşünülebilir (Samoyloviç, 2005, s. 865): 1. İlk önceleri tuyuğ, gizli bir ima ihtiva eden bir halk şiiri şekliydi, tıpkı Osmanlılardaki mani gibi. 2. Sonrasında bu şekil, İran edebiyatındaki rubaiyle benzeşmeye başladı ve yazılı edebiyata girdi, bu arada 11'li hece ölçüsü de git gide “remel-i museddés-i maksûr”a yakınlaştı. 3. Daha sonraları gizli ima ya ihmal edildi ya da Arap-Faras “tecnîs”ine benzeyen “söz oyunları” değiştirildi. 4. En nihayetinde, Babür'ün bazı tuyuğlarında olduğu üzere, bu şekil söz oyunları ile bezenerek Fars “rubâ'î”siyle örtüştü.

Yukarıda değinildiği üzere bilim adamı tuyuğ ile mani arasında bir benzerliğe işaret eder ancak bu konu dâhilinde kayda değer bir hususu daha paylaşmamız gerekir – tuyuğ ve latife alakası. Samoyloviç, Nevâyî'nin divan yazmaları hakkında bilgi verirken Rus Hariciyesinin maarif bölümündeki bir nüshada tuyuğların “cahilce” لطایغات ربایات şeklinde yazıldığını belirtir ve bir dipnot düşerek “tuyuğ” ve “latife” terimlerinin birbiriyle alakasına dair elindeki malumatı ileride “Türk etütleri” kitabında işleyeceğini haber verir (Samoyloviç, 2005, s. 867). Ne yazık ki söz konusu kitap tasarısı akim kalmıştır ancak yine de latife kelimesinin tanımında bulunan “nükteli söz” ve “rumuzlu ince anlam” (Ayverdi, 2011, s. 737), Samoyloviç'in işaret ettiği “söz oyunu” ve “gizli ima”yla belli ölçüde bir örtüşmeyi göstermektedir.

Samoyloviç'e göre Çağatay edebiyatında, daha açık bir ifadeyle de Lütfî, Nevâyî ve Babür'de şu üç çeşit tuyuğ aynı anda mevcut idi (Samoyloviç, 2005, s. 866): 1. Remel vezninde, rubâ'î ve tecnîs kafiyesiyle. 2. Tecnîssiz benzer tuyuğlar. 3. Kıt'a kafiyesiyle

benzer tuyuğlar. 4. Tecnîsli ancak hem kafiye hem de vezin veçhesiyle rubâ'îyle aynı tuyuğlar.

Samoyloviç cinasları söz varlığı tetkiklerinde bir malzeme olarak kullanır, bu bakımdan, yalnızca manzum değil farklı mensur metinleri de cinaslar bağlamındaki tetkiklerinde karşılaştırma konusu yapar. Bir örnek vermek gerekirse 1927 tarihli *Ta'aşşuknâme*'ye dair yazısında, bu eserden neşrettiği mesnevide geçen ve cinas oluşturduğunu düşündüğü “kıldı şunkar” ve “boldı şunkar” sözlerinin anlamını Canibek Girey Hanın Mihail Fyodoroviç'e verdiği yarlık ve *Bâbürnâme*'den hareketle çözmeye çalışır (s. 873–874).

Samoyloviç, tuyuğlar üzerindeki mesaisinin sebebini yine kendisi ifade etmiştir. Bilim adamı Nevâyî'nin tuyuğlarından 16'sını neşrettiği makalesinde tuyuğ nazım şeklinin özellikleri üzerinde durur ve burada tuyuğların sözlükler için bir hayli uygun malzeme sunduğunu belirtir (Samoyloviç, 2005, s. 867). Bu bağlamda bir hususa dikkat edilmelidir – Tuyuğ nazım şeklinin ayırt edici özelliklerinden birisi cinaslı kafiyeyle oluşturulmalarıdır (Dilçin, 1983, s. 211). Samoyloviç, tuyuğların niçin sözlük için elverişli malzeme olduğunu açıkça ifade etmese de cinaslı tuyuğlar, yazılışları aynı anlamları farklı kelimeleri tespit etmek ve tanımlamak için bol miktarda malzeme sunar diyebiliriz. Bu çerçevede de Samoyloviç, genel olarak yalnızca tuyuğlarla değil de cinaslı oluşuyla öne çıkan tuyuğlarla ilgilenmiştir. Bilim adamının yazdıklarından buna dair ipuçları da buluruz – Samoyloviç, Nevâyî'yle Kadı Burhaneddin'in tuyuğlarını mukayese eder ve bunlardan ilkinin aruzu kusursuz kullanmanın yanında tuyuğlarını cinasla süslemekle de öne geçtiğinin altını çizer (Samoyloviç, 2005, s. 867). Netice itibarıyla Samoyloviç cinaslı tuyuğlara odaklanmakta ve bunları da meslek hayatının merkezinde yer alan İslami devirdeki Orta Asya Türk edebiyatından, bilhassa da bu edebiyatın altın çağı olan Çağatay devri şairlerinden seçmektedir.

Cinaslı tuyuğların önemine işaret etmesi bakımında Borovkov'un bir makalesi anılmaya değerdir. Türkçeye “Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî” adıyla çevrilen makalesinin bir yerinde Borovkov, Nevâyî'nin *Muhâkemetu'l Lugateyn*'de, Türkçenin aynı anlamlı veya sesteş kelimelerle kafiye söz oyunları yapmaya Farsçaya nazaran daha elverişli bir dil olduğunu örneklerle göstermeye çalıştığını belirtir. Türkçede yakın veya aynı anlamlı kelimeler boldur. Türkçe sesteş kelimeler yönüyle de zengindir. Oysa Farsçada ne nünslar ifade eden fiiller ne de sesteş kelimeler vardır. Türk

şairler tuyuğlarında Nevâyî'nin işaret ettiği Türkçenin bu imkânlarını kullanarak kafiyeli söz oyunları yapmışlardır (Borovkov, 1954, s. 64).

Tuyuğ üzerine sonraki kuşak araştırmacılardan Stebleva'nın anılmaya değer bir çalışması vardır. Yazıda bu tür üzerine mesai harcayan önceki isimlerin görüşleri üzerinde de durulur. Bu isimler arasında Samoyloviç de vardır (Stebleva, 1970).

Samoyloviç'in edebiyat bilimci kimliğinin tebarüz ettiği saha olarak Çağatay edebiyatını, nazım şekli tuyuğ, ayrıca kafiye türü cinas üzerindeki çalışmalarına bakarak gösterebiliriz. Bu edebiyatın önde gelen isimleri olan Nevâyî ve Babür'ün bilim adamının bu sahadaki çalışmalarının ekseninde olması yine bu minvalde anlamlı olmaktadır. Nevâyî'nin şuara tezkiresi sahibi olması, ayrıca hem Nevâyî hem de Babür'ün birer aruz risalesi kaleme almış olması, bu iki ismin şair kimliklerinin yanında edebiyat âlimi vasfını taşıdığını göstermesiyle kayda değerdir. Samoyloviç'in Nevâyî'yi Orta Asya Türk edebiyatının ilk tarihçisi sayması yine bu minvalde anlamlıdır (Samoyloviç, 2005, s. 782). Bilim adamının Orta-Asya Türk dili ve edebiyatı üzerine bir teori geliştirmesi ve bu teorinin çalışma hayatının merkezinde yer alması, Çağatay dili ve edebiyatını da merkezî bir noktaya yerleştirmekteydi. Zira teorideki üçüncü dönem Çağatay devri, bir altın çağdır ve da bir bakıma Samoyloviç'in yetkinliğini göstermektedir.

Samoyloviç'e göre Çağatay edebiyatının birinci sınıf şairleri Nevâyî, Lütfî, Hüseyinî ve Babür'dür (Samoyloviç, 2005, s. 785). Bunlar arasındaki Nevâyî, bütün İslami devir Orta Asya Türk edebiyatının (1000-1900) bir numaralı şahsiyetidir, bütün Türk edebiyatında ona benzer nama kavuşan tek isimse Fuzûlî'dir. Bilim adamına göre Nevâyî'den sonra Babür gelir ancak Nevâyî ve Hüseyinî aralarındaki başka bağların yanı sıra edebî bağ sebebiyle de birlikte ele alınmalıdır. Nazım biçimleri, vezin ve üslup gibi yönlerden Nevâyî, altın çağın emsalsiz şairidir ve ilgi çekici bir şekilde Samoyloviç onunla yeni Çağatay devrindeki şairler arasında, Hüseyinî ve Bâbü'le olduğundan daha fazla ortaklık görür. Babür ve Emirî biçim şairi olmaktan ziyade, his şairidir (s. 784–785). Bilim adamının Emirî'yi ikinci sınıf şairler arasında saydığını da yeri gelmişken belirtelim (s. 857).

Çağatay edebiyatının son dönemi – Hive edebiyatı. Hive edebiyatının Samoyloviç'in meslek hayatında merkezî bir yer işgal etmediğini onun bu konudaki çalışmalarının sayısına, ayrıca kendi sözlerine bakarak söyleyebiliriz (ORO, 1913, 188). Ama yine de bu konudaki çalışmalar ayrı bir başlık altında değerlendirilecek kadar

vardır. Bu bağlamda dört yazının dikkatimizi celp ettiğini belirtelim. 1910, 13, 16 ve 27 yıllarına ait bu yazılar Hive seyahatleriyle [1908, 1921] yakından alakalıdır. Bilim adamı seyahatlerinde, Hive hanları başta olmak üzere saray mensupları ve idareci sınıfla tanışma imkânı elde eder. Böylelikle Hive Hanlığının son dönemindeki yüksek zümre edebiyatını yakından tanımaya yetecek malzeme elde eder. Tesis edilen ilişkiler neticesinde bu malzemenin sonraki yıllarda Petersburg'a ulaştırılıyor oluşu ise telaffuz edilmeye değerdir [Hronogramma ahmed-tabiba..., 1913; Hivinskiye tuyugi XIX veka, 1927]. Velhasıl, böylelikle şu an sözünü ettiğimiz yazı dizisi ortaya çıkmış olur. Bunların odak noktasında çağdaş Hive edebiyatının olması önemli bir husustur. Yazılardan ikisinin Rus Oryantalistler Cemiyeti neşrinde çıktığı da yine bu bağlamda not edilmelidir [*Vostochny sbornik*, I-1913, II-1916]. Bu tarz cemiyetlerin maksatlarını da göz önüne alarak bölgedeki çağdaş edebiyatı, Rusya'daki ilgililere tanıtmak gayesi güdüldüğü çıkarımına ulaşabiliriz. Bir de zaten bu dönemde, tetkik aşaması için henüz erkendir. Peki Hive edebiyatını tanıtmaya yönelik bu mesainin kıymeti nedir? Bizce Samoyloviç, bu yüksek zümre edebiyatını, temsilcileri hâlâ hayattayken bizzat tanıma fırsatı yakalamış olmakla ayırt edici bir yer elde eder. Zira, birkaç yıl sonra hanlığın ortadan kalkması, aynı zamanda bu edebî geleneği yaşatan hamilerin de yok olması anlamına gelecektir. Zira, Samoyloviç'in de dediği gibi, Orta Asya Türk edebiyatı yenileşmenin eşliğindedir. Ona göre bu eşik farklı ülke ve bölgelerdeki Müslüman Türklerde ya aşılmış ya da aşılacaktır [Sobraniye 30..., 1913, 0200. s.].

Biraz yazıların üzerinde durmak gerekirse bunların ilki [Sobraniye 30 tsarskih..., 1910] 33 şairin şiirlerini ihtiva eden bir güldeste üzerine hazırlanmış bir değerlendirmedir. Bununla ilgili bilgi ileride ayrı bir başlık altında mevcuttur. Kendisi için güldeste hazırlanan han birkaç yıl sonra vefat eder, yerine yeni han geçer. Bu olay üzerine, güldesteyi de hazırlayan kişi olan Ahmet Tabip, tarih düşürmek maksadıyla bir kaside telif eder. Dizinin ikinci yazısı işte bunun üzerine kaleme alınır [Hronogramma ahmed-tabiba..., 1913]. Burada yalnızca metnin ve tercümenin verilmediği, aynı zamanda şiirin şekil ve muhteva yönüyle tafsilatlı surette tetkik edildiği vurgulanmalıdır. Üçüncü yazıda ise bu türden bir tetkik yoktur. Burada yalnızca, o günkü Hive hanının şiirlerinden numuneler paylaşılır. Dördüncü yazıda yine numuneler vardır ancak bu kez odak noktasında belli bir nazım şekli yer alır. Yazıda yeni şairlerden Hiveli Kamyab'ın altı tuyuğu paylaşılır [Hivinskiye tuyugi XIX veka, 1927]. Bu bakımdan aslında bu son yazı Hive edebiyatı değil tuyuğ dizisinin bir parçasıdır.

Samoyloviç'in yukarıda tanıtılan yazılarındaki temel görüşe gelecek olursak Hive saray edebiyatı, Orta Asya'da 1400'lerden, yani Timur zamanından beri süregelen bir edebiyatın halkalarından biridir. Kuruluşunda Nevâyî'nin büyük emeğinin olduğu bu edebiyat, fazla uzun sürmüş ve ziyadesiyle yeknesaklığa boğulmuştur. Bununla beraber, Türk dünyasının farklı bölgelerinde görülen Avrupa menşeli yenileşme rüzgârları, 1900'lerin başlarında, Hive'de de hissedilmektedir. Osmanlı, Kazan ve Kafkas Türkleri vasıtasıyla gelen yeni edebî yönelişlerin tesiriyle, Çağatay edebiyatının altın çağının kötü bir taklidi olan bu edebiyatın yerine şekil ve muhteva yönüyle daha canlı, halka daha yakın, ayrıca yüksek zümreye de bağımlı kalmayan bir edebiyat kurulacaktır.

4.4.5.2. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Üzerine Çalışmalar

4.4.5.2.1. Balkar

1900'lerin başında en az araştırılanlardan biri Balkar lehçesidir. Samoyloviç'in birazdan tafsilatına yer vereceğimiz yazısından öğrendiğimize göre Balkarların dili üzerine iki çalışma söz konusudur. Bunlardan biri G. Németh'e aittir. Bu Macar bilgin 1910'da Kumuk ve Balkarları araştırmak üzere Kafkas berisine gelir ve bir miktar sböz varlığı derleyerek kısa bir girişle neşreder [*Keleti szemle*, 1911]. Aynı dönemde N. A. Karaulov, önce Balkar etnografyası üzerine [SMOMPK, 38], sonrasında da dil bilgisi üzerine [SMOMPK, 1912] neşirleriyle Balkar araştırmalarının öncü ismi olur. Samoyloviç'in yazısı Karaulov'un hazırladığı dil bilgisi üzerine bir değerlendirmedir [N. A. Karaulov..., 1913].

Önce bilim adamının genel değerlendirmesini vermek gerekirse yukarıda zikredilen iki ismin de Balkarlar ve lehçesiyle ilgili görüş ve tespitleri sıkıntılıdır, bu alanda yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Henüz temel konularda bile, mesela Balkarların kendilerini nasıl adlandırdığı veya lehçelerinin özellikleri gibi konularda bir mutabakat yoktur. Németh, bu halkın kendisini “Malkar” şeklinde adlandırdığını ve bunların Bulgarlar ile bir ilişkisinin olmadığını, dillerinin ise Karaçay lehçesiyle aynı olduğunu yazar. Buna mukabil Karaulov, “Balkar” adına istinaden bu halkın Bulgarların bir mirası olduğunu, dillerinin ise Kumuk lehçesini andırdığını belirtir. Elde mevcut olan ve saha araştırmalarından çıkan iki görüş birbirinden farklı olsa da Samoyloviç şunu söylemenin

mümkün olduğunu düşünür– Kumuk, Karaçay ve Balkarların lehçeleri, Güney Rusya bozkırlarına Moğol istilasından sonra gelen Nogay lehçesiyle yakın bir akrabalık içinde değildir, anılan üç lehçe aynı bölgede Moğol öncesinden beri yaşamakta olan Kıpçakların lehçesiyle ise müşterekliklere sahiptir (Samoyloviç, 1913a, s. 0154-155).

Şimdi bilim adamının görüşlerinden bazılarını aktarmaya çalışalım. Ona göre, her şeyden önce Németh geldiği coğrafyayı tanımamakta, buradaki halkların dilleri üzerine yapılmış Rusça çalışmaları bilmemektedir (s. 0154). Karaulov ise Doğu Dilleri Fakültesi mezunu olsa da çalışmasında akademik bir seviyeyi yakalayamaz. Melioranskiy’in Kazakça dil bilgisinden, adını anmadan istifade etmiş ancak bu eserin hazırlanma mantığını kavrayamamış ve netice itibarıyla bir dizi tuhaflik ortaya çıkmıştır. Mesela Melioranskiy kitabını daha önceki derslerde Osmanlı Türkçesi görmüş öğrenciler için hazırladığından bu lehçeden örnekler verir. Ancak Karaulov’un Balkar lehçesini anlatırken Osmanlı Türkçesiyle mukayese için örnek vermesi yersizdir (s. 0157). Oysa yapılması gereken belli bir düzen içinde bu lehçenin öbür Türk lehçelerinden, özellikle de komşu lehçeler olan Kumuk, Karaçay ve Nogay lehçelerinden hangi yönlerden ayrıldığıнын ortaya koymaktır (s. 0156).

Samoyloviç Karaulov’un kitabındaki bazı tutarsızlıkları tafsilatıyla ortaya koyar. Bunların çoğu, esasen ilmî bir dil bilgisi kitabının nasıl olması gerektiğini açıklar. İşte böylelikle bilim adamının gayesini de anlamış olmaktadır. 1900’lerin başında farklı Türk lehçelerinin dil bilgisi ilmî bir seviyede ortaya konmamıştır. Hazırlanan yarı ilmî dil bilgisi kitaplarına yönelik yazılan tenkitlerle bu çerçevedeki çalışmaların seviyesinin yükselmesi umulmaktadır (Samoyloviç, 1913a, s. 0161).

İşte tutarsızlıklardan bazıları: Ses bilgisi kısmında şu iki kusur kendini belli eder:

1. Verilen malzemeyle ileri sürülen kurallar çelişir. Mesela, bir kelimedede yalnızca kalın veya yumuşak sesler bulanacağı belirtilse de sözlük kısmında bunu yanlış çıkaran örnekler mevcuttur. Yine aynı şekilde /o/ ve /ö/ seslerinin ikinci veya sonraki hecelerde olamayacağı söylenir ancak sözlükte bunun böyle olmadığını gösteren örnekler yer alır.
2. Balkar lehçesinin ses özelliklerinin çoğu verilmemiştir. Mesela “yakşı” ve “yaman” gibi kelimelerde /y/ sesinin düşmesi ve bunların “ahşı” ve “aman” şeklini alması açıklanmaz. Ünlü uyumu, bazı seslerin varlığı, e ve é seslerinin farkı gibi hususlar yine açıklanmayanlar arasındadır (Samoyloviç, 1913a, s. 0157).

Biçim bilgisi bölümünde de bir dizi problemle karşılaşılır. En başta biçim bilgisi ele alınırken cümle bilgisiyle alakalı durumlar da verilir. Bazı örneklerin canlı dilden alınmadığı ve yazarın kendisi tarafından uydurulduğu hissi belirir. “Bile” bağlacı, başka ilmî olmayan gramerlerde denk gelindiği üzere ismin hâlleri arasında sayılmıştır. Bilim adamı Karaulov’un aktardığı daha başka bilgiler üzerinde de durur ve netice itibarıyla şöyle bir yargıya varır – aktarılan bilgilerden bazıları doğruysa Balkar Türkçesinin Balkarların ana dili olmadığı veya yabancı dillerin tesiriyle Türkçe olmaktan çıktığı neticesine varılabilir (Samoyloviç, 1913a, s. 0159).

Bilim adamının biçim bilgisiyle alakalı pek çok bilginin örneğini aktarıp değerlendirmede bulunduğunu not edelim. Biz burada bunların hepsine değinmek yerine önemli hususlardan birinin altını çizelim. Samoyloviç, Karaulov’un verdiği bilgilerden “geniş-gelecek zaman sıfat fiilinin” “-ar” ve “-ır” şeklinde, iki biçimli olduğunun anlaşıldığını vurgular (Samoyloviç, 1913a, s. 0159). Bilim adamına göre bu husus, Karaulov tarafından hiç anılmamış olsa da çok mühimdir. Zira bu ekin ikili biçiminin var ya da yok oluşu Türk lehçelerinin tasnifinde dikkate alınması gereken bir kıstastır. Bu bilgi ışığında bilim adamının tasnif üzerinde, bu konudaki ilk makalesini [1922] ortaya koymadan çok önce de bir dikkatinin olduğunu anlamış olmaktadır. Böylelikle de değerlendirme yazılarının taşıdığı önemin altını çizmiş olalım.

Yazıda Balkarların dili için hem lehçe (nareçiyе) hem de ağız (govor) terimlerini kullandığını not edelim. Bu çerçevede herhangi bir açıklama verilmese de yazının sonuna doğru, “Karaçay ve Balkar ağızları”, ayrıca yalnızca “Balkar ağızı” ifadesinin sıkça kullanılması dikkate şayandır. Anlaşılan bu iki halkın dillerinin ayrı birer lehçe olmadığı görüşü benimsenir.

Sonraki araştırmalar bağlamında, Balkar ve Karaçayların ağızlarının Moğolcayla münasebetinin tetkik edilmesi gerektiğine işaret edilir ve şu soru sorulur – acaba Balkarlar ve Karaçaylar, 1100’lerde Kaytakların dilinde iz bırakan Moğollarla herhangi bir ilişkiye sahip midirler? Bu çerçevede Barthold’un Kaytakların kökenine dair yazısına atıfta bulunulur. Altı çizilen bir mesele de Moğolca tesiridir – Stavropol Kalmıklarının bu iki halka bir tesirinin olabileceği de hesaba katılmalıdır. Bu halkların dillerinde Moğol unsurlarının varlığı, Türklük bilimcileri Türkleşmiş Kalmıkların dillerini araştırmaya sevk etmelidir.

Samoyloviç'in yukarıda değindiğimiz yazısının bizim için kıymetine gelecek olursak her şeyden önce o dönemdeki çalışmalarda gelinen noktayı anlamış olmalıyız – her lehçenin ilmî grameri yazılmamıştır. İkinci olarak her çalışmanın aynı seviyede olmadığını ve bunlara belirli bir süzgeçle yaklaşılması gerektiğini fark ederiz – Melioranskiy'in Kazak grameri [SPb. 1894-7] örnek bir çalışmadır ve Samoyloviç bunu gramer hazırlayanlara tavsiye eder (Samoyloviç, 1913a, s. 0156). Bu son madde bağlamında ise şunu anlarız – merkezde ve merkezden uzaktaki bölgelerde verilen çalışmaların ilmî bakımdan farklı seviyelerde olabileceği hesaba katılmalıdır.

1930'ların sonlarına doğru Balkar Türkçesinin ses ile biçim bilgisinin Viktor İosifoviç Filonenko [1884-1977] tarafından hazırlandığına tanık oluruz [Nalçık 1940]. Ön sözde, istifade edilen önceki çalışmalar olarak Pröhle, Karaulov, Borovkov ve V. İ. Abayev'in eserleri zikredilir. Bunların haricinde, konuyla ilgili kitabiyata yer verilmez. Ön sözün yazıldığı 1938 tarihinin Samoyloviç gibi idam edilmiş bir ismi anmaya mâni olabileceğini not etmeliyiz.

4.4.5.2.2. Kazan Tatar

Samoyloviç'e göre Kazan-Tatar dili hem yazı hem de konuşma diliyle 1000-1300'lerdeki Kıpçak diliyle olan bağına korumaktadır (Samoyloviç, 2000, s. 188). Bu sebeple Kazan-Tatarcasının köken itibarıyla 1400'lerden başlatma temayülü yanlıştır (2005, s. 938). Altın Orda 1400'lerde çökmüş olsa da Kazan Tatarları arasında sonraki zamanlarda, Altın Orda yadigârları olan *Cümcüme Sultan* veya *Kesikbaş* gibi hikâyeler yaygın bir şekilde okunur. Kazan Tatarlarının günlük dili edebî eserlerde temsil edilmezken, bu eserlerde Altın Orda, Çağatay ve Osmanlı unsurları yer bulmuştur. Bilim adamı Altın Orda unsurlarının 1600'lerin Tatar sufisi Mevla Kuli'de göze çarptığını yazar (bayık 'aslında', edgü 'iyi', tegme 'her', kayra 'geri' gibi). Ayrıca Kazan hanlığının tarihini anlatan 1500-1600'lere ait eserlerde de yine Altın Orda unsurları söz konusudur (s. 918).

4.4.5.2.3. Kazak

Samoyloviç, Koşağaç Kazakları arasında bulunurken bu halkın dilini de tetkik eder [Kazaki koşağaçskogo...] (1930, s. 322-324)., Bu esnada hareket noktası olaraksa Radloff

ve Melioranskiy'in Kazakçayla ilgili bazı tespitlerini alır. Bilim adamının aktardığına göre, Radloff *Örnekler*'in [1869] üçüncü cildinin ön sözüne, Kazak kabileleri arasında dil bakımından belirgin bir farklılığa rastlamadığını yazar. Melioranskiy de Kazakça dil bilgisi kitabında, yine bu minvalde bir görüş belirtir – Kazaklar geniş bir coğrafyaya yayılsalar da dillerinde alt lehçeler (Rus. podnareçiya) meydana gelmemiştir. Aynı kaniya Samoyloviç de varır – Radloff ve Melioranskiy'in Kazak lehçesinin (diyalekt) kendi içinde alt lehçelere (podnareçiyeye) ayrılmadığı görüşü kesinlikle doğrudur ve bu durum Türk lehçelerinde çok az görülür. Bilim adamı iki de teklifi olur: 1. Koşağaç Kazaklarının dilini, Kazakçanın geçiş ağızları arasında saymak gerekir. 2. Kazakçanın geçiş ağızlarını tetkik etmenin zamanı gelmiştir.

Samoyloviç'in buradaki öbür gözlemlerine gelecek olursak bunlardan biri /dj/ sesindeki /d/ ile ilgilidir. Radloff, İliminskiy'in verilerinden de istifade ederek, bunun batı bozkırında kaybolduğunu ancak doğu Kazaklarında açıkça duyulduğunu yazmıştır. Oysa Samoyloviç, kendisi baştaki /dj/yi (c?) /d/ ile açıkça duymuştur (s. 323).

Kazak lehçesi Koşağaç geçiş ağzının asıl ayırt edici işareti ise /ç/ olmalıdır. Oysa Radloff ve Meiloranskiy bu sesin Kazakçada bulunmadığını, Kırgızca ile Teleüt ve Altay ağızlarında var olduğunu söylemişlerdi. Bilim adamı /ç/ sesinin görülmesinin Teleüt etkisiyle açıklanabileceğini ama etraflı bir araştırma yapmadan bunu söylemenin erken olacağını düşünür. Bu bağlamda son olarak şu notu düşer: Teleüt ve Kırgızcadaki /ş/, Koşağaç Kazaklarında, Kazakçadaki gibi /s/ şeklindedir (s. 324).

4.4.5.2.4. Kırım Tatar

Samoyloviç'in temel çalışma sahalarından birisi de Kırım Tatarlarının dili, edebiyatı ve halk bilgisidir. Bilim adamının Kırım Tatarlarıyla ilgili çalışmalarından bir kısmı 2000 yılında bir cilt hâlinde basılmıştır ve kitabın sunuş yazısında A. A. Nepomnyaşiy tarafından kayda değer bilgiler bulmamız mümkündür. Bunlar arasında, Samoyloviç'in Kırım ziyaretleri ve buradaki kuruluşlarla, ayrıca Gaspıralı veya Osman Nuri Akçokraklı gibi önde gelen simalar ve Bayburtlu Yahya Efendi gibi kaynak şahıslarla ilişkileri hakkında bilgiler de yer alır (Nepomnyaşiy, 10, 2000). Bu bakımdan bilim adamının Kırım'la ilgili çalışmalarının Kırım'daki bilim ve kültür kuruluşları, Kırımlı aydınlar ve ayrıca saha araştırmalarının imtizacıyla zenginleşmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bilim adamının Kırım'daki maarif çalışmalarına da iştirak ettiğini

belirtmeliyiz – onun 1916 tarihli *Opit kratkoy krımsko-tatarskoy grammatiki* [=Kısa Kıırım-Tatar dil bilgisi teşebbüsü] adlı kitabı da Kıırım’daki hocalık faaliyetlerinin neticesinde vücut bulur. Kıırım’ın kendine has tarihî-coğrafi vaziyeti de yine Samoyloviç’in bir başka çalışma sahası olan Osmanlı Türkleriyle kesişmektedir ve bu iki lehçenin dil bilgisi kitabını hazırlaması kayda değerdir.

Seyahatler. Samoyloviç’in 1912, 16 ve 17’de Kıırım seyahatleri ilmî manadaki kıymetiyle kayda değerdir. Bu ziyaretler neticesinde pek çok çalışma ortaya çıkmış ancak bunlar arasında rapor mahiyetinde olanlar da vardır. Bunlar hem alanla ilgili hem de sahadaki faaliyetler, mesela kuruluş veya kişilerle olan münasebetlerle ilgili bilgiler ihtiva etmesiyle ayırt edicidir. Kıırım seyahatlerine dair muhtevaya sahip yazılar, yıl sırasına göre şunlardır: “Sredi stavropolskih turkmenov i nogaytsev i u krımskih tatar”, “Sredi krımskih tatar letom 1916 g.” ve “K voprosu ob etnografiçeskom izuçenii Krıma”.

Kuruluş ve Kişilerle temaslar. Samoyloviç, Tavriya Arşiv Komisyonunun bazı toplantılarına iştirak etmiş, Komisyonun dergisine yazılar vermiştir. Bu çerçevedeki bilgiler, derginin muhtelif sayılarında, zabıt kayıtlarının verildiği bölümde yer alır.

Bilim adamının Kıırım’ın Tatarlarıyla münasebetleriyle ilgili hem kendi yazdıklarından hem de başkalarının aktardıklarından bilgi sahibi olabiliyoruz. Bilim adamı, mevcut bilgiye göre, 1912’de Kıırım’da bulunurken İ. Gaspıralı’yla tanışır (Samoyloviç, 2000, s. 74; Zaytsev ve Kotyukova, 2020, s. 514). Gaspıralı’nın Samoyloviç’e yazdığı 1912 ve 13 yıllarına ait iki mektup mahfuzdur.

Y. Bayburtlu, bilim adamına seyahatlerinde iştirak eder, onun için malzeme derler (Samoyloviç, 2000, s. 74). Kıırım’dan bir başka ismin, Ali Bogadinskiy’in atasözü derlemesinin neşrinde Samoyloviç’in katkısı olur (s. 73). Bu üç ismin Rus Coğrafya Cemiyetinin Etnografya Bölümünce bronz madalyayla ödüllendirilmesi bilim adamının teklifiyle olur [JS, XXII (1913), 1914, 3-4, XLV] (Zaytsev ve Kotyukova, 2020, s. 524). Zira Gaspıralı, 31 Ekim 1913 tarihli mektubunda seçilme ve madalyalar için ona teşekkür etmektedir (s. 529).

Kıırım Tatarcasının ilk dil bilgisi. Kıırım Tatar dil bilgisi kitabı, adında “teşebbüs” vurgusunu taşır ve bilim adamının kendisi ön sözde çalışmasının “ilk teşebbüs ve kısa dil bilgisi olarak ne kâmillik ne de tamlık iddiasında bulunduğu” altını çizer. Esas temenni ise kitabın ilk okullara yönelik Kıırım Tatar lehçesi ders kitabı hazırlanmasına

öncülük etmesidir. Bu bağlamda kayda değer bir bilgiyse kitabın Rus-Tatar okullarındaki Tatar öğretmenler için 1912-1913'te verilen dersler neticesinde vücut bulmuş olmasıdır. Derslerin konusu ise Kırım Tatarcası dil bilgisinin yazı diliyle konuşma dilinin mukayesesi temelinde işlenmesiyle şekillenmiştir (Samoyloviç, 1916, s.n.y.)

Samoyloviç'ten sonra Çobanzade tarafından Kırım Tatar dil bilgisi kitabı neşredilir [Simferopol 1925]. Bir de İ. S. Kaya'nın Kırım Tatarcası kılavuzunda da dil bilgisi bölümünün (s. 17-53) mevcut olduğunu not etmeliyiz [Simferopol 1928].

Osmanlı etkisi ve Kırım Tatar yazı dili. Samoyloviç, Türkçeye de çevrilen bir makalesinde Kırım-Tatar yazı dilinin gelişmesinin tarihçesini ortaya koymaya çalışır (Samoyloviç 2000, s. 188–195). Yazıdaki esas gaye Kırım'da Osmanlı dili etkisiyle gelişen yazı dilinin hususiyetlerini tespit etmektir. Ona göre Tataristan ve Kırım'daki yazı dilinin kökeni Cuci ulusu dilidir. Bu dil Karahanlılar devrinde, Kâşgar'daki dilin Kıpçaklaşması yoluyla hasıl olmuştur. Bu aşamada mahallî konuşma dili de işin içine girmiş ve netice itibarıyla 1200-1300'lerde Cuci ulusu yazı dili teşekkül etmiştir (Samoyloviç, 2000, s. 188).

Bilim adamına göre Kırım Tatarcası ikiye ayrılır: güney-kıyı Kırım Tatarcası ve öbürleri. Bunlardan ilki Türkmen, İran ve Azerbaycan Türkleri ayrıca Osmanlı Türkleriyle aynı gruba girer. İkincisiyse Nogay (Stavropol ve Tersk), Balkar (Tersk), Karaçay (Kuban) ve Kumuklar (Dağıstan), Volga Tatarları vd.yle aynı grupta yer alır (Samoyloviç, 2005, s. 113).

Kazan Tatar yazı ve konuşma dilleri Kıpçak bağına bariz bir şekilde muhafaza etmiş ancak Kırım'da aynı durum gerçekleşmez. Kırımdaki yazı dili; siyaset, kültür ve nüfus etkisiyle farklılaşmıştır. Yukarıdaki paragrafta açıklandığı üzere Kırım'da iki farklı lehçenin varlığı söz konusudur: güneybatı (Türkmen) ve kuzeybatı (Kıpçak) (Samoyloviç, 2000, s. 188–189).

Samoyloviç Kırım Tatarlarının tasnifi konusunda, Radloff'un görüşlerine başvurur. Radloff, Kırım halkını ikiye ayırır: 1. “şehir ve dağ halkı”, 2. “bozkır halkı”. Bu ilk grup 1200'ler öncesinde Kırım'a yerleşen ve mahallî halkları kendi içinde eriten Türklerdir. Bunlara daha sonra Anadolu ve Balkanlardan gelen Osmanlı Türkleri de katılmıştır. İkinci grup, yani Bozkır Tatarlarıysa 1200'lerden sonra Kafkasya'nın

kuzeyinde yaşayan Nogaylar ile Orta Asya'da 1200'lerden sonra ortaya çıkan boylarla akrabadır (Kazak, Özbek) (Samoyloviç, 2005, s. 114).

Yukarıda açıklanan ilk grup Kırım nüfusunda baskın olduğu gibi kültür yönüyle de ikinci gruba nazaran daha gelişmiştir. İlk grubun kültür merkezi, eski başkent Bahçesaray'dır ve yüksek eğitim kurumları, "medrese"ler de burada faaliyet göstermiştir. Samoyloviç bu konu çerçevesinde Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesinin de yine burada çıktığını ve bu gazetenin Kırım Tatar edebî simalarını etrafında toplamayı başardığını hatırlatır (Samoyloviç, 2005, s. 114).

Samoyloviç'e göre günümüz Kırım Tatar lehçesi komşu Osmanlı etkisiyle, bu lehçeye çok yakın bir vaziyettedir. Ancak yine de bundan sadeliğiyle ayrılmaktadır. Ona göre hâlihazırdaki Kırım Tatar yazı dili her iki grubun da ana dilinden farklıdır ve bu sebeple eğitim süreçlerinden geçmeyenler için tamamen anlaşılır değildir. Zira "İslami okullar"dan yetişmeyenler günlük dilde kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelerin geçtiği en basit metinleri bile anlamakta güçlük çekmektedir (Samoyloviç, 2005, s. 115).

Osmanlı Devleti'yle siyasi ilişkiler neticesinde Kırım belgelerinde Osmanlı, yani güneybatı lehçesinin etkisi kendini göstermeye başlar. Ancak bu etkiye rağmen Kırım yazı dili Osmanlı diline nazaran sadeliğini ve müstakilliğini korumayı başarmıştır. Bilim adamı bu görüşe 1600'lerden bir yarlık metnini; ses, biçim ve cümle bilgileriyle söz varlığı açısından tetkik ederek ulaşmıştır. Bu, I. Selim Giray'ın vezirlerinden Bahadır Ağa'nın Knyaz V. V. Golitsin'e yazdığı yarlıktır (Samoyloviç, 2000; 189, 194).

Samoyloviç'e göre, Osmanlı'nın yanı sıra Altın Orda tesiri de Kırım'da bir dönem devam etmiştir. Kırım'daki kitabet dilinde, Altın Orda yazı dili hususiyetleri 1700'lere kadar varlığını muhafaza etmiştir. Bilim adamı Gazi Giray'ın 1500'lere ait bir yarlığında, Kırım'a Altın Orda vasıtasıyla ulaşan Kâşgar dili özelliklerinin varlığını dikkatlere sunar (ulug 'ulu', idim, ugan 'tanrı', tengri 'gök').

Yukarıda anılan yarlığı tetkik eden Samoyloviç Oğuz-Kıpçak Türkçesinin ortak özelliklerinden söz eder. Ses bilgisi bakımından bunlardan biri kelime sonundaki /ı/ ve /u/ ortaklığıdır. Bu son sese kuzeydoğu lehçesinde /ığ/ ve /uğ/, güneydoğu lehçesindeyse /ık/ ve /uk/ denk düşer (ulu-ulug). Bunun yanında Samoyloviç'in Osmanlıca ve Kıpçakça ortaklığına işaret ettiği misaller de vardır. Osmanlıcanın menşesini düşününce bunları da yine Oğuz-Kıpçak başlığı altında değerlendirebiliriz. Buna göre yeni-

Osmanlıca ve Kıpçakçada -İ eki ortaktır (). Ayrıca /eg/ hecesinin sonunda /y/ye dönüşme de (bey-biy) yine ortaktır (Samoyloviç, 2000, s. 190).

Osmanlı ve Kıpçak lehçeleri arasındaki farklılıkları da belirtmek gerekirse bunlardan biri ben-min farklılığıdır. Bundan başka b-v (varup-barup, virecek-birecek), ol- ve bol- (olan-bolgan, olduğundan-bolduğundan) farklılığı vardır (Samoyloviç, 2000, s. 190–191).

4.4.5.2.5. Nogay

Samoyloviç'in üzerinde mesai harcadığı konulardan biri Nogay lehçesidir. Bilim adamı 1912'de Stavropol Nogayları arasında bulunurken bu lehçenin bir dil bilgisini hazırlar (Samoyloviç, 1913b, s. 59-60); aynı yıl Kasım 29'da Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde, Stavropol Türkmen ve Nogaylarının lehçeleri üzerine bir de tebliğ okur [Nareçiya nogaytsev..., 1913, LXXIV-LXXV. s.]. Hazırlanan dil bilgisinin yayımlanmadığını not edelim.

Elimizdeki vesikalardan, yani bir seyahat raporu ve bir zabıt kaydından hareketle, bilim adamının bazı tespitlerini aktaralım. Stavropol Nogaylarının lehçesi esasen Türkmenceden keskin surette uzak, Kazakçaya yakın ve Kumukça ile alakalıdır. Kazakçayla yakınlığı hem ses hem de biçim bilgisi yönüyle kendini belli eder. Bu lehçeden biçim bilgisi yönünden şu veçhelerle ise ayrılır: 1. Yönelme hâli kişi ve yer zamirlerinde “mağa” ve “buğa” şekillerindedir. 2. Üleştirme sayı sıfatları mevcuttur: birer, ekiser (ekişer), yirmasar. 3. Birinci teklik emir-istek çekimi “keleyim” şeklindedir. 4. Sıfat fiil biçimleri olarak “mış”, “ayak (=Osm. acak)” ve “ağan” mevcuttur [Nareçiya nogaytsev..., LXXIV. s.].

Kumukça ile alaka, bilim adamının sözlerinden anladığımıza göre, Nogayların Kumuklarla teması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bölgeye Moğol istilasından sonra gelen Nogayların dili Kumukça tesiriyle Kazakçadan ünsüzler yönüyle uzaklaşmaktadır. Netice itibarıyla Stavropol Nogaylarının lehçesinde ses yönüyle bir kararsızlık vardır: Aynı kişinin ağzında ünsüzler bazen umumi Türkçeye göre, bazen de Kazak lehçesine göre çıkar (Samoyloviç, 1913b, s. 59).

4.4.5.2.6. Özbek

Samoyloviç'in çalışmalarının listesine bakarak onun Özbek diline dair çalışmaları çok olmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte kendisinin neşredilmemiş bir 'Özbekçe dil bilgisi' kitabı vardır. 1925 tarihli bir mektubunda neşretmeye hazırlandığını söylese de söz konusu kitap çıkmaz (Aşnin, 1978, s. 16; Blagova, 2008, s. 153). Blagova'nın verdiği bilgiye göre kitabın Petrograd Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü yayınları arasında 1920-23'te çıktığına dair bir vesika vardır (Blagova, 2008, s. 305). Ancak bilim adamı 1925 tarihli mektubunda çalışmayı daha neşretmediğini söylediği için vesikadaki bilginin yanlışlığı da ortaya çıkar.

Samoyloviç'e göre Özbekçe yeni bir dönemin, yani 1900'lerin bir lehçesidir. Kendisi 1928 tarihli Orta Asya Türk yazı dili konulu makalesinde bu hususu vurgular ve "Orta Asya Türk yazı dilinin dördüncü dönemi gözlerimizin önünde, 1900'lerde başlamaktadır". Devamında bu yeni yazı dilini vücuda getirenlerin bunun Çağatay edebiyatının yerini almasını ön gördüklerini ve bu sebeple adının Çağatayca değil de Özbekçe olduğunu ekler (Samoyloviç, 2005, s. 940).

Samoyloviç her ne kadar Özbekçeyi 1900'lerle başlatsa da sonraki kuşak araştırmacıların bu konuda farklı iddiaları olduğunu görürüz. Mesela Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî" adıyla Türkçeye kazandırılan makalesinde 1900'lere kadarki yazı dilini "eski Özbekçe" şeklinde adlandırmayı teklif eder (Borovkov, 1954, s. 96). Ona göre, Nevâyî "büyük Özbek şairi"dir ve "Özbek yazı dilinde çığır açmıştır" (s. 93).

Bilim adamının meslek hayatının ilk döneminde halk bilgisi neşirleri hatırı sayılı miktardadır. Bunlara arasında bir tane de Taşkent'te derlenmiş bir "Sart" türküsü vardır. Ancak metin neşredilirken bunun Özbek lehçesinin özelliklerini iyi yansıtmadığı ve netice itibarıyla da tatmin edici olmadığı ifade edilir [Vot vagonny..., 0160. s.]. Bu yazıda türkünün asıl metni hem Arap hem de Kiril harfleriyle verilir, ayrıca tercümesi de paylaşılır. Dille alakalı herhangi bir değerlendirme ise yoktur.

1932'de Taşkent'te yabancılar için hazırlanmış Özbekçe çalışma kitabı neşredilir. Samoyloviç'ten kitap için bir değerlendirme yazısı hazırlaması istenir, 1934'te kitapla ilgili değerlendirmeleri on maddede toplayan bir değerlendirme yazısı çıkar. Yazıda belirtilenlerden bir kısmı Özbek Türkçesi, bir kısmı da genel olarak Türkçenin kurallarıyla ilgilidir. Bizce en dikkate değer olan 10. maddedir. Burada Ceditçi Özbek münevverlerin Osmanlı Türkçesinden aldıkları kelimelerin kitaba

alınmasının yanlış olduğu belirtilir. Zira bu kelimelerin Özbek halkında bir karşılığı yoktur [BV, 1933 (2-4), 1934, 91-93].

Özbek lehçesi üzerine çalışmalarıyla öne çıkan isimlerden birinin K. Borovkov olduğunu not edelim.

Özbekçenin ağızlarının sayısı üzerine tartışmalar. Samoyloviç 1930 tarihli bir makalesinde Çağatay yazı dilindeki çokçi ağız unsurlarını işler (Samoyloviç, 2005, s. 945–948). Bu makale aslında çağdaş Özbekçeyle alakalıdır. Samoyloviç’in ifadelerine göre Özbek Yeni Alfabe Komitesinin 1929’da yazı dili, terim ve imla konuları üzerine Semerkant’ta tertip ettiği konferansta yaşayan Özbek ağızlarının üçe ayrıldığı konusu gündeme gelir. Samoyloviç kendi tasnifinin ilk şeklinde Özbek ağızlarını iki gruba ayırdığını ve Gazı Alim Yunusov tarafından “çokçi” şeklinde adlandırılan bu üçüncü ağız hesaba katmadığını belirtir. Bu konuyla ilgili olarak Doğu Bilimciler Topluluğunda (Kollegiya vostokovedov) 1926’da sunduğu ancak neşredilmeyen tebliğinden bir kesiti bazı eklemelerle yeniden ele aldığını belirtir. “K voprosu o cekanye i zekanye v turetskih nareçiyah” [=Türk ağızlarında celeşme (?) ve zeleşme (?) meselesi] adını taşıyan tebliğden alınan kesit edebî Çağatay dilinde “Cokçi” unsurlarına dairdir. Bu açıklamadan sonra kısaca “Çağatay dili”ni hangi dönemle sınırlandırdığını izah eder ve *Abuşka, Bâbürnâme* ve *Şeybânînâme*’yi ele almak istediği konu için temel eserler olarak seçtiğini belirtir (Samoyloviç, 2005, s. 945–6). Sonrasında Orta Asya Türk yazı dilinin Çağatay dönemindeki /c/ ve /ç/ unsurları için vesikalar paylaşır.

Samoyloviç’in bir yerde, Radloff’un kısaca *Opit* şeklinde adlandırılan sözlüğüne, Çağatay yadigârlarından alınan kelimelerin yaşayan Özbek ağızlarının ses yapısıyla alındığıyla ilgili bir yorumuna tanık oluruz. Ona göre sözlüğün yeni baskısında bu hata düzeltilmelidir (Samoyloviç, 1928, s. 4).

4.4.5.2.7. Türkmen

Seyahatler ve araştırmaların genel durumu. Samoyloviç’in Türkmen araştırmalarını ikiye ayırmak mümkündür: Orta Asya Türkmenleri ve Stavropol Türkmenleri. En çok mesai harcanan ise birincilerdir.

Bilim adamının Orta Asya ve bu çerçevede Türkmenistan’a birden pek çok ziyareti olur ancak bunlar arasında 1900’lerin ilk on yılındakiler bilhassa kıymetlidir. Zira bu seyahatlerde uzun yıllar işlenecek malzeme birikir. Burada önemi vurgulanmak

istenenler Hazar ötesi Türkmenlerine yapılan 1902, 1906-1907, 1908 seyahatleridir. Bilim adamı oldukça verimli geçen bu seyahatlerde, bir yandan dil malzemesi derlerken bir yandan da kütüphanelerde yer alan eserlerden kopyalar çıkarır, kitap pazarlarından matbu veya yazma eserler edinir. Bunlarla ilgili tafsilat seyahat raporlarında ve daha başka yazılarda mevcuttur [Poyezdka v Turkestan..., 1908].

1900'lerin başlarında Türkmen dili ve edebiyatı üzerine araştırmaların sayısı mahduttur. Başvurulabilecek az sayıda eser Berezin, İlminskiy, Vámbéry ve Hartmann tarafından ortaya konur. Burada dikkati celbeden ise Rusça kaynakların azlığıdır. Belli ki Samoyloviç, hocası Melioranskiy tarafından, Rus Türklük biliminin bu eksikliğini ortadan kaldırmak maksadıyla yönlendirilmekteydi. Bilim adamı Türkmenistan'a gelişigüzel bir tercihle değil, Rus Türklük biliminin ihtiyaçları doğrultusunda gider ve bunun neticesinde, Rus bilim hayatının ilk Türkmen araştırmacılarından biri olur. Aşnin'in dikkatlere sunduğu üzere önde gelen Rus bilginler Barthold, Oldenburg ve Kraçkovskiy onun Türkmen edebiyatı üzerine araştırmalarının önemini vurgularlar. Onlara göre bu araştırmalar Avrupa bilimine kayda değer yeni malzeme kazandırır (Aşnin, 1978, s. 21).

Samoyloviç'e göre Avrupa biliminin hiç veya çok az değindiği konulardan biri de Türkmen kabilelerinin ağızlarıdır. Bunlar üzerine ilk ilmî gözlemlerini paylaşanlar Berezin, İlminskiy ve Vámbéry'dir [S. Agabekov. Uçebnik tyurkmenskogo..., 1907, 0184. s.] (Blagova, 2008, 360). Biraz ileride görüleceği üzere birkaç tane de ilmî nitelikten yoksun Türkmence kılavuzu vardır.

Bilim adamının Stavropol Türkmenleri üzerindeki araştırmalarının ayırt edici yönü yine saha araştırmalarına dayanmasıdır. Bu bağlamda 1912 tarihli Stavropol ziyareti anılmaya değerdir. Neşredilen raporda seyahate dair tafsilat mevcuttur [Sredi stavropolskih..., 1913, 3 ve 4. bölümler]. Bundan başka, bilim adamı 1926'da Bakü'de okuduğu tebliğde kısaca Stavropol Türkmenlerine değinir. Burada küçük bir Türkmen topluluğu bulunduğunu belirten Samoyloviç, bunların ilk kez kendisi tarafından araştırıldığını ancak toplanan malzemenin neşredilmediğini ifade eder (Samoyloviç, 2005, s. 74).

Samoyloviç 1926'da tertiplenen Bakü Türkoloji Kurultayında sunduğu tebliğde farklı boyların yanı sıra Türkmenlerin dil ve edebiyatı üzerine olan araştırmalarda gelinen noktaya da değinir. Bilim adamı bu araştırmaların istenen seviyeye ulaşmadığına dikkatleri çeker. Ona göre Türkmen ağızları en az araştırılan ağızlar

arasında yer alır ve bu yüzden çağdaş Türklük bilimciler acilen bu konuya eğilmelidir, Türkmen edebiyatı numuneleri de neredeyse hiç neşredilmemiştir. Dil bilgisi alanındaki tablo da iç açıcı değildir – hazırlanan dil bilgisi kitapları ders kitabı mahiyetinde kalmış, ilmî bir seviyeye gelememiştir (Samoyloviç, 2005, s. 72).

Samoyloviç'in katkısını ele alan önceki çalışmalar. Samoyloviç'in çalışmaları, alan yönüyle, dönemin şartlarına da uygun surette, birbirinden keskin çizgilerle ayrılmaz. Bu sebeple dil, edebiyat ve halk bilimi alanlarından çalışmaların birlikte ele alınması mecburiyeti doğar.

Bilim adamının Türkmen dili ve edebiyatı dair araştırmalarını değerlendiren ilk isimlerden biri Aleksandr Pyotroviç Potseluyevskiy [1894-1948] olur. Bu ismin *Dialektiy turkmenskogo yazıka* [=Türkmencenin ağızları, Aşkabat 1936] kitabında, gerek Türkmence üzerine genel bilgiler verilirken gerekse de önceki çalışmalar anılırken Samoyloviç'in isminin sıkça geçtiğini görürüz (Potseluyevskiy, 1975, s. 72–82). Bu ismin çalışmaları arasında, Türkmencenin ses bilgisi [Aşkabat 1936] ile cümle bilgisi [Aşkabat 1943] üzerine kitaplar da vardır. Bunlar Kononov idaresindeki heyetçe hazırlanan *İzbrannıye trudiy* adlı seçme çalışmalar kitabına da alınır [Aşkabat 1975].

Samoyloviç'in 1938'de idam edilmesi isminin/çalışmalarının Rus Türklük bilimi camiasında bir dönem zikredilmesini engeller. Bu sebeple 1940 ve 50'lerde, bir başka ifadeyle de Stalin hayattayken bilim adamı hatırdan uzak tutulur. 60'lara gelindiğinde durum değişir ve doğrudan Samoyloviç'in mirasını ele alan çalışmalar karşımıza çıkar. Bu dönem bağlamında değinmemiz gereken ilk isim D. Nuraliyev'dir. Aşnin'in hazırladığı listeye bakacak olursak Nuraliyev, 1960 ve 70'li yıllarda ya doğrudan ya da dolaylı olarak Samoyloviç'e değinen çok sayıda çalışmaya imza atar (Aşnin, 1978b, s. 291–292). *Sovetskaya turkologiya* dergisinin 1973 tarihli 5. sayısında Samoyloviç'e ayrılan bir bölüm vardır ve buradaki art arda iki yazı onun Türkmen araştırmalarına katkılarını ele alır. Bunlardan ilki Nuraliyev'e, ikincisi ise P. Azimov ile B. Çarıyarov'a aittir. İlkinde Samoyloviç'in Türkmen edebiyatı ve folkloruna (Nuraliyev, 1973), ikincisinde ise dilciliğine katkıları işlenir (Azimov ve B. Çarıyarov, 1973). Yine 70'li yıllardan başka bir isim, S. M. Abramzon, bilim adamının etnografya çalışmalarına değinir ve yeri geldikçe onun Türkmen araştırmalarına katkılarını da anlatır (Abramzon, 1978).

60 ve 70'lerden sonra, aynı minvalde, yani bilim adamının Türkmen araştırmalarına katkılarını ele alan çalışmalara uzun bir müddet zarfında gerek Türkmenistan gerekse de başka ülkelerde rastlayamıyoruz. Lakin 2000'lere gelindiğinde durum değişmekte ve konunun Türkiyeli araştırmacıları cezbediğini görmekteyiz. Bu bağlamda iki isim ne çıkar: Halil İbrahim şahin ve İhsan Kalenderoğlu. Bunların ilki, bilim adamının Hocalı Mollayla olan ilm münasebetine, ayrıca 1914 tarihli cenkname neşrine dair iki makale ortaya koyar (şahin, 2011; şahin, 2012). İkinci isimse Samoyloviç'in Türkmen edebiyatı araştırmalarına katkılarını irdeler (Kalenderoğlu, 2010). Son çalışmada yalnızca ikincil kaynaklarla iktifa edildiğini görürüz ve bunun birazdan değineceğimiz üzere bir dizi probleme yol atığını not edelim.

Daha sonra, Aşirov (2018) tarafından "Türkmenistan'da Yesevi İzbasarları zerine alışmalar: A. N. Samoyloviç rneği" adlı bir tebliğ sunulur. Tebliğe Samoyloviç'in 1929 tarihli "Mahtum-Kuli i Hakim-Ata" adlı kısa makalesinden hareketle Türkmenistan'daki Yesev tesiri masaya yatırılır.

Rusya'dan bir isim, Anton İkhsanov (2018), Samoyloviç'in Türkmen tarihi ve etnografyası çalışmalarına katkılarını ele alan bir yazı neşreder. Türkmen, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilli bu yazı, Samoyloviç'in fotoğraflarıyla zenginleştirilmiştir. İkhsanov'un yazısının yer aldığı *Miras* dergisinde iki yıl sonra aynı minvalde bir yazı daha çıkar – Prişepova (2020) tarafından bilim adamının 1908'deki Hive seyahati ele alınır. Bu iki yazıda da konuya etnografya penceresinden, genel bir yaklaşımla bakıldığını not edelim. İhsanov'un (2020) muhtevasının önemine binaen zikretmemiz gereken bir yazısı daha vardır. Bu kez bilim adamının Orta Asya'daki münasebet kurduğu Türk mnevverlerle ilişkisi işlenir.

Türkiye'deki araştırmalarla ilgili belirtmeden geçemeyeceğimiz bir husus var – ikincil kaynaklarla yetinilmesi. Yukarıda anılan çalışmalardan birisinde (Kalenderoğlu 2010), ne yazık ki Samoyloviç'in hiçbir çalışmasına atıf yapılmaz yalnızca ikincil kaynaklar, bilhassa da D. Nuraliyev'in bir çalışması sıkça kullanılır. Oysa Nuraliyev'in verdiği bazı bilgiler teyit edilmeye muhtaçtır. Ayrıca birincil kaynaklara bakılmaması konunun mahiyetinin idrak edilmesine engel olmuş ve böylece de bir dizi bilgi yanlışı kaçınılmaz olarak kendini göstermiştir. Yanlış verilen makale ve dergi adlarını bir kenara bırakıp önemli gördüğümüz bira bilgi yanlışı üzerinde örnek olması maksadıyla durabiliriz – aynı sayfadaki 4 yanlış. Makalede, Samoyloviç'in Devlet

Memed Molla'nın "146 sayfalık eserini" neşrettiği belirtilir (s. 291). Oysa burada sözü geçen yayın, malzemeler dizisinin üçüncü bölümüdür [Materialy po..., 1914]. Bu makalede şair hakkında malumat, ayrıca şiirlerinden örnekler yer alır. Yine aynı sayfada, Mahtumkulu şiirlerini derlediği ve bunların sayısının 279 olduğu dile getirilir (s. 291). Oysa bilim adamı, şiirlerin sayısını tespit etmeye çalışır ve bu çerçevede yalnızca yazmalardan değil başka araştırmacıların neşirlerinden de istifade eder. Böylelikle 279 farklı şiirin olduğu sonucuna ulaşır (Samoyloviç, 1914a, s. 137). Burada söz konusu olan şiirleri derlemek değil farklı şiirlerin verildiği bir dizin hazırlamaktır.

Teyit edilmeye muhtaç başka bir bilgi de Mollanepes şiirlerine dairdir. Bu çerçevede, 15 şiirin Rusça neşredildiği belirtilir ve herhangi bir eser adından söz edilmez (s. 291). Oysa bilim adamının eser listesinde Mollanepes'le ilgili bir çalışma yoktur. Ancak işimize yarayacak bir bilgi Nuraliyev'de mevcuttur. Nuraliyev, Samoyloviç'in Mollanepes'ten tercümelerinin olduğunu belirtmiş ve arşiv malzemesine atıfta bulunmuştur (Nuraliyev, 1973, s. 68). Aynı sayfadan paylaşmak istediğimiz son bilgi yanlışında ise Samoyloviç'in "Legenda o Korkude i Kör-Oğlı" adlı bir makalesinden söz edilir (s. 291–292). Oysa burada bahsi geçen bir tebliğ özetidir. Söz konusu özette, bilim adamının Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümünde, 1908 Ocak 24 tarihli oturumda 'Korkut ve Köroğlu hakkında' sunduğu tebliğin muhtevsından kısaca söz edilir [Legenda o Korkude..., 1910]. İşin ilgi çekici tarafı ise tebliğde verilen bilgilerden bazılarının yanlış olduğunun daha sonra bizzat Samoyloviç tarafından bildirilmiş olmasıdır. Konu derginin yazı işlerince bir dipnotla izah edilmiş [V. s., 1. dipnot] ve tebliğde "Korkut" olarak değerlendirilen şahsın aslında Dede Korkut olmadığını anlaşıldığı açıklanır. Bu bilgi ışığında söz konusu tebliği, Samoyloviç'in Dede Korkut'la ilgili önemli bilgiler paylaştığı bir "makale" olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Samoyloviç'in Türkmen araştırmalarının tesis edilmesinde geçen hakkı farklı araştırmacılar tarafından teslim edilmiş olmakla birlikte konuyla ilgili elzem olan bir ayırımın yapılmadığı fark edilir. Bilim adamının Türkmen araştırmalarına en büyük katkısı, Türkmen lehçesi ve ağızları değil Türkmen klasik edebiyatı üzerine olur. Kendisi, Türkmen edebiyatı ve bu çerçevede Mahtumkulu araştırmalarını başlatan kişidir. Türkmen araştırmalarını, meslek hayatının ikinci döneminde sürdürmese de bu alanda ortaya koydukları, ayrıca edindiği birikim bir otorite konumuna ulaşmasını sağlar. Daha 1900'lerin ilk yarısında Türkmen lehçesinin ilk uzmanı Potseluyevskiy olur

ve bu isim, çalışmalarının şekillenmesinde Samoyloviç'in yönlendirmelerinin etkili olduğunu kendisi ifade eder (1975, s. 303).

Bilim adamının, yalnızca mezuniyet tezinin değil Türkmen araştırmaları çerçevesindeki başka çalışmalarının da bilim camiasının hizmetine sunulmadığını söyleyebiliriz. Azimov ve Çarıyarov'un verdiği bilgiye göre Samoyloviç, 1936 mayısında Aşkabat'ta tertiplenen I. Dilcilik Kongresinde, 'Türkmen yazı dilinin tarihî gelişmesi' üzerine bir tebliğ sunar ancak bunun metni neşredilmez (Azimov ve Çarıyarov, 1973, s. 74). Bu durumda, 1938'deki idamın bir etkisinin olması muhtemeldir.

1900'lerin başlarında Türkmençe kılavuzları. Blagova ve Nasilov'un verdiği bilgiye göre, Samoyloviç'in mezuniyet tezi Teke ağzı üzerinedir – "Opıt grammatiki tekinskogo dialekta turkmenskogo yazıka" [=Türkmencenin Teke ağzı üzerine dil bilgisi teşebbüsü] (Blagova ve Nasilov, 2005, s. 4). Samoyloviç'in sağlığında neşredilmeyen bu çalışma 1979'da F. D. Aşnin ve V. D. Arakin tarafından bilim adamının seçme eserlerinin yer aldığı bir kitaba konulmak istenir. Ancak kitap basılmaz, yine de bunun muhtevası hakkında Azimov ve Çarıyarov'un (1973) bir makalesinde bilgi buluruz. Buna göre tezde girişten sonra ses bilgisi, köken bilgisi, metinler (masal, bilmece, sohbet) ve sözlük kısımları mevcuttur (Azimov ve Çarıyarov, 1973, s. 71). Bu bilgiler ışığında Samoyloviç'in o günün önde gelen isimlerden biri Melioranskiy'in idaresi altında, saha araştırması bulgularının da tetkik edildiği bir çalışma ortaya koyarak Türkmençe üzerine belli bir yetkinliği ulaştığını söyleyebiliriz. Nitekim birkaç sene sonra bu lehçedeki çalışmaları değerlendiren yazılar kaleme alacaktır.

Türkmenlerin Rusya'ya bağlanmasıyla Rus memurların halkla anlaşabilmesini sağlamak için Türkmençe kılavuzları hazırlanmaya başlanır. Potseluyevskiy'in verdiği bilgiye göre bunlardan ilki 1893'te Aşkabat'ta taşbaskı usulüyle çıkar (1975, s. 76). 1904'te ise Doğu Bilimi Cemiyetinin Aşkabat Şubesindeki kurslarda okutulmak üzere Agabekov'un Türkmençe kılavuzu çıkar. Kitap üzerine Samoyloviç'in bir değerlendirmesi vardır [S. Agabekov. Uçebnik..., 1907]. Burada yalnızca kitap üzerinde durulmayıp Türkmençe çalışmalarına dair bilgi verilmesi önemlidir. Anlaşılan o dönemde Aşkabat'ta Türkmençe öğrenmeye yönelik kayda değer bir talep söz konusudur. Aslında mevzu yalnızca Türkmençe değil bir bütün olarak Türkmen halkı ve Türkmenistan'ın araştırılmasıdır. Samoyloviç bu çerçevede "turkmenovedeniya"

terimini kullanır ve bir dipnotla Türkmenistan'a dair farklı sahalarda verilen eserleri anar [0186. s., 1. dipnot].

Samoyloviç, 1900'lerin başında Türkmençe öğretim malzemelerinin yetersiz olduğunu dikkatlere sunar. Agabekov'un kitabından önce bu alandaki yegâne kaynak İ. Şimkeviç'in *Praktičeskoye rukovodstvo dlya oznakomleniya s nareçiyem turkmen Zakaspiyskoy oblasti* [=Hazar ötesi Türkmen lehçesi kılavuzu, Aşkabat 1899] adlı kitabıdır. Ancak bu alana yapılan ikinci katkı olan Agabekov'un kitabı da boşluğu doldurmaya yetmez. Bilim adamına göre bu iki eser ancak birbirlerinin tamamlayıcısı olarak iş görebilir – ilkindeki dil bilgisi, ikinci kitaptaki alıştırmalar, konuşma kalıpları ile sözlük iki ciltlik bir kitap olarak telakki edilebilir. Yine de Agabekov'un çalışması, Şimkeviç'in kitabına nazaran birkaç yönden daha başarılıdır. İlkin kitapta dil bilgisine odaklanılmış, ikinci olarak da malzemenin nerden alındığı net bir şekilde belirlenmiştir: Ahal Tekelerin yaşayan dili (jivoy reç). Bu üstünlüklerin yanında, Samoyloviç'e göre her iki kitap da şu dört kusuru taşır: 1. Açıkça ifade edilmeden yaşayan dilden suni dil bilgisi şekillerine geçilir, bunlar ekseriyetle öbür güney Türk lehçelerinde de görülen şekillerdir (Osmanlı ve Azerbaycan). 2. Türkmençenin ses özelliklerine yeterince ehemmiyet gösterilmez, oysa Türkmençe ses bakımından öbür lehçelerden farklı bir yerdedir. 3. Çeviri yazıda bir sesi göstermek için benimsenen harflerin yerine ileride başka harf kullanılır (e-ä gibi). 4. Dil bilgisi kuralları iyi formüleleştirilmez ve açıklanmaz, bu durumda, verilen örnekler bazen açıklamaya uygun düşmemektedir. İki kitapta da ilk iki kusur "Türkmen ruhunu" ortadan kaldırır. Kusurların tamamı ise kitapların bir sistemden mahrum olmasına sebep olur, ayrıca ilmî bir mahiyet arz etmelerini engeller.

Agabekov'un kitabının bir özelliği sonunda bir miktar Türkmen atasözü ve deyimini (poslovitsa i pogovorka) Arap harfli aslı ve Rusça çeviri yazıyla ihtiva etmesidir. Samoyloviç'e göre bu kısımda da bir dizi kusur mevcuttur. İlkin sözlerin telaffuzu halk söyleyişinden ziyade yazı dilini yansıtmaktadır. İkinci olaraksa tercümede problemler vardır. Samoyloviç kitabın bu kısmı üzerinde çok durmaz, zira Agabekov'un kitabını daha önce değerlendiren A. A. Semenov yazısında bu kısma ağırlık verir [EO, 1904-4, 169-172]. Bizim bu konu bağlamında dikkatlere sunmak istediğimiz husussa Semenov'un bir görüşüne Samoyloviç'in yönelttiği itirazdır. Ona göre Semenov'ın "hâlihazırda müstakil bir Türkmen lehçesi olmadığı" savı hatalıdır. Ancak bu konuda daha fazla tafsilat vermeyen bilim adamı, "delillerle desteklenmiş itirazımı" daha sonraya bıraktığını söylemekle iktifa eder.

Semenov'un [EO, 1904-4] sözleri üzerinde biraz durmak gerekirse ona göre Tatar veya Türk (turetskoye) lehçeleri mevcut iken bunlara benzer müstakil bir Türkmen lehçesi hâlihazırda yoktur. Türkmenlerin ne dil yadigârları ne de kendilerine ait bir lehçeleri vardır, Türk dilinin farklı yerlerde kullanılan genel lehçeleriyle konuşurlar. Mahtumkulu ve başka şairlerin (pevets) tesadüf edilen divanları ise Çağatay lehçesiyledir.

Stavropol Türkmenlerinin dili üzerine ilk araştırmalar. Samoyloviç, 1912'de Stavropol Türkmenleri arasında saha araştırmaları yapar. Böylelikle bu halkın dili üzerine dil malzemesi derleyen ilk bilgin olur. Dil gözlemlerini bir tebliğde anlatır. Elimizde bu tebliğin metni olmasa da zabıt kaydı mevcuttur [Nareçiya nogaytsev..., 1913, LXXIII-LXXIV. s.]. Burada aktarılan bilgilere göre Stavropol Türkmenlerinin lehçesi Hazar ötesi Türkmenlerinden bazı yönlerden ayrılmaktadır: 1. Ses bakımından Stavropol Türkmenleri “diş arası” /z/ ve /s/ seslerini yitirmişlerdir. Ayrıca, vurgu son değil ilk hecededir. 2. Biçim bakımından, komşu Nogaylar ile Kazan Tatarlarının tesiriyle kuzey Türk çekim ekleri ve “geniş-geçmiş zaman sıfat fiili” görülür. 3. Sayılar bakımından müstakil “au” ve üleştirme sayı sıfatı biçimleri olarak “ar” ve “şar” görülür. “Üç” için iki biçim söz konusudur: üçer, üçşer. 4. Şimdiki zaman “yaza-durup” (çokluk: yaza-duruz) şeklindedir. 5. Emir-istek kipinin birinci şahsı “yazayık” şeklindedir. 6. Geniş zaman sıfat fiili, tasviri fiiller istisna olmak üzere, Nogay ve Kazaklardaki gibi her zaman “ar” biçimiyledir. 7. Fiilimsi (nomen actionis) biçimi olarak /û/ çok kullanılır. 8. Söz varlığında Kalmıklar, Kafkas dağlıları, ayrıca Rusçadan ödünçlemeler vardır.

Çalışmalar. Samoyloviç'in Türkmen dili ve edebiyatı üzerine hacim veçhesiyle en büyük çalışması 1914'te neşrettiği Abdu's-sattar Kadı cenknamesidir. Bundan sonra ilk sırada anılması gerekenler ise ‘Orta Asya Türk edebiyatı malzemeleri’ dizisi, ayrıca Türkmen edebiyatının ana hatlarının verildiği makaledir. Bu sonuncusu, tasvirî nitelikteki malzemeler dizisinden, inceleme-değerlendirme ihtiva etmesiyle ayrılır.

Malzemeler dizisinin ilk bölümü 1910, ikinci ve üçüncü bölümü ise bir arada 1914'te çıkar. Bunlar genel olarak Türkmen edebiyatının temsilcilerinin tanıtılması gayesini güder. İlk bölümde Türkmen edebiyatının genel durumu üzerine kısaca malumat verildikten sonra bu edebiyatı temsil eden şairler tanıtılır [Materialy po..., 1910]. Aynı yıl çıkan bir başka yazıda Mahtumkulu'nun şiirlerinin dizini yer alır [Ukazatel k pesnyam..., 1910] ve buradaki şiirlere ilaveler ise malzemelerin ikinci bölümünde verilir [1914]. Dizinin üçüncü bölümü ise Mahtumkulu'nun babası Devlet Memed Molla

üzerindedir [128-153. s.]. Malzemelerin ikinci ve üçüncü bölümü üzerinde ilgili bölümde durulacağı için aşağıda yalnızca birinci bölüme değinilecek.

Malzemeler I. Dizinin ilk bölümünde 1902, 1906-7 ve 1908'deki Orta Asya seyahatlerinde edinilen yazmaların muhteva, dil ve müellif yönüyle dökümü mevcuttur. Bu çerçevede, esas olarak yazmaların muhtevaları üzerinde durulurken bir yandan da bunların kâğıt cinsi, sayfa-satır sayısı, yıpranma durumu, müstensihisi, nüshaları veya baskıları hakkında da bilgi verilir. Bu malzeme daha çok Türkmen edebiyatı şairlerinin eserlerinden oluşur ve bu sebeple yazıda Türkmen edebiyatının genel durumu/seviyesi hakkında da kısa bir değerlendirme mevcuttur.

Yazıda toplam 34 yazmada yer alan 61 farklı eserden söz edilir. Bunların 10'u nesir, 7'si hem nesir hem nazım ve 44'ü ise nazım türündedir. Muhtevaları ise şöyledir: a) tarih ve efsane, b) rivayetler, c) din-maarif ve din-hayat konulu eserler, ç) şiir mecmuaları ve mecmualardan bölümler, d) bilinmeyen şairlerin şiirleri, e) anlatılar. Bunların haricinde 2 masal, birkaç atasözü ile bilmece ve bir de “kaligrafi derlemesi” vardır. Şairlerin sayısı toplamda 38 ve bunların da 25'i Türkmen'dir. Samoyloviç, sonuncuları boylarına göre ayrı ayrı sıralar. Bu şairlere dair malumatın bir kısmı Hocalı Molla'nın mektuplarına dayanır. Bu arada yeri gelmişken bir hususu belirtelim – Samoyloviç malzemelerin 2. bölümünde, yeni öğrendiği Türkmen şairler hakkında da bilgi verir. Bunlardan 3'ü Kakacan Berdiyev'in verdiği Mahtumkulu divanında yer alır. 1912 tarihli Stavropol ziyaretindeyse buradaki Türkmenler 7 şairlerinin adını verir (Samoyloviç, 1913b, s. 63). 1929'da ise tespit edilen şairlerin sayısı 70'e çıkar (Samoyloviç, 1914a, s. 138; 1929, s. 134).

Türkmen edebiyatı üzerine ilk değerlendirmeler. 1900'lerin başında, Türkmen edebiyatı neredeyse tanınmamaktadır. Bunu o dönemin önde gelen isimlerinin sözlerine bakarak anlamak mümkündür. İ. N. Berezin Türkmen edebiyatı diye bir edebiyatın olmadığını, Vámbéry Mahtumkulu'nun bu edebiyatın tek temsilcisi olduğunu savunur. Bilim adamı sahada bizzat edindiği malumatla bu görüşlere itiraz eder. Ona göre, bu edebiyat 1700-1800'ler boyunca pek çok şair yetiştirmiştir (Samoyloviç, 2005, s. 356). Ancak anlaşılan bunların adları, ayrıca eserleri araştırmaların yokluğundan ötürü bilinmez. Böylelikle Türkmen şairleri ve bu arada onların en mühim temsilcisi olan Mahtumkulu'nun şiirlerini tespit etmeye yönelik çalışmaların önemi ortaya çıkmış olur.

Bilim adamının değerlendirmeleri genel olarak Orta Asya halk şairleri üzerinedir. Bu yaklaşımdan, müşterek bir edebî geleneğin var olduğu anlaşılır. Ancak yine de Türkmen halk şairlerinin ayrıldığı yönler söz konusudur. Ona göre, Türkmen edebiyatı, halkın okuma-yazma ve kültür seviyesindeki düşüklüğü yansıtır. Şiirin hâkim olduğu bu edebiyatta Türkmen şairler, Kazak halk şairleriyle Taşkent, Fergana, Kâşgar ve Hive'deki tahsilli şairlerin arasında bir yerde bulunur. Burada Samoyloviç, Vámbéry ve M. Hartmann'a atıfta bulunur ve onların görüşlerini kendi müşahedeleriyle kıyaslar. Ona göre, Türkmenlerde saf halk edebiyatının fakirliğini vurgulayan Vámbéry haklıdır. Bu fakirlik bilhassa türkülerde kendini göstermektedir, Türkmenler “halk şairleri”nin suni şiirlerini söylerler. Ancak bu şiirlerde, Hartmann'ın aksine, millî bir ruh olduğunu savunan Vámbéry haklıdır. Bu ruh gerek Orta Asya ve gerekse de Türkmen halk şiiri biçim ve ölçüsünde de kendini hissettirir. Bilim adamı bu Orta Asya halk şairlerini “aydınlanma dönemindeki milliyetçi Osmanlı şairlerine” benzetir. Ancak bu görüşünde neye istinat ettiğine dair tafsilat vermez ve yalnızca bir kaynağa atıfta bulunmakla iktifa eder: *A History of Ottoman Poetry by E. J. Gibb*.

Orta Asya'daki tahsilli şairlerin ulaşılmaz zirvesinin Ali Şîr Nevâyî olduğunu belirten Samoyloviç, halk şairlerinin ilham kaynağının ise Ahmet Yesevî olduğunu ifade eder. İlkinde, Fars şiirinin ruhu, muhtevası ve biçimi görülürken ikincisinde de yine Fars etkisi olmakla birlikte Türk ruhu da vardır (Samoyloviç, 1910c, s. 02). Orta Asya'daki halk şairlerinin dili oldukça sadedir ve bu dil halk arasında kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelerden aridir. Türkmen şairlerde bir de tahsilli müelliflerden farklı olarak mahalli ağızların izleri görülür.

Samoyloviç'e göre, Orta Asya halk şairlerinin üslubu yalındır; olay, durum ve duyguların anlatımı süse feda edilmez, gerektiğinde bir atasözüyle mesele anlatılır. Bazen ise savaş sahnelerinde vahşilik kendini gösterir. Şiirlerin ölçüsü ise Ahmet Yesevî'nin açtığı çığırda olup hece ölçüsüdür. En çok 11, 8 ve 7'li hece ölçüsü görülür. En sevilen nazım birimi ise dörtlüktür. Halk şairleri şiirlerini, biçimi göz önüne almadan “gazel” şeklinde adlandırır (Samoyloviç, 1910c, s. 03). Bu çerçevede atıf yapılan isimlerin Radloff [Ueber die Formen der gebundenen Rede...] ile Jules-Léon Dutreuil de Rhins [1846-1894. *Mission Scientifique...*, 3] olduğunu not edelim.

Samoyloviç'in farklı yazılarında Türkmen halk şiirinin önemli bir yönünü oluşturan bahşılık geleneği hakkında da bilgiler buluruz. Bu geleneğin temsilcileri için yazılarda “narodny pevets”, yani halk şarkıcısı terimi kullanılır (Samoyloviç, 1908, s.

122). Bir de “halk şairi” (narodny poet) terimi vardır, bununla Ali Şîr Nevâyî’nin bir numaralı temsilcisi olduğu yüksek zümre şairleri değil de Ahmet Yesevî geleneğinin temsilcileri kastedilir (Samoyloviç, 1910c, s. 02). Ancak yazılarda karşımıza çıkan şair ve şarkıcı, ayrıca şiir ve şarkı kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılmadığını anlamamanın zor olduğunu not edelim.

Halk arasında, bahşılardan yanı sıra mollalar da şiirle meşgul olan kişiler olarak öne çıkar. 1902 temmuzunda bir molla Andalib’in *Yûsuf ve Züleyhâ*’sını ezbere okur (Samoyloviç, 1908, s. 123). Bir başka molla, Cuma Niyaz 1908’de Hoceli dolaylarında, Kazaklar hakkındaki bir şiiri Samoyloviç’e verir. Bilim adamına göre nazım şekli mesnevi olan bu şiirin dili Arapça ve Farsça kelimelerle süslüdür [Hivinskaya satira..., 1912, 054. s.]. Bu da şiirin hangi geleneğe ait olduğu üzerine bir fikir vermektedir. Bahşılardan da kitabi gelenekten beslenir – 1908’de Hive’de bir bahşı kitabi-şifahi gelenekten (narodno-knijny) eserler okumuş ve bir yandan da kendisi “dutar” çalmış ve iki eşlikçisi de “bulaman” (dudka) üflemiştir (Samoyloviç, 1909a, s. 20). Bahşılardan halk arasında farklı adlarla da anılır – mesela asıl adı Subhanverdi olan Kör Molla, “şagır” ve “kari” lakaplarıyla da bilinir. Türkmenlerde “bahşı” yalnızca “halk şarkıcısıdır”, Kazaklardaki gibi “şifacı/üfürükçü” (znahar) değildir. Bahşılardan dağarcığında Mahtumkulu’dan başlayarak Türkmen şairlerin popüler “şarkıları” ve *Yûsuf ve Züleyhâ*, *Tâhir ve Zühre* gibi romantik manzumelerden (poema) “şarkı kesitleri” yer alır, sonrasında masal, fıkra (anekdot), atasözü ve bilmeceler gelir (Samoyloviç, 1907, s. 216). Görüldüğü üzere bahşılardan dağarcığı hem kitabi gelenekten hem de halk geleneğinden oluşur. Toparlamak gerekirse bahşılardan 1. Kitabi halk geleneğine ait şiirleri söylerler, 2. Kendileri yine kitabi bir edayla irticalen şiir söylerler (1909b, s. 80).

Samoyloviç, Kör Molla’nın “irticalci şair” (pevets-improvizator) olduğunu belirtir. Ona göre, bu şairden derlediği 17 şiirin hiçbiri özgün değildir, bunların hepsi kötü birer taklitten öteye gitmez. İşte böyle bir irticalci şarkıcı/türkücü, geleneğin ortalama bir temsilcisidir. Esasen Türkmen şiiri de Çağatay edebiyatının bir parçası olarak taklitten başka bir şey değildir. Bu bahşı, okuma-yazma bilmez (adındaki “molla” yalnızca bir lakaptır, unvan bildirmesi için isimden önce gelmesi gerekir), ayrıca şarkı söylemez yalnızca şiirlerini okur. Çayhane, batakhane ve toylardan gelir elde eder. Aullarda veya şehirde, yani Merv’de dolaşır. Şiirlerinde övgüye veya yergiye yer verir, övdükleri arasında yakın zamanların kahramanları, çağdaş hayırseverler, meşhur atlar, çay, eğlence oğlanları (baça) yer alırken yedikleri arasında kâfirler ve kendisine

ihsanda bulunmayanlar olur. Her yer ve durum için bir şiir bulur, mesela batakhaneler için müstehcen şiirleri de vardır. En çok ahlaksızlığı, avareliği ve arsızlığıyla öne çıkar. Bunun dışında sıradan, irticalci (improvizator) bir Türkmen şarkıcıdır.

Burada, bir parantez açarak ilgi çekici bulduğumuz bir hususu dikkatlere sunmalıyız. Samoyloviç, Yakutlar arasında hiç bulunmamış, bu halkın halk bilgisini doğrudan derlememiştir. Ancak ömrünün sonlarına doğru, Yakut şifahi edebiyatı üzerinde dururken [1936], bilhassa da Yakut şamanlık geleneğinden söz ederken halk bilgisine daha farklı yaklaştığını görürüz. Yakutlarla ilgili çalışmaların çokluğu, halk biliminin gelişmesi ve hâliyle kendisinin yıllar içinde kazandığı tecrübe bilim adamının daha bütüncül ve derinlikli bir yaklaşım sergilemesini sağlar. Artık halk bilgisi ürünleri karşısında cevap aradığı soruların sayısı artmıştır (Samoyloviç, 1936, s. 12). Bu yaklaşımı meslek hayatının ilk dönemindeki çalışmalarında bulamayız. Mesela Türkmen bahşılık geleneğinin veya daha genel manada Köprülü de gördüğümüz üzere en eski Türk şiirinin şamanlık ile alakası üzerinde yeterince durulmaz.

Samoyloviç, Türkmen sözlü edebiyatına dair ilk düşüncelerini üç Türkmen masalını neşrettiği yazısında da paylaşır [Tri turkmenskikh skazki, 1910]. Türkmenistan’da 1902 ve 1906’da 5 ay kalan Samoyloviç, daha çok en kalabalık boy olan Tekeler (Ahal ve Merv) arasında gözlem yapma imkânı yakalar. Ona göre Türkmen sözlü edebiyatı genel olarak fakirdir. Öyle ki yaşayış yönüyle Türkmenlere yakın olan Kazaklardaki edebî zenginlik Tekelerde olmadığı gibi var olan edebî değerler de kaybolup gitmektedir. Efsane ve rivayetler; az ve bölük pörçüktür, ayrıca hiç de edebî değildir. Masallar renkli üslubunu yitirmiş ve sıradan bir nesir hâlini almıştır. Türküler de İran-Çağatay örneklerinin kalıntılarıdır ve halkın kendisi değil ya tahsilli şairler ya da ümmi halk şairlerince oluşturulmaktadır. Zenginliğini koruyan türlerse yalnızca atasözleri, bilmece ve mizahlı-kafiyeli (Rus. pribautka) sözlerdir (1910b, s. 119).

Türkmen edebiyatının ana hatları. Samoyloviç 1929’da yaklaşık 30 yıllık birikimiyle kapsamlı bir yazı hazırlayarak Türkmen edebiyatının ana hatlarını vermeye çalışır [Oçerki po istorii turkmenskoy literatury]. Bu yazıda Türkmen edebiyatı, Oğuz edebiyatının bir kolu olarak değerlendirilir ve bu çerçevede özellikle Oğuzname geleneği merkeze alınarak *Boz Oğlan*, *Ahmet Bey* ve *Yusuf Bey* ile “Bamsı Beyrek” boyu mukayeseli surette tetkik edilir.

Yukarıda, 1914'te neşrettiği cenknamenin Samoyloviç'in Türkmen dili ve edebiyatı üzerine en büyük çalışması olduğunu söylemiş olsak da onun 1929 tarihli yazısının bu sahadaki en önemli çalışması olduğunu ileri sürebiliriz. Burada yalnızca Türkmen, değil bütün Oğuz boyunu ilgilendiren konulara dair görüş ve tespitler bulunur. Zira bu edebiyatın anlaşılması, Oğuzların bir kısmının batıya göçünden önce meydana getirilen *Oğuzname* halkasındaki eserlerin de dikkate alınmasını gerektirir. Bunun yanında ortaya çıkış tarihi ve yeri bilinmeyen ancak Türkmenlerin yanı sıra öbür Oğuzlarda da bilinen *Köroğlu* gibi eserler de tetkike dâhil edilmelidir (Samoyloviç, 1929, s. 129-130). Yazının önemi biraz da bu bütüncül yaklaşımdan kaynaklanır ve buna binaen yazıyı hülasa etmek faydalı olacaktır.

Samoyloviç'e göre Türkmen edebiyatı, kitaba dayanmaz. Selçuklulardan sonra birlik sağlayamayan, belirgin bir şehirli ve okumuş nüfusu olmayan Türkmenlerde, cumhuriyet kuruluncaya kadar, Azerbaycan ve Anadolu Türklerinde olduğu gibi kitabi bir edebiyat vücuda gelmez. Bu edebiyat kulağa hitap eder, kitapla değil sözle yayılır ve ikiye ayrılır: 1. Anonim halk edebiyatı, usta icracılar değil herhangi bir kişi tarafından yayılır (atasözü, deyim, tekerleme, bilmece, masal, efsane, şarkı, ninni). 2. Usta icracı bahşılar tarafından yayılan şiirler (Mahtumkulu başta) ve anonim olsun ya da olmasın halk hikâyeleri (romanlar) (Samoyloviç, 1929, s. 130-131).

Türkmen edebiyatı, yalnızca Azerbaycan ve Anadolu Türklerinden değil, komşuları Kazak ve Kırgızların edebiyatından da farklılık arz eder. Türkmenlerde İslami mistik veya Azerbaycan-Anadolu'daki gibi âşık tarzında eserler hâkimdir. Oysa Kazak ve Kırgızlarda İslam öncesi bozkır edebiyatından belirgin surette unsurlar vardır. Hem Türkmenlerin hem de Kazak ve Kırgızların edebiyatları müziğe dayalıdır. Ancak bunların edebiyatları farklı olduğu gibi halk müzikleri de yine farklıdır. Üçüncü bir ayrışma ise bahşının rolünde kendini belli eder. Bunlar Türkmenlerde usta şarkıcı-müzisyen iken Kazak (baksı) ve Kırgızlarda (bakşı) ise şaman ve şamanlığın bir kalıntısıdır, bir büyücüdür (Rus. kudesnik). Dördüncü farklılık ise "ahun" teriminin anlamındadır. Türkmenlerde bu Farsça kelimeyle eğitim-öğretim görmüş din adamları kastedilir. Hâlbuki Kazak (akın) ve Kırgızlarda bu terim, doğaçlama şarkı söyleyen kişiler için kullanılır. Bir ölçüde Türkmenlerdeki bahşılar gibi. Ancak Türkmenler usta şarkıcılar ile müzisyenleri, şiir söyleyenlerden ayırırlar. Bu sonunculara "şagır" (şair) derler. Netice itibarıyla Türkmen edebiyatı hem şekil hem de muhteva bakımından

Kazak ve Kırgızlardan ayrılır. Bir de bu sonunculara nazaran İslam-İran kültürü, Türkmen edebiyatına çok daha fazla nüfuz etmiştir (Samoyloviç, 1929, s. 131).

Samoyloviç, Kazak ve Kırgızlardan başka, Türkmen ve Özbek edebiyatları arasındaki benzerlik veya farklılıkları da aydınlatmaya çalışır. Ona göre 1500'lerle birlikte Özbekler, Timur devrindeki Çağatay kültürünü miras alırlar. Kazak, Kırgız ve Türkmenlerden farklı olarak Özbekler tarım, üretim, ticaret ve şehir hayatı neticesinde yüksek bir okumuş kesime sahip olurlar. Bu kesim sayesinde, Çağatay edebiyatının altın çağı gibi olmasa da Fergana ve Harezmi'de 1900'lerin başına kadar yüksek zümre edebiyatı varlığını sürdürür. Bu türden bir edebiyatın gelişmesi için Kazak, Kırgız ve Türkmenlerde 1900'lere kadar elverişli bir zemin mevcut değildi. Özbek edebiyatının geniş kitlelere hitap eden başka kolları ise Kazaklar ve Türkmenlerle belli oranda benzerliklere sahiptir. Mesela, Özbek edebiyatının bozkır Kazak edebiyatıyla müşterek maziden gelen ortaklıkları vardır. Türkmen edebiyatıyla benzerlikte ise ortak tesirler ile değiş tokuşların etkisi söz konusudur. Ahmet Yesevî ve takipçilerinin hikmetlerinden hem Özbekler hem de Türkmenler etkilenir. *Boz Oğlan* halk hikâyesinin şekillenmesinde ise bu iki halk arasındaki etkileşimin bir rolü vardır. Bütün bunların yanında Çağatay edebiyatının Türkmenlere hiç tesir etmediğini söylemek yanlıştır. Halk arasında Ali Şîr Nevâyî ve Hüseyin Baykara'nın şiirleri yaygındır, ayrıca bunlar üzerine efsaneler de anlatılır. Bahşılının dağarcığında ise Nevâyî'nin yanı sıra Nesimî ve Fuzûlî'nin şiirleri de yer alır (s. 132). Bu bilgiler için Samoyloviç'in başvurduğu kaynaklar arasında Vámbéry [*Çagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867] ile Uspenskiy ve Belyayev'in [*Turkmenskaya muzika*, 1928] eserleri olduğunu not edelim.

Samoyloviç yalnız Çağatay değil İran tesiri üzerinde de durur. Ona göre eski devirlerde, yani 500-700'lerdeki "Türk imparatorluğu" zamanında, Türkmenlerin ataları Oğuzlar, Soğd etkisinde kalır. Bunun neticesinde, Türk runları veya Yenisey-Orhon alfabesine dayanan bir yazı ortaya çıkar. İran tesiri daha sonra, bu kez Oğuzlar Harezmi'ye geldiklerinde yaşanır. Devam eden süreçte, Türkmenler İran'a yaklaştıklarında Afganlarla; Semerkant, Buhara ve Amu Derya'nın yukarılarında ise Taciklerle komşu olurlar. Türkmenler mektep ve medreselerde Fars yazı dilini öğrenirler, ayrıca İran yazılı edebiyatını okurlar. Hafız'ın halk nezdinde tanınırlığı vardır, şiirleri mekteplerde öğretilir. İran halklarının, bilhassa da Farsların tesiri Orta Asya veya Azerbaycan Türkleri üzerinden veya doğrudan hem yazılı hem de sözlü olarak Türkmenlere ulaşır. Netice itibarıyla İran unsurları Türkmenlerin yalnızca dilini değil kültürünü de çok

derinden etkiler (s. 133). Samoyloviç, burada, biri 1000'lerden [*Dîvânu Lugâti't-Türk*], öbürü ise 1200'lerden [Houtsma, *Ein türkischer Glossar*, Leiden 1894] birer sözlüğe atıfta bulunarak Türkmencedeki Farsça alıntılarının çok eskiden kayıt altına alındığını vurgular.

Samoyloviç, buraya kadar aktarılanlardan, yani Türkmen edebiyatının sair Türk edebiyatları arasındaki konumu ve İran tesiri gibi konulardan sonra bizzat Türkmen edebiyatına geçer. Ona göre Türkmen kabileleri, zaman zaman birbirleriyle çatışsa da edebiyatları yönünden birbirlerinden ayrılmazlar, bir bütünlük sergilerler. Nitekim bir kabilenin şairi, öbürlerince de bilinir. Bir numaralı şair ise Göklen kabilesinden Mahtumkulu'dur. Samoyloviç, kendisince tespit edilen toplam şair sayısının 70'i aştığını belirtir ve önceki çalışmalarına [Materialy po..., I-1910, II-1914] ilaveten yeni tespit ettiği 9 şairin daha adını verir (s. 134-135).

Samoyloviç'e göre Orta Asya Türkmenlerinin en eski yazılı yadigârı *Revnâku'l-İslâm*'dir. Ancak eserin dilini saf bir Türkmençe olarak addetmek yanlış olacaktır. Zira eserin dili karışık bir yapıdadır, yine de hâkim unsurlar Oğuzca-Türkmencedir. Samoyloviç, görüşlerini örnekler üzerinden ve başka eserlerle karşılaştırarak açıklamaya çalışır (s. 136-138). Netice itibarıyla da şu yargıya ulaşır: Türkmen yazı dili, Orta Asya Türk yazı dilinin ilk iki kolundan sonra ortaya çıkar. Bunlar 1000'lerdeki Karahanlı-Kâşgar ve 1100-1300'lerdeki Sır Derya Harezmi devirleridir. 1400'lerde üçüncü devir, Çağatay devri başladığında Türkmenlerin zengin olmasa da bir yazı dilleri vardır. Türkmen yazı diline Çağatay tesiri cumhuriyet devrine kadar devam eder. Fakat bu tesir, başka Türk boylarının şehrli kesimine ulaştığı kadar Türkmenlere ulaşmaz. Çağatay tesirinin güçlü bir şekilde hissedildiği ve Türkmenlerin yüksek zümresine hitap eden iki eser vardır: Bunlardan biri Mahtumkulu'nun babası, Devlet Memed Molla'nın *Va'z-i Azâdi* [1753-4] ve Abdus's-Sattar Kadı'nın cenknamesidir [1800'lerin ortaları] (s. 138-139).

Samoyloviç, yazılı edebiyatın eserlerine değindikten sonra sözlü edebiyat mahsullerine de temas eder. Bu çerçevede öncelikle Türkmen edebiyatı denilince hem yazılı hem de sözlü edebiyatın anlaşılması gerektiğini vurgular. Zira yalnızca Türkmenlerde değil, ataları Oğuzlarda da sözlü edebiyat hep ilk sırada olmuş ve yazılı edebiyatı etkilemiştir. Bu sebeple Türkmenlerin yazılı edebiyatını tetkik edenler sözlü edebiyata da eğilmek mecburiyetindedir. Böyle bir girişten sonra Samoyloviç önce atasözü, sonra da bilmecelere değinir. Bu kapsamda yaşayan Türkmen atasözü ve bilmeceleriyle en eski yazılı kaynaklardakiler arasında kıyaslamalar yapar. İlk tür için

DLT ve ikincisi için de *Codex Cumanicus*'a başvurur. Türkmen atasözü ve bilmecelerinin benzerlerinin en eski kaynaklarda olduğunu göstermeye çalışır. Bu çerçevede Brockelmann [Altturkestanische Volksweisheit, 1920], Geldiyev [*Sbornik turkmenskih...*, Aşkabat 1925] ve Bang'ın [Über die Räthsel..., 1912] çalışmalarına atıf yapar, ayrıca kendi derlemelerine başvurur (s. 140-144).

Bilim adamı 1927'de, bir Mervli Tekeden derlediği bir atasözü üzerinde ise ayrıca durur. Zira burada “uzan/ozan” kelimesi geçmektedir. Oysa Oğuz-Türkmen edebiyatında “bahşı”yla birlikte usta icracıları ifade eden bu kelime, günümüz Hazar Ötesi Türkmenlerinde bilinmemektedir. Samoyloviç'e göre “ozan”, Oğuzların müşterek devrine ait bir kelime olmalıdır. Buna karşılık Azerbaycan ve Anadolu'da bilinmeyen “bahşı” ise daha yeni bir döneme (en erken 1200'ler), yani Moğol imparatorluğunun kurulmasından sonraya ait olmalıdır. Bu bağlamda Samoyloviç, Köprülü'nün eserlerine sıkça atıf yapar [*Türk Edebiyatında İlk...*, 1918; *Türk Edebiyatının Menşei*, 1915; *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1920], onun bahşı ve kam kelimelerinin Oğuzca karşılığının “ozan” olduğu ve ilk zamanlarda “şaman” anlamına geldiğine dair görüşlerinin sonraki araştırmalara muhtaç olduğunu vurgular (s. 144-145).

Samoyloviç; masal, ninni ve kadınlara mahsus “lâle” adlı şarkılara ise kısaca temas eder. Türkmen masallarının yeterince çalışılmadığını belirtir, kendi derlemelerine atıf yapar [1910, 1914] ve Türkmenler arasında usta masalcılara rastlamadığını vurgular (s. 144, 146).

Türkmen edebiyatı mı Oğuz edebiyatı mı? Yukarıda anılan *Sovetskaya turkologiya* dergisinde; Nuraliyev, Azimov ve Çarıyarov'un yer bilgisi Aşkabat olarak gösterilmiştir, buna istinaden Samoyloviç'in Türkmen araştırmaları, Türkmenistan'da ilgi gören bir konu olmuştur diyebiliriz. Bunda kuşkusuz, Samoyloviç'in Türkmen millî kimliğini oluşturma gayretlerinde işe yarayabilecek malzeme sunmuş olmasının etkisi vardır (Duymaz, 2015, s. 24). Ancak bu durum aynı zamanda Türkmen araştırmacıların nesnel değerlendirmelerden uzaklaşmasına yol da açar.

Öncelikle Nuraliyev'in biraz yukarıda adı anılan dergide çıkan yazısından hareketle Türkmen araştırmacıların yaklaşımını anlamaya çalışmalıyız. Nuraliyev'e göre, Samoyloviç'in de aralarında bulunduğu önde gelen Rus Doğu bilimciler “Türkmen halkının kültür mirasına” büyük bir ilgi gösterirler ve Türkmen edebiyatının tetkikine ciddi bir katkı sağlarlar (Nuraliyev, 1973, s. 66). Ancak bu ifadeler yanlış

olmamakla birlikte tam anlamıyla doğru da değildir. Samoyloviç'e göre o dönemde, yani 1900'lerin başında Türkmen dili ve edebiyatı üzerine ne malzeme neşri ne de ciddi tetkikler vardır. Ayrıca biliminin o dönemdeki genel seviyesi, yalnızca bir alanda, yani Türkmen lehçesi veya ağızları üzerinde uzmanlaşmaya imkân vermez. Aynı durum Türkmen edebiyatı için de geçerlidir. Henüz bu edebiyatı tetkike yarayacak kadar veri yoktur. Şimdilik yapılması gereken bu edebiyatı tek başına değil de üyesi olduğu grup içinde değerlendirmektir. Samoyloviç Türkmen edebiyatının ana hatlarını yazarken de bu görüşten hareket eder, daha çok Oğuzların edebiyatından söz eder. Bütün bunlar bizi şu sonuca götürür – Samoyloviç'in meslek hayatına başladığı 1900'lerin ilk yıllarında, Türklük biliminde henüz Türkmen dili ve edebiyatı alanı yoktur veya en azından bu alan yeni yeni kurulmaktadır. Netice itibarıyla bilim adamı meslek hayatının ilk evresinde başladığı Türkmen ağızlarını tetkik etme teşebbüsünden vazgeçer, çalışmalarını Türkmen edebiyatı ve halk bilgisine yöneltir. Bu sonuncuların da daha çok metin neşri şeklinde olduğu veya kısmi bilgilerden ibaret olduğu not edilmelidir. Zira derleme ve neşretme aşaması henüz aşılmış değildir. Teke ağızı üzerine hazırlanan mezuniyet tezinin [1902] basılmamış olması aslında, aceleyle varılmış yargılardan kaçınma dikkatinin bir işareti olarak değerlendirilmelidir. Çeşitli konularda tetkikler, metin neşri ve bunun tercümesini ihtiva eden cenkname [1914] neşrinde, daha sonra ortaya konacak türden, Türkmen dili ve edebiyatının ana hatlarının [1929] verildiği bir bölüme rastlamayız. Burada, Türkmen dili ve edebiyatı daha çok Orta Asya Türk yazı dilinin bir dönemi olan Çağatayca içinde değerlendirilir. Samoyloviç yaklaşık 10 yıllık mesainin neticesinde şunu anladığını itiraf eder – Orta Asya Türk edebiyatının son numunelerinden olan ve yıllardır üzerinde çalıştığı bu eser aslında hiçbir yönden değer arz etmez (2005, s. 359). Bu ifadede Türkmen dili ve edebiyatından söz edilmemesi anlamlıdır, anlaşılabilir eser bu yönden pek özgün değildir.

Bu kısa girişten sonra terimlerin keyfi yorumlanışına gelebiliriz. Samoyloviç esasen Orta Asya Türk dili ve edebiyatının bir uzmanıdır. Türkmen dili ise anılan yazı dilinin kollarından biridir (Samoyloviç, 2005, s. 360). Türkmen lehçesi ise Oğuz grubunun bir koludur. Bilim adamının bu çerçevede “obşeguz”, yani Türkçeye ‘müşterek Oğuz’ veya yalnızca ‘Oğuz’ şeklinde tercüme edebileceğimiz bir terimi kullanması dikkate layıktır (Samoyloviç, 1929, s. 129). Buradaki yaklaşımın temelinde Türkmen edebiyatından ziyade Oğuz edebiyatı yer alır ve verilen örnekler de hep bu ana grubu vurgular. Bilim adamına göre, Oğuzların bir kısmının batıya göçünden önceye ait

ve *Oğuzname* adı altındaki “tarîhî kahramanlık” anlatıları dizisi, ayrıca bir “halk romanı” *Köroğlu* bu müşterek Oğuz edebiyatına örnek gösterilebilecek yadigârlardandır. Bunların yanı sıra, “Türkmenlerin kendi müktebatından saydığı” *Boz Oğlan, Ahmet ve Yusuf* “halk romanı” da Orta Asya Türkmenleriyle İran, Kafkas berisi ve Anadolu Türklerinin kültür ve bilhassa da edebî yakınlığını ortaya koyar. Bu bağa başka misaller de vardır – Azerbaycan Türklerinin Nesîmî ve Fuzûlî gibi şairleri Orta Asya Türkmenleri arasında da meşhurdur (s. 129-130). Görüleceği üzere temel yaklaşım müstakil bir Türkmen edebiyatı değil de Oğuz grubunun müşterekliği üzerine kuruludur.

Nuraliyev’in (1973) çalışması sağlaması yapılamayan bilgiler ihtiva etmesiyle üzerinde biraz daha durulmayı hak etmektedir. Burada, Samoyloviç’in Türkmen edebiyatı tetkiklerini Orhun abidelerinden başlatmak gerektiği kanısında olduğu belirtilir ve bir çalışmasına atıf yapılır (s. 68). Ancak atıf yapılan yere bakıldığında, bunun yalnızca bir tebliğ özeti olduğu göze çarpar ve bir sayfadan daha kısa olan metinde hiçbir surette Türkmen edebiyatı lafzı geçmez [Ob otkritom V. L. Kotviçem..., 1915, VII. s.].

Nuraliyev’in kuşku uyandıran tespitleri yukarıdakiyle sınırlı değildir. Ona göre, Samoyloviç Ali’nin *Kıssa-yı Yûsuf*’unu “1200’lere ait bir Türkmen edebiyatı mahsulü” sayar (Nuraliyev, 1973, s. 68). Ancak atıf yapılan yere baktığımızda eserin İslami devir Oğuz edebiyatının 1200’lere ait bir numunesi olduğu belirtilir. Ayrıca, hangi Oğuz ülkesinde yazıldığına ise henüz tespit edilemediği eklenir (Samoyloviç, 1929, s. 136). Bir sonraki sayfada, Türkmen lehçesinin Orta Asya Türk yazı diline iştirak ettiğine delil olan eserlerin 1300’lerde rastlandığı ifade edilir. Ancak bir önceki yüzyıldan söz edilirken 1200’lere ait *Kıssa-yı Yûsuf*’un “Oğuz-Türkmen” çevresinde verildiği görüşü yine tekrar edilir (s. 137).

Samoyloviç, yazısında terimlere yönelik hassasiyetini açıkça dile de getirir. Oğuzlardan, günümüze kadar yalnızca Hazar ötesi Türkmenlerinin millî adlarını koruduklarına işaret eder (s. 129). Yazının tamamında da tartışmaya mahal bırakmayacak surette “müşterek Oğuz”, “Oğuz” ya da “Oğuz-Türkmen” terimlerini tercih eder. Hâl böyleyken Nuraliyev’in “Oğuz” terimlerini, “Türkmen” şeklinde kabul etmesi keyfi bir tutumdan başka bir şey değildir.

Samoyloviç, yalnızca “Oğuz” veya “Türkmen” değil Türk, Tatar ve Kırım Tatarı terimlerini kullanırken de çok titiz davranır. Bilim adamı terimlerin yanlış kullanılmasını defalarca eleştirir, “Tyurk” yerine “Türk” terimini yaygınlaştırmaya çalışır, hatta bu konuya ayrı bir yazıyla da temas eder (2000, s. 125–129). Azerbaycan Türklerinin Tatar (1913a, s. 0154) veya Kırım Tatarlarının Kırım Türkü şeklinde adlandırılmasını her fırsatta tenkit etmekten geri durmaz (2000, s. 118).

“Oğuz” terimiyle ilgili Samoyloviç’in başka bir yazısına daha başvurabiliriz. 1919 tarihli “Literatura turetskih narodov”da Hazar Kağanlığının “Oğuz” veya “Türklerce” kurulduğu ifade edilirken yapılan bir açıklama önemlidir. Burada “Türk” terimiyle anlatılmak istenen genel manasıyla bir millet değil de kabiledir (Samoyloviç, 1919, s. 34). Açıkça anlaşıldığı üzere “Oğuz” ve boy manasıyla “Türk” birbirinin yerine kullanılacak terimlerdir. Ancak Türk terimi daha sonra kabile manasının ötesinde, tıpkı “Slav” gibi genel manada bir milleti ifade eder olur (Samoyloviç, 2000, s. 125).

Yeri gelmişken Dede Korkut ve Türkmen edebiyatı ilişkisine de değinmek yerinde olacaktır. Zira Dede Korkut, Türkmen millî kimliğinin biçimlendirilmesinde önemli unsurlardan biri olmuş ve bu konu ülkemizdeki araştırmacıların dikkatini celp etmiştir (Duymaz 2015, Şahin 2016). Bu araştırmalarda, Samoyloviç’in Türkmen edebiyatını, Dede Korkut kitabıyla başlatma eğiliminde olduğuna dair Nuraliyev kaynaklı bir tespit kabul görür. Ancak bu tespitin tamamen olmasa da kısmen hatalı olduğunu Samoyloviç’in yukarıda atıf yapılan 1929 tarihli yazısı açığa vurur. Burada, “müşterek Oğuz edebiyatının efsanevi atasının”, Dede Korkut olduğu belirtilir. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken husussa Dede Korkut’la ilgili başka efsanevi bilgilerin de paylaşıyor olmasıdır – Dede Korkut aynı zamanda Kazak “baksı”ların hamisi, çağdaş Hazar ötesi Türkmenlerinin yağmur iyesi, ayrıca Nevâyî’de geçtiği üzere İslamiyet’in velilerinden biridir (Samoyloviç, 1929, s. 145-146). Aynı yazının devamında ise bu kez *Kitâb-ı Dedem Korkud*’un “müşterek Türkmen veya Oğuz destanı” olduğu dile getirilir (s. 147). Buradaki terimler yine, yalnızca Hazar ötesi Türkmenlerine değil, Oğuzların geneline işaret eder. Bu bakımdan, bazı çalışmalarda belirtildiği üzere bilim adamının Türkmen edebiyatını Dede Korkut’la başlattığını söylemek tartışmaya açıktır (Duymaz, 2015, s. 24; Kalenderoğlu, 2010, s. 290; Şahin, 2011, s. 327; Şahin, 2016, s. 102).

Stavropol Türkmenlerinin edebiyatı. Bu çerçevede, seyahatin raporunda az da olsa bilgi mevcuttur (Samoyloviç, 1913b, s. 62-63). Buna göre, buradaki Türkmenlerin

edebiyatı Nogaylara nazaran daha fakirdir. “Şarkı” bakımından *Köroğlu, Ahmet ve Yusuf, Yusuf ve Züleyha* ve Mahtumkulu’ndan alınan dörtlük veya az da olsa beşlikler hâlindeki şiirler yaygındır. Bir de mahallî şairlerin şiirleri söylenmektedir. “Koşku” veya “ır” adlı şarkılara konu olan şiirlerin muhtevası Hazar ötesinde olduğu gibidir. Bilim adamının ifadelerinden anladığımıza göre buradaki Türkmenler ile Hazar ötesi Türkmenlerinin edebiyatı bariz bir ayrılığa sahip değildir.

4.4.5.3. Orta Asya Yazı Dilini Temsil Eden Eserlerle İlgili Çalışmalar

Hangi eserler Altın Orda dili ve edebiyatını temsil eder. Samoyloviç’in Orta Asya Türk yazı dili teorisini ortaya koyduğu 1928 tarihli bir makalesi aynı zamanda onun Altın Orda dili ve edebiyatıyla ilgili görüşlerini de vermesiyle önemlidir – “K istorii literaturnogo sredneaziatsko-turetskogo yazıka”. Ayrıca Samoyloviç 1934’te II. Türk Dili Kurultayında Altın Orda edebiyatı ve dili üzerine bir tebliğ sunar. Bu tebliğinde Samoyloviç, Altın Orda edebî yadigârları üzerine görüşlerini paylaşmadan evvel bu konudaki son çalışmaları zikreder. Özellikle Köprülü’nün *Türk Edebiyatı Tarihi* üzerinde durur ve bu eserin gerek Avrupa gerekse de Rus bilim camiasının son müktesebatını yansıttığını belirtir (Samoyloviç, 2005, s. 908).

Şimdi, tebliğde değinilen dil yadigârlarına gelecek olursak bunlar arasında *Hüsrev ve Şîrîn, Kısasu’l-Enbiyâ, Muhabbetnâme, Mukaddimetu’l-Edeb, Nehcu’l-Ferâdîs*, Cümcüme Sultan hikâyesi gibi farklı türde eserler vardır. Tebliğde güdülen esas amaç bu yadigârların hangi yazı diline dâhil olduğunu ve hangi ağızların etkisinde yazıldığını tespit etmektir, bu çerçevede biçim bilgisi ve daha çok da söz varlığı üzerinde durulur. Paylaşılan tespitler çoğu durumda kısmidir, daha önceki neşirlere katkı niteliği taşır. Bir fikir vermesi için bunlardan birkaçını aktaralım.

Samoyloviç’e göre, *Nehcu’l-Ferâdîs*’in Kırım ve İstanbul neşirlerindeki tespitlere yenilerini eklemek hâlihazırda pek mümkün değildir. Ama yine de paylaşılabilir birkaç husus vardır. Buna göre, eserde -en, -ing biçimleri yerine -ingen biçimi bulunur. Eserdeki “ileu” – ‘ön’ Rabguzî’de, “ant yat kılmak” öbeği ise orta Türkçe tefsirde geçer. *Kıssa-yı Yûsuf*’ta çok az rastlanan -ısar biçimi, Brockelmann’ın da ifade ettiği üzere, eski Anadolu Türkçesindeki gelecek zamanın yaygın bir biçimidir. Bu biçime *Muhabbetnâme* ve *Revnâku’l-İslâm*’da, ayrıca Cuci Ulusu dilinde yazılan Cümcüme Sultan hikâyesinde de rastlanır (s. 915-916).

Bilim adamının edebî eserlerin yanı sıra sözlükler üzerinde de büyük mesaisinin olduğu anlaşılmaktadır. 1934 tarihli tebliğde, Cuci Ulusu unsurlarına bazı sözlüklerde rastlanıldığı vurgulanır. Fayzulli'nin Türkçe-Farsça sözlüğü ile *Hulasa-yi Abbasi*'de, ayrıca M. T. Houtsuma, P. M. Melioranskiy ve Kilisli Rifat'ın neşrettiği Arapça-Türkçe ve Türkçe-Arapça sözlüklerde Cuci Ulusu diliyle bir alaka bulmak mümkündür (Samoyloviç, 2005, s. 910).

Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sı üzerine müstakil bir çalışması olmasa da Samoyloviç, Sarayçık'te bir küpte bulunan beyitleri tetkik ettiği yazıda, adı anılan esere çok sayıda atıf yapar (Samoyloviç, 2005, s. 184-190). Kısaca özetlemek gerekirse küpte yer alan beyitler *Kutadgu Bilig*'deki beyitleri çağrıştırmakta ve Samoyloviç de bunların ne zamana ait olduğunu tespit etmeye çalışmaktadır. Bilim adamı bu çerçevede, beyitlerdeki söz varlığını tetkik ederken *Kıyasu'l-Enbiyâ*'ya da başvurur ve bu eserde “erdem” (s. 188) ve “küp” (s. 190) gibi kelimelerin geçtiği bilgisini paylaşır. Bu bilgi ışığında bahsi geçen eserin Samoyloviç tarafından tetkik edildiğini söylemek mümkündür.

Sekâkî divanı üzerine doğrudan bir neşriyatı olmasa da Samoyloviç'in bu eseri tetkik ettiğini pek çok atıftan anlamaktayız. Bunlar daha çok bilim adamının Orta Asya Türk yazı dili teorisi çerçevesindedir. Bu bağlamda söz konusu yazı dilinin dönemlerini ve yadigârlarını tespit edebilme gayesiyle eserde geçen kelimelerden örnekler verilir: uşmah, uş, öküş (s. 928), telim, tün (s. 929), tigin (s. 930), cav (s. 932), çimgen (s. 933).

Üzerinde durulmayan yadigârlar. Samoyloviç'in çalışmalarında Evliyâ Çelebi seyahatnamesine atıf göremiyoruz. Yine benzer bir şekilde Meninski sözlüğü de anılmaz. Şemseddin Samî'nin *Kâmûs-ı Türki*'si ise yararlanılan kaynaklardandır.

Garibnâme. 1906-7'deki Türkmenistan ziyareti raporundan Samoyloviç'in *Garibnâme*'nin bir nüshasını bulduğu anlaşılmaktadır ancak bu eserle ilgili bilim adamının bir neşri söz konusu değildir.

Selçuklu şiirleri. Anadolu'dan bazı isimler Samoyloviç'in çalışmalarında kendine yer bulur. Bunlar arasında Yunus Emre, Mevlâna ve oğlu Velet Çelebi gibi isimler vardır. Bunlar üzerine müstakil bir çalışma yoktur. Bu durum, zikredilen şairlerin Anadolu coğrafyasına ait olması ve bu coğrafyanın bilim adamının çalışma sahasına doğrudan girmemesiyle açıklanabilir. Anılan isimlerin eserleri ‘Selçuklu şiirleri’ terimiyle ifade edilir. Anadolu'dan bir ismin daha, Kadı Burhaneddin'in de atıf yapılan

şairlerden olduğunu not edelim. Bu son isme bilhassa, Orta Asya ile Anadolu Türk edebiyatı arasındaki etkileşim, tuyuğ özelinde izah edilirken atıf yapılır (Samoyloviç, 2005, s. 864).

4.4.5.3.1. Atebetu'l-Hakâ'yık

Atebetu'l-Hakâ'yık, tıpkı DLT gibi bilim camiasının 1900'lerin başında haberdar olduğu eserlerden biridir. Samoyloviç'in söz konusu dil yadigârı üzerine müstakil bir çalışmasının olmadığını ancak birkaç yerde buna atıfta bulunduğunu görürüz. Bu atıflardaki bilgileri toparlayacak olursak bilim adamı eserin dilinin *Kutadgu Bilig*'e yakın ama onunla aynı olmadığını belirtir. Bu esnada eserden “Hibbat al hakâ'ik” şeklinde söz ettiğini de eklemeliyiz. Zira eserin adının nasıl okunacağı o dönemde bilim âleminin üzerinde mutabakat sağlayamadığı konulardan biri olmuştur. Bilim adamı 1927'de *Türkiyât Mecmûası*'nın 1925 tarihli ilk cildini tanıtan bir yazı kaleme alır ve burada bahsi geçen eserin adını bu kez عيبة الحقایق, yani “Aybetu'l-hakâ'ik” şeklinde yazar (Samoyloviç, 1927, s. 375). Derginin aslına baktığımızda ise eserin adını N. Asım'ın هبة, Köprülü'nün ise عيبة şeklinde verdiğini görebiliriz. O tarihte Samoyloviç, Köprülünün tercihini benimsemiş gibidir. 1934'te İstanbul'da sunduğu tebliğde ise yine “Hibat” yazılışı söz konusudur. Yeri gelmişken bu tebliğde eserin dilinin Çağatayca olarak zikredildiğini belirtmeliyiz (2005, s. 914).

Samoyloviç, Barthold'a yazdığı 20.XI.1923 tarihli mektupta, Necip Asım'ın *Atebetu'l-Hakâ'yık* neşrini gördüğünden söz eder. Bu bilgi ışığında Samoyloviç'in 1918'de İstanbul'da basılan eseri biraz geç edindiğini söylemek mümkündür. Bilim adamının çalışmalarında bu esere yapılan atıfların az olduğunu da ayrıca söylemeliyiz. Eser sanki o dönem için Rus Türklük bilimcilerin ve hâliyle de Samoyloviç'in dikkatinden kaçmış gibidir. Belki de bu durumda eserin bilinen nüshalarının Türkiye'de oluşu ve Türkiyeli Türklük bilimcilerin eser üzerinde mesai harcamaları etkili olmuştur.

4.4.5.3.2. Abdu's-Sattar Kadı Cenknamesi

Abdu's-Sattar Kadı cenknamesi Samoyloviç'in yüksek lisans çalışması olup kendi ifadesiyle de ilk büyük neşridir (Samoyloviç, 2005, s. 362). Cenkname üzerine 1904'te çalışmaya başlayan Samoyloviç (s. 359, 362), Aşnin'in verdiği bilgiye göre aynı yıl ilk bildirisini yine bu konu dâhilinde sunar, bildiriye daha sonra 1906'da

makaleleştirir (Aşnin, 1978, s. 9). Çalışmasını, nihai hâliyle ise 1914'te kitaplaştırır ve bir yıl sonra da savunur (s. 11).

Bilim adamı, kitabına yazdığı ön sözde yalnızca tetkik ettiği eserle ilgili hususlara değil, Türklük biliminin genel konularına da değinir (Samoyloviç, 2005, s. 356–362). Değinilen konular arasında Orta Asya Türk edebiyatı eserleri üzerine yapılan çalışmalarda gelinen durum (s. 358), bu edebiyatın ayrı ayrı kollarını oluşturan lehçeler ve bunların birbirleriyle ilişkisi (s. 359) yer alır. Samoyloviç çalışmasının önemini ise şöyle vurgular – çalışma 1800'lere ait bir Orta Asya Türkmen edebiyatı yadigarının yazılış hususları, dil bilgisi, söz varlığı ve edebiyat tarihi yönleriyle tetkik edildiği ilk eserdir (s. 360). Ancak çalışma önemli olsa da çalışmaya konu edilen eser aynı öneme sahip değildir. Bilim adamı, 1904'te Türkmenlere hat safhada ilgi duyduğu esnada bu eser üzerinde çalışmaya başlamakla yanlış yapmış olduğunu itiraf eder. Zira eser ne edebiyat ne dil bilimi ve ne de tarih veçhesiyle önem arz eder. Türklük biliminin o dönemdeki seviyesi göz önüne alındığında, Orta Asya Türk edebiyatının geç bir dönemine ait bu eser üzerinde çalışma kararı pek isabetli değildir (s. 359).

Samoyloviç'e göre söz konusu cenkname; Orta Asya Türkmen edebiyatının elde bulunan tek suni tarihî manzumesidir, kendi deyişiyle de "peoma"sıdır (Samoyloviç, 2005, s. 357). Eser, menşe itibarıyla yeni İran edebiyatına uzanır ve bu edebiyatta *Şehnâme*'nin açtığı çığırda, vezinli vakayinameler ile kahramanlık ve aşk konulu manzumeler ortaya konmuştur. Bahsi geçen cenkname de *Şehnâme*'nin bir taklidi olup Orta Asya Türk edebiyatında çok rastlanmayan tarihî manzumelerden biridir. Benzer tarihî manzumeler arasında daha önce neşredilenler de vardır – Molla Bilal'in 1800'lere ait 'Çin devletindeki mukaddes savaşın kitabı' manzumesi ve Molla Hali-bay Mambet'in 1880'lerde telif ettiği 'Türkistan bölgesindeki Rus fetihlerinin Kırgız hikâyesi'. Bilim adamına göre Muhammed Salih'in *Şeybânînâme*'si ise kahramanlık unsurlarının azlığından ötürü vezinli vakayinamelere dâhil edilmelidir (s. 357). Bir de yazmalarda yer alan tarihî manzumeler vardır: 1800'lerde yaşamış Muhammed Ömer'in *Bedauletnâme* ve *Mektubçe-yi Han* adlı eserleri, ayrıca Bedaulet'in savaşını anlatan müellifi belirsiz bir manzume. Samoyloviç kahramanlık unsurlarının az olduğu bu eserlere vezinli vakayiname gözüyle bakmanın daha doğru olacağını altını çizer (s. 358).

Her ne kadar Samoyloviç eserin çok fazla önem arz etmediğini belirtse de bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Cenknameyi, Samoyloviç'in neşrinden hareketle

değerlendiren bir makale Halil İbrahim Şahin tarafından kaleme alınmıştır. Şahin makalesinde cenknamenin muhteva ve şekil özelliklerini değerlendirmiş ve eserin birkaç açıdan önemli olduğunu belirtmiştir. İlk eser Türk boylarındaki destan veya “name” yazma geleneğinin son örneklerinden biridir. Ona göre, Andalıp Oğuznamesiyle benzer niteliklere sahip eser, Orta Asya Türk destan geleneği dairesinde verilmiştir. Zira eser, aruz vezniyle mesnevi tarzında yazılmış olmasına rağmen anlatı özellikleriyle halk edebiyatına daha yakındır. Ayrıca cenkname, tarihî unsurlar bakımından oldukça zengindir ve bu bakımdan farklı anlatıların, mesela Köroğlu destanının tahlil edilmesine katkı sağlayabilir (Şahin, 2012, s. 236-237).

Peki, cenknamenin dil özellikleri hakkında ne söyleyebiliriz. Samoyloviç, Orta Asya Türk yazı dili teorisini, bu dildeki edebî yadigârların dil özelliklerini tespit ederek geliştirmiştir. Bu sebeple teoriyi daha iyi anlayabilmek için, söz konusu cenknamenin bu teori dâhilinde nasıl bir yer işgal ettiğini belirtmemiz gerekir. Samoyloviç eserin dilini, dört açıdan tahlil eder: Türkmencenin ses özelliklerine göre yazılış, biçim bilgisi, cümle bilgisi, söz varlığı.

Samoyloviç, cenknamenin ses bilgisi çerçevesinde yazılış özelliklerini incelemeye başlamadan önce konunun üç farklı yönüne dikkatleri çeker (Samoyloviç, 2005, s. 368-370). Bunlardan ilki Arap ve Uygur yazısının Türkçenin yazılışına tesiri üzerinedir. Buna göre, Osmanlı Türkçesi Arap, Orta Asya Türkçesi ise Uygur yazısının etkisinde gelişmiştir. Öyle ki Türkçe kelimelerdeki /t/ ve /s/ seslerinin ط ve ص harfleriyle gösterilmesi, Osmanlı ve de genel olarak “ön Asya Türkçesinin” bir özelliğidir. Bu yazılışa Orta Asya Türkçesinin yeni eserlerinde tesadüf edilmesi, Osmanlı Türkçesinin Kazan Tatarcası üzerinden gelen tesirini açığa vurmaktadır (s. 369).

İkinci husus ise manzum ve mensur eserlerdeki yazılış farklılıklarına dairdir. Manzum eserlerde, aruz vezni dolayısıyla hecelerde suni uzatma ya da kısaltmalara gidilmiştir. Bu sebeple yazılış hususiyetlerini değerlendirirken manzum ve mensur olma, hesaba katılmalıdır (s. 369).

Üçüncü ve son husus ise klasik yazı dili ile mahallî yazı dillerinin farkı üzerinedir. Buna göre klasik dil olan Çağataycada, birkaç yaşayan lehçe ile eski yazı dilinin terkibi görülürken mahallî dillerde bu iki unsura bir de mahallî ağızların dahil mümkün olmaktadır (s. 369-370).

Yukarıda sıralan üç husustan sonra bilim adamı kendi tetkikinde eseri, bunlara göre tavsif etmek amacı güttüğünü belirtir ve bir hususun altını çizer. Eserdeki yazılış hususiyetlerinden hangisinin geneli hangisinin de müstensihî yansıttığının anlaşılması ancak Orta Asya Türkçesinin yazılışı üzerine sonraki tetkiklerle mümkün olabilir. Samoyloviç, altını çizdiği bu husustan sonra eserin yazılış özelliklerini örnekler üzerinden tetkik eder; iki şekilli veya yaygın/seyrek görülen yazılışları gösterir ve bunların sebeplerini ortaya koymaya çalışır (Türkmen konuşma dilinden, Çağatay yazı dilinden veya farklı lehçelerden unsurlar gibi).

Samoyloviç'in verdiği örnekleri ve hükümleri değerlendirdiğimizde, netice itibarıyla, eser Orta Asya Türkçesinin yazılış özelliklerine sahip olup Türkmencenin ses özelliklerini de yansıtmaktadır. Bilim adamı sonrasında ise yaşayan Türkmen lehçesinin eserin biçim bilgisine ne kadar yansıdığını tetkik etmeye çalışır (s. 375-383). Sonrasında eserin cümle bilgisini, Türkçeye uygun olmayan cümle yapıları üzerinden ele alır (s. 384-389), bu arada da Türk cümle bilgisinin henüz yeterince çalışılmadığını ve kendi verdiği malumatın ileride Orta Asya Türkçesinin cümle bilgisinin ortaya konmasına hizmet edebileceğini ekler (s. 384). En nihayetinde de bilim adamı eserin söz varlığını değerlendirir (s. 389-398) ve eserdeki Arapça, Farsça ve Türkçe unsurların oranını belirler (Türkçe %60, Farsça %25, Arapça %15). Bu bölümde de Orta Asya Türkçesi üzerine araştırmalara atıfta bulunur ve söz varlığı üzerine araştırmaların yokluğuna vurgu yapar. Bu sebeple cenknamedeki Arapça-Farsça unsurların Orta Asya Türk edebiyatı şiir dili için ne kadar “normal” olduğu konusunda yargıya varamayacağını ifade eder. Bununla birlikte alıntı unsurların “Çağatay yadigârlarına, yani yüksek edebiyat stili eserlerine” göre az olduğunu düşünür (s. 390).

Samoyloviç'in çalışması üzerine kısa bir değerlendirme Kononov'un 1973 tarihli bir makalesinde yer alır. Kononov, söz konusu çalışmanın bilim adamının ilk büyük dil bilgisi tetkiki olduğunu dikkatlere sunar (Kononov, 1973, s. 38). Kononov, çalışmada yazı dili ile mahallî dillerin etkileşiminin incelendiğini vurgular. Ona göre çalışmanın Türklük bilimindeki kıymeti, 1800'lerin Orta Asya Türk yazı diliyle 1900'lerin yaşayan Türkmen lehçesinin mukayese edildiği yegâne örnek olmasından ileri gelmektedir (s. 40).

4.4.5.3.3. Abuşka Lugatı ile Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî

Samoyloviç'in "Turetskiye etyudiy" adlı kitap taslağında yer alan makalelerden biri Türkçesiyle söyleyecek olursak 'Abuşka ve Şehy Süleyman'ın sözlüklerinde atıf yapılan Orta Asya Türk şairleri' adını taşır (Samoyloviç 2005, s. 830-838.). Bu yazısında bilim adamı *Abuşka Lugatı* [Velyaminov-Zernov neşri 1868] ve Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca-Osmanlıca sözlüğünde [1880-1881] atıf yapılan şairlerin listesini verir. Ancak yazı, kendisinin bu iki eser ve bunlar üzerindeki çalışmalarla ilgili görüşlerini paylaşmasıyla ayrıca kayda değerdir. Makalenin girişinde Samoyloviç, *Abuşka Lugatı* için hem Osmanlı hem de Çağatay uzmanlarına iş düştüğünü belirtir. Ona göre Osmanlı uzmanları, sözlüğü hazırlayanın "eski Osmanlı dilini" tafsilatıyla tetkik etmelidir. Ancak bundan daha fazlasıysa Çağatay uzmanlarına düşer. Zira bunlar öncelikle Çağatayca söz varlığıyla bunların Osmanlı Türkçesindeki açıklamalarını kontrol etmeli, sonra da eserdeki edebiyat tarihini ilgilendiren unsurları incelemeli ve kaynakları gözden geçirmelidir. Bilim adamı kendi yazısını da bu son zikredilen iş çerçevesinde değerlendirir ve *Abuşka Lugatı*'nda [1868] atıf yapılan şairlerin fihristini vermek suretiyle araştırmacıların edebiyat tarihi tetkiklerini kolaylaştırmayı hedeflediğini belirtir (s. 831). Samoyloviç fihristine Nevâyî'den tanıkları almaz zira bunlara neredeyse her sayfada birkaç kez rastlamak mümkündür. Zaten eserin yazılma gayesini ortaya koyan başlık da bu durumu açığa vurur: *el-Lugâtu'n-Nevâiyye ve'l-iştihâdâtu'l-Çağatâiyye*.

Abuşka Lugatı'nın farklı kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmakta ancak bunlarda eserin tarihi, tertip edeni veya ilk coğrafyası hakkında bilgi yoktur. Bu nüshalar arasındaki ayırt edici husus ise bunlardan bazılarının manzum ve bazılarının da mensur mukaddimeli oluşudur. Yazısında bu konuyu masaya yatıran Samoyloviç, Muhammed Mehdî Han'ın *Senglâh*'ına atıfta bulunur ve *Abuşka Lugatı*'nın biri manzum biri de mensur olmak üzere iki esas nüshası olduğu tezini temellendirmeye çalışır. Ona göre Mehdî Han, eserinde iki farklı kişinin iki farklı Çağatayca sözlüğü olduğunu yazmış ancak meseleyi aydınlatma yolunda büyük ehemmiyete sahip bu ifade 1900'lere gelinceye dek Avrupalı bilginlerin gözünden kaçmış, ancak konu üzerinde mesai harcayan Pavet de Courteille ile Velyaminov-Zernov ise birbirlerinden habersiz olarak iki anonim sözlüğün birbiriyle ilişkili olduğunu söylemişlerdir (s. 831).

Samoyloviç, Mehdî Han'ın görüşüne dayanarak ve biri İstanbul (ikinci lügat), biri de Rus Hariciyesindeki (birinci lügat) iki nüshayı kıyaslayarak iki farklı kişi

tarafından biri manzum biri de mensur mukaddimeli iki lügatin tertip edildiğini savunur. Bunlardan ikincisini hazırlayan kişi, birincisinde olmayan sözlük malzemesini sözlüğe almış ancak bu esnada ilk lügatten de alıntılar yapmıştır. Bir başka ifadeyle ikinci lügat birincisinden istifade edilen farklı bir eserdir ve Samoyloviç bu görüşü şu şekilde formüleştirebilir: 1. İki lügatin mukaddimelerinde ortaklık yoktur. Yalnız birincide, yalnız ikincide ve her ikisinde de ortak kelimeler vardır; bu ortak kelimelerin bazıları için ikinci lügatte birincisinden farklı tanımlar verilir veya ilkinde tanıksız kalan kelimelere tanım eklenir (s. 832). 2. İkinci lügati hazırlayan ilkindeki malzemeyi kısaltmış, özetlemiş veya birincil kaynaklarla ikmal etmiştir (s. 834).

Samoyloviç'in makalesinin ikinci kısmı Şeyh Süleyman Efendi'nin *Lugat-ı Çağatay ve Türki-i Osmâni*'sinde atıf yapılan ediplere ayrılmıştır (s. 836-838). Bu ediplerin fihristinden önceyse kısa bir değerlendirme yer alır ve burada bu lügate temkinli yaklaşmak gerektiği ve *Abuşka*'nın daha güvenilir olduğu vurgulanır. Ancak bu niteliğine rağmen lügatin Kunoş ve Radloff tarafından kullanılmış olduğu zikredilir. Yine de lügat, *Abuşka*'dan daha çok edibe yer verir ancak bunların bir kısmının kaynağı belirtilmemiş ve tanıklardan önce yalnızca "misal" kelimesi kullanılmıştır. Lügatin artı bir özelliği ise etnograflar için malzeme sunmasıdır – atasözü, deyim, bilmece ve türkülerden kesitler.

Bilim adamı lügatte, *Abuşka*'da olduğu üzere en çok *Nevâyi*'ye atıf yapıldığını ancak bunların bir kısmında isim zikredilmediğini de ekler. Lügatte, Orta Asya Türk edebiyatının farklı dönemlerinde yaşamış ediplerden tanım alınması artı bir özelliktir – Ahmet Yesevî, Rabguzî veya yeni dönemden Hokand, Hive ve Türkmen şairleri. Ancak bu çerçevede de bir teknik kusur vardır – atıfların hepsi asıl kaynaklardan değil daha önceki sözlüklerden alınmıştır (Samoyloviç, 2005, s. 836).

4.4.5.3.4. Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri

Samoyloviç Ahmet Yesevî'nin hikmetleri üzerine müstakil bir çalışma ortaya koymamış olsa da bunlara pek çok kez atıfta bulunmuştur. Evvela bilim adamının çalışmalarında *Divân-ı Hikmet* adlandırmasını değil de "Ahmet Yesevî'nin hikmetleri" tabirini tercih ettiğini, ayrıca bu hikmetleri kesin bir lehçeye ve döneme dâhil etmekten çekindiğini belirtmeliyiz. Ancak 1917 tarihli bir müsveddesinde genel bir tabirle "İslami devirdeki Orta Asya Oğuz edebiyatını Yesevî'nin hikmetleriyle başlatıyorum" ifadesini

kullanır (Samoyloviç, 2005, s. 942). Ancak bilim adamının buradaki “Orta Asya Oğuz edebiyatı” terimini sonraki çalışmalarında kullanmadığını özellikle vurgulamalıyız. Aynı müsveddede Ahmet Yesevî hikmetlerinin Süleyman Bakırganî, Hakîm Ata efsanesi ve 12 yıllık takvime dair anlatıyla aynı grupta yer aldığı görüşü de paylaşılır ve bilim adamının sonraki çalışmalarında da Yesevî ve Bakırganî’yi çoklukla birlikte zikrettiğini görmekteyiz – Blagova’nın tespitine göre ‘Türk Etütleri’ taslaklarında Yesevî ve Bakırganî’ye ayrılmış bir bölüm başlığı mevcuttur (Samoyloviç, 2005, s. 996). Samoyloviç’in birbiriyle hem şiir geleneği hem de tarikat bağıyla alakalı bu iki şairi birlikte zikretmesi o dönemin Türklük bilim çalışmaları açısından yabana atılır bir durum değildir, zira yine Blagova’nın tespitine göre dönemin bilginlerinin çalışmalarında bu isimlerin anılmadan geçildiği vakidir, mesela Martin Teodor Hautsma [Martijn Theodor Houtsma, 1851-1943] 1899 tarihli bir makalesinde İslami devir Türk edebiyatını KB ile başlatmış ve sonra gelen eser olarak Ali’nin *Kıssa-yı Yûsuf*’unu göstermiş, Melioranskiy ise Yesevî’yi anıp Bakırganî’yi atlamıştır. Her iki ismi bilim camiasına birlikte duyuran isimse 1898 gibi erken bir tarihte K. G. Zaleman olmuştur (Samoyloviç, 2005, s. 793, 12. dipnot).

Dil. Bilim adamı Çağataycayla ilgili görüşlerini paylaşırken yine Yesevî’nin hikmetlerine değinir, ona göre hikmetler, Çağataycanın dil yadigârı sayılamaz, zira bunların aslı günümüze ulaşmamıştır (Samoyloviç, 2005, s. 925). Bu şiirlerin aslı günümüze ulaşmadığı için “sonraki nüshalara bakarak dilleri hakkında bir tespit de yapılamaz” (s. 789) ve bu bakımdan Ahmet Yesevî’nin dilinin mensup olduğu lehçeye ait görüşler de ancak birer tahmindir ve bilim adamı, Köprülü’nün Yesevî’nin dilinin Karluk ağızlarına dayandığı görüşünün tezlerden yalnızca biri olduğunu söyler. Ona göre başka iki ihtimal daha vardır – Kıpçak-Oğuz, ayrıca bütün tahminleri kendinde toplayan Karluk-Kıpçak-Oğuz dili (s. 937). Hazır Köprülü adı geçmişken hemen bir hususu da belirtelim – Samoyloviç’in genel olarak Orta Asya Türk yazı dili ve özel olarak da Yesevî’ye dair temel başvuru kaynaklarından biri Köprülü ve onun *İlk Mutasavvıflar* kitabıdır. Bu bağlamda, Samoyloviç’in döneminde Yesevî’ye dair kaynakların sınırlı oluşu da göze çarpan başka bir husus olarak not edilmelidir.

Samoyloviç, hikmetler üzerine doğrudan eğilmese de bunları farklı konulardaki tespitleri için vasıta olarak kullanır. Nitekim Ali’nin *Kıssa-yı Yûsuf*’unu tetkik ettiği müsvedde hâlinde kalan makalesinde, bu eserle Yesevî ve Bakırganî’nin şiir geleneğinin arasında ölçü ve nazım şekli veçhesiyle bir benzerlik olduğunu ortaya koyar

(Samoyloviç, 2005, s. 789). Ona göre 12’li hece ölçüsünün hesaba katılması İslami devirdeki Türk edebiyatının bu ilk eserlerine dair tetkikleri kolaylaştırmaktadır ve bu husus önceki araştırmacılardan bazılarının gözünden kaçmıştır (s. 793). Hikmetlerin asıllarının elde bulunmaması, buna bağlı olarak da esas lehçe veya ağızların bilinmeyişi, bunların Orta Asya Türk dili tarihi tetiklerinde dil malzemesi olarak kullanılmasını zorlaştırmıştır. Yine bu bağlamda Yesevî’nin açtığı çığırda farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından yeni yeni hikmetlerin söylenmiş olabileceği ve bunların geleneğin değişen, yeniden üretilen, güncellenen birer ürünü hâline gelebileceği de hesaba katılmalıdır.

Edebiyat. Ona göre, Yesevî’nin hikmetleri yoluyla başlattığı şiir geleneği Orta Asya Türk edebiyatı için oldukça mühimdir, zira bunlar Orta Asya Türklerinin millî ruhunu, yani İran edebiyatının ağır basmadığı bir edebî anlayışı temsil etmektedir (Samoyloviç, 1910c, s. 02).

4.4.5.3.5. Ali Şîr Nevâyî’nin Tuyuğları ve Mîzânu’l-Evzân’ı

Samoyloviç 1917’de Nevâyî’nin 16 tuyuğunu neşreder [Çetverostişiya-tuyugi Nevai]. Bunların ehemmiyetine dair şöyle bir açıklama yapar: “Nevâyî’nin neşrettiğim tuyuğlarından hiçbirine Abuşka’da atıf yapılmaz, oysa tuyuğlar sözlük için çok uygun malzemedir...”. Ayrıca – “Nevâyî’nin tuyuğlarının hepsi Sivaslı Ahmet Burhaneddin’den farklı olarak ilkin doğru ve kesin remel-i musaddes-i maksûr ile yazılmış, ikinci olarak da bunlar mutlaka kafiyeli kısımlarında söz oyunu ihtiva eder.” (Samoyloviç, 2005, s. 867).

Samoyloviç, neşrettiği 16 tuyuğun bazı özelliklerini paylaşır ve bunlardan birisi oldukça dikkat çekicidir – bunların çoğunda cinas Türkçe kelimelerle yapılmıştır (2005, s. 867). Bu bakımdan bunların Çağataycanın söz varlığını, bilhassa da Türkçe kökenli kelimeler açısından tespit etmeye fayda sağlayacağı öngörülebilir ve bu bağlamda Samoyloviç’in bir Çağatayca sözlük hazırlamayı tasarladığı akılda tutulmalıdır (s. 43).

Bilim adamının, Nevâyî’den bir başka metin neşri de 1926 tarihli *Mîzânu’l-Evzân*’dan üç bölümdür [Izvlæçeniya iz traktata po prosodii Mir Ali Şira Nevayi Mîzânu’l-Evzân]. Bunlar sırasıyla aruz risalesinin mukaddimesi, son bölümü ve son sözüdür. Samoyloviç, bahsi geçen risalenin en önemli kısmının son bölüm olduğunu düşünür ve burada işlenen konuları tek tek sayar (2005, s. 880-881): 1. 16 “rükün”de “remel mahbun”, mısradı 8

“rükün”. 2. Nazım şekli “tuyuğ”, 3. Şiir-şarkı “koşuk”, iki tanıkla. 4. چنکه diye adlandırılan düğün şarkısı “yar-yar”. 5. “Muhabbetname” adlı şarkı türleri. 6. Şarkı türü “müstezat”. 7. Irak Türkmenlerinin “azerdari” adlı şarkı türü. 8. Şarkı türü “türkî”.

Samoyloviç, *Mizânu'l-Evzân*'ın bazı kısımlarını neşretme gerekçesi, o dönemdeki araştırmaların genel durumunu göstermesiyle önemlidir. Kendisi 1917'de, Halk Kütüphanesi Kaufmann koleksiyonundaki bir yazmadan bazı kısımları kopyalamıştır. Bu kopyalara eserin nüshalarının sayısının sınırlı olduğundan Türk edebiyatı araştırmacıları büyük bir ilgi göstermiştir. Bu sebeple bunları neşretmek uygun olacaktır (Samoyloviç, 2005, s. 880). Görüldüğü üzere eserin bir kısmının neşri bile o dönem için kayda değer bir hizmettir.

Nevâyî aslında Samoyloviç'in doğrudan odaklandığı bir isim değildir, bunu kendisi de itiraf eder: “Babür divanını neşre hazırlarken 1400-1500'lerin Çağatay şiirini araştırıyordum ve bu esnada Nevâyî'nin tuyuğlarına da zaman ayırdım.” (s. 866). Gerek *Mizânu'l-Evzân*'dan kesitleri ve gerekse de tuyuğ örneklerini neşretmekteki maksat o dönemdeki araştırmalara katkı sağlamaktır. Bu esnada daha önceki araştırmacıların tespitlerine düzeltmeler ile eklemeler yapmaya gayret edilir.

4.4.5.3.6. Atâî Divanı

Samoyloviç'in 'Orta Asya Türk edebiyatı üzerine malzemeler' dizisinin 1927 tarihli 4. yazısı Atâî'ye dairdir ve bu yazı şairin divanının elde bulunan yegâne nüshasını tanıtmaya önemlidir. Yazı iki kısımdan oluşur: giriş ve şiir neşri. Girişte Samoyloviç önce Asya Müzesindeki Atâî'nin bilinen tek yazmasının tavsifini verir (Dîvân-ı Şeyhâde), sonrasında da şairin sanat anlayışı, dil özellikleri gibi konuları ele alır, sonra da onun 17 şiirini Arap harfli aslıyla tercümelemi paylaşır. Paylaşılan şiirler, Samoyloviç'in belli yönlerden dikkatini çeken şiirlerdir (kafiye, vezin ve muhteva). Atâî'nin sanatını anlatırken ona dair çeşitli vesikalara başvurup bunlardan Arap harfli bazı kesitler de paylaşır. Atıf yaptığı kaynaklar arasında Köprülü'nün *İlk Mutasavvıflar* kitabının olduğunu not edelim.

Samoyloviç'in sözlerine göre, Atâî daha önce Nevâyî'nin yazdıklarından bilinmekteydi – şair; Sekkâkî, Haydar Hârezmî, Mukimî, Yakimî, Emirî ve Gedâyî gibi ikinci sınıf şairler arasında yer alır, ayrıca Türkçe ve “Türk usulünde” eser vermiştir (Samoyloviç, 2005, s. 840).

Bu bölümün esas konusu çerçevesinde, yani Orta Asya Türk dilinin dönemlerinin ve eserlerinin tespiti bağlamında Atâî nerede bulunur sorusuna gelecek olursak Samoyloviç'e göre şair, Orta Asya Türk dilinin 1400'lerde biçimlenen döneminin diliyle, yani Çağataycayla eser vermiştir. Çağatay edebiyatı döneminin kendi içinde ise şair, Nevâyî öncesi döneme aittir (Samoyloviç, 2005, s. 843–844). Samoyloviç'e göre Atâî'nin şiirlerinde eski unsurlara rastlanmaktadır çünkü Çağatayca, tıpkı “Ön Asya Türkçesi” gibi, menşe itibarıyla Uygurcaya dayanır. Ancak şairin dilinde Uygurca unsurlar değil de bilhassa Çağatay şiir dilinde rastlanılan Oğuz-Türkmen unsurları hâkimdir. Zira Çağatay yazı dili, kuruluş safhasında Ön Asya Türkçesinin tesiri altında kalır. Daha sonraki süreçte ise Çağatay yazı dili Ön Asya Türkçesi şiir diline tesir eder. Bu sebeple şairin kullandığı dilde hem Çağatay hem de Ön Asya Türkçesinin erken dönem eserlerinde görülen eski unsurlara rastlanır: aju, uş, öküş, edgü, kamuk, adak, kıya, digul, dilu vb. (s. 844–845).

Samoyloviç'e göre Atâî'nin divanının yazı hususiyetleri, Bâbü divanının Paris nüshasında olduğu gibi, 1400-1500'lere ait yazmaların genel yapısını ortaya koyar, yani Orta Asya Türkçesi imlasında olmakla birlikte Ön Asya Türkçesine doğru bir miktar temayül söz konusudur. Zira divanda “hakdın” yerine “hakdan”, “tağ” yerine “tağ”, “bakdı” yerine “bahtı”, “tüşti” yerine “düşti” (Samoyloviç, 2005, s. 840), miniñ yerine minüm, bolmak yerine olmak gibi yazılışlar, ayrıca yönelme hâli ekinin -A şekli (yare, bu hale, özgelere vb.) söz konusudur (s. 845). Yazılıştaki bu Ön Asya temayülünün altını çizen Samoyloviç, divanın 1500'lerde, Safevî devrinde Orta Asya Türkçesi imlasına hâkim bir Azerbaycanlı tarafından yazılmış olabileceğini ileri sürer.

4.4.5.3.7. Babürnâme

Samoyloviç'in *Babürnâme/Vekâyi* ile ilgili iki neşri vardır. Bunlardan biri değerlendirme yazısıdır [S. İ. Polyakov..., 1907], öbürü ise *Bâbürnâme*'den kısa bir metin neşridir [63. Mongolo-şamanskiy obryad..., 1912]. Bunların yanında arşivinde konuyla ilgili iki çalışma daha mevcuttur. Bunlardan biri yine bir değerlendirme yazısıdır [Noviy perevod..., 1914-1915?]. Öbürü ise ders notlarıdır [Vıpiski iz baburname, 1915].

Samoyloviç'in çalışmaları arasında Bâbü ve eserlerinin merkezî bir noktada olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira, 1917'de Nevâyî'nin tuyuğlarıyla meşgul olmasının sebebinin “Bâbü divanının neşir hazırlığı münasebetiyle 1400-1500'lerin

Çağatay şiiriyle ilgilenirken Nevâyî'nin tuyuğlarına da zaman ayırdım..." şeklinde izah eder. Bu bilgiler ışığında kendisinin Çağatay edebiyatıyla ilgili başka çalışmalarının Bâbü'r'ün etrafında geliştiğini iddia edebiliriz. Genel olarak İslami devir Orta Asya Türk edebiyatı, özel olarak da bu edebiyatın altın çağı olan Çağatay edebiyatıyla ilgili bu çalışmalar onun 1917-1918'de hazırlamakta olduğu "Türk etütleri" kitap tasarısının da merkezinde yer almaktaydı. Samoyloviç kitap taslağının başında şunları yazar: "Bu kitapçık 1917-1918 yıllarında, İmparator Babür'ün divanının neşri, tercümesi ve tetkiki üzerinde çalışırken yazdığım makalelerden mürekkeptir." (Blagova, 2002, s. 100).

"Türk etütleri"nde yer almasını öngördüğü konuların bir kısmını Samoyloviç 1920'lerde makaleler hâlinde neşreder. Blagova'nın tahminine göre Rusya'da, 1917 sonrasında, bir imparator olan Bâbü'r'ün şiirlerinin tercümesini neşretmek kötü sonuçlar doğurabilirdi (Blagova, 2002, s. 100). Bu savı bilim adamının Ekim Devrimi'nden sonra Babür'e dair müstakil çalışmasının olmaması desteklemektedir.

Samoyloviç, Babür'ün başka eserleriyle de ilgilenmiştir. "Türk etütleri"nin içindekiler taslağından anlaşıldığına göre, üçüncü bölümde, Babür'ün *Mübeyyen* ile *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* için birer alt bölüm vardır (Samoyloviç, 2005, s. 780). Adı geçen eserlerle ilgili bölümlerin yazılıp yazılmadığı veya arşiv malzemesi arasında bulunup bulunmadığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

Rusya'daki *Babürnâme* araştırmaları üzerine Blagova'nın bir makalesi vardır [1966]. Yine bu ismin Samoyloviç'in söz konusu eserle ilgili mesaisini değerlendirdiği bir kitabı da mevcuttur [1993]. Rusya'da eserle ilgili ilk çalışmaları yapan isimler olarak ise G. J. Ker [1692—1740], O. Senkovskiy ve N. İlminskiy adları geçer. Bunlardan İlminskiy kayda değer ilk neşri ortaya koyan isimdir [Kazan 1857]. Görüldüğü üzere bu alandaki çalışmalar Rusya'da birkaç asırdır sürmektedir ve bu alandaki bir halka da Samoyloviç'tir. Kendisinin eserle ilgili bir arşiv birimi mevcuttur (Samoyloviç, 2005, s. 562-574).

S. İ. Polyakov'un Babürnâme tercümesi. 1904'te *Yejegodnik Ferganskoy oblasti* [=Fergana bölgesi yıllığı] adlı bir yıllık içerisinde S. İ. Polyakov'un *Babürnâme* tercümesi çıkar. Söz konusu tercüme, İlminskiy'in 1857 tarihinde Kazan'da çıkan metin neşrinin onda birine tekabül eden kısmıdır (Samoyloviç, 2005, s. 586). Tercümenin başında "Komite sekreteri" imzasıyla bir ön söz yer alır ve burada söz konusu çalışmanın *Babürnâme*'nin farklı dillerdekilerle dördüncü, Rusçada ise ilk tercümesi olduğu ifade

edilir [*Yejegodnik Ferganskoj oblasti*, t. 4, 116]. Samoyloviç 1904 kasımında hazırladığı (2005, s. 587) ve 1907 çıkan bir yazısıyla, Polyakov'un bu *Babürnâme* tercümesini 10 sayfalık kapsamlı bir yazıyla değerlendirir, örnekler üzerinden neşrin kusurlarını gösterir. Bunlar üç gruba ayrılır: 1. Kelime veya ifade yanlışlığı. 2. Cümlelerin yanlış veya eksik çevrilmesi. 3. Bazı sözlerin çevrilmeden geçilmesi ve anlamı vermeyen harfiyen çeviri (Samoyloviç, 2005, s. 581). Netice itibarıyla Samoyloviç, çalışmanın görmezden gelinemeyecek kusurlarından ötürü dördüncülüğe aday olamayacağını, *Babürnâme* tercümelerinin sayısının üçle sınırlı kaldığını belirtir (s. 586).

Bu konu dâhilinde Rus Türklük bilimindeki devamlılığı gösteren bir hususa değinmeliyiz. Samoyloviç, Polyakov'un İlminskiy neşri dışında, *Babürnâme*'nin başka nüshalarından istifade edip etmediğinin belirsiz olduğunu vurgular ve bir dipnot düşerek nüshalar hakkında bilgi verir. Bu dipnota göre, A. S. Beveridge *Babürnâme* neşrinde, 13 nüshadan söz eder ve bunlardan üçü Orta Asya nüshalarıdır. Bunlardan ikincisi Nazar Bay Türkistani'ye aittir ve bu nüshanın kopyası O. Senkovsiy tarafından 1824'te kendi el yazısıyla oluşturulmuştur. Değerlendirme yazısının 2005 baskısında, hazırlayanlar bu dipnota bir not eklemiş ve bahsi geçen kopyanın BA Doğu Bilimi Enstitüsü SPb. Şubesi El Yazmaları Bölümünde mahfuz olduğunu haber vermişlerdir (Samoyloviç, 2005, s. 580). 1824 tarihli kopyanın 2000'lerde hâlâ muhafaza ediliyor oluşu, Rus Doğu biliminin 1800'lerden bu yana kuruluşları ve kişileriyle sistemli ve devamlı bir yapıyla şekillendiğini göstermektedir.

Samoyloviç'in yukarıda bahsi geçen değerlendirme yazısı birkaç açıdan önemlidir ve bilim adamının bu yazıyı meslek hayatının erken bir döneminde kaleme almış olması bu önemi daha da artırmaktadır. İlk bu yazıdan kendisinin *Babürnâme* üzerinde kapsamlı bir mesaisinin olduğunu görmek mümkündür. Zira Polyakov'un tercümesini Farsça, Fransızca ve İngilizcedeki tam ve Rusçadaki kısmi tercümelerle mukayese etmesi önceki çalışmalara hâkimiyetini göstermektedir. Bunun dışında metindeki coğrafi adlara, ayrıca tarihî olaylara vukufiyeti yine not edilmesi gereken hususlardandır. Bu bağlamda, Polyakov'un coğrafi adları yanlış okuduğunu, ayrıca tarihi vakıaları yanlış anladığı ve aktardığını belirtir ve bundan dolayı çalışmanın coğrafya (s. 581) veya tarih bilgisi açısından sunacağı katkının tartışmaya açık olduğunu dile getirir (s. 585). Bütün bunlar metin kurma metodunu gündeme getirir ve bilim adamı bu çerçevede bir dizi hatırlatmada bulunur (s. 580): 1. Arap harfli bir metindeki özel adların okunuşunu yaşayan lehçelerden birine göre yapmak yanlıştır, zira okunuşlar

farklı yerlerde farklı şekillerde olur. 2. Metin üzerinde çalışmaya başlamadan bir dizi sözlük ve tarih-coğrafya kaynakları hazır edilmelidir. 3. Daha önceki neşirlere aşina olunmalıdır. 4. Neşredilmiş metinlerin yanı sıra asıl nüshalara da başvurulmalıdır. 5. Gerekliğinde mahallî bilginlere müracaat edilmelidir. Samoyloviç'in sözlerinden Polyakov'un metoda dair bu hususları göz ardı ettiği, bilhassa da sözlüklere ve daha önceki *Babürnâme* tercümelerine başvurmadığı anlaşılmaktadır.

Beveridge'in Bâbürnâme tercümesi. Samoyloviç, muhtemelen 1914-1915'e ait olan (Samoyloviç, 2005, s. 587) ve sağlığında neşredilmemiş bir yazısında, Annette Susannah Beveridge'in Haydarabad nüshasına istinaden hazırladığı iki ciltlik *Bâbürnâme* tercümesini [1905], I. ciltteki üç kısım üzerinden değerlendirir (s. 588): I. Fergana'nın tasviri, II. Semerkant'ın tasviri, III. tuğ bağlama âdetinin anlatılması.

Samoyloviç, Beveridge'in tercümesinin ilk bakışta, o döneme kadar yapılanların en iyisi olarak gözüktüğünü ancak tafsilatlı bir tetkikle bu durumun gerçeği yansıtmadığının anlaşıldığının altını çizer (2005, s. 589). Bilim adamı, Beveridge'in yanlışlarının sebeplerini üç maddede toplar, buna göre Beveridge 1. Türkçe, bilhassa da Çağataycaya yeterince vâkıf değildir, 2. *Bâbürnâme* nüsha ve tercümelerinin mukayeseli tetkikini tamamlamadan tercümeyle neşretmeye koyulmuştur, 3. Orta Asya ve Bâbür üzerine Rusça kaynaklara başvurmamıştır.

Yukarıda aktarılan üç maddeyle ilgili Samoyloviç'in verdiği tafsilat, kendisi de metin neşri ve tercümesi işiyle meşgul olduğu için, onun bu işe nasıl yaklaştığını göstermesi açısından burada paylaşılmaya değerdir. Beveridge, Çağataycayla ilgili problem yaşadığı durumlarda yanlış sözlük ve dil bilgisi çalışmalarına başvurmuştur ve bunlar Avrupalılarca hazırlanmış olan daha çok Osmanlı Türkçesiyle alakalı çalışmalardır. Müsveddede çizili olan bir kısımda, Samoyloviç Osmanlıca kaynakların Beveridge'in işine en az yarayacakları olduğunu vurgular. Beveridge'in esasen öbür lehçelerle ilgili kaynaklara başvurması gerekmekteydi ancak kendisi Rusya'da hazırlanmış Almanca kaynaklara dahi müracaat etmemiştir. Öyle ki bir Türkologun başucu kaynağı, Radloff'un sözlüğü bile Beveridge için yok hükmündedir (Samoyloviç, 2005, s. 589–590).

İkinci ve üçüncü maddeyle ilgili Samoyloviç'in görüşlerine gelecek olursak ilkin Beveridge, Haydarabat nüshasına fazla itibar etmekle hata etmiştir. Zira bu nüsha yer yer bozuktur. Son maddeyle ilgili olarak ise bilim adamı, Bâbür'ün anılarının üçte

birinin Türkistan'a dair olduğunu hatırlatır. Ona göre bölgeyle ilgili Rusça çalışmalara başvurmamak, verimsiz bir çalışma ortaya koymakla kalmayıp aynı zamanda geriye gitmek anlamındadır (Samoyloviç, 2005, s. 590).

Samoyloviç, Fergana'nın tasvir edildiği bölüme dair Beveridge'in tercümesini daha önceki İngilizce, Fransızca, Farsça ve Rusça [N. Pantusov, 1884] tercümelemlerle kıyaslar ve şöyle bir yargıya varır: Beveridge'in bu bölüme dair tercümesi yer yer önceki tercümelemlerden daha kötüdür, yer yer ise Rusçaya göre olmasa da İngilizce ve Fransızca tercümelemlere göre yeni bilgiler ihtiva eder. Tercümede yeni bir şeylerse çok azdır (Samoyloviç, 2005, s. 592).

Samoyloviç, *Bâbürnâme*'deki Semerkant tasvirinin 1896'da V. L. Vyatkin tarafından Rusçaya büyük ölçüde başarılı bir şekilde tercüme edildiğini ancak Beveridge'in bu çalışmadan ve daha başkalarından (Barthold da dâhil) bihaber olduğunu ifade eder (2005, s. 593). Netice itibarıyla Beveridge ilk bölümde olduğu gibi burada da bazen yeni bir şeyler vermiş, bazen de önceki çalışmaları aşmamıştır (s. 594).

Samoyloviç, Beveridge'in tercümesinden son olarak *Bâbürnâme*'deki tuğları büyüleme âdetini ele alır ve buradaki mukayesesinde esasen 1912 tarihli kendi tercümesini kullanır (Samoyloviç, 2005, s. 575–578). Bu tercümenin sunuşunda bilim adamı, *Bâbürnâme*'deki çeşitli etnografya malzemesinden birinin sefer öncesinde tuğlarla büyü yapma âdetinin tasviri olduğunu vurgular, âdetin yerine getirildiği hadise, ayrıca önceki çalışmalar hakkında bilgi verir. Bilim adamı söz konusu tercümesini iki açıdan önemli görmektedir. İlk bu âdet Rusça araştırmalarda hiç kullanılmamıştır. İkinci olaraksa daha önceki tercümelemler Haydarabat nüshası bulunmadan önce yapılmış ve bu tercümelemlerin dayandığı nüshalarda bu kısım ya eksik ya da bozuktur [İlminskiy ve Abdu'r-Rahim]. Bu yüzden bu nüshalara dayanan Farsça, İngilizce ve Fransızca tercümelemler de doğru ve tam değildir (s. 576).

Bu son mukayesede bilim adamı âdetin uygulanışını kendi ve Beveridge'in tercüme tekliflerine göre adım adım ele alır, ihtilaflı yerleri gösterir. Ona göre Beveridge âdetin tercümesinde, 1826 tarihli İngilizce çeviriden bariz bir şekilde geri kalmıştır. Ancak geri kalan yalnızca Beveridge'in çalışması değildir: “Beveridge'in çalışması bir kez daha Batı Avrupa Türkolojisinin ne kadar geri kaldığını göstermektedir.” (s. 596).

4.4.5.3.8. Bâbür Divanı

Samoyloviç'in kitap türünde az sayıda çalışması vardır ve bu az sayıda kitaptan ikisinin Babür divanı üzerine olması kayda değer bir husustur. Bunlardan ilki 1917 tarihli metin neşridir. İkinci kitap ise bu metin neşrinin tercümesidir. Lakin bu müsvedde hâlinde kalmış, ancak 2005'te neşredilmiştir.

D. Ross'un Bâbür divanı neşri. D. Ross 1910'da Bâbür'ün divanını tıpkıbası ve İngilizce tercümesiyle neşreder. Samoyloviç bu neşirle ilgili 1910 ekiminde bir değerlendirme yazısı kaleme alır (Samoyloviç, 2005, s. 597–604) ve Ross'un bazı tespitleriyle ilgili kendi görüşlerini paylaşır. Samoyloviç'e göre neşirde Bâbür'ün daha önce bilinmeyen 379 şiiri gün yüzüne çıkarılmıştır. Bilim adamı Ross'un neşrini, Beveridge'in neşrine göre daha ılımlı bir tonda tenkit eder. Buradan hareketle neşri genel olarak takdirle karşıladığını söylemek mümkündür. Bununla beraber neşrin aceleye getirildiği bariz bir şekilde fark edildiğini ifade eder, birkaç küçük imla yanlışını gösterir (s. 604).

Söz konusu değerlendirme yazısının birkaç açıdan önemli olduğu söylenebilir. İlk göze çarpan Bâbür'ün şiirlerinden ve mensur ifadelerinden çok sayıda kesitin Arap harfli asıllarıyla alınmış olmasıdır. Bu yönüyle değerlendirme yazısının Ross'un neşrinden ziyade Bâbür'ün divanı üzerine bir tanıtma veya değerlendirmede bulunmak amacı taşıdığı iddia edilebilir. Bu amaç veya başka bir ifadeyle divana duyulan ilgi, Samoyloviç'in bu yazıdan 10 yıl sonra, 1917'de Bâbür'ün divanını neşrettiği hatırlandığında anlam kazanmaktadır. İkinci olarak bu yazıda Samoyloviç'in Rus Doğu biliminin Avrupa karşısındaki başarısından duyduğu memnuniyeti görmek mümkündür. Ross'un "Bâbür" adının okunuşuyla ilgili yazdığı bölümle ilgili değerlendirmesinde, bu konunun çokran Rus Doğu bilimi tarafından nihayete kavuşturulduğunu vurgular (s. 604). Beveridge'in *Bâbürnâme* neşrine dair yazısında da buna benzer vurgulamalara rastlanabilir.

Yukarıda tanıtılan 3 değerlendirme yazısı genel olarak değerlendirildiğinde bir husus belirginleşmektedir. Bâbür ve onun gerek anıları gerekse de şiirleri Samoyloviç'in meslek hayatının merkezî bir yerinde durmuş ve kendisi bunların asıl nüshaları, tıpkı bası ve metin neşirleri, ayrıca tercümeleri üzerine bütüncül ve derinlemesine bir bilgi birikimi edinmiştir. Ancak bu birikimi de içine alan daha geniş kümenin kendisinin Çağatay dili ve edebiyatına dair bütüncül tetkikleri olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple

Bâbü'r ve eserleri, bilim adamının İslami devir Orta Asya Türk dili ve edebiyatının Çağatay devrinde merkezî bir yer işgal eden unsurlardan biridir demek daha doğrudur.

Samoyloviç'le hemen hemen aynı zamanda Türkiye'den bir isim, Köprülü de Bâbü'r'ün şiirleri üzerinde çalışır, bu konuda birkaç yayın yapar [1331/1915]. Divanı, dil bilgisi incelemesi ve sözlükle B. Yücel yayımlar [Ank. 1995]. *Bâbü'r-nâme* üzerinde çalışan Türk isimse R. R. Arat'tır [1943-46].

4.4.5.3.9. Codex Cumanicus

Bilim adamının üzerinde mesai harcadığı yadigârlardan birisi de *Codex Cumanicus*'tur. Eserdeki bazı meseleler “K istorii i kritike Codex Cumanicus” [=Codex Cumanicus'un tarihi ve tetkiki hakkında, 1924] adlı müstakil bir yazıya konu olur (2005, s. 191-194). Üzerinde durulan meseleler şunlardır: 1. Eserin yazılışı. 2. Ay adlarındaki tutarsızlık. 3. Bir atasözündeki yanlış okuma.

Anlaşılan 1900'lerin başında bahsi geçmekte olan eser, bilim camiasının ilgisini çeken konulardandır. 1910'da K. G. Zaleman'ın [Zur Kritik des Codex Cumanicus], 1911'de ise W. Bang'ın konuyla ilgili makaleleri çıkar [Beiträge zur Kritik des Codex Cumanicus]. Aynı esere Barthold da 1911 tarihli bir kitabında temas eder [İstoriya izuçeniya Vostoka ve Yevrope i v Rosii].

Samoyloviç'in konuyla ilgili görüşlerini yazmasını yukarıda anılan eserler vesile olur. Ona göre Bang, eserin hazırlanmaya başlandığı tarihi 1303 kabul ederek yanılmaktadır. Oysa Zaleman ve Barthold'un ileri sürdüğü görüşler daha tutarlıdır. Bu isimlerden ilki eserin 1200'lerin sonunda hazırlanmaya başlandığını iddia eder. İkinci isimse eserin 1200-1300'lere ait bir eser olduğunu söylemekte haksız değildir. Nitekim eserin yazılış tarihi ile malzemenin hangi devri yansıttığı birbirinden farklı şeylerdir – tabiatıyla malzeme, yeni girilen 1300'lerin değil de geçen 1200'lerin dilini yansıtır (s. 191).

Bilim adamı, yukarıdaki tartışmalara çözüm olabilecek ipucunun eserin Latince-Farsça-Kumanca sözlük bölümünde olabileceğini dikkatlere sunar. Burada, birbirine denk gösterilen Latince ay adlarıyla İslami takvimin Arapça ay adlarının tarihte ne zaman buradaki gibi denk geldiğine bakılacak olursa şu neticeye ulaşılır: İslami takvimdeki 1 Safer 693, 1 Ocak 1294'e denk gelir, yani listedeki “safar ay” ile “januaris” birbirine tamamen uygun düşer. Bu bilgi ışığında eserdeki takvimle ilgili bilgilerin

yazılmaya başlandığı dönem, kesinlikle 1200'lerin sonu olarak ortaya çıkar. Zira 1200'lerin sonunda ve 1300'lerin başında güneş ve ay takvimlerinin birbirine bu şekilde katiyetle denk düştüğü bir tarih ancak budur. Böylelikle İslami ayların yazıldığı tarih, eserin birinci bölümünün hazırlanmaya başlandığı 1303'ten 9 sene önceye uzanır (Samoyloviç, 2005, s. 192).

Eserin ne zaman tamamlandığı veya esere konu olan malzemenin ne zaman kayıt altına alındığı sonraki araştırmacılar gündeminde olmayı sürdürür. L. Bazin, eserin yazılış tarihini, Samoyloviç'in de yaptığı usulle, yani farklı takvimlerin o dönemde ne zaman, eserdeki eşleşmeye uygun surette denk geldiğini hesaplar. Netice itibarıyla, eserin yazıldığı tarihi kestirmeye çalışan dilcilerin 1294-1295 tarihinden söz ettiklerini ve kendisinin de buna katıldığını yazar (Bazin, 2011, s. 440).

Yazılış tarihinin yanı sıra, eserdeki ay adları listesi de bilim camiasınca tartışılmıştır. Ay adları listesindeki gözle görülür bir yanlışlık vardır – yaz ayları olan haziran, temmuz ve ağustos “küz”, yani güz ayları arasında sayılmıştır. Bazin'in tespiti şu yöndedir: Eserin kopyasını çıkaran kişinin asıl metindeki baharı ve yazı belirten “yaz ay” ve “yay ay” kelimelerindeki yazılış farkını ayırt edememiş ve bahar aylarını, yani mart, nisan ve mayısı ifade eden “il-yaz ay”, “tob ay” ve “soñu yaz ay” sözlerini atlamıştır (2011, s. 432).

Yukarıdaki izahı paylaştıktan sonra şimdi Samoyloviç'in görüşlerine geçebiliriz. Ona göre, O. Blau “Über Volkstum und Sprache der Kumanen” [1876] adlı makalesinde Kumanların ay adlarının okunuşunu yanlış vermiş, Géza Kuun [1838-1905] ve Radloff gibi araştırmacılar da bu yanlışlığı sürdürmüşlerdir. Bilim adamına göre, Blau çalışmasında ayları gruplandırır ve burada “küz ay”ı ‘yaz ayı’ ve “kış ay”ı ‘son bahar ayı’ şeklinde çevirir. Samoyloviç, farklı Türk boylarından ve bilhassa da Kumanlarla ilişkilerinden ötürü Karayların aylara dair söz varlığından hareketle meseleyi ele alır. Buna göre eserdeki “küz ay” Karay dilinde eylül-ekime denk düşer. Bu ipucu, Blau'nun tespitinde bir hata olduğunun işareti sayılabilir (s. 192–193).

Ay adlarıyla ilgili ikinci konu ise aralığa tekabül eden “azuk ay” ile ilgilidir. Samoyloviç'e göre bu, Karay ve Kazakçadaki “sogum ay” ile mana cihetiyle alakalıdır. Zira bunların ikisi de gıda ile ilgilidir. Yine de konu “tartışmaya açıktır” (s. 193).

Samoyloviç'in Türklük biliminin erken döneminde ileri sürdüğü görüşlerin sonraki araştırmacıların ortaya koyduklarıyla büyük ölçüde çelişmediğini anlıyoruz.

Büyük ölçüde diyoruz zira son tespitteki gıda ilişkilendirmesinin hatalı olma ihtimali vardır. Bazin, “asuk ay” yazılışının “azık” kelimesiyle ilişkilendirilmemesi gerektiğini beyan eder. Çünkü eserde, “azık” biçimine iki defa rastlanır. Ona göre burada geçen “aşure ayı” olmalıdır. Zira 1293 kasımı, Kurban Bayramı’na, aralığı ise aşure ayına denk gelir. Belli ki ortada yazılışla ilgili bir problem vardır (Bazin, 2011, s. 436, 440).

Bir başka konu da eserde geçen ve bazı araştırmacılarca “bu bardı izi yoh – ol kema dir” şeklinde okunan bilmeceye geçen “bu” kelimesidir. Samoyloviç’e göre, buradaki kelime, işaret zamiri “bu” değil “buu” – ‘geyik’tir. Çünkü bir Yakut bilmeceyi eserde geçenle aynı yapıdadır: ‘Kısırak kaçtı, iz bırakmadı. Cevap – kayak’. Bu durumda bilmece “Buu bardı, izi yok.” – ‘Geyik gitti, iz yok.’ şeklinde olur (s. 194). Bilmeceyi bu şekilde açıkladıktan sonra Samoyloviç, farklı Türk boylarına ait bilmecelelerinin karşılaştırmalı olarak tetkik edilmesinin önemine işaret eder (s. 195).

Bilim adamının yazılış tarihi konusundan başka eserin ağız/lehçe özelliklerine dair kayda değer görüşleri vardır. Ona göre kitabı hazırlayan misyonerler edebî Altın Orda dilini bilen mahallî kişilerden yardım aldılar. Zira söz konusu eserin Kıpçak konuşma dilini yansıtan bir bölümünde, “et-” fiilinin yanı sıra edebî Altın Orda eserlerinde karşımıza çıkan “kıl-” fiili de mevcuttur. Samoyloviç burada Altın Orda edebiyatı numunelerinden birinin daha anar – *Kesikbaş* ve bu eserin Codex Cumanicus’ta geçen “degelim” biçimine benzer bir yapıyla başladığına dikkatleri çeker: “başlagalı” – ‘başlayalım’ (s. 917).

Eserdeki bilmece üzerine aynı yıllarda Türkiye’den bir isim, A. İnan da mesai harcar, kısa bir tenkit kaleme alır [1939] (1968, s. 353-358). Tenkitte daha önceki metin neşirleri, yani Kuun, Radloff, Bang, Németh ve Malov’un çalışmalarındaki bazı şüpheli hususlara dair dikkatler paylaşılır. Tetkik edilen bilmece sayısı ise altıdır.

4.4.5.3.10. Dede Korkut Kitabı

Dede Korkut Kitabı üzerine Samoyloviç’in bir çalışması olup olmadığı konusuna gelecek olursak bilim adamının çalışmaları listesinde söz konusu esere dair bir çalışması olmadığını görürüz. Bununla beraber Orhan Şaik Gökyay *İslâm Ansiklopedisi*’ne yazdığı “Dede Korkut” maddesinde, kitap üzerine çalışan isimler arasında Samoyloviç’i de zikreder, ancak bir çalışma adı belirtmez (Gökyay, 1994, s. 79). Bilim adamının çalışmaları arasında, 1908’de Arkeoloji Cemiyeti Doğu

Bölümünde ‘Dede Korkut ve Köroğlu hakkında bir efsane’ üzerine okunmuş bir tebliğ mevcuttur [ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, IV-V]. Söz konusu tebliğin muhtevasına dair bilgilendirme yazısına göre Hocalı Molla’nın *Şecere-yi Terâkime* nüshasında başka eklemelerin yanı sıra Köroğlu üzerine bir efsane de mevcuttur. Nüshanın okunaklı olmamasından dolayı şüpheyile yaklaşılması gereken bu efsaneye göre Köroğlu’nun babası قورت بهادر adlı biridir, metinde birden fazla kez geçen bu isim o zaman için “Korkut” şeklinde okunur. Ancak daha çok geçmeden bunun yanlışlığı anlaşılır ve yazıya düşülen bir dipnotta, söz konusu efsanenin yer aldığı dergi sayısının baskı süreci sürerken Samoyloviç’in yeni bilgilere ulaştığı haber verilir; bir kaynak kişiye göre Köroğlu’nun babası “Kürd-bel”dir, bu bilgi ışığında metindeki قورت yazılışının كورد şeklinde okunması gerektiği ortaya çıkar.

Samoyloviç’in çalışmalarında, birkaç yerde da *Dede Korkut Kitabı*’na değinilir. Bilim adamı Ostroumov’un *Revnâku’l-İslâm* neşri üzerine yazdığı değerlendirme yazında bu eser ile Dede Korkut’un Dresden nüshası ve Ali’nin *Kıssâ-yı Yûsuf*’unun dil yönüyle müşterek bir grup oluşturduğunu ve Orhun abidelerine dayandığını ifade eder (Samoyloviç, 2005, s. 893). Bir başka yerde, *Şecere-yi Terâkime*’nin 6. nüshasını değerlendirdiği bir yazıda, söz konusu nüshada geçen ve Korkut Ata’ya atfedilen Salur Kazan şiirini neşreder (s. 899–900). Bu şiirin tıpkı Ahmet Yesevî’nin hikmetleri, Ali’nin *Kıssâ-yı Yûsuf*’u ve *Dede Korkut Kitabı*’ndaki bazı şiirler gibi 12’li hece ölçüsüyle yazılmış olduğu, ayrıca şiirdeki dilin çok eski olmadığı ancak iki eskicil ögenin bulunduğu (ötrü, kamug) kaydını düşer (s. 898). Ona göre yeni nüshalarda dil yenilenmiş ancak eskicil ögelerin alındığı esas nüsha 1200-1300’lerden daha geç bir tarihe ait olamaz (s. 899).

Rusya’daki Dede Korkut araştırmalarında öne çıkan ilk isim Samoyloviç’in de hocası Barthold’dur. Onun *Dede Korkut Kitabı* tercümesini 1962’de neşreden Jirmunskiy ve Kononov’un verdiği bilgiye göre, Barthold 1890’lardan itibaren eserle ilgilenmeye başlar ve 1922’de kitabın tercümesini tamamlar ancak baskı gerçekleşmez (Jirmunskiy ve Kononov, 1962, s. 6). Bu bilgiler ışığında Barthold gibi bir bilginin çalışmış olması hasebiyle söz konusu eser üzerinde Samoyloviç’in mesai harcamadığı söylenebilir. Ayrıca *Dede Korkut Kitabı* coğrafyasının Anadolu ve Azerbaycan olduğu, Samoyloviç’in ise Orta Asya Türk dilini temsil eden eserler üzerinde yoğunlaştığı da bu bağlamda yine hatırdan tutulmalıdır. Ancak bir çalışmada Samoyloviç’in Dede Korkut hikâyelerinin özetini verdiğinin üzerinde durmamız gerekir.

1929'da *Turkmeniya* adlı üç ciltlik bir kitabın ilk cildi çıkar ve çok yazarlı bu kitapta 'Türkmen edebiyatı' konusu Samoyloviç tarafından işlenir.

4.4.5.3.11. Dîvânu Lugât'it-Türk

Çalışmalar listesine ve arşiv malzemesi kayıtlarına bakılarak Samoyloviç'in DLT üzerine doğrudan bir çalışması olmadığını söyleyebiliriz ancak bu durumun biraz da söz konusu eserin kendine has şartlarıyla alakalı olduğunu belirtmeliyiz. Zira eserin geç bulunuşu ve Arapça oluşu, eserden istifade etmeyi zorlaştırmıştır diyebiliriz. Samoyloviç'in çalışmalarında DLT'yle ilgili iki kaynak söz konusudur. Bunlardan ilki Kilisli Rifat'ın neşri [İstanbul: I, II – 1333, III – 1335] ve ikincisi de Brockelmann'ın 1928 tarihli DLT sözlüğüdür.

Samoyloviç KB üzerine kaleme aldığı 1924 tarihli bir yazısında, Türklük bilimine büyük katkı sağlayan iki yeni eserden bahseder, bunlardan biri DLT iken öbürü ise eski Türkçe *Tefsîr*'dir. Burada, bilim adamının Kâşgarlıyla ilgili bazı methiyelerini küçük bir not olarak belirtmeliyiz. Bir yerde Mahmut'u 1000'li yılların Radloff'u ve Radloff'u da 1800'lerin Mahmut'u şeklinde adlandırır (Samoyloviç, 2005, s. 176), başka yerde ise Kâşgarlı'yı 1000'li yıllardan bir Türklük bilimci olarak zikreder (s. 162). Bilim adamı 1927 tarihli bir konuşmasında ise Radloff'un sözlüğünün çağdaş bir emsalinin olmadığını, bunun geçmişteki eserlerden ise ancak Kâşgarlı'nın sözlüğüyle kıyaslanabileceğini yazar (Samoyloviç, 1928, s. 2).

Hangi çalışmalarda DLT'ye atıf yapılır. Samoyloviç'in Türk lehçeleri tasnifinde, ilk tasnifin sahibi olan Kâşgarlı'nın paylaştığı bilgilerden istifade ettiğini belirtmeliyiz – hem 1922 tarihli 'Türk dillerinin tasnifine bazı eklemeler', hem de 1926 tarihli 'Türk dillerinin tasnifi meselesi'nde. Ancak bilim adamının Kâşgarlı'ya en çok söz varlığıyla ilgili çalışmalarında müracaat ettiğini söyleyebiliriz. Mesela 1927 tarihli 'Türkçedeki sayılar', yine aynı tarihli '12 yıllık hayvan takvimi', 1936 tarihli 'Türk dillerinde zengin ve fakir' üzerine kaleme aldığı yazıları zikredebiliriz. Yarlıklarla ilgili terimlerin işlendiği 1926 tarihli 'Cuci ulusunda payza ve baysa'ya dair makalede "tamga", "tuğra" ve "belgü" gibi kelimelerin anlamları için Kâşgarlı'nın temel kaynaklardan biri olduğunu görürüz. Bilim adamı 1928 tarihli 'Orta Asya Türk yazı dili tarihi'ne dair yazısında, bu yazı dilinin dönemlerini tespit etmeye çalışır ve bağlamda DLT yine önemli bir başvuru kaynağı olarak karşımıza çıkar. Zira Kâşgarlı, bazı

kelimelerin hangi lehçeye ait olduğuna dair bilgiler de paylaşmış ve bunlar Samoyloviç için *Muhabbetnâme* ve *Kıssa -yı Yûsuf* gibi eserlerin söz varlığını tetkik etmede yol gösterici olmuştur.

Samoyloviç'in katkısı. Bilim camiası 1928'te DLT'den yararlanmayı kolaylaştıran bir esere kavuşur, C. Brockelmann ait bu eser *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmûd al Kâşgarîs Dîvân lugât at-Turk* [=Kâşgarlı Mahmut'un DLT'sine göre orta Türkçe söz varlığı] adını taşımaktadır. Bu eser, Samoyloviç'in de sıkça atıfta bulunduğu eserlerden biri hâline gelmiş ancak adı geçen çalışmadaki bazı yanlış veya eksiklikleri yazılarında dile getirmiştir. 1936'dan sonra yazıldığı tahmin edilen bir müsveddesinde Brockelmann'ın "örün" maddesinin anlamındaki bir cümleyi gözden kaçırdığını yazar: "Oğuzlarsa buna ak der". Makalenin 2005 neşrinde neşirlerce, bu eksikliğin B. Atalay'ın Türkçe ve S. Muttalibov'un Özbekçe tercümelerinde telafi edildiği bir dipnotla açıklanır (Samoyloviç, 2005, s. 162).

Bilim adamı DLT'nin etnografya veçhesiyle önemine işaret etmiş ve çalışmalarında eserden bu minvalde vesikalar kullanmıştır. Samoyloviç, '12 yıllık hayvan takvimi' üzerine kaleme aldığı 1927 tarihli makalesinde, bu konu dâhilindeki birincil kaynaklardan biri olarak DLT'yi gösterir ve bu çerçevede Brockelmann'ın bir çalışmasıyla ilgili değerlendirmelerde bulunur. Ona göre Brockelmann, "Volkskundliches aus Alturkestan" [=Eski Türkistan'da halk bilgisi] adlı makalesinde Kâşgarlı'nın eserinin etnografya yönüyle kıymetini yeterince idrak edememiş ve bilhassa da 12 yıllık hayvan takvimile ilgili bilgilerin üzerinde durmamıştır (Samoyloviç, 2005, s. 240). Samoyloviç, Kâşgarlı'nın takvimdeki yıllara ad olan hayvanlarla ilgili verdiği bilgileri, ayrıca takvimin ortaya çıkışıyla ilgili efsaneyi ve dört yıla ilgili (boğa, tavuk, timsah ve domuz) halk inanışlarını paylaşır (s. 243–244).

Samoyloviç'in son büyük makalelerinden birisi 'Türk dillerinde zengin ve fakir' üzerine kaleme aldığı 1936 tarihli yazıdır ve burada bilim adamının DLT'deki malzemedeki çokça istifade ettiğini görmekteyiz. Ancak bilim adamı bu yazıda da Brockelmann'ı tenkit ederek onun pek çok yerde Kâşgarlı'nın metnine yeterince ihtimam göstermediğini vurgular – metindeki "yarmaq" kelimesinden türeyen "yarmaqlan-" fiilini, "reich werden", yani 'zenginleşmek' anlamıyla çevirmek yanlıştır, doğrusu asıl metinde ifade edildiği üzere 'paralanmak', 'dirhemlere sahip biri olmak' şeklinde olmalıdır (Samoyloviç, 2005, s. 304). Yine ona göre Brockelmann, "yarlıg" kelimesini yalnızca 'fakir' şeklinde vererek metindeki 'sıkılmış, mutsuz' anlamlarını

gözden kaçırmıştır (s. 309). Brockelmann'ın bir başka yerdeki “çığay-tavar” okumasına da Samoyloviç şüpheyle yaklaşır, ona göre “yunçığ-yawuz” ve “yarlıg-yunçığ” misalleri hesaba katıldığında bunun “çığay-yawuz” olması gerekir (s. 316).

4.4.5.3.12. Emîrî'nin Tuyuğları

Samoyloviç'in çalışmaları arasında, Türkçesiyle söylemek gerekirse 'Çağatay şairi Emîrî'nin tuyuğlarından' adını taşıyan 1926 tarihli bir yazı vardır ve burada verilen yanlış bir bilgi uzun bir süre Çağatay edebiyatı araştırmacılarını yanıltmıştır. Yazıda 1400'lerde yaşamış Çağatay şairi Emîrî ile 1800'lerde yaşamış Hokand hanı Ömer Han karıştırılmıştır. Eckmann'ın verdiği bilgiye göre söz konusu hata, İsmail Hakkı Ertaylan tarafından Münih'teki Doğu bilimciler kongresinde bilim camiasının dikkatine sunulmuştur (Eckmann, 2017, s. 217–218).

Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre, İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde 2753 nu.lı ve *Muhabbetnâme* adını taşıyan yazmada Nevâyî, Lütfî ve Emîrî'nin divanları bulunmaktadır. Bilim adamı 1926'da şairin 11 cinaslı tuyuğunu neşretmiş (Samoyloviç, 2005, s. 857–860) ve bunların Nevâyî'nin tuyuğları kadar nitelikli olmadığını belirtmiş, ayrıca Nevâyî'nin Emîrî'yi ikinci sınıf şairler arasında saymasını yerinde bulmuşsa da (Samoyloviç, 2005, s. 857) sonraki araştırmacıların tespitleri bu hükümler yanlış temeller üzerine kurulu olduğunu göstermiştir.

4.4.5.3.13. Hüsrev ve Şîrîn (Kutb)

Nizâmî-yi Gencevî'nin *Hüsrev ve Şîrîn* mesnevisinin Türkçeye ilk tercümesi, hakkında pek fazla malumat bulunmayan Kutb adlı bir Altın Orda şairi tarafından yapılır. Eser, Altın Orda dili ve edebiyatının ilk örneklerinden biri olması hasebiyle bilim camiasının ilgisini üzerinde toplar. İslami devirdeki Orta Asya Türk dili ve edebiyatının dönemlendirilmesi ve bu dönemlere ait dil yadigârlarının tespit edilmesi açısından söz konusu eserin taşıdığı kıymetin yanında bir de yazmasının kendisi tarafından bulunmuş olduğu göz önüne alındığında, Samoyloviç'in esere büyük bir dikkatle yaklaştığını tahmin etmek mümkündür. Nitekim bilim adamı, çalışmalarında esere defalarca atıfta bulunur, en önemlisi de eserin baskısı üzerinde çalışmaya başlar (Samoyloviç, 2005, s. 927). Ancak bu vaadin bir karşılığı bilim adamının eser listesinde arasında mevcut

değildir. Bununla beraber Blagova, arşivde eser üzerine okunan bir tebliğin [1913] bir kısmının mevcut olduğunu ve burada eserin tafsilatıyla tasvir edildiğini haber verir (Blagova, 2008, s. 395).

Eserin yazması Samoyloviç tarafından 1913'te Paris Millî Kütüphanesinde bulunur. Aynı yıl bu keşif üzerine bir bildiri okur. Burada eserin iki açıdan önemli olduğunu söyler: 1. Orta Asya'da 1300-1400'lerde yaygınlaşan yazı dilinin az sayıdaki yadigârından biri olması; 2 Mir Ali Şîr Nevâyî devrinden önce, İran edebiyatının Türk edebiyatına tesirini göstermesiyle (Blagova, 2008, s. 395). 1934'teki bir tebliğinde de yine eserin önemine atıf yapar. Ona göre eser hem Altın Orda'daki yüksek kültürü göstermesi hem de buradaki dil ve edebiyatın tetkikinde önem arz etmesiyle önemlidir (Samoyloviç, 2005, s. 909). Ancak bilim adamı 1928 tarihinde, eserin bütün kıymetine rağmen hâlâ basılmamış olduğundan dem vurur (s. 927). Necmettin Hacıeminoğlu'nun verdiği bilgiye göre eserin ilk neşri 1958'de A. Zayaczkowski tarafından yapılır (Hacıeminoğlu, 2000, s. V). Ancak Hacıeminoğlu'na göre bu neşir, hazırlayanın konuyu geniş bir çerçeveden ele almasından ötürü dil araştırmaları için yetersiz kalmış ve kendisi bu açığı gidermek maksadıyla eserin dil ve imla hususiyetlerini ortaya koyan ilk çalışmayı vücuda getirmiştir (s. V)

Samoyloviç 1928'de, Kutb'un *Hüsrev ve Şîrin* adlı eserinin karışık yapılı bir Uygur-Kıpçak lehçesinde olduğunu ileri sürer. Ona göre eser 1300'lerde Altın Orda'da yazılmış, daha sonra ise Mısır'da bozuk bir şekilde istinsah edilmiştir (Samoyloviç, 2005, s. 927). Konuyla ilgili daha eski bir müsveddesinde ise eserin Mısır'da bir Kıpçak tarafından yazıldığını belirtir. Ancak ona göre bu dil müellifin/mütercimmin ana dili olmayıp KB'ye yakın suni bir dildir (Blagova, 2008, s. 395). Hacıeminoğlu ise Altın Orda yadigârı olduğunu belirttiği eserin telif ile istinsahının aynı çevrede, yani Mısır'da yapılmış olduğunu savunur. Bu görüşün dayanağı ise eserin sonuna müstensihin ilave ettiği 66 beytin diliyle asıl metnin dilinin aynı olmasıdır (Hacıeminoğlu, 2000, s. IX).

Samoyloviç bu eserin Çağatay değil de Cuci Ulusu dilinde olduğunu düşünür. Bu görüşüne, eserde “bal” – ‘sarhoş edici içki’ ve “tatlı” kelimelerinin geçmesine dayandırır (s. 914). Hacıeminoğlu'na göre ise hem Harezmi hem de Çağatay dili hususiyetleri taşıyan eser, fiil çekimiyle Çağatay öncesine yakındır ancak esas olarak ses özellikleri ve söz varlığı yönüyle Kıpçakçanın hususiyetlerini ortaya koyar (Hacıeminoğlu, 2000, s. XI).

Samoyloviç'in dikkatlere sunduğu hususlardan biri de *Muhabbetnâme*, *Cumcumanâme* ve *Kıssa-yı Yûsuf*'taki -ısar gelecek zaman ekinin bu eserde olmayışıdır. İlgi çekici bir başka durum ise eserde -sağan eki mevcuttur (Samoyloviç, 2005, s. 912). Hacıeminoğlu da bu eki dikkatlere sunar ve bunun kuvvetlendirilmiş şart manası taşıdığını ve başka eserlerde görülmediğinin altını çizer (Hacıeminoğlu, 2000, s. XI).

Hüsrev ve Şîrîn'in söz varlığı üzerine de değerlendirmelerde bulunan Samoyloviç'in tetkik ettiği kelimeler arasında “baskak”, “têrken”, “yerge” – ‘sıra’, “têgiş” – ‘hediye’, “dostakan” – ‘kadeh’, “bal”, “mang” – ‘civar’ vardır (Samoyloviç, 2005, s. 913–915).

1950'lere gelindiğinde eserin diliyle ilgili tartışmaların henüz bir neticeye varamadığını not edelim. A. İnan'a göre Samoyloviç'in çalışmaları ancak bir hazırlık basamadığıdır. Net bir şey söyleyebilmek, Moğol istilasından Çağatay yazı dilinin kuruluşuna kadarki iki asırlık sürede verilen bütün eserlerin tenkitli neşri yapılmadan mümkün değildir (İnan, 1991, s. 54).

Rusya'da *Hüsrev ve Şîrîn*'i üzerine çalışan araştırmacıların başında E. N. Nadjip gelir. Nadjip 1966'da çıkan “Hosrau i Şirin Kutba i yego yazık” [=Kutb'un Hüsrev ve Şîrîn'i ve dili] adlı makalesinde eser üzerine çalışan önceki araştırmacılar arasında Samoyloviç'i de anar ve onun görüşlerini paylaşır. Nadjip'in bahsi geçen dil yadigârıyla ilgili sonraki önemli çalışmasıysa 1979'da çıkar: *İstoriko-sravnitelny slovar tyurkskih yazıkov XIV veka. Na materiale Hosrau i Şirin Kutba* [=Tarihi-karşılaştırmalı 14. asır Türk dilleri sözlüğü. Kutb'un Hüsrev ve Şîrîn'indeki malzemeye].

4.4.5.3.14. Kıssa-yı Yûsuf (Ali)

Kıssa-yı Yûsuf ile ilgili bazı konular üzerine ilk görüş belirten isimlerden biri Samoyloviç'tir. 1900'lerin başlarında söz konusu eser üzerinde mesai harcamış bilginlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Samoyloviç'in atıf yaptığı isimler arasında Brockelmann [*Alî's Qişsa-i Jûsuf...*, 1916] ve Mercânî'nin [*Müstefâdu'l-ahbâr...*, Kazan 1885] olduğunu görürüz.

Samoyloviç, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf*'u üzerine, Türkçesiyle ‘1200'lerden Yûsuf ve Züleyhâ “romanı” hangi Türk edebiyatına dâhildir’ adlı bir makale yazmış ancak müsvedde hâlinde kalan bu makale ancak 2001'de Blagova tarafından neşredilmiş, daha sonra 2005 tarihli tek ciltlik esere de dâhil edilmiştir (Samoyloviç, 2005, s. 789–829).

Bu makalede söz konusu eserin hangi edebî Türk diline ait olduğunu sorusunun cevabı aranır. Burada bilim adamı eserin karışık bir yapıda olduğunu ve hem Oğuz hem de Kıpçak lehçesinden unsurlar taşıdığını belirtir. Eser Kıpçak konuşma dilinden izler taşısa da ona göre müellif menşe itibarıyla Oğuz-Türkmen'dir ancak Doğu Türkistan'ın batısındaki edebî Oğuz-Uygur diline de hâkimdir. Bununla beraber eserde Oğuz unsurları ağır basmaktadır ve bu bakımdan eser Rabgûzî'nin eserinden ayrı bir gruba girer. Bilim adamı eserin Anadolu Oğuzları ve de Orta Asya Oğuzlarına yakınlığına da işaret etmiş ancak bu son görüşünün üzerini daha sonra çizmiştir (Samoyloviç, 2005, s. 790). Ses bilgisi bakımından eserde; Türkmençe, Osmanlıca ve bunun Anadolu ağızlarına işaret eden güney Türkçesi özelliklerinin yanı sıra batı Türkçesinden – Kuman lehçesinden de özellikler vardır. Az miktarda ise Orhun ve Uygur eserlerini hatırlatan doğu Türkçesinin özellikleri görülür. Samoyloviç'e göre eserin ses bilgisi özelliklerinin batı Türkçesine işaret etmiş olmasını biçim bilgisi tetkiki de destekler. Zira eserde güney Türk ağızlarının “ol-” biçimi hâkimken batı ve doğu ağızlarındaki “bol-” ise istisnai miktardadır (s. 798).

Samoyloviç, yukarıda adı geçen müsveddesinde, eserde Oğuzca unsurların ağır bastığını belirtse de eserin hangi lehçeye ait olduğunu kati surette ifade etmez. Ancak 1929'da artık eserin “tartışmasız bir şekilde Oğuz edebiyatına” ait olduğunu yazar. Ancak hangi Oğuz halkı arasında yazıldığını kestirmenin hâlâ mümkün olmadığını ekler. Ona göre Brockelmann, eserin Anadolu'da yazıldığı görüşünü sağlam bir şekilde temellendirememiştir (Samoyloviç, 1929, s. 136).

Sonraki kuşak araştırmacılardan Nurmhammet Hisamov, eserin karışık bir Oğuz-Kıpçak lehçesiyle telif edildiğini ancak Oğuz unsurlarının baskın olduğunu yazar (Hisamov, 2014, s. 17) ve bu da Samoyloviç'in görüşlerinin geçerliliğini koruduğunu gösterir.

Benzer/farklı eserler. Bilim adamı *Kıssa-yı Yûsuf*'u benzerlik veya farklılıklar bakımından tefsir, İbn Muhennâ'nın lügati, Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sı, *Renvâku'l-İslâm* ve *Hüsrev ve Şîrîn* ile karşılaştırır. Öncelikle 1917 tarihli bir müsveddesinde *Kıssa-yı Yûsuf* ile eski Türkçe tefsiri, yalnızca bu ikisinden oluşan bir grup içinde değerlendirdiğini hatırlatmalıyız (Samoyloviç, 2005, s. 942). Yukarıda anılan *Kıssa-yı Yûsuf*'a dair müsveddede de yine aynı konuya değinir ve eserin tefsirle birlikte “ilk Osmanlıca” unsurlar ihtiva ettiğini vurgular. Ona göre *Kıssa-yı Yûsuf*'un müellifi gelecekteki Osmanlıcaya en yakın dili kullanmıştır (Samoyloviç, 2005, s. 790). Eserin

ayırt edici yönlerinden biri de arkaik unsurların fazla oluşudur ve bu bakımdan tefsirle yine benzer bir yapıdadır (s. 222). Eser yine arkaiklik bakımından, aynı tarihlerde yazılmış olsa da İbn Muhennâ'nın lügatinden daha çok arkaik unsur ihtiva eder. Oğuzca unsurlar yönünden ise Rabgûzî'nin eserinden bu unsurların ağır basmasıyla ayrılmaktadır. Yine bu Oğuzca unsurlar dolayısıyla Anadolu'daki Oğuz kolunun yadigârları Selçuklu şiirleri ve Orta Asya'daki Oğuz kolunun yadigârı *Renvâku'l-İslâm* ile benzeşmektedir (s. 790). Söz varlığındaki Kıpçakça unsurlar yönüyle ise *Kıssa-yı Yûsuf*, *Muhabetnâme*'den ziyade *Hüsrev ve Şîrîn*'e yakındır (s. 937).

Samoyloviç, eserin Yesevî ve Süleyman Bakırganî'nin şiir geleneğiyle olan bağına işaret onar. Ona göre eserin ölçüsünün İslami devrin ilk şairlerin şiirlerindeki ölçüyle örtüşmesi bu bağa delil sayılabilir (Samoyloviç, 2005, s. 789). Daha sonra Hisamov da aynı görüşü paylaşmış ve Ali'nin kaynağının Yesevî ve Süleyman Bakırganî olduğunu dikkatlere sunmuş, Ali'nin bu geleneği daha da ileriye taşıdığını da eklemiştir (Hisamov, 2014, s. 21).

Coğrafya. *Kıssa-yı Yûsuf*'un coğrafyası Samoyloviç'in cevabını aradığı sorulardan bir başkasıdır. Kendisi bir müsveddesinde [O sredneaziatsko-turetskom..., 1917] eserin karışık yapısının onun hangi coğrafyaya ait olduğunu tespit etmeye engel teşkil ettiğini yazar (Samoyloviç, 2005, s. 943). Ancak yine de başka bir müsveddesinde [K kakoy iz turetskiy literatür..., 1917-18] bu konuya değinerek görüş belirtir. Öncelikle hocası Melioranskiy'in İbn Muhenna lügati neşrinde eserin “Kuzey Batı İran'da” yazılmış olma ihtimalinden söz ettiğini hatırlatır (s. 789) ve eserin Kuzey Batı İran ve bu coğrafyanın Anadolu'yla temas eden bölgelerinde yazılmış olabileceğini savunur (s. 790). Burada Samoyloviç Brockelmann'ın eserin Anadolu'da yazılmış olduğunu iddia etmekle yanıldığını hatırlatır (s. 937). Bu görüş, daha sonra Borovkov tarafından da Samoyloviç'in adı anılmadan ancak ona atıf yapılarak tekrarlanır. Borovkov bu bağlamda Malov'un İbn Muhenna lügatine dair görüşünün bahsi geçen eser için de geçerli olduğunu belirtir – eser defalarca istinsah edilmiş ve her müstensih anlamadığı yerleri bildiği daha yeni kelimelerle değiştirmiştir (Borovkov, 1963, s. 19).

4.4.5.3.15. Kutadgu Bilig

Önceki çalışmalar. 1900'lerin başına gelindiğinde KB neşri ve tercümesi üzerine çalışmaların sayısı azdır. Vámbéry'nin *Uigurische Sprach monumente und das Kutadku Bilik* [1870] ve Radloff'un *Kudatku Bilik, Facsimile der Uigurischen Handschrift der K.*

K. Hofbibliothek in Wien [SPb. 1890], *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bâlasagun* [SPb. I – 1891, II – 1901] eserleri öne çıkan çalışmalardır, ayrıca Thomsen'in "Sur le système des consonnes dans la langue ouïgoure" [KSz. II, 1901] başlıklı bir makalesi de vardır.

Samoyloviç 1924'te, Radloff'un sağlığında, onun teklifiyle Uygurca sözlük çalışmasına katıldığını ve bu çerçevede KB metni ve tercümesi üzerine çalışmaya başladığını yazar (Samoyloviç, 2005, s. 176).

Samoyloviç'in doğrudan KB'yi konu alan iki yazısı vardır. Bunlar daha önceki neşirlerdeki okumalara ilişkin düzeltme teklifleridir: "İz popravok k izdaniyu i perevodu Kutadgu bilig" [=Kutadgu Bilig tercümesi ve neşri için bazı düzeltmeler, 1924], "Dopolneniye k predlojennım Radlovım i Tomsenom perevodam odnogo stiha Kutadgu-bilig" [=Radloff ve Thomsen'in Kutadgu Bilig'den bir mısra tercümesine katkı, 1928].

Yukarıda anılan iki yazının haricinde Samoyloviç'in çeşitli vesilelerle bahsi geçen eserle alakalı görüşlerini paylaştığını görürüz. Mesela bu yazılardan biri 1911 tarihli olup Sarayçık'te (Ural bölgesinde?) bulunan bir küpün üzerindeki Arap harfli üç beyitle ilgilidir. Beyitlerden biri KB'deki bir beytin neredeyse aynısıdır (Samoyloviç, 2005, s. 186–187): kişi körki yüz ol, bu yüz körki köz; bouz (?) körki til ol, bu til körki söz. Beytin KB'deki şekli ise şöyledir: ukuş körki tıl ol, bu tıl körki söz; kişi körki yüz ol, bu yüz körki köz. Bilim adamı küpte "ukuş" yerine yazılan "bouz"un "boğaz" kelimesi olabileceğini ve bu durumda bunun konuşma dilini yansıttığını ifade eder, kelime ortasındaki /g/ sesinin düştüğü veya bazı lehçelerde (Azerbaycan, Kumuk) /w/ye dönüştüğünü hatırlatır. Samoyloviç bu "bouz" ve küpteki bir başka beyitte geçen "hüner" kelimelerine dayanarak söz konusu yazıların KB'den daha yeni olması gerektiğini dikkatlere sunar. Zira KB'de Farsça "hüner" yerine iki istisna dışında eski Türkçe "erdem" geçer. Samoyloviç'e göre mukaddimede geçen "unarlıg", yani "hünerliğ" bu bölümün esere 100–200 yıl içinde olmak kaydıyla sonraki zamanlarda eklendiğini gösterir (ayrıca bk. Samoyloviç, 1934, s. 165). İkinci beyitte geçen yolug – 'kurban' ise 1300'lerle edebî eserlerde kullanımdan çıkar. Bu da beyitin bu asırdan daha yeni olamayacağını gösterir (s. 188). Netice itibarıyla Samoyloviç küpteki 22 kelimenin üçünün Farsça ve birinin de Arapça olduğunu göz önünde bulundurarak küpteki yazıların 1200'lere ait olduğu hükmünü verir (s. 190).

Samoyloviç'in eserle ilgili üzerinde durduğu konulara gelecek olursak öncelikle "ulam" kelimesiyle başlayabiliriz. Bilim adamı "tüzü dört eşiñe tümen miñ selâm; tegürgil kesüksüz tutaşı ulam" beyitindeki "ulam" kelimesinin anlamının Radloff'un sözlüğündeki "ulam (I)" ile uyuşmadığını belirtir, söz konusu beyitte kelimenin 'daima, her zaman' anlamında kullanıldığını ekler (Samoyloviç, 2005, s.176–177).

Bilim adamı Herat nüshasındaki "törütü üdürdi seçü yalñukuğ; añar bérdi erdem bilig ög ukuğ" beytine ilişkin okuma teklifleri verir. Buradaki "üdürdi"yi "adırdı" ve "yalñukuğ"u ise yine bu şekilde ismin -i hâliyle okumayı teklif eder. Bu durumda beyit şu şekilde okunmalıdır: "töretti, adırdı saçu yalñukuğ; añar bérdi érdem bilig, ög, ukuğ" (Samoyloviç, 2005, s. 178).

Yine Herat nüshasındaki iki beyit üzerinde duran Samoyloviç, bu beyitlerde "ög" kelimesiyle cinas yapılmasını kayda değer bulur, zira eserde bunun örneği çok yoktur: "kayu erde bolsa ukuş birle ög; anı er atağıl neçe ögse ög", "ukuş ög bilig kimde bolsa tükel; yawuz erse ked té kiçig erse ög". Samoyloviç ilk mısradaki "ög"ün 'akıl', ikincidekinin 'öv-' ve üçüncüdekinin de "yetişkin" anlamında gediğini, bu üçüncünün ilk kez Kâşgarlı tarafından verildiğini söyler. Ayrıca Radloff neşrinde, ikinci beytin ikinci mısrasındaki üçüncü kelimenin iki kelime olarak okunması gerektiğini ekler: ked té. Nihayet her iki beytin anlamını ise şöyle verir: 'Akıl ve idrak sahibi kocayı, koca olarak an ve ne kadar översen öv. Kimin idrak, akıl, bilgeliği mükemmelse kötü olsa da iyi an, küçükse de büyük an.' (Samoyloviç, 2005, s. 179).

Aynı "ög" kelimesinin cinaslı kullanıldığı bir başka beyit daha vardır: "ne edgüturur bu kişike öge; ögi bolsa ötrü atağu öge". Samoyloviç ikinci mısradaki "öge" kelimesine ilişkin F. V. K. Müller'ce yapılan okuma ve tercüme teklifinin geçersiz olduğunu, doğru okumanın ve köken izahının Radloff'ca yapıldığını, doğru anlamın ise Kâşgarlı tarafından verildiğini ifade eder. Bilim adamı "öge bilge" terkiibinin farklı eserlerde görüldüğünü ve "ögelik" kelimesinin bir unvan olarak kullanıldığını hatırlatarak beytin anlamının şöyle olması gerektiğini düşünür: 'Ah, insan için akıl ne de iyidir! Aklı olursa ona öge diye hitap ederler!' (Samoyloviç, 2005, s. 180).

Bilim adamı "öge" kelimesinin bir yerde daha cinas yaptığını belirtir: "negü tér eşit emdi bilge öge; biligsiz ukup emdi boynuñ ege". Samoyloviç bu beytin anlamını şöyle verir: 'Nasıl diyor, dinle şimdi, bilge öge; eğer cahil okuyup kavrarsa, öğrenir,

akıllanır' (Samoyloviç, 2005, s. 179–180). Görüldüğü üzere burada, Samoyloviç ve istifade ettiğimiz M. S. Kaçalın okuması arasında fark vardır.

Bilim adamının üzerinde durduğu bir başka beyit daha vardır: “elik külmiz oynar çiçekler öze; sığun muyğak ağnar yorır tıp keze”. Samoyloviç, buradaki “elik” ve “külmiz” kelimelerinin Radloff ve Thomsen tarafından açıkça izah edilemediğini, oysa iki bilginin gözden kaçırdığı bir hususu dikkatlere sunar ve Radloff’un sözlüğünde bu iki kelimenin geçtiğini haber verir (Samoyloviç, 2005, s. 181). Sonrasında bu iki kelimenin farklı lehçelerdeki örneklerini de verir ve Katanov’un bu iki adın, yani “külbüs” ve “elik”in çeşitli hayvanların erkek ve dişileri için kullanıldığına dair tespitini paylaşır. Buna bir de kendisinin Altay’daki 1927 tarihli derlemelerinde kadınlara özgü kelimeler arasında “külmis” ve “elik”in yer aldığını, bunlardan ilkinin erkek, ikincisinin de dişi için kullanıldığına dair tespitlerini ekler. Netice itibarıyla beyitin ‘dişi ve erkek karaca çiçekler üzerinde oynar; erkek ve dişi geyik (maral) dönüp koşup gezer’ şeklinde anlamlandırılması gerektiğini söyler (s. 182–183).

Samoyloviç, Nevâyî’nin tuyuğlarını neşrettiği yazısında [1917], tuyuğ nazım şeklinin mani ile olan benzerliğine vurgu yapar ve KB’deki dörtlüklerin bazen bu şekilde adlandırıldığını dair bir tahminini paylaşır, yine bu eserden örnek bir beyitle paylaşır: “bu sözke yakar körse ma’nî bu söz; eşit işke tutğıl ayâ kıkı tüz”. Devamında, bu dörtlüklerin muhteva yönüyle Kadı Burhaneddin’in tuyuğlarıyla benzeştiğini düşündüğünü de sözlerine ekler. Bu bahiste Arap harfli aslını ve Rusça tercümesini verdiği 3 beyit (Samoyloviç, 2005, s. 864–865), Kaçalın neşrinde 3448–3450 numaralarda yer alır.

Bilim adamı bir başka yazısında ise yine bahsi geçen eserdeki *Şehnâme* izlerini tetkik eder (Samoyloviç, 1934, s. 161–167). Eserde İran destanına atıf yapılan yerlerden kesitler paylaşır, bunlar arasında Alper Tonga’nın ve Efrasiyab’ın geçtiği beyitler de vardır: “bu türk beglerinde atı belgölüg; toña alp er erdi kutı belgölüg”, “tejikler ayur anı efrasiyâb; bu efrasiyâb tuttı éller talap”. Sonrasında ise “tejikler bitigde bitimiş muni; bitigde yok erse kim ukğay anı” beyitinde kastedilenin muhtemelen *Şehnâme* olduğunu yazar (s. 163–164). Devamında destandaki başka kahramanların geçtiği beyitleri de paylaşır (s. 164–165), Yûsuf Hâs Hâcib’in eserini hazırlarken hem şekil hem de üslup yönüyle *Şehnâme*’den istifade ettiğini belirterek buna örnek teşkil eden ifadelerden birkaçını paylaşır (s. 166).

Katkısı. Reşit Rahmeti Arat'ın verdiği bilgiye göre, Samoyloviç tarafından 1934'te tertiplenen II. Kurultaya Rus Bilimler Akademisinin bir armağanı olarak Fergana nüshasının fotoğrafları getirilmiştir. Arat, bunların yeterince iyi muhafaza edilmediği için kendi neşrinde başka fotoğraflara ihtiyaç hasıl olduğunu ekler (Yusuf Has Hacib, 1979, s. XLI). Buna rağmen Samoyloviç'in Türkiye Türklük bilimine bu hizmeti unutulmamalıdır.

Eserle ilgili burada anılabilecek başka bir konu ise Radloff'un 4 ciltlik sözlük teşebbüsü, yani kısa adıyla *Opıt* üzerinedir. Samoyloviç'in söz konusu sözlüğün yeniden basılmasına dair 1927 tarihli bir konuşmasında konuyla ilgili iki hususu hatırlattığını görürüz. Bunların ilki anlamla ilgilidir. Sözlükte en çok hata KB'den alınan sözlerde görülmektedir. Zira Radloff, İslami dönemin bu ilk eserinden sözleri sözlüğe alırken çoğu 1900'lerin başında keşfedilen Uygurca metinler yoktu. Radloff bu metinlerden hareketle ömrünün sonunda hazırladığı Uygurca sözlük için Samoyloviç'ten bir istekte bulunur – *Opıt*'a KB'den alınan ve netice itibarıyla Uygurca sözlüğe de giren sözlerin anlamları, sözlüğün baskısı başladığında düzeltilmelidir. İkinci husus ise çeviri yazıya dairdir – Thomsen'in ünsüz sistemiyle alakalı çalışmasından sonra KB'de, yaşayan Sibiry Türk ağızlarına dayanarak yaptığı çeviri yazının yanlışlığı ortaya çıkmıştır (Samoyloviç, 1928, s. 3–4).

4.4.5.3.16. Lütfi'nin Tuyuğları

Samoyloviç'in cinaslı tuyuğlarını neşrettiği Çağatay şairlerinden biri de Lütfi'dir (toplamda 9) – sekizi müstakil bir yazıyla 1926'da (Samoyloviç, 2005, s. 854–856) ve biri de 1917'de Nevâyî'nin tuyuğlarını neşrettiği yazısında (s. 867–868). Ona göre Lütfi, Çağatay edebiyatında Nevâyî'den önce eser veren en büyük şairlerden birisidir (s. 854) ve bunu Nevâyî de teyit eder – Nevâyî onu, “kendi zamanın söz ustası” şeklinde tavsif etmiştir. Bununla beraber Lütfi, Nevâyî'den daha az ve daha sade eser vermiştir (s. 792).

4.4.5.3.17. Mahtumkulu Divanı

Samoyloviç'in Türkmen edebiyatı çalışmaları içinde Mahtumkulu'yla ilgili olanlara özellikle ayrı bir başlık açmak gerekir. Zira bilim adamı bu konuda kapsamlı bir mesainin içine girmiş, mevcut matbu ve yazma eserlerden şairin bütün şiirlerini

tespit etmeye, ayrıca hayatı ve sanatı hakkında bilgiler ortaya koymaya çalışmış ve netice itibarıyla bu alandaki öncü araştırmacılardan biri olmuştur. Meslek hayatına Türkmen dili, edebiyatı ve halk bilimi tetkikleriyle başlayan Samoyloviç'in, Türkmenlerin önde gelen şairi Mahtumkulu üzerinde mesai harcaması gayet tabii bir durum olmaktadır. Ancak meslek hayatının ilk yıllarında başlayan bu ilgi, daha sonra farklı konulara, bilhassa da Çağatay dili ve edebiyatına kaymıştır, bu sebeple bu çalışmaların belirli bir dönemle sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Zaman bakımından Mahtumkulu'na dair çalışmaları kabaca ifade etmek gerekirse 1910–14 dönemine denk geldiğini söyleyebiliriz ve bu kapsamdaki çalışmaların ilki 1910'da çıkar – Türkçesiyle bu 'Mahtumkulu şiirlerinin dizini' adını taşır. Sonrasında ise 1914'te malzemeler dizisinin ikinci bölümü olan 'Mahtumkulu şiirleri dizinine üçüncü ek' gelir. Bu arada malzemelerin 1910 tarihli ilk sayısında, Samoyloviç elindeki 'Orta Asya Türk edebiyatı malzemelerini' açıklarken 4 Mahtumkulu yazmasından da haber verir (1910c, s. 04). Uzun bir aradan sonra 1929'da Aşkabat dergisi *Turkmenovedeniye*'de 'Mahtumkulu ve Hakîm Ata' üzerine çok kısa bir yazı çıkar. Yine aynı yıl çıkan 'Türkmen edebiyatının ana hatlarında' şaire atıf yapar (1929, s. 131). Son olarak Samoyloviç'in şairle ilgili yapılan önceki çalışmalara, Türkmen şair Kör Molla üzerine olan yazısında [Turkmenskiy poet-bosyak..., 1907], ayrıca N. P. Ostroumov'un *Revnaku'l-İslâm* neşrini değerlendirdiği yazısında yer verdiğini de ifade edelim [Po povodu izdaniya..., 1908].

Önceki çalışmalar. Konuyla ilgili çalışmalarda Mahtumkulu'yla ilgili ilk neşri yapan isim olarak A. Hodzko-Boreyko anılır (Aşırov, 2014, s. 378), bu isim Himmet Biray'ın verdiği bilgiye göre 1842 tarihinde Londra'da şairin üç şiirini neşreder (Mahtumkulu, 1992, s. 28–29). Bu ismi Samoyloviç de ilk çalışmanın sahibi olarak anar, sonrasında ise Berezin [1857] ve Bakulin [1872-3] isimlerini zikreder (Samoyloviç, 1907, 216). Samoyloviç'in dönemine gelindiğinde bu alandaki araştırmalar veya şiir neşirleri ilerleme kaydetmez ve hâlâ başlangıç aşamasındadır, kendisi de bu durumu vurgular ve Mahtumkulu'nun çok az sayıda şiirinin neşredildiğini belirtir – Vámbéry 31 şiiri tam, 10 taneyi de kısmen ve 1 şiiri de Berezin neşreder. Şeyh Süleyman Efendi'nin sözlüğünde ise şaire 18 kez atıfta bulunulur. Ayrıca Budagov'un sözlüğünde yanlış bir adla olsa da Mahtumkulu'na atıf söz konusudur – محمد علی قلی. Ayrıca R. Karuts'un *Sredi kirgizov i turkmenov na Mangıslake* kitabında örnek verilmeden Mahtumkulu'nun kahramanlık şiirleri hatırlatılır.

Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre daha yakın tarihte, 1907'de ise Ostroumov tarafından Mahtumkulu divanı Taşkent'te basılır (Samoyloviç, 2005, s. 887). Bir başka neşirse 1911'de Abdurrahman Niyazi tarafından Astrahan'da yapılır ancak adını taşıyan adamı bu baskıyı görmediğini belirtir, bu neşir Mahtumkulu divanından 45 şiiri ihtiva eden ilk sayıdır.

Samoyloviç, 1910 tarihli dizini, Mahtumkulu araştırmalarının gelişmesine bir katkı mahiyetinde hazırladığını ifade eder. Gerçekten de bilim adamının bu gayreti çok anlamlıdır, zira Mahtumkulu yalnızca Türkmenlerde değil, bütün Türkistan'da "halk düşünürü, öğretmen ve şairi" olarak tanınmaktadır ancak şairin bu ününe rağmen bir "külliyyat"ı ortada yoktur. Benzer şekilde hayatı ve sanatı hakkında da pek malumat yoktur ve Samoyloviç'in de bu konuda aktardıkları sınırlıdır – İlyallı'da gördüğü bir Mahtumkulu divanının başında şairin şiirinin biçim yönüyle kusurlu olsa da muhteva açısından kıymetli olduğu kaydı düşülmüştür. Bir de yaşayan halk şairlerinin söyledikleri şiirlerin ona ait saydığı bilinmektedir, Mahtumkulu bir bakıma halk şairlerinin piri hâline gelmiştir. Bu sebeple, Samoyloviç'e göre Mahtumkulu'nun sanatının tetkik edilmesi için hangi şiirlerin ona ait olduğu tespit edilmelidir, bu bağlamda ise Mahtumkulu, معروف و فراغى mahlasları gerçekten ona mı aittir sorusu öne çıkar. Bir başka husus da Mahtumkulu'nun sanatının önceki ve çağdaşı şairlerle alakasının tesptidir, bunun için yalnızca Orta Asya kaynakları yeterli olmayıp Azerbaycan ve Anadolu halk şiiri malzemeleri, ayrıca Mahtumkulu'nun babası Doulet Memed bin Abdulla Azadî'nin şiirleri de işe koşulmalıdır. Bütün bu çabaların neticesinde, külliyyatın tenkitli neşri; edebiyat tarihi, etnografya ve dil bilimi açısından önem arz edecektir.

Dizinin muhtevasına gelecek olursak Samoyloviç dizini, elinde bulunan veya farklı kütüphanelerde tespit ettiği yazmalardan, ayrıca matbu eserlerden çıkarır. Burada toplam 197 şiir rediflerine göre sıralıdır ve her şiirin ilk iki ya da dört mısrası Arap harfli aslıyla yer alır. Ayrıca şiirin nazım birimi, ölçüsü, hane sayısı da belirtilidir. Bilim adamı söz konusu dizini baskıya verdikten sonra bir şiir daha tespit eder ve bunu aynı dergiye küçük bir ek olarak alır, böylece Samoyloviç'in tespit ettiği şiir sayısı 198 olmuş olur ancak 1914'teki ilavelerle bu sayı daha da artar ve 216'ya ulaşır.

1914'te neşredilen mazlemelerin II. kısmı Mahtumkulu dizinine ilaveleri ihtiva eder. Samoyloviç bu yazıyı Orenburg'da neşredilen Tatar dergisi *Şûrâ*'da Ahmet Zeki Velidi'nin 1913'te çıkan "ديوان مختوم قلى" adlı çalışması ve SPb. Üniversitesi öğrencisi Kakacan Berdiyev'in yine aynı yıl kendisine ulaştırdığı divan yazması vesilesiyle

hazırlar. Berdiyev'in verdiği yazmada tespit ettiği şiirleri de yine 1910 tarihli 'Dizin'de benimsediği usulle redifleri, birkaç mısrası ve Arap harfleriyle numaralandırır. Böylece Mahtumkulu şiirleri dizininde, şiir sayısı 216'ya ulaşır. Bunlara bir de 1912'de Stavropol Türkmenlerinden Hacı Oğlu Abdu'l-Hekim Niyaz bahşından derlediği 6 şiiri daha ekler ve en nihayetinde toplamda 222 sayısına ulaşılır. Yazının devamında Velidi'nin tespit ettiği şiirler üzerinedir. Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre Astrahan'da Abdurrahman Niyazi tarafından Mahtumkulu divanı neşredilmiş ve Velidi'nin çalışması da bu neşirle ilgilidir. Velidi ayrıca Hokend'li öğretmen Aşir Ali Zahirov'dan kapsamlı bir Mahtumkulu yazması edinmiştir, netice itibarıyla da Samoyloviç'in benimsediği usulle Mahtumkulu şiirleri dizini oluşturmuştur, Samoyloviç'e göre Türkmen edebiyatı ve Mahtumkulu araştırmalarında yol alınmasına vesile olan bu dizindeki şiirlerin 56'sı yenidir. Ancak dizinle alakalı birtakım soru işaretleri yok değildir. Samoyloviç'e göre, Velidi şiirlerdeki mahlasları vermemiş, ayrıca ilk mısralarına bakıldığında müstakil bir şiir değil de yakın bir varyant olabilecek şiirler konusunda bir söz söylememiştir. Bir de dizindeki şiirlerden birinin ilk beyti, başka bir şairin, Molla Gaib'in bir şiiriyle örtüşmektedir. Bu gibi amillerle Samoyloviç, Velidi'nin tespit ettiği 56 yeni şiiri kendi dizinine dâhil etmek hususunda aceleci davranmaz (1914a, s. 136). Zira ona göre Velidi'nin bazı tespitleri hatalıdır, mesela Abdurrahman Niyazi'nin neşrinden bulunduğunu belirttiği 2 şiirden birisi, ayrıca Vámbéry neşrinde bulunduğunu iddia ettiği 2 şiirin ikisi de yine Samoyloviç'in dizininde mevcuttur. Eğer Velidi'nin tespitleri doğruysa Mahtumkulu dizinindeki şiirlerin toplamıyla ilgili şöyle bir yekûna ulaşılır: $222 + 56 (?) + 1 = 279$. Bilim adamı, yalnızca tek bir yerde gecen, yani "unicum" olan şiirlerin sayısını ise soru işaretiyle 78 olarak verir.

Samoyloviç gördüğü yazmalar üzerindeki tetkiklere binane Mahtumkulu şiirlerinin iki kaynağı olduğunu tespitine ulaşır: Astrabad ve Merv. Bunlardan ilkinde SPb. ve Taşkent halk kütüphanelerindeki, ayrıca Coğrafya Cemiyeti arşivindeki yazmalar; ikincisine ise Arifcanov (?) neşri, Berdiyev'in nüshası ve kendi 1 nu.lı yazması dâhildir.

Samoyloviç'in katkısı. Annagurban Aşirov, Mahtumkulu üzerine ilk ilmî araştırmalarının 1900'lerde başladığını belirtir ve bu çerçevedeki ilk isim olarak Samoyloviç'i gösterir. Yine onun verdiği bilgilerden şairin şiirlerinin dizinini hazırlama işine ilk koyulan isim de yine Samoyloviç'tir (Aşirov, 2014, s. 379). Yukarıda Samoyloviç'in dizininde toplamda 222 şiirin yer aldığı belirtilmişti, daha sonraki

çalışmalarda bu sayı 400'ün üzerine çıkar (Mahtumkulu, 1992, s. 30) ve bu durum da bilim adamının tespit ettiği şiir sayısının kayda değer bir sayıda olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonraki çalışmalar. Aşırov, Samoyloviç'ten sonra bu alana Türkmen bilim adamları katkılarının büyük olduğunu belirtir: B. A. Garriyev ve M. Köseyev (Aşırov, 2014, s. 379). Himmet Biray'ın verdiği bilgilere bakacak olursak Türkmenistan'da Mahtumkulu divanının pek çok kez neşredildiğini görürüz – şairin şiirleri 1926–1988 döneminde 10 kez okuyucuyla buluşmuştur (Mahtumkulu, 1992, s. 29–30).

4.4.5.3.18. Mecmua-yı 30 Şuara Şahi Peyrev-i Firuz

Değerlendirme yazısındaki bilgiye göre [Sobraniye 30 tsarskih..., 1910], eserde II. Said Muhammed Rahim hanın 101 gazeliyle aynı redifli şiir yazan çağdaş Hive şairlerinin şiirleri yer alır. Mecmua, daha önceki hanlardan Ömer hanın “şairler mecmuası” örnek alınarak hanın hekimi Ahmet Tabip tarafından 1906-8'de hazırlanır. Mecmuada hanın 101 gazelinin her birinden sonra öbür şairlerin aynı redifli birer gazeli yer alır. İlk başta, hanın kendisiyle 29 şairin şiirlerine yer verilmek istenir ancak sonra 3 şair daha mecmuaya dâhil edilir. Netice itibarıyla gazellerin sayısı 3100'ü aşar [0203. s.].

Samoyloviç eseri önce dış özellikleriyle değerlendirir ve bu bölümde bilhassa baskının kusurlarını tafsilatıyla verir. Sonrasında muhteva özelliklerine geçer ve mecmuanın giriş mesnevisinin Arap harfli aslını ve Rusça özetini verir. Burada önce anılan şairleri sıralar (toplam 32), sonrasında şiirlerden örneklere yine asıllarıyla yer verir. Eserle ilgili genel değerlendirmesiye şu yöndedir: Eser “yalan klasik usuldeki” son büyük Orta Asya Türk edebiyatı şiir antolojilerinden biri olabilir [0209. s.].

Yazıda Samoyloviç'in başka yazılarında da dile getirdiği bazı görüşlerini buluruz. Müslüman Türklerde yeni bir şiir doğmaktadır. Bu yeni şiirin ayırt edici yönü ise hem dil hem de muhteva yönüyle halka yakın oluşudur. Bu şiir sarayın takdiri ve taltifine de ihtiyaç duymayacaktır. Zira onu besleyen halkın kendisi olacaktır. Hive'de şimdiden Tatar ve Osmanlı kitap, dergi ve gazeteleri vasıtasıyla yeni yönelişler kendini göstermektedir [200. s.].

Mecmuanın tanıtıldığı yazı, Hive şairlerinin bir listesini vermesiyle önemlidir. Bu şair listesi, Türkmen şairlerin tanıtıldığı yazıyı hatırlatır [Materialiy po..., 1910].

Anlaşılan, Orta Asya Türk edebiyatı üzerine malumatın çok yetersiz olduğu bir dönemde, bu tarz bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır.

4.4.5.3.19. Mukaddimetu'l-Edeb

Samoyloviç'in Zemaşerî'nin *Mukaddimetu'l-Edeb* adlı sözlüğü üzerine müstakil bir çalışması yoktur ancak birkaç yerde buna atıfta bulunduğunu görürüz. Bilim adamının Cuci Ulusu yazı dili üzerine 1934'te İstanbul'da okuduğu tebliğde adı anılan eserle ilgili birkaç değerlendirme mevcuttur, bu çerçevede Köprülü, Barthold ve Poppe'nin çalışmalarını anar. Bu alana katkıları yönüyle bilhassa Barthold üzerinde durur. Tebliğde genel olarak, Barthold'un eserin söz varlığına dair tespitlerinden, ayrıca başka dil yadigârlarının söz varlığından hareketle sözlüğün hangi döneme ait olduğu belirlenmeye çalışılır.

Mesela *Mukaddimetu'l-Edeb*'de yer alan ve Oğuzca olan “dudak” kelimesi *Muhabbetname* ve *Kıyasu'l-Enbiya*'da da geçer. Yine aynı sözlükteki bir başka kelime, “oruç” Anadolu ile Azerbaycan Türklerinde ve de Kırım Tatarları tarafından bilinmekle kalmaz ayrıca hem Abu Hayyan hem de İbn Muhanna lügatlerinde de görülür. Netice itibarıyla bilim adamı Barthold'un tetkik ettiği nüshaya bakarak söz konusu sözlüğün 1200-1300'lerde Harezmi diliyle yazılmış olduğunu savunur (Samoyloviç, 2005, s. 915).

Sözlükle ilgili başka bir husus da Altın Orda'daki konuşma dilini yansıtan ağızlara dairdir. Bilim adamı ‘Orta Asya Türk yazı dili tarihi’ üzerine 1928 tarihli makalesinde iki temel boydan söz ettiğini yazar – Türkmen ve Kıpçak. Ancak 1934'te görüşünü biraz değiştirir ve ikiden fazla ağızdan söz edilmesi gerektiği kanısına ulaşır. Zira bir yandan *Mukaddimetu'l-Edeb* ve öbür yandan da *Codex Cumanicus* ile başka Türkçe-Arapça sözlükler dikkate alındığında Kuzey Harezmi'deki karışık konuşma diliyle Karadeniz kıyıları ve Volga dolaylarındaki karışık konuşma dili arasında bir fark vardır (Samoyloviç, 2005, s. 911-912).

Barthold'un Zemaşerî'nin sözlüğünde tespit ettiği Oğuzca unsurlara “dudak”ı ilave eder. Bu kelimeye *Muhabbetname* ve *Kıyasu'l-Enbiyâ*'da rastladığını da ekler. Aynı sözlükteki “adina” ise yalnızca ‘cuma’ değil ‘hafta’ manasını da taşır.

4.4.5.3.20. Muhabbetnâme (Hârezmî)

Samoyloviç, hem 1928 tarihli bir makalesinde hem de 1934'teki bir tebliğinde *Muhabbetnâme*'nin hangi edebî dile ait olduğu meselesini işler. 1928'de, söz konusu esere dair Köprülü görüşlerine geniş yer ayırır ve kendisinin bunlara katılmadığını belirtir. Kısaca belirtmek gerekirse Köprülü bu eseri Çağatay edebiyatının bir numunesi olarak gösterir (Samoyloviç, 2005, s. 926). Samoyloviç söz konusu eseri söz varlığı ve ses bilgisi, biçim bilgisi yönleriyle tetkik eder ve eserin Çağatay edebî dilinde olmadığını ortaya koymaya çalışır. Buna göre söz varlığı incelendiğinde, eserde kuzey doğu (Uygur), kuzey batı (Kıpçak) ve güney batı (Oğuz) unsurları görülmektedir. Ses bilgisine göre ise eserde -II ve -IU eklerinin sonunda -ğ ve -g bulunmamaktadır (s. 934–935). Ayrıca eserdeki güney batı (Oğuz) unsurları varlığını gösteren bir husus da yönelme hâli ekinin bazen -a ve -e'nin başında ğ- ve g- sesleri olmadan kullanılmasıdır. Ancak yine de -ğ ve -g'li şekiller ağır basar. Bundan başka, 3. teklik kişi eki -ı ve -sı'dan sonra gelen yönelme hâli eki çoğu durumda *n* ünsüzü ile görülür. Samoyloviç bunlardan başka birkaç hususu daha göstererek eserin Çağatay edebî diline ait olmadığını göstermeye çalışır. Özellikle eserde iki defa geçen -ısar, biçim bilgisi yönüyle eserin Çağataycadan kesin surette ayrılmasına sebep olur (s. 935). Samoyloviç, Brockelmann'ın bu eki, eski Osmanlıcaya özgü bulduğunu hatırlatır, oysa ek Orta Asya Oğuz yadigârlarından *Revnâku'l-İslâm*'da da geçmektedir (s. 935–936).

Bilim adamı 1934'teki tebliğinde Hârezmî'nin *Muhabbetnâme*'sinin bilinen üç nüshasını görme imkânı yakaladığını ifade eder ve eserin Çağatay dilinde olmadığını, Cuci Ulusu dilinde olduğu savunur (Samoyloviç, 2005, s. 909). Söz konusu eserin ayrıca iki açıdan önemli olduğunu ekler. Buna göre eser, 1300'lerde Altın Orda'da mahallî Türk edipler olduğunu ve Cuci Ulusuna dâhil Harezmi'de mahallî Altın Orda ağızlarının varlığını gösterir (s. 912).

Samoyloviç 1928 tarihli makalesinde *Kıssa-yı Yûsuf* ve *Muhabbetnâme*'nin söz varlığından seçtiği bir dizi kelimeyi Çağatay edebiyatı eserlerinde geçip geçmediğine göre tetkik eder (Samoyloviç, 2005, s. 927–931). Sonrasında bu iki eserdeki söz varlığının üç temel kaynağa ait olduğunu yazar: 1. İslami devir Doğu Türkistan (Kâşgar) edebî dili yani Karahanlı Türkçesi. 2–3. Altın Orda'nın doğusundaki Harezmi'de 1200–1300'lerde varlık gösteren Kıpçak ve Oğuz ağızları. Bilim adamı, bunların dışında dördüncü kaynağın da var olabileceğinden söz eder – Çağatay edebiyatından önce Batı Türkistan edebî dilinin şekillenmesine hizmet eden Karluk ağızı (s. 931).

Samoyloviç, bu üç kaynağı teyit eden bir başka tetkikte daha bulunur – *Muhabbetnâme*'de geçen ama *Kıssa-yı Yûsuf*'ta bulunmayan kelimeler listesi. Bilim adamı bu listedeki kelimelerin Çağatay edebiyatı eserlerinde ayrıca *Hüsrev ve Şîrîn*'de geçip geçmediğine bakar.

4.4.5.3.21. Nehcu'l-Ferâdîs

Nehcu'l-Ferâdîs Türk edebiyatındaki ilk kırk hadis kitaplarından biridir. Samoyloviç'in dönemlendirmesine göre ifade edilecek olursa Orta Asya Türk yazı dilinin Oğuz-Kıpçak devrine aittir. Bir başka ifadeyle de *Kıyasu'l-Enbiyâ*', *Muhabbetnâme* ve *Mu'in'ul-Murîd* gibi Harezmi devri yadigârları arasında yer alır. Eserin önemi de bundan ileri gelir ve Eckmann'ın altını çizdiği üzere Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasındaki devrin dilini tetkik etmede başvurulabilecek temel kaynaklardan biridir. Ancak eserin ayırt edici niteliği ise harekeli oluşudur. Bunun yanında Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sı gibi sade bir dille yazılmış olması da eserin niteliklerden bir başkasıdır (Eckmann, 1956, s. VIII).

Samoyloviç'in zamanında eser bilim camiasının dikkatine yeni sunulur. Kaynaklarda eseri ilk tanıtan kişi olarak Kazanlı bilgin Mercânî'nin [1818–1889] adı geçer. Ancak bu zatın haber verdiği nüsha kaybolduğu için bilim âleminin bundan istifadesi mümkün olamaz. 1920'lerle birlikte eserin yeni nüshaları ortaya çıkar, biri İstanbul'da Yeni Cami Kütüphanesinde, bir başkasıysa Kırım'da bulunur.

Yeni Cami nüshası Ahmet Zeki Velidî tarafından tanıtılır (Ahmet Zeki Velidî, 1928) ve daha sonrasında J. Eckmann'ın ön sözüyle tıpkıbası suretinde basılır [1956]. Kısmi nüsha Samoyloviç'le de ilişkilidir. Yalta Doğu Müzesince 1928'nda tertiplenen araştırma seferinde bulunan yazmalar arasında eserin bir nüshası bulunur. Söz konusu nüsha neşre hazırlanır ve Kırım'daki kültür ve bilim camiasıyla sıkı münasebetleri olan Samoyloviç'ten buna bir ön söz yazması istenir (Samoyloviç, 2000, s. 204).

Yukarıda kısaca anlatıldığı üzere bahse konu olan eserin nüshalarının Samoyloviç'in zamanında bulunduğunu ve Türklük biliminin eseri yeni tetkik etmeye başladığını söyleyebiliriz. Eserin yazarı ve hangi coğrafyada ne zaman yazıldığı en çok tartışılan konulardır. Eckmann, 1956'da o güne kadarki görüşler doğrultusunda müellifin Kerderli Mahmûd ve coğrafyanın da Harezmi olarak öne çıktığını söyler

(Eckmann, 1956, s. VII). Görüşleriyle eserin tetkik sürecine katkı sunan isimler arasında Köprülü [1926] ve Velidi'nin [1928] yanı sıra Samoyloviç de bulunmaktadır (s. IV-V).

Samoyloviç'in *Nehcu'l-Ferâdis*'le ilgili görüşleri esas olarak eserin hangi lehçeyle yazıldığı ve hangi döneme ait olduğu üzerinedir. Kendisi, Yakup Kemal'in 1930'da çıkan *Tyurko-tatarskaya rukopis XIV veka Nehchu-l' Feradis* adlı kitabına yazdığı ön sözde eserin 1300'lerin edebî Altın Orda diliyle yazılmış olduğunu söyler (Samoyloviç, 2000, s. 204). Bir başka yerde ise Mercânî'nin eserin diliyle ilgili görüşüne itiraz eder, *Nehcu'l-Ferâdis*'in “Bulgarca” değil Orta Asya Türk dilinde yazılmış olduğunu savunur (Samoyloviç, 2005, s. 936). 1934'te İstanbul'da sunduğu tebliğde de bu esere yer ayırır (s. 908–909). Burada genel olarak eserin nüshaları üzerinde durur ve gelinen son durumda biri Türkiye'de, dördü de Sovyetlerde olmak üzere beş nüshanın varlığından söz eder. Bu sayı 2000'lerde dokuz olarak kaydedilecektir (Kerderli Mahmûd, 2014, s. 19).

Eserin yazarı ve ne zaman yazıldığı sonraki kuşak araştırmacıların gündeminde olmayı sürdürmüştür. E. N. Nadjip'in “Ob avtore i date sozdaniya pamyatnika XIV veka Nahc al-faradis” adını taşıyan 1976 tarihli makalesini bu bağlamda anılmaya değerdir. Burada Nadjip dil yadigârının Mahmut bin Ali tarafından yazıldığı, tamamlanma tarihinin ise 21 Ocak 1358 olduğu sonucuna ulaşır. Ona göre bu tarih Hârezmî'nin *Muhabetnâme*'yi yazdığı döneme denk düşer (Nadjip, 1976, s. 296).

Nadjip'in eserle ilgili bilim camiasında bir dönem oluşan yanlış bir değerlendirmeye ilgili tespiti paylaşılmaya değerdir. Ona göre, *Mi'râcnâme*'nin başında yer alan bir ifade Pavet de Courteille ve Malov'un yanı sıra Samoyloviç'i de yanıltmıştır. *Mi'râcnâme*'nin tercümanı, eserin “Nehcu'l-Ferâdis”in, yani “Cennet'e ulaştırılacak kitabın” tercümesi olduğuna yönelik bir ifade kullanır ve bu ifade ilk önce Fransız bilgini, sonrasında Malov'u yanıltmıştır (Nadjip, 1976, s. 292). Samoyloviç de Yakup Kemal'in kitabına yazdığı ön sözde, Malov'un kendisiyle paylaştığı *Nehcu'l-Ferâdis*'in *Miracname*'de anıldığı bilgisinin bir hayli ilgi çekici olduğunu belirtir (Samoyloviç, 2000, s. 205).

4.4.5.3.22. Orta Türkçe Tefsir

Bilim adamı orta Türkçe tefsirin dil özellikleri üzerine görüşlerini “Kitayskaya pay-dzi v staroturetskom tolkovanii na arabskiy koran” [=Arapça Kur'anın eski Türkçe tefsirindeki

Çinçe pay-dzı] adlı makalesinde paylaşır. Buna göre, eserde hem 700-1000'ler, hem de 1000-1300'lere ait yadigârlarda görülen unsurlar mevcuttur. Samoyloviç sözlerinin devamında bu eserin KB'den bile eski olma ihtimalini de dillendirir. Zira eserde, KB'de görülmeyen ve 700-800'lere ait İslam öncesi yadigârlarda geçen bir dizi kelime vardır (Samoyloviç, 2005, s. 222). Bahsi geçen bu 700-800'lere ait unsurlar sebebiyle eser Uygurcanın sözlüğünün hazırlanmasında, DLT ile büyük önem arz eder (s. 176). Ayrıca tefsirin sonraki müstensihlere bağlı olarak dilinde değişiklikler de meydana gelmiştir. Samoyloviç eserdeki sonraki dönemlerle alakalı katmanları bir hayli ilgi çekici bulur ve bunların esere dâhil oluşunun bir muamma olduğunu belirtir. Zira eserde 1100-1300'lere ait Oğuz-Kıpçak unsurlarıyla (eski Harezmi dönemi) “ön Asya-Türk” unsurları (mesela “çelebi” – ‘efendi’) aynı anda bulunmaktadır (s. 223). Burada yine bu konu dâhilinde Samoyloviç'in bir başka çalışmasına atıf yapmalıyız. Bilim adamı *Kıssa-yı Yûsuf*'un hangi lehçeye ait olduğunu incelediği müsveddesinde tefsire de değinir ve bu ikincinin ilkinde göre daha arkaik özelliklere sahip olduğunu söyler. Ancak iki eserin de müşterek yönü ağırlıklı olarak Oğuz unsurlarını ihtiva etmesidir (Samoyloviç, 2005, s. 790).

Tefsir üzerinde çalışan sonraki kuşak araştırmacılardan biri olan Borovkov, Samoyloviç'in tespitleriyle benzer neticelere ulaşır. Ona göre tefsir, telif edildikten sonra hem dil hem de muhteva olarak yenilenmiştir (Borovkov, 1963, s. 11–12). Ayrıca eserde “doğu Türkçesi” unsurlarıyla Oğuz-Türkmen unsurları birlikte görülmekte (s. 18) ve bu Oğuz-Türkmen unsurları eserin sonraki döneme ait tabakalarını teşkil etmektedir (s. 12). Bunlardan başka, eski unsurlar da bariz surette göze çarpmakta (s. 16), bu bakımdan eser *Atebetu'l-Hakâyık*, KB, DLT ve hatta daha erken döneme ait eserlere yakın durmaktadır (s. 17), velhasıl, tefsirin söz varlığı farklı zamanların izlerini taşır (s. 27).

Söz varlığındaki farklı katmanlar eserin yazılma tarihini tahmin etmeyi güçleştirmektedir. Borovkov, müellif nüshasının 1100-1200'lere dayanması gerektiğini ve eldekinin de 1400'lerde istinsah edildiğini düşünür. Zira nüshada hem 1000'ler ait yadigârlarda görülen söz varlığı (s. 26), hem Moğol hem de daha sonraki Timur devrinden unsurlar (mirzade), ayrıca daha yeni yazılış ve biçim bilgisi hususiyetleri vardır (s. 12).

4.4.5.3.23. Revnâku'l-İslâm

Samoyloviç, N. P. Ostroumov'un *Revnâku'l-İslâm* neşri üzerine 1908'de bir yazı kaleme alır, eserin yazarı ve dili üzerinde durur, eserin neşirleri ve de kendi elinde bulunan nüsha hakkında bilgi verir (Samoyloviç, 2005, s. 887–895). Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre, eser Ostroumov neşrinden önce, 1896'da Kazan ve 1898'de de Taşkent'te basılmıştır. Eserin nüshalarına gelirse bir nüsha Moskova Tarih Müzesinde, bir nüshada Samoyloviç'te bulunmaktadır, bu sonuncusu bilim adamına Kıyat Han [ابدالغياث خان] tarafından 1906'da hediye edilir (Samoyloviç, 1910c, 011-013; 2005, s. 887–888).

Eserin müellifi. Müellifle ilgili olarak verdiği bilgilerden başlayacak olursak Türkmenlere göre eserin yazarı Şeyh Şeref'tir. Bu çerçevede, Samoyloviç, Şeyh Şeref'e dair Hocalı Molla'nın yazdığı rivayeti (s. 889), ayrıca *Şecere-yi Terâkime*'den de iki vesika paylaşır (s. 890–892). Ancak ona göre bütün bunlar yine de konuyu açıklığa kavuşturmaya yetmez ve netice itibarıyla ne müellif ne de eserin yazıldığı ülke bellidir (s. 892). Samoyloviç esere Türkmen edebiyatının ana hatlarını verdiği 1929 tarihli yazısında genişçe yer ayırır. Burada eserin müellifinin Vefâ'î olduğunu ancak kendisi hakkında kesin bilginin mevcut olmadığını vurgular (Samoyloviç, 1929, s. 137). Açıkça ifade edilen bu görüşler daha sonra beraberinde bir dizi tartışma getirecektir.

Velidî, 1928 tarihli “Hârezm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler” adlı yazısında Samoyloviç'in Hocalı Molla vasıtasıyla 1906'da Türkmenlerden kaydettiği ve 1908'de neşrettiği Şeyh Şeref rivayetini aktarır [*Türkiyât Mecmû'ası*, II. C, 1928] (Ahmet Zeki Velidî, 1928). Söz konusu rivayette *Revnâku'l-İslâm*'ın müellifi olarak gösterilen Şeyh Şeref, *Şecere-yi Terâkime*'de ise *Mu'in'ul-Murîd*'in yazan kişi olarak takdim edilir. Velidî yazısında Şeyh Şeref'in efsanevi kişiliği üzerinde durmuş, onun yalnızca Türkmenlerde değil Özbek ve Tobol Türklerinde de hürmetle anılan bir zat olduğuna dikkatleri çekmiştir. Hatta Şeyh Şeref ismi, “bir destani kahraman hikâyesi olan” *Boz Oğlan Ahmet Bey ve Yusuf Bey*'de de geçmektedir (s. 321–323). Velidî, bu bilgilerden sonra Samoyloviç'in tetkik ettiği nüshada eserin müellifi olarak Vefâ'î isminin zikredildiğini gözden kaçırdığını söyler (s. 326). Bu bilgiler çok sonra, Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah'ın *Mu'in'ul-Murîd* neşrinde konu yine ele alınmıştır. Ancak burada, Samoyloviç'in eserin yazarını yanlış tespit ettiğini söylerken dikkatli olunmamıştır (Toparlı ve Argunşah, 2008, s. 22). Çünkü 1908'de, bilim adamı eserin müellifinin kim

olduğu ve hangi ülkede yazıldığının metinden anlaşılmadığını söyler (Samoyloviç, 2005, s. 888) ve bir isim zikretmez. Şeyh Şerefe'e dair, sırasıyla Türkmenler arasındaki rivayeti, sonra *Şecere-yi Terâkime*'deki kesiti, en nihayetinde bir de Hocalı Molla'nın *Şecere-yi Terâkime*'sini ihtiva eden bir kitaptaki vesikayı paylaştıktan (s. 888–892) sonra da bu üç kaynağa rağmen eserin ne müellifi ne de ülkesini tespit etmenin mümkün olmadığını vurgular (s. 892).

Eserin dili. Eserin diliyle ilgili Samoyloviç'in tespitlerine gelecek olursak eser, karışık yapılıdır – kuzey-güney Türk lehçesi; ancak bilim adamı kendi nüshasında güney lehçesi unsurlarının öne çıktığını da ekler. Hatta bu yönüyle eser 1400'ler ile öncesi ve menşe yönüyle de Orta Asya'ya ait yadigârlar arasında bile sivrilir. Başka hiçbir eserde karışık yapılı güney Türk lehçesi bu kadar belirgin değildir (s. 892). Eser, Ali'nin *Kıssâ-yı Yûsuf*'una ve *Kitâb-ı Dedem Korkut 'Alâ Lisân-ı Tâ'ife-yi Oguzân'*a, yani dil yönüyle Orhun abidelerinin başını çektiği yadigârlara yakındır. Zira eserde, “adak”, “öküş”, “ay-”, “tegme” ve “kamuğ” gibi eski kelimeler geçer (s. 893). Bu görüşlerinden 20 yıl sonra Samoyloviç, bu kez eserin farklı nüsha ve de neşirlerine istinaden eski (arkaik) unsurları vurgular. Buna göre eserde 1000-1300'lere ait eski yadigârlarda görülen unsurlara rastlanmaktadır (KB, *Kıssâ-l-Enbiyâ*'). Eserde Kâşgarlı'nın Oğuzca diye nitelendirdiği ددا 'baba' bir kez geçer. Bundan başka yine eserde birkaç kez اوي kelimesi geçer. Samoyloviç, bu kelimenin Kâşgarlı'da 'kardeş, hısım' anlamında geçmesine rağmen günümüz Türkmencesinde 'kızkardeş'i karşıladığını ekler (Samoyloviç, 1929, s. 137–138)

Her ne kadar eski unsurlar barındırsa da eserin yine Türkmenler arasında yaygın ancak bir asır önceye, 1300'lere ait “معين مرید”, yani *Mu'in'ul-Murîd*'le aynı kefeye konması yanlıştır. Zira son araştırmaları yapan A. Z. Velidî'nin görüşüne göre bu eserin dili daha eski bir döneme, Oğuz tesiri altında Harezmce unsurlar taşımakta olup Karahanlı Türkçesine aittir (Samoyloviç, 1929, s. 138). Burada Samoyloviç, Velidî'nin *Türkiyât Mecmû'ası*'nda çıkan yazısını atıfta bulunmaktadır [II. S, 315–330].

Eserin dilini, Oğuz-Türkmen unsurları ağır bassa da saf bir Türkmence olarak değerlendirmek yanlıştır. Çağdaş Türkmencede, eserdeki bazı unsurlar ortadan kalkmıştır: bul-, çok, suç, kaç gibi. Bununla beraber eserde “1200'lere ait, müellifi bilinmeyen ve Mısır veya Suriye ağızları üzerine Arapça yazılmış eserde” Türkmence

olarak zikredilen kelimeler çağdaş Türkmencede hâlâ yaşamaktadır: dudak, dirsek, şimdi arvat şeklini alan avrat (Samoyloviç, 1929, s. 137).

4.4.5.3.24. Şecere-yi Terâkime

Samoyloviç'in pek çok çalışmasında Abu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-yi Terâkime*'sinin çeşitli veçheleri üzerinde durduğunu görmekteyiz ve söz konusu eserle ilgili mesaisinde 1902, 1906–1907 ve 1908'teki Orta Asya ziyaretlerinin rolü olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi, 'Orta Asya Türk edebiyatı malzemeleri' makale dizisinin ilk sayısında, çoğu Türkmenistan'dan edinilmiş 34 yazmanın kataloğunu çıkarır ve burada Hocalı Molla'nın *Şecere-yi Terâkime*'si hakkında da bilgi verir (s. 5–6). Bunun haricinde, bilim adamının Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde 1907'de sunduğu bir tebliğde yine eserle ilgili bilgi buluruz. Buna göre bilim adamı 1906-7'deki Türkistan ziyareti esnasında Taşkent Halk Kütüphanesinde yer alan *Şecere-yi Terâkime*'yi görme imkânı bulmuştur. Samoyloviç, Ostroumov'un *Revnâku'l-İslâm* neşrini değerlendirdiği 1908 tarihli yazısında söz konusu nüshanın Kal tarafından kataloglanan ve o zaman için tek nüsha (unicum) olarak tespit edilen nüsha olduğunu yazar, bunun elde bulunanların en eskisi olduğunu ancak başka nüshaların da mevcut olduğunu ekler. Bilim adamı 1906'deki Türkistan ziyaretinde Aşkabat Halk Kütüphanesinde eserin iki nüshasını daha görmüştür. Buraya kadar aktarılanları hülasa etmek gerekirse bir nüsha Hocalı Molla'da, bir nüsha Taşkent'te, iki nüsha Aşkabat'ta ve başka bir nüsha da Nuri İşan'a adlı bir zatta bulunmaktadır. Böylelikle Samoyloviç'in tespit ettiği nüsha sayısı beş olmaktadır (Samoyloviç, 2005, s. 890).

1927 tarihli bir başka yazısında Samoyloviç, eserin altıncı nüshası hakkında bilgi verir ("Odin iz spiskov Rodoslovnogo dereva Turkmenskogo Abu'l-gazi-hana"). A. G. Tumanskiy kendisine ait nüshayı Samoyloviç'e gönderir, o da sahibinin ölümüyle bunu Asya Müzesine verir. Nüshada, asıl metinden başka, başta 8 ve sonda 2 sayfa ek vardır ve bunlarda, çoğu Nevâyî'ye ait bir miktar şiir, ayrıca Ahsan Şeyh veya Dana Ata'nın *Oğuznâmesi* de vardır (Samoyloviç, 2005, s. 896–900).

Petersburg veya Leningrad nüshası olarak bilinen bu nüshanın fotoğrafları Rus Bilimler Akademisince Türk Dil Kurumuna verilmiş ve eserin tıpkıbası 1937'de neşredilmiştir (Ölmez, 2015, s. 6). Aynı nüsha, Türk Dil Kurumunca 2015'te ve 2019'da yeniden basılır. TDK'nin bastığı ve Hâlihazırda BA Doğu Yazmaları Enstitüsünde A–

895 numaralı yazmada bulunan nüsha Samoyloviç'in Asya Müzesine teslim ettiği nüsha olmalıdır. Ancak eserin nüshalarıyla ilgili bilgilerin biraz tartışmalı olduğunu not etmeliyiz (Ölmez, 2020, s. 29).

Eserin önemi. Samoyloviç'e göre söz konusu eser, Abu'l-Gazi'nin zamanında Türkmenler arasında bilinen *Oğuznâme* versiyonlarının bir uyarlamasıdır (Samoyloviç, 2005, s. 890). Rusya'daki ilk Türklük bilimi çalışmaları bağlamında eserin yine önemi söz konusudur. Kononov'un verdiği bilgiye göre...

Eserden neşirler. Samoyloviç'in eserden neşrettiği kesitler vardır. 1908'de *Revnâku'l-İslâm*'ın müellifi olduğu düşünülen Şeyh Şeref'e dair anlatıyı 5 nüshaya istinaden tenkitli olarak Arap harfleriyle paylaşır (Samoyloviç, 2005, s. 890–891). 1927'de altıncı nüshadaki Dana Ata Oğuznâmesini (toplamda 18 dörtlük) ve Salur Kazan soylamasını (toplamda 7 dörtlük) Hocalı Molla'nın nüshasıyla tenkitli olarak Arap harfleriyle neşreder (Samoyloviç, 2005, s. 896–900).

4.4.5.3.25. Şecere-yi Türk'teki Fal Kitabı

Samoyloviç'in *Şecere-yi Türk* üzerine doğrudan bir çalışması yoktur ancak pek çok yerde bu esere atıfta bulunduğunu görmek mümkündür. 1910'da, malzemelerin ilk bölümünde, bilim adamı Orta Asya Türk edebiyatı hakkında bilgi verirken Ali Şîr Nevayî'nin ile Ahmet Yesevî'nin temsil ettiği iki ayrı edebî geleneğin varlığına işaret eder ve Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-yi Türk*'ünü ikinci geleneğe dâhil eder. Zira müellifin kendisi eserini “Çağatay” değil de “Türki” dilinde yazdığını ve anlaşılır bir üslup seçtiğini belirtir.

Bilim adamı ayrıca *Şecere-yi Türk*'teki fal kitabıyla ilgili hem 1928'de hem de 1934 görüş beyan eder. 1928 tarihli makalesinde fal kitabının dil yönüyle 1300'lere ve coğrafya olarak da Sırderya havzasına ait olabileceğini söyler (Samoyloviç, 2005, s. 936–937). 1934'te de fal kitabının 1300'lerin Cuci Ulusu dilinde olduğunu ve 1928'de Kırım'da bulunan nüshanın dilinin *Nehcu'l-Ferâdis*'e yakın olduğunu haber verir (s. 910).

4.4.5.3.26. Şeybanînâme

Samoyloviç'in çalışmaları listesinde Şeybânî'ler hanedanının (1500–99) kurucusu Şeybânî Han'ın tarihiyle ilgili iki çalışma vardır. Bunlardan ilki Muhammed Sâlih ve ikincisi de Molla Benâî'nin *Şeybânî-nâme* adlı eserleri üzerinedir ve ilk çalışma metin neşriyken ikincisi bir yazma tanıtmasıdır. Bunlardan başka, bilim adamının görme imkânı bulamadığımız 1929 tarihli bir çalışmada yine Şeybânî Han anılır, yazı Türkçesiyle 'Şeybani Han ve Boz Oğlan, Türkmen edebiyatının Özbek edebiyatına tesiri' başlığını taşır

Samoyloviç'in Orta Asya Türk dili ve edebiyatı alanındaki ilk büyük metin neşri, hocası Melioranskiy'in baskı sürecini başlattığı ancak 1906'daki vefatıyla nihayete erdiremediği Muhammed Salih'in *Şeybânî-nâme*'sidir. 1904'te hazırlanmaya başlanan ve Melioranskiy'in vefatından bir yıl sonra, 1907'de Samoyloviç'e ait bir ön söz ve bir de girişle çıkan kitabın baskı süreciyle ilgili bilgi, ön sözde yer alır ve buna göre baskıda esas alınan nüsha Viyana İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde bulunur. Melioranskiy 1904'te Viyana'da bulunurken Vámbéry'nin bu nüshadan hareketle hazırladığı 1885 tarihli neşirle yazmanın aslını karşılaştırmaya başlar ve bu işi Petersburg'da tamamlar. Sağlığındayken baskısı başlayan eserin bir kısmını gözden geçirir, düzeltmelerini yapar ama sonrasında ömrü yetmeyince baskının geri kalanı öğrencisi Samoyloviç sürdürür [*Şeybânî-nâme*, Melioranskiy neşri, I].

Şeybânî Han'ın tarihini anlatan bir başka eserse Molla Benâî'ye aittir ve buna dair Samoyloviç'in Türkçeleştirecek olursak 'Şeybânî-nâme – Hive hanının kütüphanesindeki Farsça tek nüsha (unicum)' adlı bir yazısı vardır [*Şeybani-nâme. Persidskiy...*, 1910]. Bu yazı Samoyloviç'in 1908 tarihili Hive seyahatiyle ilişkilidir, kendisinin verdiği bilgiye göre o tarihte Hive hanının kütüphanesinde Molla Benâî'nin Şeybânî Han tarihi bulunmaktadır [0164. s.]. Söz konusu yazıda bu yazma tanıtılır (giriş ve bitiş kısımları, bölüm başlıkları da verilerek) ve yazmadan bazı kesitleri Arap harfli aslıyla paylaşılır. Molla Benâî'nin mensur türdeki eseri manzum parçalar da içerir ve dili Farsça olan eserde Türkçe bir türkü de yer alır, yazıda paylaşılan kesitler arasında bu türkü mevcuttur [0176. s.].

Muhammed Salih'in Türkçe eseri, tarih araştırmalarının yanı sıra dil tetkikleri için de önem arz eder ve eser dilci Türklük bilimci Melioranskiy tarafından neşre hazırlanır. İkinci, yani Molla Benâî'nin eseriye Farsça oluşundan ötürü daha çok Orta Asya Türk tarihi açısından kıymetlidir ve nitekim Samoyloviç'in kopyasını çıkarttığı

kısımlar arasında Şeybânî Han'ın Harezmi seferleri üzerine olan altı bölüm mevcuttur [0168. s.], bunlardan hanın Harezmi'yi fethini anlatan 25. bölüm yazıda numune olarak Arap harfli aslıyla paylaşılır [0168–0175. s.].

4.4.5.3.27. Ta‘aşşuknâme (Sidî Ahmet)

Samoyloviç'in tetkik ettiği eserler arasında *Ta‘aşşuknâme* de vardır. Çağatay dili yadigârlarından olup şair Sidî Ahmet'e ait bu eser, bilim adamının edebî Orta Asya Türk dili teorisinde önemli bir yer işgal eder. Zira bu eser edebî Çağatay dilinin gelişmesinde, Cuci Ulusu dilinin rolünü ortaya koymaktadır (Samoyloviç, 2005, s. 919). Samoyloviç, bu eserle, Cuci Ulusu yadigârı *Muhabbetnâme*'yi karşılaştırır ve şu sonuca ulaşır – Sidî Ahmet eserini, Hârezmi'nin *Muhabbetnâme*'sine öykünerek vücuda getirmiştir ve ortada dil yönüyle de bir yakınlık söz konusudur (s. 940). Samoyloviç'in bu tespiti daha sonra, ona atıf yapılmadan Borovkov tarafından da tekrarlanır (Borovkov, 1954, s. 87).

Samoyloviç, Sidî Ahmet'in *Ta‘aşşuknâme*'sinden 19 beyitlik bir mesnevi paylaşır (Samoyloviç 2005, s. 873–876). Söz konusu mesnevinin ayırt edici yönü cinaslı oluşudur ve Samoyloviç, bunun daha önce Amirî ve Lütfî 'den neşrettiği cinaslı tuyuğlara ikmal olduğunu belirtir, cinas oluşturan kelimelerin daha önce neşrettiği Nevâyî, Emirî ve Lütfî'nin şiirlerinde bulunup bulunmadığına dair bilgi verir. Yazıdan Türklük bilimi tarihi için kayda değer bir bilgi olaraksa *Ta‘aşşuknâme*'nin Britanya Müzesinde bulunduğunu ve Barthold'un 1914 seyahatinde eserin fotoğraflarını çektiğini, daha sonra bunların Asya Müzesinde muhafaza edildiğini öğrenmekteyiz (s. 873). Bu bilgiler ışığında da Barthold ve Asya Müzesinin Türklük bilimi için kıymetli bir kez daha gözler önüne serilir.

4.4.5.3.28. Va‘z-i Azâdî (Devlet Memed Molla)

Samoyloviç, Mahtumkulu araştırmalarının bir parçası olarak onun babası Devlet Memed Molla'nın sanatının tetkik edilmesi gerektiğini belirtir. 1910 tarihli Mahtumkulu dizinini verdiği yazısında elinde Devlet Memed Molla'dan birkaç dördlüğün bulunduğunu yazar ve başka bir yazısına atıfta bulunur [Po povodu izdaniya..., 1908]. Bu yazıda Hocalı Molladan söz ettiği bir yerde, bilim camiasının وعظ ازادی [Va‘z-i Azâdî] nüshasını (unicum) bu Türkmen âlime borçlu olduğunu belirtir (Samoyloviç, 2005, s. 888). 1910'da da 'Malzemeler'in ilk bölümünde öğretici ahlaki bir mesnevi olan bu

eserin Hocalı Molla'da bulunduğunu yine ifade eder (Samoyloviç, 1910c, s. 08). 'Malzemeler'in üçüncü bölümü ise Devlet Memed Molla'ya hasredilmiş olup burada şair hakkında bilgi ile şiirlerinden kesitler yer alır [Materialiy po..., 1914]. Bu bilgilerin ekserisi Hocalı Molla'dan edinilmiştir, onun verdiği bilgiye göre Devlet Memed Molla'nın rüyasına Hz. Muhammed (sav) girer ve 'sen Cehennemden azatsın' der, bunun üzerine şair kendisine Azâd veya Azâdî mahlasını seçer, şairin bir başka mahlası ise Kârî Molladır. Samoyloviç, şair hakkında vesikaya dayalı bilginin azlığına işaret eder ve Mahtumkulu'nun şiirlerinde babasının atası, vefat tarihi ile yaşı, ayrıca dervişane hayat şeklinin belirtildiğini söyler; kendi dizininde 91 nu.yla kayıtlı şiiri paylaşır ve buradaki bilgilere istinaden şairin bir sufi olduğu, 1700'lerin başında doğmuş ve 1760'ta vefat etmiş olabileceği ve vefatından sonra veli mertebesine eriştiği yorumunda bulunur (1914a, 140-143). Daha sonraya ait bir çalışmasında eserin yazılışını 1753-4 şeklinde tespit eder (1929, s. 138).

Samoyloviç'in verdiği bilgilere göre Devlet Memed Molla'nın şiirleri Hocalı Mollanın bir süreliğine edindiği kalın bir yazmanın içinde, başka 3 eserler birlikte bulunmaktadır. Bilim adamı bu üç esere dair kısaca bilgi verdikten sonra şairin وعظ از ادی [Va'z-i Azâdî] adlı mesnevisi üzerinde durur; eserin başlangıcından ve bazı bölümlerinden kestiler sunar. Samoyloviç'e göre Devlet Memed Mollanın önemi, kendisinin az sayıdaki Türkmen münevverlerinden biri olmasından ileri gelir ve Türkmen kabileleri arasında onun emsali çıkmamıştır. Bilim adamının yine bu minvaldeki şu tespiti de kayda değerdir – Türkmenler arasında münevverler çok azdır ve bunlar Devlet Memed Molla döneminde şüphesiz daha da azdı. Mahtumkulu ve babası, ayrıca Molla Zelilî'nin kabilesi Göklenler, ilim irfan bakımından öbür Türkmen kabilelerinden çok daha önce yerleşik düzene geçmiş ve Türkmen edebiyatının öncü isimleri de bu kabileden çıkmıştır. Şairin dilinde ise güney Türkçesi, bilhassa da Azerbaycan Türkçesi ağırlığı söz konusudur (1914a, 146).

Samoyloviç Devlet Memed Molla'nın eserinin Türkmen edebiyatındaki yeri konusuna 1929 tarihli bir yazısında tekrar değinir. Buna göre eser tıpkı Abdu's-Sattar Kadı cenknamesi gibi seçkinlere yönelik edebiyatın bir numunesidir ve Çağatay tesiri altında verilmiştir (Samoyloviç, 1929, s. 138).

Samoyloviç 'Malzemeler' dizisinin üçüncü yazısında [Materialiy po..., 1914], yukarıda adı anılan mesneviden sonra Azâdî mahlasını taşıyan başka küçük şiirler, yani rubailer, gazeller ve bir de küçük bir mesnevinin (hikâyet-i câbir ânsâr) yer aldığını

bildirir ve bunlardan numuneler verir. Yine bilim adamının verdiği bilgiye göre, Azâdî mahlaslı şiirlerden sonra “temmet” kaydı gelir ve bunlardan sonra her birinin başında و ايضا له ibaresi yer alan 10 tane ‘parça’ yer alır. Samoyloviç bunların dışarıdan bakıldığında gazel görünmekle birlikte esasında ‘musammat, yani maskelenmiş murabba’ olduğunu ve popüler Orta Asya Türk edebiyatında Hoca Ahmet Yesevî’nin hikmetleri veya Mahtumkulu ‘şarkıları’ gibi yaygınlık kazandığını yazar (Samoyloviç, 1914a, s. 147).

Azâdî ve eseri Türkiye’de birkaç makaleye, ayrıca S. Sağlam [Azadi (hayatı-edebî şahsiyeti-eserleri), İzmir 2011] ve R. Başimova [Dövlətmemmet Azadi'nin Vaaz-ı Azad adlı Divanı'nın Türkiye Türkçesine çevirisi ve incelemesi, İst. 2014] tarafından hazırlanan tezlere konu olur.

4.4.5.3.29. Yarlıklar

Rusya tarihinde önemli bir yer tutan Altın Orda ilişkiler, Rusya’da tarihi yönüyle olduğu kadar dil yönüyle de kayda değer araştırmalara konu olmuştur. Altın Orda ve Kırım yarlıkları hem tarih hem de dil açısından taşıdığı değerle Rus Doğu biliminin üzerinde çokça mesai harcadığı bir sahadır. Nitekim bu konuyu Samoyloviç’in de vurguladığını görürüz. Bilim adamı 1934’te İstanbul’da sunduğu tebliğinde yarlıkların yalnızca dilciler değil tarihçiler için de kıymetli olduğunu vurgular (Samoyloviç, 2005, s. 911). Hakikaten de yarlıkların doğru okunması tarihî kişiler başta olmak üzere tarihî gerçeklerin doğru tespiti açısından büyük önem arz eder. Samoyloviç de bir dilci olarak yarlıklara ilişkin okuma teklifleriyle tarih disiplinine de katkı sağlamıştır (Usmanov, 1978, s. 258).

Samoyloviç Altın Orda ve Kırım yarlıkları üzerine bir makale dizisinin sahibidir. Yarlıkların ait olduğu Altın Orda veya Cuci Ulusu edebî dili ve Kırım Tatar lehçesi Samoyloviç’in meslek hayatı boyunca üzerinde durduğu temel konular hâline gelir. Yarlıkların bu iki dönemdeki dil özellikleri, kendisinin esas çalışma sahası olarak gösterdiğini Orta Asya Türk yazı diliyle de ilişkilidir. O yüzden bilim adamının pek çok çalışmasında Altın Orda veya Cuci Ulusu ve Kırım Tatar edebiyatı ve diline değindiğini görürüz.

Samoyloviç’in yarlıklarla ilgili mesaisinin bir geleneğin devamı olduğunu söyleyebiliriz. Zira bilim adamının hocalarının da yarlıklar üzerinde mesai harcadıklarını görürüz. Osmanlı uzmanı V. D. Smirnov yarlıklar üzerine çalışmalarıyla

da bilinir. Yine, okul dışından hocası Radloff'un ilgilendiği konular arasında yarlıklar da vardır. Danışman hocası Melioranskiy de yarlıklarla ilgili meseleler üzerinde mesai harcar – “Çto takoye basma zolotoordinskih poslov hana Ahmata?” [=Han Ahmet'in Altın Orda elçilerinin basması nedir, 1907].

Samoyloviç'in döneminde de yarlıklar üzerinde çalışmalar devam eder. Bilim adamı 1929'da yarlıkların gerek Rus gerekse de Tatar Doğu bilimciler tarafından ilgiyle çalışıldığını yazar ve Barthold, kazı bilimci A. Yu. Yakubovskiy, A. Z. Validov, Yakub Kemal ile kendisinin Cuci Ulusu kültürü üzerine mesai harcadığını kaydeder. Ona göre bu ilginin temeli, Cuci Ulusunun 1200-1300'lerdeki hâkimiyetinin Rus toprakları ve sonraki müstakil hanlıklar Kazan ile Kırım'ın topraklarını kapsamamasından ileri gelir (Samoyloviç, 2000, s. 204).

Yarlıklar birer tarihî vesika olarak doğrudan tarih disiplininin alanına girse de dil araştırmaları için de kıymetli kaynaklardır. Bu bakımdan Samoyloviç'in bu tarihî vesikaları bir dil malzemesi olarak gördüğünü ve tetkiklerinde edebî eserlerle birlikte kullandığını belirtelim. Mesela 1930 tarihli bir makalesinde, Kırım'daki arıcılığa dair 1300-1600'lerden bilgi paylaşırken hem Altın Orda şairlerinin eserlerine (Kutb, Hârezmî) hem de Kırım yarlıklarına atıf yapar, ona göre yarlıklar arıcılık gibi, ekonomi hayatının farklı veçhelerine dair malumat da ihtiva edebilmektedir.

Arka plan. 1917'de Babür'ün divanı üzerinde araştırmalarını sürdürürken Samoyloviç, kendi ifadesine göre istemeden esas konudan uzaklaşır ve yarlıklar ile yine bu çerçevedeki belgelere dair araştırmalarını derinleştirmeye başlar (Samoyloviç, 2005, s. 212). Yarlıklarda geçen ve önceki araştırmalarda açıklığa kavuşturulamayan “tiyiş” ve “baysa” gibi terimlerin izini sürmeye başlayan Samoyloviç kayda değer malumatlar elde eder ve bunları “Türk Etütleri”ne dâhil etmek ister ancak bu eser de tıpkı Babür'ün divanının tetkiki gibi müsvedde hâlinde kalır. Netice itibarıyla bilim adamının yarlıklar çerçevesindeki tetkiklerini ayrı ayrı makaleler hâlinde 1917–1932 döneminde neşrettiğini görürüz.

Bilim adamının çalışmalarının listesine bakacak olursak yarlıklar üzerine toplam 7 çalışmasının olduğunu görürüz ancak bunlara II. Osman'ın fermanıyla ilgili olanı da eklediğimizde bu sayı 8 olur. Bunları kendi içinde gruplandırmak gerekirse üç yazı yarlıklardaki belli başlı terimlerle ilgilidir (tiyiş, baysa, basma gibi). Yine başka üç yazıda ise daha önceki neşirlerdeki okumalara dair düzeltme teklifleri yer alır (Toktamış

Han ve II. Osman) ancak bunlardan biri doğrudan yarlıkları üzerine değildir, burada Samoyloviç Kırım'daki arıcılıkla ilgili terimleri ele alır (bal, kovan, kurt gibi), 3 yarlıkla ilgili önceki okumalara düzeltmelerde de bulunur (Selamet Girey, I. Mengli Girey ve Timur Kutluk yarlıkları). Bir başka yazı yarlık neşridir (Timur Kutluk). Nihayet bilim adamı, Kırım yazı dilinin özelliklerini işlediği yazısında da malzeme olarak bir yarlık metnini kullanır (I. Selim Girey'in veziri Bahadır Ağanın yarlığı). Bunlar arasındaki "O payza — baysa v Cuçiyevom uluse" [=Cuci Ulusunda paza ve baysa] adlı yazıda, yarlıklarla ilgili önceki araştırmalara dair kısa bir değerlendirme ihtiva etmesiyle ayrıca kayda değerdir. Not etmemiz gereken bir başka husus ise bilim adamının farklı konular dâhilindeki yazılarında da yarlıklara atıflar yaptığıdır. Mesela Sidî Ahmet'in *Ta'aşşuknâme*'sine dair yazısında Canibek Girey Hanın Mihail Fyodoroviç'e verdiği yarlıktan bir kesidin tercümesini verir (s. 874).

Yukarıdaki bilgiler ve Samoyoviç'in kendi ifadeleri (2005, s. 232) ışığında Usmanov'un bir tespitine itiraz edebiliriz. Samoyloviç'in yarlıklarla ilgili mesaisini değerlendiren bir makale kaleme alan Usmanov, onun bu alanda yalnızca "4 küçük makale" yazdığını belirtir (Usmanov, 1978, s. 257). Oysa Samoyloviç, Kırım'daki arıcılığa dair malumat paylaştığı yazısında [1932], bu yazısının yarlıklarla ilgili makale dizisine dâhil olduğunu belirtir ve ilk dip notta yarlıklarla ilgili öbür 6 makalesini sıralar.

Önceki çalışmalar. Yarlıklarla ilgili önceki çalışmaların neler olduğu ve bu sahada gelinen nokta konusunda Samoyloviç'in sözlerine kulak verebiliriz. Kendisi, 1917'de yarlıklarla ilgili temel çalışmaları gözden geçirdiğini ve 1787'de başlayan çalışmaların çağdaş bilim açısından tatmin edici bir seviye getirilmesi gerektiğine vurgu yapar (Samoyloviç, 2005, s. 211). Zira yarlıkların okunması ve tercümesiyle ilgili ciddi yanlışlar yahut eksikler söz konusudur. Yarlık araştırmacılarının asıl metnin dilini bilmeleri gerekmektedir ancak bu tek başına yeterli değildir, bunların tercümelerinde bir de Doğu bilimi uzmanlarının bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bilim adamı bu çerçevede F. F. Laşkov'un bilgisizlikten ötürü yaptığı bir hatayı örnek mahiyetinde paylaşır. Yarlıkta geçen "ve peygamberimiz Muhammed Mustafa" ifadesindeki "mustafa"nın Laşkov, Hz. Peygamberin adlarından biri olduğunu bilmez ve şöyle bir yorum yapar: "belli ki mütercimim fuzuli eklemesi" (Samoyloviç, 2005, s. 211).

Yarlık araştırmalarının temel kaynakları Arap veya Uygur harfli asıl metinler ve bunların Rusçaya tercümeleridir. Asıl metinlerle eski Rusça tercümelerin kıyaslanması ve böylece doğru bilgilere ulaşılması yarlık araştırmalarından tarih açısından

beklenenlerdir. Timur Kutluk yarlığını tetkik ederken Samoyloviç'in eski Rusça tercümeleri de göz önüne aldığını görürüz [1918]. Bir başka yazısında da [1926] yarlıkların Türkçe asıllarıyla eski Rusça tercümelerinin kıyaslanma işinin hâlâ tamamlanmadığını vurgular (Samoyloviç, 2005, s. 212).

Yarlık araştırmaları için öncelikli iki saha tarih ve dildir, yarlıkların doğru okunması ve yorumlanması bu iki sahayı terkip edebilmekle yakından alakalıdır. Yukarıda söz edilen yarlığın ilk kısmı, yani hitap kısmında devlet erkânı ve memurlarının anıldığı üç bölüm vardır. Samoyloviç bu kısmı tarihçilerin verdiği bilgiler ışığında, işin içine dil bilimi verilerini de katarak değerlendirir ve bazı tespitlere ulaşır (“tamgaçı tartnakçılar” örneği, s. 199). Bu sebeple yarlık araştırmalarında hem tarihçi hem de dilci Doğu bilimcilere iş düşmektedir.

Tarihî lehçeler üzerindeki dil araştırmaları için yarlıklar yine eşsiz bir kaynaktır. Samoyloviç de dil tetkiki için yarlıklardan yararlanmış ve bu gayeyle istifade ettiği temel eser olarak Velyaminov-Zernov'un *Materyaller*'ini [1864] zikretmiştir. Samoyloviç, Pavet de Courteille ve Budagov gibi isimlerin sözlüklerinde az da olsa *Materyaller*'den yararlandığını söyler (Samoyloviç, 2005, s. 211). *Materyaller*'e istinaden hazırlanan tarih tetkikleri olarak şu eserleri anar: Velyaminov-Zernov – “İsslodovaniye o kasimovskih tsaryah i tsareviçah” [1863-1964] ve V. D. Smirnov – *Krımskoye hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoy portıy do načala XVIII veka* [=1700'lerin başına kadar Osmanlı hâkimiyetinde Kırım Hanlığı, 1887].

Bunun haricinde andığı başka çalışmalar şunlardır: M. D. Priselkov – “Hanskiye yarlıki russkim mitropolitam” [=Rus metropolitlere han yarlıkları, 1917], N. İ. Veselovskiy – “Neskolko poyasneniy kasatelno yarlıkov, dannih hanami Zolotoy Ordıy russkomu duhovenstvu” [=Altın Orda tarafından Rus din adamlarına verilen yarlıklar üzerine birkaç açıklama, 1906], F. F. Laşkov – “Pamyatniki diplomatiçeskih snoşeniy Krımskogo hanstva s Moskovskim gosudarstvom v XVI-XVII vv.” [=Kırım Hanlığının Moskova devletiyle 1500-1600'lerdeki siyasi münasebetlerinin yadigârları, 1891], M. N. Berejkov – “Krımskiye şertniye gramotıy” [=Kırım bağılılık yarlıkları, 1894], “Drevneyşaya kniga krımskih posolskih del” [=Kırım elçilik işlerinin en eski kitabı, 1894].

Samoyloviç, 1918 tarihli Timur Kutluk yarlığını neşrettiği yazısında, yarlıklarla ilgili önceki çalışmaları birkaç dipnotta verir. Burada yer alan isimler arasında gerek Rus gerekse de Avrupalı Doğu bilimcilerin olduğunu görmekteyiz: Hammer-Purgstall,

Vámbéry, Berezin, Radloff, Houstma, Smirnov, Yartsov, Priselkov, Bobrovníkov, Grigoryev, Chavannes (Samoyloviç, 2005, s. 196–197). Bu bakımdan bilim adamının yarlıklarla ilgili mesaisinin önceki çalışmaların çokluğunu göz önüne aldığımızda epey vakit tutmuş olabileceğini kestirebiliriz.

Usmanov, yarlıklar üzerine Samoyloviç'ten önce çalışan isimler olarak H. M. Fren, İ. İ. Halfin, V. V. Grigoryev, M. A. Kazembek, İ. N. Berezin, H. Faizhanov ve Radloff gibi isimleri sayar (Usmanov, 1978, s. 256). Bunlardan bilhassa Berezin ve Radloff'un çalışmalarının bu sahaya önemli katkı sağladığını belirtir. Ona göre Samoyloviç; Grigoryev ve Berezin gibi bu sahada müstakil bir kitap vermemiş veya kapsamlı yarlık metinleri neşretmemişse de önemli başarılar kaydetmiştir; Timur Kutluk, Toktamış han ve başkalarının yarlıklarına dair 30 civarında düzeltme teklif etmiştir (s. 258).

Yine ona göre, bilim adamının bu alandaki çalışmaları üç gruba ayrılabilir: 1. Neşredilmiş metinlerdeki okumaların düzeltilmesi yahut kesinleştirilmesi. 2. Belli başlı bazı terimlerin açıklanması ve yorumu. 3. Yarlıklarla ilgili bazı genel konuların aydınlatılması (s. 257).

Usmanov'un yukarıdaki tespitlerinden üçüncüyü biraz daha açabiliriz. Samoyloviç yarlıklardaki bazı çözümleri beklenen meseleler üzerine mesai harcamakla kalmamış aynı zamanda bunların genel özelliklerini de tespit etmiştir. Bu bakımdan onun bu alana hem teori hem de uygulama düzeyinde, yani bütüncül olarak yaklaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buna verilebilecek örneklerden birisi 1918 tarihli Timur Kutluk yarlığının neşrettiği yazısıdır. Bilim adamı yarlığın metnini vermeden önce, iki bölüm hâlinde yarlığın ilk kısmını (hitap) ve ikinci kısmını (tarhanlık tasdiki) tahlil eder ve bu esnada Cengiz devrinden başlayarak Moğol-Türk yarlıklarının genel özelliklerine yer yer değinir (Samoyloviç, 2005, s. 197–206).

Samoyloviç'e göre yarlıklar esas olarak iki kısma ayrılır: hitap ve asıl yarlık (Samoyloviç, 2005, s. 197). Hitap kısmında hanın adı, dinî başlangıç sözü ve devlet erkânıyla memurların vazifelerinin adları sıralanır. Altın Orda ve Kırım yarlıklarının çoğunda vazifeler şu sıraydadır: 1. askerlik makamları, 2. ülke veya bölge içindeki dinî ve idari makamlar, 3. ulaşımı kontrol eden veya bununla ilgili memurlar.

Usmanov'a göre Samoyloviç, yarlıkları hitap ve asıl kısımlarını dikkate alarak tetkik etmekle yeni bir çığır açmıştır. Türklük bilimine, tarih disiplininin yardımı

sağlanarak yarlıklardaki kısımların, yani hitap ve tasdike yer verilen asıl kısmın gördüğü vazifenin anlaşılması, bu metinlerin okunmasını/anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bununla beraber Usmanov, Samoyloviç'in Timur Kutluk yarlığında tatbik ettiği bu yöntemi ileriye taşımadığını da ekler (Usmanov, 1978, s. 261–262).

Başlangıç/yenileme yarlığı. Bir yarlığın ilk kez verilen bir imtiyazı mı tasdik ettiği yoksa daha önceki imtiyazları yenileyen bir yarlık olup olmadığı konusu, yarlık araştırmalarında aydınlatılması gereken konulardan biridir. Samoyloviç, yenileme yarlıklarının iki bölümden oluştuğunu söyler: tarihî vesika ve tasdik. Yenileme yarlıkların M. D. Priselkov'un da belirttiği üzere iki gerekçeyle verildiğini de ekler: 1. Yeni han eski hanların verdiği imtiyazı tasdik eder. 2. Han, daha önceden ataları tarhanlık yarlığı almış kişilerin imtiyazını tasdik eder. Bilim adamı Rus metropolitlere verilen yarlıklardan elde bulunanların hepsinin yenileme yarlığı olduğunu belirtir. Başlangıç yarlığı ise iki tanedir – Saadet Giray ve Mengli Giray'ın (Hoca beye) yarlıkları (Samoyloviç, 2005, s. 203).

Yukarıda görüldüğü üzere bu bütüncül yaklaşımıyla Samoyloviç, tetkik ettiği yarlıkların dil özellikleri üzerinde görüş belirtmekle kalmaz; bunların asıl nüsha veya başlangıç/yenileme yarlığı olup olmadığı konularında da hüküm verebilmiştir. Timur Kutluk yarlığında mühür ve altın hatlı sözlerin bulunmayışından ötürü, bunun asıl değil kopya nüsha olduğunu iddia etmiştir (s. 196). Yine bu yarlıkta, başka yarlıklarda görülen dinî başlangıç sözü ile ülke veya bölgenin anıldığı bir ifade de yoktur (s. 198).

Tiyiş. Samoyloviç'in yarlık tetkiklerinde üzerinde durduğu terimlere gelecek olursak “tiyiş” teriminden başlayabiliriz. Bilim adamına göre kaynaklarda “tiyiş” ve “tiş” şeklinde geçen kelime Moskova çarlarının, Kırım hanlarına ödedikleri verginin adıdır. Samoyloviç bu kelimenin ‘diş’ anlamındaki kelimeyle karıştırılmaması gerektiğini, zira Moskova'dan gönderilen “balık tiş”lerinin yarlıklarda hiçbir zaman yalnızca “tiş” şeklinde geçmediğini vurgular (Samoyloviç, 2005, s. 230–231).

Baysa. Bir başka terimse “payza” veya “baysa” şeklinde geçen Çince kökenli “pay-dzi”dir. Bilim adamının 1918'de kaleme aldığı şu ifadeler onun bu terim için özel bir mesai harcadığına işaret eder: “Baysa ve basma meselesini tetkik ederken Timur Kutluk yarlığına da bir miktar zaman ayırdım...” (Samoyloviç, 2005, s. 196). Söz konusu terim üzerine kapsamlı bir makaleyi, sekiz yıl sonra 1926'da neşreder. Aynı

terimi 1930'da da bu kez eski Türkçe tefsirde rastladığı için kısa bir yazıyla yeniden gündeme getirir.

1926 tarihli makaleye gelecek olursak bilim adamı, burada yarlıklarla alakalı “tamga”, “belgü”, “nişan”, “tuğra” ve “mühür” gibi terimleri tetkik eder ve en nihayetinde Velyaminov-Zernov'un *Materyallarinden* hareketle “baysa”nın tanımını vermeye çalışır. Söz konusu *Materyaller* daha çok 1600'lerden belgeleri ihtiva ettiği için terimin anlamı da o döneme göredir. Buna göre terim “mühür”, “nişan” ve “tamga” terimleriyle bir kavram ailesi oluşturur. Bunlardan “tamga”, ‘dört köşe mühür’ anlamıyla o devirde kullanımdan düşer ve bu anlamda “altun nişan” veya “altun baysalu mühür” terimleri kullanılmaya başlanır. Bu sonuncu ifade “mühür” kelimesi olmadan, yani “altun baysa” şekliyle de ‘asma mühür’ (Rus. vislyy pečat) anlamına gelir. Ancak “baysa” kelimesiyle “mührün” kendisi değil “devlet mühründeki ifade” anlaşılmaktaydı ve netice itibarıyla da Kırım'da 1600'lerde ortaya yeni bir kavram çıkar: “devlet mühründeki ifadenin yazılı olduğu asma mühür” (s. 218).

Bilim adamı bahsi geçen terimin yer ve zamana göre kazandığı anlamı şu aşamalarla anlatır: “Baysa” terimi, Altın Orda'da ilk olarak “itimat levhası” vazifesi gören ‘dikey levha’ (Rus. vertikalnaya doşçeka) anlamında olup “tamga” ile “yarlık” terimlerinden müstakildir (1200-1300'ler). Sonraki dönemde bu terim “yarlık”la birlikte geçer (1400'ler). Daha sonra, Kırım'da terim Çin-Moğol geleneğindeki “itimat levhası”ndan tamamen farklı bir anlama kavuşur (1600'ler). “Tamga” kelimesi kullanımdan düşünce bunun yerine “altın nişan” veya “altın mühürlü baysa” kullanılmaya başlanır ve bu ikincideki “baysa” iki anlama gelir (s. 219): 1. dört köşeli mühürdeki yazılı ifade. 2. asma devlet mührü (altun baysa). “Baysa” terimi toplamda zamana göre şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. itimat levhası, 2. dört köşeli mühür, 3. asma mühür (Rus. bulla), 4. (muhtemelen) yarlık (s. 220).

“Baysa” terimi, Kazan vakayinamesinde anılan ‘Ahmet hanın basması’yla alakalıdır. Buradaki “basma”nın ne anlama geldiği bir muammaya dönüşmüş ve Rus bilginlerce farklı farklı yorumlanmıştır. Oysa Samoyloviç'e göre “altun baysa” – ‘asma mühür’ teriminin açıklığa kavuşmasıyla tartışmaya mahal kalmamıştır. Ona göre Tatarlar, kendilerine yabancı “baysa” kelimesini, bas- fiilinden gelen bilindik “basma”yla değiştirmişlerdir (Samoyloviç, 2005, s. 221).

Timur Kutluk yarlığı. Samoyloviç'in neşrettiği tek yarlık, 1300'lere ait Timur Kutluk yarlığıdır. Usmanov'a göre bilim adamı, bu yarlığın asıl değil, bozuk bir kopya olduğunu tespit ederek alana önemli bir katkı sağlamıştır (Usmanov, 1978, s. 258).

Söz konusu yarlığın yıpranmış vaziyette olan tek bir nüshası olduğunu belirten Samoyloviç, pek çok çalışmaya rağmen yarlıkta aydınlatılamamış yerler olduğunu vurgular. Bunlardan biri Berezin tarafından “bulgurdı” ve Radloff tarafından da “bol qortı” şeklinde okunan ifadedir. Samoyloviç, bunu “bal qurtı” – ‘arı’ şeklinde okumayı teklif eder (Samoyloviç, 2005, s. 234). Yarlıktaki bir başka tartışmalı ifade ise “tamgaçı tartnakçılar” terkididir. Bu konu çerçevesinde Samoyloviç'in dikkatlere sunduğu kayda değer bir husus vardır. Bilim adamına göre N. İ. Veslovskiy'in, yarlıklarda makam, vergi adı olarak tekrar edilegelen bazı kalıplarda, gerçek hayatta karşılığı artık olmayan, yalnızca sestten ibaret kelimeler olduğuna yönelik tespiti gayet yerindedir. Yarlıkları tetkik edenler bu hususu göz önüne almadığında, o dönemde var olmayan meslekler Rusça tercümelerde yer bulabilmektedir. “Tamgaçı tartnakçılar” ifadesi Berezin (gümrükçüler ve kantarcılar), Radlof (tahsildarlar ve gümrükçüler) ve Yartsov (vergi tahsildarları ve onların yardımcıları) tarafından farklı farklı tercüme edilmiştir, bunun eski Rusça tercümelerdeki (gümrükçüler ve kıyı memurları) anlamı da yine bambaşkadır (s. 199–200). Bilim adamı bu ifadeyi açıklığa kavuşturmak gayesiyle başka yarlıklarda “tamga tartnak” ifadesinin geçtiğini hatırlatır ve bu terkipteki “tartnak” kelimesinin Berezin ve Firkoviç tarafından ‘ağırlık’la ilişkilendirmesini yanlış bulur. Kendisi, bunu yine aynı, tart- fiili kökünden gelen ancak ‘ağırlık’la ilgisi olmayan ‘hediye’, ‘vergi’ anlamlarıyla ilişkilendirir (Samoyloviç, 2005, s. 200). Netice itibarıyla “tamgaçı tartnakçılar” terkidini ‘gümrükçüler ve vergi toplayıcılar’ şeklinde çevirir (s. 208).

Samoyloviç yukarıda aktarılan örneklerde olduğu üzere, yarlık metninin uzun uzadıya tetkik eder. Bu çerçevede yarlığın Uygur harfli metnini ve Arap harfli çeviri yazısını kendi aralarında, ayrıca bunları başka yarlıklarla da kıyaslar, yarlığın elde mevcut olmayan asıl metnini kurmaya çalışır, zira hem Arap harfli çeviri yazı hem de Uygur harfli asıl metin bozuktur. Ona göre Arap harfli çeviri yazı, Uygur harfliden bazı sapmalarla istinsah edilmiştir. Timur Kutluk yarlığının Hammer tarafından Avrupa'ya İstanbul'dan getirilmiş olduğunu da hesaba katarak bunun, 1400'lerin sonunda ve 1500'lerin başında İstanbul'da Uygur ve Çağatay edebiyatının moda olduğu dönemde, burada yazılmış olabileceğini iddia eder. Bu iddiasına Arap yazısını bilen müstensihlerin

Uygur yazısını, Arap yazısı özelliklerine göre yazmasını, ayrıca KB'nin Herat nüshasındaki İstanbullu Abdurrezzak'ın beyitinin yazı özellikleriyle yarlığın Arap harfli çeviri yazısının benzerlik gösterdiğini dayanak gösterir (Samoyloviç, 2005, s. 207). Buraya son olarak KB'nin Herat nüshasını yine Hammer'in İstanbul'da bulunduğunu ekleyelim.

Yarlık üzerine Abdullah Oğlu Hasan “Temir Kutluğ Yarlığı” adında bir makale yazmış ve burada Samoyloviç'in makalesinin ilk birkaç sayfasının çevirisini vermiş, ayrıca bazı görüşlerini de tenkit etmiştir. Abdullah Oğlu Hasan, yarlıklarda genel olarak intizamsızlık olduğunu ve hatalar bulunduğunu belirterek bunların yarlığın kopya olduğunu ispat etmediğini söyler. Bundan başka “tartnakçı” kelimesinin ‘armağan’ anlamında anlaşılmasına itiraz eder, kelimeyi ‘kantarcı’ anlamıyla yorumlar (Abdullohoğlu, 1935, s. 211). Yarlığın menşesi konusuna da değinir ve Altın Orda hanlığının yıkıldığı sıralarda, 1400'lerin ortalarında Kırım'dan İstanbul'a gelmiş olabileceğini düşünür, buna dil özelliklerini dayanak gösterir. Ona göre yarlığın 1500-1600'ler İstanbul'unda Uygurca istinsah edilmesine imkân yoktur (s. 212)

Toktamış Hanın yarlıkları. Samoyloviç 1927 tarihli bir makalesinde Toktamış hanın iki yarlığı üzerinde durur. Bunların ilki Kırimlı Bek-Haci'ye Orta Asya Türkçesiyle yazılmış 1382 tarihli Arap harfli yarlıktır. İkincisi ise Litovsk Knyazı Yagayl'a Kıpçakça yazılmış 1393 tarihli Uygur harfli yarlıktır. İlk yarlığı Ya. O. Yartsov 1844 ve İ. N. Berezin 1851'de neşrederken ikincisini ise M. Kazem Bek ile Berezin 1850 ve Radloff 1888'te neşreder (Samoyloviç, 2005, s. 224).

Usmanov'a göre, Bek Haci'ye verilen 1382 tarihli yarlıkla ilgili Samoyloviç'in takdire değer hizmetleri olmuştur. Bilim adamı, daha önceki araştırmacıların yarlığın mükerrer olduğu iddialarını çürütmüş ve bunun başlangıç yarlığı olduğunu ispat etmiştir (Usmanov, 1978, s. 258; Samoyloviç, 2005, s. 225). Samoyloviç'in yarlıkla ilgili okuma düzeltmeleri de olmuştur ve bunlardan biri çok önemlidir. Çünkü yanlış okuma neticesinde tarihte var olmayan biri yarlıkta kendine yer bulmuştur. Bilim adamı, Berezin'in “tib Temir-Pulad” okumasını “tidimiz bulay” şeklinde düzeltmiştir. Düzeltilen yanlışlar arasında Berezin'den 3 tane daha vardır (Samoyloviç, 2005, s. 225).

Samoyloviç, Toktamış Hanın Knyaz Yagayl'a verdiği yarlık üzerinde de mesai harcar. Bu yarlık üzerinde Kâzım Bey, Berezin ve Radloff gibi isimlerin çalıştığını

belirtir ve bunlardan sonuncusu, yani Radloff'un okumalarına çok sayıda düzeltme teklif eder (Samoyloviç, 2005, s. 226).

4.5. Samoyloviç'in Halk Bilimi Araştırmaları

Samoyloviç meslek hayatına daha ilk atıldığı anda bir dilcidir. İlk odaklandığı alan ise yaşayan ağız araştırmalarıdır. Bu türden bir çalışmanın temel malzemesi halk bilgisi olduğundan mesleğe araştırma seyahatleri ve derlemelerle başlar. Bu seyahatlerde bir yandan yazılı eserler toplar öbür yandan da halk bilgisi derlemeleri yapar. Böylelikle aynı anda hem yazılı eserler hem de yaşayan ağızlar üzerinde dil araştırmaları yapması hem dil hem de etnografya uzmanı olmasına vesile olur. Dönemin şartları gereğince kendisi bir Doğu bilimci Türk dili ve edebiyatı uzmanı sıfatıyla dar bir alanda değil, geniş bir alanda uzmanlaşır. Aynı durum etnografya çalışmalarında da kendisini gösterir, ilgilendiği konular çok çeşitlidir. Bu konuları, o dönemde “folklor” – ‘halk bilimi’ kelimesi henüz yaygınlık kazanmamış, bunun yerine etnografya kelimesi kullanılmış olsa da bugünkü yaklaşımla halk bilimi kadrosunda saymak daha doğru olacaktır.

4.5.1. Halk Edebiyatı

Samoyloviç'in çalışmalarında kitabi, şifahi ve kitabi-şifahi gelenekler çoğu zaman birlikte ele alınır. Zira 1900'lerin başlarında bu geleneklerin ayrı ayrı incelenmesi henüz söz konusu değildir. Bu sebeple belirli bir edebiyat, mesela Türkmen edebiyatıyla ilgili değerlendirmeler az önce ifade edilen geleneklerin müştereken tetkik edilmesi anlamına gelmektedir (Samoyloviç, 1929, s. 140). Tezimizde bilim adamının Türkmen edebiyatı veya daha başkaları üzerindeki mesaisi “dil ve edebiyat araştırmaları” başlığı altında ele alındı, aşağıda ise yalnızca belli başlı halk edebiyatı tür ve şekilleriyle ilgili çalışmalar ve değerlendirmeler işlenecektir. Bunlar karşımıza “narodnaya slovesnost” veya “narodnaya literatura”, yani halk edebiyatı şeklinde karşımıza çıkar.

Samoyloviç, 1929'da Türkmen edebiyatının ana hatlarını ortaya koyarken şöyle bir tasnife başvurur: 1. Sıradan insanlar tarafından yaygınlaştırılan halk edebiyatı, 2. Usta bir icracı tarafından yaygınlaştırılan halk edebiyatı (s. 130). İlk kısımdaki halk edebiyatı ürünlerinin ana özelliği yaratıcılarının belli olmayışıdır. Vurgulanması

gereken başka bir yönse usta icracılar tarafından değil de sıradan kişilerce söyleniyor veya anlatılıyor oluşlarıdır. Bunlar “narodnyy” veya “çisto narodnyy” şeklinde tavsif edilirler ve bir ferde değil de halka ait sayılırlar. Bilim adamının çalışmalarında bunların “narodnoye ustnoye tvorçestvo” – ‘şifahi halk sanatı’ başlığı altında değerlendirildiğini görürüz. Bu çerçevede sayılan halk edebiyatı mahsulleri şunlardır: 1. Bilmece, 2. Atasözü, 3. Yanıltmaç, 4. Şarkı, efsane, masal, 5. Destan (poema) (Samoyloviç, 2000, s. 106-107). Burada küçük bir notla destanların her zaman bu kategoriye dâhil edilmediğini ekleyelim (1929, s. 130). Anladığımız kadarıyla destanların bir kısmı belli bir icra geleneğinde, belli ustalarca, bir kısmı ise sıradan insanlarca yaşatılmaktadır (1973, s. 192).

4.5.1.1. Halk Anlatıları

4.5.1.1.1. Masal

Samoyloviç’in masallar üzerine birden fazla neşri vardır. Bunlarda Rusça tercümesiyle masal metni veya özeti bulunmakta, ayrıca masal türüyle ilgili bazı bilgiler de verilmektedir. Üzerinde mesai harcanan masallar çoklukla Türkmenlerindir (hem Hazar Ötesi hem de Stavropol). Derlemeler 1902, 6, 8 ve 12 yıllarına aittir. Bu yıllara bakarak masal sahasının Samoyloviç’in meslek hayatının ilk döneminin bir meşguliyeti olduğunu söyleyebiliriz. Samoyloviç derlediği masalların özetlerini verdiği yazısında [1914], çok da geniş olmayan derlemelerini yakın bir gelecekte yayımlamayı düşünmediğini belirtir. Netice itibarıyla az sayıda çalışmayla olsa da Orta Asya Türk, bilhassa da Türkmen masalları üzerine mesai harcayan ilk bilginlerden biri Samoyloviç’tir. Kendisi de bu durumu birkaç kez vurgular – Hive Özbeklerinden ve Stavropol Türkmenlerinden masal neşreden ilk kişidir (Samoyloviç, 1914b, s. 477).

Samoyloviç’e göre Türklerin masalları üzerine çalışmalar, Rus masallarından daha çoktur. Ama yine de Türk masallarının henüz araştırılmadığını söylemek mümkündür [Otziv o rukopisnom sobranii..., 1911, 109. s.]. 1900’lerde masal sahasında temel kaynaklar Radloff’un *Örnekler*’idir. Samoyloviç’in Kazak masallarıyla ilgili istifade ettiğini gördüğümüz yeni çalışmalardan biri A. A. Divayev’indir [Kirgizskiye skazki..., Taşkent 1906]. Aynı dönemde, N. P. Ostroumov’un Özbek masalları üzerine bir yayını vardır [*Sartıy. Narodnyye skazki*, Taşkent 1906]. Anlaşılan bu dönemde doğrudan masallar üzerine

çalışmalar henüz yaygın değildir. Aslında araştırmaların daha başlangıç aşamasında olduğunu A. Volodin [Tiflis 1908] ve S. V. Farforovskiy'in [Kazan 1911] Kafkasya veya Kafkas Berisindeki Türkmenleri genel olarak tanıttığı çalışmalar göstermektedir. Bir halkı tanıtan çeşitli malzeme toplanmakta, bunlardan bir kısmı halk bilgisi ürünleri olmaktadır, derlenenlerin ancak birazı masallardır. Bir de her boyun araştırılmasında gelinen noktanın aynı düzeyde olmadığını anlıyoruz. Türkmenler, geç araştırılmaya başlanan boylardandır. Samoyloviç'i Türkmen araştırmalarına itende buydu. Kendisi de Türkmen masalları üzerine daha önce sadece bir çalışmanın verildiğini belirtir – A. K. imzasıyla Mangışlak Türkmenlerinden 8 masal Rusça tercümesiyle çıkar [Sbornik sevedeniy o kavkazskih gortsah, VII. S. Tiflis 1875]. Bu arada, Samoyloviç'in Türkmen sözlü edebiyatının düşüştüğüne yönelik bir gözlemi vardır; efsane, rivayet ve masal gibi halk anlatıları, ayrıca şarkılar düşüştüdür. Zenginliğini yalnızca atasözü, bilmece ve tekerlemeler korur (Samoyloviç, 1910ç, s. 118-119). Belli ki bilim adamının Türkmen halk bilgisi derlemeleri kolay olmamıştır.

Sakaoğlu ve Ergun, SMOMPK dergisinin 1908 tarihli 38. sayısında Stavropol Türkmenlerinin masallarının yer aldığını yazar, ancak künye bilgisi vermezler (Sakaoğlu ve Ergun, 1991, s. 4). Zikredilen sayıya bakıldığında bu bilgi hatalı gibi durmaktadır. Samoyloviç, bu sayıda Volodin'in iki yazısının bulunduğunu ve bunlarda masal olmadığını altını çizer (Samoyloviç, 1914b, s. 477). Sakaoğlu ve Ergun'un kastettiği, muhtemelen Volodin'in yazılarıdır.

1930'larla Türkmen masalları üzerine çalışmalar hızlanır, gerek Ruslar gerekse de Türkmenlerin kendileri, Türkmen masallarını derlemiş ve neşretmişlerdir. Sonraki yıllarda da müşterek çalışmalarla kapsamlı masal külliyatları ortaya konur. Bunların bir listesi Sakaoğlu ve Ergun'ca verilmiştir (1991, s. 4-8). Türkiye'de bu sahadaki çalışmalar biraz geç başlamış gibidir. 2000'lerle birlikte Türkmen masallarının tezlere konu edildiğini görürüz. Bu çerçevedeki son çalışmalardan biri T. Bayrakdarlar'ın doktora tezidir: *Türkmen Masallarında Aile Motifleri Üzerine Bir İnceleme* [2020].

Samoyloviç, Türkmenlerin masala “erteki” dediklerini yazar. Stavropol Türkmenlerinde masal başı tekerlemesi söylendiğini tecrübe eder, lakin buna Hazar Ötesi Türkmenlerinde denk gelmez. Böylelikle de bunlara Türkmenlerin ne ad verdiğini kaydedemez. Ama Radloff'un verdiği bilgiye göre Kırım Tatarlarında bunlara “masal başı”, Anadolu Türklerinde ise “tekerleme” dendiğini de not eder [Obraztsy..., VII, VIII]. Hazar Ötesi Türkmenlerinde masallar genellikle “bir var eken, bir yok eken” ifadesiyle

başlar, faklı Türk boylarının masalları da benzer ifadelerle başlar. Masalların sonunda, Merv Tekeleri, bitiş tekerlemesi söylerler. Samoyloviç, kendi derlemelerinden bunun güzel bir örneğini paylaşır. Ahal Tekelerde ise masallar “söz tamam vesselam” ifadesiyle bitirilir Masalların başında, içinde ve sonundaki tekerlemeler, halk şiirinin ölçü ve uyak özelliklerini yansıtır (Samoyloviç, 1914b, s. 478-479).

Samoyloviç’in ilk masal neşirleri 1910’da çıkar. Bunların birinde üç Türkmen masalı Rusça tercümesiyle yer alır [Tri turkmenskikh skazki]. Buradaki masalardan ilkinin Türkçesiyle ‘Zenginin kırk oğlu ve kırk ok’ şeklinde adlandırabiliriz. Masal, Merv dolaylarında Teke aulu Ağır Baş’tan 1906 sonbaharında derlenir. Masalda baba, oğullarına birlik olurlarsa kimsenin onlara zarar veremeyeceğini bir araya getirilen okların kırılmaması misali üzerinden anlatır (Samoyloviç, 1910ç, s. 120). Bir başka masal ise Türkçesiyle ‘Padişah bir periyle nasıl evlendi’ adını taşır. Masal, 1902 temmuzunda Merv’de bir Tekeliden derlenir. Masalda bir peri kendisini konuşturan kişiye varacağına dair bir şart koyar. Sultan, bir kitabı, bir halısı ve bir kâsesi olan üç kişiyle ilgili kısa bir hikâyeye anlatır ve bir soruyla periyi konuşturur (s. 121). ‘Üç şehzade’ masalı ise 1902 haziranında, Akşabat’ta okumuş bir Tekeliden derlenir. Masalda ölmek olan bir padişah üç oğluna gün batımı tarafındaki kapıyı açmamalarını tembihler. Oğulların kapıyı açmasıyla olaylar gelişmeye başlar. Sırayla her biri ava çıkar, bir devle karşılaşır ve onunla dövüşür. Bir tek küçük oğlan deviyener. Masalın devamında, oğlanın annesinin devle birlikte olması ve bir oğul dünyaya getirmesi, bir şehre musallat olan ve her gün bir kız yiyen ejderhayla dövüşme, ayrıca kızıyla yaşayan başka bir devle dövüşme etrafındaki olaylar anlatılır (s. 121-128). Bu sonuncunun bir peri masalı olduğunu söyleyebiliriz.

Yine 1910’da Samoyloviç’in bir başka masal yayını çıkar: “Pşik Efsanesi”. Bilim adamı masalın adını Rusçaya ‘kedili masal’ anlamına gelecek şekilde tercüme eder. Masaldan önce kısa bir açıklama yapar. Buna göre, masal adını ilk epizottan alır. Masal 1908 yazında Hive’de, hanın “yiğitlerinden” birinden derlenir – Huda Vergen. Masal rahat bir ortamda, acele etmeden iki günde anlatılır. Masalda yer yer ayıp ve kaba sözler vardır. Samoyloviç bu masalın akılsız kocasını kurtaran akıllı karı masalının Hive “versiyonu” olduğunu belirtir, masalı Rusça tercümesiyle verir. Gerçekçi masallara bir örnek olan bu masalda babadan kalma servetini tüketen akılsız bir adamın ve onun hem akıllı hem de zengin karısının başından geçenler anlatılır. Kadın kocasını iş öğrensini diye bir miktar sermayeyle ticaret yapmaya yollar. Ancak adam bütün sermayesini

hilekâr bir nineyle satranç oynarken kaybeder, eve dönmeye de yüzü yoktur. Adamın karısı erkek kılığına girer, ninenin hilesini bozar ve sermayeyi kurtarır. Sonra da kocasını bulur ve eve geri getirir.

1914'te Samoyloviç bu kez bir masalı mukayeseli olarak neşreder [Skazka Sorok nebilits..., 1914]. “Kırk Yalan” adını taşıyan bu masalın iki “varyantını” ilk kez 1908’de genç bir Özbek’ten derler. 1912’de ise bu kez Stavropol Türkmen’i bir ihtiyardan, Cuma Niyaz’dan masalın daha mükemmel bir varyantını derler. Divayev’in masalın Kazak varyantını neşretmesiyle de karşılaştırmalı bir tetkik imkânı doğar (Samoyloviç, 1914b, s. 477). Masalın benzer varyantlarına Radloff’un *Örnekler*’inde de rastlanmaktadır (s. 478). Samoyloviç’e göre Cuma Niyaz’dan derlenen varyant iki masal temasının imtizacından oluşur: 1. Yalan anlatarak bir kızla evlenme, 2. Bilmece çözerek bir kızla evlenme. Hem Cuma Niyaz’ın anlattığı Stavropol Türkmen hem de Divayev’in neşrettiği Kazak varyantları, kel (taz, daz) masalları halkasına dâhildir. “Kırk Yalan” masalı, tekerlemeden gerçek masala geçiş aşamasının bir örneğidir. Masal, farklı Türk boyları arasında (Kırım’dan Yenisey’e) yayılmış olmasına bakılırsa çok eski zamanlara, Müslümanlık öncesi döneme ait olmalıdır (s. 480). Masalda bir han kızını “kırk yalan” söyleyecek bir kişiye vereceğini ilan eder. Ancak kimseler bunu yerine getiremez. Sonra “bir daz kara yiğit” çıkıp gelir ve kırk yalan söyleyerek hanın kızıyla evlenir.

Yukarıdaki metin neşirlerinin yanında Samoyloviç’in yalnızca muhtevalarını verdiği masalar ve efsaneler de vardır [Kratkaya opis..., 1914]. Bunlar yıla ve derlendiği yere göre tasnif edilmiştir. 1902’de Ahal–Tekelerin Bagir aulundan 1. Kara yabı, 2. Simurg, 3. Şah Abbas ve Gök–tepe aulundan 4. İskender Gurruñı, 5. Totı kuş derlenir.

1906’da Merv Tekelerinin Ağırbaş soyu aulundan 6. Yetim oğlan ve dev, 7. “Çöp İmcik”, “Kıl–Boyun” ve “Bövencik”in hırsızlık çetesi kurmaları, 8. Tilki, kaplan, kurt, keçi ve horozun hacca gitmeleri, 9. Boyu bir karış, sakalı iki karış, 10. Padişahın 4 bilmece ve mollanın akıllı kızı, 11. “Kömelek bay”, 12. Babanın şerefini kurtarma, 13. Sufi, dev ve tilki derlenir.

1908’de Çeleksen adasındaki Yomudların Karagol aulundan 14. Ozol halık biler, halık bilmese, balık biler; 15. Yakışıklı Kakul–Perreñ ve 1912’de de Stavropol Türkmenlerinden 16. “İsa–behlevan” derlenir.

Yukarıdaki derlemelerin yanı sıra Merv’de 1906’da edinilen bir yazmada iki Türkmen masalı vardır (Samoyloviç, 1910c, s. 023). Bunların muhtevası hakkında bilgi ise yoktur.

Samoyloviç’in asıl metniyle masal neşri yoktur, bunların arşivinde mahfuz olma ihtimali vardır. Bu bağlamda, Samoyloviç’in Türkmen masalları, masal dilini kaybetmiş ve sıradan bir nesir hâlini almıştır tespiti de anlamlıdır (Samoyloviç, 1910ç, s. 119). Belli ki o dönemde Türkmen masallarının Rus bilim camiasına kazandırılması öncelikliydi. Masal derleme ve yayımlama, Grimm kardeşlerden başlayarak popüler bir uğraşıdır. Nitekim Samoyloviç’in kendi masal derlemesini özetlediği yazısında [1914] Grimm kardeşleri vefayla yâd eder. Masal derlemeleri ve incelemeleriyle Rusya dünya halk bilimine önemli katkılar sunan bir ülkedir. Aleksandr Afanasyev’in [1826-1871] derlemeleri ve Vladimir Propp’un [1895-1970] incelemeleri masal sahasının abidevi eserlerinden olmuştur.

Coğrafya Cemiyetinin Etnografya Bölümünde bir Masal Komisyonu bulunur, burada Samoyloviç’in üye ve yakın mesai arkadaşı S. F. Oldenburg’un başkan oluşu ise kayda değer bir bilgidir. Bölümün çıkardığı *Jivaya starina* dergisinde Komisyonun faaliyetleri hakkında bilgi bulmak mümkündür. Anlaşılan Komisyonun esas gayesi Rus masalları üzerinde çalışmaktır, ancak faaliyetleri bunun dışına da taşmıştır. Bunu, derginin Grimm kardeşlere ithaf edilmiş bir sayısından anlamaktayız [XXI (1912), II-IV, 1914]. Burada Rus, Sibiry-a-Rus ve Doğu masalları alt başlıklarıyla bu türe geniş bir yer ayılır. Hâliyle Türk masalları, çok eskilerden Türklerle komşu olan Rusların kendi masal veya daha genel bir tabirle edebiyat araştırmaları için de kıymet arz eder. Bu türden bir vurguyu, Samoyloviç’in Battal Gazi destanında tespit ettiği Dido’nun kurnazlığı motifi üzerine kaleme aldığı yazıda bulmaktayız. Ona göre bu destan genel edebiyat tarihi için de zengin malzeme sunar (Samoyloviç, 1918, s. 576). Bir başka yerde ise “Kırk Yalan” masalının Türk dünyası dışındaki durumunu araştırmadığını belirtir (Samoyloviç, 1914b, s. 480) ve bir bakıma sonraki mukayeseli çalışmalara işaret etmiş olur. Yeri gelmişken not etmemiz gereken bir başka konu ise karşılaştırmalı masal araştırmalarıdır. Samoyloviç ilk masal neşrinde [1910], bir mukayese yapmak gayesi taşımadığını ancak farklı Türk boylarının masallarında bazı benzerlikler tespit ettiğini paylaşır. Daha sonraki masal neşirlerinden, “Kırk Yalan” masalı [1914] ise mukayeseli bir metin yayını olur. Anlaşılacağı üzere münferit derleme ve yayınlar, sonraki aşamada mukayeseli çalışmalara malzeme sunmaya başlar.

Netice olarak Samoyloviç, yirmiden fazla Türkmen masalı derler, bunlardan beşini Rusça tercümesiyle ve 16'sını da özetiyle neşreder. Tercümesi verilen masallara şartlı olarak bir tane daha eklenebilir. Bu “skazka”-‘masal’ ile değil de “rasskaz” yani anlatı kelimesiyle verilen ‘Anna-Mrat Bova hakkında bir Hive anlatısıdır’ [1909]. Buradaki ‘anlatı’ kelimesinin bir yerde “prozaičeskiy rasskaz (masal)” şeklinde geçtiğini hesaba katarsak bunu da bir masal sayabiliriz (Samoyloviç, 2000, s. 119).

Masalların kaydedildiği bağlamın verilmeye çalışıldığını not etmeliyiz. Masalların nerede, ne zaman ve kimden derlendiği üzerine bilgiler verilir. Bu arada kaynak kişiler hakkında çeşitli ayrıntılar da paylaşılır – kaç yaşında olduğu, hangi boy-kabileden geldiği, tahsil durumu, mesleği, tahkiye kabiliyeti gibi. Bunların yanında anlatının nasıl bir ortamda icra edildiği de kaydedilen bilgilerdendir. Ancak üzerinde durulan masalların herhangi bir tasnifi yapılmaz. Böyle bir teşebbüsün *Yakutskiy folklor* [1936] kitabındaki Yakut masalları için yapıldığını görürüz. Kitaptaki hayvan, kahramanlık, mizah ve büyü masalları bulunmaktadır (Samoyloviç, 1936, s. 37).

4.5.1.1.2. Efsane

Samoyloviç’in çalışmalarında kullandığı “skazaniye” kelimesinin Rusçadaki kapsamı oldukça geniştir. Terimin sınırları Rus edebiyatı araştırmacılarının da tartıştığı bir mevzudur. Ancak biz, bu tartışmalara girmeden terimle iki tür anlatı (rasskaz) kastedildiğini ifade etmeliyiz: 1. tarihî efsaneler (predaniye), 2. olağanüstü efsaneler (legenda). Bu üç terimi, yani “skazaniye”, “predaniye” ve “legenda”yı birlikte değerlendirmek mümkündür. Yakutlardaki “bılır” üzerinde durulurken (Samoyloviç, 1936, s. 22) bu üç terimin birlikte kullanıldığına tanık oluruz.

Samoyloviç’in her iki türle ilgili yayını vardır. Tarihî efsanelerden başlayacak olursak ilk olarak “İz turkmenskoy starınıy” [=Türkmen halk bilgisinden] üst başlığıyla çıkan iki ayrı yazıya değinmeliyiz [1909]. Bunlarda toplam üç anlatıya yer verilir: İlki Tekelerin Ahal’a gelişleri, öbür ikisi Merv’in yakın tarihine üzerinedir. Gerek muhtevalarına gerekse de “skazaniye” terimiyle verilmiş olmalarına binaen bunları tarihî efsaneler olarak kabul edebiliriz. İlk efsane 1906’da Hocalı Molla’dan [559. s.], ikinci ve üçüncüler ise yine aynı yıl Merv dolaylarında Törö Bay ve Ramazan Han adlı ihtiyarlardan derlenir [79. s.]. Bu üç tarihî efsane, Türkmen tarihinin aydınlatılmasına hizmet eder. Bu çerçevede halk anlatıları ile yazılı eserler (çoklukla Ebu’l-Gazi) birlikte işe koşulur.

Kabile, kişi, yer adlarına, ayrıca bazı idari terimlere dikkat edilir. Bu çaba, daha sonraki yıllarda devamı gelecek genelde Rusya nüfusundaki kabilelerin, özeldede Türkmen kabilelerinin araştırılması çalışmalarının bir parçasıdır, belki de ilk aşamasıdır.

Samoyloviç, *Şecere-yi Terâkime* üzerindeki araştırmalarını sürdürürken Köroğlu ile ilgili bilgilere de ulaşır ve bu konuda bir tebliğ sunar. Türkçesiyle ‘Dede Korkut ve Köroğlu hakkında bir efsane’ adını taşıyan bu tebliğe göre, Hocalı Molla’nın *Şecere-yi Terâkime* nüshasında, Köroğlu’nun doğuşuyla ilgili kısa bir anlatı mevcuttur. Anlaşılan, anlatının bir “halk efsanesi mi (predaniye), yoksa okuryazar birinin uydurması mı olduğu” tebliğ sunulduğu sırada net değildir (24 Ocak 1908). Ancak Samoyloviç 1908 yazında bu konuda yeni malumata ulaşır. Bir bahşı, Köroğlu’nun adının mezarda doğmasından kaynaklandığını söyler. Netice itibarıyla daha evvelki körün oğlu efsanesine bir yenisi daha eklenmektedir: mezarın oğlu. Samoyloviç’e göre bu sonuncusu daha yeni, ayrıca dinî unsurlarına bakılırsa da molla camiası kaynaklı olmalıdır [V. s.]. Anladığımız kadarıyla o dönem için ikinci efsane bilim camiasında henüz bilinmemektedir.

Samoyloviç’in neşrettiği olağanüstü efsanelere gelecek olursak bunların bir kısmı hayvanlara dairdir. Bunlardan biri, leylek ve bülbül üzerinedir [JS, XVIII (1909), 2-3]. Efsaneye göre Hz. Davud’un müzik yeteneğini duyan leylek ve bülbül onun yanına müzik öğrenmeye giderler. Leylek sabırsızlık ederek hızlıca Hz. Davud’un evine ulaşır, kapıyı çalar ve duyduğu sürgü sesini, yani “lak-lak” sesini müzik kabul ederek geri döner. Bülbül ise adabınca gelir ve müziği öğrenir. Allah, leyleğe Buhara’ya, bülbüle ise Hive’ye yerleşmeyi emreder [296. s.]. Samoyloviç’in tespitlerine göre genelde iyi bir kuş olarak bilinen leylek Hive’de kötü bir şana sahiptir. Ona göre bu Hivelilere özgü bir yaklaşım olabilir. Ancak çoğu durumda gerek Orta Asya gerekse de Osmanlı Türklerinin kuşlara dair efsaneleri İslami edebiyat, mesela peygamber kıssaları kaynaklıdır [JS, XIX (1910), 3. S, 273]. Samoyloviç’in daha sonra da leylek ve bülbül üzerine bir yazısı çıkar [*Zvezda Vostoka*, 1924, No. 1]. Görme imkânı bulamadığımız bu yazıda da az önceki efsane verilmiş olmalıdır.

Hayvanlarla ilgili bir başka efsane ise kırlangıcın insanı yılanın kurnazlığından nasıl kurtardığını üzerinedir [JS, XIX (1910), 3. S]. Özetlemek gerekirse Hiveli Batır Bay’ın anlatısına göre Nuh’un gemisinde açılan deliği bir tek yılan kapatabilir ama bunun karşılığında da bir talepte bulunur. Gemideki en tatlı et kendisine verilecektir. Bunu tespit etmek içinse sivrisinek tayin edilir. Kırlangıç hileyle sivrisineğin dilini ısırır ve

böylece onun konuşmasını engeller. Zira sivrisinek konuşursa en güzel etin insanda, en tatsızın da kurbağa da olduğunu söyleyecektir. Bu duruma öfkelenen yılan kırlangıca saldırır ancak yalnızca onun kuyruğunu ısırabilir. Kırlangıcın kuyruğunun makas gibi olmasının sebebi budur. Hz. Nuh kırlangıca, yilandan korunması için insan evlerine yuva yapmaya izin verir. O zamandan beri kırlangıçlar insanların yanında yuva yapar [272. s.].

Samoyloviç, bir de Hive’de yetişen “Halili” adlı kırmızı üzümün nasıl ortaya çıktığı efsanesini paylaşır [JS, XIX (1910), 3. s.]. Hiveli Medemin Bay’ın anlattığına göre, deve üstünde bir kâfir, halil sıfatını taşıyan Hz. İbrahim’in yanına varır ve ondan kendisine ikramda bulunmasını ister. Ancak Hz. İbrahim, ona kâfir olduğundan ikramda bulunmaz. Bu Allah’ın gücüne gider ve inananları da inanmayanları da ben yarattım, kimin ikrama layık olup olmadığını tayin etmek sana düşmez der. O sırada yoluna devam etmekte olan deve penisini geri döndürerek Hz. İbrahim’i ıslatır. Ettiği hatadan kahrolan Hz. İbrahim kanlı yaşlar döker. Yaşların damladığı yerden de “halili” adı verilen kırmızı üzüm yetişir. Devenin penisini ise o günden beri terstir [273. s.].

Samoyloviç’in paylaştığı efsanelerden ikisi ise müzikle ilgilidir. Bunlardan biri Molla Gaib’in Buhara’da müziğin yasaklanmasını önlemesi [1910] ve bir başkası da müziğin kaynağı [1927] üzerinedir. Molla Gaib’le ilgili yazı görülemedi ama birkaç yerde konuyla ilgili bilgi mevcuttur. Samoyloviç, Türkistan sanatkârları risalesine dair yazısında [1927], daha önce de [1910] müziğin Hz. Âdem zamanına uzandığını ifade eden bir şiir paylaştığını belirtir. Bir başka bilgi kaynağımız ise V. N. Basilov’un *Kult svyatih v islame* [M. 1970] kitabıdır. Burada Samoyloviç’e [1910] atıf yapılarak iki dördlük ve efsane paylaşılır. Efsaneye göre güneş tutulması sırasında Buhara emiri, din büyüklerine bu durumun sebebini sorar. Onlar da şair ve şarkıcıların çokluğunu sebep gösterirler. Emir bunların hepsini bir perde toplar ve şarkı–şiir işleriyle uğraşmayı yasaklar. Burada Molla Gaib söz alır ve müziğin eskiden beri olduğunu anlatan bir şiir okur. Şiirde müziğin çok eskilerden beri, Hz. Âdem zamanında mevcut olduğu anlatılır. Bunun üzerine emir, yasağı kaldırır (Basilov, 1970, s. 57).

Müziğin kaynağı üzerine Türkistan sanatkârlarının efsanesine [Turkestanskiy ustav–risolya..., 1927] gelecek olursak Allah Hz. Âdem’in bedenini yarattığında ruha bedene girmesini emreder. Ancak ruh, korkar ve emri yerine getiremez [56. s.]. Bunun üzerine Allah Cebrail’e cennetten “koşney” getirmesini emreder. Burada, Samoyloviç’in metniyle, bunu tercüme eden A. İnan’ın metni [1929] farklıdır. İnan’a göre “koşney”

çift ney anlamına gelir, Samoyloviç'in "kuşnu/kuşnı" okuması ise yanlıştır ["Başlangıç", 4. s.]. Netice itibarıyla ruh, İnan'a göre ney ya da Samoyloviç'e göre kuş nağmesiyle sakinleşir ve bedene girer. O zamandan beri de müzik ruha iyi gelir. İlerleyen yıllarda, Baskakov'un risaledeki ifadeyi "koşnay" şeklinde kabul ettiğini not edelim (1984, s. 50).

Samoyloviç'in efsanelere dolaylı olarak değindiği durumlar da vardır. Takvim üzerinde durduğu bir yazısında konuyla ilgili iki efsaneye de değinir [K voprosu o dvenadtsatiletnem..., 1927]. Bunlardan biri DLT'deki 12 yıllık takvime dair efsanedir. Çok eski zamanlarda hükümdar bir savaşın tarihini merak eder. Hükümdar takvimle ilgili sıkıntılar gelecekte yaşanmasın diye 12 hayvanlı takvimi icat eder. Ormandaki hayvanlar ırmağa doğru sürülür ve ırmağı geçen 12 hayvan takvime sırayla sıçandan başlayarak ad olur. Takvimle ilgili bir başka efsane ise çağdaş Buryatlar, Kazaklar ve Kırım Tatarları arasında bilinmektedir. 13 hayvanın yılların sırasını kararlaştırması gerekir. Deve takvimin kendisiyle başlamasını ister. Sıçan, güneşi ilk görenin en başa geçmesini teklif eder. Sıçan uyanıklık ederek devenin üstüne çıkar ve güneşi gören ilk hayvan olur. Deve ise liste dışı kalarak kibrinin cezasını görür (Samoyloviç, 2005, s. 243). Bilim adamının yazılarında, bu *Divan*'da yer alanlardan başka, Yakutların eskiden yazıları olduğu ancak sonra bunu kaybettiklerine dair başka araştırmacıların neşrettiği üç efsaneyi dikkatlere sunduğunu görürüz (Samoyloviç, 1936, s. 16).

Samoyloviç'in arşivinde, yukarıda tanıtılanlardan başka efsane kayıtları mevcuttur. Orta Asya'da elde edilen yazmalarda efsane ve rivayetler de bulunmaktadır (Samoyloviç, 1910c, s. 04). Bir de bilim adamının "masal ve anlatı" derlemelerini kısaca tanıttığı yazısındaki [1914] bazı anlatıların efsane olma ihtimali vardır. Kastettiğimiz 2 numaralı "Simurg" ve 4 numaralı "Büyük İskender" anlatılarıdır. Bunların ikisi de yazgının değiştirilemeyeceği üzerinedir.

1900'lerin başlarındaki efsane neşirlerine bakacak olursak V. Gordlevskiy isminin önce çıktığını görürüz. Gordlevskiy'in biri kuşlar ve öbürü de hayvanlara dair 'Osmanlı batıl inançları' üzerine [EO, 1910] iki yazısı vardır. Samoyloviç, bunlara katkı mahiyetinde bir yazı kaleme alır [İz hivinskikh..., JS, XIX (1910)]. Ona göre verilenler arasında yalnızca batıl inançlar değil, efsaneler de mevcuttur, bu sebeple kendisi de Orta Asya Türk derlemelerinden katkı sunar [271. s.]. Gordlevskiy'in bir de 'Osmanlı anlatı ve efsaneleri' üzerine bir kitabı mevcuttur [M. 1912.]. Bunun üzerine Samoyloviç'in bir değerlendirmesi çıkar. Buradaki bilgilere göre kitapta mübarek kişi ve yerlerle ilgili

160'tan fazla Osmanlı anlatısı mevcuttur. Samoyloviç, çalışmaya bir dizi tenkitte bulunur, bunlardan biri Gordlevskiy'in mühim çalışmalarından birini atlamış olmasıdır. Burada mevzu edilen V. D. Smirnov'un *Turetskiye legendiy o svyatoy Sofii i o drugih vizantiyskih drevnostyah* [=Aya Sofya ve başka Bizans eski eserleri üzerine Türk efsaneler, SPb. 1898] adlı kitabıdır.

Samoyloviç'in efsane çalışmaları üzerine genel bir değerlendirme yapmak gerekirse bunlar üzerine söyleyeceklerimiz masal için söylediklerimizle örtüşür. Derlemeler ve bunların neşredilmesi bilim adamının meslek hayatının ilk dönemine denk düşer, yani 1917 öncesine. Derlemeler 1906 ve 8'e ait iken neşirler de bunun hemen devamındaki yıllarda gelir. Çoğu durumda efsanelerin nerede ve kimden derlendiği not edilir. Ancak efsanelere ilişkin bir tasnif veya etraflı değerlendirmeler yapılmaz. Asıl metinler neşredilmez. Değinilen efsanelerin bir kısmı başka bir konuyla ilgili araştırma-inceleme faaliyetinin tali bir yönüdür, mesela takvim, lonca risaleleri. Bazen de küçük bulguların başka bir araştırmacının, mesela Gordlevskiy'in çalışmalarına katkı sunması istenir. Henüz Türkmen efsaneleri üzerine müstakil çalışmalar evresinde değiliz.

4.5.1.1.3. Destan

Samoyloviç'in Türk destanları üzerine iki çalışması vardır, bunların ilki Abdu's-sattar Kadı *Cenknâmesi* [1914], ikincisi ise ölümünden çok sonra neşredilen Edigey incelemesidir [1973]. Bunlardan ilki suni destan olduğu için burada değil, başka bir bölümde ele alındı. İkincisinde, yani Edigey'e dair yazıda ise bir dizi problemin masaya yatırıldığını görürüz, bu sebeple bizim üzerinde durmak istediğimiz de budur. Bununla beraber farklı vesilelerle destanlara temas edilen yazılar mevcuttur. Bunlar arasında bilhassa dikkate değer olansa Yakutların şifahi edebiyatının tanıtıldığı sunuş yazısıdır [1936].

1900'lerin başlarına gelindiğinde Edigey'e dair çalışmaların hiç de az olmadığı dikkatimizi çeker. Bunda muhtemelen anlatının özelde Altın Orda ve genelde de Orta Asya tarihinin aydınlatılması için önem arz etmesinin büyük bir rolü vardır. Ancak ilgi çekici olansa Rusya'daki çalışmalarda örneğini sık gördüğümüz ilmî bir geleneğin burada da karşımıza çıkması – Melioranskiy'in çalışmaları öğrencileri Belyayev ile Samoyloviç tarafından sürdürülür. Melioranskiy destanın Ç. Velihanov'a ait bir

yazmadan Kazakça varyantı [SPb. 1905], Belyayev ise 1903'te bir Karakalpak'tan derlenen Karakalpak varyantını neşreder [Aşkabat 1917]. Samoyloviç'in (1973) destanla ilgili çalışması ise hocasının bu konudaki mesaisini devam ettirmek gayesiyle 1911'de tertiplelediği bir yarışma ile gelişir. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi öğrencileri için açılan yarışmanın konusu Edigey ve Toktamış anlatısının bilinen versiyonlarını dil, şekil ve muhteva açısından kıyaslamak ve metnin Rusça birleştirilmiş tercümesini hazırlamaktır (s. 186). Yarışmayı P. A. Falev kazanır. Sonraki yıllarda Falev araştırmalarını devam ettirir ve 1914'te Stavropol Nogaylarından, Nogay varyantını derler ancak çalışmasını neşretmeye ömrü vefa etmez. Bir müddet sonra, yeni bir Kazak versiyonu A. A. Divayev'ce yayımlanır [Taşkent 1922]. Velihanov'un nüshası ise Saken Seyfullin tarafından bu kez yeni Latin harfleriyle tekrar basılır [Almatı 1934] (Samoyloviç, 1973, s. 186-190).

Samoyloviç'in makalesinin ne zaman yazıldığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak 1936 tarihli bir esere atıf içermesiyle bundan önceye ait olmadığını söyleyebiliriz. Viktor Jirmunskiy'in [1891-1971] 1938'de yazıldığını söyler fakat bu yanlış olmalıdır, zira bilim adamı 1938'e tutuklu girer. Ancak Jirmunskiy'den kayda değer bir bilgi olarak makalenin Nigmatullah Hakimov'un [1889-1937] derlediği metnin neşrine yazılmış bir giriş yazısı olduğunu öğreniyoruz. Varyantı N. Hakimov 1919'da Sibiry'a'da, Omsk Tatarı Sıddık Zaynutdinov'dan [1854-1927] derler [*Tyurkologičeskiy sbornik* 1972, 186. s.] (Jirmunskiy, 1974, s. 354). 1930'ların ikinci yarısında milliyetler siyasetinden vazgeçilir, artık millî kimliği öne çıkaran çalışmalara, bilhassa da Türk destanlarının basılmasına müsaade edilmez. Manas destanını neşre hazırlama heyetinde yer alanlar, bunlar arasında Samoyloviç'de vardır, 1937'de baskıya maruz kalır. İşte böyle bir ortamda Hakimov 1937'de, Samoyloviç ise 1938'de idam edilir, Edigey destanı ancak 1950'lerde kara listeden çıkarılır (İsayeva, 2021, s. 142). Destana V. Jirmunskiy'in *Narodnyy geroičeskiy epos* [M.-L. 1962] adlı kitabının Orta Asya destanları bölümünde yer verildiğini ilk çalışmalardan biri olması hasebiyle not edelim.

Makale yedi bölümden oluşur (Samoyloviç, 1973). İlk bölümde Falev'in yanı sıra Melioranskiy ve Barthold'un görüşlerine de istinaden destanın kökeni (Nogay, Kazak), Edigey'in hangi boya mensup olduğu (Nogay, Özbek), Edigey adının köken bilgisi (edgü), iki farklı Edigey'in varlığı gibi konular tetkik edilir (186–190). II. bölümde son çalışmalar üzerinde durulur – A. A. Divayev [1922] ve S. Seyfullin'in [1934] çalışmaları (190–191). III. bölümde anlatıların iki gruba ayrıldığı belirtilir. Bunların ilki

yüksek zümrede (edebî yadigâr vasfında), ikincisi ise halk arasında (edebî değerden yoksun yalnızca dil yadigârı vasfında ve masala dönüşme eğiliminde) yaygınlık kazanan anlatılardır (191-194). IV. bölümde anlatının Batı Sibiryaya varyantları üzerinde durulur [Radloff, *Örnekler*, IV. C, SPb. 1872] (194-196). Bundan sonraki bölümlerde Sıddık Bay'ın varyantı tetkik edilir. V. bölümde 12 epizot açıklanır (195–201). VI. bölümde manzum (202–209), VII. bölümde ise mensur kısımlar (209–210) tetkik edilir.

Anlatının çok fazla varyantı vardır ve bunlar yukarıdaki bölümleri verilen tetkikte mukayese edilir. Ulaşılmak istenen netice ise varyantın dil yönüyle eskiliğini tespit etmektir. Bunun için de en uygun veriyi anlatının manzum kısımları sunar. Zira bunlar değişme ve bozulmaya karşı en dirençli kısımlardır (Samoyloviç, 1973, s. 202). İşte bu varyant “şarkı” sayısı yönüyle en zengin varyanttır (s. 211). Bununla beraber varyant en eski, yani sırf manzum formun değil, ikinci aşamanın, yani manzum-mensur karışık formun bir örneğidir (s. 204).

Bu makalenin ciddi bir mesaiyle ortaya çıktığını ve alana ciddi bir katkı sunduğunu söyleyebiliriz, bu bakımdan zamanında neşredilmemesi Türklük bilimi için bir kayıptır. Bu kayıp ancak 1973'te çıkan *Tyurkologičeskiy sbornik 1972*'de telafi edilebilmiştir. Bu makaleler toplamına 2-4 Haziran 1969'da Melioranskiy'in doğumunun 100. yılı vesilesiyle tertiplenen III. Türkoloji Konferansındaki tebliğler, ayrıca konuyla ilgili başka malzeme konulur. Bunlardan birisi de işte yukarıda muhtevastından söz edilen makaledir. Kitapta bir de V. M. Jirmunskiyy'in Melioranskiyy'in Edigey destanı üzerindeki çalışmalarının ele aldığı hacimli bir makalesi mevcuttur. Önemini vurguladığımız bu eser ve hâliyle yukarıda tanıtılan makale, konuyla ilgili Türkiye'deki çalışmalarda belli ölçüde karşılık bulmuştur (Sulti, 1998, s. 31-32).

Bilim adamının Yakut şifahi edebiyatını tasvir etmeye çalıştığı yazının büyük bir kısmı önceki dil ve edebiyat araştırmalarının tanıtılması üzerinedir. Bununla beraber yazı yalnızca bir kitabiyat tahlilinden ibaret değildir, burada bilim adamının farklı kaynaklardaki bazı görüşleri terkip ettiğini, ayrıca bazı konularda kendisinin de birtakım tespitlere ulaştığını görürüz. Anlaşılan o ki Yakutların eski edebiyatında destanlar mühim bir yer işgal etmektedir. Ona göre “olongho” adlı bu “kahramanlık manzumeleri” (geroiçeskaya poema) Kırgız destanlarından veya Altay Türklerinin kahramanlık masallarından edebî bakımdan daha zengin ve daha özgündür. A. Kulakovskiy, S. Ye. Malov, V. L. Seroşevkiyy ve S. V. Yastremskiyy gibi Yakutlar

üzerine mesai harcayan bilginler bu halkın anlatılarının bilhassa da destanlarının etkileyciliğini dile getirirler (Samoyloviç, 1936, s. 19-20). Bunları, hâkim sınıf “toyon”lar için destani bir dille söylenen, şiir-şarkıların eşlik ettiği mensur kahramanlık poemaları şeklinde tanımlamak mümkündür (s. 23). Destan anlatıcıları ise “olonghosut” şeklinde adlandırılan usta icracılardır. Bu ustalar erken feodal dönemde hâkim sınıf toyonlara hizmet etmekteydiler (s. 24, 27). Bilim adamının sözlerinden anladığımız kadarıyla masalı ifade eden “kepseen”lerin destanların farkı da burada ortaya çıkmaktadır. Bu sonuncular destanlardan malzeme ihtiva etse de sade dille, şarkısız ve kısaltılarak, yani başka bir formda anlatılır (s. 27). Belli ki burada bir usta icracı bulunmamaktadır.

Destanlarda Yakutların eski edebiyatlarının farklı türleri (janr) de yer bulmaktadır. Ancak değişen hayat şartlarında, yani “kapitalist” düzende, zaten büyük kısmı yitirilmiş olan şifahi edebiyatın geriye kalan kısmı da yok olmaya yüz tutmuştur (21). Anladığımız kadarıyla Yakutların hayat tarzları destanlarındaki muhteva üzerinde belirleyici olur. Samoyloviç’in ifadesiyle söyleyecek olursak Yakutlar 1600’lardaki Rus fethinden önce “erken feodal devre” yeni yeni geçmekteydi. Vaziyet böyle olunca destanlar bir yandan çok eskiye uzanan şifahi-edebî bir geleneğin neticesini, öbür yandan da arkaik bir temel üzerindeki katmanlaşmayı gözler önüne serer. Bunlarda konargöçer-hayvancı kahramanların, bazen de avcılarının maceraları anlatılır. Olaylara Şamanist ilahların, atalar ruhunun ve şamanların dahli eksik olmaz. Yakutların destanları güney komşuları Buryatların destanlarıyla benzerlikler ortaya koyar. Ancak birincilerde Budizm etkisi fark edilir surette daha azdır (25).

Yukarıda tanıtılan yazıda iki Yakut destanının özeti de yer alır – “Er Sogotoh” ve “Uolumar ile Aygır”. Bunlarla ilgili bir dizi değerlendirmeden birkaçını paylaşıyoruz. Çok fazla varyantı olduğu dikkate alınırsa bu iki destandan en yaygın olanı ilkidir. Bunun kısa şekilleri de mevcuttur, bunlardan biri V. L. Priklonskiy tarafından neşredilir ve bu örneği S. Ye. Malov’un masal kabul etmesi yanlıştır. Daha doğru bir ifadeyle bu bir efsanedir (predaniye), zira burada Er Sogotoh Yakutların atasıdır (Samoyloviç, 1936, s. 36-37).

Terim bağlamında, Kırım etnografyası üzerinde durulurken bir yerde “poemiy o bogatiryah”, yani ‘kahramanların manzumeleri’ teriminin kullanıldığını görürüz [1917]. Bunlar Altın Orda Nogayları devrinde oluşmuş, bu devri anlatan halk edebiyatı ürünleridir; karşılaştırmalı Türklük bilimi çalışmalarında, “ırkın” (rassa) coğrafi

yayıllığını anlamak için veri sunarlar – ırk doğudan mı batıya göçtü yoksa tersine mi (Samoyloviç, 2000, s. 107). “Poema” terimi tek başına *Muhabbetnâme*, KB veya *Kıssayı Yûsuf* gibi eserleri nitelendirmek için de kullanılır. Anladığımız kadarıyla bunlar kitabi geleneğin ürünleridir, halk anlatıları, mesela *Köroğlu* ise “narodnaya poema” – ‘halk manzumesi’ şeklinde adlandırılır [A. A. Volodin..., JS, 1909, 116]. “Poema” terimini uzun manzum anlatı şeklinde anlayabiliriz (Timofeyev ve Turayev 1974, s. 286).

Manas için “epos” teriminin kullanıldığını görürüz (Samoyloviç, 2005, s. 71); bu, “narodny epos” – ‘halk destanı’ veya “geroiçeskaya poema” şeklinde de vasıflandırıldığını not edelim (1936, s. 20). Bir de “iskusstvenny epos”, yani ‘suni destan’ vardır, bunun örneği ise Abdu’s-sattar Kadı *Cenknâmesi*’dir [1914], bu destan aynı zamanda “istoriçeskaya poema”, yani ‘tarihî manzumedir’ (2005, s. 357). Ayrıca “natisionalny epos” (s. 451) ve “geroiçeskiy epos”, yani ‘millî destan’ ve ‘kahramanlık destanı’ vardır, bunlara *Şehname* örnektir.

4.5.1.1.4. Halk Hikâyeleri

Halk hikâyeleri, anonim halk edebiyatı kapsamındaki atasözü, yanılmaç, bilmece, masal, efsane ve şarkılardan belli bir icracısının olmasıyla ayrılır. Az önce sayılanlar sıradan insanlarca yayılırken halk hikâyeleri ise anonim olsun veya olmasın, usta icracılar, yani Türkmenistan’da bahşı veya Azerbaycan-Anadolu’da ise âşıklar tarafından yaygınlaştırılır (Samoyloviç, 1929, s. 130-131). Son anılan coğrafya bu hikâyelerin anavatanıdır, bunların en çok bilineni ise eşkıya-âşık Köroğlu üzerine olandır (1919, s. 42).

Samoyloviç’in Türkmen edebiyatının ana hatlarını ele aldığı yazısının ikinci kısmı Türkçesiyle ‘Yusuf ve Ahmet romanının tarihi’ adını taşır. Burada değindiği ilk mesele bu halk hikâyesinin (anonim roman) hangi boya ait olduğudur. Ona göre farklı Türk boylarında bilinen bu türden bir hikâyenin hangi boya ait olduğunun tam olarak açıklığa kavuşturulması malzeme yetersizliğinden henüz mümkün değildir. Vámbéry’nin [*Jusuf und Ahmed*, Budapeşte 1911] Özbeklere ait saydığı hikâyeyi kimileri de Türkmenlerin sayar [Basır, *Yusuf Ahmed*, Aşkabat 1927]. Ancak Samoyloviç, Türkmence versiyonlarına ve “Oğuz destanı” Dede Korkut’a bakarak hikâyenin kaynağının Türkmen edebiyatı sayılması gerektiği kanısındadır. Hikâyenin yayılmasında sonraki

zamanlarda Hive Özbekleri ve daha başka Türk halkları da rol alır (Samoyloviç, 1929, s. 146-147; 1919, s. 42).

Samoyloviç, öncelikle hikâyeye ilgili çalışma, yazma ve baskılara temas eder. Bu çerçevede Vámbéry, Hartmann, V. D. Smirnov gibi isimleri anar. Bunlardan ilki bu konuyu işleyen ilk bilgidir [1867, 1911]. Ancak bu bilgin pek çok konuya temas etmekle birlikte, hikâyenin Avrupa kütüphanelerindeki yazmalarına, ayrıca basılı kitaplarına hiç değinmez. Oysa hikâyenin Türkmenler arasında yazmaları mevcuttur. Ayrıca Hartmann 1902-3'teki Çin Türkistan'ı seyahatinden hikâyenin iki yazmasıyla döner [Die östtürkischen..., 1904]. Samoyloviç, kendisinin de Asya Müzesindeki Kâşgar yazması ile yine burada bulunan Kazan, Semerkant ve Buhara baskılarını gördüğünü belirtir, bir dizi dikkatini paylaşır (Samoyloviç, 1929, s. 147-149).

Samoyloviç'e göre Oğuz-Türkmenlerin en eski "romanı" 1200'lerden, Ali'nin Yusuf kıssasıdır. Eser Yesevî'nin hikmetleriyle aynı geleneğin bir parçasıdır. KB gibi aruz ve beyitlerle değil hece ve dörtlüklerle yazılmıştır. Daha sonraları, nazım-nesir karışık bir yapıyla oluşturulmaları "halk romanlarının", yani hikâyelerinin önemli bir özelliği hâline gelir. Ancak bu biçimin ne zaman ortaya çıktığı bilinmiyor. Oğuz-Türkmen geleneğinin bir eseri olan Dede Korkut da bu biçimlidir. Buradaki epik anlatılardan biri olan Bamsı Beyrek, "Yusuf ve Ahmet" in tetkikinde önem arz eder. Bamsı Beyrek hikâyesi nazım-nesir karışıktır, Yesevî ve Ali'nin dörtlükleriyle aynı ölçüdedir (4+4+4). Aynı ölçünün Hazar Ötesi Türkmenlerinde de kullanıldığını Ebu'l-Gazi'nin "Oğuzname"leri göstermektedir. Daha sonraları 12'li ölçü ortadan kalkar, *Yusuf Ahmet* hikâyesinde olduğu gibi 11'li veya 7'li, 8'li ölçüler görülür (Samoyloviç, 1929, s. 149-151).

Samoyloviç, halk hikâyelerini kahramanlık veya aşkı ön plana çıkarmasıyla ikiye ayırır. *Yusuf ve Ahmet* hikâyesi Ebu Müslim, Seyit Battal veya Köroğlu ile aynı gruptadır. *Âşık Garip ve Şahsenem*, *Ferhat ve Şirin*, *Tahir ile Zühre*, *Hemra ve Sayat* ise ikinci grubun örnekleridir. Bütün bu anlatıların ortak özelliği ise Ön Asya, İran ve Kafkasya ile buralarda sakin Yunan, Ermeni, Gürcü, Kürt ve Farslarla ilgili oluşlarıdır. Aynı coğrafi ve etnik yapı 1200'lerle Nizamî'den başlayarak yüksek zümreye hitap eden Fars "romanlarında" da görülür. Burada Samoyloviç Oğuzların ve Hazar Ötesi Türkmenlerin "romanlarının" tetkikinin Orta ve Ön Asya'da, İslam öncesi ve sonrasındaki etkileşimlerin tetkikine bağlı olduğunun altını çizer. Kendisini, Oğuz Türkmen edebiyatındaki tarihî ilişkilerle sınırlandıracağını belirtir (Samoyloviç, 1929,

s. 151). Bu kapsamda “Bamsı Beyrek” ile *Yusuf ve Ahmet* hikâyelerinin özetini vermekle işe başlar (s. 151-156).

Samoyloviç’e göre, her iki hikâyenin mekânı Orta Asya değil, İslam ve Hristiyan ülkelerinin kesişme noktasında, dağlar ve sularla zengin bir yerdir. Kişiler arasında büyük benzerlikler vardır: Oğuz boyundan kahramanlar, düşman ülkelerin kâfir hükümdarları, kahraman erkeklerin vefalı kız kardeşleri, zorla başkasıyla evlendirilmeye çalışılan sadık nişanlı/eş, düşman ülkeden kahramana âşık yardımcı kız, yardımcı tüccarlar, casuslar vb. Olaylar arasında da benzerlikler göze çarpar: kahramanın düşmana esir düşmesi, esaretten kurtulup intikam alması, intikamdan sonra düğün yapması gibi. Ortaklıklar motifler yönüyle de mevcuttur: kanlı gömlek, kahramanların müzisyenlik ve şarkıcılık yapması, hasretten kör olan ebeveyn ve akrabalar, siyahın yanı sıra mavinin de yas rengi olması (Samoyloviç, 1929, s. 156-157).

Samoyloviç her iki hikâyeyi muhteva yönüyle kıyasladıktan sonra bir de *Yusuf ve Ahmet*’te Köroğlu’nun geçmesi üzerinde durur. Ona göre Köroğlu’nun Orta Asya versiyonu ile “Yusuf Ahmet” arasında bir dizi ortak unsurlara rastlanır. Ancak bu unsurların izahı Köroğlu hikâyesinin Türk boyları arasındaki geniş yayılımı hesaba katıldığında bir hayli zorlaşmaktadır. Konu sonraki araştırmalara muhtaçtır. Bu konu bağlamında Samoyloviç son olarak Chodzko’nun [1804-1891] İran’ın kuzeyinde derlediği Köroğlu hikâyesinde [*Specimens of...*, Londra 1842], Amu Derya’dan çıkan aygırla Bamsı Beyrek’in aygırı arasında bir benzerlik bulunduğunu dikkatlere sunar (Samoyloviç, 1929, s. 157).

Samoyloviç yazısının devamında *Yusuf ve Ahmet* ile farklı hikâyeler arasındaki benzerlikleri göstermeye çalışır. Bu çerçevede kahramanların dağ ve nehirlerle hitabı, kendi memleketlerine veya başka şehirlere hitabı, kendi memleketini övme ve düşman ülkesini-şehrini yermesi gibi konuları metinlerden kesitlerle örnekler (Samoyloviç, 1929, s. 159-164). Üzerinde durduğu bir başka konuya haberci turna ve kırlangıçlardır (164-166). Bu çerçevede başvurduğu hikâyeler arasında “Şah İsmail ve Gülizar”, “Âşık Kerem”, “Sayatlı Hemra” ve “Âşık Garip ve Şahsenem” yer alır. Bu hikâyelerin metinleri için Kulmuhammedov [*Sayat ile Hamra*, Aşkabat 1927], Vámbéry, Radloff- Kúnos [*Obraztsy...*, VIII, 1899], Radloff [*Obraztsy...*, VII, 1896] neşirlerine, ayrıca Asya Müzesindeki yazmalara müracaat eder.

Her iki gruptan, ayrıca hem eski hem de yeni hikâyelerden bol miktarda örneği bir araya getiren Samoyloviç, bu türün “Oğuz-Türkmen” coğrafyasının bir mahsulü olduğunu belirtir. Ona göre bu epik halk edebiyatı ürünleri özel bir biçim olarak kabul edilmelidir, Vámbéry’nin “tam manasıyla halk şiirinin ilkel bir mahsulü” yargısına katılmak mümkün değildir. Türkmen Emreli kabilesine ait gözükten *Yusuf ve Ahmet*, çok eskilere uzanan Oğuz-Türkmen destan (epos) halkasının bir parçasıdır. Oğuzların Peçeneklerle mücadelesinin yansımalarına bakılırsa bu biçim İslam öncesi zamanlarda şarkıcı-şairler tarafından söylenmeye başlandı. İslami devirde, bu biçimin gelişmesine İran, Kafkasya Berisi ve Anadolu’daki karmaşık coğrafya kuvvetli bir tesirde bulunur. Bu bölgeye, bilhassa 1000’lerdeki Selçuklu fetihleri ve 1200’lerdeki Moğol-Tatar istilasında kalabalık Oğuz grupları geldi. Ancak sonraki asırlarda edebiyatın yönelişi tersine gerçekleşti – Orta Asya’da Çin Türkistan’ına ve Kazan üzerinden de Kazakistan’a kadar (Samoyloviç, 1929, s. 166-167).

Samoyloviç, kendi tetkikinin Kúnos’un Anadolu hikâyeleriyle ilgili görüşlerini teyit etmekle kalmadığını, ayrıca kesinleştirip genişlettiğini düşünür [Türkische Volksromane..., 1893]. Yazısını Kúnos’tan alıntı ile bitirir: Şiir ve düzyazıdan oluşan “halk kitapları”, dillerinden anlaşıldığı üzere Azerbaycan Türklerinde ortaya çıkar. Bunların kaynağı Türkmen kahramanlık anlatıdır. İran veya Anadolu coğrafyasına göre Şii veya Sünni bir hâle bürünürler. Türkmen destanları böylelikle Azerbaycanlılara, Şii Türkmenlere sonra da Anadolu Türklerine geçer (Samoyloviç, 1929, s. 167).

Yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için burada Samoyloviç’in kullandığı terimlerle ilgili bir açıklama yapmalıyız. Metinde geçmekte olan Oğuz-Türkmen terimiyle Oğuzların tamamı kastedilmektedir. Günümüz Türkmenleri ise yalnızca Türkmen veya bir yerde karşılaştığımız şekliyle Türkmen-Oğuz terimiyle ifade edilirler (s. 143).

Son olarak Samoyloviç’in yukarıda bahsi geçen çalışmalarının İsa Özkan tarafından dikkate alındığını belirtelim [*Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destânı*, Ank. 1989].

4.5.1.2.Halk Şiiri

4.5.1.2.1. Anonim Halk Şiiri

Meliioranskiy, 1902’de ilk kez Türkmenistan’da bulunan öğrencisi Samoyloviç’e ilk önce “belli bir formda” olan metinleri, yani atasözleri veya şarkıları kaydetmesini öğütler (Samoyloviç, 2005, s. 977). Atasözleri ve bilmeceler çoklukla ölçülüdür, şiir özellikleri taşır – dize başı, ortası ve içinde uyaklar olur. Bu “arkaik” özellikleri, “şifahi halk sanatının” bu iki ürünü türkülerden bile daha çok muhafaza eder (Samoyloviç, 1929, s. 142). Atasözü, bilmece ve tekerleme konuşmalık türler; türkü ise söylemelik türler gibi alt tasniflere tabi tutulsa da biz burada anonim halk şiiri üst başlığı yeterli görüyoruz. İşte aşağıda, ilk söyleyeni unutulmuş ve böylelikle halka mal olmuş, ayrıca da belirli bir form kazanmış halk bilgisi ürünleriyle ilgili bilim adamının çalışma, tespit ve görüşleri ele alınacaktır.

4.5.1.2.1.1. Atasözü

Samoyloviç’in atasözleri üzerine müstakil bir neşrinden söz edemeyiz. Ancak bu konuda mesai harcadığımızı da bilmekteyiz. 1902 ve 1906-1907’deki Türkmenistan ziyaretlerinde toplam 181 atasözü derler (Samoyloviç, 2005, s. 16, 18). Bu bağlamdaki çalışmaları yalnızca kendi derlemeleriyle sınırlı değildir. 1915’te Bodaninskiy, Martino ve Murasov’un Kırım atasözü derlemesi neşredilir ve bu neşrin baskıya hazırlığını (redaksiyon) Samoyloviç öğrencisi P. A. Falev ile yapar. Söz konusu neşrin arka planıyla ilgili bilgi bulabileceğimiz vesikalar vardır. Tavriya Arşiv Komisyonu zabıt kayıtlarına göre [İTUAK, 49, 1913, 247; İTUAK, 50, 1913, 293], 19 Mayıs 1912 tarihli oturumda, A. A. Bodaninskiy’in derlediği 500’ü aşkın atasözü üzerine görüş alışverişinde bulunur (Samoyloviç, 2000, s. 73). Bu hususta, fikirlerine paylaştığı Samoyloviç’ten derlemeyi Radloff’un “meşhur çalışmasıyla” karşılaştırması, ayrıca düzenlemesi istenir. Derlemenin bundan sonra Komisyonun *İzvestiya*’sında neşredilmesinin değerlendirileceği belirtilir.

5 Haziran 1913 tarihli oturumda, Bodaninskiy’in derlediği Tatar atasözlerini baskıya hazırlamayı Samoyloviç üstlenir, öğrencisi Faleyev’e atasözlerini kartlara yazma vazifesi verir. Netice itibarıyla derlemenin Samoyloviç’in düzenlemesi ve ön sözüyle neşredilmesi kararlaştırılır.

1915'te derleme Samoyloviç ve Falev düzenlemesiyle çıkar ancak ön söz Samoyloviç tarafından değil de öğrencisi Falev tarafından yazılmıştır [ITUAK 52, 1-67]. Söz konusu yayında yalnızca Bodaninskiy'in değil Martin ve Murasov'lara ait derlemeler de yer bulur. Ön sözde bu derlemeler hakkında bilgi verilirken dil, edebiyat ve halk bilgisi konuları üzerine de görüşler paylaşılır. Falev düştüğü dipnotta hocası Samoyloviç'in kendisine kılavuzluk ettiğini belirtir, metinde yer yer hocasının bazı konulara ilişkin görüşlerini aktarır. 26 sayfalık bu ön sözün sonunda atasözleri kitabiyatına yer verilir. Bu neşir üzerine Gordlevskiy'in bir değerlendirme yazısı vardır [Izbranniye soçineniya, 4. C, 225-256].

Yukarıda anlatılan derleme neşirinden daha sonra Samoyloviç Kırım etnografyası üzerinde dururken atasözlerine de temas eder [1917]. Ona göre Kırım halk bilgisi arasında, atasözleri en çok derlenenlerdir. Fakat yine de bunları derlemeye devam etmek gerekir, bilhassa da farklı halklar veya kabilelerle ilgili olanları. Zira Kırım bozkırındaki Tatarların özel bir bölümlenmesi vardır, araştırmayı bekleyen bu konuyla ilgili kaynaklar arasında atasözleri de yer alır, Tatar kabilelerinin çekişmelerini veya birbirlerini alaya almalarını gösteren örnekler vardır (Samoyloviç, 2000, s. 106). Bilim adamı ilerleyen yıllarda bir vesileyle kısa da olsa Yakut atasözleri üzerinde durur [1936]. Burada dönemin şartları gereğince sınıf vurgusunun yapıldığını görürüz. Ona göre Yakut atasözleri söylendikleri halkın sınıflarını ortaya koymaktadır. Ancak bunlar üzerinde henüz bu bakımdan bir tetkik mevcut değildir (Samoyloviç, 1936, s. 28). *Yakutskiy folklor'*a [1936] alınan bazı atasözleri genel geçer olsa da bunların bazısı ise Yakutlara özgüdür. Şamanlar ile demircilerin itibarlı oluşu, Rus Kazaklarının yağma akınları, Rus memurların adam kayırmacılığı ve rüşvetçiliği, erkeklerin kadınlara biraz tepeden bakması atasözlerine yansıyan konulardandır (39).

Yukarıda tanıtılan atasözü neşirinde bu alandaki belli başlı çalışmaların kısa bir listesi mevcuttur. Anlaşılan Türk atasözleri Türklerin kendileri, ayrıca Avrupalı bilginler tarafından derlenmiştir. Berezin, Divayev, Katanov, Kúnos, Melioranskiy, Ostroumov, Pantusov, Radloff, Vámbéry ve daha başkaları ismi geçen bilginlerdendir. Bizim bilhassa vurgulamak istediğimiz ise geniş bir yelpazedeki konulara temas ettiğini bildiğimiz Gordlevskiy'in atasözleri üzerine de eser vermiş olmasıdır [Izbranniye soçineniya, 2. C, 267-278]. Bir de Türkmen atasözleri için Agabekov'un Türkmence kılavuzuna [Aşkabat 1904], ayrıca Volodin [SMOMPK, 38. s, 1908] ve Geldiyev'in derlemelerine [1925]

bakılabileceğini not edelim. DLT'deki atasözleri üzerine Brockelmann'ın bir çalışması vardır [Alturkestanische Volksweisheit, 1920].

Samoyloviç, bazı tetkiklerinde atasözlerini dil verisi olarak kullanır. Mesela KB'deki “sıgın” kelimesi üzerinde dururken 1927'de Sarık Türkmenlerinden kendi derlediği “sıgırın şahına ursan, suğunu şahı sızlar” – ‘ineğin kemiğine vursan geyiğin kemiği sızlar’ atasözüne atıf yapar (Samoyloviç, 2005, s. 183). Bu arada aynı yıl, Pendin Sarıklarından “yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter” anlamında bir atasözü derlediğini, bu ve daha başka Türkmen atasözlerini DLT'dekilerle kıyasladığını de not edelim – hem şekil hem de muhteva yönüyle Türkmen atasözlerinin kökeni çok eskilere uzanır (1929, s. 141). *Codex Cumanicus*'ta daha önce “bu” şeklinde okunan kelimenin “buu” – ‘geyik’ olabileceğini bir Yakut atasözüne istinaden ileri sürer (2005, s. 194). Halk takvimi üzerinde dururken maymun yılının uğursuz sayıldığına dair Hiveli bir Yomut'tan duyduğu bir atasözünü paylaşır: “Baylığına büysönme: bicin bardır eldiñde” – ‘zenginliğine güvenme, maymun yılı daha önünde’ (s. 247). Zengin ve fakir anlamlı kelimeler üzerinde dururken istifade ettiği ana kaynak atasözleridir, burada farklı lehçelerden onlarca örnek mevcuttur (s. 291-330). Bunların yanında dil yadigârlarındaki atasözlerini de ayrıca not eder – *Cenknâme*'de (554), *Atâi*'de (s. 846).

4.5.1.2.1.2. Bilmecce

Samoyloviç'in eserleri arasında, doğrudan bilmeceler üzerine 1906, 1908 ve 1909'da çıkan üç çalışma vardır. Ancak bunlardan ilki, yani Teke bilmeceleri üzerine olan 1906 tarihli yazı, ulaşılamadığından ötürü bu tezin kapsamı dışında kaldı. Aşnin'in verdiği bilgiye bakılırsa yazı biraz da problemlidir, zira 1906'da *Turkestanskiye vedomosti* (Taşkent) gazetesinde çıkan bu yazı tamamlanmamış olduğu gibi imzasızdır da (Aşnin, 1978b, 263). Yazarın Samoyloviç olduğu, onun 1909 tarihli bilmecelere hasredilmiş başka bir yazısından anlaşılmaktadır – Türkçesiyle: Rusça tercümesiyle Hazar Ötesi Türkmenlerinin bilmeceleri (Türk boylarının bilmecelerine dair kitabiyata katkılarıyla). Samoyloviç'in bilmeceler üzerine belli başlı çalışması budur. 1908 tarihli yazıysa yalnızca bir bilmecede geçen “sergerden/sergezden” kelimesine dairdir. Bu üçünün dışında, bilmece derlemeleri üzerine üç değerlendirme yazısı vardır [1909, 1912,

1926]. Bunların yanında başka yazılarında da mesela *Codex Cumanicus* [1924] ve Türkmen edebiyatının ana hatları [1929] üzerine kaleme aldığı yazılarda da bilmecelere temas eder.

Samoyloviç'in 1909 tarihli Rusça tercümesiyle Türkmen bilmeceleri neşri, bu sahadaki kitabiyata yer verilmesiyle de kayda değerdir. Buradaki 38 çalışma üst ve alt başlıklara tasnif edilir. Üst başlıklar şunlardır: a) Şamanist Türkler, b) Müslüman Türkler. Alt başlıklar ise coğrafyaya göredir. Buradaki yayınların çoğu Rusça ve birkaçı da Almanca, Macarca ve Tatarcadır. Buradan, Türk bilmeceleriyle ilgili çalışmaların 1900'lere doğru artmaya başladığını anlıyoruz. Bu çerçevede Katanov ismi sıkça geçerken Kúnos, S. Ye. Malov, Ostroumov, Pantusov, Radloff, Volodin isimlerine de rastlarız. Samoyloviç burada anmayı unuttuğu veya daha sonra çıkan bilmeceyle alakalı çalışmaları bir başka yazısında ikmal eder [V. Zavarin..., 1912]. Bunar arasından, Bang'ın 1912'de çıkan yazısının önemli olduğunu anlıyoruz, zira Samoyloviç sonraları buna sık atıf yapar. Yine aynı yıl, Zavarin'in Bursa bilmeceleri, 1925'te ise Geldiyev'in Türkmen atasözü ve bilmece derlemesi çıkar. Samoyloviç, bu iki kitap üzerine birer değerlendirme yazısı kaleme alır [1912, 1926]. Netice itibarıyla Samoyloviç'in döneminde Türk bilmeceleri, en azından derleme ve neşir düzeyinde olsa da üzerinde durulmuş bir konudur.

1909 tarihli bilmece neşrinin girişinde Samoyloviç bazı bilgiler paylaşır. Buradan öğrendiğimize göre bilmecelerin asılları daha sonra Rus çeviri yazısıyla neşredilecektir, ancak bu vaat gerçekleşmez. Bilmeceler 1902 ve 1906'da ekseriyetle Ahal ve Merv dolaylarındaki Tekelerden, kısmen de Çeleken adasından derlenmiştir. 157 bilmece üst-alt başlıklar altında Rusçasıyla verilir. Üst başlıklar şunlardır: I. 'Türkmenlerin gözüyle insanlar ve tabiat' (54-63) ve II. 'Türkmenler kendileri hakkında' (63-79). Samoyloviç, bilmece derlemeyi sonraki yıllarda da sürdürür – 1912 yazında Stavropol Türkmenlerinden 69 bilmece derler (1912b, s. 206). Ancak bunlar neşredilmemiştir.

Samoyloviç'in tesiptlerine göre Türkmenler bilmeceye "mattal" der. Bu kelimedeki iki /t/ biraz şüphe uyandırır. Zira başka bir yerde ise hem Stavropol hem de Hazar Ötesi Türkmenlerinin bilmeceye "matal" dediklerini yazar (1912b, s. 206). Stavropol Türkmenlerinde bir de "yumak" kelimesi kullanılır. Aynı kelime komşu Nogaylarda "cumak" iken Kazaklarda ise "cumbak" şeklindedir [206. s.]. Bilmeceler genellikle iki ve dört dizeden oluşur. Çoklukla 7 ve 8'li ölçüye sahiptirler. 11'li ölçüye

ise çok az rastlanır, bunlar muhtemelen “molla” menşelidir (1909c, s. 53). Bazen ölçü tutmuyor gibi görülür. Oysa bu gibi durumlarda bazı kelimelerin kısaltılması gerekir: “ik’ayaklı” gibi (1912b, s. 205). Bilmecelerde Türk halk şiirinin özelliklerini görmek mümkündür. Ünlü ve ünsüzler tekrar edilir; dize başında, ortasında da uyaklar görülür (1909c, s. 53). Bilmecelere bazen başlangıç tekerlemeleriyle başlanır. Bunların işlevi kafiye oluşturmaktır ve ne anlama geldikleri de çoğu zaman belli değildir (1912b, s. 206).

Samoyloviç zaman zaman kendi derlemesiyle başka araştırmacıların derlemelerini kıyaslar. Bunlardan biri A. A. Volodin’in Kafkas Berisi Türkmenlerinden derlediği halk bilgisi ürünleridir [SMOMPK, 38. s, 1908]. Samoyloviç, buradaki 17 bilmecedan bir kısmının Hazar Ötesi Türkmenlerinin bilmecelerinin aynısı veya benzeri olduğunu belirtir [A. A. Volodin..., 1909, 116. s.]. Yine Zavarin’in iki bilmecesi kendi derlemesindekiyle benzerlik taşır (Samoyloviç, 1912b, s. 206). Geldiyev’in neşrettiklerinden de 27’si kendi yayınında mevcuttur [*Etnografiya*, 1926, No. 1-2, 361. s.].

Yukarıdan anlaşıldığı üzere Samoyloviç’in bilmece derlemeleri daha çok Hazar ötesi ve Stavropol Türkmenlerindedir. Bununla beraber bilim adamının farklı Türk boylarının bilmeceleriyle ilgilendiğini söyleyebiliriz. Ona göre farklı zamanlar veya farklı boylardaki bilmeceler arasında müştereklikler vardır. Çağdaş Türkmen bilmeceleriyle 1200-1300’lerin Kıpçak bilmeceleri yan yana konduğunda bariz benzerlikler göze çarpar – tıpkı atasözleri gibi Türkmen bilmeceleri de hem form hem de muhteva yönüyle eskilere uzanır. Bu türden benzerlikleri yazılı abideler olmadan da tespit etmek mümkündür. Bu çerçevede, Müslümanlığa geçmeyen Türklerin şifahi ürünleri hassaten kıymetlidir (Samoyloviç, 1929, s. 142-143). Bu bakımdan mukayeseli tetkikler bazı meselelerin çözülmesini sağlamaktadır. Mesela *Codex Cumanicus*’ta geçen ve bir kelimesi daha önce yanlış okunan bir bilmece, bir Yakut bilmecesinden hareketle daha anlaşılır olmaktadır (2005, s. 194).

Dikkatimizi celbeden bir başka konuya bilim adamının bilmece derlemeleri meslek hayatının ilk dönemiyle, yani 1917 öncesiyile ilgili oluşudur. Bu dönem aslında, onun ağırlıklı olarak halk bilimi veya etnografyaya yöneldiği yıllardır. Samoyloviç’in hocası Melioranskiy de bilmecelere ilgi göstermiş, ilk çalışmasını bilmeceler üzerine vermiştir [Kırgızskiye poslovitsy i zagadki, 1893].

4.5.1.2.1.3. Tekerleme

Samoyloviç'in tekerlemeler üzerine üç yazısı vardır [1912, 16, 18]. Bu yazılarında incelenen ve metni verilen tekerlemeleri iki gruba ayırabiliriz: dualar (zagovor) ve yanılmaçlar (skorogovorki).

Samoyloviç, Hazar Ötesi Türkmenlerinde “dua”, Stavropol Türkmenlerinde ise “oku” teriminin kullanıldığını tespit eder. Bunların yanında Radloff'un sözlüğünde verildiği üzere Orta Asya Türklerinin bir kısmınca “arbağ”, “arbak” ve “arbau” da kullanılır. Terimin “Arap-Müslüman” karşılığı ise “azîmet” kelimesidir (Samoyloviç, 1912a, s. 119).

Bilim adamı 1902'de üç tane dua tekerlemesi derler, ancak bunların kim tarafından ve hangi şartlarda okunduğunu kaydetmez. Bunlardan biri yılandan, ikisi ise “möy”den (böğ) korunmak içindir. 1906 ve 8 seyahatlerinde başka dua derleyemez. 1912'de ise Stavropol Türkmenlerinden bir dua kaydeder (Samoyloviç, 1912a, s. 117). Ona göre 1902'de derlediği duaların yapısı üç kısımdan oluşur: 1. Hitap, 2. Tehdit ve 3. Kovma (s. 119-120). Bunlar şekil yönüyle ölçülü ve uyaklıdır, ayrıca mısra başı uyağa da rastlanır (s. 123), yine de bunlarda ne hece ne de dize sayısı yönüyle tam bir düzen vardır.

Samoyloviç, üç dua tekerlemesini neşrettikten [1912] sonra, bu kez Kazak Mustafa Çokayev'den derlediği bir “pireden korunma duası” neşreder [1916]. Ancak bu dua, Drümböt adlı bir Kazak tarafından uydurulmuş olmasıyla ayrılır. Drümböt, duayı pirelerden mustarip bir nineden ikram koparmak için uydurur. Bununla beraber uydurma olsa da bu dua, halk inanışlarıyla ilgili bilgiler verir. Tekerlemeyi söyleyen sonunda ellerini çırparak ses çıkarır. Çokayev'in verdiği bilgiye göre Kazaklar sesin gittiği yere kadar duanın tesir edeceğine inanmaktadır (Samoyloviç, 1916, s. 5).

Samoyloviç, dua tekerlemeleri konusunda önceki çalışmaların az olduğunu belirtir. Bu konuda, A. A. Divayev, N. A. Karaulov [Bolkariy na Kavkaze, SMOMPK 38], N. P. Ostroumov [*Sartıy. Obşiy oçerk*, Taşkent 1908], Gyula Mészáros [Cula Mesarós, 1883-1957] tarafından ortaya konan çalışmalarda bilgiye rastlanır (Samoyloviç, 1912a, s. 124). Radloff'un *Örnekler*'inde ise dua tekerlemesi bulunmaz. Ona göre bu konuda mukayeseli

çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira dua tekerlemelerinin tercümesi ve yorumu oldukça zordur. Bu işin kolaylaşması için bir de Katanov'un çalışmalarındaki malzemenin işlenmeye başlanması elzemdir. Zira bu isim "Türk şaman edebiyatının" bir numaralı uzmanıdır (s. 118).

Burada kısaca bir konuya temas etmemiz gerekir – dua tekerlemeleri şamanlıkla yakından alakalıdır. Bilim adamı Türkmen Çoudur kabilesinde şamanlık inancının "porhan" adı verilen kişilerce yaşatıldığına tanık olur. Bu kişiler Kazaklarda "baksı", Hive Sartlarında "falbin" olarak adlandırılırlar. Bunlar tefe vurarak ve okuyarak hastadan kötü ruhların uzaklaşmasını sağlarlar, ayrıca gelecek hakkında haber de verirler. Son kelime de zaten "fal" ve "bin" kelimelerinden müteşekkildir (Samoyloviç, 1909a, s. 27; 1912a, s. 117).

EO dergisinin 1910 tarihli 1-2 numaralı sayısında dualara kayda değer bir yer ayrıldığını görürüz. Yukarıda ismi anılan Divayev'in konuyla ilgili iki yazısı da yine burada çıkar. Yine Gordlevskiy'in de burada yazıları olduğunu ekleyelim. Samoyloviç'in yazıları ise çoklukla, görevli de olduğu JS dergisinde çıkar. Anlaşılan bu iki dergi, o dönemdeki Rus etnografya çalışmalarının yönelişlerini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Dua tekerlemelerinden sonra şimdi de yanılmaçlara geliyoruz. Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre Rusça "skorogovorki" teriminin karşılığı Radloff'un sözlüğünde "yanılmaç" ve "cañılpaş" şekilleriyle mevcuttur. İlk söyleyiş Osmanlı Türkçesindeki, ikincisi ise Kazakçadaki şekli yansıtmaktadır. Aynı kelime Ş. Sâmi'nin sözlüğünde "tekerleme" ve "şaşırtma" kelimeleriyle birlikte verilir (Samoyloviç, 1916, s. 5). Bilim adamı Kırım tatarları arasında bu tür için mahallî bir kelime tespit edemez, "yañılmaç" ise çok az bilinir (2000, s. 133). Ali Duymaz'ın verdiği bilgiyi anmak gerekirse Kırım'da "tez aytuv" sözü de kullanılır (2002, s. 115). Yakutlarda "çabırgah" ve "çabırgah-taa" kelimeleri, 'yanılmaç' ve 'yanılmaçla konuşmak' anlamlarına gelir (Samoyloviç, 1936, s. 29).

Samoyloviç göre gerek Kazak gerekse de Kırım Tatar yanılmaçları ikiye ayrılır. İlk gruptakilerde hızlı söyleyişle kelimeler başka bir kelimeye dönüşür – çoğu durumda da argo ifadeler. İkinci gruptakilerde ise hızlı söyleyiş, yanılmacın hiç söylenememesine sebep olur (Samoyloviç, 2000, s. 130). Yanılmaçlar esasen halkın

dilin yapısıyla ilgili bir farkındalığının olduğunu ortaya koyar – bilhassa da söyleyişle ilgili bir farkındalık (s. 107).

Bilim adamının yanılmaçlar üzerine iki neşri vardır [1916, 1918]. Bunların ilkinde üç Kazak, ikincisinde ise dokuz Kırım Tatar yanılmacı asıl metni ve Rusça tercümesiyle verilir, ayrıca hangi kelimelerde ses değişmesi meydana geldiği açıklanır. Kayda değer bir not ise yanılmaçların esasen hangi boya ait olduğunun belirsizliği üzerinedir, Samoyloviç bunları Kırım’da derlendiği için Kırım Tatarlarına ait saymıştır (2000, s. 130). Anlaşılacağı üzere konu, sonraki araştırmalara muhtaçtır.

Peki 1900’lerin başlarında yanılmaçlar üzerine çalışmalar nelerdir? Bilim adamının verdiği bilgilere bakarak bu konuda müstakil çalışmaların olmadığını anlıyoruz. Katanov’un Abakan Türklerinden derlediği “şarkı-yanılmaçlara” *Örnekler*’de [IX. C] rastlanır. Ayrıca Feridun Koçerli’nin *Balalara Hediye* [Bakü 1912] kitabında, Ceyhun Bek Gacibekovu’un derlemelerinde yine yanılmaçlar bulunur (Samoyloviç, 1916, s. 6). Gordlevskiy’in ‘Osmanlı halk edebiyatı örneklerinde’ [M. 1916] iki yanılmaç yer alır. Budagov’un sözlüğünde [II. C] de yanılmaç görmek mümkündür (Samoyloviç, 2000, s. 133). Kırım yanılmaçları, Radloff’un Kırım’la ilgili malzeme ihtiva eden *Örnekler*’inin VII. cildinde yer bulmaz (s. 115). Bunlar neşredilmeyi beklemektedir (s. 107).

Son olarak birkaç tekerleme çeşidine daha temas etmeliyiz. İlkin masal tekerlemelerinden söz edecek olursak “Kırk Yalan” masalının yer aldığı yazıda [1914] masalların başında, ortasında ve sonunda yer alan tekerlemelerden örnekler mevcuttur. Bunlardan başta ve sonda yer alanlar için “priskazka” (söz açımı) ve masalın ortalarında olanlar için de “ölçü ve uyaklı söz” tabiri kullanılır. Bir de çocuk oyunlarında kura çekmek için söylenen bir çeşit “uyaklı sözler” vardır, bunlara Türkmencede “aku-maku” denir (Samoyloviç, 1909b, s. 79). Herhangi bir örnek verilmediği için bunlar hakkında bir yorum yapamamak da mevzu edilenler oyun tekerlemeleri olmalıdır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse yukarıdaki bilgiler Türk tekerlemeleri üzerine çalışan ilk isimlerden birinin Samoyloviç olduğunu ortaya koyar. Çalışmalar 1917 öncesine aittir; Türkmen, Kırım-Tatar ve Kazaklarla ilgilidir. Bunların Türkiye’deki araştırmacılar, mesela A. Duymaz nezdinde az ya da çok bir karşılık

bulduğunu görürüz (2002, s. 115). Kırım yanılmaçlarından bazıları *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*'nde mevcuttur [13. C].

4.5.1.2.1.4. Türkü

Anladığımız kadarıyla, Samoyloviç'in yaklaşımına göre, Türk halk şiirinde iki tür "pesnya" – 'şarkı' vardır. Bunlardan biri "narodniye pesni", yani 'halk şarkıları', öbürü ise âşıkların şarkıdır. Sonunculara cönk ve mecmularda sıkça rastlanır, biraz da bu yüzden bunları tam olarak halk şarkısı şeklinde nitlendiremeyiz (Samoyloviç, 2000, s. 118). İşte burada bunların ilki, yani tamamen halka ait (çisto narodny) olan, bir başka ifadeyle de "anonim halk şarkıları" olan türküler (1929, s. 128) ele alınacaktır.

Samoyloviç'in ilk Türkü neşri "Port Artur" türküsüdür [1910]. Açıklamaya göre, şehirli Kırım Tatarları ve Karayları arasında yaygın bu türkü Petersburg'da Sultan Şapşal hanımdan derlenir. Türkü 7 heceli 10 dörtlükten mürekkeptir. Konusunu 1904-5 Rus-Japon savaşından alır. Bilim adamının tespitiyle aynı konu, Rusya'daki farklı Türk boylarında, mesela Kazan Tatarlarında da türkülere yansır.

İkinci türkü neşri ise iki türkü ihtiva eder [1915]. Bunlar Yahya Bayburtlu tarafından Kırım'da kaydedilir ve Samoyloviç'e gönderilir. Türkülerden ilki 10 dörtlükten oluşan yedekler, ikincisi ise 12 dörtlükten oluşan esirler türküsüdür. Her ikisi de konularını I. Dünya Savaşından alır. Samoyloviç'e göre Tıpkı Rus-Japon savaşı türkülerinde olduğu gibi, Volga Tatarlarında da son savaşla ilgili türküler söylenir. Altınız çizmimiz gereken bir husus ise bu iki türkünün de Osmanlı-Türk "şarkılarına" ve özellikle de "destanlara" benziyor oluşudur (81)

Üçüncü ve son türkü ise yine Yahya Bayburtludan vasıtasıyla neşredilir [1918]. 9 dörtlükten oluşan bu türkü yine I. Dünya Savaşıyla ilgilidir ancak bu sefer sonundaki gelişmelere dair. Bunun ayırt edici yönü ise K. R. Mahlaslı Konstantin Konstantinoviç'in şarkıya dönüşen bir şiirine öykünerek hazırlanmış olmasıdır. Samoyloviç'e göre bu durum, Rus kültürünün Kırım-Tatarlarının halk şiirine tesirinin ilk göstergesidir.

Yukarıda anlatılan üç farklı yazıdaki dört türkü dışında Samoyloviç'in derlemesinde başka türküler de vardır. Bunların altısı Sultan Şapşal ve S. M. Şapşaldan derlenir. Bilim adamı bunları o sırada Lazarev Enstitüsünce hazırlanmakta olan türkü

derlemesinde çıkmadıkları takdirde yayımlayacağını belirtir [1910]. Bir de Yahya Bayburtludan derlenen ancak neşredilmeyen iki türkü daha vardır [1918]. Böylelikle toplam 12 türkünün derlendiğini ve bunların dördünün hem asıl metin hem de tercümesiyle neşredildiği sonucuna ulaşırız. Ancak derlenen türkü sayısı daha fazla olmalıdır. Mesela Merv’de 1906’da edinilen bir yazmada bilinmeyen bir şairin bir aşk şarkısı, ayrıca Anna-Can adlı yaşayan bir şairin üç şarkısı vardır (Samoyloviç, 1910c, s. 023).

Samoyloviç türkü neşirlerinde veya başka yazılarında yer yer bu türle ilgili açıklama da yapar. Bunlarda bütünlüklü bir görüş belirtmek, tanım vermek gibi bir gaye yoktur. Mesela farklı bölgelerde türkülerine ne ad verildiğine dair aktarılan bilgiler sınırlıdır. Bir yerde şunu buluruz: Stavropol Türkmenleri türküyü “koşku” veya “ır” adını verir. Bunları hem usta icracılar hem de sıradan kişiler söyler. “ır”lar esasen dört dizeden oluşur, bununla beraber beşlikler de vardır ve bunlar “beşleme” adını alır (Samoyloviç, 1913b, s. 63).

Bilim adamına göre iki tür “şarkı” vardır – ilki “halk şarkıları” ve ikincisi ise âşıkların, yani “halk şairi-şarkıcıların” ürünleridir. Bu sonuncular tamamen halka ait sayılamaz zira cönk ve mecmualarda geçer (Samoyloviç, 2000, s. 118). Buradan türkülerin tamamen halk mahsulü sayıldığını anlıyoruz. Türkülerin oluşturulmasıyla ilgili aktarılan bilgilerse şunlardır: Kırım’daki güncel türkülerin hazırlanmasında romanların payı vardır (92). Türkülerde, eski türkülerde geçen dizeler yeniden kullanıldığı görülür, Osmanlı türküleriyle, ayrıca farklı Türk boylarının âşık tarzı destan türüyle de benzerlikler fark edilir (81). Dil yönüyle karışık bir yapı vardır – Simferopol, Bahçesaray’da hâkim kuzey-güney Türkçesi (19, 81).

Kırım türkülerine, Radloff’un *Örnekler*’inin Kırım üzerine olan VII. cildinde [SPb. 1896, Ank. 2015] rastlamak mümkündür (Samoyloviç, 2000, s. 118-119). Bu alandaki ilk müstakil çalışma ise Olesnitskiy’in *Pesni krmskih turok* [M. 1910] kitabıdır. Samoyloviç’in hazırlanmakta olduğunu haber verdiği türkü derlemesi bu olmalıdır. Bu bilgin, Kırım türkülerini üzerindeki çalışmalarını daha sonra da sürdür (ORO, 1913, 44-53). I. Kúnos’un 1915’te derlediği türküler ise çok sonra Zsuzka Kakuk tarafından neşredilir [Ank. 1993].

“Port Artur” türküsü ve daha başkaları *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*’nde mevcuttur [13. C]. Rus-Japon savaşına dair Kırım türkülerini A. Merthan

Dündar [2017] ve Niyar Kurtbilal'in çalışmalarına konu olur. Bu son ismin Samoyloviç'in Türkü neşirlerinden istifade ettiğini, ayrıca I. Dünya Savaşıyla ilgili Kırım türküleri üzerine de bir yayını [2020] olduğunu ekleyelim. Ancak Samoyloviç'in türkü neşirleri ve araştırmalarının türküler üzerine bir monografiye, Ali Yakıncının *Halk Şiirinde Türkü* [Ank. 2007] kitabına yansımadığını not edelim. Böylelikle ülkemizdeki araştırmalarda, farklı ülkelerdeki çalışmaların tanıtıldığı bölümlerin zenginleştirilmesi gerektiği ortaya çıkmış olur.

Samoyloviç'in bir yazısından öğrendiğimize göre V. D. Smirnov 1889'da Kumuk lehçesinden çok sayıda "şarkı" derler. Bunlar arasında aşk, düğün, bayram ve defin şarkıları, ninni, destan, ayrıca oyunlarda söylenen çocuk şarkıları ve uyaklı tekerlemeler mevcuttur. Bunlar anıldıkları tarihte henüz neşredilmemişlerdir ve sonraki akıbetleri hakkında bilgimiz yok (Samoyloviç, 1913a, s. 0153).

Türkü konusunda, son olarak değinmek istediğimiz ise "İşte Vagon Yolcusu" şiiridir [Vot vagonny..., 1910]. 1908'de Taşkentli Kemaleddin'den elde edilen bu şiir için "hiciv şarkısı" (pesenka-satira) terimi kullanılır. Şiir, 8'li ölçüyledir ve 7 dörtlükten oluşur. Her dörtlüğün sonunda, 7'li ölçüyle sahip aynı mısra nakarat (pripev) olarak geçer. Samoyloviç'e göre Özbeklerde o zamanlarda hiciv şarkıları yaygındır. Bu çerçevede atıf yaptığı ise Ostroumov'dur [160. s.]. Anlaşılan bu isim 1900'lerin başında Orta Asya Türk boylarının halk bilgisi üzerine araştırmalar yapan önde gelen bilginlerden biridir.

4.5.1.2.2. Âşık Şiiri

Halk edebiyatının bu kolu "akın", "bahşı" veya "âşık" denilen usta icracılar tarafından yaygınlaştırılır (Samoyloviç, 1929, s. 130-131). Zikredilen bu kişilerin özellikleri farklılık arz etse de buluştukları müşterek nokta "profesyonel" olmalarıdır. Manzum olan âşık tarzı destanlar, ayrıca mensur-manzum karışık bir yapıya sahip anlatılar olan destanlar ile halk hikâyeleri usta bir icracıyla yaygınlık kazanır. Samoyloviç'in ifadesiyle bunların anonim olup olmaması çok önemli değildir, mühim olan halk ruhu ve üslubunu (stil) yansıtmalarıdır (s. 131). Burada yer alan halk yaratmaları her zaman ustalar tarafından icra edilmeyebilir. Bazen bunları sıradan insanlar, özellikle de ihtiyarlar anlatır (2000, s. 107). Ama bu durum bir geleneğin varlığını hesaba katmaya engel değildir.

4.5.1.2.2.1. Destan

Yukarıda üzerinde durulan türkülerden başka, Türk halk edebiyatında bir de “halk şairi şarkıcı âşıkların şarkıları” da vardır (Samoyloviç, 2000, s. 118). Bunlar “iskusstvennaya pesnya”, yani ‘yapay şarkıdır’, ayrıca “slovesniy” – ‘şifahi-edebî’ olmaktan ziyade “literaturniy” – ‘kitabi-edebî’ olmaya daha yakındırlar (s. 61). Anladığımız kadarıyla konularından hareketle de Rusçada “istoričeskaya pesnya”, yani ‘tarihî şarkı’ şeklinde adlandırılırlar (1919, s. 42; 2000, s. 115). Biz burada âşık veya bahşı adı verilen sanatkâr halk şairlerinin edebiyatını değil, bunların söyledikleri destanlar üzerine Samoyloviç’in görüşlerini ele almak istiyoruz.

Samoyloviç, Tavriya Arşiv Komisyonu kütüphanesinde, Rusça ‘Destan Ahval-i Kırım, Kırımlıların 1855-56’da Türkiye göçleri üzerine söyledikleri şiir’ kaydı düşülen bir yazma bulur ve destanın tercümesini de ihtiva eden bir yazı kaleme alır [Pesn o kırımskih sobıtiyah, 1913] (Samoyloviç, 2000, s. 53). Ona göre buradaki tarih ve adlandırma yanlıştır. Zira destanda Türkiye’ye göç değil, bundan önceki gelişmeler işlenir, yani 1870’lerde yürürlüğe sokulan mecburi askerlik hizmetinin Kırım Tatarlarında yarattığı infial (62-63). Aynı destan daha önce Olesnitskiy tarafından derlenmiş ve hem asıl metni [Pesni kırımskih..., 58-65. s.] hem de tercümesiyle [138-145. s.] neşredilmiştir. Yazıda tenkitli bir tercüme verilir ama öncesinde her iki varyant dil yönüyle mukayese edilir. Kısaca belirtmek gerekirse Olesnitskiy’in neşri bir derlemeye dayandığı için yaşayan dilin özelliklerini, yani Kırım’daki “kuzey-Türk formlarını”, Samoyloviç’in varyantı ise yazı diline dayandığı için “güney-Türk formlarını” yansıtır. Mesela ilkindeki “ning”, “ga” ve “nı”ya karşılık ikincisinde “ıng”, “a” ve “ı” mevcuttur. Destanın ilk şeklindeki formlar güney Türk olmalıdır (53-56).

Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz ise yazının ikinci bölümüdür. Burada âşık tarzı destanların tür özellikleri ele alınır, önceki çalışmalar değinilir ve en nihayetinde bir tanıma ulaşılır. Öncelikle bilim adamının yazmadaki destanla ilgili birkaç görüşünü vermeliyiz, zira bunlar destanların genel özellikleriyle de ilgilidir. Buradaki destan, 11’li ölçüyle hazırlanmış 49 dörtlükten oluşur. Çoğu destan gibi edebî yönden zayıftır. “Arkaik-edebî formlar” ihtiva eder, bu da destanın halk mahsulü değil, ferdî-edebî bir ürün olduğunu ortaya koyar. Destan okuryazar bir kişinin kaleminden çıkmış ve halka mal olmuş ancak son aşamada iki gelenek arasında bir yerde bulunur.

İşte böyle yarı halk mahsulleri Doğu Türkistan'dan Balkan yarımadasına kadar bütün Müslüman Türk edebiyatlarında görülür. Bunlarda deprem, hükümdarın vefatı, düşman işgali gibi güncel konular lirik bir ruhla işlenir; nazım şekli, hece ölçüsü (bazen de aruza benzeyen), üslup ve motifler yönüyle bütün Müslüman Türklerde birlik göze çarpar ve bu da kaynağın müşterek bir gelenek olduğunu gösterir (Samoyloviç, 2000, s. 56-57; 1919, 42).

Bilim adamı Kırım destanlarının, Osmanlı destanlarıyla benzer olduğunu belirtir ve bu sonuncularla ilgili belli başlı çalışmaları sıralar. Biz buraya yalnızca isimleri alıyoruz, birazdan bu isimlerin görüşlerine de değinilecektir: 1. V. Maksimov [1867], 2 ve 3. V. D. Smirnov [1891, 1892], 4. I. Kúnoş [1899], 5. G. Jacob [1901], 6. A. Ye. Krımskiy [1903], 7. V. A. Gordlevskiy [1909]. Destan neşri ise yalnızca V. Pisarev bir makalesindeki [1901] iki destanla sınırlıdır: “Garip destan”, “Osman Paşa ve Badur Han Bey Destanı”. Ona göre yukarıda sıralanan isimler Osmanlı destanlarının tanımını ya çok kısa ya da çok geniş vermektedir. Destanı Krımskiy “tarihî kahramanlık şarkısı”, Gordlevskiy de “epik bılına” [*İzbranniye soçineniya*, 2. C, 225] şeklinde yetersiz derecede bir kısalıkla açıklar. Maksimov, Kúnoş ve Jacob ise destanın tam manasıyla bir halk edebiyatı mahsulü olmadığını fark etmişlerdir. Gordlevskiy'in tanımı ise Smirnov'dan alınmışa benzemektedir. Smirnov destana iki anlam verir. İlkine göre 1. Tahkiyevi uzun bir eserin bölümlerinden her biri, 2. Popüler edebiyatın bir türü. Bu sonuncular son zamanlarda güncel olay ve olguları anlatan “sokaklarda uçan yapraklara” dönüşmüştür (Samoyloviç, 2000, s. 57-58).

Samoyloviç kendisi de destanın bir tanımına ulaşmaya çalışır. Görüşlerini iki temele dayandırır: 1. Radloff'un Müslüman olmayan Türklerde ve 2. Gibb'in Müslüman Türklerde şiirin gelişmesi üzerine tespitleri. Destan kelimesi hâlihazırda Osmanlı, Kırım, Kafkas ve İran'da bilinmektedir. Ayrıca bu kelimeyle adlandırılmasa da aynı tür Türkistan'da da görülür. Bunlar hem ferdî edebiyatın hem de halk edebiyatının bir türüdür. Türün temel ayırt edici yönü tahkiyedir ancak burada söz konusu olan “bılına” ruhunda epik değil lirik bir tahkiyedir, bu bazen yergi ve bazen de övgü içerebilir. İşlenen konular arasında tarih, din, siyaset, hayat, ayrıca önemli güncel konular yer alır. Halk edebiyatındaki destan “bılına” değil bir şarkıdır (duma). “Suni edebiyattaki” destanlar halk edebiyatının lirik-epik mahsullerine benzetilerek oluşturulurlar, yani yine “bılına”lara değil. Bu sebeple Gordlevskiy'in “epik bılına” tanımı yanlış, Krımskiy'in “tarihî epik şarkı” tanımlı ise dardır. Kúnoş, Jacob ve Smirnov destanın en önemli

özelliğini vurgulamışlar ancak destanları halk edebiyatından çok ayırarak hataya düşmüşlerdir (Samoyloviç, 2000, s. 59-60).

Samoyloviç'in yukarıdaki görüşlerini anlamının biraz zor olduğunu kabul etmeliyiz. Burada Rus edebiyatının bir türü olan “bılina” kafa karıştırıcı olmaktadır. Osmanlı destanları üzerinde duran ilk Rus araştırmacılar bunları kendi halk edebiyatlarında mevcut, bahadırlar hakkındaki kahramanlık şarkılarına benzetmişlerdir. Oysa Samoyloviç'in anlatmaya çalıştığı üzere destanlarda epik değil lirik anlatım ağır basar.

Bilim adamı destanın özelliklerini vermeye şöyle devam eder. Destanlar muhtevaları yönüyle tarihî şarkılara yakındır. Halk edebiyatıyla ilgili olmaları bakımından – 1. Ölçü ya doğrudan hece ya da aruza benzetilen hecedir. 2. Nazım birimi dörtlüktür. Destanlarda yazılı İslami edebiyatın tesiri başka aşk veya ritüel şarkılarına nazaran daha çok hissedilir. Zira destanların hazırlanmasında halkın daha kültürlü kesimi rol alır. Destanların tüketicileri ise az okumuşlardır. Netice itibarıyla iki tür destan vardır. Bunlardan biri suni edebiyat yani ferdi edebiyatın, öbürü ise halk edebiyatının mahsulüdür. İlkinde kitabi Müslüman, ikincisinde ise Türk halk unsurları ağır basar. Bu iki temel, bütün Müslüman Türklerde destanlara müşterek bir görünüş kazandırır. Samoyloviç, Rusça tercümesini verdiği destanın şu üç varyantının mevcut oluşuyla ilgi çekici olduğu kanısındadır: 1. Kitabi, yani saf edebî bir ürün, 2. Geçiş, yani yarı halk ürünü ve 3. Halka yakın, yani neredeyse halk edebiyatı ürünü [Pesni krımskih..., 55-56. s.] (Samoyloviç, 2000, s. 61).

Samoyloviç'in elinde, yukarıda bahsi geçenden başka Kırım destanları olduğunu yine onun kendi ifadelerinden anlıyoruz [Bahçesarayskiy pevets..., 1913]. Bilim adamı, 1913'te Bahçesaraylı Habibulla Kerem adlı bir âşıkla tanışır ve ondan “şarkılar” derler, ayrıca onun günlüğünü, bazı eserlerinin yazmasını ve 1901'de basılmış bir destanını elde eder (Samoyloviç, 2000, s. 35). Bu âşığın yazdığı şiirlerin çoğu destandır. Eserlerinden bir kısmı Mahtmukulu ve Osmanlıdan Âşık Ömer'in ferdî edebiyat mahsulü “şarkılarını” (isskustvennaya pesnya) hatırlatır (39).

Yukarıda, Samoyloviç'in destan kelimesinin Türk coğrafyasının hangi kesiminde bilindiğine dair görüşü ifade edilmişti, buradan anladığımıza göre Orta Asya'da da mesela Türkmen coğrafyasında âşık tarzı şiir geleneğinin, yani buradaki adıyla bahşılık geleneğinin bir türü olarak destan mevcuttur ancak bunun bir adı yoktur.

Veya başka bir ifadeyle adlandırmayla ilgili problemler vardır. Bu bağlamda, bilim adamının Orta Asya Türk halk şairleri biçim (form) fark etmeksizin bütün “şiiir-şarkılara” “gazel” dediklerini dikkatlere sunduğunu hatırlatabiliriz [Materialy... I, 03. s.]. Samoyloviç, Kör Molla'nın şarkısından ve “Harezname” adlı şarkıdan söz ederken destan kelimesini kullanmaz, yalnızca “şarkı” veya “şiiir-şarkı” ifadelerini tercih eder. Bu şiiirlerin ikisi de ferdî edebiyatın bir ürünüdür ancak “Harezname”nin kime ait olduğu bilinmez, bu muhtemelen bir “halk şairine” ait olmalıdır. Her iki şiiir de 11’li hece ölçüsüyle “Arap-Fars biçimi murabba” ile oluşturulmuştur (Samoyloviç, 1907, s. 221; Samoyloviç, 1910a, s. 079). İkincinin kafiye örgüsünün aaab, cccb şeklinde olduğunu görürüz ancak ilki yalnızca Rusça tercümesiyle verildiği için bunun kafiye örgüsü üzerine bir şey söyleyemiyoruz. Her ikisinde de Rusların Türkmenistan’a yerleşmeleri işlenir. İki farklı yazıya [1907, 1910] konu edilen bu iki şiiirin de âşık tarzı destan geleneğiyle az ya da çok alakalı olduğunu anlıyoruz. Ancak bilim adamının daha sonra destan üzerinde dururken [1913] geçmişteki bu iki yayınıyla ilgili değerlendirme yapmadığını da not etmeliyiz.

Samoyloviç, 1908’de Hoceyli’de “Harezname” adlı bir “şiiir-şarkının” toplam 8 dörtlükten oluşan iki kesitini kaydeder (Samoyloviç, 1909a, s. 27), şiiirin tamamına ise ulaşamaz. 1873’te Hive’ye Rusların gelişiyle ilgili olan bu şiiirin kime ait olduğu bilinmemektedir. Şiiirin adı her dörtlüğün sonunda tekrar eden Harezname kelimesinden ileri gelir. Bir “halk şairinin” kaleminden çıkan bu şiiir sonraları kulaktan kulağa aktarılmış ve varyantlara ayrılmıştır (Samoyloviç, 1910a, s. 078). Burada muhtemelen Samoyloviç’in Kırım destanları üzerinde dururken [1913] anlattığı, destanın önce bir şairin kaleminden çıkması ve sonrasında halka mal olması sürecinin bir örneğini görmüş oluyoruz.

Samoyloviç, şiiirden kesitleri hem Arap harfli aslı hem de Rusça tercümesiyle neşreder. Bu neşir üzerine bir makale kaleme alan Egamberdiyeva’ya göre tercümede bazı kavramların manaları tam olarak verilmemiştir (2022, s. 131). Bunların şiiirdeki asıl manaya zarar vermeyecek mahiyette olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdakiler ışığında bilim adamının âşık tarzı destanlar üzerinde ilk çalışmaları yapanlar arasında yer aldığını görüyoruz. Çalışmaların türün özelliklerini tespit etme ve metin neşri olmak üzere iki yönü vardır. Bunlar, 1900’lerin başları için kayda değer olsa da konuyla ilgili Türkiye’de ortaya konan eserlerde yer bulmamıştır.

Özkul Çobanoğlu destanlar üzerine ilk çalışmaları yapanlar olarak yalnızca Kúnos ve Jacob'u anar (2000, s. 4-5).

4.5.2. Halk Eğlenceleri

4.5.2.1. Toy

Samoyloviç, 1902, 6 ve 7 yıllarında üç Türkmen toyunu görme imkânı yakalar (1909b). Bunların ilki düğün, ikincisi çadır kuruluşu ve sonuncusu ise bir makama gelme üzerine verilir. Bunların dışında toylar doğum ve sünnet gibi vesilelerle de toy tertiplenir. Bu vesileler Kazaklarda veya Orta Asya Türklerinde müşterektir (s. 65)

Düğünden önce “carçı” adı verilen tellallar yarın toy olacağını haber verir. Sabah 8-9 gibi ahali meydanda toplanmaya başlar. 10 gibi tellal at yarışına katılacakları davet eder. Atlılar bazen herkes tek olarak bazen de gruplar hâlinde yarışır. Kazanan toy sahibi ile tellalın bulunduğu tepeye giderek hediyesini alır (s. 66-67). At yarışlarına ilgi azaldıkça sıra öbür yarışmalara gelir. Önce tüfeklerle karşı tepedeki hedefler vurulur, sonrasında ise pehlivanlar meydana çıkar. Bunlardan sonra düğün sahibinin evine geçilir ve çay içilir, yemek yenir, bahşılardan şarkıları dinlenir (s. 68-69).

Çadır (kibit) kuruluşunda güreş edilir, dutar çalınır, akabinde şair Kör Molla birkaç doğaçlama “gazel” okur. Bunların yanında bir de çadırın içindeki hediyeler için atlama yarışı yapılır. Gençler çadırın baca deliğine asılan bezleri kapıdan tek sıçramayla almaya çalışırlar (s. 70).

Son toy bir Tekelinin “ıstarçin” veya “starçin” şeklinde adlandırılan aul büyüğü seçilmesi üzerine verilir. Binlerce izleyicinin katıldığı toyda ilkin at yarışı, sonra da güreş tertiplenir. Ödüller, toy sahibinin temsilcileri tarafından verilir, bunlar biraz yüksekte özel bir yere yerleşirler (s. 70-71).

Samoyloviç, “kök-böri” adı verilen özel yarışmalara Türkmenler arasında değil de Semerkant'ta 1906 kasımında Özbeklerde tanık olur. Bunları Blocqueville ve Vámbéry müşahede etme imkânı bulmuştur. Ancak söylentilere göre bu yarışma Türkmenlerde yalnızca Sarıklar arasında yaşamaktadır (s. 71). Bilim adamı, Koşağaç Kazaklarının eğlencelerine değinirken bu halkta “kök böri”nin olmadığını, at yarışı (beyge) ve güreşin (kürös) olduğunu not eder (1930, s. 317).

Yukarıda anılan “carçı” adı verilen tellallar üzerinde bilim adamı daha evvel bir yazısında durur [Etnografiçeskiye meloçi..., 1908]. Buna göre tellallar Türkmenlerin hayatında mühim bir yer işgal eder. Zira halka duyurulması gereken her türlü konu için bunlara müracaat edilir. Pazar yerlerinde tellalların özel yerleri bile vardır – silindir şeklinde kilden bir yükselti. Anladığımız kadarıyla tellallar çoğu zaman ihtiyarlardan çıkmakta, bunlar az bir ücret karşılığında istenen duyuruyu yapmakta ancak iş çok geldiği için para da kazanabilmektedir. Bilim adamı bunların hangi konularda, nasıl seslendiğini anlatmak için Rusçasıyla birkaç örnek paylaşır (Samoyloviç, 1908, s. 124-125).

Bu arada ayrı bir başlık açmadan da olsa birkaç konuyu daha aktarmalıyız. Türkmen eğlenceleri çerçevesinde zikredilenler arasında alkol tüketimi, çayhaneler ve sirkler de vardır. Anladığımız kadarıyla bunlar şehirlileşen kesimin yeni tür eğlencelerdir. Ancak bir yandan da eski eğlenceler sürer – av, çekirdek çitlemek, çilimden tütün içmek, yeşil tütün çiğnemek (nas), afyon içmek (tiryak). Bu sonuncusu yasak olduğundan batakhanelerde içilir. Bilim adamı böyle bir yeri bir Teke kılığında 1902’de ziyaret eder, yazısında da afyonun nasıl içildiğini tasvir eder. Kısaca açıklamak gerekirse özel bir çubuğu konulan afyon, içinde mum bulunan delikli bir cam kavanozun üstünde ısıtılarak içilmektedir. Yazıda bunların şekli resmedilmiştir (1909b, s. 76). Bilim adamının bir de romantik buluşmaları andığınız ifade edelim. Bunlar çoğu zaman bir ağaç altında ya da ahırda gerçekleşir, ekseriyetle bir drama yol açar. Bu bilgiden sonra yazı işlerinin bir notu yer alır – uyuşturucu kullanımı ile romantik maceraları halk eğlenceleri arasında saymayı tasvip etmiyoruz (s. 77). Bilim adamının kadın eğlenceleri arasında her fırsatta dedikodu yapmayı saymasını da böyle bir tenkide tabii tutmak mümkündür. Kendisi kadınların eğlence hayatlarına dair bilgi edinemediğini not düşer. Ona göre günlük hayatın bütün yükü kadınların omzunda olduğu için eğlenceye muhtemelen vakit de kalmaz (s. 82).

Bazı yazılarda eğlence oğlanlarına (baça) değinildiğini not edelim [N. S. Likoşin. Horoşiy ton na Vostoke, 1916]. Bu çerçevede aktarılanlar arasında Taşkent’te 1908’de yapılan düğün toyundan bir sahne mevcuttur. Bilim adamı, Kör Molla tarafından bunlar için düzülen bir şarkının elinde bulunduğunu kaydeder (ORO, 1916, s. 194-195).

4.5.2.2. Oyunlar

Samoyloviç tarafından dört yetişkin oyunu şekiller yardımıyla tasvir edilerek açıklanır – yetişkin oyunu “düzdüm”, yetişkin ve genç oyunu “üç bökme”, ayrıca “aşrattı” ve “çien auz”. İki kişinin oynadığı ilk oyunda yere bir kare çizilir, bu dörde bölünür ve ortaya küçük bir kare daha çizilir. En ortaya bir küçük kare daha eklenir. Her oyuncunun 8 taşı vardır, birinin taşları çubuklardan öbürünü ise kil parçasından oluşur. İç içe geçmiş üç kareden ikincisine oyuncuların dört taşı sıralanır, öbür taşlarla ise oyun başladığında tek tek oynanır. Oyunun hedefi adından da anlaşılacağı üzere taşları karelerin kesişme noktaları üzerinde, art arda üç noktaya “düzmek”, yani yerleştirmek ve rakibin bunu başarmasına engel olmaktır. Üç taşı art arda dizen, rakibin istediği bir taşı alma hakkı elde eder. Taşların belli bir adı yoktur, çubuğa “çöp”, kil parçasına ise “kesek” derler. İkinci oyunda ise yere çapraz iki çizgi çizilir. Yine iki oyuncu vardır ancak bu kez oyuncular üçer taş alır. Hedef kendi taşını rakibin taşının üzerinden boş yere atlatmaktır. Bu iki oyundan başka bilim adamı “aşrattı” – ‘aşirtti’ ve “çien auz” – ‘akrep ağzı’ adlı, yine yere şekil çizilerek ve taşlarla oynanan iki oyun daha tasvir eder ancak bunları kendisinin tam anlayamadığını da not düşer. Bu oyunlardan başka yetişkinler kâğıt ve satranç da oynar. Satranca “küşt”, şaha “şa”, vezire “perzi”, subaya “ruh” veya “urh”, ata “at”, file “pil” ve piyona “piade”; satranç karelerine “öy”, hamleye “göçmek”, taş almaya “almak”, kazanmaya “utmak”, yenilmeye “yemmek” denir. (1909b, s. 72-75).

Nasıl oynandığı tasvir edilen çocuk oyunları dört tanedir. Bunlar “gizlençik”, “pırrık”, “çürrük kestim” ve “hekkel” adını taşır. Yalnızca ismen tespit edilen oyunların sayısı ise bir hayli fazladır. En çok oynananlar “kurçak” (kukla), “pökkü” (top), “sallançak” (salıncak). Bunları hem kız hem de oğlanlar oynar. Oğlanlar “yay” ve “sapan” oynar, ayrıca “aşık” oyununu çok sever, bunu gençler de oynar. Bu oyunun türleri de vardır: 1. Sürpekli, 2. Karatış, 3. Topazlı, 4. Kenekli, 5. Saç yoldı, 6. Tennerdi.

Ahal Tekelerin çocuk oyunları arasında şunlar yer alır: 1. Karaguş, 2. Kimlerde kim bayıñ atı, 3. Kuşak attı, 4. Karaguş kayttı, 5. Parak-puruk, 6. Top gezdi, 7. Bastırma, 8. Göge iwerdi.

Çeleken adası, Karagöl aulundaki Ogurcalin ve Yomud nüfusundan çocukların oyunları şunlardır: 1. Haray haray, 2. Çiş, 3. Göte dürt çeklemeli, 4. Eşşek kurdı, 5. Top, 6. Gizlençik, 7. Pırrık, 8. Çürrük kestim, 9. Hekkel.

Şimdi tasvir edilen oyunlara gelecek olursak “gizlençik” adından da anlaşılacağı üzere bir çeşit saklambaçtır. Oğlanlar iki bölüğe ayrılır, bunlardan biri belirli bir noktada (tarp) kalırken öbürü ise saklanır. Kalan bölükten biri saklananlardan birini bulur ve belirli noktaya ilk varmak için koşular. “Cırrık” da bir çeşit saklambaçtır. Ancak bu kez ilk bölükten iki kişi saklananları aramaya gider, öbürleri kalır. Arayanlardan biri, saklananlardan birini bulduğunda belirli noktaya “cırrık” diye bağırarak ulaşmaya çalışır. Bunun üzerine saklananlar da belirli noktaya doğru atılır, bekleyenler kendilerine doğru gelen saklananları tutmaya çalışır.

“Çürük kestim” oyununda, oyuncular iki bölüğe ayrılır. Bölüklerden biri yere çizilen bir halkanın içinde, halkanın çapı üzerinde arada bir kişilik yer kalacak surette hizalanır. Dışarıda kalan bölükten oyuncular bu boşluklara girmeye çalışır. İçeridekiler ise hamle yapanın ayağına değerek onu oyun dışı bırakmaya çalışır. Dışarıdakilerden biri halkanın içine girmeyi başarır aralarında bulunduğu oyunculardan biri oyun dışı kalır. Kaybı daha az olan bölük oyunu kazanır.

“Hekkel” (çijik) oyununda iki tarafı sivri küçük bir çubuk hazırlanır. Oyuncular iki bölüğe ayrılır. Bir bölük yerdeki bir çubuğa yerleştirilen sivri çubuğun başında kalır, öbürü uzaklaşır. Sivri çubuğa özel bir sopayla vurulur, uzaklaşan bölük bunu yakalayıp üzerinden fırlatıldığı çubuğa atmaya çalışırlar (s. 78).

Gerek yetişkin gerekse de çocuk oyunlarında oyuna başlanırken kura çekilir. Bunun için uyaklı sözlerle sayışma yapılır, buna Türkmenler “aku-maku” derler. Bilim adamı elinde birkaç numunenin bulunduğunu fakat bunları henüz neşretmeyeceğini yazar. Bizim için epey mühim olansa yazısını bitirirken söyledikleridir. Yeterince tatmin edici olmayan malzemeyi neşretmekteki maksadı başkalarının da bu konuya ilaveler yapmasına önyak olmaktır. Zira Türkmenler bilimin nazarında unutulmuştur, oysa bu halk Osmanlıların en yakın akrabalarıdır. (s. 79). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere 1900’lerin başında Türkmen eğlence hayatı araştırılmaya bekleyen bakir bir sahadır. Bilim adamının atf yaptığı eserlerin sayısı onu geçmez, bunların çoğu 1800’lerin ikinci yarısına ait seyahat notlarıdır. Bunlardan biri, atf sayısı dikkate alındığında belki de en önemlisi, Edmond O'Donovan'ındır. Bu isim, 1879-80'de Merv'i ziyaret eder ve bazı gözlemlerini kitabında paylaşır [*The Merv oasis...*, 2. C, Londra 1882; II. C, Ank. 2021]. Anmamız gereken birkaç isim daha vardır: Vámbéry [*Das Türkenvolk...*, Leipzig 1885], Charles Marvin [*Merv, the Queen...*, Londra 1881], Henri de Couliboeuf de Blocqueville [*Quatorze mois chez...*, *Le Tour de Monde*, 1866, Ank. 1986]. Bunlardan daha eski bir kitapsa Arthur

Conolly tarafından yazılır [*Journey to the North of India...*, Londra 1834]. Bir de Rusça olarak karşımıza *Naşi sosedi v Sredney Azii. Hiva i Turkmeniya* [=Orta Asya'da komşularımız. Hive ve Türkmenistan, SPb. 1873] ve *Obzor Zakaspiyskoy oblasti s 1882 po 1890 god* [Aşkabat 1897] adlı kitaplarla F. A. Mihaylov'un bir kitabı çıkar [*Tuzemstiy Zakaspiyskoy...*, Aşkabat 1900]. Bunlara bakarak Türkmen eğlenceleri, yani toy ve oyunları üzerine müstakil çalışmaların mevcut olmadığı ve bilim adamının bu konudaki öncü isimlerden olduğu çıkarımına ulaşabiliriz, çalışmalarının ayırt edici niteliği ise başka eserlerde her zaman verilmeyen mahallî kelimelerin çoğu zaman paylaşılmasıdır. Halk eğlenceleriyle alakalı olarak kendisinin ilerleyen yıllarda başka konularda, bilhassa da halk tiyatrosu üzerine mesai harcadığını not edelim. Ama toy ve çocuk-yetişkin oyunlarına yeniden temas etmez.

4.5.3. Hayatın Geçiş Safhalarıyla İlgili İnanış ve Uygulamaları: Doğum

Bilim adamının üzerinde durduğu konular arasında doğumla ilgili inanışlar ve uygulamalar da vardır ve bunlarla daha çok ad vermeyle ilgilidir. Burada üzerinde durmak istediğimiz yazı Türkçesiyle 'Türk boylarındaki ad verme meselesi' adını taşır (2005, s. 274-276). Yazıda esasen Gordlevskiy'in bir yazısındaki bazı görüşlere itiraz edilir [EO, 1910, 3-4. S]. Burada, Anadolu Türklerinin eğer çocukları daha önce ölmüşse yeni doğan çocuklarına, erkekse "dursun" ve kızsa "yeter" adını verdikleri bilgisi paylaşılır. Oysa Samoyloviç'e göre sonuncu ismin verilme sebebi farklıdır – bu isim başka bir kız çocuk istenmediği durumda verilir. Ayrıca "yeter" yalnızca kızlara verilirken "dursun" ismi ise hem erkeklere hem de kızlara da verilir. Bu görüşlerin dayanağı ise Hazar ötesi Türkmenleri arasındaki müşahedelerdir. Burada "dursun" adıyla aynı niyetle "durdı" adı da verilir. Bir de "it almaz" gibi nahoş adlar vardır, buradaki maksat şeytanın (veya Azrail'in) çocuktan uzak olmasını temin etmektir (s. 275).

İtiraza konu olan ikinci husus ise doğan çocuğun cinsiyetinin nasıl karşılandığına dair bilgi verilmeyişidir. Türkmenler doğan çocuk erkek olduğunda sevinmekte, kız olduğunda ise üzülmemektedir. Üçüncü itiraz ise doğan çocuğa ne zaman ve kim tarafından ad verildiğinin vazih surette ortaya konmamasıdır. Mesela Hive'de doğumdan yedi gün geçince ad verilir. Çocuğun babasının bulunduğu mevki adın kim tarafından verileceğini üzerinde belirleyicidir. Bir vezirin oğlu olursa adı han verir; bu âdet aynı mantıkla farklı

mevkilere göre şöyle tatbik edilir: Mollanınkine kadı, müftü veya reis; sıradan birininkine ise bir akraba, anne babadan biri veya aksakal ad verir.

Bilim adamı, ad verilirken “irim etedi” denen alametlerin (primeta) dikkate alındığını, ayrıca şehirliler ile köylülerin adları arasında farklılıklar bulunduğunu belirtir, ancak tafsilat paylaşmaz (s. 276). Bunların yanı sıra ad araştırmalarıyla ilgili bir teklif dile getirdiğini not edelim – kabilelere göre hem erkek hem de kadın şahıs adı dizinleri çıkarılmalıdır. Bunlarda, bir adın hangi durumda, hangi tarihî dönemde, kime, niçin verildiği kaydedilmelidir (s. 275). Bir başka yerde, daha şahıs adı araştırmalarıyla ilgili görüşler buluruz – bu kez Kırım özelinde.

Kırım’da ekseriyetle Müslüman adları kullanılır, lakin yalnızca dağ eteklerindeki nüfusun ihtiyarlarında az da olsa “millî” adlara tesadüf edilir. Bunların kıymetiye İslamiyet öncesiyle alakalı inanışlardan izler taşımasıdır. Kafkasya’daki Türkmenlerde bu türden bir inanışa denk geliriz – ismin anlamı kişinin kaderi üzerinde belirleyici olacaktır. Burada bilim adamı “yeter” “it almaz” örneklerini tekrarlar. Ona göre Kırım’daki şahıs adlarının derlenmesiyle Kırım Tatarları ve onlarla akraba boylar arasındaki ad verme geleneğinin tespit edilmesini sağlayacaktır (Samoyloviç, 2000, s. 104-105). Bilim adamı kendisi de meslek hayatı boyunca gittiği yerlerdeki şahıs adlarını kaydeder (Samoyloviç, 1909a, s. 24; 1913b, s. 59; Abramzon, 1978, s. 189; Blagova, 2008, s. 172).

Anlaşılan Türk şahıs adları üzerine derlemeler 1900’lerin başında henüz mevcut değildir. Zira bu konuda adı geçen kaynak neredeyse yoktur. Karşımıza çıkan bir eserse aslında doğrudan adlarla ilgili olmayıp Türkmenistan’daki toprak ve sulama işleriyle alakalı iki kitaptır. 1903 ve 4’te basılan bu iki kitap üzerine Samoyloyloviç bir değerlendirme yazar ve ikinci kitabın şahıs adları ihtiva etmesiyle etnografya uzmanları için önem arz ettiğini belirtir.

4.5.4. Halk Giyimi

Samoyloviç, seyahatleri sırasında mahallî kıyafetler toplar ve bunları Petersburg müzelerine teslim eder. Müzecilik faaliyetiyle ilgili bu uğraşının neticesinde başvurabileceğimiz bir kitapçık ortaya çıkar. Bu, Rus Müzesinin Etnografya Bölümündeki kıyafetler üzerinedir (1923) – Türkçesiyle ‘Stavropol Türkmen kadınlarının giysileri’. Dört sayfalık bu kısa bilgilendirmede, adından da anlaşılacağı

üzere Türkmen kadınlarının kıyafeti tasvir edilir. Aslında müzede, 4 farklı kişi tipi için kıyafet mevcuttur: 1. genç kadın, 2. kız, 3. yetişkin erkek ve 4. oğlan kıyafetidir. Ancak yazıda bunlar üzerinde durulmaz.

Yazı halk bilimi için olduğu kadar dil bilimi için de önemlidir zira kılık kıyafetle ilgili belli başlı Türkmence söz varlığını ihtiva eder. Giyim kuşama geçilmeden önce ise Stavropol Türkmenleriyle Hazar ötesi Türkmenlerinin kıyafetlerinin farklı olduğunun altı çizilir. Stavropol Türkmenlerinin kıyafeti Mangışla'takilerle bir benzerlik ortaya koyar. Netice itibarıyla son durumda Kazak, Volga Tatar ve Kalmık, ayrıca da Kafkas tesirinin görmek mümkün olmaktadır [1. s.].

İşte genç bir kadının giyim kuşamının parçaları: iç kıyafet olarak “köylek” – ‘gömlek’ ve dize kadar uzanan “ştan” – ‘pantolon’, bu sonuncusu bele “uçkur” ile bağlanır. Kaval kemiğini “atu” denilen yumuşak bir ‘çizme’ veya “başmak” – ‘ayakkabı’ örter. Bir de kışın giyilen keçe ayakkabı/çorap “uyuk” vardır. Gömleğin üzerine iç elbise olarak “bêşmêt” veya “kaftan”, giyilir. Eldeki numunede bunun yanlarına “kaz ayak” şeklinde “oka” – ‘dantel’ işlenmiştir, kol ağzlarına “kalakay” dikilidir. Astarına “işlik”, iç cebine “kiseê” denir. İç elbisenin üstüne de dış elbise olarak “don” giyilir. Numunede bunun kollarında “saçak” adlı püskülleri olan üç “yêlnêg” – ‘kurdele’ bulunur.

Kadınların saç örgüsüne ‘öru’, başörtüsüne de “çember” denir. Yüz ve göğüste açıklığı olan ve arkada ayağa kadar uzanan bu örtünün ucuna “kuyrug koj” denir. Bu kenarlarında dantelli ve saçaklıdır – “saçak oka” [3. s.]. Örtünün üstüne bir şapka giyilir – “börük”, bunun tepesine “têbê” denir. Kadınların son giysisi ise evden çıkarken büründükleri “dastar” adlı örtüdür. Bunun rengi yaşa göre değişir – 30’a kadar kırmızı, 40’a kadar sarı ve sonrasında da beyaz

Son olarak bilim adamı az da olsa takılara değinir – kadınlar parmaklarını yüzüklerle süsler, sağ burun deliğine “sırğa” – ‘hızma’ takarlar. Bir de tasvir edilen bu kıyafetin varlıklı bir aileden edinildiğini not düşer [4. s.].

Türkmen kıyafetleri dışında farklı Türk boylarının giyim kuşamı hakkında bilim adamının farklı yazılarında bazı bilgi kırıntılarına rastlarız. Kırım etnografyası üzerine olan bir tebliğinde kıyafete de değinir [1917]. Ona göre Kırım Tatarlarında yerleşik düzenle birlikte kıyafetlerin şehirli bir hâle büründüğü hemen göze çarpar. 1900’lerdeki

görünüş bir asır önceki seyyahların atlaslarındaki manzaradan çok farklıdır. Elbette sandıklarda eski eşyalar bulmak mümkündür (Samoyloviç, 2000, s. 105).

Bir yazıda Hive halkının kıyafetiyle ilgili gözlemler buluruz [A. Kalmıkov. Hive..., 1909]. Buna göre Hive’de kıyafet yönüyle 1800’lerin son çeyreğinde ve 1900’lerin başında Türkmen, Tatar ve Rusların tesiriyle bir dizi değişme meydana gelmiştir. Şimdi giyilen kalpak eskisinden farklıdır. Yeni kalpak, Türkmen-Yomud kalpağı olan “çöürme” formundadır. Oysa eskiden basık değil uzun ve üste doğru genişleyen kalpak giyilirdi (Abramzon, 1978, s. 184). Eski formdaki kalpağı ise yalnızca han törenlerde giymeye devam eder. Hizmetçiler, köylüler ve din adamları beyaz kalpak giyer. Takkenin formu da değişmiştir. Artık eskiden olduğu gibi uzun ve sivri takke değil, fincan şekilli takke giyilir [113-114. s.].

Türkmenlerin “tekpek”, yani kalpağının kabilelere göre değiştiği paylaşılan notlar arasındadır (Samoyloviç, 1907, s. 217; Abramzon, 1978, s. 184). Siyah, beyaz ve kırmızı renkte olabilen bu kalpakların formu Merv ve Ahal’de birbirinden farklıdır, sonuncular daha yüksektir. Mahallî halkın dediğine göre Ahal’de yüksek kalpak modası, Rus Kazaklara özenen Türkmen kolluk kuvvetlerinden zuhur etmiştir [217. s.].

Koşağaç Kazaklarında erkek ve kadın gömleğinin, ayrıca iç pantolonun ayrı ayrı adı vardır (Samoyloviç, 1930, 315-316): cehde ve köylök; ştan ve dambal. Kadın kıyafetinin öğelerinden biri “ceñi yok beşmet”, yani bir çeşit yeledir. Gelinin başlığı “seukele” adını taşır, ancak söylenenlere göre artık yok olmuştur. Kadınların sıradan başlığı “kemişek” ve “şulaş”tan ibarettir.

Erkekler dış pantolonlarını (şalvar) bazen çizmelerine sokar bazen de dışarı salarlar. Erkek üst giyimi “beşmet” ve “kemzal”, ayrıca soğuk havalarda giyilen “ton”dan oluşur. Kimileri “beşmet”in içine yelek (zeletkè) giyer. Bellerine kuşak veya kemer; başlarına kalpak olara Kazakların “tımak” veya Teleütlerin “börük”ünü takarlar. Ancak Rus kırmızı ordu şapkası ile İstanbul fesine de rastlanır. Kalpağın altına takke (kepeş, takya) giyilir. Yağmurlu havalara mahsus olmak üzere siyah pelüş astarlı bir çeşit şapka giyilir (külö-tepe). Bilim adamına göre erkek kıyafetinin Kazak, Teleüt ve Rus terkiibinden oluştuğu söylenebilir.

Rus Müzesi Etnografya Bölümünde sergilenen malzemeyi tanıtmak amacıyla hazırlanan kitapçıkta kıyafetle ilgili bir şeyler bulunabilir [Osedloye naseleniye..., 1927]. Fikir vermesi için sergilenenler arasında bir derviş kıyafeti ve bu çerçevede “keşkül” vs.

malzemenin mevcut olduğunu belirtelim [8. s.]. Bir bahşı, Kör Molla tanıtılırken, kıyafete de temas edilir, konuyla alakalı Türkmençe söz varlığı paylaşılır [Turkmenskiy poet-bosyak..., 1907]. Kör Molla, öbür “dındaşları” gibi “takke” takmaz, başına doğrudan Türkmen başlığı, “telpek” geçirir. “Köynek” – ‘gömlek’ ve “balak” – ‘pantolon’ ve bunların üzerine de kaftan, yani “pahta-don” giyer. Kuşak yerine de bir bez bağlar – “yağlık”. Ayaklarında ise ayakkabı olarak “kouş” vardır (Samoyloviç, 1907, s. 217).

Yukarıda aktarılanlardan şu sonuca ulaşırız: Giyim kuşam, bilim adamının ilgilendiği ikincil konulardandır. Saha araştırmaları ve müze görevleri, giyim kuşam üzerine bir dikkatin doğmasına vesile olmuştur. Ancak bu konudaki dikkat devamlı olsa da bütünlüklü ve derinlikli bir uğraşı söz konusu değildir. Abramzon’un da belirttiği üzere bilim adamının etnografya sahasında özel bir tahsili bulunmamakta (1978, s. 169), kendisinin de bu yönde bir iddiası yoktur. Ancak akademik çalışmaların azlığı, etnografya uzmanlarının tetkik ettiği halkın dilini bilmemesi gibi hususlar problem olarak belirir, Samoyloviç de bunun farkına varır ve böyle bir farkındalıkla sahaya katkı sunmaya çalışır. Bu küçük katkıların kıymeti, o zamanın bir geçiş dönemi olduğu göz önüne alındığında epey kıymetlidir. Zira 1800’lerin sonunda 1900’lerin ilk yıllarında bilhassa Rusya üzerinden gelen tesirlerle hayat şartları hızla değişmektedir. Bilim adamının pek çok defa dile getirdiği üzere eğer acele edilmezse sözlü ve maddi kültürün pek çok unsuru kaydedilmeden yok olacaktır.

Müzenin kıyafet koleksiyonuna katkılar, Abramzon tarafından tafsilat verilerek tanıtılmış ve değerlendirilmiştir (1978, s. 183-185). Anladığımız kadarıyla, bunlar belli bir kişinin kıyafetinin tamamı olmasıyla önemlidir. Böylece, mesela, halkın belli bir kesiminden, belli bir yaştaki Hiveli Özbek bir erkek veya kadının baştan ayağa nasıl giyindiğini görmek mümkün olmaktadır. Malzemeler için açıklamalar verilmesi, ayrıca sergi kitapçıkları hazırlanması çalışmaların ciddiyetle yapıldığını bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bütün bu anlatılanları ilgilendirmesinden ötürü önemli bulduğumuz bir bilgi ve çıkarımı not edelim: Giyim-kuşam ve kukla gösterileri gibi konulardaki çalışmalarda, bilim adamının 1922 kasımında Rus Müzesi Etnografya Bölümünün Kafkasya ve Orta Asya ile ilgili birimine yardımcı karyum seçilmesi belirleyici olur (s. 171).

Abramzon’un belirttiğine göre sonraki yıllarda, bilhassa 1950’lerden sonra Orta Asya üzerine genelde etnografya, özelde de kılık kıyafet üzerine çalışmalar hızlanır. A. S. Morozova tarafından 1800’lerin ikinci yarısı ve 1900’lerin başındaki Türkmen

kıyafetleri üzerine bir makale neşredilir [1971] (1978, s. 173). İ. V Zaharov ile R. D. Hocayev'in Kazak kıyafetleri üzerine müştereken yaptıkları çalışmalar vardır [1963, 1964]. Ancak bu bağlamda, konuyla ilgili çok sayıda makale ihtiva etmesiyle anılması gereken makaleler toplamları da mevcuttur: *Traditsionnaya kultura narodov Peredney i Sredney Azii* [=Ön ve Orta Asya halklarının ananevi kültürü, L. 1970], *Kostyum narodov Sredney Azii: istoriko-etnografiçeskiye oçerki* [=Orta Asya halklarının kıyafeti: tarihi etnografya tetkikleri, M. 1979].

Türkiye'de, Türk giyim kuşamı üzerine kapsamlı bir çalışma olarak Bahaeddin Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş*'inin beşinci cildini sayabiliriz [İst. 1978]. Burada Samoyloviç'in aktardığı bilgilerle mukayeseye imkân tanıyacak zengin malzeme olduğu göze çarpar. Rusya'dan kaynaklar olaraksa Radloff ve Yudahin gibi isimler karşımıza çıkar.

Yine giyim kuşam üzerine aynı dönemde, yani 1950'lerden sonra Reşat Ekrem Koçu ve Emel Esin'in çalışmalarına tesadüf ederiz. Böylelikle bu dönemin gerek Rusya, gerekse de Türkiye'de, Türk kültürüyle alakalı çalışmalar yönünden mümbit olduğunu söylemek mümkün olur. Vardığımız bir başka netice ise Samoyloviç'in giyim kuşama dair parça parça sunduğu bilgilerin ancak yaklaşık 50 yıl sonra karşımıza bütünlüklü olarak çıktığıdır.

4.5.5. Halk Kurumları: Loncalar

1900'lerin başında Orta Asya'da hayat şartları hızla değişmekte ve eski hayatın önemli unsurları ise yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmaktadır. Tehlike altında bulunanlardan biri de bir alandaki meslek erbabını, mesela demircileri, fırıncıları veya müzisyenleri bir araya getiren loncalardır. Bu sebeple bu kuruluşların araştırılması etnografya araştırmalarının güncel ve acil meselelerindedir. 1909'da Petersburg Üniversitesi Doğu Fakültesi öğrencilerine yönelik "Sart zanaatkâr risaleleri" konusunda yarışma tertiplenir. Yarışmayı Samoyloviç'in öğrencilerinden Gavrilov kazanır, yarışmayı kazanan eser ise 1912'de *Risolya Sartovskih remeslennikov* [=Sart zanaatkârların risalesi, Taşkent] adıyla basılır. Bu kitapçık üzerine bilim adamının bir değerlendirme yazısı mevcuttur [M. Gavrilov..., 1915], ancak bu konudaki esas çalışması ise daha sonraya aittir [Turkestanskiy ustav-risolya..., 1927]. Neşredildikten sonra, 2 yıl içinde, 1929'da Türkçe çevrilmiş olması bunun önemini ortaya koyar. Mütercim A. İnan yazdığı "Başlangıç" kısmında makalenin Müslüman Türklerin içtimaiyat ve iktisadiyatını araştıranlar için

kıymet arz ettiğini belirterek Türkiye'deki loncaların henüz tetkik edilmemiş olduğunu dikkatlere sunar, mesleklerin kurucularına dair birkaç rivayetin Halk Bilgisi Derneğinin araştırma seyahatlerinde derlendiğini not eder, bunlardan üçünü paylaşır [3-4. s.]. Eğer İnan'ın ifadeleri doğruysa Türklerin loncaları hakkında henüz Türkiye'de bir çalışma yok iken Rusya'da bu konuda bir süredir araştırma yapılmaktadır. Böylelikle bunların kıymeti de tabiatıyla ortaya çıkmış olur.

Samoyloviç, ikinci Türkistan seyahatinde, yani 1906'da ilgilendiği konular arasında halk sanatları ve lonca teşkilatları olduğunu kendisi zikretmektedir. Yine onun ifadelerinden anlaşıldığına göre, o dönemde bu konularla bir başkası, P. A. Komarov alakadar olduğu için bilim adamı çalışmalarını bu yönde devam ettirmez, bu ismin Rus Müzesi Etnografya Bölümü kayyumu K. A. İnostrantsev ile irtibatlandırır. Böylelikle Komarov vasıtasıyla Bölüme kol-kurçak (karagöz?) ve çadır-ı hayal (kukla) koleksiyonu, ayrıca bir de müzisyenler loncası risalesi kazandırılır. Adı anılan ismin malumat yönüyle zengin mektupları da mahfuz bulunmakta ve bunlar N. N. Matinoviç tarafından Sartların kukla tiyatrosuyla ilgili bir yazıya konu da olmuştur [1921]. Ancak risale büsbütün gözden kaçmıştır. İşte Samoyloviç'in yazısına konu olan da budur. Loncanın kaidelerini ortaya koyan, bir nevi nizamname olan metin "Risale-yi Mehterlik" adını taşısa da yalnızca müzisyenler değil kukla oynatanlar da bu loncaya dâhildir. Böylelikle farklı sanatkârların ayrı ayrı lonca ve risalelerinin olmadığı, bunların bir lonca altında buldukları ve bir risaleye tabii oldukları anlaşılmaktadır. Mevzu edilen risalenin önemliyse eldeki yegâne sanatkâr risalesi nüshası olmasından ileri gelir. Bir de şekil olarak çoğu risale kitapçık gibi iken bu, birbirine eklenmiş kâğıtlardan meydana getirilmiştir. Bununla beraber muhteva yönüyle öbür risalelerden pek de farklı değildir. Bunlar, sırası değişebilse de umumiyetle yedi bölümden müteşekkildir. Ancak eldeki nüshada, meslek icra edilirken söylenen dua ve kutsi sözleri ihtiva eden beşinci bölüm eksiktir. Etnografya açısından en kıymetli bölümse işin yapılışını anlattığından budur [55. s.]. Bilim adamı risalenin tamamını değil, yalnızca musikinin ortaya çıkışı ve piriyle ilgili efsanenin tercümesini vermekle iktifa eder [56. s.]. Bunu tezin efsanelere ayrılmış kısmında bulmak mümkündür.

Kukla tiyatrosu üzerine hazırlanmış kitapçıkta da loncalara temas edilir [1923]. Halk eğlenceleri alanında çalışanların hepsi, her yörede bulunan ve bir aksakalın reislik yaptığı loncalara dahil olurlar. Loncaların üyeleri çoğu zaman farklı meslekleri bir arada ifa ederler – bir tiyatrocu aynı zamanda sihirbaz veya müzisyen olabilmektedir [4. s.].

Bilim adamı başka araştırmacıları, mesela Kırım'ı araştıran A. Bodaninskiy'i bu konuya çalışmaya yönlendirir. Kendisi de Kırım'da bulunurken fırıncıların bir selefnamesini edinir. Ona göre bu, muhteva veçhesiyle Orta Asya'daki risalelere benzemektedir (Samoyloviç, 2000, s. 74). Selefnameler, loncaların kaidelerini ihtiva eder, kurucuya dair bir efsaneyle başlar. Bunlarda madde madde reis ile yardımcısının seçimi, loncanın bayramları, hayır işleri, üyelerin eēitimi, kınanan davranışlar ile cezalar gibi bilgiler bulunur (s. 108). Bilim adamının Kırım'daki loncaların ruhani başı olan nakibi ziyareti (s. 75), ayrıca loncalarla ilgili mesaisi, Abramzon tarafından kısaca deēerlendirilmiřtir (1978, s. 188).

Meslekler ve loncalarla ilgili çalışmaların bir plan dhilinde yapıldıēının altını çizmeliyiz. Zira seyahat raporlarında, bu konu müstakil bir yer tutar. 1908 seyahatinin raporunda, Hive'de ziyaret edilen 12 farklı mesleēin iřliēi tek tek sayılır, sonrasında ise “genel olarak farklı mesleklerin nasıl ifa edildiēinin gzlemlendiēi ve bu arada da Hive'ye ait söz varlıēının zenginleřtirildiēi” notu düşülür (Samoyloviç, 1909a, s. 20). İşte böylece, bu türden çalışmaların o dönemdeki etnografya anlayışına göre yapıldıēını anlamış olmaktadır. Tetkik edilen halkın maddi ve manevi kültürü bir arada ele alınmakta ve bu çerçevede de söz varlıēının üzerinde önemle durulmaktadır. Rus Müzesi Etnografya Bölümünde sergilenen malzeme ve bunlar için Samoyloviç tarafından hazırlanan kitapçık [Osedloye naseleniye..., 1927] yine bu çerçevede anlamlı olmaktadır. Toplanan ve müzeye teslim edilen malzeme arasında çok sayıda giyisinin yanı sıra bıçak, haer kını ve fincan mahfazası gibi Őeylerin bulunduēunu Abramzon haber vermektedir (1978, s. 183.). Yine onun verdiēi bir bilginin altını çizmeliyiz – Samoyloviç çeşitli mesleklerle ilgili gözlemleri herhangi bir yayına dönüşmemiştir. Bu alandaki boşluk çok sonraları İ. M. Cabbarov tarafından doldurulur “Remeslo uzbekov Yujnogo Harezma v kontse XIX – naçale XX v.” [= 1800'lerin sonu ve 1900'lerin başında Güney Harezim'deki Özbeklerin meslekleri, 1971] adlı makaleyle doldurulur (s. 182).

Samoyloviç'in çalışması çok sonraları dahi atıf almayı sürdürür. Mesela Baskakov, sanatkr risalelerini anlatırken bundan istifade eder (1984, s. 49-50). Samoyloviç'in teşvikiyle vücut bulan Gavrilov'un kitapıēı da sonraki yıllarda loncalara dair temel başvuru kaynakları arasındadır. Daha Samoyloviç hayattayken Orta Asya Türklerinin sanatını ele alan çalışmaların sayısı artar. Müzisyen risalesine dair yazının neřredildiēi yılda, Barthold'un Türkistan kültür hayatı tarihini ele alan bir kitabı çıkar [L. 1927]. Bunu genel bir yaklaşım ortaya koyan bir çalışma olarak nitelendirebiliriz.

İlerleyen yıllarda daha dar alanlarda, daha derinlikli çalışmaların çıktığını tanık oluruz. Orta Asya sanatı, komşu İran'la elbette etkileşim hâindedir ve birinin tetkiki ister istemez öbürüne de bağlıdır. Arap, Fars ve Türklerin müştereken geliştirdiği İslam sanatında ise yazı önemli bir öğedir. Risalelerin de bilhassa İran kültürüyle ilişkisi, üzerinde durulmaya değer bir husustur ancak bu konumuzun dışındadır. Müslüman yazı geleneğinin araştırılmasının Rus Doğu biliminde önem verilen bir konu olduğunu belirtmekle yetinelim. Bu çerçevedeki araştırmalarda mihenk taşı sayılan bir çalışma söz konusudur – Kadı Ahmed Kummî'nin hat ve nakış sanatkârlarına dair eseri B. N. Zahoder tarafından Farsçadan Rusçaya tercüme edilir [M.-L. 1947]. Bu minvaldeki çalışmalar arasında küçük ama önemli bir başka yayını da saymalıyız – nakkaşların lonca risalesi ilk kez E. Darskiy tarafından Özbekçeden Rusçaya tercüme edilerek neşredilir [*Problemy vostokovedeniya*, 3, 1959].

4.5.6. Halk Mimarisi: Ev/Yurt

Mimari ve bununla ilgili konular doğrudan bir çalışmanın konusu olarak karşımıza çıkmasa da bilim adamının bu çerçevede bir dikkatinin olduğunu görürüz. Daha çok Kırım ve Orta Asya seyahatleriyle alakalı yazılarda az da olsa halkın yaşadığı evler hakkında bilgi yer alır. Bunları seyahatnamelerde karşımıza çıkan türden gözlem notları olarak nitelendirmek mümkündür. Evle ilgili gözlem notları, Abramzon tarafından kısaca ele alınmıştır (1978, s. 185-186).

Paylaşılan terimlerden başlayacak olursak mesela Türkmenlerde, taş bir evin terasına “ayvan” denir. Taş evin kendisi ise “tam” adını taşır. Yerleşik bir düzene geçen Merv Tekeleri yurtlarının yanı başına ya kilden/kerpiçten ya da taştan yeni evler yapmaya başlarlar (Samoyloviç, 1909b, s. 70). İkili ev usulüne Hive'de de rastlanır. Buradaki halkın gerek zenginleri gerekse de sıradan insanları evlerinin önünde yurt için özel bir yer bırakırlar ve “kara öy”, yani yurtlarını muhafaza ederler. Hanın kendisi de kışın sarayına kurulan yurttan ikamet eder [A. Kalmikov. Hive..., 1909, 114]. Orta Asya'da olduğu üzere ikili ev düzeni, Kırım'da da görülmektedir. İnsanlar evlerinin yanında yurt bulundururlar, gerektiğinde bu yaylaya çıkarılır (Samoyloviç, 1913b, s. 67; Abramzon, 1978, s. 185).

Koşağaç Kazaklarında evin sağ tarafı kadının, sol tarafı ise erkeğin tarafıdır [Kazaki koşağaçskogo..., 1930]. Sağ tarafta tahtadan bir yatak bulunur (tösök ayak) ve bu

geceleri bir bezle (çımıldak) örtülür. Gıda maddeleri ve sofrta malzemeleri yine bu sağ tarafta, ocak ve kapı arasında bir yerde bulunur. Bilim adamı, yastık (castık) ve battaniyeden (sırmak) kımız karıştırma çubuğuna (piskek) varıncaya dek çeşitli gereçlerin adlarını verir. Bunların sayıca hiç de az olmadığını, bu bakımdan söz varlığı araştırmacılarına, bazı ince noktaları göstermeleriyle, zengin malzeme sunduğunu söyleyebiliriz. Bir örnek vermek gerekirse yüz yıkadıktan sonra kullanılan havlu “oromal” veya “bet oromal” adını taşır; et yedikten sonra yağlı eli silmek için “maylık”, elleri yıkadıktan sonra silmek için de “suuluk” kullanılır (Samoyloviç, 1930, s. 313-314).

Yurdun kapısı kuzeye (sol tüstük) bakmalıdır, böylece güneye (oñ tüstük) ve hâliyle Kabe’ye dönerek yurdun en muteber bölümünde (tör) namaz kılmak mümkün olur. Ancak bilim adamı, fiiliyatta, yurtların kapısının daha çok kuzey doğuya baktığını gözlemler (s. 313). Kırım Tatarlarında, Koşağaç Kazaklarındaki uygulamanın aksine, evin kapısının güneye, yani kibleye bakması benimsenir. Bozkır bölgesinde evler Rus tarzında yapılırsa da yine kapının yönüne dikkat edilir [K voprosu..., 1917] (Samoyloviç, 2000, s. 105). Kırımdaki evlerle ilgili düşölen notlardan biri de şöyledir: Güney kıyı Tatarlarının evlerinin çatısı düzdür (s. 79).

4.5.7. Halk Mutfağı

Mutfak üzerine doğrudan bir çalışma bulamayız. Kırım etnografyası değerlendirilirken şu not paylaşılır [K voprosu..., 1917]: Kırım Tatarlarında maddi kültür ögeleri arasında en çok muhafaza edilenler yemeklerdir. Bunların kaydedilmesi büyük bir malzeme sunacaktır (Samoyloviç, 2000, s. 105).

Bilim adamı Koşağaç Kazakları arasında bulunurken akşamleyin çayın beraberinde “boursak” adlı kızartılmış hamurdan bir tür yiyecek yer. Sabahleyin ise benzeri Kırım’da da bulunan ve “çelpek” denilen bir tür gözleme ile kahvaltı eder (Samoyloviç, 1930, s. 314).

4.5.8. Halk Müziğı

Bilim adamının doğrudan halk müziğini ele aldığı bir çalışması yoktur, bununla beraber bazı yazılarında bu konudaki tespit ve görüşlerini paylaşır. Bunlar daha çok saha

araştırmalarıyla alakalı etnografya gözlemleridir ve çoğu çeşitli konulardaki yazılarda bulabildiğimiz birkaç satırdan ibarettir. Mesela 1908 seyahatinin raporunda, halk şarkıcılarını dinlediğini, bunların şarkı dağarcığını kaydetmeye ve icra özelliklerini tespit etmeye çalıştığını belirtir (Samoyloviç, 1909a, s. 24). Orta Asya'nın yanı sıra Kırım Tatar müziğine de ilgi gösterir. Ancak bu konuda da elimizdeki bilgiler kısımıdır. Mesela Kırım Türkülerinin ele alındığı bir yazıda bunların melodilerinin henüz kaydedilmediği belirtilir – muhtemelen türkülerin melodileri aynı kalıplarda çıkacaktır (Samoyloviç, 2000, s. 81).

Bir başka yerde, Türkmenlerin boş vakitlerini nasıl geçirdikleri anlatılırken müziğe de değinildiğini görürüz. Buna göre, özel bir sebep olmadan, sıradan bir günde, sohbet meclislerinde müzik aleti de çalınmakta, dans edilmekte, bahşılardan öğrenilen şarkılar söylenmektedir. Çalınan müzik aletleri şunlardır: 1. Dutar, 2. Gırcak, 3. Kaval, 4. Dilli tütük. Bunların ilki iki telli, ikincisi ise üç tellidir. Kadınların çalgısı ise Rusçada “vargan” denilen kopuzdur (Samoyloviç, 1909b, s. 72). 1908'de Hive'de, kopuzun şehirli halkın hayatından neredeyse çıktığı, Kazak ve Karakalpaklar da kullanıldığı gözlemlenir (Samoyloviç, 1909a, s. 20).

Başka yazılarda da müzik aletlerine dair bilgiler buluruz. Mesela Rus Müzesinin Etnografya Bölümünde Orta Asya halklarının müzik aletleri de sergilenir. Sergilenen malzemenin tanıtıldığı kitapçıkta bunların bir dökümü mevcuttur [Osedloye naseleniye..., 1927, 7. s.]. Seyahat raporundaki bilgiye dayanarak bunların en azından bir kısmını müzeye kazandıran kişi Samoyloviç'tir (Samoyloviç, 1909a, s. 20). Abramzon, bilim adamının koleksiyona katkılarının şunlar olduğunu yazar: dutar, tütük, dilli tütük, kobuz (iki farklı türde), tambur, gıcak, surnay, bulaman, dayra, radya, nagara (1978, s. 195). Prişepova, bilim adamının müzeye katkısının yalnızca müzik aleti teminiyle sınırlı kalmadığını, bunları açıklamalarla kaydettiğini ve açıklamaların yalnızca bilgi değil, bazı tespitler de ihtiva ettiğini belirtir (2020, s. 80-81). Mesela tambur ile ilgili bir nota göre, bu âlet Hive Hanlığına yakın bir zamanda Buhara'dan gelir ve şehirli halkın münevver kesimince kullanılır. Bir başka nota göre ise bekçilerin kullandığı davul ile hanın yaklaştığını haber vermek için kullanılan borular, Hive müzik aletleri arasında sayılamaz.

Koşağaç Kazaklarında müzik aleti olarak “dombra” ve “sıbzıgı” yaygındır [Kazaki koşağaçskogo..., 1930, 317. s.]. Söylenenlere göre, “baksılar” yaylı kopuz değil de vurmali

dombra çalarlar; kadınlar “vargan”, yani kopuz çalmazlar. İrticalci “akınlar”; “aytıspa” veya “kayım olyõn” denen atışma müsabakası yaparlar.

Samoyloviç 1912’de Sravropol Türkmenleri arasında, 15 farklı müzik melodisi, yani “saz” derler (Samoyloviç, 1913b, s. 62-63): 1. Acıgul salman, 2. Yaz memet, 3. Yomut, 4. Beş perde zıbirdık, 5. Kör seyit, 6. İsa bahşı, 7. Çora bahşı, 8. Aştarhan sazi, 9. Beñgi, 10. Boz torğay, 11. Newahi, 12. Karabağlı, 13. Bota, 14. Çızık, 15. Boy boy.

Yukarıdaki bilgiye düşülen bir dipnotta ise Kırım’da melodiye “saz” değil “hawa” dendiği ifade edilir (Samoyloviç, 1913b, s. 64). Yine burada, bilim adamı, 1913’te Berlin’de bulunurken Kraliyet Kütüphanesindeki şarkı kayıtlarından Osmanlı Türk melodilerinin (makamat) adlarını derlediğini belirtir. Tespit ettiği 60’tan fazla melodi arasında Stavropol Türkmenlerinin melodi adlarına uyan bir tane bile çıkmaz.

Bilim adamının yaşadığı dönemde, Orta Asya Türklerinin halk müziğine ilişkin önemli çalışmaların verilmeye başlandığını zikretmeliyiz. Öne çıkan isimlerden biri B. Belyayev’dir. Bu ismin Orta Asya Türk müziği üzerine pek çok çalışması vardır, örnek olması açısından şunları analım: *Turkmenskaya muzıka* [=Türkmen müziği, M. 1928], *Muzıklaniye instrumentiy Uzbekistana* [=Özbekistan’ın müzik enstrümanları, M. 1933]. Daha önceye ait bir çalışmayı, S. İ. Rıbakov’un *Muzıka i pesni Uralskih musulman* [=Ural Müslümanlarının müziği ve şarkıları, SPb. 1897] adlı kitabını, Melioranskiy’le bir ilişkisi dolayısıyla zikretmemiz gerekir. Buna dair Melioranskiy’in bir değerlendirmesi mevcuttur. Abramzon, bu ve daha başka birkaç değerlendirmeyi hatırlatarak Samoyloviç’in etnografya mesaisini hocası Melioranskiy’den miras aldığını yazar (1978, s. 169).

Konuyla ilişkili Türkiye’de hazırlanan ilk ve önemli eserler Mahmut R. Gazimihâl’e aittir. Müellifin *Anadolu Türküleri ve Musıkî İstikbâlimiz* [İst. 1928, 2006] kitabında Rusya Türklerinin müziğine birkaç bölüm ayrılmıştır. Burada Rusça kitabiyata dair bilgi de mevcuttur. Müzik bağlamında, Rusya Türklerine ayrı bir yer ayrılması ve Rusya’daki çalışmaların takip ediliyor oluşu kayda değer bir durum olarak not edilmelidir. Burada çalışmalarından çokça söz edilen bir isim olarak Sergey Gavriloviç Rıbakov [1867-1921] karşımıza çıkar. Aynı müellifin *Türk Nefesli Çalgıları* kitabında [Ank. 1975] yer yer Orta Asya Türklerinin, bilhassa da Hazar ötesi Türkmenlerinin müzik sanatına ve âletlerine değinilir. Belyayev [1933] ve Radloff [*Uigurische Sprachdenkmäler*, L. 1928; *Sözlük I (?)*] gibi isimlere atıf yapılır.

Türkiye’den bir başka isim Bahaeddin Ögel’dir. Müellifin *Türk Kültür Tarihine Giriş*’inin dokuzuncu cildi müziğe ayrılmıştır [1987]. Kaynaklara bakılırsa eserde Rusça çalışmalardan çokça istifade edildiği anlaşılmaktadır. Gerek Gazimihâl ve gerekse de Ögel’in çalışmalarını ortaya koydukları dönemde, Rusya’da Türk müziği üzerine müstakil çalışmaların verilmiş olduğunu görürüz. Böyle eserlerin yanında Samoyloviç’in müzik üzerine parça parça aktardığı bilgilerin gözden kaçması normaldir. Bu bağlamda Belyayev isminin öne çıktığını belirtmeliyiz.

4.5.9. Halk Takvimi

Samoyloviç’in takvim üzerine çalışmaları bir dizi teşkil edecek kadar çoktur. Bu çalışmalar, esasen gün, ay ve yıl adlarına odaklanır ve uzun yıllar süren bir uğraşının neticesidir – toplam 10 farklı yazıda ya müstakil olarak ya da başka konuların yanında takvim meselesi işlenir. Bunların 1913-27 döneminde verilmiş olması da şu açıdan kıymetlidir. Bu tarih aralığı, bilim adamının meslek hayatındaki iki dönemi kapsar. Bir başka ifadeyle bazı konulardaki çalışmalar ilk dönemde, yani 1917 öncesinde kalmıştır. Oysa takvimde bunun böyle olmadığını ve konunun devamlılık arz ettiğini anlıyoruz.

4.5.9.1. On İki Hayvanlı Türk Takvimi

1900’lerin başında, 12 hayvanlı takvimin bilimin popüler bir konusu olduğunu iddia edebiliriz. Zira Edouard Chavannes’in Türkçeye *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* şeklinde tercüme edilen kitabı, makale hâlinde 1906’da okuyucuya takdim edilir [İst. 2020] ve büyük bir yankı uyandırır. Samoyloviç, hem 1913 hem de 1927’de, takvime dair yazılarına başlarken Chavannes’in takvimin kökenine dair görüşüne atıf yapacaktır. Anlaşılan, o yıllarda mesele daha çok bu takvimin kökeni, yani hangi millete ait olduğu etrafında şekillenmekteydi. Yaygın kanaat Çin’e yönelmekteydi. İşte böyle bir ortamda, Chavannes, tartışmaya önemli bir katkı sunarak bunun böyle olmayabileceğini ve Türklerin bu takvimle ciddi rabıtalارının olduğunu bilim camiasının dikkatine arz eder. Ancak Samoyloviç tartışmaya bu cepheden dâhil olmayarak konuya farklı bir veçheden yaklaşmayı tercih eder. Ona göre, takvimin kökeniyle ilgili tartışma Chavannes’in iddiasıyla kapanmamıştır. Kendisi, Franz Boll ve Josephe Hálevy’nin görüşlerine paralel olarak takvimin Ön Asya menşeli olduğu görüşünde olsa da asıl ilgilenmek istediği konu başkadır – takvim, tarihî veya çağdaş hangi Türk boyunda kullanılır, ayrıca

yıl adları ile bu yıllara yüklenen anlamlarda değişiklik var mı? Bu sorulara cevap aramak çağdaş etnografya uzmanı Türklük bilimcilerin vazifelerinden biridir. Bilim adamı, kendisi de Türkçeye vâkıf bir etnografya uzmanı sıfatıyla, işte bu iki temel sorudan hareketle sonradan bir dizi hâlini alacak takvim yazılarının ilkinin neşreder [Ob izmeneniyah..., 1913]. Bu kısa yazıdaki esas maksat başka bilginlerin bu konuya dikkatini yöneltmektir. Ancak aradan epey zaman geçse de bu temenni gerçekleşmez ve netice itibarıyla iş başar düşer – bilim adamı elinde biriken malzemeyi paylaşmanın gerekliliğine kanaat eder ancak yine sonraki araştırmacıları düşünmeyi ihmal etmez ve çalışmaların yolunu tayin edecek 13 soruluk bir anket verir, ayrıca tetkik edilmesi lazım gelen kaynakları beş bölüğe ayırır [K voprosu..., 1927] (2005, s. 238-241).

Önce anket sorularından başlayacak olursak bunların hemen hemen yarısı farklı Türk boylarının takvimin temel özellikleri yönünden mukayesesi üzerinedir – hangilerinde biliniyor, kullanılır veya kullanılmıştır; yıllar nasıl adlandırılır ve nasıl bir mana taşır. Bir soru ise Türk olmayan halklarla ilgili oluşuyla göze çarpar – hangi halklarda bu takvimdeki yıl adları Türkçedir veya bu dille alakalıdır. Sorulardan birkaçı da halk edebiyatı, ayrıca inanışları ve uygulamalarıyla alakalıdır – adlara dair efsane, atasözü ve deyim mevcut mudur; hangi ad yasaklı kabul edilir ve bu durumda nasıl ifade edilir; hangi yıl neyin alameti sayılır.

Şimdi biraz da kaynaklardan söz edelim. Elbette ilk sırada Orhon abideleri ve öbür kitabeler gelir. Bir başka kaynak bölümünü Bîrûnî ve Uluğ Bey gibi isimlerin kronoloji ve gök bilimi ile alakalı eserleri oluşturur. Bir bölüm ise Kâşgarlı'nın eseri başta olmak üzere dille alakalı yadigârlardan oluşur. Yazılı kaynaklarla ilgili son bölümü ise alametlere dair risaleler meydana getirir. En nihayetinde beşinci ve son kaynak ise halk yaşayışı ve edebiyatıdır (240-241).

Samoyloviç'e göre, Kâşgarlı, anketteki üç sorunun cevabını vermeye yarayacak bilgiler bırakır – yılların adı, takvimin ortaya çıkışıyla ilgili bir efsane, ayrıca dört yılın neyin alameti sayıldığı üzerine bilgi. Bu çerçevede vurgulamamız gereken bir nokta vardır – bilim adamı alametlerle ilgili Kâşgarlı verdiği bilgiler ile yeni veya daha doğru bir ifadeyle üzerinde az durulmuş kaynaklarda geçen bilgileri mukayese eder.

Bunlardan biri 1896-97'ye ait Farsça matbu bir takvimdir ve alametlere dair buradaki bilgiler ile Kâşgarlı'nın verdikleri örtüşmektedir. Bunun yanında üç farklı kaynak daha Asya Müzesindeki yazmalarda bulunmaktadır. Bir de Pantusov'un

neşrettiği uğurlu ve uğurlu olmayan yıllar üzerine bir kitap vardır [Kazan 1901] (244-245). Böylelikle bilim adamının elinde mukayese için 6 farklı kaynak olmaktadır: 1. Kâşgarlı. 2. Farsça takvim. 3-5. Üç farklı yazma. 6. Pantusov neşri. Yeri gelmişken zikredilen son 4 kitabı kaynağın Samoyloviç'e göre daha çok Türkistan, özellikle de Doğu Türkistan ile alakalı olduğunu ve 1300-1400'lerden sonraya ait olmayacağını not edelim (s. 245).

Kâşgarlı, yalnızca dört yılın alametini verir: öküz, tavuk, timsah ve domuz. Samoyloviç, bu dört yılla alakalı, yukarıda zikredilen kaynakların dördünde, yani üç yazma, Pantusov neşrinde verilenler ile Kâşgarlı'nın verdiği bilgileri mukayese eder. Buna göre bu beş kaynaktaki bilgiler, en azından 1000'lerden itibaren, yılların alametleri bağlamında Türkler arasında bir geleneğin mevcut olduğunu gözler önüne serer. Bununla beraber Kâşgarlı hariç öbür dört kaynaktaki bilgiler bazen örtüşse de çoğu zaman birbirinden ayrılır.

Şimdi yılların neyin alameti sayıldığına gelebiliriz. Ama ilkin şunu dile getirmemiz gerekir – bilim adamına göre herkesçe uğurlu veya uğursuz sayılan yıllar yoktur. Bunun yerine “daha iyi”, “daha uğursuz” veya “nötr” yıllar vardır ve bunlar da farklı boyların nazarında değişir. Mesela halkın tarımla veya hayvancılıkla iştiğal etmesi yıla yüklenen manayı farklı kılar (2005, s. 246). Bu sebeple yılların alametiyle ilgili derlemeler yaparken iyi veya kötüden ziyade, kime göre ve niçin iyi veya kötüden cevabını aramak gerekmektedir (s. 247).

Aşağıdaki bilgiler iki makaleden bir araya getirildi [1927, 1930]. Bilim adamı, her yıla ad olan hayvan için farklı boylarda hangi kelimenin kullanıldığı üzerinde ayrı ayrı durur. Biz bu çerçevede verilen bilgilerden, ses değişmesi olanlardan ziyade ayrı kelimeleri ayrıç içinde aktarıyoruz.

Sıçanı (küskü), Kırım Tatarları ve Koşaağaç Kazakları kötü yıllar arasında sayar. Bu yıl, üç kitabı kaynakta ve Azerbaycan Türklerinde ise bolluk manasına gelir (1930, s. 318; 2005, s. 246).

Öküz (ud, sığır, inek), Koşaağaç Kazaklarında ne iyi ne kötüdür (1930, 318). Kitabı kaynaklar öküz yılının savaş, çekişme ve kargaşa içinde geçeceğini belirtir (2005, s. 245).

Pars (peleñ, kaplan, aslan), anladığımız kadarıyla, kitabı kaynakların bir kısmında kötü, bir kısmında iyidir. Stavropol Türkmenleri de bu yılı tarım cihetiyle iyi sayarlar, bilim adamının derlediği bir atasözü de bunu ifade eder: Bars yılı bari çıkar;

bari çıkmasa, dari çıkar ‘pars yılında her şey çıkar, çıkmasa da dari çıkar’ (s. 248). Koşaağaç Kazaklarında bu yılın bir niteliği yoktur (1930, s. 318).

Tavşan yılı (koyan), Kazaklar ve Kırım bozkırlarındaki Tatarlar için uğursuzdur. Orta Asya kitabı kaynaklarında nötr sayılır.

Ejderha, timsah veya balık yılını (lu, nek), kitabı kaynaklar farklı farklı yorumlar. Bu yıl bazısına göre bol yağış ve bol mahsul, bazısına göre ise bol yağış ama az mahsul içinde geçer (2005, s. 245). Koşaağaç Kazaklarında iyi yıllar arasındadır (1930, s. 318).

Yılan, Koşaağaç Kazaklarında kötü yıl sayılır (1930, s. 318).

At (yond, yılkı), Kırım bozkırındaki Tatarlarda en iyi ikinci yıldır. Koşaağaç Kazaklarında da iyidir. Ancak yazılı kaynaklarda, at yılı bilhassa atlar için iyi değildir, ayrıca bu yılda Türkistan’da çok kan dökülür (1930, s. 318; 2005, s. 247).

Koyun (koy), Kırım bozkırındaki Tatarlarda ve Koşaağaç Kazaklarında en iyi yıldır. Bu yıl kitabı kaynaklarda da iyi kabul edilir – hayvanların yavruları çok olur; âlim, tüccar, hükümdar, doktorların durumu iyi olur (1930, s. 318; 2005, s. 247).

Maymun (beçin, hamduna), Koşaağaç Kazaklarına göre uğurlu (1930, s. 318), Hive Yomutlarına göre uğursuzdur. Kitabı kaynaklar bu yılın bazı açılardan iyi bazı açılardan da kötü olduğunu yazar – meyve ve atlar için kötüdür, çok hırsız olur ancak bir yandan da çok ekmek olur, insanlar aç kalmaz. Farsça takvime göre de bu yıl hem iyilik hem de kötülük getirir – meyve ağaçları durumu iyi olur, tüccarların işi iyi gider ama bir yandan da kuraklık olur, hırsızlar çoğalır, insanlar arasında sevgi ve merhamet azalır (2005, s. 247).

Tavuk (takağu, kuş), Koşaağaç Kazaklarında önemsiz bir yıldır. Kitabı kaynakların büyük kısmı bu yılın bolluk getireceğini yazar (1930, s. 318; 2005, s. 245).

Köpek (it), Koşaağaç Kazaklarında kötü sayılmayan bir yıldır (1930, s. 318).

Domuz (tonuz, lağzın, kara keyik), Hive Yomutları ile Koşaağaç Kazaklarına göre uğursuzdur. Kitabı kaynaklar da bu yılın uğursuzluğunda mutabıktır. Hatta bu yıllla ilgili bir atasözü de mevcuttur: Zenginliğine güvenme, maymun yılı daha önünde (1930, s. 318; 2005, s. 247).

Samoyloviç’in yıllarla ilgili derlediği uyaklı sözlerden birkaçını daha paylaşmalıyız. İşte 1927’de Koşaağaç Kazaklarından derlenen uyaklı bir söz: Cılkı cıl(ı)

– cılıs; cılan cıl(ı) – cürüs; koy cıl(ı) – turus. Bilim adamı bunun tercümesini veremeyeceğinin yazar (1930, s. 318). Bir Hiveli ise yılların adlarını şu şekilde aruz ölçüsüyle bir araya getirir: Yıl başı sıçkan, sığır, bars-u; tauşkan, lu, yılan; yılkı, koy, bicin, tauk, it-u; toñuz, boldı tamam (2005, s. 248).

Yıl adlarının anlamının değişmesi değinmemiz gereken bir başka konudur. Bilim adamı Türkmenistan ziyaretlerinde, ayrıca 1912 ve 16'da Kırım'da bulunurken yıl adlarına dair bilgi derler ve bunların bir kısmı adların anlamının değiştiğini ortaya koyar. Bunlar ejderha, maymun ve pars adlarıyla ilgilidir. Mesela “meçin” kelimesi; Kırım Tatarları, Stavropol Nogayları ile Türkmenleri arasında ‘maymun’ değil de “kara noktalı kızıl böcek” veya “bir küçük ala möcek” şeklinde izah edilir. Kelimeyi Hazar ötesi Türkmenleri ise asıl hâliyle ‘maymun’ anlamında izah eder. Kırım'da “ulu” kelimesi ‘ejderha’ değil de ‘siyah renkli bir böcek’, ‘küçük bir av hayvanı’, ‘böcek veya kuş’, ayrıca “örümcek” şeklinde farklı kişilerce başka başka izah edilir. Hazar ötesi Türkmenleri ise bu kez “lu” söyleyişle kelimeye ‘balık’ manasını verir. Pars kelimesi de Kırım Tatarlarınca “barıs” söyleyişle bir çeşit “kurt” (böcek) anlamında kullanılmaktadır (Samoyloviç, 2000, s. 135; 2005, s. 252-253).

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız yıl adı araştırmalarıyla ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse bunlardan bir kısmının kitabi bilgiye, bir kısmının da saha araştırmasına dayandığını görüyoruz. Kitabi kaynaklardan yukarıda söz etmiştik. Saha araştırması yapılan halklar Kazaklar [1927], Kırım Tatarları [1916], Stavropol Türkmenleri ile Nogayları [1912] ve Hazar ötesi Türkmenleridir.

Yukarıda Chavannes üzerinde biraz durmuştuk ancak Samoyloviç'in andığı isimler bununla sınırlı değildir. Konu 1900'lerin başına gelindiğinde farklı ülkelerden çok sayıda araştırmacının dikkatini celp etmişe benzemektedir. Ideler, Vámbéry, Hálevy, Hirth gibi isimlerin yanı sıra Rus bilginler Kokovtsov, Ostroumov, Katanov ve Pantusov da 12 hayvanlı takvimle ilgili az ya da çok bir şeyler yazmışlardır. Bu son ismin uğurlu olan ve olmayan yıllarla ilgili neşrettiği kitapçık, matbu kaynak olarak öne çıkar [*Materialy k izuçeniyyu nareçiya tarançey İliyskogo okruga*, 3. S, Kazan 1901]. Bunun yalnızca metin neşri ve tercüme olduğunu not edelim. Anlaşılan, Rusya'da konuyla ilgili müstakil çalışmaların sayısı mahdut olduğu gibi saha araştırması bulgularını ihtiva eden belli başlı bir araştırmaya da rastlanmaz. Böylelikle de Samoyloviç'in çabasının kıymeti anlaşılır olmaktadır.

Samoyloviç kitabı bilgilerin yanı sıra saha araştırmaları vasıtasıyla özgün bulgulara ulaşır, bir yazı dizisi meydana getirir. Lakin bilim adamının 12 hayvanlı takvimle ilgili araştırmaları üzerine etraflı bir değerlendirmeye rastlayamadık. Bunların Abramzon, Arat ve Osman Turan'ın gözünden kaçmadığını biliyoruz. Arat, kısa bir yazıyla bilim adamının ulaştığı bulguları hülasa eder [*Ungarische Jahrbücher*, 11, 1931, 298-299]. Bunlara biraz sonra, Turan da *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi* [İst. 1941] kitabında atıf yapacaktır. Abramzon ise bilim adamının etnografya çalışmalarını tanıtırken konuyla ilgili bazı değerlendirmelerde de bulunur (1973). Burada sonraki çalışmalar hakkında kayda değer bilgi verildiğini not etmeliyiz: 12 yıllık takvim üzerine daha sonra A. K. Pisarçık [1949], T. N. Senigova [1959, 61] ve İ. V. Zaharova'nın [1960] çalışmaları vardır. Sonraki çalışmalar arasında, kapsamı yönüyle, L. Bazin'in Türkçeye *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* şeklinde çevrilen kitabı öne çıkar [Ank. 2011].

4.5.9.2. Ay adları

şimdi takvimin ikinci alt başlığına geliyoruz – ay adları. Bu çerçevede herhangi bir müstakil yazı yoktur, konuya iki farklı yazının içinde alt başlık olarak değinilir. Bu çerçevede bir de müsvedde hâlinde kalmış bir yazı vardır. Sırayla gidecek olursak ilkinde *Codex Cumanicus*'taki [1924], ikincisinde ise Koşağaç Kazaklarındaki [Kazaki koşağaçskogo..., 1930] ve üçüncüsünde ise Karaçay-Balkar ay adlarına temas edilir [Poyezdka v Balkariyu 1929...]. İlk yazıdaki görüşleri, ilgili eser üzerine olan bölümde aktarmıştık. Tekrar ifade etmek gerekirse burada, Kumanların 1200-1300'lerdeki ay adlarından ikisi, “küz ay” ile “azuk ay”, Çağdaş Türk lehçeleri Karay ve Kazakçadan hareketle aydınlatılmaya çalışılır. Ancak ay adları üzerine asıl mesainin son iki yazıda olduğunu söylesek yanlış olmaz.

Anlaşılan, Kazak ve komşu halkların takvime dair söz varlığı üzerine daha önce derleme ve yayın yapanlar olmuştur. Bu isimler arasında B. A. Kuftin [EO, 1918], Radloff [*Sözlük*] ve F. A. Fiyelstrup yer alır. Bilim adamı bunların verdiği bilgiler ile 1927 yılındaki saha araştırmalarında kendi edindiği bilgileri mukayese eder ve bir dizi çıkarıma ulaşır – Kazak ay adlarının Sibiryalı Türkleri ile Kırgızlardakilerle bir benzerliği vardır. Böylelikle Kuftin'in Kazak ay adlarının özgün olduğu iddiası sarsılmış olmaktadır. Sarsılan başka bir iddia ise Kazaklarda “ay” kelimesinin kullanılmadığıdır. Oysa Samoyloviç “birdiñ ay”, “uçtüñ ay” ve “kokuk ay” kelimelerini tespit eder. İzi

sürülen bir başka konu ise ayların sayısıdır. Bilim adamı, 13 ay olduğunu söyleyen Kuftin'in aksine 12 ay derler ancak bir not düşmeyi de ihmal etmez – farklı Türk boylarında 13 ayın varlığı bilinen bir konudur, bu sebeple bu iddiayı yanlışlamak yersizdir (Samoyloviç, 1930, s. 318-321).

Bilim adamı kendi derlemesiyle Radloff ve Kuftin'in yaptıklarının mukayese edildiği bir tablo paylaşır (s. 322). Biz yalnızca Samoyloviç'in kaydını veriyoruz. İşte ilk aydan başlayarak Koşağaç Kazaklarının ay adları: 1. Birdiñ ayı, 2. Kokuk ayı, 3. Majır, 4. Mausum, 5. Çilde, 6. Tamız, 7. Miyzam, 8. Kazan, 9. Karaşa, 10. Cel toksan, 11. Kantar, 12. Uçtün ayı.

Şimdi üçüncü yazıya geçiriyoruz. İlk burada da ikinci yazıda olduğu gibi ay adlarını derlemek ve bunları yorumlamak gibi bir gaye güdüldüğünü anladığımızı ifade edelim. Önceki çalışmalar olarak Balkar ay adları üzerine Vs. F. Miller'in [*Osetinskiye etyudy*, I-III, M. 1881-1887] ve Karaçay ay adları üzerine ise W. Pröhle'nin [*Karatschajisches Wörterverzeichnis*, 1909] derlemeleri zikredilir. Sonrasında bu eserlerdeki ay adlarıyla bilim adamı kendi derlemelerini kıyaslar. Bu aşamada bir de Codex Cumanicus'takiler ile Karay ay adlarını da işin için dahil ederek şu sonuca ulaşır: Kendi derlemeleri ile Miller'inkilere göre Balkarlarda, Kumanlarda ve Karaylardaki gibi mevsimlere göre ay adı takımları, yani “yaz ayı” ve “kış ayı” adlandırmaları yoktur. Bununla beraber Karaçaylar ile Balkarlarda “ön ay” ve “arka ay” şeklinde takımlı adlandırmalar ise mevcuttur. Böyle bir adlandırma örneğini Kâşgarlı da verir: oğlaq ay, uluğ oğlaq ay (Samoyloviç, 2005, s. 254-256).

Yukarıda kısaca açıkladığımız usulle Kuman, Karay, Çuvaş, Karaçay ve Balkarların takvimlerinde, ay adları özelindeki benzerlik veya farklılıklar tespit edilmek istenir. Yazı müsvedde hâlinde kalmış olsa da takvim dizisindeki mesainin doğrultularından en azından birini göstermesi açısından mühimdir. Anladığımız kadarıyla bunlardan biri, Türklerin İslamiyet ve Hristiyanlık öncesi takvim usullerindeki sistemi ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bunun akla ilk gelen neticelerinden biri ise çağdaş ve tarihî Türk boyları arasındaki yakınlık veya uzaklığı tespit etmektir. Bu ise beraberinde, dil ve tarihe dair bazı meselelerin hallini getirecektir.

Bilim adamının ay adlarıyla ilgili çalışmaları üzerine değerlendirmeye ancak bir yerde rastladık. Abramzon bunların önemini Arapça veya Farsçadan alıntılara değil de halk arasındaki ay adlarına odaklanmasından ileri geldiğini düşünür, ayrıca takip edilen

usulün farklı Türk boyları arasındaki ay adlarının mukayese edilmesi olduğunu vurgular (1978, s. 193).

4.5.9.3. Gün Adları

Gün adlarının birkaç yıllık bir dönemde, birkaç makaleyle ele alınmasına bakarak bu konuyu bilim adamının meslek hayatındaki belli başlı mesai sahalarından biri sayabiliriz. Bu bağlamda değerlendirmemiz gereken dört yazı vardır [1923, 24, 25, 27]. Ancak bunlardan, hepsinin aynı önemde olmadığı, özellikle 2005 tarihli seçme eserlere de alınmış olan ikisinin önemli olduğu vurgulanmalıdır. Dördü birden değerlendirildiğinde ise şu göze çarpar – bunların o dönemde kök salmakta olan dil öğretisi, yani Yafetik teoriyle bir ilgisi vardır. Zaten birazdan değineceğimiz ve konuyla ilgili iki yazının *Yafetiçiskiy sbornik* [1923, 25] adlı makaleler toplamında çıkmış olması bizim için bir ipucudur. Adı anılan teori resmî otoriteyi arkasına almış olsa da kendi döneminde bile eleştirilmiş ve daha sonra da yine resmî olarak terk edilmiştir. Bununla beraber teorinin ilmî dayanaktan yoksunluğu ile birazdan ele alacağımız yazıların ilmî bakımdan değeri, farklı farklı konulardır.

Gün adlarıyla ilgili çalışmaların verildiği 1920'ler, kaynaklar bakımından, önceki on yıla nazaran, çeşitlenmiştir. Dikkati en başta çeken sözlü kaynaklardır. Bunlar arasında S. Ye. Malov gibi bilindik isimler, ayrıca daha başkaları vardır. Samoyloviç, ana dillerindeki gün adlarını haber veren Azerbaycanlı, Balkar, Başkurt, Kazan ve Kasımov Tatarı, Karaçay, Karay ve Mişer tanıdıklarına teşekkür etmeyi ihmal etmez (2005, s. 268). Burada yeni rejimin, bilhassa maarif sahasında teşkilatlanmasının müspet bir tesiri olmalıdır.

Yazılı kaynaklar arasında, Çuvaşça üzerine olanlar belirgin surette göze çarpar. Anlaşılan 1920'lere gelindiğinde Çuvaşça üzerine olan çalışmaların sayısı hiç de az değildir. Aşmarin henüz sözlüğünü çıkarmamış olsa da Çuvaşlar üzerine bir dizi çalışmanın sahibi olarak nam salar. Anlaşılan bunlarda Çuvaşların gün adları hakkında da bilgi mevcuttur (s. 262). Sözlük olarsa uzun süredir Nikolay İvanoviç Zolotnitskiy'in [1829-1880] Çuvaşça-Rusça sözlüğüne başvurulmaktadır [1875]. Ostroumov'un Tatarca Rusça sözlüğü de istifade edilen kaynaklardandır [Kazan 1892].

Doğrudan gün adları üzerine ise ilk müstakil çalışmaları yapanlardan biri Katanov'dur [1898]. Gordlevskiy, Anadolu'da gün adları kaydeder [JS, XX-1911, 1912] (s.

261). Malov'un da Tomsk Türklerinden kayıtları vardır (s. 259). Heikki Paasonen [1865-1919] Karatay, Mokşa, Çuvaş, Mişer, Tatar ve Çeremis halklarının gün adlarını neşreder [1903] (s. 262). Mişerler üzerine Ye. A. Malov'un da çalışması vardır [1885]. Anadolu'nun güneydoğusundaki Türkmenlerin ağızlarındaki gün adlarına değinilirken N. Âsım [KSz., III, 1902] ve M. Hartmann'ın [KSz., I, 1900] çalışmalarına atıf yapılır (s. 267).

Kafkas dilleri veya buradaki Türk lehçeleri üzerine R. Erckert [Viyana 1895], K. Foy [1903] ve Nemeth [KSz., XIII, 1911] gibi isimlerin çalışmaları vardır. Dille ilgili kaynakların yanı sıra etnografya ile ilgili olanlar da vardır. V. K. Magnitskiy Çuvaş inancını izah etmeye yönelik malzeme neşreder [Kazan 1881]. G. Mészáros ise Osmanlı inanışları üzerine eser verir [KSz., VII, 1906].

Aynı dönemde, yani 1920'lerde, bir Macar bilgin Bernhard Munkácsi [1860-1937] de gün adları üzerine araştırmalar yapmaktadır. Samoyloviç, bu ismin çalışmalarına iki yazısında atıfta bulunur [Nazvaniya dnei..., 1925, K istorii kulturnih..., 1927]. Ancak bunların biri, aslında tamamen Munkácsi'nin görüşlerine itiraz çerçevesinde şekillenir. Buradan öğrendiğimize göre Munkácsi, Samoyloviç'in gün adlarına dair ilk yazısındaki [1923] bazı görüşlerini tenkit eden bir yazı kaleme alır [1926, Türkçesi 2020]. Anlaşılan bu iki bilgin, bilhassa Volga-Ural bölgesindeki halkların gün adları hakkında farklı düşüncelere sahiptirler. Samoyloviç, bu yazısında da gün adlarıyla ilgili daha önceki görüşlerine bağlı kalır. Netice itibarıyla 2005'te çıkan seçme eserlere, bu ve Hazarlarla ilgili olan [K voprosu..., 1924] yazının alınmayışının sebebi de anlaşılır olmaktadır. Bunlarda ortaya yeni bir iddia atılmaktan çok eski görüşler yinelenir.

Samoyloviç gün adlarına dair ilk yazısında [1923] bütün Türklerde kullanılan gün adı düzenlerinin/sistemlerinin bir dökümünü yaparak bazı neticelere ulaşmaya çalışır. Anladığımız kadarıyla esas gaye, medeniyet tarihi bağlamında, adların hangi kültür veya din menşeli olduğunu yahut hangi kültür veya dinlerin etkisiyle ortaya çıktığını anlamaktır. Böylelikle yeni yeni gelişen Yafetik teori için malzeme, belki de dayanak bulunacaktır. Bu açıkça dile getirilmese de yazılarda, teorinin mucidi N. Marr'a yapılan atıfların biraz eğreti durması akla böyle bir düşüncüyü getirir. Burada bir parantez açarak Marr'ın Kafkas dillerini bilhassa kendi dili de olan Gürcüceyi öne çıkaran bir teori geliştirmeye çalıştığını, dönemin bilginlerini de buna destek vermeye zorladığını belirtelim. Bununla beraber Samoyloviç, teori ve mucidini tepki çekmemek için anmış ancak kendi çizgisinden ödün vermeden ilmî arayışlarını sürdürmüşse benzemektedir.

Karaçay-Balkarların “Türkleşmiş Yafetikler” olduğuna yönelik Marr’ın tespitlerine mecburen yapılan atıflar (s. 269) birkaç istisnadan biri olarak görülmelidir.

Samoyloviç’e göre Türklerde hafta ve haftanın günlerine ilişkin belirli bir tasavvur en eskilerde yoktu. Bu sebeple bu kavramlara ilişkin herhangi bir adlandırma da bulunmaz. Bunlara ilişkin daha sonra kullanılan kelimeler ya farklı kültürlerle karşılaşma sonucu ortaya çıkmış ya da ödünç alınmıştır. Bunu Kâşgarlı da teyit eder – Türkçede gün adı yoktur, olanlar da İslam geleneğindedir. Hafta tasavvuru ve belli gün adları olmasa da bazı Türklerin ayı ikiye böldükleri ise bilinmektedir: yeni ay ve eski ay (258-259).

Türk dünyasında, hafta ve haftanın günleri Hz. İsa’nın doğumundan birkaç asır sonra, batıdan ve en az dört kültürden gelmeye başlar: Hristiyanlık, Musevilik, İslamiyet ve Yafetik çok tanrıcılık. Bu kültürler üzerinden gelen Fars-Müslüman, Arap-Müslüman, Süryani-Nasturi ve Rus adlandırma düzenleri kolay bir şekilde ayırt edilebilmektedir (s. 268). Anılan düzenlerden ilki Türk dünyasındaki tesiri en geniş olanıdır.

Samoyloviç’e göre, İslam’ın Orta Asya’da yayılışıyla Farsça üzerinden alınan Müslüman adları kullanılmaya başlanır: adina, şembe, yekşembe, düşembe, seşembe, çarşembe, pençşembe. “Hafta” kelimesi ve Farsça gün adları *Codex Cumanicus*’ta kayıt altına alınmıştır. Bunlar, Çağatay ve Doğu Türkistan yadigârlarında da Farsça şekilleriyle hiçbir değişikliğe uğramadan yer alırlar. Farsça adları Azerbaycan ve Orta Asya’daki Türkler kullanmayı sürdürür. Temel farklılıklardan biri cuma gününde kendini gösterir. Azerbaycan Türklerinde, ayrıca Orta Asya’da Kazak, Özbek ve Sartlarda, Farsça “adina” değil de Arapça “cuma” kullanılır. Son üç halktaki bu farklılık, muhtemelen İslamiyet’i Farslar üzerinden almamış olmalarıyla alakalıdır (Samoyloviç, 2005, s. 259-260). Farsça adlardan en az sapan halklar arasında Tatarlar da sayılmalıdır (Kazan, Tobol; Kreşenler, Tipter ve Kasımovlar) (s. 264).

Osmanlı coğrafyasında, Farsça adlardan belirgin bir sapma vardır. Bunda Hristiyanlık (Pazar) ve belirsiz başka kültürlerin (salı) etkisi olmalıdır. Sapma, az ya da çok Azerbaycan, Kırım, Kafkas ve Doğu Avrupa Türklerinde de vardır (s. 268).

Farsça adlardan başka, Sibiry ve Orta Asya dışında, mahallî halkın yaşayışından doğan gün adları da vardır. Bilim adamı bunların en ilgi çekici örneklerinin Azerbaycan Türklerinde olduğu kanaatindedir. Mesela Bakü’de, pazar “süt günü”,

pazartesi ise “tuz günü” şeklinde ifade edilir. Bir başka özgün durum ise Dağıstan Kumuklarıyla Stavropol Nogaylarında görülür – pazar için “katı gün” kullanılır (s. 260-261).

Arapça adların Türk dünyasında kullanıldığı alan oldukça mahduttur. Bunlar yalnızca Suriye Türkmenleriyle Dağıstan Kumuklarında kullanılır. Bu son halkın pazar için kullandığı “katı gün” ise Ar. “ehad” kelimesinin halk söyleşini uydurulmuş hâli olmalıdır (s. 267, 270).

Rusça adlar, Sibiryâ Türklerince Ortodoksluğun kabulünden itibaren kullanılmaya başlanır. Yenisey bölgesindeki Hakas ve Kızıllarda, ayrıca Volga havzasında Kostrom Tatarlarında da Rusça adlar kullanılır (259, 268).

Bilim adamı aynı anda birkaç düzenin birden kullanıldığı yerlerin varlığını dikkatlere sunar. Azerbaycan Türklerinde yalnızca özgün gün adları görülmekle kalmaz, çok sayıda düzen de görülür. Farklı bölgelerde yapılan gün adı derlemeleri neticesinde, müstakil bir makaleyle bunları paylaşma mecburiyeti doğar. Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde, görünen o ki 6 farklı adlandırma düzeni bulunur. Bu durum ise Azerbaycan Türklerinin, en azından gün adları bakımından, aynı yapıda olmadığını ortaya koyar (s. 270). Kısaca bilgi vermek gerekirse Azerbaycan’da kullanılan düzenlerden biri Osmanlı Türklerinin gün adlarıyla büyük bir benzerliğe sahiptir. Bu düzende bir yandan üç gün için Farsça-Arapça adlar kullanılırken (şembe, çarşembe ve cuma), öbür yandan ise “pazar”, “pazartesi”, “has gün” / “tek gün” (salı) ve “cuma akşamı” kullanılır (s. 260-261). Ancak başka hiçbir Türk halkında görülmeyen bir şekilde, düzenlerin birinde, perşembe için cumayı ifade eden “adna” kullanılır. Bunun yanında pazartesi için “hafta üçü”, çarşamba için “adna akşamı”, ayrıca çarşambaya özel bir mana yüklendiğini gösterir bir surette salı için “çarşamba akşamı” sözlerinin kullanılması üzerinde durulması gereken konulardır (s. 273).

Yukarıda, salı gününün “has / tek gün” şekliyle farklı bir yerde bulunduğu dikkatleri çekmiş olmalıdır. Samoyloviç salının Volga havzasında “boş gün”, Suriye Türkmenlerinde “tatil” ve Osmanlı tesirindeki bölgelerde “salı” şeklinde bilindiğini söyler ve bunun manasıyla köken bilgisini izah edemeyeceğini ifade eder. Ona göre Gordevskiy’in Ar. “salis” izahı sunudur. Ancak Şemsettin Sami, Radloff ile Redhouse tarafından ileri sürülen ‘sayılı gün’, ‘bayram’ ve ‘özel gün’ manaları ise Azerbaycan’daki “has / tek gün” kullanımını göz önüne alındığında kayda değerdir. Salı

gününe özel bir mana atfeden bir kullanım da Karaçaylar ile Balkarlarda vardır – Georgia günü. Salı günüyle ilgili farklı boylardan daha başka adlandırmalar da sunan Samoyloviç, buradaki olgunun kaynağının İslamiyet öncesi ve Kafkasya menşeli inanışlar olabileceğini belirtir (s. 261-262).

Bilim adamının ay adlarındaki çok tanrılılık, İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik unsurlarına ayrı bir dikkatle paylaştığının altı çizilmelidir (s. 265-267). Bu çerçevede Kuman, Karaçay, Balkar, Kırımçak, Karay, Çuvaşlar ile Perm Başkurtlarındaki adlandırmalar teker teker ele alındığında şu iki çıkarıma ulaşılır (s. 267): 1. Farsçadan alınan Müslüman ay adlarını, yalnızca tek bir değişimle (sabat/şabat), tam olarak Kumalar kullanmıştır. Bu adlar, Müslüman Türklerden Karaçay ve Balkarlarda ise hiç bilinmez; Karay, Kırımçak ve Çuvaşlarda yalnızca cuma adında, ayrıca perşembe adının içinde; Başkurtlarda da yine perşembe adının içinde vardır (kiçi-atna’dan kiçne). 2. Bu adlar yalnızca Karaçay ve Balkarlarda müşterek iken öbür boylarda ufak tefek ayrılıklar vardır. Netice itibarıyla, yukarıda sayılan halklarda, farklı inanç unsurlarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkan gün adları sistemi, Hazar Hanlığına, yani 700-1000’lere uzanıyor olmalıdır (s. 269).

Bilim adamı iki yıl sonra yine bu konuya değinecek ve yine aynı görüşü savunduğunu ifade edecektir. Kendisi 1923’te Bakü’de bulunurken cumartesi gününü belirten “sabat/şabat” adının Kafkasya’da, yalnızca Türklerde değil, Gürcü, Ermeni ve daha başka halklarda da kullanıldığını öğrenir. Anladığımız kadarıyla Arapça “sebt” kelimesinin değil de İbranice “sabat” kelimesinin bu derece yaygın oluşu Hazarların Musevi oluşuyla alakalıdır. Kelime Samoyloviç tarafından Volga, Kuzey Kafkasya ve Kırım’ın Türkçe konuşan halklarında, Hazar devrinden bir kalıntı sayılmaktadır (s. 270-271).

Hazar devrinden kalıntıların cumartesi günün adıyla sınırlı olmadığını vurgulamalıyız. Karaçay-Balkarlardaki pazar gününün adı “ıyih”, değişik şekillerde (ıdık, ızık, ıyık, yırıh), farklı Türk boylarında, kurban kavramıyla ilişkili olarak mevcuttur (2000, s. 173. s., 2005, s. 266). Cuma gününün adı ise Farsça “adina” kelimesinden gelir. Bir de çok tanrıcılık alameti olarak sayılması gereken, çarşambanı adı “kan günü” vardır. Netice itibarıyla üç dinin üç mübarek günü olarak cuma, cumartesi ve pazar, ayrıca çok tanrıcılık kalıntısı çarşamba, Hazarlarla ilişkili coğrafyadanın Türkçe konuşan halklarında gün adlarında Türkçe, Farsça ve İbranice şekilleriyle yer bulur.

Gün adları araştırmalarında, Hazarların özel bir yerde bulunduğunu bir başka yazıdan daha anlıyoruz. Bu kez *Yevreyskaya starina* [=eski Yahudi dñnyası] adlı çok ciltli bir dizide, Hazarların ve kùltürlerinin mirasçıları ele alınır [1924]. Biraz fazla alıntı ihtiva eden bu yazının 2005'teki seçme eserler cildine alınmadığını not edelim. Esas olarak Kafkasya'daki dağ Yahudilerine odaklanan yazıda, bu halkla Kırım'daki Kırımçak ve Karaylar arasındaki bağlantılar masaya yatırılır, en sonda ise yine gün adlarına değinilir. Burada Kırımçak, Karay, Karaçay-Balkar, Çuvaşlar ve Başkurtların gün adlarının farklı ölçülerde benzerlikler taşıdığı tespiti yinelenir (2000, s.173).

Bu görüş sonra yine tekrarlanacaktır [K istorii kulturnih..., 1927, 211. s.]. Buradaki hâliyle Oka-Volga-Kama-Tobol coğrafyasında gün adları bakımından iki katmanın varlığı müşahede edilir. İlk öbekte Çuvaş, Başkurt (kısmen), Mişer ve Fin halkları en eski katmanı, Tatarlar ve Başkurtlar (kısmen) ise daha yeni katmanı meydana getirirler. İlk öbektekiler Kuzey Kafkasya'daki Karaçay-Balkarlar, ayrıca Kırım'daki Kırımçak ve Karaylar ile; ikinci öbektekiler ise Türkistan'ın yerleşik halkıyla bir müştereklik sergiler.

Gün adları tetkikinin neticelerinden en karmaşık olanı kuşkusuz Kafkasya ile ilgilidir. Samoyloviç'e göre, buradaki Türk halklarının dilleri yönüyle iki ana gruba ayrılmasına karşın gün adları bakımından durum bu kadar basit değildir. 1. Stavropol Türkmenleri, Orta Asya'dan getirdikleri Fars-Müslüman adlarını perşembe (küçük cuma) ve cuma (büyük cuma) dışında aynen kullanmaya devam ederler. 2. Nogay adlarında bir yandan, Kırım münasebetleri dolayısıyla Osmanlı, öbür yandan ise pazar (katı gün) gününde Kumuk tesiri görülür. 3. Kumuklar iki istisna, cumartesi (şabat) ve halk mantığına göre pazar (katı gün), dışında Arap-Müslüman adlarını kullanırlar. 4. Karaçay ve Balkarlar, belli ki Hazar menşeli Yahudi, Hristiyan, Müslüman ve çok tanrıçı ögeler taşıyan düzeni kullanırlar. Ancak aynı bölükte yer aldıkları Kırımçak, Karay ve Çuvaşlardan salı (Georgia günü) ve cuma (bayram) cihetiyle ayrılırlar. Bu son gün Osetlerde "Meryem günü" şeklindedir (s. 271). 5. Azerbaycan'da ise 6 farklı düzen vardır (s. 273). 6. Kafkas berisinin batısında ise tamamen Osmanlı düzeni hâkimdir (s. 269).

4.5.10. Halk Tiyatrosu

Seyirlik oyunlar Samoyloviç'in araştırdığı ancak derinleşmediği bir konudur diyebiliriz. Hocası Melioranskiy 1902 tarihli bir mektubunda, kendisinden saha araştırmaları sırasında halk tiyatrosuna dikkat nazarıyla bakmasını ister (Samoyloviç, 2005, 977). Kendisinin 1906-7'deki ikinci Orta Asya seyahatinde kukla tiyatrosu hakkında bilgi topladığını seyahate dair tebliğin zabıt kaydından biliyoruz [Poyezdka v Turkestan..., 1908, XIX. s.]. Yayınları arasındaysa dört çalışma dikkatimizi çeker: 1. Özbek tiyatrosuna dair 1916 tarihli bir yazı. 2. Rus Müzesi Etnografya Bölümü tarafından 1923'te basılan 4 sayfalık bir kitapçık. 3. Georg Jacob'un gölge tiyatrosu hakkındaki kitabı üzerine 1926 tarihli kısa bir değerlendirme. 4. Tatar tiyatrosu üzerine hazırlanan bir kitaba 1927 tarihli kısa bir tanıtım. Bu son yazının konusu halk tiyatrosu değil, modern tiyatrodur. İlk yazıya ulaşamadığı için hakkında bir şey söylememiz mümkün olamadı. Böylelikle esas üzerinde durulması gereken ikinci çalışma olmaktadır [Kukolny teatr..., 1923].

Nevruzda, toylarda veya Ramazan gecelerinde hem Batı hem de Doğu Türkistan yerleşik nüfusunda kukla oyunun iki türü vardır: “kol-kurçak” (Rus. petruška) ve “çadır hayal” (Rus. vertep). Bu ilk oyun için A. İnan, Samoyloviç'ten yaptığı tercümede Karagöz terimini kullanır [1929], ancak buna temkinli yaklaşılmalıdır. Zira bilim adamının bu yönde bir ifadesi yoktur ancak ikinci oyuna Osmanlıların “kukla oyunu” dediklerine dair bir notu vardır. Bu son notun varlığı, gerekli görülseydi ilk oyun için de benzer bir bilginin verilebileceğini gösterir. Lakin böyle bir bilgi verilmemiştir. Buradan Orta Asya'daki kol-kurçak ile Türkiye'deki Karagözün birebir aynı olmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Bunu bilim adamının bir başka yazısından teyit etmekteyiz.

Georg Jacob tarafından *Die Geschichte des Schattentheaters im Morgen- und Abendland* [=Doğuda ve batıda gölge tiyatrosu tarihi; 1907, 1925] adlı kitapta farklı ülkelerdeki gölge tiyatrosu ele alınır – lakin Samoyloviç'e göre bazı hatalı tespitlerle. Karagöz ve Çin gölge tiyatrosu arasında bir bağ kurmaya çalışan Jacob, 1200'lerde Türkçede gölge tiyatrosu için bir kelimenin mevcut olduğunu iddia ederken yanılır – “kabarçuk”. Bu kelime kukladan başka bir şey değildir, ayrıca günümüzde de yine bu anlamda kullanılmaktadır. Türkistan'da gölge tiyatrosu olmadığı gibi Karagöz ile Çin gölge tiyatrosu arasında bir bağ kurmaya elverecek bilgi de yoktur [Georg Jacob..., 1926, 360-361. s.].

Sonraki araştırmacılar da Jacob'un görüşüne temkinli yaklaşırlar. Metin And, adı anılan bilgiden başlayarak pek çok araştırmacının Orta Asya ve İnan'da gölge tiyatrosunun var olduğunu düşünerek hata ettiğini savunur – Jacob'un Anadolu'da da bilinen "korak" ve türevlerini gölge oyunuyla ilişkilendirmesi yanlıştır (2014, s. 34). Bir başka araştırmacı, Baskakov, *Narodny teatr horezma* [=Harezmi halk tiyatrosu; Taşkent 1984] adlı çalışmasında Samoyloviç'in Jacob'a itiraz ettiğini hatırlatır. Ona göre Samoyloviç haklıdır – Çin ve Türk gölge oyunu arasındaki bağ net değildir. Baskakov'un bu oyunun kaynağını İnan kabul ettiğini not edelim (1984, s. 10-11).

Anılan bu son kitap hacimce küçük olsa da verdiği bilgilerle konumuzu aydınlatmaya yetmektedir. Öncelikle kitabın 1984'te basılmış olsa da 20'li yıllardaki saha araştırmalarına dayandığını not edelim. Yazar kitabına başlarken ilkin Harezmi coğrafyasıyla ne kastedildiğini belirtir. zbek SSC'nin Harezmi Bölgesi, Muhtar Karakalpak SSC ve Türkmen SSC'nin Taşoğuz Bölgesi bu coğrafyanın sınırları dhilindedir. Burada aynı dönemde müşterek bir tiyatro geleneği vcoda gelmiştir (3). Böylelikle Samoyloviç'in de müşterek bir Orta Asya kukla tiyatrosundan söz etmesi anlaşılır olmaktadır.

Aynı kitapta önceki çalışmalar hakkında doyurucu bilgiler mevcuttur. Yazarın da belirttiği üzere önceki çalışmalar, bilhassa zbek tiyatrosu konusunda, hiç de az değildir. Anladığımız kadarıyla 1800'lerin sonlarında verilen birkaç eser aslında seyahat notlarıdır. Bunları bir kenara bırakacak olursak doğrudan tiyatroya odaklanan Rusça alışmalar 1920'lerle görülür – N. N. Martinoviç [1921], Samoyloviç [1927] ve M. F. Gavrilov [1928] temayüz eden isimlerdir. Baskakov'a göre bunlardan sonuncusu ilk etraflı tetkiki ortaya koyan olmuştur (6). Burada, Samoyloviç'in sanatkrlar risalesiyle ilgili çalışmasının anıldığının, ancak Orta Asya kukla tiyatrosunu tanıtan kitapçığın ise anılmadığını not edelim. Martinoviç'in ise Türkiye'deki halk tiyatrosunu, bilhassa da Karagözü araştırdığını ekleyelim [JS, 1908]. Bu oyun üzerine daha sonraları H. Ritter önemli çalışmalar ortaya koyar [1924, 1941, 1953]. A. L. Troitskaya, 1930 ve 40'larda Orta Asya Türk tiyatrosu üzerine çalışmaları olan bir başka araştırmacıdır [1937, 1948] (Abramzon, 1978, s. 194).

"Kol-kurçak" oynatan kişiye "kurakbaz" denir. Anladığımız kadarıyla bu kişi başından dizlerine kadar uzanan bir çuvalın içine girer ve başının üstündeki çerçevede elleri ve parmaklarıyla iki kukla oynatmaktadır. El kuklanın bedeni, parmaklar ise baş ve kolları olur. Bir bakıma kukla ele geçirilen bir eldiven gibidir, bu sebeple ayaksızdır.

Biz burada çuval kelimesini kullansak da aslında bu özel olarak tasarlanmış küçük bir sahnedir. Buna “kol-çadır”, “dest-çadır” veya “bel-çadır” adları verilir. Bilim adamı bu sahne-çuvalın ayrıca kuklaların nasıl bir şey olduğunu tafsilatıyla açıklamaya çalışmıştır. İnsan suretindeki kuklaların yanı sıra hayvan kuklalar da vardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu gösterenin el ve parmaklarla oynanmasıdır, işte bu sebeple aynı anda yalnızca iki kukla oynatılabilir. Kuklacı karaktere göre sesini değiştirir ve bunun için kullandığı özel malzemeler de vardır (sapıl). Oyunlar arasında davul, tef veya zurna çalan müzisyenler bulunur. Kuklacıların sahnelediği oyunlar belli başlı konuların irticalen canlandırılmasından ibarettir. Bunlar halkta karşılık bulabilen, mahallî ve güncel zevke hitap eden, güldürüp eğlendiren konulardır [4. s.]. Gösterilere eşlik eden müzik aletlerinin bir dökümünün Baskakov tarafından yapıldığını not edelim (1984, s. 52-57).

Gösterideki karakter sayısı 45’i bulur. En önemli karakter “Palvan-Kaçal” ve karısı “Biçe Ayım”dır [4. s.]. Bunların özellikleri ve geriye kalan ikincil karakterler hakkında bilgi Baskakov’un çalışmasında mevcuttur (1984, s. 25-26). Kişilerden bazıları her iki gösteride, yani “çadır hayal” gösterisinde de görülür (s. 21-22). Ancak bu son gösterideki kişi sayısı belirgin surette daha fazladır (s. 27).

Samoyloviç’in kitapçığında, “çadır hayal” üzerinde neredeyse hiç durulmaz. Neyse ki bu hususla ilgili işimize yarayacak bilgi bilim adamının başka bir yazısında [Osedloye naseleniye..., 1927, 7. s.], ayrıca Baskakov’un kitabında vardır. Bu gösteri, müştereklik olsa da sahne, kukla ve oynatılış şekliyle ilkinden tamamen farklıdır. Bunun çadırdan oluşan sabit bir sahnesi vardır, çadırın seyirciler için bir tarafı açık bırakılır. Çadırın içinde sahne ile “koguçakbaz”, yani kuklacı arasında “içki perde” denilen bir perde bulunur. Bu oyundaki kuklalar da farklılık arz eder. Bunlar hacmiyle gerçekten bir kukladır, yani baştan ayağa kadar tam bir bedenden oluşurlar, Karagözde olduğu gibi yassı değildirler. Baş, beden, kol ve ayaklara ipler bağlıdır, bu iplerin tamamı da “dest çöp” veya “kol çöp” denilen bir çubukta toplanırlar. İşte bu çubukla kuklacı tarafından hareket ettirilirlir (1984, s. 18).

Baskakov, Orta Asya Türklerinin bir başka seyirlik oyunundan daha söz eder: “maskarabaz oyunu”. Bu Türkiye’deki orta oyunu ile benzeşmektedir (30). Anlaşılacağı üzere bu oyunun karakterleri kuklalar değil gerçek kişilerdir. Samoyloviç’in kitapçığı müzede sergilenen malzemeyle ilişkili olduğundan hâliyle gerçek kişilerin oynadığı bu gösteriyle ilgili bilgi ihtiva etmez. Bu son oyunla ilgili bilgiye bilim adamının bir

raporunda rastladığımız not edelim. 1908’de ayrı ayrı yerlerde, Hive ve Taşauz’da “masharabaz” adlı akrobatların gösterisini izlediğini kaydeder (Samoyloviç, 1909a, s. 20, 25). Son yerdeki gösteriyle ilgili biraz tafsilat da buluruz. Buna göre iki çocuk, çeşitli çalgılar (akordeon, zurna, davul) çalınırken dans etmiş, kılık değiştirerek bir meslek erbabı (molla, berber) veya belli bir halktan (Türkmen, Kazak) birini canlandırmıştır. Baskakov’un bunun en az tetkik edilen gösteri olduğunu dikkatlere sunduğunu not edelim (1984, s. 5).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bilim adamının Türk seyirlik oyunları üzerine bir mesaisinin olduğunu söyleyebiliyoruz. Anladığımız kadarıyla bu mesai daha çok müzecilik faaliyetiyle ilişkilidir. Kendisinin 1911’de İstanbul’dayken edindiği karagöz figürleri yine bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bunlar müzede sergilenirler [Osedloye naseleniye..., 1927, 7. s.; Turkestanskiy ustav-risolya..., 1927, 54]. Bir de Jacob’un kitabındaki yanlışlığı dikkatlere sunmasının kayda değer olduğunu eklemeliyiz. Bu dikkate konu olan tespitin doğruluğu, sonraki araştırmacılar tarafında da teyit edilir – M. And ve N. Baskakov. Ayrıca öğrencisi M. F. Gavrilov’un tiyatro sahasında eser verdiğini de not edelim – *Kukolnyy teatr ve Uzbekistane* [=Özbekistan’da kukla tiyatrosu, Taşkent 1928]. Bu ismin lonca risaleleri konusunda da bir çalışması vardır. Bunlar dikkate alındığında, Orta Asya Türklerinin genelde halk sanatı, özel de halk tiyatrosu sahasında yetişmiş uzmanların 1920’lere gelindiğinde kendilerinden söz ettirdiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber Türkiye’deki çalışmalarda bunların gözden kaçtığını fark ediyoruz. Mesela And, Türk tiyatrosu üzerine çalışan bilginlerin kukla gösterilerinden habersiz olduklarını yazar (2014, s. 33). Oysa daha 20’li yıllarda Orta Asya Türk kuklası üzerine yabana atılmayacak çalışmaların ortaya konduğunu yukarıda gösterdik. İstifade edilen kaynaklara baktığımızda And’ın çocuklukla Avrupa ve Türkiye çalışmalarıyla yetindiğini, Rusya’da yazılanları ise kullanmadığını anlıyoruz. Hâlbuki daha 20’lerde, bırakın habersiz olmayı, Rus Müzesinin Etnografya Bölümünde Türk kuklasının iki şubesi de sergilenmekteydi [Osedloye naseleniye..., 1927, 7. s.; Turkestanskiy ustav..., 1927, 53-54. s.]. Bu sergi için bir de kitapçık hazırlanmıştır, bunu hazırlayan ise Samoyloviç’tir [Kukolnyy teatr..., 1923].

4.6. A. N. Samoyloviç’in Çalışmalarının Kronolojik ve Analitik Tahlili

1903

1. *Zapadnyy Turkestan so vremeni zavoyevaniya arabami do mongolskogo vladıçestva. İstoriko–geografiçeskiy oçerk* [=Arap fetihlerinden Moğol hâkimiyetine kadar Batı Türkistan, tarih–coğrafya tetkiki]. SPb. 144 s.

Kitap, Samoyloviç'in ön sözde belirttiğine göre W. W. Barthold'un *Turkestan v epohu mongolskogo naşestviya* [=Moğol işgali döneminde Türkistan. SPb. 1900], adlı eserinin özetidir ve Doğu Dilleri Fakültesi öğrencilerinin Batı Türkistan tarihi hakkındaki derslerini kolaylaştırmak için hazırlanmıştır. Kitapta sırasıyla şu konular yer alır: “Maveraü'n–Nehir'in coğrafyasına bakış” (1–19), “Semireçye'nin coğrafyasına bakış” (19–34), “Merv'in tasviri” (24–33), “Araplara kadar Orta Asya'nın yerli halkı, Ariler Maveraü'n–Nehir'de”(34–35), “Araplara kadar Orta Asya'nın konargöçer halkı, Türkler Semireçye'de, Usunlar” (35–42), “Türkler; Karluklar, Orta Asya'da Hristiyanlık ve ikili mezhepler” (42–45), “Orta Asya'da Arap fetihleri, Omeyardlar dönemindeki hadiseler” (45–51), “Abbasiler dönemindeki hadiseler” (51–54), “Tahiriler, Samaniler ve Safariler” (54–68), “Karahanlılar” (68–75), “Gazneliler” (75–88), “Selçuklular” (88–95), Kara–Hitaylar” (95–99), “Harzemşahlar” (99–111), “Moğollar” (111–144). Kitabın neşri için verilen izin 20 Mayıs 1903 tarihine aittir. Bu durumda Samoyloviç bu kitabı henüz öğrenciyken hazırlamış olmalıdır çünkü Türk–Tatar edebiyatı kürsüsünde hocalığa hazırlanmaya 1 Haziran 1903'te başlar (Blagova, 2008, s. 363). İki ciltten (1. C, metinler, SPb. 1898 ve 2. C, tetkikler, SPb. 1900) müteşekkil kitabın önemine dair İ. P. Petruşevskiy'in 1963 tarihli baskıya yazdığı ön sözde paylaştığı şu bilgi kayda değerdir: Barthold'un yüksek lisans tezi olarak hazırladığı çalışma Türkistan hakkındaki ilk Arapça ve Farsça kaynaklara yer vermesiyle dönemindeki bilgiye yeni bir boyut kazandırır. Bu sebeple çalışma neticesinde Barthold'a yüksek lisans değil tarih doktoru payesi verilir. Yine Petruşevskiy'in sözlerine göre kitabın 1928'de İngilizce ve 1931'de de Özbekçe çevirisi çıkar (“Ön Söz”, W. W. Barthold, *Soçineniya*, I. C, 23–24. s., M. İzdatelstvo vostoçnoy litaraturiy).

1906

2. *Kniga rasskazov o bitvah tekintsev (Predvaritelnoye soobşeniye)* [=Tekelerin cenknamesi, ön bilgilendirme], — ZVORAO, 16. C (1904—1905), 4. S, 0201–0211. s. [Ayrı baskısı var.].

Samoyloviç 1903 yılı aralığında N. N. Yomudskiy'den ödünç aldığı yazmanın tasvirini yapar. Yazma, Türkmen ve Farslar arasında 1850'lerde vuku bulan

çarpışmalara dair bir cenknamedir. Samoyloviç Türkmen molla Hocalı Ali'den eser hakkında bilgi alır. Buna göre eserin müellifi Abdu's-Sattar Kadı'dır. Samoyloviç bu cenknameyi gelecekte çevirisi ve tarih tafsilatıyla neşretmek istediğini belirterek şimdilik ön bilgilendirmede bulunduğunu açıklar. Cenknamenin önemine dari şu bilgiler bir fikir vermektedir. Samoyloviç'e göre eser yeni Orta Asya edebiyatının bir numunesidir, ayrıca eserin bir tek müellif nüshası bulunmaktadır ve bu nüsha Mahtumkulu'nun divanında sonra "Avrupalı oryantalistlerin" eline geçen ikinci Türkmen yazmasıdır (201–202). Samoyloviç makalesinde metnin olay örgüsünü yer yer Arap harfli kesitler ve Rusça çeviriler vererek paylaşır. Çalışma 1914'te neşredilir.

3. Tekinskiye zagadki [=Teke bilmeceleleri], — TV, 17 sent., No. 141. [Aşnin: Makale bitirilmemiş ve imzasız, yazar 21 numaradan anlaşılıyor].

1907

4. P. M. Melioranskiy (nekrolog), — JMNP, novaya seriya ç. VIII, apr., otd. 4, 107—122.

P. M. Melioranskiy'in 1906 Mayıs 16'daki vefatı üzerine hazırlanmıştır. Yazıdaki bölümler şöyledir: I. bölümde doğumu ve ailesi, tahsili, seyahetleri; II. bölümde meslek hayatı, çalışmaları, genel bir bakışla eserleri; III. ve IV. bölümlerde dil bilimi çalışmaları; V. bölümde hocalık faaliyetleri anlatılıyor. Bu yazının genişletilmiş "Pamyati P. M. Melioranskogo" adıyla çıkar.

5. Pamyati P. M. Melioranskogo [=P. M. Melioranskiy hatırasına], — ZVORAO, t. 18 (1907), vıp. 1, 01–024. s. [P. M. Melioranskiy'in çalışmalarının ve müsveddelerinin listesi — 015–024. s.], 1. sayfada portre [Ayrı baskı var, 24 s.]. Değ.: E. P[ekarskiy], — JS, god 16 (1907), vıp. 4, otd. 3, 63. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 126–145.

"P. M. Melioranskiy (nekrolog)" adlı yazının genişletilmiştir. İlaveler: I. zamana göre Melioranskiy çalışmalarının listesi ve II. müsveddeleri.

6. Turkmenskiy poet–bosyak Kör–Molla i yego pesnya o russkih. (Etnografiçeskiy nabrosok) [=Türkmen serseri şair Kör Molla ve Ruslar hakkındaki şarkısı, etnografya tetkiki], — JS, god 16 (1907), vıp. 4, otd. 1, 215–225.

Makalede Türkmen bahşı Kör Molla (asıl adı Subhanverdi) ve sanatı anlatılıyor. 1906'da 30 yaşında olan Kör Molla Mervli bir Teke Türkmen'idir ve şiirleri ilk kez Samoyloviç tarafından yazıya aktarılır (toplamda 17). Makalenin sonunda onun Ruslar

hakkındaki bir taşlaması Rusça çevirisiyle yer alır (12 dörtlülük “murabba”). Makalede bahşılık sanatının yanı sıra Türkmen halkının özellikleri ve yaşayışına dair bilgiler de verilir.

7. Değ.: S. Agabekov. Uçebnik tyurkmenskogo nareçiya s prilojeniyem sbornika poslovits i pogovorok tyurkmen Zakaspiyskoy oblasti [= Hazar Ötesi Türkmenlerinin atasözü derlemesi ekiyle Türkmen lehçesi/ağzı ders kitabı], Aşkabat, 1904, — ZVORAO, t. 17 (1906), vıp. 2–3, 0184–0188.

Türkmençe çalışmalarındaki genel duruma ilişkin bilgiler de ihtiva eder.

8. Değ.: Ts. Jamtsaranov. Materialy k izuçeniyu ustnoy literaturiy mongolskih plemyon [=Moğol kabilelerinin sözlü edebiyatı incelemeleri için materyaller.], — JS, god 16 (1907), vıp. 4, otd. 3, 66—67. s.

Samoloviç, SPb. Ü Doğu Fakültesinde Moğolca hocası (lektörü) Jamtsaranov’un 1903 ve 1904 yıllarındaki Moğol kabileleri arasındaki derlemelerine dayanan makalesini değerlendiriyor. Bu tek sayfalık yazıda malzeme derlerken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerine bazı hatırlatmalarda da bulunuyor.

9. Değ.: S. İ. Polyakov. Zapiski Babera [=Babür’ün anıları] (Baber–name. İlminskiy. Kazan 1857). Per. s çagatayskogo, — ZVORAO, t. 17 (1906), vıp. 1, 074–083. s. Tek. bs.: Samoyloviç 2005, 579–586.

S. İ. Polyakov’un İlminskiy’in metin neşrine [Kazan 1857] istinaden yaptığı *Babürnâme* tercümesine dair değerlendirme yazısıdır.

1908

10. Muhammed Salih. *Şeybani–name. Çagatayskiy tekst. Posmertnoye izdaniye prof. P. M. Melioranskogo. Pod nablyudeniye i s predisloviye A. N. Samoyloviça* [=Çağatay metni. P. M. Melioranskiy’in ölümünden sonra yapılan neşir. A. N. Samoyloviç’in gözetimi ve ön sözüyle], SPb., [2], XVIII, 14 s. +227 s. Arap sayısıyları, 4 yaprak resim. (İzd. fak–ta vost. yaz. SPb. un–ta, No. 27). Ön söz ve özel izim fihristinin tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 335–352.

Kitap ön söz, özel isim fihristi ve Arap harfli asıl metinden oluşur. Samoyloviç imzasını taşıyan ön sözde, *Şeybânînâme* manzumesi ve müellifi Muhammed Sâlih’e dair bir bölüm vardır. Burada, Samoyloviç şu konulara değinir: I. Viyana nüshasının tasviri ve özellikleri, II. Muhammed Sâlih hakkında vesikalar ve hayatı hakkında bilgiler, III.

Şeybânînâme'nin kıymeti. Sonrasında Melioranskiy'in başladığı ve Samoyloviç'in tamamladığı fihristler yer alır: coğrafyayla ilgili isimler; kavimlerle ilgili adlar ve reis, soy, yerlere göre kişilerin adlandırılması; özel isimler.

11. K statye: Po povodu izdaniya N. P. Ostroumova Svetoč islama [=Şu makaleye: N. P. Ostroumov'un *Revnāku'l-İslām* neşri vesilesiyle], — ZVORAO, t. 18 (1907–1908), vıp. 4, 0210. s.

“Po povodu izdaniya N. P. Ostroumova Svetoč islama” için derginin “Dopolneniya i popravki” [=ek ve düzeltmeler] bölümünde yer alan iki ilave nottur.

12. Persidskoye sergerden — tekinskoye sergezden, — ZVORAO, t. 18 (1907–1908), vıp. 4, 0167. [=Fars “sergerden”i – Teke “sergezden”i]. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 331.

Bir sayfalık bu yazıda Samoyloviç 1906'da Tekeliler arasında derlediği “Sekiz ayaklı sergezden; Depe çıkıp, mal gözler (sakirtka)” bilmecesindeki “sergezden” kelimesiyle ilgili edindiği bilgiyi paylaşır. Samoyloviç söz konusu kelimenin anlamını 1908'de Pegerburg'daki bir Türkmen'den öğrenir. Buna göre kelime “gez–” fiilinden olup ‘çok gezen’ anlamında kullanılmaktadır.

13. Po povodu izdaniya N. P. Ostroumova Svetoč islama [=N. P. Ostroumov'un *Revnāku'l-İslām* neşri vesilesiyle], — ZVORAO, t. 18 (1907–1908), vıp. 4, 0158–0166. Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 887–895.

Samoyloviç yazısında kendi elinde bulunan nüsha ile daha önceki Kazan ve Taşkent baskılarıyla Ostroumov'un neşrinden hareketle eser hakkındaki bildiklerini ve görüşlerini paylaşır. Eserin müellifi olduğu düşünülen Şeyh Şeref üzerinde durur ve onunla ilgili Hocalı Molla'nın yazdığı mektubu ve *Şecere-yi Terākime*'den bir kesiti paylaşır. Makalenin sonunda 21 beyti üç farklı kaynağa göre karşılaştırıp not düşerek Arap harferiyle verir.

14. Poyezdka v Turkestan v 1906—1907 g. (20 iyulya 1906 — 21 yanvaryaya 1907) [=1906–1907'de Türkistan'a seyahat (20 Temmuz 1906 – 21 Ocak 1907)], — ZVORAO, t. 18 (1907–1908), vıp. 4, XVIII–XIX.

Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde, 22 Ekim 1907 tarihli oturumda Samoyloviç'in okuduğu tebliğin özetidir. Amuderya'nın güneyi ve kuzeyi şeklinde ikiye ayrılan tebliğin ilk bölümünün muhtevası şöyledir: 1. mahallî Doğu bilimcilerle

tanışma, bölgeyi tanıma, 3. zanaatkârlar risalesi ile kukla tiyatrosuna dair bilgi toplama, 4. yazma incelemeleri (*Şecere-yi Terâkime*, Mahtumkulu divanı, Yusuf ve Züleyha, *Revnâku'l-İslâm*) ve mahallî kitap pazarı. İkinci bölümse şunları ihtiva eder: 1. Türkmen kabilelerinin dilleri, 2. Türkmen halk edebiyatı ve yazılı edebiyatı, 3. Âşık Paşa'nın *Garîbnâme*'si, Mahtumkulu'nun babası Doulet-Memed'in *Vaiz-i Âzâdî*'si ile Ebu'l-Gazi'nin *Şecere-yi Terâkime*'sinin (toplamda üç ve birinde Korkut ve Köroğlu'ndan manzum ve mensur kesitler var?) yazmalarının bulunmasına dair, 4. yaşayışa dair gözlemler, 5. yeni Türkmen tarihine dair malzemeler (sözlü ve yazılı).

15. Etnograficeskiye meloçi iz dnevnikov puteşestvovavşego po Turkmenii [=Türkmenistan'a seyahat edenin defterlerinden etnografya kırıntıları], — JS, god 17 (1908), vıp. 1, otd. 5, 122–125.

Samoyloviç toplam 4 not aktarır. Bunlardan ilki 1902 haziranında geçer ve Tekeli bir bahşıyla olan konuşmadır. 2.si 1902 temmuzunda geçer ve Göktepe aulunda molla Yazlık'ın Andalib'in Yusuf ve Züleyha'sını okumasıyla ilgilidir. 3.sü 1906 eylülünde geçer ve Porsu Kala civarında Aman Bahşı adlı bir taklitçinin küçük bir gösterisiyle ilgilidir. Sonuncusu ise 1902 temmuzuna (Bağır aulu) ve 1906'ya ait olup Türkmen “carçı”, yani tellalara dair gözlemlerdir.

16. Değ.: Lev Afanasyev. Slovar sartovskih slov s glavneyşimi grammatičeskimi pravilami [=temel dil bilgisi kurallarıyla Sart sözleri sözlüğü] Skobelev [Fergana], 1908; Sartovskiy perevodçik. Sredneaziatskiye nareçiya [=Sartça tercümanı. Orta Asya lehçesi/ağzı]. Haz. Yagello. Taşkent, 1908, — ZVORAO, t. 18 (1907–1908), vıp. 4, 0193–0195.

Samoyloviç bu iki kitabı beraber değerlendirir zira ikisi de Özbekçe üzerinedir. Samoyloviç sözlerine ilgi çekici ifadelerle başlıyor. Rusya'da Asya dillerinin gerek teorik gerekse de pratik gayelerle öğrenecek kişilerin az olduğunu belirtiyor ve bu sebeple diller için rehber kitaplara duyulan ihtiyacın karşılanamadığını söylüyor. Özbekçe için daha önceki eserlere atıfta bulunuyor (V. P. Nalivkin ve İ. A. Belyayev'in kitapları) ve sonrasında iki kitabı sırasıyla kısaca değerlendiriyor. Burada vurgulanması gereken husus Sartovskiy perevodçik adlı kitabın Türkistan Askerlik Dairesi tarafından basılmış olmasıdır. Samoyloviç söz konusu Daire tarafından buna benzer, yani Orta Asya lehçelerini öğretmek gayesiyle hazırlanan başka kitapların da olduğunu bir

dipnotta belirtiyor. Buna göre neşredilen 9 kitabın listesi kitabın kapak kısımlarında 4. sayfada yer almaktadır.

17. Değ.: Materialy po zemle–vodopolzovaniyu v Zakaspiyskoy oblasti. . . [=Hazar Ötesi bölgesinde toprak–su idaresi üzerine malzemeler]. Aşkat, 1903; Materialy po vodopolzovaniyu u turkmen Zakaspiyskoy oblasti. . . [=Hazar Ötesi Türkmenlerinde su idaresi malzemeler], SPb., 1904, — JS, god 17 (1908), vıp. 1, otd. 3, 111–114.

Samoyloviç aynı konu dâhilindeki bu iki kitabı beraber değerlendirir. İlk genel olarak Türkmen hayatının çeyrek asır öncesinde gerçekleşen Rus hâkimiyetiyle hem öbür Türk boylarının hem de Rusların yaşayışına benzemeye başladığını ve bu sebeple etnografların acele etmesi gerektiğine dikkatleri çeker. Şimdiye kadar yapılan çalışmalara da Hazar ötesi Türkmen bölgesindeki Rus idarecilerin ön ayak olduğunu vurgular (Lessar, Kuropatkin, Bogolyubov, Subotiç, Tumanskiy, Mihaylov, Agabekov, Semenov vb). Yukarıda anılan iki eser de yine bu şekilde ortaya çıkar. Eserlerin konusu Türkmenlerin su ve toprak işleri/hukuku olsa da içlerinde hem dil hem de etnografya çalışmalara için malzeme bulunmaktadır. Nitekim bu kitaplardan ikincisindeki verilerden Samoyloviç 56 nu.lı çalışmada istifade eder. Bu tür malzemeler saati anlama usulleri, güneş ve kum saatleri, toprak ve su işlerine dair terimler (yer yer açıklamalarıyla), ayrıca bölgedeki ırmak ve kabile adları, bu kabilelerin soylarına ve yaşayışlarına ilişkin bilgiler ve özel adlar örnek olarak gösterilebilir.

18. Değ.: Obraztsiy narodnoy literaturiy tyurkskih plemyon izdanniy V. Radlovım [=W. Radloff tarafından neşredilen Türk kabilelerinin halk edebiyatı numuneleri]. Ç. IX. Tekstiy, sobranniye i perevedenniye N. F. Katanovım, SPb., 1907, — JS, god 17 (1908), vıp. 2, otd. 3, 252–253.

Samoyloviç, X. ciltten (1904) sonra çıkan IX. cildi değerlendiriyor. Katanov'un 1889–1892 yıllarındaki Uranhay, Yenisey, İrkutsk ve Batı Çin bölgelerini içine alır. Samoyloviç'in değerlendirmesinde eserin dil yanında etnografya için de zengin malzeme sunduğunu belirtiyor ve dilcilerin bazen etnografyayı ihmal ettiklerini de ekliyor. Yazıda genel olarak eserin düzeni ve muhtevası üzerinde tafsilata inilmeden duruluyor.

19. Değ.: Turkestanskiy sbornik soçineniy i statey, otnosyaşışya do Sredney Azii voobşe i Turkestanskogo kraya v osobennosti, 34 toma za 1907 god (t. 417—450)

[=Genelde Orta Asya, özelde Türkistan bölgesiyle ilgili yazı ve makaleler içeren Türkistan toplamı, 1907 için 34 cilt, 417–450. C], — ZVORAO, t. 18 (1907—1908), vıp. 4, 0191—0193.

Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre Türkistan bölgesinin ilk general valisi K. P. fon Kaufmann, kitabiyat uzmanı V. İ. Mejov'a Türkistan'la ilgili Rusça ve yabancı dillerde gazete ve dergi neşriyatını derlemesini ister. Böylece derlemenin 1878–1888 döneminde 416 cildi hazırlanır. Ancak sonraki ciltler ancak 20 yıl sonra, 1907'de çıkar. Derlemenin önemiyle ilgili Samoyloviç, V. R. Rozen'in sözlerine atıfta bulunur. Ona göre eser Orta Asya üzerine çalışan herkesin başucu kaynağıdır. Burada, Kaufman'ın başlattığı bu çalışmanın sonraki general valiler M. G. Çernyayev ve N. O. Rozenbah tarafından devam ettirildiği vurgulanmalıdır.

20. Değ.: W. Radloff. Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen [=Türk dilleriyle ilişkisi içinde Yakut dilinin durumu?], SPb., 1908, — JS, yıl 17 (1908), vıp 2, otd. 3, s. 254—255.

Samoyloviç, öncelikle Yakutça üzerinde çok sayıda ve nitelikli çalışma yapıldığına (Böhtlingk, Pekarskiy vs. vurgu yaparak sözlerine başlıyor ve Radloff'un Yakutçayla ilgili önceki görüşlerine ve şimdiki makalesindeki tespitlerine değiniyor. Yazıda ayrıca Yakutça (ve Çuvaşça) araştırmalarının önemi ve bu dilin tarihî gelişmesi gibi konulara da kısaca yer veriliyor.

1909

21. Zagadki zakaspiyskih turkmenov v russkom perevode (s prilozheniyem materialov po bibliografii zagadok turkmenskih plemyon) [=Rusça tercümesiyle Hazar Ötesi Türkmenlerinin bilmeceleri, Türkmen kabilelerinin bilmecelerine dair kitabiyata katkılarla], — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 1–2, 52–83. s. [Aşnin: Bir kısmı 3 nu.da. Ayrı basım var SPb., 1909, 32].

157 bilmece ve 38 künye ihtiva eder.

22. İz turkmenskoy stariny. I. Skazaniye o prihode tekintsev v Ahal [=Türkmen halk bilgisinden, I. Tekelerin Ahal'e gelişi hakkında anlatı/efsane]., — *Sbornik v çest semidesyatiletia G. N. Potanina*, SPb. 1909, 559–564 (ZİRGO po otd. etnogr., t. 34).

Samoyloviç, Hocalı Molla'dan 7 Aralık 1906'da Baharden ve Aşkabat demiryolunda kaydettiği anlatı açıklamaları verir. Rusça çevirisiyle aktardığı anlatıda

Türkmenlerin tarihi ve kabile yapısıyla ilgili bilgiler de paylaşır, ayrıca dipnotlarda, anlatıdaki bilgileri Şecere–yi Türk ve Tekelerin Cenknamesi gibi eserlere başvurarak açıklar. Yer yer tarih bilgisinin yanında anlatıda geçene kelimelerle ilgili değerlendirmelerde bulunur. Bu bakımdan yazı, kişi ve yer adları açısından da zengindir.

23. İz turkmenskoy stariny. II. Mervskiyе vospominaniya [=Türkmen halk bilgisinden. II. Merv hatıraları.], — JS, god 18 (1909), vıp. 4, otd. 2, 78—85. [Ayrı basım var, SPb., 1909, 8].

Samoyloviç, yukarıdaki çalışmanın bir bakıma devamı olan bu yazıda, 1906’da Merv dolaylarında iki ihtiyardan kaydettiği anlatıları paylaşır. Bu anlatılar Merv havzasının yakın geçmişine dairdir. Anlatılar Törö–bay ve Ramazan Han’dan derlenir.

24. Kratkiy otçyot o poyezdke v Taşkent i Buharu i v Hivinskoye hanstvo komandirovannogo SPb. Universitetom i Russkim komitetom privat–dotsenta A. N. Samoyloviça v 1908 godu [=Serbest doçent A. N. Samoyloviç’in 1908 yılında, Petersburg Üniversitesi ve Rus Komisyonun vazifelendirmesiyle Taşkent, Buhara ve Hive Hanlığı seyahatine dair kısa rapor], — İRKSA, No. 9, 15–29.

Raporda Samoyloviç 27 Nisan 1908’de Taşkent’te başlayan Türkistan seyahatini anlatıyor. Seyahat raporu beş bölümden oluşur: I. Taşkent–Buhara, II. Hive yakınlarında, III. Hive, IV. Hive şehrinden Köne Ürgençe şehrine (27 Mayıs – 7 Haziran), V. Köne Ürgençe’den Petro–Aleksandrovska’ya kadar (7–26 Haziran), VI. Petro–Aleksandrovska – Çarcuy. Raporda Samoyloviç görüştüğü, yardım gördüğü kuruluşları ve tanıştığı/görüştüğü kişileri, bölge halkından tanıştığı kişiler (şair, molla vb.), edindiği kitapları, gözlemlerini, satın aldığı etnografya malzemelerini tafsilatıyla anlatıyor. Her ne kadar rapor olsa da 15 sayfalık metnin bir bakıma makale niteliği taşıdığı söylenebilir.

25. Perejitok şamanstva u turkmenskogo plemeni çoudur [=Türkmen kabilesi Çoudur’da şamanlık kalıntısı.], — *Etnografiçeskoye obozreniye*, vıp. 4, 172.

Samoyloviç’in bir üstteki çalışması hakkında kısaca bilgi veriliyor. Bu bağlamda birkaç cümleyle Kazaklardaki “baksı”nın Hive Türkmenleri ve Özbeklerinde “Porhan” adıyla bilindiğinden söz ediliyor, “falbin”ler hakkında bilgi veriliyor. Bu yazı Samoyloviç’in olmasa da Aşnin tarafından bu numarada verilir.

26. Turkmenskiye razvleçeniya [=Türkmen eğlenceleri], — *Yejegodnik Russkogo antropologiçeskogo obşestva pri SPb. un–te*, t. 3, 65–82.

1902 ve 1906–7'deki Türkmenistan ziyaretlerinden eğlence hayatına, toy ve oyunlara dair gözlem notlarıdır.

27. Hivinskiy rasskaz pro Anna–Mrat Bova [=Anna Mrat Bova hakkında Hive anlatısı], — JS, god 17 (1908), vıp. 4, otd. 2, 490–494.

Samoyloviç anlatıyı Hive şehri İlyallı'da Molla Muhammed Rahim'den derler. Anlatının dilinin Hivece olduğunu söyler. Neşirde anlatıya dair tafsilatlı bir açıklama yapmaz, yalnızca dipnotlar düşer.

28. Değ.: K izuçeniyyu Hivinskogo hanstva [=Hive Hanlığının araştırılması hakkında], — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 3, 295–296.

Samoyloviç, 1873 tarihli Hive seferinin tasvirine dair Peterburg'da 1898'de basılan bir kitabı değerlendiriyor. Kitaptaki bazı kısımların başka eserlerden kaynak belirtilmeden alındığını ve bazı ifadelerin yanlış yazıldığını (emiru'l–umera yerine emiru'l–Omar gibi) ifade etse yazıdaki asıl ilgi çekici yer Samoyloviç kitaptaki resimler arasında leyleğin Hive için ayırt edici nitelik olarak gösterilmesine leylek ve bülbül efsanesini paylaşarak itiraz eder. Samoyloviç, efsaneyi 1908 baharında Hive'de derler, aşağıdaki çalışma bu seyahate dairdir. Samoyloviç'in bir itirazı da kitapta ileri sürülen Seyyid Muhammed Rahim Han'ın zevk ve sefaya daldığı iddiasıdır. Bu çerçevede Petersburg'a taşınan kütüphanesinin onun Hive edebiyatının hamisi olduğunu gösterdiğini belirterek şair Firuz'un da o olduğunu ekler. Son olarak Samoyloviç'in bölgenin tabiatına ilişkin değerlendirmeler için halk bilgisini kullanmasının ve Hive hanına aleyhindeki iddialara karşı çıkmasının dikkate değer olduğunu söyleyebiliriz.

29. Değ.: A. A. Volodin. 1) Turkmenskaya step i truhmenıy [= Türkmen bozkırı ve Truhmenler. 2) İz truhmenskoy narodnoy poezii [= Truhmen halk şiirinden]. (Sbornik mater, dlya opis. mestn. i plem. Kavkaza, vıp. 38. Tiflis, 1908), — JS, god 18 (1909), vıp. 1, otd. 3, 115–116.

Samoyloviç, Stavropol Türkmenlerinin (Mangışlak yarımadasındaki Türkmenlerle akraba) çok yönlü bir biçimde ele alındığı iki ayrı makaleyi kısaca değerlendiriyor ve bazı dikkatlerini paylaşıyor. Buna göre yazar Truhmenlerin dilleri konusunda yeterince bilgili değildir ve yine bu bağlamda bölgeyle oradaki halkı tasvir ederken mahallî terimleri (coğrafya, bitki, hayvan) paylaşmıyor. Samoyloviç halk bilgisi yönüyle zengin ikinci makaleyi değerlendirirken yer yer Hazar ötesindeki Türkmenlerle benzerliklere değiniyor. Samoyloviç yazısında “Truhmen” kelimesini tırnak içinde

kullanırken kendisi “Türkmen”i tercih ediyor. Bir başka ilgi çekici husus ise Volodin’in şarkıları “Müslüman transkripsiyonu” ile paylaştığını söylemesidir.

30. Değ.: A. Kalmıkov. Hiva. (Protokolıy zasedaniy i soobşeniya çlenov Turkestanskogo krujka lyubiteley arheologii. God 12–y. Taşkent, 1908), — JS, god 18 (1909), vıp. 1, otd. 3, 112–115.

Samoyloviç, Kalmıkov’un Hive’yi tasvir ettiği yazısının önce muhtevassından söz ediyor, sonrasında da düzeltme veya ekleme yapmak istediği bazı maddeler üzerinde duruyor. Bu maddeler kıyafet, konargöçerlik ve yurt geleneği, Hivelier kimdir (etnik yapı), kayık türleri, sulama, halkın bir araya gelmesini sağlayan durum/olaylar, Hive edebiyatı, nakış örnekleri üzerinedir. Samoyloviç değerlendirmesinde kendi sık sık kendi gözlemlerine atıfta bulunuyor.

31. Değ.: P. K. Kokovtsov. K siro–turetskoy epigrafike Semireçya [=Yedisu’daki Süryani–Türk kitabeleri]. İzv. imp. AN, 1909, — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 3, 294–295.

Samoyloviç yazının başında, Kokovtsov’un “Türk” (ve Türkçe) kelimesini bütün Türkler için kullanmasını takdirle karşıladığını, zira kendisinin de Korş ve Melioranskiy gibi bu kelimeyi geniş manada (yalnızca Osmanlı Türkleri ve Türkçesi değil) kullanmaya taraftar olduğunu belirtir. Daha sonra kitabelerin nerede ve ne zaman bulunduğunu, kitabelerin dil özellikleri ve tarihi hakkında birkaç bilgi paylaşıyor. Samoyloviç çalışmayı “Türkolojiyi zenginleştiren” bir çalışma olarak niteleyerek takdirle karşılar ancak tafsilatlı şekilde menfî ve müspet yanlar üzerinde durmaz. Bu bakımdan yazı daha çok bilgilendiricidir.

32. Değ.: Oçyot Petrovskogo Obşestva issledovateley Astrahanskogo kraya za 1901 god [= Astrahan bölgesi Petrov cemiyeti araştırmacıları 1901 yılı faaliyet raporu]. Astrahan, 1909; to je za 1900 g. Astrahan, 1909, — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 3, 291–293.

Samoyloviç, 1871 yılı ekim 4’te açılan ve Astrahan bölgesinin tarih ve etnografyası üzerine çalışan Cemiyetin faaliyetlerini değerlendiriyor. Yalnızca son çıkan değil, daha eski faaliyet raporlarına da atıfta bulunarak Cemiyetin üyeleri, toplantıları, teşekkülü ve neşriyatı gibi konularda bilgi veriyor. Yazı daha çok bilgilendirici bir nitelik taşıyor.

33. Değ.: P. A. Rittih. Po Balkanam... [=Balkanlarda...] SPb., 1909, — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 3, 296–297.

Samoyloviç kitabın muhtevasının neredeyse tamamıyla siyasiler ve askerler için olduğunu ancak ikinci kısımda bazı etnografya notları olduğunu söyler. Bu notlar da bazı yeni bilgiler ihtiva etmekle beraber yeterince kıymetli değildir. Samoyloviç Balkanlardaki Hristiyanlar üzerinde Osmanlı tesirinin çok olduğunu ve bu sebeple bölgeyi gözlemleyecek birinin İslam, ayrıca Osmanlı dili konusunda bilgi sahibi olması gerektiğini belirtir, yazarın birkaç tesiriyle ilgili şüphelerini paylaşır. Samoyloviç değerlendirmesinde kitaba pek müspet yaklaşmaz.

34. Değ.: A. A. Semenov. Oçerki iz istorii prisoyedineniya volnoy Turkmenii. . . [=hür Türkmeniya'nın hakimiyet altın alınma tarihi], — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 3, 297–298.

Samoyloviç önce Semenov hakkında bilgi veriyor. Buna göre Semanova, Lazarev Enstitüsünden mezundur ve Türkistan'daki idari görevinin yanında bilhassa Hazar ötesi bölgesiyle ilgili araştırmalar yapar. Samoyloviç, Semenov'un neşriyatından birkaç örnek verdikten sonra kitap (*Turkestanskiya vedomosti* gazetesinden ayrı basım) hakkında bilgi verir ve bazı değerlendirmelerde bulunur. Kitabın tarih ve siyaset açısından taşıdığı değer yanında etnografya için de kayda değer olduğunu belirtir. Bu bağlamda Tekelilerin kolları açısından 24 sayısının önemi üzerinde durur. Kitap Samoyloviç'in araştırma–inceleme sahası olan Türkmenlerle doğrudan ilgili olduğunu not düşebiliriz.

35. Değ.: Trudiy Orenburgskoy uçyonoy arhivnoy komissii [=Orenburg akademik arşiv komisyonu dergisi], vıp. XIX. Orenburg, 1907–1908, — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 3, 289–291.

Samoyloviç derginin bu sayısının muhtevasını haber veriyor. Bu bağlamda önce Komisyonun oturumlarından ve sunulan tebliğlerden, sonrasında da yazıların muhtevasından söz eder. Samoyloviç'in verdiği bilgiler arasında Komisyonun Kazak–Kırgız şarkıcılarından şarkı sözü ve melodisi kaydettiği de yer alıyor. Yazıda Samoyloviç bilgi vermenin yanında bazı düzeltmeler ve değerlendirmelerde de bulunuyor. Yazı taşradaki çalışmaların durumu hakkında bilgi vermek yönüyle ayrıca değerlidir.

36. Değ.: Etnografiçeskoye obozreniye. . . [=etnografya tetkikleri]. 1909, No. 1, — JS, god 18 (1909), vıp. 2–3, otd. 3, 293–294.

Samoyloviç derginin ilk sayısındaki bölümleri ve yazıları haber veriyor. Derginin ilk sayısında Türk kültürüyle ilgili içerik dikkatleri çekmektedir. Yazı değerlendirmeden ziyade bilgilendirme ağırlıklıdır.

1910

37. Vot — vagonniy passajir. Pesenka–satira taşkentskih sartov [=İşte — vagon yolcusu. Taşkent Sartlarının hiciv türküsü], — ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, 0159–0163.

Samoyloviç, 1908 baharında Taşkent’teki Hoca Ahrar Medresesinden Kemaleddin’in yazılı hâlde verdiği bir türküyü paylaşır. İki paragraflık kısa açıklamadan sonra önce türkünün Arap ve Kiril harfli aslını, sonra da Rusça tercümesini paylaşır. Açıklamada Taşkent, Buhara ve Hive seyahatine atıfta bulunur (25 nu.), dil bilimi kayıtlarını ilk defa paylaştığını açıklar. Türkü 8 heceli 7 dörtlükten mürekkeptir ve her dörtlüğün sonunda “Ul vagonni passacir” dizesi tekrar edilir. Bundan dolayı Samoyloviç türküyü bu ismi yakıştırır.

38. Dva otrıvka iz Horezm–name [=Harezmname’den iki kesit], — ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 1, 078–083.

Samoyloviç, 1873’te Hive’ye Rusların girmesiyle Hiveli şairlerin millî hislerin ağır bastığı şiirler vücuda getirmeye başladıklarını ve bunlardan ikisini kaydettiğini söyler. Daha sonra da “murabba” formundaki şiirler hakkında açıklamada bulunur. Buna göre 11 heceli dörtlüklerden oluşan her iki şiir de “Harezmname” adlı şarkının başlangıcından birer kesittir ve şiirlerin sahibi de bir halk şairi olmalıdır. Şiirlerin ağızdan ağıza dolaşarak çeşitlenmeye başladığını ve şiirleri iki Hiveliden kaydettiğini ekler. Daha sonra her iki kesitteki dörtlüklerin muhtevasını anlatır. Ve nihayetinde önce metinlerin Arap harfli aslını, sonra da Rusça tercümesini verir. Bu yazıdaki ilgi çekici bir husus ise Samoyloviç’in kimleri “halk şairi” olarak adlandırdığına dair bir dipnot düşerek 45 nu.lı çalışmaya atıfta bulunur.

39. İz hivinskih skazaniy o jivotnih [=Hayvanlara dair Hive anlatılarından/efsanelerinden], — JS, god 19 (1910), vıp. 3, otd. 5, 271–273.

Samoyloviç, bu yazıyı Gordlevskiy’in İstanbul’daki derlemelerine dayanan “Osmanskiya suyeveriya o jivotnih” ve “Osmanskiye suyeveriya o zverah” adlı yazıları üzerine kaleme aldığını belirtir ve kendisinin de Türkistan malzemelerinden birkaç

hususunu paylaşmak istediğini söyler. Gordlevskiy'in ilk yazısı bağlamında sırasıyla vakitsiz öten horozun başının kesilmesi (N. Martinoviç'in çalışmasındaki Karagöz oyununa atıf), kırlangıç yuvasının eve esenlik vermesi (Hiveli Batır–Bay'dan dinlediği Hz. Nuh'un gemisiyle ilgili efsane), genelde uğurlu sayılan leyleğin Hive'de uğursuz kabul edilmesi üzerine derlemelerini paylaşır. Son olarak da Gordlevskiy'in ikinci yazısında deveyle ilgili efsanenin eksik olduğunu belirtir ve Hive'de kırmızı üzüme niye “Halilî” dendiğine dair bir efsaneyi aktarır (Hiveli Medemin–Bay'dan). Samoyloviç kırlangıç ve deveyle ilgili efsaneler için 1908 tarihli seyahat raporuna atıf yapar (25. nu.).

40. K voprosu o sartah [=Sart meselesi üzerine], — JS, god 19 (1910), vıp. 3, otd., 265–269.

Samoyloviç, N. P. Ostroumov'un “Sartıy. Etnografiçeskiye materialıy. Obşiy Oçerk” [Taşkent 1908, genişletilmiş 3. bs.] adlı kitabındaki bir dizi tutarsızlıktan yola çıkarak konuyu aydınlatmaya çalışır. İlk olarak kitabın bölümlerinden söz eder ve sonrasında değerlendirmelerde bulunur. Kitapla ilgili birkaç teknik kusurdan söz ettikten sonra birinci bölümdeki “Sart” konusu üzerinde durur. Ostroumov, Sartlarla ilgili kaynaklara atıfta bulunurken sistemli olamamış ve neticesinde doğru çıkarımlarda bulunamamıştır. Oysa konunun 4 yönden açıklığa kavuşturulması gerekir: 1. tarih açısından Sartların etnik ve dil kökenleri, 2. günümüz Sartlarının milliyeti ve dili, 3. Sart kelimesinin etnik anlamının yanında günlük hayatta ve alay–hakaret yoluyla kullanılması, 4. kelimenin köke bilgisi. Samoyloviç yazının devamında bu maddeler üzerinden Sart kelimesini açıklama teşebbüsünde bulunur. Yazıda dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi, Samoyloviç'in Ostroumov'u ve kitabını ciddi biçimde eleştirmesidir.

41. K statye Ukazatel k pesnyam Mahtumkuli [=Mahtumkulu şiirleri dizini makalesine], — ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, 0216–0218.

“Ukazatel k pesnyam Mahtumkuli” adlı makalesi baskıdayken Samoyloviç, Rus Coğrafya Cemiyetinde Mahtumkulu'nun şiirlerinin bir yazması olduğunu öğrenir. Yazmada şiirlerin Rusça tercümesi de vardır. Samoyloviç yazmayı tavsif eder ve buradaki bir şiirin yeni olduğu kaydını düşerek bunu dizindeki 198. nu.ya ekler.

42. Kak Mulla–Gaib spas v Buhare muzıku i poeziyu [=Molla Gaib Buhara'da müzik ve şiiri nasıl kurtardı], — *Srednyaya Aziya*, Taşkent, kn. 7, 82–87.

Yazı görülemedi ancak Basilov (1970) konuyla ilgili bilgi vermektedir.

43. Krımskaya pesnya pro Port–Artur [=Kırım türküsü Port–Artur], — JS, god 19 (1910), vıp. 1–2, otd. 2, 129–131. Tek. bs.: Samoyloviç, 2000, 19–22. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 nisan, 820. S, 28–32.

Yazısının girişinde Samoyloviç söz konusu türküyü Sultan Şapşal’dan derlediğini belirtir. Türkü 1905 yılındaki Japon–Rus savaşına dairdir. Samoyloviç 6 dörtlükten oluşan türküyü Kiril harfli aslı ve Rusça tercümesiyle verir, ayrıca Türkünün dil özellikleri üzerinde kısaca durur.

44. [Legenda o Korkude i Kor–oglı. Soderjaniye doklada, pročitannogo v Vost. otd–nii 24 yanv. 1908 g.] [=Köroğlu ve Korkut hakkında efsane. Doğu Bölümünde 24 Ocak 1908’de okunmuş tebliğ], — ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, IV–V.

Tebliği özeti olan bu metne göre Samoyloviç, Hocalı Molla’nın *Şecere–yi Terâkime* nüshasında eklemelerin olduğunu belirtir. Bunlardan biri de Dede Korkut ve Köroğlu’na dairdir. Samoyloviç bu kısmın çevirisini okur ve bunun halk arasında bilinen bir anlatı mı yoksa tahsilli birinin uydurduğu bir metin mi olduğunun saha araştırmalarıyla tespit edebileceğini belirtir.

45. Materialy po sredneaziatsko–turetskoy literature. I. Kratkaya opis sredneaziatskih rukopisey sobraniya A. Samoyloviça [=Orta Asya Türk edebiyatı materyalleri. I. A. Samoyloviç’in derlediği Orta Asya yazmalarının kısa tasviri] — ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 1, 01–030. Ayrı basım var, 30 s. [Aşnin: İlaveler için bk. 41, 50, 88, 197 nu.].

1902, 1906–7 ve 1908 tarihli Orta Asya seyahatlerinde edinilen edebî malzemenin muhteva, dil ve müellif yönleriyle tavsifini ihtiva eder.

46. Novoye o turkmenah [=Türkmenler hakkında yeni haberler], — JS, god 19 (1910), vıp. 3, otd. 5, 274–275.

Samoyloviç Kırım’da Türkmenlerin varlığına dair kitabiyatta bir bilgi olmadığını ancak S. M. Şapşal’ın Kırım’da, Karasu–bazarda Türkmenlerin yaşadığını haber verdiğini söyler. Buna göre “Cingene” adıyla anılan bu Türkmenlerin asıl Çingenelerle bir alakası yoktur. Önceleri konargöçer bir hayat sürmeleri onların bu adla anılmasına sebep olmuştur. Kırım’da netice itibarıyla 1000 kadar Türkmen yaşadığını belirten

Samoyloviç yazısının sonunda *Şecere–yi Terâkime*'ye atıfta bulunur ve bu eserden Türkmenlerin bir kısmının Kırım'a göç ettiğine dair bilgi paylaşır.

47. Palvan–ata i greşnitsa. (Perevod so sredneaziatsko–turetskogo)[=Palvan–Ata ve Günahkâr Kadın, Orta Asya Türkçesinden tercüme], — *Srednyaya Aziya*, Taşkent, kn. 7, 81–82.

48. Pşik–efsanesi — Skazka s koşkoy (Hivinskaya versiya) [=Pşik efsanesi. “Kedili masal” (Hive versiyonu)], — JS, god 19 (1910), vıp. 1–2, otd. 2, 121–128.

Samoyloviç verdiği kısa açıklamada masalı 1908 yazında Hive Hanlığı seyahatinde (25. nu.) Huda–Vergen adlı ümmi bir askerden derlediğini, masalın akılsız kocasını kurtaran akıllı kadın masalının Hive çeşitlenmesi olduğunu belirtir. Sonrasında masalı Rusça tercümesiyle verir.

49. Tri turkmenskikh skazki. (V russkom perevode) [=Üç Türkmen masalı. (Rusça tercümesiyle)], — *Kaufmanskiy sbornik*, M., 118–128.

Yazı açıklama bölümü ve üç masal metninden oluşur. Masallar Rusça tercümesiyledir. Masalların nerede, ne zaman ve kimden derlendiği (1. masal hariç) kaydı vardır. Samoyloviç açıklama bölümünde Türkmen sözlü edebiyatının yeterince araştırılmadığını vurguladıktan sonra kısaca bu alandaki kendi gözlemlerini paylaşır, sonrasında masalları verir: I. Zenginın 40 oğlu ve 40 ok, II. Sultan–padişah periyle nasıl evlendi, III. Üç şehzade.

50. Ukazatel k pesnyam Mahtumkuli [=Mahtumkulu şarkıları/şiiirleri dizini], — ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, 0125–0148.

“Materialy po sredneaziatsko–turetskoy literature. I”e ek olan bu yazıda Mahtumkulu'nun 197 şiirinin dizini yer alır.

51. [Hivinskiye pridvornıye knigohranilişa i knigopeçatnya [=Hive saray kitap deposu ve basımhanesi]. — ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, XXXVI. İlk bs.: İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR, Seriya obşestvennih nauk, 1981, 74–82 [görülmedi].

Samoyloviç'in Doğu Bölümünün 19 Mart 1909 tarihli toplantısında adı verilen tebliği okur. Tek cümlelik haber yazısında, tebliğin metni Zapiski'de neşredileceği için muhtevasının burada verilmediği dipnotu düşülmüştür.

52. Şeybani–name. Persidskiy unicum biblioteki Hivinskogo hana [=Şeybaninâme, Hive Hanı'nın kütüphanesinde yer alan Farsça tek nüsha]. —

ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, 0164–0176.

Molla Benâî'nin *Şeybânî-nâme* adlı eserinin bir yazmasının tanıtımını ve eserden bazı kesitleri ihtiva eder.

53. Değ.: Chuastuanit, das Bussgebiet der Manichäer. Hrsg. und Übersetz. von W. Radloff. St.–Pbg., 1909, — JS, god 19 (1910), vıp. 1–2, otd. 3, 167–170.

Yazıyı iki bölümde değerlendirmek mümkündür. Buna göre Samoyloviç önce Orhun, Uygur, Mani ve Brahmi metinlerinin Türklük bilimi için önemini ifade eder, sonra ise Radloff'un neşri ve dolayısıyla da Huastuanift hakkında bilgi verir. Yazıda düşünülen dipnotlar kitabiyat açısından zengindir.

54. Değ.: Tişastvustik, ein in türkischer Sprache bearbeitetes Buddhistisches Sutra. Transcr. und Übersetz. von W. Radloff. St.–Pbg., 1910, — JS, god 19 (1910), vıp. 1–2, otd. 3, 170–171.

Urumçi'deki Rus temsilcisinin (konsul) Rus Orta ve Doğu Asya Araştırma Komisyonuna gönderdiği antika ve yazmalar arasında yer Tişastvustik, Radloff tarafından neşredilir. Samoyloviç kısaca Tişastvustik hakkında bilgi verir ve Radloff'un neşrini tasvir eder.

55. Değ.: ۳۰ شعرا شاهى پيرو فيروز. (Sobraniye 30 tsarskih poetov, soputstvuyuşih Firuz'u [=Firuz'u takip eden 30 saray şairinin mecmuası]. Hiva, 1909, 1638 s. in folio, —ZVORAO, t. 19 (1909), vıp. 4, 0198–0209. Tek. bs.: *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 14, 2010, 134–146, (Erkinov'un makalesinin eki).

Ahmet Tabib'ce hazırlanan ve Çağdaş Hive şairlerinin şiirlerinin yer aldığı mecmuanın tanıtımıyla eserden kesitleri ihtiva eder.

1911

56. K voprosu o nareçenii imeni u turetskih plemyon [=Türk boylarındaki ad verme meselesine dair], — JS, god 20 (1911), vıp. 2, 297–300. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 274–276. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 ocak, 817. S., 52–55.

Samoyloviç, bu yazıyı “Gordlevskiy'in Rojdeniye rebyonka i yego vospitaniye u osmanskih turkov” [= Osmanlı Türklerinde çocuğun doğumu ve yetiştirilmesi] adlı yazısı üzerine kaleme aldığını belirtir. Gordlevskiy, Ankara'daki saha araştırmalarına dayanarak “dursun” ve “yeter” kişi adlarıyla ilgili bazı tesptilerde bulunur. Samoyloviç

bu tespitlerdeki bazı yanlışlıklar üzerinde durur ve Türkmenistan'daki araştırmalarına dayanarak kendi görüşlerini paylaşır.

57. O musulmanskom otdele na vıstavke proizvedeniy pečati [=Baskı eserler fuarında Müslüman bölümü], — *SPb. ved.*, 25 maya (7 iyunya), No. 114.

58. Otvıv o rukopisnom sobranii tatarskih, kirgizskih i başkirskih skazok A. G. Bessonova [=A. G. Bessenov'un Tatar, Kırgız ve Başkurt masalları el yazılı derlemesi üzerine değerlendirme], — *Otçyot imp. Rus. geograf, ob-va za 1909 god*, SPb., 106–109.

Samoyloviç yazısının başında, Etnografya Bölümüne 1909 yazında Tatar, Kırgız ve Başkurt masallarını içeren el yazısıyla hazırlanmış bir derlemenin geldiğini belirtir. Sonrasında masalları derleyen Aleksandr Grigoryeviç Bezsonov hakkında bilgi verir. Sonrasında derlemenin muhtevasını tasvir eder. Samoyloviç derlemeyi Etnografya Bölümü Madalya Komisyonu tarafından verilen değerlendirme vazifesi gereğince incelediğini belirtir ve yazının sonunda derlemeye “küçük altın madalya” verilmesini teklif eder.

59. Russkiye poteşniye v Turtsii [=Türkiye'deki Rus Pyotr bölüğü askerleri (?)], — *SPb. ved.*, 1 (14) noyab., No. 243.

60. Değ.: Kaufmanskiy sbornik [=Kaufman derlemesi], [M., 1911, — SPb. ved., 44 (27) dek., No. 278]

61. Değ.: E. Denison Ross. A Collection of Poems by the Emperor Babur..., — *ZVORAO*, t. 20 (1910), vıp. 1, 093–0101. Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 597–604.

Söz konusu neşir ve neşrin dayandığı nüsha üzerine tafsilatlı bir değerlendirme ihtiva eder. Asıl metinden Arap harfli kesitler mevcuttur.

1912

62. Hivinskaya satira na kazak-kirgizov [=Kazak-Kırgızlar hakkında Hive hicvi], — *ZVORAO*, t. 20 (1910), vıp. 1, 052–055.

Samoyloviç 1908'de Küne Ürgençe'den Porsu'ya giderken kendisinde eşlik eden Molla Cuma Niyaz'ın verdiği şiir metnini paylaşır. Önce şiirin Arap harfli aslını, sonra Rusça tercümesini verir ve en nihayetinde şiir hakkında açıklamada bulunur. Bu açıklamalarda şiirin biçiminin mesnevi olduğunu bildirir, ancak daha sonra bu şiirin bir kaside olduğunu söyler (Samoyloviç, 2005, s. 399).

63. Mongolo-şamanskiy obryad zavorajivaniya bunçukov v naçale XVI v. [=16. asır başında tuğları büyülemeye ilişkin Moğol-şaman âdeti] [Aşnin: Babür'ün tasviri], — JS, god 20 (1911), vıp. 3-4, 429-432. Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 575-578.

Bâbürnâme'de anlatılan sefer öncesi tuğları büyüleme âdetinin Rusça tercümesidir.

64. Musulmanskaya periodičeskaya peçat. Peçat russkih musulman. — Osmanskaya peçat v Turtsii [=Müslüman süreli yayınları: Rusya Müslümanlarının matbuatı, Türkiye'deki Osmanlı matbuatı], — Mİ, t. 1, No. 2, 257-287; No. 3, 463-492; No. 4, 611-644.

No. 2, 257-265: وقت [vaqt] Orenburg'da haftada 4 kez çıkan edebî ve siyasi bir gazetedir. Tahlil edilen sayılar 1912 ocağına (899-916) aittir: 1. yeni yıldan beklentiler ve eski yılın sonuçları, 2. halk maarifi, 3. edebiyat, bilim, sanat, 4. din, âdetler, 5. ekonomi meseleleri, cemiyet hayatı, hayır işleri, halk sağlığı, 6. Rusya ve hariçteki Müslüman halk ve kabilelerden haberler, gayrimüslim halklardan haberler.

No. 2, 265-269: وقت [vaqt] gazetesinin 1912 şubatının (917-931) 1. halk maarifi, 2. edebiyat, bilim, sanat, 3. din, âdetler, 4. ekonomi meseleleri, cemiyet hayatı, hayır işleri, halk sağlığı, 5. başka Müslüman ve öteki halklar başlıkları altına özeti.

No. 3, 463-492: وقت [vaqt] gazetesinin 1912 mart-nisan sayılarının tahlili.

No. 4, 611-633: وقت [vaqt] gazetesinin 1912 mayıs-eylül döneminin 1. halk maarifi, 2. bilim edebiyat, sanat, 3. din ve maneviyat, âdetler, 4. ekonomi meseleleri ve cemiyet hayatı, 5. Hariçteki Müslümanlar. Türkiye ve Çin özeti.

No. 2, 269-273: شورا [şūrā], Orenburg'da ayda bir, *Vaqt* gazetesinin eki olarak çıkar. Tahlil edilen sayılar ise 1912 ocak (1-2), şubattır (3-4).

No. 3, 475-478: شورا [şūrā] gazetesinin 1912 mart-nisan (5-6, 7-8) sayılarının tahlili.

No. 2, 273-276: دين و معيشت [din ve ma'ışet], haftada bir defa Orenburg'da çıkan bir dergidir. 6. yılındaki derginin 1912'ye ait ilk 9 sayısı (ocak-şubat) tahlil edilir.

No. 3, 478-479: دين و معيشت [din ve ma'ışet] dergisinin 1912 mart-nisan (10-13, 15-17) sayılarının tahlili.

No. 2, 276–281: بيان الحق [bayānu’l-haḳḳ], Kazan’da haftada bir çıkan bir gazetedir. 1912 ocak sayıları 1. yeni yıldan beklentiler ve eski yılın sonuçları, 2. halk maarifi, 3. edebiyat, bilim, sanat, 4. din, âdetler, 5. hayır işleri, halk sağlığı başlıkları altında tahlil edilir.

1912 yılı şubat sayıları 1. halk maarifi, 2. edebiyat, bilim, sanat, 3. din, âdetler, 4. ekonomi meseleleri, halk sağlığı, 5. yurt dışıyla haberleşmeler başlıkları altında tahlil edilir.

No. 3, 479–482: بيان الحق [bayanu’l-haḳḳ] gazetesinin 1912 mart (1004, 1006–1025) ve nisan (1030–1042) sayılarının tahlili.

No. 2, 281–283: نجات [necāt], Bakü’de her cuma çıkan ve siyaset, edebiyat ve genel konuları işleyen İslami bir gazetedir. 1912’den 8 sayı (ocak–şubat) tahlil edilir.

No. 3, 482–483: نجات [necāt] gazetesinin mart–nisan (9–13, 14–17) sayılarının tahlili.

No. 2, 284–287: صراط مستقيم [şirāt-ı mustaḳīm], İstanbul’da 1908 yılı temmuz 10’dan beri çıkan ve din, felsefe, bilim, hukuk, edebiyat, tarih, siyaset ve bilhassa da İslam üzerine haftalık dergidir. Derginin 1912’den 6 sayısı tahlil edilir (ocak – 176, 177, 179; şubat – 180, 183, 184).

No. 3, 484–485: صراط مستقيم [şirāt-ı mustaḳīm] dergisinin 189–192. sayılarının tahlili.

تورك يوردي [Türk yurdu]: No. 3, 485–492: 1911 kasım ila 1912 nisan sayılarının (1–12) tahlili. No. 4, 633–644: 1912 nisan–eylül (12–23) sayılarının tahlili.

65. Sredneaziatsko-turetskiye nadpisi na glinyanom kuvşine iz Sarayçika [=Sarayçik’ten kil bir küpteki Orta Asya–Türk yazısı], — ZVORAO, t. 21 (1911), vıp. 1, 038–047. T. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 184–190.

Ural’daki Rus Kazakları askerlerinin komutanı N. Dubasov Arkoloji Cemiyeti Doğu Bölümüne bir mektup göndererek 1909’da bulunan bir küpteki yazının çözülmesini ister. Doğu Bölümü söz konusu yazının çözülmesi işini Samoyloviç’e verir. Samoyloviç küpteki üç şiir metnini; Arap harfli ve çeviri yazılı aslını, ayrıca Rusça tercümesini de vererek değerlendirir.

66. Turkmenskiye zagovorıy [=Türkmen duaları], — JS, god 21 (1912), vıp. 1, 117–124.

Samoyloviç'in 1902'deki Türkmenistan seyahatinde derlediği korunma dualarını ihtiva eden yazı üç bölümden oluşur: I. Türk boylarındaki korunma dualarıyla ilgili araştırmaların genel durumu ve önceki çalışmalar, II. neşredilen dualarla ilgili açıklama ve III. aslı ve tercümesiyle dua tekerlemeleri.

67. Değ.: V. Gordlevskiy. Osmanskiye skazaniya i legendiy... [=Osmanlı anlatıları ve efsaneleri...] M., 1912, — Mİ, t. 1, No. 4, 582–584.

Gordlevskiy'in Avrupa ve Anadolu Osmanlısından derlediği evliyalara ile mübarek yerlere ilişkin 160'tan fazla anlatının tercüme veya özetini ihtiva eden çalışması üzerine bir değerlendirmedir. Çalışma genel olarak kusurlu bulunmuştur.

68. Değ.: V. Gordlevskiy. Oçerki po novoy osmanskoy literature... [=Yeni Osmanlı edebiyatının ana hatları] M., 1912, — Mİ, t. 1, No. 4, 584–587.

Gordlevskiy'in ders kitabı mahiyeti taşıyan Osmanlı edebiyatı notları üzerine bir değerlendirmedir. Çalışma genel olarak sığ bulunmuştur.

69. Değ.: V. Zavarin. Osmanskiye zagadki, sobranniye v Bruse... [=Bursa'da derlenen Osmanlı bilmeceleri] M., 1912, — JS, god 21 (1912), vıp. 1, 204–207. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 mayıs, 821. S, 82–86.

Neşrin tenkitinin yanı sıra bilmecelere dair kitabiyyat ile bu türün bazı özelliklerine dair bilgi de ihtiva eder.

70. Değ.: İbrahim Şinasi. Medhal–i hukuk–i esasiye, — Mİ, t. 1, No. 1, 107–108.

Konya Hukuk Mektebi müderrislerinden İbrahim Şinasi'nin 1911 yazında hediye ettiği kitabın tanıtılmasıdır.

71. Değ.: S. V. Farforovskiy. Truhmeniy (turkmeniy) Stavropolskoy gubernii... [=Stavropol ili Truhmenler'i (Türkmenleri)]. Kazan, 1911, — JS, god 21 (1912), vıp. 1, 207–209.

Samoyloviç söz konusu makaleyi genel olarak niteliksiz bulur. Yazar önceki çalışmalardan habersizdir, etnografya tetkiki yaptığı bölgenin dilini bilmemektedir ve makaleyi gereksiz bilgilerle şirmiştir. Farklı coğrafyalardaki Türkmenlerin dili ve etnografyası Samoyloviç'in başlıca çalışma sahalarından birisidir. Dolayısıyla bu alandaki çalışmaları yakından takip ettiğini söylemek yanlış olmaz.

72. Değ.: Şueyb–bey. Hukuk–i–idare. Çast. 1, — Mİ, t. 1, No. 1, 109–117; 1.

bölüme ilave ve 2. bölüm, — Mİ, No. 3, 401–412.

No. 1, 109–117: İstanbul’da müderris Ahmet Şuayib beyin kitabının 1910’da çıkan ilk bölümünün alıntılar eşliğinde tanıtılmasıdır.

No. 3, 401–412: Birinci bölüme ilave ile ikinci bölümün (1911) tanıtılmasıdır.

1913

73. Bahçisarayskiy pevets, poet, letopisets i meteorolog Habibulla–Kerem [=Bahçesaraylı âşık, şair, tarihçi ve meteoroloji uzmanı Habibulla Kerem], — İTOİAE, No. 50, 205–221. [Aşnin: Yest otd. ott., 17]. Tek. bs.: Samoyloviç, 2000, s. 35–52.

Samoyloviç’in Bahçesaraylı âşık Habibulla Kerem ve eserlerini tanıtıldığı yazısı şu bölümlerden oluşur: I. (Habibulla Kerem hakkında genel bilgiler), II. (Onun Samoyloviç’e istifadesine sunduğu müsveddelerinin tasviri), III. Şiir defterinin ön sözünün Rusça tercümesi, III. Kerem’in bazı şiirlerinin Rusça tercümesi, IV. Günlükten Rusça tercümesiyle kesitler. Samoyloviç Kerem’in müsveddelerinin dil bilimi ve kısmen de etnografya için önemli olduğunu belirtir.

74. [O krımskotatarskih dialektah, narodnoy slovesnosti i o tshovih musulmanskih organizatsiyah v sravnenii s turkestanskimi. Doklad o poyezdke v Bahçesaray letom 1913 g.], —İTOİAE, No. 50, 293–295.

Akademik Tavriya Arşiv Komisyonunda; 1913 Haziran 5 tarihli oturumda Samoyloviç’in sunduğu tebliğin zabıt kaydı. Samoyloviç tebliğinde üç konuyu işliyor: I. Kırım–Tatar ağızları, II. halk edebiyatı ve III. Müslümanların zanaat loncaları. Samoyloviç bu konuları 1913 yazındaki Bahçesaray seyahatindeki araştırmaları ve derlemeleri ışığındaki bilgilerle ele alıyor.

75. [Nareçiya nogaytsev i turkmenov Stavropolskoy gubernii. Predvaritelnoye soobşeniye na zasedanii Vost. otd–niya 29 noyabrya 1912 g.], — ZVORAO, t. 21 (1912), vıp. 4, LXXIII–LXXV.

Samoyloviç’in Stavropol ili Nogay ve Türkmenlerinin ağızı hakkında Doğu Bölümünün 1912 Kasım 29 tarihli oturumundaki tebliğinin zabıt kaydı. Samoyloviç tebliğinde sırasıyla şu konuları anlatıyor: Rusya’daki az araştırılan Türk lehçeleri, Türkistan ve Stavropol’deki Türkmenlerin dillerindeki farklılık ve benzerlikler, önce Stavropol Türkmenlerinin, sonra da Stavropol Nogaylarının dillerinin ses ve biçim

bilgisi yönleriyle bazı özellikleri, –şar ekinin ortaya çıkışına dair kendi hipotezi, ayrıca -ğay ve -ğa biçimleri üzerinde duruyor.

76. Ob izmeneniyah v 12–letnem jivotnom tsikle u nekotorih turetskih plemyon [=bazı Türk boylarında 12 yıllık hayvan takviminde görülen değişmeler], — İTOİAE, No. 49, 133–138. Tek. bs. Samoyloviç, 2000, s. 23–30; 2005, s. 249–253.

Yazı üç bölümden oluşuyor. Samoyloviç; I. bölümde 12 yıllık hayvan takvimiyle ilgili çalışmalar ve gelinen noktayı, II. bölümde yılların en eski adlarını (VII ve XV. asırlar arasında), III. bölümde iki yıl adındaki (ejderha ve maymun) değişmeleri işliyor.

77. Pesn o krımskih sobıtıyah [=Kırım vakaları hakkında destan], — İTOİAE, No. 50, 81—98. Tek. bs. Samoyloviç, 2000, s. 53–71.

Samoyloviç, yazısında Akademik Tavriya Arşiv Komisyonunun edindiği ve Kırım Türklerinin 1855–56’da Türkiye’ye göçünü (?) anlatan bir destanın tasvirini yapıyor. Yazı şu bölümlerden oluşuyor: I. (metnin biçim özellikleri), II. (destanın dil özellikleri ve oluşturulduğu kültür, destan türü), III. (destanın muhtevası), IV. Kırım hadiselerine dair destanın çevirisi.

78. Predvaritelnoye soobşeniye o novom spiske sokraşeniy Semi planet Muhammeda Rizıy [=Muhammed Rıza’nın “Yedi Gezegen”inin kısaltılmış yeni nüshası hakkında ön bilgilendirme]. [Opisaniye rukopisi, yeye datirovka i znaçeniye], — İTOİAE, No. 49, 139–141. Tek. bs. Samoyloviç, 2000, s. 31–34.

Samoyloviç, Akademik Tavriya Arşiv Komisyonundaki yazmanın tasvirini yapıyor, önemi ve yazılma tarihi üzerinde duruyor. Yazma hakkında görüştüğü Kırım tarihçisi V. D. Smirnov’un konuyla ilgili görüşlerine yer veriyor.

79. Sredi stavropolskih turkmenov i nogaytsev i u krımskih tatar (Otçyot o komandirovke v 1912 g.) [=Stavropol Türkmenleri, Nogaylar ve Kırım Tatarları arasında; 1912 yılındaki iş seyahatinin raporu], — İRKSA, ser. II, No. 2, 54–74. I. bölümün tek. bs. Samoyloviç 2000, s. 72–76.

Samoyloviç’in Rus Komitesinin vazifelendirmesiyle 1912 mayıs–haziranında Stavropol Türkmenleri arasında dil bilimi ve halk edebiyatı malzemesi derlemek üzere çıktığı seyahatin raporudur. Rapor şu bölümlerden oluşur: giriş (seyahat ve derlenen malzemenin özeti), I. Kırım, II. Stavropol Nogaylarında, III. Stavropol Türkmenlerinde, IV. Stavropol şehrinde. En sonda, teşekkür ve harcama bilgisi.

80. Hronogramma Ahmed–tabiba na smert yego svetlosti seyid Muhammed Rahim bahadır hana i na votsareniye yego visoçestva seyid Esfendiyar Muhammed bahadır hana [=Muhammed Rahim Bahadır Han hazretlerinin ölümü ve Esfendiyar Muhammed Bahadır Hanın tahta geçişi üzerine Ahmet Tabib’in tarih düşümü], — *Vostoçnyy sbornik*, kn. 1, SPb., 165–182.

Hive tarihine dair vesikalar, resimler ile Ahmet Tabib’in kasidesinin tahlili, metni ve tercümesini ihtiva eder.

81. Perviy bukvar dlya turkmenov [=Türkmenler için ilk okuma yazma kitabı]. [Rets. na: A. S. Aliyev. Turkmenskaya reç. Zvukovoy metod obuçeniya v turkmenskoy şkole. ç. 1. İzd. 1, Baku, 1913], — *SPb. ved.*, 13 (26) okt., No. 229.

82. Değ.: N. A. Karaulov. Kratkiy Oçerk grammatiki gorskogo yazıka bolkar [=Dağ dili “Bolkar”ın kısa grameri] [Aşnin: Şurada: Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza, vıp. 42, 1912], — *ZVORAO*, t. 21 (1912), vıp. 4, 0152–0161.

Yazı 6 bölümden oluşur. İlk bölümde Kafkas berisindeki Türk boylarıyla ilgili araştırmaların genel durumu, II. bölümde Balkar, Kumuk ve Karaçay Türkçeleriyle ilgili araştırmalar, III. bölümde kitabın tasviri ve değerlendirilmesi, IV. bölümde kitabın ses bilgisi kısmı, V. bölümde kitabın biçim bilgisiyle ilgili kısımları, VI. bölümde Rusça–Balkarca ve Balkarca–Rusça sözlüklerin değerlendirilmesi yer alır. Yazı Kafkas berisindeki Türk boylarıyla ilgili önceki çalışmalar ve genel durumu ele almasıyla kayda değerdir.

1914

83. *Abdu–s–Sattar kazı. Kniga rasskazov o bitvah tekintsev. Turkmenskaya istoričeskaya poema XIX veka. İzdal, perevyol, primeçaniyami i vvedeniyem snabdil A. N. Samoyloviç* [=Tekelerin uruş kıssa kitabı. Cenknâme–yi Abdu’–s Sattâr Kâdı. 19. asırdan tarihî Türkmen şiiri. Neşreden, çeviren, notlar ve girişi yazar A. N. Samoyloviç], SPb., XXII, 157, 82+55 Ar. sayılarıyla. (İzd. fak–tavost. yazıkov SPb. un–ta, No. 34). Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 353–561.

Kitap ön söz, giriş ve dört bölümden oluşur: I. Bölüm: Manzumenin yazmaları ve yazarı, II. Bölüm: Manzumenin imlası ve dili, III. Bölüm: Tarih–edebiyat bağlamında manzume, IV. Bölüm: Tekelerin Uruş Kıssa Kitabının muhtevası; metin: Tekelerin Uruş

Kıssa Kitābı. Cenknāme–yi Abdu’-s Sattār Kādı; notlar; doğu dillerinde kitap ve yazmalar.

84. V. V. Radlov kak turkolog [=Bir Türkolog olarak V. V. Radloff], — *Trudiy Troitskosavsko–Kyahtinskogo otdeleniya Priamurskogo otdela Russk. geogr. ob–va*, t. 15, vıp. 1 (1912), SPb., 23–33.

Yazı şu bölümlerden oluşuyor: I. giriş, II. Barnaul dönemi, III. Kazan dönemi, IV. Petersburg dönemi, V. son söz. Samoyloviç yazısında Türkoloji tarihinde “Radloff dönemi” olarak adlandırılan dönemin ayırt edici niteliklerini ortaya koymak istediğini belirtiyor.

85. Vilgelm Tomsen kak turkolog [=Türklük bilimci olarak Wilhelm Thomsen], — *Trudiy Troitskosavsko–Kyahtinskogo otdeleniya Priamurskogo otdela Russk. geogr. ob–va*, t. 15, vıp. 1 (1912), SPb., 16–22.

Yazı şu bölümlerden oluşuyor: giriş (Avrupa’da Türklük biliminin doğuşu ve Radloff’un çalışmalarının önemi), I. Yenisey–Orhun abidelerinin bulunuşu ve ilk çalışmalar, II. Uygur harfli metinler, son söz (Thomsen’in çalışmalarının Türklük bilimine katkısı).

86. Kratkaya opis sredneaziatsko–turetskih skazok i skazaniy sobraniya A. N. Samoyloviça [=A. N. Samoyloviç tarafından derlenen Orta–Asya Türk masal ve efsanelerinin kısa dökümü/envanteri], — JS, god 21 (1912), vıp. 2–4, 533–537.

16 masal ve efsanenin özetidir.

87. Materialy dlya ukazatelya literaturiy po yeniseysko–orhonskoy pismennosti [=Yenisey–Orhun kitabeleri kitabiyatı için materyaller], — *Trudiy Troitskosavsko–Kyahtinskogo otdeleniya Priamurskogo otdela Russk. geogr. ob–va*, t. 15, vıp. 1 (1912), SPb., 55–80. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 217–218.

Yazı kısa bir giriş ve Yenisey–Orhun kitabeleri üzerine çalışmaların harf sırasına göre listesinden oluşuyor. Samoyloviç vakit darlığından farklı konulara göre ayrı listeler oluşturamadığını belirtiyor. Listede Rusçanın yanında farklı dillerdeki çalışmalar da yer alıyor.

88. Materialy po sredneaziatsko–turetskoy literature II–III, II. Tretye dopolneniye k ukazatelyu pesen Mahtumkuli, III. Stihi Doulet–Mamedada mollıy, ottsa Mahtumkuli [=Orta–Asya Türk edebiyatı materyalleri II–III, II. Mahtumkulu şiirleri

dizinine üçüncü ek, III. Mahtumkulu'nun babası Devlet Memed Molla'nın şiirleri], — ZVORAO, t. 22 (1913–1914), vıp. 1–2, 127–153. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 216–217.

II. kısım, 1910 tarihli “Ukazatel k pesnyam Mahtumkuli” adlı çalışmaya ilaveler, III. kısım ise Devlet Memed Molla'nın hayatı ve sanatına dair bilgi, ayrıca şiirlerinden numuneler ihtiva eder.

89. [Ob otkritom V. L. Kotvičem pamyatnike s orhonskimi pismenami] [=V. L. Kotviç tarafından bulunan Orhun harfli abide hakkında], — ZVORAO, t. 22 (1913–1914), vıp. 1–2, VII.

V. L. Kotviç; 1913 yılı mart 28'de Coğrafya Cemiyetinin Doğu Bölümü oturumunda “Poyezdka v dolinu Orhona letom 1912 goda” [=1912 yazında Orhun vadisine seyahat] adında bir tebliğ okur. Samoyloviç, Kotviç'in tebliğden sonra “ön bilgilendirmede” bulunur. Bu metin söz konusu bilgilendirmenin özetini içeren zabıt kayıdır. Bu konudaki sonraki çalışma 1928'de çıkar, bk. Samoyloviç, 2005, s. 164–175.

90. [Otziv o turkmenskoy rukopisi İz turkmenskih predaniy N. P. Ostroumova][=N. P. Ostroumov'un Türkmen yazması “Türkmen havadisleri” üzerine değerlendirme], — ZVORAO, t. 22 (1913–1914), vıp. 1–2, XV–XVI.

Samoyloviç'in 1913 ekimi 31'de Coğrafya Cemiyetinin Doğu Bölümünün oturumunda okuduğu tebliğin özeti. Doğu Bölümü Samoyloviç'e, N. P. Ostroumov'un gönderdiği yazmayı değerlendirmekle vazifelendirir. Söz konusu yazma Mervli–Teke Davan Şair'in nesir–nazım karışık eserini ihtiva eder. Söz konusu eserin bir yazması da Samoyloviç'te bulunur. Toplantıda Ostroumov'un söz konusu yazmayı Samoyloviç'e ulaştırması ve onun da elindeki yazmayla karşılaştırmalı bir neşir hazırlaması kararlaştırılır.

91. Skazka Sorok nebilits po turkmenskomu, uzbetskomu i kirgizskomu variantam [=Türkmen, Özbek ve Kırgız varyantlarıyla “Kırk yalan” masalı], — JS, god 21 (1912), vıp. 2–4, 477–484.

Yazı üç bölümden oluşuyor: I. (giriş), II. tercüme, III. ikinci Özbek varyantının başlangıcı. Giriş kısmında Samoyloviç masalın iki varyantını; 1908 Haziran 20'de, Gürlen şehrinde genç bir Özbek'ten derlediğini ancak masalın eksik kaldığını; aynı

masalı 1912 Haziran 2’de bu kez Stavropol şehrinde ihtiyar bir Türkmenden (Cuma Niyaz) mükemmel hâliyle derlediğini ifade eder. Masalın dördüncü (Kazak) varyantının ise A. A. Divayev tarafından neşredildiğini ekler (Taşkent 1906). Yine burada, masalların başlangıç ve bitiş tekerlemeleri hakkında bilgi vererek örnekler paylaşır.

92. İşıtilgençe yazu ne? [Arap hafli], — *Mu‘allim*, Orenburg, 1914 s., 8 b.

93. Ön söz, düzeltme ve şarkıların tercümesi: V. N. Şnitnikov, *Materialy po kirgizskoy i tatarskoy muzıke* [=Kırgız ve Tatar müziğine dair materyaller], — JS, god 22 (1913), vıp. 3–4, 400–416.

Yazı şu bölümlerden oluşur: ön söz (Şnitnikov ve Samoyloviç’ten ayrı ayrı), I. Kırgız [Kazak] türküleri (401–403), II. Semireçye Tatarlarının Türküleri (404–407), III. Kırım Türklerinin türküleri (408–416). Samoyloviç ön sözünde müzik alanında yetkin V. N. Şnitnikov’un derlediği türküleri metinleri düzenleme ve çevirme işini üstlendiğini bildiriyor. Metinde Samoyloviç, “A. S.” notuyla Türkülere dair açıklamalar da yapıyor. V. N. Şnitnikov ise ön sözünde derleme yaptığı yerleri ve zamanı açıklıyor.

1915

94. Zapretniye slova v yazıke kazak–kirgizskoy zamujney jenşiniy [=Kazak–Kırgız evli kadınların dilindeki yasak sözler], — JS, god 24 (1915), vıp. 1–2, 161–168. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 218–219 (T.: M. Atiker, — *Türk Dili*, 2019 kasım, 815. S, 78–81). T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 kasım, 815. S, 82–91. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 277–283.

Samoyloviç, Kazak etnografyacı Mustafa Çokayev’in paylaştığı Kazak evli kadınlarındaki akrabalık ilişkileri bakımından yasaklı kelimeler üzerine tafsilat veriyor. Bu kelimeler çoklukla kocanın akrabalarından birinin adı ve adındaki bir parçadır. Kadın bu kelimeleri anlaşılır başka bir kelimeyle değiştirmeye mecburdur.

95. Novıye materialy po yazıku i folkloru şuşinskih tatar [Aşnin: = azerbaycantsev]. (Predvaritelnoye soobşeniye) [=Şuşin Tatarlarının dil ve halk bilgisine dair yeni malzemeler, ön bilgilendirme], — JS, god 23 (1914), vıp. 3–4, Pril. I, 020–022.

Ceyhun–bek Gacibekov’un derlediği halk bilgisi ürünlerinin kısa bir değerlendirmesidir. Adı anılan kişi memleketine gitmeden önce Samoyloviç’e başvurur ve kendisine halk bilgisi derlemelerine ilişkin yol göstermesini ister ve seyahatinden

döndükten sonra 1914 kışında derlemelerini Samoyloviç'e verir. Yazıdan Samoyloviç'in söz konusu malzemeden kendi çalışmalarında istifade ettiği anlaşılıyor (bk. 1 ve 2. nu.lı dipnotlar).

96. Pesni krımskih tatar pro vtoruyu oteçestvennyu voynu [v transkripsii][=I. Dünya Savaşı hakkında Kırım Tatar türküleri, çeviri yazı ve tercümesiyle], — JS, god 23 (1914), vıp. 3–4, 409–420. Tek. bs.: Samoyloviç, 2000, s. 81–94. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 ekim, 826. S, 42–49.

Samoyloviç I. Dünya Savaşı üzerine söylenmiş iki Kırım türküsünün hem Kiril harfleriyle aslını hem de Rusça tercümesini veriyor: Türkülerden önceki kısa girişte türkülerin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde duruyor. Yazı 43. nu.lı çalışmayla aynı konu dairesini paylaşır. Yazı, güncel bir konuyla ilgili yeni yeni ortaya çıkan Türküleri içermesi ve hemen hemen aynı konudaki başka Türkülere atıfta bulunmasıyla kayda değerdir.

97. Değ.: M. Gavrilov. Risolya sartovskih remeslennikov. İssledovaniye predaniy musulmanskih tsehov... [=M. Gavrilov. Sart zanaatkârlarlar risalesi. Müslüman lonca geleneklerinin incelenmesi] Taşkent, 1912, — JS, god 23 (1914), vıp. 1–2, 229.

Loncalara yönelik çalışmalara duyulan ihtiyaç açıklanır, eserin bölümleri tanıtılır.

98. Değ.: R. Karutts. Sredi kirgizov i turkmenov na Mangışlake [=Mangışlak'ta Kırgız ve Türkmenler arasında]. Per. Ye. Petri, SPb., [tarih yok], — JS, god 23 (1914), vıp. 1–2, 227–228.

Samoyloviç, söz konusu kitabın Rusça tercümesini dil ve etnografya yönüyle değerlendiriyor. Genel olarak kitabın etnografya uzmanı değil de etnografyaya ilgi duyan birisinin hazırlanmış olması, ayrıca Rusça çeviride hataların düzeltilmemesi ve bazı kısımların atlanmasından duyduğu üzüntüyü dile getirdiğini söyleyebiliriz.

99. Değ.: Krımskoye obşestvo yestestvoispitateley i lyubiteley prirody. Kırım. Putevoditel [=Kırım tabiat bilimci ve tabiat severler derneği]. Pod red. K. YU. Bumbera <i dr.>. Simferopol, 1914, — JS, god 23 (1914), vıp. 1–2, 225–226. Tek. bs.: Samoyloviç, 2000, 79–80.

Samoyloviç'in eserin öncelikle bölümlerinden söz ediyor, sonrasında da tarih, arkeoloji ve etnografyaya dair yazılardaki bazı yanlışlar (çoklukla dil alanında) üzerinde

duruyor. Samoyloviç yazısının sonunda Rusya’da, Kırım’la ilgili son zamanlarda çıkan neşriyatta en çok etnografya alanında başarısızlığın görüldüğüne dikkatleri çekiyor.

100. Değ.: Krımskoye obşestvo yestestvoispıtateley i lyubiteley prirodıy. Po Krımu [=Kırım tabiat bilimci ve tabiat severler derneği. Kırım boyunca]. Sb. 1. Simferopol, 1914, — JS, god 23 (1914), vıp. 1–2, 224–225. Tek. bs.: Samoyloviç (2000), 77–78.

Samoyloviç’in ifadelerine göre, 1910’da kurulan Kırım Tabiat Bilimci ve Tabiat Severler Derneği, 1913’te genele hitap edecek yazıları ihtiva eden bir dizi çıkarmaya karar verir. Samoyloviç, söz konusu dizinin ilk kitabında yer alan tek etnografya yazısının üzerinde durur. Yazıyı hazırlayan kişinin bölge dilini bilmeyişini eleştirir, etnografya uzmanlarının araştırdığı bölgenin dilini mutlaka bilmesi gerektiğini vurgular. Kırım’ın tabii bir etnografya müzesi olduğunu söyleyen Samoyloviç, Kırım’da bir tane bile etnografya müzesi olmayışından duyduğu üzüntüyü dile getirir.

101. Değ.: Sbornik instruksiy i programm dlya uçastnikov ekskursiy v Sibir [=Sibiryaya araştırma gezisi katılımcıları için kılavuz ve programı]. İzd. 2, SPb., 1914, — JS, god 23 (1914), vıp. 1–2, 223–224.

Samoyloviç’in ifadelerine göre, 1908’de Petrograd’da kurulan Sibiryaya’yı Araştırma ve Yaşayış Yönüyle İyileştirme Cemiyeti (Obşestvo izuçeniya Sibiri i uluçeniya yeya bita) bünyesinde oluşturulan araştırma seyahati komisyonu tarafından 1912’de kılavuz ve program neşredilir. 1914’te söz konusu eserin 2. baskısı yapılır. Samoyloviç bu baskıya istinaden eserdeki halk bilimi ve etnografyaya dair kısımların üzerinde durur. Tasvirini verdiği bu bölümlerdeki bazı eksiklere dikkatleri çeker.

102. Değ.: G. F. Çursin. Oçerki po etnologii Kavkaza [=Kafkaz etnolojisi üzerine makaleler]. Tiflis, 1913, — JS, god 23 (1914), vıp. 1–2, 230.

Samoyloviç önce eserin muhtevassından söz ediyor; sonrasında da eserin akademik bir çalışma olarak kabul edilemeyeceğini, Kafaksya’yla ilgili genele hitap eden bir neşir olarak değerlendirilebileceğini belirtiyor.

103. Haz.: Poslovitsiy, pogovorki i primetiy krımskih tatar, sobranniye A. A. Bodaninskim, Martino i O. Murasovım [=Kırım Tatarlarının atasözleri, vecizeleri ve halk bilgeliği; Bodaninskiy, Martino ve Murasov’un derlediği], — İTOİAE, No. 52, 1–67.

Samoyloviç, P. A. Falyev ile söz konusu derlemenin baskıya hazırlığını (redaksiyon) yapar. Metin giriş, kitabiyat ve derleme metninden oluşuyor. Falyev tarafından hazırlanan girişte Kırım atasözleri üzerine, çoklukla Anadolu sahasıyla karşılaştırılarak, açıklamalar bulunuyor. Yine onun hazırladığı kitabiyatta ise Türk atasözleri (çoklukla Osmanlı sahası) üzerine Rusya ve Avrupa'daki neşriyat veriliyor. Metin neşrinde 666 atasözü, 14 halk bilgeliği (alametler) ve 3 de tekerleme yer alıyor.

1916

104. *Opit kratkoy kırımsko–tatarskoy grammatiki*, Pg., 5, 104 [=Kısa Kırım–Tatar dil bilgisi denemesi] Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 219–221. Giriş kısmının tek. bs.: Samoyloviç, 2000, s. 95–102; Samoyloviç, 2005, s. 110–115.

Samoyloviç ön sözde, kitabın 1912–13'te Tavriya Vilayet İdaresi tarafından Rus–Tatar okullarındaki Tatar öğretmenler için tertip edilen kurslarda işlediği derslerden meydana getirildiğini belirtiyor. Söz konusu kitabın bir teşebbüs olduğuna dikkatleri çekerek gelecekte ilkokullar için Kırım Tatarcası ders kitaplarının hazırlanması için bir vesile olmasını temenni ettiğini belirtiyor. Yine ön sözde Kırım lehçesi konusunda bilgi sahibi olan S. M. Şapşal'ın bazı yönlendirmelerde bulunduğundan ötürü teşekkür ediyor. Kitap iki bölümden oluşuyor: giriş ve ana bölüm. Giriş kendi için üç kısımdan oluşuyor: I. Genel dil bilimine göre temel bilgiler, II. Belli başlı bir dil grubu olarak Türk dilleri ve lehçelerinin ayırt edici nitelikleri, III. Kırım Tatarcasının konuşma lehçeleri ile yazı dilinin ayırt edici nitelikleri. Ana bölüm iki kısımdan oluşuyor: I. Kırım Tatarcasının sesleri ve bunların Arap harfleriyle gösterilişinin öğretilmesi, II. Günümüz Kırım Tatar yazı dili biçimlerinin konuşma lehçelerindeki biçimlerle karşılaştırmalı öğretilmesi. Kitap Samoyloviç'in ilk dil bilgisi kitabıdır ve kendisinin Osmanlı, Kırım ve Türkmen Türkçesi çalışmalarının temel eserlerinden biri olarak sayılabilir.

105. *Rukovodstvo dlya praktičeskogo izuçeniya osmansko–turetskogo yazıka* [=Osmanlı–Türk dilini uygulamaya dönük öğrenmek için rehber], ç. 4, Pg., VIII, 64 s. [H.–N. Kadızade ile, 2. bölüm için bk. 105]

Osmanlı Türkçesi kılavuzları dizisinin bir parçasıdır.

106. *Sovremenniye sredneaziatsko–turetskiye dokumentıy iz Taşkenta. Posobiye dlya kursov okrainnih tuzemnih yazıkov dlya çinov sudebnogo vedomstva* [=Taşkent'ten günümüz Orta Asya–Türk belgeleri. Mahkeme teşkilatındaki memurlar için civardaki mahallî dillerinin kurslarına eğitim malzemesi. 1. Metin. Derleyen A. N. Samoyloviç],

vıp. 1. Tekst, Taşkent, Arap sayılılarıyla 80 s. [Aşnin: BAN SSSR nüshasına göre tasvir edildi.]

107. Dramatiçeskaya literatura sartov [=Sartların drama edebiyatı], — *Vestnik Ob–va vostokovedeniya*, SPb., No. 5, 72–84.

108. İz kazak–kırgızskih materialov M. Çokayeva [=M. Çokayev’in Kazak–Kırgız materyallerinden], — JS, god 25 (1916), vıp. 1, Pri. 1. No. 4, 05–07.

Yazı iki bölümden oluşuyor: I. Pireden korunmak için şakayla karışık dua, II. Yanıltmalı tekerlemeler. Samoyloviç, I. Bölümde, 66 nu.lı çalışmasına atıfta bulunarak daha önce 3 korunma duasını paylaştığını hatırlatır ve M. Çokayev’den kaydettiği bir korunma duasını daha neşreder. Metni çeviri yazı ve Rusça tercümesiyle verir. II. Bölümde önce tekerlemelerle ilgili birkaç çalışmayı hatırlatır ve sonrasında yine Çokayev’den derlediği 3 Kazak tekerlemesini neşreder. Metinleri çeviri yazı, tercüme ve açıklamayla paylaşır.

109. İz hivinskoy poezii. Stihı yego vısoçestva seyid Esfendiyar bahadır hana [=Hive şiirinden, Seyyid Esfendiyyar Bahadır Han hazretlerinin şiirleri], — *Vostoçnyy sbornik*, kn. 2, Pg., 182–189.

Şiirlerinde Ferruh mahlasını kullanan Seyid Esfendiyyar Bahadır Han divanının tasviri ve şiirlerden birkaç tercüme ihtiva eder.

110. O, gospodi! Stihotvoreniye Ayni Buharskogo. Perevod v proze [=Aman Allah’ım! Ayni Buhari’nin şiiri, mensur tercüme], — TV, 3 (16) iyulya, No. 144.

111. Ön söz: E. K. Pekarskiy, *Kratkiy russko–yakutskiy slovar* [=kısa Rusça–Yakutça sözlük], izd. 2, SPb., III–XVI.

Samoyloviç söz konusu ön sözü Pekarskiy’in isteği üzerine kaleme aldığını belirtir (XVI). Genel olarak Yakutçanın ayırt edici nitelikleri üzerinde durur. Böhtling tarafından temeli atılan Yakut yazısı üzerindeyse genişçe durur ve Yakutçanın seslerinin gösterilmesiyle ilgili sıkıntılara değinir. Ayrıca Yakutların nüfusu, dini vb. konulara da temas eder. Ön sözün sonunda Yakutçadaki ünlü (XIII–XIV) ve ünsüzlerin (XIV–XV) özelliklerini gösteren harfler ve işaretlere ayrılmış iki kısım yer alır. Ön söz, Yakutçayla ilgili (dil bilgisi dışında) genel bilgiler vermenin yanında bu alandaki önceki çalışmaları da göstermesiyle kayda değerdir.

112. Tatarin o tatarah [=Bir Tatar, Tatarlar hakkında]. — *Vostoçnyy sbornik*, kn. 2,

Pg., 71–85.

Orenburg’da, Medrese–yi Hüseyinie’de Tatar dili ve edebiyatı müderrisi Cemaledin Validov’un 1914’te Orenburg’da çıkan *Millet ve Milliyet* kitabının tahlilidir.

113. Turetskiy narodets hotonıy. 2. Hotonskiye zapisi Potanina [=Küçük bir Türk halkı Hotonlar. 2. Potanin’in Hoton kayıtları], — ZVORAO, t. 23 (1915), vıp. 3–4, 278–290. [Aşnin: P. Pelliot’un değerlendirmesi var: *T’oung Pao*, vol. 22, 1923, 394. Türkçe uyarlama: Abdallahoğlu Hasan, Hoton türkleri ve dilleri, — Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul, 1934, Jg. 3, H. 33–34, 321–324].

Yazı şu bölümlerden oluşur: giriş, I. Dua metinleri, II. Parmakların konuşması metni ve tercümesi, III. Anlamı çözülebilen kelimeler sözlüğü, IV. Anlamı çözülemeyen kelimeler sözlüğü. Samoyloviç’in sözlerinden öğrendiğimize göre küçük bir Türk topluluğu olan Hotonlar hakkındaki yegâne kaynak G. N. Potanin’in 1876–1877’de Hotonlar arasında tuttuğu etnografya ve dil kayıtlarıdır (Oçerki severo–zapadnoy Mongolii, 2. S). Bu kayıtların üzerinden yaklaşık 40 yıl geçtikten sonra bu kez B. Ya. Vladimirtsov yine Hotonların arasında bulunarak gözlem ve derleme yapar (278). Samoyloviç bu iki kişinin kayıtlarından hareketle önce Hotonlar hakkında (nüfus, dil, din) kısaca bilgi verir, sonrasında da Potanin’in dil kayıtlarını Rusça tercümesiyle paylaşır. Bunlar iki dua, beş parmak konuşması ve anlamı çıkarılabilen kelimelerin sözlüğüdür. Metinlerin aslı hem Arap hem de Kiril harfleriyle verilir. Yazının öneminin kaybolmuş olan Hoton ağzının söz varlığından 200 kadar kelimeyi tespit etmesinden ileri geldiğini söyleyebiliriz (281).

114. Değ.: N. S. Lıkoşin. Horoşiy ton na Vostoke [= “İyi ton” Doğu’da]... Pg., 1915, — *Vostoçnyy sbornik*, kn. 2, Pg., 191–199.

Muhammed Sâdık-i Kâşgarî’nin *Âdâbu’l-Sâlihın* adlı adabımuâşeret kitabını 1895’te Nil Lıkoşin Rusçaya tercüme eder. Anladığımız kadarıyla 1915’te basılan kitap, 1895 tercümesinin bölümlerine sadık kalınarak yeniden telif edilmesidir.

1917

115. *Rukovodstvo dlya praktičeskogo izuçeniya osmansko–turetskogo yazıka* [=Osmanlı–Türk dilini tatbiki amaçlı öğrenmek için rehber], ç. 2, vıp. 1, Pg., 7, 41. [4. bölüm için bk. 105].

İkinci bölümün bu ilk sayısı “ilk okuma kitabı” alt başlığını taşır. 2. bölümde verilen bilgiye göre (içindekilerden önceki sayfa) ikinci sayı ise “ilk okuma kitabı için sözlük”tür ve bu sayının baskıya hazırlanmakta olduğu bilgisi yine burada paylaşılır. Söz konusu kitap şu kısımları ihtiva eder: I. Çeşitli deyim, ifade ve atasözleri, II. Nesirlerden birkaç kesit, III. Nazımlardan birkaç kesit. Giriş bölümünde Samoyloviç kitabın hazırlanma süreci, amacı, hedef kitlesi gibi konularda bilgi verir ve sonrasında bölümleri için hangi kaynaklardan istifade ettiğini açıklar.

Kitabın başında dizinin 5 kitabının bir listesi yer alır ve burada 4. bölümün “özel, ticari ve resmî belge örneklerini ihtiva ettiği kaydı vardır. Yine burada 3 ve 4. bölümlerin taş baskı (litografya) olduğu dipnotla açıklanır

116. *Sobraniye stihotvoreniy imperatora Babura*, ç. I [=Mecmû’-yı Eş’âr-ı Babür Pâdişâh, 1. bölüm], Tekst, Pg., 34, 90 s., s tremya faksimile (İzd. fak-ta voyet, yazıkov Petrogradsk. un-ta, No. 44). Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 226–228. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 605–697.

2005 tarihli neşre göre metin herhangi bir ön söz olmadan doğrudan Babür’ün şiirleriyle başlıyor. Metnin tamamı Arap harfliyken yer yer Samoyloviç dipnotlarla metindeki yazılışlara veya okunamayan kısımlara ilişkin bilgi verir. Neşirde, Babür’ün bir başka eseri *Risâle-yi Vâlidîyye* de yer alır (Samoyloviç, 2005, s. 671–683). İkinci bölüm olan divanın çevirisi Samoyloviç’in arşivinden 2005’te neşredilir.

117. K voprosu ob etnografiçeskom izuçenii Krıma [=Kırım’ın etnografya bakımından tetkiki meselesi]. [Aşnin: Kırım’daki tamgalar, kölelik (çora) kalıntısı, yeniden doğan çocuğa ad verilmesi; inanışları, âdetleri, halk sanatını kaydetmenin lüzumu], — *Zapiski Krımskogo ob-va yestestvoispitateley i lyubiteley prirody*, Simferopol, t. 6 (1916), 130–134; preniya po dokladu [tebliğ üzerine tartışma] — 134–136. Tek. bs. Samoyloviç, 2000, 103–111.

Söz konusu metin Samoyloviç’in Kırım Tabiiyatçılar ve Tabiatseverler Cemiyetinde 1916 Ağustos 20’de sunduğu tebliğdir. Samoyloviç tebliğinde, aynı yıl Kırım’da; Simferopol, Bahçesaray ve Karasubazar’da bulunduğunu ancak esas olarak bozkır bölgelere seyahatinde Kırım etnografyasının işlenmemiş konularıyla tanışma imkânı yakaladığından söz eder ve bu konular sıralar (103–105): Kırım Tatar köylerinde mülkiyet gösteren tamgalar varlığını sürdürmesi, bir nevi kölelik kalıntısını temsil eden ve halkın dışında tutulan (parya) “çora”lar, Kırım’da Tatarlarında eski Türk adlarının

neredeyse tamamen ortadan kalkması ve Müslüman adlarının görülüyor olması, ad verme inanışları ve uygulamaları. Bunların yanında Samoyloviç maddi kültüre dair konular hakkında da bilgi verir (105): Evlerin kapılarının Mekke'ye bakması, zanaatların etnografya bakımından zenginlik göstermemesi, kıyafetlerin şehirlilerle aynılaşması, yemek kültürünün zenginliğini muhafaza etmesi. Samoyloviç sonrasında Kırım'da manevi kültürle ilgili zengin gördüğü konuları sıralar ve kendi görüşlerini açıklar (106–107): halk inanışları ve âdetleri – ağıt yakılması, halk kutlamaları, çocukların eğitimi; sözlü halk ürünleri – bilmece, atasözü, tekerleme, türkü, kahramanlık manzumesi; halk hekimliği. Samoyloviç son olarak da araştırılması gereken birkaç konuya işaret eder (108): mahallî zanaatlar, tamgaların kaydedilmesi, Kırım müziği, müzik âletleri.

118. O materialah radlova po narodnoy slovesnosti krımskih tatar i karaimov [=Radloff'un Karaylar ve Kırım–Tatarlarının halk edebiyatı materyalleri hakkında] [Aşnin: Obraztsıy narodnoy literaturıy, ç. VII, SPb., 1896], — *Zapiski Krımskogo ob-va yestestvoispitateley i lyubiteley prirody, Simferopol*, t. 6 (1916), 118–124. Tek. bs. Samoyloviç, 2000, s. 112–121.

Samoyloviç, yazısının başında, hocası Melioranskiy'in halk edebiyatından örnekler dizisinin VIII. Kitabı için yaptığı türden bir değerlendirmeyi VII. C için yapmayı istediğini açıklar (113). Kitabın önce bölümlerini tasvir eder, sonrasında kitaptaki halk edebiyatı malzemesini türlerine göre; adlarını, sayılarını vererek açıklar. Bunlardan sonra Samoyloviç yazısının Kırım halk bilimi ve dil bilimi malzemesinin derlenmesi işinin sonraki aşamalarıyla ilgili bir dizi hatırlatmada bulunur (119–120).

119. Tiyiş (tiş) i drugıye terminıy krımsko–tatarskih yarlıkov [=Kırım–Tatar yarlıklarında tiyış (tiş) ve öbür terimler], — IRAN, ser. 6, t. 6, No. 15, 1277–1278. T.: S. Acar, — *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26. C, 1. S, 2011 ocak, 277–278. Tek. bs.: Samoyloviç, 2000, 122–123; 2005, 230–231.

Samoyloviç, yazının hazırlamakta olduğu “Turetskiye etyudıy” adlı kitabında değinmek istediği bir konuya dair ön bilgilendirme olduğunu belirtir ve Kırım yarlıklarında “tiş” ve “tiyış” olmak üzere iki şekilde geçen kelimesi üzerine görüşlerini kısaca aktarır. Bu kelimenin yanında, Samoyloviç Moskova'dan gönderilen vergi ve hediyelerle ilgili 7 terimin daha anlamını tespit eder (ulug hazına, koltka, nokrat akçaları, selam, bölek, mübarek bad, yarlıkaş).

120. Çetverostişiya–tuyugi Nevai [=Nevai'nin dörtlük tuyuğları]. [Aşnin: 16 tuyuğ metni ve Rusça çevirisi veriliyor.], — *Musulmanskiy mir*, vıp. 1, Pg., 10–22. Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 861–872.

Yazı iki bölümden oluşur. İlk bölümde Melioranskiy'in bir neşrinden hareketle “tuyuğ” terimi üzerinde duruluyor. Samoyloviç, “tuyuğ”u tanımını ve özelliklerini Nevai'nin *Mizānu'l-Evzān*'ından başlayarak sözlüklerin de içinde olduğu farklı eserlerde araştırıyor. İkinci bölümde farklı kaynaklarda bulunduğu Nevai'ye ait 16 tuyuğu asıl metni ve Rusça çevirisiyle paylaşıyor.

121. Neşre hazırlama ve özel isim fihristi: G. N. Potanin, Kazak–kirgizskiye i altayskiye predaniya, legendıy i skazki [=Kazak–Kırgız ve Altay anlatı, efsane ve masalları], — *JS*, god 25 (1916), vıp. 2–3, 47–198. [Aşnin: fihrist 192–198. Başkalarıyla baskıya hazırlık].

Özel isim fihristinin başlığına düşülen dipnotta, fihristin Samoyloviç tarafından oluşturulduğu ve kendisinin metinlerin neşre hazırlanmasında da katkı sağladığı bilgisi paylaşılır (192).

1918

122. Kırimsko–tatarskiye skorogovorki [=Kırım–Tatar yanılmaçları], — SMAE, t. 5, vıp. 1, 197–200. Tek. bs. Samoyloviç, 2000, s. 130–134.

Samoyloviç, yazısının başında 1916 yazında Bahçesaray ve Yevpatoriysk'te (Kezlev) Kırım–Tatar tekerlemeleri derlediğini belirtir. Tekerlemeler üzerine kısaca genel bilgi verdikten sonra 9 tekerlemeyi Kiril harfli asılları ve Rusça tercümeleriyle paylaşır.

123. Neskolko popravok k yarlıku Timur–Kutluga [=Timur Kutlug'un yarlığına birkaç düzeltme], — *IRAN*, ser. 6, No. 10, 1109–1124. Yine: *Aziatskiy sbornik*, Pg., 1109–1124. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 196–209. Değ.: Th. Menzel, — *AOr*, 1929, No. 2, 229–230. Bir kısmınının T.: H. Abdullahoğlu, — *Türkiyat Mecmuası*, 3. C, 1935 ocak, 207–228.

Yazı kısa bir girişin devamındaki şu bölümlerden oluşur: I. yarlığın birinci bölümü: hitap (197–202), II. yarlığın ikinci bölümü (202–206), III. Yarlığın bir ve ikinci bölümünün metni ve çevirisi (206–209).

124. Skazka o hitrosti Didonıy i Konstantinopol [=Dido kurnazlığı ve

Konstantinapol hakkında masal], — IRAN, ser. 6, No. 7, 571–576. Yine: *Aziatskiy sbornik*, Pg., 571–576. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 228–229.

Samoyloviç, Konstantinopolis'te cami inşa edilmesiyle ilgili tarihî vesikalara ek olarak Battal Gazi destanındaki bir epizotu sunuyor. Söz konusu epizot 1877 tarihli Kazan neşrinden tercüme ederek Rusça paylaşır. Söz konusu epizotta “Dido'nun Kurnazlığı” konusu (motifi), yani bir hayvan derisi genişliğinde toprak isteme ancak deriyi ince şerit şeklinde çok uzun kesme kurnazlığı yer alır. Battal Gazi, imparator Asatur'dan Kontstantinopolis'te bir deri uzunluğunda yer ister. Sonrasında Battal deriyi dört bin arşın uzunluğunda incecik keser.

125. Sredi krımskih tatar letom 1916 g. [=1916 yazında Kırım–Tatarları arasında], — İTOİAE, No. 54, 73–80. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 224–225. Tek. bs. Samoyloviç (2000), 135–143. Metindeki türkülerden birinin T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 kasım, 827. S, 58–61.

Yazı üç bölümden oluşuyor: I. 12 yıllık hayvanlı takvim, II. bozkır Tatarlarında kölelik kalıntısı (116 nu.), III. K. R.nin “Umer bednyaga” adlı şiirinden mülhem Saraymen yedekleri hakkında Kırım Tatar türküsü. I. bölümde Samoyloviç Yevpatoriysk (Kezlev) ilçesi, Otuz köyünden Hacı Ali Efendi'den 12 yıllık hayvanlı takvimle ilgili bilgi alır. Edindiği bu bilgileri daha önceki neşrine ek olarak paylaşır (76. nu.). II. bölümde Yevpatoriysk (Kezlev) ilçesinde, Aip köyünde kölelerin, yani “çora”ların torunu olan bir ihtiyarla tanıştığını bildirir. Bozkır Tatarlarının araştırmacılar tarafından ihmal edildiğinden ve çora kelimesinin Türklük biliminde henüz tam olarak aydınlatılmadığına dikkatlere sunar. III. bölümde Samoyloviç daha önceden I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına dair neşrettiği türkülere (96 nu.) ek olarak bu kez savaşın ilerleyen zamanlarına dair yine Yahya Bayburtlu'dan üç Türkü daha derlediğini söyler: “Sinebiletçiklerin türküleri”, “yedeklerin türküsü” ve “Saraymen yedeklerinin türküsü”. Sonuncu türkünün Knyaz Konstantin Konstantinoviç'in (mahlas: K. R.) “Umer bednyaga” [=öldü gariban] adlı şiirinden esinlenerek oluşturulduğu için dikkat değer olduğunu belirtir, söz konusu türkünün Kiril harfleriyle metnini ve Rusça tercümesini neşreder. Samoyloviç söz konusu türkünün Rus edebiyatının Kırım türkülerini yansımasının ilk örneklerinden olduğu için kayda değer olduğunu bilhassa vurgular.

126. Turun–tudun. (Yeşyo primer turko–bulgarskogo rotatsizma) [=Turun–tudun (Türk–Bulgar rotasizmine bir misal daha)], — SMAE, t. 5, vıp. 1, 398–400. Değ.: Th.

Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 228. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 107–109.

Samoyloviç, genel Türkçedeki /z/ ve Hun–Bulgar–Çuvaşçadaki /r/ denklığı ile eski Türk–Uygurca /d/ ve Çuvaşça /r/ denklığıne dayanana rotasızmin ikinci şekli için bir örnek tespit ettiğini açıklar. Buna göre Karamzin *İstoriya gosudarstva rossiyskogo* adlı eserinde Troits ve Nikonov vakayinamelerine dayanarak Bulgarlardaki “trun”un eski Türkçedeki “tudun”a denk geldiğine ilişkin görüşlerini paylaşır.

1919

127. Literatura turetskih narodov [=Türk halklarının edebiyatı], — *Literatura Vostoka. (Sbornik statey)*, vıp. 1, Pg., 34–49.

Türk dili ve edebiyatının gelişmesi, medeniyet tarihi çerçevesinde en başından 1900’lerin başına kadar getirilir.

1920

128. Turki. [=Türkler. Aşnin: El yazmaları bölümündeki Türkoloji materyalleri hakkında], — *Aziatskiy muzey Rossiyskoy Akademii nauk. 1818–1918. Kratkaya pamyatka*, Pg., 33–43. Değ.: S. Ye. Malov, — *Kazanskiy muzeyniy vestnik*, 1922, No. 1, 196–197.

Söz konusu metin, Asya Müzesinin 100. yılı vesilesiyle hazırlanan ve Müzedeki “Doğu” yazmaları ile kitaplarının tasvirini ihtiva eden kitapçığın bir bölümüdür. Kitapçıkta Türkçenin yanı sıra farklı bölümlerde yer alan Arap, İran, Moğol, Mançu, Hint, Çin ve Japon dillerindeki eserlerin de tasviri, bu alanların uzmanları tarafından yapılır. Samoyloviç’in tasvirindeki başlıklar: I. Yenisey–Orhon, II. Türk–kör Uygur, III. Mani yazısından örnekler, IV. Süryani–Türk, V. Karay–Türk, VI. Gürcü çeviri yazısıyla Türkçe metler, VII. Müslüman–Türk. Bu sonuncu bölüm ikiye ayrılır: a) Orta Asya Türk ve b) Küçük Asya Türk. Bu bölümlerden önceki giriş yazısında Samoyloviç müzede eski zamanlarda kullanılmış ve hâlihazırda kullanılmakta olan belli başlı bütün Türk yazılarına ve edebiyatlarına ilişkin numune olduğunu belirtir. Birkaç eksikse şunlardır: Osmanlı Türk dilinde Yunan ve Ermeni harfli yazmalar; Belarus–Polonya veya Ukrayna dillerinde Arap harfli yazmalar.

1922

129. Nekotoriye dopolneniya k klassifikatsii turetskih yazıkov [=Türk dillerinin sınıflandırılmasına bazı ilaveler], Pg., tablolarla 14 s. (Petrogr. in–t jiv. vost. yazıkov,

4). Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 77–87. Değ.: Ali Rahim, — *Me‘ârîf*, Kazan, 1923, No. 15–16, 5–6; A. Dirr, — *Islamica*, 1924, 1. C, 134–135; Th. Menzel, — *Der Islam*, Berlin, 1927, t. 16, No. 1/2, 30–33; V. Gurko–Kryajin, — *NV*, 1928, kn. 16–17, 385–386; R. Rahmati, — *Ungarische Jahrbücher*, Berlin, 1929, 9. C, 321–324; R. Arat, — *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1953, 10. C, 97–101. T.: M. Musaoğlu, — *Dil Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1. C, 1. S, 2007 güz, 175–184.

Samoyloviç’in Türk lehçelerinin tasnifi üzerine iki neşri vardır (179 nu.). Bu çalışmaların ilki olan bu yazısında Korş ve Radloff’un tasniflerini değerlendirerek kendisi de bir tasnif teşebbüsünde bulunur ancak kendi tasnifinin aslında yalnızca yeni adlandırmalara dayandığını da ekler. Makalenin sonunda tasnifi bir tabloyla gösterir.

130. Vostokovedeniye v Petrograde [=Petrograd’da Doğu bilimi], — *NV*, kn. 1, 465–466.

Peterburg’da faaliyet gösteren 7 kuruluşun kısaca tanıtılmasıdır. Bu kuruluşlar Türkçeleriyle şunlardır: 1. Üniversite, 2. BA, 3. Maddi Kültür Tarihi Akademisi, 4. Rus Müzesi, 5. Devlet Kütüphanesi, 6. Vsemirnaya Yayınevi Doğu Heyeti (kollegiyumu), 7. Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü.

131. İz turkestantskoy jivoy stariny. I. Fer–Nabire [Aşnin: Akrabalık terimleri meselesi] 2. Hivinskiy narodny kalendar [=I. Türkistan halk bilgisi (?). I. Fer–Nabire, II. Hive halk takvimi], — *NP*, No. 2, 42–43.

132. Pamyati N. F. Katanova [=N. F. Katanov hatırasına], — *Vostok*, kn. 1, M., 104–105.

Samoyloviç, kısaca Katanov’un hayatını, çalışmalarını ve başlıca eserlerini anlatıyor. Yazının ilk paragrafında Melioranskiy’den (ö. 1906) başlayarak Katanov’un ölümüne (1922) kadar geçen sürede hayatını kaybeden Türklük bilimcileri (dil ve etnografya uzmanları) sıralıyor. Sonrasında Katanov’un Kazım Bek’le Rusya’daki ilk Türk bilginler olduklarına dikkatleri çekiyor, bu isimlerin kimlerin etkisinde ve uhdesinde çalışmalarını sürdürdüğünü hatırlatıyor.

133. Pervoye taynoye obşestvo mladobuhartsev [=Genç Buharalılar ilk gizli cemiyeti], — *Vostok*, kn. 1, M., 97–99.

Samoyloviç, Ayni’nin “Buhara inkılabı tarihi” üzerine hazırladığı kitabın I. cildine ve Buharalılarla kendi görüşmelerine istinaden Genç Buharalılar Cemiyeti hakkında

bilgi veriyor. Önce Rusya’da sonra da Buhara’daki “genç müslüman hareketi”nin ortaya çıkışı ve gelişmesinin tarihini veriyor, sonrasında ise Buhara’da “terbiye–yi etfal” adlı gizli bir cemiyetin kuruluşunu ve hedeflerini anlatıyor. Devamında Cemiyete üye seçilmesi, üyelerin İstanbul’a tahsil için gönderilmesi, neşriyat organları, 1917 Devriminden sonra sonra Cemiyetin faaliyetlerinin başka bir cemiyete kayması, Cemiyet üyelerinin Buhara’nın Sovyet dönemi siyasi hayatındaki yeri gibi konulara değiniyor.

134. Petrogradskiy institut jivih vostoçnih yazıkov [=Petrograd yaşayan Doğu dilleri enstitüsü], — NV, kn. 1, 458–460.

1917 sonrası dönemin ilk yıllarında Asya dilleri üzerine eğitim veren belli başlı kuruluşların durumu; Enstitünün kuruluşu, bölümleri gibi hususlar üzerinedir.

135. Radlov kak turkolog [=Türkolog olarak Radloff], — NV, kn. 2, 707–712.

Radloff’un ele alındığı yazılar dizisinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

136. Değ.: Novıy jurnal Revolyutsiya na uzbekskom yazıke [=Özbekçe yeni bir dergi “İnkilob”], — NV, kn. 1, 471–473.

Aşnin: 1 Şubat 1922’den itibaren Taşkent’te neşredilen İnkilob dergisinin ilk üç sayısının tetkiki.

1923

137. Kukolnıy teatr v Turkeстане [=Türkistan’da kukla tiyatrosu], Pg., 4 s., resimlerle, Rus. muzey. Etnogr. Otdel., vıp. I. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 232–233.

Rus Müzesi Etnografya Bölümünün bastığı bir kitapçığın ilk bölümünü teşkil eden bu yazıda Türkistan kukla oyunu tanıtılır. Bir sonraki çalışma da aynı kitapçıkta yer alır. Kitapçığın sonunda Rus Müzesi İdare Heyetince basıldığı bilgisi ve 1923 yılı aralık 30 tarihi vardır.

138. Odejda stavropolskih turkmenok [=Stavropol Türkmen kadınlarının giysileri], Pg], 4 s., resimlerle, Rus. muzey. Etnogr. otdel. neşri, vıp. VI. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 233.

Müzedede mevcut kıyafetlerden biri tanıtılır: varlıklı kesimden genç bir Türkmen kadın kıyafeti.

139. Nazvaniya dney nedeli u turetskih narodov [=Türk halklarında haftanın günlerinin adları], — *Yafetiçeskiy sbornik*, 2, Pg., 98–119. Tek. bs. Samoyloviç 2005, 258–269.

Samoyloviç makalenin başlığına düştüğü dipnotta söz konusu metnin ilk olarak Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümünde 1922 baharında, sonra da geliştirilmiş hâliyle Yafetik Enstitüde 1923 şubatı 2’de okunduğunu bildirir. Makalenin başında eski Türklerde ayın haftalara bölünmesi mefhumunun olmadığı, bu sebeple Türkçe ya da ödünç alınmış hafta adının da görülmediğini, gün adlarının sonradan farklı kültürlerle temas neticesinde ödünç alındığını belirtir. Makalede buna istinaden gün adları Türk boylarının farklı kültürle ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Netice itibarıyla makalede çağdaş Türk boylarındaki gün adlarını etraflıca inceler. Makalenin sonunda farklı Türk boylarındaki gün adlarını gösteren 4 tablo vardır.

140. Pamyati prof. V. D. Smirnova [=Prof. V. D. Smirnov hatırasına], — *Vostok*, kn. 3, M., 207–209. Tek. bs. Samoyloviç (2008), 492–496.

Smirnov, Samoyloviç’in hocalarından biridir. Söz konusu yazıda Samoyloviç hocasının tahsil ve çalışma hayatını anlatır. Ayrıca onun Rus Türklük bilimine katkısı ve bu alandaki yeri üzerine değerlendirmeler de bulunur. Samoyloviç’e göre Smirnov Rus Türklük bilimindeki eski mektebin son temsilcisidir.

141. Prilojeniye k spisku sibirskih turok [=Sibirya Türklerinin listesine katkı], — S. K. Patkanov, *Spisok narodnostey Sibiri*, Pg. (Rossiyskaya Akademiya nauk. Trudiy Komissii po izuçeniyu plemennogo sostava naseleniya Rossii, 7), 11–13.

Söz konusu yazı, K. Patkanov’un 1897 tarihli Sibirya halklarının kaydına dair çalışmasına ek mahiyetindedir. Burada Samoyloviç, ilkin Sibirya’daki Türk boylarının tasnifine ilişkin zorluklar ve önceki çalışmalardaki yaklaşımlar üzerinde durur, sonrasında bu boyların tasnifini verir (13). Söz konusu kitap, Rusya nüfusundaki kabileleri araştırma komisyonu çalışmaları dâhilindedir. Söz konusu komisyon çalışmalarında dil ve etnografya verilerine başvurmakta, bu bağlamda da dil alanında başvuru alan kişinin Samoyloviç olması kayda değerdir.

142. Turetskiye i mongolskiye elementiy v naselenii Avganistana. (Kratkaya bibliografiçeskaya spravka) [=Afganistan nüfusunda Türk ve Moğol unsurları. Kısa kitabiyat rehberi], — *Afganistan (Sbornik statey)*, ç. 1, M., [Aşnin: kapakta: 1924], 98–107. Değ.: F. Aristov, — *Jizn natsionalnostey*, M., 1924, No. 1, 176; Strelkov, — *Peçat*

i revolyutsiya, M., 1924, No. 6, 196.

Yazı, Afganistan üzerine tarih coğrafya, dil, etnografya ve arkeoloji gibi alanlarda makaleler içeren bir makaleler kitabında yer alır. Kitap, Rusya Geneli Akademik Doğu Bilimciler Birliği tarafından neşredilir ve bu bilgi Rus Doğu biliminin ilgi alanına Afganistan'ın da girdiğini göstermesi açısından kayda değerdir.

143. Türkoloji kurultayı lazımdır, — *Ma'ârif ve Medeniyet*, Bakü, 10. S, 19–20. [Arap harfli].

144. Değ.: Nauka i prosveşeniye [=bilim ve aydınlanma], No. 1, Taşkent, 1922, — *Vostok*, kn. 2, M., 153–154. [Aşnin 136 nu.da veriyor].

Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre Türkistan Cumhuriyeti Halk Maarifi Komiserliği üç dilde dergi neşretme niyetindedir: Rusça, Özbekçe ve Kırgızca [Kazakça?] (153). Bir maarif konularına ağırlık verecek söz konusu derginin ilk sayısının Rusçası Samoyloviç'e ulaşır ve kendisi bu derginin ilk sayının muhtevassından söz eder. Ve onun verdiği bilgilere bakılırsa dergide Türklük bilimiyle ilgili, bilhassa da Türkistan yurt bilgisi alanında yazılar çıkar. Burada Samoyloviç'in Türkistan maarifi meselesine emek harcayanları tebrik etmesini anmalıyız. Zira Samoyloviç pek çok yazısında da mahallî aydınların ve özellikle de Türklük bilimcilerin yetişmesi gerektiğinden söz eder.

145. Değ.: Jurnal Turkmen ili (Turkmenskiy narod) [=“Türkmen ili” dergisi], No. 1, 1922, — *Vostok*, kn. 2, M., 154.

Samoyloviç, Türkistan Komünist Partisi tarafından 1922'de Taşkent'te neşredilmeye başlanan derginin ilk sayısının muhtevassından söz ediyor, bunun dışında değerlendirmelerde bulunmuyor. Derginin muhtevassının daha çok bölge hayatını ilgilendiren güncel konular üzerine olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda dergide işlenen Türkmenler, Özbekler ve Hive'ye dair konuların Samoyloviç'in çalışma alanına doğrudan girdiğini belirtebiliriz.

1924

146. Aist i solovey. Hivinskaya legenda [=Hive efsanesi: Leylek ve bülbül], — *Zvezda Vostoka*, M., No. 1, 7.

1909 tarihli “K izuçeniyu Hivinskogo hanstva” adlı çalışmada yine Hive'ye ait bir leylek ve bülbül efsanesi vardır.

147. Vostokovedeniye v Leningrade [=Leningrad'da Doğu bilimi], — NV, kn. 6, 508–511.

148. Gosudarstvennyy Turetskiy vıssiy pedagogičeskiy institut v Baku [Bakü'de devlet yüksek Türk eğitim enstitüsü], — NV, kn. 6, 519–521.

149. İz popravok k izdaniyu i perevodu Kutadgu bilig [=Kutadgu Bilig tercümesi ve neşri için bazı düzeltmeler], — DRAN-V, okt.–dek., 148–151. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 176–180.

Samoyloviç eserdeki bazı hususlara ilişkin tekliflerini üç maddeyle sıralıyor: I. “Ulam” (ula-) kelimesinin anlamı. II. “türetti, adırdı saçu yalnukug; anar berdi erdem, bilig, ög, ukug” beyitin anlamı. III. “kayu erde bolsa ukuş birle ög; anı er atağıl neçe ögse ög”, “ukuş ög bilig kimde bolsa tükel; yawuz erse ked té kiçig erse ög” beyitlerinde “ög” kelimesinin üç farklı manada kullanılarak, ayrıca başka iki beyitte daha “öge” kelimeleriyle cinas yapılması hakkında. Yazının başında Türklük bilimi tarihiyle ilgili kayda değer bilgiler buluruz. Buna göre Radloff Samoyloviç'e Uygurca sözlük neşrine katkı vermesini teklif eder, bunun üzerine de Samoyloviç KB üzerinde çalışmaya başlar.

150. K voprosu o naslednikah hazar i ih kulturiy [=Hazarlar ve kültürlerinin mirasçıları meselesi], — *Yevreyskaya starina*, L., t. 11, 200–210. Değ.: Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 230–232. Tek. bs.: Samoyloviç 2000, s. 163–174.

Dağıstan Yahudileri, Kırımçak ve Karayların Hazarlarla akrabalık bağının olup olmadığına yönelik dil yönüyle bir tetkiktir. Yazı Yafetik teori çerçevesinde değerlendirilebilir. Yazının sonunda 1923 tarihli “Nazvaniya dneı nedeli u turetskih narodov”daki gün adlarıyla alakalı bazı bilgiler yinelenir.

151. K istorii i kritike Codex Cumanicus [=Codex Cumanicus'un tarihi ve tetkiki hakkında], — DRAN-V, apr.–iyun, 86–89. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 191–195.

Samoyloviç, yazısının başında *Codex Cumanicus*'un yazılış tarihiyle ilgili Bang'ın Zaleman'a itirazını dile getirir. Sonrasında konuyla ilgili kendi görüşünü, metindeki Latince–Farsça–Kıpçakça sözlükten hareketle ifade eder. Hicri takvimdeki ay adlarıyla Latince karşılıkları değerlendirir ve netice itibarıyla eserin 1300'lerde değil, 1200'lerde hazırlanmaya başladığını iddia eder. Yazıda ele aldığı ikinci mesele metindeki Kıpçakça ay adlarının tam tespit edilememesi, üçüncü meseleyse metindeki bir bilmecede geçen “bu” kelimesi üzerinedir.

152. Noviy turetskiy alfavit. (Pismo iz Azerbaycana) [=Yeni Türk abecesi. Azerbaycan'dan mektup], — NV, kn. 5, 388–391.

153. Pamyati pervogo yakutskogo uçyonogo lingvista S. A. Novgorodova [=İlk Yakut dil bilimci S. A. Novgorodov anısına], — *Jizn natsionalnostey*, M., No. 1, 189–190.

...

154. Perviy Azerbaycanskiy sıyezd krayevedeniya [=Birinci Azerbaycan yurt bilgisi kongresi], — NV, kn. 6, 517–518.

155. Perviy Vseazerbaycanskiy sıyezd krayevedeniya [=Birinci Azerbaycan geneli yurt bilgisi kongresi], — *Krayevedeniye*, M., t. 1, No. 4, 442–444.

156. Professor N. F. Katanov — perviy uçyoniy iz abakanskih turkov [Abakan Türklerinden ilk bilim adamı: Profesör A. N. Katanov], — *Jizn buryatii*, Verhneudinsk, no. 6, 107–113. 1925'te adı geçen derginin ayrı basımı olarak N. Kozmin ön sözüyle tekrar basılır.

Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre yazısı, Kazan Ü hocalarının Katanov'un otobiyografisine istinaden hazırladıkları biyografi kitabındaki bilgilerin zenginleştirilmiş hâlidir (1). Samoyloviç'in Katanov'a dair bu ve 1922 tarihli yazısındaki bilgiler Blagova tarafından bir araya getirilmiştir (Blagova, 2012, s. 261–269). Yazıda önemli gördüğümüz bir hususu paylaşmalıyız – Samoyloviç, Katanov'u eski ve yeni mekteplerin arasında bir yerde görür. Ona göre Berezin'in öbür iki öğrencisinden büyük olan Maksimov eskinin, küçük olan Melioranskiy ise yeni mektebin temsilcisidir (4).

157. Svodniy protokol soveşaniya o prisposoblenii latinskogo alfavita k turetskim yazıkam. [Sostavlen na osnove obsujdeniya treh dokladov A. N. Samoyloviça spetsialnoy komissiyey pri uçastii L. V. Şerbıy, E. K. Pekarskogo, S. Ye. Malova i A. Tagizade] [Latin alfabesinin Türk dillerine tatbiki hakkındaki görüşmelere dair birleştirilmiş rapor. L. V. Şerba, E. K. Pekarskiy, S. YE. Malov'un iştirakiyle A. N. Samoyloviç'in üç raporunun görüşülmesiyle oluşturulmuştur], — IRAN, ser. 6, t. 18, 653–661, osoboye mneniye A. Tagizade, — 661–662.

158. Turkmenskaya jeñşına [=Türkmen kadını], — *Zvezda Vostoka*, M., No. 1, 17. [Aşnin: Makalenin sonunda A. S. imzası var]

159. Me‘ruze. Ekseriyeti Turk ehalisinden müteşekkil müttefik cumhuriyyet ve oblastlarda tehire ogradıla bilmeyen mearif ve medeniyyet pratiki meselelerin muzakire ve helli için Turkoloklar kurultayının çağırılması vacib olduğu hakkında me‘ruze dur, — *Jeni jol*, Baqu, 6 ijun, No. 13.

160. Türkcenin koca ata kanunu hekkinde, — *Jeni jol*, Baqu, 3 nojabr., No. 89.

161. Çeviri (?): Revolyutsiya. Stihi uzbetskogo poeta çolpana. Poetu [=İhtilal. Özbek şair Çolpan’ın şiirleri], — *Zvezda Vostoka*, M., No. 1, 15.

162. Değ.: C. Validov. Tatarskaya literatura. Oçerk istorii obrazovannosti i literatury voljskih tatar [Tatar edebiyatı, Volga Tatarlarının maarif ve edebiyat tarihine dair notlar]. Vıp. I. M.–Pg.e 1923, — *Vostok*, kn. 4, M., 183–184.

Samoyloviç’in ifadesine göre Gosizdat Yayınevi Tatar edebiyatından Rusçaya çeviri dizisi neşretme niyetindedir ve serinin ilk kitabı olan Cemaleddin Validov’un eseri Tatar edebiyatına dair bir giriş mahiyetindedir. Samoyloviç kitabın muhtevası hakkında bilgi vererek bazı değerlendirmelerde bulunuyor, ayrıca kitaptaki bazı yaygın imla yanlışlarından örnekler veriyor. Yine Samoyloviç’in verdiği bilgilerden hareketle kitabın Tatar münevver ve ediplerini tanıtmayı, bölgedeki maarif hayatıyla ilgili bilgiler vermesiyle kayda değer olduğunu belirtelim. *Kitabiyat, Volga Tatarları*

163. Değ.: A. A. Kirgiz–kazatskiy bogatırskiy epos... [=Kırgız–Kazak kahramanlık destanı] Taşkent, 1922, — *Vostok*, kn. 4, M., 184–185.

Yazıda Divayev’in 7 ciltlik destan metni neşri kısaca tanıtılmaktadır. Bununla beraber yazıda Türk boylarının destanları üzerine yapılan araştırmaların tarihiyle ilgil kayda değer bilgiler bulmak mümkündür. Yazının sonunda Samoyloviç Kazak ve Kırgız destan geleneği hakkında bilgi verir. Buna göre Kırgızlardan (?) farklı olarak Kırgız–Kazaklar (?) müstakil destanlara sahip değildir ve neşredilen destanların kökeni Nogaylara dayanır (185).

164. Değ.: İbragimov [G]alimdjan. çerniye mayaki, ili belaya literatura (na kazansko <–tatarsko>m yazıke)[İbragimov [G]alimcan. Siyah deniz fenerleri veya beyaz edebiyat. Kazan Tatarcası dilinde], M., Naşriyat, 1924, 70, — *Zvezda Vostoka*, M., No. 1, 20.

165. Değ.: Mearif ve medeniyyet (Prosveşeniye i kultura). Literaturno–nauçniy yejemesyaçniy jurnal na azerbaydjansko–turetskom yazıke. 1923–1924, No. 1–12, —

NV, kn. 5, 417–419.

166. Değ.: E. K. Pekarskiy. Slovar yakutskogo yazıka... [=Yakut dili sözlüğü] Vıp. 6, 1923; S. A. Novgorodov, N. Ye. Afanasyev i P. A. Sleptsov. Yakutskiy bukvar s knijkoy dlya detskogo çteniya [=Çocuklar için Yakutça ilk okuma kitabı]. 1923; Yakutskaya hrestomatiya [=Yakutça ders kitabı]. Pod red. S. A. Novgorodova. Gosizdat, 1923, — *Vostok*, kn. 4, M., 185–186.

Samoyloviç'in üç kitabı değerlendirdiği bu yazısında genel olarak Yakutça sözlük (Pekarskiy'in) ve Latin esaslı Yakut alfabesi, ayrıca bu konularda çalışan ve bu çalışmaları yürüten kuruluşlarla ilgili bilgiler bulmak mümkündür. 1923 tarihli bu yazıda Samoyloviç “Doğu” halklarında alfabe konusunun güncel bir mesele olduğuna dikkatleri çeker ve bu halklardan bazılarının alfabe inkılabına gitmek istediğinden ve bazılarının da alfabe değişikliğini düşündüğünden söz eder. *Yakutça, sözlük, alfabe*

167. Değ.: N. Sokolskiy. Oçerki sovremennoy Turtsii [=Günümüz Türkiye si tetkikleri]. Tiflis, 1923, — *Vostok*, kn. 4, M., 184.

Samoyloviç'in verdiği bilgilere göre söz konusu kitap I. Dünya Savaşından başlayarak 1922'yi de kapsayan dönemde Türkiye'nin siyaset ve iktisat durumu hakkında genele hitap edecek tarzda bilgi veriliyor. Yine ona göre eserde dönemin önde gelen simaları ve Millî Mücadele yılları hakkında da bilgiler mevcuttur, ancak bazı simalar ve konulara yer verilmez, kapitülasyonlar ve haberleşme gibi iki önemli konu bunlardandır. Samoyloviç'in bu değerlendirme yazısı, onun uzmanlık sahalarından birinin de Türkiye olduğunu gösterir.

168. Değ.: Şark kadını (Vostoçnaya jenşina). Literaturnıy i obşestvenno–politiceskiy illyustrirovannyj jurnal. Baku, 1923, No. 1, — NV, kn. 5, 419–420.

1925

169. *Kratkaya uçebnaya grammatika sovremennogo osmansko–turetskogo yazıka* [=Çağdaş Osmanlı Türk dilinin kısa gramer kitabı], L., 154 s. (Leningr. in–t jiv. vost. yazıkov, 10). Tek. bs.: M. 2002, 146 s. — Ön söz 3–6. s., son söz 146. s. (G. F. Blagova ve D. M. Nasilov gözetiminde). Değ.: N. W. Duda, — *Islamica*, Berlin, 1926, 151–158; V. Gurko–Kryajin, — NV, kn. 16–17, 1928, 385–386; A. Caferoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, 1926 (1928), 2. C, 525–526. s. [Latin harfli: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 ekim, 814. S, 87–89. s.]; Th. Menzel, — AOr, 1929, No. 2, 221–224 [T.: M. Atiker, —

Türk Dili, 2019 ekim, 814 S., 81–86. s.]. Ön sözün T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 ekim, 814. S., 81–86. “I. Mesto osmanskogo yazıka sredi proçih turetskih yazıkov” adlı kısmın T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 haziran, 822. S., 72–74. “II. Obşaya karakteristika osmansko–turetskogo yazıka v svyazi s proçimi turetskimi” adlı kısmın T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 temmuz, 823. S., 40–43.

Kitap ön söz, giriş, üç bölüm ve son sözden oluşuyor. Giriş iki bölümden oluşur: I. Sair Türk Dilleri Arasında Osmanlı Dilinin Yeri, II. Sair Türk Dilleri Bağlamında Osmanlı Türk Dilinin Ayırt Edici Nitelikleri Bölümler şunlardır: I. Kelimelerin ses ve harflerinin öğretimi (fonetik ve imlanın esasları), II. Dil bilgisi biçimlerinin öğretimi (morfoloji), III. Cümle bilgisi öğretimi (sentaks).

170. Dvadtsat dney v Kazani (12 aprelya — 3 maya 1925 g.) [=Kazan’da 20 gün, 1925 yılı nisan 12 – mayıs 3], — *Vestnik nauçnogo ob–va tatarovedeniya*, Kazan, No. 1–2, 26–28. [Tatarcası için bk. 175]

Samoyloviç Kazan seyahatindeki izlenimlerinin aktardığı bu yazısında daga çok maarif ve bilim konularıyla ilgili gelişmeleri aktarıyor. Bu gelişmeler arasında alfabe ve terim çalışmalarının yanı sıra ders kitapları hazırlanması da vardır. Yazının son bölümünde Samoyloviç bölgedeki yurt bilgisi çalışmaları ve Doğu bilimi alanında uzman yetiştirme işinin şekillendirilmesine yönelik bir dizi tavsiyesini de getiriyor.

171. İ. N. Berezin kak turkolog (1818–1918) [=Bir Türklük bilimci olarak İ. N. Berezin], — *ZKV*, t. I, 161–172. Tek. bs.: Samoyloviç, 2008a, 479–491.

Yazının başlığına düşülen dipnotta Doğu Bölümünün 1919 Mayıs 7 tarihli oturumunda Berezin’in doğumunun 100. yılı münasebetiyle okunan tebliğ olduğu kaydı düşüldür (161). Samoyloviç yazısına “Geçmişe hürmet hiç şüphesiz gerçek aydınlanmanın işaretlerinden biridir.” sözünü alıntılıyarak başlar ve Berezin hakkında küçük çaplı pek çok yazı kaleme alınsa da onun genelde Doğu bilimine, özelde de Türklük bilimine katkılarının tafsilatıyla ele alınmadığını belirtir. Yazı beş bölümden oluşur: I. Onun Türklük bilimi faaliyetine ilişkin genel bir değerlendirme, II. Dil bilimi çalışmaları, III. *Biblioteka vostoçnih istorikov* ve *Turetskaya hrestomatiya* gibi başkalarıyla beraber yaptığı neşriyat çalışmaları, IV. Yarlıklar üzerine çalışmaları, V. “Turk” ve “Tyurk” terimlerine yaklaşımı. Yazının sonunda Samoyloviç Rus Türkolojisinin merhalelerine ve merhalelerde öne çıkan simalara ilişkin görüşlerini paylaşması burada anılmaya değerdir.

172. Krayevedeniye v Tatarskoy ASS Respublike [=Muhtar Sovyet Sosyalist Tatar Cumhuriyeti'nde yurt bilgisi], — *Krayevedeniye*, M., t. 2, No. 1–2, 87–90.

173. Nazvaniya dney u azerbaydjanskih turkov [=Azerbaycan Türklerinde günlerin adları], — *Yafetiçeskiy sbornik*, 3, M.–L., 65–70. Tek. bs. Samoyloviç 2005, 270–273.

Gün adları dizisine dâhildir. Ayrıca bk. 139.

174. O slove gil — dom, semya v nareçiyah peredneaziatskih turkov [=Ön Asya Türklerinin ağızlarında gil, ev, aile kelimeleri üzerine], — *Yafetiçeskiy sbornik*, 3, L., 99–102.

Yafetik teori ile Türkçe arasında bir bağ kurma teşebbüsüdür. Yazının 2005'teki seçme eserlerdeki söz varlığı bölümüne alınmamış olması önemli bir göstergedir. Yazıya M. Adamović tarafından atıf yapılır, bk. *Türk Dili*, 2014 ocak, 745. S, 71-73.

175. Kazan'da yigirmi gün. (12.IV—1925—3. V), — *Biş yıl içinde (1920 25 VI 1925)*, Kazan 1925 b., 286–288.

Çift dilde çıkan bir yazıdır. Bk. 170.

176. Haz.: S. İ. Rudenko, Başkiriy. Opıt etnologičeskoy monografii , ç. 2. Bit başkir [=Başkurtlar. Etnolojik monografi tecrübesi, 2. bölüm Başkurtların hayatı] [=ZRGO po otd. etnogr., t. 43, vıp. 2], L. [S. Ye. Malov'la birlikte].

Söz konusu kitabın I. cildi 1916'da yine Samoyloviç ve Malov'un baskıya hazırlanmasıyla neşredilir. İlk ciltte Başkurtların tipini, ikincisinde ise Başkurtların yaşayışı ele alınır. II. cildin ön sözünde Rudenko, cildin 10 yıl önce hazırlandığını ancak devrin şartlarından ötürü basılamadığını belirtir. Kitabın ilk cildinin Aşnin (1978) tarafından listeye alınmadığını ve bu durumun Blagova ve Nasilov neşrinde de (2005) aynı olduğunu hatırlatalım.

1926

177. İz tuyugov çagataytsa Amiri [= Çağatay şairi Emīrī'nin tuyuğlarından], — DAN–V, may—iyun, 75–77. Değ.: İ. N. Ertaylan. Le poete tchagataien Yasuf Emiri et deux manuscrits de la bibliotheque de l'Universite d 'Istanbul, — v kn.: *Akten des vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten–Kongresses München 28. August bis 4. September 1957*, Wiesbaden, 1959, 380–382. Tek. bs. Samoyloviç (2005), 857–860.

11 tuyuğun Arap harfli asıllarıyla Rusça çevirisini ihtiva eder. Ancak sonra tuyuğların Çağatay şairi Emîrî'ye değil de Emîrî mahlasını kullanan 1800'lerden Ömer hana ait olduğu ortaya çıkar.

178. İzvleçeniya iz traktata po prosodii Mir Ali Şira Nevayi Mizanu' l–avzan [=Mir Ali Şîr Nevâyî'nin vezin incelemesi *Mizânu'l–Evzân*'dan bazı bölümler], — *Vostoçnyy sbornik*, I, L., 105–114. Tek. bs. Samoyloviç (2005), 880–886.

Yazı bir giriş ve *Mizânu'l–Evzân*'dan üç bölümün Arap harfli asıyla neşrinden oluşur: I. mukaddime, II. son bölüm ve III. sön söz. Girişte Samoyloviç Halk Kütüphanesindeki Kaufmann koleksiyonunda bulunan Nevâyî'nin eserlerinin olduğu bir yazmanın sonunda yer alan *Mizânu'l–Evzân*'dan bazı kesitleri kopyaladığını belirtir. Türk edebiyatı uzmanlarının bu kopyaya ilgisi hasebiyle de söz konusu neşri yaptığını belirtir. Girişin sonunda Nevâyî'nin halk edebiyatı türlerini eserine almamasına dair bir hayli ilgi çekici değerlendirmeleri vardır.

179. K voprosu o klassifikatsii turetskih yazıkov [=Türk lehçelerinin tasnifi meselesi], — *Byulleten org. komissii po sozıvu l–go Vsesoyuznogo tyurkologičeskogo syezda*, 2, Baku, 3–6. Değ.: Th. Menzel, — *Der Islam*, Berlin, 1927, t. 16, No. 1/2, 30–33. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 88–91.

Türk lehçeleri tasnifiyle ilgili bu ikinci yazısında Samoyloviç, ilk çalışmasındaki bazı tesptilerini kesinleştirmek ve geliştirmek niyetinde olduğunu belirtir. Ayrıca ilk tasnifindeki altı kolu “grup”, “alt grup”, “bölüm” ve “alt bölüm”lere ayırmak istediğini ekler. Yazıda Türk dillerinin tasnifine dair çok sayıda çalışmaya atıf yapar. Dil bilimi, Türk lehçeleri tasnifi

180. Kavkaz i turetskiy mir [=Kafkas ve Türk dünyası], — *İzv. Ob–va obsledovaniya i izuçeniya Azerbaydjana*, Baku, No. 2, 3–9.

Yazı kısa bir giriş ve üç bölümden oluşur. Girişte Samoyloviç, söz konusu yazıyı Azerbaycan'ı Tetkik ve Tetebbu Cemiyetinin isteği üzerine hazırladığını ifade eder. Daha önceden üzerinde çalışmaya başladığı “Azerbaycanskiye turki” adlı çalışmasının ilk bölümüne bazı düzeltme ve eklemelerle bu yazının ortaya çıktığını ekler. I. bölümde Türklerin Kafkasya'ya gelişleri; bunların kökleri ve kaynaşmaları, dil–etnografya açısından farklılıkları, II. bölümde ağırlıklı olarak Azerbaycan ve İran Türkleriyle ilgili dil–etnografya meselelerini, III. bölümde ise Kafkasya araştırmalarıyla ilgili bir dizi temennisini dile getirir.

181. Litovskiye tatarıy i arabskiy alfavit [=Litvanyalı Tatarlar ve Arap elifbası], — *İzv. Ob–va obsledovaniya i izuçeniya Azerbaydjana*, Baku, No. 3, 3–7.

Samoyloviç, yazıda Litvanya Tatarlarının Arap harfli metinleri üzerinde duruyor. Litvanya'nın yanı sıra Polonya, Belarusya, Ukrayna ve Sırbistan'da Arap harflerinin bu bölgelerin dilleri için de kullanıldığını belirtiyor, konuya dair neşriyat hakkında bilgi veriyor. Samoyloviç'in yazının sonunda, Arap harflerini kullanmayı bırakan Türk boylarının yazılı metinlerinin muhafaza edilmesi gerektiğine dair hatırlatma da bulunması kayda değerdir.

182. [O koordinatsii rabot po sozdaniyu tyurkskih natsionalnih pismennostey v svyazi s genetiçeskim rodstvom tyurkskih yazıkov] [=Türk dillerinin genetik akrabalıklarına dayalı olarak millî Türk alfabeleri oluşturulması için yapılan çalışmaların koordinasyonu hakkında], — *Perviy Vsesoyuzniy tyurkologiçeskiy syezd. 26 fevralya — 5 marta 1926 g. (Stenografiçeskiy otçyot)*, Baku, 328–329.

I. Türkoloji Kongresinde, 1926 Mart 5'te Mehmed Fuad Köprülü'nün tebliğinden sonraki tartışmalarda Samoyloviç'in konuşmasının zabit kayıdır. Samoyloviç konuşmasında Türk boyları arasında hem edebî hem de günlük dilde yakınlaşmanın görüldüğünden söz eder. Gaspıralı'yla bu konuyu görüşme fırsatı bulduğunu da hatırlatır ve edebî dilde birliğin mümkün olduğunu söyler. Zira Çuvaşça ve Yakutça hariç tutulursa Türk boylarının dilleri, lehçe ve ağızlara ayrılmanın dışında müstakil diller vücûda getirmez. Ayrıca bu lehçeler, Alman veya Slav dil gruplarında görülmediği kadar birbirine yakındır. Son zamanlardaki okullaşma ve yazılı eserlerin yaygınlaşması, Türk lehçelerindeki yakınlaşmayı hızlandırmaktadır. Burada değinilen lehçelerin birbirine tesiri konusu onun Osmanlı–Türkçesi dil bilgisi kitabında da belirtildiğini hatırlatalım (169 nu.). Söz konusu metin Samoyloviç'in Türkçenin bütünlüğüyle ilgili görüşlerine yer vermesi yönüyle kayda değerdir.

183. O payza — baysa v Cuçiyevom uluse. (K voprosu o basme hana Ahmata) [=Cuci Ulusu'nda “payza”–“baysa” hakkında (Ahmet Hanın basması meselesi)], — *İAN SSSR*, ser. 6, No. 12, 1107– 1120. Değ.: Abdülkadir, *Türkiyat Mecmuası*, 1934, 4. C, 305–306; T.: Cucu Ulusunda Payza ve Baysa'ya Dair, — *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1939, İstanbul, 2. C (1932–1939). Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 210–221.

Yazı şu bölümlerden oluşur: Giriş (yarlık araştırmaları üzerine birkaç söz), I. Tamga, belgü, nişan, tuğra, mühür terimleri üzerine, II. Cuci Uusu belgelerindeki tamga,

nişan, mühür, baysa terimleri üzerine, II. Payza kelimesinin yer ve zamana göre farklı anlamları, IV. Baysa ve basma. Girişte Samoyloviç yarlık araştırmalarının durumu üzerine değerlendirmelerde bulunuyor; yarlıklarla ilgili çalışmaları ve yarlıklardan istifade eden dilci ve tarihçileri anıyor. Ona göre bu saha, henüz istenen seviyeye gelememiş ve okumalarda çeşitli hatalar yapılmaktadır. Samoyloviç bu alandaki çalışmalarının nasıl başladığını belirttiği cümleler, onun tamamlanmamış çalışmaları hakkında da bilgi verdiği için kayda değerdir. Buna göre, Samoyloviç 1917’de Babür’ün şiirlerini incelemeye koyulduğunda Velyaminov–Zernov’un *Materyallerini* dil açısından tetkik eder. Bu aşamada “tiyiş” ve “baysa” kelimeleri hakkında vesikalar bulunca, bunları “Türk etütleri” adlı çalışma taslağına dâhil etmeyi kararlaştırır. Samoyloviç I. bölümde, Çince “payza” kelimesine geçmeden önce bir dizi başka terimin üzerinde durulması gerektiğini ifade eder. Sonrasında yazılı eserlerden hareketle bölümün başlığında geçen kelimelere dair vesikalar paylaşır. II. bölümde 1200’lere ait Mengü Timur’un yarlığının Rusça tercümesinden hareketle “alaya tamga” ve “zolotoy nişan” terimleri üzerinde duruyor. Bunlardan sonra da yarlıklardaki “tamga”, “nişan”, “mühür” ve “baysa” terimlerinin “altın” kelimesiyle birlikte kullanıldığında ne tür bir yazı biçimine denk geldiğini açıklıyor. III. bölümde yarlıklar bağlamında yazıyla ilgili terimlerin zaman ve yer (Altın Orda’dan Kırım Hanlığına) yönüyle, yerlerini başka terimlere bırakması ve aynı terimin anlamının değişmesini ele alır. III. bölümde Ahmet Hanın “basma”sına dair farklı araştırmacıların görüşlerini sıralayarak Türkler için anlaşılmayan “baysa” kelimesinin “basma”ya çevrilmesi üzerinde durur.

184. Rabota seminariyev Leningradskogo instituta jivih vostochnih yazıkov imeni A. S. Yenukidze [=Leningrad A. S. Yenukidze doğu dilleri enstitüsünün seminerleri], — NV, kn. 13–14, 456–457.

Seminerlerin önemi, yapısı ve çalışmaları üzerinedir.

185. Sovremennoye sostoyaniye i blijayşıye zadaçi izuçeniya turetskih yazıkov [=Türk dillerinin araştırılmasında şimdiki durum ve yakın hedefler], — *Perviy Vsesoyuzny tyurkologičeskiy syezd. 26 fevralya — 5 marta 1926 g. (Stenografiçeskiy otçyot)*, Baku, 131–139; son söz 151–152. Değ.: Th. Menzel, — *Der Islam*, Berlin, 1927, t. 16, No. 1/2, 61–64. T.: Türk Dil Kurumu, 2008, 183–191. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 67–76.

Samoyloviç'in, I. Türkoloji Kurultayında sunduğu tebliğinin muhtevası üç bölümde ele alınabilir. İlk Samoyloviç Türklük bilimi çalışmalarının merkez–taşra iş birliğiyle program dâhilinde yürütülmesi gerektiğini belirtir. Sonrasında tebliğin asıl kısmında yaşayan Türk lehçelerini tek tek sayarak çalışmalarda gelinen durumla ilgili kısa değerlendirmeler yapar. Son kısımda yaşayan Türk lehçeleri alanındaki sonraki araştırmalara dair tavsiyelerde bulunur. Ona göre farklı bölgelerde lehçe/ağız araştırmaları için merkezler kurulmalı ve bu araştırmalara mahallî uzmanların dahil sağlanmalıdır.

186. Çagatayskiye tuyugi Lyutfi [=Lütfi'nin Çagatayca tuyuğları], — DAN–V, may — iyun, 78–80. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 854–856.

Samoyloviç, Lütfi'nin daha önce neşrettiği cinaslı bir tuyuğuna ilaveten bu kez de 8 tuyuğ daha neşrediyor (Samoyloviç, 2005, s. 867). Söz konusu tuyuğların kaynağı Asya Müzesi (297d) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki yazmalardır (2753, Muhabbetnâme). Samoyloviç'in sözlerine göre neşredilen tuyuğların ayırt edici niteliği ise cinaslı oluşlarıdır ve bunlar dil yönüyle Çagataycanın yanı sıra Oğuz–Türkmen biçimlerine de sahiptirler. Metinde tuyuğlar Arap harfli aslı ve Rusça tercümesiyle verilir.

187. Leningrad Türkiyat seminariyası, — *Mearif Okutuguci*, Taşkent 1926, s. 5, b., 12–13.

188. Değ.: N. İ. Aşmarin. Podrajaniya v yazıkah Srednego Povoljya [=Volga bölgesi dillerinde yansıma]. Baku. 1925 (Ott. iz İzv. Azerb. gos. un–ta im. V. I. Lenina), vıp. 1–2, 3–5, — *Suntal*, Çeboksarı, No. 8, 16.

189. Değ.: Sbornik turkmenskih narodnih pogovorok, poslovits i zagadok. Sobran M. Geldiyevim [=Türkmen atasözü ve bilmeceleeri derlemesi, Geldiyev tarafından derlendi]. Poltoratsk, Turkmengos–izdat, 1925, 56 s., — *Etnografiya*, M., No. 1–2, 361.

Yazıyı iki bölümde değerlendirmek mümkündür. İlk bölümde Samoyloviç son zamanlarda Hazar ötesi Türkmenlerinde halk bilgisini derlemeye yönelik ilginin geliştiğinden söz ediyor. İkinci kısımda kitabın tavsifi yaparak muhtevasından söz ediyor ve kitapla ilgili birkaç değerlendirme yapıyor. Buna göre kitap Türkmen halk edebiyatı neşriyatının ilk örneklerindedir ve Türklük bilimciler açısından oldukça kıymetlidir. Bununla beraber kitapta bilmeceleer belirli bir düzen içinde verilmemiş,

ayrıca sayı itibarıyla da azdır (52 bilmececinin 27'si daha önce Samoyloviç Samoyloviç tarafından Rusça çevirisiyle neşredilmiştir).

190. Değ. G. Jacob. Geschichte des Schattentheaters im Morgen- und Abendland. İzd. 2-ye, polnostyu pererab. s bibliogr. pril. Gannover, 1925, 284, — *Etnografiya*, M., No. 1-2, 360-361.

Yazıyı iki bölümde ele alabiliriz. İlk bölümde Samoyloviç kitabını muhtevasını açıklıyor, ikinci bölümdeyse kitaptaki Türk boylarındaki gölge tiyatrosunda dair bir hususu tenkit ediyor. Kitabın yazarı 1200'lerde Türklerde gölge tiyatrosu için kabarçuk "kabarçuk" kelimesini kullandıklarını iddia eder. Oysa Samoyloviç'e göre söz konusu kelime yalnızca 'kukla' anlamına gelir.

1927

191. İz istorii turkmenskoy literatury [=Türkmen edebiyatı tarihinden], — *Turkmenskaya iskra*, Aşhabad, 18 fevr., No. 40. [Aşnin: Türkmençe şekli için bk. 212 nu.]

192. K voprosu o dvenadtsatiletnem jivotnom tsikle u turetskih narodov [=12 yıllık hayvan takvimi meselesi üzerine]. (Voprosnik, istoçniki, varianty nazvaniy godov, legendy o proishojdenii, primety), — *Vostoçnyye zapiski Leningr. in-ta jiv. vost. yazıkov*, t. 1, L., 147-162. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 238-248.

Samoyloviç takvim konusuna değindiği bu üçüncü yazısı beş bölümden oluşur: I. bölümde Samoyloviç konunun aydınlatılmadığı için hâlâ güncel olduğunu belirterek yazısında cevap aradığı soruları sıralar. II. bölümde yazıda cevap aranan sorular için hangi kaynaklara başvurduğunu verir. III. bölümde takvimdeki 12 hayvanın belirlediği kaynaklarda ne şekilde geçtiğini açıklar. IV. bölümde 12 yıllık takvime dair biri Kâşgarlı Mahmut'tan öbürü de bazı çağdaş Türk boylarında bilinen iki efsaneyi paylaşır. V. bölümde konu çeşitli kaynaklara istinaden tafsilatıyla ele alınır.

193. K istorii krımsko-tatarskogo literaturnogo yazıka [=Kırım-Tatar yazı dilinin tarihi hakkında], — *Vestnik Nauçnogo ob-va tatarovedeniya*, Kazan, No. 7, 27-33. T.: R. Uygun — TDAY, 1960, 373-379. Tek. bs. Samoyloviç 2000, s. 188-195.

Samoyloviç 1600'lerden kalma bir Kırım belgesini; ses bilgisi, biçim bilgisi ve cümle bilgisi, söz varlığı açısından inceliyor. Onun ifadelerine göre söz konusu belge Osmanlı-Kıpçak dilinin karışık yapısını gösteren güzel bir numunedir. Belgeyi

incelemeye geçmeden önceyse Kırım Tatar ve Kazan Tatar lehçelerinin ortak kökeni ve sonraki gelişme seyri hakkında bilgi veriyor.

194. K istorii kulturnih i etničeskih otnoşeniy v Voljsko–Uralskom kraye [=Volga–Ural bölgesinde kültür ve kavim ilişkileri], — NV, kn. 18, 210–217.

İlk bölüm, B. Munkácsi tarafından ortaya konan görüşler çerçevesinde gün adları, ikinci bölümse Çuvaşlar ile Tatarların menşesi üzerinedir.

195. Kastren — turkoved [=Kastren Türklük bilimci], — *Pamyati M. A. Kastrena. K 75–letiyu so dnya smerti* [=ölümünün 75. yıl dönümünde M. A. Kastren hatırasına], L., 76–86.

Kastren’in Türklük bilimi sahasındaki, bilhassa da Sibiry Türklerinin ağızlarına dair çalışmalarına yönelik genel bir değerlendirmedir.

196. Krayevedeniye na Sovetskom Vostoke. (Puteviye zametki) [=Sovyet Doğusunda yurt bilgisi, yol notları] [Aşnin: Muhtar Oyrotsk bölgesinde, Başkiriya, Astrahan, Mahaçkale, Bakü ve Aşkabat’ta yurt bilgisinin durumu], — *Turkmenovedeniye*, Aşhabad, No. 1, 39.

Yazıya ulaşamadı ancak bir hususun altını çizmeliyiz. Söz konusu yazı Sovyetlerde 1920’lerde ve bilhassa da Bakü Türkoloji Kongresinden sonra yaygınlaşan yurt bilgisi çalışmalarının bir tezahürü olarak Aşkabat’ta neşredilmeye başlanan *Turkmenovedeniye* dergisinin ilk sayısında çıkar. Yurt bilgisi çalışmaları, Sovyetlerdeki siyasete bağlı olarak 30’lı yılların ortalarına doğru kesintiye uğrar ve bu bakımdan 1932’de derginin son sayısının çıktığını görürüz.

197. Materialy po sredneaziatsko–turetskoy literature, IV. Çagatayskiy poet XV v. Atâi [=Orta Asya Türk edebiyatına dair malzemeler, IV. XV. asır Çagatay şairi Atâi], — ZKV, t. 2, vıp. 2, 257–274. [Aşnin: bk. 88 nu.] Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 839–853.

Atâi ve sanatı hakkında bilgiler ile şairin 17 gazelinin metnini ihtiva eder.

198. Neskolko popravok k izdaniyu i perevodu yarlıkov Tohtamış–hana [=Toktamış Hanın yarlıklarının neşri ve tercümesine birkaç düzeltme], — İTOİAE, t. I (58), 141–144. Tek. bs.: Samoyloviç, 2000, s. 224–227.

Samoyloviç’in yarlıklar üzerindeki çalışmalarının devamı olan bu yazısında iki yarlıktaki okumalara ilişkin düzeltmeler teklif eder. İkisi de Toktamış Hana ait olan bu

yarlıklar şunlardır. I. Kırımli Bek–Hacı’ye edebî Orta Asya Türkçesiyle yazılmış 1382 tarihli Arap harfli, II. Litovsk Knyazı Yagayl’a Kıpçakça yazılmış 1393 tarihli Uygur harfli yarlık. Bunlardan ilkinin Ya. O. Yartsov 1844 ve İ. N. Berezin 1851’de neşreder. İkincisini ise M. Kazem Bek ile Berezin 1850 ve Radloff 1888’te neşreder (224). Samoyloviç bu yarlıklar üzerine adı anılan bilginlerin neşirlerinde fark ettiği birkaç okuma hatasını düzeltir.

199. O slove kazak [=Kazak kelimesi hakkında], — *Kazaki. Antropologičeskiye Oçerki* [=Kazaklar, antropoloji tetkikleri]. Haz.: S. İ. Rudenko, L., 5–16. (Materialiy OKİSAR [Materialiy Osobogo komiteta po issledovaniyu soyuznıh i avtonomnıh respublik. Seriya Kazakstanskaya], vıp. 11). T.: S. Çağatay, — TDAY, 1957, s. 95–104.

Yazının iki kısımdan oluştuğunu söyleyebiliriz. İlk kısımda Samoyloviç, Kazak kelimesine dair önceki çalışmaları/görüşleri ve tarihî vesikaları değerlendiriyor, sonraki kısımdaysa kelimenin bir terimden kavim adına dönüştüğünü vurgulayarak yazısını bitirir. Yazıda Marr’ın Yafetik teorisiyle ilgili görüşlere de yer vermesi kayda değerdir.

200. Odin iz spiskov Rodoslovnogo dreva Turkmenskogo Abul–gazi–hana [=Ebu’l–Gazi’nin Şecere–yi Terākime’sinin nüshalarından biri], — DAN–V, No. 2, 39–42. Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 896–900.

Samoyloviç, *Şecere–yi Terākime*’yi Rusça tercümesiyle neşreden A. G. Tumanskiy’den elde ettiği söz konusu eserin 6. nüshasını tanıtıyor ve nüshadan bazı kesitleri Arap harfli aslıyla neşrediyor (tercümesiz). Neşredilen metinler sırasıyla “bismillah”tan sonra gelen giriş, “Ahsan Şeyh veya Dana–ata”nın “Oğuz–name”si ve nihayet Korkut–ata’ya atfedilen Salur Kazan şiiri. Samoyloviç daha önce de *Şecere–yi Terākime*’den bir kesit neşreder (“Poyezdka v Turkestan v 1906—1907 g.”).

201. Osedloye naseleniye Turkeстана [=Türkistan’ın mahallî halkı], [Aşnin: L., 1927], [Aşnin: 8]. (Rus. muzey. Leningrad. Etnografičeskiy otdel. Kratkiye putevoditeli). [Aşnin: Tarihi *Kniga v 1927 g.* yıllığından anlaşılıyor, M.–L., 1930, 582].

Müzedede sergilenen malzemelerin tanıtıldığı kitapçıktır. Kitapçığın sonunda baskı izin tarihi yer alır: 1926 eylül.

202. Otrivok iz Teaşşuk–name s igroyu rifmuyuşih slov [=Ta ‘aşşuknāme’den cinaslı kelimelerin olduğu bir kesit], — DAN–V, No. 2, 36–38. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 873–876.

Sidî Aḥmed'in *Ta'aşşuknâme*'sinden 19 beyitlik cinaslı bir mesnevi neşridir ve Samoyloviç'in daha önce, Emirî ve Lütfi'den neşrettiği cinaslı tuyuğlarla aynı yazı dizisine dâhildir. Yazıda cinas oluşturan kelimelerin daha önce neşrettiği Nevâî, Emirî ve Lütfi'nin şiirlerinde bulunup bulunmadığına dair bir tetkik de vardır. Mesnevi, Arap harfli asıl metni ve Rusça tercümesiyle.

203. Pereizdaniye Opita slovarya tyurkskih nareçiy V. V. Radlova [=W. W. Radloff'un Türk lehçeleri sözlüğü teşebbüsünün yeniden basılması], — İAN SSSR, ser. 6, No. 18, 1688–1694.

204. Persidskiy turkolog XVIII veka Mirza Mehdi-han [=XVIII. asır Fars Türklük bilimci Mirza Mehdi-Han], — *İzv. Ob-va obsledovaniya i izuçeniya Azerbaydjana*, Baku, 1927 [Aşnin: kapakta: 1928], No. 5, 3–15. [Aşnin: Fransızca özetle: 13–15.]

Samoyloviç yazısında, amacının Mehdi Hanın Senglah'ının dil bilgisi kısmını değerlendirmek ve müellifin Türklük bilimi tarihindeki yerini tespit etmek olduğunu belirtiyor (6). Yazısının başında Mehdi Hana dair Kazım-bek'ten başlayarak vesikaları paylaşıyor ve D. Ross'un Senglah'ın dil bilgisi kısmı üzerine 1910 tarihli neşrine ilişkin tenkitlerini dile getiriyor (5–6). Sonrasında D. Ross'un neşriden hareketle dil bilgisi kısmını tasvir ediyor. Devamında Mehdi Hanın Türklük bilimci olarak değerinden (8), onun bazı yanlış tespitlerinden (9–10) söz ediyor ve nihayet onun eserini Kazem-bek, İlminskiy ve Vámbéry'nin Çağatayca dil bilgisi çalışmalarıyla karşılaştırıyor.

205. Poltora mesyatsa v Turkmenii. (Soobşeniye o nauçnoy komandirovke) [=Türkmenistan'da bir buçuk ay, ilmî seyahat hakkında], — *Turkmenovedeniye*, Aşhabad, No. 2–3, 51, resimle.

206. Spisok sokraşeniy nazvaniy jivih turetskih dialektov i pismennih turetskih yazıkov [=Yaşayan Türk lehçeleri ve edebî dilleri adlarının kısaltmaları listesi], — İAN SSSR, ser. 6, No. 18, 1692–1694. [Aşnin: 203 nu.lı çalışmaya ek]

207. Stareyşiye upominaniya arabov v turetskoy literature [=Türk edebiyatında Araplar hakkındaki en eski hatırlatmalar], — DAN-V, No. 8, 155–156.

Tebliğde, Orhun abideleri ve Kotviç'in 1912'de keşfettiği İhe Hüşötü (Küllü Çor / Köl İç Çor) kitabesine istinaden “tezik” kelimesinin anlamı üzerine görüş paylaşılır.

Buna göre Kotviç'in kitabesindeki "tezik", bir milleti değil de bir ülke veya din-kültür yönüyle Müslüman bir halkı ifade eder (156).

208. Turetskiye çislitelniye koliçestvenniye i obzor popitok ih tolkovaniya [=Türkçede sayılar ve bunlara dair tetkiklere bakış], — *Yazıkovedniye problemıy po çislitelnim*, I. Sbornik statey, L., 135–156. Tek. bs. Samoyloviç (2005), 92–106.

Yazı şu bölümlerden oluşur: I. Türkçe sayılara bakış (1. birliklerin adları, 2. onlukların adları, 3. yüzlük ve binliklerin adları), II. Türkçedeki sayılarla ilgili tetkik teşebbüslerine bakış (1. birliklerin adlarına dair tetkik teşebbüslerine bakış, 2. onlukların adlarına dair tetkik teşebbüslerine bakış, 3. yüzlük ve binlik adlarına dair tetkik teşebbüslerine bakış). Samoyloviç yazısının başında eldeki 1200 yıllık malzemenin Türkçedeki sayıların kökenini açıklamak için yeterli olmadığını, bu sayıların Altay veya Ural–Altay gibi uzun devirlere mi ait olduğunu açıklanmadığını belirtir. Yazının sonunda Türkçedeki sayıların kökeni hakkında kendisinin bir şey ortaya koyamadığını ancak başkalarının görüşlerini verebildiğini belirtir. Ona göre Türklük bilimciler, Moğolca uzmanları ve öbür sahaların bilginlerinin kendi alanlarındaki kaydedecekleri başarılar geniş kapsamlı (Altay, Ural–Altay vb.) mukayeseli çalışmalara zemin hazırlayacaktır (Samoyloviç, 2005, s. 106). Kononov, 1973'te bu yazının alanında hâlâ tek olduğunu yazar (Kononov, 1973, s. 47).

209. Turkestanskiy ustav–risolya tseha artistov [=Türkistan sanatkârları loncasının risalesi], — *Etnografiçeskiy otdel Gos. Russkogo muzeya. Materialıy po etnografii*, t. III, vıp. 2, L., 53–56. T.: Abdülkadir (H. B. D. İlim encümeni azasından), İst. 1929, İktisat Matbaası.

Loncalara dair bazı çalışmaların ve esas olarak da "Risale–yi Mehterlik" adlı risalenin tanıtılmasıdır.

210. Hivinskiye tuyugi XIX veka [=19. asır Hive tuyuğları], — DAN–V, No. 2, 43–45. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 877–879.

1921 tarihli Hive seyahatinde Samoyloviç'e Hiveli şair Hasan Murad–beg, Kamyab adlı bir şairin divanını hediye eder. Samoyloviç söz konusu divanı kısaca tasvir ederek 6 tuyuğu Arap harfli aslı ve Rusça tercümesiyle daha önceki Çağatay edebiyatından neşirlerine ek olarak paylaşır. Bu neşrinde de Samoyloviç'in cinaslara ayrı bir dikkatle baktığını ve buradaki cinasların daha önceki neşirlerinde geçip geçmediği hakkında bilgi verdiğini belirtelim. Kendisi, söz konusu tuyuğların önemiyle

ilgili de değerlendirme yapar ve Türk edebiyatının orijinal türü olan nitelendirdiği tuyuğların Çağatay edebiyatının yeniden canlandığı 1800'lerde yeni takipçiler bulunduğunu vurgular.

211. Biziñ hakkımızda edilen ümitler boşa çıkmadı (Meşhur Türk dil bilikilerinden [âlimelerinden] professör Samoyloviç beyle görürün], — *Türkmenistan*, Aşgabat, 14.IX.1927, s. 171.

212. ترکمه نستان [Türkmen edebiyatı tarihinden], اده بییاتی تاریخندان [Türkmenistan], Aşgabat, 17.II.1927, s. 32. Latin harfleriyle: T. Aşirov, — *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume:6, Issue:4, Autumn 2020, (1138-1141).

Başka yazılarda da yer bulan görüşlerin bir gazete yazısına uygun surette kısa bir özetidir.

213. مه عارف وه ئوقوتغوجی [Muhabbet ve Ta'aşşûk-nâme], محه بیه ت وه تعه ششوق نامه [Mearif Okutuğuçı], Taşkent 1927, s. 3–4, b. 42–44.

214. Turkiyat mecmu'ası — jurnal po turkologii [=Türkoloji üzerine dergi], t. 1, 1925 — ZKV, t. 2, vıp. 2, 373–375, 1928. T: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 mart, 819. S, 40–45.

Mecmuanın birinci cildinin muhtevası tanıtılır.

215. Değ.: تاتار تیياتیری. [Tatar tiyatırı] 1906–1926. Tatarskiy teatr. (Sbornik na tatarskom yazıke). Kazan, 1926, — ZKV, t. 2, vıp. 2, 376–379. [Bu değerlendirme yazısı Aşnin'in listesinde 214 nu.da]

Samoyloviç, Bakü Türkoloji Kongresinde tanıştığı Kazan Tatarlarından Türklük bilimci Abdurrahman Sa'di'nin kendisine burada bahsi geçen kitabı gönderdiğini belirtir. Kazan Tatar tiyatrosunun 20. yılına ithaf edilen kitapta farklı kişilerin 40 makalesi yer alır. Samoyloviç söz konusu makaleleri kısaca tanıtır, bunun dışında değerlendirmelerde bulunmaz. Sözlerinin sonunda ise Leningradlı Doğu bilimcilere seslenerek kendi aralarından bir Volga Tatarlarının dil ve edebiyatı işleyecek bir uzman çıkarmalarını temenni eder.

1928

216. Vilgelm Tomsen i turkologiya [=Vilhelm Thomsen ve Türklük bilimi], — *Pamyati V. Tomsena. K godovşine so dnya smerti*, L., 14–34. 216. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, 146–157.

Yazının başında Samoyloviç Türklük biliminin aşamaları ve gelişme seyri, sonrasında Thomsen'in Orhon kitabelerine dair kitap ve makale türündeki çalışmaları ve bu çalışmaların muhtevası, ayrıca onun bazı tespitleri üzerinde durur. Thomsen'in çalışmaları ve tespitleri hakkında başka bilginlerin görüşlerine (Melioranskiy, Barthold) de yer verir. *Türklük bilimi tarihi*

217. Galimcan İbrahimov kak tataroved [=Tatar bilimci olarak Alimcan İbrahimov], — *Vestnik nauçnogo ob–va tatarovedeniya*, Kazan, No. 8, 9–13. [Aşnin: Tatarcası için 223 nu.ya bk.]

Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyetinin 8. sayısı Galimcan İbrahimov'un 20. bilim/edebiyat yılına ithaf edilir ve bu sayıda Samoyloviç onun Tatarca dil bilgisi alanındaki çalışmalarına değinen bir yazı kaleme alır. Yazısının başında Türklük bilimiyle ilgili genel konulara değinir. Bunlar arasında Türklük bilimi araştırmalarında devamlılığın sağlanamaması (Avrupa ve İslam ülkeleri arasındaki kopukluk), Avrasya kıtasının bütünlüğüne rağmen Doğu ve Batı şeklinde gereksiz ayrımı gibi konular yer alır. Samoyloviç Tatar araştırmalarını (tatarovedeniye) Türklük biliminin bir kolu olarak sunar ve İbrahimov'un bu alandaki katkılarını, bilhassa da dil bilgisi alanındaki 1911 tarihli çalışmasını etraflıca değerlendirir. Onun çalışmasında belirlediği temel kıstasların yerinde olduğunu savunur (dil bilgisinin ortaya konması o dilin tabiatına uygun olmalıdır, imlada her ses bir harfle gösterilmelidir). Ayrıca onun *İmla, til ve edebiyat meseleleri* [Kazan 1925] adlı makaleler toplamının muhtevası üzerinde de durur. Yazının sonunda Kazan'daki Türklük bilimi çalışmalarının durumuyla ilgili tespitlerini paylaşır.

218. Dopolneniye k predlojennım Radlovım i Tomsenom pervodam odnogo stiha Kutadgu–bilig [=Radloff ve Thomsen'in Kutadgu Bilig'den bir mısra tercümesine katkı], — DAN–V, No. 2, 23–25. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 181–183.

Samoyloviç, Radloff ve Thomsen'in KB'deki “elik külmiz oynar çéçekler öze; sığun muyğak ağnar yorır tép keze” beyitine ilişkin okuma tekliflerini değerlendirir ve beyitte geçen “elik”, “külmüs” ve “sığun” kelimeleriyle ilgili çeşitli vesikalar paylaşır. Yazısının sonunda bu beyit için yeni bir anlamlandırma teklif eder. Yazıda istifade ettiği vesikalar arasında yazılı kaynakların yanı sıra 1927 tarihli Altay seyahatinde derlediği kadınlara özgü kelimeler de yer alır (230 nu.).

219. K istorii literaturnogo sredneaziatsko–turetskogo yazıka [=Orta Asya edebî

Türk dili tarihi üzerine], — sb. *Mir–Ali–Şir*, L., 1–23. T.: A. İnan, — Ankara Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi. I. 1940–1941. İstanbul 1944, 73–95. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 923–940.

Samoyloviç bu yazısında, kimilerince Çağatay edebiyatı olarak adlandırılan edebî Orta Asya Türk dili dönemi için doğru adlandırmanın ne olabileceğini işliyor. Yazısına öncelikle “Çağatay” terimini tarih–coğrafya, sonrasında dil–edebiyat çerçevesinde değerlendirmekle başlıyor ve Çağatay edebiyatı terimine dair görüşleri tetkik ediyor (atıf yapılan isimler arasında Köprülü de vardır). Sonrasında ilkin hem *Muhabbetnâme*, hem de *Kışsa –yı Yūsuf*’ta (Ali’nin); ikinci olarak da yalnızca *Muhabbetnâme*’de geçen bir dizi kelimeyi işliyor. Sonrasında anılan eserlerin ses ve biçim bilgisinden hareketle yazılış dönemlerinin ayırt edici niteliklerini belirlemeye çalışıyor. En nihayetinde, tetkik edilen dönem için “İslam dönemi edebî Orta Asya Türk dili” adlandırmasını teklif ediyor (Samoyloviç, 2005, s. 939). Son olarak bu dönemi kendi içinde 4 devre ayırır ve bunların ayırt edici niteliklerini verir (939–940).

220. Ob Opıte slovarya tyurkskih nareçiy akademika V. V. Radlova i o projekte yego pereizdaniya [=Akademi üyesi W. W. Radloff’un Türk lehçeleri sözlüğü teşebbüsü ve onun yeniden basılması tasarısı hakkında], — *İzv. Vost. fak–ta Azerb. gos. un–ta*, Vostokovedeniye, t. 3, Baku, 1–6. Ayrı basım: Azerbaycan Devlet Darülfünunu neşriyatı, Bakü 1928. Prof. O. Pritsak’ın ön sözüyle kısa Almanca tercümesi şu kitapta: W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk–Dialecte*. (Опыт словаря тюркских наречий). Mit einem Vorwort von O. Pritsak, Bd I, ’s–Gravenhage, XX–XXIII.

Pekarskiy’in sözlüğünün tamamlanması vesilesiyle BA’nın 1927 yılı şubat 27’de tertiplelediği oturumda verilen nutkun metnidir. Konuşmada SSCB’deki Türklük biliminin genel durumu, Türkiye’ye 1925’te gerçekleşen ziyarette sözlüğün yeniden basılmasının ele alınışı gibi konuların yanında, esas olarak sözlük üzerinde gerekli çalışmalar anlatılır: 1. hataların düzeltilmesi, 2. eklemeler. Son olarak Samoyloviç’in Türklük biliminin o dönemdeki seyri içinde, Radloff’un sözlüğü gibi bütün lehçeleri kapsayan sözlüklerin devrinin kapandığını düşündüğünü eklemeliyiz. Ona göre artık her lehçenin ayrı ayrı sözlüğü hazırlanmaktadır, tıpkı Pekarskiy ya da Aşmarin’in sözlükleri gibi (Samoyloviç, 1928, s. 5).

221. Pervaya azerbaycanskaya konferentsiya po orfografii [=1. Azerbaycan imla konferansı], — NV, kn. 20–21, 493–494.

ASSC Narkompros ve Merkezî Azerbaycan Yeni Alfabe Komitesince Bakü'de 1928 yılı ocak 25–29'da tertiplenen konferans üzerinedir. Konferans'a Samoyloviç, Agamali-oğlu, B. Çobanzade, Ahundzade Ruhulla, Hulufu iştirak eder.

222. Slediy vliyaniya islamskoy kultury na turetskiye plemena Altaysko–Sayanskogo rayona [=Altay–Sayan bölgesi Türk kabilelerinde İslam kültürünün etkisinin izleri], — *Kultura i pismennost Vostoka*, kn. 2, Baku, 142–145. T: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 şubat, 818. S.

Samoyloviç, hocası Radloff'un Altay ve Yenisey Türklerine İslam kültürünün hiçbir tesirinin olmadığı yönündeki görüşünü ele alıyor. 1927 tarihli Altay ziyareti münasebetiyle söz konusu Türk boylarının söz varlığını gözden geçirir ve İslam kültürünün izlerini bulur. Bu boyların dillerindeki Arapça ve Farsça kaynaklı kelimelerin kısa bir listesini verir. *Söz varlığı*

223. Alimcan İbrahimof – *Tatarnı öyreneçü Alimcan İbrahimof (XX yıllık edebî, ilmî, içtimaî hizmet beyremine karatulub çağırılğan ilmî, tenkidî, cyyntk)*, Kazan 1928, b. 149–163.

224. Özbek şivelerinin tasnifi toğrısında, *Mearif Okutugucı*, Taşkent 1928, s. 2, b. 49.

225. Le monument turc d'Ihe–huchotu en Mongolie centrale, II. Essai de déchiffrement de l'építaphe [Aşnin: metnin çeviri yazısı, tercüme ve notlar], — RO, t. 4, 92–107. Rus.: V. D. Arakin, — Samoyloviç, 2005, s. 164–175.

2005 tarihli neşirden öğrendiğimize göre Samoyloviç'in söz konusu yazısı, Kotviç'in İhe Hüşötü (Küllü Çor / Köl İç Çor) kitabesine dair yazısının devamıdır (I. Description du monument). Samoyloviç kendisine, Kotviç'in 1926–27'de iş birliği talebinde bulunduğunu ve bu çerçevede söz konusu kitabeye dair daha önceki notlarını gözden geçirdiğini belirtir (bk. 1913). Öncelikle kitabenin tasvirini, sonrasında da öbür Run harfli metinlerle mukayeseli biçimde yazı özelliklerini verir. Devamında yine Run harfli öbür metinlerde geçmeyen kelimeleri tetkik eder ve kitabenin söz varlığı üzerinde değerlendirmeler yapar. Kitabenin muhtevasından söz ettikten sonra da metni çeviri yazı ve tercüme teşebbüsüyle verir. En sonda ise metne dair yorumlar vardır. Samoyloviç'in yazının başında kendi ilgi alanının İslam döneminde edebî Türk abidelerinin olduğunu belirtmesi kayda değerdir.

1927 tarihli “Starejšiye upominaniya arabov v turetskoy literature” adlı yazı da söz konusu kitabedeki malzemeye dayanır.

226. Değ.: Emir Ali-Şir Navai. Sravnitelnoye izuçeniye dvuh yazıkov: farsidskogo i tyurkskogo. Sobral i perelozil na turkmenskiy yazık A. Kul-Muhamedov [=Emir Ali-Şir Nevai. İki dilin karşılaştırmalı incelemesi: Farsça ve Türkçe. Derleyen ve Türkmen diline aktaran A. Kul-Muhamedov]. Poltoratsk (Aşhabad), 1925, — *Mir-Ali-Şir*, L., 172–174.

Samoyloviç yazısının başında *Muhakemetü'l-lügatayn*'in son dönemde Türk dünyasında büyük bir ilgiye mazhar olduğunu belirtiyor ve bu çerçevedeki son neşirleri haber veriyor (Aşur Ali Zagiri'nin 1917 tarihli Hokand'daki ve Veled Çelebi'nin İstanbul'daki neşirleri). Devamında Kul-Muhammedov'un neşirini tasvir ediyor (başlık ve kapak), naşir hakkında bilgi veriyor ve ön sözde anlatılanlardan söz ediyor. En nihayetinde naşirin şiirlerin bazılarını Türkmenceye aktarırken vezne dikkat etmediğini belirtiyor ve örnek bir dörtlüğü Arap harfli asıllarıyla paylaşıyor. *Orta-Asya Türk edebiyatı*

227. Değ.: حسین بايقرا ديوانی [Hüseyn Baykara Divanı]. Bakü, 1926, *Mir-Ali-Şir*, L., 171—172.

Samoyloviç'in ifadelerine göre, Azerbaycan Devlet Neşriyatı; Bakü Türkoloji Kongresi Sultan Huseyin Baykara'nın divanını neşreder. Samoyloviç önce söz konusu neşrin muhtevassından (İ. Hikmet ve B. Çobanzade'nin giriş yazıları) söz eder, sonra da Hüseyn Baykara'nın şiirleri için kendi hazırladığı dizinle söz konusu neşri kıyaslar. Devamında neşirde muhtemelen hatalı birkaç okumaya dair dikkatini paylaşır. *Orta-Asya Türk edebiyatı*

228. Değ.: نوايي [Nevaî] — *Sbornik Azerbaydjanskogo literaturnogo obşestva*, No. 2. Bakü, 1926, — *Mir-Ali-Şir*, L., 167–170.

Samoyloviç'in ifadelerine göre, Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti neşriyat organı *Trudiy*'in ikinci sayısında, Bakü Türkoloji Kurultayı ithafen Nevaî üzerine makaleler neşreder (167). Samoyloviç söz konusu neşrin muhtevassını tafsilatıyla tasvir eder. *Orta-Asya Türk edebiyatı*

229. Değ.: علی شیر نوايي — واقفيه [Ali Şir Nevai – Vakfiyye]. Bakü, 1926. Yine onun — منشات [Munşaat]. Bakü, 1926, — *Mir-Ali-Şir*, L., 170–171.

Samoyloviç'in ifadelerine göre, Azerbaycan Devlet Neşriyatı; Bakü Türkoloji Kongresi ve Nevâyî'nin kendisinde ithafen onun eserlerinden iki ciltlik bir neşir yapar: *Vakfiyye ve Munşaat*. Samoyloviç söz konusu eserlerin muhtevassından söz ettikten sonra birkaç tenkidini paylaşır (istifade edilen yazmaların belirtilmemesi ve ön sözde Berezin'in 1857 tarihli Kazan'daki neşrinin anılmaması).

1929

230. Jenskiye slova u altayskih turkov [=Altay Türklerinde kadınlara özgü kelimeler], — *Yazık i literatura*, t. 3, L., 221–231. Değ. Abdülkadir, — *Türkiyat Mecmuası*, 1934, 4. C, 303–305. T.: V. Zahidoğlu, S. Bekki, — *Türk Dünyası*, 2002 bahar, 13. S, 158–166. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 284–290.

Samoyloviç 1927 haziran–temmuzundaki Altay seyahatinde yalnızca kadınların kullandığı kelimelerin varlığını fark eder. Burada söz konusu olan durum, daha önce işlediği Kazak kadınlarındaki yasaklı kelimelere (89. nu.) benzemekle beraber biraz farklıdır. Bir başka ifadeyle, burada akrabalık yönü dışında farklı durumların da etkili olabileceğini vurgular. Sonrasında kadınların belli kelimeleri kullanmaktan kaçındığı durumu ifade eden “paylap–yet” sözü üzerinde durur. Devamında yalnızca kadınların kullandığı 42 kelimeyi açıklar ve bu kelimeleri belli niteliklere gruplara ayırır. *Söz varlığı, yasaklı kelimeler, halk bilimi, ad verme uygulamaları*

231. Mahtum–Kuli i Hakim–Ata, — *Turkmenovedeniye*, Aşhabad, No. 12, 28–29.

232. Obyasneno li nazvaniye Kırım? [=Kırım, adı izah edildi mi?], — İTOİAE, t. III (60), 60–62. T.: S. Acar, — *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26. C, 2011 ocak, 1. S, 235–237. Tek. bs.: Samoyloviç (2000), 201–203; (2005), 236–237.

Samoyloviç, Budagov'un 1871'de çıkan sözlüğünde “kırım” kelimesi için ‘hendek’ anlamını vermesinden sonra Garkavi ve Smirnov gibi bilginlerin yarımada adı olan “Kırım”ın köken açıklamasını, Budagov'a dayandırdıklarını belirtir. ‘Hendek’ anlamında “karım” kelimesinin bulunduğu dikkatleri çeken Samoyloviç bu kelime için yaşayan lehçe ve yazılı eserlerden vesika bulur ve bu kelimeyle “kırım”ın bir alakası olmadığını ifade eder. Yazısının sonunda bu konuda Barthold'un haklı olduğunu ve “kırım” kelimesinin kökeninin meçhul olduğunu söyler.

233. Oçerki po istorii turkmenskoy literaturıy [=Türkmen edebiyatı tarihi hakkında notlar], — *Turkmeniya*, t. 1, L., 123–167.

Yazı iki bölümden oluşur: 1. Türkmen edebiyatı tarihine giriş, 2. “Yusuf ve Ahmet” romanının tarihi üzerine.

234. Şeybani–han i Boz–Ogʻlan. (K voprosu o vliyani i turkmenskoy literaturiy na uzbekskuyu) [=Şeybani Han ve Boz Oğlan, Türkmen edebiyatının Özbek edebiyatına tesiri hakkında], — *Turkmenovedeniye*, Aşhabad, No. 6–7, 40–41.

235. Pro gramotu Osmana II naşadkam iudeyki Kiri [=II. Osman’ın Yahudi (kadın) Kira’nın soyuna verdiği ferman hakkında]. [Aşnin: prof. V. D. Smirnov’un neşrettiği ve çevirdiği fermanın dili], — *Shidniy svit*, Harkiv, No. 3 (9), 220–221. Ukraynacadan Rus.ya çeviren: F. D. Aşnin, — Samoyloviç (2005), 228–229.

Samoyloviç, V. D. Smirnov’un *Gramota sultana Osmana II–go semeystvu iudeyki Kiriy* [SPb. 1895] adlı eserinde yer alan bir fermanın okunuşuna düzeltmeler teklif ediyor. Samoyloviç’in ifadelerine göre söz konusu ferman II. Osman tarafından Yahudi Kira’nın soyuna verilmiştir. Ona göre, fermanı neşreden Smirnov fermanın bölümleri konusunda yeterince aydınlatıcı olmamış ve ayrıca bazı kısımları da yanlış okumuştur. Samoyloviç önce fermanın bir ve ikinci bölümlerinin muhtevası üzerinde duruyor (228.), sonrasında Smirnov’un bir dikkatsizliğini paylaşıyor (228–229). Buna göre fermanın birinci bölümde yer alan ve bu konudaki ilk fermanın sahibi II. Süleyman’a ait sözlerin bir kısmının okuyucu tarafından yanlışlıkla II. Osman’a ait sanılabileceğini vurguluyor. En nihayetinde metindeki bazı yerlerdeki okumaları düzeltiyor (229).

236. Özbek edebî tilinin kuruluş yolları toğrısında, — *Kızıl Türkistan*, Taşkent 26.V.1929, s. 113.

237. Haz.: *Doklady Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Bildirileri]. Seriya V, L., No. 16–17.

238. Haz.: *Doklady Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Bildirileri]. Seriya V, L., No. 16–17.

239. Haz.: *İzvestiya Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Haberleri]. Seriya 7. Otdeleniye gumanitarnih nauk, L., No. 8–10.

240. Haz.: *İzvestiya Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Haberleri]. Seriya 7. Otdeleniye gumanitarnih nauk, L., No. 8–10.

241. Haz.: *İzvestiya Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Haberleri]. Seriya 7. Otdeleniye gumanitarnih nauk, L., No. 8–10.

242. Kazaki Koşagaçskogo aymaka Oyrotskoy avtonomnoy oblasti [=Muhtar Oyrat bölgesi Koşagaç oymağı Kazakları], — *Kazaki. Sbornik statey antropologičeskogo otryada Kazahstanskoy ekspeditsii 1927 g.*, No. 3, L. (Materialy Komissii ekspeditsionnih issledovaniy, vıp. 15. Seriya Kazahstanskaya), 303–327.

Koşagaç oymağı Kazakları üzerine saha araştırmasına dayanan etnografya tetkikidir.

243. Kitayskaya pay–dzı v staroturetskom tolkovanii na arabskiy koran [=Arapça Kur’anın eski Türkçe tefsirindeki Çince pay–dzı], — *Vestnik Nauçnogo ob–va tatarovedeniya*, Kazan, No. 9–10, 27–28. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2021 nisan, 832. S, 56–57.

Samoyloviç daha önceki bir yazısında yarlıklarda geçen “bayza” kelimesinin Çince “pay–dzı” kelimesinin Türkçeleştirilmiş hâli olduğunu belirtmişti (183 nu.). Bu yazısında ise daha önce yalnızca Cuci ulusu belgelerinde görülen bu kelimenin A. Z. Validov’un Buhara’da bulunduğu bir tefsir kitabında geçtiğini haber verir. Söz konusu tefsir Samoyloviç’in ifadelerine göre KB’de dahi rastlanmayan kelimeleri, ayrıca Oğuz–Kıpçak ile “ön Asya–Türk” dil unsurlarını ihtiva etmesiyle bir hayli ilgi çekici bir yapı ortaya koymaktadır. Samoyloviç yazısının sonunda Meryem suresinin tefsirinde “yarlık” ve “bayza” kelimelerin geçtiği yerleri belirtir (28).

244. L. Ya. Şternberg i turkologiya [=L. YA. Şternberg ve Türklük Bilimi], — *Pamyati Şternberga. 1861–1927. L.*, 173–176.

BA muhabir üyesi ve etnografya uzmanı L. Ya. Şternberg’in [1861–1927] çalışmalarının Türk halk inanışlarıyla kesiştiği noktalar ve bu sahaya uzman yetiştirmek suretiyle sunduğu katkılar üzerinedir.

245. Sovetskiy Vostok. (Nabroski prosveşentsa) [=Sovyet doğusu, eğitimcinin notları], — *Noviy mir*, M., No. 4, 115–120.

246. Elementiy dialekta cokçi v literaturnom çagatayskom yazıke [=edebî Çagataycada cokçi ağzı unsurları], — *Nauçnaya misl*, Samarkand, vıp. 1, 11–14. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 945–948.

Doğu Bilimciler Topluluğunda (Kollegiya vostokovedov) 1926’da sunulan ancak neşredilmeyen “K voprosu o cekanye i zekanye v turetskih nareçiyah” [=Türk

ağızlarında celeşme (?) ve zeleşme (?) meselesi] adlı tebliğin Çağataycadaki çokçi ağız unsurlarına dair bir kesitidir.

247. Çağatay edebii tilide çokçılıq unsurları, — *İlmii fikr*, Samarqand–Taşkent, 9–12.

248. Kitap ön sözü: Yakub Kemal, *Tyurko–tatarskaya rukopis XIV veka Nehchu–l' Feradis*, [Aşnin: Simferopol], Kırım, gos. İzd–vo, 3–4. Tek. bs.: Samoyloviç, 2000, s. 204–205.

Samoyloviç'in ifadelerine göre, Yalta Doğu Müzesinin 1929'daki araştırma seferinde *Nehcu'l–Ferādis*'in yeni bir nüshası bulunur. Söz konusu nüshanın Kırmılı bilgin Yakup Kemal tarafından hazırlanan neşri için adı anılan Müze Samoyloviç'ten bir ön söz yazmasını ister. Samoyloviç ön söze mahallî bilginlerin yetişmiş olmasından duyduğu memnuyeti dile getirerek başlar. Sonrasında eser üzerine çalışan önceki bilginlere değinir ve eserin edebî Türk lehçelerinin, bilhassa da Çağatay, Kazan ve Kırım–Tatar Türkçelerinin gelişme tarihinin incelenmesi için kıymetli olduğundan söz eder.

249. Haz.: *Aleksey Aleksandroviç Şahmatov. 1860–1920*, L. (AN SSSR. Oçerki po istorii znaniy, vıp. 8) [Aşnin: S. F. Oldenburg ile birlikte].

249—260. Haz.: *Dokladiy Akademii nauk SSSR* [=SSCB BA tebliğleri]. Seriya V, L., No. 1–12.

261. Haz.: *Zapiski ob uçyonih trudah deystvitelnih çlenov Akademii nauk SSSR po otdeleniyu gumanitarnih nauk, izbrannih 12 yanvaryaya i 13 fevralyaya 1929 goda* [=1929 yılı Ocak 12 ve Şubat 13'te seçilen SSCB Bilimler Akademisi Beşeri Bilimler Bölümü asli üyelerinin ilmî çalışmaları hakkında kayıtlar]. Prilozheniye k İzvestiyam Akademii nauk po otdeleniyu gumanitarnih nauk za 1928 god, L.

262. 262. Haz.: *Zapiski ob uçyonih trudah deystvitelnih çlenov Akademii nauk SSSR po otdeleniyu obşestvennih nauk, izbrannih 31 yanvaryaya 1929 goda* [=1929 yılı Ocak 31'de seçilen SSCB Bilimler Akademisi Beşeri Bilimler Bölümü asli üyelerinin ilmî çalışmaları hakkında kayıtlar], L.

263. —272. Haz.: *İzvestiya Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Haberleri]. Seriya 7. Otdeleniye gumanitarnih nauk, L., No. 1–10.

273. Haz.: *Pamyati L. YA. Şternberga. 1861–1927* [=L. Ya. Şternberg anısına],

L., 1930 (AN SSSR. Oçerki po istorii znaniy, vıp. 7). [S. F. Oldenburg ile]

1931

274. [Voprosiy unifikatsii i uproşeniya alfavitov] [=Alfabelerin tek tip ve basitleştirilme meseleleri], — *Stenografiçeskiy otçyot IV Plenuma Vsesoyuznogo tsentralnogo komiteta novogo alfavita, proishodişego v gor. Alma–Ata*, [M.], 191–201; son söz — 219–221.

Yeni Alfabe Komitesinin Alma–Ata’da 1931 Mayıs 6’da başlayan IV. genel toplantısına katılanlar arasında Samoyloviç de vardır ve mayıs 12’deki 9. oturumda alfabelerin tek tipleştirilmesi üzerine bir tebliğ sunar.

275. Zaklyuçeniye po spornım voprosam yakutskogo yazıka [=Yakut dilinin tartışmalı meseleleri hakkında sonuç]. [O normirovanii yakutskogo literaturnogo yazıka], — *Sovetskaya Yakutiya*, Yakutsk, No. 1, 104–106.

276. [O neobhodimosti sozdaniya novogo, latinizirovannogo alfavita dlya dungan i uygurov Kazahstana][=Kazakistan’ın Dungan Uygurları için Latinleştirilmiş yeni bir alfabe oluşturulmasının gerekliliği hakkında], — *Stenografiçeskiy otçyot IV Plenuma Vsesoyuznogo tsentralnogo komiteta novogo alfavita. . .*, [M.], 179.

Dungan ve Uygurların alfabe meselesi hakkındadır.

277. Otvıt o rabote A. Kulmuhammedova [=A. Kulmuhammedov’un çalışması hakkında değerlendirme], — v kn.: *A. Kul–muhammedov, Materialy po sredneaziatskim literaturnım pamyatnikam*, Aşhabad (Trudiy seksii literaturovedeniya Turkmenkulta), 3–5.

278. Posle [Çrezvıçaynoy] sessii [Akademii nauk SSSR, proishodişey v Moskve 21–27 iyunya 1931 g.] [=SSCB Bilimler Akademisinin 1931 yılı 21–27 haziranında gerçekleşen olağanüstü oturumundan sonra], — VAN, vneoçerednoy nomer, 123–126. sütunlar; 107. sütunda portre.

Sovyetlerde uygulamaya sokulan üretimi çoğaltma ve iyileştirme (sotsialistiçeskoye sorevnovaniye ve udarniçestva) uygulamaları çerçevesinde akademi üyelerinden oluşan heyetler fabrikalara gönderilir. Samyoyloviç, söz konusu ziyaretlere dair tebliğlerin yer aldığı ve burada konu edilen özel sayıyı hazırlayanlar arasında yer alır. Bu sayının sonundaki yazısında BA Neşriyat Kolunun Haziran 29 tarihli toplantısındaki kararları haber verir. Yine bu sayıda Samoyloviç’in Akademi üyesi İ. M.

Gubkin ile Kolomenskiy Zavod'a bir ziyaret gerçekleştirdiklerini öğreniyoruz. Gubkin'in verdiği bilgiye göre Samoyloviç burada BA'nın üretimi süreçlerine dair planları, BA bünyesinde yeni oluşturulan bilim konusunda danışma ve propaganda komisyonu, ayrıca *sotssorevnovaniya* ve *udarniçestva* metotlarının bilimde uygulanması konularını ihtiva eden bir tebliğ sunar (107. sütun). *Sosyalist biçimlendirme*

279. Rekonstruktsiya Vsesoyuznoy Akademii nauk [=Sovyet bilimler akademisinin yeniden teşekkülü]. [İtogi reorganizatsii v svete trebovaniy Ustava AN SSSR 1930 g.], — *Front nauki i tehniki*, M., No. 4–5, 68–74.

280. Sotsialistiçeskoye sorevnovaniye tryoh Akademiy [=üç akademinin sosyalist müsabakası] [AN SSSR, Vseukrainskoy i Belorusskoy], — VAN, No. 2, 1–10. sütunlar.

Samoyloviç'in ifadelerine göre Ukrayna geneli ve Belarus BA'lar SSCB BA'ya 1929 sonunda sosyalist müsabaka çağrısında bulunur. SSCB BA çağrısını 1930 başında kabul eder ve üç akademi arasında protokol imzalanarak mesuliyetlerin 1931 martına kadar yerine getirilmesi kararlaştırılır. Samoyloviç, bu müsabaka ve genel olarak da sosyalist biçimlendirme çerçevesinde BA bünyesindeki yapılanma ve faaliyetlere dair raporv mahiyetinde bilgi verir.

281. Les langues turques [=Türk lehçeleri], — *Encyclopedie de l'Islam*, Leiden–Leipzig, C IV, livr. O, 956–963. [Aşnin: Almanca ve İngilizce paralel bakışı da var] T.: Şerif Hulûsi, — Türk dili. Belleten, seri III, İstanbul, 1946, 6–7 S, 591–608. Rus.: V. D. Arakin, — Samoyloviç (2005), 53–66.

Yazı şu bölümlerden oluşur: I. Türk lehçelerinin tasnifi, II. Türk lehçelerinin umumî vasıfları, III. Yazılar ve edebî lehçeler, IV. Türk olan ve olmayan diller arasında karşılıklı tesirler. Türkçe çevirinin sonunda kısa bir kitabiyat kısmı varken, 2005 tarihli Rusça neşirde yoktur.

282. 282—286. Haz.: *Doklady Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi bildirileri]. Seriya V, L., No. 1–5.

287—296. Haz.: *İzvestiya Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi haberleri]. Seriya 7. Otdeleniye obşestvennih nauk. L., No. 1—10.

297. [Vıstupleniye na vstreçe s raboçimi zavoda Krasny Putilovets 28 noyabrya 1931 g.] [=Krasny Putilovets fabrikası çalışanlarıyla 1931 Kasım 28'deki buluşmadaki hitap], — *Akademiya nauk na zavodah i fabrikah Leningrada*, L., 16–17.

Başlıkta adı anılan fabrikayı ziyaret eden BA heyeti arasında Samoyloviç de vardır ve burada kadının halk içindeki yerine dair bir hitapta bulunur. Ekim Devrimiyle kadınlara yönelik eşitsizliğin kaldırıldığından söz eder. Hâlihazırda Akademi üyeleri arasında bir kadının bulunmadığından şikâyet ederek kadınların pek çok alanda olduğu gibi bilim sahasında da varlığını göstereceğine dair inancını dile getirir. Yazı propaganda edası taşır ve Samoyloviç'in alanıyla doğrudan ilgili değildir. Yazıda BA heyetinin fotoğrafı vardır.

298. Nekotoriye dannıye o pçelovodstve v kırım v XIV–XVII vekah [=XIV–XVII. asırlarda Kırım'daki arıcılık hakkında bazı bilgiler], — ZIVAN, t. I, 123–128. Alm.: Beitrage zur Bienenzucht in der Krim im 14.–17. Jahrhundert, — Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932, gewidmet von Freunden und Schülern. Hrsg. von Th. Menzel, Leipzig 1932, 270–275. Tek. bs.: Samoyloviç 2000, 206–211; 2005, 232–235. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2021 şubat, 830. S, 98–103.

Samoyloviç, SSCB'deki bazı akademik kuruluşların SSCB halklarının sosyal–ekonomi ve kültür tarihi üzerine araştırmalar yaptığını ve bu halklar arasında Kırım Tatarlarının da olduğunu belirtir. Kendisi bu çerçevede, yazılı vesikalara dayanarak 1300–1600'leri kapsayan dönemde Kırım'daki arıcılık faaliyetiyle ilgili dil malzemesi paylaşır. Makalenin girişinde Altın Orda ve Kırım edebî dillerine dair gerek edebî eser ve gerekse de resmî belgeler üzerindeki çalışmalarının bu konuda kendisine epey malzeme kazandırdığını belirtir, söz konusu yazının da yarlıklar üzerinde çalışmalarının bir devamı olduğunu ifade eder (232). Yarlıklar ve edebî eserlerden hareketle “kurt”, “kovan” ve “çeten” gibi kelimeler üzerinde durur, V. D. Smirnov'un “kurt ‘ameli” okumasına şüpheyle yaklaşılması gerektiğini vurgular.

299. Otvet na Obraşeniye obşestvenih, hozyaystvenih i nauçnih organizatsiy Urala k Akademii nauk SSSR [=Ural'ın kamu, iktisadi ve bilim kuruluşlarının SSCB Bilimler Akademisine başvurusuna cevap], — *Byulleten vıyezdnoy redaksii gazety “Uralskiy raboçiy” i “Na smenu”*, No. 3, 8 iyunya, 2–3.

300. Otrivki vpeçatleniy [ot vıyezdnoy sessii Akademii nauk SSSR, posvyaşennoy problemam Uralo–Kuzbasskogo kombinata v iyune 1932 g.], — VAN,

No. 9, 5–16. sütünlar.

Samoyloviç, 1932’de Sverdlovsk (Ural) ve Novosibirsk (Sibirya) şehirlerini ve buralardaki üretim tesislerini ziyaret eden BA heyetinin bir üyesi olarak intibalarını paylaşıyor. Sosyalist biçimlendirme, okuma–yazma seferberliği, adem–i merkeziyetçilik ve millî kültürlerin geliştirilmesi gibi kavramlar etrafında anılan bölgelerdeki ilerlemeleri genel hatlarıyla anlatıyor. Propaganda edası taşıyan yazı, Samoyloviç’in kendi uzmanlık alanıyla doğrudan ilgili değildir.

301. [Özbek edebî dilinin kuruluş jolları haqida], — *Til–ımla Könferensijesi*. 1929–nci jıl maynıñ 15–3–nci künleride Samarqandda bütün Özbekistan mıqajasıda toplanğan özbek til–ımlacılar ve edibler könferensijesinin tola hıسابı, Taşkent, 16–18.

302. Haz.: *Zapiski ob uçyonih trudah deystvitelnih çlenov Akademii nauk SSSR po otdeleniyu obşestvennih nauk, izbrannih v 1931 i 1932 godah* [=1931 ve 1932 yıllarında seçilen SSCB Bilimler Akademisi Beşeri Bilimler Bölümü asli üyelerinin ilmî çalışmaları hakkında kayıtlar], L.

303. 304—313. Haz.: *İzvestiya Akademii nauk SSSR*. Seriya 7. Otdeleniye obşestvennih nauk [=SSCB Bilimler Akademisi Haberleri. 7. dizi. Beşerî Bilimler Bölümü], L., No. 1–10.

314. Haz.: *Materialy po istorii Uzbekskoy, Tacikskoy i Turkmenskoy SSR* [=Özbek, Tacik ve Türkmen SSC tarihi hakkında malzeme], L. (Trudiy İstoriko–arheografiçeskogo in–ta i İn–ta vostokovedeniya. Materialy po istorii narodov SSSR, t. 6, vıp. 3).

1933

315. [Vıstupleniye na vıyezdnoy iyunskoy sessii AN SSSR 1932 g.] [=SSCB Bilimler Akademisinin 1932 yılındaki dış oturumunda hitap], — *Problemy Uralo–Kuzbasskogo kombinata*, t. 2, L., 9–10.

316. [Nekotoriye voprosiy terminologii] [=Terim biliminin bazı meseleleri], — *Yazık i pismennost narodov SSSR. Stenografiçeskiy otçyot I Vsesoyuznogo plenuma Nauçnogo soveta VTSK NA 15–19 fevralya 1933 g.*, M., 138–139. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 haziran, 810. S, 98–100.

15–19 Şubat 1933’te Birlik Genelî Merkezî Alfabe Komisyonu bilim kurulunun 1. birlik geneli toplantısı düzenlenir. Bu yazı, Samoyloviç’in Dağistan Yeni Alfabe

Komitesinin terim çalışmalarının değerlendirildiği bölümdeki konuşmasının yazıya dökümüdür. Samoyloviç, nda SSCB bünyesindeki Türk halklarının terim komisyonlarının çalışmalarında sıfatlarla ilgili sorunların çıktığını belirterek konuyu yanlış iki çeviri üzerinden yorumluyor. Verilen örneklerden ilki Kazakistan terim komisyonu tarafından Rusça “krayniy çlen” terimindeki “krayniy”i (uçtaki, kenardaki) yanlış olarak sınırlı anlamına gelen “sekte” şeklinde çevrilmesidir. İkincisiye Dağıstan komisyonunun Kumuk Türkçesi terim sözlüğünde, Rusça “aktivniy”ın (hareketli) yanlış olarak “harakatsı” şeklinde çevrilmesidir. Samoyloviç bu gibi yanlışların engellenmesi için ilgili enstitüler tarafından Özbek, Kazak ve Kumuklara sıfatlar hakkında bilgi düzeyinde yardım edilmesi gerektiğini düşünüyor. Samoyloviç ayrıca Komisyonun neşriyatında cumhuriyetlerdeki terim yayınlarına ilişkin eleştiri-değerlendirme yazılarına yer vermeyi ve sorunlu konularda komisyonun cumhuriyetlere yol göstermesini tavsiye ediyor.

317. [Nekotoriye voprosiy yazıkovogo stroitelstva] [=dil biçimlendirmesinin bazı meseleleri], — *Yazık i pismennost narodov SSSR. Stenografiçeskiy otçyot I Vsesoyuznogo plenuma Nauçnogo soveta VTSK NA 15—19 fevralya 1933 g.*, M., 75—77.

Yazı, 15–19 Şubat 1933’teki Birlik Genelî Merkezî Alfabe Komisyonu bilim kurulunun 1. birlik geneli kurulundaki konuşmanın metnidir. Samoyloviç, Tatar Yeni Alfabe Komitesinin çalışmalarının değerlendirildiği bölümde dil biçimlendirmesi alanındaki durumu değerlendiriyor. Genel olarak çalışmaların günün ihtiyaçlarını karşılamayarak yetersiz kaldığına işaret Samoyloviç Yeni Alfabe Komisyonu Bilim Kurulunun bu alanda çalışan merkezî ve mahallî kuruluşları daha faal biçimde yönlendirmesi gerektiğini vurguluyor. Ona göre, dil biçimlendirmesi alanındaki mahallî neşriyatta, merkezin usul yönüyle yönlendirmesi yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, ikinci beş yıllık dil biçimlendirmesi çalışmalarının başlangıcında gerekli tedbirlerin alınmasıyla planın uygulanması için Bilim Kurulu idaresinde bir birlik oluşturulabileceğini de belirtiyor.

318. [O jurnale Vokrug sveta] [=Vokrug sveta dergisi hakkında], — *Vokrug sveta*, L., No. 8, 23, portre ve imza faksimilesiyle.

Yazı derginin “okuyucular dergi hakkında” kısmında yer alır. Burada Samoyloviç, BA Akademik Danışmanlık ve Propaganda Komitesi Başkanı sıfatıyla derginin

Sosyalist Biçimlendirme yönüyle öneminden, ayrıca muhteva ve şekil yönüyle de bazı eksiklerinden söz eder.

319. Perviyе pеrevodiy Kommunističeskogo Manifesta na kazahskiy i uezbekskiy yazıki [=Komünist Manifestonun Kazak ve Özbek dillerine ilk tercümeleri], — *Pamyati Karla Marksa*, M.–L., 827–840.

Samoyloviç'in manifestonun Kazak (1926) ve Özbek (1929) Türkçelerine ilk tercümelerindeki çeviri yanlışları, eksikleri, tutarsızlıkları üzerinde durduğu yazı üç bölümden oluşur. I. bölümde iki çevirinin genel nitelikleri, II. bölümde çevirilerden örnekler incelenir ve III. bölümde ise Kazakistan ve Özbekistan'da dilin biçimlendirilmesi, ayrıca Yeni Alfabe Komitesinin çalışmalarıyla ilgili kısa değerlendirme yer alır. Yazıda, konu edilen Türk lehçelerinde edebî dil ve terimler bütünü geliştirilmesine dair kayda değer bilgi ve değerlendirmeler olduğunu belirtmeliyiz.

320. Turetskaya respublika [=Türkiye Cumhuriyeti], — *Vokrug sveta*, L., No. 9, 2–3.

321. Yazıkovoye stroitelstvo v Turtsii [=Türkiye'de dilin biçimlendirilmesi], — *Pismennost i revolyutsiya*, kn. 1, M.–L., 187–191. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 ocak, 805. S, 74–82.

Samoyloviç ve N. Marr, 1933'te Türkiye'yi ziyaret eder, TTK ve TDK çalışanlarıyla bir araya gelir. Söz konusu yazıda Samoyloviç TDK'nin teşekkülünü ve faaliyetlerini, ayrıca da dil inkılabını anlatıyor ve çerçevede bazı değerlendirmelerde bulunuyor. Yazı BA bünyesinde N. Marr başkanlığında kurulan ve Samoyloviç'in de üyesi olduğu Sovyet–Türk İlmî İş Birliğini Daimî Geliştirme Komisyonu hakkında bilgi vermesiyle ayrıca önemlidir.

322. Haz.: *İzvestiya Akademii nauk SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Haberleri]. Seriya 7. Otdeleniye obşestvennih nauk, L., No. 1.

323. Haz.: *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialističeskih Respublik v 1932 godu* [=SSCB Bilimler Akademisinin 1932 yılı faaliyetlerine ilişkin rapor]. L. [Aşnin: Akademi üyesi A. A. Borisyak ile]

323 a. Haz.: *Uzbekistan. Trudny i materialny pervoy konferentsii po izuçeniyu proizvoditelnyh sil Uzbekistana. 19–28 dekabrya 1932*, t. 1, L. (AN SSSR. SOPS). [Sovm. s drugimi.]

1934

324. Akademik Marr i vostokovedeniye [=Akademi üyesi Marr ve Doğu bilimi], — *Literaturnaya gazeta*, M., 22 dek., No. 171. [Aşnin: *Problemy istorii dokapitalistiçeskih obşestv* dergisinde tekrar neşredildi, M., 1935, No. 3–4, 213–214.]

325. İranskiy geroiçeskiy epos v literaturah tyurkskih narodov Sredney Azii [=Orta Asya Türk halklarının edebiyatlarında İran kahrmanlık destanı], — *Ferdovski. 934–1934*, L., 161–175.

Türk boylarının edebî eserlerinde görülen *Şehnâme* tesirinin incelediği yazı üç bölümden oluşur. I. bölümde Karahanlılardaki İran tesiri ve KB'deki *Şehnâme* izleri (161–167); II. bölümde Orta Asya Türk devletlerinde telif edilen eserlerdeki *Şehnâme* izleri: *Atebetü'l-Hakâyık*, *Hikâyet-i Cümçüme Sultan*, *Hüsrev ü Şirin* (Kutb), *Nevâyî*'de, *Şeybaninâme*, *Şecere-yi Türk*, XIX. asır Hive vakayinâmelerinde (Munis ve Agahî) (167–172); ve III. bölümde *Cenknâme-yi Abdu's Sattâr Kâdı* ve Sincan'dan Molla Bilal'in Çinlilere karşı savaş destanındaki (N. N. Pantusov, Kazan 1880) *Şehnâme* izleri işneir (172–175).

326. Lenin i vostokovedeniye [=Lenin ve Doğu bilimi], — *Vestnik znaniya*, L., No. 1, 7–8.

Yazıya propaganda hâkim olsa da Samoyloviç bazı Rus Doğu bilimi kuruluşları hakkında bilgi veriyor: Akademik Doğu Bilimciler Birliği, Komünist Stalin Doğu İşçileri Üniversitesi bünyesindeki Akademik Araştırma Birliği, BA Doğu Bilimi Enstitüsü bünyesindeki birlikler (Japon ve Moğol). Bunun yanında yeni çalışmaların “Doğu” dillerindeki birinci kaynaklardan istifade etme, matbuatın geliştirilmesi ve mahallî bilginlerin yetiştirilmesi gibi konulara da temas ediyor (8). *Doğu bilimi*

327. Mirovoy uçyoniy [=Dünya çapında bilim adamı]. [Aşnin: N. YA. Marr'ın vefat yazısı], — *Komsomolskaya pravda*, 21 dek., No. 294. [Aşnin: *Problemy istorii dokapitalistiçeskih obşestv* dergisinde tekrar neşredildi, M., 1935, No. 3–4, 203–204.]

328. N. Ya. Marr. [Nekrolog], — *Veçernyaya Moskva*, 20 dek., No. 291. [*Problemy istorii dokapitalistiçeskih obşestv* dergisinde tekrar neşredildi, M., 1935, No.

3–4, 199.]

329. [N. Ya. Marr. Nekrolog], — *Za kommunističeskoye prosveščeniye*, M., 21 dek., No. 292. [*Problemy istorii dokapitalističeskih obşestv* dergisinde tekrar neşredildi, M., 1935, No. 3–4, 199.]

330. Nadpis epohi Tonyukuka [=Tonyukuk devrinin kitabesi], — *İzvestiya*, 15 dek., No. 292.

331. [Nekotoriye voprosiy formirovaniya krımsko–tatarskogo literaturnogo yazıka] [=Kırım–Tatar edebî dilinin şekillenmesi hakkında bazı meseleler], — *Krasnyy kırım*, Simferopol, 15 okt., No. 239, resimle.

332. Novaya pismennost [=Yeni yazı] [Sovyet Doğusu halkları için], *İzvestiya*, 27 dek., No. 302.

333. Novıye tyurkskiye runıy iz Mongolii [I] [=Moğolistan’dan yeni Türk runları], — İAN SSSR OON, No. 8, 631–634. Değ.: A. Caferoğlu, — *Ülkü*, Ankara, 1937, 9. C, No. 50, 154–156.

Caferoğlu’nun verdiği bilgiye göre makalesinin konusunu, Moğolistan’daki kazılarda bulunmuş Run harfli bir tuğla oluşturur. Tuğlada av sahnesi resminden sonra 4 satırlık bir metin yer alır. Metin silindiği için ancak bu 4 satırın baş kısımları okunabilmektedir. Caferoğlu, Samoyloviç’in görüşlerini tenkit eder ve onun okuma teklifini paylaşır.

334. Obşıye itogi konferentsii, — *Kirgiziya. Trudny pervoy konferentsii po izuçeniyyu proizvoditelnyh sil Kirgizskoy ASSR* [=konferansın genel sonuçları: Kırgızistan. Muhtar Kırgız SSC’nin üretim güçlerinin incelenmesi hakkındaki ilk konferansın bildirimleri, L., 7–12.

335. Otkliki hivinskoy pridvornoy hroniki XIX v. na priyezd angliyskogo mayora Ebbot [=XIX. asır Hive vakayinamesinde İngiliz Binbaşı Ebbot’un gelişinin yansımaları], — *Sbornik statey k sorokaletıyyu uçenoy deyatelnosti akademika A. S. Orlova*, L., 259–265.

Ebbot’un 1839’daki Hive ziyaretine dair tarihçi şair Agahi’nin kroniğinde kayıtlı bilgiler üzerinedir.

336. Pamyati akademika S. F. Oldenburga [=Akademi üyesi S. F. Oldenburg hatırasına]. (1863–1934), — VAN, No. 3, 17–28. sütunlar.

Oldenburg'un çalışmaları ve eserleri üzerinedir.

337. Pamyati E. K. Pekarskogo [=E. K. Pekarskiy hatırasına], — İAN SSSR OON, No. 10, 743–747.

338. Sovetskoye vostokovedeniye Leninskoy epohi [=Lenin devrinde Sovyet şarkiyatı], — *Pamyati V. İ. Lenina. Sbornik statey k 10-letiyu so dnya smerti. 1924–1934*, M.–L., 787–808.

Yazı propaganda için yazılmış olsa da Rus Doğu bilimi çalışmaları, eserleri ve kuruluşları üzerine bilgiler ihtiva eder.

339. III Vsekrımskaya yazıkovaya konferentsiya [=III. Kırım geneli dil konferansı], — *Ekonomika i kultura krıma*, Simferopol, No. 9–12, 25–27.

340. Hivinskiye marşrutıy pervoy poloviny XIX veka po Karakumam [=XIX. asrın ilk yarısında Hive'den Karakum'a güzergâhlar], — *Sergeyu Fedoroviçu Oldenburgu. K pyatidesyatiletıy nauçno-obşestvennoy deyatelnosti. 1882–1932. Sbornik statey*, L., 451–462.

Yazıda 1800'lerin ilk yarısına ait iki Hive vakayinamesinden istifade edilir: *Firdevsu'l-İkbâl ve Riyâzu'd-Devle*.

341. Çagatayskiy yazık [=Çağatay dili], — *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, M., t. 61, stlb. 19–20. [Aşnin: İsimlidir. Yazar, K. K. Yudahin'in sözlerinden tespit ediliyor.]

Çağatayca üzerine kısa bir açıklamadır. Farklı çalışmalarda da verilen yaklaşımı yansıtır.

342. Medeniy, ilmiy til icün kureş — partıyanıñ Lenin — Stalin milliy siyasetini yaşavğa kecirüvniñ en muhim faktorlarındandır. [Akademik Samojlovicnen musahabe], — *Yañı dünya*, [Akmescit], 27 okt., No. 249.

343. Terminler hakkında. Akademik Samojlovicniñ Kırım tatar tili 3-çi konferentsiyasında yapkan çıkışından, — *Yañı dünya*, 30 okt., No. 252.

344. Zengin ve medeniy til oğrında (Akademik Samojlovicnen musahabe), — *Jañı dünya*, 15 okt., No. 239.

345. Değ.: Raboçaya kniga po uzbekskomu yazıku [=Özbek dili çalışma kitabı]. Pod obş. red. I. A. Kissena i K. A. Usharova. Taşkent, 1932, — *Bibliografiya*

Vostoka, vıp. 2–4 (1933), L., 91–93

On maddelik bir değerlendirmedir. Çağdaş Özbekçeyle ilgili bazı görüşler ihtiva etmesiyle önemlidir.

346. Değ.: Terminologičeskiy slovar [=Terim sözlüğü]. Terminologičeskaya komissiya NMS NKP, Kzıl–Orda, 1931, — *Bibliografiya Vostoka*, vıp. 2–4 (1933), L., 93–95. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 temmuz, 811. S, 92–95.

Kazakistan Maarif Bakanlığı bünyesindeki Terim Komisyonunca çıkarılan terim sözlüğü üzerinedir. Farklı Türk lehçelerinde terimlerin durumuyla ilgili genel değerlendirme de ihtiva eder.

347. Değ.: Turetsko–russkiy slovar [=Türkçe–Rusça sözlük]. Sost. D. A. Magazanik. M., 1931, — *Bibliografiya Vostoka*, vıp. 2–4 (1933), L., 95–97. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 eylül, 814. S, 92–96.

Sözlükle ilgili bir tanıtma olup birkaç düzeltme teklifi de ihtiva eder.

348. —349. Haz.: *Bibliografiya Vostoka* [=Doğu kitabiyatı], vıp. 2–4 (1933); vıp. 5–6 (1934), L.

350. Haz.: *Bolşoy Altay. Sbornik materialov po probleme kompleksnogo izuçeniya i osvoyeniya yestestvennih proizvoditelnih sil Altaysko–Irtyskogo rayona* [=Büyük Altay. Altay–İrtiş bölgesi tabii üretim güçlerinin etraflı incelenmesi ve geliştirilmesi meselesi üzerine malzeme derlemesi], t. I, L. [Sovm. s drugimi.]

351. Baş haz.: *Kirgiziya. Trudiy pervoy konferentsii po izuçeniyu proizvoditelnih sil Kirgizskoy ASSR* [=Kırgızistan. Muhtar Kırgız SSC'nin üretim güçlerinin incelenmesi üzerine ilk konferansın bildirileri], L.

352. Haz.: *Sergeyu Fedoroviçu Oldenburgu. K pyatidesyatiletuyu naučno–obşestvennoy deyatelnosti. 1882—1932. Sbornik statey* [=Sergey Federoviç Ol'denberg için. İlmî ve kamu çalışmalarının ellinci yılı için. 1882—1932. Makale seçkisi], L. [Sovm. s drugimi.]

353. Haz.: *Trudiy Kazahstanskoy bazoy* [=Kazakistan şubesinin çalışmaları]. Vıp. 1. Rezultatıy karagandinskoy zoologičeskoy ekspeditsii AN SSSR, L.

353a. Baş yayıma haz.: *Uzbekistan. Trudiy i materialy pervoy konferentsii po izuçeniyu proizvoditelnih sil Uzbekistana. 19 –28 dekabrya 1932* [=Özbekistan.

Özbekistan'ın üretim güçlerinin incelenmesi üzerine ilk konferansın bildirileri ve malzemesi. 1932 aralık 19–28], t. 4, L. (AN SSSR. SOPS).

353b—353v. Yayına haz.: *Uzbekistan. Trudiy i materialy pervoy konferentsii po izuçeniyu proizvoditelnih sil Uzbekistana. 19—28 dekabrya 1932* [=Özbekistan. Özbekistan'ın üretim güçlerinin incelenmesi üzerine ilk konferansın bildirileri ve malzemesi. 1932 aralık 19–28], t. 3 i t. 5, L. (AN SSSR. SOPS). [Başkalarıyla]

1935

354. Akademik S. F. Oldenburg kak direktor İnstituta vostokovedeniya Akademii nauk SSSR [=SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü müdürü olarak akademi üyesi S. F. Oldenburg], — ZİVAN, t. 4, 7—11.

355. [Vospominaniya o N. YA. Marre] [=N. Ya. Marr hakkında hatıralar], — *Problemy istorii dokapitalistiçeskih obşestv*, M., No. 3–4, 158–160.

Marr'la ilgili üç hatıranın anlatılmasıdır. Bunlardan üçüncüsü 1933'te, Marr'la birlikte Türkiye'ye yapılan ziyaret üzerinedir.

356. Vtoroy lingvistiçeskiy kongress v Turtsii i sovetско–turetskiye nauçniye otnoşeniya [=Türkiye'de ikinci dil kurultayı ve Sovyet–Türk bilim ilişkileri], — VAN, No. 1, 17—28 sütunlarda. [SSCB BA'da 1934 Aralık 28'de okunan tebliğdir], T.: *Türk Dili*, Mart 2019, 807. S, 88–97.

II. Türk Dili Kurultayı üzerine notlar, ayrıca Türk Dil Kurumunun çalışmaları ve dil inkılabına dair gözlem ve düşünceleri ihtiva eder. Bunun yanında Sovyet–Türk bilim ilişkilerini geliştirmek için kurulan komisyonun faaliyetlerine dair bilgi de içerir.

357. N. YA. Marr kak vostokoved [=bir şarkiyatçı olarak N. Ya. Marr], — *Problemy istorii dokapitalistiçeskih obşestv*, M., No. 3–4, 43–49.

Marr'ın Doğu bilimi ve Türklük bilimi araştırmaları üzerinedir.

358. Ne idol, a plemya [=Put değil, kabile], — SE, No. 6, 44–46. Değ.: A. Caferoğlu, — *Ülkü*, Ankara, 1936, 8. C, No. 44, 158.

Caferoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Yenisey Abidelerindeki “el” kelimesi Radloff'un 1895 tarihli neşrinde “bel” şeklinde okunmuş ve bu yüzden kelimenin anlamı da yanlış tespit edilmiştir: ‘put’. Samoyloviç söz konusu kelimenin Thomsen'in 1913 tarihli neşrinde doğru bir şekilde ortaya konmuş olmasına rağmen farklı bilginlerin

eserlerinde yanlışlığın tekrarlandığını vurgular. Caferoğlu'na göre kelimenin 'put' değil de 'kavim' anlamına geldiğinin ortaya çıkarılması sayesinde eski Türk inanışlarıyla ilgili yanlış değerlendirmelerin yapılmasının önüne geçilecektir.

359. Novıye tyurkskiye runıy, II [=Yeni Türk run kitabeleri], — İAN SSSR OON, No. 7, 657–659. [Bk. No. 333.] Değ.: A. Caferoğlu, — *Ülkü*, Ankara, 1937, 9. C, No. 50, 154–156.

Caferoğlu'nun verdiği bilgiye göre makalenin konusunu Moğolistan'da bulunmuş bir tuğladaki Run harfli metin oluşturmaktadır. Söz konusu metin 3 satırdan oluşur ve her satırda aynı ifade tekrar edilir: T(e)ngri kulı b(i)t(i)d(i)m. Caferoğlu, Samoyloviç'in yazısında bilhassa ifadenin anlamı üzerinde durduğunu ve ifadeyi, Kâşgarlı Mahmut'un verdiği "Tengri kulı kulbak" ifadesiyle ilişkilendirdiğini vurgular.

360. Sokraşennıy perevod otrıvkov iz hivinskih hronik XIX veka o hivinsko–karakalpakskih otnoşeniyah [=Hive–Karakalpak ilişkileri üzerine XIX. asır Hive kroniklerindeki kesitlerin kısa tercümesi], — *Materialy po istorii karakalpakov. Sbornik* (Trudıy IVAN, t. 7), 91–134.

361. Turkologiya i novoye uçeniye o yazıke [=Türklük bilimi ve yeni dil öğretisi], — *Akademiya nauk SSSR akademiku N. Ya. Marru*. XLV, M.–L., 113–120.

...

362. Cuci ulusu veya Altın Ordu edebî dili, — *Türk Dili. Türk Dili Araştırma Kurumu Bülteni*, İstanbul, No. 12, 34–49. Türkçe baskıdan Rus. çev.: Literaturnıy yazık Cuçıyeva ulusa, ili zolotoy ordıy, Çev.: V. D. Arakin, — Samoyloviç, 2005, 907–922. [1934 yazında Türkiye'deki II. Türk Dili Kurultayında sunulan tebliğ.]

Kurultayın "Türk dilinin tarihî akışı ve filolojisi" adlı bölümünde okunan tebliğ şu bölümlerden oluşur (1/11/1934): I. Cuci ulusu edebî dili tetkiklerin şimdiki hâli (34–38), II. Cuci ulusu edebî dilinin bazı hususiyetleri (38–44), III. Altın ordu devletinin dağılmasından sonra Cuci ulusu edebî dili tarihi (44–47), IV. Cuci ulusu edebî dilini ilerde tetkik hususundaki esas vazifelerimiz nedir? (47–49). Samoyloviç I. bölümde önce Cuci ulusu edebî dili üzerindeki Rusya ve Türkiye'deki çalışmalara değiniyor, sonrasında kendi çalışmalarından da örnekler vererek Cuci ulusu edebî diline ait olan veya olması muhtemel dil yadigârlarını sıralıyor. II. bölümde 1928 tarihli "Orta Asya Türk edebî dili" makalesindeki bazı görüşlerini değiştirdiğini belirtir. Buna göre

Harezmi'nin *Muhabbetnâme*'sinden hareketle ileri sürdüğü üzere Cuci ulusunu yalnızca Türkmen ve Kıpçak kabilelerinden mürekkep saymak yanlıştır (38). Samoyloviç yeni fikrini farklı eserlerin dil özelliklerini ve bu eserlerde geçen belli başlı kelimeleri tetkik ederek ifade ediyor, bu bağlamda daha önceki çalışmalarında tetkik ettiği kelimelere de atıf yapıyor (“terkân”, “tegiş”, “bal” gibi). III. bölümde Kırım Hanlığının ve Kazan Tatarlarının dillerinde, bilhassa da Cağaytaycada Cuci ulusunun dil unsurlarına rastladığını kendi makalelerinden de örnekler vererek gösteriyor. IV. bölümde Türk ve Sovyet bilginlerin sonraki çalışmaları için 9 maddelik bir plan teklif ediyor.

363. Haz.: *Bibliografiya Vostoka* [=Doğu kitabiyatı], vıp. 7 (1934), L.

364—365. Haz: *Zapiski İn-ta vostokovedeniya AN SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü dergisi], M.—L., t. 3 – 4.

366—369. Haz.: *Trudiy İn-ta vostokovedeniya AN SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü dergisi], M.—L., t. 6; t. 7; t. 10 [vıp. 1]; t. 11.

1936

370. Akademiya Nauk Vsesoyuznaya, — *Entsiklopedičeskiy slovar Granat*. 1–y dopolniteln. tom. Abissiniya — Barentsevo pore, [M.], stlb. 241–245.

371. Alma–atinskiye vstreçi [=Almatı buluşmaları], — *Sotsialistiçeskaya Alma–Ata*, 21 iyunya, No. 32.

Muhtevası hakkında bilgi A. S. Amanjolov'un “Uroki Akademika A. N. Samoyloviça” adlı yazısında mevcuttur.

372. Beseda s akademikom A. N. Samoyloviçem [=Akademi üyesi A. N. Samoyloviç ile sohbet] [v svyazi s 1–m lingvistiçeskim syezdom Turkmennii], — *Turkmenskaya iskra*, 17 maya, No. 112, s portr. [Aşnin: Türkmencesi 382 nu.da].

373. Bogaty i bedny v tyurkskih yazıkah [=Türk dillerinde zengin ve fakir], — İAN SSSR, otd. obş. nauk, No. 4, 21–66. Tek. bs. Samoyloviç, 2005, s. 291–330.

Makale yedi bölümden oluşur. I. İlk aşamada “bar” ve “yok” (291–294), II. ikinci aşamada “barlık” ve “yokluk” (295–298), III. üçüncü aşamada “bay”ın aynı kalması ve ‘fakir’in farklı kelimelerle ifade edilmesi (298–306), IV. ‘fakir’in farklı kelimelerle ifade edilmesinin tetkiki (306–310), V. ‘fakir’ bağlamında “qoşsu”, “bayğus” ve “sorlı” kelimelerinin tetkiki (311–316), VI. dördüncü aşamada milletlerarası ve ülke içindeki siyaset, iktisat ve kültür ilişkilerinin ‘ticaret’, ‘tüccar’, ‘zengin’ ve ‘fakir’ anlamlı

kelimelere tesiriyle ortaya çıkan durum (317–321), VII. ‘fakir’ anlamındaki “fakir”, “geday”, “kasıb”, “miskin”, “ğarib”, “derviş” vb. kelimelerin tetkiki; son söz. Makalede incelenen kelimeler tarihî ve çağdaş lehçelerden tanıklanarak ve karşılaştırmalı olarak ele alınır.

374. Za vısokuyu kvalifikatsiyu rabotnikov yazıkovogo fronta [=Dil cephesi çalışanlarının her yönden yetkinleşmesi için], — *Turkmenskaya iskra*, 24 maya, No. 118, resimle. [Aşnin: Türkmencesi 383 Nu.da]

375. Ne turki, a tsaritsa [=Türkler değil, çariche], — SE, No. 2, 55–56. Değ.: A. Caferoğlu, — *Ülkü*, Ankara, 1937, 9. C, No. 50, 156–157.

Caferoğlu’nun verdiği bilgiye göre makalenin konusunu, Cüveynî’nin zikrettiği Karhanlı hanlarından “Elik Han”la ilgilidir. Kara–Hitay hanı Gurhan, kendisine tabii olan Elik Hanın, rütbesini indirir ve onun bu durumu yansıtan yeni bir isimle anılmasını emreder: “Elik Tarkân”. Bazı bilginler bu ismin, “Elik Türkmen” anlamına geldiğini savunur. Samoyloviç ise söz konusu “Tarkân” kelimesinin, ‘Türkmenler’ anlamına gelmediğini ve han soyuna mensup kadınlara verilen bir rütbe olduğunu belirtir.

376. [Nekotoriye voprosiy yazıkovogo stroitelstva Turkmenii][=Türkmenistan’da dilin biçimlendirilmesi üzerine bazı sorular], — *Turkmenskaya iskra*, 21 maya, No. 115.

Muhtevası hakkında bilgi A. S. Amanjolov’un “Uroki Akademika A. N. Samoyloviça” adlı yazısında mevcuttur.

377. [O sostoyanii i zadaçah sovetskogo vostokovedeniya. — Reç na martovskoy sessii AN SSSR v 1936 g.] [=Sovyet Doğu bilimin durumu ve vazifeleri hakkında, SSCB Bilimler Akademisinin 1936 mart oturumundaki nutuk], — VAN, No. 4–5, 34–35.

Akademi üyesi G. M. Krjijanovskiy’in 1936 Mart 19’da BA toplantısında, BA’nın 1936 yılı faaliyet programı üzerine bir tebliğ sunar. Tebliğden sonra konuşanlar arasında Samoyloviç de yer alır. Samoyloviç konuşmasında BA’nın gerçekleştirmesi gerektiğini düşündüğü iki hususu paylaşır. Bunlar Sovyet halklarının büyük tarihinin hazırlanması ve dil biçimlendirmesi çerçevesinde bu halklara yardımcı olmaktır. Tebliğin devamında Sovyetlerdeki Doğu halklarının yanı sıra Sovyet dışındaki Doğu halklarının da araştırılıp incelenmesi gerektiğini vurgular. *Sosyalist biçimlendirme, Rus Doğu bilimi*

378. Razrabotka nauçnoy terminologii na yazıkah tyurkskoy sistemiy. (Terminiy po astronomii na azerbaycansko–tyurkskom yazıke) [=Türk sistemindeki dillerde bilim terimlerinin geliştirilmesi, Azerbaycan–Türk dilinde gök bilimi terimleri], — *Revolyuetsiya i pismennost*, sb. 2, 21–25. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 ağustos, 812. S, 87–92.

Azerbaycan Türkçesinde terim oluşturma meselesinin müspet ve tartışmalı yönleri 1935'te Bilimler Akademisinin Azerbaycan Şubesi tarafından yayımlanan M. Kamil'in Terminologiya po astronomii adlı eserinden hareketle değerlendiriliyor. Yazıda gök bilimi terimlerinin Azerbaycan Türkçesine isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklinde ercüme edilmesi Türkçeye uygunluğu yönüyle örneklerle inceleniyor.

379. Stambulskiye vpeçatleniya 1936 goda [=1936 yılı İstanbul izlenimleri]. (Tretiy turetskiy yazıkovoy kongress i kulturniy rost Turtsii), — *Zvezda*, L., No. 12, 161–168.

III. Dil Kurultayı vesilesiyle gerçekleşen İstanbul ziyaretinde kişi, kuruluş, kurultay ve dil çalışmaları bağlamında edinilen izlenimleri ihtiva eder. Yazıda dönemin önde gelen isimleri ve daha başkalarıyla olan sohbetlerin bahsi geçer: Afet İnan, vekil Nayman hanım, Dil Kurumu sekreterinin kızı Dilmen hanım, Remziye Hisar, Samoyloviç'in ilk Türkçe öğretmeni Şükri Altun Giray, şair Fazıl Ahmet, kültür bakanı Saffet Arıkan, İstanbul Ü rektörü M. Cemil Vilsel, Dışişleri bünyesindeki yurt dışıyla kültür ilişkilerini geliştirme komisyonu başkan vekili Muzaffer Göher (?), tarihçi ve vekil İsmail Hakkı, Veled Özbudak, Gordlevskiy hocası Hamdizade Abdülkadir, M. F. Köprülü, vekil Cevdet Kerim.

380. Tretiy lingvistiçeskiy kongress v Turtsii [=Türkiye'de üçüncü dil bilimi kongresi], — *VAN*, No. 11–12, 51–55. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2019 nisan, 808. S, 88–98.

III. Türk Dil Kurultayına katılan yabancı bilginler arasında Samoyloviç, İ. İ. Meşaninov ve H. Z. Gabidullin'den oluşan Sovyet heyeti de vardır. Söz konusu heyet Kurultayda müşterek bir tebliğ okur (395 nu.). Samoyloviç yazısında bu tebliğin muhtevasının yanı sıra Kurultay'da okunan tebliğler ve yapılan görüşmeler hakkında bilgi verir. Bunların yanında Türkiye ve SSCB arasındaki bilim ilişkilerine dair meseleler üzerinde de durur. Konuyla ilgili bilgi 1934'teki II. Kurultayla ilgili yazıda da mevcuttur (356 nu.).

381. Yakutskaya starinnaya ustnaya literatura [=Eski Yakut sözlü edebiyatı]. [Giriş makalesi], — *Yakutskiy folklor*, M., 7–40.

Yazı şu bölümlerden oluşur: 1. Yakutlar ile dil ve edebiyatlarının araştırılma tarihinden. 2. Yakut sözlü edebiyatı. 3. Bu makale toplamı hakkında.

382. Akademik A. N. Samojlovic Aşgabaatda [Tyrkmenistaan 1–ngi dil–imla qurultajı haqında bir gyrrin], — *Sovet Tyrkmenistaanı*, Aşgabaat, 17 maj, No. 112.

383. Dil frontında işğeerleriin joqarı kvalifikatsijaları ugrında. (Prof. Potselujevskiniñ dokladı bojnca cıqıp keplemelerde akademik A. N. Samojloviciñ sözi), — *Sovet Tyrkmenistaanı*, Aşgabaat, 26 maj, No. 119.

384. Haz.: *Bibliografiya Vostoka* [=Doğu kitabiyatı], vıp. 8–9 (1935), L.

385—386. Haz.: *Bolşoy Altay. Sbornik materialov po probleme kompleksnogo izuçeniya i osvoyeniya prirodniñ resursov Altaysko–İrtişskogo rayona* [=büyük Altay. Altay–İrtiş bölgesi tabii üretim güçlerinin etraflı incelenmesi ve geliştirilmesi meselesi üzerine malzeme derlemesi], t. 2–3, M.–L. [Aşnin: Başkalarıyla birlikte]

387. Haz.: *Zapiski İn–ta vostokovedeniya AN SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü yazıları], M.–L., t. 5.

388. Haz. ve ön söz.: *Kazahstan v izdaniyah Akademii nauk. 1734–1935* [=Bilimler Akademisi neşriyatında Kazakistan, 1734–1935]. Sost. BAN SSSR, M.–L. (Trudıy Kazahstanskogo filiala AN SSSR, vıp. 9).

BA Kazakistan Şubesi başkanlığını yapan Samoyloviç yazdığı ön sözde, söz konusu neşrin Akademi bünyesinde 200 yıllık, yani 1700’lerin ilk yarısı ve 1935 döneminde Kazakistan ve kısmen de Altay’a dair neşriyatın fihristini ihtiva ettiğini belirtiyor. En çok çalışmanın yer bilimi, su bilimi gibi alanlarda yapıldığını, tarih ve halk biliminde ise çok az şeyin yapıldığını ifade ederek Radloff’un Kazak halk bilgisi ve dili üzerine malzeme topladığını hatırlatıyor. Ön sözün ikinci kısmında, dönemin şartları gereğince Ekim Devrimi ve sosyalist biçimlendirme vurgusu vardır.

389—391. Haz.: *Trudıy İn–ta vostokovedeniya AN SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü dergisi], M.–L., t. 17; t. 19; t. 21.

392. Haz.: *Vsesoyuzniy tsentralniy komitet novogo alfavita N. Ya. Marru: sbornik statey* [=Birlik Geneli Yeni Alfabe Komitesi’nden N. Ya. Marr’a, makaleler kitabı]. M., 1936. [G. Korkmasov, İ. Meşaninov ve A. Nuhrat ile].

1937

393. Akademik V. V. Radlov, — VAN, No. 1, 124–125. T.: S. Karaca, — *Türk Dili*, 2020 eylül, 825. S, 44–48.

Samoyloviç, Radloff'un doğumunun 100. yılı vesilesiyle kısa bir anma yazısı hazırlar ve onun başlıca çalışmalarını sıralar, anma toplantıları tertip edileceğini haber verir. Yazı Radloff'un Türklük biliminde açtığı çığırını göstermesi bakımından kayda değerdir. Zira Samoyloviç onun çalışmalarının Sovyet bilginler tarafından sürdürüldüğünü özellikle vurguluyor.

394. Pamyati velikogo tyurkologa akademika V. V. Radlova. (K stoletiyu so dnya rozhdeniya: 1837–1937) [=büyük Türklük bilimci akademi üyesi W. W. Radloff hatırasına, doğumunun yüzüncü yılı için: 1837–1937], — *Revolyuetsiya i natsionalnosti*, No. 2, 79–81.

395. Türkiye ile Sovyetler Birliğinde başlıca dilcilik meseleleri ve dil kuruluşunun pratiği, — *Üçüncü Türk Dil Kurultayı. 1936. Tezler, Müzakere, Zabıtlar*, İstanbul, 319–327. [Aşnin: İ. İ. Meşaninov ve i H. Z. Gabidullin ile. Başlıkta yazar adı olarak: Profesör Samoyloviç'in tezi.]

Samoyloviç, Sovyet delegeleri adına sunduğu tebliğde, Kurultayın da ana konusunu teşkil eden Güneş–Dil Teorisine dair Rus dil bilimi bakış açısı çerçevesinde değerlendirmelerde bulunur. O dönemdeki Rus dil bilimi anlayışını şekillendiren N. Marr'ın görüşlerine sıkça yer verir. Söz konusu tebliğ ve genel olarak da Kurultay hakkında Samoyloviç ayrıca rapor mahiyetinde bir yazı hazırlar (380 nu.). Kendisinin Türk Dil Kurumunun çalışmalarını değerlendirdiği başka yazıları da vardır (356 ve 321 nu.).

396. Haz.: *Bibliografiya Vostoka* [=Doğu kitabiyatı], vıp. 10 (1936), L.

397. Haz.: *Zapiski İn-ta vostokovedeniya AN SSSR* [=SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü dergisi], M.–L., t. 6.

397—399. Haz.: *Trudiy İn-ta vostokovedeniya AN SSSR*, M.–L., t. 25; t. 26; t. 28.

1961

400. Vopros o rusalkah — su–kızı v Turkmenistane [=Türkmenistan'da deniz kızı — su–kızı meselesi] — *İzv. AN TurkmSSR*, ser. obşestv. nauk, No. 3, 94–95.

Türkmen geleneğindeki su kızı tasavvuruna dair bir makale yazan S. C. Atdayev, bahsi geçen konunun ilk kez Samoyloviç tarafından incelendiğini belirtir. Yine onun aktardıklarına göre, daha sonra bu konuyu işleyen M. Ye. Masson, Samoyloviç'in vefatından sonra neşredilen makalesinin serencamını da aktarır. Buna göre 1922'de Türkmenistan Halk Maarifi Komiserliği *Nauka i prosveşeniye* adıyla bir dergi neşreder. Samoyloviç de bu dergi için iki yazı gönderir ancak derginin neşri 2. sayıyla durur. Bu iki yazının neşri ise ancak 1961'de mümkün olur ve bunlardan birisi deniz kızlarına dairdir. Samoyloviç yazısında Ataî'nin şiirinde geçen "su-kızı"na dikkatleri çeker (Samoyloviç, 2005, s. 846).

401. O traurnom tsvete [=Yas rengi hakkında], — *İzv. AN TurkmSSR*, ser. obşest. nauk, No. 5, 88.

Yazıya ulaşılamadı. Abramzon'un verdiği bilgiye göre sözlükler, destan ve halk hikâyesinden elde edilen verilerle bazı Türk boylarında yas rengi olarak siyahın yanı sıra mavinin de kabul edildiği neticesine ulaşılr (1978, s. 197).

1973

402. Variant skazaniya o Yedigeje i Tohtamişe, zapisannıy N. Hakimovım [=Edigej ve Toktamış anlatısının N. Hakimov tarafından derlenen varyantı], Haz.: S. G. Klyaştorıny, — *Tyurkologičeskiy sbornik 1972*, M., 186–211.

Yazı işlerinin dipnotta verdiği bilgiye göre makale, Kazan Pedagoji Enstitüsü hocalarından L. Zalyay'ın arşivinde bulunan müsveddeye dayanır. Yine burada anlatıyı, Kazan Pedagoji Enstitüsünde Tatar dili ve edebiyatı hocası olan N. G. Hakimov'un [1889–1937] S. M. Zaynitdinov'dan Sibiry'a da, 1919'da derlediği kaydı yer alır (186). Makalenin devamında F. T. Valejev'in "S. M. Zaynitdinov" ve L. V. Dmitriyeva'nın "Rukopis raboty P. A. Faleva ob epose yedigej v arhive vostokovedov instituta vostokovedeniya AN SSSR" adlı makaleleri yer alır. Valejev yazısında, Samoyloviç'in üzerinde durduğu varyantın kaynağının S. M. Zaynitdinov [1854–1927] olduğunu belirtir ve onun hayat hikâyesini verir. Dmitriyeva ise Falev'in BA Doğu Bilimi Enstitüsünde bulunan çalışmasının muhtevasını bölüm bölüm tafsilatıyla açıklar.

403. Obşiy vzglyad na voznikoveniye i razvitiye musulmansko-turetskih literaturnih yazıkov v svyazi s razgovornimi nareçiyami [=Müslüman-Türk yazı dillerinin teşekkülü ve gelişmesine ağızlar bağlamında genel bir bakış], — haz.: D. M. Nasilov, ST, No. 5, 105–110. Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 126. Arşivden tek. bs.

Samoyloviç, 2005, s. 901–906.

1918 tarihli bu müsvedde şu bölümlerden oluşur: I. Moğol öncesi dönem, II. İslamî dönem eski Türk edebiyatının dili hakkında. Birinci bölümde Samoyloviç, temeli Radloff tarafından atılan eski Türk lehçeleri tasnifini tekâmül ettirmeye çalışır ve kendi görüşünü paylaşır. Bir sayfadan daha az yer tutan ikinci bölümde ise İslami devirdeki Türk edebiyatı eserlerinin az olduğunu ve 1200–1300'lere ait eselerin gruplandırılmasının bir amaca hizmet etmeyeceğini vurgular. Zira tek eserden ibaret kolların olmuş olacağını söyler. Burada dile getirilmesi gereken önemli bir husus vardır. Samoyloviç, İslami devrin en eski döneminin karışık batı lehçesi, yani Oğuz–Uygur lehçesinin tesiri altında geliştiğini belirtir.

1989

404. Turki. <Turetskiye> Yazıki <materialiy k svodnoy statye Yazıki narodov Sibiri dlya 5–go toma Sibirskoy entsiklopedii: Gos. Arhiv Novosibirskiy obl. F. R–998. Op. 1. D. 47. L. 84–89ob., 62–66>, — Şu makalede: M. P. Malışeva, V. S. Poznanskiy, Neopublikovannıye stat'i akademika A. N. Samoyloviça, İAN KazSSR. Ser. Filol. 1989, No. 3., 59–64, 64–66. Tek. bs.: Samoyloviç, 2008, 497–508.

2008 tarihli neşirde Blagova, Malışeva ve Poznanskiy'in makalenin kaderiyle ilgili sözlerine yer verir (497–498). Buna göre söz konusu makale Novosibirsk Devlet Arşivinde, *Sibirskaya Sovetskaya Entsiklopediya* fonunda yer almaktadır. Samoyloviç, adı anılan ansiklopedinin 5. cildi için “Turki” ve “Turetskiye yazıki” adlı iki makaleyi 1933'te yazı işlerine teslim eder. Ancak Ansiklopedinin neşri 1932 tarihli 3. ciltten sonra devam etmez.

“Turki”de Samoyloviç, öncelikle Türk ve Tatar terimleri üzerinde durur. Sonrasında Sibiry'a'daki Türk boyları üzerinde durur. Burada bu boyların dillerinin yanı sıra tarihi, yaşayışı, kültürü, folkloru ve halk edebiyatına dair bilgiler de verir.

“Turetskiye yazıki” hacimce oldukça kısadır. Burada Samoyloviç, önce Türk lehçelerinin tasnifine yer verir. Sonrasında Sibiry'a'daki Türk boylarının lehçeleri üzerinde durur. En nihayetinde alfabe konusuna değinir.

1993

405. Novıy perevod Zapisok Babura, — G. F. Blagova, *İz istorii tyurkskoy tekstologii: A. N. Samoyloviç – issledovatel Babur–name*, M.: İn-t yazıkoznaniya RAN,

1994

406. Noviy <angliyskiy> perevod Zapisok Babura. Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 86. İlk bs.: İAN. Ser. Lit. i yaz. 1994. T. 53, No. 1, 76–83. Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 587–596.

Muhtemelen 1914–1915’e ait bu müsveddede (Samoyloviç, 2005, s. 587), A. S. Beveridge’in Babürname çevirisinin tenkidi yer alır. Yazı bir giriş ve üç bölümden oluşur: I. Fergana’nın tasviri (N. Pantusov’un Rusça tercümesinde de yer alır), II. Semerkand’ın tasviri (V. Vyatkin’in Rusça tercümesinde de yer alır), III. tuğ bağlama âdetinin tasviri (Samoyloviç’in tercümesi). Girişte Samoyloviç, A. S. Beveridge’in Haydarabad nüshasını esas alan 1905 tarihli tercümesi ve sonraki makalelerinin kendisinde bazı şüpheler uyandırdığını ancak kapsamlı bir değerlendirme yazısı yazmayı ertelediğini belirtir. D. Ross’un 1910 tarihli neşri için yazdığı değerlendirmede Beveridge’in çalışmasına kısmen değindiğini ekler ve şimdilik yine bir ön değerlendirmede bulunmakla yetineceğini ifade eder. Bu çerçevede Beveridge’in çıkardığı iki cildi kabaca (I. Babürün hayatının Fergana ve II. Kabil dönemi), ilk ciltte yer alan yukarıda anılan üç bölümü ise etraflıca tetkik ettiğini vurgular.

1997

407. VII. O sredneaziatsko–turetskom literaturnom yazıke i yego otnoşeniı k drugim turetskim yazıkam [=Orta Asya Türk yazı dili ve öbür Türk dilleriyle ilişkisi], Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 100, 840–853. y., haz. G. F. Blagova, — VYA. 1997, No. 2, 165–168 (G. F. Blagova’nın sunuş makalesi: Periodizatsiya literaturnih tyurkskih yazıkov v arhivnih rabotah akademika A. N. Samoyloviça, 160–164). Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 941–944.

Hazırlayanın verdiği bilgiye göre başlık sayfasında yazarın düştüğü “Petrograd 1917” kaydı vardır. Müsveddenin başında makalenin 6 maddelik planı yer alır. Bu maddelerden bazılarının üsü yazar tarafından çizilmiş ve makalede bunlardan yalnızca üçü anlatılmıştır: I. Eski Türk dönemi, II. Uygur dönemi, III. İslami dönem.

408. Tekstiy stihotvorenıy imperatora Babura i perezodıy ih, sdelannıye A. N. Samoyloviçem. S predisloviyem A. N. Samoyloviça, — G. F. Blagova’nın şu makalesinde: Akademik A. N. Samoyloviç i izunçeniye literaturnogo naslediya Zahir

ed–Dina Muhammeda Babura, — *Vostok*, 1997, No. 6, 120–125, 125–128.

1999

409. Turetskiye etyudiy [Fragmentiy], — RO. T. LII, z. 1, 1999, 51–58. Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 100. Sunuş makalesi: G. F. Blagova, Akademik A. N. Samoyloviç i yego Turestkiye etyudiy (İz arhiva nezakonçennih rabot–rukopisey) [=A. N. Samoyloviç ve Turetskie Etyudiy (Türk Etütleri) adlı eseri, müsvedde hâlinde kalmış çalışmalar arşivinden], 37–50. Tek. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 780–838.

Samoyloviç’in 1917–1918’da Babür’ün divanını neşre hazırlarken kaleme aldığı aldığı makaleleri ihtiva eden kitap taslağıdır (Blagova, 2002, s. 100). Taslağa dâhil makalelerden bir kısmını sağlığında Samoyloviç, bir kısmını ise daha sonra Blagova ve Nasilov neşreder. Bunların muhtevası, Orta Asya Türk edebiyatı ve dili, bilhassa da Babür ve Nevâyî’nin başını çektiği Çağatay devri şairleridir.

2000

410. *İzbranniye trudiy o Krime*, Haz.: Y. Emirova, giriş makalesi: A. A. Nepomnyaşiy, Simferopol.

Kitap, Samoyloviç’in yalnızca Kırım’la ilgili çalışmalarını ihtiva eder. Kitabın başında Nepomnyaşiy’in “Kırım v nauçnom nasledii akademika A.N. Samoyloviça” adlı makalesi yer alır. Kitabın eklerinde İ. Gaspıralı’nın Samoyloviç’e yazdığı 1912 ve 1913 tarihli iki mektubun tıpkıbasması yer alır.

411. Neskolko zametok o rossiyskiy musulmanah (Ob obşenatsionalnom i plemyonnih naimenovaniyah rossiyskiy musulman turetskoy natsionalnosti), — İlk bs.: Samoyloviç, 2000, s. 125–129.

Dmitriyeva, “Materialiy k opisaniyu rukopisnogo naslediya A. N. Samoyloviça” adlı makalesinde Samoyloviç’in müsveddelerini tasvir eder. “Tarih ve etnografya” alanındaki çalışmalar arasında söz konusu metni sayar ve şu açıklamayı verir (Dmitriyeva, 1978, s. 296): 1917 tarihli, 125 yaprak, arşiv numarası 105. Çalışmanın planını olduğunu ekler. Plan Türkçesiyle şöyledir I. Türk milletinden Rusya Müslümanlarının nüfus ve millet yapısı, II. Rusya Müslüman Türklerinin genel millî adı ve kabile adları, III. Onların edebî dilleri hakkında, IV. Onların ana dilleri, V. Rusya Cumhuriyetinin Müslüman bölgeleri. Görüldüğü üzere burada bahsi geçen yazı II. bölümde yer alan metindir. Ancak 2000 tarihli neşirde metnin tarihi 1918 olarak verilir.

2000 tarihli neşirden hareketle metni şöyle tavis edebiliriz: Metnin alt başlığı “I. Turok, tyurok, tatarin” şeklindedir ve Samoyloviç, Rusya’da bu terimlerin karışık bir şekilde kullanıldığını ifade ederek konuyla ilgili görüşlerinin açıklar. Tarihten, Avrupa ve Osmanlı’dan, ayrıca farklı Türklük bilimcilerden örnekler getirerek konuyu işledikten sonra kendi görüşünü paylaşır. Buna göre “Türk” terimi, bütün Türkler ve “Tatar” terimi bir kabile için kullanılmalı; “Tyurk” ise kesinlikle unutulmaması gereken bir fazlalıktır (129).

2001

412. K kakoy iz turetskiy literatur otosit roman XIII veka İosif i Zuleyha [= 1200’lerden Yusuf ve Züleyha romanı hangi Türk edebiyatına dâhildir], Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 100. L. 165–269. Haz. ve giriş makalesini yazan: G. F. Blagova, — RO. 2001, t. LIV, z. 2. bs.: Samoyloviç, 2005, s. 789–829.

Hazırlayanın verdiği bilgiye göre Samoyloviç makale müsveddesini, “Turetskiye etyudy” kitap taslağına almıştır (789, dipnot). Müsvedde şu bölümlerden oluşur: I. (789–796) II. (797–806), VI. Sözlük. I. bölümde Ali’nin *Kıssa-yı Yûsuf*’unun dil özellikleri ve hangi coğrafyaya/lehçeye ait olabileceği üzerinde, ayrıca eserin bölümleri, ölçüsü durulur. II. bölümde eserin ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri tetkik ediliyor. Son bölümde ise eserin ayırt edici niteliğini ortaya koyan kelimelerin harf sırasına göre bir listesi yer alıyor (806–828). 2005 tarihli neşirde Samoyloviç’in IV. bölümde kaynaklar ve kısaltmalar listesini çalışmanın sonuna eklediğini belirttiği ancak bunun arşivde bulunamadığından söz edilir (828). Netice itibarıyla neşirler ellerinden geldiğince kaynakları ve kısaltmaları bir listeye göstermeye çalışırlar (828–829).

2002

413. Pisma N. İ. Aşmarinu (ot 5.II.1925 i 18.IV.1930), — Şu makaleye ek: G. F. Blagova, İstoriya sredneaziatsko–tyurkskih literatur i istorii literaturnih yazıkov v trudah A. N. Samoyloviça posleoktyabrskogo perioda, — VYA, 2002, No. 5, 5–53.

2005

414. *Tyurkskoye Yazıkoznaniye. Filologiya. Runika*, Haz.: G. F. Blagova ve D. M. Nasilov, Vostoçnaya Literatura, RAN, Moskva, 1053 s.

415. *Sobraniye stihotvorenij imperatora Babura*, ç. II. Perevodiy, arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 86., İlk bs.: Samoyloviç (2005), 697–779.

2005 neşrine göre müsvedde; içindekiler, giriş (698–711), Babür’ün divanlara girmeyen satırları (711–715), I. Bölüm: Paris nüshasının çevirisi (716–770) ve II. Bölüm: Rampur divanının çevirisinden (770–779) oluşur.

416. <Obzor russkih grammatik (XIX v.) različnih tyurkskih yazıkov> [=Farklı Türk dilleri üzerine (1800’lerde) hazırlanmış Rus dil bilgisi kitaplarına bir bakış], Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 136. İlk bs.: Haz.: G. F. Blagova, — Samoyloviç, 2005, 116–125.

Müsveddede, Türk lehçeleri üzerine hazırlanan 10 dil bilgisi kitabı ve bir de söz varlığı derlemesinin tenkidi yer alır.

417. [Nazvaniya mesyatsev u balkartsev i karaçayevstev], Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 106. İlk bs.: Haz.: G. F. Blagova, — Samoyloviç, 2005, 254–257.

Yazının alt başlığında “Balkarya’ya 1929 tarihli seyahat. Karaçay–Balkar boyunun geçmişi üzerine dillerine istinaden bazı düşünceler” ifadesi yer alır.

418. Vıpski iz baburname [Tam adı: Vıpski iz baburname pročitannogo podryad v teorikah v 1915 g. s 20–h çisel maya do 6 iyulya], Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 85 (89 yapraklık müsvedde). İlk bs.: Samoyloviç, 2005, s. 562–574.

Samoyloviç’in *Babürnâme* üzerine 1915 yılında, 20 mayıstan 6 temmuza kadar işlediği derslere dair notları ihtiva eder. Notların çoğu, söz varlığına dairdir ve belli bir tasnife göre “secili nesir?”, “özel ifadeler” veya “örtmeceler?” gibi başlıklar altında, metinden alınan ibarelerle verilir. Bunların yanında *Babürnâme* neşirlerine dair değerlendirmeler de mevcuttur.

419. O nadpisi tyurkskimi runami na r. Begre v Tuvinskoy Respublike [=Tuva Cumhuriyeti’ndeki Begr nehrinde bulunan Run harfli Türk yazıtı]. Arşiv kaydı: Arhiv vostokovedov SPb. FİV RAN, razr. 11, op. 4, yed. hr. No. 50. İlk bs. Samoyloviç, 2005, s. 158–163.

Hazırlayan notunda, söz konusu makalenin 1936’dan sonra yazıldığı ve hiç neşredilmediği belirtilir (158, dipnot). Samoyloviç, Begr nehri kenarındaki Run harfli metne dair Radloff’un yaptığı okuma teşebbüsüne yeni tekliflerle katkıda bulunuyor.

420. <Hrestomatiya po istorii sredneaziatsko–turetskoy literaturıy i istorii literaturnih yazıkov. Plan> [=Orta–Asya türk edebiyatı ve edebî diller tarihi ders kitabı], arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 82. L. 121 (461). Değ.: Blagova, 2002, s. 107. İlk bs.

Samoyloviç, 2005, s. 788.

Kitap taslağında anılan konuları sırasıyla şöyle numaralandırmak mümkündür: I. Husuf Has Hâcib <Kutadgu Bilig>, II. XII–XIII. asırlar – Ahmet Yesevi, Hakim Ata, Rabguzi; III. Ataî, Lütfî, Nevaî, Hüseyin Baykara; IV. Babür, Muhammed Salih; V. XVII–XVIII. asırlar <...>; VI. XIX. asır – Hokend şairleri, Hive şairleri, Türkmen şairleri, Doğu Türkistan şairleri, Batı Türkistan şairleri; XX. asır – Yeni şiir.

Blagova söz konusu kitap taslağını Samoyloviç'in hocalık faaliyetinin bir parçası olarak değerlendirir ve onun daha önce neşrettiği öbür ders kitaplarını örnek gösterir (Blagova, 2002, s. 104–107).

421. Sredneaziatsko–turetskiye poetıy, tsituyemiye v dvuh slovaryah Abuşka i v slovare Şeyha Suleymana [=Abuşka ve Şehy Süleyman'ın sözlüklerinde atıf yapılan Orta Asya Türk şairleri], Arşiv kaydı: RNB. F. 671. D. 100. L. 1 (116/109)–21 (141/134)–(142–135)–(143–136), İlk bs.: Samoyloviç, 2005, s. 830–838.

Abuşka Lugatı ve Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca–Osmanlıca sözlüğüne dair bilgi ve görüşler ile bu iki eserde tanık olarak geçen ediplerin fihristini ihtiva eder.

2008

422. *Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç: Nauçnaya Perepiska, Biografiya*, Haz.: G. F. Blagova, Vostoçnaya Literatura, RAN, Moskva, 590 s. Değ. A. V. Şeymoviç, — *Vostok*, 2010, No. 3, 8–12.

4.7. A. N. Samoyloviç Hakkındaki Çalışmalar/Vesikalar

1903–1960

1. [Ob udostoyenii raboty studenta A. N. Samoyloviça Opyt lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta nagrajdeniya zolotoy medalyu], — Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1903 god [=İmparatorluk Petersburg Üniversitesinin 1903 yılındaki durumu ve çalışmaları hakkında rapor], SPb., 1904, razd. Zapiska o nagraдах, kotorimi udostoyemy soçineniya studentov S.–Peterburgskogo universiteta, predstavleniye imi na temy, ob"yavlenniye v sentyabre 1902 goda. . ., 73—74. [Samoyloviç'in Opyt lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta adlı

çalışmasının altın madalyayla ödüllendirilmesine dair]

2. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1906 god* [=İmparatorluk Petersburg üniversitesinin 1906 yılındaki durumu ve çalışmaları hakkında rapor], SPb., 1907, 48 i 51.

3. K. G. Zalyeman, *Noviye postupleniya v Aziatskiy muzey* [=Asya müzesine yeni gelenler]. [=A. N. Samoyloviç tarafından Türkistan'dan getirilen yazmalar ve neşriyatın listesi] [Spisok rukopisey i mestnih izdaniy, privezennih A. N. Samoylovičem iz Turkestana], — İAN, ser. 6, SPb., 1908, t. 2, 1301–1302.

4. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1907 god*, SPb., 1908, 35, 82, 144, 194.

5. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1909 god*, SPb., 1910, 108.

6. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1910 god*, SPb., 1911, 152, 219–220.

7. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1911 god*, SPb., 1912, otd. VI, 51; otd. V II, 124–126.

8. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1912 god*, SPb., 1913, 151, 234–235.

9. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1913 god*, SPb., 1914, 252–253; otd. X I, 91.

10. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. S.–Peterburgskogo universiteta za 1914 god*, SPb., 1915, 185.

11. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti imp. Petrogradskogo universiteta za 1915 god*, Pg., 1916, 207–209.

12. *Otçyot o sostoyanii i deyatelnosti Petrogradskogo universiteta za vesenneye polugodiye 1916 goda*, Pg., 1917, 148–150.

13. W. W. Barthold, S. F. Oldenburg, İ. Yu. Kraçkovskiy , *Zapiska ob uçyonih trudah A. N. Samoyloviça* [=A. N. Samoyloviç'in akademik çalışmaları hakkında not], — İRAN, ser. 6, 1924, No. 12–18, 553–555.

14. A. N. Samoyloviç. (Spisok trudov za 1916–1925 gg.) [=1916–1925

yıllarındaki çalışmaların listesi], — *Etnografiya*, 1926, No. 1–2, 341. Rusya'daki etnografya uzmanlarına dair bilgi paylaşıldığı bölümde Samoyloviç'e de yer verilir. Yazıda, bir paragrafta yıl yıl etnografya alanındaki çalışmalar/seyahatler ve bir paragrafta da yıl yıl çalışmalar sıralanıyor. Yazıda Samoyloviç'in adresi ve çalışma sahası da veriliyor (Türk boylarının etnografyası).

15. Priyezd professora Samoyloviça [=Samoyloviç'in ziyareti], — *Turkmenskaya iskra*, 1927, 13 sent., No. 208.

16. A. N. Samoyloviç [Kratkaya biografiya] [=kısa biyografi], — *Turkmenskaya iskra*, 1927, 28 okt., No. 247, [Aşnin:] portreyle.

17. [A. N. Samoyloviç], Poltora mesyatsa v Turkmenii. (Soobşeniye o nauçnoy komandirovke) [=Türkmeniya'da bir buçuk ay, ilmî ziyaret hakkında], — *Turkmenovedeniye*, 1927, No. 2–3, 51, s. portr.

18. Profesör A. N. Samoyloviç'in 25 yıllık fennî hizmeti hakkında, T.S.S.C Merkezî İcra Komünün Kararı, — *Turkmenistan*, Aşgabat, 31.VII.1927, s. 204. Portreyle.

19. B. Çobanzade, Profesör Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, — *Maarif İşçisi*, Bakü, 1928, s.7–8, s. 80–86. Portreyle.

20. F. P.–ov., Akademik Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç. (K 25–letiyu nauçnoy deyatelnosti)[=İlmî hayatın 25. yılı için], — *Turkmenovedeniye*, 1929, No. 5, 29–31.

21. H. Çevdetzaade, Ulı Turkilooğ. (Pırıpıssır Cobanzaadaanıñ maqaalasından alınan), — *Türkmen Medeniyeti*, Aşgabat, 1929, No. 7–8, 23–25, 1 l. Portreyle.

22. Nugmat Hekim, Akademik Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç. (İlmî, içtimaî hizmetine 25 yıl doolmaq mınaasabatı bilen, — *Türkmen Medeniyeti*, Aşgabat, 1929, No. 7–8, s. 26–27.

23. A. Qulmuhammedif, Akademik A. N. Samoyloviç, — *Türkmen Medeniyeti*, Aşgabat, 1929, No. 7–8, s. 28–29.

24. Th. Menzel, Uber die Werke des russischen Turkologen A. Samojlovic, — *AOr*, 1929, vol. 1, No. 2, 209–234.

25. W. W. Barthold, Zapiska ob uçyonih trudah professora A. N. Samoyloviça

[=A. N. Samoyloviç'in ilmî çalışmaları hakkında not], — *Zapiski ob uçenuh trudah deystvitelnih çlenov Akademii nauk po otdeleniyu gumanitarnih nauk, izbrannih 12 yanvary a 13 fevralya 1929 goda*, L., 1930, 116–119.

26. *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik za 1929 god* [=Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler bilimler akademilerinin 1929 yılı çalışmaları hakkında rapor]. I. Obşiy otçyot, L., 1930, 57–58, 233–234.

27. *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik za 1929 god. II. Otçyot o nauçnih komandirovkah i ekspeditsiyah*, L., 1930, 284.

28. Th. Menzel, Über die Werke des russischen Turkologen A. Samojlovic, *Archiv Orientalni*, Bd. 1, Praha, 1929, No 2., 209–234.

29. *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik za 1930 god*, L., 1931, 36, 242–243.

30. *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik v 1931 godu*, L., 1932, 43–44.

31. *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik v 1932 godu*, L., 1933, 35.

32. *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik v 1933 godu*, L., 1934, 204.

33. *Otçyot o deyatelnosti Akademii nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik v 1934 godu*, M.–L., 1935, 67–68.

34. Akademik A. N. Samojlovic Aşqabaatda, — *Sovet Türkmənistaanı*, Aşqabaat, 1936, 17 maj, No. 112.

35. V Alma–Atu priyezzhayet akademik Samoyloviç, — *Sotsialistiçeskaya Alma–Ata*, 1936, 23 maya, No. 11.

36. Akademik Samoyloviç v Alma–Ate [=Akademi üyesi Samoyloviç Almatı'da], — *Sotsialistiçeskaya Alma–Ata*, 1936, 3 iyunya, No. 17.

37. Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç, — *Sibirskaya sovetskaya entsiklopediya*, t. 4 [Materialy], Novosibirsk, [t. y.], 764. sütun.

38. V. Minorsky, *Oriental Studies in the USSR*, — *JRAS*, 1943, vol. 30, fasc. 1,

86.

39. *Sovietico–Turcica*, Budapest, 1960, 231–235.

1963–1966

40. F. D. Aşnin, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (1880—1938), — *Narodny Azii i Afriki* [NAA], 1963, No. 2, 243–264 (bibliografiya trudov A. N. Samoyloviça — 253–263; literatura o nem — 264).

41. D. Nuraliyev, İsgender Cahangir turkmen edebiyaty hakynda [Aşnin: Türkmen edebiyatı araştırmacısı olarak A. N. Samoyloviç], — *Edebiyat ve sungat*, Aşgabat, 1963, 19 okt., No. 84; 23 okt., No. 85; 26 okt., No. 86.

42. D. Nuraliyev, Rus alımları ve turkmen halk darediciligi [Aşnin: A. N. Samoyloviç'in Türkmen kültürü araştırmalarındaki rolü], — *İzv. AN TurkmSSR. Ser. obşestv nauk*, 1964, No. 6, 62—72.

43. B. V. Lunin, *Srednyaya Aziya v dorevolyutsionnom i sovetskom vostokovedenii* [=Devrim öncesi ve Sovyet Doğu biliminde Orta Asya], Taşkent, 1965, 172–177, 191–194, 357.

44. L. V. Dmitriyeva, Materialy k opisaniyu rukopisnogo naslediya A. N. Samoyloviça [=A. N. Samoyloviç'in müsveddelerinin tasviri hakkında malzeme], — NAA, 1966, No. 3, 206–211. Tek. bs.: *Tyurkologičeskiy sbornik 1974*, M. 1978, 293–302.

45. D. Nuraliyev, *İz istorii izuçeniya turkmenskoy literatury. (Dooktyabrskiy period)* [=Türkmen edebiyatının araştırılma tarihinden, ekim öncesi]. Avtoref. kand. diss., Aşgabat, 1966, 14–21 [Aşnin: Türkmen edebiyatının akademik manada araştırılmasını başlatan kişi olarak A. N. Samoyloviç].

1971

46. D. Nuraliyev, *Akademik A. N. Samoyloviç turkmen edebiyatı hakkında*, Aşgabat, 1971, 140 s.

47. I. V. Stebleva, Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç, — *Kratkaya literaturnaya entsiklopediya*, t. 6, M., 1971, stlb. 638.

1972

48. K. Aimbetov, Nezabıtoye iz projitogo [=yaşanmışlardan unutulmayanlar],

Nukus, 1972, 265–267 [A. N. Samoyloviç ile 1935'teki buluşma üzerine].

49. A. N. Kononov, *İstoriya izuçeniya tyurkskih yazıkov v Rossii. Dooktyabrskiy period* [=Rusya'da Türk dillerinin araştırılma tarihi, ekim öncesi] . L., 1972, 150–153 i dr. po ukazatelyu imen.

50. A. Sadıkov, *Rossiya i hiva v kontse XIX —naçale XX veka* [=XIX. asır sonları ve XX. asır başlarında Rusya ve Hive], Taşkent, 1972, 82–96.

51. A. Mollayev, *Rus alymy turkmen dialekti hakynda* [O neopublikovannoy rukopisi A. N. Samoyloviça *Opyt lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta. 1903 g.*], — *Mugallymlar gazetii*, Ashgabat, 1972, 19 iyulya, No. 85. [=Samoyloviç'in yayımlanmamış *Opyt lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta* müsveddesi hakkında].

52. A. Mollayev, *Gımmatı egısilmeıecek hatlar* [A. N. Samoyloviç v pismah k A. N. Potseluyevskomı], — *Yaş kommunist*, Aşgabat, 1972, 7 okt., No. 119.

1973

53. P. Azimov ve B. Çarıyarov, *A. N. Samoyloviç i turkmenskoye yazıkoznaniye* [=A. N. Samoyloviç ve Türkmen dilciliği], — *ST*, 1973, No. 5, 71–75.

54. N. A. Baskakov, *A. N. Samoyloviç v pismah k V. A. Gordlevskomı* [=V. A. Gordlevskiy'e mektuplarında A. N. Samoyloviç], — *ST*, 1973, No. 5, 84–92. T.: I. Tursunova, — *Manas ünıversitesi sosyal bilimler dergisi*, 6. C, 2004 ocak, 45–52.

55. A. N. Kononov, *A. N. Samoyloviç — grammatist* [=Dil bilgisi uzmanı], — *ST*, 1973, No. 5, 37–48. T.: V. Turatbek Kızı, — *Manas Ünıversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6. C, 2004 ocak, 23–28

56. A. Mollayev, *Rukopisi 70 let* [=müsvedde/etüt 70 yaşında] [Ob *Opite lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta** 1903 g. I, — *Pamyatniki Turkmenii*, Aşhabad, 1973, No. 2, 26.

57. A. Mollayev, *Şanlanan arhiv* [Ob arhive A. N. Samoyloviça v osveşenii D. Nuraliyeva, o çem sm. pod No. 45], — *Sovet edebiyaty*, Aşhabad, 1973, No. 3, 125—128.

58. K. M. Musayev, *A. N. Samoyloviç i sravnitel'naya leksikologiya tyurkskih yazıkov* [=A. N. Samoyloviç ve Türk dilllerinin karşılaştırmalı söz varlığı], — *ST*, 1973,

No. 5, 49–57. T.: I. Tursunova, — *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6. C, 2004 ocak, 29–36.

59. D. M. Nasilov, A. N. Samoyloviç o klassifikatsii tyurkskih yazıkov [=Türk dillerinin tasnifi hakkında A. N. Samoyloviç], — ST, 1973, No. 5, 76–83. Türkçesi: A. Çolponbayeva, — *Manas üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 6. C, 2004 ocak, 29–35.

60. D. Nuraliyev, A. N. Samoyloviç — issledovatel turkmenskoy literaturıy i folkloru [=A. N. Samoyloviç, Türkmen edebiyatı ve folkloru araştırmacısı], — ST, 1973, No. 5, 66–70.

61. E. İ. Fazılov, A. N. Samoyloviç — issledovatel tyurkskih pamyatnikov srednevekova [=A. N. Samoyloviç, Türk orta çağ eserlerinin araştırmacısı], — ST, 1973, No. 5, 58–65. Türkçesi: I. Tursunova, — *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6. C, 2004 ocak, 29–36

62. E. İ. Fazılov, Fanga bağışlangan umr. (Jizn, otdannaya nauke), — *Guliston*, Taşkent, 1973, No. 6, 28–29.

63. B. Ç. Çarıyarov, Pamyati akademika A. N. Samoyloviça [=Akademi üyesi A. N. Samoyloviç hatırasına], — *İzv. AN TurkmSSR. SON*, Aşhabad, 1973, No. 5, 94–95.

1974

64. S. M. Abramzon, Akademik A. N. Samoyloviç kak etnograf [=Etnografya uzmanı olarak Akademi üyesi A. N. Samoyloviç], — *Kratkoye sodержaniye dokladov godiçnoy nauçnoy sessii İnstituta etnografii AN SSSR. 1972–1973. 23–26 iyulya 1974 g.*, L., 1974, 51–54.

65. [A. N. Kononov], Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç, — *Biobibliografiçeskiy slovar oteçestvennih tyurkologov. Dooktyabrskiy period*. Pod red. i s vvedeniyem A. N. Kononova, M., 1974, 254–256.

66. B. V. Lunin, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, — B. V. Lunin, *İstoriografiya obşestvennih nauk v Uzbekistane. Bio–bibliografiçeskiye Oçerki*, Taşkent, 1974, 325–332, s portr.

67. B. V. Lunin, İtoriya Sredney Azii v trudah A. N. Samoyloviça [=A. N. Samoyloviç'in çalışmalarında Orta Asya tarihi], — *Obşestvenniye nauki v Uzbekistane*, Taşkent, 1974, No. 7, 68–77.

1975

68. A. Mollayev, Ob odnoy rukopisi akademika A. N. Samoyloviça [=Akademi üyesi A. N. Samoyloviç'in bir müsveddesi/etüdü hakkında] [Ob Opıte lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta 1903 g.], — *İzv. AN TurkmSSR. SON*, Aşhabad, 1975, No. 1, 46–51.

1978

69. F. D. Aşnin, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç. 1880–1938, — *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974*, M. 1978, 8–30.

70. V. D. Arakin, Sravnitelno–istoriçeskiy metod v issledovaniyah A. N. Samoyloviça [=A. N. Samoyloviç'in eserlerinde karşılaştırmalı tarihî metot], — *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974*, M. 1978, 31–45.

71. S. M. Abramzon, A. N. Samoyloviç – etnograf, — *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974*, M. 1978, 169–197.

72. M. A. Usmanov, A. N. Samoyloviç i izuçeniye aktovih istoçnikov Cuçiyeva ulusa [=A. N. Samoyloviç ve Cuci Ulusu yarlıklarının araştırılması], — *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974*, M. 1978, 256–262.

73. F. D. Aşnin, Spisok trudov A. N. Samoyloviça (s ukazaniyem retsenziy na nih) i literatura o nem. — *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974*, M. 1978, 263–292.

74. L. V. Dmitriyeva, Materialy k opisaniyu rukopisnogo naslediya A. N. Samoyloviça [=A. N. Samoyloviç'in müsveddelerinin tasviri hakkında malzeme], — *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974*, M. 1978, 293–302.

1980

75. H. Eren, Samoyloviç, Aleksandr Nikolayeviç, — *Türk Ansiklopedisi*, XXVIII. C, Ankara 1980, 99–101.

1989

76. M. P. Malışeva, V. S. Poznanskiy, Neopublikovannıye stat'i akademika A. N. Samoyloviça, — *İAN KazSSR. Ser. Filol.* 1989, No. 3., 59–64, 64–66.

77. M. P. Malışeva, V. S. Poznanskiy, Pervıy predsedatel Kazahskoy bazı AN SSSR A. N. Samoyloviç, — *VAN KazahSSR*, 1989, No. 6, 56–66 (foto A. N. Samoyloviça).

1993

78. G. F. Blagova, İz istorii tyurkskoy tekstologii: A. N. Samoyloviç – issledovatel “Babur–name” [=Türkçe metin araştırmaları tarihinden: A. N. Samoyloviç – Babürnâme araştırmacısı]. M., 1993.

1994

79. G. F. Blagova, A. N. Samoyloviç – issledovatel “Babur–name” [=A. N. Samoyloviç – Babürnâme araştırmacısı], — İAN SSSR. Ser. lit–rıy i yazıka. 1994. T. 53, No. 1, 72–84.

1997

80. G. F. Blagova, Akademik A. N. Samoyloviç i izuçeniye literaturnogo naslediya Zahir ed–Dina Muhammeda Babura [=Akademi üyesi A. N. Samoyloviç ve Bâbür’ün edebî mirasının araştırılması], — *Vostok*. 1997. № 6, 120–128;

81. G. F. Blagova, Periodizatsiya literaturnih tyurkskih yazıkov v arhivnih rabotah A. N. Samoyloviça [=A. N. Samoyloviç’in müsveddelerinde edebî Türk dillerinin dönemlendirilmesi], — *VYA*. 1997. № 2. S. 160–164. [407 nu.lı çalışma hakkında]

1998

82. H. Eren, Samoyloviç A. N., — *Türklük Bilimi Sözlüğü (I – Yabancı Türkologlar)*, Ankara, 293–296.

83. G. F. Blagova, Pisma N. G. Mallitskogo A.N. Samoyloviçu, Podgotovka teksta i publikatsii, vstup. statya i komm. Blagovoy G. F., — *Vostok*. 1998. № 6. 124.

1999

84. G. F. Blagova, Akademik A. N. Samoyloviç i yego Turestkiye etyudy (İz arhiva nezakonçennih rabot–rukopisey) [=A. N. Samoyloviç ve Turetskie Etyudy (Türk Etütleri) adlı eseri, müsvedde hâlinde kalmış çalışmalar arşivinden], *RO*. T. LII, z. 1, 1999, 51–58. T.: M. Duranlı — *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10 (2001), 147–164.

2000

85. G. F. Blagova, Editsionno–issledovatel'skaya metodika v trudah akad. A. N. Samoyloviça, — *Rocznik Orientalistyczny*. 2000, t. LIII (53), z. 1. Gözden geçirilmiş tek. bs.: Samoyloviç, 2008, s. 514–529.

86. A. A. Nepomnyaşiy, Kırım v nauçnom nasledii akademika A. N. Samoyloviça, Samoyloviç A. N., — Samoyloviç, 2000, 8–18.

2001

87. Vahid Zahidoğlu, Selahattin Bekki. A. N. Samoyloviç (1880–1938) ve çalışmaları hakkında, — *Türk Kültürü*, 39–2 (459, Temmuz 2001) 385–387 ss.

2002

88. G. F. Blagova, İstoriya sredneaziatsko–tyurkskih literatur i istoriya literaturnih yazıkov v trudah A. N. Samoyloviça posleoktyabrskogo period [=A. N. Samoyloviç’in Ekim Devriminden sonraki çalışmalarında Orta Asya Türk edebiyatı ve edebî dilleri tarihi], — *Voprosiy yazıkoznaniya*, 2002. No. 5, 96–115.

89. V. Zahidoğlu, S. Bekki, A. N. Samoyloviç (1880–1938) ve Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler Adlı Makalesi, — *Türk Dünyası*, 2002 bahar, 13. S, 155–166. [Kısa bir girişten sonra Samoyloviç’in makalesinin çevirisi veriliyor.]

2003

90. A. S. Asvaturov, Knigi iz biblioteki akademika A. N. Samoyloviça v fonde ONL, — *Biblioteçniye fondiy: problemiy i reşeniya (elektronniy jurnal–preprint)*, 2003 aralık, 5. S. [e–dergi, s. nu. y.]

2005

91. G. F. Blagova, A. N. Samoyloviç kak uçoniy–tyurkolog — lingvist, issledovatel istorii sredneaziatsko–tyurkskih literatur i istorii literaturnih yazıkov [=bir türklük bilimci, dilci, Orta Asya Türk edebiyatları tarihi ve edebî dilleri tarihi araştırmacısı olarak A. N. Samoyloviç], — Samoyloviç, 2005, 13–50.

92. G. F. Blagova, Zameçaniya k opisaniyu L.V. Dmitriyevoy arhivnogo naslediya A.N. Samoyloviça [=L. V. Dmitriyev’in Samoyloviç’in arşiv mirasını tasvirine dair notlar], — Samoyloviç, 2005, 973–975. [Kitabın ön sözünde Blagova’nın Samoyloviç’in arşivi üzerindeki çalışmaların Dmitriyeva’nın tasvirindeki bazı hususların düzeltilmesini ve açığa kavuşturulmasını sağladığı belirtilir.]

93. G.F. Blagova, N. İ. İlminskiy i A.N. Samoyloviç: rabota nad “Babur–name”, — *Vostok*. 2005. № 1. 134–148

2007

94. G. F. Blagova, Pleyada vostokovedov–yedinomışlennikov v protivostoyanii novoy i staroy şkol (pervıye desyatiletıya XX v.) [=Aynı zihniyetteki Doğu bilimciler öbeği ve eski ile yeni mekteplerin çarpışması, XX. asrın ilk on yılları], — *Voprosıy yazıkoznaniya*, 2007. No. 1, 75–102. Tek. bs.: — Blagova, 2008, 17–93.

2008

95. G. F. Blagova, Zagadki arhiva A. N. Samoyloviça, — Samoyloviç, 2008, 508–513.

96. G. F. Blagova, Nauçnaya biografiya A. N. Samoyloviça v aspekte Perepiski, — Samoyloviç, 2008, 353–478.

97. G. F. Blagova, Novaya tyurkologiya i novoye uçeniye o yazıka: A. N. Samoyloviç i N. Ya. Marr, — Samoyloviç, 2008, 530–545. Tek. bs.: *Rossiyskaya Turkologiya*, No. 2, (2010), 24–34

98. S. D. Miliband, Samoyloviç Aleksandr Nikolaeviç, *Vostokovedıy Rossii XX—naçalo XXI veka Biobibliografiçeskiy slovar*, t. 2, 300–303, Moskova, Vostoçnaya literatura.

99. G. F. Blagova, K 70–letıyu so dnya gibeli A.N. Samoyloviça, — *Vostok*, No. 5, 212–216.

2009

100. N. Yıldız, Samoyloviç, Aleksandr Nikolaeviç, — TDVİA, 36 C, 82–83.

101. G. Halliyeva, A. N. Samoyloviçniñ naşr kilinmagan “Turkiy etyudlar” asari, — *Markaziy Osiye tarihi: manbaşunoslik va tarihnavislik izlanişlari. İlmiy tuplam*, Taşkent, 162-166. [görülmedi].

2010

102. A. Erkinov, A. N. Samojlovich’s Visit to the Khanate of Khiva in 1908 and his Assessment of the Literary Environment, — *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 14, 109–134.

103. G. F. Blagova, E. K. Pekarskiy v pismah A.N. Samoyloviça [=A. N. Samoyloviç’in mektuplarında E. K. Pekarskiy], — *Vostok*, No. 4, 122–129.

104. İ. Kalenderoğlu, A. N. Samoyloviç’in Türkmen Edebiyatı ve Folkloru Araştırmalarına Katkıları, — *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010 bahar, 6. S, 285–

2011

105. H. İ. Şahin, A. N. Samoyloviç ve Hocalı Molla'nın Türkmen Folkloruyla İlgili Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, — TÜBAR, XXX-/2011-güz, 319-337.

2012

106. G. F. Blagova, A. N. Samoyloviç kak istoriograf tyurkskogo yazıkoznaniya [=Türk dil bilimi tarihçisi olarak A. N. Samoyloviç], — *İstoriya tyurkologii v Rosii (vtoroy poloviny XIX – načala XX veka)*, İnstitut yazıkoznaniya RAN, Vostoçnaya literatura, Moskova, 235-278.

107. A. Yazberdiyev, A. N. Samoyloviç o dorevolyuetsionnih hivinskih knigohranilişakh i knigopeçatanii, — *İzbranniye stat'i: v 10 t. T. 2: Vozniknoveniye i rasprostraneniye knigopeçataniya v Turkmenistane, Sredney Azii i Blijnem Vostoke*, Aşkat, 246-253. [çalışma görülmedi].

108. A. Yazberdiyev, Publikatsiya ostavşeyasya v rukopisi nezaverşennoy raboty akademika A. N. Samoyloviça "Hivinskiye pridvorniye knigokhranilişa i knigopeçatnya", — *İzbranniye stat'i: v 10 t. T. 2: Vozniknoveniye i rasprostraneniye knigopeçataniya v Turkmenistane, Sredney Azii i Blijnem Vostoke*, Aşkat, 246-253. [çalışma görülmedi].

2013

109. A. S. Amanjolov, Uroki Akademika A. N. Samoyloviça [=Akademi üyesi A. N. Samoyloviç'in dersleri], — *Prostor*, 2013, No. 1.

2018

110. T. Aşırov, Türkmenistan'da Yesevi İzbasarları Üzerine Çalışmalar: A. N. Samoyloviç Örneği, — *Kastamonu Üniversitesi VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Yesevilik)*, 413-419.

111. N. Hacızade, A. N. Samoyloviç'in Bakış Açısından Ortak Türkçenin Tarihi Gelişimi, — *Kardeş Kalemler (?)*. Tek. bs.: — *Yeni Türkiye*, Türk Dili Özel Sayısı III, 2018 mayıs-haziran, 101. S, 173-178.

112. A. İhsanov, O znaçenii materialov A. N. Samoyloviça dlya izuçeniy ıstorii i etnografii turkmen, — *Miras*, 2018-2, 34-49.

2019

113. S. Karaca, A. N. Samoyloviç'in Dil İnkılabı ve Türk Dil Kurumu Hakkındaki Gözlem ve Düşünceleri, — *Türk Dili*, 2019 ocak, 805. S, 83–85. [321 nu.lı çalışmanın Türkçesinin sunuş yazısı]

114. S. Karaca, A. N. Samoyloviç'in Dil İnkılabı ve Türk Dil Kurumu Hakkındaki Gözlem ve Düşünceleri II, — *Türk Dili*, 2019 mart, 807. S, 86–87. [356 nu.lı çalışmanın Türkçesinin sunuş yazısı]

115. S. Karaca, A. N. Samoyloviç'in Dil İnkılabı ve Türk Dil Kurumu Hakkındaki Gözlem ve Düşünceleri III, — *Türk Dili*, 2019 nisan, 808. S, 84–87. [380 nu.lı çalışmanın Türkçesinin sunuş yazısı]

116. S. Karaca, A. N. Samoyloviç'in Türk Dünyası Terim Çalışmalarına Katkıları I, — *Türk Dili*, 2019 haziran, 810. S, 98–100. [316 nu.lı çalışmanın Türkçesinin sunuş yazısı]

117. S. Karaca, A. N. Samoyloviç'in Türk Dünyası Terim Çalışmalarına Katkıları II, — *Türk Dili*, 2019 temmuz, 811. S, 88–91. [346 nu.lı çalışmanın Türkçesinin sunuş yazısı]

118. S. Karaca, A. N. Samoyloviç'in Türk Dünyası Terim Çalışmalarına Katkıları III, — *Türk Dili*, 2019 ağustos, 812. S, 82–86. [378 nu.lı çalışmanın Türkçesinin sunuş yazısı]

119. M. Atiker, Türkiye'deki Dil Tartışmaları, Theodor Menzel ve Samoyloviç'in Osmanlı Türkçesi, — *Türk Dili*, 2019 ekim, 814. S, 76–80. [169 nu.lı çalışma için T. Menzel'in yazdığı değerlendirme yazısının Türkçesinin sunuş yazısı]

2020

120. A. İkhsanov, A Critique of Alexander Samoilovich (1880–1938) and the Process of an “Imperial Visitor’s” Evolution, — *Acta Slavica Iaponica*, Tomus 40, 217–236.

121. V. A. Prişepova, Nauçnaya komandirovka A. N. Samoyloviça k Hivinskim Turkmenam, — *Miras*, 2020-3, 73-91.

122. Zaytsev İ. V., Kotyukova T. V., Şeyh i mugallim-ustad: pisma İsmaila Gasprinskogo Aleksandru Samoyloviçu, — *Minbar. Islamic Studies*, 13(3), 513–537.

2022

123. G. M., Egamberdiyeva, A. N. Samoyloviç o pesne Horezm-Name, —
Russkoyaziçnaya literatura Uzbekistana, Nijniy Novgorod, 124–132.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

1. Rusya'daki Türk araştırmaları, 1800'lerle şekillense de Türklerle ilgili bilgi ve algının yazılı kaynaklarda yer bulmaya başlaması çok öncelere uzanır. Osmanlı-Bizans çekişmesinin hızlanması, Rusya'da Türklere yöneltilen dikkatin de artmasına vesile olur. Böylelikle Türklerin dini, tarihi, coğrafyası ve yaşayışı gibi konular Rusya'da başta seyahatnameler olmak üzere çeşitli metinlerde yer bulmaya başlar. Bunlar, belli bir alanda kısmi bilgiler içerse de bir araya getirilip değerlendirildiğinde kayda değer veri sunarlar. Verilerin güvenilirliği açasından seyahatnameler öne çıkar. Tarih veya İslam karşıtlığı ağırlıklı eserlerdeki veriler ise şüphelidir.

Rus edebiyatının altın çağından üç edebiyatçıda – Puşkin, Lermontov ve Tolstoy'da, özellikle Kırım ve Kafkasya coğrafyasına ve buradaki halklara yönelik bir ilgi söz konusudur. En azından cemiyet hayatında varlığı şüphesiz bu ilgi, Doğu araştırmalarıyla paralel bir şekilde gelişir. Puşkin ve Lermontov'da oryantalist bir yaklaşımdan izler bulunurken Tolstoy'da daha nesnel ve hümanist bir duruş vardır.

2. Rus Doğu araştırmaları, ülkenin her yerinde aynı özellikte ve nitelikte değildir. Moskova'da dış işleriyle, Kazan'da dinle alakası olan pratik bir yöneliş söz konusuyken Petersburg'da teorik bir yöneliş gelişir. Bu ayrışma söylemlere de yansır ve Rus bilginler arasında bir çekişme zemini oluşturur. Samoyloviç de kendisini teorik yönelişin bir temsilcisi olarak seçkin bir yerde konumlandırır.

Rusya'da, Doğu araştırmalarının iki kolu olduğu kabul edilir: teorik ve pratik. Teorik kol, bilme amacı güttüğünden daha anlaşılır iken pratik kolun izahı biraz daha karmaşıktır. Bu kolda siyasi, idari, askerî ve ekonomik şartlar belirleyici olabilir. Bu şartlardan bazıları Samoyloviç'in çalışmaları üzerinde de etkili olur. I. Dünya Savaşı sırasında Tatbikî Doğu Akademisi için hazırlanan Osmanlı Türkçesi grameri, okuma metinleri ve sözlükten oluşan kitap dizisi bunun örneklerinden biridir.

Pratik kol bağlamında, Rus ve Alman Doğu bilimi çalışmalarının bir paralelliğe sahip olduğu göze çarpar. I. Dünya Savaşı sırasında yalnızca Rusya’da değil Almanya’da da Osmanlı Türkçesi ve edebiyatı üzerine kılavuzlar hazırlanır. Ancak biraz daha eskiye gidildiğinde Almanya’nın II. Abdülhamit zamanından başlayarak Osmanlı üzerine araştırmalarını yoğunlaştırdığı anlaşılır. Bunlar Rusya’da yakından takip edilir. Burada bir rekabetten veya en azından biz-öteki karşıtlığından söz etmek mümkündür. Samoyloviç ve daha başkalarının söylemlerine göre Rus Doğu araştırmaları, Avrupa’dakine nazaran daha nitelikli, daha nesnelidir.

Rus Doğu bilimciler, özellikle Sovyetlerde kendilerini Avrupalı meslektaşlarından ayrı tutarlar. Bu kullanılan terimlere de yansır. Kendilerini “vostokoved”, Avrupalıları ise “oryantalist” şeklinde adlandırırlar. Samoyloviç ve daha başkaları, Doğu Batı ayrımının yapay olduğunu ve bunun aşılması gerektiğini ifade ederler.

Pratik çalışmalarla ilişkili olan bir başka konu çağdaş Türk lehçelerinin tasnifidir. Aristov, Korş ve Samoyloviç gibi isimlerin tasnifle meşgul olmalarının bir gerekçesi de Rusya’daki halkların tasnifini yapmaktır. Bu iş için bir Komisyon da faaliyet göstermiştir. Burada, 1917 öncesi ve sonrasındaki bazı çalışmaların süreklilik arz ettiği vurgulanmalıdır.

3. Samoyloviç’in meslek hayatının şekillenmesinde araştırma seyahatleri etkilidir. Kırım, Türkiye ve Türkmenistan-Özbekistan en önemliler arasında sayılabilir. Bu seyahatler neticesinde bölge halkından aydınlarla ilişki kurulur, dil malzemesi derlenir, yazılı eserler ile maddi kültüre ait eşyalar toplanır. Böylelikle belli konularda yazı dizileri ortaya çıkarmaya yetecek kadar veri toplanmış olur. Veri toplanmasında Kırım’da Yahya Bayburtlu, Türkmenistan’da ise Hocalı Molla’nın büyük yardımı olur. Yazma ve matbu eser temininde, Kıyat Han ve Nikolay Nikolayeviç Han Yomudskiy gibi isimlerin hediyelerinin önemli bir yeri vardır. Mahallî aydınlar arasında, irtibatlı olunan isimlerden bir olarak S. M. Şapşal ismi öne çıkar.

Meslek hayatının şekillenmesinde etkisi olanlar arasında hocalık, üyelik, idarecilik ve daha başka görevler de yer alır. Kırım’da verilen dersler neticesinde ortaya konan Kırım Tatar grameri buna bir örnektir. Coğrafya Cemiyeti Etnografya Bölümü ile Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü üyelikleri, *Jivaya starina* ve ZVORAO dergilerinde çok sayıda yazının çıkmasına ortam hazırlar. Sahadan maddi kültür

öğelerinin toplanması ve bunları tanıtan kitapçıkların/yazıların hazırlanması Rus Müzesindeki görevlerle ilişkilidir. Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsündeki müdürlük (rektörlük) görevi sırasında burada Türkoloji Programı açılır. Bunlar Rusya'da Türklük bilimine hasredilmiş ilk organizasyon olmalarıyla önemlidir. Akademik yetkinlik ile idarecilik tecrübesi sayesinde ulaşılan son nokta ise Doğu Bilimi Enstitüsündeki müdürlüktür. Bu görev, Doğu biliminde bir otorite konumuna ulaşmanın bir göstergesidir.

Meslek hayatının ikinci ve son bölümü Sovyet rejiminde geçse de Samoyloviç, çalışmalarında bilimi öncelemeyi bırakmaz. Akademi üyesi, ayrıca idareci olmaktan ötürü bazı propaganda çalışmalarına iştirak eder – kendi alanıyla ilgili olmayan toplantılara katılır, yazılar hazırlar, tebliğler okur. Zamanın gerektirdiklerini yerine getirirse de idam edilmekten kurtulamaz. Asıl gerekçesine ilişkin yorumlar tahminden öteye gidemese de idamın sonucu ortadır. İdamı, yaklaşık 30 yıl boyunca kendisinden hiç söz edilmemesini temin eder.

Meslek hayatını şekillendirenlerden biri de Barthold, Oldenburg, Radloff, Smirnov ve Melioranskiy gibi isimlerle birlikteliktir. Rus Doğu biliminin merkezindeki bu isimler, ülkenin eğitim-öğretim ve bilim kuruluşlarında etkili görevlerde bulunurlar. Böylelikle Samoyloviç, önde gelen kişi ve kuruluşların desteğini elde eder. Netice itibarıyla kuruluşlar ile bilim geleneğinin yetkin araştırmacıların ortaya çıkmasına nasıl zemin hazırladığı anlaşılmış olur.

4. Samoyloviç, tasnifiyle milletlerarası bir şöhrete kavuşur. Sağlam temellere oturtulan tasnif, bugün dahi büyük ölçüde geçerliliğini korur. Türk dili tarihiyle ilgili herhangi bir kitaba bakılsa mutlaka Samoyloviç ismine rastlanır. Bu tasnifin Türkçeye çok geç çevrilmiş olması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Türklük bilimine ikinci büyük katkısı ise İslamiyet zamanındaki Orta Asya Türk yazı dilini en makul hâliyle dönemlere ayırmasıdır. Bu dönemlere ayırma da tıpkı tasnif gibi büyük bir itiraz görmez ve bugün dahi kabul edilir. Bu çerçevedeki önemli bir hizmet ise Harezmi Türkçesinin ayrı bir devir olabileceğinin dikkatlere sunulmasıdır. Bu tez, sonraki araştırmacılar tarafından da kabul edilir. Hem lehçe tasnifi hem de yazı dili dönemlerinin Türklük biliminin erken bir döneminde, veri yetersizliği içinde mükemmele en yakın biçimde ortaya konması kayda değer bir başarıdır.

İslami devirdeki Orta Asya Türk yazı dili yaklaşımının temel noktalarından biri müşterekliktir. Bu yazı dili farklı zamanlarda farklı Türk boylarının ağızlarından etkilenmiş olsa da müşterek yazı dili olma özelliğini kaybetmez. Karışık dilli eserler müşterek yazı diline müdahil olan lehçelerin/ağızların bir neticesidir. Bu konu Türklük biliminin ilk dönemlerinden, yani 1900'lerden bugüne kadar, hep tartışılan konulardan biridir. Böylelikle Samoyloviç'in yalnızca edisyon kritik veya çeviri gibi çalışmalarla yetinmediği, aynı zamanda teori kurmaya da yöneldiği anlaşılır. Bu çerçevede öne çıkan çalışmalar ise çağdaş lehçeler ile tarihî lehçelerin tasnifi, ayrıca Orta Asya Türk yazı dilini dönemlere ayırma ve bu yazı dilindeki ağız etkisini açıklama girişimleridir. Tarihî lehçelerin tasnifi, Türklük biliminin o günkü şartları altında nihayete ulaşmadan kalır.

Samoyloviç'in çalışmalarının odak noktası Orta Asya Türk yazı dilidir. Bu yazı dilini temsil eden 30 kadar eser üzerinde az ya da çok mesai harcanır. Bunların çoğu Harezmi ile Çağatay devirlerinin yadigârlarıdır. İlk devirden *Hüsrev ve Şîrîn*, *Kıssa-yı Yûsuf* ve *Muhabbetnâme* gibi eserler dikkatle incelenir ancak bunlar üzerine kapsamlı yayınlar verilmez. İkinci devirden ise özellikle Bâbü'r'e özel bir ilgi söz konusudur. Bu ilginin neticesinde Bâbü'r'ün divanının metni yayımlanır. Arşivde kalan çeviri ise 2005'te çıkar.

Samoyloviç'in yaklaşımına göre, medeniyet tarihi bağlamında, bütün Türklüğe ve Türkçenin gelişmesine tesir eden iki olgu söz konusudur. Bunlardan biri Moğol istilası iken öbürü İslam dinidir. Moğollar, Türklerin bugünkü coğrafi yayılışın ortaya çıkarırlar. 1300'lerle, İslamiyet ortak paydasındaki Türk dünyası iki kola ayrılır. Bunlardan biri Orta Asya, öbürü ise Anadolu Türklüğüdür. Bu sonuncusu Türk dünyasının öncülüğünü yapmış ayrıca geriye kalan Türkler üzerindeki tesirini dil ve edebiyat yönüyle git gide arttırmıştır.

1900'lerin ilk çeyreğinde Rusya Türklerinden pek çok isim Türkiye'ye gelir, cemiyet hayatının önemli isimleri arasında kendine yer bulur. Bunlar, nasıl ana vatanlarında millî meselelerle meşgul olmuşlarsa Türkiye'ye geldiklerinde de bu uğraşlarını sürdürürler. Çoğu Samoyloviç'in çağdaşı ve tanıdığı olan bu kişiler Türkiye'deki Türklük bilimi şekillenmesinde rol alırlar. Netice itibarıyla Türkiye'deki Türk dili ve edebiyatı araştırmalarında Rusya Türklerinin inkâr edilemez bir dahli olur. Böylelikle Türkiye'deki araştırmalara, başka bir ülkenin değil de Rusya'daki Türklük biliminin nüfuz ettiğini varsayabiliriz. Ancak konu, sonraki araştırmalara muhtaçtır.

Samoyloviç Türkmen edebiyatı araştırmalarını başlatan kişidir. O dönemde böyle bir edebiyatın olup olmadığı tartışılırken 70'ten fazla Türkmen şairin adını, ayrıca Mahtumkulu'nun 279 şiirini tespit eder. Bu çalışmalara başlanmasında, alandaki boşluğu doldurma ve başka araştırmacıları teşvik etme gayesi etkili olur. Bunlar, Ekim Devriminden sonra mahallî uzmanlar ve kuruluşlarca sürdürülür. Bazı alanlardaki çalışmaların devrimden sonra devam ettirilmesinde, böyle bir etken söz konusudur.

5. Samoyloviç'in halk bilimi çalışmaları daha çok halk edebiyatı üzerinedir. Bu edebiyatın pek çok türü üzerine yayın söz konusudur. Bunların çoğu Türkmenistan ve Kırım'dan derlenir. En çok masal, tekerleme ve bilmece yayımlanır. Ancak kapsamlı şekilde tetik edilense Türkmen halk hikâyeleridir. Netice itibarıyla Samoyloviç, incelemesindeki yaklaşımın kuşatıcılığı da dikkate alındığında, yalnızca Türkmen değil, aynı zamanda Türk halk hikâyelerini ilk inceleyenlerden olur.

En çok yayımlanan ve incelenen halk edebiyatı ürünleri arasında halk şarkıları, daha net bir ifadeyle de türkü ve âşık tarzı destanlar da yer alır. Bunlar daha çok Kırım Tatarları ile Türkmenlerden derlenir. Özellikle âşık tarzı destanlarla ilgili çalışmalar kayda değerlidir. Samoyloviç, tanımını ve özelliklerine ulaşmaya çalıştığı bu türün ilk inceleyicilerinden biri olur.

Halk eğlenceleri arasında özellikle Türkmen çocuk ve yetişkin oyunlarıyla ilgili derlemeler kayda değerlidir – dört yetişkin ve dört çocuk oyunu tespit edilir. Böylelikle Samoyloviç Türkmen oyunlarını ilk tanıtanlardan biridir.

Samoyloviç, Türklerin halk takvimini ilk araştıranlardan biridir. Bu araştırmalar 12 hayvanlı Türk takvimindeki yıl adları, ayrıca ay adları ile gün adlarına odaklanır. Bunlardan özellikle gün adlarına dair tespitler, bütün Türk boylarını dikkate alan bir ölçekte olmasıyla kayda değerlidir.

5.2. Öneriler

1. Coğrafya ve Arkeoloji cemiyetlerinin ve bunların çıkardığı *Jivaya starina* ve ZVORAO dergilerinin Türklük bilimi için önem arz ettiği görüldü. Bu cemiyetler ile dergileri kapsamlı araştırmalara konu edilmelidir. Bu çerçevede hem bütüncül çalışmalar, hem de yalnızca bir kuruluşa/dergiye odaklanana, ayrı ayrı ihtiyaç olduğu

dikkate alınmalıdır. Araştırmalarda Türkiye merkezli bir yaklaşımın benimsenmesine zen gösterilmelidir.

2. nem arz eden bir başka konu belli başlı kişiler ve bunların yaklaşımlarıdır. Tıpkı Samoyloviç gibi Türklük biliminin erken döneminin temsilcileri olmaları yönüyle Gordlevskiy, Krımskiy, Malov, Martinoviç, Melioranskiy, Minorskiy ve Smirnov gibi araştırmacıların çalışmaları etraflıca incelenmelidir. Sonrasında bu kişilerin bıraktıkları eserlerin nitelikli ve nesnel olup olmadığı ortaya konmalı, en nihayetinde bunlar bir süzgeçten geçirildikten sonra Türkiye'deki araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır.

3. Samoyloviç, yalnızca Türk dili, edebiyatı ve halk bilgisinin bir araştırmacısı olarak görülmemelidir. Bu isim, aynı zamanda, Türk dünyasının büyük bir değişime maruz kaldığı 1900'lerde, uluslararası çapta ilgileri ve faaliyetleri olmasıyla da öne çıkar. Bu çerçevede, özellikle Türkiye'ye ziyaretleri, kuruluşların zabıt kayıtları veya önde gelen isimlerin hatıratları gibi farklı kaynaklar işe koşularak tarih, siyaset ve kültür araştırmalarına konu edilmelidir.

6. KAYNAKÇA

- Abdalkarem, N. C. (2015). *K istorii oriyentalnogo vliyaniya na yazık russkoy hudojestvennoy literaturiy puşkinskoy epohi: (na primere "Puteşestviya v Arzrum" A.S. Puşkina)*. Voronej: Voronejskiy Gos. Un-t.
- Abdullahoğlu, H. (1935). Temir Kutluğ yarlığı. *Türkiyat Mecmuası*, 3, 207–228.
- Abramzon, S. M. (1978). A. N. Samoyloviç – etnograf. *Tyurkologişeskiy sbornik 1974 içinde* (169-197). Moskova: Nauka.
- Ahmet Zeki Velidî (1928). Harezmi'de yazılmış eski Türkçe eserler. *Türkiyat Mecmuası*, II (1926), 315–330.
- Ahmetzyanov, İ. G. (2004). *İstoriko-lingvistişeskoje issledovaniye tyurko- tatarskih geografişeskih nazvaniy v russkih letopisyah (IX-XVI vv.)*. Kazan: İnstitut yazıkı, literaturiy i iskusstva im. G. İbragimova Akademii nauk Respubliki Tatarstan.
- Ahunov, A. M. (2013). *İstoriya oteşestvennogo vostokovedeniya (Programma kursa lektsiy)*. Kazan: Kazanskiy universitet.
- Alpatov, V. M. (1990). Martirolog vostokovednoy lingvistiki. *VRAN*, 12, 110–121.
- And, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e Türk tiyatrosu tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andronikov, İ. L. (1977). *Lermontov: issledovaniya i nahodki*. Moskova: Hudojestvennaya literatura.
- Arai, M. (2000). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği* (Çev.: T. Demirel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arsenyev, S. V. (1887). Hojdeniya İgnatiya Samolyanina 1389–1405. *Pravoslavnyy palestinskiy sbornik*, IV(3). Petersburg.
- Arunova, M. R. ve Oreşkova, F. S. (2009). *Tolstoy'un gizli raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* (Çev.: İ. Allahverdi, Haz.: İ. Kamalov). Yeditepe Yayınevi.
- Aşırov, A. (2014). Mahtumkulu Firakı. A. Aşırov (Haz.), *Mahtumkulu*, I-II içinde (378–401). Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

- Aşirov, A. (2018). Türkmenistan'da Yesevi izbasarları üzerine çalışmalar: A. N. Samoyloviç örneği. *Kastamonu Üniversitesi VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Yesevîlik)*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, ss. 413–419.
- Aşnin, F. D. (1978a). Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç. 1880–1938. *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974 içinde* (8-27). Moskova: İzd. Nauka.
- Aşnin, F. D. (1978b). Spisok trudov A. N. Samoyloviça (s ukazaniyem retsenziy na nih) i literatura o nyom. *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974 içinde* (263–292). Moskova: İzd. Nauka.
- Atdayev, S. C. (2019). Rusalki i vodyaniye devıy suv-perisi v traditsionnom predstavlenii turkmen. *Narodiy i religii yevrazii*, 18(1), 61–72.
- Atiker, M. (2018). Martin Hartmann, yeni Türkiye'nin şairleri ve İzzet Melih [Devrim]. *Türk Dili*, 802, 17-20.
- Avcı, R. (2021). *Kurgu ile gerçek arasında Alman oryantalizmi*. İstanbul: Ketebe.
- Ayverdi, İ. (2011). *Asırlar boyu târihî seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Azimov, P. ve Çarıyarov, B. (1973). A. N. Samoyloviç i turkmenskoye yazıkoznaniye. *ST*, 5, 71–75.
- Badem, Candan (2014). Sunuş. Aleksandr Puşkin. *Erzurum Yolculuğu içinde* (xiii-xxi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Balandier, G. (2021). *Siyasal Antropoloji* (Çev.: D. Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barandeyev, A. V. (1987). Hidrografiçeskiye terminiy tyurkskogo proishojdeniya v Knige Bolşomu Çerteju. *Sovetskaya tyurkologiya*, 5, 76-85
- Barsukov, Nikolay (1885). *Stranstviya Vasilya Grigoroviça-Barskogo po Svyatim mestam Vostoka s 1723 po 1747 g.* (1. Bölüm). Petersburg: Pravoslavniy palestinskiy obşestvo.
- Barthold, W. W. (1911). *İstoriya izuçeniya vostoka v yevrope i v rossii*. Petersburg.
- Barthold, W. W. (1927). *İstoriya kulturnoy jizni Turkestana*. Leningrad: Akademiya nauk SSSR.
- Barthold, W. W. (1930). Aziatskaya roskoş. *Vestnik nauçnogo obşestvo tatarovedeniya*, 9–10, 25–26.
- Bashanov, M.K. (2018). *İstoriya izuçeniya vostoçnih yazıkov v russkoy imperatorskoy armii*. Petersburg: Nesor-İstoriya.
- Basilov, V. N. (1970). *Kult svyatih v islame*. Moskova: Mısl.

- Baskakov, N. A. (1984). *Narodniy teatr horezma*. Taşkent: Fan.
- Baubekova, S. A. (2014). Biblioteçnaya i izdatelskaya deyatelnost nauçnih obşestv Dalnego Vostoka na rubeje XIX-XX vv. *Vestnik DVO RAN*, 6(178), 15-21.
- Bazin, L. (2011). *Eski Türk dünyasında kronoloji yöntemleri* (Çev.: V. Köken). Ankara: TDK Yayınları.
- Baziyants, A. P. (2018). 175 let İnstitutu vostokovedeniya (1818–1993). (Haz.: Şamil R. Kaşaf). *Orientalistika*, 1(2) 305–350.
- Belyayeva L. N., Zinovyeva M. K. ve Nikiforov M. M. (1958-1961). *Bibliografiya periodičeskih izdaniy Rossii, 1901—1916* (Haz.: V. M. Baraşenkov, O. D. Golubeva, N. YA. Moraçevskiy). Leningrad: GPB.
- Blagova, G. F. (1973). O russkom naimenovanii tyurkov i tyurkskih yazkov. *ST*, 1973(4), 11-23.
- Blagova, G. F. (2002). İstoriya sredneaziatsko-tyurkskih literatur i istoriya literaturnih yazikov v trudah A. N. Samoyloviça posleoktyabrskogo period. *Voprosiy yazikoznaniya*, 5, 96–115.
- Blagova, G. F. (2008). *Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç: Nauçnaya perezpiska, biografiya*. Moskova: Vostoçnaya literatura RAN.
- Blagova, G. F. ve Nasilov, D. M. (2002). Ot izdatelstva. A. N. Samoyloviç, *Kratkaya uçebnaya grammatika sovremennogo osmansko-turetskogo yazıka* içinde (3–6). Moskova: Vostoçnaya literatura, Murovey.
- Blagova, G. F. ve Nasilov, D. M. (2005). Ot sostaviteley. A. N. Samoyloviç, *Tyurkskoye Yazikoznaniye. Filologiya. Runika* içinde (3-12). Moskova: Vostoçnaya Literatura, RAN.
- Bobrovnikov, N. A. (1913). *Russko-tuzemniye uçilişa, mektebiy i medrese Sredney Azii (Puteviye zametki)*. Petersburg: Senatskaya.
- Borovkov, A. K. (1948). Oçerki po istorii uzbekskogo yazıka (Opredeleniye yazıka hikmatov Ahmada Yasevi. *Sovetskoye vostokovedeniye V* içinde (229-250). Moskova-Leningrad: Akademii nauk SSSR.
- Borovkov, A. K. (1954). Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî (Çev.: R. Uygun). *TDAYB*, 2, 59–96.
- Borovkov, A. K. (1963), *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* Moskova: İzdatelstvo vostoçnoy literatury.
- Byelyayev, İ. D. (1852). O geografiçeskih svedeniyah v drevney Rossii. *Zapiski Russkogo geografiçeskogo obşestva*, VI. Kitap.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Dantsig, B. M. (1953). İz istorii russkih puteşestviy i izuçeniya blijnogo vostoka v dopetrovskiy rusi. V. İ. Avdiyev ve N. P. Şastina (Haz.). *Oçerki po istorii russkogo vostokovedeniya* içinde (1. C, 185-231). Moskova: Akademiya Nauk SSSR.
- Dıbo, A. V. (2006). Hronologiya tyurkskih yazıkov i lingvistiçeskiye kontakty rannih tyurkov. E. R. Tenişev ve A. V. Dıbo (Haz.), *Sravnitelno-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Pratyurkskiy yazıkosnova. Kartina mira pratyurkskogo etnosa po dannım yazıka* içinde (766-817). Moskova: İzd. Nauka.
- Dilaçar, A. (2016). *Kutadgu Bilig incelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dmitriyeva, L. V. (1978). Materialy k opisaniyu rukopisnogo naslediya A. N. Samoyloviça. *Tyurkologičeskiy sbornik 1974* içinde (293–302), Moskova: İzd. Nauka.
- Dolgov, S. A. (1891). Jitiye i hojdeniye v İyerusalim i Yegipet kazantsa Vasiliya Yakovleva Gagarıy: 1634–1637 gg. *Pravoslavniy palestinskiy sbornik*, 33(XI-3). Petersburg.
- Duranlı, M. (2018). Osip Senkovskiy'in Rus Türkolojisinin gelişimine katkısı. *Türk Dünyası*, 45, 77-91.
- Duranlı, M. (2018). Yakov İvanoviç (Jakob İogann) Lindenau ve onun çalışmalarında Yakutlar. *The Journal of Siberian Studies*, I(1), 1-17.
- Durmuş, O. (2016). P. S. Pallas'ın sözlüğünde Türkçe malzeme. *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri (5–6 Kasım 2012 İstanbul)*, Ankara: TDK Yayınları, ss. 135-142.
- Duymaz, A. (2002). *İrfanı arzulayan sözler tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, A. (2015). Türkmenistan'da kültürel kimliğin kaynağı olarak Dede Korkut geleneği. *Millî Folklor*, 107, 19-33.
- Eckmann, J. (1956). *Nehcü'l-Ferâdis tıpkıbasım*. b.y.y.
- Eckmann, J. (1979). Harezmi Türkçesi. M. Akalın (Haz.), *Târîhi Türk şîveleri* içinde (183-223). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Eckmann, J. (2017). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* (Haz.: O. F. Sertkaya). Ankara: TDK Yayınları.
- Egamberdiyeva, G. M. (2022). A. N. Samoyloviç o pesne Horezm-Name. S. Ye. Kamilova (Ed.), *Russkoyazıçnaya literatura Uzbekistana* içinde (124–132). Nijniy Novgorod: NITS Otkritoye znaniye.
- Emin, F. A. (1828). *Kratkoye opisaniye drevneyşego i noveyşego sostoyaniya Ottomanskoy Porty*. M.

- Entsiklopedičeskiy slovar Brokgauza i Yefrona* [ESBY]. 1890-1907. Petersburg.
- Eren, H. (1978). Radloff, Wilhelm veya Friedrich Wilhelm. *Türk Ansiklopedisi* içinde (XXVII. C, 193-195). Ankara.
- Eren, H. (1981). Yazıda birlik. *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 85-89.
- Ertek, T. A. (2020). Mesleki bir yapı: Türk Coğrafya Kurumu; akademik faaliyetleri ve türk coğrafyasına katkıları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(35), 255-277.
- Fazılov, E. İ. (1973). A. N. Samoyloviç — issledovatel tyurkskih pamyatnikov srednevekovya. *ST*, 5, 58-65.
- Ferganskiy oblastnoy statističeskiy komitet. (1902-1904). *Yejegodnik Ferganskoy oblasti*, t. 1-4.
- Garipov, T. M. (1964). İzüçeniye başkirkogo yazıka v Kazanskoy universitete. *Problemy tyurkologii i istorii vostokovedeniya* içinde (21-24). Kazan: İzd-vo Kazanskogo un-ta.
- Gedikli, F. (2003). Fuad Köprülü ve Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası ve Türk Hukuk Tarihi Dergisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 433-441.
- Georgi, İ. G. (1799). *Opisaniye vsekh v Rossiyskom gosudarstve obitayuşih narodov, takje ih jiteyskih obryadov, ver, obyknoveniy, jiliş, odejd i proçih dostopamyatnostey* (2. Bs.). Petersburg.
- Goody, J. (2011). *Yaban aklın evcilleştirilmesi* (Çev.: K. Değirmenci). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Gordlevskiy, V. A. (1901). E. J. W. Gibb. A history of Ottoman poetry. London, 1900. Vol. I. XVIII+454. *EO*, LI(4), 144-153.
- Gordlevskiy, V. A. (1924). Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts von D-r Otto Hachtmann. Leipzig C. Amelang. 1916. 8°. pp. 64. *Vostok*, 4, 202-203.
- Gordlevskiy, V. A. (1925). Tolstoy v Turtsii. *Vostok*, 5, 208-212.
- Gökgöz, S. S. (2007). *Yevfimiy Aleksandroviç Malov (İdil-Ural'da İslâm karşıtı Rus misyonu siyaseti)*. Ankara: KÖKSAV Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1994). Dede Korkut. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (9. C, 77-80). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gözaydın, N. (2005a). Dergi ve kitap dünyasından. *Türk Dili*, 643, 69-74.
- Gözaydın, N. (2005b). Dış göçün edebiyatımıza yansımaları – II. *Türk Dili*, 646, 308-318.
- Gözaydın, N. (2012). Çağdaş şiirimiz Almandada. *Türk Dili*, 728, 50-57.

- Hacıeminoloğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüsvrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hisamov, N. (2014). *Kul Ali ve Türkçe Yusufnâme* (Akt. P. Yavuzarslan ve B. Bayram). Ankara: TDK Yayınları.
- Hitrovo, V. N. (1891). Opisaniye puteşestviya ottsa İgnatiya v Tsargrad, Afonskuyu goru, Svyatuyu Zemlyu i Yegipet 1766–1776 gg. *Pravoslavnyy Palestinskiy Sbornik*, 12(3, 36). Petersburg.
- Hojdeniye v svyatuyu zemlyu moskovskogo svyaşennika İoanna Lukyanova (1701–1703). Moskova: İzd. Nauka.
- İber, E. (2015). *Jurnaliy Revue du monde musulman, Mir İslama i Kavkaz (1906–1914). Kavkaz: perekryostok kultur*. Petersburg: MAE RAN.
- İkhsanov, A. (2018). O značenii materialov A. N. Samoyloviça dlya izučeniya istorii i etnografii turkmen. *Miras*, 2, 34–49.
- İkhsanov, A. (2020). A Critique of Alexander Samoilovich (1880–1938) and the Process of an “Imperial Visitor’s” Evolution. *Acta Slavica Iaponica*, 40, 217–236.
- İmperatorskoye obşestvo vostokovedeniya. (2012). *Mir İslama I*. Petersburg.
- İnan, A. (1968). *Makaleler ve incelemeler*. Ankara: TTK Yayınları.
- İnan, A. (1991). *Makaleler ve incelemeler II*. Ankara: TTK Yayınları.
- İnanır, E. (2013). *Rusların Gözüyle İstanbul*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İonov, V. (1914). Duh hozyain lesa u yakutov. *JS*, 23(3-4), 016.
- İsayeva, A. K. (2021). Razvitiye manasovedeniya v sovetskiy period. *Rossiyskaya Tyurkologiya*, 3-4(32-33), 141-157.
- İvanov, S. N. (1960). Kafedra tyurkskoy filologi. *Vostokovedeniye v leningradskom universitete, Uçyoniy zapiski LGU – Seriya vostokovedçiskih nauk*, 13, 69-78.
- İvanovskiy, N. İ. (1889). Proskinitariy Arseniya Suhanova 1649-1653. *Pravoslavnyy palestinskiy sbornik*. VII(21, 3). Petersburg.
- İvanovskiy, N. İ. (1889). Proskinitariy Arseniya Sukhanova 1649—1653 gg. *Pravoslavnyy Palestinskiy Sbornik*, VII(21, 3), Petersburg.
- Jebelyov, S. A. (2017). *Russkoye arheologiçeskoye obşestvo za tretyu çetvert veka svoego suşestvovaniya. 1897-1921*. Moskova: İndrik.
- Jirmunskiy, V. M. (1974). *Tyurkskiy geroiçeskiy epos*. Leningrad: İzd. Nauka.
- Jirmunskiy, V. M. (1978). *Bayron i Puşkin*. Leningrad: İzd. Nauka.

- Jirmunskiy, V. M. ve Kononov, A. N. (1962). Ot sostaviteley. *Kniga moyego deda korkuta*. (Çev.: W. W. Barthold; Haz.: V. M. Jirmunskiy ve A. N. Kononov). Moskova-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Kalenderoğlu, İ (2010). A. N. Samoyloviç'in Türkmen Edebiyatı ve Folkloru Araştırmalarına Katkıları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 285–295.
- Kalenderoğlu, İ (2011). *Türkmen bahşılık geleneği*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kapıcı, Ö. (2016). Çarlık otokrasisinin hizmetinde bir şarkiyat ve Türkoloji mektebi: XIX.yüzyılda Ermeni Lazarev şark Dilleri Enstitünün kuruluşu ve faaliyetlerine genel bir bakış. *Türkbilig*, 31, 1-32.
- Karaca, S. (2015). Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey İ Plemyon Kavkaza dergisi üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavas, A. (2016). Fransız şarkiyatçılığının Aynası Dergiler: Revue Du Monde Musulman ve Revue Des Etudes Islamiques. *Müteferrika*, 2016/2, 285–295.
- Kerderli Mahmûd (2014). *Nehcü'l-Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu* (Haz.: B. Aktan). Ankara: TDK Yayınları.
- Kim G. F. ve şastitko P. M. (1990). *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya do serediny XIX veka*. Moskova: İzd. Nauka.
- Kirillova, N. Z. (2016). Deyatelnost Nauçnogo obşestva tatarovedeniya Uçyonıye zapiski *Krımского federalnogo universiteta imeni V. İ. Vernadskogo. Seriya Filologičeskiye nauki*, Tom 2 (68), No 3. 2016 g., 122–127.
- Kislyakov, V. N. (2013a). Russkiy komitet dlya izuçeniya sredney i vostoçnoy Azii (RKSVA) i kolleksii po vostoçnoy Azii MAE RAN. *Kyunerovskiy sbornik: materialy vostoçnoaziatskih i yugo-vostoçnoaziatskih issledovaniy: etnografiya, folklor, iskusstvo, istoriya, arheologiya, muzeyevedeniye, 2011–2012. Vip. 7 içinde* (114-131). SPb: MAE RAN.
- Kislyakov, V. N. (2013b). Radlovskiy krujok pri MAE RAN (1918–1930 godıy). *Kyunerovskiy sbornik: materialy vostoçnoaziatskih i yugo-vostoçnoaziatskih issledovaniy: etnografiya, folklor, iskusstvo, istoriya, arheologiya, muzeyevedeniye, 2011–2012. Vip. 7 içinde* (132-159). SPb: MAE RAN.
- Kollegiya vostokovedov. (1923). *Vostokovedeniye v Petrograde 1918–1922. Pamyatka Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom Muzeye Rossiyskoy Akademii Nauk*. Petersburg Rossiyskaya Gosudarstvennaya Akademiçeskaya Tipografiya.
- Kononov A. N. ve İoriş İ. İ. (1977). *Leningradskiy vostoçniy institut. Stranitsa istorii sovetского vostokovedeniya*. Moskova: İzd. Nauka.

- Kononov, A. N. (1960). Vostochniy fakultet leningradskogo universiteta. *Vostokovedeniye v leningradskom universitete, Uçyoniyе zapiski LGU – Seriya vostokovedçiskih nauk*, 13, 3-31.
- Kononov, A. (1970). Tyurkskoye yazıkoznaniye v leningrade. 1917-1967. A. N. Kononov vd. (Ed.), *Tyurkologiçeskiy sbornik 1970* içinde (5-28). Moskova: İzd. Nauka.
- Kononov, A. N. (1970). Tyurkskoye yazıkoznaniye v Leningrade. 1917—1967. *Tyurkologiçeskiy sbornik 1970*. Moskova: İzd. Nauka.
- Kononov, A. N. (2009), *Rusya'da Türk dillerinin araştırılması tarihi* (Ruşçadan Azerbaycan T. Çev.: K. V. Nerimanoğlu; Türkiye T. Çev.: N. Muradov ve Y. Sevimli, Ankara: TDK Yayınları.
- Konrad, N. İ. (1965). Staroye vostokovedeniye i yego novıye zadaçi. *Zapad i vostok*. Moskova: İzd. Nauka.
- Korş, F. Ye. (1910). Klassifikatsiya turetskih plemyon po yazıkam. *EO*, 22(1-2), 114-127.
- Köprülü, M. F. (2007). *Bugünkü edebiyat* (Haz.: M. A. Çeçen ve A. Balcı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kraçkovskiy, İ. Yu. (1958). *İzbranniye soçineniya V* (Oçerki po istorii russkoy arabistiki, Russkiye i zarubejniye vostokovedıy). Moskova-Leningrad: Akademii nauk SSSR.
- Kuznetsova, N. A. (1958). *Hojeniye kuptsa Fedota Kotova v Persiyu*. Moskova: Vost. Literatura.
- Kuznetsova, N. A. ve Kulagina L. M. (1983). Vsesoyuznaya nauçnaya assotsiatsiya vostokovedeniya. 1921—1930 (K 60-letiyu so dnya osnovaniya). A. P. Baziyants vd. (Ed.), *Stanovleniye sovetskogo vostokovedeniya* içinde (131-163). Moskova: İzd. Nauka.
- Layton, S. (1995) *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy* (Cambridge Studies in Russian Literature). Cambridge: Cambridge University. doi:10.1017/CBO9780511554094
- Leonid, A. (1874). *Palomniki pisateli Petrovskago i poslepetrovskago vremeni ili Putniki vo svyatoy grad İyerusalim*. Moskova.
- Lermontov, Y. M. (1983). *Hançer* (Çev.: Ataol Behramoğlu) İstanbul: Adam Yayınları.
- Lermontov, Y. M. (2014). *Zamanımızın bir kahramanı* (Çev.: Ergin Altay). İst: İletişim Yayınları.
- Loparyov, H. M. (1889). Hojeniye inoka Zosimiy. *Pravoslaniy Palestinskiy Sbornik*, 8(3).
- Lurye, Ya. S. (1986). Russkiy çujezemets v Indii XV veka. *Hojdeniye za tri morya Afanasiya Nikitina*, (Haz.: Lurye Ya. S. ve Semenov L. S.). Leningrad: İzd. Nauka.

- Lurye, Ya. S. ve. Semenov L. S. (1986). *Hojdeniye za tri morya Afanasiya Nikitina*. Leningrad: İzd. Nauka.
- Lyaşenko, A. İ. (1904). Emin. *Entsiklopedičeskiy slovar Brokgauza i Yefrona* içinde (XL. C, 763-764). Petersburg.
- MacLean, G. ve Matar, N. (2021). *İngiltere ve İslam dünyası 1558-1713* (Çev.: B. Genç). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mahtumkulu (1992). *Mahtumkulu divanı* (Haz.: H. Biray). Ankara.: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Makşeyev A. İ. (1880). Geografiçeskiye svedeniya knigi Bolşogo Çerteja o kirgizskih stepyah i Turkestanskom kraye. *Zapiski imperatorskogo russkogo geografiçeskogo obşestva po otdeleniyu etnografii, VI*, Petersburg.
- Martens, F. F. (1880). *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*. Petersburg.
- Martinoviç, N. (1916). İstoriya turtsii i yeya literaturiy. A. Krımskago. *Vostoçnyy Sbornik*, 2, 175–181.
- Menges, K. H. (2020). *Türk dilleri ve halkları (Türklük araştırmalarına giriş)* (Çev.: E. Taşbaş). Ankara: TDK Yayınları.
- Menzel, T. (2017). *Bakü I. Türkoloji Kongresi* (Çev.: S. Ünlü). Konya.
- Mertoğlu, S. (2003). Modern Türk düşüncesi üzerine erken bir değerlendirme: Ahmed Muhiddin (1892-1923). *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, 14, 85-118.
- Mihaylov, M. S. (1951). K voprosu o zanyatiyah M. YU. Lermontova tatarskim yazıkom. *Tyurkologicheskiy sbornik I* içinde (127—135). Moskova-Leningrad: Akademiya nauk SSSR.
- Minorskiy, V. (1903). Dr. Paul Horn: Geschichte der Türkischen Moderne (Leipzig, Amelang 1903...). EO, *LVII*(2), 140–145.
- Montesquieu (2021). *Kanunların ruhu üzerine* (Çev.: B. Günen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Muhammed Salih (1908). *Şeybaniname* (Haz.: P. M. Melioranskiy, Bs. Haz.: A. N. Samoyloviç). Petersburg: Fak. Vos. Yaz. İmp. S-Peterburgskago Uni.
- Nadjip, E. N. (1966). Hosrau i Şirin Kutba i yego yazık. S. G. Klyaştomıy vd. (Ed.), *Tyurkologičeskiy sbornik 1966* içinde (80-91). Moskova: İzd. Nauka.
- Nadjip, E. N. (1976). Ob avtore i date sozdaniya pamyatnika XIV veka Nahc al-faradis. *Turcologica* 1976, Leningrad: İzd. Nauka.
- Nadjip, E. N. (1979). *İstoriko-sravnitelnyy slovar tyurkskih yazıkov XIV veka. Na materiale Hosrau i Şirin Kutba*, Moskova: İzd. Nauka.

- Nepomnyaşiy A. A. (2011). Novıye materialuy k istorii Tavriçeskogo obşestva istorii, arkeologii i etnografii. *Pratsí Tsentru pam'yatkoznavstva*, 20, 169-182.
- Nepomnyaşiy, A. A. (2000). Kırım v nauçnom nasledii akademika A.N. Samoyloviça. A. N. Samoyloviç. *İzbranniye trudy o Krime* (Haz.: Y. Emirova). Simferopol: Dolya.
- Nepomnyaşiy, A. A. (2011). Novıye materialy k istorii Tavriçeskogo obşestva istorii, arheologii i etnografii. *Pratsí Tsentru Pamyatkoznavstva*, 20, 169-182.
- Nestor İskender. (2014). *İstanbul Çar Şehrinin hikâyesi (Şehrin kuruluşu ve 1453 yılında Türkler tarafından alınışı)* (Çev.: Gamze Öksüz ve Fatih Yapıcı). İstanbul: Heyamoloa.
- Nikitin, A. (2018). *Üç deniz ötesine seyahat* (Çev.: S. Acar). Ankara: TTK Yayınları.
- Nuraliyev, D. (1973). A. N. Samoyloviç — issledovatel turkmenskoy literaturıy i folkloru. *ST*, 5, 66–70.
- Obşestvo russkih orientalistov. (1913). *Vostoçnyy sbornik I*. Petersburg.
- Obşestvo russkih orientalistov. (1916). *Vostoçnyy sbornik II*. Petersburg.
- Oldenburg, S. F. (1926). Zadaçi jurnala Etnografiya. *Etnografiya*, 1, 5-6.
- Oldenburg, S., (1923). Novıy Vostok, jurnal Vserossiyskoy nauçnoy assotsiatsii vostokovedeniya pri NBN, pod redaktsiyey M. Pavloviça (Veltmana). *Vostok*, 2, 149-151.
- Olşevskaya, L. A. ve Travnikov, S. M. (2008). Jitiye i hojdeniye İoanna Lukyanova. L. A. Olşevskaya, A. A. Reşetova, S. M. Travnikov (Haz.). *Hojdeniye v svyatuyu zemlyu İoanna Lukyanova 1701-1703 içinde* (395-481). Moskova: İzd. Nauka.
- Ong, W. J. (2014). *Sözlük ve yazılı kültür, sözüün teknolojileşmesi* (Çev.: S. P. Banon). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Oral, M. (2019). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de romantik tarihçilik (1908-1928)*. İstanbul: Yeni İnsan.
- Oreşkova, S. F. (2006). Vstupitelnaya statya. P. A. Tolstoy. *Opisaniye Çyornogo morya, Egeyskogo arhipelaga i Osmanskogo flota* (Haz.: İ. V. Zaytsev ve S. F. Oreşkova) içinde (6-56). Moskova: Natalis.
- Ortaylı, İ. (1981). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Öksüz, G. ve Yapıcı F. (2016). Nestor İskender ve İstanbul'un Türkler tarafından alınış hikâyesi. *Bilig*, 76, 33-57.
- Ölmez, Z. (2015). Ön söz. Ebû'l-Gâzi Bahâdır Han. *Şeçere-yi Terâkime içinde* (5-9.). Ankara: TDK Yayınları.

- Ölmez, Z. (2020). Giriş. Ebû'l-Gâzi Bahâdır Han. *Şeçere-yi Terâkime* içinde (19-35). Ankara: TDK
- Önen, N. (2005). *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pallas, Petr Simon (1787-1789). *Sravnitelniye slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobranniye desnitseyu vsevysoçayşey osobiy. Otdeleniye pervoye, soderjashşeye v sebe yevropeyskiye i aziatskiye yazıki*. Petersburg.
- Pallas, Petr Simon (1790-1791). *Sravnitelny slovar vseh yazıkov i nareçiy, po azbuçnomu poryadku raspolojnniy*. Petersburg.
- Parla, J. (1985). *Efendilik, Şarkiyatçılık, kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pekarskiy, P. (1870). *İstoriya imperatorskoy Akademii nauk ve Peterburge*. Petersburg.
- Petrov, V. A. (1950). Geografiçeskiye spravoçniki XVII veka. *İstoriçeskiy Arhiv V(5)*, 74-165.
- Pisarev, S. P. (1881). Puteşestviye Lyudviga Rimlyanina po Afrike i Azii 1493 g. *İstoriçeskiy Vestnik*, 8, 935-936.
- Polnoye sobraniye russkih letopisey* [PSRL] 1848. 4. C, Novgorodskaya i Pskovskaya letopisi. Petersburg.
- Polnoye sobraniye russkih letopisey* [PSRL] 1865-1918. 9-14. C, VIII. Letopisniy sbornik, imenuyemyy Patriarşeyu ili Nikonovskoyu letopisyu. Petersburg.
- Polnoye sobraniye russkih letopisey* [PSRL] 1903. 19. C, İstoriya o kazanskom tsarstve (kazanskiy letopisets). Petersburg.
- Popov, A. (1869). *İzbornik slavyanskikh i russkih soçineniy i statey, vnesyonnih v hronografiy russkoy redaktsii*. M.
- Popova, İ. F. (2015). Sobiratel'skaya deyatelnost aziatskogo muzeya na rubeje XIX-XX vv. i yeyo znaçeniya dlya rossiyskogo vostokovedeniya. R. M. Valeyev vd. (Haz.), *Vostokovedeniye v Rosii i stranah SNG na rubeje vekov* içinde (58-51). Kazan: Foliant.
- Potseluyevskiy, A. P. (1975). *İzbranniye trudiy* (Haz.: A. N. Kononov vd.). Aşkat: İlim.
- Prişepova, V. A. (2020). Nauçnaya komandirovka A. N. Samoyloviça k Hivinskim Turkmenam. *Miras*, 2020-3, 73-91.
- Prokofyev, N. İ. (1984). *Kniga hojeniy. Zapiski russkih puteşestennikov XI-XV vv*. Moskova: Sov. Rossiya.
- Puşkin, A. S. (2006). *Seviyordum sizi – seçme şiirler* (Çev.: A. Behramoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Puşkin, A. S. (2014). *Erzurum yolculuğu* (Çev.: A. Behramoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2020). *Yüzbaşının kızı* (Çev.: A. Behramoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Radloff, W. (1882). *Phonetik der Nördlichen Türksprachen*. Leipzig: T.O. Weigel's Verlag.
- Rousseau, J. J. (2021). *Toplum sözleşmesi* (Çev.: V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruban, V. G. (1778). *Peşehodtsa Vasiliya Grigoroviça-Barskago-Plaki-Albova, urojentsa kiyevskago, monaha antiohiyskago, Puteşestviye k svyatim mestam, v Yevrope, Azii i Afrike nahodyaşimsya*, Petersburg: İmperatorskaya akademiya nauk.
- Said, E. (2014). *Şarkiyatçılık, Batının Şark anlayışları* (Çev.: B. Yıldırım). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sakaoğlu, S. ve Ergun, M. (1991). *Türkmen halk masalları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Samoyloviç, A. N. (1907). Turkmenskiy poet–bosyak Kör–Molla i yego pesnya o russkih. JS, 16(4), 215–225.
- Samoyloviç, A. N. (1908). Etnografiçeskiye meloçi iz dnevnikov puteşestvovavşego po Turkmenii. JS, 17(1), 122–125.
- Samoyloviç, A. N. (1909a). Kratkij otçyot o poyezdke v Taşkent i Buharu i v Hivinskoye hanstvo komandirovannogo SPb. Universitetom i Russkim komitetom privat–dotsenta A. N. Samoyloviça v 1908 godu. İRKSA, 9, 15–29.
- Samoyloviç, A. N. (1909b). Turkmenskiye razvleçeniya. *Yejegodnik Russkogo antropologiçeskogo obşestva pri SPb. un–te*. 3, 65–82.
- Samoyloviç, A. N. (1909c). Zagadki zakaspiyskih turkmenov v russkom perevode. JS, 18(2–3), 52–83
- Samoyloviç, A. N. (1910a). Dva otrivka iz Horezm–name. ZVORAO, 19(1), 078–083.
- Samoyloviç, A. N. (1910b). Chuastuanit, das Bussgebet der Manichäer. Hrsg. und Übersetz. von W. Radloff. St.–Pbg., 1909. JS, 19(1-2), 167-170.
- Samoyloviç, A. N. (1910c). Materialy po sredneaziatsko–turetskoy literature. I. Kratkaya opis sredneaziatskih rukopisey sobraniya A. Samoyloviça. ZVORAO, 19(1), 01–030.
- Samoyloviç, A. N. (1910ç). Tri turkmenskih skazki. (V russkom perevode). *Kaufmanskiy sbornik* içinde (118–128). Moskova.
- Samoyloviç, A. N. (1912a). Turkmenskiye zagovorıy. JS, 21(1), 117–124.

- Samoyloviç, A. N. (1912b). V. Zavarin. Osmanskiye zagadki, sobranniye v Bruse. JS, 21(1), 204–207.
- Samoyloviç, A. N. (1913a). N. A. Karaulov. Kratkiy Oçerk grammatiki gorskogo yazıka bolkar. ZVORAO, 21(4), 0152–0161.
- Samoyloviç, A. N. (1913b). Sredi stavropolskih turkmenov i nogaytsev i u kırımских tatar (Otçyot o komandirovke v 1912 g.). İRKSA, 2, 54–74.
- Samoyloviç, A. N. (1914a). Materialıy po sredneaziatsko–turetskoy literature II–III, II. Tretıye dopolneniye k ukazatelyu pesen Mahtumkuli, III. Stihı Doulet–Mamedada mollıy, ottsa Mahtumkuli. ZVORAO, 22(1-2), 127–153.
- Samoyloviç, A. N. (1914b). Skazka Sorok nebilits po turkmenskomu, uzbetskomu i kirgizskomu variantam. JS, 21(2–4), 477–484.
- Samoyloviç, A. N. (1916). İz kazak–kirgizskih materialov M. Çokayeva. JS, 25(4), 05–07
- Samoyloviç, A. N. (1918). Skazka o hitrosti Didonıy i Konstantinopol. IRAN, 6(7), 571–576.
- Samoyloviç, A. N. (1919). Literatura turetskih. *Literatura Vostoka* içinde (1. S, 34–49), Petrograd.: Vsemirnaya Literatura.
- Samoyloviç, A. N. (1922). Petrogradskiy institut jivıh vostoçnih yazıkov. NV, 1, 458–460.
- Samoyloviç, A. N. (1923). *Odejda stavropolskih turkmenok*. Leningrad: Rus. muzey. Etnogr. otdel. vıp. VI.
- Samoyloviç, A. N. (1924). Professor N. F. Katanov — pervıy uçyonıy iz abakanskih turkov. *Jizn Buryatii*, 6, 107–113.
- Samoyloviç, A. N. (1926). *Kavkaz i turetskiy mir* (ayrı basım). Bakü: İzd. Ob-va obsledovaniya i izuçeniya Azerbaycana
- Samoyloviç, A. N. (1927). Turkiyat mecmu’ası — jurnal po turkologii, t. 1, 1925. *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, 2(2), 373–375.
- Samoyloviç, A. N. (1928). Ob Opıte slovarya tyurkskih nareçiy akademika V. V. Radlova i o projekte yego pereizdaniya. *Vostokovedeniya* (Ayrı basım). Bakü: Azerbaycan Devlet Darülfünunu.
- Samoyloviç, A. N. (1929). Oçerki po istorii turkmenskoy literaturıy. *Turkmeniya* içinde (125-167). Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Samoyloviç, A. N. (1930). Kazaki Koşagaçskogo aymaka Oyrotskoy avtonomnoy oblasti. *Kazaki. Sbornik statey antropologiçeskogo otryada Kazahstanskoy ekspeditsii 1927 g.* içinde (No. 3, 303–327). Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

- Samoyloviç, A. N. (1934). İranskiy geroiçeskiy epos v literaturah tyurkskih narodov Sredney Azii. *Ferdovsi. 934-1934* içinde (161-175). Leningrad.
- Samoyloviç, A. N. (1935). Akademik S. F. Oldenburg kak direktor İnstituta vostokovedeniya Akademii nauk SSSR. *ZIVAN*, 4, 7-11.
- Samoyloviç, A. N. (1936). Yakutskaya starinnaya ustnaya literatura. *Yakutskiy folklor* içinde (7–40). Moskova: Sovetskiy Pisatel.
- Samoyloviç, A. N. (1973). Variant skazaniya o Yedigeye i Tohtamişe, zapisanniy N. Hakimovim (Haz.: S. G. Klyaştorıny). *Tyurkologičeskiy sbornik 1972* içinde (186–211). Moskova: İzd. Nauka.
- Samoyloviç, A. N. (2000). *İzbranniye trudy o Krıme* (Haz.: Y. Emirova, giriş makalesi: A. A. Nepomnyaşiy). Simferopol: Dolya.
- Samoyloviç, A. N. (2002) *Kratkaya uçebnaya grammatika sovremennogo osmansko-turetskogo yazıkı* (Haz.: G. F. Blagova ve D. M. Nasilov). Moskova: Vostoçnaya literatura; Murovey.
- Samoyloviç, A. N. (2005). *Tyurkskoye yazıkoznaniye. filologiya. Runika* (Haz.: G. F. Blagova ve D. M. Nasilov). Moskova: Vostoçnaya Literatura, RAN.
- Samoyloviç, A. N. (2008a). İ. N. Berezin kak turkolog (1818–1918). G. F. Blagova (Haz.), *Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç: Nauçnaya perepiska, biografiya* içinde (479-491). Moskova: Vostoçnaya literatura RAN.
- Samoyloviç, A. N. (2008b). Pamyati prof. V. D. Smirnova. G. F. Blagova (Haz.), *Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç: Nauçnaya perepiska, biografiya* içinde (492-496). Moskova: Vostoçnaya literatura RAN.
- Samoyloviç, A. N. (2019a). Türkiye’de Dilin Biçimlendirilmesi (Çev.: S. Karaca). *Türk Dili*, 805, 74–82.
- Samoyloviç, A. N. (2019b). Türkiye’de İkinci Dil Bilimi Kongresi ve Sovyet–Türk Bilim İlişkileri (Çev.: S. Karaca). *Türk Dili*, 807, 88–97.
- Samoyloviç, A. N. (2019c). Türkiye’de üçüncü dil bilimi kongresi (Çev.: S. Karaca). *Türk Dili*, 808, 88–98.
- Savelyev, P. S. (1858). Bibliografiçeskiy spisok yego soçineniy. *Sobraniye soçineniy Senkovskago (Barona Brambeusa) I* içinde (CXIII-CXXXVIII). Petersburg.
- Sayfulmalikova S. S. ve Sadıkova A. K. (2018). Rol N. İ. İlminskogo v otkritii Turkestanskoy uçitelskoy seminarii i Orenburgskoy kirgizskoy uçitelskoy şkolıy. *Problemy prosveşeniya, istorii i kultury skvoz prizmu etniçeskogo mnogoobraziya Rossii (k 170-letiyu çuvaşskogo prosvetitelya İ. Ya. Yakovleva)* içinde (204-213). Çeboksarı: Sreda.

- Semenov L. S. (1986). Hronologiya puteşestviya Afanasiya Nikitina. Ya. S. Lurye ve L. S. Semenov (Haz.). *Hojdeniye za tri morya Afanasiya Nikitina*. Leningrad: İzd. Nauka.
- Semyonov, L. P. (1941). *Lermenotov i folklor kavkaza*. Pyatigorsk: Ordjonikidzevskoye krayevoye.
- Senkovskiy, O. (1854). *Karmannaya kniga dlya russkih voynov v turetskih pohodah*. Petersburg.
- Serbina, K. N. (Haz.). (1950). *Kniga bolşomu çertyoju*. Moskova-Leningrad: İAN SSSR.
- Serebrennikov, B. A. (1961). K probleme klasifikatsii tyurkskih yazikov. *Voprosiy yazikoznaniya*, 4, 60-73.
- Sırku, P. A. (1890). Opisanije Turetskoy imperii, sostavlennoye russkim, bıvşim v plenu u turok vo vtoroy polovine XVII v. *Pravoslavnyy palestinskiy sbornik*, 30(X, 3). Petersburg.
- Smirnov, N. A. (1953). İstoriçeskoye znaçeniye russkoy Povesti Nestora İskandera o vzyatii turkami Konstantinopolya v 1453 g. *Vizantiyskiy vremennik* içinde (VII. C, 50-71). Moskova: Akademiya Nauk SSSR.
- Smirnov, N. A. (1954). *Oçerki istorii izuçeniya islama v SSSR*. Moskova: Akademiya Nauk SSSR.
- Sobolev, V. S. (2000). Akademiya Nauk i krayevedçeskoye dvijeniye. *Vestnik RAN*, 70(6), 535-541.
- Speranskiy, M. N. (1954). Povesti i skazaniya o vzyatii Tsargrada turkami (1453) v russkoy pismennosti XVI—XVII vekov. *Trudiy Otdela drevnerusskoy literaturiy* içinde (10. C, 138-151). Moskova-Leningrad.
- Stebleva, İ. V. (1970). K voprosu o proishojdenii janra tuyug. *Tyurkologiçeskiy sbornik 1970* içinde (135-147). Moskova: İzd. Nauka.
- Stremouhov, N. (1882). Turkestan i yego jizn. *Vostoçnoye obozreniye*, 19, 5-6.
- Sulti, R. (1998). *Edigey Destanı*. Ankara: TÜRKSÖY Yayınları.
- Şahin, H. İ. (2011). A. N. Samoyloviç ve Hocalı Molla'nın Türkmen Folkloruyla Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *TÜBAR*, XXX, 319-337
- Şahin, H. İ. (2012). Kadı Abdısetdar Cenknâmesi Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 219-238.
- Şahin, H. İ. (2016). Türkmenistan'da Dede Korkut Araştırmaları: Dönemler, İsimler ve Eğilimler. *Türk Dünyası*, 42, 99-116.
- Şeyman L. A. ve Soronkulov G. U. (2004). *Kirgiziy, kazahi i drugiy narodiy Vostoka v mire Puşkina: Oçerki* (Haz.: L. A. Şeyman, Khud. A. N. Karpov). Bişkek.

- Şrenk, L. İ. (1883). *Ob inorodtsah Amurskogo kraya*. Petersburg: Tip. İmp. Akad. Nauk.
- Taymasov, L. A. ve Denisov, P. V. (2012). Kazanskiy komitet Rossiyskogo bibleyskogo obşestva ı perezodiy svyaşennogo pisaniya na yazıki narodov srednego povoljya. *Vestnik Çuvaşkogo universiteta*, 2012-2, 92-95.
- Temir, A. (1991). *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri (Hayatı – İlmî Kişiliği – Eserleri)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Timofeyev, L. İ. ve Turayev, S. V. (1974). *Slovar literaturovedçeskih terminov*. Moskova: Prosveşeniye.
- Titova, Z. D. (1983). Predisloviye. *Opisaniye narodov sibiri (pervaya polovina XVIII veka)*. Ya. İ. Lindenau, Magadan: Magadanskoye knijnoye izdatelstvo.
- Tolstoy, L. N. (2019). *Kafkas Tutsağı* (Çev.: M. Beyhan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (2020a). *Hacı Murat* (Çev.: M. Beyhan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (2020b). *Kazaklar* (Çev.: M. Beyhan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (2020c). *Sivastopol* (Çev.: M. Beyhan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tolstoy, P. A. (2006). *Opisaniye Çyornogo morya, Egeyskogo arhipelaga i Osmanskogo flota*, (Haz.: İ. V. Zaytsev ve S. F. Oreşkova). Moskova: Natalis.
- Toparlı, R. ve Vural H. (2007). *Harezmi Türkçesi*. Tokat: Öncü.
- Torkunov, A. V. vd. (2014). *Glavny iz istorii moskovskogo vostokovedeniya. Lazarevskiy institut – Moskovskiy institut vostokovedeniya – MGİMO*, İzdatelstvo Aspekt Press.
- Torkunov, A. V., Volhonskiy, M. A., Malgin, A. V., Pyatnova, A. P. ve Suvorova, Yu. K. (2015). *Glavny iz istorii moskovskogo vostokovedeniya. Lazarevskiy institut – Moskovskiy institut vostokovedeniya – MGİMO*. Moskova: Aspekt.
- Torkunov, A.V. (2015). Lazarevskiy institut vostoçnih yazıkov v kontekste istorii vostokovedeniya. *Polis. Politiceskiye issledovaniya*, 6, 9-22.
- Türk Dil Kurumu. (2008). *1926 – Bakü Türkoloji Kurultayı (Tutanaklar) 26 Şubat – 6 Mart 1916* (Ruşadan Azerbaycan T. Çev.: K. V. Nerimanoğlu Türkiye T. Akt.: Mustafa Öner). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [TDVİA]. 1988-2016. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Usmanov, M. A. (1978). A. N. Samoyloviç i izuçeniye aktovih istoçnikov Cuçiyeva ulusa. *Tyurkologiçeskiy sbornik 1974 içinde* (256-262). Moskova: İzd. Nauka.
- Üre, P. (2019). İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1882-1914 yıllarında Filistin ve Suriye’de Rus Şarkiyatçılar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 79-98.
- Vasilyev, L. S. (2013). *İstoriya vostoka*. Moskova: Yurayt.
- Veselovskiy, N. İ. (1900). *İstoriya İmperatorskago russkago arheologiçeskago obşestva za pervoye pyatidesyatiletıye yego suşestvovaniya 1846-1896*. Petersburg.
- Vigasin, A. A., Hohlov, A. N. ve Şastitko, P. M. (1997). *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya s seredinıy XIX veka do 1917 goda*. Moskova: Vostoçnaya literatura.
- Yusuf Has Hacib (1979). *Kutadgu Bilig: I – Metin* (Haz.: R. R. Arat). Ankara: TDK Yayınları.
- Zakiyev, M. Z. ve Tumaşeva, D. G. (1964). Rol Kazanskogo universiteta v razvitii tyurkologii. *Problemy tyurkologii i istorii vostokovedeniya içinde* (9-20). Kazan: İzd-vo Kazanskogo un-ta.
- Zaytsev İ. V. ve Kotyukova T. V. (2020). Sheikh i mugallim-ustad: pisma İsmaila Gasprinskogo Aleksandru Samoılovichu. *Minbar. Islamic Studies*, 13(3), 513-537.
- Znamenskiy, P. (1892). *İstoriya Kazanskoy duhovnoy akademii za perviy (doreformenny) period yego suşestvovaniya (1842-1870 godıy) II*. Kazan.